

**“OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-
PSIXOLOGIK MUAMMOLARI”
mavzusidagi xalqaro konferensiya**

TO‘PLAMI

2025-yil 30-31-oktyabr

СБОРНИК

**Международной конференции на тему
«СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА СЕМЬИ»
30-31 октября 2025 года**

COLLECTION

**International Conference on the
topic”SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS
OF THE FAMILY INSTITUTE”
October 30-31, 2025**

**“OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY ANJUMAN MATERIALLARI TO‘PLAMI**

“Oila institutining ijtimoiy-psixologik muammolari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy
anjuman materiallari to‘plami. – Toshkent, 2025. - 642 b.

Tashkiliy qo‘mita a‘zolari:

B.B.Xatamov	- Profi University ta‘sischisi
N.E.Xoshimov	- Profi University bosh direktori
G‘.B.Shaumarov	- Profi University rektori
E.G.Zelenskaya	- Profi University HR direktori
A.A.Abdazimov	- Profi University Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori
Z.A.Shaumarova	- Profi University O‘quv ishlari bo‘yicha prorektori
G.Q.Karimova	- Profi University Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar bo‘yicha prorektori
Z.A.Narzikulov	- Profi University Xalqaro aloqalar bo‘yicha prorektori
U.Sh.Pulatov	- Profi University rektor maslahatchisi
D.B.Xolmatova	- Profi University Kengashi ilmiy kotibi

Tahrir hay‘ati a‘zolari:

U.D.Qodirov	- Psixologiya fanlari doktori, professor
K.A.Farfiyeva	- Profi University professori, psixol.f.d.
N.M.Dalimova	- Profi University professori, psixol.f.d.
D.R.Raxmanova	- Profi University dotsenti v.b., psixol.f.n.

Taqrizchilar:

X.Abdusamatov	- Psixologiya fanlari doktori, dotsent
N.B.Atabayeva	- Psixologiya fanlari doktori, professor
A.I.Saidov	- Psixologiya fanlari doktori, professor

Matn tahrirchilari:

D.B.Xolmatova	- Profi University Kengashi ilmiy kotibi
N.P.Nizamova	- “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi mudiri
G.G.Kuvandikova	“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

**To‘plamga kiritilgan maqolalar mazmuni, ilmiy salohiyati va dalillarning
haqqoniyligi uchun mualliflar mas’uldirlar.**

© “Profi University” Kengashining 2025-yil 20-oktyabrdagi 2-sonli qaroriga
asosan nashrga tavsiya etilgan.

КИРИШ СЎЗИ

Бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятида хусусий олий таълим муассасаларининг хизматларига талабнинг динамик равишда ошганлигини кўриш мумкин. Ҳозирда Тошкент шаҳрида жойлашган “Profi University” ҳам ҳар томонлама танқидий фикрлай оладиган ўз билими ва салоҳияти билан ўзининг ва атрофдагиларининг ҳаётини яхшилаш оладиган кадрларни тайёрлаш борасида Ўзбекистон таълим бозорида ўзини намоён қилишга улгурди.

“Profi University”да ҳозирда умумий ҳисобда 201 дан ортиқ профессор-ўқитувчи фаолият юритиб, улардан 1 нафар академик, 6 нафар фан доктори (DSc), 61 нафар фан номзоди (PhD) ҳамда 2 нафар хорижий профессор-ўқитувчи илмий-педагогик фаолият олиб бормоқда. Бу ўз навбатида университетда ишчан илмий муҳит мавжудлигини кўрсатиб турибди.

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирининг 2024 йил 27 декабрдаги 490-сонли буйруғига мувофиқ 2025 йил 30-31 октябрь кунлари университетда ташкил этилган “Оила институтининг ижтимоий-психологик муаммолари” мавзусида халқаро анжуман фикримизнинг ёрқин далили. Конференцияда “Оила институтига оид миллий анъана ва кадриятларни ўрганиш ва оммалаштириш ҳолати”, “Оиланинг ҳуқуқий саводхонлигини тубдан яхшилаш ва ҳимоялаш, оилага оид психологик саводхонликни ошириш имкониятлари”, “Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашни яхшилашнинг ижтимоий-психологик имкониятлари ва тараққиёт тенденциялари”, “Оилага замонавий таҳдидларнинг психологик таҳлили, демография ва оиланинг ижтимоий-психологик истикболи асослари”, “Оилада психологик саломатлик ва психотерапевтик ёндашувлар”, “Оила институтининг бошқа ижтимоий институтлар билан ҳамкорлиги: мавжуд ҳолат ва халқаро тажриба” каби секциялар ташкил этилган бўлиб, 23 нафар хорижий мутахассислар ва 200 нафардан ортиқ маҳаллий изланувчилар ва олимлар тезислар тақдим қилишди.

Мазкур тўпلامга киритилган мақолалар оила психологияси бўйича янги билимларни оширишга, оилавий ҳаёт ва ундаги мураккаб ўзаро муносабатларнинг қонуниятлари, механизмлари ва оиладаги психологик барқарорликни сақлаш, мустақил оилавий ҳаётга тайёрлаш, ёшларни оилани муқаддас макон сифатида ардоқлашга ўргатиш орқали уларни маънавий кадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга ёрдам беради. Оила инсон учун муқаддас маскан, кишилиқ жамиятининг ижтимоий пойдеворидир. Оилавий турмушнинг асосий мақсади - фарзанд кўриш орқали авлодлар билан аجدодлар ворислиги ва давомийлигини ҳамда ер юзида инсоният тарихий тараққиётини таъминлашдан иборатдир.

Ушбу тўплам психология, педагогика, социология, тарих ихтисосликлари, умуман ижтимоий-гуманитар фанлар йўналишида илмий изланишлар олиб бораётган тадқиқотчилар ва оила психологиясига қизиқувчи мутахассислар учун мўлжалланган.

ТАШКИЛИЙ ҚЎМИТА

OILA INSTITUTIGA OID MILLIY AN‘ANA VA QADRIYATLARNI O‘RGANISH VA OMMALASHTIRISH HOLATI

ОИЛАНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ

Шоумаров Ғайрат Бахромович

Ўзбекистон Фанлар Академияси ҳақиқий аъзоси,
академик, “Profi University” ректори

Оила институти дунё бўйича заифлашиб бормоқда, ваҳоланки, одамнинг дунёга қандай генетик (наслий) дастур билан келиши, нималарга эришиши ёки аксинча, одамларга қандай кулфат келтириши ҳам кўп жиҳатдан оилага боғлиқдир.

Инсониятнинг барча алломалари ва бугунги кунда мавжудлари ҳам оила маҳсули. Дунёда турли босқинчилик урушлари (I, II жаҳон урушлари, Вьетнамдаги урушлар, Афғонистон, Сурия, Ливия, Миср, Ироқ, Исроил-Фаластин, Россия-Украина ва бошқалар)ни ташкил этиб, миллионлаб бегуноҳ инсонларни бевақт ҳаётдан маҳрум этган шахсларнинг ҳам аксарияти оилада туғилганлар. Юқоридаги урушларни бошлаган давлат раҳбарлари ҳам, шу билан бирга, ўз давлатларида тинч-тотувликни сақлаб келаётган, мавжуд бўлган ўзаро низоларни бартараф этиб, кундан-кунга халқининг ҳаёт сифатини яхшилаб бораётган давлат раҳбарлари ҳам оила маҳсулидир.

Оиладаги муаммолар:

1. Жиноятлар:
 - оиладаги зўравонлик: жисмоний, жинсий, психологик, иқтисодий;
 - гиёҳвандлик (наркомания);
 - ўғрилик;
 - одам савдоси (қуллик, трансплант, фоҳишалик) ва бошқалар.

Жамиятдаги жиноятлар айрим гуруҳ одамлар томонидан содир этилади. Уларни ҳам оила етиштирган, шакллантирган. Криминоген “қўча”га мансуб шахслар ҳам турли оилалар маҳсулидир.

2. Оиладаги ажримлар (эр-хотин ажралиши).
3. Нотўлиқ оилалар сонининг ўсиши.
4. Отасиз ўсаётган болалар сонининг ортиши.
5. Оналар ўз фарзандларини сотиши.
6. Оиладаги қотилликлар. Ўзбекистонда қотилликнинг 36% и оилада содир бўлади.

7. Оиладаги суицид. Ҳар йили Ўзбекистонда 2-2,5 минг одам ўз жонига қасд қилиши натижасида ҳаётдан кўз юммоқда. Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (БССТ-“ВОЗ”) маълумотлари билан солиштирганда, дунё кўрсаткичларига нисбатан Ўзбекистонда аёллар ва вояга етмаган болалар орасида суицид асосидаги ўлим фоизлари юқоридир. Дунё бўйича суицид натижасидаги ўлимнинг эркаклар ва аёллар ўртасидаги нисбати 3:1 ни ташкил қилса, яъни 3 нафар ўлган эркакка 1 та ўлган аёл тўғри келса, Ўзбекистонда 2:1 ни, айрим ҳудудларимизда 1:1 ни, яъни 1 нафар ўлган эркакка 1 нафар ўлган аёл тўғри келади, айримларида эса аёллар ўлими эркаклардан кўп (1:2) ни ташкил қилади.

8. Жамиятдаги қотиллик – айрим давлатларда 30-40% оилада содир бўлмоқда.

9. Авлодлар орасидаги ҳиссий-эмоционал яқинлик заифлашиб, оқибатда ўз ота-онасини қариялар уйига топшираётган фарзандлар сони ўсиб бормоқда. Яъни, ёшларда ота-она олдидаги фарзандлик бурчи ҳисси ўз кучини йўқотиб бормоқда.

10. Баъзи халқлар ўзини миллий қадриятларини йўқотиб бораёпти.

11. Оиладаги носоғлом муҳит. Бир қатор касалликлар: гипертония, стенокардия, қандли диабет, ошқозон яраси, депрессия, психастения, неврастения, импотенция (психоген этиологияли), инсульт, миокард инфаркти, нейродермит, қичима, псориаз, витилиго ва бошқаларнинг юзага келиши кўп жиҳатдан психологик муҳитга боғлиқ.

Юқоридаги муаммоларнинг сабаб ва омиллари:

1. Урбанизация. Халқлар ҳаётини яхшилаш билан бирга, янги ижтимоий-психологик муаммоларни юзага келтирмоқда.

2. Айрим халқлардаги ёшлар ўзлари учун намуна сифатида ўзга халқлар миллий меъёрларини тўлиқлигича (масалан, Европа халқларини) олиб, ўзларининг миллий, ўта қимматли қадриятларини йўқотиб бормоқдалар.

3. Ҳар бир халқ, миллат бошқа халқлардан инсон учун, ҳаёт сифати учун яхши нарсаларни олиши мантиқан тўғри, аммо бунинг натижасида ўз халқига ўта қимматли бўлган, ота-боболарига бир неча асрлар давомида хизмат қилиб келган миллий қадриятларни йўқотиши шарт эмас. Бир миллатнинг иккинчи миллатга ёт, зид бўлган қадриятларини эмас, балки умуминсоний қадриятларни олишимиз, ўз қадриятларимизнинг қадрига етишимиз ҳамда келгуси авлод, фарзандларимизда уларни шакллантиришимиз лозим.

Ижтимоий фармация сифатида капитализм XX аср охирида ўз ривожланишининг сўнгги нуқтасига етиб келган. Бундан буён капитализм жамият сифатида трансформация бўлиши керак ва шу жараён бошланди. Капитализм ҳам янгиланиш, ўзгариш, такомиллашиш даврида, босқичида. Социализм Собиқ Иттифоқ билан бирга тарк этилди, инкор қилинди. Юқоридаги сиёсий ҳолатлар дунёда халқлар учун жуда катта муаммоларни юзага келтирди. Натижада инсониятнинг ўзи ўзига қарши турли эпидемиялар, “COVID” пандемиясини ихтиро қилиб, миллионлаб одамлар бевақт ҳаётдан кўз юмишига сабабчи бўлмоқда.

Ривожланаётган давлатлар кўпроқ капиталистик жамият қуриш йўлидан кетмоқда. Шу билан бирга, социалистик тамойиллардан халқ манфаатида фойдаланишмоқда. МДҲ давлатларининг айримлари норасмий монархия қуриш ортидан кетаяпти (Туркманистон, Тожикистон, Чеченистон, Озарбайжон ва бошқалар). Натижада деярли барча давлатлар ўтиш, ўзгариш даврида бўлиб, аниқ, илмий асосланган йўли ҳам мавҳум, дейиш мумкин. Шундай вазиятда фанлар олдида ниҳоятда масъулиятли вазибалар белгиланади. Чунки фаннинг ҳам кимларга хизмат қилиши жамиятга, айниқса, давлат раҳбарларига боғлиқдир.

Муаммоларнинг олдини олиш учун қуйидагилар **тавсия этилади:**

1. Ҳар бир халқ ўзининг этнопсихологик ва миллий қадриятларини илмий жиҳатдан чуқур ўрганиши, илмий таҳлил қилиши, унинг ижобий томонларини илмий асослаб бериши лозим. Ўзга халқлар қадриятларидан фақат ижобийларини ҳар бир халқнинг ўзлигини, ўзига хос оригиналлигини йўқотиб

қўймайдиган тарзда олиб бориш тавсия этилади. Токи бундай трансформация натижасида оиланинг ўз этнопсихологияси, этнопсихологик тавсифномаси бузилмаслиги, унинг мазмунига салбий таъсир қилмаслиги шарт.

Масалан, Европадаги оилаларда катта-кичик орасидаги аниқ ифода этилган иерархия йўқ ҳисоби. Шарқ, Осиё ва бошқа бир қатор давлатлардаги маҳаллий халқларда ёшга нисбатан аниқ иерархия мавжуд. Шу каби жиҳатларга эътибор бериш лозим. Трансформация жараёнида кўпгина қимматли қадриятларни йўқотиб қўйиш осон, аммо уни келгуси авлодларда тиклаб бўлмайди.

2. Оила институтининг мустаҳкам бўлиши учун, ёшларни оилавий ҳаётга мактабгача ёшдан етук ёшгача ўргатиб боришимиз лозим. Бугунги кунда ота-оналарнинг катта қисми ўз касбий фаолияти билан банд бўлганлиги, фарзандларига оилавий ҳаёт ҳақида етарли билим бера олмаётганликларидан келиб чиққан ҳолда мактабларнинг юқори синфларида (9-синфдан бошлаб), академик лицей ва техникумларга кетадиган ўқувчилар учун эса лицей, техникумларда “Оила психологияси” фанини киритиш зарур ҳамда уни дуч келган ўқитувчи эмас, балки махсус курсдан ўтган мактаб, лицей ва техникумлардаги психологлар ўтиши лозим.

3. Умуман аҳолида, айниқса, оила қуриш арафасида бўлган ёшларда психологик саводхонликни оширишимиз лозим. Бунинг учун психология соҳасида илмий-оммабоп адабиётларни кўпроқ тайёрлашимиз керак. “Ёш оила”, “Бахт калити”, “Муҳаббат сирлари”, “Қайнона-келин – она ва қиз”, “Рашк психологияси”, “Рашк яхшими ёки ёмонми?”, “Бугун келин, эртага қайнона бўлади...”, “Оилавий бахт сирлари нимада?” каби илмий-оммабоп адабиётларни тайёрлаш орқали аҳолининг психологик саводхонлигини оширишимиз керак.

4. “Бошқарув психологияси”, “Раҳбар психологияси”, “Оилани бошқаришни биласизми?”, “Раҳбарлик қилиш санъати” каби илмий-оммабоп китоблар тайёрлаш ва ушбу мавзулар бўйича малака ошириш курсларида маъруза ўқиш, психологик тренинглар ўтказиш лозим, токи булар раҳбар шахсидаги психологик зўравонлик (ходимларига нисбатан) одатларининг ташқи ифода этилишини камайтиришга хизмат қилсин.

5. Диссертацион тадқиқотлар, илмий лойиҳаларда қўлга киритилган илмий натижаларни амалиётда самарали фойдаланиш механизмларини янада такомиллаштириш ва кенг тадбиқ этиш чораларини кўриш лозим.

6. Умуман психодиагностикани ривожлантириш, шу жумладан, оила психодиагностикасига катта эътибор беришимиз, алоҳида махсус курслар (ОТТ ларда) ташкил этишимиз мақсадга мувофиқ.

7. Аҳолига психологик ёрдамни ОТТ лар дуал тарзда олиб боришини йўлга қўйишимиз лозим. Ҳар бир ОТТ аҳолига психологик ёрдам хизмати ташкил этиши орқали аҳолига амалий ёрдам берилади, талабалар учун эса табиий ҳолдаги амалиёт таъминланади.

8. Замонавий ўзбек оиласининг ижтимоий-психологик моделини яратишимиз зарур. Бу юзасидан академик лойиҳа доирасида иш бошланган.

9. Замонавий ўзбек моделини яратишда ва уни такомиллаштириб боришда қуйидаги тамойилларга амал қилишимиз мақсадга мувофиқ:

- ўзбек оиласига мансуб бўлган, илгаридан оила институтига ижобий равишда хизмат қилиб келган қимматли миллий (этнопсихологик) кадриятларимизни йўқотиб, унутиб қўймаслигимиз керак;

- ўзга халқлардан кадриятларнинг фақат қимматли томонларини олиб, ўзимизга мослаштиришимиз лозим (шунда ҳам, агар этномухит қабул қилса);

- ўзга халқлардан урф-одатларни тўлиқлигича олишга йўл қўймаслик керак. Шакли эмас, оилага хизмат қилувчи ғоя муҳим, масалан, никоҳ тўйларимизда, албатта, келин-куёв вальс тушиши (мумкин, аммо) шарт эмас;

- оила мустаҳкамлиги бир қатор омилларга таянади. Шу сабабли никоҳ олди омилларига алоҳида эътибор бериш зарур;

- ўзбек оила институтини ўзбек бокси каби “Миллий бренд”га айлантиришимиз лозим.

Оила институтини мустаҳкамлашда ёшларнинг махсус психологик тайёрилиги энг муҳим омиллардан ҳисобланади.

Психолог тавсиялари (эслатмалари):

1. Оилавий жанжалда ғолиблар бўлмайди. Икки томон (эр ва хотин) ҳам мағлуб бўлади. Икки томон ҳам асабийлашиш оқибатида энг қимматли бойлик – саломатлигини йўқотиб боради.

2. Оилавий жанжаллар қанча шиддатли бўлса, икки томоннинг талофат кўриши шунчалик кўп бўлади.

3. Мунозара, тортишув ёки жанжалларда ақлли, доно одам биринчи бўлиб мунозарадан чиқади.

4. Фақат иродаси кучли бўлган томон айби бўлмаса ҳам, биринчи узр сўрайди. Узр сўрай олмайдиган томоннинг иродаси заиф бўлади, чунки у ўзига ҳам сўзини ўтказа олмайди.

5. Низо вақтида бақириш, жаргонларни ишлатиш, ўзга томонни ҳақоратлаш, юқоридагиларни ифодалаётган шахснинг психологик заифлиги ҳамда маданий савияси пастлигини ифода этади.

6. Оилавий ҳаётда бахтли дақиқалар – минимум, эйфория – минимум, асаб мустаҳкамлиги, сабр-чидамлиликни синаш ҳоллари – максимум бўлишини олдиндан билишимиз, тайёр бўлишимиз ва ушбу синовли ҳолатларда оила мустаҳкамлигини сақлашимиз ҳамда салбий ҳулосалар чиқаришидан асрашимиз керак.

Оила институтини мустаҳкамлаш омиллари:

1. Аҳолининг психологик саводхонлиги.
2. Оиладаги эр-хотин муносабатлари.
3. Оилавий ҳаётга ёшларни тайёрлаш.
4. Оилада ота-она ва болалар орасидаги шахслараро муносабатлар.
5. Оилада қайнона-келин муносабатлари.
6. Оила мустаҳкамлигини таъминлашда никоҳ олди омиллари.
7. Оилада мулоқот маданияти.
8. Оилада ажралиш маданияти.
9. Оиланинг функциялари.
10. Оилада зўравонликнинг олдини олиш йўллари.

Хуллас, оила институтининг жамият, халқ, омма, аҳоли, шахс онгидаги қийматини оширишимиз лозим.

YANGI O‘ZBEKISTONDA OILA INSTITUTI: ISLOHOT VA ISTIQBOLLAR

Egamberdiyeva Nodira Melibayevna

O‘zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi
“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti direktori, pedagogika fanlari
doktori, professor

Yangi O‘zbekistonda oila institutini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab qo‘yilgan bo‘lib, bu borada qator islohotlar amalga oshirilmoqda, jumladan, oila institutini mustahkamlash konsepsiyasi doirasida normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilinib, oilani himoya qilishga qaratilgan yangi qonunlar ishlab chiqilmoqda, huquqiy va institutsional asoslari takomillashtirilib borilmoqda, shuningdek, zamonaviy oilani mustahkamlash va rivojlantirish masalalari bo‘yicha fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar olib borilmoqda, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, oilada sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash bo‘yicha o‘quv dasturlari ishlab chiqilmoqda shuningdek, oilalarga ta’sirchan metodik, konsultativ va amaliy yordam ko‘rsatishning samarali tizimi yaratilmoqda, ushbu islohatlardan asosiy maqsad – barqaror, baxtli va farovon oilalarni shakllantirish orqali jamiyat taraqqiyotiga zamin yaratishdir.

Jamiyatda oilaning barqarorligi va uning demografik hamda ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari jamiyatning rivojlanishi va farovonlik darajasining asosiy mezonlaridan biri bo‘lib, statistik ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025-yil 1 yanvar holatiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida doimiy aholi 37,5 mln. kishini tashkil etib, 2021-yilga nisbatan 8,6 foizga o‘sgan, 2024-yilda mamlakatda oilalar soni 10 053,9 mingtani tashkil etib, bu ko‘rsatkich 2020-yilga nisbatan 1 342,6 mingga ko‘paygan. Shuningdek, tug‘ilishning yuqori darajada saqlanib qolayotganligi o‘z navbatida oilalar sonining ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda xususan, 2024-yil davomida mamlakatimizda 926,4 mingta tug‘ilish qayd etilgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich 2020-yilga nisbatan 10,1 foizga ortgan.

O‘zbekistonda oilalarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan so‘nggi 9 yilda (2016–2025) jamiyatimizning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan oilalarni mustahkamlash bo‘yicha, qator yangi qonun hujjatlari va islohotlar amalga oshirildi jumladan, 2016-yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasida “Sog‘lom ona va bola yili” Davlat dasturi e‘lon qilinishi, shuningdek, “Fuqarolarning reproduktiv salomatligini muhofaza qilish to‘g‘risida”, “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonliklardan himoya qilish to‘g‘risida”, “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarning kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrdagi PF-208-son Farmoni bilan Oila va xotin-qizlar qo‘mitasining faoliyatini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar va PQ-401-sonli Qarori oilalarni mustahkamlash va xotin-qizlarning faoilligini oshirishga qaratilgan muhim hujjatlar hisoblanadi.

Ushbu qarorga muvofiq 2030-yillarga mo‘ljallangan batafsil “Yo‘l xaritasi” ishlab chiqildi. Yo‘l xaritasida oilani mustahkamlash, xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ta‘minlash, ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini va bandligini oshirish, oilaviy ajralishlarning oldini olish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash kabi yuzlab amaliy bandlar belgilandi. Mazkur strategik hujjat “Yangi O‘zbekiston” sharoitida 2030-yilgacha oilalar barqarorligini ta‘minlash bo‘yicha kompleks yondashuvni nazarda tutadi. Shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14 martdagi “Oila va xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 103-sonli qarori yana ham yuqori bosqichga ko‘targan amaliy va huquqiy asos bo‘ldi.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar farovon oilalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, oilaning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash, oila a‘zolarining jismoniy, aqliy va ma‘naviy-axloqiy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi. So‘nggi yillarda qabul qilingan konsepsiya, qonun va qarorlar zahirida oilalarni ijtimoiy himoya qilish, ularga huquqiy, iqtisodiy va

ma’naviy yordam ko’rsatish hamda oilaviy qadriyatlarni yangi davr talablariga mos ravishda asrab-avaylash ustuvor vazifa ekani ko’rinadi.

Oila institutini mustahkamlash masalalarida yagona davlat siyosatini olib borish bo’yicha vakolatli davlat boshqaruvi organi – Oila va xotin-qizlar qo’mitasi hamda ushbu yo’nalishdagi ishlarni ilmiy-uslubiy va axborot-tahliliy jihatdan ta’minlash maqsadida **“Oila va gender”** ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etildi. Institut tomonidan zamonaviy oilani mustahkamlash va rivojlantirish masalalari bo’yicha fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, O’zbekistonda **erta nikoh** va **erta tug’ruq holatlari** hamda oilaviy ajralishlarning oldini olish bo’yicha multimedia mahsulotlari yaratildi, **“Oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash”** veb-platfomasi ishga tushirildi, Aholiga qulaylik yaratish maqsadida **“Mening oilam”** mobil ilovasi ishlab chiqildi va unga **50 dan** ortiq aholi uchun foydali bo’lgan ma’lumotlar, videorolik, buklet va flaerlar joylashtirildi.

Oilalarning baxtlilik darajasini aniqlash orqali ular bilan yakka tartibda ishlash, nizoli vaziyatlarni erta aniqlash va individual yondashuvni tizimli yo’lga qo’yish maqsadida xalqaro baxtlilik indikatorlarini o’rganish hamda oilalarning **baxtlilik indikatori** ishlab chiqildi. **«Yoshoil.uz»** veb-sayti (elektron platforma) faoliyatini takomillashtirish va mobil ilovasini ishlab chiqildi. O’zbekistonning 2030-yilgacha mo’ljallangan **demografik barqarorlik Konsepsiyasini** ishlab chiqish bo’yicha takliflar tayyorlandi. Oila institutini mustahkamlash bo’yicha ilmiy-tadqiqotlar olib borish, bunga yoshlarni jalb qilish maqsadida **«Oila demografiyasi»** ilmiy-o’quv laboratoriyasi tashkil etildi.

Respublika darajasida oilalarning hayotiy tajribalarini ommalashtirish maqsadida oila institutini mustahkamlash, oilaviy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishga munosib hissa qo’shgan oilalar uchun **«Ibratli oila»** ko’krak nishonini ta’sis etildi, bu esa namunalil oilalarni rag’batlantirishga xizmat qildi.

Oilaviy ajrimlarning oldini olishda **mediatorlik institutining** roli kuchaytirildi, natijada nizoli oilalar vakillari bilan individual ishlash mexanizmi joriy qilindi, shuningdek, **nikohi rasmiylashtirilmagan** oilalarni qonuniylashtirish mexanizmi yo’lga quyildi, bu esa ularning huquqiy maqomini mustahkamladi. Yoshlarni **oilaviy hayotga** tayyorlash markazlari faoliyatini takomillashtirildi, notinch va kam ta’minlangan oilalarni qo’llab-quvvatlash maqsadida **«Oilaviy sayohat»** turistik paketlar joriy etildi, oilalarni har tomonlama **“Temir daftar”**, **“Ayollar daftari”**, **“Yoshlar daftari”** qo’llab-quvvatlash tizimlari orqali oilalarning turmush sharoitlarini yaxshilash maqsadida imtiyozli ipoteka kreditlari tizimi joriy etildi, oilalarning iqtisodiy mustaqilligini oshirish uchun oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish bo’yicha maxsus dasturlar

amalgga oshirildi, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarga davlat tomonidan moddiy yordam ko‘rsatildi, ijtimoiy nafaqalar to‘landi va ijtimoiy xizmatlar takomillashtirildi.

Shunday bo‘lsa-da, bugungi kunga kelib oila institutini yanada mustahkamlash borasida o‘z yechimini kutayotgan bir qator dolzarb muammo va kamchiliklar saqlanib qolmoqda, shu jumladan:

So‘nggi besh yil mobaynida qayd qilingan nikohlar soni kamayib, aksincha nikohdan ajralishlar soni ortib bormoqda. Jumladan, 2024-yilda **271,7 mingta** nikoh qayd etilgan bo‘lib, 2020-yilga nisbatan **8,1 foizga** kamaygan. Respublikada oilaviy ajralishlar soni 2024-yilda **45,1 ming** nafarni tashkil etib, 2020-yilga nisbatan **59,9 foizga** ortgan, **1 nafar farzand bilan** nikohdan ajralishlar soni **12 ming 906 tani (28,6 foiz)** tashkil etgan bo‘lsa, **farzandsizlik sababli** nikohdan ajralishlar soni **21 ming 726 tani (48,1 foiz)** hamda **2 va undan ortiq farzand bilan** nikohdan ajralishlar soni **10 ming 503 tani (23,3 foiz)** tashkil etgan. Nikohdan ajrashganlarning o‘rtacha yoshi erkaklar uchun **35,4 yoshni**, ayollar uchun **32,1 yoshni** tashkil etgan. Nikohdan ajrashganlarning **eng katta ulushi 35 yoshgacha** bo‘lgan ajralayotgan ayollar to‘g‘ri kelgan, ya‘ni **jami nikohdan ajrashganlarning 64,6 foizini** tashkil etgan.

So‘nggi yillarda oilaviy zo‘ravonlik holatlari oshgani kuzatilmoqda masalan, 2024-yilda ayollarga nisbatan qariyb 20 mingga yaqin maishiy zo‘ravonlik holati qayd etilganligi ma‘lum qilingan. Ayrim tahlillarga ko‘ra, 2022-yilda zo‘ravonlikka oid jinoyatlar soni avvalgi yilga nisbatan 140% oshgan.

Yillar davomida **oilaviy zo‘ravonlik** va **xotin-qizlarga** nisbatan tazyiq holatlari borasida avvallari rasmiy statistik ma‘lumotlar deyarli olib borilmagan bo‘lsa, 2019-yildan boshlab bu ko‘rsatkichlar hisobga olinmoqda bu, bir tomondan, zo‘ravonlik holatlarining ko‘payganidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, avvallari yashirin qolgan ko‘plab holatlar endi yuzaga chiqib, fuqarolar huquqiy yordamga murojaat qilayotganini ham anglatadi. Chunki ilgari oiladagi zo‘ravonlik “ichki ish” deb qabul qilinib, ko‘p ayollar sukut saqlagan bo‘lsa, hozirda davlat himoyasi mexanizmlari (himoya orderi va boshqalar) mavjudligi ularga murojaat qilishga zamin yaratmoqda.

Gender tenglik va zo‘ravonlik statistikasi shuni ko‘rsatadiki, mamlakatda qonuniy asos yaratilgani bois bu masalalar endi ochiq qayd etilmoqda. Rasmiy ma‘lumotlar muammoning kattaligini ko‘rsatib, undan kelib chiqib, hukumat tomonidan yangi choralar ko‘rilmoqda.

Butun dunyoda kuzatilayotgan **zamonaviy tendensiyalar** ayrim jamiyatlarda milliy qadriyatlarning, xususan **oil** institutining **inqiroziga** sabab bo‘layotgani kuzatilmoqda. Shuning uchun ham oila

qurish masalasida xotin-qizlarning munosabatini o‘rganish o‘ta muhim bo‘lgan masala hisoblanadi.

Shu boisdan ham, Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti jamoasi tomonidan 2024 yilning iyun–iyul oylarida xotin-qizlar o‘rtasida ularning hayotiy maqsadlari, qadriyatlari va muammolarini o‘rganish maqsadida o‘tkazilgan sotsiologik so‘rov natijalariga ko‘ra, aksariyat xotin-qizlar **oila qurish masalasini** juda muhim **(65,8 foiz)** va ko‘p jihatdan muhim **(17,4 foiz)** deya ijobiy baholashgan. Ammo shu bilan birga, respondentlarning **8,6 foizi** oila qurish ayol kishi uchun umuman muhim emas, **3,6 foizi** esa u qadar muhim emas deb hisoblagan, **5 foizga** yaqin ayollar esa ushbu masalada aniq fikr bildira olmagan.

Mazkur natijalar jamiyatda oila institutining muqaddasligi hamda uni saqlab qolish va inqirozini bartaraf etish maqsadida bu kabi salbiy yondashuvdagi va ikkilanuvchi toifadagi ayollar bilan oilaviy qadriyatlar masalasida ishlash lozimligini ko‘rsatmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekiston sharoitida oila institutini yanada mustahkamlash davr talabi hisoblanadi. Hukumat darajasida ham, mutaxassislar va jamoatchilik tomonidan ham kelgusida oilani asrash va rivojlantirish borasida bir qator strategik istiqbollar va takliflar ilgari surishimiz mumkin:

- oila a‘zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish maqsadida xalqaro standartlarga mos ravishda milliy qonunchilik bazasini institutsional jihatdan rivojlantirish hamda uning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish;
- oilani huquqiy va ijtimoiy jihatdan muhofaza qilish hamda uning asosiy funksiyalarini mustaqil va samarali amalga oshirishini ta‘minlash uchun kompleks qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish;
- jamiyatda ibratli oila modelini shakllantirish, uning ijtimoiy ahamiyatini oshirish hamda oilaviy qadriyatlarni keng targ‘ib qilish orqali barqaror oilaviy institutni rivojlantirish;
- oilada ijtimoiy-psixologik barqarorlikni ta‘minlash, oila a‘zolarining o‘z vazifalarini mas‘uliyat bilan bajarishiga ko‘maklashish hamda ularning ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirokini rag‘batlantirishga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- oilalardagi nizolar va ajrashishlarning oldini olish maqsadida huquqiy, psixologik va ijtimoiy profilaktika mexanizmlarini takomillashtirish, ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas‘uliyatini oshirish va ularning ta‘lim-tarbiya jarayonidagi ishtiroki samaradorligini kuchaytirish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- oilada tazyiq va zo‘ravonliklarning oldini olish maqsadida xalqaro standartlarga mos keluvchi huquqiy, profilaktik va reabilitatsion mexanizmlarni ishlab chiqish hamda ularning samarali amalga oshirilishini ta‘minlash;

– davlat organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining oila siyosati sohasidagi faoliyatini samarali tashkil etish, uning ijrosini ta'minlash va tizimli muvofiqlashtirish maqsadida huquqiy, institutsional va tashkiliy mexanizmlarni takomillashtirish hamda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish.

ЎЗБЕК ОИЛАСИНИНГ АЙРИМ ЭТНОПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Қодиров Умарали Дўстқобилович

Сурхондарё вилояти педагогик маҳорат маркази “Педагогика,
психология ва таълим технологиялари” кафедраси мудири,
психология фанлари доктори, профессор

Аннотация. Мақолада Шарқ оилаларига хос ижобий миллий-психологик хусусиятлар, шахс хулқ-атвори шаклланишида оиланинг аҳамияти, оиладаги шахслараро муносабатлар ва уларнинг характери борасида мулоҳаза ритилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: ўзбек оиласи, этнопсихологик хусусиятлар, шахслараро муносабатлар, шахс шаклланиши, шарқона оила, оила қуриш ёши, ҳаётий тамойиллар.

Аннотация. В статье рассматриваются характерные для восточных семей положительные национально-психологические особенности, значение семьи в формировании личности, межличностные отношения в семье и их характер.

Ключевые слова и понятия: узбекская семья, этнопсихологические особенности, межличностные отношения, формирование личности, восточная семья, возраст вступления в брак, жизненные принципы.

Annotation. The article discusses the positive national and psychological characteristics typical of Eastern families, the importance of the family in personality development, as well as interpersonal relationships within the family and their nature.

Keywords and concepts: Uzbek family, ethnopsychological characteristics, interpersonal relationships, personality development, Eastern family, age of marriage, life principles.

Инсон маънавиятини шакллантиришнинг энг мақбул маскани оиладир. Оила қайси миллатга мансуб бўлса, ўша халқнинг маънавиятини ўзида мужассамлаштириб, бир неча асрлик тарихга эга бўлган анъаналарни, маънавиятни авлоддан авлодга етказди. Агарда шахснинг шаклланишида биологик, табиий ва маданий муҳит, ижтимоий тажриба, одамлар билан муносабат каби омиллар

муҳим аҳамият касб этишини инобатга олсак, буларнинг барчаси оилада мужассамлашгандир. Зеро, шахс маънавияти, унинг дунёқараши, эътиқоди, ҳаётий тамойиллари, идеаллари, қадриятлари, кўникмалар мажмуи асосан оилада шаклланади. Шу маънода, оила маънавий қўрғони ҳисобланиб, оила қайси миллатга тааллуқли бўлса, ўша миллатнинг маънавиятини ўзида акс эттиради. Шарқ оилаларида тарбияланган фарзандлар қатъиятли, матонатли, мақсадга интилувчан, масъулиятли ва ўзига нисбатан талабчанлиги, меҳнатсевар, дўстпарварлиги билан ажралиб туради. Уларга ҳиссиётларни бир маромда тутиш, мулоҳазалилик, содиқлик, турли қийинчиликларга чидамли бўлиш, хушчақчақлик, ҳар хил шароитларга тез мослашиш хусусиятлари хосдир. Айнан шу ўзига хосликлар мажмуаси этнопсихологик хусусиятлар сифатида эътироф этилиб, шарқ оилаларини бошқа миллатга мансуб оилалардан ажратиб туради. Шу нуқтаи назардан табиий равишда янгиланиб, такомиллашиб бораётган, миллий хусусиятларни ўзида мужассам қилган замонавий шарқ оиласи ҳақида илмий асосланган тасаввурни шакллантириш, Шарқ оилалари тўғрисида объектив тасаввур пайдо қилиш, уларда келажакдаги оилавий ҳаётлари давомида юзага келиши мумкин бўлган синовларни муваффақият билан бартараф этиш кўникмаларини шакллантириш ҳозирги кунда долзарб аҳамият касб этадиган масалалардандир. Қуйидаги вазифаларни амалга ошириш орқали мақсадга эришиш мумкин.

1. Шарқ оилаларини Ғарб оилаларига қарши қўймаслик, бирини идеаллаштириб, иккинчисини танқид қилмаслик, муайян миллат, халқ оиласининг ўзига хос хусусиятларини очиб бериб, унинг тарих, ҳудуд, менталитет, иқлим, миллий маданият билан узвий боғлиқлигини кўрсатиш.

2. Замон ўзгариши, халқ ижтимоий-иқтисодий ривожланиши билан боғлиқ равишда ҳаёт тарзи юксалиб боришининг, урбанизация (шаҳарларнинг кўпайиши ва аҳоли ҳаёт тарзига шаҳарга хос унсурларнинг сингиб бориши), сиёсат ва бошқа омилларнинг оилавий ҳаётга таъсирини кўрсатиш.

3. Шарқ оилаларига хос ижобий миллий-психологик (этнопсихологик) хусусиятларни сақлаб қолиш, замон талаби билан миллат, халқ, оила манфаатига хизмат қилмайдиган жиҳатлар (қариндошлар орасидаги никоҳ, қизларнинг эрта оила қуриши, мақсадга мувофиқ бўлмаган кўп болалилик ва бошқалар) дан халос бўлишнинг аҳамиятини очиб бериш.

4. Оила қуриш ёши ва унинг эр-хотин муносабатларига таъсири ҳақида ёшларда объектив тасаввур шакллантириш.

5. Оилавий ҳаётга етуқлик мезонлари ҳақида ёшларни тегишли билимлар билан қуроллантириш.

Шу сабабли ҳам ўзбекларда шахсинг хулқ-атвори ижтимоий назорат остига олинади. Яхши хулқ маҳаллада, қўни-қўшнилар томонидан рағбатлантирилиб «Отасига раҳмат», ёмон хулқ эса танқидий муҳокама қилиниб, «Падарига лаънат» шаклида ифодаланиши мумкин. Шунинг учун «Одамлар нима дейди?» қабилидаги савол шахсни қўп ҳолларда ножўя хатти-ҳаракатлар, ёмон хулқ-атвордан сақлайди. Ғарб оилаларида ҳам ижтимоий назорат мавжуд, бироқ унинг таъсир кучи ўта заифдир. Халқимиз «Бир болага етти қўшни ота-она» нақлида бола тарбияси учун барча масъуллигини чуқур ифодалаб берган. Ғарб оилаларида эса бола тарбияси учун фақат ота-она жавоб беради. Яъни, қўни-қўшнилар болага ақл ўргатиш, уни тўғри йўлга солиш, зарур бўлганда қойишдан ўзини сақлайди, тарбиясига аралашмайди.

Оила, таъбир жоиз бўлса, кишининг ҳаёт йўли, фаолияти бошланадиган энг биринчи жамоа саналиб, инсон илк бор инсонни шу ерда кўради, у ҳақда тушунча, тасаввурга эга бўлади. Оилада, аввало, бола учун энг яқин кишилар, унинг ота-онасидир. Шунинг учун ҳам боланинг хулқ-атвори, характери, одат ҳамда кўникмалари оилада шаклланади. Чунки оила ўз аъзолари билан узлуксиз ўзаро таъсир этиб, унинг фаолияти, юриш-туришини назорат этиб боради. Ўзбек оилаларидаги ўзаро ҳурмат, эҳтиром, ота-онага эъзоз, фарзандларга меҳр ва кичикларга иззат-икром кишини баркамол инсон, мукаммал шахс сифатида шакллантирадиган, ахлоқий ва маънавий жиҳатдан гўзал ҳамда етук қиладиган, инсоний фазилатларни ривожлантирадиган қадриятлар бўлиб ҳисобланади. Ва бу қадриятларнинг мазмун-моҳияти фарзандлар онгига дастлаб оилада сингдирилади.

Ўзбек оиласи Шарқ оилаларидан бири бўлиб, уларга хос умумий хусусиятлар ва ўзига хос миллий, ҳудудий ижтимоий-психологик белгилар билан тавсифланади. Шарқ оилалари, шу жумладан, ўзбек оиласига хос бўлган қуйидаги хусусиятлар мавжуд: биринчидан, оилада эркак мавқеининг устунлиги; иккинчидан, оила аъзолари орасида ёшига, жинсига, оиладаги мақоми (бува, буви, ота, она, ўғил, қиз, қайнона, қайнота, қайинсингил, қайинопа, овсин, келин, ака, ука, опа, сингил ва ҳоказо)га кўра аниқ ифодаланган ва қатъий амал қилинадиган иерархиянинг мавжудлиги; учинчидан, анъанавий оилаларда фарзандлар учун ота-она, айниқса, ота обрўсининг юқорилиги; тўртинчидан, серфарзандлик, болажонлик, ёши улуғ авлод вакиллари ҳурмат қилиш каби сифатларнинг юқори даражада ифодаланиши; бешинчидан, абхаз, осетин, қабардин-болқор сингари халқларга ҳам хос бўлган, ҳурмат юзасидан ота-онаси ва катта ёшдаги яқинлар олдида боласига меҳрини очиқ ифода этмаслик каби жиҳатларнинг

бугунги кунда кўпчилик анъанавий ўзбек оилаларига ҳам хослигини кўришимиз мумкинлиги (бу билан эркалар ўзларининг ҳиссий турғунлигини, ортиқча ҳиссиётга берилмаслигини, ҳақиқий эрка шахсига хос хислатларга эга эканлигини намоиш қилишга ҳаракат қилишади); олтинчидан, оиладаги муносабатларнинг вертикал характерга эга эканлиги, яъни аёлнинг эрга, фарзандларнинг ота-онага, уканинг акага, сингилнинг опага бўйсунishi.

Юқоридаги сингари хусусиятларни нафақат ўзбек оиласида, балки қорақалпоқ, тожик, туркман, қozoқ, қирғиз, корейс ва япон оилаларида ҳам кузатишимиз мумкин. Шу билан бирга, ҳар бир миллат оиласида ўзига хос ҳудудий ижтимоий-психологик, этнопсихологик жиҳатлар ҳам мавжуд. Мисол учун, ҳатто бир ўзбек миллатига мансуб бўлган Тошкент ва Урганч шаҳар аҳолиси оилалари орасида бир-биридан фарқ қиладиган талайгина хусусиятлар кўзга ташланади. Булар ҳудудий хусусиятлар ҳисобланади. Ҳудудга хос хусусиятлар фақат урф-одат, анъана, маросим, қадриятларда эмас, балки халқ миллий психологиясида, менталитетида, шахсга хос психологик сифатларда ҳам ўз ифодасини топган. Масалан, Қашқадарё вилоятидаги ўзбеклар билан Фарғона вилояти ўзбеклари менталитети орасида етарли даражадаги фарқларни кўришимиз мумкин. Булар ўз-ўзидан оилавий ҳаётда ҳам ўз ифодасини топади.

Айни пайтда эса ёш ўзбек оилаларининг аксарияти совчилар воситасида юзага келяпти. Аслида ўзбек халқининг урф-одатларига кўра ҳеч бир никоҳ совчиларсиз юзага келмайди. Ҳатто, ёшлар бир-бирларини ўзлари учратиб, севги-муҳаббат асосида оила қураётган бўлсаларда, бу жараёнда албатта совчилар иштирок этишади, аммо бунда улар юзага келиши муқаррар бўлган оилани формал равишда урф-одатга кўра расмийлаштиришда қатнашадилар, холос. Хуллас, ўзбек оилаларига хос бўлган миллий-психологик хусусиятлардан бири – бу оилаларнинг асосан совчилар воситасида вужудга келишидир. Ўзбек оиласига хос бўлган этнопсихологик хусусиятлардан яна бири ёшлар оила қураётганда, ўзларига турмуш ўртоғини танлаётганда ота-оналар таъсирининг кучли бўлишидир. Турмуш ўртоқликка номзод бўлган шахсга ота-она томонидан берилган баҳо, уларнинг тавсифномаси, фикр-мулоҳазалар, тавсиялар ёшлар тақдири учун катта аҳамиятга эгадир. Маълум гуруҳ ёшлар бу масалани ҳал этиш ва бир қарорга келишни тўлиқ равишда ота-оналарига топширадилар. Ҳарб оилаларида эса умуман бундай ҳол учрамайди. Турмуш ўртоғини танлашда ёшлар ўз ота-оналарига қулоқ солишлари, улар маслаҳати билан иш кўриш ва оила қуриш қарорига келишнинг ижобий томонлари кўп бўлса-да,

салбий жиҳатлари ҳам йўқ эмас. Албатта, ота-она фарзандига нисбатан катта ҳаёт тажрибасига эга бўлиб, улар агар масалага жиддий ёндашган, бўлажак куёв ёки келинни ҳар томонлама ўрганган бўлса, хато қилиш хавфи камроқ бўлади. Масаланинг салбий томони шундаки, ёш оилада табиий равишда низо бўлиши муқаррардир. Бундай ҳолатларда ёшларнинг маълум бир қисми оилани сақлаб қолиш билан боғлиқ масъулиятни ўз зиммаларига олмайди. «Ким маслаҳат берган бўлса, ўша одамлар (ота-оналар) жавоб бераверишсин, ўзлари пиширган ошни ўзлари ичишсин» позициясини эгаллашади. Бу жиҳат совчилар орқали юзага келадиган оилаларда тез-тез учраб турадиган ҳолдир. Натижада арзимаган нарсалардан чиқадиган низоларни тезда бартараф этиш ўрнига уни чуқурлаштириб, оиланинг бузилишига олиб келишади. Аслида эса оиланинг барбод бўлишига ёшларнинг оилавий ҳаётга тайёр эмаслиги, оилавий ҳаёт ҳақидаги тегишли билим, ахборот, маълумотлардан беҳабарлиги, керак пайтда сабр чидамни намоён этолмаслиги ва масъулиятсизликларини сабаб қилиб кўрсатиш мумкин.

Хуллас, шахснинг шаклланишида, шахс маънавиятининг таркиб топиши ва ривожланишида оиланинг ўрни, аҳамиятини ҳеч нарсага тенглаштириб бўлмайди. Оила билан боғлиқ масалалар оилавий ҳаёт психологиясининг асосий муаммоларидандир. Жамиятнинг алоҳида мустақил гуруҳи, муайян институт ҳисобланган оила, айни замонда жамият тараққиёти билан боғлиқ ҳолда ривожланиб боради. Бошқача айтганда, оиланинг ижтимоий-психологик хусусиятлари, мазмуни, оилавий муносабатларнинг ўзига хослиги мавжуд ижтимоий тузумдаги мафкуравий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий-тарихий, маданий шарт-шароитлар билан ҳам белгиланади.

ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ СЕМЬИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Медетова Раушан Мамадияровна

заведующий отделом Национального института педагогики
воспитания, доктор педагогических наук, старший научный
сотрудник,

Курбанов Гани Абилович

старший преподаватель Учебного центра военной подготовки
Национального университета Узбекистана, доцент, подполковник

Аннотация. В статье раскрыты некоторые особенности национальных традиций, связанных с укреплением института семьи. Сказано о триггерах воспитания в семье. Подчёркнута роль цифровизации образования.

Ключевые слова: семья, традиция, обычай, обряд, преподаватель, высшее военное образовательное учреждение, образование, воспитание.

Annotatsiya. Maqolada oila institutini mustahkamlash bilan bog‘liq milliy an‘analarning ayrim xususiyatlari ochib berilgan. Unda oiladagi tarbiyaning triggerlari haqida so‘z boradi. Ta‘limni raqamlashtirishning o‘rni ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: oila, an‘ana, odat, marosim, o‘qituvchi, oliy harbiy ta’lim muassasasi, ta’lim, tarbiya.

Abstract. The article reveals some features of national traditions related to strengthening the institution of the family. It talks about the triggers of upbringing in the family. The role of digitalization of education is emphasized.

Key words: family, tradition, custom, ritual, teacher, higher military educational institution, education, upbringing.

В условиях интенсивного развития Нового Узбекистана происходит гармонизация содержательных национальных традиций народа нашей страны, которые тесно связаны с семьёй. Это постулат оправдал себя на протяжении развития всего человечества. В Узбекистане для укрепления института семьи приняты ряд нормативно-правовых документов. В их числе: Указы Президента Республики Узбекистан № ПП-401 «О дополнительных мерах по укреплению семьи и повышению активности женщин» от 21 декабря 2023 года¹, № ПП-3808-сон «Об утверждении Концепции укрепления института семьи» от 27 июня 2018 года² и № УП-84 «О дальнейшем совершенствовании системы государственной социальной поддержки бедных семей» от 8 мая 2025 года³. Данные указы направлены на предоставление государственной социальной помощи семьям, формирование духовно-нравственных ценностей, развитие семейных традиций, усиление правовой защиты детей, улучшение межличностных отношений и профилактику семейного неблагополучия. В целях дальнейшего укрепления института семьи

¹ Указ Президента Республики Узбекистан № ПП-401 «О дополнительных мерах по укреплению семьи и повышению активности женщин» от 21 декабря 2023 года.

² Указ Президента Республики Узбекистан № ПП-3808-сон «Об утверждении Концепции укрепления института семьи» от 27 июня 2018 года.

³ Указ Президента Республики Узбекистан № УП-84 «О дальнейшем совершенствовании системы государственной социальной поддержки бедных семей» от 8 мая 2025 года.

важно, в первую очередь, подготовить преподавателей высших военных образовательных учреждений. Поскольку доскональное изучение педагогических, психологических, социально-общественных, этнопедагогических, этнопсихологических проблем семьи поможет в решении многих задач, связанных с развитием каждого курсанта.

На наш взгляд, динамика цифровых средств и трансформация сферы образования способствовала расширению ареала широкого использования новейших технологий. Иммерсивные технологии, как набор инструментов и методик погружения личности в окружающее пространство с использованием всех органов чувств «(на основе потенциала виртуальной реальности (Virtual Reality, VR), дополненной реальности (Augmented Reality, AR), смешанной реальности (Mixed Reality, MR) и расширенной реальности (Extended Reality, XR)», занимают все большее место в педагогических исследованиях, развивая образовательный, креативный и исследовательский потенциал. Исследователи все большего круга наук (педагогике, психологии, культурологии, кибернетики и т.п.) признают изменение траекторий и способов познания. Поскольку транснациональные, транскультурные, трансдисциплинарные процессы, происходящие в глобальном информационно-образовательном пространстве, стирают границы между людьми, странами, областями знания, обеспечивая возможность аккумуляции исторического и современного опыта человечества на цифровой основе. Современный уровень цифровизации учебной и профессиональной информации категоризирует доступность образования и возможность каждого стать конкурентоспособным.

Для этого, каждая личность должна научиться ценить общечеловеческие ценности и знать национальные традиции. Преподаватели высших военных образовательных учреждений транслируют студенческой молодёжи то, с чего начинается человеческая жизнь, то есть истоки семьи.

Воспитательный потенциал семьи огромен и по утверждению Г.Б.Шоумарова, «деятельность ребенка во взаимодействии со взрослыми, а направление деятельности педагога определяет характер воспитания и является ведущим в развитии личности ребенка, строится на основе личностного взаимодействия ребенка и педагога, где совместная деятельность и общение являются источником развития личности ребенка; при этом развивается не сам по себе ребенок, а целостная система взаимодействия «ребенок – взрослый»⁴. Популяризация педагогического потенциала семьи

⁴ Шоумаров Г.Б. и др. Теоретические и методологические подходы к психологической подготовке педагога к профессиональной деятельности // Психология XXI столетия:

способствует сохранению традиционных ценностей и укреплению семьи.

Преподавателями при характеристике педагогического потенциала семьи и семейного воспитания обычно рассматривались его разные триггеры: роль и влияние воспитателей: отца, матери, деда, бабушки и др. Определение педагогического инструментария подготовки преподавателей к трансляции данных ценностей курсантам в условиях информационного общества важно с точки зрения времени. Социальные ожидания потенциала семейного воспитания реализуются в плоскости трансляции сформированных семейных ценностей растущей личности, как базиса формируемых позднее иных надстраиваемых аксиологических новообразований. Семейные ценности характеризуют особенности смыслового наполнения ценного содержания взаимосвязи духовно-нравственных, эстетических, этнокультурных характеристик семьи как важнейшего института и ячейки общества.

Семейные ценности проявляются в знаниевых стереотипах, обобщенных образах понимания и толкования, а также в виде национальных традиций, детерминирующих обряды, обычаи, ритуалы, привычки, навыки, регулирующих личное и общественное поведение и деятельность личности в иерархии общечеловеческих и национальных ценностей.

Обобщенными характеристиками модификации современных инструментов преподавателя в современном профессиональном образовании для формирования и трансляции ими курсантам семейных ценностей можно назвать: возможность адаптироваться под конкретное место, время, объем учебной нагрузки (перевернутый класс); гибридность (смешанность всех известных и возможных форматов); непрерывность (востребованность обучения курсантов в ситуации практической необходимости в нужном для решения данного затруднения объеме; возможность возвращаться к пропущенному, забытому, вызвавшему затруднение контенту); персонализированный темп, объем, стиль и сопровождение образования с возможностями самоуправления и его корректировки для формирования личной ответственности за получаемый образовательный результат.

Возможность восстановления значимости и влияния воспитательного потенциала семьи соотносится с его четкой структурой, что даст возможность включения выделенных

элементов в образовательный процесс в системе общего (всех уровней) и профессионального образования. Рассмотрения семейных ценностей в исторической ретроспективе позволило предложить их типологию на основе ориентированности семейного воспитания на личность другого человека, близкого (родственника) и далекого (представителя другой культуры), на социум (группу, этнос, онлайн и офлайн сообщество), на Родину (место рождения, страну), на эстетику (ценности восприятия, воспроизведения, создания произведений и явлений прекрасного в живописи, театре, кино, музыке и других видах и жанрах искусства), на внутренний мир (Я-концепцию и ее рефлексю в совокупности самовосприятия, самостроительства, самокритики, самопрезентации и самоанализа актуального и желаемого), на профессию (сферу, уровень и содержание профессиональной подготовки). Основными путями трансляции выделенных групп семейных ценностей является семейное общение, взаимодействие и совместная внутрисемейная деятельность, досуговая семейная деятельность развлекательного, гедонистического, когнитивного характера, образование как реализация личностного потенциала и мотивированного желания самореализации разного вида потребностей, целенаправленная деятельность в общественном объединении, разносторонняя образовательная деятельность по осваиваемым предметным областям, во внеучебной, исследовательской и проектной деятельности самостоятельно или под руководством педагога, профессиональная подготовка в высшем военном образовательном учреждении и непрерывное профессиональное совершенствование.

Таким образом, цифровизация образования изменила парадигму структуры и содержания образования. Новые методы обучения основаны на активных, самостоятельных формах приобретения знаний и работе с информацией, они дополняют демонстрационные и иллюстративно-объяснительные методы, широко используемые традиционной методикой обучения. Перспективы трансформации содержательного наполнения учебных программ, кейсов, практик, ролевых и деловых игр семейведческим материалом ориентированы на создание и обновление образовательных пространств и психологических семейных сайтов, тренинговых технологий и практикумов.

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ДОБРОДЕТЕЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ В ТРАКТАТЕ АЛЬ-ФАРАБИ «ИДЕАЛЬНЫЙ ГОРОД» (АЛЬ-МЕДИНА АЛЬ-ФАДИЛА)

Алиев Мухаммаджон Чориевич

кандидат педагогических наук, доцент Profi University

Аннотация. В статье раскрывается значение семьи как базового института социализации в трактате Аль-Фараби «Идеальный город» (*аль-Мадина аль-Фадила*). Подчёркивается её роль в формировании нравственного сознания, ценностных ориентаций и личностного развития добродетельной личности. Анализируется психологический аспект взаимодействия семьи и общества.

Ключевые слова: аль-Фараби, «Идеальный город», семья, добродетель, социализация, ценностные ориентации, личностное развитие.

Annotatsiya. Maqolada Forobiyning «Fozil shahar» (*al-Madina al-Fadila*) asarida oilaning ijtimoiylashuvning asosiy instituti sifatidagi ahamiyati yoritilgan. Fazilatli shaxsning ma'naviy ongi, qadriyatlar yo'nalishi va shaxsiy rivojlanishini shakllantirishda oilaning o'rni ko'rsatib berilgan. Oila va jamiyat o'zaro munosabatining psixologik jihati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Forobiy, «Fozil shahar», oila, fazilat, ijtimoiylashuv, qadriyatlar yo'nalishi, shaxsiy rivojlanish.

Abstract. The article examines the role of the family as a fundamental institution of socialization in al-Farabi's treatise “*The Virtuous City*” (*al-Madina al-Fadila*). It highlights the family's importance in shaping moral consciousness, value orientations, and the personal development of a virtuous personality. The psychological dimension of family–society interaction is analyzed.

Keywords: al-Farabi, *The Virtuous City*, family, virtue, socialization, value orientations, personal development.

Семья является одной из ключевых структур жизни человека и общества, играя фундаментальную роль в формировании личности, нравственных качеств и социальных установок. С раннего возраста ребёнок усваивает нормы, ценности и правила поведения через взаимодействие с ближайшими родственниками. В семье закладываются первые навыки коммуникации, умение выражать эмоции, строить отношения и проявлять заботу. Здесь формируются представления о справедливости, ответственности и

взаимопомощи, которые станут основой дальнейшего социального поведения.

Через семью ребёнок получает первые уроки нравственности и социальной ответственности. Эмоциональная поддержка, дисциплина и наблюдение за действиями взрослых формируют внутреннюю гармонию и устойчивость личности. Семья воспитывает способность к сопереживанию, развитию эмоционального интеллекта, самоконтролю и пониманию социальных норм⁵. Эти качества создают психологическую основу для последующего взаимодействия человека с обществом и участия в его жизни. Современные исследования показывают, что именно в семье формируются базовые социальные и эмоциональные компетенции ребёнка, обеспечивающие успешную адаптацию в обществе⁶.

«Идеальный город» (араб. аль-Мадина аль-Фадила) был написан Аль-Фараби в первой половине X века. Это философское сочинение, в котором в логической и последовательной форме излагаются основы построения добродетельного общества. В отличие от поэтических или назидательных произведений, работа мыслителя представляет собой систематическое рассуждение, опирающееся на категории разума и философский анализ, изложенные в форме трактата⁷.

Особое внимание в «Идеальном городе» уделяется гармонии социальных институтов, и прежде всего семьи как первичной ячейки общества, через которую закладываются нравственные основы будущих граждан. По мысли Аль-Фараби, согласие и устойчивость в семейной жизни напрямую связаны с формированием добродетельной личности и стабильностью государства. Аль-Фараби подчёркивает, что семья выполняет не только социальную, но и психологическую функцию: именно в ней формируются первые навыки эмоциональной регуляции, способность к рефлексии и умение соотносить свои действия с моральными нормами. Он рассматривает семью как первичную модель, где ребёнок учится сотрудничеству, справедливости и уважению, а эти качества затем становятся основанием для участия в жизни добродетельного города. Эти идеи позволяют выявить универсальные закономерности воспитания и их влияние на общество, что делает наследие философа актуальным для современной педагогики и психологии семьи⁸.

⁵ Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии. — Санкт-Петербург: Питер, 2000. — 720 с.

⁶ Шоумаров, Г. Б., Кодиров, У. Д. *Психологическая служба семьи*. — Ташкент, 2016. — 204 с.

⁷ Аль-Фараби. Трактаты о государстве. — Алматы: Ғылым, 1973. — 312 с.

⁸ Григорян, С. Н. Абу Наср аль-Фараби и философия Востока. — Москва: Наука, 1975. — 290 с.

В трактате «Идеальный город» Аль-Фараби ставит целью создание общества, в котором каждый человек развивается как нравственная и интеллектуальная личность. Добродетельные граждане способны поддерживать гармонию и стабильность государства. Центральное место занимает воспитание человека, формирование у него справедливости, разума и моральной ответственности. Идеальное общество строится на принципах сотрудничества и добродетели, где каждый институт выполняет определённую функцию для общего блага, а семья является основной средой воспитания будущих граждан.

Семья, по мнению Аль-Фараби, является базовой ячейкой общества. Родители формируют у детей способности к разумному поведению и моральному суждению. Помимо семьи, важную роль играют образовательные учреждения, наставники и социальные институты, которые поддерживают процесс формирования добродетельных граждан. В совокупности эти элементы создают структуру идеального общества, где каждый человек развивается в гармонии с моральными и интеллектуальными требованиями государства. Воспитание в семье является фундаментом социальной справедливости и моральной устойчивости всего общества.

Семья формирует основные моральные и интеллектуальные качества личности. Взаимодействие с родителями и другими членами семьи позволяет ребёнку усвоить принципы справедливости, честности, ответственности и добродетели. Повседневные действия, наблюдения и обсуждения формируют модели поведения, которые станут основой нравственного и интеллектуального развития. Эмоциональная поддержка в семье способствует развитию уверенности в себе, самостоятельности и способности принимать решения⁹.

Родители направляют развитие личности, корректируют поведение и формируют моральное сознание. Они передают знания о добре и зле, развивают эмоциональную устойчивость и самодисциплину. Воспитание в семье создаёт внутреннюю гармонию ребёнка и закладывает фундамент для будущего социального поведения, формируя личность, готовую к этичному взаимодействию в обществе.

Гармоничные отношения между супругами служат моделью уважения, сотрудничества и эмоциональной стабильности. Дети, наблюдая такие отношения, учатся взаимопониманию и справедливости. Гармония супругов формирует представление о правильной социальной и психологической организации семьи, влияя на их будущие действия и поведение в обществе.

⁹ Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания. — Ленинград: ЛГУ, 1968. — 340 с.

Семья формирует личность будущего гражданина. Добродетельные привычки, нравственные ориентиры и интеллектуальные способности, усвоенные в семье, влияют на социальное поведение человека. Аль-Фараби подчёркивает, что правильное воспитание детей создаёт основу для формирования граждан, способных действовать справедливо, сотрудничать и поддерживать социальный порядок.

Нравственные качества, полученные в семье, напрямую влияют на социальную ответственность личности. Человек, воспитанный в гармоничной и добродетельной среде, проявляет честность, уважение к законам и заботу о благополучии общества. Семья формирует внутренние моральные ориентиры, необходимые для участия в общественной жизни и выполнения гражданских обязанностей.

Семья выполняет функцию «микрообщества», формирующего будущих граждан, способных поддерживать гармонию и справедливость. Добродетельные семьи создают коллектив, где ценятся сотрудничество и моральная устойчивость. Аль-Фараби рассматривает семью как ключевой элемент идеального государства, без которого невозможно построить стабильное и справедливое общество.

Семья выполняет роль психологической лаборатории, где формируются характер, нравственные качества и интеллектуальные способности. Через ежедневное взаимодействие с родителями и членами семьи ребёнок усваивает социальные нормы, ценности и модели поведения. Именно в семье закладываются основы внутренней гармонии и моральной устойчивости, формируя фундамент для дальнейшего развития личности и её участия в обществе.

Принципы Аль-Фараби актуальны для современной педагогики и психологии семьи. Они позволяют создавать условия для гармоничного развития ребёнка, формировать эмоциональную устойчивость, ответственность и добродетельные привычки. Понимание семьи как ключевого института воспитания помогает разрабатывать эффективные образовательные и психологические стратегии для поддержки личности в современном обществе¹⁰.

Таким образом, семья является основой формирования нравственного порядка и воспитания личности. Гармоничные и добродетельные семьи создают будущих граждан, способных поддерживать стабильность и справедливость. Воспитание в семье формирует моральные ориентиры и интеллектуальные

¹⁰ Абдуллаев, А. А. Философские основы семейного воспитания. — Ташкент: Фан, 1991. — 256 с.

способности, которые становятся основой гармоничного развития личности и устойчивого социального порядка.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CHARACTER IN THE FERGANA VALLEY FAMILIES

Turgunboyeva Azizakhon Gulomovna

Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences Associate
Professor, Namangan State Pedagogical Institute

Abstract. This article discusses the ethnopsychological, ethno-territorial and ethno-national mechanisms of Uzbek families. It also broadly highlights the ethno-national features of family life and family upbringing, as well as the distinctive aspects of family upbringing methods.

Keywords: Ethnopsychology, family, upbringing, development, national image, personality, human psyche, ethnopsychology, value, custom, traditions.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek oilalarining etnopsixologik – etnoxududiy va etnomilliy mexanizmlari xaqida so‘z boradi. Shuningdek oilaviy hayot va oilaviy tarbiyaning etnomilliy xususiyatlari, oilaviy tarbiya usullarining o‘ziga xos jixatlari mazmunan keng yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Etnopsixologiya, oila, tarbiya, taraqqiyot, milliy qiyofa, shaxs, inson ruxiyati, etnopsixologiya, qadriyat, urf-odat, an’analar.

Every nation passes through different periods and stages in its ethnic development. The ethnic development of a people and the historical events that have occurred with its members over centuries exert a great influence on the formation of the national psychological image and are among the main factors shaping ethnic characteristics. The Uzbek people too, over the centuries, have witnessed various historical events, all of which have shaped the “image” of the Uzbek nation.

Issues such as the national character specific to each people, customs and traditions, national feelings and taste, the emergence, manifestation, change and development of ethnic consciousness and national self-awareness are today considered the main problems of ethnopsychology. As human society develops, people’s psychology, their mutual relations with one another, and their family relations also become more refined, and in their own way more complex, acquiring new forms and content.

In all spheres of our life, new demands are being placed on the human factor — the very creator and participant of these processes — and on the individual. This in turn calls for finding ways to make even more effective use of today’s individual’s psychological and physical capacities and of the factors that serve social development.

These circumstances set rather serious and responsible tasks before psychologists who deal with human spirituality, psyche and social perfection. The fulfilment of these tasks depends on the successful implementation of psychological service activities that help to consolidate each individual and their activity in accordance with the requirements set by today’s socio-economic development principles.

If we pay attention, in recent years the psychology of peoples has begun to turn into the subject of special research of several sciences, including psychology itself.

Our wonderful national customs call people to solidarity, brotherhood and sincerity. Before we achieved independence, as a result of an incorrect ideological policy, serious efforts were made to ascribe a religious tint to many of our true human values and to squeeze them out of life. It was not recognised that customs and practices that had been shaped in the consciousness of generations over centuries cannot be eliminated at one blow. Unless more advanced, natural and modern rituals expressing spiritual needs take shape to replace the practices the masses are accustomed to, any attempt will yield the opposite result.

The soul of a nation is in its morality and etiquette. Therefore, every nation is a devoted guardian of its customs and human virtues; for these virtues it is ready to throw itself into fire and water, enduring, as it were, all the bitter and sweet fates of life.

Every nation in the world possesses its own distinctive ethnopsychological characteristics. At the same time, each nation differs from others depending on its place of residence, hereditary factors, way of life, level of education and culture, customs, socio-economic situation, and other factors. Even within a single nation that has historically lived in one region — for example, if we study the socio-psychological characteristics of the population of the Fergana Valley — we can observe that the residents of Andijan, Namangan and Fergana provinces differ from one another. The fact that they and people from other provinces have their own specific features constitutes the ethnopsychological and ethno-territorial wealth of the Uzbek people.

Among the Uzbeks, who make up the majority of the Valley’s population, qualities such as hospitality, diligence, a high culture of working the land, respect for elders, kindness to younger ones, care for

others, collectivism, affection for children, dedicating one's life to one's offspring, contentment, and, regardless of the degree of their religious belief, observance of religious customs, as well as the sanctity of the family, are strongly expressed. These traits are also reflected in folk proverbs and phraseological expressions (“A guest is greater than your father,” “If you care for the land – the land will care for you,” “If the four are united – they will lift the one who has not prospered; if the six are at odds – they will snatch from each other's mouth,” “When there are ten, there is one order; when there are forty, another behaviour,” “Blessing in what you have,” “Be grateful for what you are given,” etc.).

At the same time, each province's own ethno-territorial and ethnopsychological features are noticeable. For example, in a Khorezm family a new bride sometimes does not speak with her father-in-law for up to 1–1.5 years; in Fergana Province, especially in Namangan, parents address their children as “Siz” (the polite form of “you”); whereas in some areas of Karakalpakstan, children address their parents with “Sen” (the familiar “you”), as Russians do (and in that locality this does not at all signify disrespect, so criticising it would be inappropriate). In some of our regions women behave freely in society, while in others the opposite can be observed.

All of the above phenomena are formed within the family, but their basis lies in territorial norms. In the works of various thinkers of different nations and of our ancestors, the social-psychological and ethno-national characteristics of the family and its mutual relationships are also discussed extensively.

It should be specially emphasized that part of the psychological research carried out in Uzbekistan has been conducted precisely within the family setting, in the sphere of customs, values and traditions preserved in families. The first socio-psychological research in our country was carried out by I. Yoqubov in the late 1970s and early 1980s. He studied the socio-psychological factors ensuring the stability of family relationships and the congruence of the social roles of husband and wife.

The research revealed that the harmonious mutual relations of family members regarding their roles are an important condition for family cohesion.

The most important methodological principle in these studies is that the person studying the family should not regard it as a mere sum of its members, but should bear in mind that there exists a complex and multifaceted system of relationships among all family members, which is reflected in the answers given by each of them. In other words, the family and the relationships within it are always under the influence of external

psychological factors. Considering it as a small social group requires taking into account that almost all socio-psychological regularities characteristic of small groups are present and determine the status of each family member.

In fact, on a societal scale, the family, as rightly noted by a number of scholars (G.M. Andreeva, A.I. Zakharov, V.S. Torokhtiy, N.Ya. Solov’eva and others), is a primary group. That is, such features typical of primary groups as emotionality, the combination of formality and informality in relationships, the dependence of the socio-psychological environment on human relations, and the like are also inherent in family relationships. Therefore, in research conducted in the field of the family, one must not forget that it has its own qualities and characteristics as a social group.

References:

1. Shoumarov G‘B., Rasulova Z.A. Perceptions of family life among youth // Family stability: problems, experiences, perspectives. Proceedings of the Republican scientific-practical conference – Tashkent, 2012. – pp. 116–118.
2. Turgunboeva A.G. The influence of ethnopsychological factors on gender roles in Uzbek families. Scientific Bulletin of Kokand State Pedagogical Institute, No. 6. – July 2025.
3. Akramova F.A. et al. Family Encyclopedia. – Tashkent: “Uzbekistan National Encyclopedia” State Scientific Publishing House, 2019. – 240 p.
4. Shoumarov G‘B., Turgunboeva A.G. et al. Family Psychology. – Tashkent, 2022. Study guide, pp. 37–41.
5. Family Encyclopedia. Compilers: F.A. Akramova, Z. Bilolova, I. Jovliev. – Tashkent: “Uzbekistan National Encyclopedia” State Scientific Publishing House, 2019. – 240 p

ETNOPSIXOLOGIK OMILLAR VA OILAVIY MUNOSABATLAR BARQARORLIGI

Turg’unboyeva Azizaxon Gulomovna

Psixologiya fanlari falsafa doktori PhD, dotsent.

Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi o‘zbek oilalarida shaxslararo munosabatlar barqarorligini ta’minlovchi psixologik omillar tahlil qilinadi. Mavzuga oid xorij va o‘zbek olimlari qarashlari solishtirilib, oilaviy barqarorlikning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Tadqiqotda

er-xotin munosabatlari, gender rollar taqsimoti, farzand tarbiyasida ota-onaning o‘rni, milliy qadriyatlar va ijtimoiy nazorat omillari muhim jihatlar sifatida ko‘rib chiqilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, oilada o‘zaro hurmat va ishonch mavjud bo‘lsa, shaxsning barkamol rivoji va jamiyatning barqaror taraqqiyoti ta‘minlanadi.

Kalit so‘zlar: oila , etnopsixologik yondashuv, shaxslararo munosabat, er-xotin munosabatlari, gender rollar, farzand tarbiyasi, ijtimoiylashuv, psixologik muxit, milliy qadriyatlar.

Globalashuv jarayonlari, ijtimoiy hayotdagi yangilanishlar va qadriyatlar tizimining o‘zgarishi sharoitida oilaning barqarorligi , bugungi kunning dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Oila – shaxsning ijtimoiylashuvi, milliy qadriyatlarni o‘zlashtirishi va barkamol inson bo‘lib shakllanishining bosh manbai hisoblanadi. Shu bois o‘zbek oilalarida shaxslararo munosabatlarning barqarorligini ta‘minlovchi psixologik omillarni ilmiy asosda tadqiq etish zamonaviy psixologiyaning muhim vazifalaridan biridir. Xorijiy psixologiya ilmda oilaviy munosabatlarni o‘rganishga turli yondashuvlar mavjud. Z. Freyd oilani shaxsning ruhiy rivojlanishida asosiy psixoanalitik omil sifatida baholagan. E. Erikson insonning psixosotsial rivojlanish bosqichlarida oilaning rolini alohida ko‘rsatib, farzand tarbiyasida ishonch va mehrning muhimligini ta‘kidlagan. J. Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga ko‘ra, bola va ota-ona o‘rtasidagi hissiy yaqinlikning shaxs rivojiga ta‘sirini ilmiy asoslab berilgan. U. Bronfenbrennerning ekologik tizim nazariyasida esa oila insonning eng yaqin mikrotizimi sifatida qaraladi.

O‘zbek olimlari ham bu masalaga chuqur yondashganlar. G.Shoumarov o‘zbek oilalarida milliy qadriyatlar va an‘anaviy tarbiyaning shaxs shakllanishidagi ahamiyatini ko‘rsatib, tadqiqotlarida oila psixologik muhitining barqarorligi, er-xotin munosabatlarida o‘zaro hurmat va ishonchning muhimligi ta‘kidlangan. F.Akramova izlanishlarida xam milliy tarbiya va ayolning oiladagi psixologik mavqeini chuqur tahlil qilingan. Shu o‘rinda oila muammolarining quyidagi asosiy tahlillarga e‘tibor qaratamiz. O‘zbek oilalarida shaxslararo munosabatlar barqarorligini belgilashda er-xotin munosabatlaridagi o‘zaro hurmat va ishonch, bir-birini tushunish, farzand tarbiyasi, muomala odobi, moddiy va ma‘naviy ta‘minlanganlik, rollar taqsimoti va jinsiy moslik muhim o‘rin tutadi.

Oilalarning ijtimoiy tuzilma sifatida bir qator funktsiyalarni bajarishi to‘g‘risida muayyan tasavvurga egamiz. Shundan kelib chiqqan holda oiladagi erkak va ayolning alohida o‘ziga xos funktsiyalari nimadan iborat, degan haqli savol tug‘ilishi tabiiy. Sharq xalqlarining aksariyatida, jumladan, bizning o‘zbeklarda ham erkaklar xonadon boshlig‘i

hisoblanadilar, shu bois erkaklarning fundamental funktsiyasi oilani moddiy jihatdan ta'minlashdir. SHuningdek, oiladagi ma'naviy-maishiy muammolarni hal etish ham asosan erkakning zimmasida. Tashqi ta'sir faktorlari ko'payib ketganligi bois, erkak yana bir muhim funktsiyasiga, farzand, ayniqsa o'g'il bola tarbiyasiga mas'ul ekanligini ba'zan unutib qo'yayotgan bo'lsa, ba'zan esa bunga vaqt orttirmayapti. Ko'p oilalarda shuni kuzatish mumkinki, aksar hollarda ona oqila va shirin so'z bo'lsa, qizlar ham yaxshi tarbiya topadilar. Erkak aqlli, uddaburon bo'lgani holda o'g'ilning erkato'y, noqobil bo'lish o'sishi, hayotda o'z o'rnini topishga qiynalish faktlari uchrab turadi. Bu esa oilada, tevarak-atrofdagi o'g'il bola tarbiyasida ijtimoiy nazoratning susayib ketganligidan darak beradi. Ayolning oiladagi fundamental funktsiyasi esa bola tug'ib-tarbiyalash, ro'zg'or yuritish, oila mablag'larini, oila byudjetini oila a'zolarining ehtiyojlariga qarab to'g'ri taqsimlay bilish xisoblanadi. SHuningdek, farzandlar ongi va xatti-harakatida orastalik, chevarlik, estetik didni shakllantirish, mehnatkash va xushxulq qilib tarbiyalash ham onaning vazifalaridir. SHu bilan birgalikda har ikkala jins vakillari uchun oilada yuzaga kelgan, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini ola bilish funktsiyasi ham mavjud. Yaqin-yaqingacha o'zbek oilasida mavjud bo'lgan bir haqiqat shunda ediki, unda bola shaxsini shakllantirish, aqlan, ruhan, jismonan sog'lom qilib tarbiyalashda onaning o'rni katta edi. Ota bolaning tarbiyasi bilan bevosita shug'ullanmay, balki ko'pincha ona tarbiya jarayonida ota shaxsidan foydalanar edi. Masalan: onalar «otangga aytaman», deb farzandlarni ba'zi ishlardan qaytarar, «otangga qanday aytamiz?» deb qilgan ishimizning yomonlik darajasini anglatar va bu bilan bizga otamizning ta'sir kuchini oshirar edi.

Umuman olganda, farzandini tarbiyalashda onaga otaning shaxsi, obro'yi qo'l kelar edi. Ota esa tarbiya jarayoniga favqulodda holatlarda, yoki bolaning qilmishi «gazak» olganda bevosita aralashgan. Bungacha bo'lgan jarayon ona orqali boshqarilar edi. Bugun ham oilada otaning shu mavqeini yo'qotmaslik, millat, xalq va jamiyat taqdiriga befarq emasligimizni ko'rsatadi. Bugun o'zbek ayoli oilada hukmronlikni da'vo qilmoqda. Erkaklarning vazifalarini bajarishi barobarida ayolning xarakterida ham erkaklashuv belgilari yuzaga kelmoqda. Dag'allashuv, hissizlik, hattoki, so'kinishga moyillik belgilari sezilmoqdaki, natijada qizlarimiz erkaksimon, o'g'illarimiz qizsimon bo'lib o'sishi xavfi yuzaga kelyapti. Ayollarning ijtimoiy hayotdagi faollashuvi, uning oilaviy munosabatlariga ta'sir etishuviga olib kelishi mumkin bo'lgan muammolar kelib chiqmoqda, ayniqsa boshqaruv tizimidagi ayol salohiyati va uning bu mavqeining shaxsiy fazilatlariga ta'siri masalalari sezilmoqda, bu jarayonda shaxsiy fazilatlarida ayollik fazilatlar (nazokatlilik, shirin so'zlilik...) dan voz kechib, erkaklik fazilatlar (qat'iyatlilik, qattiqqo'llik, tutgan joyidan kesishga intilish...)iga erishish

lozimligi ko‘rinadi, yo‘qsa ish faoliyatida samara kamdek tuyulishi mumkin. Ayolning asosiy vaqti oila byudjetiga hissa qo‘shishga sarflanayotganligi bois, farzandlar tarbiyasi o‘ziga yarasha bo‘lib qolib, ko‘pgina noxushliklar vujudga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Bolalarning shaxsiy muammolariga befarqlik, uning ichki dunyosi, manfaatlari, qiziqishlariga nisbatan loqaydlik ona va bola o‘rtasida begonalashuv jarayonini keltirib chiqarmoqda. Erkaklar oilada o‘z funktsiyalarini munosib bajarishi uchun ularning muammolarini aniqlash va hal qilishga harakat qilmoq lozim.

Mutaxassislarining fikricha, bugun O‘zbekistonda erkaklar ayollarga nisbatan o‘rtacha hisobda 5-8 yil kam umr ko‘rishayapti. Chunki ularning organizmi jismonan baquvvat bo‘lsa-da, ma‘naviy-maishiy muammolarga, qiyinchiliklarga nisbatan chidamsiz. SHuningdek, ular ruhan tushkunlikka tushganida, turli shaxsiy muammolarga duch kelganida ularni birlashtirib turuvchi markazlar, himoya qiluvchi tashkilotlar yo‘q. Otalari, akalari bilan gaplashish noqulay va yoqimsiz bo‘lgan mavzularda dardkash topolmay qiynalishadi, maxsus maslahatxonalarga, yetuk psixologlarga ehtiyoj sezishadi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar, er-xotin va ota-ona hamda bolalar munosabatlari ko‘plab tadqiqotlarning ob‘ekti va predmeti bo‘lgan. Ma‘lumki, ijtimoiy tarbiyaning dastlabki o‘chog‘i oila bo‘lib, aynan ota va ona dastlabki ijtimoiy ko‘nikmalarni bola ongiga singdiruvchi, uning irodasini charhlovchi insonlardir. Oilaviy munosabatlar bolani nafaqat shaxs sifatida o‘zligini anglash, balki o‘zini u yoki bu jins vakili sifatida idrok etish va shaxsiy fazilatlarini takomillashtirishga ham yordam beradi. Bizning kuzatishlarimiz shuni isbotladiki, oilaning to‘liq bo‘lishi, ya‘ni, unda ham ota, ham onaning tinchlik-totuvlikda yashashlari va unda normal insoniy munosabatlar, sog‘lom ma‘naviy muhitning mavjudligi bolaning har tomonlama yaxshi rivojlanishi, sog‘lom, aqlli, kuchli iroda sohibi bo‘lib yetishiga imkon beradi. Bolaga ham otaning, ham onaning bo‘lishining zarurati shu bilan izohlanadiki, masalan, qiz bola onasi va uning oilada o‘zini tutishiga qarab, o‘zini ayollar jinsiga taalluqli ekanligini anglashdan tashqari, kelajakda qanday ona bo‘lishini tasavvur qilsa, otasiga, uning onasiga bo‘lgan munosabatiga qarab, o‘zini kelajakda oila qurganda qanday oila sohibasi bo‘lishi lozimligini anglab boradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek oilalarida shaxslararo munosabatlarning barqarorligi milliy qadriyatlar, an‘analalar va psixologik omillar uyg‘unligi asosida shakllanadi. Xorijiy olimlar qarashlari oilaning universal psixologik mexanizmlarini ochib bergan bo‘lsa, o‘zbek olimlari milliy va hududiy o‘ziga xosliklarni tahlil qilgan. Demak, bu yondashuvlarni uyg‘unlashtirish oilaviy psixologiya ilmida nazariy va amaliy asoslarni boyitadi. Er-xotin munosabatlarida o‘zaro hurmat va ishonchni mustahkamlash, farzand tarbiyasida ijtimoiy nazoratni

kuchaytirish va ayolning oiladagi psixologik mavqeini e’tirof etish – bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Umuman olganda, shaxslararo munosabatlar ijtimoiy-psixologik fenomen bo‘lib u jamiyatda boshqa insonlar bilan birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda vujudga keladigan muloqot jarayonida namoyon bo‘ladi. Shaxslararo munosabatlarning emotsional asosi odamlarda bir-biriga nisbatan tug‘ilgan ma’lum hissiyotlar asosida paydo bo‘ladi va shakllanadi.

Shaxslararo munosabatlarning ijobiy, salbiy, indifferent(befarq) tiplariga mos tarzda uning yo‘nalganlik, modallik, valentlik anglanganlik, differentsiallashtirish, murakkablik rivojlanganlik darajasi, kengligi, murakkabligi, o‘zaro tushunishning mavjudligi, o‘zini kognitiv jihatdan unga tenglashtirishi kabi sifatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoumarov G‘.B., Rasulova Z.A. Yoshlarda oilaviy hayot haqidagi tasavvurlar //Oila barqarorligi: muammolar, tajribalar, istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to‘plami– Toshkent,2012.–B.116- 118.
2. Akramova F.A. va boshqalar. Oila entsiklopediyasi. – T: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2019. – 240 b.
3. SHoumarov G‘.B., Turgunboeva A.G. va boshqalar.. Oila psixologiyasi. – Toshkent 2022. O‘quv qo‘llanma, -37-41 b.
4. Oila entsiklopediyasi. Tuzuvchilar: F.A.Akramova, Z.Bilolova, I.Jovliev. – T: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2019. – 240 b.
5. Shoumarov G‘. Qodirov.U. Oilaga psixologik yordam ko‘rsatish. T.: «Akademnashr»– 2003 yil. -72 b.

KITOBXON OILA — INTELLEKTUAL JAMIYAT POYDEVORI

Mingbayeva Barno Ubaydullayevna

Profi University, “Boshlang‘ich talim” kafedrası v.b. dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilada o‘quvchilarni kitobxonlik madaniyatiga qiziqtirish. Ota-onalar farzandlarining kitob o‘qishlari uchun qulay muhit yaratib berishlari, farzand yoshiga mos kitoblarni tanlash va birgalikda muhokama qilish da badiiy adabiyot namunalariga qiziqishni shakllantirishning pedagogik-psixologik yo‘nalishlari haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kitobxonlik, badiiy adabiyot namunalari, qiziqish, pedagogik-psixologik yo‘nalishlar, o‘quvchilar dunyoqarash, kitob bilan muloqot, qadriyatlar tizimi, mutolaa, strategiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы привлечения учащихся к культуре чтения. Обсуждается роль родителей в создании благоприятной среды для чтения, выборе книг, соответствующих возрасту ребенка, и совместном обсуждении прочитанного. Также освещаются педагогические и психологические подходы к формированию интереса к художественной литературе.

Ключевые слова: читательская культура, образцы художественной литературы, интерес, педагогико-психологические направления, кругозор учащихся, взаимодействие с книгой, система ценностей, чтение, стратегия.

Abstract. This article discusses ways to engage students in the culture of reading. It emphasizes the role of parents in creating a supportive environment for reading, selecting age-appropriate books, and discussing them together. The paper also explores pedagogical and psychological approaches to fostering interest in works of fiction.

Keywords: reading culture, works of fiction, interest, pedagogical and psychological approaches, students’ worldview, interaction with books, value system, reading, strategy.

Ota-bobolarimiz asrlar davomida tilimizni, dinimizni va milliy urf-odatlarimizni asrab-avaylab, ana shu ma’naviy-axloqiy mezonlar asosida sog‘lom avlodni tarbiyalab voyaga yetkazganlar.

Aytish mumkinki O‘zbekistonda sog‘lom avlod tarbiyasiga e’tibor, ayollarni, umuman xotin-qizlar ijtimoiy muhofazasini hamda oila mustahkamligini ta’minlash masalasiga doimiy ravishda davlat siyosati darajasida e’tibor qaratib kelinmoqda. Prezidentimizning 2022-yil 7-martdagi “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-87-son Farmoniga muvofiq, farovon va barqaror oilalarning hayotiy tajribalarini ommalashtirish maqsadida oila institutini mustahkamlash, oilaviy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishga munosib hissa qo‘shgan oilalar uchun “Ibratli oila” ko‘krak nishonini ta’ sis etildi.

Shu boisdan ham bugungi kunda farzandlarimizning ongi shakllanadigan davrda ularni ota-bobolarimizdan qolgan urf-odatlar, go‘zal qadriyatlar va zamonaviy tarbiya usullariga amal qilgan holda tarbiyalash, ularni ko‘z o‘ngida ochilayotgan dunyo mo‘jizalari bilan tanishtirib borish masalalariga alohida e’tibor qaratishimiz juda muhimdir.

Biz ko‘pincha «yoshlarimizning tarbiyasi buzilayotibdi», -deymiz, holbuki buzuq tarbiya osmondan tushayotgani yo‘q; o‘tmish qoldig‘i

ma'lum shart-sharoit bo'lmasa davom etolmaydi: degan edi Abdulla Qahhor. Albatta bolaning yaxshi yoki yomon xulqli bo'lib yetishishi avvalo ota-onaga, so'ng farzand yashayotgan muhitga ham bog'liq. Binobarin, ota-onaning eng katta vazifasi, bolalarga yaxshi tarbiya berishdir. Chunki, ota-ona o'z farzandiga yaxshi tarbiya berish va odob o'rgatishdan ortiq narsa hadya qilolmaydi. Albatta, bunda har bir ota-ona axloqiy fazilatlarni avvalo o'zlarida mujassam etishlari bilan boshqalarga va farzandlariga namuna bo'lmoqlari kerak.

Buning uchun: bolalarimizni, umuman yoshlarimizni tarbiyalashda milliyligimiz, o'z urf-odatlarimiz mafkura-yu tafakkurimizni o'ta muhimligiga e'tiborimizni qaratmog'imiz lozim. Bola o'z ota-onasi bag'rida yetti yoshgacha nima halol-u, nima harom; nimani qilish mumkin-u, nimani qilish mumkin emas; ota-onaga, atrof muhitga, hattoki, jonivorlarga nisbatan joiz munosabatni anglab yetmog'i lozim. Bu har bir oilada oila a'zolari tomonidan qadrlanadigan, sulolalar g'ururiga aylangan, avloddan-avlodga ma'naviy boylik sifatida o'tib, boyib, takomillashib, jamiyatda oila imijini namoyon etadigan an'analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, axloq-odob, kiyinish, yurish-turish, o'zaro muloqot va munosabatlar qoidalaridan iboratdir.

Madaniyatni, xususan ma'naviy madaniyatni bilmasdan, o'rganmasdan turib, ma'naviy meros to'g'risida gapirish ancha mushkul. Chunki, ma'naviy meros ma'naviy madaniyat doirasiga kiradi. Mashhur ingliz faylasufi F.Bekon: "Mutolaa insonni bilimdonlik sari, suhbat topqirlik sari yetaklaydi", degan gapi bor. Darhaqiqat, kitob – insonlarni kamolot sari yetaklovchi muhim ma'naviy xazina, u insonga ma'naviy ozuqa beribgina qolmay, tafakkurini teranlashtirib, sog'lom mulohaza yuritishga o'rgatadi.

Bugungi kunda oilaviy kitobxonlik an'analari tiklanmoqda, o'sib kelayotgan avlod tarbiyasining eng asosiy bo'g'inlaridan bir bu albatta kitobxonlikdir. Farzandga ilm. xunar urgatish farz. Ilmli kishilar doimo el orasida xurmatga loyik bulib, aloxida e'zozlanadilar. Oila bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish, kitobxonlik sohasida dasturiy-loyihaviy faoliyatni rivojlantirish hamda badiiy adabiyot namunalariga qiziqishni shakllantirishga yo'naltirilgan ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarni takomillashtirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Dunyoda o'quvchilarning bilishga oid qiziqishlarini shakllantirish, o'qituvchilar, ota-onalar o'zlarining kitobga nisbatan ijobiy munosabatlarini namoyon qilishlari va bolalarga o'rnak bo'lishlari kabi strategiyalarni ishlab chiqish hamda uni amalga oshirish metodikalarini loyihalashtirishga doir qator izlanishlar amalga oshirilmoqda.

Oilalarda kitoblarni o'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishini bir qator sabablar bilan izoxlash mumkin:

- Ommaviy axborot vositalari ta’sirining kuchayishi, o’quvchilarning soatlab televizor va kompyuter qarshisida o’tirishlari;
- Farzand tarbiyasiga befarq oilalar sonining ko’payishi, ularda farzandlarning ma’naviy-axloqiy, intellektual rivojlanishiga e’tibor qaratilmasligi;
- Kattalarning bolalar bilan birgalikda kitob o’qishga bo’lgan intilishlarining to’liq namoyon bo’lmasligi, 1-sinfqa qadam qo’ygan o’quvchilarga kattalar tomonidan kitoblarning o’qib berilmasligi, rang-barang badiiy asarlar bilan o’quvchilarni tanishtirish yo’nalishidagi faoliyatning mavjud emasligi, kattalarning o’qishni bilganidan keyin o’zi o’qishi kerak qabilida ish tutishlari va h.k.

Badiiy asarlarni o’qishga bo’lgan qiziqishning namoyon bo’lmasligi bolalarning kun bo’yi yolg’iz qolib, ota-onalarini kutishlari, zerikishlari, ular qachon keladi degan xadikda yashashlari bilan ham izoxlanadi. Bunday holat 7-10 yoshli o’quvchilarni befarqlikka olib keladi. Ularda nafaqat badiiy adabiyot namunalarini o’qishga balki boshqa faoliyat turlariga nisbatan ham qiziqish susayadi.

Oila esa bolalarda kitobxonlikka bo’lgan qiziqishni shakllantirishda muhim o’rin egallaydi. Agar o’quvchilarda badiiy adabiyot namunalariga qiziqish erta shakllantirilsa natija ham samarali bo’ladi. Natijaga erishish uchun muayyan tizim asosida harakatlanish talab qilinadi. Ushbu tizimning boshlang’ich nuqtasini oila tashkil etadi. Dastlab ota-onalar yordamida o’quvchilarda badiiy adabiyot namunalariga qiziqish shakllanadi.

Ota-onalar o’quvchilarning mustaqil kitob o’qishlarini doimiy tarzda rag’batlantirishlari kerak. Bunda darsda bo’ladigan vaziyatlardan farqli tarzda erkinroq harakatlanish imkoniyati vujudga keltiriladi. Ota-onalar farzandlarining kitob o’qishlari uchun qulay muhit yaratib, ayni bir asarni ovoz chiqarib, ular bilan navbatma-navbat o’qishlari samarali hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda hamkorlikda kitob o’qish oila a’zolarining kundalik hamkorlikdagi an’anaga aylanishi lozim. Dastlab ota-onalar har kuni 20 daqiqa bolalarga ovoz chiqarib kitob o’qib berishlari foydali hisoblanadi. Ovoz chiqarib o’qilgan asarlarni ota-onalar farzandlari bilan birgalikda muhokama qilishlari talab etiladi. Bolalar ravon o’qishni o’rganganlaridan keyin esa asarni ota-onalari bilan navbatma-navbat o’qishlari maqsadga muvofiq.

Masalan “Menga o’qib ber” tadbiri. Ushbu tadbir oiladagi kitobxonlik muhitini shakllantirishga yo’naltirilgan. Oilada kattalar kichiklarga nisbatan g’amxo’rlik ko’rsatishga asoslangan munosabatni vujudga keltirish.

Tadbirning mazmuni. Ota ona kutubxonachi, ota-onalar tomonidan boshlang’ich sinf o’quvchilariga muayyan badiiy asar o’qib beriladi.

Bunday tadbirni bir necha sinf o‘quvchilari orasida o‘tkazish mumkin. Mazkur jarayonda yuqori sinf o‘quvchilari boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘qib beradilar.

O‘quvchilarni kitobxonlikka yo‘naltirish ular ongiga badiiy asarning g‘oyasini singdirish orqali qiziqish uyg‘otishni ta‘minlaydi. O‘quvchilar o‘z qiziqishlari doirasida kitob tanlash ko‘nikmasiga ega bo‘lishlari kerak. Bunda ularga dastlabki davrlarda pedagoglar va kutubxonachi yaqindan yordam beradi. Kitobxonlikka alohida e‘tibor qaratadigan ota-onalar ham farzandlarida kitob tanlash ko‘nikmasini shakllantirishga xissa qo‘shadilar. Shu bilan bir qatorda sinfda va kutubxonada kitobxonlik bilan qanday shug‘ullanish lozimligini o‘rgatadilar.

Oilaviy kitobxonlikning tarbiyaviy ahamiyati

- Farzandlarda tanqidiy tafakkur va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi.

- Axloqiy-ruhiy tarbiyaning muhim vositasi sifatida kitob yosh avlodda ezgulik, mehr-oqibat va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantiradi.

- Nutq madaniyati va savodxonlik oshadi, ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi.

- Oilaviy muloqotning samarali shakliga aylanadi, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi yaqinlik mustahkamlanadi.

Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish omillari

- Oilaviy kutubxona tashkil etish va uni muntazam yangilab borish.

- Ota-onaning kitob mutolaasida shaxsiy ibрати.

- Farzand yoshiga mos kitoblarni tanlash va birgalikda muhokama qilish.

- Zamonaviy axborot texnologiyalari sharoitida kitobxonlikni rag‘batlantiruvchi metodlardan foydalanish (elektron kitoblar, audio kitoblar va boshqalar).

Oilada kitobxonlik madaniyatini shakllantirish — bu nafaqat farzand tarbiyasining muhim jihati, balki jamiyat ma‘naviy taraqqiyotining kafolatidir. Muntazam kitobxonlik oilaviy qadriyatga aylangan taqdirda, yosh avlod ilmiy, ma‘rifatli va barkamol shaxs sifatida voyaga yetadi. Shu bois oilada kitobxonlik madaniyatini keng targ‘ib qilish va qo‘llab-quvvatlash bugungi kunda dolzarb pedagogik hamda ijtimoiy vazifa hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Muxsiyeva A.Sh. Oila pedagogikasi. O‘quv qo‘ll. T.: “TDPU”, 2017 y. 70 b.
2. Safarov O. Mahkamov M. Oila ma‘naviyati. Uslubiy qo‘llan. T.: Ma‘naviyat”, 2009 y. 50 b.

3. Mahmudova M.M. Oila tarbiyasi. Asoslari O‘quv qo‘ll. T.:
Samarqand - 2021. 80 b.

ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА ОСНОВЕ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Хайдаров Козимбек Абдихакимович
начальник Учебного центра военной подготовки
Национального
университета Узбекистана, PhD, профессор, полковник

Курбанов Гани Абилович
старший преподаватель Учебного центра военной подготовки
Национального университета Узбекистана, доцент, подполковник

Аннотация. В статье раскрыты некоторые особенности семейных ценностей. Сделан уклон на аксиологию. Раскрыты уровни развития профессиональной компетенции преподавателей.

Ключевые слова: компетенция, семья, ценность, преподаватель, высшее военное образовательное учреждение, образование, воспитание.

Annotatsiya. Maqolada oilaviy qadriyatlarning ba’zi xususiyatlari ochib berilgan. Aksiologiyaga asosiy e’tibor beriladi. O’qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish darajalari aniqlangan.

Kalit so’zlar: kompetensiya, oila, qadriyat, o’qituvchi, oliy harbiy ta’lim muassasasi, ta’lim, tarbiya.

Abstract. The article reveals some features of family values. The emphasis is on axiology. The levels of development of professional competence of teachers are revealed.

Key words: competence, family, value, teacher, higher military educational institution, education, upbringing.

Процесс подготовки преподавателей высших военных образовательных учреждений тесно связан с их будущей профессиональной деятельностью, в которой будет осуществляться обучение курсантов. Качество их обучения зависит от семейных традиций. Ведь в каждой семье свои приоритеты по обучению и воспитанию детей, формированию мировоззрения и личных качеств. Имеющиеся семейные отношения позволяют акцентировать внимание курсантов на овладение общечеловеческими ценностями с учётом национальных традиций. В этом ракурсе можно воспитывать молодежь на примерах семей,

когда родители имеют возможность формировать такие качества, как забота о детях, внимание к старшему поколению. Именно такой подход в рамках профессиональной деятельности преподавателей высших военных образовательных учреждений обеспечит возможность формирования личности курсанта в решении важных проблем социального и инфраструктурного характера. Правомерность утверждения того, что семья оказывает большое влияние на процесс профессионального становления курсантов высших военных образовательных учреждений, а в дальнейшем и военнослужащих, подтверждается рядом обстоятельств. Приоритетным в них является то, что семья как важный социальный институт современного общества являет собой неотъемлемую составляющую жизнедеятельности каждого курсанта. Это один из древнейших институтов, который, меняя свои формы, сохранялся в условиях всех известных цивилизаций и культур.

Анализ педагогической литературы по оценке роли семейных ценностей позволяет констатировать, что в подходе к классификации ценностей многими авторами выделяются такие приоритетные жизненные ценности современной личности, как справедливость, дружба, доверие, взаимопомощь, взаимная поддержка, свобода и пр. Именно они выступают основными духовно-нравственными ориентирами воспитания личности в семье, в подготовке ее к самостоятельной жизни. В приведенной классификации имеют место такие ценности, как счастье, любовь (на аксиологическом уровне), которые каждой личностью соотносятся с семейным уютом. На когнитивном и субъектно-личностном уровне в контексте семейных ценностей речь идет о связанных с осознанием себя как субъекта взаимоотношений и субъекта социальных отношений, так как семьянин – одна из основных социальных ролей личности.

Результаты педагогических исследований показывают, что достаточно часто под традиционными семейными ценностями курсанты высших военных образовательных учреждений понимают классические, сложившиеся исторически представления о семейных взаимоотношениях. К ним можно отнести наличие у курсантов таких качеств, как уважение, взаимопонимание, взаимопомощь. Представляется возможным поддержать точку зрения ряда социологов и психологов, утверждающих, что у будущих военнослужащих необходимо формировать семейные отношения, в которых признаются принципы, влияющие на представление о семье как важной составляющей организации жизнедеятельности здорового общества в целом. Ценностные ориентации имеют

преимущество у военнослужащих и по общему содержанию соответствуют профессиональным требованиям и особенностям их службы [1], таким образом, по содержанию ценностных ориентаций военнослужащие в целом адаптированы в рамках своей деятельности и к семейной жизни. Ценности семейной жизни военнослужащих выступают как мировоззренческие представления и нравственные установки, основанные на традициях и нормах института семьи, отношений людей, которые обеспечивают культурное и демографическое воспроизводство нации. Специфика профессионального обучения и будущей профессиональной деятельности военнослужащих оказывает влияние на формирование семейных ценностей. Понимание, доброта, помощь, ценности здоровья и забота формируются в семьях курсантов благодаря специфике физических и эмоциональных нагрузок. Ключевое влияние на формирование семейных ценностей у военнослужащих оказывает географическая мобильность, связанная с частыми переездами, специфика способствует развитию взаимопонимания, готовности прийти на помощь и сохранению семейных традиций. В период обучения и военной службы у курсантов формируются особые компетенции, связанные с будущей профессиональной деятельностью. Исходя из изученности основных аспектов темы влияния специфики профессиональной деятельности на формирование семейных ценностей у курсантов высших военных образовательных учреждений, можно сделать вывод о том, что данные отношения в условиях пересмотра жизненных ориентиров в морально-нравственном аспекте играют большую роль. Именно семья является основой развития гражданского общества, и актуализация проблемы ценностей института семьи зависит от сформированности семейных ценностей у курсантов [2]. Современное развитие профессиональной компетенции преподавателей высших военных образовательных учреждений требует интеграции традиционных подходов с новыми технологиями и методиками обучения. Основной акцент делается на формирование у преподавателей гибкости, адаптивности к изменяющимся условиям, а также на развитие цифровых компетенций и навыков работы с современными образовательными платформами. Ключевые направления развития профессиональной компетенции преподавателей высших военных образовательных учреждений связаны с интеграция цифровых технологий: освоением и применением современных образовательных платформ, онлайн-инструментов и сервисов для создания интерактивных учебных занятий; развитием навыков

создания и использования цифровых учебных материалов, мультимедийных презентаций и интерактивных заданий; обучением преподавателей работе с системами управления обучением (LMS) и другими цифровыми инструментами для организации учебного процесса и контроля успеваемости курсантов. В этом аспекте важно развивать профессиональные компетенции преподавателей высших военных образовательных учреждений: обучать современным методикам преподавания, включая активные и интерактивные методы обучения, проблемно-ориентированное обучение, проектное обучение и другие.

Развитие навыков формирования комфортной образовательной среды, учета индивидуальных особенностей курсантов и создания мотивации к обучению; совершенствование навыков оценки результатов обучения, включая использование различных методов оценивания; формирование личностных качеств: развитие навыков коммуникации, умения работать в команде, критического мышления и решения проблем; обучение преподавателей навыкам саморегуляции, управления стрессом и поддержания позитивного настроения в работе; совершенствование навыков самообразования и постоянного профессионального развития; разработка и внедрение модели компетенций: создание модели компетенций преподавателя высших военных образовательных учреждений, определяющей набор необходимых знаний, умений и личностных качеств для успешной работы; внедрение системы оценки и развития компетенций преподавателей; организация системы наставничества и менторства для поддержки преподавателей в их профессиональном развитии. В этом процессе значима организация мероприятий для обмена опытом между преподавателями высших военных образовательных учреждений, включая конференции, семинары и мастер-классы; привлечение преподавателей к участию в совместных научных и образовательных проектах; установление партнерских отношений с другими образовательными учреждениями для обмена опытом и ресурсами.

Таким образом, внедрение данных направлений в систему развития профессиональной компетенции преподавателей высших военных образовательных учреждений позволит повысить качество образования, подготовить специалистов, соответствующих современным требованиям, и укрепить обороноспособность страны.

Литература:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 4-avgustdagi PQ-3898-son “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining ma’naviy-ma’rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasi 2018-yil 9-yanvardagi O‘RQ-458-son “O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa doktrinasi to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>

АЖДОДЛАРИМИЗ МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАРИ

С.Қ. Хасанова, Х.К. Артиков

Profi University, Навоий филиали катта ўқитувчилари

Аннотация. Мақолада миллий қадриятларимиз, халқимизнинг ўзига хос миллий табиати, маданияти, урф-одатлари, эътиқодими ҳамда яқин қариндошлар никоҳи ёритилган.

Калит сўзлар: миллий, маданият, урф-одатлар, эътиқод, қариндош, никоҳ, етти, кекса.

Аннотация. В статье описываются наши национальные ценности, самобытность нашего народа, культура, традиции, верования и браки между близкими родственниками.

Ключевые слова: национальный, культура, традиции, вера, родственники, брак, семья, пожилые люди.

Abstract. This article describes our national values, the identity of our people, culture, traditions, beliefs, and marriages between close relatives.

Keywords: national, culture, traditions, faith, relatives, marriage, family, elderly

Аждодларимиз ўтмишда кўп йиллик тажрибаларига асосланиб юзга яқин нарсаларига тақиқ қўйганлар.

Улардан баъзи бирларини эсга олайлик: “Оқаётган сувга тупурма”, “Ноннинг ушоғи ҳам нон”, “Нонни эъзозла, увол қилма”, “Туз еган жойингга тупирма”, “Тузни очиқ қолдирма”, “Ёши улуғларнинг олдини кесиб ўтма”, Ота-онангга қўполлик қилма”, “Етимни ҳақини ема, устидан кулма”, “Катталарга тик қарама”, “Инсонга орқангни ўгирма”, “Бўш бешикни тебратма”, “Уйда хуштак чалма”, “Бош кийимингни ерга ташлама”, “Марҳумнинг уйдан чиқиб бировни уйига кирма”, “Чумоли ва қушларнинг уясини бузма” ва б.

Мисол учун келинчак келаётган кекса кишини кўриб қолса, асло йўлини кесиб ўтмайди, балки то қария ўтиб кетгунча эгилиб

таъзим қилиб туради. Қолаверса, келинчак куёвнинг қариндош-уруғларини исмини айтиб чақирмайди. Шу ўринда узатилаётган қизларимизга буюк адибимиз Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар” асари ва Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратларининг “Бахтиёр оила” китобини сепига қўшиб юборсак ўринли бўларди. Чунки унда миллий қадриятларимиз турфа рангларда тасвирланган.

Шунга хос панд-насиҳатлар халқимизнинг ўзига хос миллий табиатини, маданиятини, урф-одатини, тилимиз ва эътиқодимизни кўз қорачиғидек авайлаб-асрашга хизмат қилади, аниқроқ қилиб айтсак булар миллий мафкура вазифасини бажаради.

Жамият тирик мавжудод каби ўзининг абадий қонунлари билан яшайди.

Инсон туғилиб ўсган она юртида ўсиб улғаяди, тақдирига дастлабки пойдеворни қўяди. Асосийси ота-юртдан олган ва билган қадриятларни бор меҳри билан тўплаб дилга жойлаб олишлари керак. Болалик давримизда бирор жойга борсак каттароқ оқсоқоллар етти пуштимизни сўрарди. Ёшим катта бўлгач уларнинг бу сўровларида катта ва теран маъно борлигини тушундим. Чунки мурғак қалбларга шу йўсинда авлод-аждод ва қон-қариндошлик тушунчалари сингдириб борилар экан. Биринчидан бу етти аждодимизни билишимиз кексаларга ҳурмат эътибор бўлса, иккинчидан вақти келиб ўзимиз ҳам етти ота-бобо қаторидан жой оламиз.

Бугунги кунда еттинчи авлодгача бўлган қариндош-уруғларнинг қон таҳлили бир хилда эканлигини таъбиқат илми исботлаб берди. Агар ўз авлодини яхши билмайдиган йигит қондоши бўлган қизга уйланиб қўйса, авлоди бузилиб кетиши мумкин. Сир эмас, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳ натижасида майиб-мажруҳ болалар туғилади ва охир-оқибатда халқ таназзулга юз тутаяди.

Кўпчилик тан олган ҳақиқатга кўра, кашф этилган қуруқлик бўлмиш Америкага ҳар хил миллат вакиллари кўчиб борганлар. Улар ўзаро ва маҳаллий аҳоли билан қардош бўлиб кетиб қонлари аралашади, натижада қони янгиланган миллат пайдо бўлади. Бу элат вакиллари бақувват, ғайратли кишилардир.

Мутафаккирлардан бири “фарзанд тарбиясини у туғилишидан олдинроқ келин танлашдан бошлаш керак”, деган эди. Бу ҳикматга қулоқ тутгувчилар кам бўлмаяпти, аммо унинг аксини қилганлар аксарият ҳолларда ногирон фарзандларга ота-она, ногирон невараларга буваю буви бўлиб қоляпти. Сабаби-келин танлашда йўл қўйилган хатолик, яъни яқин қариндошдан қиз олишлик. Аянчли томони шундаки, хатоликни англаб етганда кеч

бўлади. Афсуски, уни тузатиб бўлмайди. Қариндошлик никоҳининг меваси бўлиб дунёга келган ногирон гўдак олдида ўзни айбдор сезишдан ҳеч қандай наф йўқ.

Яқин қариндошлар никоҳидан туғилган гўдакнинг, тўрт мучаси ҳамиша бут бўлавермаслиги кўпчиликка маълум бўлгани ҳолда шу ишни ихтиёр этувчилар ҳанузгача топилишини қандай тушуниш мумкин?

Бу гапларнинг ҳаммаси сафсата, ана фалончиларнинг оиласида ҳамма соғлом-ку, дейдиганлар кўплаб топилади. Бироқ улар зоҳирий хулосага таянувчилардан ўзгалар эмас.

Динимиз ҳам, табобат ҳам яқин қариндошларнинг никоҳини маъқулламайди. Таассуфки, бу гаплар деярли қоғозда қолиб кетмоқда. Чунки маҳалла, оммавий ахборот воситалари бу борада етарли ишларни амалга оширяпти деб бўлмайди. Қариндошларнинг қуда-андачилиги эса давом этмоқда...

Тиббиёт олами олимлари яқин қариндошлар билан оила қуришнинг салбий оқибатлари кўплигини таъкидлашади. Унинг асосий сабаби ирсий хасталикларнинг кўпайиб кетиши билан боғлиқ. Олимларнинг қайд этишича, яқин қариндошлар никоҳи туфайли саксонга яқин касалликлар келиб чиқиши мумкин экан. Жумладан, туғма ақлий заифлик, қуён лаб, бўри танглай, хромосом касаллигидан даун хасталиги, темир моддасининг ошиб кетиши, ақлий ва жисмоний ўсишдаги жиддий оқсоқлик каби.

Америкалик генетиклар яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳда ирсий касалликлар ва туғма нуқсонлар қон бир бўлганлиги учун кескин даражада ошиб кетишини таъкидлашади. Бегоналар оила қурганда эса кучли ген кучсизини енгади, бошқа томоннинг ўша хасталигига қарши тура олади. Шунинг учун бўлса керак, баъзи давлатларда қариндошлар ўртасидаги никоҳ қонунан таъқиқланган. Соҳибқирон Амир Темур бежизга келин танлашга катта аҳамият бермаган. Бу анъанани бугун ҳам давом эттириш фойдадан холи бўлмайди.

Ҳаёт ҳам, соғлиқ ҳам Аллоҳ томонидан инсонга берилган бебаҳо неъмат. Уни суиистеъмол қилишга, путур етказишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Биз нафақат бўлажак авлод тарбиясига, балки соғлигига ҳам бирдек масъулмиз. Шундай экан, яқин қариндошларнинг оила қуришига индамай қараб туриш дунёга келадиган гўдакнинг ногирон бўлиб туғилишига ота-онаси билан баробар тарзда сабабчи бўлиш демакдир.

Мавриди келганда шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, Президентимиз томонидан соғлом авлод масаласига жиддий эътибор берилаётганлиги қувончли ҳол. Бу ишлар ҳукуматимиз томонидан соғлом авлод ва унинг тарбиясига қаратилган

эътибордир. Юртимиз миқёсида никоҳ олдидан келин-куёвлар учун мажбурий тиббиёт кўриги жорий қилинганлигини ҳукуматимизнинг бўлажак авлодларга ғамхўрлиги деб тушунмоғимиз лозим.

Бугун кўпчилик опа-сингил, амакиваччалар куда бўлиб, қариндошлик ришталарини мустаҳкамлайман, деб ўйлайди. Ваҳоланки, қариндошлик ришталари қудачилик билан эмас, меҳр-оқибат орқали мустаҳкамланади. Тиббиёт ходимлари жойларда бу масалада тушунтириш ишлари олиб боришига қарамасдан, ҳамон бундай ҳолатлар учраб турибди.

Тўғри, тиббиёт ривожланмоқда, бундан беш-ўн йиллар аввал имконсиз туюлган муолажалар амалиётга татбиқ этилмоқда. Аммо ҳозирча тиббиёт қариндошлар ўртасидаги никоҳнинг салбий оқибатларига ечим тополгани йўқ. Бунинг олдини олишнинг ягона йўли маънавиятни юксалтириш ва ёшларга таълим тарбия бериш орқали бартараф этишдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Чингиз Айтматов. Чўққида қолган овчининг оҳи-зори (1998)
2. Абдулҳамид Мухторов “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2005 йил 8-сони

OILADA FARZANDLARNI MILLIY QADRIYATLAR VA URF- ODATLAR RUHIDA TARBIYALASH

Alibayev Doniyorjon Shuxratjonovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilada farzand tarbiyasi jarayonida milliy qadriyatlar va urf-odatlarining o‘rni hamda ularning yosh avlodning ma’naviy-axloqiy kamolotiga ko‘rsatadigan ta’siri tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: oila, tarbiya, milliy qadriyatlar, urf-odatlar, ma’naviyat, yosh avlod, xalq pedagogikasi, an’ana, vatanparvarlik, ma’naviy meros.

Аннотация. В данной статье анализируется роль национальных ценностей и обычаев в процессе воспитания детей в семье, а также их влияние на духовно-нравственное развитие подрастающего поколения.

Ключевые слова: семья, воспитание, национальные ценности, обычаи, духовность, молодое поколение, народная педагогика, традиция, патриотизм, духовное наследие.

Annotation. This article analyzes the role of national values and traditions in the process of raising children in the family, as well as their impact on the spiritual and moral development of the younger generation.

Keywords: family, upbringing, national values, traditions, spirituality, younger generation, folk pedagogy, tradition, patriotism, spiritual heritage.

Bugungi kunda milliy o‘zlikni anglash, madaniy merosni asrab-avaylash va uni yosh avlod ongiga singdirish dolzarb vazifalardan biridir. Xalqimizning boy milliy qadriyatlari va urf-odatlar avlodlar avlodga o‘tib kelayotgan bebaho tarbiyaviy maktab hisoblanadi. Farzandlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nafaqat oilaning, balki jamiyatning ham muqaddas burchi sanaladi.

Milliy qadriyatlar – bu xalqning asrlar sinovidan o‘tgan hayotiy qarashlari, ma’naviy boyligi, ijtimoiy va axloqiy tajribasidir. Ularda insoniylik, halollik, mehr-oqibat, kattaga hurmat, kichikka izzat, tabiatga e’tibor, Vatanga sadoqat kabi eng yuksak insoniy fazilatlar mujassamdir. Shu bois, farzand tarbiyasida milliy qadriyatlardan foydalanish nafaqat oila, balki maktab, mahalla va umuman jamiyatning ham asosiy tarbiyaviy vazifalaridan biri hisoblanadi. Har bir xalqning milliy an’analari va marosimlari uning ma’naviy olamini belgilaydi, yosh avlodni tarbiyalashda o‘ziga xos maktab vazifasini bajaradi. O‘zbek xalqining Navro‘z, Ramazon hayiti, Qurbon hayiti kabi bayramlari, turli marosim va udumlari, o‘ziga xos mehmondo‘stlik madaniyati farzand tarbiyasida chuqur tarbiyaviy mazmunga ega bo‘lib, yoshlarni mehr-muruvvatli, bag‘rikeng, o‘z xalqiga sadoqatli shaxs sifatida shakllantiradi.

Oila inson hayotining eng muqaddas va beqiyos qadriyatidir. Farzand tarbiyasida aynan oilaning o‘rni beqiyos bo‘lib, unda milliy qadriyatlar va urf-odatlarning ahamiyati alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bola hayotga endigina qadam qo‘ygan paytda u o‘zining ilk bilim va ko‘nikmalarini, insoniy fazilatlarini ota-ona, bobo-buvi, yaqin qarindoshlarning kundalik hayotiy tajribasi orqali egallaydi. Shu jarayonda xalqimiz asrlar davomida shakllantirgan milliy qadriyatlari, marosimlari, an’analari, udumlari bolada ongli ravishda ham, ongsiz ravishda ham singdirilib boriladi. Bu esa keyinchalik uning milliy o‘zligini anglashida, jamiyatda o‘z o‘rnini topishida va barkamol shaxs sifatida shakllanishida poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Farzand tarbiyasida milliy qadriyatlarni qo‘llash yo‘llari:

- **Folklor va og‘zaki ijod namunalariidan foydalanish** (ertalak, maqol, topishmoq, qo‘shiqlar orqali tarbiya).
- **An’anaviy o‘yinlar va marosimlar** orqali bolalarga jamoaviylik, hamkorlik, hurmat tuyg‘ularini singdirish.

- **Ota-onaning shaxsiy namuna ko‘rsatishi** – milliy qadriyatlarni amalda qo‘llash farzand tarbiyasida eng samarali usul hisoblanadi.

- **Milliy bayram va sanalarni oilada nishonlash** orqali farzandlarda Vatanga muhabbat va milliy g‘urur uyg‘otish.

Oilada farzand tarbiyasi jarayonida milliy qadriyatlarni qo‘llash ko‘plab shakllarda namoyon bo‘ladi. Masalan, bolaga ertak aytib berish, maqol va matallarni o‘rgatish, xalq qo‘shiqlarini tinglatish orqali uning dunyoqarashi kengayadi, hayotiy tajribani anglash qobiliyati shakllanadi. Marosimlar va bayramlarda faol ishtirok etish orqali esa u xalqining urf-odatlarini o‘zlashtirib, o‘zini shu madaniyatning ajralmas qismi sifatida his etadi. Bundan tashqari, ota-onaning shaxsiy namuna ko‘rsatishi – eng samarali tarbiya vositasidir. Chunki bola ko‘pincha aytilgan gapdan ko‘ra ko‘rilgan amaliy xatti-harakatni tezroq qabul qiladi va hayotida qo‘llaydi.

Zamonaviy sharoitda yoshlarning dunyoqarashiga turli tashqi ta’sirlar kuchayib borayotgan bir paytda oilaning mas’uliyati yanada ortmoqda. Axborot texnologiyalari, global madaniy oqimlar, internet makonidagi turfa xil g‘oyalar bolalarning ongiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois ota-onalar farzandlarini milliy qadriyatlardan uzoqlashtirib qo‘ymasliklari, aksincha, ularni zamonaviy bilimlar bilan uyg‘un holda milliy urf-odatlarga yaqinlashtirishlari zarur. Milliy an’analarni asrab-avaylash va ularni bolalar qalbiga singdirish orqali yosh avlod o‘zining kimligini anglaydi, xalqiga, Vataniga mehr uyg‘otadi va eng muhimi – mustaqil hayotda o‘z yo‘lini to‘g‘ri tanlashga qodir bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, oilada farzandlarni milliy qadriyatlar va urf-odatlar ruhida tarbiyalash nafaqat ma’naviy barkamol shaxsni shakllantiradi, balki jamiyatning ma’naviy taraqqiyotini ham ta’minlaydi. Milliy qadriyatlar oilaviy tarbiyaning poydevori bo‘lib, ular orqali bola insoniylik, mehr-oqibat, halollik va vatanparvarlik kabi fazilatlarini o‘zlashtiradi. Demak, milliy tarbiya oiladan boshlanadi va u kelajak avlodning chin ma’noda komil inson bo‘lib voyaga yetishida eng muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Qodirova R., Sharipov L. J., Alimosov V. A., Karimova E. G., Madayeva Sh. O. Yoshlar ijtimoiy faolligi va tolerantligini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari. — T.: “Falsafa va Huquq” nashriyoti, 2006.
2. Akramova F. A. “Oilada sog‘lom psixologik muhitni yaratishning ijtimoiy-psixologik asoslari”. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2014.
3. Alqarov I. Sh., Mamatqulova R. Sh. Oila tarbiyasining pedagogikasi. – Toshkent, 2007.

SHAXSDA MILLIY XUSUSIYATLARNI SHAKLLANTIRISHGA OILA INSTITUTINING TA’SIRI

Alimbayeva Shahlo Tursunovna

Oriental universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya. Maqolada shaxs milliy tarbiyasiga oila muhitining ta’siri masalalari bayon etilgan bo‘lib, bu boradagi ilmiy izlanishlar tahlil etilgan. Shuningdek, ota-ona tomonidan bolada milliy xususiyatlarni shakllantirish yo‘llari borasida tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: oila, shaxslararo munosabatlar, oilaviy hayotga tayyorlash, milliy tarbiya, qadriyat.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы влияния семейной среды на национальное воспитание личности, анализируются научные исследования по данной теме. Также даются рекомендации по формированию родителями национальных особенностей у ребёнка.

Ключевые слова: семья, межличностные отношения, подготовка к семейной жизни, национальное воспитание, ценности.

Abstract. The article discusses the issues of the influence of the family environment on the national upbringing of a person, analyzes scientific research on this topic. Also, recommendations are given on the ways in which parents can form national characteristics in a child.

Keywords: family, interpersonal relationships, preparation for family life, national upbringing, values.

Bola tug‘iliboq to‘qnash keladigan va uning xulq-atvori shakllanishiga dastlabki negiz bo‘ladigan maskan oiladir. O‘zbek oilasida tarbiya mohiyati, mazmuni tarbiyaning kundalik rejasi, bolalarga ta’sir o‘tkazish vositasini tanlash va undan unumli foydalanish o‘ziga xos xususiyatga ega, chunki uning asosida xalq an‘analari yotadi. Bu jarayonda salomlashish, ovqatlanish odobidan tortib, ijtimoiy munosabatlarda o‘zini tutish qoidalarigacha ota-ona tomonidan bolaga singdirib boriladi. Bunda ota-ona farzand uchun eng dastlabki o‘rnak, taqlid obyekti vazifasini o‘taydilar.

M.M.Mamatov o‘zbek oilalariga xos xususiyatlarni izohlar ekan, bir necha avlod vakillarining bir-biridan ajralmagan holda birgalikda bir hovlida yashashganini, bir umumiy ro‘zg‘or ostida hayot kechirganlarini ta’kidlab, bunda patriarxal munosabatlar ustun bo‘lganini alohida e’tirof etadi. Bu xatto xo‘jalik yurgizish ishlarida ham aks etganini aytib o‘tadi. Yangi oila qurgan o‘g‘il katta oila boshlig‘i bo‘lgan ota qo‘l ostida ishlab, xo‘jalik yurgizish ishlarida unga yordam bergan. Muallifning e’tirof

etishicha, xo‘jalik yurgizishda bunday patriarxal munosabatlar xokim bo‘lgan xalqlarning deyarli barchasida oila boshlig‘ini, kattalarni hurmatlash, ularning aytganini e‘tirozsiz bajarish odat tusini olib, keyinchalik xalqning xarakter xislatiga aylanib ketgan [1].

Oilaviy hayotga moslashuv jarayonida kelin-kuyovlarning nikohga ma‘naviy tayyorgarligi masalasini o‘rganar ekan D.K.Arapbayeva [2, 38] o‘zbek va qozoq oilalaridagi holatni taqqoslab ko‘radi. Natijalarga asosan muallif o‘zbek va qozoq oilalarida bu ko‘rsatkich bo‘yicha yaqqol farq namoyon bo‘lmaganini aytib o‘tadi va buni ushbu millat vakillarining oila muqaddasligini his qilishlarida, oiladagi vazifalariga mas‘uliyat bilan yondoshishlarida, oilada bo‘ladigan nizolarni bartaraf etib, oilani mustahkam saqlash lozimligini anglab yetishlarida, deb izohlaydi. Shuningdek, tadqiqotchi qizlarda bo‘lg‘usi kelin haqidagi tasavvurlarning shakllanishida tarbiya bilan bir qatorda bevosita ijtimoiy-psixologik muhit ham katta ahamiyat kasb etishini alohida ta‘kidlaydi. Oiladagi tarbiya va oilaviy hayot haqidagi bilimlarning o‘zlashtirilishi qizlarni bo‘lg‘usi oilaga tayyorlashda saboq vazifasini bajaradi.

Bolani milliy ruhda tarbiyalashda oilaning quyidagi vazifalari mavjud:

- oila – milliy axloqiy me‘yorlarni o‘zlashtirish, milliy madaniy muhitga va uning qadriyatlariga ko‘nikishning eng bevosita va abadiy manbasi hisoblanadi;
 - millat psixologiyasi jihatlarining taqlid yo‘li orqali alohida shaxslar ongi va ruhiy olamiga kirishini ta‘minlaydi;
 - milliy qadriyatlarga amal qiladi va ularni asrab-avaylaydi;
 - o‘zining milliy tarbiyaviy ahamiyatini inson hayoti davomida saqlab qoladi;
 - milliy urf-odatlar va an‘analarning asosiy tashuvchisi hisoblanadi.
- [3, 91].

Shaxsda milliy xususiyatlarni shakllantirishda ota-onalar amal qilishlari maqsadga muvofiq bo‘lgan asosiy jihatlarini qisqa ko‘rsatma tarzida sanab o‘tish mumkin:

1. *Milliy an‘ana, urf-odatlarni kelajak avlodga yetkazishda o‘rnak ko‘rsatish.* Oilada ota-onalar farzandlarini milliy ruhda tarbiyalashlari uchun, avvalo, ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan, kishilarni yetuklikka chorlaydigan urf-odat, an‘ana, udum va marosimlarni har tomonlama o‘rganib, birinchi navbatda o‘zlari amal qilishlari lozim. Jumladan, qo‘ni-qo‘shniga ovqat ulashish, qariyalar, bemorlarni tez-tez ziyorat qilib turish kabi ba‘zi an‘analарimiz borki, unga kattalar tomonidan og‘ishmay amal qilish bolalarda ham shu fazilatlarini shakllanishiga yordam beradi.

2. *Milliy an‘analarning mohiyatini izohlash.* Xalq urf-odatları, an‘analari va marosimlari katta ta‘lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ular

insonlarni qalban yaqinlashtirib, do‘stlik, birodarlik his-tuyg‘ularini, ezgu fazilatlarni rivojlanishiga yordam beradi [4].

3. *O‘z mohiyatini yo‘qotgan, jamiyat taraqqiyotiga monelik qilayotgan urf-odat va an‘analardan oila doirasidan boshlab voz kechish.* Jamiyatimizda asrlar davomida turli sabablar bilan vujudga kelgan, endilikda o‘z mohiyatini yo‘qotgan, jamiyat taraqqiyotiga monelik qilayotgan urf-odat va an‘analar uchrab turadi. Bu kabi isrofgarchilikka asoslangan ba‘zi an‘analarni oila doirasidan boshlab qisqartirish, bolaga xalqimizga xos bo‘lgan tejamkorlik, qanoat kabi xislatlarni amalda ko‘rsatishimiz lozim.

4. *Farzandlar bilan bo‘ladigan kundalik muloqot vaqtlarini ko‘paytirish.* Bola ruhiyatini oppoq qog‘ozga qiyoslasak, atrofidagi bo‘layotgan voqea-hodisalardan tortib, unga ko‘rsatilgan tarbiyaviy ta’sirlar ham o‘sha qog‘ozga muhrlanib boradi. Shu tufayli ota-onalar bolalarda ma’naviy bo‘shliq hosil bo‘lmasligiga harakat qilishi, u bilan tez-tez suhbat qurishi, uning sirdoshiga aylanishi, qiyin vaziyatlarda to‘g‘ri yechim ko‘rsatib borishi lozim.

5. *Bolalar tomosha qilayotgan filmlarni birgalikda ko‘rish.* Farzandlar ertak, multfilm va turli filmlar ko‘rayotganlarida ota-onadan biri u bilan birga o‘tirishi maqsadga muvofiqdir. Bunda bola bilan birgalikda qahramonlar xatti-harakatini tahlil qilish, ijobiy va salbiy xulq-atvorni baholab borish kerak.

6. *Bolalarga milliy xususiyatlarimizga muvofiq keluvchi o‘yinchoqlar olib berish.* O‘rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalar o‘yinlari, o‘yinchoqlari, yasagan buyumlari milliy urf-odatlar, an‘analarga asoslanganligi ularda milliy tuyg‘uning aks etishiga xizmat qiladi.

7. *Kiyinish madaniyatida ham milliylikka e’tibor berish.* Xalqlarga xos bo‘lgan milliy xususiyatlar ularning kiyinish madaniyati va marosimlarga mos kiyinish an‘analarida ham o‘z aksini topadi. Kiyinishda milliylikka e’tibor berish ham oiladan boshlanib, bunda ota-onalar farzandlariga munosib o‘rnak bo‘la olishlari lozim.

8. *Bolani o‘z ona tilida erkin va ravon so‘zlashga o‘rgatish.* Milliylik tilda aks etar ekan, yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash uchun eng avvalo uni o‘z ona tilida erkin, tiniq va ravon so‘zlashga o‘rgatish lozim. Hozirgi ilm-fan taraqqiy etib borayotgan bir jamiyatda horijiy tillarni o‘rganish dolzarb masalalalardan biriga aylanib bormoqda. Ammo chet tilini o‘rganish o‘z ona tilini unutish hisobiga bo‘lmasligi lozim.

9. *Farzand tarbiyasiga keksa avlod vakillarini ham jalb etish.* Farzand tarbiyalash mashaqqatli, mas’uliyatli jarayon bo‘lib, uni to‘g‘ri yo‘lga yo‘llashda ota-onalar tomonidan ba‘zan sabrsizlik va tajribasizlik kuzatilishi mumkin. Bu jarayonda ko‘pni ko‘rgan, hayotiy tajribaga boy keksa avlod vakillarining – buva-buvilarning o‘rni katta. Keksalarning dasturxon atrofida o‘zlarini tutishlari, taom tanovvul qilishda avval qo‘lni

yuvish, o‘ng qo‘l bilan yeyish, ovqatlanib bo‘lgach duoi fотиha qilishlari kabi turmushdagi xatti-harakatlarning mayda detallari ham yosh avlod uchun katta saboq maktabidir.

10. *Tarbiya jarayonida xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish.* O‘zbek xalqi tomonidan tarbiya berishda shu paytgacha keng qo‘llanilgan, eng samarali deb hisoblangan usul bu xalq o‘gzaki ijodidir. Ular sirasiga maqol, matal, ertak, hikoya, latifa va boshqalar kiradi. Ma‘lumki, o‘zbek xalqi vakillari insonlar orasidagi muloqotlarda ham maqollardan ko‘p foydalanishadi.

11. *Bolalarning yoshiga muvofiq ravishda ertakterapiyadan foydalanish.* Xalqimizga xos bo‘lgan xususiyatlarni o‘zida mujassam etgan qahramonlar ishtirokidagi ertaklar o‘qib berish va undagi voqealarni tahlil qilish bolalarda milliy odob-axloq me‘yorlarini o‘zlashtirilishiga, xalqimizga xos bo‘lgan fazilatlarni shakllanishiga katta yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, ota-ona tomonidan bolada milliy xususiyatlarni shakllantirish uchun quyidagi holatlarga e‘tibor berish maqsadga muvofiq: 1) Xalqimiz tomonidan asrlar mobaynida samarali qo‘llanib kelingan milliy an‘analardan, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan unumli foydalanish; 2) milliy tarbiya berishni bolaning kichikligidanoq boshlash; 3) odob-axloq qoidalarini tarbiyalanuvchilarning yoshiga muvofiq ravishda aniq voqea-hodisalarga bog‘lab tushuntirish; 4) tarbiyaviy suhbatlarni yorqin, emotsional ta‘sirchan hayotiy misol bilan boshlash; 5) ota-ona o‘z xulq-atvori, hatti-harakatlari, turmush tarzi orqali bolaga milliy urf-odat, an‘analarni amalda ko‘rsatishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamatov M.M. Etnopsixologiya. – T.: O‘zMU, 1999. –59 b.
2. Arapbayeva D.K., Arapbayeva D.K. Yoshlarning oilaviy hayotga moslashuvida ma‘naviy-axloqiy masalalar // Zamonaviy ta‘lim. –T., 2016, №5. –B. 36-41.
3. Shaxsda ilmiy dunyoqarash rivojlanashining psixologik imkoniyatlari va tarbiyaviy jihatlari. Ilmiy amaliy konferensiya materiallari. – T.: TDPU, 2019. , 91.
4. G‘oziyev E., Tursunov L. Milliy an‘analar va marosimlarning ta-
lim tarbiyaviy ahamiyati / Kasb hunar ta‘limi. – T., 2011. № 4.

OILA MAZMUNIDAGI MAQOLLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Daulanova Xolida Iskandarovna
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Profi University dotsenti v.b.

Annotatsiya. Maqollar xalq og‘zaki ijodining durdonalari hisoblanadi. Chunki ularda har bir xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, donishmandligi, yuksak axloqiy g‘oyalari aks etadi. Bunday hikmatli ibora yoki gaplar ixchamlilik, mazmundorlik xususiyatiga ega. Ushbu maqolada oila mazmuniga ega bo‘lgan maqollar borasida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: xalq og‘zaki ijodi, maqol, matal, hikmatli ibora, nutq, oila, lo‘nda, mazmundor, ta‘sirchan.

Аннотация. Пословицы считаются шедеврами народного устного творчества. Они отражают многовековой жизненный опыт, мудрость и высокие нравственные идеалы каждого народа. Такие мудрые фразы или изречения лаконичны и содержательны. В данной статье **рассматриваются пословицы, посвящённые семейной тематике.**

Ключевые слова: народное устное творчество, пословица, поговорка, мудрое изречение, речь, семья, содержательный, выразительный.

Abstract. Proverbs are considered masterpieces of folk oral art. Because they reflect the centuries-old life experience, wisdom, and high moral ideals of each people. Such wise phrases or sayings are concise and meaningful. This article discusses proverbs with a family theme.

Keywords: folk oral art, proverb, saying, wise phrase, speech, family, meaningful, impressive.

Ma‘lumki, maqollar xalq og‘zaki ijodining durdonalari hisoblanadi. Chunki ularda har bir xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, donishmandligi, yuksak axloqiy g‘oyalari aks etadi. Bunday hikmatli ibora yoki gaplar qisqalik, lo‘ndalik, ixchamlilik, obrazlilik, mazmundorlik xususiyatlariga ega. Ular grammatik va mantiqiy tugallangan, muayyan aniq shaklga ega bo‘lib, avloddan avlodga o‘tib, boyib kelmoqda. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg‘ulari hamda ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Ular asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga ega bo‘lgan.

Maqollar xalqning adolatga bo‘lgan ishonchi, ona yurtga muhabbati, mehnatga munosabatini hamda mardlik, ezgulik, yomonlik, haqiqat va

yolg‘onlarga bo‘lgan munosabatlarini ifodalaydi. Ular doimo ta‘lim va tarbiyaviy maqsadga intiladi.

Nutq jarayonida maqollardan o‘rinli foydalanish nutqning ta‘sirchanligini, shiraliligini oshirishga xizmat qiladi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida maqol: “hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda, pand-nasihat mazmuniga ega bo‘lgan ixcham, obrazli, tugal ma’noli va hikmatli ibora, gap” deb ko‘rsatilgan (O‘TIL, 2-jild, 569).

Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xildir. Vatan, mehnat, ilm-hunar, do‘stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, sevgi va muhabbat kabi mavzularda, shuningdek, salbiy hislatlar xususida dono xalq tomonidan rang-barang maqollar yaratilgan. Quyidagi maqolada **oila** mazmunidagi maqollari borasida so‘z yuritiladi.

Ma‘lumki, oila qon-qarindoshlik, qarindoshchilik (nikoh orqali) yoki birga istiqomat qilish orqali bog‘langan odamlardan iborat ijtimoiy guruh sifatida ta‘riflanadi. Oilaga bo‘lgan munosabatni maqollarda yaqqol ko‘rish mumkin.

Masalan: *Oila – baxtning kalitidir.*

Mazkur maqoldan oilaning naqadar muqaddas ekanligi, ya‘ni oila - baxtning kaliti ekanligi anglanadi. Oilada er-xotinning tinch-totuv, o‘zaro inoq, hamfikir bo‘lishlari, bir-birlarini hurmat qilishlari tom ma‘nodagi baxtli oilani shakllantiradi. O‘z oilasida baxt topgan inson, jamiyatda ham o‘z o‘rnini topa oladi. Shuningdek, er-xotin o‘rtasidagi haqiqiy sevgi rishtalari, muhabbat, hurmat-ehtirom oilaning baxti uchun muhim hisoblanadi: *Sevgisiz oila – ildizsiz daraxt.*

Ma‘lumki, jamiyatning bosh bo‘g‘ini hisoblanmish oila, erkak va ayol o‘rtasidagi munosabatlarga asoslanadi. Dinimizda ham oila, er-xotinlik munosabatlarining muqaddas rishta hisoblanishi ta‘kidlangan. Tabiiyki, mazkur rishtani bog‘lash, oila barpo qilishdan katta maqsadlar ko‘zlanadi. Shunga ko‘ra, oiladagi erga ham, xotinga ham o‘zlariga yarasha, o‘zlariga xos va mos bo‘lgan mas‘uliyat, burch, vazifa yuklatilgan. Har qanday jamiyatning salohiyatli bo‘lishida oilalarning o‘rni beqiyosdir.

Oilani qanday shakllanishi uning asosini tashkil qiluvchi, er va xotinga bog‘liqdir. Xalq ta‘biri bilan aytganda: *Er va xotin bir loydan yasalgan.*

Anglanadiki, er-xotin bir-biriga juda yaqin, ya‘ni ular bir loydan yasalgan, birgalikda harakat qiladigan, tushunchalari hamda hayotga bo‘lgan intilishlari ham monanddir. Ular hayotda bir-birlarini kam-ko‘stlarini to‘ldirib yashaydilar. Chunki oilada er-xotin bir-birlarini tushunib, bir-birlariga nisbatan faqat yaxshilikni ravo ko‘rib, qo‘llaridan kelgan barcha muruvvatlarni ko‘rsatib yashashlari baxtiyor hayot tarzini shakllantiradi.

Ushbu turkumga *Er-xotinning urushi, doka rumolning qurishi* maqolini ham keltirish mumkin. Maqoldan anglanadiki, er va xotinning

birgalikdagi hayotlari davomida ba’zi bir turmushda kuzatiladigan tushunmovchiliklarga ham duch kelishlari mumkin. Bunday vaziyatlarda ular o‘z muammolarini o‘zlari hal qilishlari muhimdir. O‘zgalarning aralashuvi muammoni yanada chigallashtirishi mumkin.

Ma’lumki, yosh avlodning shakllanishida oila alohida ahamiyat kasb etadi. Farzand ushbu muhitga moslashgan holatda ulg‘ayadi, ota-onadagi mavjud xarakter-xususiyatlar ta’sirida uning xarakteri shakllanadi. Farzand tarbiyasida ayniqsa, onaning roli muhim ekanligi barchaga ayon. Onalarga bo‘lgan munosabatni *Ona hamma narsaning tayanchi* maqolidan tushunish mumkin.

Darhaqiqat, ona – oila muvozanatini ushlab turuvchi shaxs, ya’ni hamma narsaning tayanchi hisoblanadi. Barcha oila yumushlarini beminnat bajaruvchi, er va farzandlar joniga malham bo‘luvchi jonkuyardir. Dono xalq bejiz “ona-vatan”, “ona-xalq”, “ona-yurt” kabi ifodalarni qo‘llamaydi. Bunda vatan, xalq, yurt kabi muqaddas tushunchalarning “ona”ga qiyoslanishi, “ona” tushunchasining naqadar qadrli ekanini anglatadi.

Ushbu turkumga yana ko‘plab maqollarni keltirish mumkin: *Onaning sabri tuganmasdir; Onasiga ko‘rib qizini ol, arqog‘ini ko‘rib bo‘zini ol; Onadek do‘st – Vatandek davlat bo‘lmas; Onali qizni o‘zi o‘sadi, onasiz qizni tili.*

Shuningdek, xalqda er-xotin va ularning oiladagi o‘rnini ko‘rsatuvchi maqollar ham mavjud. Masalan: *Xotinsiz uy – suvsiz tegirmon.*

Mazkur maqol bevosita ayol kishining oiladagi mavqeidan darak beradi. Ayol tom ma’noda uyning tayanchi, o‘z xonadonining aziz bekasi bo‘lishi bilan birga, oilada beminnat hizmatkor va erning topgan-tutganlarini o‘rinli sarflaydigan, ro‘zg‘orni saranjom-sarishta yuritadigan tadbirkordir.

Sohibsiz uy xarobadir; Er xotinning tojidir singari maqollarda esa, erkak kishining oiladagi o‘rniga ishora qilinganligini ko‘rish mumkin. Erkak kishi oilaning boshi sifatida har jihati bilan oilada namuna bo‘lishi kerak. Yaxshi boshqaruvchi, mulohazali, tadbirli bo‘lishi oilaning gullab yashashi va ravnaqiga olib keladi.

Xalq orasida farzandlarga nisbatan aytilgan maqollar ham talaygina. Masalan: *Bolalar – bu qalbning mevalari; Bola boldan shirindir; Farzand oila ko‘zgusidir; Bola aziz, tarbiyasi undan ham aziz* kabi maqollar farzandning ota-onalar uchun naqadar azizligidan dalolat beradi. Anglanadiki, farzand ota-ona uchun quvonch, shodlik, baxt va hayotlarining mazmunidir.

Yoki: O‘g‘il – tayanch, qiz – ziynat; Qizning or-nomusi otaning boyligidir kabi maqollar farzandlar tarbiyasining naqadar muhimligini ko‘rsatadi. O‘g‘ilga nisbatan “tayanch” deb berilayotgan ishonch, qiz

farzandlarga bezak sifatida berilayotgan baho hamda uning odob-axloqi oilaning sha’ni deb baholanishi har bir o‘g‘il-qizga katta mas’uliyat yuklaydi.

Albatta, har bir oilada er-xotin tinch-totuv, ahil-inoq ravishda, baxt nashidasini surib yashashi ayni muddaodir. Buning uchun hamma harakat qiladi. Ammo, jon bor joyda janjal bor, deganlaridek, oila a’zolari – er-xotin orasida tushunmovchiliklar, kelishmovchiliklar va urish-janjallar chiqib turishi kuzatiladi.

Bunday holatlarda ikki taraf ham bir-birini tushunishi, ayol erning, er ayolning istaklarini inobatga olishi, ikkovlari bir-birlarining odatlarini, nimadan xafa va nimadan xursand bo‘lishlarini, ruhiy kechinmalarida hamda kayfiyatlarida bo‘ladigan o‘zgarishlarni yaxshi tushunib yetishlari zarur. So‘ngra bir-birlarini xafa qiladigan narsalardan yiroq bo‘lib, xursand qiladigan narsalarga yaqin bo‘lishga harakat qilishlari maqsadga muvofiqdir. Bu borada ham xalqda ko‘plab maqollar mavjud: *Nizosiz oila, shoqolsiz o‘rmon bo‘lmaydi.*

Bundan anglanadiki, har bir shaxs o‘z fikriga, o‘z dunyoqarashiga ega bo‘lgani holda, ikkinchi shaxsning fikrlarini qabul qila olmasligi mumkin. Bunday hollarda xis-tuyg‘ulardan biroz chekinib, donolik bilan yechim topish muhim va shundagina oila muvozanatiga putur yetmaydi, deb hisoblaymiz.

Eng yaxshi oila – bu ayol ko‘r, erkak kar bo‘lgan joydir; Qarsak bir qo‘ldan emas, ikki qo‘ldan chiqadi!

Ko‘rinadiki, oilada er-xotinni bir-birini tushunishlari muhimdir. Biri baland kelganda, ikkinchisi past kelishi uqtirilmoqda. Chunki har ikkisi teng kelganda yoki birining fikrini ikkinchisi inobatga olmagandagina nizo chiqishi mumkin.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, har bir maqol asrlar davomida sinalib, sayqallanib kelgan hikmatdir. Yuqorida keltirilgan maqollar kundalik hayotda kuzatiladigan voqea va hodisalarning lo‘nda shakldagi obrazli tasviri hisoblanadi. Ular bizga hayotdan saboq beradi, turmushda uchrab turadigan past-balandliklardan ogoh etadi. Shuningdek, nutqimizni ta’sirchan, shirali bo‘lishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayev T. va boshq. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 512 b.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 1-5 jildlar. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008.
3. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: “Fan” nashriyoti. 1987.
4. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. O‘zbek maqollarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbek Ensiklopediyasi Bosh redaksiyasi, 1990.

QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Bayjonov Furqat Baxramovich

Oriental universiteti dotsenti

Annotatsiya. Maqolada qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasining bugungi kundagi ahamiyati, mazkur jarayonning ijtimoiy, ma'naviy va pedagogik jihatlarini yoritilgan. Muallif jamiyatda ayollar faolligini oshirish, ularning ijtimoiylashuvini ta'minlash, milliy qadriyatlar asosida mustahkam oila qurishga tayyorlash zarurligini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: qizlar tarbiyasi, oilaviy hayot, ijtimoiy faollik, milliy qadriyatlar, pedagogik yondashuv, o'smirlik davri.

Аннотация. В статье анализируется актуальность подготовки девушек к семейной жизни, а также социальные, духовно-нравственные и педагогические аспекты данного процесса. Автор обосновывает необходимость повышения активности женщин в обществе, их социальной адаптации и подготовки к созданию прочной семьи на основе национальных ценностей.

Ключевые слова: воспитание девушек, семейная жизнь, социальная активность, национальные ценности, педагогический подход, подростковый возраст.

Abstract. The article analyzes the relevance of preparing girls for family life, highlighting the social, moral, and pedagogical aspects of this process. The author substantiates the need to enhance women's social activity, ensure their social integration, and prepare them to build strong families based on national values.

Keywords: upbringing of girls, family life, social activity, national values, pedagogical approach, adolescence.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar jamiyatimizni rivojlantirish, bunda erkaklar bilan bir qatorda qiz va ayollarimizning faol siyosiy-ijtimoiy pozitsiyasini ta'minlash, shuningdek jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblangan oilalarni mustahkamlashga qaratilmoqda. Mazkur jarayonda qizlarni turmushga, oilaga, jamiyatga maqsadli tayyorlash, ularning ijtimoiylashuvini natijador qilish masalalari alohida dolzarblik kasb etmoqda. An'anaviy tarzda oilada farzand tarbiyasining asosiy mas'uliyati onalarning zimmasidadir. Binobarin, jamiyatdagi ma'naviy sog'lomlik bo'lg'usi onalar, jumladan qizlarning tarbiyasiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Maktab yoshidagi qizlar bilan ishlash, qiz bola uchun mustaqil hayot mas’uliyatli, qiyin davrdir. Bu davr yangi ijtimoiy aloqalar, kelajak uchun ko’rsatmalar, ijtimoiy moslashuv kabi qator jaryonlarni bosib o’tishni talab qiladi. Albatta bu kabi jarayonni bosib o’tish uchun qizlarni bolalik davridayok ular uchun zarur bo’lgan bilim, malaka va ko’nikmalar bilan qurollantirish lozim. Qizlar jamiyat hayotiga integratsiya qilish, ularda faollikni kuchaytirish, hayotiy qiyinchiliklardan xayiqmaslik xissini tarbiya qilish, ularning ijtimoiylashuvini ta’minlash davr talabidir. Qizlarning o’z taqdirini o’zi belgilashga, xatti-harakatlarni o’zlashtirishga yaqindan yordam berish lozim. Shu munosabat bilan, maktab yoshidagi qizlar bilan maqsadli ishlash dasturini yaratish zarur va dolzarb ahamiyat kasb etadi[1].

Ijtimoiy faollik tushunchasining o’zi insonning ijodkorlik, irodaviy xatti-harakatlar, muloqot, xulq-atvorda namoyon bo’ladigan moddiy va ma’naviy madaniyat boyliklarini o’zlashtirish asosida dunyoda ijtimoiy ahamiyatga ega o’zgarishlarni amalga oshirish qobiliyati” ma’nosini anglatadi. O’quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligi esa ijtimoiy vazifalarni bajarish jarayonida ongli ravishda faoliyat yuritishi bo’lib, mehnat, ijtimoiy-siyosiy, madaniyat va turmush sohalarida o’zlarining faolliklarini ko’rsata olishlaridir.

Yurtimiz tarixini, afsona va rivoyatlarini o’rganish jarayonida qadimdan momolarimiz har tomonlama faol bo’lishga harakat qilganliklarini ko’rishimiz mumkin. To’maris va Zarina kabilar fikrimizning yorqin dalilidir. Yozma dostonlarimizda ham bir qator faol xotin-qizlar obrazlari tasvirlangan. Jumladan, Shirin, Dilorom, Gulsanam, Kumush kabilar.

Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto”da xotin-qizlar faollik, harakatchanlik, yorug’lik va saodatni ifodalovchi “rita sia bonu” nomi bilan tilga olingan.

Eng qadimgi davrlardan to XX asrning 20-yillarigacha bo’lgan davrlarda ayollar ta’limi faollashtirilishi muammosi yuzasidan tadqiqotlar olib borgan pedagog olim B.N.Saidovanning ta’kidlashicha, Zardushtiylik dinida qizlar asosiy o’rinda turgan, ularning ta’lim olishlari qonunan ta’minlanganligini, ushbu ta’lim berish jarayonida qizlarga, eng avvalo, oilada faoliyat yuritish borasida bilimlar berilganligini aytib o’tgan.

Pedagog olim Q.Q.Qurbonov o’z tadqiqotlari davomida talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga katta ahamiyat qaratgan holda, shaxs ijtimoiy munosabatlarning sust mahsuli emasligini va inson ijtimoiy munosabatlar hamda ijtimoiy borliqdan tashqarida yashay olmasligini ta’kidlab o’tadi. Yoshlar, xususan, o’quvchi-qizlar mana shu ijtimoiy munosabatlar jarayonida rivojlanib, takomillashib boradi. O’quvchi-qizlar ijtimoiy faolligi va bilimlarning barchasi ijtimoiy

muhitning bevosita ta’siri natijasi hisoblanadi[3].

Insonning dunyoda bir-biriga beradigan eng qimmatbaho sovg’asi bu-mehr va qadr. Bu ikki tushuncha bizni mudom yashashga, intilishga, izlanishga chorlaydi. Har bir xalq, millat, eng asosiysi, har bir inson uchun birdek ahamiyatli bo’lgan bu tushunchalar muqaddas qo’rg’on atalmish oilada qalbimizga singadi, vujudimizda ildiz otadi. Ko’nglimizdagi pokiza orzular ham undagi iliq harorat, mehrdan quvvat oladi. Chunki ilk so’zimizni oilada aytamiz, ilk sabog’imizni oiladan olamiz, ilk tanbehimizni oiladan eshitamiz. U bizga oqu qorani tanituvchi, mustaqil shaxs qilib tarbiyalovchi, jami yomonliklardan asraguvchi bir qo’rg’on. Shunday qo’rg’onki, ostonasi mehr, martabasi oqibat, mukofoti baxtdan sado beradi. Tariximizga nazar tashlasak, azaldan yurtimizda oila muqaddas sanalib kelinganiga amin bo’lamiz. Sharqona tarbiya, ming yillik qadriyatlar, milliy an’ana va urf-odatlar zamirida o’zbek oilasining ijtimoiy, ma’naviy, madaniy qadri va ahamiyati yaqqol namoyon bo’ladi. Eng muhimi, bugungi globallashuv davrida ham u biz uchun o’zining tarixiy ahamiyatini yo’qotgani yo’q, balki uning tarbiyaviy-ma’naviy qadr-qimmatini toboro yuksalib bormoqda. Zardushtiylikning muqaddas kitobi bo’lgan “Avesto” islomgacha bo’lgan sharq xalqlari oilada sog’lom avlod tarbiyasining usul va vositalari, huquqiy munosabatlar haqida ma’lumot beradi. “15 yosh bola uchun balog’at yosh hisoblanadi, unga zardo’shtiylikning qoidalari o’rgatiladi. Bu yoshda yigit yoki qiz bola turmush qurishi mumkin bo’lgan. Turmushga chiqayotgan qiz bolaning baquvvat, sog’lom, go’zal bo’lishi, bo’lajak farzandning sog’lom tug’ilishi oila mustahkamligi uchun asos hisoblangan. Ayol kishining ma’naviy pokligi, oilada saranjom-sarishtaligi, tozaligi uning axloqiy ma’naviy yetukligining oliy bosqichi hisoblanadi”.

Tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqot ishlarini o’rganganimizda ularning bu sohadagi, yani o’smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasiga ilmiy yondoshganligini, bu borada turli ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilganligini ko’rishimiz mumkin. Oilashunos olimlarning bir qator risolalarida o’smir yoshlarning oilaviy hayotga tayyorlashda nimalarga e’tibor qaratish lozimligi, bunda oila, mahalla va ta’lim muassasalarining hamkorligini ta’minlashni nazarda tutganlar. Chunki farzandlar tarbiyasida oilaning o’rni kattadir. Biz eng avvalo oiladan bizga kerakli tarbiyani olamiz. Bunda oilada ota-onalar va oilaning boshqa katta a’zolari bobo, buvi va boshqalarning roli o’rinlidir. Shu boisdan ham oila sog’lom avlodni voyaga yetkazadigan eng muqaddas makondir. Oilaning har jihatdan mustahkamligi oilaning barpo etilishiga oila a’zolarining o’zaro munosabatlariga bog’liqdir. Pedagogika fanlari doktori, professor O.Musurmonova o’zining bir qator ilmiy tadqiqot ishlarida jumladan, Oila ma’naviyati-milliy g’urur o’quv qo’llanmasida “Oilada farzandning ota oldidagi burchi ham nihoyatda

muhimdir. Uni oilaning ustuni, kundalik turmush sharoitining ta’minotchisi, g’amxo’r murabbiy sifatida hurmat qilish, rozi etish, duosini olish farzandning burchidir. O’g’il bola, ota-qiz bola esa ona yumushlarini yengillashtirishda ko’makdosh bo’lmog’i zarur. Bog’bon umid bilan nihol ekkani kabi, ota-ona ham ezgu umid bilan farzandni dunyoga keltiradi, ardoqlab o’stiradi. Daraxtning shirin-shakar mevalaridan bahramand bo’lishni orzu qilgan bog’bondek, ota-ona ham o’z farzandini aqlli, mehnatsevar, bilimli jamiyatimiz taraqqiyoti uchun halol hizmat qiluvchi ma’nan va ismonan barkamol qilib etishtirish uchun bor kuch va imkoniyatlarini sarf etadi. Hech bir ota-ona farzandiga yomonlik ravo ko’rmaydi. Chunki xalqimiz aytganidek “Farzand yurakning yog’idan yaratiladi”[4].

Pedagogika fanlari doktori, professor M.Quronov o’zining “Bolam baxtli bo’lsin desangiz...” risolasida o’smirlik davrini o’tish davri, “pubertal” yoki “pubertat yosh”, “jinsiy yetilish davri”, “o’tish davri”, “qiyin davr” kabi iboradlar bilan atalishi, mazkur tushunchalarning har biri o’z xususiyatiga egaligi va o’smir shaxsini u yoki bu jihatini aks ettirishi haqida to’xtalib o’tgan. Shuningdek, o’smirlar turli guruhlar ta’sirida yashaydi. O’smirlarga turli g’oyalar kuchli ta’sir qiladi. Oila, maktab, ko’chaga xos talablar, ta’sirlar hamma vaqt ham bir-biriga mos kelavermaydi. Ba’zida o’smirlar ko’chadagi guruhlardan o’zlariga “ko’mir”, ideallni ko’radilar. Natijada o’smirlar norasmiy guruhlarda milliy qadriyatlarimizga yot begona qadriyatlarga duch keladilar. O’zlarining mustaqil tanlagan xulq-atvorlarini ana shu qadriyatlar asosida nomoyon qiladilar. O’z muammolarini o’qituvchilari, ota-onalari bilan emas, o’sha guruhdagi tanishlari bilan muhokama qilishi ma’naviy izolyatsiyasida qolish xavfini paydo qiladi. Milliy tarbiya nuqtai-nazaridan qaralganda o’smirlik yoshi (11-14 yoshlar) milliy ongning, tushunchalarning, e’tiqodning shakllanishi, ijtimoiy munosabatlarni baholash tizimini qo’llay boshlashi bilan bog’liqdir. Bundan tashqari, o’smirlik davri yana shunisi bilan xarakterlanadi, jamiyat uchun foydali ishning motivlari o’smirlarning ijtimoiy-psixologik ehtiyojlariga mos keladi.

Mamlakatimizda barcha sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar singari qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi ham bugungi kunning dolzarb muammolaridan biriga aylanmoqda. Yuqorida keltirib o’tganlarimiz pedagog, psixolog olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarining asl mazmuni va mohiyati ham mamlakatimizda yosh va mustahkam oilalarning sonini ko’paytirish, yangi oila qurish arafasida turgan o’smirlarni mustaqil oilaviy hayotga pedagogik-psixologik tomondan yondoshganligini ko’ramiz.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytishimiz mumkinki: qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasida juda ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilganiga qaramay, hali bu jarayon to‘liq tadqiq etilmagan.

Shu bois ham aynan mustaqil hayotga qadam bosish arafasida turgan o‘smir yigit-qizlarda oilaviy hayot, oilaning muqaddas dargoh ekanligini, oilaviy munosabatlarda nimalarga e‘tibor qaratish lozimligi borasida yoshlarga mo‘ljallangan tavsiyalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. O‘smirlik davri o‘zining murakkab tomonlari, xususiyatlari bilan boshqa davrlardan farqlanadi. Xuddi shunday o‘smirlarga xos xususiyatlardan biri, ularning mustaqil hayotga, oilaviy hayotga moyilliklarining aynan shu davrda ortishidir. Oilaviy hayotga moillik va qiziqish o‘smir yigitlarga qaragandan ko‘ra o‘smir qizlarda kuchliroq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Djurayev R.X. va b. O‘quvchi-yoshlarni ommaviy madaniyat xurujlaridan himoya qilishning nazariy-metodologik asoslari // Monografiya. – Toshkent: “Tafakkur qanoti” nashriyoti, 2017 yil. – 164 bet.
2. Engelmann P., Hoffmann C., Woes V. Integrative natural sciences – results of a development project // Scientific competencies in the society of tomorrow. Vienna, 2020. – 125 p.
3. Quronov M. O‘zbekiston umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslari: Ped.fan.dok. ... diss. – Toshkent, 1998. – 316 b.
4. Musurmonova O. Yuqori sinf o‘quvchilari ma‘naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – Toshkent, 1993. – 364 b.

O‘ZBEK JAMIYATI TARIXIY TARAQQIYOTIDA OILA INSTITUTINING ROLI

Usmanov B.X.

Profi University Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri

Tojiboyev R.I.

Profi University Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada qadimgi “Avesto” davridan boshlab Mug‘ tog‘i hujjatlari, turkiy bitiktoshlar va islomiy manbalar asosida Markaziy Osiyoda oila institutining shakllanishi va taraqqiyoti yoritiladi. Shuningdek, islomiy an‘analar asosida oila va ayolga munosabatning ijtimoiy-ma‘naviy mazmuni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Avesto, Mug‘ tog‘i hujjatlari, oila instituti, islom, turkiy jamiyat, ayol maqomi.

Аннотация. В статье рассматривается становление и развитие института семьи в Средней Азии на основе источников — от «Авесты» и документов с горы Муг до тюркских надписей и исламских трактатов. Особое внимание уделено влиянию исламских традиций на отношение к семье и женщине в мусульманском обществе.

Ключевые слова: Авеста, документы с горы Муг, институт семьи, ислам, тюркское общество, положение женщины.

Abstract. The article explores the formation and evolution of the family institution in Central Asia from the “Avesta” period through the Mount Mugh documents and Turkic inscriptions to Islamic sources. It analyzes how Islamic traditions shaped the social and moral perception of family and women in medieval Muslim societies.

Keywords: Avesta, Mount Mugh documents, family institution, Islam, Turkic society, status of women.

Mamlakatimiz hududida shakllangan tamaddun ildizlari chuqur tarixiy ildizlarga borib taqalishi hech kimga sir emas. Bu yerda o‘tmishning turli davrlarida faoliyat yuritgan jamiyatlar, davlatlar va imperiyalarning tarixiy strukturasining mustahkamligi o‘z-o‘zidan jamiyatning eng kichik bo‘lagi bo‘lmish oilaning mustahkamligi, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga bog‘liq bo‘lganligi tabiiy.

Yurtimiz tarixi haqida darak beruvchi eng qadimiy manbalardan dastlabkisi bo‘lmish zardushtiylik dinining muqaddas kitobi bo‘lmish “Avesto” kitobida ham oila tushunchasi va uning barqarorligini ta‘minlovchi omillarga alohida e‘tibor berilgan. Kitob tarkibidagi “Vendidod”, “Yasna” va “Visperad” qismlarida oila instituti va unga o‘sha davr jamiyatida bo‘lgan bir qator yondashuvlarni kuzatish mumkin. Xususan, “Vendidod”ning IV fargardi (bob) ida yaxshi uy qurgan, toza manzil barpo etgan va mehrli turmush o‘rtoq topgan inson zardushtiylikning oliy xudosi Ahuramazda yo‘lidan yurishi, aksincha, ushbu oliy xilqat yaratig‘i bo‘lmish oiladan voz kechib yolg‘izlik yo‘lini tanlagan, nikohdan qochuvchi shaxs Angrimanyuga ergashgan hisoblanishi bayon etilgan.¹¹ Bundan ko‘rinib turibdiki, diyorimizdagi eng qadimgi sivilizatsiyalardan biri bo‘lgan zardushtiylik jamiyatida oila qurish insonning diniy majburiyati, insoniy burchi hisoblanib, yolg‘izlik yovuzlik bilan bog‘lanadi.

Kitobning “Yasna” qismiga tegishli 29-bobidagi 1-6-bandlarda Ahuramazdaning insoniyatga to‘g‘ridan-to‘g‘ri murojaati tarzida quyidagi jummalarni uchratish mumkin: *“Ey inson, o‘z uyingni, urug‘ingni pok saqla.*

¹¹ «Avesto». A.Rustamov tarjimasi. Toshkent: “Fan”. 2001. B. 86-87.

Ayolingni hurmat qil, u sening yuragingda yashaydigan nurdir. Kim oilasida rostlik va mehrni hukmron qilsa, u Angra Manyu (yovuzlik ilohi) ga qarshi kurashida eng buyuk g‘alabani qo‘lga kiritadi.”¹²

“Avesto” ga ko‘ra, oila axloqiy tozalik va ijtimoiy tartibni saqlovchi markaz sifatida talqin qilinadi. U buzilsa, jamiyatda yovuzlik kuchayishiga ko‘p o‘rinlarda urg‘u qaratiladi. Shuningdek, farzand ko‘rish diniy marhamat deb qaraladi. Bola tarbiyasi ruhiy poklik va ezgulikni targ‘ib qilish vositasi deb qaralgani holda uni inkor qilish katta gunoh deb aytib o‘tiladi. Ayolning oila, nasl va jamiyatdagi ma‘naviy poydevor sifatidagi roliga e‘tibor berilib, uning sha‘ni yuqori baholanadi. Kitobda zino, sadoqatsizlik va oilaviy mojarolar qattiq qoralanadi. Oila diniy va jamiyat ijtimoiy tartibining tayanchi sifatida talqin qilinadi.

VII asrning birinchi yarmiga oid Sug‘d yozuvidagi hujjatlar — Mug‘ tog‘i arxivi — o‘rta asr Markaziy Osiyoning eng qadimiy huquqiy manbalaridan biridir. Ular Zarafshon vodiysining tog‘li hududlarida topilgan bo‘lib, u yerda arab istilolari davrida Sug‘d zodagonlari boshpana topgan. Arxivdagi hujjatlar ichida turk yigiti Bo‘ri-Tegin bilan sug‘d qizi Nanchak o‘rtasidagi nikoh shartnomasi alohida diqqatga sazovordir. *“Men, Turk zoti Ut-Tegin, Sug‘d yurtidan chiqqan Vardana qizi Dug‘dg‘unchaga uylanmoqchiman. Unga 40 dirham mehr puli belgilayman. U menga va uyimga sodiq bo‘lur, men esa unga himoya va ta‘minot berurman. Agar men bu ahdni buzsam, Mahr (shartli tarzidagi tarjima) puli uch barobar qaytarilur...”*¹³ Bu hujjat oila tuzilishini faqat diniy yoki an‘naviy marosim sifatida emas, balki huquqiy shartnoma shaklida rasmiylashtirish an‘anasi mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Mahr miqdori, urning moddiy javobgarligi, ayolning huquqlari qat‘iy belgilanadi. Sug‘d va Turk xalqlari o‘rtasidagi etnik nikohlar davrning ijtimoiy aloqalarini ham ifodalaydi.

Baqtriya hududidan topilgan yunon yozuvidagi hujjatlar ham oilaviy bitimlarning rasmiy, huquqiy tusini ko‘rsatadi. Masalan, milodiy 483-yilga oid bir hujjatda ayolning o‘z nomidan sovg‘a va mulk olish huquqi qayd etilgan:

*“Men, Miran xonim, o‘z erim Vardanesdan 3 don hulla, 2 qul va 10 tangani sovg‘a sifatida oldim. Shu bilan men unga sodiq bo‘lishga va o‘z oilasining sharafini saqlashga ont ichdim.”*¹⁴ Bu hol Baqtriya jamiyatida ayolning huquqiy erkinligini tasdiqlaydi: u mulk egasi, shartnoma tomoni sifatida qatnashgan. Shuningdek, oiladagi sadoqat, sharaf, poklik g‘oyalari yuridik hujjat orqali mustahkamlangan.

Xorazm arxeologik yodgorliklari ham oila institutining huquqiy asoslari haqida qimmatli ma‘lumot beradi. S. P. Tolstov keltirgan qadimiy

¹² «Avesto». A.Rustamov tarjimasi. Toshkent: “Fan”. 2001. B. 43-44.

¹³ Лурье С. Я. Документы с горы Муг. — М.-Л.: Изд. АН СССР, 1934. — С. 45-48.

¹⁴ Sims-Williams, N. The Bactrian Documents from Northern Afghanistan. Vol. I-III. — London: The British Library, 2000-2012. № 6.

yozma hujjatlarda ota o‘z qiziga mulkni in‘om qilib, uni “eriga topshirilmasin” deb vasiyat qilganligi haqida ma‘lumot bor: *“Ota o‘z qiziga mulkni in‘om qildi, ammo u o‘z eriga topshirilmasin, deb vasiyat qildi. Qiz bu mulkni o‘z farzandlariga o‘tkazishi lozim.”*¹⁵

Bu holat oila mulkini nasl ichida saqlash tamoyili asosida tashkil etilganini ko‘rsatadi. Ayol mulkni boshqarishda mustaqil bo‘lib, bu Xorazmda oilaviy huquq tizimi rivojlanganidan dalolat beradi.

VIII asrga oid Orxon-Yenisey bitiktoshlari Markaziy Osiyo turkiy xalqlarining axloqiy-ma‘naviy qarashlarini aks ettiradi. Kultegin bitiktoshida quyidagi satrlar bitilgan: *“Er ayolini va urug‘ini unutmasin; ota-onasiga, xotiniga, farzandiga sodiq bo‘lgan kishi — elini ham sadoqat bilan boshqarur.”*¹⁶ Bu satrlar turkiy siyosiy va ma‘naviy tafakkurda oila sadoqati va ijtimoiy mas‘uliyat o‘zaro bog‘liq tushunchalar ekanini ko‘rsatadi. Oilaviy barqarorlik — el-yurt birligining ma‘naviy poydevori sifatida talqin etiladi.

Islom dini Markaziy Osiyoga kirib kelganidan so‘ng (VIII asr), turkiy xalqlarning ijtimoiy hayotida oila muqaddas birlik sifatida talqin etila boshlandi.

Qur‘onda oila insoniyat hayotining asosi, er va xotinning o‘zaro mehr-oqibat asosida yashashi lozimligi ta‘kidlanadi: *«Ularning orasida mehr va rahm-shafqatni paydo qilgan Zotning oyatidir...»* (Qur‘on, ar-Rum surasi, 21-oyat).

Shuningdek, Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) hadislarida ayolning oiladagi o‘rni oliy qadriyat sifatida talqin qilinadi: *«Sizlarning eng yaxshilaringiz — ayollariga eng yaxshisidir»* (al-Buxoriy, “Adab al-mufrad”, 232-bob).

Bu g‘oya IX–XII asrlardagi turkiy-musulmon adabiyotida ham markaziy o‘rin egallaydi. Turk islom uyg‘onish davri mutafakkiri Abu Nasr al-Farobiy (IX–X asrlar) o‘zining “Fozil shahar ahli” asarida oilani jamiyatning “eng kichik, ammo eng muhim bo‘g‘ini” deb ta‘riflaydi: *“Er va xotin o‘rtasidagi birlik – jamiyatning kichik, ammo zaruriy asosidir. Agar bu birlik buzilsa, shahar ham buziladi.”*¹⁷

Bu fikr o‘rta asr turk jamiyatida oilaning nafaqat diniy, balki ijtimoiy ahamiyatini ham tasdiqlaydi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, oila qadimdan Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining ma‘naviy va ijtimoiy tayanchi bo‘lib kelgan. “Avesto”da oila insonning diniy burchi sifatida talqin etilgan bo‘lsa, Mug‘ tog‘i, Baqtriya va Xorazm hujjatlarida oila iqtisodiy-huquqiy birlik sifatida mustahkamlanganini ko‘ramiz. Turk davri bitiktoshlari esa oila sadoqatini el birligining poydevori sifatida ulug‘laydi. Islom dini kirib

¹⁵ Tolstov, S. P. Drevniy Khorezm. — M.: AN SSSR, 1948. C. 273-276.

¹⁶ Malov, S. E. Pamyatniki drevnetyurkskoy pis‘mennosti Mongolii i Kirgizii. — M.-L.: AN SSSR, 1951. C. 43.

¹⁷ al-Farabi, Al-Madina al-fazila, Bayrut: Dar al-Mashriq, 1968, s. 77.

kelgach, Qur'on va hadislar ta'sirida oilaga bo'lgan munosabat yanada yuksak ma'naviy maqom kasb etdi. Farobiy, Yusuf Xos Hojib va Ahmad Yassaviy kabi allomalar asarlarida oila jamiyat barqarorligi va axloqiy poklikning asosi sifatida talqin qilinadi. Shunday qilib, oila qadri Markaziy Osiyo tamaddunining uzviy va abadiy qadriyatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lur'e, S. Ya. (1934). Dokumenty s gory Mug. Chast' I–II. M.-L.: Izd. AN SSSR.
- Sims-Williams, N. (1985). Sogdian Documents from Mount Mugh. Oxford: Oxford University Press.
2. Sims-Williams, N. (2000–2012). The Bactrian Documents from Northern Afghanistan. Vol. I–III. London: The British Library.
3. Tolstov, S. P. (1948). Drevniy Khorezm. M.: AN SSSR.
4. Qur'on karim. Tarjima va tafsir. — Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2013.
5. At-Tirmiziy. Sunan at-Tirmiziy. Kitob al-birr, hadis 62.
6. al-Farabi. Al-Madina al-fazila. — Bayrut: Dar al-Mashriq, 1968.
7. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. — Toshkent: Fan, 1971.
8. Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. — Toshkent: Yozuvchi, 1990.
9. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. — Toshkent: Fan, 1982.
10. Markaziy Osiyo hujjatlari to'plami. T. II. — Toshkent: O'zbekiston Fanlar akademiyasi, 1972.

**FARZAND TARBIYASIDA MILLIY QADRIYATLAR VA ADABIY
MEROSIMIZNING MA'NAVIY AHAMIYATI
(Kaykovusning “Qobusnoma” asari misolida)**

Egamova Shoxida Djalilovna
Filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Oriental universiteti
Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedrası

Annotatsiya. Ushbu maqolada oiladagi farzand tarbiyasi haqida so'z borar ekan, unda milliy qadriyatlar, adabiy merosimizning ma'naviy ahamiyati, xususan, Kaykovusning “Qobusnoma” asari va unda ilgari surilgan ta'lim, tarbiya, aql, sharqona odob, axloq, ilm, hunar, sabr, qanoat, rostgo'ylik, yaxshilik, yomonlik, mehnatsevarlik, saxiylik kabi insoniy fazilatlar tarannum etilgan.

Kalit so'zlar: milliy qadriyat, milliy tarbiya, Kaykovus, “Qobusnoma”, ta'lim, tarbiya, aql, sharqona odob, axloq, ilm, hunar, sabr, qanoat, rostgo'ylik, yaxshilik, yomonlik, mehnatsevarlik, saxiylik.

Аннотация. В данной статье речь идет о воспитании детей в семье, при этом особое внимание уделяется национальным ценностям и духовному значению нашего литературного наследия, в частности, произведению Кайкавуса «Кобуснома». В нем воспеваются такие человеческие качества, как образование, воспитание, разум, восточная вежливость, нравственность, наука, мастерство, терпение, удовлетворенность, правдивость, доброта, зло, трудолюбие и щедрость.

Ключевые слова: национальные ценности, национальное воспитание, Кайкавус, «Кобуснома», образование, воспитание, разум, восточная вежливость, нравственность, наука, мастерство, терпение, удовлетворенность, правдивость, доброта, зло, трудолюбие, щедрость.

Annotation. This article discusses the upbringing of children in the family, focusing on national values and the spiritual significance of our literary heritage, particularly Kaykovus’s work “Qobusnoma.” The work praises human qualities such as education, upbringing, wisdom, oriental etiquette, morality, knowledge, craftsmanship, patience, contentment, honesty, kindness, evil, diligence, and generosity.

Keywords: national values, national upbringing, Kaykovus, Qobusnoma, education, upbringing, wisdom, oriental etiquette, morality, knowledge, craftsmanship, patience, contentment, honesty, kindness, evil, diligence, generosity.

“Qanchalik qiyin bo‘lmasin, biz yoshlar tarbiyasi bo‘yicha o‘zimizga xos va ta’sirchan, bugungi kunga hamohang usullarni izlab topishimiz kerak. Jondan aziz farzandlarimizni buzg‘unchi va zararli g‘oyalar, jinoyatchilik, giyohvandlik, loqaydlilik, ma’naviy qashshoqlik kayfiyatidan asrashimiz zarur. Bunday salbiy holatlarni bartaraf etishda barchamiz, avvalo, siz, aziz yoshlar faol bo‘lishingiz kerak. Xalqimizning ma’naviy qudrati va boqiy an‘analarini asrab-avaylash va butun dunyoga tarannum etishga sizlar albatta qodirsiz¹⁸”.

Darhaqiqat, kelajagimizning munosib vorislari-yoshlarimizning barkamol inson qilib tarbiyalashda ajdodlar merosiga tayanish, ayniqsa milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nihoyatda muhimdir. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” deb nomlangan kitobida “Biz yoshlarimizning milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur”, deb ta’kidlaydi. Zero, Milliy va umuminsoniy qadriyatlar hayot

¹⁸ Mirziyoyev Sh. Yoshlar kelajagi bilan bog‘liq har qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega. <https://yuz.uz/uz/news/shavkat-mirziyoev-yoshlar-kelajagi-bilan-bogliq-har-qanday-vazifa-birlamchi-ahamiyatga-ega>.

sinovidan o‘tgan, insoniyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ijtimoiy hodisadir¹⁹.

Millat tarbiyasi hamma zamonlarda ham o‘zining dolzarbligini yo‘qotmagan masala bo‘lib, azaldan Sharq allomalari, mutafakkirlari, olimi ulamolari farzand tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratib kelganlar. Farzand tarbiyasi uchun dasturulamal vazifasini o‘taguvchi bir qator noyob durdona asarlar mavjudki, ularning orasida Kaykovusning “Qobusnoma” asari o‘zining ma‘naviy ahamiyati, badiiy qimmatini jihatidan alohida ajralib turadi. Unsurulmaoliy Kaykovus tomonidan yaratilgan ushbu asar Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan mashhur asar sanaladi.

“Qobusnoma” pand-nasihat tarzida yozilgan didaktik asar bo‘lib, unda farzand tarbiyasida eng muhim o‘rinni egallaydigan axloq masalasiga alohida e‘tibor qaratadi. Kaykovus yoshlarda yuksak axloqiy fazilatlarni tarkib toptirishni istaydi, yoshlarni doimo to‘g‘rilikka, rostgo‘ylikka, yaxshilikka, adolatlikka, mehnatsevarlikka undaydi: *“Ey farzand, yaxshilik qil va qilg‘on yaxshilikdin hargiz pushaymon bo‘lmag‘il. Bir kishig‘a bir yaxshilik qilsang, ko‘rgilki, yaxshilik qilg‘on vaqtda u kishiga naqadar rohat yetg‘on bo‘lsa, sening ko‘nglingga ham undan ziyodroq shodlik va xurramlik yetishur. Agar bir kishiga yomonlik qilsang, unga naqadar ranj yetsa, sening ko‘nglingga ham ul miqdor tanglik yetishur. Demak, bu jahonda yaxshilik va yomonlik mukofoti, albatta, yetgusidur. Mening bu so‘zimg‘a munkir bo‘lmag‘ilki, har kishi butun umrida bir kishiga yaxshilik va yomonlik qilg‘on bo‘lsa, bu haqda andisha qilsin, mening bu so‘zum rostdur. Bas, agar qila olsang hech kishidan yaxshilikni darig‘ tutmag‘il, yaxshilikning foydasi bir kuni ro‘yobga chiqar”*²⁰.

Yaxshilik qilish xususida so‘z borar ekan, xalq mehnatining qadriga yetishlikni, o‘zganing haqqiga xiyonat qilmaslikni, rostgo‘y bo‘lishni, til bilan dil birligi insoniy fazilatlarning eng ulug‘i ekanligini uqtirib o‘tadi: *“Ey farzand, hargiz yaxshilik qilmoqni tark etmag‘il, hamisha yaxshilikni xaloyiqqa ko‘rguzg‘il va also uning aksin ko‘rguzmag‘il, boshqa til bila so‘zlamag‘il. Boshqa ko‘ngil bila fikr etmag‘il, bug‘doyni ko‘rguzib arpani sotmag‘il va barcha yerda o‘zingdin dod berg‘il. Xususan, o‘zingning yaqin qarindoshlaringga imkon boricha yaxshilik qil va o‘zingning qabila va urug‘ing qarilarini izzat, hurmat qil. Xalqning o‘z hunarini ko‘p ko‘rg‘il, haqqin yaxshi bilg‘il”*.

Asarning buyuk ahamiyati shundaki, unda asosan sharqona odob, axloq, madaniyat, urf-odatqa yo‘g‘rilgan insoniy fazilatlar tarannum etiladi. Kaykovus yirik davlat arbobi sifatida o‘g‘li Gilonshohga nafaqat

¹⁹ Inamov.Q. Qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. <https://cyberleninka.ru/article/n/qadriyatlar-va-yoshlar-tarbiyasi/viewer>

²⁰ Kaykovus. “Qobusnoma”. -T.: “O‘qituvchi”, 2006. -B.39. (Keyingi o‘rinlarda keltirilgan misollar yuqorida ko‘rsatilgan asardan olingan).

podshohlik, vazirlik kabi ulug‘ martabadan tortib, yaxshilikka undaydigan jamiki umuminsoniy masalalar haqida ta’lim beradi. Asarning badiiy qimmatini shundaki, hamma zamonlarda, hamma ijtimoiy-siyosiy tuzumda ham yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashda o‘zining qiymatini yo‘qotmaydi. Jumladan, asarda insoniy fazilatlar haqida so‘z borar ekan, *“aql dan boy bo‘lmoq”* zikrida bir qator qimmatli fikrlar bildiradi: *“Agar molsizlikdan qashshoq bo‘lsang, aql dan boy bo‘lmoqqa say‘ ko‘rguzg‘ilki, mol bila boy bo‘lg‘ondan, aql bila boy bo‘lg‘on yaxshiroqdur, nedinkim, aql bila mol jam etsa bo‘lur, ammo mol bila aql o‘rganib bo‘lmas. Bilg‘il, aql bir moldurki, uni o‘g‘ri ololmas, u o‘tda yonmas, suvga oqmas. Bas, agar aqling bo‘lsa, hunar o‘rgang‘il, nedinkim, hunarsiz aql-boshsiz tan, suratsiz badandekdur”*²¹.

Kaykovus aql haqida so‘z borganda, aqlni insonga aytib o‘rgatib bo‘lmasligini, aqlning ikki turi mavjudligini, biri tug‘ma, ikkinchisi esa kasbiy aql ekanligini bayon qiladi. Agar tug‘ma aql bo‘lmasada, kasbiy aqlni imkon qadar egallash lozimligini ta’kidlaydi. Bu borada allomaning ushbu fikrlari o‘rinlidir: *“Aqlni kishiga zo‘rlik bila o‘rgatib bo‘lmas. Bilg‘ilki, aql ikki xildur; biri tug‘ma aql dur, uni azaliy derlar, ikkinchisi kasbiy aql, buni muktasib (kasb qiluvchi, ishlab topuvchi) derlar, kasbiy aqlga donish ham derlar. Bas, agar azaliy aql bo‘lmasa, men va sen hech iloj qila olmasmiz. Sen muktasib aqlni pesha qilmoqda kamchil qilmag‘il, qurbing yetg‘onicha o‘rgang‘il”*.

Kishiga nafaqat aqlli, balki ilmli, hunarli bo‘lishi hayotda martabasining ulug‘ bo‘lishi uchun zamin hozirlashini uqtirib o‘tadi. Agar kishi oliynasab bo‘lgani bilan hunarsiz bo‘lsa o‘zgalar oldida hurmat, e’tiborga noloyiq bo‘lishi ta’kidlanadi: *“Ey farzand ogoh bo‘lki, hunarsiz kishi hamisha foydasiz bo‘lur va hech kishiga naf yetkurmas. Bilursanki, xori mug‘ilon (tikanli buta)ning tani bordur, ammo soyasi yo‘qdur. Hunarsiz kishi ham xori mug‘ilon (tikanli buta) yanglig‘ na o‘ziga va na o‘zgaga foyda berar. Agar kishi har qanchaki oliy nasab va asl bo‘lsa, ammo hunari bo‘lmasa, xaloyiqning izzat va hurmatidin noumid bo‘lur. Agar Kishida ham nasab gavhari va ham hunar zevari (bezak, ziynat) bo‘lmasa, undan battarroqdur. Jahd qilg‘il, agar gavharing har nechakim asl bo‘lsa, unga g‘arra bo‘lmag‘il, nedinkim tan gavhari hunar zevari bila muzayyan (ziynatlangan) bo‘lmasa, u hech narsaga arzimagusidur. Andoqkim debdurlar: “Ulug‘lik aql va donishlik biladur, gavhar va nasab bila bo‘lmas”*.

Kaykovus so‘z hunari haqida fikr yuritar ekan, muomala madaniyati xususida ham to‘xtalib o‘tadi. Inson o‘zining o‘zgalarga qilgan muomalasi, so‘zlashish odobi bilan hurmat qozonishini, suhbatdoshi qalbida ilig‘ taassurot uyg‘otishini qiyidagicha tasvirlaydi: *“...tilingni yaxshi hunar bila o‘rgatg‘il va muloyim so‘zdin boshqa narsani odat*

²¹ Ko‘rsatilgan asar. -B.37.

qilmag‘il. Nedinkim, tilga har nechuk so‘zni o‘rgatsang, shuni aytur, so‘zni o‘z joyida ishlatg‘il, so‘z agar yaxshi bo‘lsa, ammo noo‘rin ishlatilsa, garchand u har nechuk yaxshi so‘z bo‘lsa ham yomon, nobop eshitilur. Shuning uchun behuda so‘zlamag‘ilki, foydasizdur. Bunday befoyda so‘z ziyon keltirur va har so‘zki undan hunar isi kelmasa, bunday so‘zni gapirmaslik lozim”.

Atrofidagi insonlarga befarq bo‘lmaslikka, oz gapirib, o‘zidan aqlli donishmand insonlarni ko‘proq tinglashga, fikr-mulohaza qilishga undaydi. Hamisha ko‘ngul ko‘zi va aql nazari bilan ish tutish insonga koni foyda ekanligini, aytib o‘tadi: “Xaloyiqning aybi va hunariga boqqil, ularning naf va zarari na chog‘liqdur. Buning foyda va ziyonlari qaysi yerga qadar borur, undan so‘ng o‘z manfaatingni talab qil. Ko‘rg‘il, qaysi narsa xalqni manfaatg‘a yaqin qilur. O‘zing ana shundog‘ aql va hunarni o‘rganmoq bila balandlikka ko‘tarilursan. Bu ish senga ikki narsa bila hosil bo‘lur; yo bilg‘on hunarga yarasha ish qilmoq bila yo bilmag‘on hunarni o‘rganmoq bila”.

Inson yashagan umrini sarhisob qilishi darkor ekanligini, har bir soniyadan unumli foydalanish lozimligini bot-bot uqtirib o‘tadi. Hunarni nafaqat donodan, balki nodonni amalidan xulosa chiqargan holda o‘rganish zarurligini aytib o‘tadi: “Ey farzand, sen ham hunarni donodin o‘rganmasang, nodondin o‘rgang‘il. Barcha katta, kichikka hunar o‘rgatmak vojibdur, nedinkim, kishi hunar o‘rganmoq bila o‘z hamrohlaridin baland martabada bo‘lur. Chunki o‘zingda hunar ko‘rib o‘z tenglaringda ul fazilatni ko‘rmasang, o‘zingni ulardin baland ko‘rarsan va ular yana seni o‘zlaridin baland martabada bilurlar”.

Hunar o‘rganmoq zikrida so‘z borar ekan, hunarli kishi elda aziz va ulug‘ bo‘lishini, ilmu hunari ila o‘zgalarning hurmatiga erishishini, hayotda o‘z o‘rnini topishini, hunar o‘rganishdan, mehnat qilishdan zavq olish zarurligini, natijada ham jismonan baquvvat, sog‘lom, ma‘naviy va moddiy tomondan boy bo‘lishini uqtirib o‘tadi. Yalqovlik, dangasalik bedavo dard ekanligini, inson o‘zining mustahkam irodasi, tinimsiz mehnati ila samarali natijaga erishishi mumkinligini ta‘kidlaydi: “Hunarmand kishi uldurkim, fazli va hunar sababi bila qadr va martabasi o‘zgalardin baland bo‘lg‘on ekanini bilib, fazl va hunarg‘a avvalgidin ziyodroq harakat qilg‘ay va burung‘idin ziyodroq fozil va hunarmand bo‘lg‘ay. Har kishiki bundoq qilsa, tezda xalqning orasida aziz va ulug‘ bo‘lg‘ay. Hunar o‘rganmoqda mehnat qilmoq, badanni yalqovlik, ya‘ni bekorchilikdin qutqarmoq foydalidur, nedinkim, bekorchilik badanni fasod va bemorlig‘iga sabab bo‘lur”.

Alloma ilm talabi haqida so‘z borganda, uning o‘ziga xos mashaqqati, qonun-qoidasi borligini, ilmga do‘st tutinish lozimligini, uni sabr ila, qanoat ila egallash zarurligini, harakatdan to‘xtamaslikni, ‘kitob va darsga mehr-muhabbat ila ko‘ngil berish natijasi a‘lo darajada

ekanligini ta’kidlaydi: “Ilmni do’st, bekorchi turmushni dushman tutg’il. Sohibi tamkin va sabuk ruh (shod-xurram, harakatchan) bo’lg’il, kech yotg’il va erta turg’il, kitob va darsga haris (biror narsaga berilish) bo’lg’il, ishdin malul (qayg’uli, g’amgin, xafa) bo’lmag’il, hifz (saqlash, yodlash) etg’il, takror qilg’il, haqshunos (to’g’ri, rost, adl, layoqat) bo’lg’il, harna eshitsang, yod qilg’il, taqlidga rozi bo’lmag’il. Oz so’zlag’il va uzoqni o’ylag’il. Chunki har bir tolibi ilm agar bu sifatda bo’lsa, tez fursatda zamonning yagona kishisi bo’lur”.

Darsni muqaddasligini yodda tutish, ilm egallash yo’lida mehnatdan qochmaslik, jonkuyarlik ila egallagan bilimlarini amalda, tajribada qo’llay olish, e’tiqodli bo’lish darkorligini quyidagi fikrlari ila bayon qiladi: “Ey farzand, hifzing va dars o’qishing ko’p bo’lsun. Har kitobni va juzvni (daftarni) muqaddas tutg’il. Olim beamal bo’lmag’ay. Ilmni yaxshi o’rgang’il. Bilg’on ilmingni yaxshi iboralar bila bayon qilg’il, to bema’ni da’vo bila xijolatmand bo’lmag’aysan. Va’z va pandni xavf va rijo bila aytg’il. Shundoq so’zlarni ko’proq aytg’ilki, o’zing unga qodir bo’lsang va senga ul so’z yaxshi ma’lum bo’lg’on bo’lsa, toki bema’ni da’vo bila sharmanda bo’lmag’aysan”.

Kaykovus yoshlarda donolik, suxandonlik, yaxshilik, rostgo’ylik, adolatlilik, samimiylik, saxiylik, mehnatsevarlik, juvonmardlik kabi insoniy fazilatlarni shakllantirishni istaydi va asarning davomida ana shu ezgu niyatlarini amalga oshirishga intiladi. Ayonlashadiki, allomaning qarashlarida inson tarbiyasi masalasi muhim o’rin tutadi. U axloqlilikning muhim belgilaridan biri donolik deb hisoblaydi: Ey farzand, sen har nechaki dono bo’lsang o’zingni xalqdin donoroq bilmag’il, nedinkim, o’zingni nodon bilding-dono bo’lding. Rost, dono ul kishidurkim, qachon o’zin nodon va ojiz hisoblar”.

Donolik xususida so’z borganda, eng avvalo, insonni kamtar bo’lishga chaqiradi. Ko’p bilib oz so’zlamog, so’zni o’z o’rnida ishlatmog, andishali bo’lmoq kishini faqat tarbiyasidan dalolat ekanligini uqtiradi: “Ey farzand, agar har nechakim suxandon bo’lsang o’zingni bilg’ondan kamrog tutg’il, to so’zlash vaqtida nodon va beburd bo’lib qolmag’aysan. Ko’p bilib, oz so’zlag’il va kam bilib, ko’p so’z demag’il. Nima uchunki aqlsiz shundog kishi bo’ladur-u ko’p so’zlar. Debdurlarki, xomushliq salomatlik sababidur, chunki ko’p so’zlaguvchi oqil kishi bo’lsa ham, avom uni aqlsiz derlar. Aqlsiz kishi xomush bo’lsa, uni oqil hisoblaydilar. Ko’shish qilkim, xaloyiq seni ta’rif qilsunlar va shundoq so’z deg’ilkim, u ishga yarasun, bekor va zoye ketmasun”.

Suxandonlik xususida so’z borar ekan, o’quvchini notiq bo’lishga, shirinso’z bo’lishga undaydi. Rostgo’ylikka hamisha hamroh tutinishni, yolg’on so’zlamoglikning oqibati yomonlik bilan tugashini, bu esa uning martabasiga putur yetkazishini hayotiy misollar ila asoslaydi: “Kishi suxandon, suxango’y (notiq) bo’lishi kerak. Ammo, ey farzand, sen

suxango‘y bo‘lg‘il va lekin durug‘go‘y (yolg‘onchi) bo‘lmag‘il. Rostgo‘ylikda o‘zing shuhrat qozong‘il, tokim biror vaqt zarurat yuzidin so‘z desang qabul qilg‘aylar. Har so‘z desang ham rost deg‘il va lekin yolg‘onga o‘xshag‘on rostni demag‘ilkim, rostga o‘xshagan durug‘ durug‘ga o‘xshag‘on rostdin yaxshidur, nedinkim, ul durug‘ maqbul bo‘lur, ammo ul rost maqbul bo‘lmas”.

So‘z odobida andishani ilgari tutmoqlikni, noo‘rin ishlatilgan so‘zning ozori bedavo ekanligini, oz so‘zlab donolarning mulohazalarini ko‘proq tinglash lozimligini quyidagi fikrlari ila bayon etadi: “Har so‘zni andisha bila boshlag‘il, toki aytg‘on so‘zingdin pushaymon bo‘lmag‘aysan. Andishani ilgari tutmoq har bir nav karomatdur. Agar har qancha dono bo‘lsang ham o‘zingni nodon tutg‘il, toki senga hunar o‘rgatish eshigi hamisha ochiq bo‘lg‘ay’. Ey farzand, agar har nechakim suxandon bo‘lsang o‘zingni bilg‘ondan kamroq tutg‘il, to so‘zlash vaqtida nodon va beburd bo‘lib qolmag‘aysan. Ko‘p bilib oz so‘zlag‘il va kam bilib, ko‘p so‘z demag‘il. Nima uchunki aqlsiz shundog‘ kishi bo‘ladur-u ko‘p so‘zlar”.

O‘qimishli, ziyoli, donishmand insonlar bilan ko‘proq hamsuhbat bo‘lish, ularning so‘zini xushqulog‘i bilan tinglash lozimligini, qissadan hissa chiqarishini, bu esa unga hayotda juda ko‘p manfaat keltirishini dalillaydi: “Dononing pand-nasihati ko‘ngil ko‘zin ravshan qilur, nedinkim, ul pand aql va hikmat ko‘zining surmasi va to‘tiyosidur”.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, Kaykovusning “Qobusnoma” asari yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda juda katta ahamiyatga egadir. Milliy qadriyatlar turmush tarzimiz, ma‘naviy qiyofamiz, an‘analarimiz va o‘zligimizni anglashga yordam beradi va bu borada xalqni-xalq, millatni-millat sifatida birlashtiradi. Zero, o‘z qadriyatlarini va qadrini bilgan xalq olomonga aylanmaydi; buyuk ishlarga qodir ekanini his qiladi, istiqlolni omon saqlaydi, farzandlarining kamoloti uchun qayg‘uradi va kurashadi. Aynan shuning uchun ham milliy qadriyatlar jamiyatni yangilashga xizmat qiluvchi muhim ma‘naviy omil hisoblanadi²².

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Yoshlar kelajagi bilan bog‘liq har qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega. <https://yuz.uz/uz/news/shavkat-mirziyoev-yoshlar-kelajagi-bilan-bogliq-har-qanday-vazifa-birlamchi-ahamiyatga-ega>.
2. Badalbayev M. <https://uzhurriyat.uz/2017/09/07/qobusnoma-asarida-yoshlar-tarbiyasi/>
3. Inamov Q. Qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. <https://cyberleninka.ru/article/n/qadriyatlar-va-yoshlar-tarbiyasi/viewer>

²² Inamov.Q. Qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. <https://cyberleninka.ru/article/n/qadriyatlar-va-yoshlar-tarbiyasi/viewer>

4. Kaykovus. “Qobusnoma”. -T.; “O‘qituvchi”, 2006.
5. <https://azkurs.org/unsurul-maoliy-kaykovus-qobusnoma.html>
6. <http://tarbiyaviy.uz/asos/marifiy/alloma/kaykovus.html>
7. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/tilshunoslik/qobusnoma-da-nutq-odobi-masalalari>

THE ROLE OF MORAL SELF-AWARENESS IN THE FORMATION OF FAMILY VALUES IN ADOLESCENTS

Mamanazarov Uchqun Burxon o‘g‘li

Oriental Universiteti

“Uzluksiz ta’lim pedagogikasi” kafedrası
katta o‘qituvchisi

Annotation. This article examines the influence of moral self-awareness on the formation of family values among adolescents. It argues that moral self-awareness is a critical factor shaping adolescents’ understanding of familial roles, emotional bonds, and moral responsibility within the family context.

Key words: moral self-awareness; family values; adolescence; responsibility; moral development; family education.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘smirlar orasida axloqiy o‘zini anglashning oilaviy qadriyatlarning shakllanishiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda axloqiy o‘zini anglash o‘smirlarning oilaviy rollarni, mas’uliyatni va mehr-muhabbatni anglashida muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: axloqiy o‘zini o‘zi anglash; oilaviy qadriyatlar; o‘smirlik; javobgarlik; axloqiy rivojlanish; oilaviy ta’lim.

Аннотация. В статье рассматривается влияние морального самосознания на формирование семейных ценностей у подростков. Подчеркивается, что развитие морального самосознания способствует осознанию подростками своих ролей, обязанностей и ответственности в семье.

Ключевые слова: нравственное самосознание; семейные ценности; подростковый возраст; ответственность; нравственное развитие; семейное воспитание.

Introduction. Adolescence represents a crucial period in the formation of moral self-awareness and value orientation. As young individuals develop abstract thinking, identity, and autonomy, they begin to internalize moral principles that guide behavior within their primary social environment — the family. The family remains the first moral

community in which respect, care, responsibility, and empathy are experienced and practiced.

The problem of moral self-awareness and its relation to family values has been explored by psychologists such as Lawrence Kohlberg, Carol Gilligan, Albert Bandura, and E. Erikson, who each emphasize the interconnection between self-concept, ethical reflection, and social behavior. However, the specific role of moral self-awareness in shaping adolescents’ family values — such as loyalty, love, cooperation, and respect — deserves more targeted analysis.

Methodology. This research employs a theoretical-analytical method combined with elements of empirical review. Literature on adolescent moral and family development was analyzed, including works of L. Kohlberg, C. Gilligan, A. Bandura, and family psychologists from CIS and European contexts (L.I. Bozhovich, A.V. Petrovsky, E.E. Shorokhova). The key analytical steps included defining moral self-awareness as a structural component of personality development in adolescence, identifying indicators of family value internalization, and comparing conceptual models of moral reflection with behavioral patterns observed in family interaction.

Results. According to Kohlberg’s theory, adolescence marks a transition from conventional to post-conventional moral reasoning, where moral norms are internalized and evaluated in terms of universal principles rather than external authority. In the context of family life, this shift manifests as adolescents questioning parental authority while simultaneously adopting responsibility for family harmony.

Table 1. Components of Moral Self-Awareness and Their Relation to Family Values

	Component of Moral Self-Awareness	Psychological Description	Related Family Value
	Cognitive (Moral Reasoning)	Ability to differentiate between moral and social norms	Justice, respect
	Emotional (Empathy, Guilt)	Emotional response to moral transgressions	Compassion, forgiveness
	Behavioral (Moral Regulation)	Self-control and consistency between belief and action	Responsibility, care
	Reflective (Self-Evaluation)	Awareness of moral identity and self-judgment	Honesty, sincerity

The table illustrates that moral self-awareness is not a single cognitive act but an integrated moral-emotional system directly influencing the internalization of family values. Adolescents with higher levels of moral reflection demonstrate greater loyalty, empathy, and responsibility within family interactions.

Analysis. Adolescents’ moral reasoning evolves through reflective dialogue and value negotiation within the family. Families that encourage open communication and moral discussion foster the development of internal moral standards. Research by Turiel (1983) shows that adolescents differentiate moral issues (justice, welfare) from conventions, asserting autonomy in moral choice while retaining respect for family values.

Gilligan’s “ethic of care” highlights that empathy and compassion are vital components of moral self-awareness. Adolescents who experience emotional warmth and mutual respect at home are more likely to integrate care-based values into their moral self-concept.

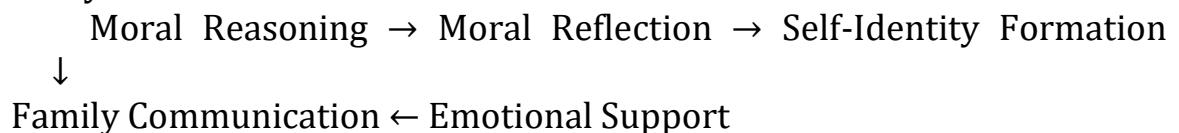
Bandura’s theory of moral agency explains that moral self-awareness includes self-sanction mechanisms that prevent moral disengagement. Adolescents with strong moral identity and internal self-control demonstrate consistent family-oriented behavior, such as fulfilling household duties or resolving conflicts peacefully.

Following Erikson’s psychosocial model, adolescence is the stage of “identity versus role confusion.” The integration of moral principles into personal identity forms the basis for stable family values later in life.

Discussion. The interaction between moral self-awareness and family values can be described as bidirectional. On one hand, family values provide the normative environment where moral reflection develops. On the other hand, as adolescents gain moral self-awareness, they reinterpret and sometimes renew traditional family values, adapting them to contemporary moral understanding.

Educationally, the formation of moral self-awareness should be seen as a central task of family pedagogy. Parents and educators can encourage moral reflection by discussing ethical dilemmas, reinforce empathy and responsibility through shared duties, and support autonomy by allowing adolescents to make and evaluate moral choices.

Figure 1. Model of Interaction Between Moral Self-Awareness and Family Values in Adolescents

Conclusion. The development of moral self-awareness in adolescence plays a decisive role in shaping family values. Adolescents

with a strong sense of moral identity, empathy, and responsibility are better prepared to build harmonious family relationships. The family, in turn, acts as both the context and instrument of moral growth. Strengthening family communication, emotional closeness, and moral reflection thus becomes essential for the moral and social maturity of youth.

References:

1. Kohlberg, Lawrence. Essays on Moral Development. Vol. I: The Philosophy of Moral Development. San Francisco: Harper & Row, 1981, pp. 409–420.
2. Bozhovich, L.I. Personality and Its Formation in Childhood. Moscow: Prosveshcheniye, 1968, pp. 122–135.
3. Turiel, Elliot. The Development of Social Knowledge: Morality and Convention. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 55.
4. Gilligan, Carol. In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982, pp. 64–72.
5. Bandura, Albert. “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities.” Personality and Social Psychology Review, vol. 3, no. 3, 1999, pp. 193–209.
6. Erikson, Erik H. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton, 1968, p. 161.

ОИЛА ИНСТИТУТИНИ ЎРГАНИШДА ҚИЁСИЙ ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Зарифа Арзуметова

“Profi University” тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада глобллашув шароитида ўзбек ва араб оилалари оилавий муносабатларидаги муайян тенденциялар, аёллар ва эркаклар ролларидаги ўзига хос жиҳатлар, турли халқлар оилаларини психологик жиҳатдан қиёсий ўрганишнинг илмий-назарий асослари ҳақида фикр юритилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: оила, ўзбек оиласи, араб оиласи, индивидуализм, гедонизм, ижтимоий-маданий омиллар, трансмиллий никоҳлар.

Аннотация. В статье рассматриваются определённые тенденции в семейных отношениях узбекских и арабских семей в условиях глобализации, а также особенности ролей женщин и мужчин. Обсуждаются научно-теоретические основы

сравнительного психологического изучения семей различных народов.

Ключевые слова и понятия: семья, узбекская семья, арабская семья, индивидуализм, гедонизм, социально-культурные факторы, транснациональные браки.

Abstract. The article discusses specific trends in family relationships within Uzbek and Arab families in the context of globalization, as well as the distinctive features of male and female roles. It also explores the scientific and theoretical foundations of the comparative psychological study of families from different cultures.

Keywords and Concepts: family, Uzbek family, Arab family, individualism, hedonism, socio-cultural factors, transnational marriages.

Қадим даврлардаёқ оила-никоҳ муносабатлари ўзига хос умумбашарий қадриятлар сифатида муҳим аҳамиятга молик бўлиб келган. Миллий психология тарихида, ҳудудимиздаги ижтимоий-психологик фикрлар тараққиётида ўтмиш мутафаккирларимизнинг маданий-маърифий қарашлари муҳим ўрин тутди. Асрлар давомида Шарқ мамлакатларида ижтимоий-ахлоқий қарашлар акс эттирилган, оила масалалари, шахслараро муносабатлар хусусида фикрлар билдирилган кўплаб асарлар яратилган. Баъзи муаллифлар мазкур масалаларга ўз асарларининг айрим бобларини бағишлаган бўлсалар, бошқалари эса бу мавзуда алоҳида асарлар ёзганлар. Ўтмишда ўзларининг ижтимоий-психологик, фалсафий қарашларини баён этиб, ижтимоий-фанлар ривожига салмоқли ҳисса қўшган мутафаккирларимиз бир талай. Бой ва ранг-баранг ижодлари йилдан-йилга кенг ўрганилиб борилаётган ана шундай мутафаккирларимиз қаторига Имом Бухорий, ат-Термизий, Бурҳониддин Марғиноний, Абу Наср Форобий, Юсуф Хос Ҳожиб, Кайковус, Низомулмулк, Амир Темур, Алишер Навоий, Мавлоно Муҳаммад Қози, Ҳусайн Воиз Кошифий сингари улуғ ватандошларимизни киритиш мумкин.

Жаҳон олий таълим ва илмий-тадқиқот марказларида оила-никоҳ муносабатлари, оилавий қадриятларнинг ўзига **хос жиҳатларини тадқиқ этиш** борасидаги илмий изланишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Оила – жамиятнинг асосий тузилмаси сифатида инсоннинг ижтимоийлашуви, шахсий ривожланиши, маданий ва маънавий меросни авлодларга етказишда ҳал қилувчи ўрин тутди. Ҳар бир миллатнинг маданиятида оиланинг шакли, никоҳ муносабатларининг мазмуни, аёл ва эркакнинг вазифалари, бола тарбиясига оид қарашлар ўзига хос хусусиятларга эга бўлади.

Ўзбекистон ва араб мамлакатлари (хусусан, Бирлашган Араб Амирликлари - БАА) – исломий маданият ва анъаналарга асосланган жамиятлар ҳисобланади. Шунга қарамай, географик, тарихий-ижтимоий, иқтисодий ҳамда сиёсий омиллар туфайли ушбу икки маданиятдаги оила институтида муайян фарқлар шаклланган. Бугунги глобллашув шароитида трансмиллий никоҳлар, маданиятлараро турфахиллик ва оилавий муносабатлар тараққиётидаги муайян тенденциялар турли халқлар оилаларини қиёсий ўрганишга бағишланган тадқиқотларнинг амалий ва назарий аҳамиятини янада оширади.

Ўзбек ва араб халқларининг тарихий-маданий анъаналарида оилага муқаддас институт сифатида қаралади. Оила инсоннинг ижтимоийлашуви, тарбияси, эътиқоди, дунёқарашини шакллантиришда асосий рол ўйнайди. Шу боис, оилавий муносабатларнинг психологик хусусиятларини ўрганиш ҳар икки маданиятда ҳам жамиятнинг барқарор тараққиёти учун муҳим ҳисобланади.

Ўзбек ва араб оилалари умумий исломий асосларга эга бўлгани билан тарихий, этник ва ижтимоий шароитлар туфайли оилавий муносабатларда анча фарқлар шаклланган. Масалан, аёл ва эркакнинг оиладаги роли, никоҳга киришдаги анъаналар, қариндош-уруғларнинг оила юзага келишидаги таъсири, кўп хотинлилик ва ажралишга муносабат сингари масалаларда турли ижтимоий-психологик ёндашувлар, фарқлар мавжудлиги намоён бўлади. Бу фарқларни чуқур илмий таҳлил қилиш орқали миллий, замонавий оила моделларини мустаҳкамлаш, янги конструктив ёндашувлар ишлаб чиқиш мумкин.

Глобллашув шароитида қадриятлар трансформацияси жадаллашиб, замонавий жамиятда глобал (интернет, оммавий маданият, меҳнат миграцияси каби) омиллар анъанавий оила моделларига таъсир кўрсатмоқда. Бу эса ажралишлар сонининг ошиши, аёллар ва эркаклар ролларидаги ўзгаришлар, ёшлар орасида индивидуализм, гедонизм ва турли деструктив ҳолатлар кўламининг ортиб боришига олиб келмоқда. Айни ўзгаришлар икки маданиятда қандай кечаётганини солиштира, қиёсий таҳлил этиш илмий нуқтаи назардан долзарб вазифадир.

Ҳозирги вақтда **Ўзбекистонда араб дунёсига қизиқиш ортиб бормоқда,** араб мамлакатлари, хусусан Бирлашган Араб Амирликлари (БАА) билан Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий-маърифий алоқалари кенгаймоқда. Жорий йилнинг 15 январь куни Абу-Даби шаҳрида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев ва Бирлашган Араб Амирликлари Президенти Шайх Муҳаммад Ол Наҳаён томонидан Ўзбекистон ва БАА ўртасида

стратегик шериклик муносабатларини ўрнатиш тўғрисидаги декларация имзоланиши, икки давлат етакчилари иқтисодий шерикликнинг янги даврини бошлашга келишиб олганлари, томонлар 2025-2027 йилларни «Ўзбекистон ва БАА ўртасидаги иқтисодий ҳамкорликнинг янги даври» деб эълон қилиш таклифини қўллаб-қувватлаганлари бунинг исботидир.

Бугунги кунда кўплаб ўзбекистонлик фуқаролар араб жамиятларида меҳнат қилмоқда ёки таълим олишмоқда. Бу эса маданиятлараро муносабатларни, жумладан, **араб ва ўзбек оилаларининг** шаклланиши, уларнинг ўзига хос, ўхшаш ҳамда фарқли томонларини ўрганиш, қиёсий таҳлил қилиш ва шу асосда муайян илмий таклиф, тавсия ва хулосалар бериш заруратини юзага келтирмоқда.

Қиёсий психологик тадқиқотлар турли давлатлардаги оила институтининг ижтимоий ва психологик хусусиятларини чуқур тушуниш учун муҳим илмий усул ҳисобланади. Бундай тадқиқотлар

O‘ZBEKISTONDA OILA INSTITUTINING RIVOJLANISHI: TARIXIY VA ZAMONAVIY JIHATLAR

Beysenov Kenjabay Sarsanbayevich

O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy
tayyorgarlik fakul’teti Maxsus fanlar sikli o‘qituvchisi, podpolkovnik

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda oila institutining rivojlanish tarixi va uning jamiyat hayotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Ilmiy ishda oilaning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy aspekti, uning muammolari hamda zamonaviy rivojlanish tendensiyalari ko‘rib chiqiladi. Mualliflar oilaning milliy urf-odatlar va diniy an‘analar bilan bog‘liq jihatlarini o‘rganishga alohida e‘tibor qaratganlar. Maqola davlat siyosatining oila institutiga ta’siri va uni tartibga solish mexanizmlarini ham o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: oila instituti, O‘zbekiston oila tarixi, ijtimoiy rivojlanish, milliy urf-odatlar, huquqiy asoslar, demografiya, oila siyosati.

Аннотация. В статье анализируется история развития института кылны в Узбекистане и его роль в жизни общества. В научной работе рассматриваются социальные, экономические и правовые аспекты кылны, проблемы и современные тенденции развития. Особое внимание авторы уделили изучению аспектов кылны, связанных с национальными обычаями и религиозными традициями. В статье также рассматривается влияние государственной политики на институт кылны и механизмы его регулирования.

Ключевые слова: институт семи, история семи Узбекистана, общественное развитие, национальные традиции, правовые основы, демография, семейная политика.

Abstract. The article analyzes the history of the development of the institution of the *kylnya* in Uzbekistan and its role in the life of society. The scientific work examines the social, economic and legal aspects of the *kylnya*, its problems and modern development trends. The authors paid special attention to studying the aspects of the *kylnya* related to national customs and religious traditions. The article also examines the influence of state policy on the institution of the *kylnya* and the mechanisms for its regulation.

Keywords: family institution, family history of Uzbekistan, social development, national traditions, legal foundations, demography, family policy.

O‘zbekistonda oila instituti tarixan katta ahamiyatga ega bo‘lib, uning rivojlanishi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, o‘zbek xalqida oila — oila shakli, uning a‘zolari va ularning o‘zaro munosabatlari, an‘analari, urf-odatlar tizimi sifatida milliy madaniyatning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. Mazkur maqolada oila institutining tarixiy rivojlanishi hamda zamonaviy ahvoli tahlil qilinadi.

O‘zbekistonda oila instituti tarixan juda qadimiy va boy an‘analarga ega bo‘lib, uning rivojlanishi xalqning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va diniy holatlari bilan chambarchas bog‘langan. Tarixiy davrlar mobaynida oila tuzilishi, uning tarkibi va ijtimoiy funksiyalari o‘zgarib, rivojlanib borgan.

O‘zbekistonning hududi qadimdan turli xalqlar va madaniyatlarning o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir maydoni bo‘lib kelgan. Buyuk ipak yo‘li orqali yurtimizga kirib kelgan madaniy va ijtimoiy tajribalar oila instituti shakllanishida muhim rol o‘ynagan.

O‘zbek oilasi an‘anaviy ravishda ko‘p a‘zoli bo‘lib, unda bir necha avlod va qarindoshlar birga yashagan. Oilada kattalarga hurmat va avlodlar o‘rtasidagi madaniy meros saqlanishi ustuvor sanalgan. Qizlarning nikohga berish va ayollarning oiladagi o‘rni milliy urf-odatlar bilan tartibga solingan.

Oila instituti — bu oila a‘zolari o‘rtasidagi ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy institutlardan biri. O‘zbekistonda bu institutning shakllanishi va rivojlanishi o‘zbek xalqining tarixiy, madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitiga bog‘liq ravishda yuz bergan.

Oila instituti — jamiyatda oilaviy munosabatlar, nikoh, farzand tarbiyasi, meros va boshqa oilaviy masalalarni tartibga soluvchi ijtimoiy va huquqiy institutdir²³. U jamiyatning barqarorligini ta‘minlashda

²³ Долорес Хосе, “Семья как социальный институт,” Социальная наука, 2015.

muhim rol o'ynaydi, chunki oila — shaxslarning ijtimoiylashuvida va madaniy qimmatlarning avloddan avlodga o'tishida asosiy bo'lim hisoblanadi.

O'zbekiston hududida qadimdan turli xalqlar yashagan, ularning oila tuzilishi, urf-odatlar va qonunlari turlicha bo'lgan. Qadimiy turkistonda oila ko'pincha keng oila shaklida — bir nechta avlod va bir necha oila a'zolari birga yashagan. Bu jarayonda oila boshlig'i, aksariyat hollarda, erkak bo'lgan va u oilaning iqtisodiy va ijtimoiy faoliyati uchun mas'ul hisoblangan.

VII asrdan boshlab O'zbekiston Respublikasi hududida islom dinning keng tarqalishi oila institutining shakllanishiga yangi me'yorlar kiritdi. Islom qonunlariga muvofiq, nikoh, meros va oilaviy munosabatlar tartibi belgilandi. Bu esa oila institutini zamonaviyligini mustahkamladi²⁴.

Sovet Ittifoqi hokimiyati davrida (1924-1991), oila institutida katta o'zgarishlar kuzatildi. Sovet hukumati oilaviy huquqni normalizatsiya qilish, xotin-qizlarning huquqlarini kengaytirish va yangicha ijtimoiy munosabatlarni joriy qilishga harakat qildi. Ayollarning ta'limi va mehnatga chiqishi, nikoh va ajrashish tartiblari qonunlar bilan belgilandi. Sovet davrida oila asosan nuklear shaklda — ota-ona va bolalardan iborat bo'ldi.

Sovet Ittifoqi davrida oila tuzilishida salmoqli o'zgarishlar kuzatildi. Davlat siyosati ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishga, oilada gender tengligini ta'minlashga qaratilgan edi. Lekin bu jarayon milliy an'analar bilan ko'p jihatdan zid keldi va bu oilaviy munosabatlarga ta'sir ko'rsatdi²⁵.

1991-yilda O'zbekiston mustaqil davlat bo'lib, oila instituti yangi milliy va huquqiy asoslarda rivojlanishni boshladi. Konstitutsiya va oila kodeksi kabi qonunlar orqali oila huquqlari mustahkamlandi. Madaniy an'analar ham saqlanib, ularni zamonaviy jamiyat talablariga moslashtirish yo'llari qidirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida oila instituti asrlar davomida shakllangan. Buyuk ipak yo'li orqali yurtimizga keng tarqalgan madaniy va ijtimoiy tajribalar oila tuzilishiga ta'sir ko'rsatgan.

O'zbekiston Respublikasida o'zbek oilasi an'anaviy ravishda ko'p a'zoli bo'lib, bir necha avlod va qarindoshlar birlashgan holatda tashkil etilar edi. Oilada ayol va erkakning roli aniq belgilangan bo'lib, ota-ona va avlodlar o'rtasida katta hurmat mavjud edi²⁶.

Mustaqillikka erishganidan so'ng O'zbekiston Respublikasida oila instituti yanada mukammallashmoqda. Mazkur jarayonda quyidagi jihatlar alohida ta'kidlanadi:

²⁴ Қодиров, Ш. "Ислом ва оила институти." Тошкент, 2005.

²⁵ Мирзаев, Д. "Совет давридаги ижтимоий ислохотлар." Самарқанд, 2010.

²⁶ Иброҳимов, Ф. "Ўзбекистонда миллий оила анъаналари." Тошкент, 1998.

O‘zbekiston Respublikasida **qonunchilik va islohotlarga to‘xtalsak**, O‘zbekiston Respublikasining “Oila to‘g‘risida”gi qonuni oilaviy munosabatlarni tartibga solishda asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi. Qonun oila a‘zolarining huquq va majburiyatlarini belgilaydi, nikoh, ajrashish, farzandlar huquqlarini himoya qiladi²⁷.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillarga to‘xtalsak, iqtisodiy rivojlanish, ta’lim darajasining oshishi va shaharlashuv oila shaklini o‘zgartirmoqda. Xususan, ko‘pgina yoshlar turmush qurishni kechiktiradi yoki kichik oila shaklini tanlaydi²⁸.

Media va texnologiyalar ta’siriga to‘xtalsak, zamonaviy axborot vositalari va internet oilaviy munosabatlarga yangi rang qo‘shmoqda. Yoshlar orasida global madaniyatning ta’siri sezilarli bo‘lib, bu ham oilaviy an‘analarga ta’sir qilmoqda²⁹.

Xulosa o‘rnida, O‘zbekiston Respublikasida **oila** instituti tarixan mustahkam zaminga ega bo‘lib, uning shakllanishi madaniy, diniy va ijtimoiy omillar ta’sirida kechgan. Mustaqillik davrida qonunchilik asosida va ijtimoiy realliklarni inobatga olgan holda **oila** institutining zamonaviy shakllari paydo bo‘lmoqda. Bundan tashqari, globallashuv jarayonlari ham oilaviy munosabatlarga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibrohimov, F. “O‘zbekistonda milliy oila an‘analari”. Toshkent, 1998.
2. Qodirov, Sh. “Islom va oila institute”. Toshkent, 2005.
3. Mirzaev, D. “Sovet davridagi ijtimoiy islohotlar”. Samarqand, 2010.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Oila to‘g‘risida”gi qonuni, 2019.
5. Axmedov, R. “Mustaqil O‘zbekistonda oila shakllari”. Toshkent, 2022.
6. Sayfullaev, B. “Zamonaviy texnologiyalar va oila”. Toshkent, 2023.
7. Dolores Xose, «Семья как социальный институт», Социальная наука, 2015.

²⁷ Ўзбекистон Республикасининг "Оила тўғрисида"ги қонуни, 2019.

²⁸ Ахмедов, Р. "Мустақил Ўзбекистонда оила шакллари." Тошкент, 2022.

²⁹ Сайфуллаев, Б. "Замонавий технологиялар ва оила." Тошкент, 2023.

OILA MEHR VA OROM MANZILI

Ashirmatova Moxigul Esanali qizi

“Profi University”

“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila ma’naviyati va qadriyatining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni haqida so‘z boradi. Oila - milliy an’ana va ma’naviy qadriyatlar saqlanadigan muqaddas maskan bo‘lib, yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: oila, ma’naviyat, qadriyat, tarbiya, urf-odat, jamiyat, ijtimoiy, ajdodlar, yosh avlod, yuksalish.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль духовности и ценностей семьи в развитии общества. Семья — это священное место, где сохраняются национальные традиции и нравственные ценности, играющие важную роль в воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: семья, духовность, ценности, воспитание, обычаи, общество, социальный, предки, молодое поколение, развитие.

Annotation. This article discusses the role of family spirituality and values in the development of society. The family is a sacred institution where national traditions and moral values are preserved, playing an important role in the upbringing of the younger generation.

Keywords: family, spirituality, values, education, traditions, society, social, ancestors, young generation, development.

*Oila — bu mehr, bu orom manzili,
Bu yerda yuraklar topadi dili.
Ona duosi — har tong quyoshdir,
U charog‘on etar umr yo‘lini.
Halima Xudoyberdiyeva*

Jamiyatning eng asosiy ijtimoiy institutlaridan biri - Oila instituti bo‘lib, unda shakllanadigan an’ana va qadriyatlar milliy ong, ma’naviyat, tarbiya va avlodlar o‘tish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek jamiyatida oila birlik sifatida nafaqat shaxsiy rivojlanish maydoni, balki milliy madaniyat, urf-odat va qadriyatlarning saqlanishi va rivojlanishi manbaidir. Shu bois, oiladagi milliy an’ana va qadriyatlarni o‘rganish va ommalashtirish dolzarb masala sanaladi. Bu maqolada avvalo milliy an’ana va qadriyatlarni aniqlab olamiz, keyin oiladagi holatini tahlil

qilamiz, va nihoyat ularni keng jamiyatga ommalashtirish bo'yicha yo'nalishlarni ko'rib chiqamiz.

Milliy qadriyatlar – bu jamiyat tomonidan qadrlanadigan, avloddan-avlodga o'tadigan, -o'ziga xos madaniy-ma'naviy xususiyatlarga ega bo'lgan xulq-atvor, urf-odat, ijtimoiy va ma'naviy tamoyillar majmuasidir. Masalan, “qadriyatlar deganda -... jamiyat moddiy va ma'naviy boyliklarning ahamiyatini ifodalash uchun qo'llaniladigan tushuncha” deb ta'riflanadi.

Milliy an'ana esa – urf, odat, xalq tajribasi va madaniy xotiraning oilada va jamiyatda uzluksiz ravishda uzatilgani holatdir. Masalan, O'zbekistonda oilalarda qadimdan shakllangan an'anaviy oilaviy rishtalar, mehmondo'stlik, qarindoshlik aloqalari milliy an'analarning qismidir.

Oilaviy qadriyatlar oila a'zolari tomonidan qadrlanadigan, sulolalar g'ururiga aylangan, avloddan-avlodga ma'naviy boylik sifatida o'tib, boyib, takomillashib jamiyatda oila imidjini namoyon etadigan dunyoviy va diniy an'analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, axloq-odob qoidalaridan iborat. Shuningdek, oila a'zolari imidjini belgilovchi axloq-odob qoidalari ham hisoblanadi. Oilaviy qadriyatlarning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ularga rioya etish oilaning, oila a'zolarining jamiyatda tutgan o'rnini belgilaydi. Oilaviy qadriyatlar milliy umuminsoniy-milliy tizimi asosida o'zini o'zi namoyon etadi va takomillashib boradi.

Oilaviy ma'naviy qadriyatlarning mazmuniy asoslari quyidagilardan iborat:

- milliy kiyimlar;
- ro'zg'or yuritish qonun-qoidalari;
- oilaviy marosimlar (to'y va motam marosimlari, diniy va milliy bayramlar, rasmrusumlar, urfodatlar va boshqalar);
- milliy kasb-hunar mahsulotlari (millatning ichki va tashqi dunyosini namoyon etuvchi milliy liboslar (nimcha, turli sumkachalar, kelinlar ro'molchasi, kuyov to'ni va boshqa milliy liboslar), kashtachilik, kasanachilik, hunarmandchilik, zargarlik, do'ppido'zlik, tikuvchilik,
- dehqonchilik mahsulotlari;
- axloq-odob qoidalari.

Mazkur qadriyatlar oila ma'naviyatining asosiy poydevori hisoblanadi.

XX asr boshlaridagi ma'rifatparvarlik harakatining asoschilaridan biri Fitratning “Oila” asarida oila asosini to'g'ri qurish, oilada yosh avlodga jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiya berish orqali mana shu turg'unlikdan qutulish, jamiyatni isloh qilish mumkinligini bayon qilgan: “Millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga

bog‘liqdir... Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo‘ladi”³⁰, – deb yozadi.

Oila ma’naviyatining asosiy mazmuni: Milliy va sulolaviy qadriyatlar asosida er va xotin, ota-ona va farzandlar, qaynona-kelin o‘rtasida o‘zaro ma’naviy-axloqiy munosabatlarga ko‘ra, kundalik hayot tartib qoidalariga rioya etish:

- ✓ oila an‘analariga muhabbat, sadoqat;
- ✓ bir-birining qadr-qimmatini asrash, kamtarlik, sabr-toqatlilik;
- ✓ har qanday vaziyatda o‘z ma’naviyatini namoyon eta bilish;
- ✓ muloqot madaniyati, ongli intizom, milliy odob doirasida so‘zlash, sermulo hazalilik;

- ✓ saranjom-sarishtalilik, orastalilik;
- ✓ turli noaxloqiy illatlardan xolis bo‘lish;
- ✓ e‘tiqodlilik, milliy iftixor tuyg‘usiga ega bo‘lish, yurish-turish, xatti-harakat hamda sog‘lom turmush tarzi (kiyinish, ovqatlanish, shaxsiy gigiyena, jismoniy salomatlikni saqlash) qoidalariga amal qilish;

- ✓ ro‘zg‘orshunoslik madaniyatiga amal qilish, kattalarga hurmatda va kichiklarga nisbatan izzatda bo‘lish;

- ✓ adabiyot va san‘atga muhabbatni namoyon etish;
- ✓ turli millat urf-odatlarini, an‘analari, tili, dini va madaniyatiga nisbatan hurmat, bag‘rikenglik;

- ✓ mehnat madaniyati va boshqalardan iborat.

Oilaviy qadriyatlarning maqsadi yuqoridagi komponentlarni oilaning har bir a‘zosi o‘z xatti-harakati, xulq-atvori, yurish-turishi, kiyinishi orqali kundalik faoliyatida ongli ravishda namoyon etishdan iborat.

Ijtimoiy tarmoqlarning oila va jamiyat barqarorligiga solayotgan eng katta taxdidlaridan yana biri – ulardagi muloqotlar sababli ko‘plab tinch-totuv oilalar barbod bo‘lib ketayotganidir. Farzandining istiqbolini, yorqin kelajagini istaydigan har bir ota-ona tarbiya masalasiga jiddiy e‘tibor bermog‘i zarur. Bola tarbiyani turli kompyuter o‘yinlari, internet va ijtimoiy tarmoqlardan emas, eng avvalo ota-onalaridan, bobo-momolaridan, ezgulikka, poklikka va dinu diyonatga chaqiruvchi yaxshi kitoblardan olsin.³¹

O‘zbek oilasining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri oilada yoshi ulug‘ qariyalar – bobo va buvilarning yuksak mavqe va martabaga egaligi bo‘lib, ular hamisha izzat-ikrom qilinadi, barcha masalalarda ular bilan maslahatlashib, so‘ng ish boshlashga amal qilinadi. O‘zbek oilasiga xos mazkur xarakterli xususiyatlarni alohida e‘tirof etib o‘tishdan maqsad shuki, “oila tarbiyasi”ning o‘ziga xos qirralari ana shundagina to‘la-to‘kis

³⁰ Fitrat A. “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”. - Toshkent: “Ma’naviyat”, 1998. - B. 42.

³¹ M.T.Axmedova, N. E. Axmedova, M.E.Ashirmatova KONFLIKTOLOGIYA (DARSLIK): –Toshkent tibbiyot akademiyasi muharririyat va nashriyot bo‘limi||, Toshkent-2023 yil: - 164 bet.

namoyon bo‘ladi. Bu tarbiya jarayonida milliy-madaniy merosning qanday o‘rin tutishi, salmog‘i, ahamiyati xususida asosliroq fikr yuritish imkoniyati paydo bo‘ladi. Jumladan, oilada urning mavqeyi balandligi, ayol ham o‘zining haq-huquqlariga egaligi, farzandlarning ota-onani hurmat qilishini olaylik. Ko‘p yillar davomida ota-bobolarimiz qalbiga singib ketgan ushbu qadriyatlarni bugun yanada sayqallash kerakligini zamon talab etmoqda. Ayniqsa, shiddat bilan o‘zgarib borayotgan hozirgi zamonda bema‘ni ta’sirlar ko‘payib, ularning inson va jamiyat hayotida salbiy oqibatlarini misli ko‘rilmagan darajada kuchayib bormoqda. Ayni shu davrda oilaning jamiyatdagi o‘rni juda muhimdir. Vatan tuprog‘i oiladan boshlanadi. Farzandlarimizning axloqiy qiyofasiga salbiy ta’sir etadigan ba’zi noxushliklarni ota-onalar seza bilmog‘i lozim. Farzandlar oilaviy axborot vositalari, matbuot, ilmiy anjuman yangiliklari, badiiy adabiyotlar turlaridan foydalanishlari uchun oilada kerakli shart-sharoit yaratsak, oiladagi muhit yanada yaxshilanadi. Bizningcha, Yangi O‘zbekiston barpo etilayotgan hozirgi sharoitda milliy oilaviy qadriyatlarning o‘rni har qachongidan ham ortib bormoqda. Xulosa qilib aytganda, milliy va umuminsoniy qadriyatlar jamiyat rivojiga va uning negizi, millatning tarixiy taraqqiyotida erishilgan muvaffaqiyatlarini avloddan avlodga yetkazuvchi qudratli omildir. Shunday ekan, oilada farzandlarimiz bolalik, o‘smirlik, balog‘at sari borishlarida ibratli dovondan o‘tishi uchun farzandlarimizga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatguvchi bir mayoq bo‘laylik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Axmedova M.T., Axmedova N.E., Ashirmatova M.E. KONFLIKTOLOGIYA (DARSLIK): –Toshkent tibbiyot akademiyasi muharririyat va nashriyot bo‘limi||, Toshkent-2023 yil: - 164 bet.
2. Akchaev F. S., Sheraliyev J. — “Jamiyat ijtimoiy-ma’naviy muhitida oilaning o‘rni”.
3. Jalilov M., Qalandarov R., Mahammatova S.K. – “O‘zbekistonda milliy qadriyatlar va millatlararo totuvlik”.
4. “Oiladagi an’ana va qadriyatlarning bola tarbiyasidagi o‘rni” – ilmiy maqola.
5. Fitrat A. “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 1998. - B. 42.

OILA INSITUTIDA MILLIY AN’ANA VA QADRIYATLARNING TARIXIY RIVOJI VA UNING ZAMONAVIY JAMIYATDA TUTGAN O’RNI

Abdurasulova Feruza Rustamovna

Diplomat University o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila institutining tarixiy shakllanish jarayoni, milliy an’ana va qadriyatlarning mazmuni hamda ularning zamonaviy jamiyatdagi tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Oila qadimdan jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va ma’naviy yuksalishining asosi sifatida e’tirof etilgan. Maqolada tarixiy manbalar, davlat siyosati hujjatlari va zamonaviy sotsiologik yondashuvlar asosida oila qadriyatlarining evolyutsiyasi va ularning zamonaviy jamiyatdagi roli yoritiladi.

Kalit so‘zlar: oila instituti, qadriyat, an’ana, jamiyat, ma’naviyat, modernizatsiya, milliy o‘zlik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются исторические этапы формирования института семьи, сущность национальных традиций и ценностей, а также их место в современном обществе. Семья издавна признавалась основой социальной стабильности и духовного возрождения общества. В работе анализируются исторические источники, государственные программы и современные социологические подходы, направленные на укрепление роли семьи и сохранение национальных ценностей в условиях глобализации.

Ключевые слова: институт семьи, ценности, традиции, общество, духовность, модернизация, национальная идентичность.

Annotation. This article examines the historical evolution of the family institution, the essence of national traditions and values, and their significance in contemporary society. Since ancient times, the family has been regarded as the foundation of social stability and spiritual continuity. Based on historical sources, governmental policies, and modern sociological perspectives, the paper analyzes how traditional family values have developed and how they function in the context of globalization and modernization.

Keywords: family institution, values, traditions, society, spirituality, modernization, national identity.

Oila – bu butun insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimiy ijtimoiy instituti hisoblanib, u jamiyatning barqarorligini, uning uzluksizligini va avlodlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlaydi. Har bir millatning o‘ziga xos qadriyatlari va urf-odatlari oilada shakllanadi va avloddan-avlodga o‘tib

keladi. Shu boisdan oila nafaqat ijtimoiy, balki ma’naviy, tarbiyaviy va madaniy meros sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy manbalardan bizga ma’lumki, Markaziy Osiyoda oila qadimdan muqaddas tushuncha sanalib, jamiyatning bir bo’lagi hisoblanib kelingan. Oilada tarbiyaga azaldan katta e’tibor qaratilgan, buni turli tarixiy manbalar va qo’lyozmalarda keltirilgan oila borasidagi qarashlarda ko’rishimiz mumkin. Bunga misol qilib, qadimgi zardushtiylik dini “Avesto” kitobining oltin qoidalardan biri bu oila muqaddasligi hisoblanadi. Bundan tashqari mazkur kitobda ota-onaga bo’lgan hurmatning muhimligi va ayollarning axloq-odoblariga alohida to’xtalib o’tilgan. Ota-ona, farzand, qarindoshlik rishtalari nafaqat qon-qarindoshlik, balki ma’naviy burch asosida shakllangan. Shuningdek, oila qadriyatlari xalqimizning diniy e’tiqodlari, urf-odatlar va an’analari bilan uzviy bog’liq bo’lib, ularning barchasi milliy o’zlikni saqlashda beqiyos ahamiyatga ega.

O’zbek xalqi tarixida oila qadriyatlari har doim e’zozlangan. “Avesto” kitobida ham oila, farzand va naslning pokligi haqida ko’plab axloqiy tamoyillar qayd etilgan³². Islom dini kirib kelgach, oila munosabatlari Qur’on va hadis asosida mustahkamlandi. Bizga ma’lumki, Islom dinida ham oila masalasiga doir ko’p oyat va hadislar mavjud. Dinimizda oilada ayol kishi juda ardoqlanadi, shuningdek oilani pokligini, mustahkamligini saqlashda ayol kishining o’rni muhim ahamiyatga egaligi ko’pgina hadislarda keltirib o’tilgan. Erkak kishi esa oilaning boshi bo’lib, unga oilaning har tomonlama mustahkamligini, hamda iqtisodiy tomondan ta’minlash ma’suliyati berilgan. Shuningdek, ota-onaning oilada naqadar muhim o’ringa ega ekanliklarini “Ota rozi- Xudo rozi”, “Jannat onalarning oyog’i ostida” degan so’zlardan anglashimiz va ularning ko’ngillarini og’ritish juda katta gunohligi ko’p marotaba takrorlanishidan tushunishimiz mumkin.

O’rta asrlarda, xususan, Temuriylar davrida oila nafaqat shaxsiy muassasa, balki davlat barqarorligining kafolati sifatida qaralgan³³. “Temur tuzuklari”da ham oila boshlig’ining mas’uliyati, farzand tarbiyasining davlat manfaatlari bilan bog’liqligi ta’kidlangan. Bu tarixiy faktlar o’zbek oilasining axloqiy, diniy va ijtimoiy asoslarini belgilab berdi.

Mustaqillikdan so’ng oila masalalari davlat siyosatining ustuvor yo’nalishiga aylandi. 1998-yilda “Oila kodeksi” qabul qilindi³⁴, 1991-yildan boshlab “Xotin-qizlar qo’mitasi”, “Oila va mahalla” kabi ijtimoiy institutlar faoliyat yurita boshladi. Bularning barchasi oilaning huquqiy, ma’naviy va ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan edi³⁵.

³² Avesto. Toshkent nashri, 2001. — s. 53–56.

³³ Temur tuzuklari. Toshkent, 1991. — s. 37–39.

³⁴ O’zbekiston Respublikasi “Oila kodeksi” (amaldagi tahrir). Toshkent, 2024. — s. 22–25.

³⁵ Hoshimov B. Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar. Toshkent, 2020. — s. 70–74.

Zamonaviy jamiyatda milliy qadriyatlarning roli. Globalizatsiya, raqamli texnologiya va axborot oqimlarining keskin ortishi natijasida bugungi oila yangi sinovlarga duch kelmoqda. G‘arb madaniyati, ommaviy kommunikatsiyalar va iste‘molchi qadriyatlari milliy oila modeliga muqobil g‘oyalarni olib kirayotgani bizga ma‘lum. Shu bois, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni zamonaviylik bilan uyg‘unlashtirish muhim strategik vazifaga aylandi. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Oilani mustahkamlash — jamiyatni mustahkamlash demakdir”³⁶. Oila qadriyatlari yosh avlodni tarbiyalashda, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashda va milliy o‘zlikni saqlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida, madaniyat siyosatida va ommaviy axborot vositalarida milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish bo‘yicha keng ko‘lamli dasturlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, mahalla tizimi oilaning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirishda muhim mexanizmga aylandi. Shunday qilib, Oila — jamiyatning yuragi ekan, millatning ildizi va ma’naviyat manbai sanaladi. Uning tarixiy shakllanish jarayoni milliy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu qadriyatlar bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Tarixiy merosni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish orqali biz milliy o‘zligimizni saqlaymiz, ma’naviy barqarorlikni mustahkamlaymiz. Milliy qadriyatlarni asrab-avaylash — bu nafaqat tarixiy xotiraga hurmat, balki kelajak avlod oldidagi ma’naviy mas’uliyatdir. Buning uchun esa, oilada farzand tarbiyasiga e’tibor berish, ta’lim muassasida o‘qituvchi va murabbiylar o‘quvchi va ularning ota-onalari bn hamkorlikda ishlashi, jamiyatda esa har bir mahalla, jamiyat a’zosi yoshlarga befarq bo‘lmasligi, o‘git, namuna, pand-nasihat kabi madaniy boy merosimizdan foydalangan holda farzandlarimizga o‘z yo‘lini topishda, milliy qadriyat, tarixiy merosimizni yetkazishda ko‘maklashmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avesto. Toshkent nashri, 2001. — s. 53–56.
2. Temur tuzuklari. Toshkent, 1991. — s. 37–39.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Oila kodeksi” (amaldagi tahrir). Toshkent, 2024. — s. 22–25.
4. Hoshimov B. Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar. Toshkent, 2020. — s. 70–74.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Mahalla tizimini rivojlantirish” dasturi. Toshkent, 2023. — s. 18–19.

³⁶ O‘zbekiston Respublikasi “Mahalla tizimini rivojlantirish” dasturi.* Toshkent, 2023. — s. 18–19.

РОЛЬ СЕМЬИ В ИЗУЧЕНИИ СТУДЕНТАМИ ПОЭТИКИ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Пирматова Мадина Серик кизи

соискатель Национального института педагогики воспитания

Аннотация. В статье раскрыты некоторые особенности роли семьи в изучении художественных произведений. Приведены примеры пословиц и поговорок о семье. Раскрыты задачи по укреплению института семьи в современных условиях.

Ключевые слова: семья, студент, литература, преподаватель, изучение, воспитание, процесс, личность, нравственность, когнитивность.

Annotatsiya. Maqolada badiiy asarlarni o‘rganishda oila rolining ba’zi xususiyatlari ochib berilgan. Oila haqidagi maqol va matallarga misollar keltirilgan. Zamonaviy sharoitda oila institutini mustahkamlash vazifalari belgilab berilgan.

Kalit so‘zlar: oila, talaba, adabiyot, o‘qituvchi, o‘qish, tarbiya, jarayon, shaxs, axloq, kognitivlik.

Abstract. The article reveals some features of the role of family in the study of works of art. Examples of proverbs and sayings about family are given. The tasks of strengthening the institution of family in modern conditions are revealed.

Key words: family, student, literature, teacher, study, education, process, personality, morality, cognition.

В настоящее время общепризнанным является тот факт, что возрождение и совершенствование проблем воспитания студентов, как самоценной неотъемлемой части целостного когнитивного процесса, является одним из ведущих направлений системы образования, всех социальных институтов государства и общества, в том числе и семьи. Воспитание студентов рассматривается как общественное явление, представляющее собой важный социально-исторический процесс включения подрастающих поколений в жизнь общества, в социально-производственную деятельность, в творчество, и как процесс становления их духовно-нравственными личностями и индивидуальностями, стремящимися к профессиональному успеху и созиданию собственного благополучия.

Государственный образовательный стандарт высшего образования направлен на обеспечение обучения, воспитания и развития студентов. Одним из основных приоритетных направлений воспитания студентов является формирование

семейной культуры, так как роль семьи в решении задач наиболее важна. Тема семьи и семейных ценностей играет важную роль в изучении поэтики художественных произведений студентами-филологами. Через художественные образы и сюжеты, описанные в литературных произведениях, студенты могут лучше понять и осознать важность семейных отношений, взаимопомощи и ответственности. Поскольку родительские чувства и родительская любовь выступают своеобразным катализатором, ускоряющим развитие личности.

Главная задача учебно-воспитательного процесса в высшем образовательном учреждении заключается в организации помощи студентам, состоящей в том, чтобы они смогли осмыслить значение новых знаний лично для себя. Образование сегодня должно быть нацелено на внутренний мир студентов посредством влияния художественных произведений на чувства, отношения, мнения, понимание себя и окружающих. С этой целью необходимо обогащать учебно-воспитательный процесс, опираясь на следующие действия: научиться познавать, учиться жить вместе, учиться позитивно общаться, совместно трудиться.

Воспитание ценностного отношения у студентов к семье является сегодня одной из приоритетных педагогических проблем времени и важным показателем деятельности высшего образовательного учреждения, результативность развития студента определяется его воспитанностью. Поскольку проблема образования в современных условиях – это не просто подготовка качественного учителя как образованного специалиста, а формирование цивилизованной, культурной, гуманной и нравственной личности. Богатый материал в этом вопросе представляет русская литература. Тема семьи – одна из главных в произведениях многих писателей, в которых раскрываются семейные ценности, отношения между поколениями.

Сегодня перед государством и школой стоит важная задача: подготовить студентов к семейной жизни; помочь понять, в чём заключаются семейные ценности и осознать, что семья является основой общества. Вот почему важно, чтобы студенты стали активными участниками в реализации важнейших задач, направленных на возрождение и всемерное укрепление социального института семьи, семейных ценностей и национальных традиций как основы общества и государства.

Государственный образовательный стандарт ориентирован на становление личностных характеристик студента в виде его портрета: любящий свой край и свою Родину, знающий родной язык и другие языки мира, уважающий свой народ, его культуру и

национальные традиции; осознающий и принимающий ценности человеческой жизни, семьи, гражданского общества, многонационального народа республики; активно и заинтересованно познающий мир; осознающий ценность труда и творчества; умеющий учиться и понимающий важность самообразования для жизни и деятельности; способный применять полученные знания на практике; социально активный, уважающий закон и правопорядок, соизмеряющий свои поступки с общечеловеческими ценностями, осознающий свои обязанности перед семьей, обществом, Родиной; уважающий других людей; умеющий вести конструктивный диалог с достижением взаимопонимания с другими людьми; умеющий сотрудничать для достижения общих результатов.

Каждый преподаватель должен работать над тем, чтобы студент имел свой «портрет» как созидательной личности. Учебные занятия по литературе играют важную роль в формировании личности студентов. Ведь огромное количество произведений русской литературы воспитывает общечеловеческие ценности: гражданственность, патриотизм, толерантное отношение друг к другу, социальную солидарность и, конечно же, семейные ценности. Изучая их в школе, следует особо обратить внимание на то, как писатели и поэты раскрывают данную проблему. К примеру, в произведениях устного народного творчества тема семьи выражена в пословицах, поговорках, сказках. Особое место занимают пословицы о семье и семейных ценностях: «Каков корень, таков и отпрыск», «В дружной семье и в холод тепло», «В недружной семье добра не бывает», «В своем доме и стены помогают», «Вся семья вместе, так и душа на месте», «Дерево держится корнями, а человек семьей», «Жизнь родителей в детях», «Семьей дорожить – счастливым быть», «Человек без семьи, что дерево без плодов».

Осмысливая содержание этих пословиц, у студентов постепенно, из учебного занятия в учебное занятие формируется образ семьи, столь необходимый человеку в жизни. Это и есть образец отношения в семье: желание поддержать родного человека, что воспитывается тогда, когда в семье культивируются уважение к старшим, забота о младших, любовь и взаимоуважение. И в других жанрах художественной литературы говорится о богатстве поэтических приемов и форм изображения семьи, раскрыты аксиологические аспекты семейных отношений, сюжеты распада семьи и девиации внутрисемейных отношений в контексте разных исторических эпох; наличие интенций (**намерений, стремлений**) к созданию семьи как сквозные темы в русской литературе [1]; коллизии (столкновение противоположных сил, взглядов,

стремлений, интересов) самоопределения персонажей в семейных отношениях; проблема сохранения/обретения родственных связей; взаимодействие семьи с общественными организациями, внешней социальной средой, социокультурные причины возникновения семейных проблем; поиск и воплощение «позитивной» модели семьи в русской литературе; изменение семейных отношений и поэтики в сюжетах и содержании произведений. Это позволит студентам воспринимать семью как сферу, в которой важно достичь счастья, гармонии и ощущения полноты бытия [2]. Вместе с тем в русской литературе понятие семейности воспринимается по типу семьи, в которой пытаются обустроить свое существование другие социальные группы, а семья оказывается более разомкнутой, готовой принять в свои члены идеологически или духовно близкого человека. Это позволяет утверждать, что отношения семьи с обществом и попытки выстроить социальные связи по типу семейных отношений в русской литературе актуализируют экзистенциальный (ответственный за каждый шаг) аспект существования личности.

Современная русская литература изображает стремления персонажей обрести свое место в семье, приобщиться к национально-культурным и семейным традициям на основе исторических и культурно-обусловленных процессов, нарушения этики внутрисемейных отношений, трансформации традиционных моделей семьи, искажения семейных отношений, ролей и функций. Поэтому считается, что и современная семья не лишена интенций к поиску позитивных сюжетов, образов и моделей семьи.

Исследование доказало актуальность изучения таких аспектов современного литературоведения, как расширение культурных связей и проблем национального менталитета в русской литературе, трансформация и функционирование культурных моделей в литературе, поэтика литературы серебряного века и русского зарубежья, нравственный потенциал русской литературы, формы выражения авторского сознания в художественных и эготекстах, уточнение основных тенденций в осмыслении проблемы семьи в русской литературе с углублением представлений о концепциях семьи, воплощенных в художественном произведении.

Таким образом, результаты проведенного исследования вносят весомый вклад в изучение поэтики художественных произведений, особенностей и направлений развития современной русской литературы.

Литература:

1. Абдуллаева Ш.А., Арипова М.Г. Имитационная модель коллаборативных проектов по русской литературе // Преподаватель XXI века. – М., 2021. – № 2. – Ч. 1. – С. 188-202.
2. Шоумаров Г.Б. Психологические проблемы современной семьи. – Т., 2022.

KONTEKSTUAL ARGUMENTLASH ASOSIDA OILAVIY QADRIYATLARNI MUSTAHKAMLASH VA ISHONCH-E'TIQODNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Adambayev Umidbek Xaitbayevich

Urganch Ranch texnologiya universiteti Katta o'qituvchisi

E-mail: umidbekadambayev2@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash va ishonch-e'tiqodni shakllantirishda kontekstual argumentlashning o'rni yoritilgan. Tadqiqot davomida milliy va diniy qadriyatlar, psixologik omillar hamda axborot madaniyatining ta'siri tahlil qilindi. Natijalar oilaviy muammolarni hal etishda kontekstual yondashuvning samaradorligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: oila instituti, qadriyat, ishonch, e'tiqod, kontekstual argumentlash.

Аннотация. В статье раскрыта роль контекстуальной аргументации в укреплении семейных ценностей и формировании доверия и веры. В ходе исследования проанализированы влияние национальных и религиозных ценностей, психологических факторов и информационной культуры. Полученные результаты показали эффективность контекстуального подхода в решении семейных проблем.

Ключевые слова: институт семьи, ценность, доверие, вера, контекстуальная аргументация.

Annotation. This article highlights the role of contextual argumentation in strengthening family values and shaping trust and belief. The study analyzes the impact of national and religious values, psychological factors, and information culture. The findings demonstrate the effectiveness of the contextual approach in resolving family issues.

Keywords: family institution, value, trust, belief, contextual argumentation.

Oila – jamiyatning eng muhim ijtimoiy instituti bo'lib, unda shaxsning axloqiy qarashlari, ma'naviy qadriyatlari, e'tiqod va ishonch tizimi shakllanadi. Oila qadimdan insoniyat taraqqiyotining tayanch ustuni hisoblanib, milliy an'ana va qadriyatlar, diniy e'tiqodlar, tarbiya va psixologik omillar orqali jamiyat barqarorligini ta'minlab kelmoqda. Shu

bois, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash va ishonch-e’tiqodni shakllantirish masalasi nafaqat sotsiologik, balki falsafiy, psixologik va huquqiy jihatdan ham dolzarb masalalardan biridir.

Bugungi globallashuv jarayonida oilaga zamonaviy tahdidlar kuchayib borar ekan, qadriyatlarning yemirilishi, turli madaniy oqimlarning ta’siri, axborot oqimlarining cheksizligi oilaviy munosabatlarda turli ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Shunday sharoitda oilaviy qadriyatlarni asrab-avaylash va mustahkamlash uchun an’anaviy yondashuvlar bilan birga zamonaviy ilmiy-uslubiy yondashuvlarga ham ehtiyoj ortmoqda. Shu nuqtai nazardan kontekstual argumentlash usuli alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu usulda muhokama va muloqot jarayoni muayyan auditoriyaning qadriyatlari, e’tiqodlari, ijtimoiy-madaniy konteksti va psixologik xususiyatlari hisobga olinadi. Oilaviy munosabatlarda an’ana, avtoritet, diniy e’tiqod, intuitsiya va psixologik muhitning uyg’unligi kontekstual argumentlash samaradorligini belgilovchi asosiy omillardir. Shu bois ushbu mavzuni tadqiq etish orqali oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, ishonch-e’tiqodni shakllantirish hamda oilaviy nizolarni bartaraf etishda kontekstual yondashuvning nazariy va amaliy imkoniyatlarini ochib berish maqsad qilib olinadi.

Oila qadimdan insoniyat taraqqiyotining eng asosiy ijtimoiy instituti sifatida qaraladi. Falsafiy jihatdan oila – shaxsning ijtimoiylashuvi, axloqiy va ma’naviy shakllanishining dastlabki makoni bo’lib, qadriyatlar tizimining avloddan-avlodga o’tishida hal qiluvchi rol o’ynaydi. Aristotel o’zining “Siyosat” asarida oilani jamiyatning eng kichik hujayrasi sifatida talqin etadi va uni axloqiy-ijtimoiy barqarorlikning asosi sifatida baholaydi [1, 45-b].

Sotsiologik nuqtai nazardan oila – bu ijtimoiy guruh bo’lib, uning asosiy vazifalari avlodni davom ettirish, ijtimoiy qadriyatlarni tarbiyaviy jarayon orqali singdirish va ijtimoiy nazoratni ta’minlashdir [2, 112-b]. Oila qadriyatlari esa jamiyatning umumiy madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog’liq bo’lib, ular turli tarixiy bosqichlarda o’zgarib va boyib borgan. Milliy qadriyatlar oilada farzandlarning shaxs sifatida shakllanishida, ularning jamiyatdagi o’rnini anglashida muhim omil hisoblanadi. Masalan, ota-onaga hurmat, kattalarga itoat, mehr-oqibat va hamjihatlik kabi qadriyatlar o’zbek xalqining oilaviy an’analari markazida turadi. Ushbu qadriyatlar oila ichida ishonch va barqarorlikni mustahkamlaydi. Diniy qadriyatlar esa oilaviy hayotning axloqiy mezonlarini belgilab beradi. Islom falsafasida oila muqaddas maskan sifatida talqin qilinadi, unda mehr-oqibat, halollik, mas’uliyat va sadoqat kabi tamoyillar asosiy qadriyat sifatida e’tirof etiladi. Bu qadriyatlar nafaqat diniy e’tiqodning, balki oila a’zolari o’rtasidagi o’zaro ishonchning ham shakllanishiga xizmat qiladi.

Oiladagi psixologik muhit qadriyatlarining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Avtoritet – ota-onaning farzandlar nazaridagi obro‘-e‘tibori – ishonch va e‘tiqodning muhim omilidir. Ota-onaning bilimli, odilona va mehribon bo‘lishi farzandlarda ularga nisbatan yuqori darajadagi ishonchni shakllantiradi [3, 73-b].

An‘analari esa oilaviy qadriyatlarining davomiyligini ta‘minlaydi. Ular ma‘naviy meros sifatida avloddan-avlodga o‘tadi va oilaviy ishonchning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Tarbiya jarayoni orqali esa qadriyatlar ongli ravishda singdirilib, shaxsning e‘tiqodiy qarashlari shakllanadi. Psixolog olimlarning ta‘kidlashicha, oilaviy tarbiya shaxsning ijtimoiy moslashuvi va irodaviy sifatlarining rivojida hal qiluvchi o‘ringa ega.

Kontekstual argumentlash – bu ma‘lum bir auditoriya yoki ijtimoiy guruhning qadriyatlari, an‘analari, psixologik xususiyatlari va ijtimoiy sharoitidan kelib chiqib olib boriladigan muloqot va isbotlash usulidir. Klassik mantiqda asosiy urg‘u formallikka, ya‘ni premissa va xulosalarning qat‘iy mantiqiy bog‘liqligiga qaratilgan bo‘lsa, kontekstual argumentlashda dalil va mulohazalar kontekstning o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtiriladi [4, 42-b]. Fikrimizcha, kontekstual argumentlash shaxs yoki auditoriya e‘tiqodiga yaqin bo‘lgan qadriyatlar, ijtimoiy-madaniy tajribalar va psixologik omillarni inobatga olish orqali samarali ishonch uyg‘otish imkoniyatini beradi. Shu jihatdan, u klassik mantiqdan farqli ravishda qat‘iy ob‘ektivlikka emas, balki kontekstga mos Sub‘ektiv ishonchlilikka tayangan.

Oilaviy qadriyatlar kontekstida argumentlashda bir nechta asosiy omillar mavjud. Avvalo, **an‘ana** – bu oilaviy munosabatlarda tarixiy tajribaga asoslangan qoidalar majmui bo‘lib, ularning ta‘sirchanligi dalillardan ko‘ra ko‘proq ramziy va emotsional asosda ishlaydi [5, 66-b].

Avtoritet – ota-onaning yoki oilaning kattasi sifatida qabul qilingan shaxsning obro‘-e‘tibori – qarorlarning dalilliligi va ishonchliligini ta‘minlaydi. **Sezgi** esa ko‘proq psixologik omil sifatida oiladagi muloqotda muhim o‘rin egallaydi. **Ishonch va e‘tiqod** oilaviy muloqotning poydevorini tashkil etib, kontekstual argumentlashda asosiy isbotlash mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatdiki, oilaviy kontekstda ishonchni shakllantirish faqatgina mantiqiy dalillash orqali emas, balki oila a‘zolarining qadriyatlari, diniy e‘tiqodi, psixologik hissiyotlari va an‘analarini inobatga olish orqali amalga oshiriladi.

Kontekstual argumentlash oilaviy qadriyatlar bilan bog‘liq masalalarda bir qator samaradorlik jihatlari bilan ajralib turadi. Birinchidan, u **nizolarni bartaraf etishda** konstruktiv yondashuvni ta‘minlaydi, chunki tomonlar o‘zaro qadriyatlarni hurmat qilgan holda murosaga keladi. Ikkinchidan, u **ishonch va e‘tiqodni mustahkamlashda** muhim rol o‘ynaydi, chunki dalillar oila a‘zolarining

ruhiy va madaniy dunyoqarashiga moslashtiriladi [6, 54-b]. Uchinchidan, bu yondashuv **avlodlararo qadriyatlar almashinuvi** jarayonida samarali qo‘llanadi. Natijada, kontekstual argumentlash oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash va jamiyatda sog‘lom e‘tiqodiy muhit yaratishda dolzarb metod sifatida qaraladi.

Oila – jamiyatning eng kichik, lekin eng muhim ijtimoiy birligi sifatida, ichki nizolar va muammolarga ham duch keladi. Ushbu muammolarni hal qilishda kontekstual yondashuvning afzalligi shundaki, u mantiqiy dalillardan tashqari, oilaviy qadriyatlar, an‘ana va shaxsiy tajribalarga tayangan holda yechim izlash imkonini beradi. Masalan, ota-on va farzand o‘rtasidagi tushunmovchiliklarni faqatgina qonun-qoidalar bilan emas, balki oila tarixiga, urf-odatlariga va diniy qadriyatlarga murojaat qilish orqali hal etish samaraliroq bo‘ladi.

Kontekstual argumentlash oilaviy muammolarni hal etishda muhim vosita bo‘lib, nizolarni bartaraf etish va murosaga erishishga xizmat qiladi. Ota-onaning tajribasi va avtoriteti, diniy-ma‘naviy qadriyatlar hamda samimiy mehr-muhabbati farzandning ishonch va e‘tiqodini shakllantiradi. Shuningdek, axborot oqimi kuchli bo‘lgan zamonaviy davrda oilada axborot va dialog madaniyatini rivojlantirish farzandlarda ota-onaga bo‘lgan ishonchni yanada mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy qadriyatlar va ishonch-e‘tiqodning shakllanishi ijtimoiy-madaniy muhit, milliy an‘ana, diniy e‘tiqod va tarbiya jarayoni bilan uzviy bog‘liqdir. Kontekstual argumentlash nazariyasi oilaviy munosabatlarda dalillarni qadriyat, hissiyot va tajribalar bilan uyg‘un holda qo‘llash imkonini beradi. Shu bois bu yondashuv oila mustahkamligi, shaxs kamoloti va jamiyat barqarorligini ta‘minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Аристотель. Сиёсат. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2000. – 45 б.
2. Parsons T. The Social System. – New York: Free Press, 1951. – 112 p.
3. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. – Москва: Педагогика, 1984. – 73 с.
4. Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. La nouvelle rhétorique: Traité de l’argumentation. – Paris: Presses Universitaires de France, 1958. – 42 p.
5. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981. – 66 p.

6. Toulmin S. The Uses of Argument. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 54 p.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОЙ КУЛЬТУРЫ У МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В СЕМЬЕ

Санаев Алишер Комилжон угли

Старший преподаватель кафедры непрерывного образования,
Ориентал университет
Email: alisher.sanayev@inbox.ru

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые социально-психологические факторы, влияющие на формирование толерантной культуры у молодого поколения в семейной среде. Толерантность выступает как важнейшая ценность современного общества, и её развитие во многом зависит от семейного воспитания, личностных характеристик родителей, стиля общения и качества социальных взаимодействий. Анализируются такие аспекты, как развитие эмпатии, отношение к культурному разнообразию, уровень социальной адаптации, а также влияние информационной среды. Представлены практические рекомендации по укреплению толерантной культуры в семье.

Ключевые слова: толерантность, семейное воспитание, социально-психологические факторы, межкультурная коммуникация, эмпатия, личностное развитие, социальная адаптация, методы воспитания, молодое поколение, родительские отношения.

Воспитание духовно и психологически здорового ребёнка как результат труда здоровой и сплочённой семьи: роль универсальных и национальных ценностей.

Рождение духовно и психологически здорового ребёнка следует рассматривать как результат целенаправленного труда здоровой и сплочённой семьи. Формирование атмосферы взаимного уважения, любви, высоких нравственных и духовных ценностей в семье — это задача, стоящая сегодня перед каждым из нас. В выполнении этой задачи важную роль играют как национальные, так и общечеловеческие ценности.

Принцип просвещённости является одной из универсальных ценностей, и его развитие в жизни общества способствует мирному, стабильному и счастливому существованию всего человечества. Широкомасштабные реформы, проводимые в нашей стране, направлены на обеспечение приоритета духовных факторов во всех

сферах общественной жизни. Принцип толерантности также относится к числу универсальных ценностей, и его реализация в жизни общества служит делу мира и стабильности во всём мире. В «Толковом словаре терминов мира и толерантности», изданном группой узбекских учёных, толерантность (от лат. *tolerantia* — терпение, выдержка) определяется как позитивное отношение, направленное на признание, принятие, правильное понимание и уважение культурного многообразия, плюрализма, различий и разнообразия в обществе. Отмечается, что в узбекском языке этому понятию соответствуют такие синонимы, как великодушные, терпеливость, удовлетворённость, выдержка, стойкость, устойчивость. [2].

Таким образом, толерантность как форма терпимости к социальному и культурному разнообразию, а также к различным взглядам, верованиям и стилям поведения может рассматриваться как признак культурности и политической зрелости.

Конституционные и социокультурные основы формирования толерантности у молодёжи в Узбекистане

В статье 18 Конституции Республики Узбекистан закреплено: «Все граждане Республики Узбекистан равны перед законом и обладают одинаковыми правами и свободами независимо от пола, расы, национальности, языка, религии, социального происхождения, убеждений, личного и социального статуса. Привилегии устанавливаются только законом и должны соответствовать принципам социальной справедливости» [1, стр. 8–9]. Это положение служит правовой основой для расширения и практического внедрения мероприятий, направленных на утверждение идей толерантности в нашей стране. Изучение феномена толерантности требует особого внимания к национальным традициям, культурным ценностям и историческому наследию. Толерантность узбекского народа способствовала формированию духа национального согласия, благодаря чему представители различных этносов воспринимают Узбекистан как свою родину, свободно выражают свою национальную культуру, искусство, религиозные взгляды и убеждения. Ярким примером этого являются около 140 национально-культурных центров, действующих в стране. Развитие толерантности стало неотъемлемой необходимостью не только в межличностных отношениях, но и в процессах, имеющих общечеловеческое значение. В этом контексте одной из актуальных задач современности является исследование социально-психологических условий формирования толерантности у молодёжи. В условиях глобализации воспитание молодого

поколения как достойных членов общества требует усиления сотрудничества между семьёй и образовательными учреждениями. Формирование толерантной культуры у молодёжи возлагает важную миссию на родителей, педагогов, психологов и наставников, работающих в сфере воспитания.

Толерантность как жизненный путь: культурное наследие и воспитание молодёжи [7].

Толерантный путь — это достойный образ жизни, направленный на глубокое самопознание, комфортное ощущение себя в окружающей среде, способность понимать других людей, готовность всегда прийти на помощь, а также доброжелательное отношение к культуре, традициям и взглядам других народов.

Интолерантный путь, напротив, представляет собой особую модель жизни, при которой человек, вследствие низкого уровня воспитания или его искажённости, склонен считать себя исключительным, постоянно испытывает дискомфорт в социальной среде, стремится к доминированию и отвергает культуру, взгляды и традиции других.

Воспитание молодёжи в духе толерантной культуры требует обращения к наследию предков. Поведение, культурная коммуникация и благородные нравы воспитанного человека постепенно формируют характер общественных отношений и, как отмечал великий мыслитель аль-Фараби, создают основу для формирования общества добродетельных людей. Выдающийся восточный поэт Низами Гянджеви писал: «Каждое освоенное ремесло однажды принесёт мастеру пользу» — и был абсолютно прав. В одной из мудростей говорится: «Пусть у человека нет богатства, но если есть ремесло — он не будет бояться жизненных трудностей. Поэтому человек должен украшать себя знанием ремесла». Обучение детей ремеслу с раннего возраста — важнейшая обязанность родителей. Великий поэт Алишер Навои устами героя одного из своих поэм говорил: «Храни ремесло, ибо в конце концов оно спасёт тебя от праха и забвения», «Если человек не владеет ремеслом, он остаётся одиноким среди людей».

Роль семейной духовности и трудового воспитания в формировании социально зрелой личности [6].

Узбекский народ известен своим трудолюбием, целеустремлённостью и мастерством. С раннего возраста родители приучают детей к полезной деятельности или отдают их в ученики к мастерам, чтобы те овладели ремеслом. Просветители, исходя из этого, справедливо поднимают вопрос: если судьба общества зависит от семейной среды, то от чего зависит духовность самой семьи?

По их мнению, если в семье преобладают здоровая социальная атмосфера и правильный образ жизни, ребёнок получает всестороннее воспитание и, несомненно, переносит свои положительные качества в сферу труда, применяет их в общественной деятельности, тем самым влияя на все социальные отношения. Следовательно, построение семейной жизни на основе благородных нравов, уважительного общения, искренности, трудолюбия и стремления к знаниям — это важнейшая задача. Такая основа становится единственным фактором, который постоянно влияет на общественные отношения и придаёт им устойчивость и силу.

Семья как основа формирования личности Третьего Ренессанса в Узбекистане

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев справедливо отметил: «Если мы поставили перед собой великую цель — заложить фундамент Третьего Ренессанса в нашей стране, то должны создать такую среду и условия, которые воспитали бы новых Хорезмий, Беруни, Ибн Сину, Мирзо Улугбека, Навои и Бабура» [2, стр. 1].

В основе этой идеи лежит, прежде всего, внимание к образованию всех молодых людей, независимо от их социального положения. Через реформы в сфере образования мы определили своей главной задачей создание фундамента нового периода Возрождения — Третьего Ренессанса в Узбекистане.

Считаем целесообразным начинать благородные дела по формированию основ Третьего Ренессанса именно с семейной среды. В такой атмосфере воспитанные дети непременно вырастут просвещёнными, нравственно зрелыми, духовно устойчивыми, физически крепкими, умеющими мыслить глубоко, обладающими профессией и ремеслом — одним словом, носителями толерантной культуры.

В результате такие молодые люди, воспитанные в духе толерантности, будут ценить семью, любить Родину и народ, не оставаться равнодушными к судьбе страны. Они станут носителями передовых идей, способными внести достойный вклад в развитие Нового Узбекистана и реализацию идеалов Третьего Ренессанса.

Список литературы:

1. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.
2. Salim o'g'li, Y.U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT

XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 66-72.

3. Rabbimova U., Khasanova D., Sanaev A. Professional pedagogical ethics of a modern pedagogue // Problems and trends of modern innovation assessment: solutions and perspectives. - 2022. - Volume 1. - No. 1. - S. 422-426.

4. Malika Ortikova and Alisher Sanaev. “Human Quality: Signs”. Contemporary Innovation Assessment by Problems and Trends: Solutions and Perspectives 1.1 (2022): 415-419.

5. PN Ustin, KB Murotmusayev “Psychological adjustment factors of first-year students” Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. Brussels, Belgium - 2022. P 115-121 <https://geniusjournals.org/index.php/ejhss/index>

OILANING HUQUQIY SAVODXONLIGINI TUBDAN YAXSHILASH VA HIMOYALASH, OILAGA OID PSIXOLOGIK SAVODXONLIKNI OSHIRISH IMKONIYATLARI

ER-XOTINLARDA GENDER KOMPETENTLIKNI TARKIB TOPTIRISH, IMKONIYAT VA IMTIYOZLARINI OSHIRISH MUAMMOSI

U.Saribayeva

Toshkent amaliy fanlar universiteti, psixologiya kafedresi
psixologiya fan.nom., dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender tenglik kompetensiyalarini shakllantirish, gender munosabat uslublari: sheriklik, dominantlik, qaramlik, manipulyativ, kamsitish, zo‘ravonlik muammosi o‘rganildi va gender rollarni tartibga solish mexanizmlari modeli yoritildi.

Kalit so‘zlar: gender, tenglik, kompetensiya, imkoniyat, imtiyoz, munosabat, sheriklik, dominantlik, qaramlik, manipulyativ, zo‘ravonlik, kamsitish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы формирования компетенций гендерного равенства, стили гендерных отношений: партнерство, доминирование, зависимость, манипуляция, дискриминация, насилие, а также представлены механизмы регулирования гендерных ролей.

Ключевые слова: гендер, равенство, компетентность, возможности, привилегии, отношения, партнерство, доминирование, зависимость, манипулятивное, насилие, дискриминация.

Abstract. This article discusses the issues of forming gender equality competencies, styles of gender relations: partnership, domination, dependence, manipulation, discrimination, violence, and presents mechanisms for regulating gender roles.

Key words: gender, equality, competence, opportunities, privileges, relations, partnership, dominance, dependence, manipulative, violence, discrimination.

gender, discrimination, consistent, system, opportunity, social, cultural, development, attitude, improvement, concept.

Bizningcha, **gender kompetensiya** er-xotinlarning ayollik va erkaklik sifatlarini va androgen xususiyatlarini, erlik, ayollik burchi, vazifasi hamda majburiyatlari, shuningdek, shaxsiy, jinsiy xususiyatlarini,

rollarini namoyon etilishidagi gender me'yorlarlar borasida bilim, ko'nikmaga egalikni va amalda qo'llay olish darajasi bilan belgilanadi. Gender kompetentlik esa—erkaklik va ayollik sifatlarini amaliy faoliyatda xulq-atvor namunalari bilan bog'liq bo'lib, gender tenglik me'yorlarini jamiyat, ijtimoiy hayot, milliy-etnik qadriyatlar, hissiy-psixologik, ma'naviy, madaniy hayot talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida namoyon etish mahoratidir.

Gender xulq-atvorning tizimli kompetensiyasi-yaxlit xulq-atvor qismlarini tashkil etuvchi gender xatti-harakatlarni rejalashtirish, to'g'ri namoyon etish, anglash va takomillashtirish qobiliyatidir. Bu o'z o'rnida jinslar o'rtasidagi munosabatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi, zamonaviy munosabatlar shaklini va milliy etnik qadriyatlarni uyg'unlashtiradi, bu gender xatti-harakatlarga o'rgatish emas, aksincha shu bilimlarni dolzarb oilaviy va ijtimoiy gender muammolarni hal qilish ko'nikmalarini namoyish etish, o'zlashtirishdan iborat.

Nazariy jihatdan, gender kompetensiya — bu oilalarda er-xotin munosabatlarida tenglik, hamjihatlikda yashash, samarali mehnat uchun zarur bo'lgan va o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lgan shaxsning gender sifatlarini, layoqatlari va xususiyatlarining yig'indisidir.

Gender kompetensiya natijadorlikni ta'minlaydigan, ya'ni oilalarda va jamiyat miqyosida gender tenglikka erishishini ta'minlaydigan, gender sifatlarini va androgen xususiyatlarining inson imkoniyatlari orqali namoyon bo'lishidir.

Gender kompetensiya — insonning mutaxassis sifatidagi, balki ayol va erkak sifatida maqsadga yo'naltirilgan gender xulq-atvorini namoyon etilishi va uning imkoniyatlarini to'la namoyon etadigan harakatlari yig'indisidir.

Gender kompetensiya gender tenglikka oid o'zlashtirilgan va mavjud bilim, malaka va ko'nikmalarni amalda qo'llashdir, yetishmayotgan bilimlarni ta'minlash qobiliyati, o'z ayollik va erkaklik sifatleri, androgen xususiyatlarini, imkoniyatlarini namoyon etish bilan xarakterlanadigan zarur bilim, malaka, ko'nikmalarning hosilasidir.

"Kompetensiya" atamasi psixologik ishlarda keng qo'llaniladi. Ijtimoiy-psixologik kompetensiya. A.A. Bodalev, A.A. Derkach, L.G. Lapteva, A. N. Suxov, V. N. Kazansev va b.q. tadqiqotchilar tomonidan uzoq vaqt va juda samarali o'rganilgan; muloqotdagi kompetensiya Yu.M Jukov, L.A. Petrovskaya; ijtimoiy vakolat V.N.Kunis'na, N.V.Kazarinova, V.M. Pogol'sha V.N.Kunis'na, N.V.Kazarinova, V.M Pogol'sha; Yu.Mel' ishlarida va T.I. Samsonovanning ishlarida "Ijtimoiy kompetensiya kabi shaxsiy xususiyat insonga ijtimoiy muhitga adekvat moslashish va ijtimoiy muhit bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi", deyilgan. "Gender kompetensiyasi" tushunchasi yaqinda paydo bo'lgan va bu

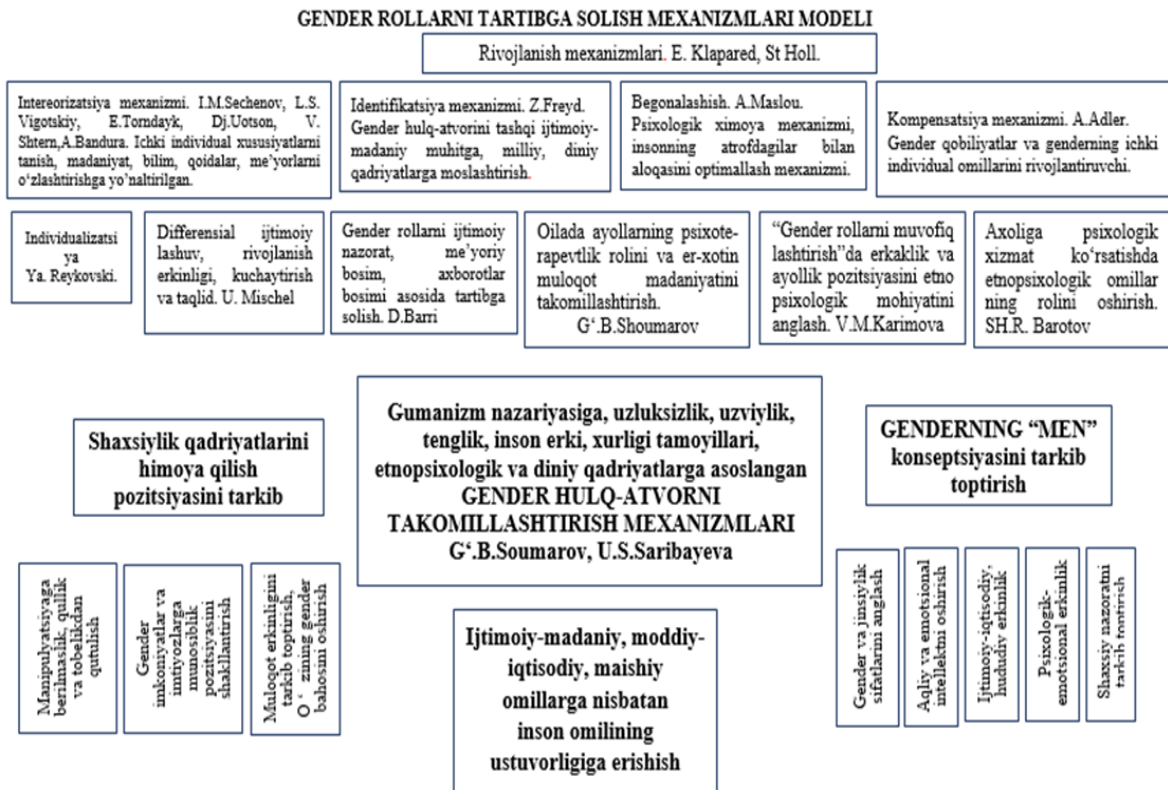
hodisani o‘rganish hali ham uning nazariy va empirik tadqiqotlarining dastlabki bosqichida I.S. Klesinaning bir qator tadqiqotlarida uchratish mumkin. I.S. Klesina ta’rifiga ko‘ra “Gender kompetensiya - Shaxsning gender munosabatlari sohasida samarali bo‘lishiga imkon beradigan xususiyati” tushuniladi. Gender kompetensiyasini insonga gender tengsizligi sharoitida adekvat tan olish va munosabat bildirish imkonini beruvchi xususiyat sifatida aniqlash mumkin, gender kompetensiyasi - erkaklar va ayollarning hayotidagi gender tengsizlik seksistik, kamsituvchi ta’sir va ta’sirlarga qarshi turish; gender tengsizligi holatlarini aniqlash qobiliyati sifatida, muallif I.S. Klesina tamonidan gender kompetensiya tushunchasiga ta’rif berilgan bo‘lsada, ammo gender kompetentlikni har jihatdan, batafsil qamrab oladigan qirralari yoritilmay qolgan.

Ilmiy manbalarga tayanib “Gender kompetentlik” va kompetensiya tushunchalarining ijtimoiy-psixologik mazmuni takomillashtirildi, xorij olimlarining tadqiqotlarini tahlil qilib, gender tenglik kompetentligining mualliflik ta’rifi ishlab chiqildi. Unga ko‘ra, “Gender kompetentlik” (ingl: “competence” – “gender qobiliyat”) – er-xotin munosabatlarida, oilaviy turmushda va jamiyat, ijtimoiy-madaniy hayotida yangilanayotgan gender tenglik me’yorlari, talablari borasidagi nazariy bilimlarni tez va onson o‘zlashtirish, gender xulq-atvorni namoyon etilishida samarali foydalanish, yuqori natijadorlikka erishish, hamda, gender va jinsiy sifatlarni o‘zlashtirish, amal qilish darajasini belgilovchi malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish qobiliyatidir, deb ta’rif berish mumkin. Shuningdek, “Gender kompetentlik - yangilangan konstitutsional qonunda belgilangan umumijtimoiy-madaniy me’yorlarini milliy qadriyatlarga asoslangan bilim, ko‘nikmalarni yuqori darajada, sifatlil va tez o‘zlashtirish, samarali foydalanish malakasi, mahorati iqtidor va qobiliyat” sifatida talqin etildi.

Er-xotinlar gender kompetentligi darajasini o‘rganish imkonini beradigan savolnoma ishlab chiqilib bir qator hududlarda olib borilgan tadqiqotlarda sinovdan dan o‘tkazildi. Savolnomada erkaklar va ayollar uchun 70 ta aloxida ishlab chiqilgan tasdiq mavjud bo‘lib, er-xotin o‘zaro munosabatlaridagi gender tasavvurlari, gender stereotiplari va gender ustanovkalarini gender kompetentlik darajasiga ta’sirining 7 ta parametri emperik tadqiq etildi: 1. Intellektual kompetentlik – tafakkurni kengligi, mulohazakorlik, fikrlarni to‘g‘ri boshqara olish darajasi; 2. Muloqot kompetentligi - o‘zaro axborot almashinuvi va munosabatlarni to‘g‘ri tashkil eta olish qobiliyatini shakllanganligi; 3. Emotsional kompetentlik, hissiy-emotsional intellekt darajasi; 4. Axloqiy kompetentlik darajasi va zulmkorlik; 5. Mehnatga munosabat kompetentligi – oilani moddiy-iqtisodiy ta’minlash darajasi; 6. Psixofiziologik kompetentlik, biologik va psixofiziologik uyg‘unlik darajasi; 7. Androgen kompetentlik -har ikki

jinsga xos xususiyatlarni tarkib topganligi va o‘z o‘rnida namoyon etilishi darajasi aniqlandi.

Shuningdek, gender shaxslararo munosabatlarda qo‘llaniladigan eng keng tarqalgan uslublar: sheriklik, dominantlik, qaramlik, manipulyativ, zo‘ravonlik shaklida ustunlikka intilish va kamsitilgan shakldagi itoatkorlik munosabatlari o‘rganildi va ularni yuzaga keltiruvchi mexanizmlar tahlil qilindi. Gender rollarni tartibga solish mexanizmlari modeli ishlab chiqildi.

Xulosa. Emotsional kompetentlik, hissiy-emotsional intellekt ko‘rsatkichi bo‘yicha ayollarni o‘zlari tomonidan ham, erlari tomonidan ham o‘rta, NiO(nizoli oila)da past darajada baholanishi o‘zbek ayollarida “uyat xissi, ibo-hayo” shaklidagi stereotiplarni shakllanganligini va gender tengsizlikka sabab bo‘lishini dalillaydi, ikkinchidan ayollar xissiyotlarini oshkora ifodalashdan, atrofdagilar tomonidan taftish qilinishdan hadiksirashi, qo‘rqishi kabi stereotiplar gender kompetentlikni shakllanishiga aks ta’sir ko‘rsatishini asoslaydi. Er-xotinlarning o‘zaro munosabatlari jarayonida sheriklik uslubi GT(gender tenglik)ni, aksincha, dominantlik, manipulyativ va qaramlik, zo‘ravonlik shaklidagi ustunlikka intilish va bo‘ysunuvchanlik shaklidagi kamsitilish holatlari gender tengsizlikni keltirib chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Клецина И.С. Гендерная компетентность личности //Гендерная психология: практикум. 2-е изд. / под ред. И.С.

Клесиной. – СПб.: Питер. 2009. - С. 316–339.

2. Основы социально-психологических исследований: учеб. для вузов / под общ. ред. А.А. Бодалева, А.А. Деркача, Л.Г. Лаптева. – М.: Гардарики, 2007.

3. Петровская Л.А. Развитие компетентного общения как одно из направлений оказания психологической помощи // Введение в практическую социальную психологию: учеб. Пособие / под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской. – М.: Смысл, 1996. – С. 150–166.

4. Saribayeva U.S. O‘zbek oilalarida gender tenglik va milliy qadriyatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. – T.: Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnali. 2021 yil 4-son, 34-36.

5. Shoumarov Sh., Shoumarov G.B. Muhabbat va oilaviy hayot. – T.: Ibn Sino nashriyoti. 1990. - 92 b.

ХОТИН-ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН ЗЎРАВОНЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ВА ЁРДАМ КЎРСАТИШ УСУЛЛАРИ

Кулдашева Гулбаҳор Давлятовна

Алфраганус университети “Психология” кафедрасининг доценти

Аннотация. Мақолада хотин-қизларга нисбатан зўравонлик ҳолатларини олдини олиш ва жабр кўрган аёлларга ёрдам кўрсатиш усуллари ёритилган. Зўравонликнинг психологик, ижтимоий ва ҳуқуқий оқибатлари таҳлил қилинган. Шунингдек, жабрланувчи аёлларни қўллаб-қувватлашда психолог, ҳуқуқшунос ва жамоат ташкилотларининг ролига алоҳида эътибор қаратилган. Замонавий психотерапевтик ва ижтимоий ёрдам кўрсатиш механизмлари тақдим этилган.

Калит сўзлар: хотин-қизлар, зўравонлик, профилактика, ёрдам кўрсатиш, психотерапевтик ёрдам, ижтимоий ҳимоя, ҳуқуқий ёрдам, жабрланувчи аёллар.

Аннотация. В статье рассматриваются методы предотвращения насилия в отношении женщин и способы оказания помощи пострадавшим. Анализируются психологические, социальные и правовые последствия насилия. Особое внимание уделяется роли психолога, юриста и общественных организаций в поддержке женщин-жертв. Представлены современные психотерапевтические и социальные механизмы помощи.

Ключевые слова: женщины, насилие, профилактика, помощь, психотерапевтическая поддержка, социальная защита, правовая помощь, жертвы насилия.

Abstract. The article examines methods of preventing violence against women and approaches to assisting victims. Psychological, social, and legal consequences of violence are analyzed. Special attention is given to the role of psychologists, lawyers, and community organizations in supporting female victims. Modern psychotherapeutic and social support mechanisms are presented.

Keywords: women, violence, prevention, assistance, psychotherapeutic support, social protection, legal aid, victims of violence.

Аёлга эҳтиром кўрсатиш, уларни эъзозлаш миллий қадриятларимизнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Афсуски, бугунги кунда ана шу азалий қадриятларни тушунмайдиган, ҳаётимизнинг мазмуни бўлган нозик хилқат вакилларига зўравонлик, тазйиқ ўтказиб, ҳақ-ҳуқуқларини оёқости қиладиганлар учрамоқда.

Аёл кишининг мунтазам зўравонликка дучор бўлиши, унинг ҳаётини хавф остида қолдириши ва бу эса ўз навбатида фарзандлар тарбиясига салбий таъсир этишини ўзи катта фожия. Бу руҳият бузилиши, асабийлик ва унинг оқибатида турли касалликларни келиб чиқишига сабаб бўлиб қолмоқда. Қолаверса, бу ҳолат нафақат оиланинг муҳитини бузилишига, балки фарзандларга нечоғлик таъсир кўрсатишини таъкидламасак ҳам бўлади. Шу боис бу сингари зўравонликни ҳар қанақасига тўхтатиш керак. Агар ўша босқичда масалани ҳал этиш имкони йўқ экан, эр-хотинни ажратиш керак. Маҳаллаларда яраштирув комиссиялари бор, улар албатта яраштириш тарафдорлари, лекин бу нотўғри. Ажрашув арзимас масала туфайли бўлса, яраштириш мумкин. Масалан сарподаги камчиликлар ёки арзимас можаро. Аммо мунтазам равишда зўравонлик бўладиган тақдирда, жуфтлик ажрашиши керак. Акс ҳолда бу аёлни суицидга қўл уришига ва жонига қасд қилишига сабаб бўлиб қолмоқда. Аёл зўравонликни унутиши ва ҳеч қачон бунга дош бермаслиги лозим.

Тошкент шаҳрида 11 та туман бўлса, ушбу туманларда яшовчи аёлларимизнинг сони 1 млн 322 минг 300 тани ташкил этади. Оилалар сони эса 7073 та. Вилоятдан келиб яшаётганларни статистика қилиб берадиган бўлсак, Тошкент шаҳрининг аҳолиси 2,5 млндан ошади. Уларнинг деярли тенг ярми аёлларни ташкил этапти.

Аёллар билан боғлиқ муаммолар нафақат зўравонлик, балки жиноятчилик билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Дейлик, аёл адашиб нотўғри йўлга кириб қолгандир. Бу каби аёллар, улар биринчи навбатда ўзини ҳимоя қилишга қодирмас, уларнинг ўз

кучига бўлган ишончи сушт. Улар етарли таълим олмаганликлари, касб-хунарга эга эмасликлари, иродасизлиги сабабли ҳаётдаги қийинчиликларни енгиб ўтишга тайёр эмас. Мана шундай ижтимоий гуруҳлар ўртасида зўравонлик қурбонлари кўплиги аниқланди.

Бундай фожиали ҳолатларни ҳамда оилада хотин-қизларимизни зўравонликдан жабр кўрмасликлари учун биринчи навбатда қизларимизнинг таълим олишига эътибор қаратиш керак. Халқимизда “қиз бола бировнинг хасми” деган гап бор. Уни фақат овқат пишириш, тикиш-бичиш ва меҳмон кутишга ўргатишдан ташқари ҳаётга тайёрлаш, келажақда ҳис-туйғуларини бошқара оладиган, ўзига ишонадиган ва мустаҳкам оёқда турадиган бўлмоғи лозим. Қўлида хунари бор аёл эрта ҳаётида бирор нохушлик рўй берганида ҳам ўзини йўқотиб қўймайди. Хатто 2-3 нафар фарзанди бўлса ҳам, ўз йўлини топа олади.

Шундан келиб чиққан ҳолда ҳозирги кунда хотин-қизлар реабилитация марказлари қошида ўқув марказлари ташкил этилган. Унда оғир вазиятга тушиб қолган аёлларни касбга ўқитиш ҳамда уларнинг бандлигини таъминлаш ишлари амалга оширилмоқда. Ушбу ўқув марказларида улар тикувчилик, заргарлик, психология, тадбиркорлик ҳамда компьютер сабоқлари бўйича таҳсил олишмоқда.

Ўзбекистонда зўравонликдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш марказлари учун статистик маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш бўйича электрон журнал ишлаб чиқилган. Пандемия шароитида дунё бўйлаб хотин-қизларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари кўпайгани қайд этилган. Бундай вазиятда зўравонликдан жабр кўрган аёлларни реабилитация қилиш институтларининг фаолияти муҳим аҳамият касб этмоқда.

Гендер бўйича статистикани ишлаб чиқиш ва уни таҳлил қилиш бу соҳада тенгликка эришиш усулларида бири ҳисобланса-да, шу пайтгача марказларда зўравонлик бўйича вазиятни таҳлил қилиш учун комплекс маълумотлар йиғилмаган.

Аниқ ва тўлиқ маълумотлар хотин-қизларга нисбатан зўравонлик ҳақида жамиятни хабардор қилишга хизмат қилади. Бундай ахборотнинг мавжуд эмаслиги ушбу муаммони ҳал қилиш бўйича олиб борилаётган ишларнинг самарасини баҳолашга имкон бермайди.

2020 йилнинг август ойидан бошлаб шелтерларнинг ҳар бир минтақавий бўлими зўравонлик қурбонларининг мурожаатларидан келиб чиқиб тўлдиради. Ҳар ой охирида марказлар янгиланган

маълумотларни республика реабилитация марказига юборади. Шу тариқа, гендер масалалари бўйича аниқ маълумотлар тўпланади.

Тошкент шаҳар ҳокимлиги матбуот хизмати маълумотига кўра таҳқиқланган аёлларнинг 60% ҳолатларда қариндошлари ва қайноналаридан жабр кўради, дея эълон қилди ва қайнонаси зулмига учрайди.

Тошкент шаҳрида зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш марказининг директорининг таъкидлашича, пойтахт ва унинг туманларида аёллар 40 фоиз ҳолатларда турмуш ўртоқларидан жабр кўрадилар 60 фоиз ҳолатларда эса қайноналари ва қариндошлари сабаб юзага келади.

Ушбу марказ расман 2019 йилнинг 29 август куни очилган бўлиб, 10 октябрга қадар марказга 184 нафар аёл мурожаат қилган. Уларнинг 98 нафари психологик ёрдам мақсадида, 25 нафари тиббий ёрдам сўраб ҳамда 35 нафари ҳуқуқий ёрдам зарурати билан мурожаат қилган. Бундан ташқари, реабилитация маркази ходимларининг ҳаракати билан 17 та оилани тиклашга эришилган.

Мутахассисларнинг сўзларига кўра, қариндошлар томонидан зўрлик ишлатишнинг деярли барча ҳолатлари ички муаммолар билан боғлиқ: "Эр-хотин ўртасидаги жиддий келишмовчилик сабаб, аёл боласи билан уйдан кетишга мажбур бўлади. Аксарият ҳолатда турар жой эрга ёки унинг отасига тегишли бўлганлиги сабабли аёл ўз қариндошларининг уйига қайтиб боради. Бизда жабр кўрган аёл ўз туғишган акасининг уйига борган ҳолат учраган. Ака уйланган, унинг бўйи етиб қолган фарзандлари бор. Шунда кутилмаганда синглиси қайтиб келиб, уйнинг бир қисмига эгалик қилган. Шу сабабли аканинг хотини, яъни келинойи жабрдийда аёлга қаршилик қилган. Шу жумладан, унга нисбатан жисмоний зўрлик ишлатган", - Маткаримова бундай ҳолатлар кўп учраётганлигини таъкидлайди.

Ўтказилган сўровномалардан маълум бўлишича хотин-қизларимиз кўп ҳолатларда оилада руҳий зўравонликлар туфайли жабрланыптилар. Бунда кўпроқ келинга нисбатан қайнона, қайнота, қайнсингил ва қайнопалар томонидан турли руҳий тазйиқлар ўтказилмоқда. Бунга сабаб ижтимоий тенгсизлик, яъни келинларимизга нисбатан қулга ёки хизматкорга қарагандек паст назар билан муомала қилиниши, сарпо ва сурувларнинг овсинлар олдида таққосланиши ва ерга уриш ҳолатлари кўпроқ учрамоқда.

Ҳозиргача мусулмон аёлига нисбатан унинг турмуш ўртоғи ёки иш жойида раҳбар томонидан, шунингдек бошқа жойларда амалга ошириладиган ҳаракатлар, шунчаки “табiiй ҳолат”дек қабул қилиниб келган. Бу нарсага ҳеч ким зўравонлик сифатида

қарамаган. Қолаверса, аёлларнинг ўзлари ҳам ушбу ҳолатларга кўниккан эдилар. Дейлик, турмуш ўртоғи унга қўл кўтардим, қайнона келинга хизматкордек муносабатда бўлдим, демак бу шундай бўлиши керак. Ахир у оила бошлиғи бўлганлиги сабабли бундай қилишга ҳақли. Яъни аёл итоаткор мавжудот сифатида бу нарсаларнинг барчасини ҳазм қилаверган.

Бу борада ҳатто Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев Навоий вилоятига ташрифи давомида Қизилтепа туманининг "Маликобод" маҳалласида нуроний онахонлар билан суҳбатлашди ва суҳбат давомида бўлажак қайноналарга ва шундай мақомга эга аёлларга маслаҳат берди.

"Агар биз аёлларнинг мавқеини яхшиласак, жамиятдаги ахвол ўзгаради. Келин ким? Келин — бизнинг қизимиз. Биз мана шу қизимиз учун яхши шароитларни яратиб беришимиз керак. Қайноналар келинни қизим, деб аташларини хоҳлайман. Ахир уларнинг ҳам қизлари бир кун келин бўлади. Сизлар нима учун аксарият ҳолларда ёш аёллар керакли шарт-шароитларни топа олмайдилар, дея савол беришингиз мумкин: чунки қайнонасидан яхши гап эшитмайди, эри ёмон муомала қилади. Натижада эр-хотин ажрашади, қайнона эса орадан олти ой ўтиб уйга янги келин олиб келади. Бу бизлар учун уят бўлиши керак. Шунинг учун ҳам мен бу мавзунини кўтардим, балки энди одамларга тушунарли бўлар", — деган президент.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, барча ривожланган давлатларда ҳар бир оиланинг ўз психологи, ҳуқуқшуноси бўлади, аммо бизда бу иш йўлга қўйилмаган. Агар оилавий поликлиника ҳамда маҳаллалар қошида хотин-қизларга бепул психологик ва ҳуқуқий маслаҳатлар бериш хизмати йўлга қўйилганда, оилада содир бўлинаётган бир қанча муаммоларни, жумладан зўравонликларни олдини олишга сабаб бўлар эди. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда психологик марказлар ҳамда махсус сайтлар ва телеграмм каналлари мавжуд, лекин бепул хизмат кўрсатиш ишлари ҳали яхши йўлга қўйилмаган.

Адабиётлар:

1. Kuldasheva, G. D. (2022). Socio-Psychological Barriers and Ways to Overcome Them. *Pioneer Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 1(4), 136-140.
2. Шоумаров Ғ. Б., Шоумаров Ш.В. Муҳаббат ва оила. – Т.: Ибн Сино, 1994.
3. Davlyatovna, K. G. (2024). Characteristics of the process of biological growth and development of the child. *Central Asian Journal of Education and Innovation*, 3(5-3), 188-192.

BULLING HODISASINING O‘SMIR TARAQQIYOTIGA TA’SIRI

D.Oribboyeva
NamDPI dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bullying hodisalarining o‘smirlar taraqqiyotiga ta’siri masalasi yoritilgan bo‘lib, bullying-bu biror shaxs yoki guruhning boshqa shaxs yoki guruhga nisbatan takroriy va qasddan tajovuzkor harakatlari bo‘lib, u psixologik, jismoniy yoki ijtimoiy shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. O‘smirlik davri-bu shaxsiy rivojlanish, identitetni shakllantirish va ijtimoiy munosabatlar o‘rnatish uchun muhim davr ekanligiga urg‘u berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik, bullying, taraqqiyot, intensiv, shaxs, viktimizatsiya

O‘smirlik davri - bu o‘zini anglashning intensiv shakllanishi va rivojlanish davri, bu adaptatsiya strategiyalari, shaxslararo munosabatlar va boshqalar bilan o‘zaro ta’sir modellarini shakllantirish uchun muhim davrdir. Ko‘pchilik o‘smirlar uchun o‘z shaxsini izlash (ijtimoiy, etnik, diniy va h.k.) dolzarb hisoblanadi. Ushbu yosh davri davomida o‘smirlar turli xulq-atvor modellarini "sinab ko‘rish" uchun ochiqroq bo‘ladilar, bu ularni kimligini bilish uchun yordam beradi. O‘z shaxsini topishga va kimligini aniqlashga intilayotgan o‘smirlar, ehtimol, bir qator turli xil va shakllarning sikllaridan o‘tib, o‘zlariga eng mosini topishga harakat qiladilar.

O‘smirlik davrida shaxsni rivojlantirish va saqlash ko‘plab omillar tufayli murakkab vazifadir, masalan, oilaviy hayot, atrof-muhit va ijtimoiy maqom, har qanday tashqi ta’sir o‘smir bolaning shaxsiyatiga o‘z izini qoldiradi. Zo‘ravonlik voqeasi o‘smirda shaxsning viktimizatsiya mexanizmlarini ishga tushiradi, bu esa umri davomida salbiy oqibatlarga olib keladi. Shu fakt tufayli maktabda xavfsizlikni tashkil qilish bugun muhim rol o‘ynaydi .

Bulling - juda keng tarqalgan hodisa bo‘lib, u ko‘pincha o‘smir shaxsiyati, oila va jamiyatga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tahqirlash ishtirokchilarida og‘ir jismoniy va psixologik oqibatlar, shu jumladan, o‘z joniga qasd qilish holatlarini keltirib chiqarishi tufayli, bullyingning oldini olish va uni bartaraf etish sohasidagi tadqiqotlar juda muhimdir.

Maktabdagi zo‘ravonlik (bulling) vaziyati, uzoq doimiy tahqirlash holati bo‘lgani uchun, o‘z tabiatiga ko‘ra yetarlicha stressli va uning barcha ishtirokchilari uchun katta ijtimoiy va psixologik oqibatlarga olib keladi. Shunday qilib, M. Vatson va Dj. Bernshteyn ishonchli ravishda isbotlaganki, uzoq muddatli tahqirlash qurbonlari o‘z tengdoshlariga

qaraganda nerv-psixik buzilishlar va depressiyaga ko‘proq duchor bo‘ladilar. Shuningdek, olimlar ta‘kidlaydilarki, yoshligidan bulling qurbonlari keyinchalik boshqa turdagi zo‘ravonlik qurbonlari bo‘lish ehtimoli ko‘proq, ularning atrof muhiti o‘zgarishidan qat‘iy nazar.

Maktab zo‘ravonligi (bulling) vaziyati, uzoq va sistematik tahqirlash holati bo‘lgani uchun, o‘z tabiatiga ko‘ra yetarlicha stressli va uning barcha ishtirokchilari uchun katta ijtimoiy va psixologik oqibatlarga olib keladi. Shunday qilib, M. Vatson va Dj. Bernshteyn ishonchli ravishda isbotlaganki, uzoq muddatli tahqirlash qurbonlari o‘z tengdoshlariga qaraganda nerv-psixik buzilishlar va depressiyaga ko‘proq duchor bo‘ladilar. Shuningdek, olimlar ta‘kidlaydilarki, yoshligidan bulling qurbonlari keyinchalik boshqa turdagi zo‘ravonlik qurbonlari bo‘lish ehtimoli ko‘proq, ularning atrof muhiti o‘zgarishidan qat‘iy nazar.

Zo‘ravonlik natijasida kelib chiqadigan buzilishlar, hoh darhol, hoh kechiktirilgan bo‘lsin, shaxsiyatning barcha funksiyalariga ta‘sir qiladi. Ular kelajakda insonning o‘zini to‘liq ro‘yobga chiqarishiga to‘sqinlik qiluvchi barqaror shaxsiy o‘zgarishlarga olib keladi.

Maktabdagi tahqirlash va tahqirlash ta‘lim olayotganlar tomonidan maktabdagi atmosferaga salbiy ta‘sir qiladi va o‘smirlar sog‘lig‘i bo‘yicha shikoyatlari, qo‘rquv va depressiya ularning maktabga qatnashi, darslardagi konsentratsiyasi va muvaffaqiyatiga ta‘sir qiladi.

Bulling maktab yoshidagi bolalar va o‘smirlar o‘rtasida jiddiy muammo bo‘lib, u barcha ishtirokchilarga, qurbonga, kuzatuvchiga va ta‘qib qiluvchining o‘ziga ham qisqa va uzoq muddatli oqibatlarga ega. Bulling qurbonga jiddiy jarohatlar yetkazadi. Bullingning salbiy oqibatlari turli xil bo‘lishi mumkin: o‘qishdagi yutuqlarda emas, balki o‘ziga nisbatan hurmatsizlik va ishonchsizlikdan tortib, yomon uyqu va diqqatni jamlashga qodir emasligigacha. Ijtimoiy izolyatsiya va yolg‘izlik hissi depressiv holatlarning rivojlanishiga olib keladi. Uquv motivatsiyasi ancha pasayadi va hatto maktabga borishni xohlamaslikka olib keladi. Bulling o‘z joniga qasd qilishning ko‘p sabablaridan biridir [Krivsova, Shapkina, Belevich, 2016]. Shuningdek, bulling uzoq muddatli jismoniy va psixologik oqibatlarga ega bo‘lishi mumkin. Ulardan ba‘zilari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: uydan qochish, maktab hayotidan chetlanish, maktab tadbirlaridan uzoqlashish, yolg‘iz qolish istagi, uyalish, qorin og‘rig‘i, bosh og‘rig‘i, panika hujumlari, uyqusizlik, tush ko‘rish.

Hozirgi vaqtdagi ta‘lim tizimida mutaxassislarning ta‘kidlashicha, bolalar o‘rtasidagi munosabatlarda zo‘ravonlik, tahqirlash va masxara qilish holatlari ko‘payib bormoqda, bu shaxsiy destruksiyalarga, depressiv holatlarga va o‘z joniga qasd qilish urinishlariga olib keladi.

Tahqirlash (bulling) o‘smirlar (bolalar)ning psixik sog‘lig‘i buzilishiga olib keluvchi muhim ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Bu holat turli xalqaro hisobotlarda tan olinadi, bu hisobotlar bolalar va o‘smirlar farovonligining buzilishi ko‘rsatkichlari qatorida bullingni o‘z ichiga oladi. Tengdoshlar o‘rtasidagi tahqirlash turli emotsional simptomlar, masalan, tashvish, depressiya, destruktiv xulq-atvor (nasha va spirtli ichimliklar suiiste‘mol qilinishi) va hatto keyinchalik ruлда e‘tiborsiz xulq-atvor va h.k. bilan bog‘liq³⁷

O‘z joniga qasd qilish fikrlari va ularni amalga oshirish bulling vaziyatida eng jiddiy xavf bo‘lib, jamiyat uchun eng shokli va travmatik oqibatdir. Bullingning sog‘liqqa uzoq muddatli ta‘siri haqidagi eng muhim ilmiy ishlardan biri ingliz olimlari tomonidan katta tanlovda (taxminan 1500 kishi) o‘tkazilgan longityud tadqiqotidir, bu tadqiqotda bolalik davrida maktab yillarida tahqirlash jarayoniga qurbonlar va agressorlar sifatida jalb qilinganlar [Wolke et al., 2013]. Bolalikda tahqirlash qurboni bo‘lgan kattalar yoki o‘zini navbatma-navbat qurbon yoki agressor sifatida tutadiganlar katta yoshda turli psixik buzilishlarni namoyon qiladilar: ularda o‘z joniga qasd qilish fikrlari (asosan erkaklarda), agorafobiya (ayollarda), shuningdek, depressiya, panik buzilishlar va umumiy tashvish buzilishi (har ikki jinsda ham uchraydi).

Maktabda bulling qilgan shaxslarda shaxsiyatning antisotsial rivojlanishi hukmronlik qiladi [Patterson, 1992]. Bullingning psixologik oqibatlari juda jiddiy va ba‘zan fojeali bo‘lishi mumkin. Tahqirlanish qurbonlari maktabga bormay qo‘yishadi, darslar va sinfdoshlarini yoqtirmaslik, o‘qishni yomonlashtirish va h.k. Viktimizatsiya bullingdan keyin og‘ir emotsional holatlar, qiynoqlar, depressiya, tashvish va bolalarda o‘z joniga qasd qilish fikrlari va niyatlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [Rigby, 1992].

Viktimizatsiya qurboni bo‘lgan o‘smirlar noxush xulq-atvor simptomlarini namoyon qilishi mumkin. Masalan, agar avval o‘smir atrofida gilariga nisbatan agressiya ko‘rsatmagan bo‘lsa, keyinchalik u o‘z boshidan kechirgan agressiv harakatlar va tahqirlashlarni takrorlay boshlashi mumkin. Maktab yillaridagi travma tajribasi o‘smirda depressiv holatlarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Depressiya viktimizatsiyaning turli shakllari, jumladan, jinsiy viktimizatsiya, zo‘ravonlik jinoyatlari, tengdoshlar tomonidan tahqirlash va oiladagi zo‘ravonlik bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Tahqirlash (bulling) emotsional buzilishlarga olib keladi — o‘smirlar yolg‘izlik, baxtsizlik va qo‘rquv hislarini tutishlari mumkin. Bu

³⁷ Издевательства со стороны сверстников в детстве и их влияние на психопатологию, суицидальность и преступность во взрослом возрасте Анат Брунштейн Кломек¹, Андре Сурандер², Хенрик Элонхеймо³ Психиатрия в журнале «Ланцет» 2015 октябрь;2(10):930-41.
DOI: 10.1016/S2215-0366(15)00223-0. Epub 2015 29 сентября.

ularda noqulaylik va o'zlarida nimadir noto'g'ri ekanligiga ishonch hosil qiladi. Bolalar o'zlariga bo'lgan ishonchni yo'qotishi va maktabga qatnashni yoqtirmaslikni boshlashi mumkin. Tahqirlash xususan, dunyoqarashi hali shakllanib bo'lmagan o'smirlarga jiddiy ma'naviy zarar yetkazadi. Tahqirlashning salbiy ta'sirini zo'ravonlik guvohlari ham his qilishadi. Ular keyingi qurbon bo'lishdan qo'rqishadi. Hatto ular tahqirlash ob'ektlari bo'lmasa ham, ularning ko'pchiligi o'zini himoya qilish uchun vaziyatga aralashmaslikni afzal ko'radi, to'g'ri reaksiya qilishni bilmaydi.

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, agressorlar agressiv xulq-atvor, jinsiy tazyiq va jinoyatchilik holatlariga katta yoshda ko'proq jalb qilinish ehtimoli yuqori. Bulling tufayli kelib chiqqan stress va tashvish bolalarning o'quv jarayonini jiddiy qiyinlashtiradi. Bu diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar orqali namoyon bo'ladi va o'quv materiallariga e'tibor qaratish imkoniyatlarini pasaytiradi, bu esa ularning maktabda olinayotgan ma'lumotlarni eslab qolish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bulling qurboni bo'lgan bolalar ko'pincha o'zlarini keraksiz, nochor, zaif va qo'rquvda his qiladilar, ayniqsa, agar agressorga nisbatan jismonan zaif bo'lsalar.

Bullingning yorqin uzoq muddatli oqibatlaridan biri emotsional zarardir. Bu holatning qurbonlari ko'pincha olislashish, sezgirlik, o'zini to'sish va nizolardan qochishni boshlaydilar. Ular turli psixosomatik simptomlarni, yuqori darajadagi tashvish va o'z-o'ziga ishonchsizlikni his qilishlari mumkin. O'qishga bo'lgan motivatsiyaning pasayishi va muloqotda qiyinchiliklar ham qurbonlarda uchraydi. Keyinchalik, bu simptomlar o'zini kam baholash, ishga joylashish imkoniyatlarining cheklanganligi, davom etayotgan dushmanlik hislari yoki intiqomga moyillik, atrofdagilarga ishonchsizlik, yangi ijtimoiy guruhlariga kirishni istamaslik va ijtimoiy izolyatsiya sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, alkogolizm yoki narkotik moddalarga moyillik, shuningdek, huquqiy muammolar va oilaviy zo'ravonlik holatlari ham rivojlanishi mumkin.

Bola doimiy ravishda og'riqli yoki travmatik voqealarga duch kelganda, u o'z hissiyotlari va xulq-atvorini nazorat qilishni yo'qotadi, bu nochorlik hissiga olib keladi. Bu holat "o'rganilgan nochorlik" deb ataladigan fenomenga olib kelishi mumkin. "O'rganilgan nochorlik"ni his qilgan bolalar, hatto holatni o'zgartirish yoki undan qochish imkoniyati mavjud bo'lsa ham, o'z tashvishli vaziyatlarini o'zgartirish yo'llari yo'q, deb ishonadilar. Bu holat turli psixologik buzilishlarni, masalan, tashvish buzilishlari, depressiya va fobiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, umumiy viktimizatsiya va o'smirlardagi salbiy kayfiyat o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik.

Bullingni asoratsiz voqea yoki o‘smirlik davridan o‘tib ketishning muqarrar qismi sifatida qarash mumkin emas. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bullingning qisqa muddatli oqibatlaridan tashqari, inson shaxsiyatiga uzoq muddatli ta‘sir ko‘rsatadi. Bulling qurbonlari jismoniy va ruhiy salomatlikning buzilishi xavfiga duchor bo‘ladilar. Bu stressli tajriba ularning katta yoshda psixologik farovonlik va ijtimoiy muvaffaqiyat darajasini pasaytirishi mumkin. Bullingning uzoq muddatli ta‘sirlari erta aralashuv va bulling qurbonlarini qo‘llab-quvvatlash muhimligini ta‘kidlaydi.

Bullingning oqibatlari nafaqat qurbonlarga, balki agressorlarga ham ta‘sir qiladi, ayniqsa, ularning harakatlari jazosiz qolgan bo‘lsa, bu mas‘uliyatsizlik hissiga olib kelishi mumkin. Guvohlar va neytral kuzatuvchilar ham ikkinchi darajali travmatizatsiyani boshdan kechiradi; ularning emotsional holati va psixologik bardoshlilik yomonlashadi, chunki ular doimiy ravishda keyingi "qurbonlar"ga aylanib qolish qo‘rqquvida yashaydilar. Shuning uchun, o‘smirlarning bulling vaziyatlaridagi viktimizatsiyasi bilan bog‘liq barcha omillar va oqibatlarni to‘liq ko‘rib chiqish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аверьянов, А. И. Буллинг как вызов современной школе / А. И. Аверьянов // Сборник научных трудов SWORLD. – 2021. – Т. 18, № 1. – С. 45–50.
2. Галкина, И. А. Школьный буллинг: причины, последствия, помощь / И. А. Галкина – URL: <http://laetitia.ru/index.php/rekomendatsii-spetsialistov/425-shkolnyj-bulling-prichiny-posledstviya-pomoshch>
3. Глазман, О. Л. Психологические особенности участников буллинга / О. Л. Глазман // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – № 1. – С. 159-165.
4. <https://uz24.uz/ru/articles/bulling-25-3-10>
5. Ригби, К. С., Деси, Э. Л., Патрик, Б. К., и Райан, Р. М. (1992). За пределами дихотомии «внутреннее–внешнее»: самоопределение в мотивации и обучении. *Мотивация и эмоции*, 16 (3), 165–185. <https://doi.org/10.1007/BF00991650>
6. Oribboyeva , D. (2024). BULLING O‘SMIRLARDA DOLZARB MUAMMO SIFATIDA. Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 1(12), 115–117. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/58095>
7. Ориббоева Д. Д., Каримова Н. Б. Психологик тадқиқотларда буллинг муммосининг гендер тахлили // Science and

Education. 2025. №3. URL:
<https://cyberleninka.ru/article/n/psihologik-tad-i-otlarda-bulling-mummosining-gender-tahlili> (дата обращения:
02.09.2025).

YANGI O‘ZBEKISTONDA XOTIN-QIZLARNING HUQUQLARINI TA’MINLASH BORASIDA OLIB BORILAYOTGAN ISHLAR

Aliyeva Zuxra Mamatkulovna

Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda mamlakatimizda Yangi O‘zbekistonda xotin-qizlar huquqlarini ta’minlash davlat siyosati xotin-qizlarning huquqlari eng oliy qadriyat sifatida qaralishi, Konstitutsiya hamda xarakterlar va taraqqiyot strategiyasida sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish masalasi hususida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekistonda xotin-qizlar huquqlari, davlat siyosati, Konstitutsiya, inson huquqlari, erkinliklari, oliy qadriyat, xarakterlar strategiyasi, taraqqiyot strategiyasi bo‘yicha yangi vazifalar.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос обеспечения прав женщин в нашей стране сегодня, в новом Узбекистане, где государственная политика рассматривает права женщин как высшую ценность, и поднимает их на качественно новый уровень в Конституции и стратегии действий и развития.

Ключевые слова: Права женщин в новом Узбекистане, государственная политика, Конституция, права человека, свободы, высшие ценности, стратегия действий, новые задачи стратегии развития.

Abstract. The article examines the issue of ensuring women's rights in our country today, in the new Uzbekistan, where state policy considers women's rights as the highest value and raises them to a qualitatively new level in the Constitution and the strategy of action and development.

Keywords: Women's rights in the new Uzbekistan, state policy, Constitution, human rights, freedoms, supreme values, strategy of actions, new tasks for development strategy.

Mamlakatimiz taraqqiyoti yangi bosqichida erishilgan natijalarning asosiy omili inson va uning manfaatlari bilan bevosita bog‘liq. Shu bois inson huquq va erkinliklarini ta’minlash, xalqimiz uchun farovon va

munosib turmush sharoiti yaratish, adolatli huquqiy davlat barpo etish demokratik islohotlarning bosh maqsadiga aylangan³⁸.

Keyingi yillarda barcha sohada xotin-qizlar va erkaklar tengligini ta’minlashning huquqiy asosini yanada mustahkamlash borasida salmoqli ishlar olib borilmoqda. Buni 42 dan ziyod me’yoriy-huquqiy hujjat qabul qilingani misolida ham ko’rish mumkin. Xususan, ikkita muhim hujjat — “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risida”gi hamda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo’ravonlikdan himoya qilish to’g’risida”gi qonunlar bu borada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy sohalarda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash maqsadida 2030-yilga qadar O’zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi qabul qilindi. Erkak va ayollar uchun nikoh yoshi 18 yosh etib belgilandi. Ayollar mehnati to’liq yoki qisman qo’llanilishi taqiqlanadigan mehnat sharoiti noqulay bo’lgan ishlar ro’yxati bekor qilindi³⁹.

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Buxoro viloyatini xotin-qizlar bilan ishlash yo’nalishida namunali hududga aylantirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash to’g’risida qarori talablari ijrosini ta’minlash maqsadida Ichki ishlar organlarida xotin-qizlar masalalari bo’yicha katta inspektor lavozimi joriy etildi⁴⁰.

Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoevning raisligida o’tkazilgan yig’ilishlarda xotin-qizlarni qo’llab-quvvatlash tizimi hamda ularning jamiyatdagi mavqeini yanada mustahkamlash masalalari bo’yicha bo’lib o’tgan videoselektor yig’ilishida bugungi kunning dolzarb vazifalari muhokama etildi.

Qayd etish lozimki, yurtimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy faolligini oshirish, ularning ma’naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, salomatligini mustahkamlash, oila, onalik va bolalikni muhofaza qilish bo’yicha imkoniyatlar hamda huquqiy kafolatlar yaratilgan.

Mamlakatda sog’lom oilani shakllantirish, oilada yuksak darajadagi ma’naviy-ahloqiy muhitni qaror toptirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, yoshlarni oila qurishga tayyorlash, oila mustahkamligini ta’minlash va uning manfaatlarini himoya qilish, sog’lom bola tug’ilishi va uni tarbiyalash masalalari davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan⁴¹.

Bu boradagi islohotlar respublikamizning chekka hududlariga yetib borishi va xotin-qizlar davlatning qo’llab-quvvatlashi va himoyasida ekanini bilishi zarur.

³⁸ <https://senat.uz/oz/articles/post-946> Олий Мажлис сенати.

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси// <http://www.lex.uz>.

⁴⁰ <https://senat.uz/oz/articles/post-946>

⁴¹ <https://ombudsman.uz/uz/docs/xotin-qizlar-huquqlarini-taminlash-davlat-siyosatining-ustuvor-yonalishidir>

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan hozirgi kunda “Ayollar daftari”da 630 mingdan ziyod xotin-qiz ro‘yxatda turgani, ulardan 200 ming nafari ishsiz ekani hamda ayollar o‘rtasida jinoyatchilik, oilada zo‘ravonlik va tazyiq holatlari, afsuski, hali ham uchrayotgani kuyinchaklik bilan qayd etildi. Ushbu raqamlar esa bevosita islohotlarning barcha mahallalar kesimida birday ishlayotganini, joylardagi ba’zi mansabdor shaxslar tomonidan murojaatlar yuzaki ko‘rilayotganidan dalolat.

Xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish Oliy Majlisning Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman) faoliyatining ustuvor vazifalaridan biri sanaladi⁴².

Oliy Majlisning Inson huquqlari bo‘yicha vakiliga Ombudsman nomiga O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari, xorijiy davlatlar fuqarolari va ombudsmanlari, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar, jamoat tashkilotlari va boshqa yuridik shaxslardan kelib tushgan murojaatlar 2024-yilda 23422 tani (2023-yilda 18622 ta) tashkil etdi. Murojaatlarning gender belgilari tahliliga ko‘ra, 2024 yilda xotin-qizlardan 9362 ta yoki 45,4 foiz va erkaklardan 11249 ta yoki 54,6 foiz murojaat kelib tushgan.

2024-yilda Ombudsmanga xotin-qizlar tomonidan ishonch telefoniga kelib tushgan murojaatlar pochta yoki boshqa aloqa vositalariga nisbatan ko‘pni tashkil etdi.

Agarda, Ombudsmanga murojaatlarning 45,4 foizi xotinqizlardan kelib tushgan bo‘lsa, ular tomonidan ishonch telefoniga kelib tushgan murojaatlar 47,9 foizni tashkil etgan. Bu esa, o‘z navbatida, yildan yilga xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlashga qaratilgan kompleks mexanizm shakllanganligidan, ular o‘z huquqlarini yanada anglab, ushbu huquqlarni amalga oshirishda zamonaviy va qulay vositalardan foydalanish ko‘nikmalari rivojlanayotganligidan dalolat bermoqda.⁴³

To‘g‘ri, mamlakatimizda ijtimoiy munosabatlar sohasida yuz berayotgan barcha yangilanish jarayonlari muayyan qiyinchiliklarsiz kechmaydi. Fuqarolar oila-nikoh munosabatlarida tez-tez ana shunday muammolarga duch kelishmoqda va bu Vakilga yo‘llagan murojaatlarida o‘z aksini topmoqda.

2021-yilida oilani himoya qilish bilan bog‘liq jami 391 ta murojaat kelib tushgan bo‘lib, ularning 228 tasida oilada ayolning turmush o‘rtog‘i tomonidan tahqirlanishi, 91 tasida voyaga yetmaganlarning huquqlari, 17 tasida oilada turmush o‘rtoqlaridan birining ota-onasi va yaqin qarindoshlari tomonidan tahqirlanishi, 17 tasida farzandini o‘z

⁴² <https://qalampir.uz/news/eng-ogir-murakkab-masalalarimiz-ayellar-buyicha-prezident-khotin-k-izlar-masalasida-yigilish-utkazdi-34035>

⁴³ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakilining (ombudsmanning) 2024 yildagi faoliyati to‘g‘risida ma‘ruzasi;

qaramog‘iga olish bo‘yicha, 7 tasida bolalarni ota-onasining uy-joyiga bo‘lgan huquqlari va 31 tasida boshqa holatlar ta’kidlangan.

Ushbu murojaatlar Ombudsman tomonidan darxol nazoratga olinib, tegishli chora-tadbirlar ko‘riladi. Lekin, tan olish kerakki xotin-qizlar orasida o‘z huquqlarini yaxshi bilmaydigan, doimo qiynoqqa uchragani uchun qo‘rqoq, ojiza, himoyasiz bo‘lib qolgan, huquqiy xabardorligi yetarli darajada bo‘lmaganlari ham bor. Ular Ombudsmanga murojaat qilmasa biz ham ularning og‘riqli muammolaridan bexabar qolishimiz mumkin.

Davlatimiz rahbari ayollarning huquqiy himoyasini kuchaytirish masalasiga alohida urg‘u berib, bugungi kunda tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarni himoyaga olish tizimini takomillashtirish zarurati bor ekanini qayd etdi. Haqiqatdan ham tazyiqqa uchragan ayollar 30 kun muddatga alohida himoyaga olinadi, undan keyingi jarayonlarning borishi bo‘yicha tizimda bo‘shliqlar mavjud.

Kelgusida ayollarning tazyiq va zo‘ravonlikdan himoyasi sud tomonidan ta‘minlanishi, alohida himoyaga olish muddatining bir yilgacha belgilanishi esa ularga yetarli darajada psixologik, ijtimoiy, huquqiy yordam berilishi va ish bilan ta‘minlanishiga xizmat qiladi⁴⁴.

Davlat rahbari videosektor yig‘ilishida xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash masalasi mamlakatimizning taraqqiyot strategiyasida eng muhim yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangani va ularning ijrosini tizimli tarzda, har bir mahalla kesimida amalga oshirish uchun Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida Prezident farmoni qabul qilinganini qayd etdi.

Albatta islohotlarni har bir mahalla kesimida amalga oshirish ko‘plab huquqlari qo‘pol ravishda buzilgan yoki chetlab o‘tilgan himoyasiz va ojiz xotin-qizlarni aniqlash va ularga amaliy yordam berishga zamin yaratadi.

Ta’kidlash joizki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar keng qamrovli bo‘lib, ular xotin-qizlarni ta‘lim olishi, ish va uy-joy bilan ta‘minlanishi, ularga teng mehnat sharoitlari yaratilishi bir so‘z bilan aytganda har tomonlama qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga oladi. Davlat rahbari ham o‘z ma‘ruzasida “Endi har bir mahallada ayollarning dardi bilan yashaydigan tizim bo‘ladi. Qaysi ayolga nima kerakligi, o‘qishi, davolanishi, bolalari tarbiyasi bo‘yicha mening stolimda adolatli raqam bo‘ladi, – deb ta’kidladi.

Shu o‘rinda qayd etish kerakki, yurtimizda xotin-qizlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, oliy ta‘lim bilan qamrab olish, kasbga yo‘naltirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. 2022-2023 o‘quv yilidan oliy ta‘lim muassasalari, texnikum va kollejlarda o‘qiyotgan xotin-

⁴⁴ O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi 561-son qonuni // <http://www.lex.uz>.

qizlarning ta’lim kontraktlarini to’lash uchun foizsiz ta’lim kreditlari joriy qilindi. Magistratura bosqichida o’qiyotgan barcha xotin-qizlarning shartnoma to’lovlarini davlat tomonidan qoplash tartibi belgilandi. Ehtiyojmand oila vakillari, yetim yoki ota-onasining qaramog’idan mahrum bo’lgan talaba xotin-qizlarning ta’lim shartnomalarini mahalliy byudjetning qo’shimcha manbalari hisobidan qaytarish shartisiz qoplash tartibi joriy qilindi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish masalalariga qaratilgan. Unda xorijiy oliy ta’lim muassasalarining bakalavriat ta’lim dasturlari bo’yicha — 50 nafar, magistratura ta’lim dasturlari bo’yicha — 10 nafar xotin-qizlarga har yili «El-yurt umidi» jamg’armasi orqali qo’shimcha grantlar ajratiish belgilangan. Shuningdek, mutaxassisligi bo’yicha kamida 5 yil mehnat stajiga ega, lekin oliy ma’lumotga ega bo’lmagan 500 nafar xotin-qizlarni har yili Qo’mita tavsiyanomalariga asosan davlat oliy ta’lim muassasalarining bakalavriat ta’lim yo’nalishlariga umumiy qabul parametrlaridan tashqari alohida test sinovlari natijalariga muvofiq to’lov-kontrakt asosida o’qishga qabul qilish amaliyoti joriy etildi.

Ayniqsa, 2022-2026 yillarga mo’ljallangan Xotin-qizlar ta’limini qo’llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqilishi jamiyatimizda olima ayollar ulushini sezilarli oshirish xizmat qiladi. Chunki dasturga ko’ra, davlat-xususiy sherikchilik asosida to’qimachilik sohasida alohida universitet tashkil etish, yangi o’quv yilidan boshlab, ta’lim kontraktlarini to’lash uchun qizlarga ilk marotaba 7 yil muddatga foizsiz kredit berish joriy qilinadi⁴⁵.

Yangi Parlamentimizda ayol deputatlar soni ikki barobarga ko’paydi". O’zbekistonda qisqa vaqt ichida xotin-qizlarning hukumat va jamiyatdagi rolini oshirishga, ularning bandligini ta’minlashga, ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga va muhtoj ayollarni qo’llab-quvvatlashga qaratilgan 20ga yaqin ta’normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi. Bu bilan xotin-qizlar huquqini himoya qilishning tegishli mexanizmlari yaratildi. Xulosa o’rnida aytish mumkinki, atoqli ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy: **“Qizlar hammadan ko’ra bilim olishga intilishi kerak, chunki bu bilim bilan kelajak avlodni tarbiyalaydi”**, deb uqtirgani bejiz emas. Aslida ham, har qanday rivojlangan jamiyatda taraqqiyot va sivilizatsiya darajasi ayolga bo’lgan munosabat, xotin-qizlarga yaratilgan imkoniyatlar ko’lami hamda miqyosi bilan belgilanadi.

⁴⁵ O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo’ljallangan yangi o’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”gi 60-sonli farmoni // URL:<http://www.lex.uz>.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi//
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2022-yil 28-yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi 60-sonli farmoni // URL:<http://www.lex.uz>.
3. <http://www.lex.uz>.<https://senat.uz/oz/articles/post-946>
4. <https://senat.uz/oz/articles/post-946>
5. <https://ombudsman.uz/uz/docs/xotin-qizlar-huquqlarini-taminlash-davlat-siyosatining-ustuvor-yonalishidir>
6. <https://qalampir.uz/news/eng-ogir-murakkab-masalalarimiz-ayellar-buyicha-prezident-khotin-k-izlar-masalasida-yigilish-utkazdi-34035>.

**ШИФОКОРЛИК КАСБИ ВА УНИНГ ЖАМИЯТДА ТУТГАН
ЎРНИ**

Хусанбоева Шодиёна Акмалжон қизи

University of Business and Science 2-курс талабаси

Аннотация. Ушбу мақолада шифокорлик касби ва унинг жамиятда тутган ўрни ҳамда шифокорлик касби учун зарур психологик хусусиялар ҳақидаги маълумотлар ўрин олган.

Калит сўзлар: шифокор, мотивация, сабр тоқат, эмпатия, касаллик, ишонч, соғлом ҳаёт

Шифокорлик касби инсоният учун энг зарур ва муҳим касблардан бири ҳисобланади, у соғлиқни сақлаш тизимининг мустаҳкам асосини ташкил қилади. Шифокорлар фақат касалликларни даволаш билан чекланмай, балки одамларнинг умумий соғлиғини муҳофаза қилиш ва яхшилашда ҳам катта аҳамиятга эгадирлар.

Ҳар бир инсон саломатликка эга бўлишни истайди ва бунинг таъминловчи касб эса шифокорликдир. Шу боис, бу касбга бўлган қизиқиш ва унда фаолият юритишнинг асосий мотивлари жуда катта аҳамиятга эга.

Биринчидан, шифокорлик касби одамларга ёрдам бериш истагидан келиб чиқади. Инсон ҳаётида касалликлар, жароҳатлар, турли муаммолар юзага келганда, шифокорлар уларни даволаш ва соғлом ҳаётга қайтариш вазифасини бажаради. Бу инсонпарварлик ҳисси шифокорларнинг асосий мотивациясидан бири ҳисобланади. Шифокорлар касалларни даволаш, ҳаётларини сақлаб қолиш учун хизмат қиладилар. Инсон саломатлиги учун жавобгарликни ҳис қилиш ва бошқаларнинг соғлиғи учун меҳнат қилиш мотиви

шифокорликка бўлган қизиқишни кучайтириб, ушбу касбни танлашга таъсир қилади.

Иккинчидан, бу касб илмга ва доимий ривожланишга бўлган иштиёқни талаб қилади. Тиббиёт соҳаси тез ривожланмоқда, янги усуллар, даволаш технологиялари доимий равишда пайдо бўлмоқда. Шифокорлар ўзига хос билим ва кўникмаларни доимо янгиллаб бориши керак. Бу эса касбнинг яна бир муҳими – билимга муҳаббат ва касбий ўсиш истагини уйғотади. Тиббиёт соҳаси доимо ривожланиб боради. Янги касалликлар, даволаш усуллари ва технологиялар пайдо бўлиши шифокорларни доимий равишда ўрганишга, билимларини янгиллашга ундайди. Илмга бўлган муҳаббат ва касбий ривожланиш истаги ҳам шифокорликни танлашга асосий мотивлардан ҳисобланади.

Учинчидан, шифокорлик касби катта масъулият ва садоқат талаб қилади. Инсоннинг ҳаёти ва саломатлиги билан боғлиқ қарорларни қабул қилиш, жавобгарликни олиш шифокорнинг асосий вазифасидир. Шунинг учун ҳам бу касбга бўлган эҳтирос ва ифтихор ҳисси унинг кучли мотивациясини ташкил этади.

Шифокорлик нафақат моддий томондан, балки маънавий жиҳатдан ҳам катта қувонч ва розилик келтирадиган касбдир. Касаллар соғлигини тиклаш, уларнинг миннатдорлигини кўриш – бу шифокор учун энг катта мукофотдир. Маънавий қониқиш шифокорликни танлашда муҳим мотив бўлиб хизмат қилади.

Шифокорлар жамиятда катта ҳурматга сазовор бўлган мутахассислардир. Бу касбга эга бўлиш инсонга иқтисодий барқарорлик, ижтимоий нуфуз ва ҳаётда ўз ўрнини топиш имконини беради. Шунинг учун ҳам бу омил шифокорликни танлашга ёрдам беради.

Натижада, шифокорлик касби фақатгина пул топиш воситаси эмас, балки инсониятга хизмат қилиш, илмга бўлган муҳаббат ва масъулиятни талаб қилувчи жуда маънавий ва қадрли касбдир. Бу мотивлар шифокорларнинг кундалик фаолиятида намоён бўлиб, уларнинг ишига масъулият билан ёндашишларини таъминлайди.

Шу тариқа, шифокорликни танлашда инсонпарварлик, илмга муҳаббат, жамиятга фойдали бўлиш истаги, маънавий қониқиш ва ижтимоий нуфуз каби турли мотивлар инсонга йўл кўрсатади. Бу омиллар ёшларни ушбу шарафли касбга жалб қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Шифокорнинг асосий психологиявий хусусияти-одамларга нисбатан меҳр-муҳаббат ва инсонийлик ҳисси. Касалларни ғамхўрлик билан кузатиш, уларнинг оғриғини енгиллаштириш ва соғлиқларини тиклаш учун юракдан ҳаракат қилиш шифокор психологиясининг асосини ташкил этади.

Шифокорлар кўпинча катта стресс ва мураккаб вазиятларда ишлайдилар. Касаллар ҳолатидаги тез ўзгаришлар, оғир диагностика жараёнлари ва шошилиш ҳолатлар сабр-тоқат ва тез қарар қабул қилишни талаб қилади. Шифокор психологиясида стрессга чидамлилиқ ва муаммоларни бартараф этиш қобилияти муҳим ўрин тутди.

Бу касб эгалари учун касаллар билан ишлашда эҳтиёткорлик ва руҳий барқарорлик зарур. Ҳис-туйғуларга берилиб кетмаслик, ҳар бир ҳолатни объектив баҳолаш шифокорнинг иш самарадорлигини оширади. Ушбу сифатлар шифокор психологиясининг ажралмас қисми саналади.

Шифокор беморлар билан мулоқот қилишда эмпатияга эга бўлиши уларнинг ҳолатини тушуниш ва ҳис қилиш қобилиятига эга бўлиши лозим. Беморларга мурожаат қилиш, уларнинг хавотирларини юмшатиш ва ишонч уйғотиш шифокорнинг иш жараёнини енгиллаштиради.

Шифокорлар доимо янги билимларни ўрганишга, касбий ўсишга интиладилар. Уларнинг масъулиятлилиги ва касбга содиқлиги касалларни сифатли даволашга ёрдам беради. Шифокор психологиясида ўзини ривожлантириш ва масъулиятни ўз зиммасига олиш муҳим ўрин тутди.

Хулоса қилиб айтганда, шифокор психологияси касбнинг муваффақияти учун муҳим бўлган кўплаб психологик сифатларни ўз ичига олади. Меҳр-муҳаббат, сабр-тоқат, эмоционал барқарорлик ва ишонч — булар барчаси шифокорнинг беморларга яхши ёрдам кўрсатиши учун зарур бўлган психологик асослардир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Юлдашева Ф.У. “Тиббиёт тарихи” Fan va texnologiya, 2018
2. Зарифбой Ибодуллаев “Тиббиёт психологияси” Zamin Nashr, 2019
3. Захидова М.З. “Ўзбекистонда оилавий тиббиёт асослари” O‘zbekiston, 2017.

PSIXOLOGIYANING JAMIYATDA TUTGAN O‘RNI

D.Oribboyeva

NamDPI dotsenti

Abdurashidova Dilfuza Akmaljon qizi

NamDPI maxsus pedagogika logopediya yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixologiya fanining jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati atroflicha tahlil qilingan. Inson shaxsining shakllanishi,

oila va ta’lim muassasalaridagi psixologik muhit, mehnat jamoalaridagi munosabatlar, sog’liqni saqlash tizimidagi ruhiy salomatlik masalalari psixologiya bilan bevosita bog’liqligi yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot asrida psixologik bilimlarning tobora ortib borayotgan ahamiyati ham ko’rsatib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Depressiya, eksperimental, ong, psixologiya, psixik, ruh, psixoanaliz, konditsionerlik, bixeviorizm.

Psixologiya — bu inson ongi, his-tuyg’ulari, xatti-harakatlari va ichki dunyosi haqidagi fan. U insonni, uning ichki kechinmalari va tashqi muhit bilan o’zaro munosabatini o’rganadi. Jamiyatni tashkil qiluvchi asosiy element — bu insonning o’zi. Shu sababli, psixologiya jamiyatda nihoyatda muhim va ajralmas o’ringa ega. Bu fan orqali nafaqat yakka shaxs, balki oila, jamoa va butun jamiyatni tushunish, boshqarish va rivojlantirish mumkin bo’ladi.

Inson shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishida psixologiya katta ahamiyatga ega.

Bolalar psixologiyasi, o’smirlar psixologiyasi, kattalar va qariyalar psixologiyasi kabi psixologiyaning tarmoqlari turli yoshdagi insonlar psixologiyasini tushunishga yordam beradi. Masalan, bola psixik jihatdan sog’lom bo’lmasa, uning kelajakdagi ijtimoiy munosabatlari, kasbiy yo’nalishi va shaxsiy hayotida muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun ham har bir tarbiyachi, o’qituvchi va ota-ona psixologiya asoslarini bilishi jamiyatning sog’lom bo’lishi uchun muhim hisoblanadi.

Psixologiyaning kelib chiqishi esa qadimgi davrga borib taqaladi, ammo uning zamonaviy ilmiy fanga aylanishi IX asr oxiri X asr boshlariga to’g’ri keladi. Qadimda yunon faylasuflari inson ongini va xulqi-atvorini tushunishga harakat qilganlar, bu esa psixologiya tushunchasining dastlabki qadami bo’ldi. Psixologiyani ilmiy asoslarda rivojlanishida esa Vilgelm Vundtning 1879-yilda birinchi eksperimental psixologiya laboratoriyasi yaratgani katta hissa qo’shdi.

Hermann Ebbinghaus (1850–1909) — xotira tadqiqotlarida eslash va unutish jarayonlarini o’rganishga asoslangan unutish egri chizig’ini ishlab chiqqan. Ebbinghaus eksperimental yondashuv orqali xotira mexanizmlarini tushunishga harakat qilgan.

William James (1842–1910) — amerikalik faylasuf va psixolog bo’lib, pragmatizm falsafiy oqimining asoschilaridan biri hisoblanadi. James “Psixologiyaning prinsiplari” asari orqali funksionalizm yondashuvini rivojlantirib, inson ongining amaliy jihatlarini o’rganishga urg’u bergan.

Ivan Pavlov (1849–1936) — rossiyalik fiziolog sifatida klassik shartli reflekslar (klassik shartlashish) bo’yicha tadqiqotlar olib borgan.

Uning mashhur qo‘ng‘iroq va it tajribalari inson va hayvonlarning o‘rganish jarayonlari haqidagi tushunchalarni tubdan o‘zgartirdi.

Bu olimlarning ishlari psixologiyani shakllantirishda va uning turli yo‘nalishlarining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

Inson psixologiyasi — bu murakkab tushunchaga jamiyatdagi har bir shaxsning o‘z psixikasi va ularning barchasi o‘zidan, fikrlash doirasidan kelib chiqqan holda tashqi olamdan axborotni qabul qiladi va javob qaytaradi.

Psixologiya — bu faqat ruhiy kasalliklar bilan shug‘ullanuvchi soha emas, balki inson hayotining barcha jabhalariga ta’sir etuvchi, jamiyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutadigan fan hisoblanadi. Jamiyatda tinchlik, barqarorlik, sog‘lom muhit, sog‘lom oila, sog‘lom shaxs va samarali mehnat muhiti bo‘lishida psixologik yondashuvlar beqiyos ahamiyatga egadir. Shu boisdan ham har bir sohada psixolog mutaxassislariga ehtiyoj ortib bormoqda.

Psixologiya inson ruhiyati bilan uzviy bog‘liq va ruhiyatga juda ko‘p omillar ta’sir qilishi mumkin. Insonlarda psixik kasallik ruhiyatga qilingan turli ta’sirlar sababli yuzaga keladi. Psixologiyaga jamiyatdagi insonlarni ehtiyoji qay darajada ortib bormoqda — albatta, biz buni insonlar bilan bo‘layotgan muloqotda ham bilishimiz mumkin. Hozirgi davrning o‘zida juda ko‘p stress holatlar, depressiya jarayonlari odamlarni o‘z qarg‘iga tortib ulgurgan.

Asabiylashish uchun muhim sabablar bo‘lmasa ham, tez asabiylashish oqibatida biz uchun qimmatbaho bo‘lgan sog‘lig‘imizdan ayrilib qolyapmiz.

Xulosa qilib aytish joizki, psixologiya — asli inson o‘zini anglashda, jamiyatda, oilada va hayotga bo‘lgan munosabatlarini o‘rganishga yordam beradi. Inson umri bo‘yi turli bosqichlarni bosib o‘tadi.

Psixik jarayonlar va shaxsning individual psixologik xususiyatlarini, umumiy qonuniyatlarini namoyon bo‘lish mexanizmlarini aynan psixologiya o‘rganadi. Psixologiya paydo bo‘lgan davrdan beri kundankun rivojlanib, yangiliklar kiritilib kelinmoqda va shu o‘rinda aytish kerakki, psixologlar insoniyat uchun katta yordam ko‘rsatishadi.

Psixologiya fani oddiy fan hisoblanmaydi — u nafaqat qiziqarli, balki bir insonning dunyoqarashini kengaytirib, hayotini albatta ijobiy tomonga tubdan o‘zgartirib yuborishga ham qodir.

Foydalanilgan adabiyot ro‘yxati:

1. Tillashayxova X.A., Jorayeva S.N., Abdullayeva R.M.
«Umumiy psixologiya» - Darslik T. TGPU. 2023
2. Jo‘rayeva S.N., Raxmonova N.A., Xayitova Z.M.
«Профессиональная психология» - Darslik T. TGPU. 2024

3. Asranbayeva M.X., Xalilova N., Oribboyeva D.,
Boymirzayeva D. Umumiy psixologiya // Darslik. – Namangan,
2023.

OILAVIY TARBIYA MUHITIDA VA MEHRIBONLIK UYIDA TARBIYALANGAN BOLALAR PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINING QIYOSIY TAHLILI

Rustamova Go‘zal Xolmuhammad qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oilaviy muhitda va mehribonlik uyida tarbiyalangan bolalarning psixologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Bolaning shaxsiy rivojlanish, emotsional holat, muloqot ko‘nikmalari va ijtimoiy moslashuv darajasidagi farqlar ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalarida oilaviy tarbiya bolaning emotsional barqarorligi va ijtimoiy integratsiyasini ta‘minlashda muhim omil ekani, mehribonlik uyida esa bolalarning psixologik ehtiyojlarini qondirish uchun qo‘shimcha pedagogik va psixologik yondashuvlar zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: to‘liq oila, adaptatsiya, deviant xulq, muloqot, ishonchsizlik, emotsional barqarorlik.

Аннотация. В данной статье проведён сравнительный анализ психологических особенностей детей, воспитывающихся в семейной среде и в доме милосердия. Показаны различия в личностном развитии, эмоциональном состоянии, коммуникативных навыках и уровне социальной адаптации. В результате исследования обосновано, что семейное воспитание является важным фактором обеспечения эмоциональной устойчивости и социальной интеграции ребёнка, тогда как в доме милосердия необходимо применение дополнительных педагогических и психологических подходов для удовлетворения психологических потребностей детей.

Ключевые слова: полная семья, адаптация, девиантное поведение, общение, недоверие, эмоциональная устойчивость.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the psychological characteristics of children raised in a family environment and those brought up in an orphanage. Differences in personal development, emotional state, communication skills, and the level of social adaptation are highlighted. The study substantiates that family upbringing is an important factor in ensuring a child’s emotional stability and social integration, while in orphanages it is necessary to apply

additional pedagogical and psychological approaches to meet children's psychological needs.

Keywords: nuclear family, adaptation, deviant behavior, communication, distrust, emotional stability.

Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lib, internat muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda: bu toifadagi bolalarning hayot sharoitlari ularning jismoniy, ruhiy, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga real ravishda to'sqinlik qiladi.

Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning internat muassasalarida yashash va rivojlanish sharoitlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bir tomondan, barcha tarbiyalanuvchilarda davlat tomonidan belgilangan ijtimoiy kafolatlar mavjud, ular to'liq davlat ta'minotida va tarbiyachilar bilan doimiy aloqada bo'ladilar.

Boshqa tomondan, internat turidagi muassasa tarbiyalanuvchisi har kuni tengdoshlari ortiqcha soni tufayli kuchli bosim ostida qoladi va bu jarayonda ularning ochiqcha, nomaqbul, hatto zo'ravonlikka asoslangan ta'sir shakllariga duch keladi. Ko'pchilik hollarda internat muassasalari tarbiyalanuvchilarida spontan tajovuzkorlik va boshqalardan keskin begonalashish kuzatiladi.

Tajovuzkor xulq-atvor va begonalashuv — bu bolalarga asotsial oilaviy muhitning ta'siri hamda ko'cha muhitidan muassasaga olib kirilgan asotsial o'zaro munosabat uslubining natijasidir. Bunday sharoitlarda bolalar o'rtasidagi umumiy munosabatlar uslubi odatda kuch pozitsiyasiga asoslanadi. Bu esa hujum qilishga tayyorlik, munosabatlarni majburan o'rnatishning o'ziga xos usuli, muloqot jarayonida begonalashtiruvchi-agressiv ohang, shuningdek, odatiy tahdidli holatlar va imo-ishoralarda namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, tarbiyalanuvchilar sonining ko'pligi sababli tarbiyachilar har bir bola bilan ishonchli munosabat o'rnatish va chin dildan mehribonlik ko'rsatishga qodir bo'la olmaydi. Ba'zan esa bolalar jamoasini boshqarishni yengillashtirish maqsadida ishonchli munosabatlar ataylab o'rnatilmaydi.

Bola mehribonlik uyiga kelganida, ular o'zlarini hamma narsa yangi va noma'lum bo'lgan “boshqa dunyoda” topadilar. Ular mahalliy qoidalarni bilishmaydi, ular atrofidagi odamlar bilan tanish emas va jamiyatda o'zini qanday tutish kerakligi haqida namuna ishlab chiqmagan.

Shunday qilib, u ikki tomonlama stressni boshdan kechiradi:

1. tanish muhitdan ajralish yoki oilani yo'qotish bilan bog'liq (agar ota-ona vafot etgan bo'lsa).

2. uning qoidalari va qoidalari bilan notanish muhitga kirish stressi.

Ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onasiz qolgan oddiy oila farzandlari kamdan-kam hollarda mehribonlik uylariga joylashtiriladi; ular odatda yaqin qarindoshlarning qaramog‘iga olinadi. Ushbu muassasalardagilarning aksariyati ijtimoiy jihatdan nochor oilalardan: jinoiy oilalar, ichkilikbozlar, giyohvandlar, o‘ta kambag‘al oilalar, ko‘cha bolalari va tashlab ketilgan bolalar (ko‘pincha nogiron bolalar).

Bola qanchalik erta ota-onadan ajratilsa va qanchalik uzoq muddat hamda ko‘proq izolyatsiya sharoitida muassasada yashasa, psixologik rivojlanishning barcha yo‘nalishlarida shunchalik kuchli deformatsiyalar namoyon bo‘ladi. Asosiy orttirilgan nuqson intellektual va shaxsiy rivojlanishning kechikishi hamda buzilishi hisoblanadi.

Bolalik davrida shaxs keyingi rivojlanishining poydevori, negizi shakllanadi. Aynan shu fundament bolaning keyinchalik rivojlanadigan sifatlarini belgilaydi — u lider bo‘ladimi yoki qurbon, uning o‘z-o‘zini baholashi qanday shakllanishi. Albatta, bu o‘zgarishi mumkin, biroq uning asosi barqaror qoladi. Agar bolaga har kuni u kuchsiz, hech narsani mustaqil qila olmaydi, deb aytilsa, u oxir-oqibat bunga ishonadi va butun hayotini shunday qarash bilan davom ettiradi. Demak, bolalikda butun hayot davomida amalga oshiriladigan hayotiy ssenariy shakllanadi.

Shuning uchun markaziy muammolardan biri — mehribonlik uyida tarbiyalanuvchi bolalarning **emotsional-irodaviy rivojlanishi muammosi** hisoblanadi. Tadqiqotchilarning barchasi shuni qayd etadiki, yetim bolalarda shaxsning normal shakllanishidan og‘ishlar eng ko‘p emotsional-irodaviy sohada uchraydi. Bular ijtimoiy o‘zaro munosabatlarning buzilishi, o‘ziga ishonchsizlik, o‘zini tashkil eta olmaslik, maqsadga intilishning pastligi, mustaqillikning yetarlicha rivojlanmaganligi, o‘zini baholashdagi nomuvofiqlik, boshqalar bilan normal munosabatlar o‘rnata olmaslik, hattoki hamkorlikka moyillikning butunlay yo‘qligida namoyon bo‘ladi.

Oilaviy tarbiya muhiti va mehribonlik uyida tarbiyalangan bolalarning psixologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish ularning shaxsiy rivojlanish jarayonini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Oilada voyaga yetayotgan bolalar ota-ona mehrini his qilib, emotsional barqarorlik va xavfsizlik hissiga ega bo‘ladilar. Ular kundalik muloqot orqali nutq, ijtimoiy ko‘nikmalarni tezroq rivojlantiradilar hamda ijobiy o‘z-o‘zini baholashga ega bo‘ladilar. Natijada bunday bolalar jamiyatga oson moslashadilar va ijtimoiy integratsiyada kamroq qiyinchiliklarga duch keladilar. Mehribonlik uyida tarbiyalanayotgan bolalarda esa individual e‘tibor va yaqinlik yetishmasligi ko‘pincha emotsional bo‘shliq, xavotir, ishonchsizlikni kuchaytiradi. Ularning muloqot ko‘nikmalari cheklangan bo‘lib, ijtimoiy adaptatsiya jarayonida qiyinchiliklarga duch

kelishadi. Bundan tashqari, emotsional nazorat yetishmasligi sababli ayrim hollarda deviant xulq-atvor shakllanish xavfi yuqori bo‘ladi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, oilaviy tarbiya bolaning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida kamol topishida beqiyos ahamiyatga ega. Mehribonlik uyida esa bolalarning psixologik ehtiyojlarini qondirish uchun qo‘shimcha psixologik qo‘llab-quvvatlash, individual pedagogik yondashuv va ijtimoiy moslashtirish dasturlarini ishlab chiqish zarurdir.

Xulosa. Oilaviy tarbiya bolaning shaxsiy rivojlanishi, emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Oilada tarbiyalangan bolalar o‘zini xavfsiz his qiladi, ishonch va ijobiy o‘z-o‘zini baholashga ega bo‘ladi. Mehribonlik uyida tarbiyalangan bolalarda esa emotsional ehtiyojlarning to‘liq qondirilmasligi, ishonchsizlik va ijtimoiy adaptatsiyada qiyinchiliklar ko‘proq uchraydi, shuningdek, deviant xulq shakllanish xavfi yuqoriligi aniqlanadi. Shu sababli mehribonlik uyidagi bolalar uchun maxsus psixologik-pedagogik yondashuvlar, individual qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy integratsiya dasturlarini keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. - СПб.: Речь, 2019
2. G‘oziyev.E.G. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent., 2020. 4. Karimova.V.M. Sotsiyal psixologiya- Toshkent., 2022.
3. Rustamova, G. Z. X. Q., & Dilshoda, T. U. (2025). Keksalarni yosh chegaralari psixologik muammo sifatida. *Science and Education*, 6(5), 356-361.
4. Rustamova, G. X. Q. (2025). Oilaning tarixiy rivojlanishi va bola tarbiyasidagi ijtimoiy psixologik o‘rni. *Science and Education*, 6(3), 205-208.
5. Rustamova, G. Z. X. Q., & Kamolova, A. O. Q. (2025). Nosog‘lom oila muhitida voyaga yetayotgan bolalarda ijtimoiy adaptatsiya muammosining psixologik xususiyati. *Science and Education*, 6(2), 301-305.
6. Rustamova, G. X. Q. (2025). Noto‘liq oilaning jamiyatdagi o‘rni va psixologik ta’siri. *Science and Education*, 6(4), 265-269.

OILADA GENDER TENGLIKNI TA'MINLASHNING HUQUQIY VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Valiyeva Mamlakatxon Muhammadjon qizi

Profi University Ingiliz tili va Adabiyoti yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Oilada gender tengligi inklyuziv va adolatli jamiyatlar barpo etishning asosiy tamoyilidir. Oilada gender tengligini ta'minlash huquqiy asoslarni ham, ijtimoiy-psixologik asoslarni ham qamrab oluvchi ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Huquqiy himoya va ijtimoiy-psixologik jihatlarni hal qilish orqali jamiyatlar, jinsidan qat'i nazar, odamlarga nisbatan adolatli munosabatda bo'ladigan qulay muhitni yaratishi mumkin. Ushbu maqola oilada gender tengligini ta'minlashning muhim huquqiy va ijtimoiy-psixologik asoslarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: gender tenglik, huquq, psixologiya, oila, jamiyat, qonun.

Аннотация. Гендерное равенство в семье является основным принципом построения инклюзивного и справедливого общества. Обеспечение гендерного равенства в семье требует многогранного подхода, охватывающего как правовую, так и социально-психологическую основу. Занимаясь правовой защитой и социально-психологическими аспектами, общество может создать благоприятную среду, в которой к людям, независимо от пола, относятся справедливо. В данной статье рассматриваются важные правовые и социально-психологические основы обеспечения гендерного равенства в семье.

Ключевые слова: гендерное равенство, право, психология, семья, общество, право.

Abstract. Gender equality in the family is the main principle of building inclusive and fair societies. Ensuring gender equality in the family requires a multifaceted approach that covers both legal and socio-psychological bases. By addressing legal protections and socio-psychological aspects, societies can create an enabling environment in which people, regardless of gender, are treated fairly. This article examines the important legal and socio-psychological foundations of ensuring gender equality in the family.

Key words: gender equality, law, psychology, family, society, law.

Kirish. Oilada gender tengligi adolatli jamiyatning asosidir. Bu qonuniylikdan yuqori bo'lgan va ijtimoiy-psixologik sohalarga chuqur kirib boradigan asosiy inson huquqidir. Oila birligi me'yorlar, qadriyatlar va xulq-atvorni rivojlantiradigan asosiy ijtimoiy institut bo'lib xizmat qiladi va bu gender tengligini ta'minlash uchun hal qiluvchi makonga

aylanadi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Oilada gender tengligini ta’minlashning huquqiy va ijtimoiy-psixologik asoslarini tushunish uyg’un munosabatlarni rivojlantirish, shaxslarning imkoniyatlarini kengaytirish va kamsitish amaliyotiga barham berish uchun muhim ahamiyatga ega. So’nggi yillarda hayotning barcha jabhalarida, jumladan, oilada ham gender tengligini tan olish va targ’ib qilish yo’lida global siljish kuzatilmoqda. Huquqiy bazalar gender asosidagi kamsitishlarga qarshi zarur himoya va kafolatlarni ta’minlashda, jinsidan qat’i nazar, barcha shaxslarning oila sharoitida teng huquq va imkoniyatlarga ega bo’lishini ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Ushbu huquqiy asoslar oilalarda adolat, adolat va kamsitmaslik tamoyillarini ta’minlash uchun asos bo’lib xizmat qiladi. Biroq, oilada gender tengligini targ’ib qilish qonun doirasidan tashqariga chiqadi. Madaniy me’yorlar, munosabatlar va e’tiqodlar kabi ijtimoiy-psixologik omillar ham oilaviy munosabatlardagi gender dinamikasiga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Ushbu ijtimoiy-psixologik jihatlariga e’tibor qaratish zararli stereotiplarga qarshi kurashish, o’zaro hurmatni rivojlantirish va barcha a’zolar gullab-yashnashi mumkin bo’lgan inklyuziv oila muhitini shakllantirish uchun juda muhimdir. Huquqiy va ijtimoiy-psixologik asoslarning kesishishini o’rganib, biz oiladagi gender tengligi bilan bog’liq murakkabliklarni har tomonlama tushunishimiz mumkin. Huquqiy himoya va ijtimoiy-psixologik dinamika o’rtasidagi bu o’zaro ta’sir oiladagi shaxslarning tajribalarini shakllantiradi, ularning o’ziga xosligi, vakolati va farovonligiga ta’sir qiladi. Ushbu ko’p qirrali o’lchovlarni o’rganish gender tengligini rag’batlantirishga yaxlit yondashuvlarni ishlab chiqish va barcha uchun tenglik, hurmat va qadr-qimmatni tarbiyalovchi qo’llab-quvvatlovchi oila tuzilmalarini yaratish uchun muhim ahamiyatga ega.[1]

Muhokama va natijalar. Huquqiy bazalar oila birligida shaxslarning huquq va majburiyatlarini shakllantirishda muhim rol o’ynaydi. Oila, nikoh, ajralish, meros va bolalar vasiyligiga oid qonunlar gender tengligini ta’minlashning muhim tarkibiy qismidir. Ushbu huquqiy qoidalar kamsitishning oldini olishga, shaxslarni suiiste’mollardan himoya qilishga va oilada teng imkoniyatlarni targ’ib qilishga qaratilgan. Ushbu qonuniy huquqlarni himoya qilish uchun ijro mexanizmlari ajralmas hisoblanadi. Qonunlarni samarali tatbiq etish, odil sudlovdan foydalanish va huquqbuzarliklarni bartaraf etish shaxslar, xususan, ayollar va marginal guruhlar o’z huquqlarini oila doirasida himoya qilishlarini ta’minlash uchun juda muhimdir. [2]

Gender asosidagi kamsitish va zo’ravonlik aybdorlarini javobgarlikka tortish orqali qonunchilik asoslari oilalarda hurmat va tenglik muhitini mustahkamlashga yordam beradi. Huquqiy o’lchovlardan

tashqari, ijtimoiy-psixologik omillar oiladagi munosabatlar, xatti-harakatlar va munosabatlarni shakllantiradi. Ta’lim va xabardorlikni oshirish tashabbuslari an’anaviy gender rollari va stereotiplariga qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega. O’zaro tushunish, hamdardlik va inklyuzivlikni targ’ib qilish oiladagi gender tafovutlarini davom ettiruvchi zararli me’yorlarni yo’q qilishga yordam beradi. Oilada gender tengligini ta’minlash uchun shaxslarning, ayniqsa ayollar va marginal guruhlarining imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Imkoniyatlarni oshirish tashabbuslari ko’nikmalarni rivojlantirish, etakchilikni rivojlantirish va o’z-o’zini hurmat qilish va o’z-o’zini samaradorligini oshirishni o’z ichiga olishi mumkin. Vakolatli shaxslar kamsitish amaliyotlariga qarshi turish, o’z huquqlarini himoya qilish va yanada uyg’un oila dinamikasiga hissa qo’shish uchun yaxshiroq joylashadilar. Samarali muloqot, nizolarni hal qilish ko’nikmalari va oilalarda sog’lom munosabatlarni rag’batlantirish gender tengligini ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ochiq muloqot, o’zaro hurmat va hamkorlik uchun joylar yaratish oilaviy rishtalarni mustahkamlashi va barcha a’zolar o’rtasida tenglikni ta’minlashi mumkin. Gender tengligiga to’sqinlik qiluvchi madaniy va ijtimoiy me’yorlarga murojaat qilish ham hayotiy ahamiyatga ega, chunki bu me’yorlar ko’pincha oilalarda kutish va xatti-harakatlarni shakllantiradi.[3]

Oilada gender tengligini ta’minlashning huquqiy va ijtimoiy-psixologik asoslari yanada adolatli va adolatli jamiyatni shakllantirishning hal qiluvchi jihatlari hisoblanadi. Gender tengligi to’g’risidagi qonunlar va oila qonunlari kabi huquqiy asoslar oilalarda tenglikni ta’minlash uchun asos yaratadi. Ushbu qonunlar oila birligidagi shaxslarning huquqlari, majburiyatlari va himoyasini belgilaydi. Oilada gender tengligi bilan bog’liq qonunlarni samarali amalga oshirish va ijrosini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Bu huquqbuzarliklarni bartaraf etish va oila a’zolarining kamsitish amaliyotlari uchun javobgarligini ta’minlash mexanizmlarini o’z ichiga oladi. Oilalarda gender kamsitish bilan bog’liq shikoyatlarni ko’rib chiqa oladigan ochiq va xolis sud tizimlarini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Bu shaxslarning qonuniy himoya va himoya vositalariga ega bo’lishini ta’minlaydi. Oilalarda gender tengligi haqida ta’lim va xabardorlikni oshirish an’anaviy gender rollari va stereotiplariga qarshi turishga yordam beradi.[4]

Bunga maktab o’quv dasturlari, jamoatchilikni tushuntirish ishlari va jamoatchilik tashabbuslari orqali erishish mumkin. Oila a’zolari, ayniqsa, ayollar va marginal guruhlar o’rtasida huquq va imkoniyatlarni oshirish tuyg’usini rivojlantirish tenglikni ta’minlash uchun juda muhimdir. Shaxslarga o’z huquqlarini himoya qilish va ongli qarorlar qabul qilish imkoniyatini berish oila ichidagi kuch dinamikasini

o‘zgartirishi mumkin. Oilalarda ochiq va hurmatli muloqotni rag‘batlantirish genderga asoslangan nizolarni hal qilishga yordam beradi va tushunishni rag‘batlantiradi. Mojarolarni ijobiy hal etish ko‘nikmalarini o‘rgatish yanada uyg‘un va teng oila muhitiga hissa qo‘shishi mumkin. Oilalarda gender tengsizliklarini davom ettiruvchi chuqur ildiz otgan madaniy va ijtimoiy me‘yorlarga e‘tibor qaratish zarur. Bu zararli amaliyotlarga qarshi kurashish, ijobiy rol modellarini targ‘ib qilish va inklyuziv xatti-harakatlarni rag‘batlantirishni o‘z ichiga olishi mumkin. Jamiyatlar mustahkam huquqiy asoslarni ijtimoiy-psixologik aralashuvlar bilan birlashtirib, oilada gender tengligi nafaqat qonun bilan himoyalangan, balki ijtimoiy adolat va inson huquqlarining asosiy tamoyili sifatida qabul qilinadigan muhitni yaratishi mumkin. Ushbu yaxlit yondashuv oilaning yanada adolatli va inklyuziv dinamikasiga yo‘l ochib, alohida shaxslar, oilalar va umuman jamoalarga foyda keltirishi mumkin.[5]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, oilada gender tengligini ta‘minlashning huquqiy va ijtimoiy-psixologik asoslari o‘zaro bog‘liq va adolatli jamiyatni yaratish uchun muhim ahamiyatga ega. Huquqiy himoyani ijtimoiy-psixologik aralashuvlar bilan uyg‘unlashtirib, jamiyatlar o‘zaro hurmat, adolat va teng imkoniyatlar qo‘llab-quvvatlanadigan oilaviy muhitni barpo etishlari mumkin. Oilada gender tengligiga yaxlit yondashuvni qo‘llash sog‘lom munosabatlar, kuchli jamoalar va hamma uchun yanada inklyuziv jamiyatga yo‘l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Platon. Sobr. s.: 4 jildda — T. 3. — M.: Fikr, 1994. — 477 b.[1]
2. Ilyenkov, E. V. Falsafa va madaniyat [Matn] / E. V. Ilyenkov. — M.: Politizdat, 1991. — 374 p. \Ilyenkov, E. V. Shaxs nima [Matn] / E. V. Ilyenkov. — M.: Politizdat, 1984. — 358 p.[2]
3. Kletsina, I.S. Gender munosabatlari psixologiyasi. Nazariya va amaliyot [Matn] / I. S. Kletsina. — Sankt-Peterburg: Aleteyya, 2004. — 408 p.[3]
4. Gapova, E. Gender nazariyasi antologiyasi [Matn] / E. Gapova. — Minsk.: Propylaea, 2000. 8 — 9 p.[4]
5. Fyedyernalnoye agyentstvo po obrazovaniyu GOU VPO "Krasnoyarskiy gosudarstvyenniy pyedagogicheskiy Univyersityet im. V.P. Astafeva "\J.G. Duskaziyeva\Gyendyernaya psixologiya\Uchebnoe posobie[5]

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI YAXSHILASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

РОЛЬ СЕМЕЙНОЙ ПОДДЕРЖКИ В ФОРМИРОВАНИИ УСТОЙЧИВОСТИ МОЛОДЁЖИ К СОЦИАЛЬНЫМ ВЫЗОВАМ

Р.К. Исламова,

Заведующий кафедрой внутренних болезней, Profi University,
Ташкент, Узбекистан.

Н.У. Агзамходжаева

PhD, старший преподаватель кафедры внутренних болезней,
Profi University, Ташкент, Узбекистан

Аннотация. В современных условиях глобальных трансформаций и социальных изменений семья играет ключевую роль в формировании психологической устойчивости молодёжи. Поддержка со стороны родителей способствует развитию стрессоустойчивости, эмоциональной стабильности и социальной адаптивности. Семейные ценности и внутрисемейное взаимодействие выступают важными факторами профилактики девиантного поведения и формирования позитивного жизненного сценария у молодёжи.

Ключевые слова: Семейная поддержка; молодёжь; устойчивость; социальные вызовы; психологическая адаптация.

Annotatsiya. Bugungi globallashuv va ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida yoshlarning psixologik barqarorligini shakllantirishda oila muhim o'rin tutadi. Ota-onalar tomonidan beriladigan qo'llab-quvvatlash stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuvchanlikni rivojlantiradi. Oilaviy qadriyatlar va o'zaro munosabatlar yoshlar orasida og'ishgan xatti-harakatlarning oldini olishda va ijobiy hayotiy ssenariyni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Oilaviy qo'llab-quvvatlash; yoshlar; barqarorlik; ijtimoiy chaqiriqlar; psixologik moslashuv.

Abstract. In the context of globalization and rapid social changes, the family plays a crucial role in shaping the psychological resilience of young people. Parental support enhances stress resistance, emotional stability, and social adaptability. Family values and intra-family interaction serve as important factors in preventing deviant behavior and promoting the development of a positive life scenario among youth.

Key words: Family support; youth; sustainability; social challenges; psychological adaptation.

Введение и цель. Семья традиционно является одним из важнейших социальных институтов, выполняющим функции социализации, воспитания и психологической поддержки личности [1,2]. Именно в семейной среде закладываются основы эмоциональной стабильности, ценностных ориентаций и моделей поведения, которые во многом определяют способность индивида справляться с жизненными трудностями.

В последние десятилетия в условиях социально-экономических и культурных трансформаций значимость семьи существенно возрастает. Молодёжь сталкивается с новыми вызовами, среди которых — нестабильность рынка труда, рост безработицы, вынужденные миграционные процессы, ускорение информационных потоков [3,4]. Эти факторы повышают уровень неопределённости и тревожности, что делает семью ключевым источником ресурсов для психологической адаптации.

Психологическая устойчивость (резильентность) определяется как интегративная характеристика личности, включающая способность справляться со стрессом, сохранять продуктивность и адаптироваться к меняющимся условиям [5]. Формирование резильентности происходит в результате взаимодействия как индивидуальных, так и социальных факторов. Среди последних особая роль принадлежит семейной поддержке, которая способна компенсировать негативное влияние внешних стрессоров, способствовать формированию позитивных копинг-стратегий и развитию конструктивного поведения в кризисных ситуациях.

Современные исследования демонстрируют, что высокий уровень семейного взаимодействия ассоциирован с меньшей вероятностью развития психоэмоциональных нарушений у молодёжи, в то время как дефицит поддержки семьи коррелирует с повышенной уязвимостью к стрессу, депрессии и риском девиантного поведения [6].

Целью настоящего исследования является определение влияния семейных факторов на психологическую устойчивость молодёжи.

Материалы и методы. Исследование было проведено в 2023–2024 гг. на базе образовательных учреждений г. Ташкента, включая средние школы, колледжи и университеты. В выборку вошли 280 респондентов в возрасте от 17 до 25 лет, из которых 52% составляли девушки и 48% — юноши. Такой возрастной диапазон

обусловлен тем, что именно в данный период молодые люди наиболее активно сталкиваются с задачами профессионального самоопределения, социальной адаптации и построения самостоятельной жизни.

Для изучения психологической устойчивости применялась шкала Коннора–Дэвидсона (Connor–Davidson Resilience Scale, CD-RISC), которая широко используется в международных исследованиях как валидный и надёжный инструмент для оценки стрессоустойчивости и резильентности личности [5].

Кроме того, в исследовании были использованы:

стандартизированные социологические анкеты, включающие блок вопросов о характере внутрисемейных отношений, уровне доверия, наличии эмоциональной и материальной поддержки [6,7];

полуструктурированные интервью, позволившие глубже проанализировать индивидуальные особенности восприятия семейной поддержки и стратегии преодоления стрессовых ситуаций [8];

самооценочные шкалы, отражающие субъективное восприятие респондентами уровня поддержки семьи и их готовности к социальным вызовам [9].

Статистическая обработка данных проводилась с использованием пакета SPSS Statistics 26.0. Применялись методы описательной статистики (средние значения, стандартные отклонения), корреляционный анализ (коэффициент Пирсона) для выявления взаимосвязи между уровнем семейной поддержки и показателями резильентности, а также сравнение средних значений между подгруппами респондентов (t-тест Стьюдента, U-критерий Манна–Уитни). Статистически значимыми считались различия при уровне $p < 0,05$.

Результаты. Анализ показал, что эмоциональная поддержка семьи играет определяющую роль в формировании стрессоустойчивости у молодёжи. По данным шкалы CD-RISC, средний уровень резильентности у респондентов с выраженной семейной поддержкой составил $72,4 \pm 8,1$ балла, тогда как у тех, кто отмечал низкий уровень поддержки, — лишь $53,6 \pm 7,9$ балла ($p < 0,01$). Разница составила 35,1%.

В группе молодых людей, получающих регулярную эмоциональную поддержку родителей, 68% респондентов продемонстрировали высокий уровень резильентности (≥ 70 баллов), в то время как среди участников с минимальной поддержкой таких оказалось только 29%.

Дополнительно выявлена значимая корреляция между уровнем доверия в семье и социальной адаптивностью ($r=0,42$; $p<0,01$). Участники, указавшие на доверительные отношения в семье, в 74% случаев демонстрировали активные стратегии преодоления стресса, против 38% среди тех, кто оценивал внутрисемейные отношения как слабые.

Совместное решение проблем внутри семьи также показало выраженный эффект: 62% опрошенных, у которых такие практики присутствовали, имели высокий уровень конструктивного поведения в стрессовых ситуациях, против 27% у респондентов без подобной практики.

Материальная поддержка семьи положительно коррелировала с субъективным чувством социальной безопасности ($r=0,29$; $p<0,05$), однако её влияние на уровень резильентности оказалось менее выраженным.

Гендерный анализ выявил различия: девушки чаще отмечали значимость эмоциональной поддержки (81% против 59% у юношей), тогда как юноши придавали большее значение совместному поиску решений (67% против 44% у девушек).

Таким образом, результаты демонстрируют, что семья является ведущим источником психологических ресурсов, определяющим траекторию адаптации молодёжи к современным социальным вызовам [2,10].

Заключение. Полученные результаты убедительно свидетельствуют, что семейная поддержка играет ключевую роль в формировании психологической устойчивости молодёжи в условиях современных социальных и экономических вызовов. Наличие доверительных внутрисемейных отношений, регулярная эмоциональная и, в меньшей степени, материальная помощь обеспечивают молодым людям более высокие показатели стрессоустойчивости и социальной адаптивности. Эти данные подтверждают, что семья выступает не только как фактор первичной социализации, но и как главный источник психологических ресурсов, определяющий траекторию развития личности в период ранней взрослости. Особенно важно, что практики совместного решения проблем внутри семьи способствуют формированию конструктивных стратегий поведения в стрессовых ситуациях и снижают риск девиантных форм адаптации. С практической точки зрения результаты исследования указывают на необходимость интеграции семейного компонента в образовательные и профилактические программы, ориентированные на молодёжь. Повышение психологической грамотности родителей, развитие навыков внутрисемейной

коммуникации и поддержки могут стать важными направлениями укрепления социальной устойчивости молодого поколения.

Таким образом, семейная поддержка должна рассматриваться как один из приоритетных ресурсов общества, способный не только повысить уровень резильентности молодёжи, но и снизить риск распространения стрессовых расстройств, тревожно-депрессивных состояний и деструктивного поведения.

Литература:

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита. — М.: Изд-во Института психологии РАН, 1994. — 232 с.
2. Бочарова В.Г. Семья и формирование личности подростка. — М.: Педагогика, 2002. — 178 с.
3. Connor K.M., Davidson J.R.T. Development of a new resilience scale: The Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC). // *Depression and Anxiety*. — 2003. — Vol. 18(2). — P. 76–82. doi:10.1002/da.10113
4. Гурко Т.А. Молодёжь и семья: социологический анализ. — М.: ИС РАН, 2016. — 214 с.
5. Masten A.S. Ordinary magic: Resilience processes in development. // *American Psychologist*. — 2001. — Vol. 56(3). — P. 227–238. doi:10.1037/0003-066X.56.3.227
6. Нечаева Н.В. Социальные ресурсы семьи в формировании устойчивости молодёжи к стрессу. // *Социологические исследования*. — 2019. — №8. — С. 84–91.
7. Walsh F. Family resilience: A framework for clinical practice. *Family Process*. 2003;42(1):1–18. doi:10.1111/j.1545-5300.2003.00001.x.
8. Rutter M. Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *British Journal of Psychiatry*. 1985;147: 598–611. doi:10.1192/bjp.147.6.598.
9. Ungar M. Resilience across cultures. *British Journal of Social Work*. 2008;38(2):218–235. doi:10.1093/bjsw/bcl343.
10. Werner E.E., Smith R.S. *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. Ithaca, NY: Cornell University Press; 1992. — 280 p.

ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИКИ В РЕАЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Парпиева Нодира Тулкуновна

Profi University, доцент кафедры “Начальное образование”
кандидат физика-математических наук

Аннотация. В статье рассматривается применение математики и геометрии в различных жизненных ситуациях человека.

Ключевые слова: математика, вычисления, жизнь, геометрия, мышление, логика.

Annotatsiya. Mazkur maqolada matematika va geometriyani insonning turli sohalarda qo‘llashi qaraladi.

Kalit so‘zlar: matematika, hisob-kitoblar, hayot, geometriya, tafakkur, mantiq.

Annotation. The article examines the application of mathematics and geometry in various human life situations.

Keywords: mathematics, calculations, life, geometry, thinking, logic.

В наше время сложно найти сферу человеческой деятельности, в которой бы не использовалась математика. Она пробралась во все без исключения технические и естественные науки: химию, физику, астрономию и т.д. Без применения математики невозможны живопись, торговля, спорт, военное дело, медицина, археология, правоведение. Математика каждый день используется в деятельности человека. В абсолютно всех отраслях экономики и производства применение математики сейчас просто необходимо.

Компьютеризация и информатизация абсолютно всех общественных сфер деятельности послужили фактором последующего возрастания значения математики.

Именно это привело к «математизации» многих сфер деятельности, в каковых до этого методы математики почти никак не применялись, например, определенные области педагогики, биологии и психологии, лингвистики и искусства.

Математическое образование является неотъемлемой частью образования в широком понимании этого слова, существенным элементом формирования личности. Многие задаются вопросом «А зачем нужна математика?». Мы настолько привыкли к ней, что просто не замечаем ее в повседневной жизни, но используем постоянно. Почему мы изучаем формулы и аксиомы, для чего нужны теоремы? Многие утверждения математики близки и

интуитивно понятны человеку. Например, любимое всеми пешеходами "срезание углов", чтобы сократить свой путь – ведь за этим стоит простое и красивое утверждение, что в треугольнике любая сторона по длине меньше суммы длин двух других. Или почему переходя проезжую часть нужно двигаться по перпендикуляру к тротуару?

Что будет, если математика исчезнет из нашей жизни? Давайте рассмотрим популярные виды деятельности, докажем сами себе, что без математических вычислений, наш мир не сможет существовать. Многие отождествляют математику с арифметикой, другие говорят, что главная цель математики – обучить людей думать иначе, ставя сложные задачи, для нахождения интересных решений «Математика формирует логическое мышление, способность индивидуально решать проблемы, умение быстро понять суть и найти к жизненной проблеме удобный и простой подход». К сожалению не всегда очевидно участие математики в том или ином вопросе, многие математические расчеты на сегодняшний день автоматизированным и выполняются специализированными программами. Поэтому участие математики в повседневной жизни современному человеку видится всё меньше и меньше. В данной работе мы ограничимся наиболее простыми и наглядными "ниточками", связывающими наш быт и математику.

Математика в спорте. Для отслеживания прогресса и достижений в спорте используют результаты – какой вес взял спортсмен, за сколько времени он проплыл, сколько мячей забросил в корзину.⁴⁶ А для фиксации, сравнения и записи результатов применяют математику. В каждом виде спорта мы применяем натуральные числа, к примеру: для счета, а ведь без счета – не будет игры.

Вот некоторые примеры: Любой вид соревнований на скорость (плавание, кросс, автогонки и др.) используют подсчет результата в секундах, минутах или часах, а время у нас записывается числами! Разница между результатами — простейшие арифметические действия! В игровых видах спорта (футбол, баскетбол, хоккей, волейбол и пр.) счет идет на очки. В баскетболе, например, заброс мяча в корзину со штрафного даёт 1 очко, с игры из-под кольца - 2 очка, а 3 очка при броске из-за дуговой. А очки — это же тоже числа! И разница между очками ничто иное как обычная арифметика. В таких видах спорта как гимнастика, фигурное катание, прыжки в воду подсчет результата ведется с помощью баллов. Баллы даются судьями за выполнение того или

⁴⁶ Шикин Е.В. Гуманитариям о математике [Электронный ресурс] / // Москва

другого элемента. Баллы – тоже обычные числа! И опять, те кто наберет больше баллов, определяют благодаря математики!

А что насчет «самого математического спорта» - шахматы! На небольшой доске размещается поле для бесчисленных комбинаций и ходов.

Можно сказать, что для первого хода игрок может использовать один из двадцати вариантов, а его соперник ответить ему тем же количеством, то есть за 2 хода игроки перебирают более 400 вариантов развития сражения на шахматном поле! Не с проста говорят – сильный человек в математике – силен и в шахматах. Значит без математики в спорте делать нечего.

Геометрия в быту. Геометрия на каждом шагу. Без знания этой науки невозможно строить города. Дома и другие здания имеют различные геометрические формы. В городе большое количество мостов, а в их конструкциях можно найти огромное количество геометрических фигур.

Стены, пол и потолок являются прямоугольниками (не будем брать в расчет проёмы дверей, окон). Помещения, холодильники, купе, блоки, ступеньки - по своей формой представляют прямоугольный параллелепипед.

Огромное количество вещей напоминают окружность или эллипс — траектория движения карусели, беговая дорожка стадиона, трамвайное кольцо. Настенные часы, баскетбольное кольцо, озера предоставляют собой круги.

Геометрия в архитектуре. Архитектура родилась благодаря геометрии, их движение в истории можно увидеть очень наглядно, от некрасивых и хлипких построек, до произведений искусства. Если посмотреть вокруг то всюду видны объекты евклидовой геометрии - прямая и плоскость.

Многие геометрические объекты из-за своих математических свойств нашли широкое распространение в архитектуре.⁴⁷

Сейчас использование геометрических фигур в архитектуре не просто необходимость, а самовыражение архитектора, красота и эстетичность зданий украшают и преобразуют улицы города.

К сожалению, почти всё, что создает человек – это евклидова геометрия, другое дело, если посмотреть на то, что сотворено природой – это фрактальная геометрия, но это уже совсем другая тема.

Заключение. Итак, мы выяснили, что математика необходима в повседневной жизни, для работы во многих профессиях, в любой жизненной сфере, в наших увлечениях. Нельзя представить жизнь

⁴⁷ Гаврилова Т.Д. Занимательная математика. 5-11 классы / 2008.

без математики! Вы должны жить вместе с математикой, использовать ее, получать новые знания и повторять то, что уже знаете.⁴⁸

Призвание математики, так же как и гуманитарных наук состоит в улучшении и облегчении человеческого существования, совершенствования материальной и духовной сфер.

При изучении математики происходит интеллектуальное развитие школьников, они развивают критическому и дедуктивному мышлению, учатся обобщать, систематизировать, вычленять главное и второстепенное, переходить от общего к частному и наоборот. Изучении любой темы математики оказывает положительное влияние на школьников и их умственном развитии. Так же математика воспитывает положительные и волевые качества в человеке, без которых понимание научной теории просто невозможно. Школьники привыкают к самостоятельному исследованию и изучению новых материалов, воспитывается интеллектуальная честность, она не позволяет оперировать не доказанными и сомнительными фактами.

Мы выяснили что математика жизненно необходима для любого уважающего себя человека в современном обществе. Она применима везде, в любых жизненных сферах. Использование знаний математики помогает найти кратчайший и логический путь для решения жизненных ситуаций.

Использованная литература:

1. Шикин Е.В. Гуманитариям о математике [Электронный ресурс] // Москва – Режим доступа: www.vestnikkafu.info/journal/14/538 http://mat.1september.ru/1999/no33_1.htm 2. 2.
2. Гаврилова Т.Д. Занимательная математика. 5-11 классы / 2008.
3. Лопатина А. М. Как подружиться с математикой, 2004.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ОСОБЕННОСТИ ПОДБОРА КАДРОВ В НЕГОСУДАРСТВЕННЫЕ ВУЗЫ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Зеленская Екатерина Георгиевна
Profi University HR директор

Аннотация. Мақолада бугунги кунда республикамизда хусусий олий таълим тизимини ташкил этиш самарадорлигини оширишда кадрларни танлашнинг ижтимоий-психологик мазмунини

⁴⁸ Лопатина А. М. Как подружиться с математикой, 2004.

ва уни ривожлантиришнинг устувор тенденциялари таҳлил қилинган.

Таянч сўз ва тушунчалар: хусусий олий таълим, кадрларни танлаш, мақсадли кўрсаткичлар, ижтимоий психология, рақобатбардош таълим муҳити.

Аннотация. В статье анализируется социально-психологическое содержание отбора кадров и приоритетные направления его развития в целях повышения эффективности системы частного высшего образования в нашей республике на сегодняшний день.

Ключевые слова и понятия: частное высшее образование, кадровый отбор, целевые индикаторы, социальная психология, конкурентоспособная образовательная среда.

Annotation. In the state, the social-psychological content of the personnel selection and the priority direction of ego development and the goal of increasing the effectiveness of the system of private higher education in our republic are analyzed.

Keywords and concepts: private higher education, personnel management, social indicators, social psychology, competitive educational environment.

На современном этапе развития система высшего образования Узбекистана претерпевает важные институциональные изменения. Система высшего образования Узбекистана за три десятилетия независимого развития претерпела глубинные трансформации, связанные с переходом к рыночным механизмам и расширением академической автономии. Развитие негосударственных университетов, обеспечивает диверсификацию образовательных услуг, внедрение инновационных методик обучения и интеграцию национальной системы образования в международное академическое пространство.

В настоящее время частные высшие учебные заведения являются важными участниками конкурентной образовательной среды, способными предлагать современные образовательные программы, активные формы обучения и ориентированный на студента подход. Успешное функционирование негосударственных вузов во многом определяется качеством их кадрового состава, который выступает стратегическим ресурсом университета, формирует его академическую репутацию, влияет на привлекательность для абитуриентов и обеспечивает устойчивость на рынке образовательных услуг.

Вместе с тем процесс подбора кадров в частных университетах сопровождается рядом социально-психологических трудностей, которые до настоящего времени остаются недостаточно

изученными в научных исследованиях. Одним из ключевых факторов выступает недостаточный уровень доверия профессорско-преподавательского состава к негосударственным вузам. В профессиональном сознании многих специалистов государственные университеты традиционно воспринимаются как более стабильные организации с гарантированными социальными льготами, академической преемственностью и предсказуемыми карьерными перспективами. В противоположность этому частные вузы нередко ассоциируются с организационной нестабильностью и финансовыми рисками, что формирует психологическую настороженность у высококвалифицированных преподавателей и снижает их готовность рассматривать негосударственный сектор в качестве долгосрочного места профессиональной реализации.

Дополнительным фактором, осложняющим кадровую политику частных университетов, является высокая конкуренция между самими негосударственными вузами. В условиях насыщенного рынка образовательных услуг они вынуждены постоянно совершенствовать условия труда, повышать уровень материального вознаграждения, внедрять системы нематериальной мотивации и формировать привлекательную академическую среду. Такая конкурентная динамика приводит к высокой мобильности преподавателей и усложняет задачу их долгосрочного удержания в рамках одной образовательной организации.

Существенным вызовом в системе подбора кадров является и многомерность критериев оценки преподавателей. Частные университеты, ориентированные на международные стандарты и инновационные подходы в обучении, предъявляют требования не только к формальной академической квалификации (учёные степени, звания, стаж работы), но и к владению современными педагогическими методиками, цифровыми образовательными технологиями, способности выстраивать интерактивные и практикоориентированные занятия. При этом преподаватели с высоким уровнем фундаментальной подготовки и значительным профессиональным опытом не всегда демонстрируют готовность к внедрению новых форм обучения, что порождает кадровую дилемму между академической глубиной и соответствием современным образовательным запросам студентов.

В связи с этим современный подбор кадров в негосударственных университетах требует применения социально-психологических инструментов, направленных на более глубокое и всестороннее изучение личности кандидата. Использование психологических тестирований, диагностических методик и

структурированных интервью позволяет оценить не только уровень профессиональных знаний и педагогического опыта, но и такие значимые качества, как мотивация, гибкость мышления, готовность к изменениям, способность к командной работе и принятию инновационных образовательных форматов.

Особую роль в современной HR-практике играют психометрические тесты, которые всё активнее применяются при подборе и оценке персонала. К таким инструментам относится, в частности, модель DISC, позволяющая выявить особенности поведения человека, стиль его коммуникации, реакции в профессиональной среде и потенциальные сильные стороны. Применение подобных методик помогает не только лучше понять личностные характеристики кандидата, но и более точно определить его профессиональный потенциал, а также соответствие конкретной должности и требованиям корпоративной культуры частного вуза. В условиях высокой конкуренции и быстро меняющейся образовательной среды использование таких тестов становится важным и необходимым элементом современного подхода к подбору сотрудников.

В условиях трансформации системы высшего образования психологическая диагностика кадров позволяет снизить риски профессионального несоответствия, повысить эффективность адаптации сотрудников и сформировать устойчивый, мотивированный и психологически готовый преподавательский коллектив, отвечающий актуальным требованиям негосударственных университетов.

Реформы в сфере высшего образования позволят создать атмосферу здоровой конкуренции на рынке образовательных услуг, внедрить передовых стандартов высшего образования, поднять содержание высшего образования на качественно новый уровень, наладить систему подготовки высококвалифицированных кадров.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MUASSASASI O‘QUVCHILARINING MULOQOT MADANIYATINING OILADA SHAKLLANISHI

Nizamova Nodira Paxritdinovna

Profi University Nodavlat oliy ta‘lim muassasasi,
Pedagogika va psixologiya kafedrası mudiri

Ergasheva Nilufar Javoxir qizi

O‘zbekiston miliy pedagogika universiteti
oligofrenopedagogika yo‘nalishi 3- bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada muloqot madaniyati tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy qismlari, umumiy o‘rta ta‘lim muassasasi o‘quvchilarining shaxsiy rivojlanishida ushbu madaniyatning ahamiyati hamda uning oila muhitida shakllanish jarayonlari tahlil qilinadi. Ota-onaning shaxsiy namunasi, oiladagi munosabatlar, psixologik muhit va oilaviy tarbiyaning samarasi o‘quvchining muloqot madaniyatiga qanday ta‘sir ko‘rsatishi ilmiy-nazariy nuqtai nazardan asoslab berilgan. Shuningdek, ta‘lim muassasasi va oila hamkorligi orqali muloqot madaniyatini shakllantirish masalalari ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: muloqot madaniyati, oila, ta‘lim, tarbiya, kommunikativ qobiliyatlar, ijtimoiylashuv, maktab-oila hamkorligi.

Аннотация. В статье анализируется содержание понятию «культура общения», её компоненты, значение данной культуры в личностном развитии учащихся общеобразовательной организации, процессы её формирования в семейной среде. Научно обосновано влияние личного примера родителей, семейных отношений, психологической среды и эффективности семейного воспитания на культуру общения учащихся. Также освещаются вопросы формирования культуры общения посредством взаимодействия образовательной организации и семьи.

Ключевые слова: культура общения, семья, образование, воспитание, коммуникативные навыки, социализация, взаимодействие школы и семьи.

Annotation. The article analyzes the content of the concept of "communication culture", its components, the importance of this culture in the personal development of students of a general education organization, and the processes of its formation in the family environment. The influence of the personal example of parents, family relationships, the psychological environment and the effectiveness of family education on the communication culture of students is scientifically substantiated. The issues of forming a culture of

communication through the interaction of an educational organization and a family are also highlighted.

Keywords: communication culture, family, education, upbringing, communication skills, socialization, school-family interaction.

Kirish. Jamiyatdagi sog‘lom ijtimoiy munosabatlarning asosi insonlar o‘rtasidagi samarali va madaniyatli muloqotga bog‘liq. Ayniqsa, umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida ta‘lim olayotgan o‘quvchilarda bu madaniyatni shakllantirish, ularning jamiyatda to‘g‘ri munosabat o‘rnata oladigan, axloqli va bag‘rikeng shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ko‘nikmalarni shakllantirishda maktab va oila teng muhim o‘rin tutadi. Biroq asosiy ilk tarbiya manbai sifatida oilaning roli beqiyosdir.

Muloqot madaniyati — bu insonning boshqalar bilan muloqot jarayonida axloq, odob, madaniyat va psixologiya qoidalariga amal qilgan holda munosabat o‘rnata olish qobiliyatidir. U shaxsning ichki tarbiya darajasi, axloqiy fazilatlari, bilim va intellektual salohiyatini namoyon etadi.

Muloqot madaniyati quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- Verbal muloqot: nutq madaniyati, til boyligi, savodxonlik;
- Neverbal muloqot: jest, mimika, ko‘zqarash, ovoz tembri;
- Emotsional madaniyat: his-tuyg‘ularni nazorat qilish, empatiya, hurmat;
- Axloqiy qoidalar: odob, sabr, bag‘rikenglik, boshqalar fikriga nisbatan hurmat.

Mazkur madaniyat turi shaxsning bolalik davridan shakllana boshlaydi va asosan oila muhitida o‘z ildizlarini topadi. Shaxs kamolotida eng muhim mezonlardan biri bu – ijtimoiy muhitdir. Ijtimoiy muhitning katta qismini oila tashkil qiladi. Zero, shaxs oilada tarbiyalanadi, voyaga yetadi, umrining asosiy qismini oila davrasida o‘tkazadi. Insonning ezgu g‘oyalari, sof tuyg‘ulari birinchi galda oilada shakllanishi ham hech kimga sir emas.

Oila — muloqot madaniyatini shakllantiruvchi asosiy muhit xisoblanadi. Oila bolaning birinchi ijtimoiylashuv muhiti hisoblanadi. U yerda bola birinchi muloqot, birinchi munosabat, birinchi his-tuyg‘u va birinchi axloqiy baholarni o‘rganadi. Shu bois, oiladagi munosabatlar, ota-onalarning bir-biriga va farzandlarga bo‘lgan munosabati muloqot madaniyatining ilk shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatadi.

Oila bolaning ilk tajriba maydoni hisoblanadi. U yordam so‘rashni, fikrini bayon etishni, boshqalarni tinglashni, his-tuyg‘ularini bildirishni ota-ona va yaqinlari bilan munosabat jarayonida o‘rganadi. Bolaning og‘zidagi birinchi so‘z, birinchi savol, birinchi tanbeh va birinchi baxtli on — bularning barchasi oilada sodir bo‘ladi.

Agar ota-ona bola bilan muloqotda **ishonchli muhit** yarata olsa, uni tinglasa, fikriga hurmat bilan qarasa, xato qilganda shafqat va tushunish bilan yondashsa —bolada muloqot madaniyati tabiiy tarzda shakllana boshlaydi.

Pedagogika va psixologiyada bir fikr bor: **bolalar gapni emas, harakatni o‘rganadilar**. Ya’ni bolalar ko‘proq kattalarning qilmishlariga qarab tarbiyalanadi. Agar ota-ona o‘zaro muloqotda qattiqqo‘l, chaqmoqlab gapiradigan bo‘lsa, bola ham bunday uslubni “me’yor” deb qabul qiladi. Aksincha, agar ota-onalar: muloqotda hamjihatlikni saqlasa, uquvchan va bag‘rikeng bo‘lsa, fikr bildirishda hurmat tamoyiliga amal qilsa, bolalar ham shunday muloqotga moyil bo‘ladi.

Oiladagi munosabat shakli bola muloqotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi:

Oiladagi muhit	Bolada shakllanadigan xulq
Hurmat va mehr muhiti	Ishonch, ochiq muloqot, empatiya
Taqiq va zo‘ravon muhit	Yopiqlik, qo‘rquv, agressiya
Sabr va tushunish muhiti	Boshqalarni tinglash, fikr bildirish
E’tiborsiz va beqaror muhit	Yolg‘on, himoyaviy munosabat, beqarorlik

Oilaviy muhitdagi asosiy ta’sir omillari bu: Ota-onaning shaxsiy namunasi, muloqotda erkin muhit yaratish, na’munali tarbiya usullari, Konfliktlarni hal etish usullari;

Ota-onaning shaxsiy namunasi – Agar ota-ona o‘z muloqotida odob-axloq, hurmat va sabrlilikni namoyon etsa, farzand ham shu uslubni qabul qiladi.

Erkin muloqot muhiti – Oilada bola erkin fikr bildirishi, tinglanishi, tushunilishi uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Na’munali tarbiya usullari – Mehr, murosa, tinglash madaniyati ustuvor bo‘lgan oilalarda bolalarda muloqotga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi.

Konfliktlarni hal etish usullari – Ota-onalar frzandlari bidan bog‘liq nizolarni muloqot orqali hal etadigan bo‘lsa, bola ham buni o‘rganadi.

Oila — shaxs rivojining birinchi va eng ta’sirchan tomoni, rivojlanayotgan shaxsga berilgan munosabat, u bilan qilingan muloqot, beriladigan e’tibor va mehr bolaning kelgusi hayotiga, munosabatlariga, muloqot madaniyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ma’naviy sog‘lom, muloqotga layoqatli va axloqan barkamol avlodni tarbiyalashni istasak, avvalo har bir oilada muloqot madaniyatini shakllantirishga jiddiy e’tibor berishimiz kerak.

Maktab ta’lim-tarbiya muassasasi sifatida boladagi muloqot madaniyatini yanada boyitish, takomillashtirish va ijtimoiy muhitga moslashuvchan qilish vazifasini bajaradi. Biroq agar maktabdagi ta’lim oiladagi muhit bilan zid bo’lsa, bolada ichki qarama-qarshilik yuzaga keladi.

Oila bolaga tarbiya bersa, maktab bu tarbiyani mustahkamlashi kerak. Pedagogik ta’sir o’z samarasini berishini istasak, ota-onalar va o’qituvchilar o’rtasida yaqin hamkorlik va fikr almashinuv bo’lishi shart. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak xisoblanadi:

Ota-onalar bilan muntazam ravishda tarbiyaviy mavzularda seminar va suhbatlar tashkil etish;

Bolalarda kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan oilaviy loyihalar;

Sinf va maktab miqyosida madaniyatli muloqot ko’nikmalariga bag’ishlangan tadbirlar;

Muammoli bolalar bilan sinf rahbari, maktab psixologi va ota-ona hamkorligida individual ish olib borish.

Bola shaxsiyatining shakllanishida ikki asosiy muhit – oila va maktab hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oilada berilgan birinchi tarbiya – mehr, odo, axloq, muomala madaniyati, mas’uliyat tuyg’usi kabi qadriyatlar maktabda bilim va jamoada ishlash qoidalari bilan boyitilishi, amaliy ko’nikmalar bilan mustahkamlanishi lozim. Agar oiladagi tarbiya va maktabdagi ta’lim-tarbiya bir yo’nalishda olib borilsa, bola barkamol shaxs sifatida shakllanadi. Shu sababli ota-ona va o’qituvchilar o’rtasida hamkorlik, o’zaro tushunish va bolaning manfaati yo’lida birgalikda ish olib borish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Umumiy o’rta ta’lim muassasasi o’quvchilarining muloqot madaniyatini shakllantirishda oilaning o’rni alohida ahamiyat kasb etadi. Bolada bu ko’nikmaning ildizlari aynan oilada qo’yiladi, maktab esa uni rivojlantirish va mustahkamlashda ishtirok etadi. Shuning uchun ota-onalar va pedagoglar o’zaro hamkorlikda, birgalikda harakat qilishlari zarur. Faqat shundagina ma’naviy yetuk, muloqotga layoqatli, axloqan barkamol avlodni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, Z. “Pedagogik psixologiya.” – T.: O’qituvchi, 2021.
2. Hamraeva, Sh. “Oilada bolalar tarbiyasi.” – Toshkent, 2020.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni yangi bosqichga olib chiqish to’g’risida”gi qarori. – 2023 yil.
4. Vygotsky, L.S. “Mind in Society.” – Harvard University Press, 1978.
5. Гиппенрейтер, Й.Б. “Общатся с ребенком. Как?” – Москва, 2019.

O‘SMIRLIK DAVRIDA EMOTSIONAL-IRODAVIY XUSUSIYATLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Djumabayeva Manzura Bagibekovna

Toshkent Amaliy fanlar universiteti

Psixologiya kafedrası dotsent v.b.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smirlik davrida emotsional-irodaviy sifatlarning rivojlanishi masalasi yoritilgan bo‘lib, o‘smirlik inson hayotida shaxs shakllanishi, mustaqil fikr va xulq-atvor me'yorlarining qaror topishi bilan xarakterlanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda yoshlarning hissiy holati barqaror emasligi, emotsional reaksiyalarning kuchliligi, irodaviy sifatlarning yetarlicha rivojlanmaganligi kuzatiladi. Shuningdek, ijtimoiy muhit, oila va ta'lim muassasasining ta'siri o‘smir shaxsining emotsional-irodaviy jihatlarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi haqida fikrlar berilgan.

Hozirgi kunda jamiyatimiz jadal sur'atlarda o'zgarib bormoqda, bu esa hayotning turli sohalarida yangi bilim, ko'nikma va shu bilan birga yangicha yondoshuvlarni talab etadi. Bugungi o'zbek oilasi davr va jamiyat talablari asosida har tomonlama farovonlashib bormoqda. Bunda oilaning huquqiy madaniyatini shakllantirish va takomillashtirishning ham muhim ta'siri bor.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida “Otonalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar...” deyilgan. Ayniqsa, voyaga yetmagan bolalarni tarbiyalash alohida e'tiborni talab qiladigan jarayondir, ya'ni ularning xulq-atvorini, o'qishi yoki ishini, bo'sh vaqtini kimlar bilan va qanday o'tkazishni har tomonlama o'rganish, to'g'ri yo'ldan adashib qolish holatlari yuz berish etimoli sezilishi bilanoq uning oldini olish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida qayd etilgan bu majburiyat bajarilishining qonun tomonidan ta'minlanishi, yoshlar tarbiyasidek nozik va murakkab vazifaning davlat ahamiyatiga ega ekanligini ham anglatadi.

Shaxs shakllanishi, nihoyatda murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, bu oilada, mahallada, jamoatchilik hamkorligida tarkib topadi. Har bir jamiyat o'sib kelayotgan yosh avlodni hayotga faol ta'sir ko'rsata oladigan ongli va maqsadli kishilar qilib tarbiyalashdan manfaatdordir. Shuning uchun ham har qanday muayyan shaxsni jamiyat talablaridan kelib chiqib, yoshligidan o'z faoliyatini ongli ravishda qayta qurishga,

ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi oila va undagi muhit, otalarning, oila a'zolarining o'zaro munosabatlariga o'rgatib borish maqsadga muvofiqdir.

O'smirlik davri insonni bolalikdan – balog'atga o'tuvchi va shu bilan birga o'zining nisbatan taqlidchanligi, muqim nuqtai-nazarning shakllanmaganligi, hissiyotlilik, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Shuning uchun tashqi ta'sirlarga beriluvchan o'smir o'g'il-qizlarga alohida e'tibor berish zarur. O'smirlik davrining og'ir murakkab davr ekanligi ko'plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bevosita bog'liqdir. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o'zgaradi. Bu davrda o'smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik hamda ijtimoiy holatida ham jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Shu davrda yuz beradigan bunday o'zgarishlar o'smirning xarakter xususiyatlariga albatta o'z ta'sirini ko'rsatadi va xarakter shakllanadi. Bu yoshda kuchli his-tuyg'ular, g'ayrat jo'shqinlashib, o'g'il-qizlar tezda bir qarorga keladigan va uni ijro etadigan bo'ladilar.

O'smirlik davri (11–16 yoshlar) inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxsning jismoniy, fiziologik, intellektual va emotsional rivojlanishi jadal kechadi. Ayniqsa, emotsional-irodaviy sifatlarning shakllanishi shaxsning kelgusi ijtimoiy faolligi, barqarorligi va mustaqilligi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Emotsional-irodaviy sifatlarning shakllanishi shaxsning ichki dunyosidagi muhim psixologik xususiyatlardan biri bo'lib, insonning his-tuyg'ulari, kayfiyati va irodaviy harakatlarini boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. Ularning rivojlanishi muayyan bosqichlarda kechadi va ijtimoiy muhit, tarbiya, ta'lim hamda shaxsiy tajribaga bog'liqdir.

Psixologiyada emotsional rivojlanish o'smir shaxsining ichki dunyosida muhim o'rin tutadi. Bu davrga quyidagi xususiyatlar xos: kayfiyatning tez o'zgarishi, ta'sirchanlik va impulsivlik; mustaqillikka va erkinlikka intilish hissining kuchayishi; empatiya va muloqot orqali ijtimoiy hissiy tajribalar ortishi; shaxsiy «Men» kontseptsiyasining rivojlanishi va h.zo.

L.S. Vigotskiy va A.N. Leontevning ta'kidlashicha, o'smirlikda hissiy tajribalar shaxsning identifikatsiya jarayonida asosiy rol o'ynaydi.

Irodaviy sifatlarning shakllanishi shaxsning maqsadga intilishi, qiyinchiliklarni yengishi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati orqali namoyon bo'ladi. O'smirlarda: maqsad qo'yish va unga erishish ko'nikmalari shakllanadi; mas'uliyat va sabr-toqat ortib boradi; impulsiv harakatlar ham kuzatiladi, chunki tajriba yetarli emas; sport va ijodiy faoliyat orqali iroda tarbiyasi samarali kechadi.

O'smirlik davrida emotsional-irodaviy sifatlarning:

- Bu bosqichda hissiyotlar kuchli va keskin namoyon bo'ladi.

- O‘z-o‘zini nazorat qilish va hissiyotlarni tartibga solish ko‘nikmalari rivojlana boshlaydi.
- Irodaviy sifatlar — sabr, matonat, qiyinchilikka bardosh berish — tarbiya jarayonida shakllanadi.

Asosiy emotsional-irodaviy sifatlarga: sabr-toqat, matonat, o‘z-o‘zini nazorat qilish, barqarorlik, tashabbuskorlik, mas’uliyat, qat’iyat kiradi.

O‘smirlik davrida emotsional-irodaviy rivojlanishni maqsadli yo‘naltirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun: hissiyotlarni qabul qilish va tushunish; mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish imkoniyatini berish; ijobiy motivatsiya va qadriyatlarni shakllantirish; sport, to‘garaklar va ijtimoiy faoliyat orqali irodaviy sifatlarni mustahkamlab borish, ayniqsa hozirgi davr uchun asosiy zarurat hisoblanadi.

O‘smirlik yoshi va yoshlik davrida shaxsiy shakllanish masalasi bu yoshdagi insonning boshqalar, ayniqsa, o‘z tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlari, ijtimoiy salohiyati, bilim, ko‘nikma va malakalariga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababdan ham bir-birini tushunish, hamfikrlilik va muloqot ishtirokchilarida ularning mosligi o‘zlashtirilib borilayotgan ijtimoiy muhitda o‘quvchilarning muvaffaqiyatli moslashishlari uchun juda muhim hisoblanadi. O‘quvchilarning bir-birlarini tushunib borishlarini o‘rganishda ularning hayotlari o‘zaro katta farq qiluvchi bir necha yo‘nalishlarda borishini hisobga olish kerak. Oila, maktab yoki o‘qish vaqtida birga bo‘ladigan tengdoshlar guruhi doirasidagi o‘zaro munosabatlar bir xil bo‘lmagan, ko‘pincha umuman bir-biriga qarama-qarshi qoidalar bo‘yicha quriladi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy hayotning turli yo‘nalishlarida ishtirok etadi, ushbu yo‘nalishlarda atrof-dagilar bilan muvaffaqiyatli munosabatlarda bo‘lish va faoliyat yuritish ulardagi muhim qoidalar va tartiblarni bilishni talab etadi. Ijtimoiy sub'ektning bir xil emasligi, turli shakllarda yoki ko‘p sonli bo‘lishi “nafaqat uning atrof-olamdagi o‘zaro aloqalari turli xilligi, balki u ob'ektiv ishtirok etadigan amaliy sohalar olamining sifat jihatidan farq qilishi bilan belgilanadi”.

Shu bilan bir vaqtda, aynan o‘smirlik davrida o‘zlashtirayotgan ijtimoiy muhit kengayishi, asta-sekin mustaqil bo‘lib borishi o‘zlashtirayotgan olamning turli sohalariga nisbatan, turli guruhlar uchun muvaffaqiyatli, ammo ko‘pincha bir-biri bilan mos kelmaydigan moslashish bilimlari kengayishiga olib keladi. O‘smir hayotning turli qoidalarini qabul qilib borishga o‘rganadi. Ular o‘smir faoliyatida hamda ijtimoiy hayotni bilishi, anglab yetishi va tushunishi usullarida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘smirlik davrida emotsional va irodaviy xususiyatlarning shakllanishi shaxsning ijtimoiy moslashuvida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Oila, maktab va tengdoshlar muhitidagi

to‘g‘ri psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali bola sog‘lom, mustaqil va mas‘uliyatli shaxs sifatida kamol topadi.

O‘smirlik davrida emotsional va irodaviy rivojlanish shaxsning kelajakdagi barqarorligi, mustaqilligi va ijtimoiy moslashuvida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

O‘smirlik davrida emotsional-irodaviy sifatlarni rivojlantirish yo‘llari:

- Bolada his-tuyg‘ularni erkin, lekin nazorat bilan ifoda qilishga sharoit yaratish.
- Sport, ijodiy faoliyat, jamoaviy ishlar orqali irodaviy sifatlarni mustahkamlash.
- O‘z-o‘zini boshqarish usullari: nafas mashqlari, meditatsiya, rejalashtirish.
- Ijodiy namuna ko‘rsatish — ota-ona, o‘qituvchi yoki ustozlar shaxsiy xatti-harakatlari bilan ta‘sir qiladi.

O‘smirlik davrini qiyin davr deymizu, lekin mana shu oraliqning paydo bo‘lishi va sekin o‘tishiga o‘zimiz sababchi bo‘lib qolayotganimizni sezmaymiz. Biz farzandlarimizga ozgina vaqt ajratib, ularning ko‘ngliga yo‘l topa olsak, ertaga jamiyatimizga foydasi tegadigan insonlarni tarbiyalab, kamolga yetkazamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi -T: O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi.-T: 2000.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.- T.: Ma'naviyat. 2008.
3. Абрамова Г.С. «Подростковая психология» Екатеринбург 1999.
4. Андреева Г.М. «Социальная психология» М: Аспект Пресс 2002.
5. Кон И.С. В поисках себя. Личность и её самосознание. М.: «Политиздат» 2003.
6. Кон И.С. Категория «Я» в психологии.// Психол. журнал., 2008, вып. 2, № 3.
7. Кон И.С. Открытка «Я». М., 2005.
8. Кулагина И.Ю. Возрастная психология.- М.: Изд-во УРАО. 2001
9. Uzoqov B. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.

OILA MUHITIDA IJTIMOYIY INTELLEKTNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

S.M. Tuychiyeva

TAFU “Psixologiya” kafedrasi mudiri, p.f.n, professor v.b.

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila muhitida ijtimoiy intellektning shakllanish xususiyatlari yoshlarni tizimi hayotga, ongli o‘qishga va mehnatga tayyorlashda jamiyat taraqqiyotiga javob beradigan barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda muhim o‘rin egallaydi. Maqolada oilada aql, intellektning – shakllanishiga va samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar shuningdek yoshlarning bilimini oshirishda oila muhitida masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: oilada intellektning shakllanishi, shaxs, aql-zakovat, komil inson, oila, mardlik, xulq-atvor.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования социального интеллекта в семейной среде, играющие важную роль в подготовке молодёжи к жизни, осознанной учёбе и труду, в воспитании её как разносторонне развитой личности, ответственной за развитие общества. Анализируются факторы, влияющие на формирование и эффективность интеллекта в семье, а также вопросы повышения уровня знаний молодёжи в семейной среде.

Ключевые слова: формирование интеллекта в семье, личность, интеллект, совершенный человек, семья, смелость, поведение.

Abstract. This article examines the features of the formation of social intelligence in the family environment, which play an important role in preparing young people for life, conscious study and work, and in raising them as a well-rounded individual who is responsible for the development of society. The article analyzes the factors affecting the formation and effectiveness of intelligence in the family, as well as the issues of improving the knowledge of young people in the family environment.

Keywords: the formation of intelligence in the family, personality, intelligence, perfect person, family, courage, behavior.

Ijtimoiy intellekt - bu insonga boshqalar bilan muvaffaqiyatli munosabatda bo‘lishga yordam beradigan bilim, ko‘nikma va qobiliyatdir. O‘zimiz va boshqalarning xatti-harakatlarini tushunish, vaziyatga qarab harakat qilish qobiliyati shular jumlasidandir.

Rossiya Fanlar akademiyasining muxbir a‘zosi, psixologiya fanlari doktori Dmitriy Ushakovning yozishicha, zamonaviy dunyoda mehnat taqsimoti kuchayib bormoqda va shuning uchun individual yutuqlar tobora jamoaviylikka aylanib bormoqda. Muvaffaqiyatga erishish uchun esa, bugungi kunda o‘z sohangizning professional bo‘lishning o‘zi yetarli emas. Ijtimoiy intellektda intuitsiya va shaxsiy sifatlar asosiy rol ni o‘ynaydi. Aslida, ijtimoiy intellekt insonning odamlarni va kundalik vaziyatlarni qanchalik tushunishining ko‘rsatkichi hisoblanadi. Odatiy hayotda bunday ko‘nikmalarni xushmuomalalik va sog‘lom fikrlash deb atashadi. Shuni ham aytib o‘tish kerakki, ijtimoiy intellekt yuqori aqliy daraja bilan o‘lchanmaydi.

Murakkab hayotiy yoki ilmiy masalani ko‘p kuch sarflamay, yengil, qisqa usulda yecha olgan, muvaffaqiyatga erishgan kishiga biz aqli deymiz. Bu odam hayotda ko‘proq yutadi, yuqori saviyada hayot tarzini kechira oladi. Bugungi kunda jamiyatda insonning ma‘naviyat bilan sug‘orilgan intellektual xususiyatlari har qachongidanda ko‘proq qadrlana boshlandi. Bu xususiyat o‘z navbatida insondan jamiyat rivojiga hissa qo‘shadigan yaratuvchanlik hamda tarbiyaviylikka asoslangan shaxs sifatlarining qadri ortib borayotganligi bilan izohlash mumkin.

Jahonda oilaga nisbatan jamiyatning asosiy bo‘g‘ini sifatida insoniy qadriyatlar, madaniyat va avlodlarning tarixiy davomiyligi, barqarorlik va rivojlanish omili sifatida qarash har doim mavjud bo‘lgan. Oxirgi o‘n yilliklarda ko‘plab davlatlarda zamonaviy oilalar inqirozi kuzatilayapti. Ushbu inqiroz sabablari sifatida: tug‘ilishning pasayishi, shaxslataro munosabatlarning buzilishi, noto‘liq oilalarning ko‘payishi, ikkinchi va qayta oilalarning barpo bo‘lishi, nikohsiz farzandlarning tug‘ilishi kuzatish mumkin. Ilgari oilalarni tashqi va formal faktorlar (qonun, axloqiy normalar, jamiyat fikri va shu kabilar) birlashtirgan bo‘lsa, bugungi kunda oilalar o‘zaro tushunish, xurmat, simpatiya asosida qurilayotganini ko‘plab ma‘lumotlarning mavjud ekanligi dalolat beradi.

Ijtimoiy intellekt – bu insonning kechinmalari, niyati va emosional holatlarini so‘zlari va xatti-harakatlari orqali tushunish qobiliyati. Ijtimoiy intellekt – shuningdek, insonning shaxslararo munosabat natijalarini oldinda ko‘ra olish xususiyati hamdir. Ijtimoiy intellekt insonlar haqida tez mulohazalab, ularning xatti-harakatlari yuzasidan tezkor munosabat bildirish qobiliyati bilan ham bog‘liq. Oilaning o‘ziga xos funksiyalari ichida muloqot muhim rol o‘ynaydi. Zero, oilada ota-onalar bolalar bilan muloqot va munosabat jarayonida muntazam tarbiyaviy ta‘sir o‘tkazish metodlari bilan ishlaydi. Masalan: biror-bir voqea, hodisaning mohiyatini tushuntirishda, bolaga u tomonidan sodir etilgan biror-bir noto‘g‘ri xatti-harakat uchun bolalarni hurmat qiladigan oilalar bolalarga hurmat bilan yondashiladi, ularga mehr-muhabbat ko‘rsatiladi va xatoni to‘g‘irlashga yo‘naltiradilar. Ota-onalar

va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarda ijobiylik yuzaga keladi. Ota-onalar farzandlarning qiziqish va ehtiyojlaridan xabardor bo‘lishadi. Shu bilan birga farzandlar o‘zlarining muammolarini ota-onalari bilan muhokama qilishadi.

Bugun zamonaviy ota-ona va bolalarning ma’naviy dunyosi qashshoqlashgani, munosabatlarni talab etilgan darajada emasligi, munosabatlarda bolalarning qiziqishlari hisobga olinmay, faqat “foydali” tashabbuslarga qo‘llab-quvvatlanayotgani kuzatilmoqda. Farzandlar bir-birlari bilan ahil emas, tengdoshlari bilan hamjihat bo‘la olishmayapdi. Ta’lim muassasasiga nisbatan ham salbiy munosabatlar shakllanmoqda. Oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlar shunday mexanizmga asoslangan: farzandlarning xulq-atvori, hayotiy qarashlari oilada ziddiyatlarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi, munosabatlar jarayonida hamisha ota-onalar haq bo‘ladi, aynan shu holat, bir tomondan, farzandlarning o‘qishlariga ziyon etkazsa, ikkinchi tomondan, ularning salbiy xulq-atvoriga ega bo‘lishlariga sabab bo‘lmoqda. Notinch, baxtsiz oilalar tushunchasi jamiyatda tez-tez uchramoqda. Uni sababi nima? degan savol ham mavjud. Asosiy sabablaridan biri oilada ijtimoiy intellekt e’tiborning yo‘qligidir. Ota-onalar hamda farzandlarning ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari nihoyatda past. Shu sababli bunday oilalarda bolalarni tarbiyalash jarayoni juda qiyinchilik bilan sekin boradi, ustiga ustak kam holatlarda kutilgan natijaga erishiladi.

J.Gilford ijtimoiy intellekt umumiy intellekt omilidan mustasno tarzda va eng avvalo xulq-atvoriga oid axborotlarni tushunishi bilan bog‘liq bo‘lgan intellektual qobiliyatlar tizimi sifatida o‘rgangan. 80-yillarda D.Kit tomonidan yaratilgan testlar axloqiy yoki odob bilan fikrlashni baholashga mo‘ljallangan edi. M.Ford va M.Tisak intellektni baholashning negizida muammoli holatlarning to‘g‘ri yechimini topish yotishini ta’kidlaydilar. Ular ijtimoiy intellekt ijtimoiy axborotlarni qayta ishlash bilan bog‘liq bo‘lgan mental qobiliyatlarning aniq va mutanosib guruhini o‘z ichiga olishini ko‘rsata bildilar.

Ijtimoiy intellektning favqulotda yuz beradigan inqirozlar, uzoq cho‘ziladigan stresslar, o‘z-o‘ziga bo‘lgan hurmatni tushunib yetishi holatlarida yordam beruvchi mobilizatsion funksiyasi juda muhim hisoblanadi. Ijtimoiy intellekt insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda sodir bo‘ladigan hodisalarni prognoz qilish va ularga tayyor turish imkoniyatini beradi hamda psixologik zo‘riqishlarga bo‘lgan bardoshni mustahkamlaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kuchli globallashuv davrida axborot oqimi va iformatsion stresslar jarayonida hissiy-emotsional balansni saqlab turishda va insonning jamiyatga moslashib borishida oila muhitida shakllanadigan ijtimoiy intellektning o‘rni muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Rasulov A.I. Psixodiagnostika, O‘quv-metodik qo‘llanma. Toshkent-2009.
2. Avlaev O. Ijtimoiy intellect- shaxsni rivojlantiruvchi omil. <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2011>

**OILADA BOLALARNI ADABIYOTGA MUHABBAT RUHIDA
TARBIYALASHDA OTA-ONANING ROLI**

G.A. Mamatova

“Profi University”, PhD, dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqola oilada bolalarni adabiyotga muhabbat ruhida tarbiyalashda oilaning roli, ota-onaning vazifalari masalasiga bag‘ishlangan. Maqolada oilada bolalarni adabiyotga muhabbat ruhida tarbiyalash yuzasidan ota-onalarga tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: oila, muhit, ma’naviyat, qadriyat, munosabat.

Аннотация. Данная статья посвящена вопросу о роли семьи, обязанностях родителей в воспитании детей в семье в духе любви к литературе. В статье даны рекомендации родителям по воспитанию детей в семье в духе любви к литературе.

Ключевые слова: семья, окружающая среда, духовность, ценность, отношение.

Annotation. This article is devoted to the role of the family, the responsibilities of parents in raising children in a family in the spirit of love for literature. The article provides recommendations to parents on raising children in a family in the spirit of love for literature.

Key words: family, environment, spirituality, value, attitude.

Farzand tarbiyasi inson hayotidagi eng murakkab va mas’uliyatli ishlardan biri bo‘lib, bu o‘zini hurmat qilgan har bir ota-ona uchun juda muhim masala hisoblanadi. Bu jarayon esa millat kelajagini belgilab beradi. Avvalo ota-onalar birinchi galda o‘z ma’naviyatini imkon qadar yuqori darajada bo‘lishiga e’tibor qilib, o‘zlari farzandlariga namuna bo‘lishlari lozim.

Tarixdan ma’lumki, o‘zbek xalqi boy ma’naviy, madaniy qadriyatlarga ega. Ana shu qadriyatlar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va tarbiya usullari orqali bobolarimiz, momolarimiz farzandlarini odob-axloqli etib voyaga yetkazishgan. Milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan farzandlar aql-zakovat, mehr-oqibat, xalqparvarlik, jasurlik va mardlikda nom qozongan.

Barkamol shaxsni shakllanishida oilaviy muhit, oilaviy qadriyatlar asosiy rolni o‘taydi. Ota-onaning ma’naviyati, shaxsiy namunasii bevosita farzandga ham o‘tadi. Xususan, kitobxonlik, badiiy adabiyotga muhabbat ham inson ma’naviy tafakkurini, tarbiya ahvolini namoyon qiluvchi muhim xususiyatlar sirasidandir. Kitob dunyosiga oshufta, adabiy olamga hamnafas, badiiyatdan bahramand qalb egasi o‘zidagi bu tuyg‘u va fazilatlarni atrofida qilarga, ayniqsa, oilasiga ham yuqtirishi, singdirishi ehtimoli yuqori. Kitobxon ota-onalarning farzandi ham kitobga o‘zgacha mehr ko‘rsatadi, bu ma’naviyat xazinasiga tabiiy qiziqishva intilish tuyadi. Shu bois kitobxon avlod tarbiyasida, avvalo, ota-onaning tarbiyali bo‘lishi, badiiy adabiyotga oshno ekanligi muhim zaruriyatdir.

Har qanday axloqiy fazilat u yoki bu yo‘sinda insonning xatti-harakati tartibga solinishining ifodasi bo‘lib, insonga bo‘lgan hurmat-e’tibor, mehr-muhabbatni bildirar ekan, u umumbashariy mazmunni beradi. Zotan, har qanday shaxs odamzotning bir zarrasi ekan, unda butun bashariyatning mohiyati mujassam, shuning uchun ham u butun insoniyatga mansubdir. Shunga ko‘ra, har bir ota-ona o‘z farzandi tarbiyasida, uning barkamol shaxs bo‘lishida umuminsoniy ma’no va mazmunni ko‘rmog‘i lozim. Bolaning axloqiy fazilatlari umuminsoniy xarakter kasb etib, umumbashariy qadriyatga aylanishini anglab etgan otaona farzandlari tarbiyasidagi mas’uliyatni chuqur his qilmoqlari maqsadga muvofiqdir.

Oilaning muhim vazifalaridan yana biri kommunikativlik bo‘lib, uning mazmunini oila a‘zolarining o‘zaro aloqalari, ommaviy axborot vositalari bilan oila a‘zolari o‘rtasidagi yaqin aloqani ta’minlash, tevarakatdagi tabiatni, ijtimoiy muhitni idrok qilish kabi masalalar tashkil etadi. Keyingi yillarda yoshlarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashda ommaviy axborot vositalarining ta’siri katta bo‘lmoqda. Yoshlarning ko‘rgan-eshitgan, o‘qigan narsalarini vositachilik vazifasini bajarishi lozim. Bo‘sh vaqtni samarali tashkil etish oilaning asosiy vazifalaridan biridir. Shuning uchun ham bo‘sh vaqt jamiyatning muhim ijtimoiy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Oilada bo‘sh vaqtni faol tashkil etish ya’ni, kitobxonlik, mehnat, shuningdek, muzey, kino, teatr, konsert, tarixiy obidalarga, qadamjolarga sayohatlar uyushtirish va boshqalar oila barkamolligini ta’minlashning muhim vositasidir.

Oiladagi o‘zaro munosabatlarda va turmushda go‘zallikka e’tibor berish ham alohida ahamiyatga egadir. Agar ota-ona va oiladagi kattalar o‘zaro munosabatlarida go‘zal oilaviy tarbiya saboqlari likka e’tibor bersalar, oila muomalasida ahillik, samimiyat, hurmat bo‘lsa, shu oilada tarbiyalanayotgan farzandlar xulqida yuqoridagi kabi axloqiy fazilatlar tarkib topib boradi. Demak, oiladagi estetik tarbiya ota-onalar va boshqa katta kishilarning o‘zaro to‘g‘ri munosabatidan boshlanishi kerak.

Kitob – inson umr yo‘llarini yorituvchi so‘nmas nur, inson hayotiga mazmun baxsh etuvchi saodat manbai, har qanday vaziyatda ham hamroh bo‘lguvchi sodiq do‘st. Insonning ruhiy-ma‘naviy kamolotini ta‘minlashda kitobchalik kuchli qudratga esa vosita yo‘qdir. Shu boisdan azal-azaldan ma‘rifat peshvolari, ahli donishlar butun insoniyatni kitob o‘qishga, undan ilm-u odob sirlarini o‘rganishga chorlab kelishgan. Tarbiyaning barcha mezon va unsurlari, avvalo, oilada shakllantirilganidek, kitobxonlik madaniyatini tarbiyalashda ham oilaning o‘rni nihoyatda kattadir. Qush uyasida ko‘rganini qiladi, degan naqlga tayansak, bu mohiyat yanada dolzarb bosqichga ko‘tariladi.

Ma‘naviy barkamol kitobxon avlod tarbiyasida oila – muhim va mustahkam poydevor. Shu bois jamiyatda kitobxonlikni rivojlantirish, mutolaa madaniyatini takomillashtirish borasidagi har qanday faoliyatda oila bilan hamohang, hamfikir ish yuritish ko‘zlangan maqsadlarga erishishga munosib zamin yaratadi. Farzand qachon kitobxon bo‘ladi, albatta uyda **ota-ona** kitob o‘qisagina bola ham kitobxon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. – Amalga oshirayotgan islohatlarimizni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati qurish yorug‘ kelajagimizning asosiy omilidir. O‘zbekiston, 2013.
2. Qosimova K. va boshq. Ona tili o‘qitish metodikasi.T.: Noshir.2009.
3. Hayitova S.D., & Abdulhayev I.A.O. (2022). Ta‘lim muassasalarida va o‘zbek oilalarida bolalar ma‘naviyatini shakllantirishda kitobxonlikning o‘rni. Science and Education, 3(2), 796–802.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MATEMATIKA FANINI O‘RGANISHIDA OTA-ONANING ROLI

Yuldasheva Ma‘mura Yulchiyevna

Profi University, “Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrası dotsent v.b.,
Xalq ta‘limi a‘lochisi

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematika fanini o‘rganishida ota-onalarning salbiy munosabatlari, xususan, xatolardan qo‘rqish, o‘qituvchilarning salbiy fikrlari va ota-onalarning qo‘llab-quvvatlamasligi kabi omillar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Matematika faniga munosabat, o‘quvchilarning ishtiyoqi, xatolarni o‘rganish, matematik tafakkur, ota-onalarning roli, salbiy munosabatlar, matematika fanini o‘zlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируется негативное отношение родителей к изучению математики учащимися начальной школы, в частности, такие факторы, как страх перед

ошибками, негативное мнение учителей и отсутствие поддержки со стороны родителей.

Ключевые слова: Отношение к математике, энтузиазм учащихся, обучение на ошибках, математическое мышление, роль родителей, негативное отношение, освоение математики.

Abstract. This article analyzes the negative attitudes of parents towards the learning of mathematics by primary school students, in particular, factors such as fear of mistakes, negative opinions of teachers and lack of support from parents.

Keywords: Attitude towards mathematics, student enthusiasm, learning from mistakes, mathematical thinking, the role of parents, negative attitudes, mastering mathematics.

“Matematika hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo‘lib o‘sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi”. Sh. Mirziyoyev.

Shaxsning rivojlanishiga ta’sir etuvchi turli ijtimoiy omillar orasida eng muhimlaridan biri bu oiladir. An’anaga ko’ra, oila boshlang’ich ta’lim muassasasi hisoblanadi. Bolaning shakllantirishda oila asosiy rol o’ynaydi. Inson oilada nimani olsa, uni butun hayoti davomida saqlab qoladi. Oilaning ahamiyati inson o’z hayotining muhim qismini uning ichida o’tkazishidan kelib chiqadi.

Boshlang’ich sinflarda matematikani o’qitish samaradorligi o’quvchilarda ushbu o’quv fani darslariga ijobiy munosabatlar shakllanishiga ko’p jihatdan bog’liq. Bu munosabatlar ularning ishtiyoqi, boshidan kechiradigan quvonch va xafagarchiliklari, ayniqsa, qiyinchiliklari, maktabda o’qituvchining, uyda esa ota-onalarning ta’siri asosida shakllanadi.

O’quvchilar matematika darslarida turli ruhiy holatga tushib turadilar: birida «Men matematikani o’rgana olmayman», yana birida «Men matematikani bo’sh o’zlashtiraman», «Men matematika darslarini yomon ko’raman» kabi munosabat namoyon bo’ladi. Matematikadan bo’sh o’zlashtiradigan o’quvchilar ushbu o’quv fanini yoqtirmay qo’yadilar. Bo’sh o’zlashtirish sabablaridan biri misol va masalalarni yechishda xatolarga yo’l qo’yishlari va shu tufayli past baho (ball) olishlari, shu tufayli uyda har gal dakki eshitaverishlaridir. Xatolardan qo’rqish ham matematika darslarini yomon ko’rib qolish sabablaridan biridir. Xatoga yo’l qo’yishdan bola xavotirga tushadi.

Yuqoridagi mazmunda ta’lim olib, maktabni tamomlagan yoshlar salbiy munosabati tufayli hisob-kitob yuritadigan kasblardan o’zlarini olib qochadilar, ya’ni matematikani bo’sh o’rganganlik kasb tanlashga ham o’zining salbiy ta’sirini o’tkazadi. Bunday holatlar matematikani

yaxshi o‘zlatiradigan o‘quvchilarni ham shu fandan uzoqlashtirishga sabab bo‘ladi. Ko‘proq qizlar jabr ko‘radi: ular matematikasi bor sohalarga bormaydilar. Boshqacha aytgandek, yoshlar masalalarni yechishda, misollarni ishlashda xato qilishdan qo‘rqqanlaridek, matematikasi bor sohalarda ishlay olmaslik kayfiyatida bo‘ladilar. Bunday holat farzandlarimiz, ayniqsa, qizlarimiz orasida keng ildiz otgan. Aksincha, o‘quvchilarda matematikani hamma o‘rgana oladi, degan qat‘iy ishonch paydo qilishgina, shu niyatda darslar ularning matematik tafakkurini rivojlantirishga qaratilsagina, bunday salbiy munosabat o‘zgarib, o‘z kuchiga, ijodiy qobiliyatlariga ishonch barqarorlashadi.

Keling, oilaviy ta‘limda bolalarda matematikaga qiziqishni shakllantirish va rivojlantirishning ba‘zi masalalariga to‘xtalib o‘tamiz. Ma‘lumki, matematika bolalarda xotirani rivojlantirish, dunyoqarashini kengaytirish, mantiqiy va fazoviy tafakkurni rivojlantirish uchun kuchli vositadir. Matematika intellektual rivojlanish va shaxsni shakllantirishda ayniqsa muhim rol o‘ynaydi. O‘zbeklar oilada bolalarning intellektual tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratdilar, bu kundalik hayot, turmush tarzi va ish ehtiyojlari bilan bog‘liq edi. Aytish joizki, bilim olish o‘z-o‘zidan maqsad emas, balki hayotiy zarurat sifatida qaralgan. Ba‘zi ota-onalar hamma bolalar matematikani birday yetarlicha yuqori darajada o‘rgana olmaydi, degan fikrda bo‘ladilar, eng yomoni, shu nuqtayi nazarda turib ularga salbiy ta‘sir o‘tkazadilar. Shuni ham alohida ta‘kidlash lozimki, ular ba‘zi bolalar matematika bilan astoydil shug‘ullanishga qodir emaslar, kelgusida bu soha ularga muvaffaqiyat keltirmaydi, maktabda alohida iqtidor namoyon qilib o‘qiganlarigina matematikasi bor sohalarda yutuqlarni qo‘lga kirita oladilar, deb hisoblaydilar. Ota-onalar matematikani qiynalib o‘rganayotgan farzandlariga quyidagi kabi gaplarni ko‘p marotaba aytadilar: “Sen matematik bo‘la olmaysan”, “Matematikaga sening aqling yetmaydi”, “Ovora bo‘lma, sendan matematik chiqmaydi”, «Matematikaga aqling yetmaydi», «Sen matematikadan “bo‘m-bo‘shsan”» kabi qat‘iy aytilgan gaplari, dakkilari ham sabab bo‘ladi. Bunday gaplar, dakkilar ularning bolalariga juda yomon ta‘sir qilib, ularni tushkun bir vaziyatga soladi: matematikani alohida qiziqish bilan o‘rganishdan tiyila boshlaydi.

Uyda ona-onalar farzandlariga uy vazifasini bajarishda vaqti yo‘qligidan yordam bera olmaydi, vaqti borlari ularga o‘zlarining matematikaga munosabatlarini aytib, ko‘maklashishdan bosh tortadilar: “Men matematikani yomon ko‘rar edim”, “Men ham matematikadan misol va masalalarni ko‘pincha yecha olmas edim”, “Sizlarga topshirilayotgan misol va masalalar butunlay boshqacha, shuning uchun o‘qituvchi tushuntarganidek qilib o‘zing ishlayver”, “Sen matematikani o‘rganishing shart emas”, “Mening vaqtim yo‘q, dadangdan borib yordam so‘ra” va hokazo.

Ota-onasi yordamida uy vazifasini bajarayotgan bola har bir misolni ishlab, yechimi necha bo‘lishini aytadi, ota-onasining ma’qullashini kutib yozmasdan turadi. Kattalardan “To‘g‘ri, yoz”, degan javobni eshitgandan keyingina yechimini yozib qo‘yadi. Bolaning bu tarzda uy vazifasini balarishi ota-onaning toqatini toq qiladi.

Uyda boshqacha usulni qo‘llash mumkin: avval biror qog‘ozda qoralama qilib mustaqil ishlab kattalarga ko‘rsatish vaziyatni yengillashtirgan bo‘lardi-yu, lekin bunday usul uyda deyarli qo‘llanmaydi.

Misol va masalalarni mustaqil xulosaga kelish, qait‘iyat bilan uy vazifasini yozib bo‘lishda sustkashlik qilavergan bolalar oxir-oqibat o‘zlashtirishda ortda qola boshlaydilar, bo‘sh o‘zlashtiruvchilar qatoridan joy oladilar. Bunday bolalar o‘z rivojlanishini tezlashtira olmaydilar va yuqori darajaga erisha olmaydilar. Vaholanki, bunday vaziyat yuz bermasligi: ular ham barcha bolalarga munosib bo‘lgan sifatli ta‘lim va ota-onasining yordami bilan matematikani yaxshi o‘zlashtirishlari mumkin edi.

Ota-onalar orasida yana bir keng tarqalgan xato: matematikani faqat eng aqlli odamlar o‘zlashtira oladi. Shunday qilib, bu sohadagi muvaffaqiyatsizliklar o‘quvchilarga ayniqsa og‘riqli ta‘sir ko‘rsatadi: ular ahmoq va hayotda jiddiy muvaffaqiyatlarga erisha olmaydilar degan xulosaga kelishadi. Bu afsonani yo‘q qilish kerak.

O‘quvchilarga ba‘zan butun bir bet uy vazifasi topshiriladiki, bunday vazifalar oilada qanday noxush vaziyatlarni vujudga keltirishini tasavvur qilish qiyin emas.

Darsliklarda yechish talab qilinadigan misol, masala va topshiriqlarni yechish uchun namuna berilmasligi yoki darslarda o‘tilmagan usullarda bajarish talab qilinishi bunga misol bo‘la oladi.

Albatta, ko‘p bolalar tug‘ilishdan boshlab matematika bo‘yicha yetarlicha taassurot va signallarni oladilar, amaliy bilimlar to‘playdilar.

Xullas, bolalarning matematika darslariga nisbatan shakllanayotgan munosabatlarining ijobiy yoki salbiy bo‘lishi o‘qishning turli sabablarga ko‘ra oson yoki qiyin bo‘lishiga, o‘qituvchilar bilan bir qatorda ota-onalarning ta‘siriga, o‘qitish metodikasiga ko‘p jihatdan bog‘liq. Yuqorida ta‘kidlangan, ota-onalar tomonidan yo‘l qo‘yilayotgan xato va kamchiliklarga e‘tibor qaratish bolalarda matematika faniga nisbatan qiziqishi ortishiga yordam beradi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev aytganidek, bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyati matematika fanini o‘zlashtirish darajasiga bog‘liqdir!

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/shavkat-mirziyoev-bu-fanni-yaxshi-bilgan-bola-aqlli-keng-tafakkurli-bulib-usadi>

2. Бойлер Джо. Математическое мышление. Книга для родителей и учителей Бойлер Джо; перевод с английского Наталья Яцук. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019.
3. “Zamonaviy ta’lim” jurnali. № 6 (151), 2025

OILA VA MAKTABDA TARBIYAVIY QADRIYATLAR AHAMIYATI

Galdiyeva Mehribon Durdiyevna

Toshkent amaliy fanlar universiteti “Psixologiya” kafedrası
dotsenti, Psixologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori, (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila va maktabda tarbiya qadriyatlar ahamiyati yoshlarni tarbiya tizimi hayotga, ongli o’qishga va mehnatga tayyorlashda jamiyat taraqqiyotiga javob beradigan barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda muhim o’rin egallaydi. Maqolada oilada tarbiya, ta’lim – tarbiyaviy ishlarining samaradorligiga ta’sir ko’rsatuvchi omillar shuningdek yoshlarning bilimni oshirishda milliy qadriyatlar masalalari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: oilada milliy tarbiya, axloqiy tabiya, shaxs, milliy qadriyat, komil inson, oila, mardlik, vatanparvarlik.

Abstract. In this article, the importance of values in family and school education is emphasized, which plays an important role in preparing young people for life, conscious study and work, as well as in raising them as a well-rounded individual who is responsible for the development of society. The article analyzes the factors affecting the effectiveness of family education, educational work, as well as the issues of national values in improving the knowledge of young people.

Keywords: national education in the family, moral nature, personality, national value, perfect person, family, courage, patriotism.

Аннотация. В статье подчеркивается важность ценностей в семейном и школьном воспитании, которые играют важную роль в подготовке молодежи к жизни, осознанной учёбе и труду, а также в воспитании её как всесторонне развитой личности, ответственной за развитие общества. В статье анализируются факторы, влияющие на эффективность семейного воспитания, воспитательной работы, а также вопросы национальных ценностей в повышении уровня знаний молодёжи.

Ключевые слова: национальное воспитание в семье, нравственная сущность, личность, национальные ценности, совершенный человек, семья, мужество, патриотизм.

Zamonaviy talablar asosida ta’lim va tarbiya tizimini barcha bo’g’inlarini takomillashtirish bizning asosiy vazifamiz deb bilamiz.

Milliy qadriyatlar jamiyat boyligi, o‘tmishni bugun va kelajak bilan bog‘laydigan vosita, insonni ma‘naviy yetuk va barkamol qilib tarbiyalovchi qudratli kuchdir, deb bejiz aytishmagan. Qadriyatlar moddiy va ma‘naviydir. Ular tarbiya, urf odat va marosimlar shaklida namoyon bo‘ladi. Bizda munosabatlarda nomoyon bo‘ladigan mehr-oqibat, halollik, poklik, hamdardlik, hamkorlik va sadoqatga asoslangan bunday muhim qadriyatlar mavjud.

Hozirgi kunda suveren O‘zbekistonda olib borilayotgan islohatlar faqat inson manfatlarini himoya qilishga qaratilgan. Har qanday mamlakatda inson eng yuqori qadriyat deb hisoblanadi. O‘zbekistonda uni yuksaltirishadi, hamma narsadan ustun qo‘yishadi, hamma narsa inson manfatlariga xizmat qilishi kerak. Hozirgi kunda yuzlab yillar davomida shakllangan milliy urf-odatlar madaniy va ma‘naviy qadriyatlar bilan birgalikda rivojlanishni jadallashtiradi, g‘oyaviy va ma‘naviy tozalashni ta‘minlaydi. Barcha turdagi qadriyatlar insonning farovon va erkin hayotida xizmat qiladigan vosita hisoblanadi. Binobarin, yoshlar ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish bugungi kunning muhim talabidir.

Ma‘lumki, bolaning kelgusidagi jismoniy va ma‘naviy shakllanishi, asosan, oiladagi muhit, otasining hamda onasining kimligiga, oilada qanday o‘rinni egallashiga, er-xotinning o‘zaro muomalasiga, bolasining har tomonlama shakllanishida ular olib borayotgan tarbiyaviy ishlarga va qaysi usul bilan tarbiya qilayotganiga bog‘liq. Bola tarbiyasida usullari ko‘paygan va o‘z maqsadlariga erishgan ota-ona va jigarlar, albatta o‘zlaridan kichik bo‘lgan uka -singillarini yaxshi yo‘lga yo‘llab, so‘zga kiradigan, o‘zaro hurmat - izzatlarni o‘rniga qo‘yadigan mehnatkash, odobli shaxsni takomillashishiga ega bo‘ladilar.

Aksincha, bu haqda tushuntirishni ortiqcha deb bilib, natijada o‘zboshimcha, o‘z bilganidan qolmaydigan, salbiy xarakterga ega bo‘lgan shaxslarga ergashadigan va oxir oqibatda chekuvchi, ichuvchi, narkotik moddalardan qabul qiluvchilarga ergashib, narkomaniyaga moyilligi bo‘lgan shaxsga aylanishi hayotda juda ko‘p hollarda tasdiqlangan. Shu o‘rinda maktab jamoasining o‘quvchilar tarbiyasidagi ahamiyatini qayd etib o‘tish o‘rinli. Ushbu muhitning yosh avlodni tarbiyalashda alohida ahamiyatga ega ekanligi ham barchaga ma‘lum. Maktablarda uchrab turadigan, ayrim nojo‘ya harakatdagi o‘quvchilar mavjud bo‘lgan hollarda, tarbiya ishlarida xushyorlik talab etilishi shart bo‘lib qolishi kerak. Chunki bunda yol qo‘yilgan kichik xatolar ham ba‘zibir noxush oqibatlarga olib kelishi mumkin va u o‘quvchilar orasida narkomanlikka sharoit tuilishiga sababchi bo‘lishi mumkin. Shularni ham aytib o‘tish kerakki, ayrim oilalarda, ayniqsa yolgiz o‘gil bo‘lganda, bolaga haddan tashqari mehr qo‘yish, uni erkalatish, barcha yaxshiliklar, yengilliklarga o‘rin berish, aytganini ortig‘i bilan ado etishlar va ayniqsa, bolaga

nisbatan keragidan ortiga nazar bilan qattiq turish, ayrim hollarda ruhiyatiga salbiy ta’sir qilish va erkinlik bermaslik hamda bolaga sovuqqonlik bilan munosabatda bo’lish narkotik moddalar qabul qilishga moyillik berishga sabab bo’lishi mumkin. Shuning uchun oilada bolani mehnatga, foydali ishga, hayot qiyinchiliklarini yengishga o’rgatish, maktabda esa sport bilan, biror hunar o’rgatish bilan shug’ullantirishlarning ahamiyati kattadir.

Hayot shuni ko’rsatadiki, yosh avlodning tarbiyalashda, ma’lum bir foydali yaxshi yo’lga kirishida atrof -tevarakdagi o’rtoqlarining, ayniqsa o’sha muhitning ta’siri kattadir.

Xalqimizda: “Yaxshi bilan yursang- yetasan mureddga, yomon bilan yursang qolasan uyatga” degan naql bor. Ushbu iboralar avlod - ajdodlardan kelayotgan hayotiy so’zlar hisoblanadi. Chunki u turmushda juda ko’p sinovlardan o’tgan. Agarda o’smir, balog’atga yetib kelayotgan yoki balog’at yoshqdagi bolalardan birortasi narkotik moddalardan foydalanuvchi guruh bolalar yoki o’smirlarga qo’shib qolsa, bugun bo’lmasa ertaga, albatta, ularning ta’siri bo’ladi. Bu o’rinda shuni aytish kerakki, ularning ta’siriga har qanday yoshlar berilavermaydi. Ularga qo’shib ketadigan yoshlar o’z xarakterishaxsiy xususiyatiga ko’ra, ruhan turg’un bo’lmagan, xulqi bo’yicha “simobdek” har tomonga burilaveradigan, biror ishni oxirigacha yetkazmaydigan, har narsaga qiziqib, birini boshlab ikkinchisiga o’tib ketadigan, bir ish ustida yoki hunarga berilib oxirigacha o’rgana olmaydigan, qo’nimsiz yoshlarga beriladi. Ular uyda ham, ko’chada ham bir, ko’pincha o’z oldiga qo’ygan maqsadga erishavermaydigan yoshlarga qo’shib ketadi. Shuning uchun oilada bunday bolalarning - yoshlarning tarbiyasida hamma vaqt ularni qayerda va kimlar bilan birgalikda vaqt o’tkazayotganliklari, qanday ishlar bilan shug’ullanayotganliklari va u qo’shilgan guruhda qanday o’rtoqlari borligini hamma vaqt nazorat ostiga olishlari kerak. Shularni aytib o’tish kerakki, yuqorida qayd etilgan xususiyatlarga ega bo’lgan ishlarni na oilada, va na o’qituvchilar doirasida hurmat e’tibor bilan qarashmaydi. Natijada nazoratsizlikda qoladilar. Va aksincha, ularni narkoman guruhi vakillari yaxshi qarshi oladi. Shu tariqa ular o’zaro bir-birlariga yaqinlashib ketadilar.

Bir-birlarining aytganlarini bajo keltiradilar. Endi bunday narkomanlar guruhi o’zaro mustahkam bo’lib, ma’lum qonun-qoidalar ostida mustahkamlanadilar. Endi ular hech narsadan cho’chimaydilar, ularga og’ir hayot ham, hayotiy qiyinchiliklar ham, militsiya xodimlari oldidagi qo’rqinchlar ham ularni tarqata olmaydi.

Ma’lumki, yoshlar har bir narsaga qiziqishaveradi va ayniqsa bir-birlaridan ko’rgan-eshitgan narsalarga ahamiyat berib, aksariyat o’shaning ketidan ergashishni yoqtirishadi. Masalan, kiyinish, chekish, ichish, oxirgi urfdaga telefon, mashina haydashga intilish, ayniqsa

apkogolli ichimliklar ichish, nasha chekish va eng yomoni narkotik moddalardan qabul qilishlik ularni o‘z domiga tortadi.

Endi ular yuqorida aytilganidek, ana shu yo‘lga kirgan do‘stlari bilan hamkorlik qiladilar, ularga va so‘ngra ularning guruhiga kira boshlaydilar. Qiziqish, ishqibozlik bilan qabul qilingan narkotik modda, birinchi marta uning o‘rganizmida bir qancha noxushliklar keltirib chiqaradi-alkogol qabul qilingandagi kabi sezgilar, belgilar paydo bo‘ladi. U o‘zini yomon sezadi, boshi og‘riydi, kusadi, qorni og‘riydi va oxir oqibatda “bosh og‘rig‘i uchun” qabul qilishlikka hatto majbur bo‘ladi. Bu o‘rinda shuni aytib o‘tish kerakki, bola yoki o‘spirin birinchi bor, bir marta qabul qilsa ham narkotik modda nafaqat uning sog‘ligi - organizmi uchun xavfli, hatto o‘limga ham olib borishi mumkin. Eng xavfliligi shundaki, qiziqish bilan bir marta qabul qilishigan narkotik modda tezda o‘zining domiga tortishligidir. Chunki, bunda o‘zini qayoqqa ketishini bilmay, zerikib yurgan kimsaga qandaydir “xush kayfiyat”lik holatini keltirib chiqish, narkotik moddaga xirs qo‘yishlik va unga moyillik tuzog‘i ilintiradi va shu tariqa o‘rganib qoladi. Yana bir xavfli tomonlaridan biri yoshlar kattalarga, ko‘pincha ana shunday yo‘larga kirgan og‘alariga qiziqib, ergashadilar. Chunki ular o‘zlarini haqiqiy — yigit|| “zo‘ravon – baquvvat”, haqiqiy - odam deb his qiladilar va tanitadilar. Shuningdek, chekish, alkogolli ichimliklar ichish, narkotik moddalarni qabul qilishlik yoshlarni “erkaklik darajasiga” ko‘taradi, degan soxta tushunchalar bilan yashaydilar. Natijada qiziqish narkotik moddalarga o‘rganib qolishlikka asosiy sabablardan bo‘lib qoladi.

Adabiyotlarda juda ko‘p turli xil voqealar ko‘rsatib o‘tadi. Shulardan biri Polshaning Varshava shahridagi tumanlardan biriga narkomanlardan birining kelib joylashishining o‘ziyoq, butun bir tuman o‘rtasida yoyilib, ko‘p vaqt o‘tmayoq tekshiruvlar natijasida 30 kishidan iborat bir guruh narkoman o‘smirlar borligi aniqlangan.

Xulosa qilib aytganda, qayerda bo‘lishligidan qat’iy nazar, bola tarbiyasida, yoshlarni ana shunday nojo‘ya, salbiy oqibatli narsalarga ruju qilishliklarini oldini olish uchun ota - onalardan, o‘qituvchilardan kattalar va tarbiyachilardan xushyorlik va tarbiyada xatoliklarga yo‘l qo‘ymaslik lozim bo‘ladi.

Shuningdek, ayrim “yaratilgan sharoit”dan foydalanib va boshqa tashqi sharoitlar, omillar tufayli ba’zi bir kimsalarning, ayniqsa, yosh avlodning ushbu yo‘lga kirib qolishlari haqida gapirildi hamda ular keltirib chiqargan salbiy oqibatlar haqida ham aytib o‘tildi. Lekin, shuni ham aytish kerakki, ana o‘sha rohat farog‘atga chanqoq narkoman bo‘lib qolganlar ham o‘zlarining bunday tortayotgan “iztirob”larini anglab, undan qutulishga intilishlari, endi foydasizligi, foydasi bo‘lsa ham juda kam hollardagina maqsadlariga erishishi mumkinligi ham ma’lum.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Xarakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi PQ-4947- son farmoni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017y.,6-son, 70-modda, 20-son. 354-modda, 23-son, 448-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘isida”gi Qonuni. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1997.
3. Новоторсева Н.В. Коррекционная педагогика и специальная психология. Словар. – Москва, Педагогика, 1999.65

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING TAFAKKUR
XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA INTERFAOL USULLARNING
O‘RNI**

Axmedova Laylo Baxtiyor qizi

Profi University, “Boshlang‘ich ta’lim” kafedراسi dotsent vasifasini
bajaruvchi

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada interfaol metodlardan foydalangan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkur xususiyatlarini shakllantirish imkoniyatlari har bir ko‘nikmani shakllantirishga oid interfaol metodlar namunasida ko‘rsatilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Tafakkur, tafakkur shakllari, interfaol usul, ta’lim jarayoni, fikrlash qobiliyati.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak”, deya ta’kidlab o‘tgan.

Ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan davrda zamonaviy axborot-kommunikasiya tizimlari vositalari keng joriy etilgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta’lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasini qo‘ymoqda. O‘quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish, ularni tayyorlash borasidagi choralarni ishlab chiqishni talab qiladi. Axborot texnologiyali ta’limda o‘quvchilar faoliyatini individuallashtirish prinsipiga amal qilish imkoniyatlari keng bo‘lib, uni alohida talab sifatida ko‘rsatish lozim. Ta’limni individuallashtirish orqali o‘quvchining ichki olamiga yo‘l ochiladi, unda shaxsiy sifatlar - o‘ziga ishonch, qat’iylik tarbiyalanadi.

O‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga o‘rgatish jamiyat hayotida tub burilishlarni amalga oshiradi. Negaki mamlakatimizda yuksak e‘tiqodli, mustaqil fikrli, tashabbuskor, yuqori malakali mutaxassislarga katta ehtiyoj bor.

Insonning dunyoni anglashi, tushunishi, unga ongli munosabatda bo‘lishi kabi bilish jarayonlarini tafakkur yuritish, fikrlash jarayoni deyish mumkin. Fikrlash jarayonlarining psixologik asoslarini psixolog V.Karimova tahlil qilgan. U: fikrlash inson miyasi faoliyatidir, – deb ko‘rsatadi va fikriy operatsiyalarni quyidagicha tahlil qiladi. Eng elementar harakatlarni rejalashtirishdan tortib, murakkab muammolarni hal etishga qaratilgan operatsiyalar hammasi miyada sodir bo‘ladi. Miya faoliyati bilan fikrlash faoliyati o‘zaro uzviy bog‘liqdir. Normal insonni fikrsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Har on, har daqiqada inson miyasi qandaydir fikrlar bilan band. Ularni tartibga solish, keragiga qaratish, ichki yoki tashqi nutq yordamida uni yechish - fikrlash jarayonidir.⁴⁹

Tafakkur tushunchasining mazmun mohiyati psixologiya darsliklarida olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Jumladan, umumiy psixologiya darsliklarida tafakkurga berilgan ta’riflar turlicha bo‘lib, uning ikkita yoki uchta muhim xususiyati ta’kidlab o‘tiladi, xolos. Jumladan, P.I.Ivanovning darsligida “Tafakkur insonning shunday aqliy faoliyatidir-ki, bu faoliyat voqelikni eng aniq, to‘liq, chuqur va umumlashtirib aks ettirishga, insonning yanada oqilona amaliy faoliyat bilan shug‘ullanishga imkon yaratadi” deb ta’riflanadi. Ushbu ta’rifda tafakkurning to‘la, aniq va umumlashtirilgan holda aks ettirishi ta’kidlab o‘tiladi, xolos, lekin uning xarakterli xususiyatlari bevosita so‘z yordami bilan ifodalanishi muallifning diqqat markazidan chetda qolgan. M.V.Gamezoning fikricha “Tafakkur voqelikning umumlashgan holda so‘z va o‘tmish tajriba vositalarida aks ettirilishi”. U tafakkurning umumlashgan so‘z vositasida va vositali atrof-muhit hodisalarini aks ettira olishni ta’kidlaydi.

Tafakkur yoki fikrlashning quyidagi shakllari yoki mahsuli mavjud: Tushuncha - tafakkurning shunday shakli yoki mahsuliki, u narsa va hodisalarning eng umumiy va xarakterli xususiyatlarni o‘zida aks ettiradi. Ular umumiy, juz’iy, konkret yoki mavhum bo‘lishi mumkin. Hukm - atrof-dagi narsa, hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aks ettiradi. Hukmlar bizning nutqimizda har kuni juda ko‘p ishlatiladi va ular tabiatan turli bog‘liqliklarni tasdiqlaydi, inkor qiladi, rost yoki yolg‘on bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinflardan o‘quvchilarning mavhumlashtirish qobiliyati namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi rahbarligida bu qobiliyat rivojlanadi, mavhumlashtirish shakli ham murakkablashadi – hissiy ko‘rgazmalilikdan fikr yuritishga o‘tiladi hamda tushunchaga aylanadi.

⁴⁹ Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. – М.: “Знание”, 1989 г. С. 75.

Boshlang‘ich sinf ta‘limi jarayonida fikrlash qobiliyatini aniqlashtirish ikki shaklda olib boriladi:

1) hissiy - ko‘rgazmali vositalar (matnlar, rasmlar, jadvallar) asosida;

2) so‘z orqali - mavhum shaklda (hikoya qilish, tushuntirish, maxsus topshiriqlarni hal etish).

Fikrlash - bu inson sezgi organlari va aqliy faoliyatining birligi natijasi o‘laroq, mustaqil ravishda tahlil qilish, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish, taqqoslash, aniqlashtirish, mavhumlashtirish kabi fikriy operatsiyalardan foydalangan holda amalga oshiriladigan aqliy faoliyatdir.⁵⁰

E.G‘ozdiyev ko‘pchilik fikriga tayangan holda, tafakkurga quyidagi shartli ta‘rifni bergan. “Tafakkur bu – atrof-muhitdagi voqelikni nutq yordami bilan bevosita umumlashgan holda aks ettiruvchi psixik jarayon ijtimoiy-sababiy bog‘lanishlarni anglashga yangilik ochishga va bashorat qilishga yo‘naltirilgan aqliy faoliyatdir”.

B.S.Abdullayevaning fikricha mantiqiy tafakkur – voqelikni analiz va sintez qilishda uni bevosita va umumlashtirib aks ettirish jarayonidir. O‘qituvchi o‘quvchilarining tafakkurini to‘g‘ri shakllantirish uchun har bir imkoniyatni to‘la ishga solishi kerak:

1.O‘quvchilarni to‘g‘ri ta‘rif berishga, tahlil qilishga, taqqoslashga, obstraksiyalash va umumlashtirishga o‘rgatishi shart.

2.O‘z fikrini to‘g‘ri, aniq va ravon izhor etish yo‘lini tushuntirish.

3. Mustaqil ravishda hukm va xulosa chiqarish, mulohaza yuritish o‘quvchilarda aqliy bilim, ko‘nikma va malakalarini oshiradi.

Yuqorida keltirilgan vazifalarni amalga oshirish uchun avvalo o‘quvchilar oldiga turli tuman ob‘ektlarni mustaqil taqqoslash, ularda o‘xshash va tafovut topish zaruriyatini qo‘yish kerak.

Fan va texnika jadal sur‘atlar bilan rivojlanib borayotgan davrda bolalarning aqliy rivojlanish tezligi ham o‘sib bormoqda. Natijada ta‘limning umumiy darajasi ham oshayotgani shubhasiz. Biroq nazarimizda boshlang‘ich ta‘limning asosiy vazifasi savodxonlikni jadallashtirish, o‘zlashtirishni tezlashtirishdan iborat bo‘lib qolmasligi kerak. Boshlang‘ich ta‘lim aqliy rivojlanishga yordam beruvchi samarali ta‘limning interfaol usullarini qo‘llash natijasida bo‘ladi. Aqliy rivojlanishdagi o‘zlashtirishlar esa tafakkurni oliy bosqichiga o‘tishi bilan emas, balki o‘quvchilarning intellectual imkoniyatlarini to‘liq amalga oshirish bilan izohlanadi. Interfaol metodlardan foydalanishdagi asosiy qonuniyatlar quyidagilardan iborat:

- Pedagogik jarayon o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligi asosida tashkillashtiriladi;

- O‘quvchi mashg‘ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi;

⁵⁰ Nishonova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. Toshkent, 2003-y.

- O‘qituvchi mashg‘ulotning bosh “hukmdori” vazifasidan bo‘shatiladi;

- O‘qituvchi va o‘quvchi o‘zaro teng huquqli ishtirokchilarga aylanadi;

- Mashg‘ulot jarayoni demokratik tamoyillar asosida olib boriladi;

- Eng muhimi faol metodda aynan o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida pedagogik hamkorlik vujudga keltiriladi.

Interfaol mashg‘ulotda ishtirok etish uchun o‘quvchilarning tayyorgarliklariga o‘ziga xos talablar qo‘yiladi:

- mashg‘ulotda faol ishtirok etish uchun zarur bilimlarni o‘zlashtirganlik;

- muloqotga tayyorlik;

- o‘zaro hamkorlikda ishlash;

- mustaqil fikrlash;

- o‘z fikrini erkin bayon qilish va himoya qila olish ko‘nikmalari kabilardan iborat.

Quyida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkur xususiyatlarini shakllantirishda interfaol usullardan ayrim namunalar keltiramiz.

Kollaboratsiyaga yo‘naltirilgan “Galereya bo‘ylab sayohat” metodi

“Galereya bo‘ylab sayohat” metodi asosida har bir guruhga kichik “galereya” tashkil qilinadi, ya‘ni sinfning 4 joyi mo‘ljallanib, qog‘ozlar yopishtiriladi. Har bir guruh berilgan topshiriq asosida vazifa bajaradilar va qarsakdan so‘ng, joylar almashilib, oxirida o‘z galereyalariga keladilar va berilgan versiyalarni qabul qilish, qilmaslik guruh ixtiyorida bo‘ladi.

Masalan: Sinf o‘quvchilari 4-5 kichik guruhlariga birlashtiriladi. Har bir guruh uchun “galereyalar” belgilanadi. Har bir guruh o‘z galereyasi oldida turadi, har bir guruhga o‘zlari uchun belgilangan ranglardagi markerlarda yozishlari uqtiriladi. Texnika havfsizligi inobatga olinib, o‘quvchilarni sinf xonasida yurishlari uchun sharoit yaratiladi, soat strelkasi bo‘yicha yurish tavsiyasi beriladi.

Matematika darslarida ko‘paytirish mavzusida 8 va 9 ga sonni ko‘paytirishga oid misollar yozing. Guruhlar yozishga kirishadilar, qarsak, musiqa yoki qo‘ng‘iroqcha tovushini eshitgach, joylar almashiladi, har bir guruh yuqoridagi javoblarni o‘qib takrorlamasdan o‘zlarining javoblarini yozib boradilar, o‘z galereyalariga kelgach, o‘z galereyadagi topshiriqlarni tahlil qilib qaysi guruh nechta yozganini sanab chiqadilar, yakunida qaysi guruh ko‘p yozgan bo‘lsa g‘olib sanaladi.

Har bir guruhga bir-biriga bog‘langan turli yoki bir xil, 2 yoki 3 xildagi tasmalar (arqon) beriladi. Bir mavzu asosida matn, masala, ma‘lumotlar, qoidalar chiqarish vazifalari beriladi. Tasmalar bir-birlariga uzatilib, go‘yoki “internet”dagi so‘zlashuv vaziyati hosil qilinadi. Kichik guruh aylana shaklida tasma (arqon) yoki tasmani ushlab turadilar. Bir

mavzu yuzasidan matn yaratish vazifasi beriladi: Navro‘z- bahor bayrami. Guruhning bir a‘zosi matnni boshlab berib, boshqa bir a‘zosi bilan arqon almashadi, bu ishtirokchi ham matnni mazmunan davom ettirib, boshqa ishtirokchi bilan arqonni almashadi, oxirgi ishtirokchi matnni yakunlaydidi. Qaysi guruh chiroyli matn yaratsa, g‘olib sanaladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, keltirilgan misollardan ko‘rinib turibdiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkur xususiyatlarini shakllantirishda interfaol usullardan foydalanish asosida yanada ularni ijodiy ishlash, mustaqil fikrlash va o‘z qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatlarini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
2. .Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. – М.: “Знание”, 1989 г. С. 75.
3. Nishonova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. Toshkent, 2003y.
4. Akramova Z. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy tafakkurlarini rivojlantirish metodikasi //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 13. – С. 417-422.
5. Rahmatova F. A., Akramova Z. B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy tafakkurlarini shakllantirishning psixologik xususiyatlari //integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. – 2022. – T. 3. – №. 4. – С. 133-137.

ZAMONAVIY TALABLAR ASOSIDA TEXNOLOGIYA TA‘LIMINI MODERNIZATSIYALASHGA OID MILLIY HUNARMANDCHILIK ISH USULLARINI O‘RGANISH VA OMMALASHTIRISH

Tohirov O‘ktamjon Otaqo‘ziyevich

Yangi asr universiteti dotsenti

Annotatsiya. Zamonaviy talablar asosida texnologiya ta‘limini modernizatsiyalashga oid milliy hunarmandchilik ish usullarini o‘rganish va ommalashtirish mazmuni va metodikasiga doir ma‘lumotlar ochib berilgan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: zamonaviy talablar, texnologiya ta‘limi, modernizatsiya, milliy hunarmandchilik, ish usullari, metodika, kreativ va raqobatbardosh shaxs, kreativ, kreativ fikrlash, kompetensiya, raqamli ta‘lim texnologiyalari, baholash, texnologik xaritasi, mozaika, inkrustatsiya, intarsiya, blokli mozaika, marketri, kalka.

Аннотация. В статье раскрыты сведения о содержании и методике изучения и популяризации национальных ремесленных методов работы в контексте модернизации технологического образования на основе современных требований.

Ключевые слова: современные требования, технологическое образование, модернизация, национальное ремесло, методы работы, методика, креативная и конкурентоспособная личность, креативность, креативное мышление, компетенция, цифровые образовательные технологии, оценивание, технологическая карта, мозаика, инкрустация, интарсия, блочная мозаика, маркетри, калька.

Annotation. The article reveals information about the content and methodology of studying and promoting national handicraft working techniques within the framework of modernizing technology education based on contemporary requirements.

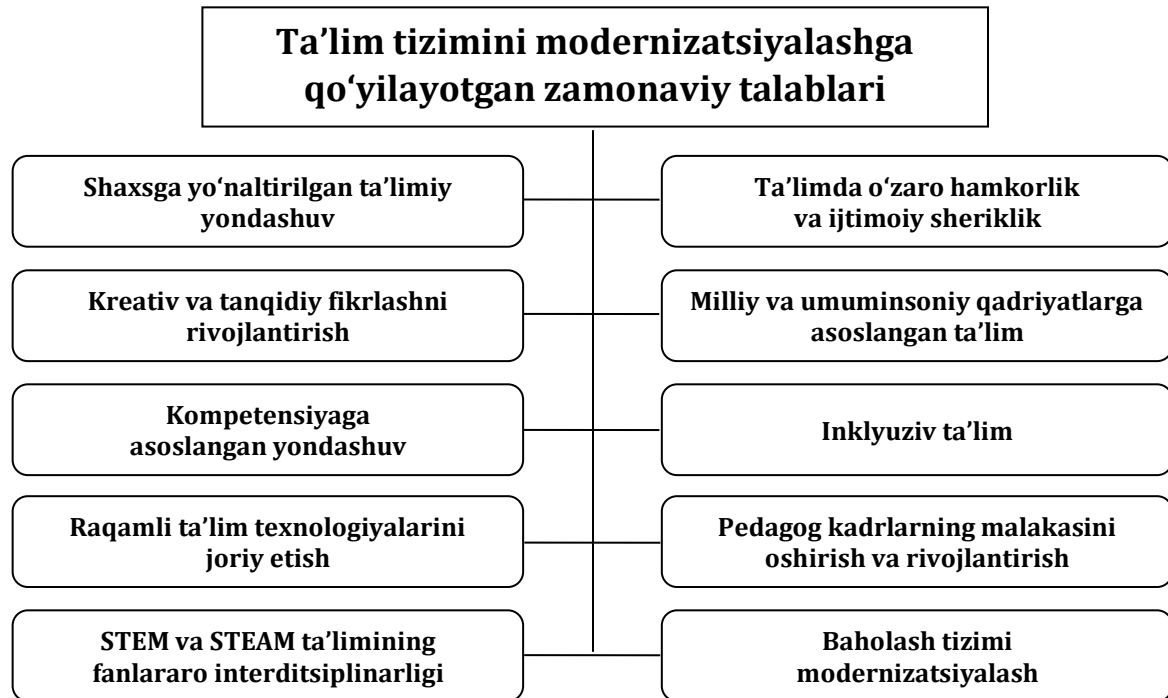
Keywords: modern requirements, technology education, modernization, national handicraft, working techniques, methodology, creative and competitive individual, creativity, creative thinking, competence, digital educational technologies, assessment, technological map, mosaic, incrustation, intarsia, block mosaic, marquetry, tracing paper.

Jahonda ta’lim islohotlarini amalga oshirish va modernizatsiyalash jadal sur’atlar bilan rivojlanib, uning mazmun-mohiyati, shakl va usullari doimiy yangilanib bormoqda. O‘zbekistonda ham ta’lim tizimini isloh qilish jarayonlari xalqaro standart talablariga mos holda ishlab chiqilmoqda va ta’lim amaliyotiga joriy qilinmoqda. Bu jarayonlar zamonaviy talablarni shakllantirish va ularni milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilishni taqozo etadi.

Shu bois, jamiyat, iqtisodiyot va texnologiyalar taraqqiyotiga mos ravishda ta’limning mazmuni, shakli, metodi va vositalarini yangilashga qaratilgan tendensiyalar, mezonlar va yo’nalishlar ta’lim tizimini yangi talablar asosida modernizatsiyalashni belgilab bermoqda.

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi – jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo’lgan inson kapitalini shakllantirish, ya’ni kreativ va raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va tashabbuskor shaxsni tarbiyalashdir.

Bu esa ta’lim tizimidagi zamonaviy talablar – innovatsiya, raqamli savodxonlik, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, kreativlik va insonparvar ta’lim kabi tamoyillarga asoslanadi. Shu maqsadda ta’lim tizimini modernizatsiyalashga qo’yilayotgan zamonaviy talablarni quyidagi yondashuvlar asosida ko’rib chiqish mumkin (1-shakl).

1. Shaxsga yo’naltirilgan ta’limiy yondashuv.

Ta’lim jarayonida har bir o’quvchining individual qobiliyati, qiziqishi va imkoniyatlariga mos yondashuvni ta’minlash zamonaviy talablardan biridir. Bu ta’lim mazmunini kreativ va raqobatbardosh shaxs rivojlanishiga moslashtirish, faol va ijodkor o’quv muhitini yaratishni nazarda tutadi. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim insonparvarlik va individual rivojlanish g’oyalari tayanadi.

2. Kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

Zamonaviy dunyoda innovatsion g’oyalarni ilgari sura oladigan va yangicha fikrlaydigan shaxslar jamiyatning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Shu bois ta’lim jarayonida kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish, tadqiqotchilik va ijodiy faoliyatni qo’llab-quvvatlash muhim hisoblanadi. O’quvchilarni faqat tayyor bilimni o’zlashtirishga emas, balki kreativ yondashgan holda mustaqil ijodiy ishlashga, o’z g’oyalari asosida yangi-yangi loyihalarni yaratishga yo’naltirish ta’limning ustuvor vazifasiga aylanmoqda.

3. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv.

Zamonaviy ta’lim tizimi bilimni emas, balki kreativ va raqobatbardoshlik asosida amaliy qobiliyat va malaka ko’rsatkichlarini asosiy mezon sifatida qabul qiladi hamda baholaydi. Bu yondashuvda ta’lim natijasi sifatida “O’quvchi nima bilishi kerak?” emas, balki “U amalda nima qila oladi?” degan savolga javob berilishi kerak. O’quvchilarda kommunikativ, ijodiy, axborotli, sotsial va fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish – asosiy vazifa sifatida belgilanadi.

4. Raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish.

Raqamli ta’lim muhitida ta’lim jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur etib bo’lmaydi. Shu sababli ta’lim muassasalarida elektron ta’lim platformalari, onlayn kurslar, masofaviy o’qitish va virtual laboratoriyalar keng joriy etilmoqda. Bu esa ta’limning samaradorligini oshirish, o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Bu jarayonda avvalo o’qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasini oshirish o’ta muhim hisoblanadi.

5. STEM va STEAM ta’limining fanlararo interditsiplinarligi.

Zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida fan, texnologiya, muhandislik va matematika fanlarini integratsiyalashtirgan STEM ta’limiga alohida e’tibor berilmoqda. Ta’lim tizimimizda bu yo’nalishga san’at va dizaynni qo’shgan STEAM ta’limi modeli ham tatbiq etilmoqda. Ushbu yondashuv o’quvchilarning ilmiy-tadqiqotchilik qobiliyati, kreativ fikrlash madaniyati va ijodiy salohiyatini rivojlantiradi.

6. Ta’limda o’zaro hamkorlik va ijtimoiy sheriklik.

Oila, maktab va jamiyat o’rtasida uzviy hamkorlikni yo’lga qo’yish. Ta’lim muassasalari bilan ishlab chiqarish korxonalari o’rtasida integratsiyani ta’minlash orqali o’quvchilarni kasb-hunarlariga o’rgatish.

7. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ta’lim.

Globalashuv sharoitida milliy o’zlikni saqlash, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni ta’lim mazmuniga singdirish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy talablar milliy an’analar va jahon tajribasi uyg’unligini ta’minlashni ko’zda tutadi. O’quvchilarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik va fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish.

8. Inklyuziv ta’lim.

Barcha bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash. Ta’lim barcha uchun ochiq bo’lishi kerak. Zamonaviy talablar ichida nogironligi bor o’quvchilar, intellektual rivojlanishida cheklovi bo’lgan o’quvchilar uchun maxsus dasturlar, adaptiv usullar va inklyuziv muhit yaratish ustuvor yo’nalishlardan biri hisoblanadi.

9. Pedagog kadrlarning malakasini oshirish va rivojlantirish.

Zamonaviy ta’limning muvaffaqiyati ko’p jihatdan pedagogning salohiyatiga bog’liq. Shu sababli o’qituvchilarning uzluksiz malaka oshirish tizimini yangilash, raqamli va metodik savodxonligini oshirish, ilmiy-amaliy faoliyatini qo’llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. O’qituvchining obro’si va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish ham ta’lim sifatini oshirishning kafolatlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metodik yangiliklar va psixologik tayyorgarlikka alohida e’tibor qaratish zarur. O’qituvchining obro’si va moddiy manfaatdorligini oshirish lozim.

10. Baholash tizimini modernizatsiyalash.

Hozirgi ta’lim tizimida baholashning formativ (jarayonli) va summativ (yakuniy) turlari joriy qilinmoqda. Bu yondashuv o’quvchining faqat natijasini emas, balki uning rivojlanish dinamikasini ham inobatga oladi. Xalqaro baholash tizimlari (PISA, TIMSS, PIRLS) mezonlariga mos baholash mezonlarini qo’llashga e’tibor qaratish ham zarur hisoblanadi.

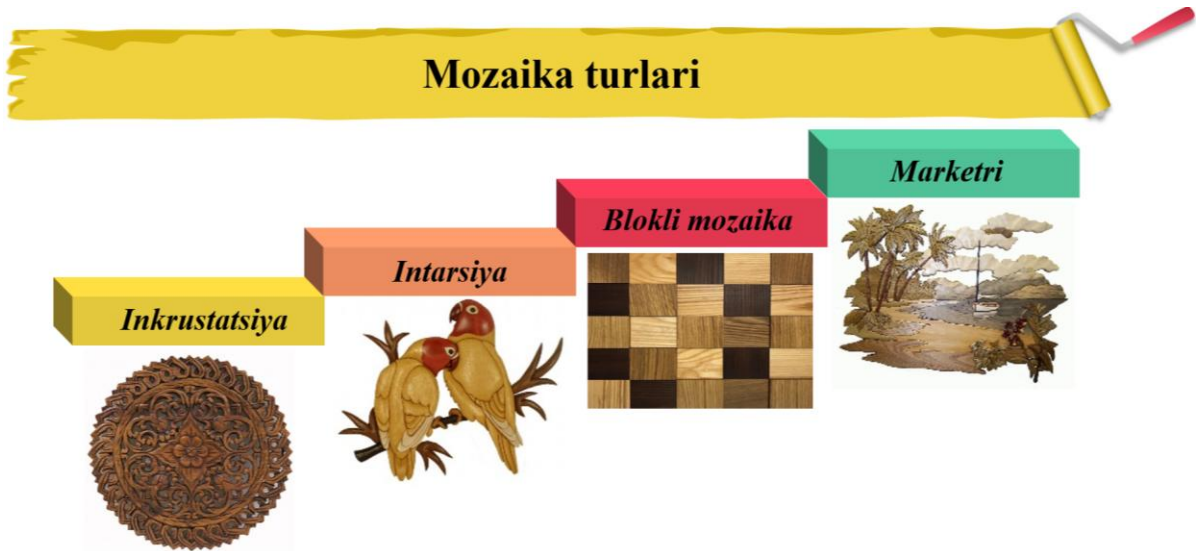
Yuqorida ko’rib chiqilgan ta’lim tizimini modernizatsiyalashga qo’yilayotgan zamonaviy talablar asosida texnologiya ta’limini modernizatsiyalash o’quvchilarni kreativ va raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishida katta ahamiyatga ega.

Shu bois, zamonaviy talablar asosida o’quvchilarni kreativ va raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishida 7-sinf Texnologiya fani bo’yicha xalq hunarmandchilik ish usullariga oid “Mozaika turlaridan foydalanib buyumlar tayyorlash” mavzusi misolida ko’rib chiqamiz:

Texnologiya fanidan amaliy va loyiha ishi mashg’ulotlarini tashkil qilishda fanning o’ziga xos xususiyatiga ko’ra turli usullardan foydalaniladi. Shunday usullardan biri mozaika usulidir.

Mozaika – turli yuzalarga materiallarning har xil rangdagi mayda bo’lakchalaridan kompozitsiya tuzish usulidir. Mozaikaning quyidagi turlari mavjud (2-shakl)

2-shakl

Inkrustatsiya – yog’och, metall, teri materiallaridan tayyorlangan buyumlarning yuzalariga sadaf, qahrabo, metall, fil suyagi, qimmatbaho toshlardan qilingan shakllardan foydalanib tasvir yoki naqsh hosil qilish usuli.

Intarsiya – rangi va tabiiy guli bir-biridan farq qiladigan turli xil yog’och bo’lakchalaridan hosil qilinadigan mozaika turi.

Blokli mozaika. Blokli mozaika quyidagicha amalga oshiriladi:

1. Turli rangdagi va tabiiy gulli yog’ochlar o’zaro bir-necha qatlam qilib yopishtiriladi.

2. Hosil bo‘lgan qatlamdan to‘rt qirrali yog‘och bo‘laklar kesib olinadi va yasaladigan tasvirga moslab yig‘iladi, so‘ngra yelimlanadi.

3. Yelimlangan bloklardan ko‘ndalang yo‘nalishda yupqa plastinkalar kesib olinadi.

4. Shu plastinkalar bilan buyum yuzasi bezatiladi.

Marketri – oddiy yog‘och yuzalariga yog‘och shponlarining bo‘lakchalarini yopishtirish orqali tasvir va naqsh hosil qilinadigan mozaika turi.

Mozaika turlarining ichida eng keng tarqalgan turlardan biri intarsiya turi hisoblanadi.

Biz quyida intarsiya usuli bilan tanishib chiqamiz.

Intarsia (italyancha “intarsio” – kesma, kiritish, chuqurcha) – bir materialda chuqurcha hosil qilib, boshqa materialni shu chuqurchaga mos holda kesib yuza qismini bezash turi.

Intarsia – yog‘ochga dekorativ ko‘rinishda naqsh solish san‘ati, hunarmandchilikning bir turi.

Intarsiya usuli turli xil qalinlikdagi materiallarni, masalan, yog‘och va toshni bir-biriga ulashga ehtiyoj yuzaga kelganda paydo bo‘lgan.

Tarixiy ma‘lumotlarga ko‘ra intarsiya qadimgi Misrda paydo bo‘lgan. XV-XVI asrlarda Italiyada bu bezak sa‘nati o‘zining yuqori rivojlanish darajasiga ko‘tarilgan. O‘sha davrni o‘zidayoq 80 dan ortiq ustaxonalar faoliyat olib borgan. Dastlab, mozaika tasvirlarida murakkab va rang-barang naqshlar ifoda etilgan. Keyinchalik ko‘chalar, shaharlar, tarixiy voqealar va kundalik hayot voqealari mozaika tasvirlarida o‘z aksini topgan.

Intarsiyaning eng puxta ishlangan namunalarini Italiya, Angliya, Fransiya, Shimoliy Afrika va Yevropo davlatlarining o‘sha davrdagi binolarida uchratish mumkin. Tarixiy manbalarga ko‘ra taxminan 1620-yildan so‘ng, bu kabi usullardan bino ichki qismini bezatish ishlarida foydalanish kamayib borgan.

1980-yillarda intarsiya usuli Qo‘shma Shtatlarda yog‘och san‘ati uslubi sifatida rivojlana boshladi. Dastlab hunarmand ustalar intarsiya usulida yaratilgan buyumlarini sotish orqali pul ishlashgan.

Yog‘och intarsiyasi usuli pol, devor, stol usti, mebellarni dekorativ ko‘rinishda bezashda ko‘p ishlatilgan. Bunda bezash uchun har xil turdagi yog‘och, marmar, shisha, marvarid va rangli toshlardan foydalanilgan.

Bu usulning yana bir **afzalligi** an‘anaviy usullarda yaratib bo‘lmaydigan mahsulotlarni **yuqori dizayn asosida yaratish imkoniyatiga** egaligidir. Aynan shu afzalligi sababli yurtimiz hunarmandchilik maktablarida ham keng foydalanilgan. Qadimdan hunarmand ustalar tomonidan Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo‘qon shaharlarida qurilgan binolar, masjidning tashqi fasadlarini turli bezak naqshlari bilan bezatishda bu usuldan foydalanishgan.

Intartsiya usulida mebel jihozlari, badiiy-bezak pannolari, suratlar, sovg‘a buyumlari, dekorativ shakllar va boshqa ko‘plab buyumlar tayyorlanadi.

Hozirgi kunda intarsiya usulini keng tarqalishi va yanada rivojlanishi natijasida nafaqat yog‘och, tosh, shisha, hayvon suyak materiallari balki, metall, gazlama, polimer, kompozit va boshqa zamonaviy materiallardan ham foydalanib buyumlar yasalmogda.

Intarsia – to‘qish san‘at sifatida. Turli rangdagi iplar yordamida chizilgan rasm asosida mahsulot tayyorlanadi. Bu holda **intarsiya so‘zi** – turli rangdagi iplarni bir-biriga qo‘shish asosida mahsulot yaratish ma‘nosini bildiradi.

Intarsiya usulidan foydalangan holda to‘qishda asosan kiyimning old yuzasiga turli naqshlar, geometrik shakllar, gullar, hayvonlar tasviri va boshqalar tushiriladi. Bu usuldan foydalanib, Siz haqiqiy san‘at asarlarini, turli xil murakkab naqshlarni ham oson to‘qishingiz, **ipning rangini nafaqat gorizontal va vertikal, balki diagonal ravishda turli burchaklarda o‘zgartirishingiz** mumkin. To‘qilgan mahsulot boshqasiga qaraganda **elastikligi** yuqori bo‘ladi.

Intarsiya texnikasi yasalishi kerak bo‘lgan mahsulot qismlarini aniq ranglarda ajratib ko‘rsatilgan chizmasini tayyorlash va chizma asosida tanlangan materialga tushurish, asbob-uskunalar yordamida qismlarga ajratish, biriktirish va pardoqlashdan iborat. Bu jarayonda nafaqat yog‘och materiallaridan balki boshqa turdagi materiallardan ham foydalaniladi. Ba‘zi holllarda foydalanilgan materialigi qarab buyum nomlanishi ham mumkin. Masalan, marmar asosida ishlov berilsa uni marmar intarsiyasi asosida tayyorlangan buyum deb ataladi.

Intarsiya texnikasi asosida turli buyumlar yaratish quyidagi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1-bosqich. Yasalishi rejalashtirilgan buyum chizmasi oldindan tayyorlanadi. Chizmada buyum qismlari bir-biridan ajralib turishi uchun turli ranglarda chiziladi va raqamlar bilan beliglab olinadi. Bunda chizma loyihasining murakkabligiga, elementlarning soniga va ularning o‘lchamlariga e‘tibor qaratiladi.

2-bosqich. Buyumni tayyorlash uchun kerakli hajmdagi material tanlanadi, u (agarda mavjud bo‘lsa) barcha nuqsonlardan bartaraf etiladi.

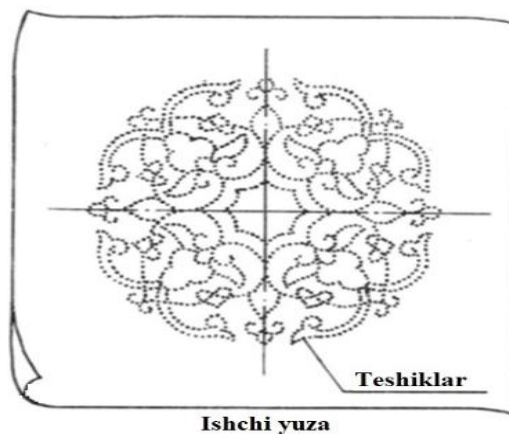
3-bosqich.

Birinchi usul: buyum chizmasi tayyorlangan material ustiga yelim yordamida yopishtiriladi.

Ikkinchi usul: Chizmada ko‘rsatilgan buyum qismlari material ustiga yelimlanmasdan alohida-alohida qirqib olinadi.

Uchinchi usul: Kalka tayyorlash texnologiyasi asosida amalga oshiriladi.

Eslatma: Kalka tayyorlash texnologiyasi. Kalka tayyorlash qadimdan ma’lum bo’lgan usullardan hisoblanadi. Kalka tayyorlash jarayonida naqsh tushiriladigan buyum yuzining hajmiga qarab, kalkaga mo’ljallangan shaldiroq qog’oz kesiladi. Chiziladigan naqshni bo’laklariga va tuzilish simmetriyasiga qarab, ikki, to’rt, sakkiz buklab qalam bilan chiziladi. Naqsh chizig’ining ustidan igna bilan teshib chiqiladi. Har bir teshikning oralig’i ikki millimetrdan oshmasligi shart. Kalkani naqsh tushiriladigan buyumning ustiga yozib, chap qo’l bilan ushlab, o’ng qo’lga ikki qavat dokaga o’ralgan qora (yoki boshqa) rangli kukun qog’ozning ustidan bir oz silqitib bosib suriladi. Buyumning yuzida nuqtalar ko’rinishida naqsh yo’llarining izi qoladi. Bu izlar ustidan qora qalam bilan chizib chiqiladi. Keyin esa chiziqlar bo’ylab kesib chiqiladi (1-rasm).

1-rasm. Kalka qog’ozi

4-bosqich. Chizma chiziqlari bo’yicha arra (arra turlaridan foydalanib) yordamida buyum qismlari qirqib chiqiladi.

5-bosqich. Buyum qismlariga ishlov berilib tekislanadi va qismlar bir-biriga yelim yordamida yopishtiriladi.

6-bosqich. Tayyor bo’lgan buyumga yakuniy ishlov beriladi va pardozlanadi.

Avvallari intarsiya usuli va texnikasi ish jarayonining murakkabligi, murakkab dizaynga egaligi sababli rivojlanishi qiyin bo’lgan. Mashhur frantsuz mebel ustasi A.Sh.Bul yog’och, mis, kumush, fil suyagi va qalayni birlashtirgan holda intarsiya texnikasidan foydalanib, o’zining durdona asarlarini yaratgan. XVIII-XIX asrlarda mebel san’atida intarsiyaning ko’p mehnat talab qiladigan texnikasi asta-sekin – oddiy yog’och shponlari bilan almashtirib qo’llanila boshlagan. Bu esa bir tomondan intarsiya texnikasining murakkabligini olidini olgan bo’lsa, ikkinchi tomondan ish unumdorligini va sifatini yanada oshirishiga xizmat qilgan.

Intarsiya usulini **Texnologiya faniga kiritilishidan maqsad:**

Birinchidan, fanni o’ziga xos mazmuniga mos ekanligi.

Ikkinchidan, amaliy ishlarni tashkil qilishning samaraliligi.

Uchinchidan, katta hajmdagi xom ashyoga ehtiyojni yo’qligi.

To‘rtinchidan, maktab sharoitida ko‘plab asbob-usukuna va moslmalarni talab qilmasligi.

Beshinchidan, tayyor ish chizmalari asosida murakkab buyumlarni tayyorlashni osonligi.

Oltinchidan, bozor talablari asosida sodda va dekorativ buyumlarni tayyorlash imkoniyati yuqori ekanligi. Bu esa zamonaviy tadbirkorlikni tashkil etishga yo‘l ochishi.

Intarsiya usulida tayyorlanadigan mahsulotlar dizayn ko‘rinishi, dekorativligiga ko‘ra farqlanadi (2-rasm).

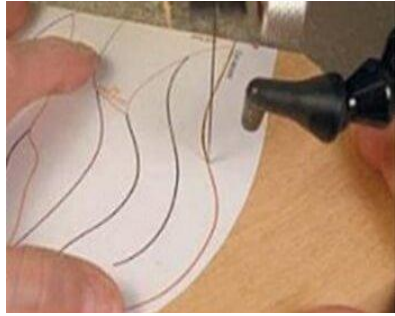
			
Hayvonlar			
			
Pannolar			
			
Gullar			
			
Tabiat manzaralari			
			
Naqshlar			
			
To‘quvchilik			

			
Tosh, marmar va metall asosli mahsulotlar			
2-rasm. Turli materiallardan intarsiya usulida yasalgan mahsulot namunalari			

Intarsiya usulida buyumlar yasash.

1. Intarsiya usulida “Oltin baliq” brelogini yasashning TEXNOLOGIK XARITASI

T/r	Ish ketma-ketligi	Ish eskizi (yoki texnik rasmi)	Asboblar		Jihoz va moslamalar
			O'lchov va rejalash	Ish	
1.	Intarsiya usulida “Oltin baliq” brelogi chizmasi chizib shablon tayyorlanadi. Bunda baliq a'zolari bir-biridan ajralib turishi uchun turli ranglarda chiziladi va raqamlar bilan beliglab olinadi.		chizg'ich	qalam	-
2.	Yupqa faner tanlab olinadi. 1-usul. tayyorlangan shablon belgilangan raqamlar bo'yicha qaychi yordamida alohida-alohida qilib kesib olinadi. Baliq a'zo qismlari lobzik arra yordamida kesib olinadi.		-	qalam	lobzik arra

**“OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY ANJUMAN MATERIALLARI TO‘PLAMI**

3.	2-usul. Shablon faner ustiga qo'yilib, chizgich yordamida iz qoldiriladi. Qoldirilgan izlar qalam yordamida chizib birlashtiriladi. Shablon asosida baliq a'zo qismlari lobzik arra yordamida kesib olinadi.		-	-	lobzik arra
4.	Kesib olingan baliq a'zo qismlari jilvir qog'oz yordamida silliq lab chiqiladi.		-	jilvir qog'oz	-
5.	Kesib olingan baliq a'zo qismlari PVA yelimi yordamida yelimlanadi.		-		PVA yelimi
6.	“Oltin baliq” brelogi dastlabki ko'rinishi tayyorlanadi.		-	-	-
7.	Intarsiya usulida tayyorlangan “Oltin baliq” brelogini loklab pardoatlanadi.		-	-	cho'tka

2. Intarsiya usulida rangli boshqotirma buyumini yasash

1-bosqich. Yog'och materialiga rejalash chiziqlari chizib olinadi.	2-bosqich. Reja chiziqlari asosida shakllar kesib olinadi	3-bosqich. Mozaika asosi rejalaniadi va faneradan kesib olinadi	4-bosqich. Kesib olingan qismlar qumqog'oz bilan jilvirlanadi

**“OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY ANJUMAN MATERIALLARI TO‘PLAMI**

			
5-bosqich. Asosga chegaralovchi yon devorlar o‘rnatiladi	6-bosqich. Mozaikani asosga joylashishi tekshirib olinadi	7-bosqich. Mozaika qismlari turli ranglarga bo‘yaladi.	8-bosqich. Mozaika yig‘ib ko‘riladi.
			

Bu intarsiya usulida yasalgan mozaika bolalarni aqliy rivojlantiruvchi o‘yinchoq hisoblanadi. Mozaika qismlarini sochib yuborib ulardan quyidagi mozaikalarni ham yig‘ish mumkin.

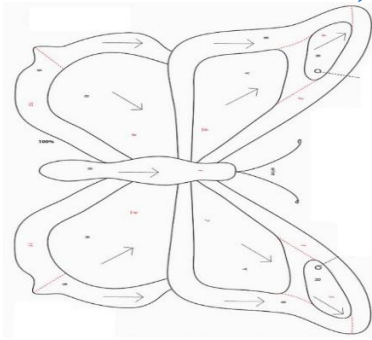

Mozaika qismlaridan turli shakllarni ham hosil qilish mumkin.

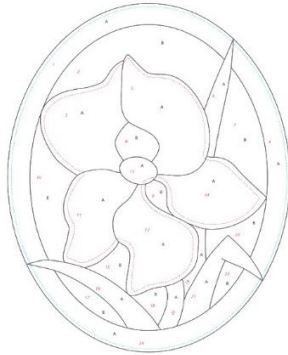

Mozaika turi bo‘lgan intarsiya usulida yoki boshqa usullar asosida o‘zingiz buyumlarni turli ko‘rinishlarini loyihalab yasashingiz mumkin.

Intarsiya usulida yasalishi rejalashtirilgan buyum chizmasi namunalari:

Intarsiya usulida yasalgan kapalak chizmasi va rasmi

Intarsiya usulida panno (gul) chizmasi va rasmi

Ta'lim tizimini modernizatsiyalashga qo'yilayotgan zamonaviy talablar asosida texnologiya ta'limini modernizatsiyalash o'quvchilarni kreativ va raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishida xalq hunarmandchiligidining mozaika usuliga oid turlarining o'rni katta. Shu bois, ta'lim tizimidagi zamonaviy talablar innovatsiya, raqamli transformatsiya, kompetensiyaviy yondashuv, kreativ va tanqidiy fikrlash, STEAM ta'limi, hamda inklyuziv muhit yaratishni o'z ichiga oladi. Bu talablar zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga mos, raqobatbardosh va ijodkor shaxsni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, milliy qadriyatlar va xalqaro ta'lim standartlari uyg'unligida amalga oshirilmoqda. Shu asosida Yangi O'zbekiston ta'lim tizimi **innovatsion, insonparvar va samarali rivojlanish modeli** sifatida shakllanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Власов В. Г. Инкрустация. // Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 10 т. – СПб.: Азбука-Классика. – Т. IV, 2006.-С. 120-121
2. Стивенс Джордж. Искусство интарсии. Практическое руководство. Ниола-пресс: 2007 г.
3. Стивенс Джордж. Искусство интарсии. Более 20 проектов, схемы, рисунки, техники. Практическое руководство. 2003.-128 с.
4. Tohirov O'O. Texnologiya fanini o'qitish metodikasi. // O'quv moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. – T.: Toshkent shahar

XTXQTMOHM,
2019.-260 b.

5. Sharipov SH.S., Qo‘ysinov O.A., Toxirov O‘O. va boshqa.
Texnologiya: Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. –
T.: RTM, 2021.-240 b.

Internet resurslari:

1. www.texnologiya.zn.uz
2. www.giu.uz
3. <https://ydivitelnoe.mirtesen.ru/blog/43142198079/CHto-takoe-intarsiya>

IJTIMOIIY TARMOQLARNING YOSHLAR PSIXOLOGIYASIGA SALBIY TA’SIRI HAMDA UNI BARTARAF ETISHNING ZAMONAVIIY USULLARI

Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi

Profi University Navoiy filiali

“Pedagogika va psixologiya kafedrası (PhD) o‘qituvchisi

Davronova Nigora Abduhamidovna

Profi University Navoiy filiali

4-kurs “Pedagogika va psixologiya”
sirtqi ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta‘lim maktablarida tahsil olayotgan o‘quvchilarning ijtimoiy tarmoqlarga o‘rganib qolishlari, bu tarmoqlarning yoshlar psixologiyasiga salbiy ta’siri hamda salbiy ta’sirlarni bartaraf etishning usullari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy tarmoq, kibirbulling, tik-tok, instagram, o‘smir psixologiyasi, melatonin garmoni, raqamli gigiyena, texnologik yechim.

Abstract. This article discusses the addiction of students studying in secondary schools to social networks, the negative impact of these networks on the psychology of young people, and methods for eliminating negative effects.

Keywords: Social media, cyberbullying, TikTok, Instagram, adolescent psychology, melatonin hormone, digital hygiene, technological solution.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема зависимости учащихся средних школ от социальных сетей, негативное влияние этих сетей на психологию молодежи и методы устранения негативного воздействия.

Ключевые слова: социальные сети, кибербуллинг, TikTok, Instagram, подростковая психология, гормон мелатонин, цифровая гигиена, технологическое решение.

Bugungi kunda yoshlarimizning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishi kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotiga ijobiy va salbiy ta’sir etmoqda [1]. Yoshlarimizda ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik paydo bo’lmoqda. Psixologiyada bunday holatlar tobelik (addiksiya) deb ataladi. Tobelik – bu insonning ma’lum bir odat yoki faoliyatni nazorat qila olmasligi holati bo’lib, uning hayoti va salomatligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Mutaxassislar tobelikni moddaga, faoliyatga va hissiy bog’liqlikka ajratadi. Bugungi kunda ayniqsa yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqqa tobelik keng tarqalgan [2]. Tobelik paydo bo’lishida mukofot tizimi (dafamin gormoni) muhim o’rin tutadi. Telefon yoki ijtimoiy tarmoqdan foydalanilganda miyaga tezkor “yoqimli signal” keladi, odam yana qayta-qayta foydalanishni xohlaydi. Yoshlar buni nazorat qila olmay qoladi, chunki o’smirlik davrida iroda va nazorat mexanizmlari hali to’liq shakllanmagan bo’ladi. Bu esa o’smirlar orasida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini shakllantirishni taqazo etadi.

O’smirlar ko’p vaqtini ijtimoiy tarmoqdagi qisqa videolarni ko’rish bilan o’tkazadi. Qisqa videolar evaziga yoshlarda diqqatni jalb qila olmaslik oqibatlari uchrab turadi. Ijtimoiy tarmoqlar ta’sirida yoshlarda taqqoslash yoki telefonga qaramlik kuchayadi. Yoshlar ko’pincha taqlidchanlikni yoqtiradi. O’zini boshqalar bilan solishtiradi. Qaramlik esa o’ziga bo’lgan ishonchni kamaytiradi. O’zidan ko’ngli to’lmay qoladi. Yaqinlari bilan salbiy aloqada bo’lib qoladi. Kechasi telefon kuzatish uyqu muvozanatini buzadi. Kayfiyat tushib ketadi. Uxlamaslik karteziol garmonini ko’tarilishiga olib keladi. Natijada asabiy stress va tez charchoq holsizlik his qiladi. Melatonin garmoni bu garmon uyquga ketishga yordam beradi [3]. Telefon televizor yoki har qanday sun’iy yorug’lik melatonin miqdorini pasaytirib yuboradi. Somatotropin yani o’sish garmoni chuqur uyqu vaqtida ishlab chiqariladi. Yoshlarda bo’y o’sishi, mushak va to’qimalarni tiklanishini ta’minlaydi. Garmon sentizlanishi kamayishi natijasida yoshlarda ushbu funksiyalar pasayadi.

Kiberbulling ya’ni onlayn zo’ravonlik. Bu yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarda haqoratlarga uchrashi ehtimolini beradi. Bu esa ruhiy bosim, travmalarni keltirib chiqaradi. **Bunday muammolarni bartaraf etishda bir nechta yechimlarga to’xtalamiz** [5].

- 1. Raqamli gegiyena** — bu insonning telefon, kompyuter, internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishini sog’lom me’yorlarda tashkil etish va boshqarish qoidalari majmuasidir. Qanday qilib jismoniy

gigiyena sog‘ligimizni saqlasa, raqamli gigiyena ham ruhiy va psixologik salomatligimizni asraydi.

- 2. Psixologik tomondan yondashish.** Nishonovanning tobelikka qarshi trening usullari o‘smirlarda mustaqillikni oshirish, “yo‘q” deyishni o‘rgatish, real qadriyatlarga qaytarish bo‘yicha samarali hisoblanadi. Yoshlar bilan psixologik trening maslahatlar o‘tkazish muammoga yechim topishda foydali bo‘ladi. Yoshlar uchun stressni yengish o‘ziga bo‘lgan ishonchni ko‘tarish bo‘yicha treninglar foyda beradi [6].

“YO‘Q DEYISHNI O‘RGANAMIZ” TRENINGI

Trener vaziyat beradi: “Do‘stlaring tungi 2 da yangi trend videoni ko‘rishga chaqirdi”. “Sinfdozlarning “challenge”da qatnash deyishmoqda”. Har bir ishtirokchi rolli o‘yin orqali “yo‘q” deb aytishni turlicha shakllarda mashq qiladi (qat‘iy ohangda, hazil bilan, mavzuni o‘zgartirib).

Maqsad: ijtimoiy bosimga berilmaslikni o‘rganish.

“QADRIYATLAR DARAXTI” TRENINGI

Ishtirokchilarga qog‘ozda daraxt chizish topshiriladi. Ildiz: ularning eng muhim qadriyatlari (oila, sog‘liq, bilim, do‘stlik).

Shoxlar: bu qadriyatlarga xizmat qiladigan ishlar (kitob o‘qish, sport, o‘qish, suhbat).

Begona novda: ijtimoiy tarmoqlarda keraksiz vaqtni ko‘rsatadi.

Maqsad: real hayot qadriyatlarini virtual narsalardan ustun qo‘yishni hamda o‘ziga ishonchni oshirish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, stressni yengish usullarini o‘rgatadi.

- 3. Axborotlar savodxonligi.** Ularga virtual hayotga real hayot emas degan tushunchalarni singdirish lozim.

- 4. Texnologik yechimlar:** Yoshlarga ijtimoiy tarmoqdagi salbiy oqimlardan himoyalaniş uchun xavfsiz platformalar yaratish mumkin. Yoki Kiberbullingni aniqlovchi tizimlarni ishga tushirish kifoya [7].

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yoshlarimizni bo‘sh vaqtini foydali mashg‘ulotlarga yo‘naltirib, ularni jamoaviy faoliyatga tadbiq qilish kerak. Yosh avlod qancha vaqtini behuda o‘tkazsa ular shuncha ko‘p salbiy tomonlarga oqib boradi. Ota-onalarimiz farzandlariga e‘tiborli bo‘lishlari judayam muhim rol o‘ynaydi. Muammoni bartaraf etishda bir qator samarali choralar mavjud: raqamli gigiyena, psixologik qo‘llab-quvvatlash, axborot savodxonligini oshirish, shuningdek, Nishonovanning tobelikka qarshi treninglari kabi psixologik mashg‘ulotlari yoshlar uchun foydali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishonova Z. Psixologik treninglar asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
2. Karimova V. Psixologiya. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2016.
3. American Psychological Association (APA). Addiction and Youth Mental Health. – Washington, 2020.
4. World Health Organization (WHO). Digital Health and Well-being Report. – Geneva, 2021.
5. Sodiqova M. Kiberbulling va o‘smirlar ruhiyati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
6. Hasanov B. Raqamli gigiyena va internet xavfsizligi. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2021.
7. O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi. Yoshlar va internet madaniyati. – Toshkent. 2021.

**YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI
YAXSHILASHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI VA
TARAQQIYOT TENDENSIYALARI
("O'tkan kunlar" romani misolida)**

Ulug'murodova Kamola Murodullayevna

Profi University, Navoiy filiali
"Tillar" kafedrası mudiri, f.f.f.d, (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-psixologik jihatları Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani misolida tahlil etiladi. Asarda aks etgan oila, muhabbat, turmush mas'uliyati, qadriyatlar va shaxslararo munosabatlar orqali zamonaviy yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarligini rivojlantirish yo'llari ochib beriladi..

Kalit so'zlar: oila, yoshlar, tayyorgarlik, psixologik madaniyat, "O'tgan kunlar", qadriyatlar, muhabbat, mas'uliyat, tarbiya.

Аннотация. В статье анализируются социально-психологические аспекты подготовки молодёжи к семейной жизни на примере романа Абдуллы Кадыри «Минувшие дни». Семья, любовь, жизненные обязанности, ценности и межличностные отношения, отраженные в произведении, раскрывают пути развития готовности современной молодёжи к семейной жизни.

Ключевые слова: семья, молодёжь, подготовка, психологическая культура, «Минувшие дни», ценности, любовь, ответственность, воспитание.

Abstract. This article analyzes the socio-psychological aspects of preparing young people for family life using the example of Abdulla

Qodiriy's novel "Days Past". The work reflects the family, love, life responsibilities, values, and interpersonal relationships, which reveal ways to develop the readiness of modern young people for family life.

Keywords: family, youth, preparation, psychological culture, "Days Past", values, love, responsibility, upbringing.

Oila jamiyatning eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. Unda insonning ma'naviy, psixologik va ijtimoiy kamoloti shakllanadi. Shu boisdan ham yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-psixologik muhim vazifa sifatida qaraladi. Bugungi globallashuv davrida oila institutiga bo'lgan qarashlar o'zgarib, yangi qadriyatlar va yangicha turmush madaniyatini shakllantirish zaruriyati ortmoqda. Bu esa yoshlarning oilaviy hayotga ongli va mas'uliyatli yondashuvini taqozo etadi. Qolaversa, oila inson hayotining tayanchi, jamiyatning ma'naviy va ijtimoiy barqarorligining asosi sanaladi. Bugungi kunda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi dolzarb bo'lib, ularning ruhiy, ma'naviy, ijtimoiy va psixologik jihatdan yetuk bo'lishini kasb etadi. Shu maqsadda adabiy asarlar, ayniqsa, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani yoshlar uchun hayotiy saboq manbai sifatida alohida ahamiyatga ega.

Mazkur asarda XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi o'zbek jamiyati, undagi oila institutining holati, muhabbat va nikohga bo'lgan qarashlar, shaxsiy erkinlik, ota-onaning roli kabi masalalar yoritilgan. Bu roman nafaqat badiiy qiymatga, balki tarbiyaviy va psixologik tahliliy ahamiyatga ham ega bo'lib, yoshlarni oilaviy hayotga ongli tayyorlashda boy material sifatida xizmat qiladi.

Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanida oila va nikoh masalalari markaziy o'rinda turadi. Otabek va Kumush o'rtasidagi muhabbat, ularning hayotiy tanlovi va oila qurish mas'uliyatiga bo'lgan yondashuvi asarning asosiy g'oyalaridan biridir. Asarda oila faqat muhabbatga emas, balki ijtimoiy maqom, diniy e'tiqod, urf-odatlar, iqtisodiy manfaatlar bilan ham bog'lanib ketgani ko'rsatiladi. Bu holat yoshlar uchun ogohlantirish sifatida talqin qilinadi: oila qurishda faqat his-tuyg'ular emas, balki ijtimoiy moslik, psixologik tayyorgarlik ham muhimdir.

Otabek obrazida oilaga mas'uliyatli, bilimli, vatanparvar va erkin fikrli yigit ko'rinadi. Kumush esa sadoqatli, sabrli, muloyim va muhabbatni qadrlaydigan ayol timsolida gavdalanadi. Ularning munosabatlarida o'zaro hurmat, ishonch va sabr muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan ular zamonaviy oilaviy hayot uchun ibratli model sifatida qaralishi mumkin.

Romanda yoshlarning nikoh va turmushga tayyorgarligi muhim mavzulardan biri sifatida talqin etiladi. Otabek o'z tanlovini ongli amalga oshiradi, sevgan insoni bilan oila qurish istagini bildirdi. Biroq

jamiyatdagi urf-odatlar, ota-onaning bosimi, iqtisodiy va siyosiy manfaatlar ko‘plab to‘siqlar keltirib chiqaradi. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, psixologik tayyorgarlik — ya’ni shaxsning o‘z qarorida qat’iy bo‘lishi, konfliktlarni hal etish, murosaga kelish va irodaviy barqarorlik — oila barqarorligi uchun muhim omillardandir.

Kumush ham murakkab vaziyatlarda sabr va sadoqat bilan harakat qiladi. U sevgi va sadoqatni ustun qo‘ygan holda oilaviy hayotni muqaddas deb biladi. Bu yosh ayol obrazida hissiy yetuklik, mas’uliyat va irodaviy tayyorgarlik yoritilgan. Shu bilan bir qatorda Kumush obrazi o‘zbek xotin-qizlarining umumlashma obrazi sifatida talqin etiladi. Chunki unda faqatgina zohiriy go‘zallik amas, balki botiniy go‘zallik ham yozuvchi tomonidan tuhfa etilgan. Uning yosh o‘zbek qizlari uchun namuna bo‘la oladigan jihatlari juda ham ko‘p. Shuning uchun ham Kumush kitobxonning edial obrazi darajasiga ko‘tarila olgan.

Qolaversa, “O‘tgan kunlar” romanida yoshlar uchun zarur bo‘lgan quyidagi ijtimoiy-psixologik saboqlar aks etganligi mazkur mavzuda asarning juda muhim manba ekanligini asoslaydi:

Oila qurishda hissiy va aqliy uyg‘unlik zarurligi. Otabek va Kumush muhabbat asosida oila quradi, lekin ular atrofdagi ijtimoiy omillarni ham inobatga olishadi.

Shaxsiy tanlovning mas’uliyati. Otabekning onasi Homid kabi jamiyat vakillarining ta’siri, an’anaviy qarashlar oilaviy baxtga to’sqinlik qiladi.

Ijtimoiy muhitning roli. Oila barqarorligiga nafaqat er-xotin, balki jamiyat, qarindoshlar, madaniy qadriyatlar ham ta’sir qiladi.

Konfliktlarni hal etish madaniyati. Asardagi voqealar psixologik muloqotning yo‘qligi ko‘plab fojialarga olib kelishini ko‘rsatadi.

Sadoqat va sabr qadriyati. Kumushning sadoqati yoshlar uchun oila hayotida eng muhim qadriyatlardan biridir.

Darhaqiqat, bugungi yoshlar uchun mazkur roman yozuvchining katta tuhfasini sanaladi. Undagi urf-odat va an’analar bir-biri bilan juda uyg‘un tushganki, ba’zilarini quyidagicha taqqoslashimiz mumkin.

Sevgi va nikohda mustaqil qaror qabul qilish	lekin ijtimoiy mas’uliyatni ham anglash.
Otabek va Kumush munosabatlarida o‘zaro hurmat muhim	bu esa hozirgi oilaviy munosabatlarda ham ustuvor bo‘lishi kerak.
Sevgi va nikohda mustaqil qaror qabul qilish	lekin ijtimoiy mas’uliyatni ham anglash.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda “O‘tgan kunlar” romani muhim tarbiyaviy vosita bo‘la oladi. Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” romani yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda bebaho manba bo‘lib xizmat qiladi. Asardagi obrazlar, voqealar va g‘oyalar orqali yoshlar muhabbat, sadoqat, mas’uliyat, sabr va hurmat kabi qadriyatlarga asoslangan oila qurish zarurligini anglaydilar.

Romandagi ijtimoiy va psixologik muammolarni tahlil qilish yoshlarni hayotga tayyorlashda, ularga to‘g‘ri qaror qabul qilish, konfliktlarni hal etish va emotsional yetuklikni shakllantirishda samarali vosita bo‘la oladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlasj joizki, badiiy asarlarning tarbiyaviy salohiyati zamonaviy ta’limda yoshlarni ongli, ma’suliyatli va baxtli oilaviy hayotga tayyorlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Bu borada “O‘tgan kunlar” asari har tomonlama namuna bo‘la oladigan tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan qimmatli asar sanaladi. Unda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda psixologik yetuklik, hissiy barqarorlik, kommunikativ kompetensiya, konfliktlarni hal etish ko‘nikmasi, mas’uliyat va o‘zaro hurmat kabi sifatlar muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdulla Qodiriy. *O‘tgan kunlar*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2017.
2. Karimova V. M. *Oila psixologiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2018.
3. Ziyodova D. *Oilaviy hayotga psixologik tayyorgarlikning nazariy asoslari*. // “Psixologiya” jurnali, 2023, №2.
4. Mahmudova G. *Yoshlar psixologiyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlar siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5285-son qarori. – 2022.
6. UNESCO. *Family Life Education: A Framework for the Development of Curriculum*. – Paris, 2019.
7. Ergashev B. *O‘zbek adabiyotida oila qadriyatlari*. – Toshkent: Akademnashr, 2021.

TARBIYASI OG‘IR O‘SMIRLAR BILAN ISHLASHDA OILANING O‘RNI

Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi

Profi University, Navoiy filiali
“Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o‘qituvchisi

Nematilloeva Shaxodat Shuxrat qizi

Profi University, Navoiy filiali
4-kurs “Pedagogika va psixologiya”
sirtqi ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida tahsil olayotgan tarbiyasi og‘ir bolalar xulqidagi salbiy odatlarning kelib chiqish sabablari, tarbiyasi og‘ir o‘smirlarning turlari, ota-onalarning o‘z farzandlari bilan amalga oshirishi zarur bo‘lgan ishlari hamda bu orqali o‘smirlar psixologiyasini ijobiy tomonlarga o‘zgartirish yo‘llari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiyasi og‘ir o‘smir, delikventlik, nosog‘lom oila, depressiya, ko‘p bolali va to‘liqsiz oila, nazorat, klassifikatsiya, diagnostika, korreksiya, ijtimoiy tartib, huquqiy norma, patologik irsiy moyillik, surunkali alkogolizm, ruhiy nosog‘lomlik, konstitutsional xususiyatlar.

Аннотация. в этой статье рассматриваются причины, по которым дети с тяжелым воспитанием посещают государственные школы, типы подростков с тяжелым воспитанием, работа, которую родители должны выполнять со своими детьми, а также способы, с помощью которых они могут изменить психологию подростков к лучшему.

Ключевые соображения: подросток с тяжелым воспитанием, деликвентность, нездоровая семья, депрессия, многодетная и неполная семья, контроль, классификация, диагностика, коррекция, социальный порядок, правовая норма, патологическая наследственная предрасположенность, хронический алкоголизм, психическая дезадаптация, конституциональные особенности.

Abstract. This article examines the reasons why children with difficult upbringings attend public schools, the types of teenagers with difficult upbringings, the work parents must do with their children, and ways they can change the psychology of teenagers for the better.

Keywords: severe adolescent in upbringing, delinquency, unhealthy family, depression, multi-child and incomplete family, control, classification, diagnosis, correction, social order, legal norm, pathological

hereditary predisposition, chronic alcoholism, mental unhealthy, interstitial characteristics.

Zamonaviy jamiyatda kun sayin o'sish, rivojlanish hamda jamiyatning rivojiga ulkan hissa qo'shadigan yoshlarni tarbiyalash dolzarb bo'lib kelmoqda. Jamiyat rivojiga hissa qo'shadigan yoshlar esa bilimli, kreativ fikrlaydigan, fan va texnikaning eng so'ngi yutug'laridan boxabar bo'lgan o'quvchilar sanaladi. Bunday o'quvchilarni tarbiyalash borasida qator amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Ammo o'rnatilgan qonun va qoidalarga bo'ysunishga yo'naltirilgan turli ijtimoiy tadbirlarga qaramasdan, insonlarning ko'pchiligi ularni har kuni buzadilar. Ba'zan tushunish juda qiyin bo'ladi, hali maktabda ta'lim olayotgan yosh o'smirning nega to'satdan og'ir jinoyat sodir etadi. Odatda bular psixik sog'lom bo'lgan, bolalar va o'smirlar orasida uchrab turadi. Qonunbuzarlik xarakatlarning determinatsiyasini ko'rib chiqqanda odatda, bunday xulq-atvorni kelib chiqaruvchi ichki sabablar va tashqi sharoitlar birligi haqida fikr yuritadilar. Shubhasiz, har bir aniq vaziyatda omillarning noyob juftligi o'z o'rniga ega, ammo bunga qaramasdan, delinkvent xulq-atvor shakllanishida ba'zi bir umumiy tendensiyalarni aniqlash mumkin. Ijtimoiy sharoitlar huquqbazar xulq-atvorning paydo bo'lishida ma'lum rol bajaradi. Ularga eng avvalo ko'p pog'onali ijtimoiy jarayonlar tegishlidir. Masalan, bu hukumat zaifligi, qonunchilikning nomukammalligi, ijtimoiy ofatlar va hayotning past darajasi. R.Mertnou qarashlariga ko'ra, ba'zi bir insonlar delinkvent xulq-atvordan kechib bilmaydilar, chunki hozirgi iste'mol qilish jamiyatida insonlarning ko'pchiligi har qanday yo'l bilan iste'mol qilishga, foyda olishga va muvaffaqiyatga intiladilar. Ijtimoiy manfaatlardan u yoki bu yo'llar bilan chetga chiqib qolgan insolarga qonuniy yo'l bilan xohlagan maqsadlariga erishishi juda qiyin. O'smirlik davri psixologik xususiyatlari: O'smirlik davrida o'smirlarning psixik o'sishi, kamolatga erishishi, jinsiy balog'atga yetishi, xarakterining shakllanishi va o'z-o'zini anglash jarayoni kechadi. Bu davrda ularning qiyinchiliklarga duch kelishi, xulq-atvorida o'zgarishlar bo'lishi tabiiy[1]. Ushbu vaziyatlar o'smirlik inqirozini keltirib chiqaradi va ko'plab zo'riqishlar o'smir xulq-atvorini o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Biogenetik yo'nalish vakillari S.Xall va Z.Freyd "Bu inqiroz biologik shartlanganligi tufayli muqarrardir"- deb hisoblasalar, amerikalik antropologlar M.Mid va R.Benedekt "O'smirlik inqirozi ijtimoiy munosobatlarning natijasidir"- deb isbotlaydilar. Bu yerda men nima uchun inqiroz haqida so'z ochdim, yosh inqirozi o'smirlarga ta'sir qiladi, ular tez jaxli chiqadigan, jizzaki bo'lib qoladilar[2]. Bu kabi o'zgarishlar nafaqat o'smirlarni tengdoshlari bilan chiqishaolmasligiga, balki, o'ta-onasi bilan ham muammolar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

O‘smirlarning xulqidagi og‘ishishning paydo bo‘lishida mikroiqtimoiy vaziyat muhim ahamiyatga ega. Uning shakllanishiga ko‘maklashuvchi shart-sharoitlar mavjud bo‘lib biz quyida ular bilan tanishamiz:

- asotsial va iqtimoiy qarshi bo‘lgan atrofdagilari. Masalan, ota-onaning alkogolizmi, asotsial va iqtimoiy qarshi oila yoki ulfatlar;
- ota-ona tomonidan o‘smirning nazoratsiz qolishi;
- ko‘p bolali va to‘liqsiz oila;
- oila ichidagi mojarolar;
- boshqa ahamiyatli bo‘lgan kishilar bilan surunkali nizolar;
- ota-ona tomonidan bog‘langanlik va mehribonlikka bola ehtiyojining frustratsiyasi (masalan, xaddan tashqari jahldor, o‘ta yoki qayg‘urmaydigan ona), bu esa o‘z navbatida bolaning ilk jarohat kechinmalarini olib keladi;
- jismoniy yoki psixologik qahr yoki oilada kuchning ustivorligi (masalan, doimiy yoki me‘yoridan ortiq jazolashni qo‘llash);
- ma‘naviy ongning me‘yorida rivojlanishini to‘siqllovchi, ota ta‘sirining yetishmasligi (masalan. uning yo‘qligi);
- og‘ir jarohat (kasallik, ota-onaning o‘limi, zo‘ravonlik, ajralish) jarohat holatlariga urg‘u berish bilan;
- bola xohishlarini bajarilishida unga yon bosish: ota-ona talabchanligining yetmasligi, ketma-ketlik bilan o‘tib borayotgan talablarning ular tomonidan qo‘yilmasligi yoki amalga oshirilishining talab qilmasligi;
- bolani me‘yoridan ortiq stimullashtirish - me‘yoridan ortiq intensiv erta muhabbat munosabatlari, ota-onasiga, akalariga va opalariga nisbatan;
- ota - ona tomonidan bolaga qo‘yiladigan talablarning nomuvofiqligi, natijada bolada xulq-atvor me‘yorlarini aniq tushuna olmaslik paydo bo‘ladi;
- ota-onaning almashishi (vasiyning);
- ota-ona o‘rtasidagi surunkali mojarolar (jahldor ota - onani bola oldida urayotgan vaziyat, ayniqsa xavflidir);
- ota-onaning shaxsiy xayrixoh xususiyatlari (masalan, otaning talabachan bo‘lmasligi va onaning yon bosishi);
- oilada yoki guruhda delinkvent qadriyatlarning bola tomonidan o‘rgatish orqali o‘zlashtirishi (ochiq va yashirin) [3].

Bundan ko‘rinib turibdiki, o‘smir psixologiyasidagi og‘ishishning kelib chiqishiga ota-ona va yaqinlarining salbiy ta‘siri asosiy sabab bo‘lib xizmat qilar ekan. Bundan tashqari, V.N.Kudiyavsev bolaning ilk davrida paydo bo‘ladigan, xulqi og‘ishgan o‘smirning o‘z muhitidan chetlanish holatiga ishora qiladi. 10% agressiv, jinoyatga moyilligi bor o‘smirlar onasi ularni bolaligida yaxshi ko‘rmagan deb hisoblaydilar (“me‘yoridagi

ayirishda faqatgina 0,73%). Odatda ilk davrlarida, frustratsiya kechish jarayonida, bola og‘riqni sezadi, tushunish va yumshatish yo‘qligi tufayli bu og‘riq afsuslanish va jahlga aylanadi. Agresssiya ota-ona e‘tiborini jalb qiladi, bu esa bola uchun muhimdir. Bundan tashqari, agressiyani qo‘llagan holda, atrofdagilarni boshqarib, bola o‘z maqsadiga yetishadi. Bora-bora agressiya va qoidalarni buzish maqsadga yetishning usuli sifatida doimiy qo‘llaniladi, delinkvent xulq-atvori mustahkamlanadi.

M.Ratter va D.Gidlerning “Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi: tendensiya va istiqbollari” deb nomlagan tadqiqotida, mualliflar oilada bolaning ilk rivojlanishi va individning keyingi bo‘ysinishi o‘rtasida aniq aloqa borligiga ishora qilinadi, ammo oila ta‘sirining bunday mexanizmlarining aniq emasligi ta‘kidlanadi. Voyaga yetmaganlar misolida tadqiqotchilar jinoiy xulq-atvor uchun turli sabablar mavjudligi, bular tengdoshlar guruhining ta‘siri, ijtimoiy nazorat, ijtimoiy o‘rgatish, biologik va vaziyat omillariga bog‘liqligini xulosa qiladilar. Ular nuqtai nazaridan oldini olishning yaxlit strategiyasini yoki bitta sababini qidirish be‘manilikdir. Turli yoshlarda delinkvent xulq-atvor namoyish bo‘lishining “sifatli” xususiyatlari o‘rinlidir. Ontogenezning ilk bosqichlarida ijtimoiy xulq-atvorning buzilishini, ehtimol bolaning psixik rivojlanishi muammolari yoki o‘tkinchi xarakterga ega nevrotik reaksiyalar tashkil etadi. Masalan, 5 yoshar bolaning o‘g‘irlik qilishi uning giperfaolligi bilan bog‘liq, e‘tibor va muhabbatga nevrotik ehtiyoji, yaqin insonini yo‘qotishi, intellektual rivojlanishning to‘xtatilishi, zaif bo‘lgan oziq-ovqat va narsalar olishi uchun imkoniyat yo‘qligi. Bu esa uni biz xulqidagi og‘ishish deb hisoblamaymiz. Agar vaziyat yaxshilansa, bolaning o‘g‘ishishga nisbatan munosabati o‘zgaradi.

Aholi bir qismining qashshoqlanishi, ijtimoiy tarbiya institutlarining tarqalishi, ijtimoiy o‘rganishlarning almashishi - bularning hammasi, bezori turidagi asotsial o‘smirning ko‘cha bolasiga aylanishiga olib keladi. Yosh o‘smirning ko‘chadagi bezoriliklari (o‘g‘rilik, ayrim narsalarni o‘marish, majburlash), daydilik, narkotik moddalarni va alkogol ichimliklarni iste‘mol qilish bilan birga sodir bo‘ladi. Shubhasiz, bunday vaziyatlarda o‘smirning deviant xulq-atvori, katta yoshida delinkvent xulq-atvorga o‘tadi. O‘smir yoshida huquqqa qarshi harakatlar yanada ko‘proq anglagan va erkin holatda bajariladi. Ushbu yosh uchun “odatiy” buzilishlar o‘g‘il bolalarda - bezorilik va o‘g‘rilik, qizlarda - o‘g‘rilik va fohishalik. Bunday buzilishlar bilan birga hozirgi vaqtda yangi turlari keng tarqalgan - narkotiklar va qurol-yaroq sotish, reket, dallollik, tovlamachilik, biznesmen va chet elliklarga bosqinchilik uyushtirish kabi ko‘rinishlar ko‘paymoqda.

Determinatsiya bo‘yicha qonunbuzar o‘smirlarning quyidagi guruhlarini ajratish mumkin.

Birinchi guruhni, bir nechta sabablar tufayli oliy hislar (vijdon, burch, ma’suliyat, yaqinlariga mehribonlik) rivojlanmagan yoki qilmishlariga nisbatan emotsional reaksiyani o’zgartiruvchi yomonlik va yaxshilik haqida tasavvurlari mavjud bo’lgan o’smirlar tashkil etadi.

Ikkinchi guruhda gipertrofiyaga chalingan, yosh bilan bog’liq reaksiyalari mavjud bo’lgan o’smirlar. Bu ularning oppozitsion va jamiyatga qarshi xulq-atvorning o’tkinchi xarakteriga ishora qiladi (boshqa yaxshi sharoitlar borligida ham).

Uchinchi guruhda, o’zining delinkvent xulq-atvorini atrofdagilarga bemalol namoyish eta oladigan va bu xulq-atvor ular uchun tabiiy va odatiy bo’lib qolgan o’smirlar (o’zining salbiy obrazi bilan, o’zini nazorat qilish ko’nikmalarning yo’qligi bilan, zaif vijdoni, insonlarga nisbatan iste’molchi munosabatida bo’lish).

To’rtinchi guruh - psixik va nevrotik buzilishlarga chalingan o’smirlar (ularda delinkvent xulq-atvor bilan birga intellektual qoloqlikning belgilari mavjud).

Beshinchi guruh - delinkvent xulq-atvorni ongli tanlagan o’smirlar (psixik buzilishlarga chalinmagan, yetarlicha o’zini nazorat qila oladigan va o’z tanlovining oqibatlarini tushunadigan).

Eng noqulay taxminiy belgilar deb, quyidagilarni hisoblash mumkin (keyinchalik jamiyatga qarshi xulq-atvorni shakllanishi doirasida): aybdorlik hissi va vijdonning yo’qligi, surunkali yolg’onchilik, insonlarga nisbatan iste’molchi munosabatida bo’lish, loqaydlik, tartibsizlik, psixopatologiyani yorqin namoyishi.

Delinkvent shaxslar bilan muomalada ularning ishonchsizligini hamda aybdorlikning provokatsiyasini (imkon darajasida) inkor etish maqsadga muvofiq. Bundan kelib chiqadiki, ularda bolalikda qoniqtirilmagan, ya’ni ular o’z ota-onalaridan kerakli mehrni, e’tiborni olilmaganligi hisobiga xulqida og’ishishlar kelib chiqadi. Buni oldini olish uchun esa, ota-onalar bolalar bilan turli mashg’ulotlarni birga bajarishlari, birga sayrlarga chiqishlari, oilaviy kino va ko’rsatuvlar tomosha qilishlari, avlodlar uchrashuvlarini tashkil etishlari bolalarni delikventlikdan qaytishiga sabab bo’lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, bizning ushbu maqolada tarbiyasi og’ir o’smirlar bilan ishlashda oilaning o’rni, o’quvchilarda xulqi og’ishganlik holatlarini kelib chiqish sabablari va oldini olish yo’llari, ota-onalar bilan ishlash, o’qituvchilarga tushuntirish va muloxaza qilish, erkin fikrlash, hayotga bo’lgan muhabbatni oshirish bo’yicha nazariy bilimlar keltirilgan. Agarda ota-onalar bu bilimlardan xabardor bo’lishsa, jamiyatimizda xulqi og’ishgan o’smirlarning soni yanada kamayadi. Bu esa erkin fikrlovchi, jamiyatda o’z o’rnini topa oladigan yoshlarni shakllantirishga dasturul amal bo’lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sulaymonova T., Saidjahonova M. “Tarbiyasi Qiyin o‘smirlar bilan ishlashning o‘ziga xos xususiyatlari” nomli maqola. 2024-yil 18-mart.
2. Sobirova N.R. “O‘smirlik davri psixologiyasi va inqirozi” nomli maqola. 2024-yil.
3. Olimov L.Ya., Nazarov A.M. “Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi” o‘quv qo‘llanma. Tafakkur avlodi- 2020y.

**FARZAND KAMOLOTIDA OTANING GENDER MAQOMINING
IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Otajonova O.A.

Toshkent Amaliy fanlar universiteti, psixol., fanlari nomzodi,
dotsent

Аннотация. Ushbu maqolada oilada otaning gender o‘rni, otalarning o‘zaro munosabatlari ta’sirida tarbiyalanayotgan o‘g‘il bolaning avvalo otasining oilada bajarayotgan gender roliga qarab, o‘zini kelajakda aynan erkaklik va otalik roliga tayyorlab borishi haqida so‘z boradi.

Калит so‘zlar: gender o‘ziga xosligi, gender roli, oila ichidagi munosabatlar, gender stereotiplari.

Аннотация. В данной статье рассматривается гендерная роль отца в семье. Раскрывается, как взаимоотношения между родителями влияют на воспитание мальчика, который, наблюдая за ролью своего отца в семье, постепенно готовит себя к выполнению мужской и отцовской роли в будущем.

Ключевые слова: половая идентификация, гендерная роль, внутрисемейных отношений, гендерные стереотипы

Annotation. This article discusses the father’s gender role within the family. It explores how the relationship between parents influences the upbringing of a boy, who, observing his father’s role in the family, gradually prepares himself for fulfilling the roles of a man and a father in the future.

Калит сўзлар: жинсий идентификация, гендер роли, оилада ўзаро муносабатлари, гендер стереотиплар

Key words: family relations between parents identification the role , of gender , family relations, gender stereotype

Ota - oila boshlig‘i , oila ustuni. Bu so‘z har bir o‘zbek oilasi uchun qabul qilingan ijtimoiy norma , ya’ni o‘zimiz to‘g‘ri deb bilgan va hech qanday e’tirozsiz qabul qilgan me’yorlarimizdir. Ana shu me’yorni ushlab turish uchun esa, avvalo ota rolini bajarish, uni maromiga yetakaza olish, har bir erkakdan katta ma’suliyat va otalik ilmini talab etadi .Chunki

uning har bir hatti- harakati bola ko‘z o‘ngida namoyon bo‘ladi va o‘z navbatida farzandlariga ota qanday bo‘lishi kerakligini ta’kidlab boradi.

Hadisi sharifda “Otadan qolguvchi meros uning hulqidir” degan hadis bor. Ahamiyat bering, ota o‘zidan kiyin farzandiga faqat hulqini meros qoldira olarkan. Demak u ota bo‘lgan kunidan boshlab farzandi uchun o‘z fe‘l atvorini ijobiy tomonga burishi, o‘zidagi qusur va kamchiliklarni yo‘qotishga kirishishi, kelajakda shu farzandi komil inson bo‘lib voyaga yetishini kafolatlaydi.

Ota farzandi uchun tinmay ishlaydi, yelib yugurib ro‘zg‘orga rizq – ro‘z keltiradi. Oiladagi boquvchilik rolini birinchi vazifa va burch deb biladi. Oilada voyaga yetayotgan farzand uchun esa, ota oilaning iqtisodiy jihatdan ta‘minlovchisi ekanligi tabiiy qabul qilinadi. Oilada qarorni ota chiqarishi va boshqa oila a‘zolarining unga itoat etishi, bizning o‘zbek oilalari uchun ijobiy holat sifatida e’tirof etiladi. Ayolning o‘z turmush o‘rtog‘ini bolalarining ko‘z o‘ngida hurmatini joyiga qo‘yishi, ya’ni oila boshlig‘i bo‘lmish otaning obro‘sinu farzandlari tarbiyasi uchun ijobiy ta’sir ko‘rsatishini anglagan holda, munosabatlarni tashkil etishi farzandlarning oila haqidagi ijtimoiy tasavvurlari shakllanishida ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Lekin buning aksi bo‘lsa, ota oiladagi otalik ma’suliyatini chuqur his qilmasa, oiladagi mavqei haqida o‘ylamasa yoki harakat qilmasa, demakki bunday oilada muvozanat buziladi. Bolalarda otaga nisbatan ishonch, g‘ururlanish hissi so‘nib boradi. Bu holat ayniqsa, o‘g‘il bolalar psixologiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki o‘g‘il bola uchun uning otasidan kuchli, otasidan aqlli inson yo‘q bu hayotda. O‘smir yoshiga yetgan bolalarda bu holat ayniqsa kuchli sezila boshlaydi.

O‘smir yoshdagi o‘g‘il bolalar otalari bilan muloqot qilishni, ular bilan turli mavzularda suhbat qurishni qalban hohlaydilar va shunga ehtiyoj sezadilar. Ota bu vaqtda do‘st – suhbatdosh sifatida munosabatga kirishsa, bola o‘z otasini o‘ziga eng yaqin inson sifatida qabul qiladi va o‘z reja va istaklarini otasiga ochiq bayon eta oladi va hatto uni qiynayotgan muammolarni ham unga aytishga jurat topadi. Buning uchun ota nafaqat oila boquvchisi, balki har bir oila a‘zosining yaqin do‘sti va suhbatdoshi bo‘la olishi kerak. Otada bolani tinglash va uni yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda muomila maromlarini tashkil eta olish va har bir farzandini his- kechinmalarini tushuna olish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Biz hayotda ko‘plab yutuqlarga erishishimizning omillaridan biri bu bizning yaxshi tinglovchi bo‘la olishimiz bilan ham belgilanadi.

Shundagina bola oiladan tashqaridan o‘zi yaxshi bilmagan va tanimagan insonlar bilan yaqin munosabatlarga kirishishga ehtiyoj sezmaydi.

Otaning onaga munosabatiga qarab esa, qizlar odatda o‘zini kelajakda turmush o‘rtog‘iga nisbatan qanday tutishini o‘rganib boradi. O‘g‘il bolalardagi jinsiy tarbiyasida ham shunga o‘xshash tamoyil ustivor

bo‘ladi, ya’ni, u ham ota - onalar o‘zaro munosabatlariga mos tarzda o‘zini kelajakda oila boshlig‘i, er roliga hamda onasining yurish-turishi va farzandlarga munosabatiga qarab, otalik roliga ruhan tayyorlab boradi.

Biz tekshirgan erkak respondentlarda yuqori ko‘rsatgichlarda moslashuvchanlik, muloqot qobiliyati, iroda, o‘ziga ishonch bilan to‘g‘ri qarorlar chiqarishga va muvaffaqiyat qozonishga moyillik, o‘ziga nisbatan hurmat, boshqalarni tushunish, kirishimlilik, shu bilan birgalikda agressivlik, avtoritarlilik vositasida turmush o‘rtog‘iga ta’sir ko‘rsatishga intilishlari ma’lum bo‘ldi. Bunday ustanovkalarining turmush o‘rtoqlarida qanday ta’sir qilishi, eng muhimi – shu oilada bola ongiga nechog‘li ta’siri masalasi ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan o‘ta muhimdir. Ikkinchi tomondan, maxalliy muhitimizdagi oilaviy munosabatlar an’analariga ko‘ra, aynan erkaklardagi bu sifatlar ularning farzandlari va turmush o‘rtog‘i oldidagi maqomini ko‘taruvchi omil sifatida qaralishini ham unutmazlik lozim. Nima bo‘lganda ham aynan shu maskulin sifatlar muayyan ma’noda bizning tasavvurlarimizdagi gender stereotiplarning asosidir.

Olingan natijalar oilaviy munosabatlardagi liderlik masalasiga oid gender tasavvurlaridagi muayyan polyar farqlar borligini ko‘rsatdi. Chunki ayollar ko‘proq javoblari bilan o‘zlarida frustratsion hamda sherikchilikni afzal ko‘ruvchi liderlikka moyil ekanliklarini, erkaklar esa o‘zlarida majburan aks etadigan, namoyishkorona liderlik hamda agressiv liderlik xislatlariga ega ekanliklarini bildirdilar. Bundan hali aynan ular o‘z oilalarida shunday liderlikni namoyon etadi, degan xulosa kelib chiqmaydi, chunki real hayotda aynan ayollarga xos bo‘lgan majburan liderlik tipi umuman liderlikka, oiladagi barcha munosabatlarda yetakchi bo‘lishga da’vogarlik qilmaydi.

Shunga qaramay, biz ayollarning aksariyati oilaviy o‘zaro munosabatlarda agressiv liderlikdan qochishlari, shaxsiy magnetizm va majburiy liderlikdan vaqti-vaqti bilan foydalanishni afzal ko‘rishlarini aniqladik. Erkaklar javoblari tahlilida esa aynan ayollar javoblariga xos bo‘lmagan liderlik shakllari ko‘proq namoyon bo‘lmokda, ya’ni, ular mehr-muhabbat va o‘zaro kelishuv asosida oilaviy munosabatlarni muvofiqlashtirishdan ko‘ra, ochik majburiy (tayzikli) liderlik hamda kerak bo‘lsa, agressiv liderlikni namoyon etishga moyil va tayyorroq ekanligini ko‘rsatdi.

Demak sharq erkaklariga xos bo‘lgan oilada yetakchilikka mutloq da’vogarlik hali-hanuz erkaklarning ijtimoiy ustanovkalarining kognitiv sohalarida saqlanib qolgan. To‘liq oila muhitida hamkorlik va sherikchilikka asoslangan er-xotin munosabatlaridagi erkakning o‘rni va roli ham o‘g‘il bolada erkak jinsiga oid identifikatsion sifatlarning namoyon bo‘lishi va shakllanishiga maqbul shart-sharoit sifatida rol o‘ynashi mumkin. Erkakning faol va yetakchi mavqei, undagi liderlikning

sifati va turidan qat’iy nazar, qiz bolada istiqbolida oilaviy munosabatlarda zamonaviy ayol-ona obraziga ega bo‘lish va gender muomala maromlarini aniq tasavvur etishga imkon beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Oila: ijtimoiy himoya omillari. Ilmiy-ommabop maqolalar to‘plami / Prof. V.M.Karimova tahriri ostida. – Toshkent, 2007.- 118 6.
2. Olimat ul –Banot. Muosharat odobi // Mas’ul muh. A. Irisov; tarj. va nashrga tayyorl. T. Zieev. - T.: Mehnat, 1991.- 32 b.
3. Rizoiddin ibn Fahriddin. Oila. – T.: Mehnat, 1991 – 64 b.
4. Психология семейных отношений: конспект лекций / сост. С.А. Векилова. - М.: АСТ; СПб.: Сова, 2005 – 127 с.
5. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клесиной .- СПб.: Питер, 2003.- 479 с.
6. Otajonova, O. A., Islamova, F. S., Fayazova, F. S., & Nematov, B. S. (2022). The Influence Of Parental Relationships On Adolescent Gender Identity. Journal of Positive School Psychology, 6(10).

**OILADA FARZANDNING MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI VA
MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O‘RNI**

Musulmanov Kuvonchbek Nasrulloevich
Toshkent davlat transport universiteti

Malikov Muhammad Axmad o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti, dosent

Adizov Dilshodbek Alisher o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti, assistent

Annotatsiya. Maqolada oila institutining barkamolligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi hamda ularning farzand tarbiyasidagi o‘rni tahlil qilinadi. Mamlakatimizda oila mustahkamligini ta’minlash, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash hamda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirish bo‘yicha olib borilayotgan chora-tadbirlarning mazmun-mohiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: oila, farzand tarbiyasi, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, ma’naviy muhit, oila mustahkamligi.

Bugungi globalashuv davrida yosh avlodni ma’naviy-axloqiy ruhda tarbiyalash masalasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki farzandning dunyoqarashi, e’tiqodi, insoniy fazilatlari va milliy o‘zligini anglash tuyg‘usi, avvalo, oilada shakllanadi. Oila – bu

nafaqat inson hayotining boshlanish maskani, balki uning ma’naviy shakllanishining birlamchi maktabidir. Ota-ona bolaga nafaqat yashashni, balki to’g’ri yashashni, odob-axloq, halollik, mehr-oqibat, vatanparvarlik va insonparvarlikni o’rgatadi.

Mustaqil O’zbekiston sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg’unlashtirish, yoshlarni o’z xalqining madaniy merosi, tili, dini va urf-odatlariga hurmat ruhida tarbiyalash davlat siyosatining muhim yo’nalishlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, oilada ma’naviy tarbiyaning to’g’ri yo’lga qo’yilishi – jamiyatning barqaror taraqqiyoti va millatning ma’naviy yuksalishiga zamin yaratadi.

Farzand qalbida milliy g’urur, mehr va hurmat, vatanparvarlik va insoniylik tuyg’ularini singdirishda ota-onaning o’rni beqiyosdir. Oila muhitida shakllangan ijobiy qadriyatlar farzandning butun hayot yo’lini belgilaydi. Shu boisdan, oilada ma’naviy-axloqiy tarbiya masalasini chuqur o’rganish, uni hayotiy amaliyot bilan uyg’unlashtirish har bir jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir.

Zamonaviy jamiyatda oilada farzand tarbiyasi masalasi eng muhim ijtimoiy, ma’naviy va madaniy yo’nalishlardan biri hisoblanadi. Chunki farzand — bu oilaning, xalqning va millatning ertangi kunidir. Har bir bola o’z shaxsiyati, axloqi, e’tiqodi va hayotiy pozitsiyasini avvalo oilada shakllantiradi. Shu boisdan, bugungi kunda oiladagi tarbiya jarayoni faqatgina shaxsiy masala emas, balki butun jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko’rsatuvchi omil sifatida qaralmoqda.

O’zbekiston Respublikasida yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, ularning ma’naviy dunyosini boyitish va milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida ulg’aytirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Prezident tashabbusi bilan ishlab chiqilgan “Yoshlar – kelajagimiz”, “Ma’naviyatli jamiyat – barqaror taraqqiyot kafolati” kabi dasturlar aynan oilaviy tarbiya muhitini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Globallashuv, axborot texnologiyalarining keng kirib kelishi, turli g’oyaviy oqimlar kuchaygan bir paytda farzandni milliy o’zlikni anglash, mehr-oqibat, hurmat, mehnatsevarlik va halollik ruhida tarbiyalash nihoyatda dolzarb masalaga aylanmoqda. Chunki oilada e’tibor va tarbiya yetishmasa, bola tashqi manbalardan noto’g’ri axborotlar ta’siriga tushib qolishi mumkin.

Shu sababli oilada farzand tarbiyasiga jiddiy yondashish, ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligini oshirish, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun zarur shartlardan biridir. Oiladagi sog’lom muhit, mehr, hurmat, adolat va mas’uliyat qadriyatlari — barkamol insonni voyaga yetkazuvchi asosiy tayanchdir.

Bugungi kunda oilada farzand tarbiyasi sohasida bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ular jamiyatning ma’naviy hayotiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Eng avvalo, ota-onalarning barchasi ham tarbiya jarayonining murakkabligi va mas’uliyatini yetarlicha anglab yetmaydi. Ba’zi hollarda farzandga haddan ortiq erkinlik berish yoki aksincha, uni ortiqcha nazorat ostida ushlash bolaning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir etadi.

So‘nggi yillarda axborot texnologiyalarining tez sur’atlarda rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida bolalarning axloqiy qarashlariga, dunyoqarashiga turli manbalar orqali ta’sir ko‘rsatuvchi tashqi omillar kuchaydi. Natijada ayrim farzandlar o‘z milliy qadriyatlari, urf-odatlar va jamiyatga xos axloqiy me’yorlardan uzoqlashmoqda. Bu esa ota-onalar, pedagoglar va jamiyatning e’tiborini kuchaytirishni talab etadi.

Yana bir muhim masala – zamonaviy oilalarda ota-onalarning bandligi sababli bolalarga yetarli e’tibor ajratilmasligi. Farzandning ruhiy ehtiyoji, mehrga bo‘lgan talabi o‘z vaqtida qondirilmasa, bu uning shaxsiy rivojida bo’shliq paydo qiladi. Mehr yetishmovchiligi esa bolada sovuqqonlik, befarqlik yoki salbiy xulq shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Shuningdek, ayrim oilalarda tarbiya jarayoni faqat nasihat shaklida olib borilib, amaliy namuna yetishmaydi. Aslida esa bola so‘zdan ko‘ra ota-onaning shaxsiy xatti-harakatidan ko‘proq o‘rnak oladi. Shu bois farzandga ibrat ko‘rsatish, uni eshitish, birgalikda vaqt o‘tkazish, kitob o‘qish, milliy bayramlarda ishtirok etish kabi ijobiy tajribalar orqali tarbiyalash samaraliroq bo‘ladi.

Shunday qilib, farzand tarbiyasida muammolarni bartaraf etish faqat nasihat bilan emas, balki oilaviy madaniyatni, o‘zaro hurmatni, hamjihatlikni kuchaytirish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish bilan bog‘liqdir.

Oilada farzand tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, avvalo, ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Ma’naviyat — bu insonning ichki dunyosi, vijdoni, axloqi va hayotga bo‘lgan munosabatini belgilovchi eng muhim omildir. Shu sababli har bir oila o‘z farzandiga nafaqat moddiy farovonlik, balki ma’naviy boylik ham berishga intilishi zarur.

Birinchidan, ota-onalarning ma’naviy savodxonligini oshirish zarur. Farzand tarbiyasi faqat sevgi va e’tibor bilan emas, balki ma’rifat, bilim va to‘g‘ri yondashuv bilan amalga oshiriladi. Shu maqsadda ota-onalar uchun psixologik-pedagogik treninglar, ma’naviy-ma’rifiy seminarlar tashkil etish, ularni milliy qadriyatlar asosida tarbiya berishga tayyorlash katta samara beradi.

Ikkinchidan, oilaviy muhitda o‘zaro hurmat, mehr va hamjihatlikni mustahkamlash lozim. Ota va onaning o‘zaro munosabati, ular orasidagi

mehr-oqibat bolaga bevosita ta’sir qiladi. Oila a’zolari o’rtasidagi do’stona, samimiy muhit farzandning psixologik barqarorligini ta’minlab, unda ijobiy fazilatlarni shakllantiradi.

Uchinchidan, milliy qadriyatlar va urf-odatlarini amaliyotda qo’llash ma’naviy tarbiyaning samaradorligini oshiradi. Masalan, bolalarga Navro’z, Mustaqillik kuni, Qurbon hayiti kabi milliy bayramlarning ma’nosini tushuntirish, oilaviy suhbatlar, birgalikda kitob o’qish va muhokama qilish, tarixiy shaxslar hayoti bilan tanishtirish orqali ularning milliy o’zlik tuyg’usi mustahkamlanadi.

To’rtinchidan, axborot muhitini to’g’ri boshqarish ham muhim yechimlardan biridir. Bolaning internet, ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatini nazorat qilish, lekin bu nazoratni ishonch asosida olib borish kerak. Ota-onalar farzand bilan birgalikda foydali kontent tomosha qilsa, bu jarayon o’qituvchilikdan ko’ra samimiyroq va samaraliroq kechadi.

Beshinchidan, maktab, mahalla va oila hamkorligini kuchaytirish ham dolzarb yechimdir. Farzand tarbiyasi — bu faqat oila zimmasidagi mas’uliyat emas, balki jamiyatning umumiy ishi. Mahalla faollari, o’qituvchilar, ruhoniylar va ota-onalar o’rtasidagi hamkorlik ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishdagi eng samarali yo’l — bu o’zaro hurmat, milliy g’urur, mehnatsevarlik, halollik, va mehr-oqibat tamoyillarini oilaviy hayotning ajralmas qismiga aylantirishdir. Shu yo’l bilan tarbiyalangan farzandlar — mustahkam jamiyatning tayanchi, millat kelajagining kafolatidir.

Oilada farzand tarbiyasi — bu nafaqat oila, balki butun jamiyat kelajagini belgilovchi muhim jarayondir. Bola o’z hayotining ilk bosqichidanoq ota-onasining xulqi, so’zi va munosabatidan ibrat oladi. Shu bois har bir oila farzandni ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk, vatanparvar, insonparvar va halol inson qilib tarbiyalashni o’zining eng muhim burchi deb bilmog’i zarur.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, farzand tarbiyasidagi asosiy muvaffaqiyat — oiladagi muhitga, ota-onaning bilim darajasi va mas’uliyatiga bevosita bog’liq. Ota-onalar o’z ma’naviy saviyasini doimiy oshirib borsa, farzandlarida ham ezgu g’oyalar, milliy qadriyatlarga sadoqat va ijobiy dunyoqarash shakllanadi.

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni turli yot g’oyalar va axborotlar ta’siridan asrash, ularning qalbida milliy g’urur, mehr, hurmat va insoniylik tuyg’ularini mustahkamlash ota-onalar, ta’lim muassasalari va butun jamiyat zimmasidagi umumiy vazifadir.

Shunday qilib, oilada sog’lom ma’naviy muhit yaratish, o’zaro hurmat, ishonch va mehr tamoyillarini mustahkamlash orqali biz kelajagi porloq, vataniga sadoqatli, axloqan yetuk yosh avlodni voyaga

yetkazamiz. Ma’naviy barkamol farzand — bu oilaning faxri, millatning tayanchi va jamiyat taraqqiyotining kafolatidir.

FIZIKA TA’LIMIDA MARKAZIY OSIYO OLIMLARI ILMIY MEROSINI INTEGRATSIYALASH ORQALI YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH TENDENSIYALARI

Xolmatova Dildora Baxromovna
“Profi University”

Annotatsiya. Maqolada fizika ta’limida Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosidan foydalanish orqali yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tendensiyasi borasida mulohaza yuritilgan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: shaxs va jamiyat, ta’lim-tarbiya, oila, oilaviy madaniyat, fizika ta’limi, Markaziy Osiyo olimlari, ilmiy meros, merosga asoslangan ta’lim, tendensiya, integratsiya, integrativ yondashuv, kompetensiya.

Аннотация. В статье рассмотрена тенденция подготовки молодежи к семейной жизни посредством использования научного наследия ученых Центральной Азии в процессе преподавания физики.

Ключевые слова: личность и общество, образование и воспитание, семья, семейная культура, обучение физике, ученые Центральной Азии, научное наследие, обучение на основе наследия, тенденция, интеграция, интегративный подход, компетенция.

Annotation. The article discusses the tendency of preparing youth for family life by using the scientific heritage of Central Asian scholars within physics education.

Key words: individual and society, education and upbringing, family, family culture, physics education, Central Asian scholars, scientific heritage, heritage-based learning, tendency, integration, integrative approach, competence.

Mamlakatimiz yoshlarini oilaviy hayotga tayyorlash masalasi strategik ahamiyatga ega. Zero, yosh avlodning oilaviy munosabatlar madaniyati, ijtimoiy mas’uliyatlilik, vaziyatni tahlil qilish qobiliyati va emotsional barqarorligi – kelajakda mustahkam va barqaror jamiyatni qurishni ta’minlaydi. Shu bilan bir qatorda, XXI asrda qo’yilayotgan zamonaviy talablar ta’limni faqat bilim berish emas, balki hayotga real tayyorlashga qaratilgan integrativ yondashuvlarni talab qilmoqda.

Tabiiy fanlar ichida fizika ta’limi – hayotiylikka eng yaqin, ko’rinadigan, kuzatiladigan va har bir kishining kundalik faoliyatida doimiy uchraydigan fanlardan biridir. Shu sababli, fizika ta’limi o’quvchilarni nafaqat fanga bog’laydi, balki ularning ongini, fikrlash qobiliyatini, madaniyatini va turmush qoidalarini ham shakllantiradi.

Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosi – Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Mirzo Ulug‘bek, Ahmad al-Farg‘oniy, Ali Qushchi kabi olimlarning fizika-astronomiya, mexanika va geometriya sohalaridagi ilmiy qarashlari aslida mexanik tuzilish, kuch, harakat, jism tabiati, vaqt-makon munosabatlari kabi fizikaning asosiy fundamental tushunchalarini shakllantirgan. Ular yaratgan maktablarda ilm-fan, mehnat, adolat, insonparvarlik va tartib-intizom muhim qadriyat sifatida shakllangan. Bu qadriyatlar yoshlarni kelajakda oila hayotiga, barqaror munosabatga, bir-birini tinglashga, qarorlarni ilmiy asosda qabul qilishga tayyorlovchi tarbiyaviy omil sifatida ham juda muhim hisoblanadi.

Fizika ta‘limi faqat tabiat hodisalarini ilmiy-mantiqiy anglash vositasi bo‘lib qolmasdan, jamiyatda sog‘lom psixologiyaga, barqaror oilaviy munosabatlarga, ijtimoiy mas‘uliyat va mehnat madaniyatiga xizmat qiladigan tarbiyaviy omilga aylanmoqda. Ma‘lumki, Markaziy Osiyo olimlari tomonidan fizika, kosmologiya, mexanika, optika, astronomiya, energiya tabiati va jismlarning o‘zaro ta‘siri kabi masalalar yuzasidan juda boy meros shakllangan. Ushbu ilmiy merosdan zamonaviy fizika ta‘limida maqsadli foydalanish, ta‘lim-tarbiya jarayonini milliy ruh, tafakkur falsafasi va ulug‘ mutafakkir olimlar ilmiy merosi bilan qayta bog‘lash imkonini beradi.

Shunday ekan, fizika ta‘limini umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosi bilan boyitish nafaqat fanni milliyashtiradi, balki o‘quvchining shaxsiy hayotga, jumladan oilaviy hayotga tayyorlik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim vosita vazifasini bajaradi.

Fizika ta‘lim jarayonida Markaziy Osiyo olimlarining ilmiy merosidan foydalanish orqali yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash quyidagi nazariy **konsepsiyalarga asoslanadi:**

- merosga asoslangan ta‘lim (heritage-based learning) – *fizika tushunchalari tarixi va milliy ilmiy tafakkur bilan bog‘lab tushuntiriladi;*
- qadriyat-integrativ yondashuv – *fizikadagi har bir fundamental qonun faqat natural formula emas, balki ijtimoiy hayotda barqarorlik, mantiqiylik va sabr tamoyillariga bog‘lanadi;*
- fizika fani orqali oilaviy madaniyatni rivojlantirish – *Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Mirzo Ulug‘bek, Ahmad al-Farg‘oniy asarlarida ilmiy asoslangan mushohada, isbotlash, dalil topish madaniyati o‘quvchi ongida oilaviy mojarolardan qochish, tortishuv emas, daliliy yechimga o‘tish xarakterini shakllantiradi.*
- shaxs va jamiyat mutanosibligi tamoyili – *fizika qonuni – tabiat tartibidir. Oila ham shu tartibning ijtimoiy modelidir.*

Bu borada **birinchi misol** sifatida maktablarda fizika fani darslarini tashkil qilishda Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Mirzo Ulug‘bek, Ahmad al-Farg‘oniyning jismlar harakati, osmon jismlari mexanizmi va energiya tabiatiga oid qarashlarini ko‘rib chiqamiz:

T/r	Fizika fanini o‘qitish orqali	Oilaviy tarbiyani shakllantirishda fizika

	olinadigan natijalar	fani natijalarini qo‘llash imkoniyatlari
1.	Mantiqiy fikrlash.	Shoshma-shosharlikdan qochish.
2.	Ilmiy isbot madaniyati.	Konfliktni dalil bilan hal qilish.
3.	Sabab-oqibatni anglash.	Oilada mas‘ul qaror qabul qilish.
4.	Jarayonni strukturaviy idrok qilish.	Oilani boshqarishda meyoriga amal qilish va reja asosida ishlarni olib borish.

Ikkinchi misol.

Fizika ta‘limida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda quyidagi mavzularni integrativ darslar sifatida Markaziy Osiyo olimlarining ilmiy qarashlari orqali ochib beramiz:

Mavzular	Markaziy Osiyo olimlari	Didaktik yo‘nalish	Oilaviy hayotga tayyorlash tarbiyasi
Kuch va harakat.	Abu Rayhon Beruniy	Harakat – izchillik va sabab-oqibat.	<i>oilada uyg‘unlik, har bir harakatning natijasi bo‘lishi tushuntiriladi</i>
Gravitatsiya.	Ahmad al-Farg‘oniy	Osmon jismlarining tartibi va boshqaruvi.	<i>oilada tartib, mas‘uliyat va boshqaruv tizimiga amal qilish</i>
Vaqtning o‘lchash.	Mirzo Ulug‘bek	Vaqt, aylanish sikli, rejalashtirish.	<i>oilada rejalashtirish madaniyati va kun tartibiga amal qilish</i>

Fizika ta‘limida Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosini integratsiya qilish bugungi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdagi dolzarb tendensiya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Markaziy Osiyo olimlaridan Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Mirzo Ulug‘bek, Ahmad al-Farg‘oniy kabi olimlarning ilm, tartib, mushohada, sabr, dalil va isbot madaniyatini markaziy qadriyat sifatida ilgari surganlar. Bu qadriyatlar fizika qonunlari bilan o‘zaro mos, o‘zaro uyg‘un va o‘quvchi tafakkurida ham ilmiy, ham ijtimoiy munosabatlarni ongli ravishda qurishga xizmat qiladi.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash faqat psixologik maslahatlar bilan emas, balki o‘quv fani orqali ratsional fikrlash, izchil qaror qabul qilish, sabab-oqibatni tushunish, risolali fikr yuritish va vaziyatni tahlil qilish tajribasi orqali amalga oshirilganda samaradorlik yuqori bo‘ladi. Fizika fani o‘quvchiarga tabiatning universal tartib qonunlarini o‘rgatgani uchun bu jarayon yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda eng mos, eng tabiiy pedagogik maydon hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan fizika ta‘limida milliy ilmiy merosni qayta joriy etish:

- ta‘lim mazmuniga milliylik va tarixiy izchillikni qayta olib kiradi;
- yoshlarda ilmiy va ijtimoiy qadriyatlar uyg‘unligini shakllantiradi;
- oilaviy mas‘uliyat va barqaror munosabat madaniyatini kuchaytiradi;

- tarbiyaviy jarayon va fanni ajratib emas – integratsiya qilgan holda olib borishga xizmat qiladi;

- tarixiy shaxslar orqali shaxsiy identifikatsiya va ichki motivatsiyani oshirish imkonini beradi.

Bu tadqiq qilingan jarayon fizika ta’limida Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosidan foydalanish orqali yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tendensiyasi – bu zamonaviy ta’limning milliy-ma’naviy poydevorini mustahkamlaydigan samarali pedagogik model bo’lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Abu Rayhon Beruniy. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1998. – 624 b.
2. Abu Rayhon Beruniy. “Mineralogiya”. – Toshkent: “Fan”, 1968. – 356 b.
3. Abu Nasr Forobiy. “Fozil odamlar shahri”. – Toshkent: “O’qituvchi”, 1993. – 192 b.
4. Abu Nasr Forobiy. “Ilmlar tasnifi”. – Toshkent: “Fan”, 2005. – 138 b.
5. Mirzo Ulug’bek. “Ziji Jadidi Ko’rogoniy”. – Toshkent: “Fan”, 1994. – 448 b.
6. Ahmad al-Farg’oniy. “Samoviy harakatlar va umumiy astronomiya kitobi”. – Toshkent: “Fan”, 1998. – 240 b.
7. Axmad al-Farg’oniy. “Osmon ilmining asoslari”. – Toshkent: “O’qituvchi”, 1986. – 212 b.
8. Quronov M. O’zbekiston umumiy o’rta ta’lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslari: Ped.fan.dok. ... diss. – Toshkent, 1998. – 316 b.
9. Musurmonova O. Yuqori sinf o’quvchilari ma’naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – Toshkent, 1993. – 364 b.
10. Yodgorqulov Z., Abdullayev E., Ahmedov H. Fizika. 6-sinf uchun darslik. – Toshkent: “O’qituvchi”, 2023. – 176 b.
11. Abduraxmonov R., Rashidov I., G’aniyev B. Fizika. 7-sinf uchun darslik. – Toshkent: “O’qituvchi”, 2022. – 192 b.
12. Rasulov I., Komilov SH., Sharipov S. Fizika. 8-sinf uchun darslik. – Toshkent: “O’qituvchi”, 2021. – 208 b.
13. Hamidov M., Abdullayev R., Abdullayev E. Fizika. 9-sinf uchun darslik. – Toshkent: “O’qituvchi”, 2023. – 224 b.
14. Murodov Q., Rahimov O., Abdusamatov A. Fizika. 10-sinf uchun darslik. – Toshkent: “O’qituvchi”, 2022. – 256 b.
15. Rahbarov A., Abdullayev E. Fizika. 11-sinf uchun darslik. – Toshkent: “O’qituvchi”, 2023. – 256 b.

FARZAND TARBIYASIDA AXBOROTLASHUVNING SALBIY TA’SIRINI KAMAYTIRISH OMILLARI

Saydametova Fazilat Jamoladdinovna

Profi University, koordinator

Xalimova Shaxnoza Raxmidjanovna

Toshkent davlat transport universiteti, dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborotlashuv jarayonlarining farzand tarbiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri, raqamli texnologiyalar va internet muhitining bolalar ongiga bo‘lgan ijobiy hamda salbiy oqibatlari tahlil qilingan. Aynan axborotlashuvning bolalarning ma’naviy dunyosi, axloqiy qarashlari va qadriyat tizimiga ta’sirini yoritgan holda, bu jarayonda ota-onalar, ta’lim muassasalari hamda jamiyatning o‘zaro hamkorligining ahamiyati asoslanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, axborotlashuvning salbiy ta’sirini kamaytirish faqat texnik choralar bilan emas, balki oila, maktab va jamiyatning ma’naviy-tarbiyaviy hamkorligi orqali amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: axborotlashuv, raqamli texnologiyalar, internet, ijtimoiy tarmoqlar, farzand tarbiyasi, axborot madaniyati, ota-ona mas’uliyati, axborot xavfsizligi, ekran vaqti, ma’naviy immunitet, axloqiy tarbiya, media savodxonlik, sog‘lom turmush tarzi, ta’lim tizimi, jamoatchilik hamkorligi.

***“Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot,
yo najot — yo halokat, yo saodat —
yo falokat masalasidir”.***

A.Avloniy

Bugungi globallashuv davrida axborot texnologiyalari, internet va ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Axborotlashuv jarayonlari nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohada, balki ta’lim-tarbiya tizimida ham muhim o‘rin egallab, yosh avlod ongining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shu bilan birga, raqamli muhitda tarqalayotgan zararli, buzg‘unchi va milliy qadriyatlarga zid axborotlar bolalarning ruhiy holati, axloqiy qarashlari va dunyoqarashiga salbiy ta’sir etmoqda. Shu sababli, farzand tarbiyasida axborotlashuvning salbiy ta’sirini kamaytirish, ularni sog‘lom, ma’naviy barkamol insonlar etib voyaga yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Axborotlashuv jarayonlari bolaning dunyoqarashi, xulq-atvori va qadriyat tizimiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Internet orqali tarqalayotgan turli ma’lumotlar, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali bolalar turli madaniyat, g’oya va hayot tarzlari bilan tanishadilar. Bu jarayon ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi mumkin, biroq noto’g’ri yoki buzg’unchi axborotlar ularning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Bugungu kun farzandlari texnologiyalar olamida ulg’aymoqda. Ular uchun raqamli muhit hayotning ajralmas qismiga aylangan. Bu jarayon ijobiy tomonlar bilan birga, ma’lum xavflarni ham yuzaga keltiradi. Xususan, yoshlarning ongini buzuvchi, milliy qadriyatlarga zid bo’lgan g’oyalar, zo’ravonlikni targ’ib qiluvchi kontentlar, ma’naviyatsizlik unsurlarining ommalashuvi shular jumlasidandir.

Shuningdek, televideniye orqali tarqatilayotgan g’arbiy serial va filmlar ham bu jarayonga kuchli ta’sir o’tkazmoqda. Bu seriallarda odatda muhabbat, qasos, boylik orttirish kabi mavzular yetakchi o’rin tutadi. Ularda insoniylik, mehr-oqibat, ota-onaga ehtirom, vatanparvarlik singari fazilatlar deyarli aks etmaydi. Qahramonlarning kiyinish uslubi, so’zlash ohangi va hayot tarzi yoshlar orasida taqlid qilish istagini uyg’otadi. Natijada, ko’plab yoshlar o’z milliy madaniyatidan uzoqlashib, begona madaniyatni o’ziga ideal deb bilgan holda yoshlar tarbiyasiga jiddiy ta’sir ko’rsatmoqda.

O’zbek xalqining asrlar davomida shakllangan ma’naviyati, odob-axloqi, o’ziga xos milliy qadriyatlari – bizning eng katta boyligimizdir. Bu qadriyatlar ajdodlarimiz tomonidan asrab-avaylab, avloddan avlodga yetkazib kelingan. Ammo g’arbiy madaniyatning ayrim jihatlari shu boy merosni yo’qotish xavfini keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun yoshlarning ongini to’g’ri shakllantirish, ularga sog’lom axborot berish, ijtimoiy tarmoqlardan to’g’ri foydalanish madaniyatini o’rgatish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Shu boisdan ota-onalar, pedagoglar va jamiyat a’zolari bolalarning axborot manbalari bilan ishlash madaniyatini shakllantirishi, ularni tanqidiy fikrlashga, to’g’ri axborotni tanlashga o’rgatishda ta’sirchanlikni oshirish uslubiga e’tibor qaratish lozim.

Ma’naviy va axloqiy immunitet — bu insonning yot g’oyalarga, buzuq axborotlarga, axloqiy inqiroz belgilariga qarshi tura olish qobiliyatidir. U ijtimoiy hayotda insonni to’g’ri yo’ldan ozdirmaydigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ichki barqarorlikdir. Farzandlarda bunday immunitetning shakllanishi oila, maktab va ijtimoiy muhitdagi tarbiya tizimiga bevosita bog’liq.

Ma’naviy immunitet mustahkam bo’lgan bola har qanday g’oyaviy bosim yoki axborot manipulyatsiyasiga berilmaydi, u o’zining kimligini, millatini, e’tiqodini va qadriyatlarini anglay oladi. Axloqiy immunitet esa

bolaning o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish, yaxshi-yomonni ajrata olish, axloqiy me‘yorlarga amal qilish malakasini bildiradi.

Ma‘naviy va axloqiy immunitet — bu shaxsning yot g‘oyalarga, zararli axborotlarga va axloqiy inqiroz holatlariga qarshi tura olish qobiliyatidir. U milliy qadriyatlar, diniy-axloqiy me‘yorlar va insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi.

Farzandlarda ma‘naviy-axloqiy immunitetni mustahkamlash — bu tarbiya jarayonining strategik maqsadi sifatida quyidagi yo‘nalishlarda o‘z aksini topadi:

1. Ma‘naviyatga tayanish – bola qalbida milliy g‘urur, vatanparvarlik va insonparvarlik tuyg‘ularini mustahkamlash orqali samarali natijalarga erishish. Oila, maktab va jamiyat bolalarga milliy qadriyatlar, diniy-axloqiy me‘yorlar va insonparvarlik tamoyillarini singdirishlari kerak. Shunda bola zararli g‘oyalarga qarshi o‘z e‘tiqodi va fikr mustaqilligiga tayanadi.

2. Axborot madaniyatini rivojlantirish – Farzand tarbiyasida axborot madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu, avvalo, bolalarga to‘g‘ri axborotni tanlash, uni tahlil qilish va undan foydali maqsadlarda foydalanishni o‘rgatish orqali amalga oshiriladi. Ota-onalar farzandlariga har qanday ma‘lumotni tanqidiy qabul qilish, manbalarni solishtirish va haqiqatni aniqlash ko‘nikmalarini singdirishlari lozim.

3. Ijtimoiy faollikni oshirish– farzandni jamiyat hayotida faol, mas‘uliyatli ishtirok etishga yo‘naltirishdan iborat. Raqamli asrda farzandlarning ekran qarshisida o‘tkazayotgan vaqti kundan kunga ortib bormoqda. Bu esa ijtimoiy faollikni oshirishdan ko‘ra jismoniy va ruhiy salomatlikka, uyqu rejimiga, muloqot madaniyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ota-onalar kunlik ekran vaqtini me‘yorlashtirishlari lozim. Bunda oila ichida texnologiyasiz vaqtlar — ovqatlanish, sayr yoki suhbat paytlari — joriy etilishi maqsadga muvofiqdir.

4. Oila va maktab hamkorligi – bola tarbiyasida ota-ona va pedagogning bir xil yo‘nalishda harakat qilishi. Farzand tarbiyasida ayniqsa ota-onalarning va tarbiyachi ustozlarning o‘rni beqiyos. Ular bolalarining axborot olamidagi harakatlarini nazorat qilib borishlari, shu bilan birga ularning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlashlari kerak. Ota-onalar texnologiyalarni taqiqlash o‘rniga, ularni to‘g‘ri va foydali yo‘nalishda ishlatishni o‘rgatishlari zarur. Tarbiyachi ustozlar darslarini bevosita axborot olami materiallarini to‘g‘ri tanlash va tahlil qilishini rivojlantirishni maqsad qilgan holda vazifalar berib borishlari zarur. Bola bilan ochiq muloqotda bo‘lish, uning fikrlarini eshitish va tushunishga harakat qilish axborot bosimini kamaytiradi.

5. Shaxsiy namuna ko‘rsatish – kattalar, ustozlar va ota-onalarning o‘z xatti-harakatlari orqali bolaga namuna bo‘lishi. Internet qaramligini

kamaytirish maqsadida avvalo ota-onalar va keng jamoatchilik shaxsiy o‘rnak bo‘lishi zarur. Maktablarda o‘quvchi yoshlarning qiziqishlaridan kelib chiqib axborot madaniyati bo‘yicha darslar, treninglar va seminarlar tashkil etilishi, mahalla va jamoa darajasida ham ota-onalar uchun axborot xavfsizligi bo‘yicha tushuntirish ishlari olib borilishi kerak. Ota-onalar farzandlari bilan birgalikda sport, san‘at, adabiyot va tabiat bilan bog‘liq faoliyatlarga jalb etish orqali ularning raqamli texnologiyalarga bog‘liqligini kamaytirishga erishish mumkin. Jismoniy faollik, ijodkorlik va o‘qishga qiziqish bola ongini boyitadi, internetga bo‘lgan qaramlikni kamaytiradi.

Axborotlashuvning salbiy ta‘sirini kamaytirish faqat texnik cheklovlar bilan emas, balki ma‘naviy tarbiya, axloqiy nazorat va ijtimoiy hamkorlik orqali amalga oshiriladi. Ota-onalar bolalarning internetdagi faoliyatini nazorat qilish bilan birga, ularga ishonchli, ochiq muloqot muhitini yaratishlari lozim.

Ta‘lim muassasalari esa axborot madaniyati, media savodxonlik, internet xavfsizligi kabi fanlar asosida bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi dars uslublarini qo‘llashlari kerak. Sog‘lom axborot makonini yaratishda, yoshlarni milliy qadriyatlarga sodiq ruhda tarbiyalashda jamiyatning har bir a‘zosi faol ishtirok etishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, farzand tarbiyasida axborotlashuvning ta‘sirini kamaytirish ma‘naviy va axloqiy immunitetni mustahkamlash bilan chambarchas bog‘liq. Bu immunitet kuchli bo‘lsa, yoshlar har qanday yot g‘oyalarga, axloqiy zaiflikka yoki manipulyatsiyalarga qarshi tura oladi. Shuning uchun har bir oila, ta‘lim muassasasi va jamoatchilik bu borada o‘zining mas‘uliyatini chuqur his etishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning "Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori T: 2020- yil
2. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma‘naviyat, 2008.
4. Ziyo A. Ma‘naviyat asoslari. – T.: O‘zbekiston, 2019.
5. To‘raqulova D. Axborot madaniyati va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
6. Shomirzayeva N. Raqamli jamiyatda bolalar tarbiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
7. Pedagogika va psixologiya fanlari bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlar to‘plami, 2023.
8. Axborot xavfsizligi va media savodxonlik bo‘yicha metodik qo‘llanmalar, 2024.

STRESSNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Quyliyeva Orzigul Rajabboyevna

Oriental universiteti o‘qituvchisi

Xasanova Shaxzoda Dilshod qizi

Oriental universiteti, Psixologiya yo‘nalishi

401-guruh, 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada stress tushunchasi, uning turlari hamda shaxs rivojlanishiga ko‘rsatadigan ijobiy va salbiy ta’sirlari tahlil qilingan. Stressning ijobiy tomoni inson faoliyatini faollashtirishi, motivatsiyani kuchaytirishi va ijodkorlikni rivojlantirishi bilan izohlangan. Shu bilan birga, ortiqcha stressning salbiy oqibatlari — emotsional buzilishlar, kognitiv jarayonlarning pasayishi va jismoniy salomatlikka ta’siri ko‘rsatib berilgan. Maqolada shuningdek stressni boshqarish va yengib o‘tishning psixologik strategiyalari, jumladan kognitiv yondashuvlar, emotsional boshqaruv usullari hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati yoritilgan. Xulosa sifatida stress shaxs rivojlanishida ikki tomonlama rol o‘ynashi, uni samarali boshqarish esa insonning ruhiy barqarorligi va shaxsiy kamolotida muhim omil ekani ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: Stress, eustress, distress, shaxs rivojlanishi, motivatsiya, emotsional holat, kognitiv jarayonlar, moslashuvchanlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash.

Annotation. This article analyzes the concept of stress, its types, and their positive and negative effects on personality development. The positive side of stress is explained through its ability to activate human activity, increase motivation, and stimulate creativity. At the same time, the negative consequences of excessive stress — emotional disorders, cognitive decline, and its impact on physical health — are highlighted. The article also describes psychological strategies for coping with stress, including cognitive approaches, emotional regulation methods, and the importance of social support. In conclusion, stress plays a dual role in personality development, and its effective management is emphasized as an important factor for mental stability and personal growth.

Keywords: Stress, eustress, distress, personality development, motivation, emotional state, cognitive processes, adaptability, social support.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие стресса, его виды, а также положительное и отрицательное влияние на развитие личности. Положительная сторона стресса объясняется

его способностью активизировать деятельность человека, повышать мотивацию и развивать креативность. Одновременно подчеркиваются негативные последствия чрезмерного стресса — эмоциональные нарушения, снижение когнитивных процессов и влияние на физическое здоровье. В статье также освещаются психологические стратегии преодоления стресса, включая когнитивные подходы, методы эмоциональной регуляции и важность социальной поддержки. В заключение отмечается, что стресс играет двойственную роль в развитии личности, а его эффективное управление является важным фактором психического равновесия и личностного роста.

Ключевые слова: Стресс, эустресс, дистресс, развитие личности, мотивация, эмоциональное состояние, когнитивные процессы, адаптивность, социальная поддержка.

Kirish. XXI asrda insoniyat hayoti tobora murakkablashib, kundalik turmush jarayonida stress omili doimiy kuzatiladigan hodisaga aylandi. Insonning o‘quv, mehnat va shaxsiy faoliyatida turli qiyinchilik va sinovlar uning ruhiy barqarorligi, moslashuvchanligi va irodaviy sifatlarini tekshirib boradi. Shu jarayonda stressning roli nihoyatda katta bo‘lib, u shaxs rivojlanishiga ikki xil ta’sir ko‘rsatadi: ijobiy (rivojlantiruvchi) va salbiy (buzuvchi).

Psixologiyada “stress” tushunchasini birinchi bo‘lib, Kanadalik olim Gans Selye ilmiy muomalaga kiritgan. U stressni “organizmdagi umumiy moslashuv sindromi” sifatida izohlagan va stressning uch bosqichini (signal bosqichi, qarshilik bosqichi, holdan toyish bosqichi) ajratgan. Bugungi kunda stressni nafaqat fiziologik, balki psixologik nuqtai nazardan ham chuqur o‘rganish zarurati tug‘ilmoqda. Chunki inson shaxsi rivojlanishi va jamiyatdagi ijtimoiy moslashuvi ko‘p jihatdan stressni qanday boshqarishi bilan bog‘liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Stress psixologiyada eng ko‘p o‘rganilgan hodisalardan biridir. G.Selye (1936) tomonidan ishlab chiqilgan “umumiy adaptatsiya sindromi” nazariyasi stress tushunchasining ilmiy asosini yaratdi. Unga ko‘ra stress organizmning har qanday tashqi va ichki ta’sirlarga bo‘lgan moslashuv jarayonidir. Selye stressni eustress (ijobiy) va distress (salbiy) shakllariga ajratib, ularning inson rivojlanishiga turlicha ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatib bergan.[1]

Stress tushunchasi va uning turlari.

Stress — bu tashqi yoki ichki qo‘zg‘atuvchi omillarga organizmning o‘ziga xos moslashuv reaksiyasi bo‘lib, u psixik va jismoniy jarayonlarga bir vaqtning o‘zida ta’sir qiladi. Stressning ikki asosiy turi mavjud:

Eustress – ijobiy stress. U insonni safarbar qiladi, faollashtiradi, motivatsiyani oshiradi va rivojlanishga undaydi. Masalan, talabaning imtihon oldidagi hayajoni uni ko‘proq tayyorgarlik ko‘rishga undashi mumkin.

Distress – salbiy stress. Haddan tashqari kuchli yoki uzoq davom etganida insonning psixik muvozanatini buzadi, charchash, depressiya va turli kasalliklarni keltirib chiqaradi.

Stressning bu ikki ko‘rinishi shaxs rivojlanishida turlicha oqibatlarga olib keladi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlar stressning shaxs rivojlanishiga ikki tomonlama ta‘sirini ko‘rsatadi. Bir tomondan, eustress shaxsning motivatsiyasi, ijodkorligi va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishi mumkin (Fredrickson, 2001). Ikkinchi tomondan, ortiqcha stress shaxsning emotsional barqarorligi, kognitiv jarayonlari va jismoniy salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi (McEwen, 2007). [3;4]

Stressning shaxs rivojlanishiga ijobiy ta‘siri.

Motivatsiya manbai – Stress ko‘pincha insonni faolroq ishlashga, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga undaydi. Eustress holatida inson o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni samaraliroq bajarishga intiladi.

Moslashuvchanlik va chidamlilikni oshiradi – Stressli vaziyatlarni boshdan kechirgan inson keyingi murakkab vaziyatlarda ham o‘zini boshqarishni o‘rganadi.

Ijodkorlikni rivojlantiradi – Muammoli vaziyatlar odatda yangicha yechim topishga majbur qiladi, bu esa ijodiy tafakkurni rag‘batlantiradi.

Shaxsiy sifatlarni shakllantiradi – Qaror qabul qilish, mas‘uliyat sezish, qat‘iyatlilik va sabr-toqat kabi fazilatlar ko‘pincha stressli vaziyatlarda shakllanadi.

Stressning shaxs rivojlanishiga salbiy ta‘siri.

Emotsional buzilishlar – Uzluksiz stress xavotir, depressiya, asabiylashish, tez jahldorlik kabi salbiy psixologik holatlarga sabab bo‘ladi.

Shaxsiy sifatlarning deformatsiyasi – Stress nazorat qilinmasa, inson o‘ziga ishonchsizlik, past kayfiyat, negativ qarashlar kabi illatlarni shakllantiradi.

Kognitiv jarayonlarning buzilishi – Stress diqqatni susaytiradi, xotirani yomonlashtiradi, fikrlash jarayonini sekinlashtiradi. Bu ayniqsa o‘quvchilar va talabalar uchun jiddiy muammo hisoblanadi.

Jismoniy salomatlikka ta‘sir – Uzoq davom etgan stress yurak-qon tomir kasalliklari, uyqusizlik, immunitetning pasayishi va boshqa somatik kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Lazarus va Folkman (1984) stressni kognitiv baholash jarayoni bilan izohlab, insonning vaziyatni qanday qabul qilishi uning psixologik

holatini belgilashini ta’kidlaydi. Bu yondashuv shaxs rivojlanishi va stressni boshqarish strategiyalarini tushunishda muhim o‘rin tutadi.[2]

Stressga qarshi psixologik moslashuv va himoya mexanizmlari.

Inson shaxsining rivojlanishida stressni to‘g‘ri boshqarish muhim ahamiyatga ega. Psixologiyada stressni kamaytirishning bir nechta mexanizmlari mavjud:

Kognitiv strategiyalar – voqeani ijobiy tomondan baholash, muammoni qayta tushuntirish, vaqtni to‘g‘ri rejalashtirish.

Emotsional boshqaruv – autogen mashqlar, meditatsiya, chuqur nafas olish texnikalari, musiqa terapiyasi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash – oila a‘zolari, do‘stlar va jamoa bilan yaqin muloqot, ijobiy munosabatlar stressni sezilarli darajada kamaytiradi.

Professional yordam – psixolog yoki psixoterapevt bilan maslahatlashish, psixologik treninglarda qatnashish.

Mahalliy olimlar ham stressning shaxs taraqqiyotidagi ahamiyatiga e‘tibor qaratganlar. Jumladan, O‘zbekistonlik psixolog olimlar stressni o‘quvchilarning o‘qishga munosabati, moslashuvchanlik darajasi va shaxsiy kamolot jarayonidagi omil sifatida o‘rganib kelmoqdalar.[5]

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar stressning shaxs rivojlanishida kompleks va qarama-qarshi rol o‘ynashini ko‘rsatmoqda. Bu esa stressni boshqarishning turli psixologik strategiyalarini ishlab chiqish va qo‘llash zarurligini asoslaydi.

Tahlil va natijalar. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, stress shaxs rivojlanishida ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Stress insonni faollashtirib, motivatsiya va ijodkorlikni oshiradi, distress esa emotsional zo‘riqish, kognitiv jarayonlarning susayishi va sog‘liq muammolariga olib keladi. Shaxsning stressga munosabati va uni boshqarish usullari natijalarni belgilovchi asosiy omillardandir.

Zamonaviy tadqiqotlarda moslashuvchanlik, emotsional intellekt va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash stressni yengib o‘tishda muhim omillar sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bois stressni to‘g‘ri boshqarish shaxsning ruhiy barqarorligi va rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi, ortiqcha stress esa bu jarayonga to‘sqinlik qiladi.

Umumiy natijalardan ko‘rinadiki, stressni to‘g‘ri boshqarish shaxsning ruhiy barqarorligi va rivojlanishida ijobiy omil bo‘lishi mumkin. Aksincha, nazoratsiz qolgan va kuchli stress shaxsning rivojlanish jarayonini sekinlashtiradi yoki to‘xtatadi. Shu sababli psixologik yordam, emotsional nazorat usullari va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash stressning salbiy oqibatlarini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida yuqorida keltirilgan nazariy qarashlar va tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, stress shaxs rivojlanishida murakkab hamda ikki tomonlama ahamiyatga ega. Uning ijobiy ko‘rinishi — stress insonni faollashtiradi, motivatsiyani oshiradi, ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyatini kuchaytiradi. Shu jihati bilan u shaxsiy taraqqiyot jarayonida rag‘batlantiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq, ortiqcha yoki nazoratsiz stress — distress emotsional beqarorlik, kognitiv jarayonlarning susayishi va jismoniy salomatlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shaxsning stressga munosabati va uni boshqarish qobiliyati bu jarayonda asosiy ahamiyat kasb etadi. Moslashuvchanlik, sabr-toqat, emotsional intellekt hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash shaxsning stressni yengib o‘tishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Demak, stressni to‘g‘ri boshqarish shaxs ruhiy barqarorligi va rivojlanishida ijobiy natijalar beradi, nazoratsiz stress esa rivojlanishga jiddiy to‘sqinlik qiladi.

Umuman olganda, stressni ilmiy o‘rganish va psixologik amaliyotda samarali yondashuvlarni qo‘llash shaxsning har tomonlama kamol topishi, ijtimoiy moslashuvi va hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun stressni boshqarish mexanizmlarini rivojlantirish nafaqat psixologik yordam jarayonida, balki ta‘lim, mehnat va kundalik hayot faoliyatida ham zaruriy vosita sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Selye, G. (1936). A syndrome produced by diverse nocuous agents. *Nature*, 138, 32.
2. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
3. Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218–226.
4. McEwen, B. S. (2007). Physiology and neurobiology of stress and adaptation: Central role of the brain. *Physiological Reviews*, 87(3), 873–904.
5. O‘zbekiston Respublikasi psixolog olimlarining ilmiy ishlari (turli maqolalar va darsliklar, masalan, umumiy psixologiya bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalar).

O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

S.A. Maxmudova

Qo‘qon universiteti, “Ta‘lim” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash holati va uni takomillashtirishga doir qilinayotgan ishlar yangiliklar va davlat miqiyosidagi qonun hat hujjatlar keltirib o‘tildi va muhokama qilindi. Hozirgi kundagi eng dolzarb bo‘lgan nikohdan keying hayotda ajrimlarni ko‘paymasligi uchun tavsiya, psixologik va pedogogik maslahatlar ham berildi.

Kalit so‘zlar: oilaga tayyorlov, oila markazlari, reproduktiv salomatlik, iqtisodiy ta‘minot.

Аннотация. В данной статье представлены и обсуждены нововведения и законодательные документы государственного масштаба, касающиеся состояния подготовки молодежи к семейной жизни в Республике Узбекистан и проводимой работы по ее совершенствованию. Также даны рекомендации, психологические и педагогические консультации, чтобы избежать увеличения разводов в жизни после брака, что является наиболее актуальным на сегодняшний день.

Ключевые слова: подготовка семьи, семейные центры, репродуктивное здоровье, экономическое обеспечение.

Hozirgi kunda yurtimizda yoshlarni oilaga tayyorlash nikohdan keying ajrimlar sonini kamaytirish hozirgi kunda eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelmoqda. Sir emaski, yosh oilalarni ajrimlari ko‘payishi jamiyatdagi muhitga salbiy ta‘sir o‘tkazishi mumkin. Shu sababli ajrimlar sonini kamaytirish ularni oilaga tayyorlash chora tadbirlarini yanada chuqur o‘rganish uchun zamin bo‘lmoqda.

O‘zbekistonda nikohlanuvchi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash maqsadida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash markazlarini tashkil etish rejalashtirilmoqda. Bu haqdagi Vazirlar Mahkamasi qarori jamoatchilik muhokamasi uchun e‘lon qilindi.

Qarorga ko‘ra, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash markazlari yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmagan holda tuman (shahar) mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash bo‘limlari tuzilmasida tashkil etiladi. Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi tomonidan taklif qilingan. “Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi hukumat qarori loyihasida yangi markazning vazifalari ko‘rsatib o‘tilgan.

Unga ko‘ra, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash markazlari zamonaviy oilaning namunali shaklini hamda “Oila — muqaddas”, “Sog‘lom oila — sog‘lom jamiyat”, “Oila jamiyat va davlat himoyasida” va “Farovon oila — jamiyat ravnaqining asosi” konseptual g‘oyalarini nikohlanuvchilarning ongiga singdirib borishi kerak bo‘ladi.

Nikoh va oilaviy munosabatlarning barqarorligi yoshlarning oilaviy hayotga tayyorligiga bog‘liq bo‘lib, bu yerda turmush qurishga tayyorlik oilaviy turmush tarziga hissiy ijobiy munosabatni belgilaydigan shaxsning ijtimoiy-psixologik munosabatlari tizimi sifatida tushuniladi. Zamonaviy oilaning eng muhim ijtimoiy vazifasi kelajak oila boshlig‘ini tarbiyalash, ya‘ni yosh avlodni nikoh va oilaviy munosabatlarga tayyorlashdir. Bunga salbiy jarayonlarning kuchayishi: oilaviy turmush tarzining tanazzulga uchrashi, nikoh va oilaviy munosabatlarning muqobil shakllarining keng tarqalishi, oila obro‘sining pasayishi, farzand ko‘rish zarurati, ajralishlar va oila ichidagi zo‘ravonliklarning ko‘payishi sabab bo‘lmoqda. Yoshlarning jamiyatdagi mavqei, rivojlanish tendentsiyalari va istiqbollari, avvalambor, uning kelajagini belgilab bergani bilan jamiyat uchun katta qiziqish va amaliy ahamiyatga ega. Bu yerda yoshlarning nikoh va jamiyatning asosiy bo‘g‘ini sifatida oilaga munosabati muhim o‘rin tutadi. Dunyoning aksariyat qismlarida nikohning o‘rtacha yoshi o‘sib bormoqda va o‘n yil avvalgiga qaraganda, dunyo bo‘ylab o‘smirlik davrida kamroq nikohlar sodir bo‘lmoqda. Hozirgi vaqtda oilaviy munosabatlarda sezilarli o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Ko‘pgina mamlakatlarda munosabatlarning yangi turi tobora keng tarqalmoqda - ro‘yxatdan o‘tmagan nikoh. Biroq, yoshlarning qadriyat yo‘nalishlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oila yoshlar uchun asosiy qadriyat bo‘lib qolmoqda. Yoshlar sotsializatsiya jarayonida ota-onalarning oilasidan yordam izlaydilar va ular o‘zlarining bo‘lajak oilasini insonparvarlik va axloqiy tamoyillar asosida qurishga tayyor, lekin shu bilan birga ularda juda katta psixologik bilim va ko‘nikmalar etishmasligi mavjud.

Pedagog va psixologlarning ta‘kidlashicha, yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlash uning yosh rivojlanishining barcha bosqichlarida amalga oshirilishi kerak. Insonni oilaviy hayotga, ishlab chiqarish faoliyatiga yoki jamoat hayotida faol pozitsiyani egallashga alohida tayyorlash mumkin emas. Oila shaxsning axloqiy va aqliy tarkibini tashkil etuvchi asosiy va ijtimoiy asosdir. Oiladagi psixologik iqlim va uning a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlar har qanday yoshdagi shaxsning ishlab chiqarish faoliyatiga, ijtimoiy vazifalarni bajarishiga, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga bevosita ta‘sir qiladi. Jinsiy tarbiya, yoshlarni nikoh va oilaviy munosabatlarga tayyorlash dolzarb va murakkab pedagogik muammolardan biridir. Oila tarbiyasi jamiyatda yosh avlodni tarbiyalash shakllaridan biri sifatida, V.A. Suxomlinskiyning fikricha, ota-onalarning,

barcha oila a’zolarining maqsadli harakatlari va kundalik hayot va oilaviy munosabatlarning bolalarga ob’ektiv ta’sirini o’z ichiga oladi. O’qituvchi bolalarning oilaviy tarbiyasi tajribasini tahlil qilib, “Ota-onalar va bolalar o’rtasidagi mavjud munosabatlarga ega oila birinchi intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy tarbiya maktabi ekanligini” ko’rsatdi. V.A. Suxomlinskiyning chuqur ishonchiga ko’ra, oila bolalarda axloqiy tuyg’ularni singdirishning asosiy maktabi bo’lishi kerak va bu axloqiy g’oyalar va tushunchalarni shakllantirish, axloqiy tuyg’ularni rivojlantirish, axloqiy e’tiqodlarni rivojlantirish, xulq-atvor ko’nikmalarini va odatlarini shakllantirishni anglatadi. Nikohgacha ta’limga katta hissa qo’shgan V.A. Suxomlinskiyning aksariyat hollarda nikohning asosiy motivi “sevgi” deb hisoblagan. Biroq, “sevgi” ni nikoh motivi sifatida ataganda, yoshlar bu so’zga turli xil ma’nolarni qo’yishadi. T.A. Florenskaya bu so’zning uch xil tushunchasini belgilaydi: sevgi - jinsiy jalb qilish; sevilish zarurati sifatida sevilish; dominant sifatida sevgi. Nikoh haqida gapirganda, nikoh ittifoqiga kirish istagi va unga kirishga tayyorlik darajasi bir xil tushunchalardan uzoq ekanligini unutmasligimiz kerak. Psixologlarning fikricha, shaxsning turmush qurishga axloqiy-psixologik tayyorgarligi oila hayotini tartibga soluvchi talablar, majburiyatlar va xulq-atvorning ijtimoiy standartlari butun majmuasini idrok etishni anglatadi. Bularga quyidagilar kiradi:

- turmush o’rtog’ingiz, bo’lajak farzandlaringiz oldida yangi mas’uliyat tizimini qabul qilishga tayyorlik va ularning xulq-atvori uchun javobgarlik;
- har kungi muloqot va hamkorlikka intilish, qarama-qarshi jins vakili bilan o’zaro munosabatlarni muvofiqlashtirish, bu esa o’z navbatida yuksak axloqiy madaniyatni nazarda tutadi;
- boshqa odamning odatlari va xarakter xususiyatlariga moslashish va uning ruhiy holatlarini tushunish qobiliyati. Bunday etuklikka bir kechada erishilmaydi va ko’plab omillarga bog’liq. Birinchi omil - er va xotinning, keyin esa ota va onaning rollarini bajarish uchun psixologik tayyorgarlik va qobiliyatga bo’lgan ehtiyoj. Har bir ijtimoiy rol o’z ijrochisiga qo’yiladigan ma’lum umidlarni o’z ichiga oladi. Shuning uchun, er va xotin bo’lishga tayyor bo’lish, bu umidlar (ya’ni, huquq va majburiyatlar) haqida aniq bo’lishni va ularni bajarishga tayyor bo’lishni anglatadi.

Psixologik tayyorgarlikdan tashqari, oilaning eng muhim tarkibiy qismlari erkak va ayol o’rtasidagi funktsional-rol munosabatlaridir. Oilaning roli, birinchi navbatda, bolada turmush o’rtog’i sifatida umumiy qabul qilingan xulq-atvor me’yorlariga nisbatan yo’nalishlar va munosabatlar to’plamini shakllantirishdir. Xususan, bu o’zini ma’lum bir jins vakili sifatida identifikatsiya qilish, er va xotin o’rtasidagi o’zaro munosabatlarni belgilaydigan jamiyatda mavjud bo’lgan hayotiy

qadriyatlarni qabul qilishdir. Bundan tashqari, bolalikdanoq yaqinlar haqida hissiy va hissiy idrok etish stereotiplari shakllana boshlaydi. Psixologlar va sotsiologlar tomonidan olib borilgan ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, yigit va qizlarning kelajakdagi oilaviy hayoti haqidagi g‘oyalari ota-ona oilasida o‘z-o‘zidan shakllanadi - uni takrorlash istagi yoki hamma narsani boshqacha qilish istagi sifatida. Oila an’anaviy ravishda o‘smir shaxsining ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlari va munosabatlarini shakllantirish va rivojlantirish va uning ijtimoiylashuvida yetakchi ijtimoiy institut bo‘lib qolmoqda. Oilani sotsializatsiya qilishning asosiy usuli - bu bolalar kattalar oila a‘zolarining xatti-harakatlarini nusxalashdir. Ijtimoiylashuvdagi qiyinchiliklar, agar bola boshqa oilalarda ko‘rgan narsaga zid bo‘lgan ota-onaning noto‘g‘ri, g‘ayrioddiy xatti-harakatlari bilan boshqarilsa, paydo bo‘ladi. Oilada o‘rganilgan ma‘lumotlar jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar va me‘yorlardan farq qilishi va hatto ularga zid bo‘lishi mumkin. Oila, qoida tariqasida, o‘zining ijtimoiy va qadriyat yo‘nalishini shakllantiradi, u bolalarga o‘tadi. Oilaning xulq-atvori va ijtimoiy me‘yorlari birbiriga zid bo‘lmagan taqdirda, shaxsni shakllantirish jarayoni nizolarsiz davom etadi. Bugungi kunda yosh avlodni ijtimoiylashtirishning eng faol davri iqtisodiy va siyosiy beqarorlik va an’anaviy qadriyatlarning parchalanishining og‘ir sharoitlarida sodir bo‘ladi. Shuning uchun ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida oila yangi qadriyatlar va xulq-atvor normalarini shakllantirishning samarali vositasi bo‘lishga chaqiriladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash mumkinki, hozirgi kunda ajrimlar sonini kamaytirish uchun yurtimizda salmoqli ishlar qilinmoqda va bu eng dolzarb mavzu bo‘lib qolmoqda ilmiy ishlarimiz natijasida shuni aniqlash munkinki eng asosiy muammolar oila qurishgacha bo‘lgan davrda yuzaga kelishi va bu muamolar sababli oilalarda barqrorlik bo‘lmasligi ham mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoumarov G.B., Haydarov I.O., Sog‘inov N.A., Akramova F.A., Solihova G., Niyozmetova G. “Oila psixologiyasi”
2. Karimova V. “Oila psixologiyasi”
3. Abdullayeva D., Yarqulov R., Ataboyeva N. “Oila psixologiyasi”
4. Oila va xotin-qizlar ijtimoiy tadqiqot instituti kutubhonasi.

TIKUVCHILIK ISHLARINI O‘RGATISH ORQALI YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

Qodirova Feruza Numanovna

Qo‘qon pedagogika texnikumi, Ishlab chiqarish ta‘limi ustasi

Annotatsiya. Maqolada texnologiya fani darslarida o‘quvchilarga Tikuvchilik ishlarini o‘rgatish orqali yoshlarni oilaviy hayotga tayyorgarligini ta‘minlash texnologiyasiga oid ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: oila, texnologiya, tikuvchilik, qo‘l ishlari, asbob-uskuna, gazlama, qo‘l choklari, xavfsizlik qoidalari, kasb.

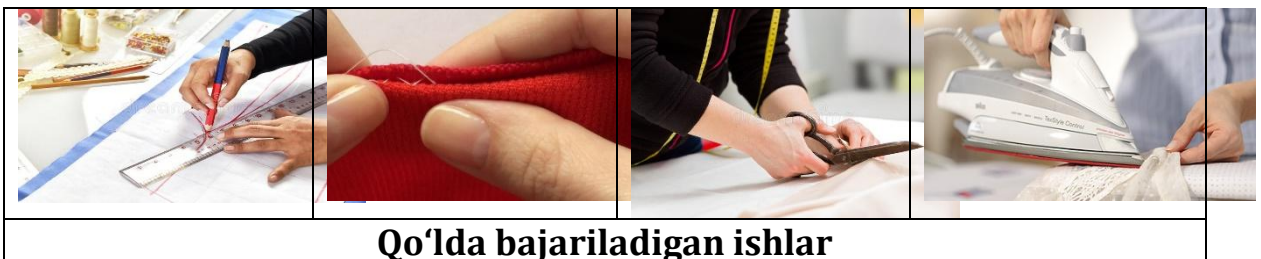
Аннотация. В статье приведены сведения о технологии подготовки молодежи к семейной жизни посредством обучения учащихся швейным работам на уроках технологии.

Ключевые слова: семья, технология, швейное дело, рукоделие, инструменты и оборудование, ткань, ручные стежки, правила безопасности, профессия.

Annotation. The article provides information about the technology of preparing young people for family life by teaching students sewing skills in technology classes.

Keywords: family, technology, sewing, handicraft, tools and equipment, fabric, hand stitches, safety rules, profession.

Yosh qizlarimiz hayotida tikuvchilik ishlarini o‘rni o‘ta muhim hisoblanadi. Kelgusida oila qurgan qizlar tikuvchilik ishlarini bajara olmasa oiladi muammoli vaziyatlar yuzaga kela boshlaydi. Shu bois, tikuvchilik buyumlarini tikish uchun loyihasini chizish, bichish, mato bo‘laklarini birlashtirish, dazmollash va bezak berish kabi ishlarni bilishlari zarurdir. Shu bilan birgalikda tikuvchilikdagi qo‘l ishlari orqali biz, kiyim-kechak va uy-ro‘zg‘or buyumlarini qo‘lda tikishimiz, ta‘mirlashimiz va o‘zgartirishimiz mumkin. Hattoki tikuv mashinasidan foydalanganda ham ko‘p ishlarni qo‘lda bajarish kerak.

Qo‘l ishlarini to‘g‘ri va sifatli bajarish uchun asbob-uskunalaridan to‘g‘ri foydalanishni bilish zarur. Tikuv buyumlarining sifati, tikuvchining ish unumi, ish qobiliyati va kayfiyati ko‘p jihatdan asbob-uskunalarini

to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq. Asbob-uskunalar kiyim tikiladigan gazlama va bajariladigan ishlarning xiliga qarab tanlanadi. Qo‘l ishlarini bajarish uchun qulay bo‘lgan, ya‘ni ish asboblari va materiallarning joylashishiga moslashgan ish o‘rni kerak bo‘ladi. Shu bilan birgalikda asbob-uskunalar haqida to‘liq ma‘lumotlarni bilish zarur.

Qo‘l ishlarini bajarishda ishlatiladigan asbob-uskunalar

Ish quroli	Ish quroli tasnifi	Ko‘rinishi
Santimetr lenta	Yumshoq egiluvchan bo‘lishi, cho‘ziluvchan bo‘lmasligi kerak. Uzunligi 150 sm.	
Tikuvchilik qaychisi	Tikuvchilik uchun maxsus qaychilar 8 raqamli bo‘ladi. Qaychining raqami bajariladigan ishga va bichiladigan gazlamaga qarab tanlanadi	
Iplar	Tikiladigan mato turiga rangiga, qalinligiga, sifatiga qarab tanlanadi. Qo‘lda yoki mashinada tikilishiga qarab turli o‘lchamda bo‘ladi.	
Ignalar	Qo‘l ignalari va mashina ignalari mavjud. Tikilish uslubiga qarab o‘lchami tanlanadi	
Angishvona	Qo‘l ishlarini tikish jarayonida ehtiyotkorlik uchun ishlatiladi.	
Mashina qaychisi	Tikilgan kiyimlardagi ortiqcha ip va tugunchalarni tozalash uchun ishlatiladi	

To‘g‘nag‘ichlar	3–4 <i>cm</i> uzunlikda bo‘ladi. Ular ingichka, o‘tkir, silliq bo‘lishi lozim. Gazlamaga andazani joylashtirishda, gazlama detallarini vaqtincha birlashtirishda ishlatiladi.	
Tikuvchilik bo‘ri	Tayyor andazani gazlamaga joylashtirib bichishda ishlatiladi	
Maniken	Tikilayotgan va tayyor kiyimlarning to‘g‘riligini tekshirish uchun ishlatiladi.	

Xavfsizlik qoidalarini.

Qo‘l ishlarini bajarishda asbob-uskunalar bilan ishlashda xavfsizlik qoidalariga e‘tibor bermaslik ko‘zlar va qo‘llarning kuyishi, shikastlanishi kabi jiddiy oqibatlarga olib keladi. Bunday oqibatlarni oldini olish uchun esa quydagilarga rioya qilish lozim:

- ✓ Asboblardan va elektrli jihozlar dazmol va tikuv mashinasidan foydalanish faqat o‘qituvchining ruxsati bilan mumkin;
- ✓ Ish formasi fartuk yoki xalatning mavjudligi va sochlarning yig‘ilgan bo‘lishi majburiydir;
- ✓ Buzilgan yoki shikastlangan jihozlardan foydalanmaslik zarur.
- ✓ Ish joyini doimo toza saqlash va axlatni o‘z vaqtida olib tashlash kerak.
- ✓ Asboblardan bilan ishlaganda ehtiyotkorlik bilan ishlash, og‘zingizga igna solmaslik va kiyimga sanchmaslik kerak.
- ✓ Tikish jarayonida ipning uzunligi tirsak uzunligidan oshmasligi, ip faqat kesilishi kerak, uni uzish yoki tishlamaslik kerak.
- ✓ Ishni yakunlab bo‘lgandan so‘ng, foydalanilgan asboblarni qutisiga yoki maxsus saqlash joyiga etib qo‘yishni unutmaslik zarur.

Juda muhim! Boshlang‘ich va o‘rta maktab o‘quvchilari ish joyini to‘g‘ri tashkil etishlari, asboblardan va jihozlarning ishlashga yaroqliligini nazorat qilishlari kerak. Shu bilan birga, asosiy nazorat o‘qituvchi tomonidan olib borilishi zarur.

Bu fakt! Qadimda dazmol o‘rnida odamlar yassi toshlardan foydalanishgan. Toshni yuvilgan ho‘l kiyim ustiga bostirib qoyishgan. Kiyim qurib, toshning sharofati bilan g‘ijimlardan xoli bo‘lgan. Bundan tashqari, dazmol o‘rnida odamlar skovorodkadan ham foydalanib ko‘rishgan. Uning ichiga cho‘g‘ holatidagi ko‘mirni solishgan. Biroq tez-tez cho‘g‘langan ko‘mir skovorodka ichidan sakrab chiqib ketib kiyimlarni kuydirib qoyavergan.

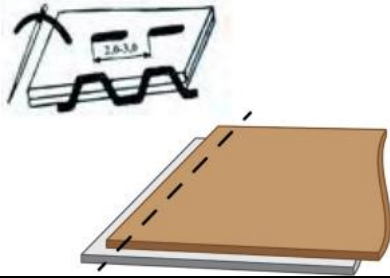
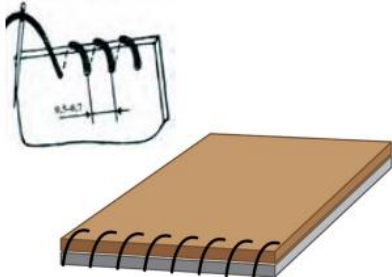
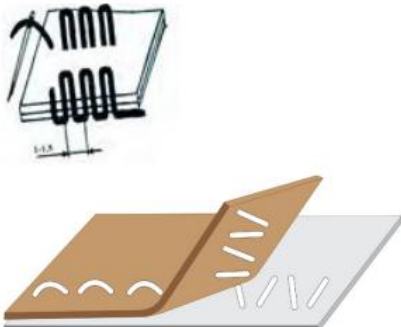
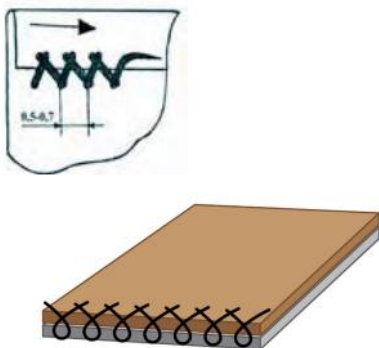
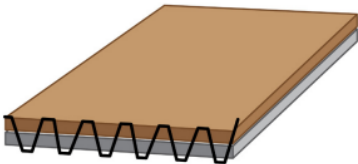
Amaliy mashg‘ulot: qo‘l choklari turlari

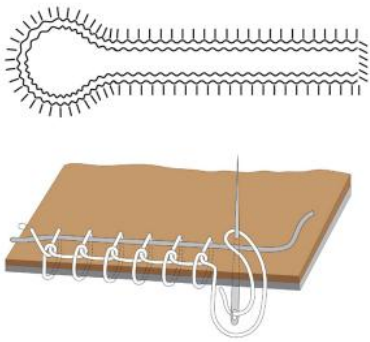
Buyum tikishda vaqtinchalik va doimiy qo‘l choklaridan foydalaniladi. Vaqtinchalik qo‘l choklari buyumning biron-bir detalini kerakli o‘ringa qo‘yishda, masalan, cho‘ntak, yoqa, yeng, manjet, burmalarni joylashtirishda, vitochka o‘rnini ko‘chirishda ishlatiladi. Doimiy qo‘l choklari esa yashirin qaviq orqali buyumning etak qismini, yeng uchlarini qayirib tikishda, izma, tugma o‘rnatishda hamda bezak chok sifatida foydalaniladi.

Qaviq tikish uchun igna gazlamaga sanchilgan joydan chapda salqi hosil qilinadi, igna shu salqilikdan o‘tkaziladi va chap qo‘lning bosh barmog‘i oldida sirtga chiqariladi. Bu payt o‘ng qo‘lning jimjilog‘i bilan detal stolga bosib turiladi. Bosh va ko‘rsatkich barmoqlar bilan esa igna gazlama o‘ngiga chiqariladi va qaviq tortiladi. Shu tarzda qaviq hosil qilish jarayoni takrorlanadi. Ignani gazlamaga har xil usulda sanchish mumkin. Shuning uchun qaviqlar ham har xil chiqadi. Qo‘lda bajariladigan qaviqlar besh xil bo‘ladi: to‘g‘ri, qiya, iroqisimon, halqasimon va izma qaviqlar.

Qo‘l choklarini tikishda quyidagi qoidalarga rioya qilish kerak:

1. Gazlamadagi bo‘r chizig‘ining qalinligi 0,1 cm dan oshmasligi kerak.
2. Vaqtinchalik tikilgan qaviqqator och rangdagi ipda tikiladi.
3. Qaviqqator uzunligi chok turiga qarab, 1 cm ichida 3–5 ta chok bo‘ladi.
4. To‘g‘ri chokli doimiy qaviqqator ipi tikib bo‘lingandan keyin mustahkamlanadi.
5. Salqi qaviqqatorli va vaqtinchalik ko‘klash choklari tikilgach mustahkamlanmaydi, bu choklar baxyaqator yurgizilgandan keyin olib tashlanadi

Qaviq turlari	Amalga oshirish tartibi	Grafik tasviri	Qaviqlar uzunligi
Vaqtinchalik birlashtirish uchun to‘g‘ri qaviq	Sirma qaviqqator detallarni vaqtincha birlashtirishda ishlatiladi		Qaviqning uzunligi 0,5–2,5 cm
Qiya qaviq	Vaqtinchalik bostirma qiya qaviqqatorlari gazlamaning gulini guliga tushirishda, dazmollash jarayonida surilib ketishining oldini olishda qo‘llaniladi		Qaviqning uzunligi 0,5–1 cm
Salqi qaviq	Nusxalama qaviqqator bir detaldan ikkinchi detalga simmetrik nusxa hosil qilish uchun ishlatiladi		Qaviqning uzunligi 0,7–1,5 cm
Iroqisimon qaviq	Yengil kiyimlarga ishlov berishda iroqisimon qaviqlar bezak berish sifatida ishlatiladi		Qaviqning uzunligi 0,3–0,5 cm
Halqasimon qaviq	To‘g‘ri qaviqqatorlar bilan tikilgan buyumlar uchlarini mahkamlashda halqasimon		1 cm ga 3–5 qaviq to‘g‘ri kelishi mumkin

	qaviqlardan foydalaniladi		
Izma qaviq (tugma qadaladigan teshik)	Izma qaviqlar qirqma izmalarni qo‘lda yo‘rmash uchun ishlatiladi		Qaviqlar izma qirqimi chetidan va bir-biridan bir xil masofada yotishi, ipi bir tekis taranglanishi lozim

Tikuvchilik ishlarini o‘rgatish orqali yoshlarni oilaviy hayotga tayyorgarligi kelgusida yosh qizlarimizni nafaqat oila ishlarini bajarishlari balki egallagan kasbidan tashqari qo‘shimcha kasb sifatida ham o‘z oilasiga daromad keltiradi. Oila mustahkamligiga katta xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tohirov O‘O. Texnologiya fanini o‘qitish metodikasi. // O‘quv moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. – T.: Toshkent shahar XTXQTMOHM, 2019.-260 b.
2. Sharipov SH.S., Qo‘ysinov O.A., Toxirov O‘O. va boshqa. Texnologiya: Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. – T.: RTM, 2021.-240 b.
3. Qo‘ysinov O., Muslimov N., Mamatov D., Toxirov O‘. va boshqa. Texnologiya: Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik (2-qism). – T.: “Novda Edutainment”, 2025.-128 b.

TEXNOLOGIYA FANI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA YASHIL KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH ORQALI HAYOTGA TAYYORLASH

Ataboyeva Xumoraxon Muxammadjanovna

Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi metodisti

Annotatsiya. Texnologiya fani darslarida o‘quvchilarda yashil ko‘nikmalarni shakllantirish orqali hayotga tayyorlash dolzarb masala ekanligi keltirilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, yashil ko‘nikma, yashil texnologiyalar, kreativ xizmatlar, ekologik savodxonlik, resurs, barqaror ishlab chiqarish, toza energiya, eko-innovatsiya, ekologiya, yashil maktab, dastur.

Аннотация. В статье отмечено, что формирование «зеленых» навыков у учащихся на уроках технологии является актуальной задачей в подготовке их к жизни.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленые навыки, зеленые технологии, креативные услуги, экологическая грамотность, ресурсы, устойчивое производство, чистая энергия, эко-инновации, экология, зеленая школа, программа.

Annotation. The article emphasizes that developing green skills among students in technology classes is an urgent task in preparing them for real life.

Key words: green economy, green skills, green technologies, creative services, environmental literacy, resources, sustainable production, clean energy, eco-innovation, ecology, green school, curriculum.

Maktab o‘quvchilarini hayotga tayyorlashda ularda shakllantiriladigan kompetensiyalarni o‘rni muhim hisoblanadi. Ma’lumki, kompetensiya o‘quvchini olgan bilim, ko‘nikma va malakalarini hayot amaliyotida qo‘llay olish layoqatidir. Shunday ekan o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish dolzarb hisoblanadi.

Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2025-yil 19-martda kichik va o‘rta biznes vakillari bilan sohaning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish va rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish masalalariga bag‘ishlangan uchrashuvida “Dunyoda sun’iy intellekt, innovatsiya, raqamli va yashil texnologiyalar, kreativ xizmatlar orqali “katta sakrash” bo‘layapti” – deb ta’kidlaganlar.

O‘quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlashda ularda yashil ko‘nikmalarni shakllantirish innovatsiya, raqamli va yashil texnologiyalar, kreativ xizmatlar muhitida zaruriy tendensiyalardandir.

Yashil ko‘nikmalar o‘zi nima?

Yashil ko‘nikmalar (Green Skills) – bu atrof-muhitni himoya qilish, tabiat resurslarini tejamkorlik bilan ishlatish va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shish uchun zarur bo‘lgan bilim, mahorat va ko‘nikmalar majmuasidir. Ushbu ko‘nikmalar insonlarni ekologik mas’uliyatli hayot tarziga yo‘naltirishga yordam beradi.

Yashil ko‘nikmalarning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

Ekologik savodxonlik – tabiat qonunlari, iqlim o‘zgarishi va atrof-muhit muhofazasi haqidagi bilimlar.

Resurslardan oqilona foydalanish – suv, elektr energiyasi va tabiiy resurslarni tejash ko‘nikmalari.

Barqaror ishlab chiqarish va iste’mol – chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash va qayta foydalanish usullari.

Toza energiya va texnologiyalar – qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish.

Eko-innovatsiyalar va tadbirkorlik – ekologik xavfsiz mahsulotlar yaratish va marketing strategiyalari.

Yashil ko‘nikmalarni o‘quvchilarga o‘rgatish nima uchun dolzarb?

1. Tabiatni muhofaza qilish. Oqilona ekologik tafakkurni shakllantirish orqali o‘quvchilar kelajakda atrof-muhitga kamroq zarar yetkazadigan hayot tarzini tanlaydilar.

2. Kelajakdagi kasblar uchun tayyorgarlik. Yashil iqtisodiyot o‘sib bormoqda, va ko‘plab yangi kasblar ekologik bilimlar va ko‘nikmalarni talab qiladi (masalan, ekolog-mutaxassislar, qayta tiklanadigan energiya mutaxassislari, eko-marketologlar).

3. Iqtisodiy samaradorlik. Resurslardan tejamkor foydalanish nafaqat tabiatni himoya qiladi, balki iqtisodiy jihatdan foydalidir (elektr va suv tejash orqali xarajatlarni kamaytirish).

4. Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish. BMTning **Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG)** da ta’lim orqali ekologik madaniyatni oshirish muhim yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Yashil ko‘nikmalarni o‘quvchilarga qanday o‘rgatish mumkin?

1. Ekologiya va texnologiya fanlariga oid darslar – maktablarda atrof-muhit muhofazasiga bag‘ishlangan maxsus mashg‘ulotlar tashkil qilish.

2. Amaliy tajriba va eksperimentlar – qayta ishlash jarayonini o‘rganish, eko-loyihalarda ishtirok etish.

3. Tashqi muhit bilan interaktiv o‘rganish – o‘quvchilarni tabiatga chiqarib, atrof-muhitni kuzatishga yo‘naltirish.

4. Barqaror hayot tarzini targ‘ib qilish – o‘quvchilarni resurs tejashga o‘rgatish (masalan, plastik ishlatmaslik, qayta ishlanadigan mahsulotlar tanlash).

5. “Yashil maktab” dasturlari – maktabni ekologik standartlarga mos ravishda yo‘naltirish (masalan, quvvat tejoychi lampochkalar o‘rnatish, chiqindilarni saralash tizimini joriy qilish).

Xulosa. Texnologiya fani darslarida o‘quvchilarda yashil ko‘nikmalarni shakllantirish orqali hayotga tayyorlash XXI asrda juda muhim va dolzarb. Hozirgi kunda ekologik muammolar ortib borayotgani sababli, bolalar va o‘smirlarga bu bilim va ko‘nikmalarni o‘rgatish kerak. Maktablarda ekologik ta’limni kuchaytirish nafaqat atrof-muhitni himoya qilishga, balki kelajakda talabgir kasblar uchun mutaxassislar tayyorlashga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘xati:

1. Sharipov Sh.S., Qo‘ysinov O.A., Mamatov D.N., Toxirov O‘O., Bozorov U.A., Nasrullayeva F.A., Miraxmedova D.S., Alovddinova N.M., Madaipov A.A. Texnologiya: 7-sinf uchun darslik / – T.: Respublika ta‘lim markazi, 2022.-240 b.

2. O.A.Qo‘ysinov, D.N.Mamatov, O‘O.Toxirov, U.A.Bozorov, F.A.Nasrullayeva, D.S.Miraxmedova, N.M.Alovddinova. Texnologiya. / Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 7-sinf darsligi bo‘yicha o‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sharq”, 2022.-200 b.

3. A.Shernafasov. Texnologiya va ta‘lim: Yashil iqtisodiyot uchun innovatsiyalar. Yosh olimlar jurnali, – T.: 2025.

BARQAROR TARAQQIYOT YO‘LIDA AYOLLAR O‘RNI: ILM-FAN VA SIFATLI TA‘LIM

Quyliyeva Orzigul Rajabboyevna
Oriental universiteti o‘qituvchisi

Nosirova Zamira Xosil qizi
Oriental universiteti, Psixologiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Barqaror taraqqiyotning asosiy omillaridan biri sifatli ta‘lim va ilm-fan sohasidagi teng imkoniyatlar yaratishdir. Ayollarning ilm-fan va ta‘limdagi roli ayniqsa muhim, chunki ular jamiyatni rivojlantirishda va uning barqarorligini ta‘minlashda asosiy kuchlardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarda ayollar ta‘lim olishda o‘ziga xos to‘siqlarga duch kelmoqda, shu bilan birga ilm-fan va texnologiya sohalarida ayollarning ishtiroki past darajada qolmoqda. Biroq, ayollarni ilm-fan va ta‘limga kengroq jalb qilish, ularni rag‘batlantirish va ularning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish barqaror taraqqiyotga erishishda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Barqaror taraqqiyot, ayollar ishtiroki, ilm-fan, sifatli ta‘lim, gender tenglik, innovatsiyalar, davlat dasturlari, ijtimoiy rivojlanish, global maqsadlar.

Аннотация. Одним из главных факторов устойчивого развития является создание равных возможностей в сфере качественного образования и науки. Роль женщин в науке и образовании особенно важна, поскольку они являются одной из главных сил развития общества и обеспечения его стабильности. Сегодня во многих странах женщины сталкиваются с уникальными препятствиями на пути к образованию, а участие женщин в науке и технологиях остается низким. Однако более широкое вовлечение женщин в науку и образование, их мотивация и полная реализация потенциала являются решающими факторами в достижении устойчивого развития.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, участие людей, наука, качество, образование, гендерное равенство, инновации, государственные программы, социальное развитие, глобальные цели.

Kirish. Ayollarni ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va ilm-fan sohasiga jalb qilish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatning ilmiy va iqtisodiy taraqqiyotiga ham katta ta’sir ko’rsatadi. Ayollarni ilm-fan va ta’lim sohalarida ko’proq ishtirok etishga rag’batlantirish, gender tengligini ta’minlash va ularning bilim va malakalarini oshirish barqaror rivojlanishning asosiy prinsiplari bilan uyg’unlashadi. Shu bois, bu maqola ayollarning ilm-fan va ta’limdagi roli, ularning bilim olish va ilmiy izlanishlarga qatnashish imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan tashabbuslar hamda barqaror taraqqiyotga erishishda ayollarning ahamiyatini tahlil etadi.

“Ayollarning ilm-fan va sifatli ta’limdagi o’rni jamiyatning barqaror rivojlanishining asosiy kaliti hisoblanadi. Ta’lim — bu faqatgina bilim olish emas, balki jamiyatdagi gender tengligini ta’minlashning eng muhim mexanizmi. Ayollarning ilmga bo’lgan qiziqishi va unga kirishgan imkoniyatlari milliy taraqqiyotning ko’rsatkichi bo’lib, ularning intellektual salohiyatini ochib beradi.

Sifatli ta’lim ayollar uchun:

- Iqtisodiy mustaqillikni;
- Ijtimoiy maqomni oshirishni;
- Innovatsiyalar va yangi g’oyalarni yaratishni;
- Jamiyatning barcha sohalarida faol ishtirokni ta’minlaydi.”

Iqtibosimiz ayollarning ilm-fan va ta’limdagi strategik ahamiyatini ochib beradi.

Bundan tashqari, ayollarning ta’limga va ilm-fanga qo’shgan hissasi, ularning bilim va tajribalarini jamiyat va iqtisodiyotga tatbiq etish imkoniyatlari, hamda gender tengligi va ta’limda tenglikni ta’minlash bo’yicha amalga oshirilgan global tashabbuslar haqida ham so’z yuritiladi. Maqola, ayollarga ta’lim berish va ilm-fan sohasida faoliyat ko’rsatish imkoniyatlarini yaratishning ijtimoiy va iqtisodiy foydalari hamda bu jarayonning barqaror taraqqiyotga ta’sirini kengaytirilgan tarzda muhokama qiladi.

O‘zbekistonda ayollarni qo’llab-quvvatlash va ularning ilm-fan va ta’limdagi faolligini oshirish bo’yicha qator davlat dasturlari qabul qilindi. Ta’lim muassasalarida ayollar uchun maxsus grantlar ajratilishi va ilmiy tadqiqotlarga qo’llab-quvvatlov ko’rsatilishi ularning ilm-fan rivojida faol ishtirok etishiga imkon yaratmoqda. Ayollarning jamiyat hayotidagi o’rnini kuchaytirish gender tenglikni ta’minlashning eng muhim vositasi

bo‘lib, bu barqaror taraqqiyot maqsadlariga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega [7].

Ayollarning ilmiy va ta‘lim sohalaridagi faolligini oshirish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki butun jamiyatning innovatsion salohiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu boisdan davlat va jahon hamjamiyatining ayollarga qaratilgan siyosati ushbu maqsadlarga erishish yo‘lidagi muhim qadamdir. Gender tenglikni ta‘minlash orqali jamiyatda ijtimoiy adolatni mustahkamlash va kelajak avlod uchun barqaror rivojlanish poydevorini yaratish mumkin.

Gender – xotin-qizlar va erkaklar o‘rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta‘lim hamda ilm-fan sohalarida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy jihat hisoblanadi. Gender tenglik tushunchasi jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, madaniyat, ta‘lim, ilm-fan, sport munosabatlarida xotin-qizlar va erkaklarning huquq hamda imkoniyatlarining tengligini anglatadi.

Gender tenglikni ta‘minlashning asosiy tamoyillari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

- Qonuniylik;
- Demokratiklik;
- Ochiqlik;
- Oshkoralik.

Ayollarning ilm-fandagi ishtiroki. Ilm-fan sohasida ayollarning ishtiroki innovatsiyalarni rivojlantirish va yangi kashfiyotlarni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasida ayollar ilmiy tadqiqotlarda faol qatnashib, turli sohalarida salmoqli yutuqlarga erishmoqdalar. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasida ayol olimlar tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlar mamlakatning ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda [1].

Ayollarning ilm-fandagi yetarlicha ishtirok etmasligi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib bormoqda. Ko‘pgina mamlakatlarda ilm-fan sohasida ayollar soni erkaklarga qaraganda kamroq. Bu, asosan, gender tengliklari va imkoniyatlarning teng taqsimlanmaganligi bilan bog‘liq. Bu boradagi ayollar uchun qiyinchiliklari, ilm-fan sohasida rahbarlik lavozimlariga ayollarning kirish imkoniyati cheklanganligidadir. Oila va ish o‘rtasida muvozanatni saqlash qiyinligi bilan ham belgilanadi.

Sifatli ta‘limda ayollarning roli. Ayollar sifatli ta‘limni ta‘minlashda ham asosiy o‘rin tutadilar. Maktabgacha ta‘limdan tortib oliy ta‘limgacha bo‘lgan jarayonlarda ayol o‘qituvchilar va pedagoglar yosh avlodning bilim olishida katta hissa qo‘shmoqdalar. Ularning mehnati tufayli ta‘lim sifati oshib, yoshlarning intellektual salohiyati yuksalmoqda [2].

Sifatli ta’lim barqaror taraqqiyotning asosiy omili bo’lib, ayollarning ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatini kuchaytiradi. Ayollarning ta’lim olish imkoniyatlari oshgani sari jamiyatning umumiy farovonligi ortadi.

Barqaror taraqqiyot va gender tengligi. Barqaror taraqqiyotga erishishda gender tengligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Ayollarning ilm-fan va ta’lim sohalarida faol ishtiroki gender tengligini mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston hukumati tomonidan ayollarning ta’lim olishi va ilmiy faoliyat bilan shug‘ullanishi uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Masalan, “Barqaror taraqqiyotda ayollar: ilm-fan va sifatli ta’lim” mavzusida xalqaro konferensiyalar tashkil etilib, bu borada muhim masalalar muhokama qilinmoqda.

Ayollarning barqaror taraqqiyotdagi o‘rni beqiyos bo’lib, u jamiyatning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur shartdir. Ilm-fan va sifatli ta’lim sohalarida ayollar faolligining oshishi innovatsiyalarni rag‘batlantiradi, ta’lim sifatini yuksaltiradi va gender tengligini ta’minlashga yordam beradi. Ayollarning ilmiy faoliyati orqali qishloq xo‘jaligi, tibbiyot, ekologiya kabi sohalarida muhim yutuqlarga erishish mumkin. Xususan, ayollarning qishloq joylarda ekologik barqarorlikni ta’minlashga qo‘shayotgan hissasi va iqtisodiy faoliyatdagi ishtiroki xalqaro miqyosda yuqori baholanmoqda [5,8].

Davlat xizmatidagi rahbarlik lavozimlarini egallash uchun tanlovda xotin-qizlar va erkaklarning teng ravishda ishtirok etishi O‘zbekiston qonunchiligi bilan kafolatlangan. Davlat organlarining kadrlar xizmatlari zimmasiga davlat xizmatining tegishli lavozimlarida ishlayotgan xotin-qizlar va erkaklar sonining nisbati to‘g‘risidagi ma’lumotlarni ham taqdim etish majburiyati yuklatiladi. Bola tug‘ilishi munosabati bilan ona ham, ota ham haq to‘lanadigan ta’til olish huquqiga ega. Bolani parvarishlash bo‘yicha ta’tilning davomiyligi ota-onaning ixtiyoriga ko‘ra ular o‘rtasida bo‘linishi mumkin, bunda ota-ona ta’tildan uni qismlarga bo‘lgan holda foydalanishi mumkin. Agar shaxs o‘zini jins bo‘yicha bevosita yoki bilvosita kamsitishga duchor etilgan deb hisoblasa, vakolatli organlarga yoki sudga murojaat qilish huquqiga ega. Bunda jins bo‘yicha bevosita yoki bilvosita kamsitishga duchor etilgan shaxsdan davlat boji undirilmaydi.

Tavsiya va xulosalar. Biz bu borada ilmiy dasturlar va grantlarni ko‘paytirish lozimligini, ayollar uchun maxsus ilmiy grantlar va tadqiqot loyihalarini ko‘proq tashkil etish, ayollar olimlarini targ‘ib qilish, ilmiy muvaffaqiyatga erishgan ayollar haqida ommaviy axborot vositalarida kengroq yoritishni tavsiya qilgan bo‘lar edik. Bundan tashqari, mentorlik va treninglarni muntazam tashkil etish, ilm-fan va tadqiqotlarda ayollarning yetakchilik ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlar tashkil etish lozim deb o‘ylaymiz.

Xulosa qilib aytganda, ayollarning ilm-fan, sifatli ta’lim va barqaror taraqqiyotga qo’shayotgan hissasi global miqyosdagi eng muhim masalalardan biri hisoblanadi va bu borada izchil chora-tadbirlarni amalga oshirish kelajak taraqqiyoti uchun zarurdir. Ilm-fan va sifatli ta’lim sohasida ayollarning o’rni nafaqat ularning individual rivojlanishi, balki butun jamiyatning taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sifatli ta’lim orqali qizlarning ilm-fanga qiziqishini oshirish va ularni barqaror taraqqiyot yo’liga jalb qilish har bir davlatning ustuvor vazifasi bo’lishi lozim. Ayollar bilimli va faol bo’lgan jamiyatda rivojlanish va farovonlikning yanada yuqori cho’qqilariga erishish mumkin.

Foydalanilgan adaviyotlar ro’yxati:

1. UNESCO (2021). “Women in Science: Data and Statistics”.
2. World Bank (2023). “Gender Equality and Development in Education”.
3. BMT (2015). “Barqaror Taraqqiyot Maqsadlari: 2030”.
4. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami (2023). “Gender tenglik va barqaror taraqqiyotga oid davlat dasturlari”.
5. Mirzanazarova, S. M. (2023). Barqaror taraqqiyotda ayollar: ilm-fan va sifatli ta’lim. “Journal of New Century Innovations”,21(3),77-81. ([newjournal.org] (https://newjournal.org/index.php/new/article/download/2914/2706/2724?utm_source=chatgpt.com))
6. “Barqaror taraqqiyotda ayollar: ilm-fan va sifatli ta’lim” mavzusidagi III xalqaro konferensiya o‘tkaziladi. (2023). “Tatuff.uz”. ([tatuff.uz] (https://tatuff.uz/barqaror-taraqqiyotda-ayollar-ilm-fan-va-sifatli-ta%CA%BClim-mavzusidagi-iii-xalqaro-konferensiya-o'tkaziladi/?utm_source=chatgpt.com))
7. Azizov, U. (2022). O‘zbekistonda gender tenglik: muammolar va imkoniyatlar. “O‘zbekiston fanlar akademiyasi axborotnomasi”, 5(2), 15-20.
8. Qodirova, M. (2021). Ayollar va ilmiy faoliyat: muvaffaqiyat omillari. “Ta’lim va Fan Jurnal”, 10(3), 45-50.

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOYIY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Mirsidikova Aziza Mirvohidovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Pedagogika” fakulteti
“Psixologiya” kafedrası assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda jamiyatda oilaviy nizolarning soni ortib borayotganligining sabablardan biri sifatida yoshlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini yetarli darajada shakllanmaganligini keltirish mumkin. Ushbu maqolada yoshlarni oilaviy hayotga psixologik tayyorlash muammosi bayon qilingan. Oila haqidagi tasavvurlarni shakllantirishga oid sharq mutafakkirlarining qarashlari va zamonaviy yondashuvlar, shuningdek, oila borasidagi ijtimoiy-psixologik masalalar muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: Oila, qadriyat, oilaga tayyorlash, jamiyat, oila psixologiyasi.

Аннотация. В статье выдвигается предположение, что одной из причин роста числа семейных конфликтов в современном обществе является недостаточно сформированные представления молодёжи о семейной жизни. В статье рассматривается проблема психологической подготовки молодёжи к семейной жизни. Рассматриваются взгляды восточных мыслителей и современные подходы к формированию представлений о семье, а также социально-психологические проблемы, связанные с семьёй.

Ключевые слова: семья, ценности, подготовка к семье, общество, семейная психология.

Abstract. This article suggests that one of the reasons for the increasing number of family conflicts in society today is the insufficiently formed ideas of young people about family life. This article describes the problem of psychological preparation of young people for family life. The views of Eastern thinkers and modern approaches to the formation of ideas about the family, as well as socio-psychological issues related to the family, are discussed.

Keywords: family, value, preparation for the family, society, family psychology.

“Hamma narsa niyatga bog‘liq deydi”, - dono xalqimiz. Mustaqil oilaviy hayot ostonasida turgan har bir inson, u yigit bo‘ladimi yoki qizmi, eng avvalo ona sutidek halol va pok bo‘lishiga o‘rganishi lozim. Zero, har bir niyatning orqasida aniq mo‘ljallar va maqsadlar bo‘lganidek, inson uchun baxtli oila qurish, unda baxtiyor umr guzaronlik qilish uchun ham

er va xotin o‘z oldilariga bahamjihat orzu va muddaolar qo‘yishni, yaxshi niyatlar bilan oilani ma‘naviy, ijtimoiy iqtisodiy jihatdan rejalashtirishni bilishlari kerak

Bugungi kunda O‘zbekiston aholisining 62 foizini bolalar o‘smirlar, 30 yoshgacha bo‘lgan yigit qizlar, ularning ma‘lum qismini esa yosh oilalar tashkil etadi. Yosh oilalar jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma‘naviy yangilanishi va yuksalishini muhim sub’ektlaridan bo‘lib, ijtimoiy hayotda ro‘y berayotgan murakkab jarayonlarga o‘z ta’sirini o‘tkazishda va taraqqiyotni harakatda keltirishida muhim ro‘l o‘ynaydi. Shuning uchun hozirgi vaqtda yosh oilalarning ma‘naviy-axloqiy va ruhiy olamini shakllantirish va rivojlantirishni chuqur va atroflicha tahlil etish ilmiy -amaliy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan mustahkam oilalarni shakllantirish, onalik va bolalikni ijtimoiy jihatdan muxofaza qilish, oilalarda jismonan sog‘lom, ruxan baquvvat bo‘lgan farzandlarning dunyoga kelishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, samarali ravishda oila tarbiyasini tashkil etish jarayonida oilalar bilan jamoatchilik o‘rtasida mustahkam hamkorlikni yuzaga keltirish masalalarini davlat siyosati darajasida e‘tibor qaratilmoqda.

Oila deb atalmish muqaddas makon - “Oila qasri”ning mustahkamligi shu qasrning poydevori bo‘lmish nikoh oldi omillari xususiyatlariga, ularning qay darajada mustahkam qo‘yilishiga bog‘liq. Nikoh oldi omillari oila qurayotgan yoshlarning oilaviy hayotga qay darajada tayyor ekanliklarini belgilab beradi. Inson O‘zini oilaviy hayotga tayyorman deyishi uchun eng avvalo nikohning talablariga javob berishi kerak. Nikohning birinchi talabi jinsiy yetuklik hisoblanib, erkak va ayol organizmi fiziologik xususiyatlari namoyon bo‘lishi, ular shaxsiy gigienaning o‘rni va ahamiyatiga aloqador bilimlarning sohibi bo‘lishidir. Jinsiy etilish jinsiy ehtiyojlar shakllanishiga olib keladi. Bu davrda ichki sekresiya bezlari faoliyati tufayli organizmda ikkilamchi belgilar yuzaga keladi. Biroq, bu yoshlar jinsiy yetuklikka erishdi degani emas. Ming afsuski, ko‘pgina ota-onalar yoshlarni ayniqsa, qizlarni balog‘atga etishi bilan oilaviy hayotga tayyor deb hisoblashadi va turmushga berishadi. Natijada erta turmush qurish oqibatida bugungi kunda homilador ayollarda 100% kamqonlik, turli ekstragenital kasalliklarning ko‘payishi, homilasining yaxshi rivojlanmaganligi, qayta farzand ko‘rish imkoniyatidan mahrum bo‘lish holatlari ko‘plab uchramoqda. Yoshlarni nikohga etukligi deyilganda uning faqat fiziologik jihatdan rivojlanishini nazarda tutish noto‘g‘ri, bundan tashqari yoshlar jinsiy hayot psixogigienasi borasida ham zarur ilmiy psixologik bilimlarga, to‘g‘ri tasavvurlarga, ega bo‘lishi lozim. Afsuski, bugungi kunda ota-onalar tomonidan yoshlarga jinsiy tarbiya berish ishlarining ahamiyati butunlay kamsitib kelinmoqda.

Yoshlarni psixologik jihatdan oilaviy hayotga tayyorlash va faoliyatning samarali tashkil etilishi bir qancha ijtimoiy muammolarning ijobiy hal etilishiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi:

- jamiyatning ijtimoiy ma‘naviy jihatdan rivojlanishini ta‘minlaydi;

- jamiyatning ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotining yuqori bosqichga ko‘tarilishida muhim ahamiyat kasb etadi;

- mustahkam oilalarni shakllantirish, ularda sog‘lom psixologik muhitni qaror toptirish, oila tarbiyasini samarali tashkil etish, farzandlar tarbiyasida muayyan muvaffaqiyatlarga erishish, oilaviy mojaro, ajrimlarning oldini olish uchun zamin hozirlaydi.

Nikohga yetuklikning ikkinchi talabi fuqarolik va huquqiy yetuklik bo‘lib, bu odamning balog‘atga yetish yoshi bilan huquqiy jihatdan oila qurish, farzand ko‘rish huquqiga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi hamda “Oila kodeksi”da yigitlar va qizlar uchun nikoh yoshi 18 yosh deb belgilangan. Bu davrda ular Konstitusiyada belgilangan barcha huquq va majburiyatlardan foydalanish huquqiga ega bo‘lishadi. Huquqiy madaniyat va yetuklik avvalo oila va nikoh borasidagi mavjud qonunlarni bilish, oila qonunchiligidagi eng muhim normalarga ongli munosabat tufayli turmush o‘rtog‘i, farzandlari, jamiyat oldidagi huquq va majburiyatlarni his etish va ularga itoat etishga hozirlikni nazarda tutadi. Nikohga yetuklikning uchinchi talabi kasb-hunar va ijtimoiy-iqtisodiy yetuklik hisoblanadi. Kasb-hunar egallash ancha murakkab tushuncha bo‘lib, uning murakkabligi shundaki, u ma‘lum bir o‘quv yurtini, o‘quv kurslarini bitirish, Yani ma‘lum bir ish turini bajarish uchun zarur bo‘lgan maxsus bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. Ota-bobolarimiz oldingi davrlarda dehqonchilik, hunarmandchilik, chorvachilik sir-asrorlarini puxta egallashgan. O‘sha davrlardagi ishlab chiqarish munosabatlari va texnologik jarayonlar ulardan maxsus yoki oliy ma‘lumot talab qilmagan. 3-4 yil ustoz ko‘rgan shogird 16-17 yoshda o‘zi mustaqil ish yurita oladigan ustaga, o‘z ishini uddalay oladigan mutaxassisga aylangan.

Nikohga yetuklikning to‘rtinchi talabi axloqiy yetuklik bo‘lib, bu borada fahrlansak arziydigan jihatlarimiz mavjud. Yoshlarga axloqiy tarbiya Qur‘oni karim, hadislar orqali, pandnoma, nasihatnoma, hikmatnoma tarzida juda erta singdirib boriladi. Avvalo, insonda muayyan axloqiy fazilatlar bo‘lmog‘i darkor, yani, oila quraman, turmushga chiqaman deyish shaxsning bo‘lg‘usi turmush o‘rtog‘i, bo‘lajak farzandlari, yangi qarindosh-urug‘lari oldidagi yangi mas‘uliyatlarni bo‘yniga olishni taqazo etadi. Ushbu mas‘uliyatlar va ulardan kelib chiqadigan majburiyatlar hayotda yangi rollarni bajarishga hozirlikni nazarda tutadi, yani, nikoh uyi ostonasida “kelin” yoki “kuyov” rolida turgan inson endi “rafiqa”, “er”, “ona”, “ota” kabi yangi rollar mas‘uliyatini

his etishiga to‘g‘ri keladi. Bu mas‘uliyat esa odamdagi qator axloqiy sifatlar yuksak madaniyat, bag‘rikenglik, sabr-matonat, muloyimlik, mehribonlik, muomala madaniyati, shirinso‘zlik, mulozamatlilik, mehnatsevarlik, halollik, odillik, to‘g‘riso‘zlik, samimiyat kabi fazilatlarning namoyon bo‘lishini taqozo etadi. Psixologik yetuklikning asosiy xususiyati yoshlarning turli toifa, turli yoshdagi odamlar bilan o‘rinli munosabatda bo‘la olishi, turli yashash sharoitlariga moslashuvchanligi, boshqa shaxslar bilan ijobiy munosabatlari: hamdardlik, hamfikrlilik, g‘am-tashvishga sherik bo‘la olish, o‘zaro yordam kabilar tarzida namoyon bo‘la oladigan ma‘naviy sifatlarga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. Turmush o‘rtog‘i va oiladagi yaqinlarga, birinchi navbatda farzandlarga nisbatan fidoiylilik, sevgan insonining ko‘ngliga yo‘l topish va unga qarab ish tutishni talab etadi. Xulasa o‘rnida oila qurayotgan yoshlarga oila qurishdan avval yoshlar oilaviy hayotga jinsiy, fuqarolik va huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy va ahloqiy, tarbiyaviy, psixologik jihatdan ma‘lum bir yetuklik darajasiga erishishlari kerakligini, yoshlarni oilaqurishdan aniq bir maqsadi, ya‘ni nikoh qurish motivi bo‘lishi lozimligini inobatga olishlarini maslahat beramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.2020 yildagi «Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 820-son qarori.
2. Арипова М.Л. Современный мир и проблема толерантности // журнал Проблемы педагогики. 2018.
3. Usmanova Maxfuza 5-6 YOSHDAGI BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASHDA OILAVIY MAROSIMLARNING O‘RNI. Maktabgacha ta‘lim jurnali (2021)., 3(Preschool education journal). Retrieved from <https://presedu.jspi.uz/index.php/presedu/article/view/3873>
4. Mirsidikova, A. M. (2024). KOMMUNIKATIV TOLERANTLIK VA UNING RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR. Innovative Development in Educational Activities, 3(13), 27-31

TEXNOLOGIYA TA’LIMINI MODERNIZATSIYALASH ORQALI YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA ROBOTOTEXNIKANING AHAMIYATI

Tohirov O‘ktamjon Otaqo‘ziyevich
Yangi asr universiteti dotsenti

Annotatsiya. Texnologiya ta’limini modernizatsiyalash orqali yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda robototexnikaning ahamiyati va zaruriyatiga doir ma’lumotlar keltirilgan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: texnologiya ta’limi, modernizatsiya, kreativ va raqobatbardosh shaxs, kreativ fikrlash, texnika, texnikani rivojlanishi, robot, robototexnika, robot turlari, “o‘yla va top!”.

Аннотация. В статье приведены сведения о значении и необходимости робототехники в подготовке молодежи к семейной жизни через модернизацию технологического образования.

Ключевые слова: технологическое образование, модернизация, креативная и конкурентоспособная личность, креативное мышление, техника, развитие техники, робот, робототехника, виды роботов, «думай и находи!».

Annotation. The article presents information on the importance and necessity of robotics in preparing young people for family life through the modernization of technology education.

Keywords: technology education, modernization, creative and competitive individual, creative thinking, technology, technological development, robot, robotics, types of robots, “think and find!”.

Inson hayoti davomida ko‘plab asbob-uskuna va moslamalar, mashina va mexanizmlardan foydalanadi. Bularni oddigina qilib texnikalar deb ataladi.

Texnika – inson ehtiyojlarini qondirish, mehnatini yengillashtirish va turli ishlarni bajarish uchun yaratilgan turli xil qurilma, mashina, mexanizm va asbob-uskunalar to‘plamidir.

Asrlar davomida faqat insonning o‘zi boshqarib ishlatadigan, yarim avtomat, avtomat va robototexnik tizimda ishlaydigan texnika turlari rivojlanib bormoqda.

Texnikani rivojlanishi – oddiy qo‘l mehnatidan tortib, zamonaviy aqlli robotlarga yo‘l bosib o‘tgan jarayondir (1-shakl).

1-shakl

Texnikani rivojlanish bosqichlari

**“OILA INSTITUTNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY ANJUMAN MATERIALLARI TO‘PLAMI**

ODDIY TEXNIKA	YARIMAVTOMAT	AVTOMAT	ROBOT
Hamma ishni insonning o‘zi bajaradi.	Ba’zi ishlarni inson, ba’zilarini texnika bajaradi.	“Aqlsiz ijrochi” sifatida barcha ishni berilgan topshiriq asosida texnika bajaradi.	“Aqlli ijrochi” sifatida barcha ishni vaziyatga qarab, o‘zgarishlarga moslashgan holda o‘zi bajaradi.
			

O‘yla, solishtir va top!

Berilgan rasmlardan qaysi avtomatik ishlaydigan texnika?

a

b

Choynak

a

b

Kir yuvish mashinasi

a

b

Changyutgich

a

b

Velosiped

Robot o‘zi nima?

Robot – o‘zgarishlarga moslasha oladigan va mustaqil qaror qabul qiladigan, **odamga o‘xshash** hamda **turli shakl va ko‘rinishdagi** avtomatik qurilmadir.

Unda robototexnika nima?

Robototexnika – inson ishlarini yengillashtiradigan avtomatik qurilmalarni o‘rganadigan soha.

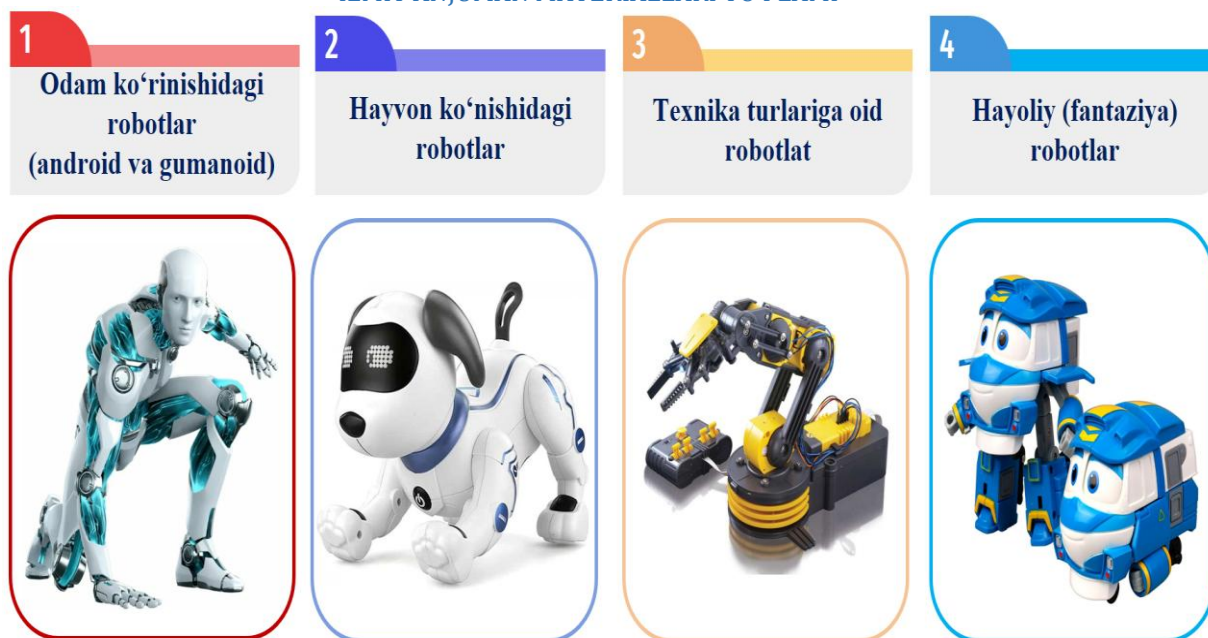
Robotlar **vazifasiga, tashqi ko‘rinishiga va harakatlanish usuliga** ko‘ra turlarga bo‘linadi (2-3-4-shakllar).

2-shakl

Robotlarni vazifasiga ko‘ra turlari

3-shakl
Robotlarni tashqi ko‘rinishiga ko‘ra turlari

4-shakl

Harakatlanish usuliga ko‘ra robot turlari

1 Qo‘zg‘almas robotlar (statsionar robotlar) bir joyga mahkamlangan holda faqat belgilangan hududda ishlaydi 1 Sanoat robotlari – korxonalarda bir joyda turib, detallarni yig‘adi 2 Laboratoriya robotlari – kimyo va biologiyada tajribalarni avtomat bajaradi 3 Tibbiy jarrohlik robotlari – robot qo‘llar yordamida jarrohlik ishlarini bajaradi 4 Kosmik qo‘l robotlari – bir joyga o‘rnatilgan holda stansiyada yoki kemada ishlatiladi	2 Qo‘zg‘aluvchan robotlar (mobil robotlar) yerda, havoda, suvda erkin harakatlangan holda turli joylarda ishlay oladi 1 Yuruvchi (noga-robotlar) – inson yoki hayvonga o‘xshab harakatlanadi 2 G‘ildirakli robotlar – g‘ildirak yordamida harakat qiladi 3 Gusenitsali (sudraluvchi) robotlar – tankga o‘xshab qattiq yuzada yuradi 4 Uchuvchi robotlar – osmonda harakatlanadi 5 Suzuvchi robotlar – suvda harakatlanadi

O‘yla va top!
Quyidagi robotlar harakatlanish usuliga ko‘ra
qaysi turlarga mosligini toping!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 242

YOSHLARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Xakim G‘ofurovish Saidov

Urganch Ranch texnologiya universiteti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya. Ilmiy maqolada vatanimiz yoshlarini vatanparvarlik to‘yg‘usini shakllantirishning psixologik tomonlari asosida ta‘lim sifatini ta‘minlanishining o‘ziga xos yo‘nalishlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik to‘yg‘usini shakllantirish, adolat va ma‘naviyat, komil inson, ta‘lim sifati, yoshlar ijodkorligi, vatanparvarlik, milliy g‘urur, ijod va bunyodkorlik, shijoat, yurtga sadoqat, fidoiylık.

Аннотация. В научной статье определены уникальные направления обеспечения качества образования на основе психологических аспектов формирования патриотизма среди молодежи нашей страны.

Ключевые слова: Формирование чувства патриотизма, справедливость и духовность, совершенная личность, качество образования, творчество молодежи, патриотизм, национальная гордость, творчество и созидание, мужество, преданность родине, самоотверженность

Abstrast. In the scientific article, the unique directions of ensuring the quality of education based on the psychological aspects of forming patriotism among the youth of our country are identified.

Key words: Formation of patriotism, justice and spirituality, perfect person, quality of education, youth creativity, patriotism, national pride, creativity and construction, courage, loyalty to the homeland, selflessness

Bugungi kunda bizlarni ozod yashashimiz uchun jon fido qilgan iymon-e‘tiqodli buyuk adiblarimiz, bobolarimiz hamda ma‘rifatparvar jadidchilarimiz, Vatanga o‘z sadoqati ila o‘rnak bo‘larli ajdodlarimiz borligi, ularning bosib o‘tgan shonli yo‘llari, milliy ozodlik uchun, jonajon Vatanimizni bir parcha yerini dushman qo‘liga berib qo‘ymaslik uchun jonini xam fido qilganliklari, dushmanlarga qarshi olib borgan fidokorona kurashlari biz avlodlarni mag‘rur etadi va insonlar qalbidagi Vatan mehri oliy qadriyatlardan biri ekanligini alohida e‘tirof etishimiz muxim sanaladi. Shunday ekan, bugungi kunda Respublikamiz yoshlarini vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishimizda Vatan tushunchasi va Vatan tuyg‘usi cheksiz va bebaho ne‘mat ekanligini ularning ruxiyatiga, ongiga va psixologiyasiga soddalik va moxirlik bilan

singdirishimiz zarur hisoblanadi. Vatan bu – Alloh inoyati bilan har bir millat, elatga berilgan bahosi yo‘q ne‘mat. Undan a‘lo narsa yo‘q. Vatan bu – xalqning o‘tmishi, buguni va kelajagidir.

Buyuk sarkarda Sohibqiron Amir Temur bobomiz «Askarlari baquvvat el qudratli bo‘lur, qudratli elning askarlari baquvvat bo‘lur» degan o‘g‘itlari va iboralari asosida ezgu niyatlarimizni bardavom ettirgan holda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma‘naviy-ma‘rifiy va mafkuraviy ishlar asosida davom ettirib, O‘zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.Karimov “Farzandlari sog‘lom yurt qudratli bo‘ladi, qudratli yurtning farzandlari sog‘lom bo‘ladi” degan fikrlarini astoydil isbotini asoslashimiz zarur deb hisoblaymiz.

Sohibqiron bobomiz Amir Temurning hayotiy qarashlarida iymon, vijdon, halollik, poklik, mehnatsevarlik, bilimlilik, adolat, axloqiy poklik, yaxshi xulq, ma‘naviy yetuklik g‘oyasi, ilm-fanga intilish kabi insonning eng oliy ma‘naviy harakatlari mujassamlashgan. Amir Temur har bir ishda tajribaga asoslanishni alohida uqtiradi. Nodonlik, erinchoqlik, ilmsizlikni tanqid qiladi. Shuningdek, bobomiz Amir Temur kishilar hayotidagi yomonlikning shoxobchalari ta‘ma, g‘azab va ilmsizlik ekanligini ongli his etadi va rostgo‘ylik, to‘g‘ri so‘zlikni ulug‘laydi, yolg‘onchilikni esa odamlar o‘rtasiga nizo soluvchi illat sifatida qoralaydi.

Amir Temur mamlakatning obodonligi, ilm-fanning ravnaqiga bog‘liq bo‘lsa, yoshlarning baxt-saodati va kamolotini uning bilimi va ma‘rifatiga bog‘liq deb biladi va yoshlarni ilm-ma‘rifatga chorlaydi. Ilmli bo‘lish faqat chidam bilan qilingan mehnat mahsuli ekanligini ta‘kidlaydi. Amir Temurning shaxsi ulug‘lanib, Sohibqiron, ya‘ni shohlarning shohi, jahongir deb atalgan. Uning hayoti va amaliy faoliyati ko‘p qirrali, har tomonlama ma‘lumotga ega bo‘lgan. Amir Temur insondagi asillik, tozalik, aql-farosatlilik, ehtiyotkorlik, ziyraklik, mehribonlik, xushmuomalalik, sabr-chidamlilik va tinchliksevarlik kabi sifatlarni qadrlagan⁵¹.

Biz uchun mustaqillik – Allohning o‘zi el-yurtimizga in‘om etgan tabiiy boyliklarga egalik qilish, xalqimiz qudrati, salohiyati, aqlu zakovatiga tayanib, O‘zbekistonda yashayotgan har bir inson, har bir oila uchun munosib hayot qurish, kelajak avlodlar uchun ozod va obod Vatan qoldirishdir. Jonajon vatanimizga fidoyi bo‘lib xizmat qilish uzoq muddatli, uzluksiz davom etadigan murakkab jarayon bo‘lib, bu har bir insonning xususan, Respublikamiz yoshlari doimo xushyor, sergak, mahoratli, bilimli bo‘lishlarini talab etadi. Yurtboshimiz haqli ravishda ta‘kidlaganlaridek: “Bilimli avlod buyuk kelajakning, tadbirkor xalq farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir”.⁵²

⁵¹ Amir Temur o‘g‘itlari. B.Ahmedov tahriri ostida. – Toshkent: Navro‘z, 1992.

⁵² Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning asarlari va ma‘ruzalaridan olingan fikrlar. Yoshlar nashriyot uyi. – Toshkent, 2019. 5-bet.

Darxaqiqat, komil insonlar – jamiyatdagi ilg‘or qatlamdir. Shunday ekan, barkamol insonni tarbiyalash, Respublikamiz yoshlarini vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish masalasi – yangi O‘zbekiston Respublikasining bosh maqsadi hisoblanadi. Komil inson o‘z maslagi, Vatani, xalqi manfaatlariga yot, zararli g‘oyalarni tarqatayotgan kimsalar ortidan ko‘r-ko‘rona ergashib ketavermaydi, ogoh va faol bo‘ladi. Hayotda ezgulik hukmron bo‘lishi uchun aql yaxshilik va adolatga xizmat qilishi zarurligi o‘qtirib o‘tiladi. Respublikamiz yoshlarida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda asosiy e‘tibor ularning o‘z ishiga mas‘uliyatli va faol sub‘ekt sifatida adolatli xukm chiqaruvchi yuksak ma‘naviyatli inson bo‘lishi muhim ahamiyatga egadir.

“Adolat va ma‘naviyat-o‘zaro chambarchas bog‘liq tushunchalar bo‘lib, ma‘naviyat bo‘lmagan joyda hech qachon adolat ham bo‘lmaydi”.⁵³

Bugungi kunda ta‘lim tizimida zamonaviy o‘qituvchining kasbiy egallagan bilimlari hamda innovatsiya faoliyati orqali mamlakat istiqbolini o‘z kelajagi bilan uyg‘un ko‘radigan, ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda ishtirok etish qobiliyatiga ega bo‘lgan, ijtimoiy jarayonlarda faol qatnashadigan erkin fikrlovchi vatanparvar tuyg‘usi yuqori saviyada rivojlangan yoshlarimizni yanada shakllantirish, rivojlantirish va mukammal darajada takomillashtirish eng muhim kechiktirib bo‘lmaydigan masalardan ekanligi hammamizga ma‘lum. Mamlakatimiz ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning pirovard maksadi ham har tomonlama shakllangan intellektual kadrlarni tayyorlash, davlat va jamiyat tarakkiyotini yanada yuksaltirish va Uzbekistonning xalqaro nufuzini oshirish bilan bog‘lik ishlarni yanada takomillashtirishdan iboratdir.

Masalan “Vatan” tushunchasini “G‘oyalar g‘ildiragi” asosida yoritish muxim ahamiyatga ega:

Vatan arabcha so‘z bo‘lib o‘zbek tilida tug‘ilib o‘sgan joy, ona yurt, onadek tanho, ko‘z ochib ko‘rgan dunyomiz, bizni voyaga yetkazgan makon, shahar, qishloq, uy, turar joyi, boshpana, diyordir.

Vatan – muqaddas qadriyat. Insoning kindik qoni to‘kilgan joy, manzil, ma‘naviy kamolot va va fuqarolik maydoni, hayot maktabi, farovonlik va baxt-saodat o‘chog‘idir.

Vatan – onaning allasi taralgan, beshigining izlari chizilgan zamin.

Vatan – birinchi bor bahorni tanitgan, ilk bor varrak uchirgan, birinchi marta tongni kutgan joy.

Vatan – insonni kamol toptiradigan, hayotiga ma‘no-mazmun baxsh etadigan tabarruk maskan, ajdodlardan avlodlarga qoladigan buyuk meros, eng aziz xotira.

⁵³ Mirziyoyev SH.M. Qonun va adolat ustuvorligini ta‘minlash – barcha ezgu-maqсадlarimizga erishishning eng muhim sharti. Uning o‘zi. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild, – T.: B.432.

Vatan – har bir insonning baxtu kamoli, yuksak axloqi va chinakam fidoyiligidir.

Vatan – odamning g‘ururi, iftixori, yuksak maqsad-muddaolari, tog‘dek kaliti.

Vatan – uni qalb, dildan anglamoq, u bilan yashamoq, uni yashnatmoq, obod etmoq uchun kurashmoqdir.

Bugungi kunda vatanimiz yoshlarini vatanparavarlik ruhida tarbiyalash hamda ularda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish masalalasi davlat siyosatidagi muhim va kechiktirib bo‘lmaydigan masalalardan biri sifatida ekanligini aloxida e‘tirof etishimiz muxim ekan, Xulosa sifatida shuni aloxida qayd etishimiz kerakki, ma’naviy barkamol inson o‘zining qilgan ishlari, hayot va turmush tarzi bilan boshqalarning havasini uyg‘otadi hamda hayotda iz qoldiradi. Eng muhimi, O‘zbekiston taqdiri uchun mas’uliyat hissi oshadi va yoshlarimizda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantiriladi. Ayniqsa, Vatan oldidagi burchini ongli anglagan holda vatanparvar bo‘lib yetishadi. Vatanparvarlik ayni vaqtda insonga yanada mas’uliyatli bo‘lishni yuklaydi, uni ijod va bunyodkorlikka, shijoat va g‘ayratga rag‘batlantiradi. O‘z vatanini sevish u bilan faxrlanish, uning baxt-saodati yo‘lida faol faoliyat ko‘rsatish demakdir. Inson o‘z Vatanini sevmasa, unga sadoqat bilan farzandlik burchini ado etmasa, u haqiqiy inson bo‘lishi mumkin emas. Vatanparvarlik insonning eng ulug‘, eng oliyjanob va eng muhim fazilati, odamiylikning tom ma‘nodagi ifodasidir. Shu bois, “Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari” dasturiy g‘oya asosida yoshlarimizni ona yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish, ularda tashabbuskorlik, fidoyilik, axloqiy fazilatlarni yanada rivojlantirish va takomillashtirish o‘ta sharaflı vazifadir deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amir Temur o‘g‘itlari. B.Ahmedov tahriri ostida. – Toshkent: Navro‘z, 1992.
2. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning asarlari va ma‘ruzalaridan olingan fikrlar.– Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun va adolat ustuvorligini ta‘minlash – barcha ezgu-maqsadlarimizga erishishning eng muhim sharti. Uning o‘zi. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – T.: 1-jild. , – T.: B.432.

O‘QUVCHI-YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

*(tushunchalar va ta’riflarning tahlili, mavjud konsepsiya va modellar
xususiyatlari, mahalliy va xorijiy tadqiqotlarni tanqidiy ko‘rib chiqish)*

Xamutov Uchqun Irisvaevich

mustaqil tadqiqotchi, Respublika ta’lim markazi direktor
o‘rinbosari

Annotatsiya. Maqolada xorijiy va mahalliy tadqiqotlardagi tushunchalar va ta’riflarning tahlili hamda o‘quvchi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning muhim ijtimoiy-psixologik jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: oilaviy qadriyatlar, nikoh, muloqot malakalari, emotsional yetuklik, mas’uliyat, ota-onalik majburiyatlari.

Аннотация. В статье проанализированы понятия и определения, используемые в зарубежных и отечественных исследованиях, а также раскрыты важные социально-психологические аспекты подготовки учащихся молодого возраста к семейной жизни.

Ключевые слова: семейные ценности, брак, коммуникативные компетенции, эмоциональная зрелость, ответственность, родительские обязанности.

Abstract. In the article, concepts and definitions used in foreign and domestic research are analyzed, as well as important socio-psychological aspects of preparing young students for family life are revealed.

Keywords: family values, marriage, communication competencies, emotional maturity, responsibility, parental duties.

Oxirgi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining bir qator formon va hukumat qarorlari oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida⁵⁴ bo‘lib, oilalar mustahkamligini ta’minlash, oilaviy ajralishlarning oldini olish, nikohlanuvchi shaxslarda oilaviy qadriyatlarni hurmat qilish, oilalarda sog‘lom ma’naviy-axloqiy muhitni yaratish hamda ibratli ota-ona bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Oila so‘nggi o‘n yillarda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo‘yicha yetarli darajada ishlaymagan. U ko‘proq e’tiborni bolalarning moddiy ta’minlanganligiga qaratmoqda, axloqiy sifatlarni

⁵⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020 yil 31 dekabrda 820-son qarori.

shakllantirishga va yigit-qizlarning oilaviy hayotga tayyorgarligi doirasida oilaviy vazifalarni bajarish masalasiga kamroq ahamiyat bermogda⁵⁵.

Shu boisdan o‘quvchi yoshlarni oilaviy hayotga ijtimoiy-psixologik jihatdan tayyorlash zamonaviy jamiyatning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmogda va oila shaxsning ijtimoiylashuvi va barqaror ijtimoiy aloqalarning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyati yanada ortmogda. Oilaviy hayotga tayyorgarlik ko‘rish - bu oilaning ijtimoiy institut sifatida samarali faoliyat yuritishiga ko‘maklashadigan zarur ko‘nikmalar va qarashlarni shakllantirish maqsadida o‘tkaziladigan tadbirlar majmuasidir.

Yigit-qizlarning oilaviy hayotga tayyorgarligi er-xotinlik va otionalik vazifalarini bajarishga tayyorlikni ta‘minlovchi xususiyatlar majmuasi sifatida qaraladi. Bu tushuncha yoshlarning ijtimoiylashuvi va tarbiyalanishi jarayonida shakllanadigan kognitiv, emotsional, irodaviy va xulq-atvor kabi keng qamrovli tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi.

Shu bilan birga quyidagi asosiy tushunchalarni ham o‘z ichiga oladi:

Oilaviy qadriyatlar: jamiyat va oilalar tomonidan singdiriladigan oila va nikoh haqidagi qarashlar hamda e‘tiqodlar.

Muloqot malakalari: samarali suhbatlar olib borish, kelishmovchiliklarni bartaraf etish va ishonchli munosabatlarni saqlab qolish qobiliyati.

Emotsional yetuklik: his-tuyg‘ularni boshqarish, stressli vaziyatlarda o‘zini tuta bilish va boshqalarga hamdardlik ko‘rsata olish qobiliyati.

O‘quvchi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning mavjud konsepsiya va modellarini sharhlashda asosiy xorijiy yondashuvlar orasida quyidagilar ajralib turadi:

Erik Eriksonning voyaga yetish inqirozlari va shaxsiyatning shakllanishiga e‘tibor qaratadigan psixologik-ijtimoiy nazariyasi⁵⁶.

Jon Gottmanning faol tinglash va muammolarni birgalikda hal qilish orqali munosabatlar sifatini yaxshilashga qaratilgan tizimli terapiyasi⁵⁷.

Kristina Xamrik va Jeyson Steynbergerning⁵⁸ nikohdan erkaklar va ayollarning kutishlaridagi farqlarni ko‘rib chiquvchi gender-differensial yondashuvi.

⁵⁵ Шоумаров Г.Б., Кадыров У.Д. Актуальные проблемы института семьи в Узбекистане. “Оила институтини мустахкамлашнинг ижтимоий-психологик муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. – Тошкент, 2024.- 856 б.

⁵⁶ Erikson E.H. Childhood and Society. New York: WW Norton, 1963. — 450 p.

⁵⁷ Gottman J.M. What Predicts Divorce?: The Relationship Between Marital Processes and Marital Outcomes. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ, USA, 1994. — 544 p.

⁵⁸ Hamrick K.S., Steinberg J.A. Gender Differences in Marriage Expectations Among Young Adults. Journal of Family Issues, 2004. Vol. 25, No. 1, pp. 3-23.

Shuningdek, Yu.P. Azarovning kompleks yondashuvi, bu yondashuv pedagogik ta’sir va yoshlarning shaxsiy tajribasini uyg’unlashtirishni nazarda tutadi⁵⁹.

G.A. Tsukermanning modeli bolalik va o’smirlik davridagi dastlabki muloqot tajribasining shaxsning keyingi rivojlanishi uchun ahamiyatini ochib beradi⁶⁰.

R.M. Mavlyanovanning “Yuqori sinf o’quvchi qizlarini oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik asoslari” mavzusidagi ilmiy tadqiqot dissertatsiyasida asosiy urg’u maktab va oiladagi o’quv-tarbiyaviy jarayonlarni takomillashtirishga qaratilgan bo’lib, bunda milliy qadriyatlar va xalq pedagogikasining o’rni, maktab va oila hamkorligi alohida qayd etilgan⁶¹.

O’zbekiston uchun globallashtirish jarayonlariga qaramay saqlanib qolayotgan an’anaviy oilaviy tuzilmalar xosdir. Shunday bo’lsa-da, nikohga kirish sabablari va an’anaviy qadriyatlarga munosabatda o’zgarishlar kuzatilmoqda.

Bugungi kun o’quvchi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tizimini yangilashni taqozo etadi. Bu esa ma’rifiy elementlar va salbiy hodisalarning (masalan, ajralishlar, oiladagi zo’ravonlik) oldini olish choralari o’z ichiga oladi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatmoqdaki, oilaviy hayotga tayyorlash dasturlarini ishlab chiqishda etnik va madaniy xususiyatlarni hisobga olish zarur.

Shu bilan birga yoshlarni oilaviy hayotga ijtimoiy-psixologik jihatdan tayyorlashning ustuvor yo’nalishlari xorij olimlaridan Ye.Aleshina, N.X.Safina, T.Yu.Sorokina, o’zbek psixolog olimlaridan M.G.Davletshin, G’B.Shoumarov, E.G’G’oziev, V.M.Karimova, N.A.Sog’inov, B.M.Umarov, N.X.Lutfullaeva, M.Umarova, F.Saifnazarova, M.X.Fayzieva, F.Akramova va boshqalar tomonidan ham tadqiq qilingan.

F.Akramova tomonidan yoshlarni oilaga tayyorlashning asosiy omillari va ularning psixologik xususiyatlari empirik tadqiq etilib, psixologik tahlili berilgan, natijalar asosida xulosa va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tadqiqot natijasida Yoshlarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari ularning yosh ko’rsatkichlari, ma’naviy yetuklik darajalari, oilada olgan turli darajadagi ijtimoiy ta’sirlariga bog’liq ekanligi, ularni oilaviy hayotga tayyorlashda yetuklik sharti, yetuklik yoshi, ma’naviy tayyorgarlik zarurligi xulosa qilingan. yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ularning ma’naviy, kasb jihatidan, ya’ni professional, ijtimoiy, huquqiy, psixologik yetuk bo’lishlariga erishish, ta’lim

⁵⁹ Azarov Yu.P. Семейная педагогика. Санкт-Петербург: Питер, 2011. : - 610 стр.

⁶⁰ Цукерман Г.А. Развитие субъектности ребенка в образовательной среде школы. Психологический журнал, Том 25, № 5, стр. 63-72, 2004.:

⁶¹ Мавлянова Р.М. Педагогические основы подготовки старшеклассниц к семейной жизни : диссертация кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Курган-Тюбе, 2011.- 161 с.:

muassasalarida ta’lim- tarbiya samaradorligini oshirishda psixologik bilimlarni berish zarurligi tavsiya sifatida keltirilgan⁶².

Oila tuzilmalarining rivojlanishidagi milliy o’ziga xoslik va umumiy qonuniyatlar o’rtasidagi aloqadorlikni chuqurroq o’rganish lozim. Turli madaniyatlarda oilaviy qadriyatlarni idrok etishdagi o’xshashlik va farqlarni aniqlashga imkon beruvchi qiyosiy tadqiqotlar o’tkazish muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning an’anaviy va zamonaviy shakllarini uyg’unlashtiruvchi samarali pedagogik-psixologik usullarni ishlab chiqish talab etiladi.

Jamiyat me’yorlari va qadriyatlarining tez o’zgarishi sharoitida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Yoshlarning ahil oilaviy munosabatlarni shakllantirish borasidagi bilim va ko’nikmalarini oshirishga qaratilgan keng qamrovli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurdir.

Oilaviy hayotga tayyorlashda qanday ijtimoiy-psixologik jihatlar muhim ahamiyatga ega? Oila ko’pchilik odamlar hayotida markaziy o’rinni egallaydi, shu bilan birga, qo’llab-quvvatlash, sevgi va xavfsizlikni ta’minlaydi. Shuning uchun ham oilaviy hayotga tayyorgarlikka to’g’ri munosabatda bo’lish shaxsning va umuman jamiyatning kelajakdagi farovonligi uchun katta ahamiyatga ega. Quyida yoshlarning mustaqil oilaviy hayotga muvaffaqiyatli o’tishini ta’minlashda muhim rol o’ynaydigan eng muhim ijtimoiy-psixologik jihatlar keltirilgan.

1. Sog’lom oilaviy qadriyatlar va e’tiqodlarni shakllantirish. Sog’lom oilaviy qadriyatlar baxtli va mustahkam oila quriladigan poydevorni belgilaydi. Ular er-xotinning harakatlarini muvofiqlashtirishga yordam beradi, ishonch va hurmat muhitini yaratadi, shuningdek, kelishmovchilik ehtimolini pasaytiradi. Eng muhim qadriyatlar hurmat, mas’uliyat, sadoqat, qo’llab-quvvatlash va hamjihatlik hisoblanadi⁶³.

2. Kommunikativ kompetentlik. Kommunikativ ko’nikmalar hamkorlarning samarali o’zaro munosabati uchun zarur. Fikr va tuyg’ularni aniq ifodalash, diqqat bilan tinglash va sherigining fikriga hurmat ko’rsatish qobiliyati muvaffaqiyatli oilaviy munosabatlarning asosini tashkil etadi. Kommunikativ kompetentlikning yuqori darajasi nikohdan qoniqishni oshirishi va nizoli vaziyatlar sonini kamaytirishi ta’kidlanadi⁶⁴.

3. His-tuyg’ularni boshqarish va stressni nazorat qilish. His-tuyg’ularni boshqarish va stressni nazorat qilishning yuqori darajasi ijobiy oilaviy munosabatlarni saqlab qolishning muhim omili hisoblanadi.

⁶² Акрамова Ф.А. Ёшларни оилага тайёрлашнинг асосий омиллари ва уларнинг психологик хусусиятлари. Замонавий таълим/Современное образование. –Т. 2015, №10, 45-52 бетлар.

⁶³ Салмина М.Г. Социально-психологические основы семьи и брака. СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2015. - 288 стр.

⁶⁴ Баканова А.Л. Психология семейных отношений. Ростов-на-Дону: Феникс, 2016. - 320 стр.

Qo‘zg‘atuvchilarga osoyishta munosabat bildirish, kelishmovchiliklarda xotirjamlikni saqlash va murosaga kelish qobiliyati barqaror va baxtli nikohni davom ettirish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradi⁶⁵.

4. Nizolarni hal etish va kelishuvga erishish. Ziddiyatlarni bartaraf etish ko‘nikmalari oilaviy hayotga tayyorgarlikning muhim qismiga aylanmoqda. Har qanday munosabatlarda kelishmovchiliklar muqarrar, biroq ularni oqilona hal qilish mahorati salbiy oqibatlarini kamaytirishga yordam beradi. Bunga umumiy maqsadlarni belgilash, sabrli muloqot qilish va yuzaga kelgan qarama-qarshiliklarni hal etishning maqbul yo‘llarini izlash orqali erishiladi⁶⁶.

5. Jinsiy va yosh-jinsiy tafovutlarni tushunish. Erkaklar va ayollar biologik, psixologik va madaniy jihatdan farqlanadi, bu esa sheriklarning o‘zaro munosabatlariga muqarrar ta’sir ko‘rsatadi. Yosh insonlar bu tafovutlarning tabiatini qanchalik yaxshi tushunsa, sheriklik talablariga shunchalik oson moslashadi va oilaviy munosabatlarda uyg‘unlikni ta’minlay oladi⁶⁷.

6. Ota-onalik majburiyatlarini bajarishga tayyorgarlik. Ota-onalik maxsus tayyorgarlikni talab etadi. Bu tayyorgarlik bolaning fiziologiyasini, uni tarbiyalash va parvarish qilish usullarini bilishni o‘z ichiga oladi. Yetarli bilimga ega bo‘lmagan ko‘plab ota-onalar bolaning jismoniy salomatligi va rivojlanishi bilan bog‘liq muammolarga duch keladi. Bu esa oilaviy munosabatlar sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi⁶⁸.

7. Moliyaviy va uy xo‘jaligini boshqarish ko‘nikmalarini takomillashtirish. Moliyaviy barqarorlik va uy xo‘jaligini samarali yuritish oilaning farovonligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Moliyaviy rejalashtirish ko‘nikmalarining yetishmasligi ko‘pincha qarzdorlik, mablag‘ tanqisligi va pul masalasida tez-tez kelib chiqadigan kelishmovchiliklar kabi jiddiy muammolarga sabab bo‘ladi⁶⁹.

Ko‘rsatilgan jihatlarining har biri baxtli va to‘liq oilaviy hayot qurishda muhim ahamiyatga ega. Yoshlar bilan har bir yo‘nalishda o‘smirlik davridan boshlab izchil va tizimli tarzda ish olib borish lozim. Faqat yaxlit tayyorgarlik tizimining mavjudligi ajralishlar sonini kamaytirish, aholi salomatligini yaxshilash va umuman jamiyat farovonligini oshirishga ko‘maklashishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Шоумаров Г.Б., Кадыров У.Д. Актуальные проблемы института семьи в Узбекистане. “Оила институтини мустақамлашнинг

⁶⁵ Романова Е.С. Психология любви и брака. Екатеринбург: Уральский федеральный университет, 2018.- 256 стр.

⁶⁶ Левинсон В.Б. Как избежать развода. Москва: Академия, 2019.- 224 стр.

⁶⁷ Волков Б.С. Возрастная психология. Москва: Юрайт, 2017.- 416 стр.

⁶⁸ Попов В.К. Психология родительства. Москва: Московский институт психоанализа, 2018. - 288 стр.

⁶⁹ Воронин В.Ф. Экономика семи и домашних хозяйств. Москва: ИНФРА-М, 2016. - 352 стр.

ижтимоий-психологик муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. – Тошкент, 2024.- 856 б.

2. Акрамова Ф.А. Ёшларни оилага тайёрлашнинг асосий омиллари ва уларнинг психологик хусусиятлари. Замонавий таълим. – Т. 2015, №10, 45-52 бетлар.

3. Абдураимова Ф.Р. Этнопсихологические особенности восприятия семейных ценностей молодыми людьми в Узбекистане. Материалы Международной научно-практической конференции, Ташкент, Узбекистан, 2018. Научный тезис.

4. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. Санкт-Петербург: Питер, 2011.: - 610 стр.

5. Мавлянова Р. М. Педагогические основы подготовки старшеклассниц к семейной жизни: диссертация кандидата педагогических наук: 13.00.01. Курган-Тюбе, 2011.- 161 стр.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЁНКА

Санаев Алишер Комилжон угли

Старший преподаватель кафедры непрерывного образования,
Ориентал университет

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние взаимоотношений между родителями на воспитание детей с точки зрения психологических, социальных и эмоциональных аспектов. Домашняя атмосфера, особенно уровень сотрудничества, уважения и конфликтности между родителями, оказывает значительное воздействие на личностное развитие ребёнка, его социальную адаптацию и психоэмоциональное состояние. В ходе исследования анализируется роль здоровых семейных отношений в воспитании детей разного возраста, а также негативные последствия конфликтных или равнодушных взаимоотношений. Статья содержит практические рекомендации для педагогов, психологов и родителей.

Ключевые слова: Взаимоотношения родителей, Воспитание детей, Семейная среда, Психологическое влияние, Социальная адаптация, Эмоциональное развитие, Конфликт и сотрудничество, Педагогический подход

Семья — **неотъемлемая часть общества**. Нет ни одного народа, нации или общества, которое бы в своей истории развития и определении перспектив прогресса не учитывало бы семью и связанные с ней проблемы и ценности. Любое будущее невозможно представить отдельно от

интересов семьи. Ведь для каждого человека семья — это начало жизни, предисловие ко всему. Более того, каждый человек связывает своё счастье и благополучие прежде всего с семьёй. Только тот, кто счастлив в своём доме, в своей семье, может по-настоящему чувствовать себя счастливым. **Воспитание — это практический педагогический процесс, направленный на формирование у личности определённых физических, духовных, нравственных и моральных качеств.** Это совокупность мер, обеспечивающих приобретение человеком необходимых для жизни в обществе характеристик. Воспитание — это древнейшая и вечная ценность, которая делает человека человеком. Без воспитания не может существовать ни отдельный человек, ни человеческое общество. Ведь именно благодаря воспитанию ценности, обеспечивающие существование человека и общества, передаются от поколения к поколению.

По мнению Маджидиддина Хавофий, «Научите своего ребёнка быть воспитанным и разумным. Кто с юности не овладел хорошими манерами, от того не требуй знаний, когда он вырастет», — подчеркивает он. **Действительно, в жизни каждый родитель подобен гончару.** Воспитание ребёнка, формирование его мировоззрения, уровня мышления и потенциала — это крайне серьёзный и тонкий процесс, подобный тому, как сначала тщательно вымешивают глину, формируют комок, а затем придают ему форму кувшина. Как невозможно исправить форму кувшина после обжига в печи, так и ошибки, допущенные в воспитании ребёнка на раннем этапе, впоследствии обходятся родителям и обществу очень дорого [7].

Неправильно воспитанный ребёнок со временем сам становится родителем и начинает воспитывать своих потомков на основе тех же искажённых представлений (как кривой кувшин). В результате некоторые недостатки воспитания — например, свободное использование грубых выражений в речи, курение среди девушек, ношение открытой одежды — начинают восприниматься молодёжью как обыденное явление. Такие западные культурные влияния неизбежно оказывают прямое воздействие и на наш узбекский менталитет.

В условиях современной глобализации из-за недостаточной безопасности, равнодушия и нехватки терпения со стороны родителей в воспитании детей, существует риск того, что «кривой кувшин» станет стандартом нравственности. Чтобы предотвратить это, необходимо гармонично сочетать основы восточного воспитания с подходами наших предков, адаптируя их к требованиям времени и современности. **Следовательно, важно наладить разумное и эффективное использование духовного наследия великих мыслителей прошлого,** чтобы между многотысячелетней традиционной системой воспитания,

прошедшей испытания временем, и её современным логическим продолжением не возникло разрыва.

Факторы, влияющие на формирование личности:

Воспитание -Формирует нравственные, духовные и моральные качества. Это фундамент, на котором строится характер человека.

Образование -Обеспечивает интеллектуальное развитие, расширяет кругозор и способствует осознанному восприятию мира.

Внешняя среда -Окружение, в котором растёт человек — семья, друзья, общество, медиа — оказывает прямое влияние на его поведение и ценности.

Личная активность-Инициатива, стремление к самосовершенствованию, способность принимать решения и брать ответственность — всё это делает личность зрелой и самостоятельной.

Среди всех факторов образование и воспитание занимают бесценное место.

В процессе формирования личности ребёнка роль родителей исключительно важна — полученное воспитание остаётся в памяти на всю жизнь. Самая трогательная, привлекательная и значимая часть семейных отношений — это связь между родителями и ребёнком. Именно первые контакты, наполненные любовью и заботой, формируют психическое и интеллектуальное развитие, а также поведение ребёнка.

По словам Абдуллы Авлония: «Воспитатель подобен врачу: как врач лечит болезнь тела, так и воспитание должно лечить гнев ребёнка лекарством “хороших манер”, наложенным на основу “чистоты”». Из этого следует, что любой воспитатель — будь то родитель или учитель — прежде всего сам должен быть воспитанным. Если родители ведут себя грубо и проявляют негативное отношение друг к другу в присутствии детей, это неизбежно оказывает негативное влияние на психику подрастающего поколения.

В народе говорят: «Птица делает то, что видела в гнезде» — то есть ребёнок обязательно проявит то воспитание, которое получил в семье, когда станет частью общества. И если воспитание было неправильным, ему будет трудно найти своё место в жизни. **Согласно статистике,** ребёнок чаще запоминает наставления, похвалу и даже критику, полученные от отца, чем от матери. Это говорит о том, что влияние отца в воспитательном процессе также играет важную роль. [2].

Родители несут ответственность за то, чтобы их дети выросли способными, умными, верующими и здоровыми. Семья — это не только союз мужа и жены, основанный на их статусе, но и среда, в которой формируется молодое поколение, достойное своих родителей и полезное для общества. В узбекской семье существуют воспитательные нормы и традиции, передающиеся из поколения в поколение. Благодаря своей жизненности и устойчивости они сохраняются

и по сей день, и воспитание молодёжи остаётся одной из главных ценностей в обществе.

Сегодня многие родители уделяют меньше внимания своим детям, стараясь обеспечить им материальное благополучие. Конечно, это важно для растущего поколения, но материальные ценности сами по себе не гарантируют счастливое будущее. Родители должны помнить, что наряду с материальным обеспечением существует и понятие духовности. Красивая, нравственная воспитанность — это бесценное богатство человека, тогда как неправильное воспитание может привести к несчастью и даже гибели. [5].

Семейные конфликты и негативные отношения между родителями могут серьёзно повлиять на психику ребёнка. В таких условиях дети становятся эмоционально отстранёнными и теряют чувство привязанности к родителям. Это может привести к тому, что в будущем они будут проявлять равнодушие не только к семье, но и к окружающим.

Список литературы:

1. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.
2. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.
3. Rabbimova U., Khasanova D., Sanaev A. Professional pedagogical ethics of a modern pedagogue // Problems and trends of modern innovation assessment: solutions and perspectives. - 2022. - Volume 1. - No. 1. - S. 422-426.
4. Malika Ortikova and Alisher Sanaev. "Human Quality: Signs". *Contemporary Innovation Assessment by Problems and Trends: Solutions and Perspectives 1.1* (2022): 415-419.

YETUKLIK YOSHDAGI OSTEOXONDROZ BILAN XASTALANGAN BEMORLARDA EMOTSIONAL HOLATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Masharipova Saida Rahimovna

Urganch RANCH texnologiya universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda yetuk yoshdagi osteoxondrozdan aziyat chekayotgan bemorlar hamda sog'lom shaxslarning emotsional xususiyatlari va shaxsiy profillari o'rganildi. Tadqiqot jarayonida yetuklik yoshidagi kishilarning jins hamda Osteoxondrozning lokalizatsiya

xususiyatlariga ega bemorlar bo'yicha olingan natijalar qiyosiy tahlil qilindi. Ma'lumotlarga korrelyatsion va faktor tahlili metodlari qo'llanilib, osteoxondrozga duchor bo'lgan yetuklik yoshidagi insonlarning psixologik portretlari aniqlashtirildi. Shu bilan birga, o'rganilgan guruhlarining shaxsiy xususiyatlaridagi umumiylik va individuallik jihatlari ilmiy asosda belgilab olindi.

Kalit so'zlar: konversiya buzilishlari, psikosomatik kasalliklar, osteohondrozdan azob chekayotgan bemorlar, somatomorf buzilishlar, bemorlarning psixologik portreti, psixoprofilaktika, psikokorreksiya.

Аннотация. В данном исследовании были изучены эмоциональные особенности и личностные профили пациентов зрелого возраста, страдающих остеохондрозом, а также здоровых лиц. В процессе исследования проведён сравнительный анализ полученных результатов по взрослым респондентам в зависимости от пола и локализации остеохондроза. К полученным данным были применены методы корреляционного и факторного анализа, что позволило уточнить психологические портреты лиц зрелого возраста, страдающих остеохондрозом. Наряду с этим, научно обоснованно определены общие и индивидуальные особенности личностных характеристик изучаемых групп.

Ключевые слова: конверсионные расстройства, психосоматические заболевания, пациенты с остеохондрозом, соматоформные расстройства, психологический портрет пациентов, психопрофилактика, психокоррекция.

Abstract. This study examined the emotional characteristics and personality profiles of middle-aged patients suffering from osteochondrosis, as well as healthy individuals. A comparative analysis of the obtained results was carried out based on gender and the localization features of osteochondrosis in adults. Correlation and factor analysis methods were applied to the data, which made it possible to refine the psychological profiles of middle-aged individuals affected by osteochondrosis. Furthermore, the general and individual aspects of the personality traits of the studied groups were scientifically identified.

Keywords: conversion disorders, psychosomatic diseases, patients with osteochondrosis, somatoform disorders, psychological profile of patients, psychoprophylaxis, psychocorrection.

Zamonaviy tibbiyot va psixologiyada shaxsning jismoniy hamda ruhiy salomatligi o'zaro uzviy bog'liq hodisa sifatida tadqiq qilinmoqda. Ayniqsa, psixosomatik kasalliklar qatoriga kiruvchi osteoxondroz inson hayot faoliyatining turli jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu kasallik nafaqat fiziologik og'riqlar, balki emotsional beqarorlik, kayfiyat pasayishi, tashvishlilik va shaxsiy xususiyatlarning muayyan darajada

o‘zgarishiga sabab bo‘ladi. Shu jihatdan, osteoxondrozning psixologik oqibatlarini o‘rganish zamonaviy psixologiya va klinik amaliyotda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Yetuklik yoshi inson shaxsining emotsional va ijtimoiy barqarorlashuvi davri hisoblanadi. Biroq, surunkali og‘riq sindromlari va jismoniy cheklovlar shaxsning ichki resurslariga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi, uning hayot sifati, emotsional holati hamda ijtimoiy munosabatlarini o‘zgartirishi mumkin. Shu sababli, osteoxondrozdan aziyat chekayotgan bemorlarning emotsional xususiyatlari va shaxsiy profillarini sog‘lom shaxslar bilan qiyosiy o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Mazkur tadqiqotda bemorlarning psixologik portretini aniqlashtirish, ularning emotsional reaksiyalaridagi umumiylik va individuallikni tahlil qilish, shuningdek, osteoxondrozning lokalizatsiya va jins omillari bilan bog‘liqligini ilmiy asosda ochib berish maqsad qilingan. Tadqiqot natijalari psixoprofilaktika va psixokorreksiya jarayonlarida samarali yondashuvlarni ishlab chiqishda, shuningdek, bemorlarning psixologik moslashuvini yengillashtirishda muhim ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda yuqori ijtimoiy taranglik tufayli aholi stress va frustratsiyaga ko‘proq duch kelmoqda, bu esa, ehtimol, osteoxondroz bilan kasallanganlar sonining oshishiga olib kelmoqda. Bizning mintaqamizda so‘nggi 10 yil ichida osteohondroz bilan kasallanganlar soni ikki baravar oshgan.

Jahon miqyosida. **1990–2019 yillar oralig‘ida**, osteoxondroz (osteoartrit) holatlarining umumiy soni **113% ga o‘sd**i — bu 247,5 milliondan 527,8 milliongacha yetgan PubMedPMC.

2021 yilda bu kasallikdan aziyat chekayotgan insonlar soni taxminan **606,9 million** (ya‘ni, yana o‘rish) bo‘ldi, bu global tarqalish darajasi bo‘yicha **1990 yildan beri $\approx 9\%$ ga oshganini ko‘rsatadi** BioMed Central.

Yetuk (aqlan va jismonan barqaror) yoshdagi aholi (masalan, 30–44 yosh) bo‘yicha misol:

Oxirgi yillarda ushbu yosh guruhida ham osteoxondroz tarqalishi oshgan. Masalan, 1990 yili 30–44 yoshdagi kishilarda osteoartrit hollari 1989,90 (o‘rish darajasi bo‘yicha), 2019 yilda bu ko‘rsatkich **2027,07** ga yetdi — bu taxminan **0,07% yillik o‘rishni** bildiradi BioMed Central.

Umumjahon ko‘lamida, oxirgi o‘n yillikda osteoxondroz kasallik holatlari sezilarli darajada o‘sd(i) (yekuniy 113% dan ortiq o‘rish — 1990dan 2019gacha).

Yetuk yoshdagi shaxslar, xususan 30–44 yosh oralig‘ida ham kasallik tarqalishida barqaror o‘rish kuzatilmoqda — bu yosh guruhida ham bu muammo tobora dolzarb masalaga aylanmoqda.

Biroq, bunday bemorlarni oldini olish va davolash uchun ularning emotsional va shaxsiy xususiyatlarini o‘rganish dolzarbligicha qolmoqda. Bunday tadqiqotlarning ahamiyati shubhasiz, ammo adabiyotda bunday tadqiqotlar haqida ma’lumot topilmadi. Shu munosabat bilan, biz osteoxondroz bilan kasallangan bemorlarning psixologik portretini o‘rganishni maqsad qildik.

Osteoxondroz bilan xastalangan bemorlarning emotsional va shaxsiy xususiyatlari hamda shaxsiy profillarini o‘rganishda turli xil ilmiy metodlardan foydalanish zarur. Avvalo, **psixodiagnostik testlar** (masalan, MMPI – Minnesota Ko‘p omilli Shaxs Testi, Cattellning 16 shaxsiy xususiyatlar testi, Eysenck temperamenti testi) shaxsning individual-psixologik portretini aniqlashga yordam beradi. **Proyektiv metodlar** (Rosenzweigning frustratsion testi, Rorschach dog‘lari testi) bemorlarning ichki konfliktlari, yashirin emotsional holatlari va shaxsiy xususiyatlarini ochib beradi. Shuningdek, **anketalar va so‘rovnomalar** orqali subyektiv emotsional tajribalar, stress va tashvish darajalari aniqlanadi. Tadqiqot jarayonida **klinik-psixologik suhbat** usuli yordamida bemorlarning shaxsiy tajribalari chuqur tahlil qilinadi. Bundan tashqari, **psixofiziologik o‘lchovlar** (masalan, yurak urish tezligi, mushak tonusi, vegetativ nerv tizimi faoliyati) osteoxondroz bilan bog‘liq psixosomatik mexanizmlarni aniqlash imkonini beradi. Olingan natijalarni tahlil qilishda esa **korrelyatsion, faktor va regressiya tahlillari** qo‘llanilib, shaxsiy xususiyatlar bilan kasallikning klinik ko‘rinishlari o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy asosda belgilanadi.

Tadqiqotda Urganch shahridagi osteoxondroz bilan kasallangan 90 kishi ishtirok etdi. Ulardan 25-35 yoshdagi 15 nafar erkak va ayol hamda 36-50 yoshdagi 15 nafar erkak va ayol. Nazorat guruhini esa umurtqa pog‘onasi kasalliklarisiz xuddi shunday yosh guruhlaridagi 90 kishi tashkil etdi.

Ma’lumotlarni statistik qayta ishlash uchun quyidagilar qo‘llanildi:

Umumiy kutilayotgan tendentsiyalar

Osteoxondroz bilan og‘rigan guruhlarning emotsional holati va shaxsiy profillarida **normadan yuqori depressiv va bezovtalik simptomlari** kuzatilishi ehtimoli yuqori.

Bemorlar orasida **somatizatsiya va og‘riq bilan bog‘liq kognitiv-affektiv buzilishlar** (katastrofizatsiya, og‘riqqa e’tibor) keng tarqalgan bo‘ladi.

Shaxs profili bo‘yicha **nevrotizm/emosional beqarorlik** darajasi normadan yuqori, rezilyens va hayot sifati (QoL) esa pastroq chiqishi kutiladi.

Yosh va jins bo‘yicha kutilayotgan farqlar — umumiy xulosalar

25–35 yosh (erkak + ayol, 30 kishi):

Emotsional reaksiyalar tez, **bezovtalik va tashvish** alomatlari ko‘proq namoyon bo‘ladi.

Og‘riqni atrof-muhit va kelajakdagi vazifalar bilan bog‘lab qo‘yish (katastrofizatsiya) yuqori bo‘lishi mumkin.

Jinsiy farqlar: ayollarda **somatizatsiya va depressiv simptomlar** biroz yuqoriroq; erkaklarda esa **agressiv reaktivlik va kognitiv rad etish** ko‘proq uchrashi mumkin.

Funksional cheklanish (ODI/RMDQ) o‘rta darajada — kasallik boshlanish bosqichi va faol ish bilan bog‘liq.

36–50 yosh (erkak + ayol, 30 kishi):

Kasallik davomiyligi ko‘proq bo‘lishi tufayli **surunkali depressiv simptomatika, energiya pasayishi va hayot sifati pasayishi** aniqroq ko‘rinadi.

Og‘riq va funksional cheklanish yuqori — yuqori ODI/RMDQ va QoL scale larda past ko‘rsatkichlar.

Jinslararo farq: ayollar orasida **somatizatsiya, og‘riqqa yuqori e‘tibor**, erkaklarda **kinesiophobia (harakatdan qo‘rqish)** va tashqi strategiyalar (dori/terapiya qidirish) ko‘proq bo‘lishi mumkin.

Psixometrik o‘lchovlar bo‘yicha kutilgan boshlang‘ich natija yo‘nalishlari

HADS / PHQ-9 / GAD-7: o‘rtacha skorlda bemor guruhlarida normadan yuqori (depressiya va bezovtalik); 36–50 yoshda farq aniqroq.

PCS (Pain Catastrophizing): 25–35 yoshda kognitiv katastrofizatsiya o‘rtacha yuqori; 36–50 yoshda esa uzoq davom etgan og‘riq bilan bog‘liq salbiy kognitsiyalar kuchaygan.

TAS-20 (aleksitimiya): ayrim bemorlarda (ayniqsa erkaklarda) yuqori — hislarni nomlay olmaslik holatlari kuzatiladi.

NEO-PI / BFI (Big Five): Nevrotizm ko‘pincha yuqori; **Ekstraversiya va ochiqlik** past yoki o‘rtacha; moslashuvchanlik (agreeableness) yoshga va jinsga qarab o‘zgaradi.

SF-36 / WHOQOL: hayot sifati indeksleri bemor guruhlarida normaga nisbatan past; 36–50 yoshdagi guruh eng past qiymatlarni bera oladi.

Korrelyatsion va faktor tahlili orqali kutiladigan natijalar

Depressiya/Anksiya ? **Og‘riq intensivligi/ funksional cheklanish:** ijobiy korrelyatsiya (r yuqori, $p < 0.05$).

Pain catastrophizing ? **Disability (ODI/RMDQ):** kuchli korrelyatsiya — kognitiv-affektiv omillar funksional natijalarga ta‘sir qiladi.

Faktor tahlili: emotsional-affektiv omillar (depressiya, tashvish, somatizatsiya) bitta yoki ikkita faktor ostida to‘planishi, shaxsiy xususiyatlar faktorida (nevrotizm vs rezilyens) aniq komponentlar paydo bo‘lishi kutiladi.

Statistikalash usuli va baholash mezonlari

Guruhlararo taqqoslash uchun **ANOVA / MANOVA**, jins × yosh interaktsiyasini tekshirish uchun faktorial ANOVA.

Ikki guruh (erkak vs ayol) taqqoslashida **t-test** yoki Mann–Whitney (normal taqsimlanmasa).

Korrelyatsiyalar uchun **Pearson** (yoki Spearman), omillarni aniqlash uchun **EFA (Exploratory Factor Analysis)**, profillarni aniqlash uchun **cluster analysis** yoki **LPA**.

Effekt hajmini ko‘rsatish (Cohen’s d , η^2) — klinik ahamiyatni baholash uchun.

Ilmiy-amaliy xulosalar

Yosh ortishi bilan osteoxondroz bemorlarining emotsional yuklamasi va funksional cheklanishi ortadi; shuning uchun 36–50 yoshdagi guruhda psixologik intervensiya va rehabilitatsiya ehtiyoji yuqoriroq bo‘ladi.

Ayollar ko‘proq somatizatsiya va depressiv belgilarni namoyon etadi; **erkaklarda** tashqi yo‘nalishli reaksiya va harakatdan qo‘rqish (kinesiophobia) yuqori bo‘lishi mumkin.

Psixodiagnostik kompleks va psixoterapevtik aralashuv (psixoprofylaktika, kognitiv-xulqiy terapiya, stress-menejment) ham yosh, ham jins xususiyatlariga moslashtirilishi lozim.

Taklif etiladigan amaliy chora-tadbirlar

Har bir yosh-jins guruhiga mos **psixodiagnostik batareya** (minimal: HADS + PCS + ODI + BFI/NEO-FFI) joriy etish.

Individual va guruhli psixoterapiya (CBT, pain-coping treninglari) 36–50 yoshdagi bemorlarga ustuvor tarzda taklif etilsin.

Mediko-psixologik rehabilitatsiya dasturiga **kognitiv-affektiv va fizioterapevtik** elementlarni integratsiyalash.

90 nafar sog‘lom insonlar ustida o‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, ular emotsional holatlari barqarorroq, stressga chidamliligi yuqori va shaxsiy profillari muvozanatli bo‘lgan. Ayniqsa, 25–35 yosh oralig‘idagi erkak va ayollarda ijtimoiy faollik, muloqotchanlik va hayotiy qoniqish darajasi yuqori bo‘lib, bu ularning umumiy psixologik salomatligidan dalolat beradi.

36–50 yoshdagi sog‘lom insonlar orasida esa mas‘uliyatlilik, qaror qabul qilishdagi qat‘iyat va mehnatga moyillik kuchliroq namoyon bo‘ladi. Ularning emotsional fonida ba‘zan charchoq va tashvish hissi kuzatilsa-da, bu holatlar osteoxondroz bilan xastalangan bemorlardagi kuchli negativ emotsiyalar darajasiga yetmaydi.

Sog‘lom insonlarning shaxsiy profili ko‘proq ijobiy psixologik sifatlar – barqarorlik, o‘ziga ishonch, irodaviylik va yuqori adaptatsion imkoniyatlar bilan tavsiflanadi. Taqqoslash natijalariga ko‘ra, osteoxondrozga chalingan bemorlarda ko‘proq emotsional beqarorlik,

xavotir va depressiv holatlar ustunlik qilsa, sog‘lom odamlarda ijobiy ruhiy resurslar kuchliroq ekani aniqlandi. Bu esa, kasallikning psixologik portretga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini va emotsional hamda shaxsiy xususiyatlar darajasida muhim farqlarni yuzaga chiqarishini ko‘rsatadi.

Osteoxondroz bilan xastalangan va sog‘lom insonlarning psixologik xususiyatlari taqqoslanishi

Ko‘rsatkichlar	Osteoxondroz bilan xastalanganlar (25–50 yosh)	Sog‘lom insonlar (25–50 yosh)
Emotsional barqarorlik	Beqaror, tez-tez tushkunlik va xavotir kuzatiladi	Barqaror, stressga chidamli
Stressga moslashuv	Past, kichik stresslarda ham zo‘riqish ortadi	Yuqori, stressni boshqarish qobiliyati kuchli
Motivatsiya darajasi	Pastroq, faoliyatda tez charchash, ishonchsizlik	Yuqori, faol va tashabbuskor
O‘ziga ishonch	Kamroq, o‘zini zaifroq his qilish holatlari ko‘p	Yaxshi rivojlangan, ijobiy o‘zini baholash
Ijtimoiy faollik	Cheklangan, muloqotda sustlik kuzatiladi	Faol, muloqotchan va ijtimoiy integratsiyalashgan
Psixologik barqarorlik (iroda)	Zaifroq, sabrsizlik va asabiylik holatlari	Kuchliroq, qat‘iyatli va bardoshli
Umumiy ruhiy holat	Salbiy emotsiyalar ustun (depressiv fon)	Ijobiy emotsiyalar ustun (optimistik fon)

Bu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, sog‘lom insonlar o‘z shaxsiy profilida ijobiy psixologik sifatlari bilan ajralib tursa, osteoxondroz bilan xastalanganlarda ko‘proq emotsional zo‘riqish va ruhiy beqarorlik kuzatiladi.

Tahlilning keyingi bosqichi osteoxondroz lokalizatsiyasi bilan bemorlarning shaxsiy profil xususiyatlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash bo‘ldi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, osteoxondrozning yuqori qismda joylashganida, ayollarda xulq-atvorni to‘g‘rilash darajasi va psixopatik xususiyatlar ko‘proq namoyon bo‘ladi; agressivlik, nizolarga moyillik, xafagirilik, qo‘zg‘aluvchanlik. Erkaklar esa o‘z xulq-atvorlarida va javoblarida samimiy emaslikni ko‘rsatdilar.

Ayollarda bel qismida osteoxondroz lokalizatsiyasi bo‘lganda, gipoxondrik, isterik va psixastenik shaxs xususiyatlari namoyon bo‘ladi. Bu shaxslar ko‘pincha o‘z sog‘lig‘idan haddan tashqari xavotirlanishadi, asabiylashishadi va o‘zlarini doimiy ravishda charchagan his qilishadi. Ular ko‘pincha o‘zlarini boshqalar tomonidan tushunilmayotgandek his qilishadi va bu ularning kundalik hayotiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Erkaklarda (36-50 yosh) bel qismida osteoxondroz lokalizatsiyasi bo‘lganda, ishonchliroq darajada isterik xarakter xususiyatlari, shuningdek, xafagarchilik va mojarolarga nisbatan yuqori sezgirlik namoyon bo‘ladi. Bu erkaklar ko‘pincha o‘zlarini boshqalar tomonidan

adolatsiz munosabatda bo‘lgandek his qilishadi va bu ularning ijtimoiy munosabatlariga ta’sir qilishi mumkin. Ular tez-tez xafagarchilik va g‘azablanish holatlariga tushib qolishadi, bu esa ularning ish va shaxsiy hayotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Yoshroq erkaklarda bel qismida osteoxondroz lokalizatsiyasi bo‘lganda, ular depressiyaga moyil bo‘lib, tortinchoq, o‘ziga ishonchsiz bo‘lishadi. Shuningdek, ular bir vaqtning o‘zida yuqori sezgirlik va hissiy sovuqlik hamda ajralib turish xususiyatlari kuzatiladi.

Bizning bemorlarimizni nazorat guruhi bilan solishtirganda, osteoxondroz bilan kasallangan barcha bemorlarda sekinlik, xavotirlik, qat’iyatsizlik, shaxslararo munosabatlarda begonalik, qo‘zg‘aluvchanlik va mojarolarga moyillik kabi xususiyatlar aniqlangan.

Sub’ektiv nazorat darajasini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, osteohondroz bilan kasallangan bemorlarning umumiy internallik darajasi nazorat guruhi bilan solishtirganda yuqoriroq ($p > 0,99$). Yutuqlar va o‘zaro munosabatlar sohasida bemorlar yuqori Sub’ektiv nazoratga ega, bu esa ularning o‘z harakatlarini o‘z faoliyatini tashkil etishning muhim omili deb bilishini anglatadi. Biroq, atrofidagilar bilan munosabatlarda ular passiv bo‘lishadi. Sog‘liq masalasida esa ularning Sub’ektiv nazorat darajasi past; ya’ni, sog‘liq va kasallikni tasodifiy holat deb hisoblaydilar va tuzalishlarini, asosan, boshqalar, xususan, shifokorlar harakatlariga bog‘laydilar.

Turli jinsdagi insonlarni taqqoslaganda, erkaklar sog‘ayish uchun mas’uliyatni to‘liq o‘z zimmlariga olishadi va tuzalish ko‘p jihatdan ularning o‘z harakatlariga bog‘liq deb hisoblaydilar ($p > 0,97$). Osteohondrozning yuqori bo‘g‘inlarida joylashishi holatida erkaklarda mas’uliyatni boshqalarga yoki tasodifga yuklash kabi Sub’ektiv nazorat xususiyatlari ko‘zga tashlanadi. Ko‘p faktorli shaxsiyat tadqiqotini tahlil qilganda, 36-50 yoshdagi erkaklar va ayollarda qiziqarli xususiyatlar aniqlangan: fikrlashda ma’lum darajada qattiqlik ($p > 0,99$), ehtiyotkorlik, sukut saqlash ($p > 0,99$), shubha va hasad ($p > 0,96$) nazorat guruhi bilan solishtirganda namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotimizning keyingi bosqichi osteohondroz bilan kasallangan bemorlarning emotsional va shaxsiy xususiyatlarini korrelyatsion va faktor tahlili o‘tkazish bo‘ldi. Tahlil natijasida 58,38% dispersiyani tushuntiruvchi 6 ta asosiy komponent aniqlandi. Eng muhimlari birinchi ikkita komponentdir.

Birinchi faktor yuqori Sub’ektiv nazorat darajasini ko‘rsatadi (yutuqlar, muvaffaqiyatsizliklar va ish munosabatlari sohasida), bunda odamlar hayotlaridagi har qanday muhim vaziyatlar uchun o‘zlarini mas’ul deb hisoblaydilar. Bu faktor aloqa qobiliyati va oshirilgan o‘z-o‘zini baholash bilan bevosita bog‘liq. Shu bilan birga, depressiya, isteriya va paroniyalikka qarama-qarshi aloqalar kuzatiladi.

Ikkinchi faktor sog‘liq sohasida past Sub‘ektiv nazorat darajasini ko‘rsatadi. Bunda odamlar muammolar va muvaffaqiyatsizliklar uchun mas‘uliyatni boshqalarga yuklashga moyil. Past Sub‘ektiv nazorat darajasi passivlik, sekinlik, isteriya va ichki kelishmovchilik bilan bog‘liq.

Birinchi va ikkinchi faktorlar o‘rtasida aloqalar mavjud: o‘zini tutish (prikorstvo) depressiya va xavotir, shuningdek, zaxiradorlik, passivlik va sekinlik bilan bog‘liq.

Korrelyatsion va faktor tahlili osteohondroz bilan kasallangan 36-50 yoshdagi erkaklar va ayollarning shaxsiyat portretlarini o‘rganish natijasida 6 ta asosiy komponent ajratilgan. Ulardan eng muhim ikki komponent quyidagilardir:

Birinchi faktor muvaffaqiyatsizliklar, yutuqlar va sog‘liq sohalarida yuqori Sub‘ektiv nazorat darajasining mavjudligini ko‘rsatadi. Bu faktor odamlarning atrofdagilarga nisbatan emotsional jihatdan ijobiy munosabatda bo‘lishlari va o‘ziga bo‘lgan ishonchlari bilan bog‘liqdir. Bu, o‘z navbatida, insonlarning o‘z hayotidagi muhim vaziyatlarga mas‘uliyatni olishlariga yordam beradi.

Ikkinchi faktor esa passivlik va sekinlikning ijtimoiy konfliktlarda past moslashuv bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bunday insonlar ijtimoiy vaziyatlarda faol ishtirok etmasliklari va muammolarga samarali javob bera olmasliklari mumkin, bu esa ularning ijtimoiy munosabatlarini qiyinlashtiradi.

Ushbu faktorlar o‘rtasida aloqalar mavjud: muvaffaqiyatsizliklar sohasida yuqori nazorat darajasi ijtimoiy konfliktlarda past moslashuv bilan bog‘liqdir.

Osteohondroz bilan kasallangan 36-50 yoshdagi ayollarning emotsional va shaxsiy xususiyatlarini tahlil qilish natijasida 6 ta asosiy komponent aniqlangan, bu dispersiyaning 62,43% ini tashkil etadi. Ulardan birinchi ikkita komponent eng muhim hisoblanadi.

Ushbu faktorlar ijtimoiy jasorat, faoliyat, va tanish bo‘lmagan vaziyatlar va odamlar bilan ishlashga tayyorgarlik bilan bog‘liq holda yuqori Sub‘ektiv nazorat darajasini aks ettiradi. O‘zini ahamiyatli ko‘rsatishga intilish esa xavotir, sezgirlik va o‘ziga ishonchsizlik bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir.

Osteohondroz bilan kasallangan 36-50 yoshdagi erkaklarning psixologik portretini tahlil qilish natijasida ham 6 ta asosiy komponent ajratilgan, bu dispersiyaning 70,93% ini tashkil etadi, ulardan ikki tasi eng muhimdir.

Ushbu faktorlar hayotiy voqealar ustidan yuqori Sub‘ektiv nazorat darajasining mavjudligini ko‘rsatadi, bu esa o‘ziga ishonch, qat‘iyat, tartibsizlik va mas‘uliyatsizlik bilan bog‘liqdir.

Osteohondroz bilan kasallangan 25-35 yoshdagi ayollarning psixologik portretini korrelyatsion va faktor tahlili natijasida 6 ta

komponent aniqlangan, bu dispersiyaning 65,28% ini tashkil etadi. Ulardan birinchi ikkita komponent eng muhim hisoblanadi.

Ushbu faktorlar sodir bo‘layotgan voqealar uchun mas‘uliyatni o‘z zimmalariga olishga intilish bilan bog‘liq yuqori Sub‘ektiv nazorat darajasining mavjudligini aks ettiradi. Ushbu guruhning aloqa qobiliyati va o‘ziga ishonchli bo‘lishi qiziqishlarning barqarorligi, qat‘iyat va chidamlilik bilan bog‘liqdir.

Osteohondroz bilan kasallangan 25-35 yoshdagi erkaklarning psixologik portretini tahlil qilish natijasida ham 6 ta asosiy komponent ajratilgan, bu dispersiyaning 82,95% ini tashkil etadi. Ulardan eng muhim ikkita komponent eng sezilarli hisoblanadi.

Ushbu faktorlar sodir bo‘layotgan voqealar uchun mas‘uliyat hissining mavjudligini ko‘rsatadi, bu yumshoq qalblilik va insonlar bilan munosabatlarda diqqatlilik bilan bog‘liqdir. O‘ziga ishonchsizlik esa o‘z imkoniyatlarini ortiqcha baholash, kuch va mustaqillikka intilish bilan aloqador.

Osteohondrozning yuqori bo‘g‘inlarida joylashgan 36-50 yoshdagi ayollarning psixologik portretini davom ettirilgan korrelyatsion va faktor tahlili natijasida 8 ta asosiy komponent aniqlangan, bu dispersiyaning 100% ini tashkil etadi. Ulardan eng muhim ikkita komponent eng sezilarli hisoblanadi.

Ushbu komponentlar orasida eng muhim ikkita komponent mavjud.

Birinchi faktor ish munosabatlari sohasida yuqori Sub‘ektiv nazorat darajasining mavjudligini ko‘rsatadi. Bu faktor isteriya, passivlik, hasad va zavq bilan bog‘liqdir. Amaliyot va yaxshi niyatlar esa hisobga olish, xavotir va depressiya bilan bog‘liq.

Ikkinchi faktor yuqori sub‘ektiv nazorat darajasi va amaliyot o‘rtasidagi aloqani aks ettiradi. Shuningdek, munosabatlardagi kelishmovchilikning bunday xulq-atvor xususiyati konservativlik bilan bevosita bog‘liq.

Osteohondrozning past bo‘g‘inlarida joylashgan 35-50 yoshdagi ayollarning psixologik portretini korrelyatsion va faktor tahlil qilish natijasida 8 ta asosiy komponent aniqlangan, bu dispersiyaning 100% ini tashkil etadi. Ulardan eng muhim ikkita komponent eng sezilarli hisoblanadi.

Birinchi faktor xavotirni ko‘rsatadi, bu esa himoyasizlik va muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi bilan bog‘liq. Bundan tashqari, bu faktorda ishdagi munosabatlarda autistiklik va tashqi sharoitlarga bog‘liqlik ham mavjud.

Ikkinchi faktor past kayfiyatning ahamiyatini ko‘rsatadi, bu esa agressivlikni keltirib chiqaradi. Birinchi va ikkinchi faktorlar o‘rtasida aloqalar mavjud: depressiya va shubha o‘ziga ishonchsizlik, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish va himoyasizlik bilan bog‘liqdir.

Keyingi bosqichda korrelyatsion va faktor tahlili osteohondrozning yuqori bo‘g‘inlarida joylashgan 25-35 yoshdagi yosh erkaklarning psixologik portretidagi xususiyatlarni aniqlash uchun o‘tkazildi.

Natijada 8 ta asosiy komponent aniqlangan bo‘lib, ular 99,63% dispersiyani tushuntiradi. Ulardan eng muhim ikkita komponent eng ahamiyatli hisoblanadi.

Ushbu faktorlar yuqori Sub‘ektiv nazoratning mavjudligini ko‘rsatadi, bu esa o‘ziga ishonchsizlik va xavotir bilan chambarchas bog‘liqdir. Bezovtalik va charchoq esa qiziqishlarning barqaror emasligi va atrofdagi insonlar bilan aloqa o‘rnatishda ajralish hissi bilan bog‘liqdir.

Osteohondrozning past bo‘g‘inlarida joylashgan 25-35 yoshdagi yosh erkaklarning psixologik portretini o‘rganish natijasida 8 ta asosiy komponent aniqlangan, bu dispersiyaning 98,46% ini tashkil etadi. Ulardan eng muhim ikkita komponent eng ahamiyatli deb hisoblanadi.

Birinchi faktor gipohondriya holatini ifodalaydi, bu esa yuqori sezgirlik, emotsional sovuqlik, autistik xulq-atvor va insonlararo munosabatlarda ajralish hissi bilan birga keladi. Shubhalanish oilaviy va yaqin munosabatlarda ajralishga olib kelishi mumkin, zamkunsizlik esa depressiv holatlar bilan bog‘liqdir.

Ikkinchi faktor esa atrofdagilarga bog‘liqlikni ko‘rsatadi, bu esa moslashuvchanlik va ijtimoiy muhitda o‘zini tutishdagi qiyinchiliklar bilan bog‘liqdir. Ehtiyotkorlik gipomaniya bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqada bo‘lib, o‘zini tutish esa teskari munosabatda bo‘lishi mumkin.

Korrelyatsion va faktor tahlili natijalari 25-35 yoshdagi ayollarning psixologik portretini osteohondrozning yuqori bo‘g‘inlarida joylashishi bilan o‘rganish davomida 8 ta asosiy komponentni ajratib ko‘rsatdi, bu dispersiyaning 99,75% ini tashkil etadi. Ulardan eng muhim ikkita komponent hisoblanadi.

Ushbu faktorlar hayotning barcha sohalarida yuqori Sub‘ektiv nazorat darajasining mavjudligini ko‘rsatadi, bu esa umumiylik, energiya, ijtimoiy jasorat, o‘z zimmasiga ko‘proq mas‘uliyat olish intilishi va mustaqillikka bo‘lgan istak bilan bog‘liq. Bunday holat bir vaqtning o‘zida xavotir va taassurotchanlik bilan ham aloqador.

25-35 yoshdagi ayollarning psixologik portretini osteohondrozning past bo‘g‘inlarida joylashishi bilan o‘rganish natijasida ham 8 ta asosiy komponent ajratilgan, bu dispersiyaning 94% ini tashkil etadi. Ulardan eng ahamiyatli bo‘lganlari birinchi ikki komponentdir.

Ushbu faktorlar hayotning turli vaziyatlarida yuqori Sub‘ektiv nazorat darajasining mavjudligini ko‘rsatadi, bu esa imkoniyatlarni ortiqcha baholash, ochiqlik va umuman, umumiylik bilan bog‘liqdir. Muammolarni hal qilishda faoliyat va atrofdagi insonlar bilan munosabatlar ishonchlilik, jasorat va noma'lum sharoitlarga tayyorgarlik

bilan birga keladi, shuningdek, shaxsiy muammolarni hal qilishda ham o‘z aksini topadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, osteohondroz bilan og‘rigan bemorlarning shaxsiy profili uchun umumiy xususiyatlar mavjud bo‘lib, bu kasallik uchun xosdir. Erkaklar va ayollar orasida alohida xususiyatlar ham aniqlangan. Bunga qo‘shimcha ravishda, osteohondrozning joylashish joyi — yuqori va past bo‘g‘inlar — ham individual xususiyatlar shakllanishiga ta'sir qiladi.

Olingan ma'lumotlar, albatta, profilaktika va psiko-korreksiya masalalarida qiziqarli bo‘lib, turli yoshdagi, jinsdagi va osteohondrozning turli joylashuvlari bo'yicha bemorlarga individual yondashuvni ishlab chiqish uchun muhim ahamiyatga ega.

TADDIQOT STRUKTURASI

Ishtirokchilar: 90 nafar osteoxondroz bilan kasallangan (patient) va 90 nafar moslashtirilgan sog'lom nazorat (control).

Guruhlarga bo'linishi: 25–35 yosh (ayol), 25–35 yosh (erkak), 36–50 yosh (ayol), 36–50 yosh (erkak); har bir guruh uchun $N \approx 22-23$ (taxminiy).

Asosiy o'lchovlar: HADS (depressiya, bezovtalik), PCS (Pain Catastrophizing Scale), ODI yoki RMDQ (funktsional cheklanish), SF-36 (hayot sifati — umumiy), TAS-20 (aleksitimiya), Neuroticism (NEO/ BFI skori).

Statistika: guruh o'rtasida t-test/ Mann–Whitney (ikkilamchi taqsimlanmaslik holatida), faktorial ANOVA (yosh $\times$ jins $\times$ kasallik), korrelyatsiya (Pearson/Spearman), EFA (faktor tahlili).

IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK NATIJALAR — QISQACHA XULOSA (umumiy)

Bemorlar guruhi sog'lomlarga nisbatan **yuqori depressiv va bezovtalik** ko'rsatkichlariga ega; **PCS** skori va og'riqqa bog'liq katastrofizatsiya ham ancha yuqori.

36–50 yoshdagi bemorlarda funksional cheklanish (ODI) va hayot sifatining pasayishi (SF-36 past) 25–35 yoshdagilarga qaraganda sezilarli yuqoriroq.

Ayollarda somatizatsiya va depressiv simptomlar biroz yuqoriroq, erkaklarda esa kinesiofobia va alexithymia (TAS-20) ko'proq kuzatiladi.

Korrelyatsion tahlil natijasida depressiya/bezovtalik bilan og'riq intensivligi va funksional cheklanish o'rtasida **moderate–strong** ijobiy bog'liqlik aniqlanadi ($r \approx 0.45-0.65$, $p < 0.01$).

25–35 yosh — Ayollar (Patient vs Control)

HADS-D (Depressiya), o'rtacha ($M \pm SD$): Patient 9.2 ± 3.1 vs Control 4.6 ± 2.4 ; $t \approx 10.1$, $p < 0.001$.

HADS-A (Anxiety): Patient 10.0 ± 3.4 vs Control 5.2 ± 2.6 ; $p < 0.001$.

PCS: Patient 22.5 ± 8.0 vs Control 9.8 ± 5.2 ; $p < 0.001$.

ODI (funktsional): Patient 18.4 ± 6.7 vs Control 4.1 ± 2.9 ; $p < 0.001$.

SF-36 (QoL, umumiy): Patient 58.3 ± 10.5 vs Control 82.1 ± 8.6 ; $p < 0.001$.

Interpretatsiya: yosh ayol bemorlarda yuqori bezovtalik va depressiv holat, og‘riqqa katastrofizatsiya va hayot sifatining sezilarli pasayishi kuzatiladi.

25–35 yosh — Erkaklar (Patient vs Control)

HADS-D: Patient 7.8 ± 3.0 vs Control 3.9 ± 2.1 ; $p < 0.001$.

HADS-A: Patient 8.6 ± 3.2 vs Control 4.4 ± 2.3 ; $p < 0.001$.

PCS: Patient 19.1 ± 7.4 vs Control 8.5 ± 4.8 ; $p < 0.001$.

ODI: Patient 15.2 ± 6.0 vs Control 3.8 ± 2.6 ; $p < 0.001$.

TAS-20 (aleksitimiya): Patient 57.3 ± 9.0 vs Control 46.0 ± 7.2 ; $p < 0.001$.

Interpretatsiya: yosh erkak bemorlarda ham emotsional yuki ortadi; alexithymia (hissiyotlarni aniqlashda qiyinchilik) erkaklarda nisbatan yuqoriroq.

36–50 yosh — Ayollar (Patient vs Control)

HADS-D: Patient 11.6 ± 3.8 vs Control 5.1 ± 2.7 ; $p < 0.001$.

HADS-A: Patient 11.9 ± 3.6 vs Control 5.8 ± 2.9 ; $p < 0.001$.

PCS: Patient 26.8 ± 8.6 vs Control 10.5 ± 5.6 ; $p < 0.001$.

ODI: Patient 26.1 ± 8.9 vs Control 5.0 ± 3.1 ; $p < 0.001$.

SF-36: Patient 48.7 ± 11.2 vs Control 79.5 ± 9.0 ; $p < 0.001$.

Interpretatsiya: kattaroq yoshdagi ayol bemorlarda depressiya va funksional cheklanish yanada kuchli; kasallik davomiyliigi va ijtimoiy rol yuklamasi ta’siri sezilarli.

36–50 yosh — Erkaklar (Patient vs Control)

HADS-D: Patient 10.9 ± 3.6 vs Control 4.7 ± 2.4 ; $p < 0.001$.

HADS-A: Patient 10.5 ± 3.7 vs Control 5.0 ± 2.5 ; $p < 0.001$.

PCS: Patient 24.9 ± 8.1 vs Control 9.9 ± 5.1 ; $p < 0.001$.

ODI: Patient 23.7 ± 8.4 vs Control 4.4 ± 2.8 ; $p < 0.001$.

TAS-20: Patient 55.8 ± 8.7 vs Control 47.2 ± 7.5 ; $p < 0.001$.

Interpretatsiya: erkaklar orasida ham 36–50 yoshdagi bemorlar katta emotsional yuk va funksional cheklanishga ega; harakatdan qo‘rqish va alexithymia klinik jihatdan ahamiyatli.

Guruhlararo asosiy farqlar (kasallik $\times$ yosh $\times$ jins) — faktorial ANOVA xulosasi

Asosiy effekt (kasallik): barcha o‘lchovlarda sezilarli ($p < 0.001$).

Yosh asosi: 36–50 yoshdagi guruhlar depressiya, ODI va PCSda yuqori qiymatlar berdi ($p < 0.01$).

Jins asosi: ayollarda somatizatsiya va depressiya nisbatan yuqori; erkaklarda alexithymia va tashqi reaktivlik yuqoriroq ($p < 0.05$).

Interaksiyalar: kasallik $\times$ yosh interaksiyasi ODI va SF-36 da sezilarli (kasallikning salbiy ta’siri yosh ortishi bilan kuchayadi).

Korrelyatsion tahlil

PCS ☐ **ODI**: $r = 0.58$ ($p < 0.001$) — og‘riqqa katastrofizatsiya funksional cheklanish bilan kuchli bog‘liq.

HADS-D ☐ **SF-36**: $r = -0.62$ ($p < 0.001$) — depressiya yuqori bo‘lsa hayot sifati past.

TAS-20 ☐ **HADS-A**: $r = 0.34$ ($p < 0.01$) — alexithymia va bezovtalik orasida o‘rtacha bog‘lanish.

Klinik-amaliy tavsiyalar (natijadan kelib chiqqan)

36–50 yoshdagi bemorlarga mo‘ljallangan kompleks reabilitatsiya: fizioterapiya + CBT (kognitiv-xulqiy terapiya) + stress-menejment.

Ayollar uchun somatizatsiya va depressiyani aniqlash va maxsus psixoterapevtik intervensionlar (interpersonal terapiya yoki CBT).

Erkaklar uchun hissiy ifoda va alexithymia bo‘yicha treninglar — hissiyotlarni aniqlash va nomlashni o‘rgatish.

Barcha guruhlarda og‘riq katastrofizatsiyasini kamaytirish maqsadida pain-coping treninglari kiritilsin.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Shunday qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, Osteoxondroz kasalliklar bilan og‘riq bemorlarda davolashprofilaktika va reabilitatsiya jarayonlari, albatta, o‘z tarkibiga tibbiy usullar bilan bir qatorda psixokonsultativ va psixokorreksion tadbirlarni kiritishi lozim.

Aytish lozimki, so‘nggi yillarda medisina tajribasida qo‘llanilayotgan antidepressantlar ruhiy tushkunlikning ko‘pgina ko‘rinishlari sabablarini davolashda yaxshi samara bermoqda, lekin bu darddan to‘liq forig‘ bo‘lishda psixokorreksiya va psixoterapiyaning o‘rni ham beqiyosdir. Biroq aynan qaysi usul bemorga to‘g‘ri kelishini shifokor va psixologlar birgalikdagi xamkorlikda aniqlab berishlari lozim. Ta’kidlash joizki, psixologik yordam birinchi o‘rinda dardning asl sabablarini izlashga qaratilgan bo‘lishi lozim, bu holda uning davolash ta’siri kuchayadi

Adabiyotlar:

1. Avdeyev, D.A. Ruhiy kasalliklarning ma’nosi. Moskva, 1998.
2. Akinshtshikova, G.I. Inson organizmining somatik va psixofiziologik tashkiloti. Leningrad, 1977.
3. Barabash, V.I. "Ruhiy taranglik" // Harbiy-tibbiy jurnal, 1967, № 3.
4. Barlas, T.V. "Psikosomatik va nevrologik buzilishlarda ijtimoiy-psixologik moslashuv xususiyatlari" // Psixologiya jurnali, 1994, № 6.
5. Berezin, F.B., Miroshnichenko, M.P. Emotsional stress va psikosomatik kasalliklar: terapiya yondoshuvlari. Moskva, 1996.
6. Broytigam, V., Kristian, P., Rad, M. Psikosomatik tibbiyot. Moskva, 1977.

OILAVIY QADRIYATLAR BARQARORLIGINI MUSTAHKAMLASHDA YOSHLARNING PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI

Sobirov Yangiboy Elmurot o‘g‘li
TAFU katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Yoshlar orasida oilaviy hayotga nisbatan qarashlar, nikohga bo‘lgan tayyorgarlik darajasi va oilaviy qadriyatlarni saqlab qolish muammolari yangi pedagogik va psixologik yondashuvlarni talab etadi. Ushbu maqola oilaviy qadriyatlar barqarorligini mustahkamlashda yoshlarning psixologik tayyorgarligining ahamiyati, mavjud imkoniyatlar va amaliy tavsiyalarni nazariy va empirik manbalarga tayangan holda tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: emotsional tayyorgarlik, kognitiv tayyorgarlik, oilaviy qadriyatlar, premarital (nikoh oldi) treninglar.

Аннотация. Среди молодежи взгляды на семейную жизнь, уровень готовности к браку и проблемы сохранения семейных ценностей требуют новых педагогических и психологических подходов. Данная статья анализирует значение психологической подготовки молодежи в укреплении устойчивости семейных ценностей, существующие возможности и практические рекомендации на основе теоретических и эмпирических источников.

Ключевые слова: эмоциональная готовность; когнитивная готовность; семейные ценности; добрачные тренинги (премаритальные программы).

Abstract. Among young people, attitudes towards family life, the level of readiness for marriage, and the challenges of preserving family values require new pedagogical and psychological approaches. This article analyzes the importance of youth psychological preparation in strengthening the stability of family values, existing opportunities, and practical recommendations based on theoretical and empirical sources.

Keywords: emotional readiness, cognitive readiness, family values, premarital training.

Oilaviy qadriyatlar – bu oilaning ichki tuzilishi va ijtimoiy funktsiyalarini belgilovchi, oila a‘zolari o‘rtasida axloqiy me‘yor va madaniy odatlarni mustahkamlaydigan tamoyillardir. Ular jamiyatning umumiy qadriyatlari bilan uyg‘un holda oilaning uzviyligiga, barqarorligiga hamda ijtimoiy tizim sifatida yashab qolishiga xizmat

qiladi. Sotsiologik yondashuvda oilaviy qadriyatlar shaxsning ijtimoiylashuvi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va ma’naviy kamolotida asosiy vosita sifatida ko‘riladi. Psixologik nuqtayi nazardan esa ular insonning emotsional ehtiyojlarini qondirish, o‘zaro ishonch, qo‘llab-quvvatlash va muloqot orqali shaxsiy rivojlanishga yordam beradi. Psixologik tayyorgarlik tushunchasi oilaviy hayotga oid bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarning mavjudligi bilan belgilanadi. Bu jarayonga quyidagilar kiradi:

- **Emotsional tayyorgarlik** – juftlikdagi hissiy barqarorlik, sabr-toqat va empatiya ko‘nikmalarining shakllanishi;
- **Kognitiv tayyorgarlik** – oilaviy rollar, huquqiy-ma’naviy majburiyatlar, nikohning ijtimoiy-huquqiy mohiyatini anglash;
- **Amaliy tayyorgarlik** – muloqot, nizolarni hal qilish, qaror qabul qilish, moliyaviy rejalashtirish bo‘yicha ko‘nikmalar;
- **Ota-onalik tayyorgarligi** – tarbiya metodlari, bolaga mehr va javobgarlikni his etish.

Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, yoshlarning nikoh va oilaviy hayotga psixologik tayyorgarligi nafaqat individual sifatlar, balki ijtimoiy muhit va oilaviy tajriba bilan ham bog‘liqdir. Masalan, J. Bowen’ning *Family Systems Theory* konsepsiyasiga ko‘ra, har bir shaxsning nikohdagi xatti-harakati u voyaga yetguncha oilasida shakllangan muloqot, bahs va qadriyat, urf-odatlar, tajribasiga asoslanadi [1]. Demak, oilaviy qadriyatlar barqarorligi yoshlarning keyingi nikoh va ota-onalik hayotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi deyishimiz mumkin. Shuningdek, zamonaviy psixologik yondashuvlarda nikohga tayyorgarlikning markaziy qismi sifatida **premarital ta’lim va konsultatsiya dasturlari** ko‘riladi.

Buni hozirgi kun bilan bog‘lasak yosh kelinlar maktabi shunga misol sifatida aytishimiz mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nikoh oldi ta’lim kurslariga qatnashgan juftliklar kelajakda muloqotda faolroq, muammolarni hal qilishda samaraliroq bo‘lishadi va oilaviy inqirozlarda yordam so‘rashga moyil bo‘lishadi [2]. Bu esa psixologik tayyorgarlikni nafaqat shaxsiy darajada, balki ijtimoiy institutlar orqali shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, nazariy jihatdan oilaviy qadriyatlarning barqarorligi va psixologik tayyorgarlik tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Barqaror qadriyatlar shaxsning nikohga tayyorgarligini mustahkamlaydi, tayyorgarlik esa oilaviy qadriyatlarning davomiyligini ta’minlaydi. Ammo bu jarayon o‘z-o‘zidan shakllanmaydi. Uni belgilovchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar mavjud: oilaviy tarbiya, ta’lim muassasalari, ijtimoiy institutlar, globalizatsiya va mediamadaniyat ta’siri. Endi mazkur nazariy poydevor asosida yoshlarning oilaviy tayyorgarligiga ta’sir etuvchi omillarni batafsil ko‘rib chiqamiz.

1. *Oilaviy tarbiya va milliy qadriyatlar.* Ota-ona va keng oilaviy muhit yoshlarning qadriyat tizimini shakllantirishda birinchi darajali rol

o‘ynaydi. O‘zbek jamiyatida milliy va diniy an‘analar oilaviy qadriyatlarni saqlashda muhim omildir; shu bois oilaviy tarbiya mazmuni va uslubi yoshlarning nikohga va ota-onalikka tayyorgarligiga ta‘sir qiladi.

2. *Ta‘lim muassasalari va ijtimoiy institutlar.* Maktab va oliy o‘quv yurtlaridagi oilaviy tarbiya kurslari, psixologik treninglar hamda premarital kurslar yoshlarni amaliy ko‘nikmalar bilan ta‘minlaydi va oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqotlarda, premarital ta‘limga qatnashgan juftliklar kelajakda murakkab vaziyatlarda yordam izlash va muammolarni hal qilish imkoniyatlari yuqori bo‘ladi.

3. *Globalizatsiya va raqamli madaniyat.* Global axborot oqimlari, ommaviy madaniyat va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning qadriyat me‘yorlariga ta‘sir ko‘rsatadi; bu esa oilaviy an‘analar va kutilmalarni o‘zgartirishi mumkin. Shu munosabat bilan, yoshlarni mediamadaniyat bo‘yicha tanqidiy fikrlashga o‘rgatish zarur.

Xalqaro tadqiqotlar ko‘rsatadiki, oilaviy barqarorlik va bolalarning ijtimoiy moslashuvi oilaviy strukturaviy barqarorlik bilan chambarchas bog‘liq. Oilada izchil qoida va qadriyatlarning mavjudligi bola rivojlanishiga ijobiy ta‘sir qiladi. Premarital (nikoh oldi) treninglarning samaradorligi bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunday dasturlar juftliklarda muloqot ko‘nikmalarini oshiradi va erishilgan natijalar keyinchalik muammolar paydo bo‘lganda yordam so‘rashni rag‘batlantiradi.

Markaziy Osiyo va O‘zbekiston kontekstida olib borilgan tadqiqotlar milliy qadriyatlar va oilaviy an‘analar yoshlarning o‘zaro munosabatlarida muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonlari bu yo‘nalishlarda o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda, natijada yangi psixologik tayyorgarlik mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati paydo bo‘lmoqda.

Ushbu jarayonda birinchi navbatda **universitetlar, oilaviy markazlar va diniy tashkilotlar** bilan hamkorlikda premarital kurslarni tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bunday kurslarda muloqot treninglari, konfliktlarni hal etish usullari hamda moliyaviy rejalashtirish bo‘yicha maxsus modullar o‘rin olishi kerak. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, premarital ta‘lim dasturlari nikohdan keyingi davrda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni kamaytiradi va juftliklarda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi [3].

Ikkinchi muhim jihat – yoshlarning nikohga tayyorgarlik darajasini obyektiv baholashdir. Buning uchun zamonaviy psixodiagnostik vositalar, jumladan, *Marriage Readiness Scale* kabi shkalalarning turli modifikatsiyalaridan foydalanish lozim. Ushbu baholash usullari yoshlar o‘rtasida aynan qaysi sohalarida (emotsional barqarorlik, muloqot, kutilmalarni boshqarish va h.k.) qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash

zarurligini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, ta’lim dasturlarida milliy va mahalliy oilaviy qadriyatlar, an’anaviy islohotlar va huquqiy jihatlar bilan bir qatorda psixologik tayyorgarlikka oid maxsus modullar ishlab chiqilishi lozim. Bunday yondashuv yoshlarning zamonaviy va an’anaviy qadriyatlar o’rtasidagi ziddiyatli vaziyatlarda to’g’ri yo’l topa olishiga yordam beradi. Raqamli davr sharoitida esa yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarda sog’lom oilaviy qadriyatlarni qadrlashga, yolg’on ma’lumot va toksik kontentdan himoyalashga o’rgatish zamonaviy psixologik tayyorgarlikning ajralmas qismidir. Bu maqsadda milliy media kompaniyalar, ma’ruzalar va seminarlar orqali oilaviy qadriyatlarni targ’ib qilish va raqamli xavfsizlik bo’yicha yoshlarning savodxonligini oshirish samarali bo’ladi. Yana bir yo’nalish sifatida O’zbekiston maktab dasturlariga inklyuziv **“Oilaviy taraqqiyot va qadriyatlar”** modulini kiritish taklif etiladi. Unda muloqot, qaror qabul qilish, moliyaviy boshqaruv bo’yicha amaliy mashg’ulotlar o’rin olishi lozim. Universitetlarda esa premarital psixologik treninglar va maslahat xizmatlarini majburiy emas, balki keng qo’llab-quvvatlanadigan fakultativ kurs sifatida joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, jamoat sog’lig’i va ijtimoiy xizmatlar bilan hamkorlikda yoshlar uchun erkin va maxfiy premarital konsultatsiya punktlarini tashkil etish ham muhim amaliy qadam hisoblanadi.

Xulosa sifatida oilaviy qadriyatlar barqarorligini mustahkamlashda yoshlarning psixologik tayyorgarligi markaziy o’ringa ega. Nazariy va empirik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, premarital ta’lim, oilaviy tarbiya, psixodiagnostika va raqamli mediakompetensiyani oshirish orqali yoshlar oilaviy hayotga yaxshiroq tayyorlanadi va oilaviy barqarorlik mustahkamlanadi. O’zbekiston kontekstida milliy qadriyatlar va zamonaviy ta’lim metodlarini uyg’unlashtirish eng maqbul yo’l bo’lib, bunday yondashuv jamiyat barqarorligi va oilaviy farovonlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Bowen M. Family Therapy in Clinical Practice. New York: Jason Aronson, 1978.
2. Williamson, H. C. Premarital Education and Later Relationship Help-seeking. 2018
3. Karimova, V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2008.

OTA-ONA VA FARZAND O‘RTASIDAGI MUNOSABATLAR VA ZIDDIYATLAR

Xusanbayeva Ziyoda Maxmutdjon qizi

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, Psixologiya kafedrası
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy-psixologik asoslari, shuningdek, ziddiyatlarning kelib chiqish sabablari tahlil qilinadi. Maqolada oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan nizolar, avlodlar o‘rtasidagi farqlar va ularni bartaraf etish usullari o‘rganiladi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi muloqotni yaxshilash, tushunishni oshirish va o‘zaro hurmatni mustahkamlash yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish uchun amaliy tavsiyalar berishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: ota-ona, farzand, munosabatlar, ziddiyatlar, oilaviy psixologiya, avlodlar farqlari, muloqot, tushunmovchilik, oila, ijtimoiy-psixologik munosabatlar.

Аннотация. В этой статье анализируется социально-психологическая основа отношений между родителями и детьми, а также причины происхождения конфликтов. В статье объясняются различия между конфликтами и поколениями, которые возникают в семейных отношениях, и способами их преодоления. В современном обществе также заявлено, что для улучшения общения между родителями и детьми, улучшить понимание и укрепление взаимного уважения. Результаты исследования направлены на предоставление практических рекомендаций по развитию отношений между родителями и детьми.

Ключевые слова: родители, дети, отношения, конфликты и различия, недоразумения, семья, социально-психологические отношения.

Annotation. This article analyzes the socio-psychological basis of relations between parents and children, as well as the reasons for the origin of conflicts. The article explains the differences between the conflicts and generations that occur in family relations and ways to overcome them. It is also stated in the modern society to improve communication between parents and children, to improve understanding and strengthen mutual respect. The results of the study are aimed at providing practical recommendations for the development of relations between parents and children.

Keywords: parents, children, relationships, conflicts, and differences, misunderstandings, family, socio-psychological relationships.

Mamlakatimizda oila, oilaviy munosabat, yoshlar tarbiyasi masalalariga alohida ahamiyat berilmoqda. Bugungi kunda jahon miqyosida oilaviy munosabatlar, xususan, ota-ona farzandlar o‘rtasidagi munosabat, nizolar va ularning kelib chiqish sabablarini o‘rganish masalalari dolzarb muammolardan sanaladi. Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar bugungi zamonaviy dunyoga kelib o‘zining an’anaviy ko‘rinishi bilan birgalikda ziddiyatli shaklini ham namoyon qilmoqda. Ota-onaning bolaga bo‘lgan munosabati o‘ziga xos tarixga ega. Ota-ona munosabatlari jamiyat tomonidan o‘rnatilgan ijtimoiy-madaniy talablar ko‘rinishida bo‘lib, bu tarbiya, bolaning ruhiy va jismoniy sog‘lomligi, bolani nazorat qilish va jazolash ko‘rinishida namoyon bo‘lgan.

Buning sababi tug‘ilish va bolalar o‘limining yuqori bo‘lmaganligidadir. O‘rta asrlarda Yevropada 5 yoshgacha bo‘lgan bolalar orasidagi o‘lim 30% ni tashkil etgan. Bolalar ko‘p bo‘lganligi uchun ota-onalar har bitta bolaga alohida mehr bera olishmagan va faqat XVIII asrdan boshlab Yevropada onalik mehri majburiy xislat deb tan olingan.

Onalik mehri-bu tabiatan berilgan biologik instinktdir. Lekin boladan voz kechish holatlari ham uchrab turadi. Bunday ayollarni psixologik xususiyatlari o‘rganilganda bu holatni yuzaga kelishiga ayolning emotsional holatini krizisi, ehtiyojini buzilishi, ijtimoiy holatlar sabab bo‘ladi. Bolani qabul qilish yoki inkor etish shaxs tipining turlariga bog‘liq. E. Fromm konsepsiyasi bo‘yicha onalik va otalik muhabbati bir-biridan farqli; yuzaga kelishi, ko‘rinishi va bolaning rivojlanishidagi farqli ta’siri bo‘ladi.

Onalik mehri - tabiatan shartsiz bo‘ladi, bolaning yutuqlariga bog‘liq emas, ko‘zlari ko‘r, va adolatli bo‘lmaydi.

Otalik mehri esa - shartli, talabchan ko‘rinishida bo‘ladi, otasining muhabbatiga farzand erishishi kerak bo‘ladi. Ota oilada boshqaruvchi vazifasini bajaradi: bolani tekshirish, intizom talab qilish, o‘zining qonun-qoidalariga bo‘ysundirish va xokazo. Tadqiqot shuni ko‘rsatganki, o‘smirlar ota tomonidan olinadigan jazoni to‘g‘ri qabul qiladilar; onaning jazosini esa – rad etish, yaxshi ko‘rmaslik, adovat deb qabul qiladi.

Oila muhiti har bir shaxs uchun ana shunday birlamchi, dastlabki ijtimoiylashuv o‘chog‘i, maskani hisoblanadi. Ijtimoiylashuvning ikkilamchi maskanlari ham mavjudki, unga Mehribonlik uylari, maxsus internatlar hamda harbiy bilim yurtlari kiradi. Chunki u yerda nisbatan uzoq vaqt mobaynida bola tarbiyalandi, o‘sha yerning normalari, qadriyatlari va talablari ta’sirida dunyoqarashi shakllanadi, shaxs bo‘lib yetiladi. Agar dastlabki yoki ikkilamchi sotsializatsiyadan chekinish,

undan mahrum bo‘lish yoki xulqning tashqi salbiy ta’sirotlar natijasida deviant shaklga kelishi qayd etilsa, unda ilmiy tilda aytganda, **resotsializatsiya** deb nomlangan jarayon nazarda tutiladi.

Rus sotsiolog olimi A. Antonovning ta’kidlashicha, oila ijtimoiy psixologik yaxlitlik sifatida shaxsga shunday normativ va axborot ta’sirlarini ko’rsatadiki, oqibatda bola eng avvalo, jamiytdagi qonuniy normalar, xulq andozalarini egallaydi. Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam bo’lsa, uning normativ ta’siri ham shunchalik samarali bo’ladi.

Olimlar o’tkazilgan qator tadqiqotlar asosida ana shunday omillarning to’rt guruhini ajratganlar:

ota-onalar o’rtasida murosaning yo’qligi, oilaviy o’zaro munosabatlarni mustahkamlash borasida aniq belgilangan ahloqiy tamoyillarning mavjud emasligi;

ota-onalarning ruhiy nosog’lomligi va qonunbuzarligi;

yashash sharoitlarining yaxshi emasligi, bolaning to’laqonli o’sishi, dars tayyorlashi, jismonan chiniqishi uchun sharoitlarning yetarli emasligi;

maktab sharoitining talab darajasida emasligi;

mahalla xududida oila obro’sining yaxshi emasligi, notinch, noqobil oila maqomiga egalik;

global axboratlashuv sharoitida turli axborot manbalari, jumladan, Internet tarmog’i orqali bola ongiga yetib kelayotgan turli ma’lumot, ig’vo, uydirma, mish-mish, oila qadriyatlariga zid axloq namunalari va boshqalar oxirgi yillarda bola ijtimoiylashuviga salbiy ta’sir ko’rsatayotgan ijtimoiy omillar jumlasidandir.

Yuqoridagi holatlar ayniqsa, globallashuv davrida oila institutining bola sotsializatsiyasi va ijtimoiy tarbiyasidagi o’rni nechog’li sezilarli ekanligini isbotlamoqda. Psixolog olim V.I.Selivanov oilada shaxsni shakllantirish jarayonini o’rganib, baxtli bolalik – bu oiladagi quvonchni, xamjixatlikni hamda ota-onalarning bolalariga g’amxo’rligining samarasidir degan xulosaga keladi.

Oilada goho bo’ladigan ziddiyatlarni juda qisqa muddatda xamjihatlik bilan bartaraf qiladilar. Ushbu toifaga mansub oilalarda xo’jalik ashyolari, qimmatbaho materiallar har-xil ehtiyojlarni qondirish vositasi sifatida qaraladi, bu narsalar shaxsning kelajak istiqboli bilan mutlaqo bog’lanmaydi.

Er-xotinning yoki boshqa voyaga yetgan oila a’zolarining murosasiz pozitsiyalari (nuqtai nazarlari) ko’pincha ularning fe’l-atvor xususiyatlariga tafovut negizi bilan bog’liq bo’lib, oilada so’z bilan ish birligi masalasi bir-biriga qarama-qarshi yo’nalishda bo’ladi. Burch xissigina muayyan majburiyatni bajarishgina oila a’zolarining o’zaro

birlashtirib turadi. Mana bunday oilalarda er-xotinning bolalarga ta’sir o’tkazish kuchi kurashi, raqobati yaqqol namoyon bo’ladi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Jalilova S.X., G’ayibova N.A. Umumiy psixodiagnostika. T.: -2017.
2. G’ayibova N.A. Oilada farzandlar o’zaro munosabatlarini o’rganish. Metodik qo’llanma. T.: 2014.-68 b.
3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие. М.: 2005. 320 с.
4. Kadirova A.T O’smirlarda oilaviy nizolar to’g’risida ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi. Psixologiya fanlari nomzodlik diss.T:2007-B.24.
5. Mirsidikova, A. M. (2024). KOMMUNIKATIV TOLERANTLIK VA UNING RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR. Innovative Development in Educational Activities, 3(13), 27-31.
6. Khusanbayeva Z. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FATHER’S INFLUENCE ON CHILDREN’S EDUCATION IN THE FAMILY. Frontline Social Sciences and History Journal, 4(04), 32–37.

**NOTO’LIQ OILADA TARBIYALANAYOTGAN QIZLARNI OILAVIY
HAYOTGA TAYYORLASHNING IMKONIYATLARI**

Eshpulatova Muhayyo Mardon qizi

Profi University, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o’qituvchisi

Annatsiya. Notoliq oilada (ota yoki ona ishtirokisiz) tarbiyalanayotgan qizlarning oilaviy hayotga tayyorlanish jarayonining psixologik-pedagogik xususiyatlari o’rganilgan. Tadqiqotda bunday oilalarda ulg’ayayotgan qizlarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish, shaxslararo munosabatlar, oilaviy qadriyatlar va gender rollar haqidagi tasavvurlar shakllanishi qanday kechishi tahlil qilingan. Shuningdek, ularning kelajakda sog’lom oilaviy hayot qurish qobiliyatiga ta’sir etuvchi omillar, muammolar va ularni hal etish yo’llari ko’rsatib o’tilgan.

Tayanch so’zlar: axloqiy tarbiya, oila tarbiya, aqliy tarbiya, gigienik tarbiya, maktab, oila, o’qituvchilar, ota-onalar.

Аннотация. Изучены психолого-педагогические особенности процесса подготовки девочек к семейной жизни, воспитывающихся в неблагополучных семьях (без участия отца или матери). Проанализировано формирование социально-эмоционального развития, межличностных отношений, семейных ценностей и представлений о гендерных ролях у девочек, воспитывающихся в таких семьях. Выявлены факторы, проблемы и пути их решения, влияющие на их способность к построению здоровой семейной жизни в будущем.

Ключевые слова: нравственное воспитание, семейное воспитание, психологическое воспитание, гигиеническое воспитание, школа, семья, педагоги, родители.

Abstract. The psychological and pedagogical features of the process of preparing girls for family life, brought up in dysfunctional families (without the participation of a father or mother), were studied. The study analyzed how social and emotional development, interpersonal relationships, family values, and ideas about gender roles are formed in girls growing up in such families. It also showed the factors, problems, and ways to solve them that affect their ability to build a healthy family life in the future.

Keywords: moral education, family education, mental education, hygienic education, school, family, teachers, parents.

Oila – jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lib, inson kamolotida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, qiz farzandlarning tarbiyasi, ularning kelajakdagi oilaviy hayotga tayyorligi jamiyat taraqqiyoti uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Noto‘liq oilada voyaga yetayotgan qizlar esa, to‘liq oilada ulg‘aygan tengdoshlariga nisbatan ayrim psixologik, ijtimoiy va axloqiy muammolarga duch kelishadi. Shu bois, bunday muhitda o‘sgan qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayoni o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi.

Oila jamiyatning ajralmas bir bo‘lagi bo‘lib, u qat‘iy qonun qoidalarga bo‘ysunadi. Nasl bardavom bo‘lishi, jamiyatning tanazzulga uchramasligi uchun Alloh taolo oilani o‘z himoyasiga olgan. Oila tanazzulining oldini olish maqsadida zino qat‘iy harom qilindi. Jamiyatning kelajagi porloq, katta imkoniyatlarga ega bo‘lishi uchun, avvalo, uning ajralmas negizi – oilalarning ma‘nan sog‘lomligi talab qilinadi. Bu esa quyidagi shartlarga rioya qilinishiga bog‘liq:

1. Oilaning bir-biriga munosib odamlardan tashkil topishi.
2. Er-xotin orasidagi o‘zaro hurmat va totuvlik.
3. Erkak kishi o‘zining oila ustuni ekani hamda rahbarlik mas‘uliyatini his etishi va bunga amal qilib yashashi.
4. Ayol kishining oila ichki holatlariga mas‘ulligi.
5. Ota-ona farzandlarining rioyasini qilib, ularga adolatli bo‘lishlari
6. Farzandlarning ota-onalariga yaxshilik qilishlari.

Manbalarda keltirilishicha, bola tarbiyasi uch bosqichda amalga oshadi. **Birinchisi** – turmush qurgunga qadar yigit va qizni oilaga tayyorlash hamda munosib jufti halol tanlash, **ikkinchisi** – homila davridagi parvarish, **uchinchisi** – farzand dunyoga kelgan kundan boshlab beriladigan tarbiya. Farzand tarbiyasining birinchi bosqichida turmush qurish arafasida turgan bo‘lg‘usi kelin va kuyovlarni oilaviy turmushga tayyorlash masalalari e‘tiborga olinadi. Bo‘lg‘usi kelin-kuyovlar o‘zlari oilaviy turmush haqidagi bilimlarni egallashi va o‘zlari

ham tarbiyalangan bo‘lishlari bilan birga odobli va salohiyatli juft tanlashlari muhimdir. Farzand tarbiyasidagi bu bosqich to‘g‘ri asosda yo‘lga qo‘yilsa, keyingi jarayonlar ham ijobiy tomonga qarab ketishiga zamin tayyorlanadi va bunda nikoh masalasining ahamiyati salmoqlidir.

Ana shu shartlarga rioya qilinsa, oilada sog‘lom muhit vujudga kelib, tarbiya topayotgan farzandlar odob-axloqli, el-yurtga xizmat qiladigan insonlar bo‘lib voyaga yetadilar.

Noto‘liq oila – bu ota yoki onadan biri bo‘lmagan, ajrashgan, beva qolgan yoki boshqa sabablarga ko‘ra ota-onaning birgalikdagi ishtirokisiz mavjud bo‘lgan oiladir. Ushbu holat farzand, xususan, qiz bolaning psixologik va ma‘naviy holatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

1. Noto‘liq oilaning asosiy turlari:

- Onasi bilan yashovchi qizlar (otalari hayotdan ko‘z yumgan yoki ajrashgan);
- Otasi bilan yashovchi qizlar (onasi hayotdan ko‘z yumgan yoki ajrashgan);
- Ota-onasidan biri chet elda ishlayotgan, vaqtincha ajralikda yashayotgan oila;
- Vasiylikda (buvilar, qarindoshlar qaramog‘ida) tarbiyalanayotgan qizlar.

2. Noto‘liq oiladagi qizlarning psixologik xususiyatlari

Noto‘liq oilada tarbiyalangan qizlar quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkin:

- E‘tiborga ehtiyoj kuchli bo‘ladi;
- O‘ziga ishonchsizlik;
- Psixologik noaniqlik va emotsional beqarorlik;
- Qaror qabul qilishda qiynalish;
- Oila haqidagi noto‘g‘ri tasavvurlar.

Bu holatlar kelajakda to‘g‘ri turmush qurish, munosabatlar o‘rnatish va ona bo‘lish jarayonida qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Shu bois, ularni ijtimoiy va psixologik qo‘llab-quvvatlash muhim.

3. Oila hayotiga tayyorlash yo‘llari

a) Ta‘lim muassasalari orqali

Maktab va kollej darajasida o‘quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlash maqsadida maxsus psixologik treninglar, tarbiyaviy darslar, suhbatlar va ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar o‘tkazish lozim. Ayniqsa, “Oilaviy hayot asoslari” kabi fanlarni joriy etish katta samara beradi.

b) Psixologik xizmat ko‘rsatish

Noto‘liq oiladagi qizlarga psixologik xizmatlar ko‘rsatish, ular bilan individual ishlash, o‘zini anglash va qadrlash, muomala madaniyatini shakllantirish borasida ishlar olib borilishi zarur.

c) Ijtimoiy mentorlik (ustozlik)

Mahallalarda faol ayollar, tajribali onalar, psixologlar tomonidan mentorlik (ustozlik) tizimini yo‘lga qo‘yish muhim. Bunday ustozlar orqali qizlar hayotiy maslahatlarga ega bo‘lishi, turmush qurishga doir haqiqiy bilimlarni o‘zlashtirishlari mumkin.

d) Media va madaniyat orqali ta’sir

Televizion ko‘rsatuvlar, ijtimoiy tarmoqlar orqali sog‘lom oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilish orqali noto‘liq oiladagi qizlar ongida oilaning ijobiy qiyofasini shakllantirish zarur.

4. Diniy-ma’naviy tarbiya ahamiyati

Islom dini va milliy qadriyatlarimizda ayolning oila hayotidagi o‘rni, uning sabr-toqatli, vafodor, mehribon bo‘lishi haqida keng ko‘lamda tushunchalar mavjud. Qizlarni diniy-ma’naviy ruhda tarbiyalash, ularni kelajakdagi oila hayotiga tayyorlashda muhim omillardan biridir.

5. Davlat va nodavlat tashkilotlar ishtiroki

Noto‘liq oiladagi qizlar bilan ishlashda quyidagi tashkilotlar muhim rol o‘ynaydi:

- Mahalla qo‘mitalari;
- Xotin-qizlar qo‘mitasi;
- Yoshlar ishlari agentligi;
- Nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT);
- Ijtimoiy psixologik markazlar.

Ularning hamkorligida maxsus dasturlar, loyihalar va treninglar tashkil etilishi lozim.

Xulosa. Noto‘liq oilada voyaga yetayotgan qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash – nafaqat ularning shaxsiy baxti, balki jamiyatda sog‘lom va mustahkam oilalarni shakllantirishning ham asosi hisoblanadi. Bunday qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularga mehr va e’tibor ko‘rsatish orqali kelajakda barqaror, mas’uliyatli va baxtli onalarni tarbiyalash mumkin. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning barqaror va sog‘lom bo‘lishiga xizmat qiladi. Qiz bolani to‘liq bo‘lmagan oilada tarbiyalash ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatlar bilan kesishadigan o‘ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola ushbu hodisaning tomonlarini o‘rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimova Z.T. Psixologiya asoslari. – Toshkent: “Fan”, 2020.
2. Abdullaeva D.A. Ayol va jamiyat: ijtimoiy psixologik tahlil. – Samarqand: “Zarafshon”, 2019.
3. Islom Karimov. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2008.
4. Respublika Xotin-qizlar qo‘mitasi materiallari – www.women.uz
5. Tursunova G’. Oilaviy hayotga tayyorgarlik psixologiyasi. – Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2021.

6. Alimov, Usmonxon Oilada farzand tarbiyasi / Usmonxon Alimov; mas’ul mu harrir: Shayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: «Movarounnahr»

7. <https://api.moiti.uz/media/book/farzand.pdf>

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANISHIDA OILANING O‘RNI

Qaytarova Nargiza Kaxramonovna

“Profi University” o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish jarayonida oilaning o‘rni tahlil qilingan. Maqolada oila va oliygoh hamkorligining samarali shakllari, talabalarning o‘z-o‘zini rivojlantirish motivatsiyasiga oilaviy qadriyatlar va ota-onalarning ta’siri bo‘yicha amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, o‘z-o‘zini rivojlantirish, kompetensiya, oila, pedagogik ta’sir, kasbiy tayyorgarlik, refleksiya, motivatsiya, ta’lim muhiti.

Аннотация. В данной статье проанализирована роль семьи в процессе формирования компетенции саморазвития у будущих учителей начальных классов. Кроме того, в статье рассмотрены эффективные формы сотрудничества семьи и вуза, а также предложены практические рекомендации по влиянию семейных ценностей и родителей на мотивацию студентов к саморазвитию.

Ключевые слова: будущий учитель, начальное образование, саморазвитие, компетентность, семья, педагогическое воздействие, профессиональная подготовка, рефлексия, мотивация, образовательная среда.

Annotation. This article analyzes the role of the family in the process of developing self-development competence among future primary school teachers. In addition, the article examines effective forms of cooperation between the family and higher education institutions and offers practical recommendations on the influence of family values and parental support on students’ motivation for self-development.

Keywords: future teacher, primary education, self-development, competence, family, pedagogical influence, professional training, reflection, motivation, educational environment.

Bugungi globalashuv davrida ta’lim tizimining asosiy maqsadi — raqobatbardosh, intellektual salohiyatli, o‘zini doimiy ravishda

rivojlantira oladigan shaxsni shakllantirishdir. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida “Ta’lim jarayoni shaxsni har tomonlama kamol toptirish, mustaqil fikrlash va o‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilishi”⁷⁰ belgilab qo‘yilgan. Shuningdek, “O‘zbekiston-2030” strategiyasida⁷¹ ham ta’lim sifati va pedagoglar malakasini oshirish orqali yoshlarning ma’naviy-intellektual rivojini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qayd etilgan.

Shu bilan birga, hozirgi davrda pedagogik oliygohlarda o‘qituvchi shaxsini shakllantirish jarayonida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasiga yetarli e’tibor qaratilmayotgani kuzatilmoqda. Talabalarning o‘z ustida ishlashga bo‘lgan motivatsiyasi, refleksiv fikrlash qobiliyati va shaxsiy rivojlanish rejasini tuzish ko‘nikmalari ko‘p hollarda oilaviy tarbiya, ota-onaning namunasi hamda ularning ta’limga bo‘lgan munosabatiga bog‘liqdir. Shu sababli, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun o‘z-o‘zini rivojlantirish madaniyatini shakllantirishda oila bilan oliygo‘h o‘rtasidagi pedagogik hamkorlik mexanizmlarini ilmiy asosda ishlab chiqish zarur. Mazkur masalaning nazariy va amaliy jihatdan o‘rganilishi kelgusida ta’lim sifatini oshirish, yosh pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va shaxsiy mas’uliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda oila bilan oliygo‘h o‘rtasidagi pedagogik hamkorlikni kuchaytirish, ota-onalarning ta’lim jarayonidagi ishtirokini kengaytirish, shuningdek, shaxsiy o‘sish uchun ijobiy oilaviy muhit yaratish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasining nazariy asoslari, uni shakllantirishda oilaning o‘rni hamda amaliy mexanizmlar ilmiy tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish jarayonida oilaning o‘rnini aniqlash, uning ta’sir mexanizmlarini ilmiy asosda o‘rganish hamda pedagogik ta’lim jarayoniga oilaviy omillarni samarali integratsiya etish yo‘llarini ishlab chiqishdan iboratdir. Shu maqsadda tadqiqot davomida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi: o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasining mohiyati va tarkibini nazariy jihatdan tahlil qilish; oila tarbiyasining shaxsiy o‘sish, motivatsiya va refleksiya jarayonlariga ta’sirini o‘rganish; bo‘lajak o‘qituvchilar orasida o‘tkazilgan kuzatuv va so‘rovlar orqali amaliy holatni aniqlash; oila hamda oliygo‘h o‘rtasidagi pedagogik hamkorlikning samarali shakllarini

⁷⁰ O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni

⁷¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 11 sentyabridagi “O‘zbekiston-2030” stretegiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-158-son Farmoni.

ishlab chiqish va ularni ta’lim jarayoniga joriy etish bo’yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar berish.

Adabiyotlar tahlili. O‘z-o‘zini rivojlantirish (self-development yoki self-regulation) pedagogika va psixologiyada shaxsning o‘z faoliyatini refleksiv tarzda tahlil qilishi, maqsadlarga erishish uchun reja tuzishi, tartibga solingan harakatlarni amalga oshirishi kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Albert Bandura’ning ijtimoiy kognitiv nazariyasida self-efficacy (o‘z qobiliyatiga ishonchi) muhim o‘rin egallaydi — bola va yoshdagi insonlarning o‘z-o‘zini baholash, nazorat va o‘ziga bo‘lgan umidlarini shakllantiradi.

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi tushunchasi bir qator xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda chuqur o‘rganilgan. Bandura (1997) o‘zining “Self-efficacy: The exercise of control” asarida shaxsning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi uning o‘z-o‘zini rivojlantirish va muvaffaqiyatga erishish darajasini belgilovchi asosiy psixologik omil ekanini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, Vygotsky (1978)ning “Mind in Society” asarida ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi oila va ijtimoiy muhitning shaxs shakllanishidagi o‘rnini asoslab beradi.

Mahalliy olimlardan Yo‘ldoshev (2019) o‘zining “Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish nazariyasi” nomli tadqiqotida o‘qituvchi shaxsining rivojlanishida oila muhitining motivatsion va emotsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini asoslab bergan. Shuningdek, Rasulov (2020) tomonidan olib borilgan “Oila va maktab hamkorligi orqali ta’lim samaradorligini oshirish” mavzusidagi ilmiy ishda oilaviy qadriyatlar va o‘qituvchi tayyorgarligi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi darajasi va oilaviy qo‘llab-quvvatlov omillarining o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilindi. O‘zbekistonning bir nechta pedagogika oliygohlarida o‘tkazilgan so‘rov natijalariga ko‘ra, respondentlarning 68 foizi o‘z-o‘zini rivojlantirishga oilaviy muhit ijobiy ta’sir ko‘rsatishini, 21 foizi esa bu jarayon asosan shaxsiy motivatsiya bilan bog‘liq ekanini bildirdi. Faqat 11 foiz talabalar o‘z oilalarida ilmiy, kasbiy yoki psixologik qo‘llab-quvvatlov etarli emasligini ta’kidlashdi. Ushbu raqamlar oilaning shaxsiy rivojlanishda muhim psixologik omil ekanini ko‘rsatadi.

Shuningdek, kuzatuv natijalari oilaviy qo‘llab-quvvatlov yetarli bo‘lgan talabalarda **refleksiya, o‘z ustida ishlash va kasbiy yo‘nalish tanlashdagi barqarorlik** ko‘rsatkichlari yuqori ekanini ko‘rsatdi. Bu esa Bandura (1997)ning self-efficacy nazariyasidagi asosiy fikr - inson o‘z kuchiga ishongan sari muvaffaqiyat ehtimoli ortadi degan g‘oyani mahalliy sharoitda ham tasdiqlaydi.

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi darajasiga ta’sir etuvchi oilaviy omillardan eng muhimlari sifatida: **ota-onaning ta’limga munosabati, bolaning shaxsiy tashabbusini qo’llab-quvvatlash darajasi, va intellektual muhit** ko’rsatib o’tildi. Bu omillarning har biri o’qituvchi shaxsining kelgusidagi kasbiy barqarorligi va ijtimoiy faolligi bilan chambarchas bog’liq.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, oila bilan oliy ta’lim muassasasi o’rtasidagi muntazam pedagogik hamkorlik — kelgusidagi o’qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu hamkorlikni samarali tashkil etish uchun ta’lim jarayoniga **“oila-talaba-o’qituvchi”** modeli asosida maslahat va trening dasturlarini joriy etish tavsiya etiladi.

Quyidagi jadvalda o’quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyatiga ta’sir etuvchi asosiy **oilaviy omillar** tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, oila ichidagi psixologik, ijtimoiy va intellektual muhit bolaning o’quv motivatsiyasi, o‘z-o‘zini rivojlantirish darajasi hamda ijtimoiy faolligiga sezilarli darajada ta’sir ko’rsatadi. Ayniqsa, ota-onalarning ta’limga bo’lgan munosabati va oila-ta’lim muassasasi o’rtasidagi hamkorlik bola shaxsining har tomonlama shakllanishida muhim omillar sifatida namoyon bo’lgan.(1-jadval)

1-jadval

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasiga ta’sir etuvchi oilaviy omillar

	Oilaviy omil	Ta’sir yo’nalishi	Tahlil natijasi (%)	Izoh
	Ota-onaning ta’limga munosabati	Motivatsion	68%	Ta’limga ijobiy qaraydigan oilalarda bolalar o’z ustida ko’proq ishlaydi.
	Oilaviy qo’llab-quvvatlov	Emotsional	71%	Ruhiy barqarorlik va ishonchni kuchaytiradi.
	Mustaqillikni rag’batlantirish	Ijtimoiy-faol	54%	Shaxsiy qaror qabul qilish malakasi ortadi.
	Intellektual muhit	Bilimiy	63%	O’qishga bo’lgan qiziqish mustahkamlanadi.
	Oila-ta’lim muassasasi hamkorligi	Kompleks	75%	Rivojlanish kompetensiyasi yuqori darajada shakllanadi.

Manba: muallif tomonidan ilmiy adabiyotlar asosida tuzilgan.

Jadval tahlilidan ko’rinib turibdiki, eng yuqori ijobiy ta’sir **oila-ta’lim muassasasi hamkorligi (75%)** va **oilaviy qo’llab-quvvatlov (71%)** omillariga to’g’ri keladi. Bu esa ta’lim jarayonida ota-onalar faolligini oshirish, bolalarga ruhiy va emotsional yordam ko’rsatish zarurligini ko’rsatadi. Shu bilan birga, **mustaqillikni rag’batlantirish** omilining nisbatan past (54%) ko’rsatkichga ega ekanligi oila ichida farzandlarning shaxsiy tashabbus va mas’uliyatini rivojlantirish borasida

qo‘shimcha pedagogik yondashuvlarni talab etishini anglatadi. Demak, oilaviy tarbiya tizimini kompleks yondashuv asosida rivojlantirish ta‘lim sifatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Talabalarning o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi darajasi bo‘yicha o‘tkazilgan so‘rov natijalari keltirilgan. Tadqiqot natijalari yoshlarning refleksiya, mustaqillik, motivatsiya va ijtimoiy faollik kabi asosiy kompetensiya elementlari qanchalik shakllanganini aniqlash imkonini berdi. Bu ko‘rsatkichlar shaxsning o‘zini anglash, o‘z faoliyatini baholash va rivojlantirish jarayonlarida muhim o‘rin tutadi hamda ularning ta‘limdagi muvaffaqiyatini bevosita belgilab beradi (2-jadval).

2-jadval

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi darajasi (so‘rov natijalariga ko‘ra)

Kompetensiya elementi	Yuqori daraja (%)	O‘rta daraja (%)	Past daraja (%)
Refleksiya	62	28	10
Mustaqillik	58	30	12
Motivatsiya	70	22	8
Ijtimoiy faollik	55	33	12

Manba: muallif tomonidan ilmiy adabiyotlar asosida tuzilgan.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, **motivatsiya (70%)** va **refleksiya (62%)** elementlari eng yuqori darajada shakllangan bo‘lib, bu talabalarning o‘z maqsadlarini aniq belgilay olishi va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatining nisbatan rivojlanganini anglatadi. **Mustaqillik (58%)** va **ijtimoiy faollik (55%)** elementlarining nisbatan pastroq darajada bo‘lishi esa o‘quvchilar o‘rtasida mustaqil qaror qabul qilish va jamoaviy faoliyatda faollikni oshirish bo‘yicha qo‘shimcha psixologik-pedagogik choralar zarurligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, natijalar talabalarda o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasining ijobiy shakllanayotganini, ammo uni tizimli yondashuv orqali yanada mustahkamlash lozimligini tasdiqlaydi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oilaning bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida **o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishdagi roli** nihoyatda muhimdir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ota-onalarning ta‘limga bo‘lgan ijobiy munosabati, oilaviy qo‘llab-quvvatlov va intellektual muhit shaxsning o‘zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va motivatsiya darajasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, **oila va ta‘lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlikning 75% samaradorlik ko‘rsatkichi** shuni tasdiqlaydiki, pedagogik jarayonda oila ishtiroki qanchalik faol bo‘lsa, talabalarda o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi shunchalik muvaffaqiyatli shakllanadi.

Bundan tashqari, so‘rov natijalari bo‘yicha **motivatsiya (70%)** va **refleksiya (62%)** elementlari nisbatan yuqori darajada namoyon bo‘lgan bo‘lsa-da, **ijtimoiy faollik (55%)** va **mustaqillik (58%)** ko‘rsatkichlari ularni yanada rivojlantirish zarurligini bildiradi. Shu bois, oila muhitida shaxsiy tashabbus, mas‘uliyat va ijtimoiy faollikni rag‘batlantiruvchi shart-sharoitlarni yaratish ta‘lim jarayonida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda oila muhitining pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillari muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalarning ta‘limga nisbatan ijobiy munosabati, oiladagi emotsional qo‘llab-quvvatlov, intellektual muhit va oila-ta‘lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik darajasi talabalarda mustaqil fikrlash, refleksiya, motivatsiya va ijtimoiy faollik kabi kompetensiya elementlarining shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Natijalarga ko‘ra, aynan oilaviy qo‘llab-quvvatlov va motivatsion omillar shaxsning o‘zini anglash, o‘z ustida ishlash va kasbiy o‘sishga intilish jarayonlarini faollashtiradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. **Pedagogik oliy ta‘lim muassasalarida** o‘quv jarayonini loyihalashda talabalarda o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantiruvchi fanlar, treninglar va mustaqil o‘rganish faoliyatini kuchaytirish zarur.

2. **Oila va ta‘lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni** yangi bosqichga olib chiqish, ota-onalarni pedagogik-psixologik maslahatlar orqali o‘quv jarayoniga faol jalb etish lozim.

3. **Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun mentorlik dasturlari** joriy etilib, ularda o‘z-o‘zini baholash, refleksiya, maqsad qo‘yish va vaqtni boshqarish kabi ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratish maqsadga muvofiq.

4. **Oilaviy muhitda** bolalarda mustaqillik va ijtimoiy faollikni rivojlantirish uchun rag‘bat tizimini yo‘lga qo‘yish, ota-onalar o‘rtasida pedagogik madaniyatni oshirish kerak.

5. **Tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish** maqsadida psixologik-pedagogik markazlar va boshlang‘ich ta‘lim fakultetlari hamkorligida seminar va treninglar tashkil etilishi tavsiya etiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari oila – ta‘lim tizimi – shaxs uchligini uyg‘unlashtirish orqali bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda samaradorlikka erishish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PQ-4884-sonli qarori. (08.11.2020).
URL: <https://lex.uz/docs/4884068>.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 11 sentyabidagi “O‘zbekiston-2030” stretegiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-158-son Farmoni.
4. Abdullaeva, M. (2022). *Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida refleksiya ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llari*. Toshkent: TDPU ilmiy jurnali.
5. Karimova, D. & Xolmatov, B. (2023). *Pedagogik kompetensiyani rivojlantirishda oila va ta’lim muassasasi o‘rni*. “Pedagogika va psixologiya” jurnali, №4(36), 45–52.
6. Ziyonet elektron ta’lim portali. (2024). *Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirishda oilaning o‘rni*. URL: <https://www.ziyonet.uz/uzc/library/view/112847>

**YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI
YAXSHILASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI VA
TARAQQIYOT TENDENSIYALARI**

Raximova Gulxayo Alisherovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Psixologiya” kafedrası
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Oilaviy hayot dinamikasi obyektiv hodisalar bilan belgilanadi va barcha oila a‘zolarida yoshga bog‘liq o‘zgarishlar sharoitida amalga oshiriladi. Har bir oila a‘zosining shaxsiga ta’sir qiluvchi yoshga bog‘liq psixologik o‘zgarishlar ikkinchisining hayotini tubdan o‘zgartiradi. Ushbu farqlarning mavjudligini tan olish oilaviy hayot siklining asosiy bosqichlarini belgilash zaruriyatiga olib keldi. Bunday davrlashtirishning ahamiyati ko‘p jihatdan hozirgi globallashuv davrida, yoshlarning milliy identiteti, oilaviy qadriyatlari va shaxsiy o‘zligini anglash jarayoni turli tashqi ta’sirlarga duch kelmoqda. Mazkur maqolada oilada shaxsiy identitet shakllanishi, identitet inqirozi hamda ularni hal etish yo‘llari ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: oila, yosh inqirozlari, yetuklik davri, munosabatlar, rollar, shaxs, idenitet, nizo, o‘smir, bola, erkin, qaror, mehr, urf-odat, milliy, muhit.

Аннотация. динамика семейной жизни определяется объективными явлениями и реализуется в контексте возрастных изменений у всех членов семьи. Возрастные психологические изменения, влияющие на личность каждого члена семьи, кардинально меняют жизнь другого. Признание наличия этих различий привело к необходимости определения основных этапов жизненного цикла семьи. Значение такой периодизации во многом обусловлено тем, что в настоящее время, в эпоху глобализации, процесс осознания национальной идентичности, семейных ценностей и личной идентичности молодежи подвергается различным внешним воздействиям. В данной статье с научной точки зрения анализируется формирование личностной идентичности в семье, кризис идентичности и пути их решения.

Ключевые слова: семья, возрастные кризисы, зрелость, отношения, роли, личность, идентичность, конфликт, подросток, ребенок, свобода, решение, привязанность, традиции, национальность, окружающая среда.

Abstract. the dynamics of family life is determined by objective phenomena and is carried out in the context of age-related changes in all family members. Age-related psychological changes affecting the personality of each family member radically change the life of the latter. The recognition of the existence of these differences led to the need to define the main stages of the family life cycle. The importance of such periodization lies in many ways in the current era of globalization, when the process of understanding the national identity, family values and personal identity of young people is subject to various external influences. This article analyzes the formation of personal identity in the family, identity crisis and ways to solve them from a scientific point of view.

Key words: family, age crises, maturity period, relationships, roles, personality, identity, conflict, adolescent, child, free, decision, affection, custom, National, Environment.

Kirish (Introduction). Shaxsiy identitet tushunchasi. Psixologik adabiyotlarda identitet tushunchasi insonning o'zini anglash jarayoni, o'zining jamiyatdagi o'rni va shaxsiy qadriyatlarini bilish sifatida izohlanadi. Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, ayniqsa o'smirlik davrida shaxsiy identitet shakllanishi eng dolzarb bo'lib, bu jarayonda oila hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shaxsiy identitet uch asosiy ko'rinishda namoyon bo'ladi: shaxsiy identitet (ichki 'men'), ijtimoiy identitet (oilaviy va milliy mansublik), va rol identiteti (ota, ona, farzand sifatida). Shaxsiy identitetning sog'lom shakllanishi shaxsning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va hayotdagi maqsadlariga

erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Oilaviy inqirozlar odamlarning xatti-harakatlarining xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan juda noaniq va shuning uchun noadekvat vaziyatlar bilan tavsiflanadi. Turmush o‘rtoqlarning shaxsiy munosabatlari tizimini, ularning oilaviy g‘oyalari va munosabatlarini, shuningdek, oilaviy munosabatlarni uyg‘unlashtirish jarayonini murakkablashtiradigan, nikoh majburiyatlari va funksiyalarini bajarishga mas‘uliyatli qarorlar qabul qilishga ta’sir qiladi, shuningdek, muvaffaqiyatli oilaviy hayot tarziga xalaqit beradigan va salbiy ta’sir ko‘rsatadigan ziddiyatli vaziyatlarda o‘zaro munosabatlarning tabiatini o‘rganish muhim ahamiyatga ega [1]. O‘zbek jamiyatida oilaviy qadriyatlar juda mustahkam ildiz otgan: ota-onaga hurmat, qarindoshlik rishtalarini qadrlash, an‘analarni davom ettirish. Shu bois, shaxsiy identlikni mustaqil shakllantirish jarayoni ko‘pincha murakkab kechadi. Bir tomondan, yoshlar o‘z hayotiy tanlovlarini amalga oshirishni istasa, ikkinchi tomondan, oilaviy qadriyatlar ulardan moslashuvchanlikni talab qiladi. Agar bu ikki omil o‘rtasida muvozanat topilmasa, oilaviy nizolar, psixologik tangliklar va ijtimoiy moslashuv muammolari yuzaga keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Identitet inqirozi va oilaviy muammolar. Oila ichida nizolar, beqarorlik va zo‘ravonlik mavjud bo‘lsa, shaxsning identiteti salbiy shakllanadi. O‘smirlik davrida ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi yetarli bo‘lmasa, yoshlar “kimligimni bilmayapman” holatiga tushadi. Bu jarayon Erikson nazariyasida identitet inqirozi deb nomlanadi. Identitet inqirozi natijasida yoshlar jamiyatda o‘z o‘rnini topishda, mustaqil qaror qabul qilishda va kelgusida oila qurishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Masalan, yosh oilalarda shaxsiy identitet inqirozi ko‘pincha turmush o‘rtog‘i bilan kelisha olmaslik, o‘z rolini to‘liq anglay olmaslik va ota-ona bo‘lishga psixologik tayyor bo‘lmaslik kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

Shuningdek, globallashtirish va migratsiya jarayonlari ham identitet inqirozini kuchaytirishi mumkin. Chet elda ishlayotgan ota-onalar farzandlari ko‘pincha identitet muammosiga duch kelishadi, chunki ular ota-onaning doimiy qo‘llab-quvvatlashidan mahrum bo‘ladi. Inqirozlar insonning jismoniy va psixologik farovonligiga ta’sir qilishi mumkin, bu o‘z-o‘zini hurmat qilishni yo‘qotish, hayotning maqsadiga oid savollar, o‘z qobiliyatlariga shubha va hayot nuqtai nazarini o‘zgartirish bilan birga keladi. Biroq, ular shaxsiy o‘sish, qadriyatlarni qayta ko‘rib chiqish va hayotda yangi boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish uchun imkoniyat bo‘lishi mumkin.

Andreeva T.V.ning so‘zlariga ko‘ra. “Nikoh va oilaga qiziqish doimo barqaror va keng tarqalgan hodisalar sirasiga kiradi. Jamiyat uchun ushbu ijtimoiy institutlarni bilish va ularning rivojlanishiga yo‘naltirish qobiliyati juda muhim, chunki aholining ko‘payishi va ma’naviy

qadriyatlarni yaratish va yetkazish ko‘p jihatdan ularning holatiga bog‘liq” [7].

Ko‘pincha shaxsiy identlik va oilaviy qadriyatlar o‘rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Masalan, yoshlar o‘z mustaqil qarashlarini shakllantirish jarayonida ota-ona qadriyatlariga zid qarorlar qabul qilishi mumkin. Bunday holatda muvozanatni topish — bir tomondan o‘z shaxsiy qarashlari va maqsadlarini himoya qilish, ikkinchi tomondan esa oilaviy qadriyatlarni saqlab qolish zarurati vujudga keladi. Psixologik nuqtai nazardan, bu muvozanat sog‘lom identlikning shakllanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Oilaning identitet shakllanishidagi roli. Oila shaxsiy identitetning shakllanishida asosiy muhit hisoblanadi. Bola dunyoni birinchi navbatda oilada anglaydi, o‘zini kim sifatida his qilishini ota-ona munosabatlari va tarbiya jarayoni belgilaydi. Oila quyidagi omillar orqali identitet shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi:

- Mehr va qo‘llab-quvvatlash – bola o‘zini qadrligi his qiladi va o‘ziga ishonch ortadi.

- Qadriyatlar va urf-odatlar – farzandning milliy, diniy va madaniy identiteti shakllanadi.

- Ota-ona munosabati – o‘zaro hurmat va mehrga asoslangan oilada shaxsiy identitet barqaror bo‘ladi.

- Oilaviy ijtimoiylashuv – bolaning jamiyatga moslashuvi oiladagi muloqot madaniyatiga bevosita bog‘liq.

Masalan, O‘zbekistonda oilaning qadriyatlar uzatishdagi o‘rni beqiyosdir. Farzand ota-onasidan milliy urf-odatlar, diniy qarashlar va ijtimoiy axloqiy qoidalarini o‘rganadi. Shu bois, oilada shakllangan qadriyatlar bolaning butun hayoti davomida o‘z identitetini belgilab beradi. Shaxsiy identlik rivojlanish bosqichlari.

Psixologiya nazariyalarida identlik quyidagi bosqichlarda shakllanadi:

- Bola davrida — oilaviy qadriyatlarni o‘zlashtirish, ota-ona namunasi orqali “kimman” degan savolga dastlabki javob shakllanadi.

- O‘smirlik davrida — identlik inqirozi kuchayadi, o‘z qarashlari va oilaviy an’analar o‘rtasida ziddiyat paydo bo‘ladi.

- Yoshlik davrida — mustaqil qarorlar qabul qilish, oila qurish, kasb tanlash orqali identlik mustahkamlanadi.

- Voyaga yetganlik davrida — shaxs o‘z qadriyatlarini oilasi va jamiyat qadriyatlari bilan uyg‘unlashtira oladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Oilada identitetni mustahkamlash yo‘llari Shaxsiy identitetni shakllantirishda oilaning ijobiy ta’siri beqiyosdir. Buni mustahkamlash uchun quyidagi choralarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi:

- Oila a‘zolari o‘rtasida ochiq muloqotni yo‘lga qo‘yish va bolalarning fikrini inobatga olish.
- Farzandlarga erkinlik va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berish.
- Oilaviy qadriyatlarni ijobiy shaklda avloddan avlodga yetkazish.
- Yosh oilalarga psixologik maslahat va treninglar orqali yordam berish.

O‘zbek oilalarida ota-ona va farzand o‘rtasidagi muloqotni kuchaytirish, ijtimoiy-psixologik treninglar tashkil etish va psixologik yordam markazlari faoliyatini kengaytirish muhim hisoblanadi. Bunday choralar shaxsning o‘zini anglash jarayonini barqarorlashtiradi va jamiyatda muvaffaqiyatli moslashuvini ta‘minlaydi. Har bir oila o‘ziga xos qadriyatlar tizimiga ega: mehr-muhabbat, hurmat, birdamlik, mas‘uliyat va an‘analar. Oila a‘zolari o‘rtasida bu qadriyatlarning uyg‘unligi shaxsning barqaror identlikka ega bo‘lishiga yordam beradi. Oilaviy qadriyatlarning inqirozi esa shaxsda identlik tangligiga, o‘zligini anglashdagi ziddiyatlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa va takliflar (Conclusion and suggestions). Shaxsiy identitet – inson hayotidagi eng muhim psixologik jarayonlardan biridir. Uning sog‘lom shakllanishi avvalo oiladagi ruhiy muhit, ota-ona munosabatlari va qadriyatlarning uzatilishiga bog‘liqdir. Oilaviy qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lsa, shaxs o‘zini barqaror va to‘laqonli his qiladi. Aksincha, oilaviy muammolar identitet inqiroziga olib keladi. Shu sababli, zamonaviy jamiyatda oilaviy psixologiya, yosh oilalarga psixologik yordam ko‘rsatish tizimini rivojlantirish va identitet muammolarini profilaktika qilish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Erikson, E. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York: Norton.
2. Vygotskiy, L.S. (1984). Psixologiya. Moskva: Pedagogika.
3. Oila psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
4. Zokirova, N. (2021). Oila va yoshlar psixologiyasi. – Toshkent.
5. Rahimova, G. (2023). Oilaviy munosabatlarda shaxslararo nizolar. Ilmiy maqolalar to‘plami, Samarqand.
6. Baxtiyorov, Sh. (2019). Shaxs va jamiyat psixologiyasi. – Toshkent.
7. Андреева Т.В. Психология семьи / Т.В. Андреева. - СПб.: Речь, 2007. - 384 с.
8. Дружинин В.Н. Психология семьи. Журнал Высшей школы экономики. 2005. Т. 2. № 3. С. 60-77.
9. Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф., Олифирович Н.И. Психология семейных кризисов. - СПб.: Речь, 2006. - 360 с.

10. Коростылева Н.Н. Женщина и мужчина: от конфликта к согласию (Исследование тендерного конфликтогенеза). Монография. М.: Библионика, 2005.

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATI

Tillayeva Nodira Iskandar qizi

Toshkent Amaliy fanlar universiteti, Psixologiya kafedra
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik xususiyatlari o‘rganilgan. Zamonaviy yoshlar ongida oilaviy qadriyatlar, nikohga tayyorgarlik darajasi, oilaviy rollarni anglash, shuningdek, munosabatlar madaniyati va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish muhim omillar sifatida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, nikoh, yetuklik, huquqiy yetuklik, jinsiy yetuklik, oila.

Аннотация. В данной диссертации исследованы психологические особенности подготовки молодежи к семейной жизни. В сознании современной молодежи важными факторами являются семейные ценности, уровень подготовки к браку, осознание семейных ролей, а также культура взаимоотношений и формирование коммуникативных навыков.

Ключевые слова: Молодость, брак, зрелость, юридическая зрелость, половое созревание, семья.

Annotation. This thesis studied the psychological features of preparing young people for family life. In the minds of modern youth, family values, the level of preparation for marriage, the perception of family roles, as well as the culture of relationships and the formation of communicative skills are highlighted as important factors.

Keywords: Youth, marriage, maturity, legal maturity, sexual maturity, family.

Yosh yigit-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi bugungi kunning eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Bu haqda ommaviy axborot vositalarida ko‘plab chiqishlar, ta’lim maskanlarida maxsus kurslar, davra suhbatlari va uchrashuvlar o‘tkazilib kelinmoqda. Ho‘sh, oilaviy hayotga tayyorlik nimalarda o‘z aksini topadi? Oila deb atalmish muqaddas makon - “Oila qasri”ning mustahkamligi shu qasrning poydevori bo‘lmish nikoh oldi omillari xususiyatlariga, ularning qay darajada mustahkam qo‘yilishiga bog‘liq. Nikoh oldi omillari oila qurayotgan yoshlarning oilaviy hayotga qay darajada tayyor ekanliklarini

belgilab beradi¹. Inson o‘zini oilaviy hayotga tayyorman deyishi uchun eng avvalo nikohning talablariga javob berishi kerak. Nikohning birinchi talabi jinsiy yetuklik hisoblanib, erkak va ayol organizmi fiziologik xususiyatlari namoyon bo‘lishi, ular shaxsiy gigienaning o‘rni va ahamiyatiga aloqador bilimlarning sohibi bo‘lishidir. Jinsiy etilish jinsiy ehtiyojlar shakllanishiga olib keladi. Bu davrda ichki sekresiya bezlari faoliyati tufayli organizmda ikkilamchi belgilar yuzaga keladi. Biroq, bu yoshlar jinsiy yetuklikka erishdi degani emas. Ming afsuski, ko‘pgina ota-onalar yoshlarni ayniqsa, qizlarni balog‘atga etishi bilan oilaviy hayotga tayyor deb hisoblashadi va turmushga berishadi. Natijada erta turmush qurish oqibatida bugungi kunda homilador ayollarda 100% kamqonlik, turli ekstragenital kasalliklarning ko‘payishi, homilasining yaxshi rivojlanmaganligi, qayta farzand ko‘rish imkoniyatidan mahrum bo‘lish holatlari ko‘plab uchramoqda. Yoshlarni nikohga etukligi deyilganda uning faqat fiziologik jihatdan rivojlanishini nazarda tutish noto‘g‘ri, bundan tashqari yoshlar jinsiy hayot psixogigienasi borasida ham zarur ilmiy psixologik bilimlarga, to‘g‘ri tasavvurlarga, ega bo‘lishi lozim. Afsuski, bugungi kunda ota-onalar tomonidan yoshlarga jinsiy tarbiya berish ishlarining ahamiyati butunlay kamsitib kelinmoqda. Nikohga yetuklikning ikkinchi talabi fuqarolik va huquqiy yetuklik bo‘lib, bu odamning balog‘atga etish yoshi bilan huquqiy jihatdan oila qurish, farzand ko‘rish huquqiga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi hamda “Oila kodeksi”da yigitlar uchun nikoh yoshi 18 yosh, qizlar uchun nikoh yoshi 17 yosh deb belgilangan. Bu davrda ular Konstitusiyada belgilangan barcha huquq va majburiyatlardan foydalanish huquqiga ega bo‘lishadi. Huquqiy madaniyat va yetuklik avvalo oila va nikoh borasidagi mavjud qonunlarni bilish, oila qonunchiligidagi eng muhim normalarga ongli munosabat tufayli turmush o‘rtog‘i, farzandlari, jamiyat oldidagi huquq va majburiyatlarni his etish va ularga itoat etishga hozirlikni nazarda tutadi. Nikohga yetuklikning uchinchi talabi kasb-hunar va ijtimoiy-iqtisodiy yetuklik hisoblanadi. Kasb-hunar egallash ancha murakkab tushuncha bo‘lib, uning murakkabligi shundaki, u ma‘lum bir o‘quv yurtini, o‘quv kurslarini bitirish, Yani ma‘lum bir ish turini bajarish uchun zarur bo‘lgan maxsus bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. Otabobolarimiz oldingi davrlarda dehqonchilik, hunarmandchilik, chorvachilik sir-asrorlarini puxta egallashgan. O‘sha davrlardagi ishlab chiqarish munosabatlari va texnologik jarayonlar ulardan maxsus yoki oliy ma‘lumot talab qilmagan. 3-4 yil ustoz ko‘rgan shogird 16-17 yoshda o‘zi mustaqil ish yurita oladigan ustaga, o‘z ishini uddalay oladigan mutaxassisga aylangan. Mabodo, u shu vaqtda oila quradigan bo‘lsa, o‘z hunari orqali mehnat qilib oilani iqtisodiy jihatdan ta‘minlay olgan. Bugungi kunda esa yoshlarimizni kasb-hunar etukligi kechikib ketmoqda.

Ba’zi bir kasblar bo’yicha 22-25 yoshlarda kasb-hunar etukligiga erishish mumkin bo’lsa, boshqalarda 28- 30 yoshlarda bunga erishmoqdalar. Natijada bugungi kunda yoshlarimiz oilani iqtisodiy jihatdan mustaqil ravishda ta’minlay olmayaptilar. SHu bilan birga shaxslararo munosabatlarga ruhan tayyorlik ham o’ta muhim masala hisoblanadi. Chunki, oilaviy hayotda amalga oshiriladigan ko’plab vazifalar va mas’uliyatlar orasida muomala odobining bo’lishi va yangi qarindoshlar bilan yangi rollarni bajarish borasidagi hamkorlik qilishga ruhiy tayyorgarlik o’zgacha madaniyat, aqliy salohiyatni talab etadi. CHunki, oila o’ziga xos kichik guruh bo’lib, undagi o’zaro muomala va munosabatlarning uyg’unligi oilaviy baxtning muhim kalitidir. To’g’ri, avlodlararo ziddiyatlar bor narsa. Masalan, kattalar o’zlari yoshliklarida qadrlagan narsalarni ularning nazarida yoshlar qadrlamayotganday tuyulaveradi, yoshlar hayotga yengilroq qarayotganday, udumlarni mensimayotganday, oilaviy masalalarga bepisandday tuyuladi. SHunday paytlarda kattalarning biroz bag’rikeng va toqatliroq bo’lishi, yoshlarning esa bosiqroq va farosatliroq bo’lishlari muammolarni echimini ta’minlaydi. Shunday qilib, nikohga ijtimoiy jihatdan yetuklik insonni o’zi yashayotgan jamiyat me’yorlari, nikohning jamiyat rivojidagi o’rnini, inson hayotidagi turg’un roli va mohiyatini bilgan holda turmush qurishga hamda otaonalik rollariga ruhan etilganligini nazarda tutadi. Nikohga yetuklikning to’rtinchi talabi axloqiy yetuklik bo’lib, bu borada fahrlansak arziydigan jihatlarimiz mavjud. CHunki bizda islom dini muqaddas hisoblanadi. Yoshlarga axloqiy tarbiya Qur’oni karim, hadislar orqali pandnoma, nasihatnoma, hikmatnoma tarzida juda erta singdirib boriladi. Avvalo, insonda muayyan axloqiy fazilatlar bo’lmog’i darkor, yani, oila quraman, turmushga chiqaman deyish shaxsning bo’lg’usi turmush o’rtog’i, bo’lajak farzandlari, yangi qarindosh-urug’lari oldidagi yangi mas’uliyatlarni bo’yniga olishni taqazo etadi. Ushbu mas’uliyatlar va ulardan kelib chiqadigan majburiyatlar hayotda yangi rollarni bajarishga hozirlikni nazarda tutadi, yani, nikoh uyi ostonasida “kelin” yoki “kuyov” rolida turgan inson endi “rafiqa”, “er”, “ona”, “ota” kabi yangi rollar mas’uliyatini his etishiga to’g’ri keladi. Bu mas’uliyat esa odamdagi qator axloqiy sifatlar yuksak madaniyat, bag’rikenglik, sabr-matонат, muloyimlik, mehribonlik, muomala madaniyati, shirinso’zlik, mulozamatlilik, mehnatsevarlik, halollik, odillik, to’g’riso’zlik, samimiyat kabi fazilatlarining namoyon bo’lishini taqozo etadi. CHunki, bizda inson nikohga kirgach, cho’lda yoki sahroda yashamaydi, u oddiy insoniy munosabatlar mujassam bo’lgan jamoada, jamiyatda yashaydi. U nafaqat o’z oilasi a’zolari davrasida, qarindosh-urug’, qo’ni-qo’shnilar orasida ham o’zidagi ijobiy fazilatlarini ko’rsata olishi kerak. Nikohga yetuklikning beshinchi talabi psixologik yetuklik bo’lib, bunda yoshlarning turli hayotiy sharoitlarni hushyor baxolay olishi nazarda tutiladi. Bu

hushyorlik yoshlarning amaliy voqealikni to‘g‘ri baholay olishi, yutuq va kamchiliklarini, bilim, malaka va qobiliyatlarini etarlicha ob‘ektiv baxolay olishida namoyon bo‘ladi. Afsuski, ko‘pincha yoshlarimiz o‘z qobiliyatlarini orttirib baholab, o‘z oldilariga erishib bo‘lmaydigan maqsadlarni qo‘yib olish holatlariga duch kelinadi. Bu esa o‘z navbatida muloqotning, hamkorlikning yaxshi yo‘lga qo‘yilishiga, oilada turli guruhlarda garmonik munosabatlarni o‘rganilishiga imkon beradi. Psixologik yetuklikning asosiy xususiyati yoshlarning turli toifa, turli yoshdagi odamlar bilan o‘rinli munosabatda bo‘la olishi, turli yashash sharoitlariga moslashuvchanligi, boshqa shaxslar bilan ijobiy munosabatlari: hamdardlik, hamfikrlilik, g‘am-tashvishga sherik bo‘la olish, o‘zaro yordam kabilar tarzida namoyon bo‘la oladigan ma‘naviy sifatlarga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. Turmush o‘rtog‘i va oiladagi yaqinlarga, birinchi navbatda farzandlarga nisbatan fidoiylik, sevgan insonining ko‘ngliga yo‘l topish va unga qarab ish tutishni talab etadi. Psixologik jihatdan oilaviy hayotga tayyorgarlik o‘zgalarni tushunish, uning o‘rniga o‘zini qo‘yib ko‘ra olish, qalbiga yo‘l topishni taqozo etadi. SHu ma’noda nikoh shunday psixoterapevtik hususiyatga egaki, u ikki sevishtgan qalblarni bir-biriga yaqinlashtiribgina qolmay, ularning har-birini dardu-xasrati, quvonchu-shodligi bilan hamohang tarzda yashashga o‘rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi” Toshkent “O‘zbekiston”-1998 yil.
2. “O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi” Toshkent “Adolat”-1998 yil
3. Karimova V. “Oila ma‘rifati” Toshkent-2009 yil
4. Shoumarov G‘.B. “Oila psixologiyasi” Toshkent “SHarq” -2008 yil
5. Karimova V. “Oilaviy hayot psixologiyasi” O‘quv qo‘llanma Toshkent-2006 yil.

**NIKOH VA OILAVIY MUNOSABATLARNING RIVOJLANISH
TARIXI**

Barno Abduxalilovna Rustamova

Oriental Universiteti,

Uzluksiz ta‘lim pedagogikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola “Nikoh va oilaviy munosabatlarning rivojlanish tarixi” mavzusiga oid ilmiy maqolalarni tahlil qilish maqsadida yozilgan bo‘lib, bu mavzu o‘zida nikoh va oilaviy munosabatlarning rivojlanish tarixi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga oid fikr-mulohazalarini o‘z ichiga olgan. Ushbu maqola maqsadi va muammolarni

tushuntirish, shu sohadagi ilmiy izlanishlarni yoritish va foydali fikr-mulohazalarni ilmiy jihatdan amalga oshirishdir. Bu maqolaning ilmiy maqsadi o'z ichiga tadqiqotlar, taqrizlar va mantiqiy ravishda amaliy muammolar bilan ta'minlanganligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: oila, nikoh oila turlari, erkak, ayol, farzand, munosabat.

Аннотация. Статья посвящена анализу научных статей по теме «История развития брачно-семейных отношений», содержащих мнения о научных исследованиях, посвященных истории развития брачно-семейных отношений. Цель статьи – раскрыть проблемы, осветить научные исследования в этой области и научно реализовать полезные идеи. Научная цель статьи заключается в том, что она содержит исследования, обзоры и логично представляет практические задачи.

Ключевые слова: семья, брак, типы семьи, мужчина, женщина, ребенок, отношения.

Abstract. This article is written to analyze scientific articles on the topic "The history of the development of marriage and family relations", which contains opinions on scientific research on the history of the development of marriage and family relations. The purpose of this article is to explain the problems, highlight scientific research in this area, and scientifically implement useful ideas. The scientific purpose of this article is based on the fact that it contains research, reviews, and logically provides practical problems.

Kalit so'zlar: oila, nikoh oila turlari, erkak, ayol, farzand, munosabat.

Oila kichik ijtimoiy guruh bo'lib, shaxsiy hayotni tashkil etishning eng muhim shakli bo'lib, nikoh ittifoqi va oilaviy aloqalarga asoslangan, ya'ni. er va xotin, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar birgalikda yashaydigan va birgalikda uy xo'jaligini yuritish (Solovyov). Oilaviy aloqalar uch xil bo'lishi mumkin: qarindoshlik (aka-uka va opa-singillar), nasl (ota-ona-bolalar), nikoh munosabatlari (er-xotin, turmush o'rtoqlar).

Oila shakllanishining asosi nikohdir. **Nikoh** - bu alohida ijtimoiy institut, erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarning tarixan belgilangan, ijtimoiy tartibga solinadigan shakli, ularning bir-biriga va bolalariga nisbatan huquq va majburiyatlarini belgilaydi (Zatsepin).

Oilaning ikkita xususiyati bor :

1)oilani kichik ijtimoiy guruh sifatida tushunish uning faoliyati samaradorligini guruh ichidagi muloqot muammolarini hal qilishga bog'liq qiladi, ya'ni. oila a'zolari o'rtasidagi muloqot, hokimiyat va etakchilikni taqsimlash, nizolarni hal qilish, ijtimoiy muhit - bobo va

buvilar bilan munosabatlarni o'rnatish kabi guruhlararo o'zaro ta'sir va boshqalar. Ushbu muammolarni hal etish oilani ijtimoiy tizim sifatida o'rganishning ijtimoiy-psixologik jihati;

2) oilaning kichik ijtimoiy guruh sifatida o'ziga xos xususiyati oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning yuqori ta'sirchan intensivligi va hissiy "to'yinganligi" bilan bog'liq bo'lib, bu erda bir qutbda - sevgi, qabul qilish va mehr munosabatlari, ikkinchisida - munosabatlar. nafrat, rad etish, qaramlik, negativizm.

Oilaviy funktsiyalar:

1) **iqtisodiy** (moddiy va ishlab chiqarish), xo'jalik va uy xo'jaligi uning a'zolarining daromadlarini birlashtirish va bu daromadlarni har bir oila a'zosining ehtiyojlariga muvofiq iste'molga taqsimlash bilan belgilanadi. Iqtisodiy-maishiy funktsiya oila hayotini va uning har bir a'zosining shaxsiy hayotini tashkil etish shaklida amalga oshiriladi;

2) **reproduktiv** (tug'ilish va aholining ko'payishi);

3) **bolalarni tarbiyalash** . Oila bolaning birlamchi ijtimoiylashuvi instituti bo'lib, u jamiyat taraqqiyotining uzluksizligini ta'minlaydi;

4) **jinsiy erotik** . Faqatgina doimiy sherik bilan tanlab, barqaror jinsiy aloqalar, o'ziga xos va takrorlanmaydigan shaxs sifatida harakat qilish, sheriklarning eng to'liq jinsiy uyg'unligiga erishish uchun sharoit yaratadi;

5) **ma'naviy muloqot** , bu oila a'zolarining ma'naviy o'zaro boyitilishini o'z ichiga oladi; axborot almashinuvi; ijtimoiy-siyosiy, kasbiy va ijtimoiy hayotdagi shaxs uchun eng muhim muammolarni muhokama qilish; adabiy-badiiy san'at, musiqani idrok etish kontekstida muloqot qilish; oila a'zolarining shaxsiy va intellektual o'sishi uchun sharoit yaratish;

6) **hissiy qo'llab-quvvatlash va qabul qilish** xavfsizlik va guruhga mansublik hissi, hissiy tushunish va hamdardlik yoki psixoterapevtik funktsiyani ta'minlaydi. Zamonaviy oilada bu funktsiyaning yana bir jihati - shaxsning o'zini namoyon qilish va o'zini o'zi amalga oshirishga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish;

7) **rekreatsioon** (tiklash) - oila a'zolarining neyro-ruhiy salomatligi va ruhiy barqarorligini tiklash uchun shart-sharoitlarni ta'minlash funktsiyasi;

8) voyaga etmaganlar va mehnatga layoqatsiz oila a'zolariga nisbatan **ijtimoiy tartibga solish, nazorat va homiylik (Zatsepin, Eidemiller, Justitskis)**;

9) **tabriklash** - insonning baxtga bo'lgan ehtiyojini qondirish funktsiyasi (lotincha felicio - baxt). Oila insonning hissiy farovonligining muhim omili bo'lib, uning dunyoqarashining ta'sirchan ohangini belgilaydi. Sevgi va nikoh insonning baxt va hayotdan qoniqish tajribasini

qat'iy belgilaydi. M.Argylening fikricha, nikohdan qoniqish umumiy hayotdan qoniqish va baxtni belgilaydi.

Funktsiyalar ierarxiyasi oilaning ijtimoiy-madaniy institut sifatidagi tarixi va ma'lum bir oilaning tarixi bilan belgilanadi. U tarixiy davr, ijtimoiy-madaniy muhit va oilaviy hayot tsiklining bosqichiga qarab o'zgaradi. Har bir turmush o'rtog'ining oilaning funktsional tuzilishi ierarxiyasini idrok etishi sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bu turmush o'rtoqlar o'rtasidagi o'zaro tushunishning buzilishi va oiladagi nizolarga sabab bo'ladi. Jamiyat tarixida nikoh-oila munosabatlari rivojlanishining hal qiluvchi omillari jinsning yashashi uchun zarur bo'lgan kuchli yashovchan naslga bo'lgan ehtiyoji va tegishli iqtisodiy ishlab chiqarish munosabatlari bilan ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish edi.

Insoniyat tarixida nikoh va oilaviy munosabatlarning rivojlanish bosqichlari (Zatsepin bo'yicha):

1) behayolik (aralashma, universallik) — insoniyat jamiyati taraqqiyotining dastlabki bosqichiga xos bo'lgan, jinslar o'rtasidagi tartibsiz, ijtimoiy tartibga solinmagan munosabatlar;

2) endogamiya — jamiyat doirasidagi jinslar o'rtasidagi nikohdan oldingi, ijtimoiy qoidalar bilan cheklanmagan birga yashash shakli;

3) ekzogamiya - qon qarindoshlari o'rtasidagi jinsiy aloqalarni cheklash bilan jinslar o'rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy tartibga solinadigan shakli.

Ekzogamiyaning konsolidatsiyasi insoniyatning instinktiv-biologik hayotdan ijtimoiy madaniy-tarixiy hayot turiga o'tishning umumiy qonuniyatlari, shuningdek, inson xatti-harakatlarini tartibga solishning instinktiv-biologik mexanizmlarini almashtirish va ularni ijtimoiy regulyatorlar bilan almashtirish bilan bog'liq. (L.S.Vigotskiy, P.Ya.Galperin). Ekzogamiya asosida nikohning birinchi shakli - guruhli ikki urug'li nikoh paydo bo'ldi. Uning doirasida bir turdagi erkaklar boshqa turdagi barcha ayollar bilan turmush qurish huquqiga ega edi. Uy xo'jaligi va bolalarni tarbiyalash butun urug' tomonidan amalga oshirildi. Keyin jinsdagi erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarning tanlanganligi va davomiyligini o'z zimmasiga olgan juftlik nikohi mavjud edi. Dastlab, juftlik nikohining asosi faqat jinsiy munosabatlar va sheriklarning shaxsiy mehridir. Uyni saqlash va bolalarni tarbiyalash vazifalari urug'da qoladi. Biologik otalikni o'rnatish qiyin bo'lganligi sababli matriarxat, qarindoshlik onalik naslga qarab belgilanadi.

Qishloq xo'jaligi rivojlanib, mehnat unumdorligi oshgani sayin oilaning iqtisodiy mustaqilligi ortadi. Ota-onalarning o'z farzandlarini mustaqil ravishda boqish va tarbiyalash qobiliyati, jinsiy munosabatlarning barqarorligi va turmush o'rtoqlarning umumiy iqtisodiy manfaatlari monogam (monogam) oilaning paydo bo'lishiga

olib keldi. Jinsiy dimorfizm erkakning oila boquvchisi rolining kuchayishiga va ayolning farzand tarbiyasidagi mas'uliyatining kuchayishiga olib keldi. Nikoh munosabatlarining barqarorligi otalikni aniqlashning ishonchliligini ta'minladi. Ota-onaning qarindoshlik munosabatlarini tashkil etish shakli sifatida patriarxat tabiiy ravishda matriarxatni almashtirib, er-xotinlar o'rtasida hukmronlik turiga - onaning (xotinning) bo'ysunishi va otaning (erning) ustunligi asosida tengsizlik munosabatlarini o'rnatishga burilish belgisidir.) oilada. Xususiyl mulk munosabatlarining rivojlanishi monogam patriarxal oilaning mustahkamlanishiga olib keldi.

Patriarxal munosabatlar doirasida oilalarning 2 turi mavjud: monogam va poligam. Ko'pxotinlilik (ko'pxotinlilik) hozirda asosan musulmon mamlakatlarida mavjud. Poliandriya - poliandriya, oilaning bir turi, uning "o'zagi" - ayol o'z eriga qaraganda yuqori lavozimni egallaydi.

S.I. Ochlik 3 ta tarixiy oila turini aniqlaydi :

1) **patriarxal** (an'anaviy) ikkita asosiy tamoyilga asoslanadi: qat'iy jins va yoshga bo'ysunish va oilaviy hayot tsiklining barcha bosqichlarida shaxsiy tanlovning yo'qligi. Patriarxal oila hukmronlik-bo'ysunish munosabatlariga asoslanadi: erning avtoritar hokimiyati, xotinning eriga qaramligi va bolalarning ota-onalariga qaramligi. Biz oilaviy munosabatlarni tashkil etishning patriarxal usulining aksini, masalan, turmush qurayotganda xotinning erining familiyasini olish an'anasida ko'ramiz; turmush o'rtog'ini tanlash usuli sifatida "to'plash"; nikohdan oldingi va nikohdan tashqari jinsiy munosabatlarga ruxsat etilganligini aniqlashda er va xotinga nisbatan "ikki tomonlama standartlar";

2) **bolaga yo'naltirilgan** (zamonaviy) uning tarbiyaviy funktsiyasining ustuvorligi, turmush o'rtoqlarning nisbiy tengligi, turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning yuqori darajada yaqinligiga asoslanadi. Shaxsiy yaqinlik, o'zaro tushunish va ishonch er va xotin o'rtasidagi munosabatlarning o'zagiga aylanadi. Bolalarni tarbiyalash hayotning asosiy ma'nosidir. Bolalar kam, ular rejalashtirilgan va kutilgan. O'ziga xos xususiyat - ota-onaning bolalarga bo'lgan muhabbati va mehridir, lekin bolalarning injiqliklariga berilish, bolani "erkalash" va ota-onalik burchiga haddan tashqari rioya qilish, ota-onaning ham, bolaning ham erkin shaxsiy rivojlanishini cheklaydi;

3) **nikoh** (post-modern) - so'nggi o'n yilliklar davomida rivojlanayotgan oila turi. Oilada hissiy jihatdan boy, samimiy, simmetrik, mazmunli-ma'naviy munosabatlar tizimida har bir turmush o'rtog'i va farzandlarining avtonom shaxs sifatida rivojlanishiga g'amxo'rlik qilish birinchi o'ringa chiqadigan oilaning progressiv turi, bu erda bolalarni tarbiyalash maqsadi ko'zda tutilgan. shaxsiy o'sish va barcha oila a'zolarining o'zini o'zi anglash qadriyatlariga yo'l. S.I.ning so'zlariga ko'ra. Ochlik, turmush qurgan oila ikkita o'ziga xos xususiyat bilan tavsiflanadi:

turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlarning institutsional bo'lmaganligi va ularning huquq va majburiyatlarining simmetriyasi; shaxsiy avtonomiyaning oilaviy qadriyatlariga qo'shilishi, tanlash erkinligi va sherikning bu tanlov qilish huquqini hurmat qilish.

Zamonaviy oilaning o'ziga xos xususiyatlari 4 xususiyat bilan belgilanadi :

1)ota-onalarning alohida roli. 20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab. Ota-ona va bola munosabatlarida hissiy va ma'naviy yaqinlik, hamdardlik alohida ahamiyatga ega bo'lib, ota-ona mehri oilaviy hayotning ustuvor qadriyatiga aylanadi. Ta'lim muloqotning ikkala sub'ekti teng huquqlarga ega bo'lgan dialogik jarayonga aylanadi (L.A. Petrovskaya, A.S. Spivakovskaya). Bolalik davri uzaymoqda, ota-onalarga farzandlarini tarbiyalash va o'qitish mas'uliyati yuklanmoqda;

2)nikoh ittifoqining asosi - sevgi, hissiy qabul va qo'llab-quvvatlash;

3)oila tizimi ancha ochiq, chunki turmush o'rtoqlar o'zlarining ustuvor qadriyatlar tizimidan kelib chiqib, o'z oilasining kelajakdagi taqdirini erkin belgilash huquqiga ega;

4)katta oiladan yadro oilasiga (ota-onalar va bolalar) o'tish sodir bo'ldi.

So'nggi o'n yilliklarda **oila rivojlanishining** bir qator tendentsiyalari mavjud :

- an'anaviy (patriarxal) tipdagi ko'p yadroli keng oilalardan yadroli oilalarga o'tish;

- tug'ilish darajasining pasayishi;

- erkaklar va ayollar o'rtasidagi o'rtacha umr ko'rishning nomutanosibligi;

- ajralishlar sonining ko'payishi;

- oilasiz yoki ota-onalar va yaqin kattalar bilan muloqot qilishdan mahrum bo'lgan bolalar sonining ko'payishi (etimlar, maktab-internatlar, tunu kun bolalar bog'chalari o'quvchilari, uysiz bolalar va boshqalar);

- oiladagi munosabatlarni demokratlashtirish, rollarni qat'iy belgilashdan turmush o'rtoqlarning o'zaro almashinishiga, sheriklik, yordam va o'zaro yordamga o'tish;

- voyaga etmagan ota-onalar sonining ko'payishi;

- oilaviy va maishiy sabablarga ko'ra jinoyatlar sonining ko'payishi;

- "Farzandsiz oila" maqomi turmush o'rtoqlarning ongli ravishda tanlanishi bo'lgan farzandsiz oilalar sonining ko'payishi;

"ikki martaba" deb ataladigan oilalarning paydo bo'lishi, ya'ni. har ikkala turmush o'rtog'i o'zlariga kasbiy martaba, o'sish va o'zini o'zi anglash maqsadlarini qo'ygan oilalar. Bunday oilalarda oilada rol va hokimiyat taqsimotining tabiati, etakchilik masalasi, demokratiya va

o‘zaro almashinish, oilaviy va shaxsiy qadriyatlarning umumiyligi, bolalarni tarbiyalashda oilani qo‘llab-quvvatlash uchun resurslarning mavjudligi, oilaning maishiy vazifalari va boshqalar alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vasilyeva O.S., Xmaruk I.N. Zino ijtimoiy-psixologik tadqiqot predmeti sifatida // Amaliy psixologiya. 1999. No 2. B. 59 – 65.
2. Whitaker K. Oilaviy terapevtning yarim tundagi aks ettirishlari / Tarjima. ingliz tilidan. M.I. Zavalova. M., 1998. S. 87 – 91.
3. Gavrilova G.T. Oila buzilishining maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'siri muammosiga // Oila va shaxsni shakllantirish. Shanba. ilmiy tr. / Tad. A.A. Bodaleva. M., 1981. S. 10 - 15.
4. Kocharyan G.S., Kocharyan A.S. Jinsiy kasalliklar va nikohdagi nizolarning psixoterapiyasi. M., 1994. B.121 – 131.
5. Kratochvil S. Oilaviy va jinsiy disharmoniylarning psixoterapiyasi. M., 1991. S. 241 – 244, 273 – 280, 303 – 309.
6. Lafas J., Sova D. Qayta turmush qurish: bolalar va ota-onalar. Sankt-Peterburg, 1996 yil.
7. Ajralish karuselidagi bola. M., 1998 yil.
8. Sysenko V.A. Oilaviy nizolar. M., 1989. B.11 – 25, 35 – 47.
9. Figdor G. Ajrashgan ota-onalarning farzandlari: travma va umid o‘rtasida (psixoanalitik tadqiqot). M., 1995 yil.
10. Frank R. Zino. Mn. 1999 yil.
11. Eidemiller E.G., Yustickis V. Oila psixologiyasi va psixoterapiyasi. Sankt-Peterburg, 1999.S. 460 - 465.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA AXLOQIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM JIHATLARI

Mirsagatova Nargiza Sayfullayevna

Oriental universiteti, Uzluksiz ta’lim pedagogikasi kafedrası katta
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola bo‘ljak o‘qituvchilarda axloqiy fazilatlarini rivojlantirishning muhim jihatlari mohiyatiga bag‘ishlangan. Shu bilan birga maqolada bo‘ljak o‘qituvchilarda axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda ta’lim-tarbiya jarayonlarini samarali tashkil qilish va unda avlod-ajdodlarimiz meroslaridan foydalanishning samarali yo‘llari murafakkirlar ijodi merosi asosida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: axloqiy fazilatlar, zakovatlilik, ilmsevarlik, intizomlilik, ishchanlik, kamtarinlik, kechirimlilik, lafzi halollik, matonatlilik, muruvvatlilik, mehr-oqibatlilik.

Аннотация. Статья посвящена сути важных аспектов развития нравственных качеств будущих учителей. В то же время, в статье раскрываются эффективные способы организации образовательного

процесса и использования наследия предков для развития нравственных качеств будущих учителей, опираясь на творческое наследие мыслителей.

Ключевые слова: нравственные качества, интеллект, любовь к учебе, дисциплина, трудолюбие, смирение, прощение, честность, настойчивость, доброта, милосердие.

Annotation. This article is devoted to revealing the essence of the important aspects of developing moral qualities in future teachers. In addition, the article discusses effective ways of organizing the educational process and using the heritage of our ancestors in fostering moral values among future educators.

Keywords: moral qualities, intelligence, love of knowledge, discipline, diligence, modesty, forgiveness, honesty, perseverance, compassion, kindness.

Axloqiy fazilatlar – insonni yaxshilikka chorlaydigan, yomonlikdan qaytaradigan axloqiy qarashlarning doimiy odati, amaliy faoliyatga aylanganini bildiradigan tushuncha. U insoniy axloq namunalarini o‘zida mujassam etadi va ma’naviyatning o‘zagini tashkil etadi. Ma’lumki, Sharq xalqlarining madaniyati, falsafasi, dunyoqarashida insondagi Axloqiy fazilatlari qadimdan ulug‘lab kelingan⁷². Shu ma’noda, Sharq ijtimoiy fikri va adabiyotini axloqiy fazilatlarlar qomusi deyish mumkin. Sharq mutafakkirlari – Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Muhammad Muso Xorazmiy, Rudakiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Hofiz Sheroziy, Fuzuliy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar axloqiy fazilatlarlarni o‘z ilmiy va ijodiy faoliyatlarining yetakchi mavzusi deb bilganlar.

Axloqiy fazilatlar orasida adolatlik, bag‘rikenglik, bosiqlik, vazminlik, vafodorlik, vatanparvarlik, vijdonlilik, go‘zallik, diyonatlilik, dilbarlik, donolik, jasurlik, javonmardlik, ziyraklik, zebolik, zakovatlilik, zukkolik, ibolilik, ilmsevarlik, intizomlilik, ishchanlik, iltifotlilik, iffatlilik, kamtarinlik, kamarbastalik, kechirimlilik, latofatlilik, lafzi halollik, matonatlilik, muruvvatlilik, mehr-oqibatlilik, mehribonlik, mehnatsevarlik, mo‘tadillik, nafosatlilik, odillik, orastalilik, olijanoblik, oliyhimmatlik, ochiqqo‘llik, rostgo‘ylik, rahm-shafqatlilik, sabr - bardoshlilik, saxovatpeshalik, sadoqatlilik, samimiylik, tavozelik, teran fikrlilik, talabchanlik, tejamkorlik, ulug‘vorlik, fozillik, fidoiylik, farosatlilik, xushmuomalalik, xushfe‘llik, qanoatlilik, chidamlilik, shijoatlilik, shirinsuxanlik, o‘ktamlik, qanoatlilik, g‘ayratlilik, g‘azabni jilovlash, haqqoniylik, halimlik, halollik, hayolilik, hojat barorlik kabi xislatlar insonni ulug‘laydi, yuksaltiradi, jamiyatdagi munosabatlarni ham mukammallashtiradi. Xalqimiz ana shunday axloqiy fazilatlarlar asosida

⁷² Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. Mas’ul muharrir Q.Nazarov. – Toshkent, 2009.

o‘zining betakror ma’naviy qiyofasiga ega bo‘lib keladi. Mustaqillik yillarida bu fazilatlar yangicha ma’no-mazmun bilan boyib, yuksak ma’naviy taraqqiyotning eng muhim omillaridan biriga aylanmoqda.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda ta’lim-tarbiya jarayonlarini samarali tashkil va unda avlod-ajdodlarimiz meroslaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Birgina misol: A.Navoiy o‘zining Mahbub ul-qulub asarida muhtojlarni ko‘ra bila turib to so‘rab kelmaguncha saxo ko‘rsatmaydigan kishi ham saxiy emasdur deb, haqiqiy saxovat qanday bo‘lishini ta’riflaydi. Saxovat, qilgan ehsonlarini ta’ma etmaslik, boriga qanoat qilishlik, muhtoj odamni uchratganda borini u bilan baham ko‘rishlik va qilgan savob ishlarini minnat qilmaslik insonga xos yuksak ma’naviy fazilat ekanligini talqin qiladi. Inson umri davomida faqat boyliklarni, molu davlatni yig‘ib yotish emas, balki uni saxiylik bilan oqilona sarf etishni bilish kerak deydi:

Naqdni guldek sovurmagil,

G‘uncha kabi dog‘i girih urmag‘il!⁷³

Shoir molu davlat yig‘ib yotgan kishining mulki baribir o‘zida qolmasligini va hatto, bu holat uni halok etishi mumkinligini uqtiradi. Bu orqali kishilarni boylikka ongli munosabat bo‘lishlari uchun axloqiy fazilatlarni egallagan bo‘lishlarini uqtiradi. Ana shundagini har bir inson boshqalar tomonidan ezozlanadi. Chunki bir shaxs uchungina xos bo‘lgan axloq bo‘lmaydi. Axloqiy fazilatlar asosan ko‘pchilik o‘rtasidagi munosabatlarda namoyon bo‘ladi. Ana shunday axloq normalariga asoslangan munosabatlar esa insonning jamiyatdagi o‘rnini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan biz maqolamizda axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda tarbiyaviy ishlar jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar bilan o‘tkazilishi mumkin bo‘lgan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish loyihasini ishlab chiqishni maqsad qildik.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda yuqorida ta’kidlaganimizdek, olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni samarasi beqiyosdir. Chunki bu jarayonlarda talaba bevosita o‘zi ishtirok etadi, turli mazmundagi ma’ruzalar, suhbatlar, savol-javoblar, tadbirlarda qatnashadi, o‘z axloqiy fazilatlarini boyirib, rivojlantirib boradi. Quyida biz bo‘lajak o‘qituvchilarning axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda foydalanish mumkin bo‘lgan tarbiyaviy tadbir tarkibiy tuzilmasini keltiramiz.

“Axloq va odob – ma’naviyatning o‘zagidir” mavzusidagi tarbiyaviy tadbirning tarkibiy tuzilmasi bir necha qismlardan iborat bo‘ladi. Chunonchi:

⁷³ Jabborova O., Umarova Z. Boshlang‘ich ta’lim diagnostikasi. – Toshkent. 2023.

1. “Inson axloq – ma’naviy kamoloti va jamiyat taraqqiyoti birligi” – tadbir ishtirokchilari bilan diolog.
2. “Axloqiy qadriyatlar va tarbiya” – qisqacha ma’lumotnoma.
3. “Axloq –odob kategoriyalari” – bahs-munozara.
4. “Axloqiy fazilatlarni mukammal egallashda nima qilish lozim?” savol-javoblar⁷⁴.

E’tirof etish joizki, tarbiyaviy tadbir jarayonida talabalar ishtiroki jonli muloqot, amaliy xatti-harakatlarning amal qilishi ko’zlangan maqsadga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, tadbir boshdan oyoq standart ko’rinishda, faqatgina pand-nasihatlari yoki ilmiy g’oyalarga asoslanib qolmasligi, aksincha, amaliy xatti – harakatlar, oddiy tushunchalar, faollikka yo’naltiruvchi iboralarga boy bo’lishi bu ishtirokchilarda tadbir haqida salbiy fikr tug’ilishini oldini oladi desak xato bo’lmaydi.

“Axloq va odob – ma’naviyatning o’zagidir” mavzusidagi tarbiyaviy tadbirning dastlabki bosqichida talabalarga inson axloq-odobi, shaxs ma’naviy kamoloti va shaxsning jamiyat taraqqiyotidagi o’rni va roli haqidagi shaxsiy fikr-mulohaza hamda qarashlarini bayon etish taklif etiladi. Bundan ko’zlangan maqsad talabalarni axloqiy normalar va inson kamoloti haqida fikrlash va mulohaza yuritishga undashdir⁷⁵.

Tarbiyaviy tadbir jarayonida talabalarga axloqiy kamolot inson ijtimoiy takomillashuvining tarkibiy qismi ekanligini, axloq insonning ijtimoiy, ma’naviy takomillashuvi jarayonidagi o’ziga va boshqalarga munosabatini belgilovchi ma’naviy, amaliy fazilatlar va harakatlar tizimi ekanligini ta’kidlab o’tish lozim. Shuningdek, talabalar diqqatini axloqiy normalarga rioya qilishni har bir shaxs o’zidan boshlashi kerakligini, eng asosiy narsa bor ma’naviy-axloqiy normalarni bilish emas, balki ularga amal qilish ijobiy ahamiyatga ega ekanligiga qaratish lozim.

Axloq-odob kategoriyalari yuzasidan bahs-munozara tashkil etib, shaxs faoliyatiga axloqiy bahoni jamoatchilik berishini, axloqlilik-shaxs faoliyatining jamoatchilik belgilagan ma’naviy mezoniga hamoxang bo’lishi darkorligini uqtirib borish lozim⁷⁶.

Donolar aytganidek, axloq inson qalbidan chiqqan nurdir. Bu nur ba’zilarida o’ta kuchli, ba’zilarida xira bo’ladi. Ba’zilarida esa bu nur umuman sezilmaydi. Axloq nuri bo’lmasligi insoniylik fazilatlaridan uzoqlikning belgisidir. Axloqiy yetuklik inson hayotida baxtga erisha olishning asosiy shartidir. Bahs-munozara jarayonida talabalarga mana shu falsafani mohiyatini to’liq anglab olishlariga erishish eng oliy maqsaddir.

⁷⁴ Jumanova F., Avazova S., Jabborova G., Xusnetdinov U. Umumiy pedagogika asoslari. – Toshkent, 2020.

⁷⁵ Jabborova O., Umarova Z. Boshlang’ich ta’lim diagnostikasi. – Toshkent. 2023.

⁷⁶ Mardonov Sh., Zokirova U. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent, 2021.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.
2. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. Mas’ul muharrir Q.Nazarov. – Toshkent, 2009.
3. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang‘ich ta’limda “Tarbiya” fani o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2022.
4. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang‘ich ta’lim diagnostikasi. – Toshkent. 2023.
5. Jumanova F., Avazova S., Jabborova G., Xusnetdinov U. Umumiy pedagogika asoslari. – Toshkent, 2020.
6. Mardonov Sh., Zokirova U. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent, 2021.

O‘SMIR VA O‘SPIRINLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI YAXSHILASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Matyoqubova Shohista Odamboy qizi

Toshkent Amaliy fanlar Universiteti, “Psixologiya” kafedrası
assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada so‘z oilada o‘smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashni yaxshilashning ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari haqida boradi. O‘smir shaxshini oilaviy hayotga tayyorlashni yaxshilashda kollej va litseylarda hamda oliy ta’lim muassasalarida o‘tilayotgan oila psixologiyasi kurslarining ahamiyati yuqori hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Oila, o‘smir, o‘spirin, krizis davr, akseleratsiya, motivatsiya

Аннотация. В данной статье рассматриваются социально-психологические возможности улучшения подготовки подростков к семейной жизни. Курсы семейной психологии, проводимые в колледжах и средних школах, а также в высших учебных заведениях, имеют большое значение для улучшения подготовки личности подростка к семейной жизни.

Ключевые слова: Семья, подросток, юность, кризисный период, акселерация, мотивация

Abstract. This article discusses the socio-psychological possibilities of improving the preparation of adolescents for family life. In colleges and lyceums, as well as in higher educational institutions, family psychology courses are of great importance in improving the preparation of a teenager's personality for family life.

Key words: Family, adolescent, teenager, crisis period, acceleration, motivation

“Avval g‘ishtin qiyshiq qo‘yarkan me‘mor, Yulduzga yetsa ham qular bu devor.” Mirzo Bedil yuqoridagi jumalari orqali oilaning qurilishida yoki kata hayotga tayyorlanayotgan o‘g‘il yoki qizning tarbiyaviy jihatlarida o‘tkazib yuborilgan bir yomomon illat bir kuni salbiy natijalarga yetaklashini ta‘kidlab o‘tgan. Oila deb atalmish muqaddas makon, oila qasrining mustahkamligi shu qasrning poydevori bo‘lmish nikoh oldi omillari xususiyatlariga, ularning qay darajada to‘g‘ri va mustahkam qo‘yilishiga bog‘liq. Agar shu poydevor yetuk, mustahkam bo‘lsa, uning ustida qurilgan imorat ham ko‘rkam, yorug‘, unda istiqomat qiluvchilarga qulaylik, xotirjamlik, tinchlik, huzur-halovat bag‘ishlaydigan bo‘ladi. Hech bir devor yoki uy poydevorsiz bo‘lmaganidek, Sizning qurajak oilangizning ham o‘ziga xos poydevorlari bor. Ular shu oilaning yuzaga kelishiga, qurilishiga asos bo‘lgan nikoh oldi omillaridir. Hozirgi zamon oilasining ijtimoiy psixologik muammolarini yoritishga bag‘ishlangan psixologik adabiyotlarda nikoh oldi omillarining turlicha shakllari, ko‘rinishlari farqlanadi. Quyida Sizning e‘tiboringizga ularning ayrimlari haqidagi ma‘lumotlarni havola etamiz. Nikoh oldi omillari qatoriga shu oila qurayotgan yoshlarning: *oilaviy hayotga yetukligi; ularning oila qurish motivlari; ularning oila qurishgunlariga qadar bir-birlarini tanishlik muddati (qancha vaqt bir-birini tanishligi) shartlari va sharoitlari; ularni o‘zlarining bo‘lg‘usi oilaviy hayotlari haqidagi tasavvurlari* kabilarni kiritish mumkin. Albatta, bu omillarning har biri turli yoshlarda turlicha xarakterda bo‘lishi mumkin, shu bilan birga ularning har biri o‘z navbatida yana bir necha turlarga farqlanadi. Masalan, nikohga yetuklik deyilganda oila quruvchi yoshlarning: jismoniy (fiziologik), jinsiy, huquqiy, iqtisodiy, ma‘naviy-axloqiy, psixologik kabi yetuklik jihatlarini farqlash mumkin. Bularning orasida huquqiy, jinsiy yetuklik ko‘rsatkichlari yetarlicha aniq alomatlarga, belgilarga ega bo‘lgan va bular haqida tegishli huquqiy, tibbiy, psixologik adabiyotlarda ko‘plab ma‘lumotlar berilgan. Iqtisodiy, ma‘naviy-axloqiy, psixologik jihatlar biroz murakkabroq, qat‘iy bir ko‘rsatkich, chegaraga ega emasligi bilan xarakterlanadi. Jinsiy yetilish qat‘iy jinsiy ehtiyojlarning shakllanishiga olib keladi. O‘spirinlik davriga kelib bolalarda ikkilamchi jinsiy alomatlar namoyon bo‘la boshlaydi. Jinsiy sekretiya bezlarining faolligi ortadi. Qiz bolalarda oylik sikllari (menstruatsiya), o‘g‘il bolalarda pollyutsiyalar ro‘y bera boshlaydi. Boshqacha qilib aytganda,

ularda pubertat davr boshlanadi. O‘smirda ro‘y beradigan biologik-jismoniy o‘zgarish natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. O‘smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bo‘lgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo‘lmaydi. Jinsiy yetilish o‘smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta‘sir ko‘rsatib, bu ta‘sir bevosita emas, balki ko‘proq bilvositadir. O‘smirlar o‘zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o‘zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma‘lum darajada o‘rtoqlari va o‘qituvchilariga ko‘rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo‘li bilan ham osongina ko‘rish mumkin. O‘smirlik davri «o‘tish davri», «krizis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko‘rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o‘smirlarning xatti harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o‘z o‘rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O‘z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni “psixik rivojlanishdagi krizis” deb nomlagan. Kichik maktab davridan so‘ng bola alohida olingan shaxs sifatida o‘z-o‘ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o‘smirlik yoshini ikki xil davrga - kichik o‘smirlik davri va katta o‘smirlik davrlariga to‘g‘ri keladi. *Birinchi bosqichda* o‘smir o‘zini “bola”lardan ajratib, endi o‘zini kattalar olamiga mansubligini ta’kidlamogchidek bo‘ladi. Kattalar hayotiga kirishga qiziqish o‘smirlarning asosiy xarakteristikalarini hisoblanadi. Bu davr uchun kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilish va o‘zining mana shu yarashmagan qiliqlariga tanqidiy baho bera olmaslik, uning katta yoshli kishilarga yaqin bo‘lishi, yordam berayotgan bir guruh tengdoshlari bilan ortiq darajada bog‘liq bo‘lib qolishi va shu singari holatlar xarakterlidir. *Ikkinchi bosqichda* o‘smir endi o‘zining yosh bola emasligiga shubha qilmaydi va o‘zligini aniq anglay boshlaydi, o‘z shaxsini ulug‘lab, o‘ziga xos harakatlar qila boshlaydi. O‘smirlarni o‘z shaxslari haqidagi fikrlar ko‘proq qiziqtiradi, ular o‘zlarini bilishga, maqsadli rivojlantirishga, tarbiyalashga harakat qiladilar. O‘smirlik davrida ichki erkinlikning o‘lishida, o‘z-o‘zini anglash layoqatlarida, mustaqil xatti-harakatlarida katta sifat o‘zgarishlari yuz beradi. Bunday o‘zgarishlarning yuzaga kelishida irodaning ham ahamiyati katta. Iroda oliy psixik funksiya sifatida o‘smirning erkin harakat qilish quroli, shuningdek, shaxsi rivojining magistral chizig‘i bo‘lib hisoblanadi. Bu davrga kelib uning harakatlari o‘zi bilan o‘rtoq bo‘lgan bir guruh tengdoshlariga bog‘liq bo‘lmay qoladi. O‘rtoqlari o‘smirga o‘zi to‘g‘risidagi noto‘g‘ri tasavvurlardan qaytib, jiddiy o‘ylab ko‘rishga uni majbur qilmoqchi bo‘lganlarida ham u bemalol rad javobini berishi va o‘z fikrida qat’iy turib himoya qilishi mumkin. Bu davrda o‘zga kishilarning ichki dunyosiga ortiqcha qiziqish bilan qarash va o‘z xatti harakatlarini o‘zi tahlil qilish, o‘z-o‘zini tarbiyalashning elementlarini yuzaga kelishi mana shu ikkinchi

bosqichdagi o‘smirlar hayotiga xos xususiyatlardir. O‘smirlik davriga ko‘pincha so‘zga kirmaslik, o‘jarlik, tajanglik, o‘z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O‘smirlar hayotda, ekranda va kitoblarda kattalarning mustaqilligini va erkinligini, ularning katta va qiziqarli ishlarini, dadil harakatlarini, qahramonliklarini, atrofdagilar orasidagi obro‘larini ko‘radilar hamda havas qiladilar. Yosh psixologiyasi o‘spirinlikning yoshini 1-2 bosqichlar bilan bog‘lab kelar edi. Akseleratsiya munosabati bilan o‘spirinlik yoshining chegarasi endi 15-16 dan 18 yoshgacha bo‘lmoqda. Demak, o‘spirinlik ham oldin boshlanadi. Lekin, bu taraqqiyot davrining konkret mazmuni birinchi navbatda ijtimoiy sharoitlar bilan belgilanadi. Yoshlarning jamiyatda tutgan o‘rni, ularning mavqei, ular egallaydigan bilimlarning hajmi va bir qator boshqa faktorlar ijtimoiy sharoitlarga bog‘liqdir. O‘spirinlikda o‘z shaxsiy xislatlariga baho berish kuchayadi, o‘spirin ham o‘smir singari o‘z qadr-qimmatini, uning nimalarni qilishga arzishi va nimalarga qodir ekanligini benihoya bilgisi keladi. O‘ziga baho berish ikkita usulda bo‘ladi.

1. Kishi o‘zi qo‘lga kiritgan yutuqlari natijasi bilan baholaydi. Axloqqa oid bunday xatti-harakatlar, o‘spirinning o‘z qat‘iyligini sinashi hamdir.
2. Ijtimoiy taqqoslash, ya‘ni o‘zi haqidagi boshqa ishlarni, fikrlarni solishtirishdan iboratdir. Masalan: o‘quvchilar tomonidan “mardlik” deb ma‘qullangan xatti harakatni o‘qituvchi “qalbaki o‘rtoqlik” deb aytadi. Bunda bolalar o‘z xatti harakatlari to‘g‘risida o‘ylab, bosh qotira boshlaydilar. Shaxsiy “men” obrazi, juda murakkabdir. Hatto kattalarning o‘zini anglashi ham qarama-qarshiliklardan holi emas. Bu holat ayniksa o‘spirinlarda yanada kuchliroq bo‘ladi. Ba‘zi o‘spirinlar o‘zini kuzatish uchun kundalik daftarlar tutadi. Bu holat qizlarda ertaroq va ko‘proq uchraydi. Bu holat shunchaki o‘sisni bildirib qolmasdan, balki shaxsda mohiyat jihatidan tubdan boshqacha tarzda o‘z shaxsiyatining ma‘naviy-ruhiy fazilatlarini, ijtimoiy turmush tarzi, maqsad va vazifalarini anglashi, ularni oqilona baholash zaruratini aks ettiradi. Undagi o‘z-o‘zini anglash, turmush, yashash, o‘qish, mehnat va sport faoliyatlari tarzida namoyon bo‘ladi. O‘quv muassasa, mikromuhitidagi odatlanmagan vaziyat, shaxslararo munosabatlar va muomala ko‘lamining kengayishi o‘ziga xos tipologik aqliy, axloqiy, irodaviy, hissiy xususiyatlarini oqilona baholash, qo‘yilayotgan talablarga javob berish tariqasida yondashish, o‘z-o‘zini anglashini jadallashtiradi. O‘spirin o‘quvchilarining o‘z o‘zini anglashga aloqador o‘ziga xos xususiyatlari mavjud, ular dastavval o‘zlarining kuchli va zaif jihatlarini, yutuq va kamchiliklarini aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shoumarov G.B. “Oila psixologiyasi” o‘quv qo‘llanma Toshkent-2010.

2. Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” darslik. Toshkent-2018.

3. Vigotskiy L.S. “Bolalik psixologiyasi”.

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI, TARAQQIYOT TENDENSIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLARI

Toshmatova Xolidaxon Normatovna

Farg‘ona viloyati O‘zbekiston tumani 18-maktab amaliyotchi
psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqola yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashni yaxshilashni ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari, taraqqiyot tendensiyalari: muammo va echimlarini, bu muammoni hal qilishda psixologik omillarni va ijtimoiy muhitni tahlil qilishning muhim ahamiyati va uning echimlarini mavzu sifatida ochiqlab berilgan.

Kalit so‘zlar: oila instituti, ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik, o‘zbek mentaliteti.

Annotation. This article reveals the socio-psychological opportunities for improving the preparation of young people for family life, the development trends, problems and solutions, the psychological factors involved in addressing this issue, and the importance of analyzing the social environment as well as its possible solutions

Keywords: family institution, socio-psychological preparation, uzbek mentality.

Аннотация. Это статья знакомит молодых людей с семейной жизнью, подготовить социально-психологические возможности для улучшения тенденции, развития проблемы и решения психологические и социальные факторы в решении этой проблемы, а также раскрыта важность темы и её решения.

Ключевые слова: институт семьи, социально-психологическая подготовка, узбекский менталитет.

Kirish. Mustaqil hayotga qadam qo‘yayotgan yoshlarni oilaviy hayotga puxta tayyorlash masalasi bugungi kunda nihoyatda dolzarbdir. Chunki jamiyat taraqqiyoti bevosita mustahkam oila institutiga, yoshlarning ma‘naviy yetukligi va ijtimoiy-psixologik tayyorgarligiga bog‘liqdir. Oila nafaqat shaxsiy hayotning asosi, balki milliy qadriyatlarni, mentalitetni va an‘analarni avlodlar avlodga yetkazuvchi muhim ijtimoiy muhitdir. Shu bois yoshlarning oilaviy hayotga tayyorlanishida

milliy mentalitet omillari, ijtimoiy-psixologik imkoniyatlar va mavjud muammolarning ilmiy tahlili alohida ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. O‘zbek mentaliteti va oilaviy hayot.

O‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan milliy mentaliteti oilaviy munosabatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Mehr-oqibat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, o‘zaro hamkorlik va birdamlik qadriyatlari oilaviy hayotning poydevori hisoblanadi. Mentalitetning muhim jihatlaridan biri shundaki, oila faqat ikki yoshning birlashuvi emas, balki ikki sulolaning, ikki avlodning o‘zaro rishtalarini bog‘lovchi muqaddas dargoh sifatida qaraladi. Shu sababli, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida milliy urf-odatlarini, qadriyatlarni va oila institutiga bo‘lgan hurmatni mustahkamlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik imkoniyatlar. Yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarligida ta‘lim muassasalari, psixologik xizmatlar, ommaviy axborot vositalari, mahalla va jamoatchilik institutlarining o‘rni beqiyosdir. Maktablarda va oliy ta‘lim muassasalarida o‘quvchi va talabalarni oilaviy hayotga tayyorlash bo‘yicha ma‘naviy-ma‘rifiy darslar, trening va seminarlarni tashkil etish samarali hisoblanadi.

Psixologik maslahat markazlari orqali yoshlarning shaxsiy hayotga oid savollariga ilmiy asoslangan javoblar berilishi, ularda mas‘uliyat hissining kuchayishiga xizmat qiladi. Shuningdek, milliy qadriyatlarga tayangan holda zamonaviy psixologik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish yoshlarning ijtimoiy hayotda o‘z o‘rnini topishiga yordam beradi.

Taraqqiyot tendensiyalari va muammolar. Globallashuv sharoitida oilaviy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatda o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar ta‘sirida chet el tajribasiga ko‘r-ko‘rona ergashishi, ayrim milliy qadriyatlardan uzoqlashishi muayyan muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Shuningdek, nikoh va ajrimlar sonining ortishi, oilaviy nizolar, psixologik tushunmovchiliklar jamiyatda muhokama qilinayotgan dolzarb masalalardandir. Ammo shuni ham qayd etish kerakki, yoshlar orasida o‘zini rivojlantirishga, oilaviy hayotga ongli yondashishga intilish kuchaymoqda. Davlat tomonidan oila va yoshlarni qo‘llab-quvvatlash siyosati olib borilayotgani ham bu boradagi ijobiy tendensiyalardan biridir.

Muammolarning yechimlari va takliflar. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

Oila psixologiyasi fanini ta‘lim tizimida chuqurlashtirish;

Yoshlar uchun maxsus psixologik maslahat markazlari faoliyatini kengaytirish;

Milliy qadriyatlar asosida zamonaviy trening va seminarlarni tashkil etish;

Ommaviy axborot vositalarida sog‘lom oilaviy munosabatlarni targ‘ib qiluvchi ko‘rsatuv va maqolalarni ko‘paytirish;

Mahalla va jamoatchilik institutlari faoliyatini oilani qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirish.

Muammolar: Bilim va ko‘nikma yetishmasligi. Oila qurish, er-xotin munosabatlari, iqtisodiy boshqaruv, farzand tarbiyasi haqida yetarli bilimga ega bo‘lmaslik.

Mentalitet va stereotiplar. O‘zbek oilalarida ba‘zan qiz yoki o‘g‘il bolalarga “oila qurish oson” degan qarashlar mavjud. Lekin zamonaviy hayotda ko‘proq psixologik, huquqiy va iqtisodiy tayyorgarlik talab qilinadi.

Oilaviy nizolarni boshqarishni bilmaslik. Yoshlar muammolarni muloqot orqali emas, asabiylashish, zo‘ravonlik yoki ajralish orqali hal qilishga urinishi.

Iqtisodiy qiyinchiliklar. Mustaqil turmush qurish uchun moddiy resurslar (uy-joy, daromad manbai) yetarli bo‘lmasligi.

Ota-ona ta‘sirining haddan tashqari kuchli bo‘lishi. Ba‘zi hollarda yosh oilalar qaror qabul qilishda mustaqil bo‘la olmaydi, bu esa nizolarga sabab bo‘ladi.

Psixologik tayyorgarlikning sustligi. Stressni boshqarish, moslashish, mehr-muhabbatni ifoda etish ko‘nikmalari shakllanmagan bo‘lishi.

Axborot muammolari. Internet, filmlar yoki ijtimoiy tarmoqlardagi noto‘g‘ri ma‘lumotlar yoshlarning oilaga noto‘g‘ri qarashini shakllantirishi mumkin.

Yechimlar: Oilaviy hayot saboqlarini ta‘lim tizimiga joriy etish

Maktab va oliy ta‘lim muassasalarida maxsus kurslar, seminarlar, psixologik treninglar tashkil etish.

Psixologik maslahat xizmati. Nikoh oldidan psixologik maslahat berish tizimini kuchaytirish, yoshlarni muloqot, nizolarni hal qilish, sabr va mas‘uliyat kabi ko‘nikmalarga o‘rgatish.

Oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilish. Televidenie, ijtimoiy tarmoqlar va kitoblar orqali sog‘lom oila namunalarini ko‘rsatish.

Iqtisodiy tayyorgarlik. Yoshlarni moliyaviy savodxonlik, byudjet tuzish, kichik biznes boshlashga o‘rgatish.

Ota-onalar bilan ishlash. Ota-onalarga ham tarbiyaviy treninglar o‘tkazib, yosh oilaga mustaqillik berish madaniyatini shakllantirish.

Huquqiy bilimlarni oshirish. Yoshlarni oila kodeksi, nikoh, ota-onalik, meros va boshqa huquqiy masalalar bo‘yicha xabardor qilish.

Psixoprofilaktika dasturlari. Stressni kamaytirish, ijobiy muloqot va murosaga o‘rgatadigan amaliy dasturlar joriy etish.

Umumiy qilib aytganda, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ta’lim, psixologik qo’llab-quvvatlash, iqtisodiy mustaqillik va sog’lom ijtimoiy muhit eng asosiy yechimlar hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega dolzarb mavzudir. Bu jarayonda o’zbek mentalitetining qadriyatlari, ijtimoiy-psixologik imkoniyatlar va davlat siyosati o’zaro uyg’unlashgan holda amalga oshirilishi lozim. Oila mustahkamligi – jamiyat barqarorligi, millat kelajagi va taraqqiyotining kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O’zbekiston, 2021.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-iyundagi “Oila instituti va mahallaning jamiyatdagi rolini yanada kuchaytirish to’g’risida”gi PF-5761-son Farmoni.
3. O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo’yicha metodik qo’llanma. – Toshkent, 2020.
4. Xolmatova N., Jo’rayeva M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2016.
5. Tojiboyeva D. Yoshlar psixologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.
6. O’zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo’mitasi ma’lumotlari. <https://stat.uz>
7. UNESCO. Family, Youth and Society: Social and Psychological Aspects. – Paris, 2023.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ILGARI SURILGAN TA’LIMIIY- AXLOQIIY QARASHLAR

Raximova Intizor Rustamovna

Urganch RANCH texnologiya universiteti, Pedagogika va aniq fanlar kafedrasi dotsent v.b., pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir, davlat arbobi hazrat Alisher Navoiyning asarlarida ilgari surilgan ta’limiy-tarbiyaviy qarashlar va ularning barkamol shaxs tarbiyasidagi ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so’zlar: til, odob, tarbiya, sabr, shukronalik, farzandlik burchi, insonparvarlik

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические взгляды, изложенные в трудах великого мыслителя и

государственного деятеля Алишера Навои, и их значение в воспитании всесторонне развитой личности.

Ключевые слова: язык, манеры, воспитание, терпение, благодарность, сыновний долг, гуманность

Abstract. This article highlights the educational views put forward in the works of the great thinker and statesman Alisher Navoi and their importance in the upbringing of a well-rounded individual.

Keywords: language, manners, upbringing, patience, gratitude, filial duty, humanity

Kirish. Alisher Navoiy o‘bek adabiyotida so‘z mulkingning sultoni, tarjimon, tilshunos olim hamda davlat arbobi sifatida millatimiz tarixida munosib iz qoldirgan. Hazrat Navoiynung ilmiy va adabiy merosidan o‘rin olgan badiiy asrlar, jumladan, fardlar, qit‘alar, tuyuqlar, ruboiylar, g‘azallar va betakror dostonlari insonlarda go‘zal axloqiy fazilatlarni shakllantirish, komillikka intilish, insonparvarlik, rostgo‘ylik, sabr-qanoat, ona yurtni sevis, ota-onani qadrlash singari mavzular orqali teran ifodalanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 580 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”gi PQ-4865-sonli Qarorida “Buyuk shoir va mutafakkir, atoqli davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiy merosi nafaqat xalqimiz, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o‘rin tutadi. Ulug‘ shoir o‘zining she‘riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g‘oyalarni, ona tilimizning beqiyos so‘z boyligi va cheksiz ifoda imkoniyatlarini butun jozibasi va latofati bilan namoyon etib, yer yuzidagi millionlab kitobxonlar qalbidan munosib va mustahkam o‘rin egalladi”, - deya e‘tirof etiladi.

Tahlil va natijalar. Alisher Navoiyning qalami tegmagan mavzuni topishning o‘zi mumkin emasdek nazarimda. Zero Navoiyning teran nigohi qanoat, vafo, ishq, vijdon, insoniylik, adolat kabi hislatlarni o‘z badiiy qarashlari va obrazlari vositasida ifoda etadi.

Alisher Navoiy ijodini go‘zal va barcha uchun naf keltiruvchi hikmatlar shodasiga qiyos qilish mumkin. Bu shodadan har bir o‘quvchi o‘zi izlagan ilmni va adabni, yaxshi xulq va kamtarinlikni topibgina qolmasdan, so‘z mag‘zini chaqishga odatlana boradi. O‘z aql tarozisida tortib, tafakkur olamini boyitadi. Zero, umr davomida ulug‘lar so‘zi va hikmatiga suyanib faoliyat yuritguvchi inson ikki dunyo saodati sari yo‘l oladi.

Alisher Navoiy o‘zining ta‘limiy-axloqiy va badiiy asarlarida komil insonga xos axloqiy fazilatlar sifatida to‘g‘rilik, saxovatpeshalik, adab, rostgo‘ylik, qanoatlilik, adolatparvarlik, muruvvat sohibi bo‘lish,

insonparvarlik, vafodorlik kabi fazilatlarini keltirib o‘tadi. shu singari go‘zal axloq egalari bo‘lgan insonlarda yomonlik, razillik, hasadgo‘ylik, jabr-sitam ko‘rsatish kabi holatlar kuzatilmasligi, insonlarning tinch va farovon hayoti evaziga bunyod bo‘lgan jamiyat ham ravnaq topajagi haqida qayg‘urgan.

Alisher Navoiyning o‘zbek tilida yaratilgan nazmiy merosi asosan “Xazoyin ul-maoniy” devoniga mujassamlashgan. Asar to‘rt qismdan iborat bo‘lib, mutafakkir devonning birinchi qismini “G‘aroyib us-sig‘ar” (“Bolalik g‘aroyibotlari”), ikkinchi qismini “Navodir ush-shabob” (“Yigitlik nodirotlari”), uchinchi qismini “Badoye’ ul-vasat” (“O‘rta yosh badialari”) va nihoyat, to‘rtinchi qismiga “Favoyid ul-kibar” (“Keksalik foydalari”) deya nomlaydi.

So‘z mulking sultoni Alisher Navoiy til va nutq xususida **“Ko‘ngil maxzanining qulfi til va ul maxzanning kalidin so‘z bil”**, ya‘ni inson qalbining xazinasining kaliti so‘zdir, deganlarida tilning nainki muloqot, balki dillarni bog‘lovchi vosita ekanligini e‘tirof etgan.

“Odame til bila soyir hayvondin mumtoz bo‘lur va ham aning bila soyir insong‘a sarafroz bo‘lur. Til muncha sharaf bila nutqning olatidur va ham nutqdurki, agar nopisand zohir bo‘lsa, tilning ofatidur”, - deganlarida esa, til insonni hayvondan farqlovchi vosita ekanligi, beo‘rin aytilgan so‘z tilning ofati ekanligini ta‘kidlaydi.

Buyuk daho so‘z va uning imkoniyatlari, til orqali keladigan ranju ofatlar haqida o‘z asarlarida muayyan qarashlarini keltirib o‘tadi.

“Bir ulkim, chu so‘zdindur inson sharif,

Chu hayvonga so‘z yo‘qtur, uldur kasif.

Ko‘ngul durji ichra guhar so‘zdurur,

Bashar gulshanida samar so‘zdurur”, - deya ta‘riflaydi

shoir “G‘aroyib us- sig‘ar” asarida.

Yolg‘on so‘zlar gapiruvchining el oldidagi, donolar huzuridagi obro‘-e‘tiborining kamayishini quyidagi:

“Suz ichraki, yolg'on erur nopisand,

Chu nazm ettilar, kildi dono pisand”, - misralariga jo qilib, o‘quvchini yolg‘on gapirish hamda aldoqchilikdan tiyilishga chorlaydi.

Alisher Navoiy “Badoye’ ul-vasat” asaridan joy olgan qit‘ada:

“Chun g‘araz so‘zdin erur ma‘ni anga,

Noqil o‘lsa xoh xotun, xoh er.

So‘zchi xolin boqma, boq so‘z holini,

Ko‘rma kim der oni, ko‘rgilkim ne der”, - deya, o‘quvchini ba‘zida insonlarga xos bo‘lgan kibru havoga berilish, g‘arazgo‘ylik singari illatlarni tanqid qilib, gapiruvchining kiyimi-yu, tashqi ko‘rinishiga e‘tibor bermasdan, u aytmoqchi bo‘layotgan so‘zning ma‘nisini anglashga undaydi.

Insonlarning hayotidagi o‘zida bor narsalar va ne‘matlarning qadriga yetmaslik, noshukurlik qilishlarini qoralab, «Badoye’ ul-vasat» asarida shunday deydi:

**“Ulki, iflosdin ayog‘inda
Kafsh yo‘li azmi chog‘i yo‘qtur aning,
Shukr qildik boqib birav sari
Ki, yururga ayog‘i yo‘qtur aning”.**

Alisher Navoiy insonning bu yorug‘ dunyo yuzini ko‘rishligi, jismonan sog‘lom, aqlan yetuk farzand sifatida kamol topishi, ota-ona oldidagi burch va mas‘uliyat, farzandlar bu ikki siymo oldida qarzidor ekanligini va toabad xizmatlarida bo‘lmoq va hurmat bajo keltirmoqliklari lozimligini “Hayrat ul-abror” dostonida quyidagi satrlar orqali ifoda etadi:

**“Boshni fido ayla ato qoshig‘a,
Jismni qil sadqa ano boshig‘a.
Tun-kununga aylagali nur fosh,
Birisin oy angla, birisin quyosh”.**

Hazrat Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida saxovat va himmat bobida “Saxovat insoniyat bog‘ining borvar shajaridur, balki ul shajarning mufid samaridur. Odamiylik kishvarining bahri mavjvari, balki ul mavj bahrining samin gavhari. Saxovatsiz kishi — yog‘insiz abri bahor va royihasis mushki totor. Mevasiz yig‘och hamonu o‘tun hamon va yog‘insiz bulut hamonu tutun hamon. Saxosiz kishi birla gavharsiz sadafning bir hukmi bor”, - deya saxiylikni nafaqat kishilik bog‘ining hosildor daraxtiga, balki u daraxtning shirin mevasiga qiyos qiladi, saxovatpeshalikni ulug‘lash bilan birga saxovatsiz kishilar bilan gavharsiz sadafni birday sanaydi.

Alisher Navoiy so‘z sehri orqali ma‘naviyat tushunchasini keng ma‘noda kitobxonlar ongu shuuriga singdira olgan donishmanddir. Ona yurtimizda “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” bosh tamoyili asosida qadam qo‘yilar ekan, milliy uyg‘onish va o‘zlikni anglash, inson qadrini barcha narsadan ustun qo‘yish, taraqqiyot va o‘zgarishlar sari yuzlanishda buyuk shoirning ma‘naviy merosiga tayanamiz.

Xulosa. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ta‘biri bilan aytganda “Buyuk shoir va mutafakkir, xalqparvar davlat arbobi Mir Alisher Navoiyning bebaho merosi el-yurtimiz ma‘naviy hayoti va dunyo adabiyoti rivojida alohida muhim o‘rin tutadi. Ul zotning muborak siymosi umrini Vatan va xalq saodati uchun baxsh etishni hayot maslagi deb biladigan fidoyi shaxslarni tarbiyalashda barcha davrlar uchun yuksak ideal namunasi bo‘lib xizmat qiladi”.

Alisher Navoiyning umriboqiy asarlari, boy ma‘naviy merosi asrlar silsilasi osha yosh avlodga g‘urur, milliy iftixor, mehru vafo, ilmu hunar o‘rganishga ishtiyoq, kamtarlik, saxovatpeshalik, shirinso‘zlik, ojizlarni

himoya qilish, vatanparvarlik va ona tilimizga nisbatan ehtirom singari xususiyatlarni bezavol in’om qilaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 19.10.2020 yildagi PQ-4865-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 07.02.2025 yildagi PQ-43-son.
3. Sirojiddinov Sh. va boshqalar “Navoiyshunoslik”, Toshkent: Akademya nashr, 2020.
4. https://n.ziyouz.com/books/alisher_navoiy_asarlari/Alisher%20Navoiy.%20Mahbubul%20qulub.pdf

**BOLALARDA AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA
OILANING O‘RNI VA AHAMIYATI**

Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi

Profi University Navoiy filiali

“Pedagogika va psixologiya kafedrası (PhD) o‘qituvchisi

Avdurahmonova Hilola Tulqinovna

Profi University Navoiy filiali talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola bolalarda axloqiy sifatlarni shakllanishida oilaning o‘rni nechog‘lik muhimligi, bolalar tarbiyasida nimalarga ahamiyat berish va qanday samarali tarbiya usullarini qo‘llash to‘g‘risida nazariy bilimlar hamda buyuk jadidchi olimlarimizning farzand tarbiyasi borasidagi fikrlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar, ta’lim-tarbiya, ota-ona, odob-axloq, kelajak, yurt, ta’lim, odob, axloq, xulq, oila, jamoa, mahalla, vatanga muhabbat, sog‘lom oilaviy muhit, fidokor inson.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение роли семьи в формировании нравственных качеств у детей, на что следует обращать внимание при воспитании детей и какие эффективные методы воспитания следует использовать, а также теоретические знания и мнения наших великих современных ученых по вопросам воспитания детей.

Ключевые слова: дети, образование, родители, нравственность, будущее, страна, воспитание, мораль, этика, поведение, семья, общество, соседство, любовь к Родине, здоровая семейная обстановка, бескорыстный человек.

Abstract. This article discusses the importance of the role of the family in the formation of moral qualities in children, what to pay attention to in raising children, and what effective methods of upbringing

should be used, as well as the theoretical knowledge and opinions of our great modern scholars on child rearing.

Keywords: children, education, parents, morality, future, country, education, morality, ethics, behavior, family, community, neighborhood, love for the homeland, healthy family environment, selfless person.

Biz bugungi globallashtgan, axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda yashar ekanmiz bu har birimizning oldimizda ma’sulyatli, ulkan vazifalar borligini bildiradi. Jamiyat rivoji, yurt istiqboli unda yashayotgan insonlarning fidokorona mehnatlariga, sadoqatiga, millat kelajagi manfaatlari uchun, hattoki jonini fido qilishga tayyor bo’lgan insonlarga bog’liqdir. Inson bunday yuksak fazilatlarni avvalo yoshligida shakllantiradi. Agar, oilada ota va ona ilm ma’rifatli, salohiyatli har tomonlama yetuk bo’lishsa, ularning farzandlari ham sog’lom muhitda voyaga yetishadi. Aksincha, odob axloqdan yiroq, ilm-ma’rifatning ko’chasidan ham o’tmagan insonlar farzandlariga ham shu xislatlarni me’ros qilib berishadi. Bu esa o’z navbatida jamiyatimiz uchun ham zararli insonlarning ko’payishiga sabab bo’ladi. Tarbiyaga e’tiborsizlikning oqibati nimalarga olib kelishini o’z vaqtida Abdulla Avloniy kuyunib, “Bugungi kunda jamiyatimizning yuzini qora qiluvchi pastkashlar, yomonlar, beboshlar, o’g’rilar, giyohvandlar va nashavandlar... kecha tarbiyalariga e’tibor berilmagan bolalardir”(1) deb yozib qoldirgan. Adabiyotshunos olim Abdurauf Fitrat esa “Xalqning harakat qilishi, davlatmand bo’lishi, baxtli bo’lib, izzat – hurmat topishi jahongir bo’lishi, zaif bo’lib xorlikka tushishi, faqirlik jomasini kiyib, baxtsizlik yukini tortib e’tibordan qolishi, o’zgalarga tobe va qul asir bo’lishi bolalikdan o’z ota – onalaridan olgan tarbiyalariga bog’liq. Bolalar axloqiy tarbiyani muhitdan oladilar, boshqacha qilib aytganda bolalar suvga o’xshaydi, suv idishning shaklini olgandek, bolalar ham muhitning odob -axloqini qabul qiladilar”, (2) deydi. Darhaqiqat, nafaqat bir oila, balki butun yer sayyorasidagi har bir mamlakatning gullab yashnashi, undagi yashovchi xalqlarning farog’ati ham shakl shubhasiz ta’lim va tarbiya tufaylidir. Bu borada Olmon faylasufi Immanuel Kant ham o’z asarida “Inson faqat tarbiya orqali inson bo’ladi, uning qandayligi tarbiyaning natijasidir” (3) degan fikrni aytgan. Ko’rib turganimizdek, ta’lim va tarbiya jarayoni inson hayotining asosiy mazmunidir. Farzandlarimizga ta’lim tarbiya berish, nafaqat biz ota-onalarning burchimiz, balki bu ulkan mashaqqatli ishda salohiyatli yuksak odob -axloqqa ega bo’lgan ustoz murabbiylarning, mahallako’y, huquqni tuzatish organlari, yaqinlarimiz va hattoki qo’ni-qo’shnilarning ham xizmati o’ta muhimdir. Mobodoki, biz kattalar o’zimiz bilan ovvora bo’lib, farzandlarimizga mutloq e’tiborsiz, nazoratsiz qoldiradigan bo’lsak, millat kelajagi ham jar yoqasida qoladi. Buning oldini olish uchun

bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirish zarur. Jamiyatda ko‘pincha odob, axloq va xulq tushunchalarini bir xil ma’noda ishlatishadi. Ammo ular bir-biridan farq qiladi. Hozir biz ushbu tushunchalarni birma-bir ko‘rib chiqamiz.

Odob – inson haqida yoqimli taassurot uyg‘otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida u qadar muhim ahamiyatga ega bo‘lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi.

Xulq – oila, jamoa, mahalla-ko‘y miqyosida ahamiyatli bo‘lgan, ammo jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydigan yoqimli insoniy xatti-harakatlarning majmui.

Axloq esa – jamiyat, zamon, insoniyat tarixi uchun namuna bo‘la oladigan ijobiy xatti-harakatlar yig‘indisidir.(4) Bu fikrlarimizni misollar orqali tushuntirishga harakat qilamiz. Deylik, metroda yoshgina o‘quvchi hamma qatori o‘tiribdi. Navbatdagi bekatdan bir keksa kishi chiqib, uning ro‘parasida tik turib qoldi. Agar o‘quvchi darhol: «o‘tiring, otaxon!» deb joy bo‘shatsa, u chiroyli amal qilgan bo‘ladi; chetdan qarab turganlar unga ich-ichidan minnatdorchilik bildirib: «Baraka topgur, odobli yigitcha ekan», deb qo‘yadi. Aksincha, o‘quvchi yo teskari qarab olsa, yoki o‘zini mudraganga solib, qariyaga joy bo‘shatmasa, g‘ashimiz keladi, ko‘nglimizdan: «Buncha beodob, surbet ekan!» degan fikr o‘tadi, xullas, u bizda yoqimsiz taassurot uyg‘otadi. Lekin, ayni paytda, o‘quvchining qariyaga joy bo‘shatgani yoki bo‘shatmagani oqibatida vagondagi yo‘lovchilar hayotida biror-bir ijobiymi, salbiymi – muhim o‘zgarish ro‘y bermaydi.

Xulqqa quyidagicha misol keltirish mumkin: mahallamizdagi oila boshliqlaridan biri imkon boricha qo‘ni-qo‘shnilarning barcha marakalarida xizmatda turadi, hech kimdan qo‘lidan kelgan yordamini ayamaydi, ochiq ko‘ngil, ochiq qo‘l, doimo o‘z bilimini oshirib borishga intiladi, tirishqoq, oila a‘zolariga mehribon va h.k. Unday odamni biz hushxulq inson deymiz va unga mahallamizning namunasi sifatida qaraymiz. Bordi-yu, aksincha bo‘lsa, u qo‘ni-qo‘shnilar bilan qo‘pol muomala qilsa, to‘y-marakalarda janjal ko‘tarsa, sal gapga o‘dag‘aylab, musht o‘qtalsa, ichib kelib, oilada xotin-bolalarini urib, haqoratlasa, uni badxulq deymiz. Uning badxulqliligidan oilasi, ba’zi shaxslar jabr ko‘radi, mahalladagilarning tinchi buziladi, lekin xatti-harakatlari jamiyat ijtimoiy hayotiga yoki insoniyat tarixiga biror bir ta’sir o‘tkazmaydi.

Axloqqa kelsak, masala jiddiy mohiyat kasb etadi: deylik, bir tuman yohud viloyat prokurori o‘zi mas’ul hududda doimo qonun ustuvorligini, adolat qaror topishini ko‘zlab ish yuritadi, lozim bo‘lsa, hokimning noqonuniy farmoyishlariga qarshi chiqib, ularning bekor qilinishiga erishadi; oddiy fuqaro nazdida nafaqat o‘z kasbini e‘zozlovchi shaxs, balki haqiqiy huquq posboni, adolatli tuzum timsoli tarzida gavdalanadi; u –

umrini millat, Vatan va inson manfaatiga bag‘ishlagan yuksak axloq egasi; u, o‘zi yashayotgan jamiyat uchun namuna bo‘laroq, o‘sha jamiyatning yanada taraqqiy topishiga xizmat qiladi. Agar mazkur prokuror, aksincha, qonun himoyachisi bo‘laturib, o‘zi qonunni buzsa, shaxsiy manfaati yo‘lida oqni qora, qorani oq deb tursa, u axloqsizlik qilgan bo‘ladi: oddiy fuqoro nazdida birgina kishi prokuror-amaldor emas, balki butun jamiyat adolatsiz ekan, degan tasavvur uyg‘onadi. Bu tasavvurning muntazam kuchayib borishi esa, oxir-oqibat o‘sha jamiyat yoki tuzumni tanazzulga olib keladi. Albatta, har uchala axloqiy hodisa va ularning ziddi nisbiylikka ega. Chunonchi, hozirgina misol keltirganimiz prokurorning axloqsizligi darajasi bilan o‘z yakka hukmronligi yo‘lida millionlab begunoh insonlarni o‘limga mahkum etgan Lenin, Stalin, Gitler, Pol Pot singari shaxslar orasida farq bor: agar prokurorning axloqsizligi bir millat yoki mamlakat uchun zarar qilsa, totalitar tuzum hukmdorlari xatti-harakatlari umumbashariy miqyosdagi fojialarga olib keladi.

Bu o‘rinda shuni alohida ta’kidlash joizki, axloqiy tarbiya natijasida odoblilik-xushxulqlilikka, xushxulqlilik – yuksak axloqiylikka aylangani kabi, axloqiy tarbiya yo‘lga qo‘yilmagan joyda muayyan shaxs, vaqti kelib, odobsizlikdan – badxulqlilikka, badxulqlilikdan – axloqsizlikka o‘tishi mumkin. Jamiyatda turli xil og‘ishishlar, jinoyatlar, ko‘ngilsizliklar, jaholat, tubanlik kabi noxush illatlar ko‘payishiga sababchi bo‘lamiz. Xo‘sh, qanday qilib bu kabi noxush vaziyatlarga tushmaslik choralari ko‘rish kerak. Avvalo, ota-ona farzandiga shaxsiy namuna va o‘rnak bo‘lishi kerak. Chunki, bola biz aytganlarimizdan ko‘ra, bajarganlarimizni so‘zsiz bajaradi. Ota va ona oilada sog‘lom muhitni yaratishi lozim. Farzandga yoshligidanoq milliy qadriyat va an‘analarni, umuminsoniy fazilatlarni, qarindosh urug‘lariga mehr-oqibatli bo‘lishni, insonlar bilan chiroyli muomala qilishni, axloq-odob qoidalarini, ozodalik, mehnatsevarlik, vatanga muhabbat, o‘z hatti-harakatlari uchun ma’suliyat va javobgarlikni olishni o‘rgatmog‘i lozim. Xalqimizda ham “Odobli bola – elga manzur” degan naql bejiz aytilmagan. Bola bamisoli novda kabi, qay tomonga qarab o‘sib unishi esa bog‘bonning ya’ni biz ota-onalarning mehnatiga bog‘liqdir. Hech bir bola jinoyatchi o‘g‘ri, axloqsiz, yolg‘onchi bo‘laman deb tug‘ilmaydi. Farzandlarimizning tarbiyasi buzilmasligi uchun nimalar qilishimiz kerak. Avvalo, ota -ona farzand ham inson ekanligini, uning ham o‘z taqdiri borligini his qilishi va tushunmog‘i zarur. Unga o‘z shaxsiy mulkiga qaraganday emas, aksincha hurmat qilishi lozim. Bolaga yoshligidan uning kelajagi muhim ekanini ota-ona his qildirishi kerak. Farzand bilan uning qiziqishlari, qobilyatlari, tasavvur olami bilan qiziqib, suhbatlar o‘tkazish, unga foydali maslahat va yo‘l-yo‘riqlarni ota-ona berishi, yo‘naltirishi, bola bilan foydali vaqt o‘tkazishi kerak. Chunki, farzand doimo ota -onaning e’tiboriga muhtojdir. Bolada kichikligidan boshlab umuminsoniy qadriyatlarni

shakllantirish, samarali mehnat faoliyatiga undash orqali kelgusida shu farzanddan xalqi, millati uchun fidokor insonni shakllanishiga sabab bo'ladi. Farzandlarimizni hech qachon hech kim bilan solishtirmasligimiz, boshqalar oldida izza qilmasligimiz juda ham muhim. Aks holda, o'zimiz bilmagan xoxlamagan holda, ruhiyatini cho'ktirib, o'ziga ishonmaydigan insonni shakllanishiga turtki bergan bo'lamiz. Jaloliddin Rumiy bobomiz aytganlaridek, "me'yoridan oshgan har bir narsa, insonni jaholatga yetaklaydi". Bu ayni haqiqatdir, ya'ni biz ota - onalar, farzandimizga haddan ortiq mehr berishimiz, haddan ortiq e'tiborsiz nazoratsiz qoldirishimiz, me'yoridan oshgan erkinlik berishimiz yoki aksincha qattiq nazoratda ushlashimiz ham yaxshilikka olib kelmasligi mumkin. Har bir bola yurt kelajagi, millat istiqbolidir. Mamlakatimizda ham yoshlar ta'lim-tarbiyasiga alohida urg'u berilmoqda. Bu borada ko'pgina islohotlar samarali ishlar olib borilmoqda. Yurtboshimiz aytganlaridek, "Ta'lim – tarbiya bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q"- deb e'tirof etganlar.

Xulosa qilib aytganda, har qanday xalqning ertangi kuni, porloq kelajagi avvalo, unib o'sib kelayotgan yosh avlodning qo'lidadir. Har birimiz bu haqiqatni qalban his qilib, anglashimiz, vatanimiz ertasi istiqboli uchun jiddu-jahd bilan harakat qilmog'imiz, farzandlarimiz ta'lim-tarbiyasini birinchi muhim o'ringa qo'ymog'imiz lozim. Har tomonlama sog'lom, yetuk, yurtim deb yonib yashaydigan kelajak avlodni tarbiyalash oliy burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A. Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari. 1913-y.
2. A. Fitratning "Rahbari najot" risolasi. 1916-y.
3. Immanuil Kantning "Anthropologie in pragmatischer Hinsicht" (Pragmatik antropologiya) asari. 1798-y.
4. <https://www.sammuslim.uz/oz/articles/actual/odob-xulq-axloq-tushunchalariga-tarif>.

**JAMIYAT VA OILA O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK VA YOSH
OILALARNING IJTIMOIIY VA PSIXOLOGIK QIYINCHILIKLARI**

Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi

Profi University Navoiy filiali

"Pedagogika va psixologiya" kafedrası (PhD) o'qituvchisi

Baxodirova Dilnur Xusniddin qizi

Profi University Navoiy filiali talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyat va oila o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, ayniqsa, yosh oilalarning ijtimoiy hamda psixologik qiyinchiliklari ilmiy-nazariy manbalar asosida yoritilgan. Oila ijtimoiy

institut sifatida jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rni, yosh oilalarning shakllanish jarayonida duch keladigan moslashuv, muloqot va iqtisodiy mustaqillik kabi muammolar tahlil qilingan. Bir qancha ilmiy asarlardan foydalanilgan holda, yosh oilalarni qo‘llab-quvvatlashda ijtimoiy-psixologik yondashuvlarning ahamiyati, shuningdek, zamonaviy jamiyatda oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, jamiyat, yosh oila, ijtimoiy institut, psixologik moslashuv, kommunikatsiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, konflikt, qadriyatlar, barqarorlik.

Аннотация. В статье на основе научно-теоретических источников рассматривается неразрывная связь общества и семьи, в частности, социально-психологические трудности молодых семей. Анализируется роль семьи как социального института в развитии общества, проблемы адаптации, коммуникации и экономической самостоятельности, с которыми сталкиваются молодые семьи в процессе становления. С использованием ряда научных трудов освещается значение социально-психологических подходов в поддержке молодых семей, а также вопросы укрепления семейных ценностей в современном обществе.

Ключевые слова: Семья, общество, молодая семья, социальный институт, психологическая адаптация, общение, социальная поддержка, конфликт, ценности, стабильность.

Abstract. This article examines the inextricable link between society and family, especially the social and psychological difficulties of young families, based on scientific and theoretical sources. The role of the family as a social institution in the development of society, the problems of adaptation, communication and economic independence that young families face in the process of formation, are analyzed. Using a number of scientific works, the importance of socio-psychological approaches in supporting young families, as well as the issues of strengthening family values in modern society, are highlighted.

Keywords: Family, society, young family, social institution, psychological adaptation, communication, social support, conflict, values, stability.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 27-iyundagi PQ-3808-sonli “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi [1] qarori — mamlakat ijtimoiy siyosatida oila va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqur tahlil etgan, oila institutini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan eng muhim hujjatlardan biri hisoblanadi. Mazkur qaror jamiyatda barqarorlikni, ma’naviy uyg‘unlikni va milliy qadriyatlarni mustahkamlashning asosi sifatida oilaning o‘rni va ahamiyatini

yuksaltirishni o‘zida mujassam etadi. Qarorda qayd etilganidek, oila institutini rivojlantirish masalasi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror taraqqiyot maqsadlari hamda 2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi doirasida muhim ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Shu bilan birga, oila sohasida olib borilayotgan davlat siyosatini to‘liq amalga oshirishga to‘sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammo va kamchiliklar mavjudligi ham ta’kidlangan. Jumladan, tegishli idora va tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlik va muvofiqlashtirish tizimining yetarli emasligi, oila institutini mustahkamlash bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarning amaliy hayotdan uzilib qolganligi, ajralishlar sonining ortib borishi, milliy qadriyatlar asosida tarbiyaviy ishlarning sust olib borilayotgani, shuningdek, malakali mutaxassislar yetishmovchiligi oila institutining barqaror rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgani alohida qayd etilgan. Mazkur holatlarni bartaraf etish maqsadida, qarorda bir qator ustuvor yo‘nalishlar belgilangan bo‘lib, ular oila institutini takomillashtirish va yosh oilalarning ijtimoiy-psixologik barqarorligini ta’minlashga qaratilgan. Birinchidan, oila institutining huquqiy va institutsional asoslarini takomillashtirish, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va xususiy sektor o‘rtasidagi ijtimoiy sheriklikni kuchaytirish vazifasi belgilandi. Bu yo‘nalish yosh oilalarga huquqiy himoya, psixologik maslahat va ijtimoiy yordam ko‘rsatish mexanizmlarini kuchaytirish imkonini beradi. Ikkinchidan, zamonaviy oilani mustahkamlash bo‘yicha fundamental va amaliy tadqiqotlarni rivojlantirish, yosh oilalarning ijtimoiy moslashuvi, ruhiy barqarorligi va axloqiy qadriyatlarini chuqur o‘rganish masalasi dolzarb vazifa sifatida ilgari surildi. Uchinchidan, demografik rivojlanishni rag‘batlantirish va oilaviy farovonlik darajasini oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilishi belgilandi. Bu, ayniqsa, yosh oilalarning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash orqali ularning ruhiy muvozanatini ta’minlashga xizmat qiladi. To‘rtinchidan, qarorda oilaning tarbiyaviy va ta’limiy salohiyatini oshirish, milliy qadriyatlarni asrash, oilalarda ma’naviy-axloqiy muhitni yaxshilash, farzandlar tarbiyasida o‘zaro mas’uliyat va hurmatni kuchaytirish zarurligi alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Beshinchidan, oilalarga metodik, konsultativ va amaliy yordam ko‘rsatish tizimini yaratish, ayniqsa yosh er-xotinlarga psixologik maslahat markazlari orqali yo‘l-yo‘riq berish mexanizmini shakllantirish vazifasi belgilangan. Qarorga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Oila” ilmiy-amaliy tadqiqot markaziga konsepsiyani amalda joriy etish, amalga oshirilayotgan ishlar ustidan muntazam monitoring olib borish, hamda fuqarolik jamiyati institutlari, xalqaro tashkilotlar va ekspertlar bilan hamkorlikda ilmiy-amaliy tahlillar tayyorlash vazifasi yuklatilgan. Shuningdek, Xalqaro oila kunini

muntazam ravishda keng nishonlash orqali oilaning jamiyatdagi ahamiyatini targ‘ib etish belgilangan. Shunday qilib, PQ-3808-sonli qaror oila institutini mustahkamlashning huquqiy, ijtimoiy va psixologik asoslarini yaratib berdi. U nafaqat davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdi, balki yosh oilalarning hayotiy barqarorligini, psixologik uyg‘unligini va ma’naviy yetukligini ta’minlash uchun zarur zamin yaratdi. Mazkur qaror jamiyatda oilaning qadri va ahamiyatini yuksaltirish, farovon va sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishda muhim burilish nuqtasi bo‘ldi.

Oila — insoniyat hayotining eng qadimiy va eng barqaror ijtimoiy institutidir. U shaxsning ijtimoiylashuvi, axloqiy qadriyatlarining shakllanishi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Har bir jamiyatning mustahkamligi avvalo uning oilalariga, ularning ichki barqarorligiga va ruhiy muhitiga bog‘liqdir [2]. Zamonaviy jamiyat shiddat bilan o‘zgarayotgan bir paytda oila institutining ichki tizimi ham o‘zgarib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, mehnat migratsiyasi, shahar hayoti va axborot oqimining kuchayishi yosh oilalar hayotiga bevosita ta’sir etmoqda. Natijada, ko‘plab yangi oilalar hayotning ilk yillarida ijtimoiy va psixologik sinovlarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarni tahlil qilish nafaqat ijtimoiy, balki pedagogik va psixologik jihatdan ham dolzarbdir. Oila jamiyatning “asosiy hujayrasi” sifatida nafaqat shaxsning tarbiyasi, balki ijtimoiy qadriyatlarning uzluksiz uzatilishini ham ta’minlaydi. Jamiyat va oila o‘rtasidagi munosabat ikki yo‘nalishda kechadi [3]. Jamiyat oilaning faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadi (iqtisodiy, huquqiy, madaniy omillar orqali). Oila esa jamiyatning ma’naviy-axloqiy muhitini shakllantiradi. Masalan, jamiyatdagi mehnat taqsimoti, ayollarning ijtimoiy faolligi, nikoh va ajralish holatlarining o‘zgarishi — oilaviy qadriyatlarning yangicha talqin qilinishiga sabab bo‘ladi. Shu bilan birga, oilalardagi barqarorlik jamiyatdagi tinchlik, axloqiylik va birdamlik darajasini belgilab beradi. Oila ijtimoiy institut sifatida milliy qadriyatlar, urf-odatlar, diniy qarashlar va psixologik me’yorlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir jamiyat oilaning qadrini qanday himoya qilsa, o‘sha jamiyatning ma’naviy darajasi ham shunchalik yuksak bo‘ladi.

Yosh oilalar hayotining ilk uch yili ularning ruhiy barqarorligi uchun eng sinovli davrdir [4]. Bu davrda turmush o‘rtoqlarning o‘zaro moslashuvi, bir-birining xarakterini, ehtiyojlarini, qadriyatlarini anglash jarayoni kechadi. Yosh oilalar duch keladigan asosiy muammolar quyidagilardir: Emotsional moslashuvdagi qiyinchiliklar – turmush o‘rtoqlarning turli xarakter, temperament va tarbiya uslublariga ega bo‘lishi sababli ziddiyatla yuzaga keladi. Iqtisodiy bosim – uy-joy, ish, moddiy ta’minot masalalari psixologik stressni kuchaytiradi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi – ayrim hollarda ota-ona yoki

mahalla yordami cheklangani sababli yosh oila o‘zini “yolg‘iz tizim” sifatida his qiladi. Kommunikatsiya muammolari – o‘zaro muloqot madaniyatining sustligi, his-tuyg‘ularni to‘g‘ri ifoda eta olmaslik natijasida tushunmovchiliklar kuchayadi.

Yosh oilalarda kuzatiladigan psixologik tanglik ko‘p hollarda “rol ziddiyatlari”dan kelib chiqadi [2]. Ya‘ni, er va ayol o‘z oilaviy rolini (rahbar, g‘amxo‘r, tinglovchi, mas‘ul shaxs) aniqlay olmaganda, ularning o‘zaro muvozanati buziladi. Shuningdek, axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlarda taqqoslash odatining kuchayishi ham oilaviy baxt mezonlarini o‘zgartirib yubormoqda. Bu esa yoshlar orasida “ideal oila”ga bo‘lgan noto‘g‘ri tasavvurlarni kuchaytiradi va ruhiy bosimni oshiradi. Ijtimoiy psixologiya fanining asosiy tamoyillaridan biri — insonning muhit bilan o‘zaro ta‘sirini muvozanatda ushlashdir. Shu ma’noda, yosh oilalarga ko‘rsatiladigan ijtimoiy-psixologik yordam ularning barqarorligida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu borada mahalla, psixologik markazlar, oila maslahat markazlari va xotin-qizlar qo‘mitalarining faoliyatini kuchaytirish zarur. Yosh oilalar uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi: psixologik treninglar — stressni boshqarish, konfliktlarni hal qilish, emotsional intellektni rivojlantirish bo‘yicha; pedagogik seminarlar — ota-onalik madaniyati, oilaviy qadriyatlar, sog‘lom muloqot haqida; ijtimoiy dasturlar — uy-joy, bandlik va oilaviy maslahat xizmatlarini rivojlantirish orqali yosh oilalarga ishonch berish. Shuningdek, yosh oilalarga “psixologik savodxonlik”ni o‘rgatish — ularning har bir muammoni hissiy emas, ongli tahlil orqali hal etish qobiliyatini rivojlantiradi [4]. Bu esa oila barqarorligini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat va oila o‘rtasidagi bog‘liqlik inson hayotining eng asosiy qonuniyatlaridan biridir. Oila mustahkam bo‘lmasa, jamiyatning ijtimoiy va ma‘naviy poydevori ham zaiflashadi. Yosh oilalarning ijtimoiy-psixologik qiyinchiliklarini o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish — kelajak avlodning sog‘lom tarbiyasi, milliy qadriyatlarning davomiyligi va jamiyat barqarorligini ta‘minlashning asosiy sharti hisoblanadi. Oila insonning ruhiy kamoloti, ijtimoiy moslashuvi va ma‘naviy o‘rishining manbai sifatida har doim jamiyatning diqqat markazida bo‘lishi zarur. Sog‘lom oila — mustahkam jamiyat demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 27-iyundagi PQ-3808-sonli “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
3. Umumiy pedagogika – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.

4. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007.

OILA VA NIKOH INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi

Profi University Navoiy filiali

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o‘qituvchisi

Nazarova Umida Sadriddinovna

Profi University Navoiy filiali

2-kurs “Psixologiya” ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila va nikoh institutining jamiyat hayotidagi o‘rni hamda uning ijtimoiy-psixologik asoslari tahlil etilgan. Oila insonning shaxs sifatida shakllanishida, ijtimoiy qadriyatlarning avloddan-avlodga o‘tishida va psixologik barqarorlikni ta’minlashda muhim ijtimoiy tizim sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda nikoh institutining tarixiy, madaniy hamda psixologik omillari ko‘rib chiqilib, oilaviy munosabatlarda shaxslararo muloqot, hissiy yaqinlik va rollarning uyg‘unligi masalalariga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, zamonaviy davrda oilaviy qadriyatlarning o‘zgarishi va nikohga bo‘lgan munosabatning psixologik jihatdan qayta talqin qilinishi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, nikoh, ijtimoiy psixologiya, qadriyat, barqarorlik, shaxslararo munosabat, tarbiya, ijtimoiy institut, muloqot madaniyati, hissiy uyg‘unlik.

Аннотация. В статье анализируется роль института семьи и брака в обществе, его социально-психологические основы. Семья рассматривается как важная социальная система в формировании человека как личности, передаче социальных ценностей из поколения в поколение и обеспечении психологической стабильности. В исследовании рассматриваются историко-культурные и психологические факторы института брака, особое внимание уделяется проблемам межличностного общения, эмоциональной близости и гармонии ролей в семейных отношениях. Анализируются изменения семейных ценностей и психологическое переосмысление отношения к браку в современную эпоху.

Ключевые слова: Семья, брак, социальная психология, ценности, стабильность, межличностные отношения, воспитание, социальный институт, культура общения, эмоциональная гармония.

Abstract. This article analyzes the role of the institution of family and marriage in society and its socio-psychological foundations. The family is interpreted as an important social system in the formation of a person as a person, the transmission of social values from generation to generation, and ensuring psychological stability. The study examines the historical, cultural, and psychological factors of the institution of marriage, focusing on the issues of interpersonal communication, emotional intimacy, and role harmony in family relationships. It also analyzes the changes in family values and the psychological reinterpretation of attitudes towards marriage in modern times.

Keywords: Family, marriage, social psychology, values, stability, interpersonal relationships, upbringing, social institution, culture of communication, emotional harmony.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 820-sonli qarori — “Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” [1] Mazkur qaror O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 18-fevraldagi PF-5938-sonli “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonini amalda tatbiq etish maqsadida qabul qilingan bo‘lib, mamlakatda oila institutini mustahkamlash, yoshlarni nikohga va oilaviy hayotga puxta tayyorlash, shuningdek, ajralishlarning oldini olishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlarni belgilab bergan muhim me‘yoriy-huquqiy hujjatlardan biridir. Qaror asosida O‘zbekiston Respublikasi “Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi” hamda Yoshlar ishlari agentligi huzurida “Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash markazlari”ni tashkil etish ko‘zda tutilgan. Ushbu markazlarning asosiy vazifasi — nikohlanuvchi shaxslarda zamonaviy oilaning namunali modelini shakllantirish, ularning ongiga “Oila — muqaddas”, “Sog‘lom oila — sog‘lom jamiyat”, “Farovon oila — jamiyat ravnaqining asosi” kabi g‘oyalarni singdirishdan iborat. Shuningdek, qarorda markazlar faoliyatining yo‘nalishlari aniq belgilangan: nikohlanuvchi shaxslarni oilaviy-huquqiy bilimlar, psixologik tayyorgarlik, oila iqtisodi va byudjeti, reproduktiv salomatlik, hamda ma’naviy-axloqiy qadriyatlar asosida tizimli o‘qitish; oilalarda sog‘lom ma’naviy muhitni yaratish, ibratli ota-ona bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirish; ajralishlarning oldini olish va oilaviy qadriyatlarga hurmatni kuchaytirish kabi ishlarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan. Qarorga ko‘ra, markazlarda fuqarolik holatini qayd etish organlariga nikoh arizasini topshirgan va mashg‘ulotlarda qatnashishga rozilik bergan 30 yoshgacha bo‘lgan nikohlanuvchi shaxslar kamida 16 soatlik

bepul o‘quv dasturi asosida tayyorlanadi. Ushbu mashg‘ulotlarda oila psixologiyasi, huquqiy savodxonlik, iqtisodiy rejalashtirish, oilaviy nizolarni hal etish madaniyati va kommunikativ ko‘nikmalar kabi muhim yo‘nalishlar o‘qitiladi. Qarorda markazlar faoliyatini samarali tashkil etish uchun bir nechta vazirlik va idoralarning hamkorlikdagi vazifalari ham belgilangan. Jumladan, oila va xotin-qizlar qo‘mitasi, yoshlar ishlari agentligi, oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi, sog‘liqni saqlash vazirligi va adliya vazirligi markazlarda mashg‘ulotlar sifatini oshirish, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va mutaxassislarni jalb etish bo‘yicha hamkorlik qiladi. Shuningdek, Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti zimmasiga oilalar mustahkamligini ta‘minlash, ajralishlarning oldini olish, ota-onalik mas‘uliyatini kuchaytirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqish vazifasi yuklatilgan. Qarorda markazlarni moliyalashtirish manbalari ham ko‘rsatilgan: davlat maqsadli jamg‘armasi mablag‘lari, homiylik xayriyalari, xalqaro moliya institutlari grantlari hamda qonunchilik bilan taqiqlanmagan boshqa manbalar. Shu orqali loyiha barqarorligini ta‘minlash va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonini uzluksiz davom ettirish maqsad qilingan. Mazkur qaror, aslida, oilaviy hayotni faqat shaxsiy mas‘uliyat emas, balki ijtimoiy-psixologik, ma‘naviy va huquqiy jarayon sifatida ko‘rishga yo‘naltirilgan bo‘lib, jamiyat barqarorligini ta‘minlashda oila institutining o‘rni va ahamiyatini yuksaltirishga qaratilgan. Shu jihatdan u O‘zbekistonning ijtimoiy siyosatida oila va nikoh institutini mustahkamlovchi asosiy strategik hujjatlardan biri hisoblanadi. Shunday qilib, 820-sonli qaror oila institutini rivojlantirishning davlat darajasidagi mexanizmlarini belgilab bergan, yoshlarni oilaviy hayotga puxta tayyorlash, oilaviy qadriyatlarni targ‘ib etish hamda ajralishlar profilaktikasini tizimli yo‘lga qo‘yish borasida muhim dasturilamal hujjat sifatida e‘tirof etiladi.

Oila — insoniyat tarixida eng qadimiy, eng barqaror va eng muhim ijtimoiy institutlardan biridir. U jamiyatning ijtimoiy tuzilmasida markaziy o‘rinni egallaydi, chunki inson hayoti, axloqiy tarbiyasi, qadriyatlari va psixologik rivoji aynan oila muhitida shakllanadi. Oila — bu faqat qon-qarindoshlik munosabatlari bilan cheklanmaydigan, balki o‘zaro mehr, hurmat, ishonch va mas‘uliyatga asoslangan ijtimoiy tizimdir.

V.M.Karimova o‘zining “Ijtimoiy psixologiya” asarida shunday ta’kidlaydi: “Oila insonning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim ijtimoiy guruh bo‘lib, unda shaxsning ijtimoiy rollari, qadriyat yo‘nalishlari va psixologik moslashuv darajasi shakllanadi [2].” Demak, oila — bu shaxsni jamiyatga tayyorlovchi “birlamchi maktab”dir. Shu jihatdan, oila va nikoh institutining ijtimoiy-psixologik asoslarini o‘rganish — zamonaviy psixologiya, sotsiologiya va pedagogika uchun

dolzarb masalalardan biridir. Oila ijtimoiy institut sifatida jamiyat barqarorligi, madaniy meros va ma’naviy qadriyatlarning uzluksizligini ta’minlaydi. Oila — tarbiya jarayonining tabiiy muhiti bo‘lib, u bola shaxsining birlamchi ijtimoiylashuv makonidir [3].

Shaxs o‘zining ilk ijtimoiy ko‘nikmalarini, muloqot madaniyatini va hissiy tajribasini oilada o‘zlashtiradi. Shu bois, oilaning ijtimoiy-psixologik muhitini sog‘lom saqlash jamiyatning umumiy madaniy saviyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Oila jamiyatning “mikromodeli” sifatida, unda yuz berayotgan o‘zgarishlar jamiyatdagi umumiy jarayonlarni aks ettiradi. Agar oilalarda mehr-oqibat, mas’uliyat va ishonch qadriyatlari mustahkam bo‘lsa, bu jamiyat barqarorligining kafolati bo‘ladi. Zamonaviy davrda oilaviy qadriyatlar tizimi o‘zgarib bormoqda. Global axborot oqimi, migratsiya, iqtisodiy bosimlar oilaviy munosabatlarga yangi sinovlar olib keldi. Shu sababli, oila institutining psixologik barqarorligini mustahkamlash masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Nikoh — bu faqat huquqiy munosabat emas, balki insonlar o‘rtasidagi chuqur ruhiy va hissiy bog‘lanishdir. Vasila Karimovanning “Oila psixologiyasi” asarida nikoh “shaxslararo ruhiy uyg‘unlikka asoslangan ijtimoiy-psixologik tizim [4]” sifatida talqin qilinadi.

Barqaror nikohni ta’minlovchi asosiy psixologik omillar quyidagilardir:

Hissiy yaqinlik va ishonch – turmush o‘rtoqlar o‘rtasida o‘zaro samimiylilik, tushunish va qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lishi;

Muloqot madaniyati – har bir nizoni hurmat va sabr bilan hal etish qobiliyati;

Rollar uyg‘unligi – er va xotinning oiladagi vazifalarini to‘g‘ri taqsimlay bilishi;

Motivatsion birlik – oila qurishdan ko‘zlangan maqsadlarning umumiyligi;

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash – jamiyat, qarindoshlar va do‘stlar tomonidan ijobiy munosabatning mavjudligi.

Oila psixologik tizim sifatida barqaror bo‘lishi uchun, undagi har bir a’zo o‘zining shaxsiy ehtiyojlari bilan bir qatorda oila manfaatlarini ham hisobga olishi kerak [2]. Bu esa o‘zaro hurmat va psixologik moslikni talab etadi. Nikohdagi psixologik uyg‘unlik — faqat sevgi bilan emas, balki ongli ravishda shakllanadigan hissiy mas’uliyat, sabr, bag‘rikenglik va o‘zaro ishonch asosida mustahkamlanadi. Shu jihatdan, psixologik tayyorgarlik nikohning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Oilada bola nafaqat tarbiyalanadi, balki o‘zini inson sifatida anglashni o‘rganadi. Oila tarbiyasining muvaffaqiyati ota-onaning shaxsiy namunasiga, ularning psixologik madaniyatiga va o‘zaro munosabatlar

uyg‘unligiga bog‘liq [3]. Bola oilada mehr, sabr, mas‘uliyat, adolat, halollik kabi fazilatlarni ko‘rish orqali ularni ichki qadriyat sifatida o‘zlashtiradi. Ota-onaning psixologik uyg‘unligi esa bolaning emotsional barqarorligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ota-ona o‘rtasidagi sovuqlik yoki nizolar bolada xavotir, o‘ziga ishonchsizlik, hissiy beqarorlik holatlarini keltirib chiqaradi [4]. Shu sababli, oila muhitining psixologik sog‘lomligi — farzand tarbiyasining eng muhim omilidir. Bundan tashqari, zamonaviy pedagogika oilani shaxs tarbiyasida maktab bilan birgalikda harakat qiluvchi hamkor institut sifatida ko‘radi. Oila va ta‘lim tizimi uyg‘unlikda ishlaganda, bola har tomonlama rivojlanadi va jamiyatda o‘z o‘rnini topa oladigan barkamol inson bo‘lib yetishadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, oila va nikoh — inson hayotining eng muhim ijtimoiy-psixologik poydevori bo‘lib, ular jamiyatning barqaror rivojlanishi, shaxsning ruhiy salomatligi va ma‘naviy yetukligining asosiy garovidir. Oila ijtimoiy institut sifatida insonni tarbiyalaydi, unga hayotiy qadriyatlarni singdiradi, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlaydi. Nikoh esa bu institutning ruhiy va hissiy asosidir. U mehr, ishonch, sabr va mas‘uliyatga tayanadi. Zamonaviy davrda oilaviy qadriyatlarni saqlab qolish, nikoh institutini mustahkamlash, yoshlarni oilaviy hayotga psixologik jihatdan tayyorlash — milliy barqarorlikning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Shu bois, oila va nikoh institutining ijtimoiy-psixologik asoslarini chuqur o‘rganish, bu boradagi ilmiy izlanishlarni kengaytirish dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 820-sonli qarori — “Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
3. Umumiy pedagogika – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
4. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007.

OILA INSTITUTINING IJTIMOYIY JIHATLARI HAMDA UNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi

Profi University Navoiy filiali

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o‘qituvchisi

Xolmaxmadova Umida Abdurahmon qizi

Profi University Navoiy filiali

1-kurs “Psixologiya” ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila institutini mustahkamlash, xotin-qizlar bilan ishlashda psixologik yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati, shuningdek, Oila va xotin-qizlar qo‘mitasining faoliyatida psixologik yondashuvlar asosida olib borilayotgan ishlarning nazariy va amaliy jihatlari tahlil etilgan. Oila ijtimoiy institut sifatida shaxsning shakllanishida, jamiyat barqarorligida hamda ma’naviy muhitning rivojida muhim rol o‘ynashi ilmiy manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, psixologik yondashuv, xotin-qizlar, ijtimoiy psixologiya, ijtimoiy moslashuv, oila barqarorligi, ruhiy muhit, profilaktika, ma’naviy qadriyat.

Аннотация. В статье анализируются роль и значение психологических подходов в укреплении института семьи, работе с женщинами, а также теоретические и практические аспекты работы, проводимой на основе психологических подходов в деятельности Комитета семьи и женщин. На основе научных источников подчеркивается важная роль семьи как социального института в формировании личности, стабильности общества, развитии духовной среды.

Ключевые слова: Семья, психологический подход, женщины, социальная психология, социальная адаптация, стабильность семьи, духовная среда, профилактика, духовные ценности.

Abstract. This article analyzes the role and importance of psychological approaches in strengthening the family institution, working with women, as well as the theoretical and practical aspects of the work carried out on the basis of psychological approaches in the activities of the Family and Women's Committee. The important role of the family as a social institution in the formation of the individual, the stability of society, and the development of the spiritual environment is highlighted based on scientific sources.

Keywords: Family, psychological approach, women, social psychology, social adaptation, family stability, spiritual environment, prevention, spiritual value.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 12-avgustdagi 500-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi faoliyatini tartibga solish sohasidagi ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi [1] qarori — mamlakatda oilaviy siyosatni takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash yo‘lida muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur qaror O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda PF-208-son Farmoni va PQ-401-son Qarori ijrosini ta‘minlash maqsadida qabul qilingan bo‘lib, oila institutining barqaror rivojlanishida psixologik yondashuvlarning tizimli qo‘llanilishini nazarda tutadi. Bugungi globallashtirish davrida oila, xususan, ayol va onaning jamiyatdagi roli tobora ortib borayotgan bir paytda, psixologik yondashuvlarning qo‘llanilishi oila mustahkamligi, sog‘lom muhit va ijtimoiy barqarorlikning asosiy omili sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtayi nazardan, 500-son qaror oila va xotin-qizlar bilan ishlash jarayonida psixologik xizmatni kuchaytirish, amaliy psixologlarni tayyorlash va joylarda samarali faoliyat yuritishini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratadi. Qarorda belgilanishicha, Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi endilikda bevosita Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o‘tkaziladi. Bu esa, qo‘mita faoliyatining davlat miqyosida muvofiqlashtirilishini, shuningdek, oilaviy va gender siyosatida psixologik yondashuvlarni strategik darajada tatbiq etish imkonini beradi. Yangi tasdiqlangan “Qo‘mita to‘g‘risidagi nizom”da psixologik jihatdan ahamiyatli bo‘lgan bir qator yo‘nalishlar belgilab berilgan: oilada ijtimoiy-psixologik muhitni sog‘lomlashtirish va nizolarni bartaraf etish tizimini yo‘lga qo‘yish; yosh oilalarni psixologik moslashtirish va nizolar profilaktikasi bo‘yicha metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish; xotin-qizlarning psixologik holatini o‘rganish, ularning o‘z-o‘zini rivojlantirish, yetakchilik va kommunikativ ko‘nikmalarini mustahkamlash dasturlarini amalga oshirish; oilaviy muhitda stress, depressiya va zo‘ravonlik holatlarini erta aniqlash va psixologik yordam tizimini yaratish. Shuningdek, qaror asosida tashkil etilgan Oila va xotin-qizlar qo‘mitasini rivojlantirish va xodimlarini moddiy rag‘batlantirish jamg‘armasi — amaliy psixologik xizmatlar sifatini oshirish uchun mustahkam moliyaviy manba bo‘lib xizmat qiladi. Har yili davlat budjeti doirasida 15 milliard so‘mdan kam bo‘lmagan mablag‘ ajratilishi rejalashtirilgan. Ushbu mablag‘lar nafaqat qo‘mita xodimlarini rag‘batlantirishga, balki oilaviy muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan psixologik tadqiqotlar, treninglar va maslahat markazlarini rivojlantirishga sarflanishi nazarda tutilgan. Psixologik yondashuvlarning amaliy jihatlaridan biri — hududiy psixologik xizmat tizimini kuchaytirishdir. Qarorda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga o‘z hududlarida Oila va

xotin-qizlar bo‘limlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash topshirilgan. Bu esa, joylardagi oilalar bilan bevosita ishlovchi psixologlar faoliyatini samarali tashkil etish, psixologik maslahat markazlarini zamonaviy texnika va metodik vositalar bilan ta‘minlash imkonini beradi. Psixologik yondashuvlarning nazariy asoslari ijtimoiy psixologiya, oila psixologiyasi va shaxs psixologiyasi tamoyillariga tayanadi. Oila ichidagi munosabatlarda empatiya, o‘zaro hurmat, tinglash madaniyati, hissiy moslashuv kabi omillar ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlaydi. Shu jihatdan qaraganda, mazkur qaror oila institutini faqat ijtimoiy yoki huquqiy jihatdan emas, balki psixologik asosda mustahkamlashga yo‘naltirilgan davlat siyosatining tarkibiy qismi sifatida e‘tirof etiladi. Jamiyatning ma‘naviy va ijtimoiy barqarorligi eng avvalo oilaning mustahkamligiga bog‘liq. Oila — inson shaxsining shakllanishi, uning axloqiy va ruhiy qadriyatlarini belgilovchi eng muhim ijtimoiy institutdir. Shu boisdan ham, har bir davlat o‘z ijtimoiy siyosatida oilani himoya qilish, xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash masalalariga alohida e‘tibor qaratadi. O‘zbekiston Respublikasida ham bu yo‘nalishda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Oila va xotin-qizlar qo‘mitasining tashkil etilishi oilaviy munosabatlarni psixologik va ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashning amaliy ifodasidir.

Oila — jamiyatning eng kichik ijtimoiy tizimi bo‘lib, u shaxsni ijtimoiy rollarga tayyorlaydi, ijtimoiy qadriyatlarni singdiradi va shaxsning psixologik rivojlanishida markaziy omil hisoblanadi [2]. Jamiyatda sog‘lom muhitni shakllantirish uchun oiladagi psixologik muhitning barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatdan, Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi faoliyatida ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni qo‘llash — nafaqat muammolarni bartaraf etish, balki profilaktika tizimini mustahkamlash, oilalarda to‘g‘ri kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yish imkonini beradi.

Vasila Karimovaning “Oila psixologiyasi” nomli kitobida oiladagi munosabatlarning barqarorligi asosan psixologik uyg‘unlik, o‘zaro hurmat va hissiy qo‘llab-quvvatlash orqali ta‘minlanishi [3] aytiladi. Shuningdek, u oila muammolarini hal etishda empatiya, tinglash madaniyati, hissiy barqarorlik va psixologik moslashuv kabi jihatlarning muhimligini ta‘kidlaydi. Oila va xotin-qizlar qo‘mitasining psixologik yondashuvi shundan iboratki, ular nafaqat ijtimoiy yordam beradi, balki har bir ayol va oila a‘zosining ichki dunyosini, his-tuyg‘ularini tushunishga, ularning ruhiy holatini barqarorlashtirishga xizmat qiladi. Bu esa oilaviy nizolarni erta aniqlash va ularning oldini olishda samarali usul hisoblanadi.

Bugungi kunda qo‘mita faoliyatida psixologik xizmatlar keng yo‘lga qo‘yilmoqda. Jumladan: oilaviy nizolarni hal etish bo‘yicha psixologik maslahat markazlari tashkil etilgan; xotin-qizlar o‘rtasida stressni

boshqarish, oilaviy muloqot, emotsional savodxonlik bo'yicha treninglar o'tkazilmoqda; oilalarda ruhiy muvozanatni saqlash va konfliktlarni bartaraf etish bo'yicha psixologlar amaliy yordam ko'rsatmoqda. Ijtimoiy muammolarni bartaraf etish jarayonida psixologik va pedagogik yondashuvlarning uyg'unligi eng yuqori natijalarni beradi [4]. Shu bois, qo'mita faoliyatida psixologik treninglar, oilaviy muloqot darslari, ijtimoiy-ma'naviy seminarlar o'tkazilishi amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Oila va xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatida psixologik yondashuvlardan foydalanish — jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni chuqurroq anglash, xotin-qizlarning ruhiy salomatligini mustahkamlash, oilaviy qadriyatlarini asrab-avaylash hamda sog'lom muhitni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 12-avgustdagi 500-sonli “O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini tartibga solish sohasidagi ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida”gi qarori.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
3. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007.
4. Umumiy pedagogika – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.

OILA MUHITI VA SOG'LOM TURMUSH TARZINING FARZAND SHAXSIGA TA'SIRI

Inatullayeva Ra'no Yunusovna
NamDU talabasi

Jo'raeva Odinabonu Jaxongir qizi
NamDU tibbiyot kafedrasi dotsenti

Аннотация. Maqolada jamiyat taraqqiyotida oila sog'lom turmush tarbiyasining ahamiyati yoritilgan. Barqaror va sog'lom jamiyatni barpo etishda ma'naviy boy, axloqan pok va jismonan sog'lom avlodni tarbiyalashning zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, insoniy fazilatlar shakllanishida oila muhitining o'rni hamda sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitning shaxs kamolotiga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar : oila, tarbiya, insoniy fazilatlar, sog'lom muhit, axloq, shaxs kamoloti, qadriyatlar, ma'naviyat, jamiyat

Аннотация. В данной статье раскрывается значение здорового семейного воспитания в развитии общества. Подчеркивается необходимость воспитания духовно богатого, нравственно чистого и физически здорового поколения как основы устойчивого общества. Также анализируется роль семейной среды в формировании человеческих качеств и влияние здоровой социально-психологической атмосферы на личностное развитие.

Ключевые слова: семья, воспитание, человеческие качества, здоровая среда, нравственность, личностное развитие, ценности, духовность, общество

Abstract. The article highlights the importance of health family upbringing in the development of society. It emphasizes the necessity of raising a spiritually rich, morally pure, and physically healthy generation as the foundation of a stable society. The role of the family environment in shaping human values and the impact of a healthy socio-psychological climate on personal development are also analyzed.

Keywords: family, spirituality, human values, healthy environment, morality, personal development, values, upbringing, society.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining asosiy vazifalaridan biri – inson ongini va yetukligini yuksaltirish xamda ma'naviy jixatdan boyitishdan iboratdir. Zero sog'lom va barkamol shaxs,xar bir xalq, millat xamda davlat kelajagining mustaxkam poydevoridir. Shu bois ma'naviy jixatdan boy ,axloqan pok va jismonan sog'lom avlodni tarbiyalash avvalo oiladan boshlanadi. Insoniy fazilatlar ezgulik – yaxshilik, yaratuvchanlik, fidoyilik , sadoqat ,mardlik ,insof va raxm- shafqat kabi xislatlar xam oila muxitida shakllanadi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Oila yoshlarni axloqli ,odobli, mexnatsevar, rostgo'y va xalol bo'lib kamol topishlari uchun ma'naviy zamin yaratadi. Bolaning kelajakda qanday shaxs sifatida yetishishi ko'p jixatdan oila tarbiyasiga bog'liq. Tarbiyaning mohiyati kishini hayotga tayyorlashdan iboratdir. Demak oila jamiyatning ifodasida xizmat qiladi: bola uning orqali atrof- muxitni, kelajak avlodlarning dunyoqarashi va axloqiy qiyofasi esa aynan oila muxitida shakllanib boradi. Oila muxitidagi sog'lom ijtimoiy –psixologik muxit , ma'naviy qadriyatlar, milliy an'analar, ijtimoiy tajriba va xayotiy ko'nikmalarning asosiy manbaidir. Shu jixatdan oila tarbiyasi shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotida beqiyos axamiyat kasb etadi. Tarbiyaning mazmuni, yo'nalishi, maqsadi va vazifasi kishilarning ijtimoiy munosabatlariga bog'liq. Kishi shu munosabatlarga asosan hayotga biron-bir tarzda qaraydigan bo'ladi, tafakkuri orqali olamni anglaydi va o'zining unga nisbatan munosabatini shakllantiradi, muayyan

axloq mezonlari ruhida tarbiya topadi. Chunki oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg‘ulariga chuqur ta’sir ko‘rsatadi. Oiladagi ma’naviy-ruhiy muhit bola tarbiyasida g‘oyat muhim ahamiyatga ega. Oila a’zolarining turmush tarzi ko‘p hollarda farzandlarning ruhiy kayfiyati, tasavvuri va hissiyotlarini belgilab beradi. Demak, oila muxiti sog‘lom bo‘lishi, yetuk insonni tarbiyalab voyaga yetkazishda jamiyat oldida mas’uldir.

Ma’lumki, oilada yetuk tarbiyalangan inson har jihatdan umuminsoniy axloqiy, ilmiy, sog‘lom e’tiqodli va xar tomonlama ijobiy xislatlarni o‘zida mujassamlantiradi. Kamolot sari intilgan kishi asta-sekin olamni, o‘zligini taniy boshlaydi. Komillik bu insonning adolatli bo‘lishi, haqiqat va yaxshilikka intilishi, vijdonan pok, o‘z nuqsonlarini anglab, ulardan xalos bo‘lishga harakat qilishi demakdir. Ma’naviyatni boyitish, imon-e’tiqodli, aql-zakovatli bo‘lish kishilarni g‘aflatdan uyg‘otadi, barcha ezgu tilaklarga yetishtiradi. Yuksak ma’naviyatli va kamolotga erishgan avlodni shakllantirish barchamizning umumiy muqaddas ishimizdir. Buning uchun o‘zbek xalqi o‘tmish madaniyatining sarchashmalarini chuqur o‘rganishni taqozo etuvchi ma’naviy merosimizni yosh avlod ongiga dastlab oilada singdirilsa, ijobiy natijalar beradi. CHunonchi, muqaddas an’ana va qadriyatlarimiz bugungi yangi tarixiy sharoitlarda yangi mazmun bilan boyib bormoqda va u hayotiy ehtiyoj, mustaqil mamlakatimiz ravnaqining eng zarur omillaridan biriga aylanmoqda.

Oila qaysi millatga mansub bo‘lsa, shu millatga tegishli etnopsixologik xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Oilaga tegishli bo‘lgan shu millat urf-odatlarini, udumlarini, an’analarini bajaradi va o‘sib kelayotgan avlodlarni tarbiyalashda mana shu milliy tamoyillardan foydalanadi. Milliy urf-odatlar, an’analar orqali esa shu millatga tegishli bo‘lgan etnopsixologik omillar shakllanadi va rivojlanib boradi. Shunday ekan ota - bobolarimizni qoldirgan o‘g‘itlari asosida oila eng aziz va ma’suliyatlidir. Bola dunyoga kelmasdanoq avvalo bo‘lg‘usi ota-ona o‘zi ham tibbiy va psixologik jixatdan sog‘lom bo‘lishi muxim. Shundagina dunyoga keladigan bola ham sog‘lom bo‘lar ekan. SHuning uchun xam “Sog‘lom ona va bola” tamoyili bugungi tibbiyotimizning asosiy omillaridan biri sifatida belgilanishi xam bejiz emas. Rivojlanish va shakllanishidagi jarayonlarda oiladagi muhit nihoyatda ijobiy bo‘lmog‘i lozim.

Oilaviy kutubxona burchaklari, oiladagi bolalarni ma’naviy-ma’rifiy dunyoqarashini o‘zgartirishda ularni ilmiy insonlar bo‘lib voyaga yetishida juda katta yordam beradi. Ayniqsa, ota-ona xar qanday sharoitda ham bolalari bilan darslariga oid, badiiy adabiyotlarga oid bilimlari asosida muntazam shug‘ullanib, bola fikrini izoxlab,

rag‘batlantirib borsa albatta farzand va ota-ona o‘rtasida yaqinlik paydo bo‘lib farzandlar ham ilm olishga astoydil harakat qiladilar.

Xulosa shundaki, oilada ijobiy xatti-harakatlarga ega bo‘lgan bola endi maktabgacha tarbiya, maktab va boshqa o‘quv yurtlarida oilada olingan poydevor asosida voyaga yetib boraveradi. Bu jarayonda maktabgacha ta‘lim va maktab boshqa hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bugun kelajak davomchilariga ilm berish barobarida, avvalom bor sog‘lom turmush tarzi masalalarini xam uqtirib borishimiz kerak. CHunki sog‘lom va ma‘naviyati boy insonlardan sog‘lom avlodlar shakllanadi. Bugungi kunda avlodni tarbiyalash borasida respublikamiz Bularni amalga oshirish ilmiy avlodni xar tomonlama kamol topishiga zamin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M.G., Shoumarov G.B. Zamonaviy o‘zbek oilasi va uning psixologik xususiyatlari. O‘zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma‘ruzalari qisqacha bayoni. — Toshkent, 1993y. 45-46b.
2. Эйдомиллер.Г. Семейного психотерапия. – Л., 1989. - 192с
3. Musurmonova O. “Oila ma‘naviyati -milliy g‘urur” Toshkent, “O‘qituvchi”
4. Бендас Т. В. Гендерная психология лидерства. - Оренбург: Изд-во ОГУ, 2000/ -95 с.

JAMIYAT VA OILA O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK: YOSH OILALARNING IJTIMOIIY VA PSIXOLOGIK QIYINCHILIKLARI

Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi

Profi University Navoiy filiali
“Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o‘qituvchisi

Baxodirova Dilnur Xusniddin qizi

Profi University Navoiy filiali
2-kurs “Pedagogika va psixologiya”
ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyat va oila o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik, ayniqsa, yosh oilalarning ijtimoiy hamda psixologik qiyinchiliklari ilmiy-nazariy manbalar asosida yoritilgan. Oila ijtimoiy institut sifatida jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rni, yosh oilalarning shakllanish jarayonida duch keladigan moslashuv, muloqot va iqtisodiy

mustaqillik kabi muammolar tahlil qilingan. Bir qancha ilmiy asarlardan foydalanilgan holda, yosh oilalarni qo‘llab-quvvatlashda ijtimoiy-psixologik yondashuvlarning ahamiyati, shuningdek, zamonaviy jamiyatda oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash masalalari yoritilgan.

Аннотация. В статье на основе научно-теоретических источников рассматривается неразрывная связь общества и семьи, в частности, социально-психологические трудности молодых семей. Анализируется роль семьи как социального института в развитии общества, проблемы адаптации, коммуникации и экономической самостоятельности, с которыми сталкиваются молодые семьи в процессе становления. С использованием ряда научных трудов освещается значение социально-психологических подходов в поддержке молодых семей, а также вопросы укрепления семейных ценностей в современном обществе.

Abstract. This article examines the inextricable link between society and family, especially the social and psychological difficulties of young families, based on scientific and theoretical sources. The role of the family as a social institution in the development of society, the problems of adaptation, communication and economic independence that young families face in the process of formation, are analyzed. Using a number of scientific works, the importance of socio-psychological approaches in supporting young families, as well as the issues of strengthening family values in modern society, are highlighted.

Kalit so‘zlar: Oila, jamiyat, yosh oila, ijtimoiy institut, psixologik moslashuv, kommunikatsiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, konflikt, qadriyatlar, barqarorlik.

Ключевые слова: Семья, общество, молодая семья, социальный институт, психологическая адаптация, общение, социальная поддержка, конфликт, ценности, стабильность.

Keywords: Family, society, young family, social institution, psychological adaptation, communication, social support, conflict, values, stability.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 27-iyundagi PQ-3808-sonli “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi [1] qarori — mamlakat ijtimoiy siyosatida oila va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqur tahlil etgan, oila institutini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan eng muhim hujjatlardan biri hisoblanadi. Mazkur qaror jamiyatda barqarorlikni, ma’naviy uyg‘unlikni va milliy qadriyatlarni mustahkamlashning asosi sifatida oilaning o‘rni va ahamiyatini yuksaltirishni o‘zida mujassam etadi. Qarorda qayd etilganidek, oila institutini rivojlantirish masalasi Birlashgan Millatlar Tashkilotining

Barqaror taraqqiyot maqsadlari hamda 2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi doirasida muhim ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Shu bilan birga, oila sohasida olib borilayotgan davlat siyosatini to‘liq amalga oshirishga to‘sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammo va kamchiliklar mavjudligi ham ta’kidlangan. Jumladan, tegishli idora va tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlik va muvofiqlashtirish tizimining yetarli emasligi, oila institutini mustahkamlash bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarning amaliy hayotdan uzilib qolganligi, ajralishlar sonining ortib borishi, milliy qadriyatlar asosida tarbiyaviy ishlarning sust olib borilayotgani, shuningdek, malakali mutaxassislar yetishmovchiligi oila institutining barqaror rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgani alohida qayd etilgan. Mazkur holatlarni bartaraf etish maqsadida, qarorda bir qator ustuvor yo‘nalishlar belgilangan bo‘lib, ular oila institutini takomillashtirish va yosh oilalarning ijtimoiy-psixologik barqarorligini ta’minlashga qaratilgan. Birinchidan, oila institutining huquqiy va institutsional asoslarini takomillashtirish, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va xususiy sektor o‘rtasidagi ijtimoiy sheriklikni kuchaytirish vazifasi belgilandi. Bu yo‘nalish yosh oilalarga huquqiy himoya, psixologik maslahat va ijtimoiy yordam ko‘rsatish mexanizmlarini kuchaytirish imkonini beradi. Ikkinchidan, zamonaviy oilani mustahkamlash bo‘yicha fundamental va amaliy tadqiqotlarni rivojlantirish, yosh oilalarning ijtimoiy moslashuvi, ruhiy barqarorligi va axloqiy qadriyatlarini chuqur o‘rganish masalasi dolzarb vazifa sifatida ilgari surildi. Uchinchidan, demografik rivojlanishni rag‘batlantirish va oilaviy farovonlik darajasini oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilishi belgilandi. Bu, ayniqsa, yosh oilalarning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash orqali ularning ruhiy muvozanatini ta’minlashga xizmat qiladi. To‘rtinchidan, qarorda oilaning tarbiyaviy va ta’limiy salohiyatini oshirish, milliy qadriyatlarni asrash, oilalarda ma’naviy-axloqiy muhitni yaxshilash, farzandlar tarbiyasida o‘zaro mas’uliyat va hurmatni kuchaytirish zarurligi alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Beshinchidan, oilalarga metodik, konsultativ va amaliy yordam ko‘rsatish tizimini yaratish, ayniqsa yosh er-xotinlarga psixologik maslahat markazlari orqali yo‘l-yo‘riq berish mexanizmini shakllantirish vazifasi belgilangan. Qarorga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Oila” ilmiy-amaliy tadqiqot markaziga konsepsiyani amalda joriy etish, amalga oshirilayotgan ishlar ustidan muntazam monitoring olib borish, hamda fuqarolik jamiyati institutlari, xalqaro tashkilotlar va ekspertlar bilan hamkorlikda ilmiy-amaliy tahlillar tayyorlash vazifasi yuklatilgan. Shuningdek, Xalqaro oila kunini muntazam ravishda keng nishonlash orqali oilaning jamiyatdagi ahamiyatini targ‘ib etish belgilangan. Shunday qilib, PQ-3808-sonli qaror

oila institutini mustahkamlashning huquqiy, ijtimoiy va psixologik asoslarini yaratib berdi. U nafaqat davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdi, balki yosh oilalarning hayotiy barqarorligini, psixologik uyg‘unligini va ma’naviy yetukligini ta’minlash uchun zarur zamin yaratdi. Mazkur qaror jamiyatda oilaning qadri va ahamiyatini yuksaltirish, farovon va sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishda muhim burilish nuqtasi bo‘ldi.

Oila — insoniyat hayotining eng qadimiy va eng barqaror ijtimoiy institutidir. U shaxsning ijtimoiylashuvi, axloqiy qadriyatlarining shakllanishi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Har bir jamiyatning mustahkamligi avvalo uning oilalariga, ularning ichki barqarorligiga va ruhiy muhitiga bog‘liqdir [2]. Zamonaviy jamiyat shiddat bilan o‘zgarayotgan bir paytda oila institutining ichki tizimi ham o‘zgarib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, mehnat migratsiyasi, shahar hayoti va axborot oqimining kuchayishi yosh oilalar hayotiga bevosita ta’sir etmoqda. Natijada, ko‘plab yangi oilalar hayotning ilk yillarida ijtimoiy va psixologik sinovlarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarni tahlil qilish nafaqat ijtimoiy, balki pedagogik va psixologik jihatdan ham dolzarbdir. Oila jamiyatning “asosiy hujayrasi” sifatida nafaqat shaxsning tarbiyasi, balki ijtimoiy qadriyatlarining uzluksiz uzatilishini ham ta’minlaydi. Jamiyat va oila o‘rtasidagi munosabat ikki yo‘nalishda kechadi [3]. Jamiyat oilaning faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadi (iqtisodiy, huquqiy, madaniy omillar orqali). Oila esa jamiyatning ma’naviy-axloqiy muhitini shakllantiradi. Masalan, jamiyatdagi mehnat taqsimoti, ayollarning ijtimoiy faolligi, nikoh va ajralish holatlarining o‘zgarishi — oilaviy qadriyatlarining yangicha talqin qilinishiga sabab bo‘ladi. Shu bilan birga, oilalardagi barqarorlik jamiyatdagi tinchlik, axloqiylik va birdamlik darajasini belgilab beradi. Oila ijtimoiy institut sifatida milliy qadriyatlar, urf-odatlar, diniy qarashlar va psixologik me’yorlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir jamiyat oilaning qadrini qanday himoya qilsa, o’sha jamiyatning ma’naviy darajasi ham shunchalik yuksak bo‘ladi.

Yosh oilalar hayotining ilk uch yili ularning ruhiy barqarorligi uchun eng sinovli davrdir [4]. Bu davrda turmush o‘rtoqlarning o‘zaro moslashuvi, bir-birining xarakterini, ehtiyojlarini, qadriyatlarini anglash jarayoni kechadi. Yosh oilalar duch keladigan asosiy muammolar quyidagilardir: Emotsional moslashuvdagi qiyinchiliklar – turmush o‘rtoqlarning turli xarakter, temperament va tarbiya uslublariga ega bo‘lishi sababli ziddiyatla yuzaga keladi. Iqtisodiy bosim – uy-joy, ish, moddiy ta’minot masalalari psixologik stressni kuchaytiradi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi – ayrim hollarda ota-ona yoki mahalla yordami cheklangani sababli yosh oila o‘zini “yolg‘iz tizim” sifatida his qiladi. Kommunikatsiya muammolari – o‘zaro muloqot

madaniyatining sustligi, his-tuyg‘ularni to‘g‘ri ifoda eta olmaslik natijasida tushunmovchiliklar kuchayadi.

Yosh oilalarda kuzatiladigan psixologik tanglik ko‘p hollarda “rol ziddiyatlari”dan kelib chiqadi [2]. Ya’ni, er va ayol o‘z oilaviy rolini (rahbar, g‘amxo‘r, tinglovchi, mas’ul shaxs) aniqlay olmaganda, ularning o‘zaro muvozanati buziladi. Shuningdek, axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlarda taqqoslash odatining kuchayishi ham oilaviy baxt mezonlarini o‘zgartirib yubormoqda. Bu esa yoshlar orasida “ideal oila”ga bo‘lgan noto‘g‘ri tasavvurlarni kuchaytiradi va ruhiy bosimni oshiradi. Ijtimoiy psixologiya fanining asosiy tamoyillaridan biri — insonning muhit bilan o‘zaro ta’sirini muvozanatda ushlashdir. Shu ma’noda, yosh oilalarga ko‘rsatiladigan ijtimoiy-psixologik yordam ularning barqarorligida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu borada mahalla, psixologik markazlar, oila maslahat markazlari va xotin-qizlar qo‘mitalarining faoliyatini kuchaytirish zarur. Yosh oilalar uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi: psixologik treninglar — stressni boshqarish, konfliktlarni hal qilish, emotsional intellektni rivojlantirish bo‘yicha; pedagogik seminarlar — ota-onalik madaniyati, oilaviy qadriyatlar, sog‘lom muloqot haqida; ijtimoiy dasturlar — uy-joy, bandlik va oilaviy maslahat xizmatlarini rivojlantirish orqali yosh oilalarga ishonch berish. Shuningdek, yosh oilalarga “psixologik savodxonlik”ni o‘rgatish — ularning har bir muammoni hissiy emas, ongli tahlil orqali hal etish qobiliyatini rivojlantiradi [4]. Bu esa oila barqarorligini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat va oila o‘rtasidagi bog‘liqlik inson hayotining eng asosiy qonuniyatlaridan biridir. Oila mustahkam bo‘lmasa, jamiyatning ijtimoiy va ma’naviy poydevori ham zaiflashadi. Yosh oilalarning ijtimoiy-psixologik qiyinchiliklarini o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish — kelajak avlodning sog‘lom tarbiyasi, milliy qadriyatlarning davomiyligi va jamiyat barqarorligini ta’minlashning asosiy sharti hisoblanadi. Oila insonning ruhiy kamoloti, ijtimoiy moslashuvi va ma’naviy o‘rishining manbai sifatida har doim jamiyatning diqqat markazida bo‘lishi zarur. Sog‘lom oila — mustahkam jamiyat demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 27-iyundagi PQ-3808-sonli “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
3. Umumiy pedagogika – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.

4. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007.

OLIY TA’LIM TALABALARINI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Raxmatova Dilbar Anvar qizi

Profi University Navoiy filiali o‘qituvchisi
Navoiy davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonining ijtimoiy va psixologik ahamiyati tahlil qilinadi. Unda oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini sifatida insonning ma’naviy kamoloti, ijtimoiy faolligi hamda shaxslararo munosabatlar madaniyatini shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida talabalarda oilaviy qadriyatlar, o‘zaro hurmat, mas’uliyat, bag‘rikenglik va mehr-oqibat tuyg‘ularini rivojlantirishning samarali yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqotda oilaviy hayotga tayyorgarlikning psixologik jihatlari, yoshlarning ijtimoiy tajriba orttirish jarayonidagi o‘rni hamda kelajakda sog‘lom, mustahkam oila qurishdagi ahamiyati asoslab beriladi. Maqola natijalari talabalarda ijobiy hayotiy pozitsiya, ma’naviy yetuklik va mustaqil fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: oila, ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik, qadriyatlar, talabalar, mas’uliyat, barqarorlik, yoshlar, ma’naviy-axloqiy, jismoniy barkamol, ta’lim-tarbiya.

Аннотация. В данной статье анализируется социально-психологическая значимость процесса подготовки студентов к семейной жизни. Подчеркивается роль семьи как основного звена общества в формировании духовной зрелости личности, социальной активности и культуры межличностных отношений. Показаны эффективные пути развития семейных ценностей, взаимоуважения, ответственности, толерантности и доброты у студентов высших учебных заведений. В исследовании обосновываются психологические аспекты подготовки к семейной жизни, роль молодежи в процессе получения социального опыта и ее значение в построении здоровой, крепкой семьи в будущем. Результаты статьи способствуют формированию у студентов позитивной жизненной позиции, духовной зрелости и самостоятельности мышления

Ключевые слова: семья, социально-психологическая подготовка, ценности, учащиеся, ответственность, стабильность, молодежь, духовно-нравственное и физически развитое, образование.

Abstract. This article analyzes the social and psychological significance of the process of preparing students for family life. It highlights the role of the family as the main link in society in the formation of a person's spiritual maturity, social activity and culture of interpersonal relations. It also shows effective ways to develop family values, mutual respect, responsibility, tolerance and kindness in students in higher educational institutions. The study substantiates the psychological aspects of preparing for family life, the role of young people in the process of gaining social experience and their importance in building a healthy, strong family in the future. The results of the article serve to form a positive life position, spiritual maturity and independent thinking in students.

Keywords: family, socio-psychological preparation, values, students, responsibility, stability, youth, spiritually and morally, physically fit, education.

Mamlakatimizda tinchlik, barqarorlik va farovon hayotni mustahkamlashning eng muhim omillaridan biri bu — oilalarda sog‘lom ma‘naviy muhitni qaror toptirishdir. Oila institutini mustahkamlash, oilaviy qadriyatlarning ahamiyatini kuchaytirish, nomoddiy madaniy merosimizning gumanistik missiyasini tarbiya jarayoniga chuqurroq singdirish, bo‘ljak qishdoq xo‘jaligi mutaxassislarida intellektual va ma‘naviy kapitalni shakllantirishga karatilgan davlat siyosati yoshlarni ma‘naviy - axloqiy tarbiyalash maqsadini amalga oshirish imkoniyatini kengaytiradi.

Oilaviy hayot insonning ijtimoiy shakllanishida, shaxsiy baxt va barqaror hayot qurilishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Oliy ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlar esa kelajakda jamiyatning yetakchi mutaxassislari, ota-onalar va tarbiyachilar sifatida ijtimoiy mas‘uliyatni o‘z zimmasiga oluvchi shaxslardir. Shu boisdan, ularni oilaviy hayotga psixologik va ijtimoiy jihatdan tayyorlash dolzarb masalalardan biridir.

Oliy ta‘lim tizimida talabalarda oilaviy qadriyatlarni anglash, munosabat madaniyatini shakllantirish, emotsional yetuklikni rivojlantirish kabi jarayonlar psixologik tayyorgarlikning asosiy yo‘nalishlarini tashkil etadi. Bunday tayyorgarlik shaxsda oilaga mas‘uliyat bilan yondashish, muammoli vaziyatlarda konstruktiv muloqot olib borish, bag‘rikenglik va murosaliilikni namoyon etish imkonini beradi.

Ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

1. Ta‘limiy tayyorgarlik – oilaviy hayot asoslari, psixologik moslik, nikoh etikasi, oilaviy rollar haqidagi bilimlarni egallash.

2. Emotsional tayyorgarlik – hissiy barqarorlik, o‘zini boshqarish, empatiya va mehr-muhabbatni ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

3. Kommunikativ tayyorgarlik – o‘z fikrini ochiq ifodalash, tinglash, muammolarni birgalikda hal qilish madaniyatini shakllantirish.

4. Ijtimoiy qadriyatlarga tayyorgarlik – oila, farzand, sadoqat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi qadriyatlarga hurmat bilan yondashish. Mazkur jarayon talabalarning shaxsiy va ijtimoiy yetukligini ta‘minlab, kelajakda sog‘lom psixologik muhitga ega oilalar barpo etishlariga zamin yaratadi.

Oliy ta‘lim muassasalarida talabalarda oilaviy qadriyatlar, o‘zaro hurmat, mas‘uliyat, bag‘rikenglik va mehr-oqibat tuyg‘ularini rivojlantirishning samarali yo‘llari **ta‘lim-tarbiya jarayonida ma‘naviy-ma‘rifiy yondashuvni kuchaytirish maxsus fanlar va tarbiyaviy mashg‘ulotlarda** oila, nikoh, ma‘naviyat, shaxsiy mas‘uliyat mavzularini yoritish, “Oila sotsiologiyasi”, “Psixologiya”, “Etika”, “Kommunikativ madaniyat” kabi fanlarda amaliy misollar va muhokama usullaridan foydalanish lozim.

Oila institutining jamiyatdagi o‘rni, milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqida **interfaol seminarlar o‘tkazish, o‘quvchi-talabalar o‘rtasida o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik muhitini yaratish maqsadida** turli millat, din va madaniyat vakillari o‘rtasida **do‘stlik, hamkorlik, tolerantlik** ruhidagi tadbirlar tashkil etish. Shuningdek, talabalar o‘rtasida **“Oila — baxt manbai”, “Mehr va ehtirom”, “Hurmatli inson — komil shaxs”** kabi mavzularda suhbat, debat va tanlovlar o‘tkazish, talabalarning jamoaviy faoliyatlarda o‘zaro yordam, sabr-toqat va e‘tibor ko‘rsatish ko‘nikmalarini mustahkamlash kerak.

Amaliy hayot bilan bog‘liq tajriba va loyihalarni tashkil etishda oila psixologiyasi va ijtimoiy muammolar bo‘yicha **trening va rolli o‘yinlar o‘tkazish** hamda **talabalar klub va kengashlari** orqali oilaviy munosabatlar, sog‘lom turmush tarzi, ota-onalik mas‘uliyati haqida loyiha va tadbirlar ishlab chiqish ijobiy natijalar beradi.

Psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish-har bir oliy ta‘lim muassasasida **psixologik maslahat xonalarini** faol ishlashini ta‘minlash, talabalarga stress, konflikt va muammolarni hal etish bo‘yicha **psixologik treninglar o‘tkazish** orqali ko‘zlangan natijaga erishish mumkin. Oilaviy munosabatlarda muvozanatni saqlash, sabr va murosa fazilatlarini rivojlantirishga **yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar o‘tkazish** ham samarali usul hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash joizki, oilaviy hayotga ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik – bu nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat, balki jamiyat barqarorligining muhim garovidir. Har bir talaba o‘z hayot yo‘lida oilani

qadrlash, sevgi va mas’uliyatni uyg’unlashtirishni o’rganmog’i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xasanboeva O. «Oilada ma’naviy-axloqiy tarbiya» T., 1998y.
2. Xasanboeva O. va boshqalar. “Oila pedagogikasi”. –T.: Aloqachi, 2007.
3. G’aniyev D.G. TALABALARDA OILAVIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH IJTIMOIIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA.
4. Qodirov O.S. Umumiy psixologiya // O’quv qo’llanma. - Samarqand, 2022.

**YOSH OILALARDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUV
JARAYONINING MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH
YO‘LLARI**

Odilbekov Mansurbek Maxmudjon o‘g‘li

Oriental universiteti, Uzluksiz ta’lim pedagogikasi
kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yosh oilalarning ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayoni, unda uchraydigan psixologik va ijtimoiy muammolar, ularni bartaraf etish yo‘llari hamda oilaviy barqarorlikni ta’minlashda psixologik xizmatlarning roli tahlil qilinadi. Moslashuv mexanizmlari shaxslararo munosabatlar, emotsional barqarorlik, kommunikativ ko‘nikmalar va ijtimoiy yordam tizimi orqali izohlanadi.

Kalit so‘zlar: yosh oila, ijtimoiy moslashuv, psixologik yordam, kommunikatsiya, emotsional barqarorlik.

Аннотация. В статье анализируются социально-психологические аспекты адаптации молодых семей, трудности данного процесса и пути их преодоления. Особое внимание уделяется роли психологических тренингов, семейных консультаций и системы социальной поддержки в обеспечении стабильности семьи.

Ключевые слова: молодая семья, социальная адаптация, психологическая поддержка, общение, эмоциональная устойчивость.

Annotation. This paper explores the socio-psychological adaptation of young families, identifies the main challenges, and discusses effective strategies for overcoming them. The study emphasizes the importance of psychological counseling, communication culture, and social support in ensuring family stability.

Keywords: young family, social adaptation, psychological support, communication, emotional stability.

Kirish. Oila inson hayotining eng muhim ijtimoiy instituti bo‘lib, jamiyat barqarorligining poydevoridir. Yosh oilalar jamiyatning eng faol, lekin tajriba jihatidan nisbatan zaif qatlamini tashkil etadi. Ularning yangi ijtimoiy rollarga moslashuvi — shaxsiy, hissiy va ijtimoiy jarayonlarni qamrab olgan murakkab psixologik holatdir. Shuning uchun ham yosh oilalarda ijtimoiy-psixologik moslashuvni ilmiy asosda o‘rganish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism. Yosh oilalarda moslashuv jarayoni — bu er-xotinlarning yangi hayot sharoitiga, bir-birining xarakteri, qadriyati va oilaviy rollariga o‘rganish bosqichidir. Bu jarayonning muvaffaqiyatli kechishi oila barqarorligi, ruhiy osoyishtalik va farovonlikning kafolati hisoblanadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, turmushning dastlabki ikki yili — oilaning shakllanish davri bo‘lib, bu bosqichda ko‘plab ziddiyatlar yuzaga keladi. E. Erikson (1968) nazariyasiga ko‘ra, yoshlar bu davrda “yaqinlikka erishish” bosqichini boshdan kechiradi, bu esa emotsional yaqinlik va o‘zaro ishonchni talab qiladi. Masalan, Sultonova (2020) tadqiqotlariga ko‘ra, yosh oilalarning 58 foizida asosiy muammo kommunikatsiya yetishmasligi, 24 foizida moliyaviy stress, 18 foizida esa hissiy beqarorlik bilan bog‘liqdir.

1-jadval. Yosh oilalarda uchraydigan asosiy psixologik muammolar

№	Muammo turi	Asosiy sabablari	Oqibatlar
1	Kommunikatsiya yetishmasligi	Eshitmaslik, o‘z fikrini noto‘g‘ri ifoda etish	Ziddiyat, uzoqlashish
2	Emotsional beqarorlik	Stress, tajriba yetishmasligi	Ruhiy charchoq, tushkunlik
3	Moliyaviy bosim	Iqtisodiy mustaqillik yetishmasligi	Mojaro, ishonchsizlik
4	Qarindoshlar aralashuvi	Oila chegarasining buzilishi	Mustaqillikni yo‘qotish
5	Rollar noaniqligi	O‘zaro vazifalar taqsimotining yo‘qligi	Nizolar, norozilik

Manba: muallif tomonidan tuzilgan, Sultonova (2020) tadqiqoti asosida.

Yosh oilalarda psixologik moslashuv jarayonini yaxshilash uchun ijtimoiy psixologlar, trening markazlari va oila maslahatchilari o‘rtasidagi hamkorlik muhimdir. Bunda **psixologik treninglar, kouching, rol o‘yinlari** va **oilaviy konsultatsiyalar** samarali vosita sifatida ishlatiladi. Shuningdek, o‘zaro tinglash, murosaga kelish va empatiya ko‘nikmalarini shakllantiruvchi mashg‘ulotlar muhim o‘rin tutadi. Nishanova (2018) tomonidan ishlab chiqilgan “Oila muloqoti treningi” yosh er-xotinlarga

o‘zaro hurmat va tinglash madaniyatini o‘rgatishda ijobiy natijalar bergan. Psixologlar (Maslow, 1954; Erikson, 1968) ta’kidlaganidek, har bir shaxs yangi ijtimoiy muhitga moslashish jarayonida o‘z “Men-konsepsiyasi”ni qayta ko‘rib chiqadi. Ayniqsa, yosh oilalarda bu jarayon emotsional beqarorlik, tajriba yetishmasligi va iqtisodiy muammolar bilan murakkablashadi.

Ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog‘liq:

- oila a‘zolari o‘rtasidagi psixologik muvofiqlik darajasi;
- kommunikativ madaniyat va o‘zaro eshitish qobiliyati;
- empatiya va hissiy barqarorlik;
- tashqi ijtimoiy muhitning qo‘llab-quvvatlashi (ota-ona, do‘stlar, psixologlar).

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yangi turmush qurgan juftliklarning 60 foizi dastlabki 1–2 yil ichida emotsional va kommunikativ muammolarga duch keladi. Bunday holatlarda psixologik treninglar, oilaviy maslahatlar, rol o‘yinlari orqali moslashuvni kuchaytirish samarali natija beradi.

2-jadval. Yosh oilalarda moslashuvni qo‘llab-quvvatlovchi psixologik vositalar

№	Psixologik yordam turi	Mazmuni	Kutilayotgan natija
1	Trening mashg‘ulotlari	Empatiya, faol tinglash, hissiy ifoda	O‘zaro tushunish kuchayadi
2	Kouching seanslari	Shaxsiy va oilaviy maqsadlarni muvofiqlashtirish	O‘zini anglash ortadi
3	Oilaviy maslahat	Konfliktlarni konstruktiv hal etish	Nizolar kamayadi
4	Ma’naviy-ma’rifiy dasturlar	Oila qadriyatlarini mustahkamlash	Ma’suliyat hissi ortadi
5	Ijtimoiy yordam dasturlari	Yosh oilalarni moddiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash	Barqarorlik oshadi

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Xulosa Yosh oilalarda ijtimoiy-psixologik moslashuvni ta’minlash — bu murakkab, ammo boshqarilishi mumkin bo‘lgan jarayon. O‘zaro tushunish, emotsional barqarorlik, kommunikativ madaniyat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi mavjud bo‘lgan oilalar barqaror rivojlanishga erishadi. Shuning uchun ta’lim tizimi, psixologik markazlar va mahalla

institutlari hamkorligida yosh oilalar uchun doimiy psixoprofilaktik dasturlarni joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erikson E. *Identity: Youth and Crisis*. – New York: Norton, 1968. – P. 72–84.
2. Maslow A. *Motivation and Personality*. – New York: Harper, 1954. – P. 134–142.
3. Nishanova Z.T. *Oila psixologiyasi*. – Toshkent: TDPU, 2018. – B. 45–67.
4. Sultonova M. *Yosh oilalarda kommunikatsiya muammolari*. – “Psixologiya va hayot” jurnali, 2020, №3. – B. 29–33.
5. Alimbayeva Sh.T. *Oilaviy nizolar va ularning psixologik sabablari*. – Toshkent: Fan, 2019. – B. 55–60.
6. Sulaymonov M.V. *Ijtimoiy psixologiya asoslari*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2017. – B. 102–118.

**TALABALARNING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI**

Djurayeva Shaxlo Qaxramon qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti
tayanch doktranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishning pedagogik va psixologik omillari: o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi ijodiy hamkorlik, kasbiy bilimlarning mazmuni va tanlangan kasbiy faoliyat sohasida ishlashga psixologik tayyorligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: ijodkorlik, hisob-kitoblar, ijodiy qobiliyatlar, ijodiy faoliyat, psixologo-pedagogik omillar.

Аннотация. В статье описаны психолого-педагогические факторы развития творческой активности студентов: творческое сотрудничество между преподавателями и студентами, содержательная наполненность профессиональных знаний, психологическая готовность трудиться в избранной сфере профессиональной деятельности.

Ключевые слова: творчество, творческие способности, творческая активность, психолого-педагогические факторы.

Annotation. The article describes the psychological and pedagogical factors in the development of students' creative activity: creative collaboration between teachers and students, the content of

professional knowledge, and psychological readiness to work in the chosen field of professional activity.

Keywords: creativity, creative abilities, creative activity, psychological and pedagogical factors.

Jamiyatning iqtisodiy rivojlanishining zamonaviy tendentsiyalari bitiruvchilarni yuqori sifatli kasbiy tayyorgarlik bilan ta'minlash uchun oliy ta'limga bo'lgan ijtimoiy talabni belgilab berdi, uning ko'rsatkichlaridan biri ijodiy faollik bo'lib, bu ularning raqobatbardoshligi va mehnat bozorida faol moslashishiga ko'p jihatdan yordam beradi. Mazmuniga ko'ra ko'p qirrali bo'lgan qo'yilgan muammoni to'liq hal qilish uchun biz ijodkorlik, ijodiy faoliyat, ijodiy qobiliyat tushunchalari o'rtasidagi munosabatni aniqlaymiz.⁷⁷

Psixologiyada ijodiy faoliyat muammosi psixologlar va pedagoglar tomonidan o'rganilgan. Ijodiy faoliyat yangi bilim ga bo'lgan ichki ehtiyojdan kelib chiqadi va quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- 1) kuchli motivatsiya va qat'iyatlilik;
- 2) muammo va uning yechimlari haqidagi tasavvurga asoslangan maqsadni belgilash;
- 3) ushbu faoliyat mahsuli yangi va qimmatli.

Bo'lajak mutaxassislarda ijodiy faollikni rivojlantirish uchun ularni qizg'in kognitiv izlanishga jalb qilish kerak. Agar talabalarning o'zlari ijodiy faoliyatda tajribaga ega bo'lsalar va bu tajribani shaxslararo o'zaro ta'sir orqali yetkaza olsalar, bu samarali bo'ladi. Haqiqiy ijodiy hamkorlik eng samaralisini tanlashda namoyon bo'ladi. Ijodiy rivojlanishiga hissa qo'shadigan pedagogik jarayonni tashkil etish variantlar ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisining qobiliyatlari hisoblanadi.

Ijodiy hamkorlik amaliyotda shuni ko'rsatadiki, talabalarning nafaqat o'z o'quv guruhida, balki keyinchalik ular ishlaydigan yangi ishlab chiqarish jamoatchiligida muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradigan professional muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu hamkorlik orqali talabalarda ijodiy tajriba rivojlanadi, bu bizning fikrimizcha, mutaxassisning o'z ishini takomillashtirish, olingan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda ijodiy qo'llash qobiliyatida namoyon bo'ladi.⁷⁸

Talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish muammosini turli yo'llar bilan hal qilish mumkin. Universitetlarda an'anaga aylangan insholar, kurs va tezislarni yozish, talabalarning ilmiy to'garaklar va talabalar ilmiy anjumanlarida ishtirok etishi, shubhasiz, ularning tadqiqot

⁷⁷ Богоявленская, Д.Б. Психология творческих способностей: учебн. пособие для студентов. М.: Академия, 2002. 320с.

⁷⁸ Тельтевская Н. В. Условие формирования готовности студентов к творческой деятельности // Изв. Волгоградского тех. ун-та. Сер. Проблемы социально-гуманитарного знания. 2009. № 9(57). С. 82-86.

ko‘nikmalarini egallashiga yordam beradi. O‘quv jarayonida turli xil ijodiy ishlardan foydalanishga (axborot, tadqiqot) yordam beradi. Turli darajadagi murakkabliklariga qaramay, u talabalarni faol mehnatga jalb etishga, ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi va ularni mavzu bo‘yicha faoliyatga yangicha yondashuvlarni izlashga va yangi yechimlarni topishga undaydi. Talabalarining ijodiy faolligini rivojlantirishning yana bir omili - ularning muayyan sohada ishlashga psixologik tayyorgarligi bo‘lib, u kasbiy faoliyatning optimal usullarini topish, yuzaga keladigan turli qiyinchiliklarni bartaraf etish va rejalashtirilgan natijalarga erishishni nazarda tutadi.⁷⁹

Xulosa. Shunday qilib, o‘quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirishga shaxsiy va ijtimoiy omillar ta‘sir ko‘rsatadi, ular o‘quv jarayonida, birinchi navbatda, o‘quvchilarning ta‘lim faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq bo‘lgan pedagogik omillarga aylanadi. Ushbu tayyorgarlik butun mashg‘ulot davrida rivojlanadi, lekin buning uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish ayniqsa muhimdir. Ijtimoiy-psixologik treninglar, dastlabki o‘yinlar bilan rolly o‘yinlar kabi treninglar. Shu bilan birga, darslar turlaridan foydalanib, aniq amaliy yo‘naltirilganligi bilan ajralib turishi kerak. Talabalarining kognitiv faoliyatini faollashtiradigan va olingan bilimlarni uzatish usullarini ishlab chiqishga yordam beradigan usullar bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Богоявленская, Д.Б. Психология творческих способностей: учебн. пособие для студентов. М.: Академия, 2002. 320с.
2. Тельтевская Н. В. Условие формирования готовности студентов к творческой деятельности // Изв. Волгоградского тех. ун-та. Сер. Проблемы социально-гуманитарного знания. 2009. № 9(57). С. 82-86.

ВОСПИТАНИЕ ЛЮБВИ ДОШКОЛЬНИКОВ В РАЗВИВАЮЩЕЙ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СРЕДЕ

Темирова Барно Киёмхоновна
Магистр

Аннотация. В статье рассматривается проблема воспитания любви к прекрасному у дошкольников в условиях развивающей предметно-пространственной среды. Раскрываются теоретические основы эстетического воспитания, показана роль среды как

⁷⁹ Браже Т.Г. Гуманитарная культура взрослых: развитие в процессе непрерывного образования. СПб.: Тускарора, 2006. 164с.

фактора формирования художественного вкуса и эмоционально-ценностного отношения к миру. Представлены результаты экспериментального исследования, подтверждающие эффективность эстетически насыщенной среды для развития у дошкольников способности воспринимать и ценить красоту.

Ключевые слова: дошкольное образование, эстетическое воспитание, любовь к прекрасному, развивающая предметно-пространственная среда, художественный вкус, эксперимент.

Abstract. The article examines the issue of fostering a love for beauty among preschool children within a developmental subject-spatial environment. Theoretical foundations of aesthetic education are revealed, and the role of the environment as a factor in shaping artistic taste and emotional-value attitude to the world is highlighted. The results of an experimental study are presented, confirming the effectiveness of an aesthetically enriched environment in developing preschoolers' ability to perceive and appreciate beauty.

Keywords: preschool education, aesthetic education, love for beauty, developmental subject-spatial environment, artistic taste, experiment.

Введение. Формирование эстетических чувств и воспитание любви к прекрасному – одна из важнейших задач дошкольного образования. Дошкольный возраст является чувствительным периодом для восприятия красоты, развития эмоционально-ценностного отношения к миру, становления художественного вкуса. В этот период закладываются основы эстетической культуры личности, которая впоследствии будет определять мировоззрение ребёнка.

Особую роль в воспитании любви к прекрасному играет развивающая предметно-пространственная среда, которая обеспечивает гармоничное сочетание образовательного и воспитательного процессов, позволяет ребёнку проявлять творчество, эмоциональную отзывчивость и инициативность.

Теоретические основы воспитания.

В основе проблемы лежат идеи Л.С. Выготского, А.В. Запорожца, Д.Б. Эльконина, Б.М. Теплова, утверждавших, что эстетическое восприятие формируется в процессе деятельности, общения и познания окружающего мира.

Воспитание любви к прекрасному включает:

- развитие способности замечать красоту в природе, искусстве, труде;
- формирование художественного вкуса;
- развитие эмоциональной отзывчивости;

- приобщение к культурным ценностям.

Эстетическая среда выступает средством воспитания: оформление группы, наличие художественных материалов, использование музыки, театрализации, живописи, декоративно-прикладного искусства.

Развивающая предметно-пространственная среда как фактор эстетического воспитания.

ФГОС ДО определяет среду как системообразующий компонент воспитательно-образовательного процесса. Она должна быть:

- **эстетичной** (цветовое решение, гармония форм);
- **развивающей** (наличие материалов для творчества);
- **вариативной** (смена экспозиций, уголков природы, выставок);
- **эмоционально комфортной** (создающей атмосферу радости и уюта).

Воспитатель играет ключевую роль в наполнении среды культурным содержанием и организации детской деятельности.

Организация работы с дошкольниками.

Формы работы:

1. **Наблюдения в природе** – красота времён года, растений, животных.
2. **Знакомство с произведениями искусства** – картины, скульптура, народные промыслы.
3. **Музыкально-художественная деятельность** – слушание музыки, пение, ритмические движения.
4. **Изобразительное творчество** – рисование, лепка, аппликация.
5. **Проектная деятельность** – создание коллективных художественных работ.

Экспериментальное исследование.

Для выявления влияния предметно-пространственной среды на формирование эстетического восприятия было проведено исследование в дошкольной организации.

Выборка: 40 детей старшей группы (5–6 лет).

- Экспериментальная группа (20 детей) – воспитание в условиях специально оформленной эстетической среды (картины, музыкальные занятия, уголки природы).
- Контрольная группа (20 детей) – воспитание в стандартных условиях.

Диагностика: использовались методики оценки эстетического восприятия (по Л.С. Выготскому и Н.А. Ветлугиной).

Таблица результатов эксперимента

Показатель	До эксперимента	После эксперимента
Интерес к художественной деятельности	45	80
Умение замечать красоту в природе	40	75
Эмоциональная отзывчивость	50	85

Вывод: в экспериментальной группе наблюдается значительное повышение уровня эстетического восприятия, что подтверждает эффективность специально организованной среды.

Практическое значение исследования

- Создание эстетической среды способствует гармоничному развитию личности.

- Использование произведений искусства в воспитании расширяет кругозор детей.

- Организация эстетически насыщенной среды требует активного взаимодействия воспитателя, родителей и детей.

Заключение. Таким образом, воспитание любви к прекрасному у дошкольников возможно при условии целенаправленной организации развивающей предметно-пространственной среды. Она выступает важнейшим педагогическим средством, способствующим развитию эмоциональной отзывчивости, художественного вкуса, творческих способностей и духовно-нравственных ценностей ребёнка.

Список литературы

1. Выготский Л.С. *Воображение и творчество в детском возрасте*. – М.: Педагогика, 1991.

2. Запорожец А.В. *Развитие восприятия и действия у ребёнка*. – М.: Наука, 1986.

3. Эльконин Д.Б. *Психология игры*. – М.: Педагогика, 1978.

4. Ветлугина Н.А. *Эстетическое воспитание в детском саду*. – М.: Просвещение, 1983.

5. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования (ФГОС ДО). – М., 2014.

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР - АҲЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎЗИГА ХОС ОМИЛИ СИФАТИДА

Исомиддинова Мафтуна Абдумалик қизи

Наманган давлат педагогика институти

Магистратура талабаси

Аннотация. Мазкур мақолада миллий қадриятларни тиклаш, миллий маънавиятни юксалтириш, айниқса, шарқона одоб-ахлоқ анъаналарига эътиборни кучайтириш, ўзимизга хос бўлган миллий урф-одатларни, инсоний фазилатларни ёшларга сингдириш каби ғоялар илгари сурилган. Шунингдек, шарқ олимларининг илмий ёндашувлари ҳақида ҳам фикр юритилади.

Калит сўзлар: миллий қадрият, тарбия, инсоний фазилатлар, маънавият, илм-фан

Abstract. This article explores ideas such as restoring national values, enhancing national spirituality, especially increasing attention to oriental traditions of morality, and instilling our own national customs and human virtues in young people. Additionally, the scientific approaches of Eastern scholars to the topic are discussed.

Keywords. national value, education, human qualities, spirituality, science

Аннотация. В статье выдвигаются такие идеи, как возрождение национальных ценностей, укрепление национальной духовности, в частности, повышение внимания к восточным традициям морали и привитие молодёжи национальных обычаев и человеческих добродетелей. Также обсуждаются научные подходы востоковедов.

Ключевые слова: национальная ценность, воспитание, человеческие качества, духовность, наука

Бугунги кунда таълим тизимида тубдан ўзгаришлар вужудга келмоқда. Миллий қадриятларни тиклаш, миллий маънавиятни юксалтириш, айниқса, шарқона одоб-ахлоқ анъаналарига эътиборни кучайтириш ҳозирги куннинг долзарб мавзуларидан бири эканлиги барчага маълум. Олий ва умумтаълим тизимида тахсил олаётган бугуннинг ёшлари маънавий дунёсини бойитиш, уларни ватанга садоқати руҳида тарбиялаш, қолаверса, ўзимизга хос бўлган миллий урф-одатларни, маросимлар (ритуаллар)ни ёшларга сингдириш орқали маънавий жиҳатдан етук инсонни тарбиялаш, таълим-тарбия жараёнини такомиллаштириш, миллий

уйғониш ғоясини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш шу куннинг муҳим масалаларидан бири десак, муболаға бўлмайди.

Шарқона тарбиянинг асосий тамойиллари маҳаллада ўзининг, ёрқин ифодасини топгандир. Энг аввало, бола тарбияси оилада, мактабгача ва мактаб тизимида, маҳаллада кенг жамоатчилик ҳамкорлигида шакллантирилади, миллийлик тамойиллари асосида одоб ва ахлоқий кўникмалар ўргатилади. Шу ўринда юртбошимиз бола тарбиясида маҳалланинг ўрни энг муҳим омил дея таъкидлаганлари бежиз эмас: “...маҳалла, таъбир жоиз бўлса, кишилик жамиятида алоҳида тарбиявий аҳамиятга молик бўлган ўзига хос маскандир. Бу ноёб тажриба аҳолининг маҳалла бўлиб яшаш тарзи жаҳоннинг бошқа мамлакатларида кам учрайди. Шунинг учун ҳам инсонни жамият билан бирга яшашга ўргатадиган, шу руҳда тарбиялайдиган бирламчи ва беқиёс макон — бу маҳалладир”.

Асрлар мобайнида шаклланган ва ҳаётимиз мазмунига айланиб қолган инсоний фазилатлардан бири бўлган қаноатлилик, сабр-тоқатлилик ҳам алоҳида қимматга эгадир. “Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битади” деган нақл ҳам бежиз айтилмаганлиги ҳаммага аёндыр. Қаноатли одам - одамларнинг яхшисидир, қаноатли одам бойларнинг бойидир, деган фикрлар ҳам алоҳида аҳамиятга молиқдыр. “Ҳайрат ул Аброр”да кўрсатилишича, “Қаноат инсонни бой қилади, ҳақиқий бойлик қаноат гўшасидир, қаноат олтини ҳеч қачон йўқолмайди, кулбада қаноат қилиб ўтирган дарвеш таъмагир подшоҳдан афзалдыр”. Халқимизга хос асосий фазилатлардан бири хайр-эҳсон қилиш ва саҳоватли бўлшидан иборатдыр. Инсоннинг энг гўзал фазилати бўлган саҳийликни ҳеч қандай монеликсиз амалга ошириш давр талаби бўлиб қолди. Саҳийликни бажариб келган инсон савобли ишларни ҳам кўплаб амалга оширади. “Савобли ишни ҳар ким ва ҳар куни қилиши керак” деган ҳаёт нормаси ҳам ўз яшовчанлигини кўрсатиб келмоқда. Лекин саҳийлик кўрсатиш ишларини ҳам ўз меъёри борлигини унутмаслигимиз зарур. Маҳалла-қўй, қўни-қўшнилар ўртасида қадимдан сақланиб келаётган анъаналардан саҳийлик нормаларини ўрганиб боришимиз муҳим.

Маълумки, миллатимиз азалдан жамоа туйғусига мойил. Халқимизга нисбатан айтилган бу ибора замирида чуқур маъно ётади. Жамоа туйғуси бўлмаган халқда саҳийлик ҳам бўлмайди. Саҳийлик бўлмаган ерда ўртадан меҳр-оқибат кўтарилади, Жамоа туйғусидан саҳоватлилик келиб чиқади. Жамоа туйғусига мойиллик халқимизнинг биринчи фазилати десак, янглишмаган бўламиз. Унинг феъл-атвори шундай, зуваласи шундай қорилган. Бугун юртимизда маънавий иқлим ривожланяпти, умуминсоний

қадриятларга интилиш кайфияти ривожланди. Маънавиятимизни янги мазмун билан бойитишга хизмат қилаётган миллий қадрият – шарқона одобимиз, халқимиз тилида содда қилиб "ўзбекчилик" деб атайдиган меҳру-оқибат, ўзаро ёрдам ва ҳурмат, ўзгаларнинг дардига ҳамдард бўлиш каби олийжаноб фазилатлар қарор топиб, қалбимиздан мустаҳкам жой олиб келаётгани айна ҳақиқатдир.

Агар инсон ўз иззати ва қадрини яхши билса у ҳеч қачон миллат ажратмайди. Бугуннинг фикр билан айтганда, "Миллатимизнинг бошқа халқларга муносабати ижобийдир. Юртимизда яшаётган бошқа халқ вакилларига одилона қараш, уларга меҳр кўрсата олиш биз учун маънавий бурчга айланган". Мамлакатимиз фуқароларни шарқона тарбиянинг асосий йўналишларини шакллантириш ва ривожлантириш учун муносиб шароит яратишга ўз ҳиссаларини қўшишлари лозим. Ёш авлодни баркамол ва фидойи фарзандлар бўлиб улғайишларига муносиб ҳисса қўшиш, Ватан олдидага масъулиятини ошириш учун курашишлари керак. Шарқона тарбияни шакллантиришни йўллари мустақиллик йилларида аниқ белгилаб олинди ва дадиллик билан ривожлантирилмоқда. Юртимиз ўзининг келажагини белгиловчи устувор сиёсатини илм -маърифатга асосланган ҳолда олиб бормоқда. Фақат маърифат йўли билан келажак авлодни тарбиялаш мумкин. Халқимиз қадим замонлардан бери илм-маърифатга интилувчилиги, маърифатсеварлиги билан ажралиб туради. Бундай ғоя муқаддас "Авесто"дан тортиб Хадиси шарифларда ҳам шаклланган.

Хулоса қилиб айтганимизда, илм-фаннинг исломий йўналишлар билан ривожланиб келганлиги, минглаб аждодларимиз шу йўналишдаги истеъдодлари билан дунёни забт этганлигини фахр билан эслаш қувончлидир. Шу ўринда юртбошимизнинг ушбу қимматли фикрларини келтириб ўтиш мақсадга мувофиқдир: "Илму фанда ҳам ҳақиқий олим бўлиш учун кишига Яратганнинг ўзи назар қилган бўлиши керак".

Етукликка хос фазилатлардан бўлган чуқур илмий дунёқарашга эга бўлиш, илмлиликка эришмоқ учун кўп ўқиш ва ўрганиш, билмаганларини билиб олиши шарт. Илмнинг чегараси йўқлиги ҳақидаги қимматли ғоялар мўътабар донишмандларимиз томонидан ёзиб қолдирилган. Масалан, шарқнинг улуғ дахоси хисобланмиш Абу Али ибн Сино "Жаҳонда қолмади мен билмаган фан, на мушкул бўлса ечдим дониш билан" деб ёзиш билан бирга "Илмим шу даражага етиб бордики, илмсизлигимни энди тушуниб етдим" дейиш билан мағрурланишдан ўзини сақлаб қолди. Ўзининг илмий дунёқарашини оширмоқ йўлига кирган ҳар бир йигит-қиз илм олишда сабр-тоқатли бўлиши, устозларининг бераётган

сабоқларини қунт билан эгаллаб олиши, ўз устозларини доимо ҳурмат қилиши шарт. А.Навоий бобомизнинг “Билмагани сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим” деган ўғитларини ҳеч ким, ҳеч қачон унутмаслиги даркор.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Қуронов М. Акмалов А. Миллий фазилатларимиз – Ватанни қандай севиш керак? Т.: 2002
2. Хўжамуродов И. Маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англаш. Тошкент. 1991 й.
3. Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.
4. Қодиров А. Миллий қадриятлар ва тарбия. – Тошкент: Ўқитувчи, 2005
5. Тўрақулов М. Маънавият асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010
6. Alavi, H. Moral Education and the Transmission of Values. – London: Routledge, 2000.

“OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI”

Ergasheva Umidaxon Isroiljon qizi

Namangan Viloyati Uchqo‘rg‘on tumani 9-sonli umumiy o‘rta ta’lim
maktabining amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila institutining jamiyatdagi ijtimoiy va psixologik muammolari keng qamrovda tahlil qilinadi. Oila institutining jamiyat barqarorligidagi o‘rni va uning shaxs tarbiyasidagi ahamiyati ko‘rsatilib, bugungi kunda yuzaga kelayotgan asosiy ijtimoiy muammolar — ajralish, zo‘ravonlik, iqtisodiy qiyinchiliklar, va ijtimoiy ajratilish tahlil qilinadi. Shuningdek, oiladagi psixologik muammolar, jumladan muloqot buzilishi, stress va ruhiy zo‘riqishlar haqida batafsil fikrlar berilgan. Maqolada oilani mustahkamlash va muammolarni hal qilish yo‘llari, jumladan davlat siyosati, oilaviy maslahat xizmatlari va ijtimoiy dasturlar muhimligi ta’kidlangan. Hozirgi zamon globalizatsiyasi va texnologik taraqqiyotining oilaga ta’siri ham o‘rganilib, kelajakda oilani barqarorligini ta’minlash uchun kompleks chora-tadbirlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Oila instituti, ijtimoiy muammolar, psixologik muammolar, oilaviy zo‘ravonlik, ajralish, ijtimoiy barqarorlik, oilaviy maslahat, globalizatsiya, ruhiy salomatlik, jamiyat.

Kirish. Oila instituti har qanday jamiyatning asosiy va eng muhim ijtimoiy birligidir. U nafaqat avlodlarni ko‘paytirish va tarbiyalash, balki ijtimoiy barqarorlik va madaniy qadriyatlarni saqlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Hozirgi kunda oila institutining ijtimoiy va psixologik muammolari ko‘payib, bu holat jamiyatning barcha sohalariga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli oila institutidagi muammolarni o‘rganish va ularni hal qilish yo‘llarini topish dolzarb vazifa sifatida turibdi.

Oila institutining jamiyatdagi roli. Oila - insonning birinchi ijtimoiy muhitidir. Bu muhitda shaxsning birinchi muloqotlari, axloqiy qadriyatlari shakllanadi. Oilaning mustahkamligi jamiyat barqarorligining asosi hisoblanadi. Ijtimoiy nuqtai nazardan, oila institutining kuchli bo‘lishi jamiyatdagi ijtimoiy normativlarni saqlash va o‘zaro munosabatlarni tartibga solishga yordam beradi.

Ijtimoiy muammolar. Bugungi kunda oilada ajralish holatlarining ortishi jiddiy ijtimoiy muammo sifatida ko‘rilmoqda. Ajralish nafaqat oila tarkibining buzilishiga olib keladi, balki ayniqsa bolalar va yoshlarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ajralgan oilalarda voyaga yetayotgan farzandlar ota-onasining diqqat-e‘tiboridan chetda qolib, ko‘pincha o‘zini yolg‘iz va keraksiz his qilishadi. Bu esa ularning maktabda o‘qishidagi muammolar, ijtimoiy muhitdan chetlanish, hatto psixologik travmalarga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda oilalarda zo‘ravonlik muammosi ham keng tarqalgan. Oilaviy zo‘ravonlik jismoniy, ruhiy yoki iqtisodiy ko‘rinishda namoyon bo‘lishi mumkin. Bunday holatlar oiladagi ishonch va mehr-muhabbatning yo‘qolishiga, oilaviy munosabatlarning zaiflashishiga sabab bo‘ladi. Zo‘ravonlik qurbonlari ko‘pincha o‘z muammolarini ichkarida saqlab, yordam so‘rashdan uyaladilar, bu esa ularning ruhiy holatini yanada yomonlashtiradi.

Iqtisodiy qiyinchiliklar ham oilaning ijtimoiy barqarorligiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Ishsizlik, past daromad yoki qarzlar oilada stress va tortishuvlarga olib keladi. Moliyaviy muammolar tufayli oilalar asosiy ehtiyojlarni qondirishda qiynalib, farzandlarning tarbiyasi va ta‘limiga yetarli e‘tibor qaratolmaydi. Bu esa ijtimoiy ajratilish va kambag‘allikning nasldan-naslga o‘tishiga sabab bo‘ladi.

Psixologik muammolar. Oila a‘zolari o‘rtasidagi samarali muloqotning yo‘qligi yoki buzilishi oilaning psixologik barqarorligini jiddiy ravishda zaiflashtiradi. Muloqotdagi muammolar ko‘pincha noto‘g‘ri tushunishlar, hissiy izolyatsiya va nizolarga olib keladi. Bu holat oilada stressning ortishiga sabab bo‘ladi, chunki har bir a‘zo o‘z fikrini erkin ifoda eta olmasligi yoki boshqa a‘zolaridan yetarli darajada qo‘llab-quvvatlanmasligi ruhiy zo‘riqishga olib keladi. Qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi ham psixologik muammolarning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Har bir oila a‘zosi o‘zini tushunilgan va qabul qilingan his

qilishi kerak. Biroq, ko‘plab oilalarda bu ehtiyoj gondirilmaydi, bu esa hissiy yetishmovchilik, yolg‘izlik va depressiya kabi holatlarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa farzandlar ota-onalaridan yetarlicha e’tibor va mehr-muhabbat olmay golsa, ularning o‘zini baholashi pasayadi, ruhiy rivojlanishida muammolar paydo bo‘ladi. muammolar uzoq muddat davom etsa, oilaning umumiy psixologik muvozanati buziladi va bu jamiyatda keng ko‘lamdagi salbiy oqibatlarga olib keladi. Masalan, ruhiy stress natijasida oilaviy zo‘ravonlik ortishi, bolalarning ijtimoiy faolligining pasayishi va hatto ijtimoiy muhitdan ajralishi kabi holatlar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, oiladagi psixologik muammolarni aniqlash, ularni vaqtida bartaraf etish va oilaviy maslahatlashuv xizmatlarini rivojlantirish jamiyatning barqarorligi va oilaning sog‘lom rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Oilani mustahkamlash yo‘llari. Oilani ijtimoiy va psixologik muammolardan himoya qilish uchun bir qancha chora-tadbirlar zarur. Shulardan, oilaviy tarbiya, oilaviy maslahat xizmatlarini rivojlantirish, ijtimoiy yordam ko‘rsatish va oilalararo muloqotni mustahkamlash muhimdir. Oilani ijtimoiy va psixologik muammolardan himoya qilish va uning barqarorligini ta‘minlash uchun tizimli va ko‘p qirrali chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur. Oilaviy tarbiya jarayoni muhim ahamiyatga ega. Bolalar va yosh avlodni oilaviy qadriyatlar, mehr-muhabbat, hurmat va mas‘uliyat kabi asosiy tamoyillar bilan tarbiyalash jamiyatda mustahkam oilalar shakllanishiga xizmat qiladi. Bu jarayonda ota-onalar uchun pedagogik va psixologik ko‘nikmalarni oshirish, ota-onalik mahoratini rivojlantirishga qaratilgan treninglar, seminarlar tashkil etilishi zarur.

Oilaviy maslahat xizmatlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Oilalar duch kelayotgan muammolarni aniqlash va hal etishda malakali mutaxassislarning — psixologlar, sotsiologlar, oilaviy konsultantlarning yordami katta ahamiyatga ega. Bu xizmatlar oilaviy nizolarni oldini olish, muloqotni yaxshilash va psixologik yordam ko‘rsatish orqali oilaning ruhiy barqarorligini ta‘minlashga yordam beradi.

Xulosa. Oila instituti jamiyatning asosiy ijtimoiy birliklaridan biri bo‘lib, uning ijtimoiy va psixologik barqarorligi butun jamiyatning rivojlanishi va barqarorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Maqolada ko‘rsatilganidek, bugungi kunda oilada yuzaga kelayotgan ajralishlar, zo‘ravonlik, iqtisodiy qiyinchiliklar va ijtimoiy ajratilish kabi muammolar oilaning o‘z ichki funksiyalarini to‘liq bajarishiga to‘siq bo‘lmoqda. Bu holatlar esa nafaqat oilaning a‘zolari — ayniqsa bolalar va yoshlarning ruhiy sog‘lig‘iga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy tuzilishiga ham xavf soladi.

Shuningdek oilada yuzaga keladigan psixologik muammolar — muloqotning buzilishi, stress, ishonchsizlik va qo‘llab-quvvatlashning

yetishmasligi oilaning psixologik barqarorligini zaiflashtiradi. Mana shu muammolarni hal etish uchun ijtimoiy siyosat va davlat tomonidan amalga oshiriladigan oilaviy dasturlar, maslahat xizmatlari hamda ijtimoiy yordam mexanizmlarini rivojlantirish zarur.

OILAVIY TARBIYA USLUBLARINING BOLALAR RUHIYATIGA PSIXOLOGIK TA’SIRI

Miralimova Go’zal Otabek qizi
Profi University talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy tarbiya uslublarini bolalarni ruhiyatiga ta’sir etish jarayonlari, qiz bola va o’g’il bolalarda oilaviy tarbiya uslublarini o’ziga xos salbiy va ijobiy jihatlari hamda psixolog olimlarni fikr g’oyalari keltirilgan.

Tayanch so’zlar: oila, tarbiya, oilaparvarlik, xulq-atvori, munosabat, mehr, sadoqat, sabr, axloqiy fazilatlar.

Oila - inson hayotining eng birlamchi ijtimoiy muhiti, shaxs kamolotining poydevoridir. Har bir bola dunyoqarashi, xulq-atvori, ma’naviy va axloqiy qadriyatlari avvalo oilada shakllanadi. Shu bois oilaviy tarbiya uslublarining to’g’ri tanlanishi bolalar ruhiy holati, o’ziga ishonchi, ijtimoiy moslashuvchanligi va kelajakdagi shaxsiy muvaffaqiyatlariga bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Zamonaviy jamiyatda turli tarbiya uslublari mavjud: demokratik, avtoritar, befarq yoki haddan ortiq erkin tarbiya. Har bir uslubning o’ziga xos ijobiy va salbiy jihatlari bor. Ota-onalar tomonidan qo’llaniladigan tarbiya uslubi bolaning ichki dunyosida ishonch, xavfsizlik hissi va mehrga to’la muhitni yaratishi yoki aksincha, ruhiy beqarorlik, qo’rquv va o’ziga ishonchsizlikni yuzaga keltirishi mumkin. Bugungi kunda psixologiya va pedagogika fanlarida oilaviy tarbiya uslublarining bola ruhiyatiga ta’sirini chuqur o’rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki sog’lom ruhiyatli, ijtimoiy faol va mustaqil fikrlovchi yosh avlodni tarbiyalash jamiyatning ma’naviy va iqtisodiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog’liqdir.

Psixolog olimlar G’.Shoumarov, U.Qodirov I.Xojiboyevlar “Oilaga psixologik yordam ko’rsatish asoslari” nomli kitoblari, oiladagi munosabatlarni 4 ko’rinishda avtoritar, demokratik, liberal va aralash⁸⁰ uslublar ko’rinishida bo’lishini takidlab o’tishgan. Oilaviy tarbiya uslublari bolaning ruhiy dunyosi, xulq-atvori va o’ziga ishonch darajasiga kuchli ta’sir ko’rsatadi. Har bir uslubning o’ziga xos ijobiy va salbiy

⁸⁰ Шоумаров Ф., Қодиров У., Хожибоев И. Оилага психологик ёрдам кўрсатиш асослари. Ўқув қўлланма// Т.:2014. 10 б.

jihatlari mavjud. Bola ruhiyatini sog‘lom shakllantirishda ota-onaning mehr, e‘tibor va to‘g‘ri yondashuvi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Vasila Karimova bo‘lsa, oilada farzand tarbiyasi borasida so‘z yuritib, quyidagi g‘oyalarni ilgari suradi: “Qiz bola onasi va uning onalariga qarab, o‘zini ayollar jinsiga taalluqli ekanligini anglashi bilan birga, kelajakda qanday ona bo‘lishini tasavvur qilsa, otasiga, uning onasiga bo‘lgan munosabatiga qarab, o‘zini kelajakda oila qurganda qanday oila sohibasi bo‘lishi lozimligini anglab boradi. Xuddi shunday, o‘g‘il bola onasining fazilatlari, oiladagi tutimi va otasiga munosabatini ilg‘ab borar ekan, kelajakda qanday qiz bilan turmush qurish mumkinligini, tanlaydigan qizi qanday sifatlar sohibasi bo‘lishi lozimligini bilib borsa, qiz bola otasi va uning oiladagi mavqeiga qarab, o‘zini erkak sifatida kelajakda tasavvur qilish bilan birgalikda turmush o‘rtog‘iga qanday munosabatda bo‘lish lozimligi to‘g‘risida bilim va tasavvurlarini orttirib boradi. Bu psixologik qonuniyat bo‘lib, shaxsning oiladagi shaxsiy va jinsiy sotsializatsiyasining asosiy tamoyili hisoblanadi. Shu bois ham bolaning tom ma‘noda yaxshi tarbiya olib, jamiyatda va oilaviy munosabatlarda munosib mavqega ega bo‘lishi uchun oila muhiti sog‘lom, barqaror, er va xotin bir-birlariga g‘amxo‘r, mehrlil va xadokati bo‘lishlari o‘ta muhimdir⁸¹”.

Yuqoridagi fikrlardan anglashiladiki, oiladagi muhit, ota-onaning o‘zaro munosabati, mehr-muhabbati va bir-biriga bo‘lgan hurmati bolaning ruhiyatida chuqur iz qoldiradi. Ayniqsa, qiz bola onasi orqali ayollik, mehr, sadoqat, sabr va g‘amxo‘rlik fazilatlarini o‘zlashtirsa, o‘g‘il bola otasi orqali erkaklik, mas‘uliyat, matonat va oilaparvarlik xislatlarini singdirib boradi. Bola har kuni oiladagi muhitni, ota-onasining bir-biriga munosabatini, muammolarni qanday hal etishini kuzatar ekan, u hayotga, oila qadriyatlariga va insoniy munosabatlarga nisbatan o‘z qarashlarini shakllantiradi. Shu bois oilaviy tarbiya uslublarining to‘g‘ri tanlanishi nafaqat farzandning ruhiy barqarorligi, balki uning kelajakda jamiyatda o‘z o‘rnini topa olishi, barkamol shaxs sifatida kamol topishida ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Oila - bu bolaning birinchi maktabi, ota-ona esa uning ilk ustozlaridir. Farzandning ruhiy kamoloti, hissiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvchanligi, avvalo, oiladagi tarbiya uslubiga bog‘liq. Agar ota-ona o‘zaro hurmat, mehr va sabr asosida yashasa, bola o‘zini xavfsiz, qadrlangan va sevilgan inson sifatida his qiladi. Bunday muhitda ulg‘aygan farzandlar boshqalar bilan muloqotda iliq, empatik va mas‘uliyatli bo‘lib yetishadi. Aksincha, nizoli, sovuq yoki befarq munosabat hukmron oilada ulg‘aygan bola o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etishda qiynaladi, ko‘pincha ishonchsizlik yoki tajovuzkorlikka moyil bo‘ladi. Shu sababli oilaviy tarbiya uslubi nafaqat bola ruhiyatini

⁸¹ Каримова В. Оила психологияси. Дарслик. Т.:2007. 56 б.

shakllantiradi, balki uning kelajakdagi hayot falsafasini, insonlar bilan munosabat tarzini ham belgilab beradi.

M.J. Mutalipova o‘zining “Xalq pedagogikasi” asarida oila tarbiyasining xalqona ildizlari va ma’naviy asoslarini chuqur tahlil etadi. Muallif fikricha, xalq pedagogikasida oila - insonning ma’naviy, axloqiy va hissiy kamoloti shakllanadigan birinchi maktabdir. Ota-onaning bir-biriga bo‘lgan hurmati, mehr-muhabbati va o‘zaro g‘amxo‘rligi farzand ongida oilaviy qadriyatlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Xalqimiz “Odob - oiladan boshlanadi” degan hikmat bilan oilaning shaxs tarbiyasidagi beqiyos rolini ifoda etgan. Mutalipova ta’kidlaganidek, ota-onaning shaxsiy namunasi, ularning axloqiy fazilatlari, mehnatsevarligi, mehribonligi va mas’uliyati bolalar ruhiyatida ijobiy iz qoldiradi, bu esa yosh avlodni ma’naviy barkamollikka yetaklaydigan eng muhim omil hisoblanadi⁸².

Bugungi kunda globallashuv, internet va axborot oqimining kuchayishi natijasida bolalarning ruhiy dunyosi avvalgidan ham sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. Shunday sharoitda oilaviy tarbiya uslublarining to‘g‘ri tanlanishi yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy ota-onalar farzand tarbiyasida nafaqat nazorat va talabni, balki tushunish, muloqot va hissiy yaqinlikni ham birdek e’tiborda tutishlari lozim. Chunki bugungi bola faqat buyruq va taqiqlar orqali emas, balki mehr, ishonch va hurmat orqali shakllanadi. Oilada yaratilgan iliq muhit, ota-onaning o‘zaro hurmati va bir-biriga bo‘lgan g‘amxo‘rligi bolada psixologik barqarorlikni ta’minlab, uni kelajakda ijtimoiy faol, o‘z fikrini erkin bildiruvchi va mas’uliyatli shaxs sifatida voyaga yetishiga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda oilaviy tarbiya uslublari farzand ruhiyatini shakllantirishda hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Ota-onaning mehrli, demokratik va hurmatga asoslangan munosabati bolada ishonch, barqarorlik va ijobiy dunyoqarashni rivojlantiradi. Sog‘lom oila muhiti esa jamiyatda barkamol, mas’uliyatli va ma’naviy yetuk avlod voyaga yetishining eng muhim garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mutalipova J.M. Xalq pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. T.:2015. 68-73 betlar.
2. Каримова В. Оила психологияси. Дарслик. Т.:2007. 56 б.
3. Шоумаров Ғ., Қодиров У., Хожибоев И. Оилага психологик ёрдам кўрсатиш асослари. Ўқув қўлланма// Т.:2014. 10 б.

⁸² Mutalipova J.M. Xalq pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. T.:2015. 68-73 betlar.

ZAMONAVIY O‘ZBEK OILALARIDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK SHART- SHAROITLARI VA XUSUSIYATLARI

Yunusova Dilrabo Ravshanjan qizi

Profi University talabasi

Annotatsiya. Muallif bu maqolada oila, uning yaratilishi va asoslari, tarixi va turli qarashlar haqida matnlar keltiradi. Fanning rivojlanish tarixi, oila pedagogikasining ijtimoiy-iqtisodiy, me'yoriy-huquqiy asoslari, oilaning vazifalari, turlari, zamonaviy oilalar rivojining o'ziga xos xususiyatlari oilada tarbiya ko'rinishlari, metodik yordam turlari va muhim hususiyatlariga to'xtalib o'tilgan, hamda bu haqida bayon etiladi.

Tayanch tushunchalar: Oila tarbiyasining mazmuni, metod, shakl va vositalari, oilada bolalar bilan muloqotning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari, oila, nikoh, qon-qarindoshlik, ota-ona, farzandlar, keksa avlod (buva, buvi), qarindoshlar, pedagogika, oila pedagogikasi, oila tarbiyasi, oila an'analari, oila tarbiyasi tamoyillari.

Abstract. In this article, the author presents texts about the family, its creation and foundations, history and different views. The history of the development of the science, socio-economic, regulatory and legal foundations of family pedagogy, the tasks and types of the family, the specific features of the development of modern families, the forms of upbringing in the family, the types of methodical support and their important features are discussed, and it will be explained.

Basic concepts: the content, methods, forms and tools of family education, pedagogical and psychological conditions of communication with children in the family, family, marriage, consanguinity, parents, children, older generation (grandparents), relatives, pedagogy, family pedagogy, family education, family traditions, principles of family education.

Аннотация. В данной статье автор представляет тексты о семье, ее создании и основах, истории и различных взглядах. История развития науки, социально-экономические, нормативно-правовые основы семейной педагогики, задачи и типы семьи, особенности развития современной семьи, формы воспитания в семье, типы воспитания. обсуждается и поясняется методическое обеспечение, их важные особенности.

Основные понятия: содержание, методы, формы и средства семейного воспитания, педагогико-психологические условия общения с детьми в семье, семья, брак, кровное родство, родители,

дети, старшее поколение (бабушки и дедушки), родственники, педагогика, семейная педагогика, семейное воспитание, семейные традиции, принципы семейного воспитания.

Oila nikohga yoki a’zolarining ijtimoiy turmush tarzi, o’zaro axloqiy javobgarligi va o’zaro yordamiga asoslangan qon-qarindoshlarning kichik guruhi. Insonparvar demokratik huquqiy davlatda mavjud bo’lgan oilaga quyidagicha ta’rif mavjud: “Oila jamiyatning tabiiy va asosiy bo’g’ini bo’lib, yuridik ma’noda nikoh, qarindoshlik, farzandlikka olish yoki boshqa shakllarda bolalarni doimiy tarbiyaga olishdan kelib chiqadigan tegishli huquq va majburiyatlar bilan bog’langan shaxslar doirasidan iborat bo’lgan milliy mustaqillik mafkurasiga, umuminsoniy qadriyatlar va sharqona an’analarga asoslangan oilaviy munosabatlarni rivojlantirib, uni mustahkamlashga qaratilgan fuqarolar ittifoqidan iboratdir”.⁸³

Oilaga yaxlit ijtimoiy organizmning qismi, jamiyat bo’g’ini, ijtimoiy tarbiya jamoasi sifatida qaraydi. Ijtimoiy-iqtisodiy sohada sodir bo’layotgan o’zgarishlar albatta, oilada o’z aksini topadi. Biroq boshqa – ishlab chiqarish, kasbiy, siyosiy-ijtimoiy birlashmalardan farqli ravishda oila to’g’ridan to’g’ri qayta qurishga uchramaydi. Oilaning axloqiy, psixologik jihatdan yangilanishi uzoq, murakkab, qarama-qarshiliklarga bog’liq jarayondir. Iqtisodiy o’zgarishlarga nisbatan yangi axloq me’yorlarga asoslangan ijtimoiy munosabatlar oilada sekin sur’atlarda shakllanadi.

Oilaviy o’zgarishlarning amalga oshishida ijtimoiy-iqtisodiy omillardan tashqari biologik, psixologik, demografik omillar ham ishtirok etadi. Psixologlarning qayd etishicha, shaxs hayotining birdan-bir to’g’ri yo’li – bu oilaviy hayot sanaladi. Oilaviy hayotning samarasi unda sog’lom muhit qaror topganligi bilan belgilanadi. Binobarin, “oila sog’lom ekan, jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan, mamlakat barqarordir. Oila inson uchun mehnat qobiliyatini tiklash va dam olish joyi. Shuningdek, oila muhim tarbiya o’chog’i hamdir. Oilada bolalar tarbiyasida ota-bobolar, momolardan qolgan, ming yillar mobaynida hayot sinovlaridan o’tgan yaxshi udum, odatlar mavjud. Pedagog olim M.Inomova oilaning quyidagi jihatlarini alohida ajratib ko’rsatgan: - oila o’ziga xos va takrorlanmas ta’sirga ega; - oila bola uchun o’ziga xos “ko’zgu” bo’lib, ota-onaning shaxsiy namunasi, ibрати bola tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi:

- oila o’ziga xos hissiyotlar olamidan iborat bo’lib, unda ijobiy va ba’zan salbiy his-tuyg’ular jamuljam bo’ladi;
- oila sharoitida bolalarda o’zgalarga nisbatan hamdardlik tuyg’ulari ham tarbiyalanadi;

⁸³ Karimova.O Oila huquqi asoslari - Toshkent:O’qituvchi,2003-y.

- oiladagi maishiy turmushda bolaning ishtirok etishi ham axloqiy tarbiyaning muhim omili sanaladi;

- oila – er-xotinlik, ota-onalik vazifalarini aks ettiradi.

Ota-onaning bir-biriga bo‘lgan muhabbati bolaga ta’sir ko‘rsatadigan asosiy tarbiyaviy omillardan biriga aylanishi mumkin. Demak, oila – tarbiyaviy jamoa va hech kim hech qanday holatda oilaning vazifasini bajara olmaydi.

Oila qurish muhim ijtimoiy ahamiyatga ega. Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidadir. Nikoh O‘zbekiston xalqining an’anaviy oilaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqliligiga asoslanadi. Davlat oilaning to‘laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yaratadi.⁸⁴

Nikohga kirishish va oila qurish orqali har bir balog‘atga etgan yigit va qiz zimmasidagi ana shu muhim ijtimoiy vazifani ado etadi. Oila – insoniyat mavjudligini ta’minlovchi muhim omil sifatida baholanadi. Qur’oni karim “Ra’d” surasining 38-oyatida oilalarni yaratish uchun har bir voyaga etgan hamda oila qurish layoqatiga ega shaxs, hatto payg‘ambarlarning ham insoniy burchi ekanligi uqtiriladi: “Darhaqiqat, Sizdan ilgari ham (ko‘p) payg‘ambarlar yuborganmiz va ularga xotinlar va zurriyotlar berganmiz”⁸⁵.

Oila – o‘zaro rozilikka asoslangan nikoh va qon-qarindoshlik rishtalari asosida birlashgan kishilar majmui. 15-modda. Nikoh yoshi erkaklar va ayollar uchun o‘n sakkiz yosh etib belgilanadi. Oilaning shakllanishi va mavjud bo‘lishi negizida ikki jins – er va xotin o‘rtasida tuzilgan nikoh yotadi. Nikoh – oila qurish, farzand ko‘rish va ularni tarbiyalash maqsadida ikki jins vakillarining o‘zaro roziligi asosida tuzilgan, huquqiy jihatdan rasmiylashtirilgan ittifoqi. Rasmiy nikoh unga kirishayotgan ikki jins vakili – erkak va ayolga birgalikda kechiriladigan turmushda, shuningdek, tug‘iladigan farzandlar oldida ma’lum majburiyat (burch) va huquqlarga ega bo‘lish imkoniyatini yaratadi. Farzand (farzandlar) – bitta ota-onadan dunyoga kelgan o‘g‘il yoki qiz (lar). Oila ota-ona va farzandlardangina iborat bo‘lmay, balki keksa avlod (buva, buvi) hamda qarindoshlarni ham o‘z ichiga oladi. Buva – ota yoki onaning otasi bo‘lsa, buvi – ota yoki onaning onasi sanaladi. Qarindoshlar oilaga qondoshlik nuqtai nazaridan birlashadi. Qarindoshlik – bir avlod-ajdodga mansub bo‘lib, bir necha kishidan iborat guruhni qondoshlik asosida muayyan oilaga birlashishini ifodalovchi biologik-ijtimoiy hodisa.

Allomalarimizning oila haqidagi qarashlari:

⁸⁴ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi taxrir. 04.30.2023. XIV bob. Oila, bolalar va yoshlar, 76-modda

⁸⁵ Shayx A. Mansur. Quroni Karim ma’nolarining tarjimai va tavsiri. - Toshkent, 2012 y. 254 b.

Faylasuf Aristotel xalqning hafta davomiyligini etti kunga bo‘lishiga tayangan holda oila tarbiyasi davrini yigirma bir yil deb belgilaydi. Bu davrni quyidagi uch bosqichga ajratadi:

- 1-bosqich – tug‘ilgandan boshlab etti yoshgacha;
- 2-bosqich – etti yoshdan o‘n to‘rt yoshgacha;
- 3-bosqich – o‘n to‘rt yoshdan yigirma bir yoshgacha.

Alloma “tabiat bilan tarbiya bir-biriga o‘xshaydi” g‘oyasini ilgari surish orqali tarbiyani tabiatga muvofiqlashtirish masalasini birinchi bo‘lib kun tartibiga olib chiqadi.

Demokritning “Ta’lim mehnat asosidagina go‘zal narsalarni hosil qiladi” mazmunidagi qoida esa tarbiyada mehnatning roli katta ekanligiga e’tibor qaratganligini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan oila tarbiyasida ham mehnatning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish foydadan holi emasligini uqtiradi.

Agarda Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy o‘z asarlarida ota-onalarni ikki toifa (tug‘ilish otasi (ya’ni, biologik ota) bolaning jismoniy yaratilishi, unib-o‘sishi uchun mas’ul bo‘lsa, ta’lim beruvchi ota (ya’ni, ma’naviy ota) esa bolaning ruhiy jihatdan to‘laqonli voyaga etishi uchun javobgar kabi toifa) larga ajratgan bo‘lsa, Abu Rayhon Beruniy inson tabiatining, eng avvalo, oila muhitida shakllanishini alohida qayd etib o‘tgan. Alloma ota-onalarga bola ruhiyatini mo‘tadil saqlashni tavsiya etadi. Bola ruhiyatini mo‘tadil saqlash uni qattiq g‘azablanish, qo‘rqish, xafalik, jismoniy toliqish hamda uyqusizlikdan muhofazalash orqali ta’minlanishini aytadi.

Oilaning bola tarbiyasidagi roli masalasi buyuk mutafakkir Abu Ali Ibn Sinoning ilmiy merosida ham muhim o‘rin egallaydi. Allomaning “Tadbiri almanozil” nomli asarining alohida bobi oila tarbiyasini samarali tashkil etish masalalariga bag‘ishlangan. Mutafakkir o‘zining tibbiyotga oid bilim va hayotiy tajribalariga asoslangan holda “Tadbiri al-manozil” asarida “Alla” qo‘shig‘ining bolani ruhiy va jismoniy kamolotga etishida muhim ahamiyatga ega omillardan biri sifatida e’tirof etadi. Abu Ali ibn Sino “Alla” qo‘shig‘i ikki muhim vazifaning hal qilinishini ta’minlaydi. Birinchisidan, bolani tebratish unga jismoniy orom bag‘ishlaydi; ikkinchisidan, beshikning bir maromda tebranishidan onaning mehri jo‘sh uradi, farzandiga bo‘lgan muhabbatdan onaning yuragida orzu, umidlar uyg‘onadi. Sehrli, jozibali qo‘shiq bolasi uchun qasida kabi yangraydi va farzandining murg‘ak qalbiga singib boradi.⁸⁶

A. Avloniy bolalarga ilk yoshidan boshlab estetik tarbiya berish kerakligini ta’kidlaydi. “Tarbiyani tug‘ilgan kundan boshlamak, vujudimizni quvvatlantirmak, axloqimizni kuchlantirmak kerak, zehnimizni ravshanlantirmak lozim... “Agar tarbiya qiluvchi muallif olim bo‘lib, amalsiz bo‘lsa, bu shogirdlar axloqiga yomon ta’sir ko‘rsatadi...”

⁸⁶ Pedagogika tarixi G‘. K.Hoshimov, S.Nishonova, M.Inomova, R.Hasanov. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.

“Axloq sohibi, iffat egasi “qalbini, vijdonini pok va tilini yolg‘on, g‘iybat, bo‘hton kabi so‘zlardan saqlar...”⁸⁷

Xozirgi zamon yosh avlodini oilaviy hayotga tayyorlash muammosiga Respublikamizda mustaqillik yillaridagina har tomonlama e‘tibor berilib, bunga oila bilan bir qatorda maktab, mahalla, o‘quv yurtlari, jamoat tashkilotlari tomonidan har bir fuqaroning mas‘ulligiga e‘tibor qaratildi va oila muammosiga davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Ma‘lumki, sog‘lom oilaning asoslariga oilada er-xotinning o‘zaro munosabati, ularning farzandlariga, farzandlarining ota-onalari, aka-uka, opa-singil va boshqa qarindoshlari, jamiyatga nisbatan burch va mas‘uliyatlari kiradi.

Zamonaviy oilalarga xos bo‘lgan ijtimoiy xususiyatlardan biri oilaviy ajrimlar sonining sezilarli darajada ko‘payganligi bilan tavsiflanadi. Ayni vaqtda oilaviy ajrimlarning 90 foizga yaqini oila shakllanishining dastlabki birinchi yilida yosh er-xotinlarning oilaviy hayotga amaliy jihatdan tayyor emasliklari natijasida ro‘y bermoqda.

Oiladagi tarbiya jarayonining qoniqarsizligining asosiy sabablari orasida quyidagilarni alohida ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Oila iqtisodiy rivojlanish darajasining pastligi.
2. Turmush tarzini yo‘lga qo‘yishga nisbatan ongli yondasha olmaslik
3. Zamonaviy oilada ayollarning zimmasiga keragidan ortiq mas‘usuliyat-ning yuklanayotganligi.
4. Oilaviy ajrimlar sonining yuqoriligi.
5. Ota va onaning bolalar tarbiyasini tashkil etishda birdek mas‘uliyatli emasliklari.
6. Avlodlar orasidagi ziddiyatlarning kuchayib borayotganligi. So‘nggi paytlarda oilalarda u yoki bu arziyas sabablarga ko‘ra turli mojarolar yuzaga kelmoqda.
7. Oila bilan ta‘lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikning uzluksiz bo‘lishiga erishila olmayotganligi.

Oilada bolalarning ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashning quyidagi xususiyatlarini belgilaydi:

1. Oilada bolalar tarbiyasi bilan otalar va onalarning baravar shug‘ullanishi;
2. Ota va ona bolalarga birdek munosabatda bo‘lishi;
3. Oilada ota-onaning o‘zini-o‘zi tarbiyalashi zaruriyati;
4. Oilada sog‘lom axloqiy muhit yaratishning zaruriyati;
5. Ota-onaning oilada bo‘lajak fuqaroni tarbiyalayotganini his etish;
6. Oila a‘zolarining sog‘lom munosabatlarini barpo etish;
7. Oilada bolalar shaxsiyatini hurmat etish, talabchanlikning g‘amxo‘rlik bilan uyg‘unligi;
8. Oila an‘analarini hurmat qilish, kelgusi avlodlarga yetkazish;

⁸⁷ Pedagogika tarixi G‘. K.Hoshimov, S.Nishonova, M.Inomova, R.Hasanov. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.

9. Bola tarbiyasida ota-onalarning obro‘cini saqlash.

Xulosa. Ota-onalar tomonidan oila tarbiyasini tashkil etishda qo‘llaniladigan metodlar mohiyati xususida alohida-alohida to‘xtalish bilan birga milliy urf odatlarimiz va uzoq yillar davomida sayqallashib kelgan o‘zbekona- sharqona tabiya usullaridan ko‘z Yuma olmaymiz. Shubhasiz zamonaviy va g‘arb davlatlarining ilgari surayotgan g‘oyalarini qo‘llashdan oldin ularni muvaffaqiyatli qo‘llashning umumiy qoidalari borasida mentalitetimizga mos kelishini ham tadqiq etib o‘tish maqsadga muvofiqdir. Oila tarbiyasi metodlaridan samarali foydalanishning zarur sharti – oila muhitida ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi psixologik, shu jumladan, fikriy birlikning qaror topishiga erishish sanaladi. Ota-onalar bilan farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarning oila tarbiyasining mohiyati nimada? Shuningdek davlatimiz siyosatiga bilan bog‘liq OAV orqali yoritib berilayotgan ma‘lumotlardan: Ma‘ruzalar, hujjatli va badiiy filmlar, ijtimoiy ahamiyatga ega novellalar (Otalar so‘zi aqlning ko‘zi)ni kuzatish orqali ham javob berish mumkin.

Ota-ona tomonidan berilgan barcha tushuntirish, ko‘rsatma, mulohaza va tanbehlar pedagogik ta‘sir ko‘rsatishning ana shu eng muhim metodi bo‘lgan talabning turli shakllari hisoblanadi. Shu bois ota-onalar talabchan bo‘lmasa bolalarning o‘quv va ijtimoiy-foydali faoliyatini samarali tashkil etishni tasavvur etib bo‘lmaydi. Tajribali ota-onalarning faoliyati kuzatilganda ularning o‘z farzandlariga keng ko‘lamli harakat dasturini tavsiya etishlari uchun mahallalarda tashkil etilgan oila institutlari bilan hamkorlikda ishlari kerakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2015. – 21-22-betlar.
2. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2010.
3. Karimova O. Oila huquqi asoslari – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2003. 154 b.
4. Shayx A.Mansur.Quroni Karim ma‘nolarining tarjimasi va tavsiri.- Toshkent,2012 y.254 b.
5. Pedagogika tarixi G‘ K.Hoshimov, S.Nishonova, M.Inomova, R.Hasanov. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
6. Toxtaxodjayeva M.X va boshqalar.Pedagogika nazariyasi.- Toshkent:”Moliya iqtisod” 2010. – 302-b.
7. Milliy qadriyatlar ruhida oilaviy hayotga tayyorlash Malika Umedjaniva monografiyasi.
8. “O‘zbek xalq pedagogikasi va nafosat tarbiyasi”.Giyosova Gulnoza Nuraliyevna.Evroosiyo ilmiy ommabop jurnal fevral soni.2022 y)

OILAGA ZAMONAVIY TAHDIDLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI, DEMOGRAFIYA VA OILANING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ISTIQBOLI ASOSLARI

ЎСПИРИНЛАР ИЛМИЙ-ИННОВАЦИОН ТАФАККУРИНИ ЎРГАНИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛИ

Фарфиева Комола Атхамджановна

Profi University, “Педагогика ва психология” кафедраси
профессори, психология фанлари доктори

Жаҳонда амалга оширилаётган илмий тадқиқотларда шахснинг илмий тафаккури ва интеллектини ўрганиш концепциясини ишлаб чиқиш борасида илмий изланишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада ёшларнинг илмий ва ижодий тафаккур ҳақидаги тасаввурларини шакллантиришга таъсир этувчи воситаларни, уларни ёшлар томонидан танланишнинг асосий мотивлари ва усулларини тадқиқ қилиш; ёшларнинг ахборот-техник кўникмаларига эга бўлишининг умумтаълимий кўникмалари, таълим-тарбия жараёнини шакллантиришдаги ролини кўрсатишга доир илмий хулосалар ишлаб чиқиш, ёшлар илмий тафаккурига таъсир этадиган ижтимоий-психологик омиллар ва психологик таъсир усулларини илмий тадқиқ этиш каби масалалар шулар жумласидандир.

Мамлакатимизда олий таълим соҳасини янада ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини кенгайтириш ёшларнинг илмий салоҳиятини халқаро илмий ҳамжамиятда муносиб ўринга эга бўлиши зарурдир. Жамиятда яшаётган фуқароларни интеллектуал ва маънавий салоҳиятини ошириш бугуннинг долзарб масалаларидан биридир. Шу мақсадни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги Фармонида узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш йўлини давом эттириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрларни тайёрлаш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш ва бошқа вазифаларга йўналтирилган таълим тизими соҳасидаги устувор йўналишлар белгиланди.

Замонавий жамиятдаги талабаларининг тафаккури кўп жиҳатдан юз бераётган ижтимоий ўзгаришлардан келиб чиқишини кўрсатиб берди. Шунга мувофиқ тарзда тафаккурнинг моҳияти, табиати ҳамда намоён бўлишига нисбатан назарий билимларни чуқурлаштиришга, шунингдек инсоннинг замонавий оламга мослашуви, унда ўз ўрнини топиши, ҳаёт йўлини танлаши борасидаги назарий билимларни чуқурлаштиришга йўналтирилган тадқиқотлар долзарблигдир. Шунингдек, турли ёш даврларида тафаккурнинг мазмуни ва тузилмаси ўзига хосликларига эга бўлиши, ўқувчиларни тарбиялаш ва ўқитиш жараёнлари, кишиларга психологик ёрдам кўрсатишда, уларда хатти-ҳаракатнинг муносиб шакллари яратишда буларни ҳисобга олиш муҳимлиги ҳам кўрсатиб берилган.

Ҳозирги вақтда аксарият кишиларнинг онги ва тафаккурида катта ўзгаришлар, ижтимоий тасаввурларнинг фарқланиши ҳамда уларнинг ҳаётий вазифаларининг кенгайиши юз бермоқда. Кўпгина инсонлар олдида ҳаётдаги ўз ўрнини излаш, ҳаёт йўлини танлаш, жамият билан алоқа қилишининг ўз йўлини белгилаш муаммоси пайдо бўлди. Ҳаётий муаммоларни муваффақиятли ҳал қилиш, ўзининг шахсий ва касбий ривожланишида юксак натижаларга эришиш инсоннинг воқеликни муносиб тарзда англай олиши ҳамда ўзининг фаоллик даражаси, воқеликда тўғри йўл топа олиш салоҳияти, барча асосий алоқаларни қайд эта олиши ҳамда табиий ва ижтимоий воқеликда юз бераётган ўзгаришларни англай олишига боғлиқдир.

Инсоннинг янги воқеликни муносиб англаши жараёнларига таъсир кўрсатувчи, унга мослашувига фуқаролик ҳамда касб соҳаларида муваффақиятга эришига таъсир этувчи илмий тафаккурнинг ўзига хосликларини ўрганиш муҳимдир. Бу муаммо эрта ёшлик давридаги илмий тафаккурнинг ўзига хосликларини ўрганишга нисбатан янада кескинлашмоқда. Талабалик даври бу шахсий ва касбий ўз йўлини танлаш юз берадиган давр бўлиб, бу даврда қадриятли мақсадларни танлаш ва келгусидаги ҳаёт учун ўта муҳим бўлган қарорларни қабул қилиш юз беради. Жамиятда юз бераётган ислоҳотлар турли кўринишдаги ҳаётий муаммоларнинг ҳал қилиш жараёнига янада фаолроқ қўшилаётган ўсмирлар ва ёшларнинг етук инсон бўлиш жараёнини тезлаштириб юборди. Талабаларнинг тафаккури кўпроқ ўқув фаолияти давомида тадқиқ қилинар эди. Айни вақтда бу нарсa муаммоларнин янада кенгроқ тоифасини ҳал қилишга мўлжаллангандир.

Ўспиринларининг илмий тафаккуридаги ўзига хосликларини ўрганишнинг психологик ва ижтимоий аҳамияти ва мамлакатимизда мазкур муаммонинг етарли даражада ишлаб

чиқилмаганлиги муаммоларнинг йиғилиб қолишига ҳам сабаб бўлмоқда. Бугунги кунда ёшларининг илмий тафаккуридаги ўзига хосликларни ўрганиш ҳамда уларнинг мавжуд ҳаёт фаолиятига қўшилганлигини тадқиқ қилишдан заруратдир.

Мазкур муаммоларни ечимини топиш учун қуйидаги вазифаларни бажариш керак:

1. Бугунги кундаги ўспиринларининг илмий фаолияти ва тафаккури муаммосининг назарий таҳлилдан ўтказиш.
2. Ўспиринларининг тафаккуридаги ўзига хосликлар ва уларга таъсир этувчи воситаларни аниқлаш.
3. Ўспиринларининг ҳаётий вазифаларини ҳал қилиш, ҳаёт йўлини башорат қилиш ҳамда жамиятдаги ўз ўрнини танлаш жараёнидаги ўзига хосликларни аниқлаш.
4. Ўспиринларининг таълим тизимида ўқитиш тури ҳамда жинси ва ёшидаги фарқларга боғлиқ ҳолда тафаккурига таъсир этувчи омилларни аниқлаш.

Талаба ва ўқувчиларини ижтимоий ҳодисалар, кишилар билан ўзаро муносабат соҳаларидаги муаммоларни қўйиш ва ҳал қилиш, ўз ҳаёт йўлини танлашга йўналтирилган ижтимоий тафаккури шахс ва жамиятнинг ўзига хос алоқалари билан белгиланадиган ҳамда тафаккурнинг барча асосий босқичларида ва тузилмавий унсурларида намоён бўладиган хис этиш, муаммолилик, муқобил ечимларни танлаш ва башорат ва талқин қилишда намоён бўлади.

Ижодий тафаккур ривожланиш босқичида муаммоларни кўриш ва қўйиш жараёнларини йўлга солувчи мотивациянинг ўзига хосликлари – бу юқори синф ўқувчиларининг замонамизнинг дозарб муаммоларига ўта юқори қизиқиши, шунингдек касбий ўқув соҳасига қизиқишлари камайиб борган ҳолда дам олиш соҳасига қизиқишлар ортишида намоён бўлади. Юқори синф ўқувчиларининг инновацион технологиялар ва янги ижтимоий маданий дастурлар шароитида ўқиши муаммолилик даражасини юксалтиришга (ижтимоий воеликнинг турли соҳаларида муаммоларни кўра олиш ва шакллантириш) ортишига, сабаблар таъсирини бошқарувчи ролининг ортиш омилдир.

Мураккаб ҳаёт вазиятларини таҳлил қилиш механизмлари етишмаган ҳолатда ҳаётий ҳам тажрибадан олинган билимларнинг устуворлиги ижтимоий жараёнлар соҳасида юқори синф ўқувчилари томонидан муаммоларни ҳал қилишдаги ўзига хосликдир. Долзарб ҳаётий вазиятларни баҳолаш даражасини ҳамда муқобил ечимларни танлашни хусусиятловчи кўрсаткичларни юксалиши юқори синф ўқувчиларининг фаолиятнинг шахсий аҳамиятга эга турлари масалан, ижтимоий қарашни танлаш ҳамда ўз ҳаёт йўлини башорат қилишга қўшилишида юзага чиқади.

Талабаларнинг тафаккурига ҳаёт муҳитининг таъсири муаммолилик даражасининг юқори кўрсаткичига эга бўлган ўқувчилар сонининг ортишида, ижтимоий ҳодисаларнинг муносаб талқин қилишда, ёшдаги фарқни ҳисобга олган ҳолда янгича таълим стандартлари билан ўқитиш шароитларидаги мустақил излаш фаоллигига интилишининг юксалишида намоён бўлади.

Хориж ва маҳаллий олимларнинг тафаккур психологиясини ўрганишга қаратилган, кўплаб ижтимоий-гуманитар соҳа тадқиқотларида акс эттирилган илмий ўрганиш анъаналари ва мактаблари ижтимоий-психологик жиҳатдан назарий таҳлили амалга оширилган. Бугунги кун ва бугунги дунёда илмнинг нақадар кучли ва аҳамиятли эканлигини инкор қилиб бўлмайди. Илмни инсонлар мазмунлироқ ва узоқроқ умр кечирадилар, уларнинг фаолияти муваффақиятли кечишади.

Ҳозирги вақтда аксарият кишиларнинг онги ва тафаккурида катта ўзгаришлар, ижтимоий тасаввурларнинг фарқланиши ҳамда уларнинг ҳаётий вазифаларининг кенгайиши юз бермоқда. Кўпгина инсонлар олдида ҳаётдаги ўз ўрнини излаш, ҳаёт йўлини танлаш, жамият билан алоқа қилишининг ўз йўлини белгилаш муаммоси пайдо бўлди. Ҳаётий муаммоларни муваффақиятли ҳал қилиш, ўзининг шахсий ва касбий ривожланишида юксак натижаларга эришиш инсоннинг воқеликни муносиб тарзда англай олиши ҳамда ўзининг фаоллик даражаси, воқеликда тўғри йўл топа олиш салоҳияти, барча асосий алоқаларни қайд эта олиши ҳамда табиий ва ижтимоий воқеликда юз бераётган ўзгаришларни англай олишига боғлиқдир. Бундай салоҳиятни ривожланиши маҳсулдор ишлайдиган ақлга таянади деган А.А.Бодалевнинг илмий хулосаларга таянилган.

Ёшлар илмий ва ижодий тафаккурнинг бир-биридан фарқ қилувчи умумий хусусиятлари, шахс хулқ-атвор структураси, илмий ва инновацион фаолиятнинг компонентлари, ёшлар аудиторияси вакиллариининг илмий тафаккури тизимининг келиб чиқиши ва ўзгаришидаги, хусусан, илмий мақсад шаклланишидаги ижтимоий ва маданий муҳитнинг ролини муҳимдир. Ушбу мақсадга эришиш учун назарий, услубий, эмпирик вазифаларни амалга ошириш зарур.

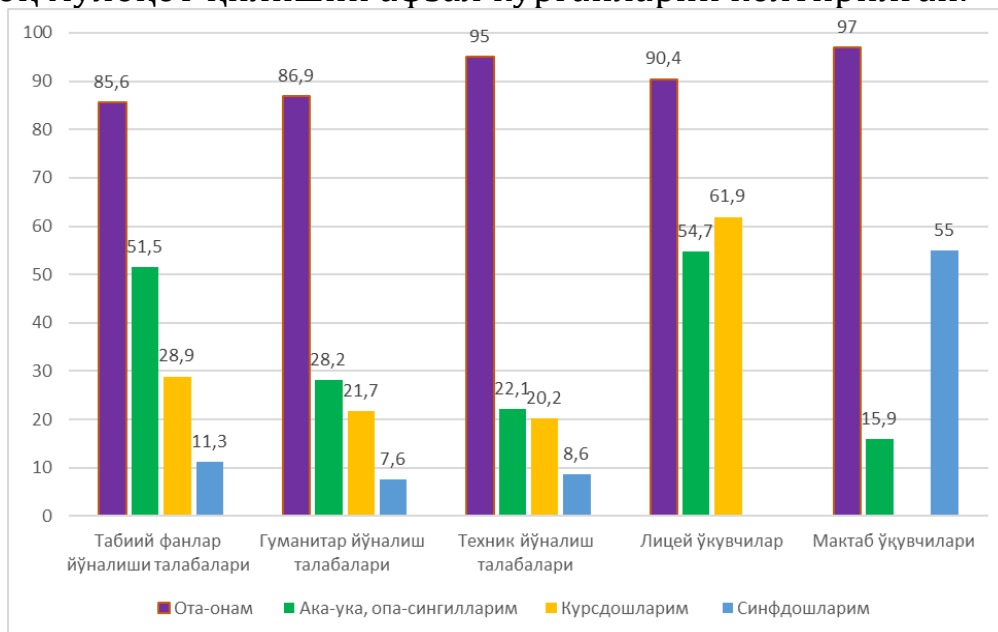
Назарий вазифалар: 1) ўспиринларнинг илмий-инновацион тафаккурини шаклланишига таъсир этувчи ижтимоий-психологик воситаларни асослаш; 2) ўспиринларнинг ҳаёт мазмунига айланган қадриятлар ва мақсадлар шаклланиши асосида қарор топган психологик жараёнларни таҳлилдан ўтказиш; 3) ўспириннинг ахборот муҳити билан уларнинг тафаккури, дунёқараши ўзгаришидаги ўзаро алоқани тадқиқ қилиш; 4) ёшларнинг қадриятли мақсади тизимидаги ўзига хосликлар билан ички ва

ташқи мотивацион ҳаракати хусусиятининг концептуал ғояларни таҳлил чиқиш.

Услубий вазифалар: 1) тадқиқот мақсадларига мос келадиган услубий аппарат ва олинган маълумотлар таҳлилининг умумлаштирувчи тизимини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш; 2) илмий-инновацион тафаккури шаклланиш жараёнларини ўрганишдаги мезонли ва сифат усулларни кўриб чиқиш.

Эмпирик вазифалар: 1) ижтимоий ва маданий муҳитда ўспиринларнинг илмий-инновацион тафаккурини хусусиятловчи асосий мезонларни ажратиб кўрсатиш; 2) ўспиринларнинг илмий ва ижодий тафаккуридаги ўзига хосликни унинг мотивацион параметрлари асосида таққослаш; 3) ахборот манбалари ва референт гуруҳларнинг ўспиринлар илмий тафаккурининг шаклланишига ўзаро боғлиқлигини аниқлаш.

Мазкур масалаларни ўрганиш учун бир қатор эмпирик тадқиқотларни амалга оширдик. Олиб борган тадқиқот давомида респондентларга бир қатор саволлар билан муносабат қилинган. Ўспиринлар кўпроқ кимлар билан шахслараро муносабатда бўлишларини аниқлаш мақсадида «Мулоқотга кўпроқ кимлар билан киришасиз?» деган саволга «ота-онам» деган жавобни тадқиқотда иштирок этган табиий йўналиш талабаларининг 85,6%; гуманитар йўналиш талабаларининг 86,9%; техник йўналиш талабаларининг 95%; лицей ўқувчиларининг 90,4%; мактаб ўқувчиларининг 97% билдирганлар. Шу билан бирга ака-ука, опа-сингиллари билан мулоқотга киришишни, талабалар гуруҳларида синфдошларига нисбатан курсдошлари билан кўпроқ мулоқот қилишни афзал кўрганларни келтирилган.

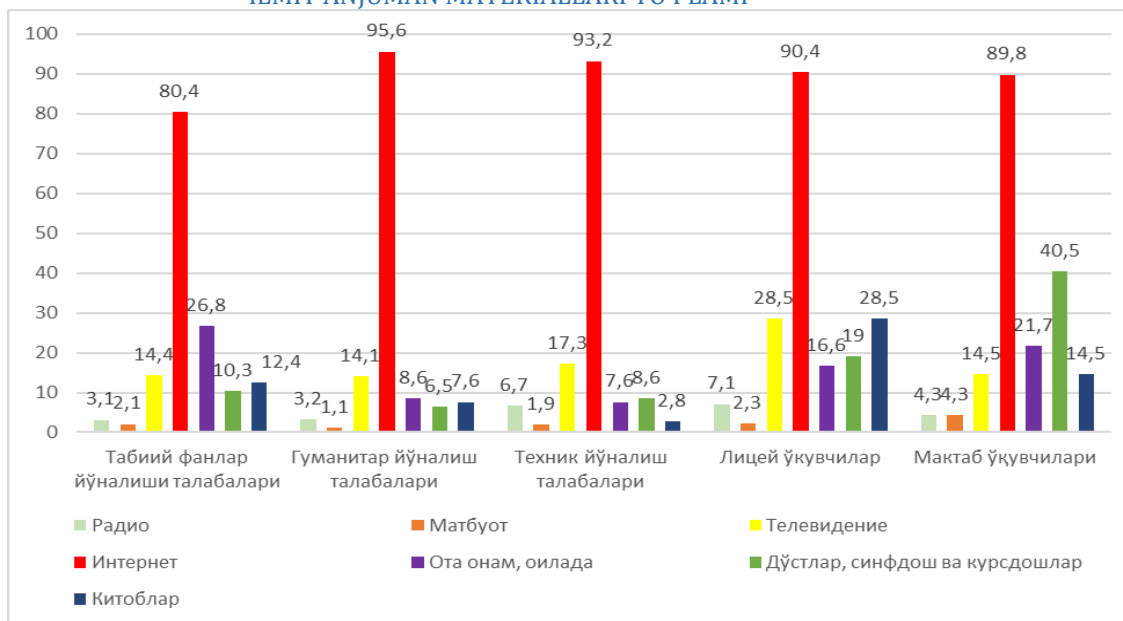
1-расм. Мулоқотга кўпроқ кимлар билан киришишларига нисбатан билдирилган муносабат.

Ўспиринларни ижтимоий ҳодисалар, кишилар билан ўзаро муносабат соҳаларидаги муаммоларни қўйиш ва ҳал қилиш ўз ҳаёт йўлини танлашга йўналтирилган мақсадлари шахс ва жамиятнинг ўзига хос алоқалари билан белгиланадиган ҳамда тафаккурнинг барча асосий босқичларида намоён бўладиган ҳис этиш, муаммолилик, муқобил ечимларни танлаш ва талқин қилишда намоён бўлади. 1-расмдан ҳам кўринадик, ўспирин ёшлар асосан мулоқотни ўзи билан энг кўп бирга истиқомат қилган инсонлар билан амалга оширишини анкета саволларига берган жавобларида маълум бўлди.

Тадқиқот ўқувчилар ва талабалар ахборотнинг турли манбалари, кўринишлари, уни олиш воситалари ва шакллари тўғрисидаги тасаввурга эга эканликларини кўрсатди. Олий таълим муассасаларининг табиий фанлар йўналиши талабалари 80,4%, гуманитар йўналиш талабалари 95,6%, техник йўналиш талабалари 93,2% ва лицей ўқувчиларининг 90,4%, мактаб ўқувчиларининг 89,8% учун ахборот олишнинг асосий воситаси интернет маълумотлари эканлигини таъкидлашган.

Шу билан бирга оилада ота-онамдан оламан деган жавоблар ҳам салмоқли ўрин эгаллаган. Кўпинча ёшлар интернет ва бошқа манбалардан олган янги маълумотларини ота-оналаридан тўғри, ишончли эканлигини тасдиқлаш учун ҳам уларга мурожаат қиладилар. Интернетдан ахборот кўпроқ ишонарли, бироқ ҳиссий-ижтимоий ва нуфузли эҳтиёжлар ахборот сифатида баҳоланади. Ўқувчилар ва талаба ёшлар ахборотни излаш, олиш ва узатиш учун мобил қурилмалардан фойдаланишни афзал кўришади.

Мулоқот қилиш, ўрганиш, янгиликларни излаш, ижтимоий фаоллик ва кўнгилхушликлар учун интернет захираларидан (изловчи тизимлар, ижтимоий тармоқлар, киносайтлар, мусиқа ва ўрганиш сайтлари) фойдаланмоқда. Улар бир кеча кундузда беш соатдан ортиқроқ вақтни интернет тармоғида ўтказмоқда, ахборотни кўз билан кўриш ҳамда уни овозли хабарлар шаклида узатишни афзал кўрадилар. Китоблардан олинган ахборотга катта ишонч лицей ўқувчиларида қайд этилган. Маънавий камолот ва билимнинг манбаи китоб билан боғланган. Китоб бўлмаса, уни ўқимаса билимдонлик шакланмаслиги сир эмас. Доноликни ва билимдонликни ўргатиш, сақлаш ва тарқатиш ана шу китобларга ҳам боғлиқ деб ҳисоблаганлар.

2-расм. Ўспиринлар қайси воситалар орқали янги маълумотларга эга бўлишни афзал кўриш даражаси.

Тадқиқот давомида ўспиринлар илмий, ижодий тафаккурларини бойитиш учун янги қандай мазмундаги хабарлар кераклигини аниқлаш учун «Қандай янги мазмундаги хабарларни зарур деб ҳисоблайсиз?» деб мурожаат қилинган. Сўровда иштирок этган талабаларнинг илмий ва маърифий, оилага психологик жиҳатдан тайёрловчи, комиллик ва шахс тушунчаси ҳақида хабарлар берилиши керак деб ўз жавобларини ифода этдилар. Бу жавоблардан ҳам кўриниб турибдики, ўспиринларлар учун информацион ва ижтимоий мавзудаги хабарлар ёшларнинг ҳаётларида муҳим аҳамият касб этар экан.

Ўспиринларнинг илмий-инновацион тафаккурини шакллантиришга оилавий муносабатлар, виртуал мулоқот, китоблар, референт гуруҳ, дўстлар билан мулоқотдаги хабарлар асосий восита бўлиб, улар ёшларнинг ижтимоий ва маданий ҳаётида муҳим ўринга эга экан. Агар юқоридаги ахборот майдонларини ёшлар учун маълумот олиш манбаи деб ҳисобласак, улар учун бу воситаларнинг таълим-тарбия самарадорлигини оширишда савияси, унинг ранг-баранглигига янада аҳамият бериш керак. Шу билан бирга бу восита ва омилларни ўспиринлар ҳаётидаги роли ва жараёнини ижтимоий-психологик жиҳатдан ҳамда илмий нуқтаи назардан ўрганиш, улар ўспиринлар тафаккурига қандай таъсир кўрсатаётганини психолог мутахассислар кузатиб, таҳлил қилишлари кераклигини кузатиш мумкин.

Тадқиқотда иштирок этган респондентларда илмий-инновацион тафаккурга эга бўлиш учун қандай фазилатлар шахсда мужассам бўлиши керак деган тушунчаларни синалувчилар

томонидан баҳоланиши математик қайта ишлаш натижасида фаоллик, кучлилик, баҳолаш факторлар орқали таҳлил қилинган.

Биринчи **фаоллик** факторида табиий йўналишда таҳсил олаётган талабалар тасаввурларида виждонлилик, меҳрибонлик, аниқлик, анланганлик сифатлари устунлигини кўришимиз мумкин. Гуманитар йўналиш талабаларида эса анланганлик сифати устунлик қилган. Техник йўналиши талабаларида ишонувчанлик, анланганлик сифатлари юқори баҳоланган. Тадқиқотда иштирок этган лицей ўқувчиларида меҳрибонлик, аниқлик, анланганлик сифатлари устунлик қилган бўлса, мактаб ўқувчиларида эса фаоллик, ишбилармонлик, ишонувчанлик, соддалик, виждонлилик, меҳрибонлик, анланганлик каби сифатлар афзалликларга эга деган тасаввурда эканликларини қайд этилган. **Фаоллик** факторида барча йўналиш вакилларида **анланганлик** сифати айнан мос тушганини кўришимиз мумкин. Шахс учун илмий тасаввурда анланганлик сифати юқори бўлиши, муҳим шахс фазилатлари бўлиши кераклиги тадқиқот давомида таъкидланди.

Иккинчи **кучлилик** факторида табиий йўналиш талабаларининг мазкур омил бўйича мақсадга интилувчанлик, тушунарлилик, ўзини-ўзи анлаш, ақлга таяниш, мантиқий тафаккур, маданиятлилик, мустақил фикр сифатлари юқори баҳоланган. Гуманитар йўналиш талабаларида эса мақсадга интилувчанлик, ўзини-ўзи анлаш, мустақил фикр сифатлари етакчилик қилган. Техник йўналиши талабаларида танқидийлик, мантиқий тафаккур, мустақил фикр сифатлари бошқа сифатларга нисбатан афзалликка эга бўлган. Лицей ўқувчиларида эса билимлилик, мақсадга интилувчанлик, ақлга таяниш, танқидийлик, мантиқий тафаккур, маданиятлилик, мустақил фикр сифатлари устунликка эга бўлган бўлса, мактаб ўқувчиларида эса мақсадга интилувчанлик, тушунарлилик, ўзини-ўзи анлаш, ақлга таяниш, мустақил фикр сифатлари устунликка эгаллигини кўринади. **Кучлилик** факторида **мустақил фикр** сифати барча йўналиш вакиллари томонидан эътироф этилган, илмий фаолият билан шуғулланаётган инсонлар учун мустақил фикр сифати муҳим эканлигини олиб борилган тадқиқотимиз натижалари таҳлилида ўз исботини топди.

Учинчи **баҳолаш** факторида табиий йўналишда таҳсил олаётган талабалар ватанпарварлик, ҳалоллик, ҳавас, раҳмлилик сифатларини афзал кўрган бўлсалар, гуманитар йўналишда таҳсил олаётган талабалар ҳам ватанпарварлик, ҳавас, раҳмлилик сифатларини афзал кўрдилар. Техник йўналиши талабаларида эса ҳалоллик, ҳавас сифатларини устунлигини кўришимиз мумкин. Лицей ўқувчиларида ватанпарварлик, ҳалоллик, холислик,

самимийлик, сахийлик, ҳавас, раҳмлилик сифатлари устунликка эга бўлган бўлса, мактаб ўқувчиларида эса, оптимизм, ватанпарварлик, дилкашлик, андишалилик, ҳавас сифатлари юқори баҳоланган. **Баҳолаш** факторида барча йўналиш вакилларида **ватанпарварлик** ва **ҳавас** сифати айнан мос тушганини кўришимиз мумкин.

Илмий тасаввурлар шахсни ижтимоий тасаввурларининг таркибий бўлагидир. Илмий тасаввурлар, шахсдаги шундай тасаввурларки, унинг мазмунини шахснинг жамиятдаги ўзаро муносабатлари жараёнида намоён бўладиган ижтимоий хулқ меъёрларига мос равишда билим ва кўникмаларни ташкил этади. Тадқиқот давомида ўспиринлар илмий-инновацион тафаккурини шаклланиши турли воситаларнинг мазмунига мос равишда кечиши аниқланди. Ўспиринларнинг илмий тасаввурларини ўзига хос модели семантик дифференциал шкалалари асосида факторли таҳлил натижалари ифодаланган.

3-расм. Ўспиринларнинг илмий тасаввурларини ўзига хос модели

Олиб борган тадқиқотларимиз натижалари шуни кўрсатдики, илмий тасаввурларга эга шахсда **англанганлик**, **мустақил фикр**, **ватанпарварлик**, **ҳавас** каби шахс сифатларини юқори бўлиши кераклигини таъкидланган ва мазкур қадриятларга объектив муносабатда бўлганлар.

Тадқиқотимизда «Тугалланмаган жумлалар» усули қўлланилди, унда тадқиқотда иштирок этган ўқувчи ва талабалар фаолиятига таъсир этувчи бир қатор тугалланмаган жумлалар тақдим этилди ва тадқиқот иштирокчилари шу жумлаларни тугатишлари сўралди. Мана шу тугалланмаган жумлаларни тугатишга берилган баҳо орқали табиий, гуманитар, техник йўналишида таҳсил олаётган талабалар ва лицей ҳамда мактаб

ўқувчиларининг илмий ва ўқиш фаолиятига таъсир этувчи омиллар ва уларнинг тасаввурларидаги мосликлар ва ўзига хосликларни берилган тушунчалар асосида индивидуал онгни категориал таркибини самарали ўрганиш мақсадида мазкур усулга таяндик.

Тадқиқотда самарали методикалардан «Тугалланмаган жумлалар» тести қўлланилган ва олинган натижалар асосида контент-таҳлил амалга оширилган. Бу тест орқали тадқиқотда иштирок этган турли йўналиш талабаларининг илмий тафаккурларига таъсир этувчи ижтимоий-психологик воситалар ва ундаги маълумотлар ўрганилган. Тадқиқотда иштирок этган респондентларнинг билдирган муносабатлари асосида илмий-инновацион тафаккурга қандай воситалар таъсир этишини 9 категория ва 47 категория ости тушунчаларида таҳлил қилинган.

«Келажақда мақсад ва қобилиятлар», «Менинг ўқитувчиларим», «Менинг оилам», «Болалик хотирам», «Билимли инсон» формуласи», «Билимли инсонларни бирлаштиради», «Билимли инсон учун муҳими», «Маълумотлар манбаи», «Ижодкорлик» категорияларида таҳлил қилинган.

«Келажақда мақсад ва қобилиятлар» категориясида қуйидаги категория ости таҳлиллари салмоқли ўрин олган: бахтли оила, етук мутахассис ва каръера, қобилиятим, имкониятим.

«Менинг ўқитувчиларим» категориясида қуйидаги категория ости тушунчалари таҳлили салмоқли ўрин олган: соҳа мутахассиси, билимли, меҳрибон ва муомалали, тўғри йўл кўрсатувчи, ибратли.

«Менинг оилам» категориясида қуйидаги категория ости тушунчалари таҳлили салмоқли ўрин олган: меҳрибон ва аҳил, ҳамфикр.

«Болалик хотирам» категориясида қуйидаги категория ости тушунчалари таҳлили салмоқли ўрин олган: оила давраси, мактаб даври.

«Билимли инсон» формуласи» категориясида қуйидаги категория ости тушунчалари таҳлили салмоқли ўрин олган: дунёқараши кенг ва доно, билимли, ақлли, маданиятли, билимига амал қилиши.

«Билимли инсонларни бирлаштиради» категориясида қуйидаги категория ости тушунчалари таҳлили салмоқли ўрин олган: ақл, билим, илмий баҳс-мунозара, китоб ва маърифат, инсонийлик.

«Билимли инсон учун муҳими» категориясида қуйидаги категория ости тушунчалари таҳлили салмоқли ўрин олган: ўз устида ишлаш, қадрини йўқотмаслик, касбий маҳорат, хурмат.

«Маълумотлар манбаи» категориясида қуйидаги категория ости тушунчалари таҳлили салмоқли ўрин олган: оммавий ахборот воситалари, ижтимоий тармоқлар, оила.

«Ижодкорлик» категориясида қуйидаги категория ости тушунчалари таҳлили салмоқли ўрин олган: яратувчанлик, қобилият, креатив ёндашув.

Амалга оширилган илмий таҳлиллар умумлаштирган ҳолда ўспиринларнинг илмий фаолиятига таъсир этувчи омиллар ва ички, ташқи мотивациларни контент-таҳлили натижаларидан ўспиринларнинг тасаввурларини хулқ-атворий, билиш, ҳиссий компонентларида умумлаштирилди.

Хулқ-атворий компонентда илмий тафаккурли инсон учун камтарлик, меҳрибонлик, оддий ва эркин мулоқот қила оладиган, инсонлар билан дўстона муносабатда бўла оладиган инсоний сифатлари бўлиши таъкидланган. Билиш компонентида илм ва информациялар, мустақил фикр, билимига амал қиладиган, келажакка ҳисса қўша оладиган комил инсонлар илмий инновацион тафаккурли инсонда мужассам бўлиши таъкидланган. Ҳиссий компонентда инсон юрагидаги дард билан ҳамдард яшайдиган инсонлар, инсонларни эзгуликка чақирадиган, баъзан фахрли, баъзан интизомли инсонлар гавдаланган. Ақлий жиҳатдан ривожланган, юксак қобилиятли ва истеъдодли ўспиринлар жамиятнинг илмий ва техник тараққиётини ҳаракатга келтирувчи улкан куч-қувват манбаи бўлиб, улар илм ва фанда мамлакатимиз имкониятларини жаҳон стандартига олиб чиқа олишга ўз ҳиссаларини қўшишлари керак. Мазкур нуқтаи назардан муаммога ёндашиш илмий тафаккурга эга ёшларни тарбиялаш, уларга оқилона кўрсатмалар бериш, таъсир этувчи омилкор воситалар топиш заруратдир.

Олиб борган тадқиқот натижаларидан шу нарса маълум бўлдики, ўспиринлар илмий тафаккурига таъсир этувчи мотивациялар ва уларнинг қарор қабул қилишларига таъсир этувчи бир қанча омиллар устунликка эга эканлигини кузатилган. Контент-таҳлил натижаларидан шундай хулосага қилиш мумкин, ўспиринлар тасаввурида илмий тафаккури кенг инсонлар билимдон ва теран фикрли, яъни жуда кўп илмий манбаларга мурожаат қила оладиган инсон гавдаланган, уларнинг бу даражага етишларида оила аъзолари, устозлари, маълумот олиш манбалари асосий восита эканликлари ва бу воситаларнинг хусусиятлари муҳимдир.

Хулосалар:

- Ўспиринлар илмий имкониятининг табиати ҳамда намоён бўлишига нисбатан назарий билимларни чуқурлаштиришга, шунингдек, инсоннинг замонавий оламга мослашуви, унда ўз

ўрнини топиши, ҳаёт йўлини танлаши борасидаги назарий билимларни чуқурлаштиришга йўналтирилган тадқиқотлар долзарблиги ҳамда буларнинг сонини ўсиб бораётганлиги кўрсатиб берилади.

- Ўспиринлар илмий фаолиятини шаклланишини психологик жиҳатдан ўрганиш, улардаги шахслараро муносабатларни йўлга қўйишда ақлий тафаккур хусусиятларини ўстириш, ўқув жараёнига нисбатан билиш жараёнларини мустаҳкамлаш ва кўникма ҳамда малакаларни шаклланиш хусусиятлари, эмоционал билимдонликни шаклланиши, шахснинг тафаккур хусусиятларига эга бўлган сифатларини мустаҳкамлаш билан боғлиқ муносабатларининг психологик омиллари тадқиқ этилди.

- Ўспиринларнинг илмий потенциалини тадқиқ этиш орқали келгуси касбий фаолиятига қадам қўйишида муҳим сифатларнинг ортишига, атрофдагилар билан салбий муносабатларни олдини олишга, билимларнинг ўсишига ва муваффақиятли билим ҳамда кўникмаларнинг психологик жиҳатдан ривожланишига самарали таъсир қилади.

- Ўспиринлик давридаги илмий тафаккурни тадқиқ қилиш алоҳида аҳамиятга эга, чунки бу даврда йигит ва қизлар олдида уларнинг тафаккуридаги янги сифат тузилмаларини, илмий тафаккурни йўлга солувчи ўзига хос сабабларни бошқарувчи, уларни самарадорлигига таъсир кўрсатувчи башорат қилишнинг ҳамда танлаш, баҳолаш ва қарорлар қабул қилиш механизмларининг янги шакллари яратишни талаб қилувчи кўплаб ҳаётий муаммолар пайдо бўлади.

- Ёшларлар ақлий тараққиётининг шаклланишига таъсир этувчи воситаларни доимий тадқиқ этиш, натижада илмий тафаккурга эга шахсларда конструктив билимларнинг ўсишига, билимдонлигининг ошишига ва соғлом шахс сифатида шаклланишига ёрдам беради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Жадал ривожланаётган иқтисодиёт учун замонавий кадрлар керак. // “Халқ сўзи” газетаси, 2018 йил 25 октябрь.
2. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1980.- 333 с.
3. Бодалев А.А. Личность и общение. –М., Педагогика, 1983. - 265 с.
4. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке // Психологический журнал. - 1996.-Т.12.-№6.- С.3-10.

5. Выготский Л.С. Мышление и речь. Избранные сочинения. Т. 2. - М.: Педагогика, 1982. – 283 с.
6. Каримова В.М., Акромова Ф. Психология. – Тошкент: 2000. -171 б.
7. Тихомиров О.К. Психология мышления. - М.: Академия, 2002.- 287 с.
8. Фарфиева К.А. Оммавий ахборот воситалари таъсирида талабаларда ижтимоий тасаввурлар шаклланишининг ўзига хослиги. Диссертация автореферати. - Тошкент, 2005.
9. Фарфиева К.А. Ўспиринларда илмий тафаккурнинг психологик хусусиятлари // “Замонавий таълим” илмий-амалий оммабоп журнали, 2020. № 8. - Б. 23-30. (19.00.00. № 8).
10. Ғозиев Э.Ғ. Тафаккур психологияси. – Т.:Ўқитувчи. 1990. – 183 б.

O‘ZBEK OILALARIGA AJRALISH VAZIYATIDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK YORDAM KO‘RSATISH IMKONIYATLARI

Ro‘ziqulov Faxriddin Rasulovich

Psixologiy fanlari doktori(DSc), professor
“PROFI UNIVERSITY” Navoiy filiali

Annotatsiya. O‘zbek oilalarida ajralishning ijtimoiy-psixologik asoratlari, oila-nikoh, oilaviy kelishmovchilik, ziddiyatli oilaga psixologik yordam ko‘rsatish imkoniyatlari.

Kalit so‘zlar: oila-hikoh, ajrlish, oila psixologiyasi muammolarini, psixologik metodikalar, psixologik treninglar.

Аннотация. Социально-психологические последствия развода в узбекских семьях, семья-брак, семейные разногласия, возможности оказания психологической помощи конфликтующей семье.

Ключевые слова: семья-брак, развод, проблемы семейной психологии, психологические методики, психологические тренинги.

Abstract. Socio-psychological complications of divorce in Uzbek families, family-marriage, family disagreements, the possibility of providing psychological assistance to a conflicting family.

Keywords: family, divorce, problems of family psychology, psychological techniques, psychological trainings.

Oilaviy ajralishlar millat va hudud tanlamay qolmoqda. Ajralishlarning ko‘payib borishi har qanday jamiyat uchun halokatlidir.

Ajralishlar keskin ko‘payishi va ularning oldini olish choralarini ko‘rish lozim. Bu qator psixologik xizmat tadbirlarini tashkil etishni taqazo etadi. Shu sababli o‘zbeklarning an‘anaviy oilasidagi ajralishlar

bilan zamonaviy oilalardagi ajralishlar o‘rtasida o‘ziga xos tafovutlar mavjudligi kuzatiladi.

Ajralishlarning milliy muhit nuqtayi nazardan minimallashtirish muhim davlat siyosatiga aylanmoqda. Minimallashtirishning mohiyatida ta’lim-tarbiyani o‘stirish, xulqdagi og‘ishlar va jinoyatchilikni kamaytirish, me’yorda hayot kechirish va mehnat faoliyatini amalga oshirishga erishish bilan bog‘liqdir. Oilaviy ajralishlarni oldini olish uchun mahalliy olimlar tomonidan tizimli psixologik tadbirlar olib borish zarurligi kuzatiladi. Oila psixologiyasi doirasida izlanishlar olib borilayotgan bo‘lsa-da, aynan ajralishlarning oldini olishda sa’y-harakatlar samaradorligi past bo‘lmoqda.

O‘zbekistonda oila psixologiyasi tadqiqotlarida tatbiq etilmoqda, ammo miqdori esa anchagina kam. Shunday bo‘lsa-da, ularni tizimlashtirish lozim deb topildi. O‘zbekistondagi oila psixologiyasi muammolarini tadqiq etishda qo‘llanilayotgan metodikalarni tizimlashtirish orqali oila psixologlari uchun uslubiy yo‘nalish taqdim etish imkoniyati ham paydo bo‘ldi. Oila psixologiyasi doirasidagi metodikalarni tizimlashtirishda ikki jihat inobatga olingan, birinchisi, oila psixologiyasi tadqiqotlarida qo‘llanilayotgan metodikalarning moslashtirilgan shakllari, ikkinchisi, mahalliy olimlar tomonidan shakllantirilgan shakllar (1-jadval).

Umumiy holatda barcha tatbiq etilgan metodikalar miqdori ancha kam hisoblanadi. Shunday bo‘lsa-da, oilaviy ajralishlarning sabablari, holati va ularning oldini olish yo‘llarini aniqlash maqsadida keltirib o‘tilgan diagnostika metodikalaridan foydalanish mumkin.

1-jadval

Oilaviy ajralishlar muammosi yuzasidan yechimlar topish maqsadida qo‘llash mumkin bo‘lgan psixologik metodikalarning ro‘yxati

№	Respublikada oila psixologiyasi doirasida tadqiqotlarda qo‘llanilgan metodikalar	O‘zbek olimlari tomonidan oila psixologiyasi muammolarini o‘rganish uchun shakllantirilgan diagnostika vositalari
1.	“Ijtimoiy-psixologik moslashuv so‘rovnomasi” (K. Rodjers, M. Daymond)	“Noto‘liq oiladagi onalarning ijtimoiy tasavvurlari va ijtimoiy munosabatlarini o‘rganish so‘rovnomasi” (IPS, V.M.Karimova, G.Yadgarova)
2.	A.N.Volkova tomonidan taklif etilgan “O‘zaro tushunish, emotsional intilish, o‘zaro hurmat omillarini o‘rganish” metodikasi	Ota-onalar va o‘smirlarning oilaviy qadriyatlar to‘g‘risidagi ijtimoiy-psixologik tasavvurlari so‘rovnomasi (V.M.Karimova, M.Umarov)

3.	V.A.Avanesov tomonidan taqdim etilgan “Nikohdan qoniqqanlik darajasini o‘lchash” metodikasi	Ota-onalarning o‘smir farzandi psixologiyasini bilish testi” (V.M.Karimova, M.Umarov)
4.	“Oiladagi muloqot”. (Yu.E.Aleshina, L.Ya.Gozman, E.M.Dubovskiy),	“Ijtimoiy-psixologik so‘rovnoma” (A.Jabborov, M.Fayziyeva)
5.	“Ota-onalar xulq-atvori o‘smirlar nazarida” testi (Mateychik va Rjichan)	“Ijtimoiy-psixologik so‘rovnoma” (N.A.Sog‘inov, M.Salayeva)
6.	Nikohdan qoniqqanlik va qoniqmaganlik savolnomasi (L.Gozman, O.Alenina)	“Ijtimoiy-psixologik so‘rovnoma (IPS)” (G‘.B.Shoumarov, F.Ro‘ziqulov)
7.	“Ota-onalar munosabati” so‘rovnomasi (E.I.Zaxarova)	“Ijtimoiy-psixologik so‘rovnomasi” (G‘.B.Shoumarov va N.A.Sog‘inov)
8.	“Men va mening bolam” proyektiv testi (G.Filippova)	“Ijtimoiy-psixologik so‘rovnoma” (R.Dushanov)
9.	“Oilaning kinetik rasmi” (OKR) metodikasi (R.F.Belyauskayte)	“Oilaviy ajralishlarning ijtimoiy-psixologik muammolari va oqibatlarini aholash”shkalasi (F.Ro‘ziqulov)
10.	“Oilaviy hayotga munosabat” testi (T.Shrayber)	“Oilaviy ajralishni baholash” shkalasi (F.Ro‘ziqulov)
11.	Ota-onalarning ota-onalik roliga nisbatan ustanovkalari va munosabatlari (E.Shefer)	
12.	Ota-onaning munosabat usullari (A.Ya.Varga, V.V.Stolin)	
13.	Uy. Daraxt. Odam (Dj.Buk)	
14.	Oila rasmi (V.Volf)	

Tadqiqotimizda ajralishlar masalasini o‘rganishga e‘tibor qaratib, uning ayrim jihatlarini aniqlashda baholash vositalariga zarurat tug‘ildi. Bu holatdan chiqish uchun psixologik tadqiqotlardagi o‘lchash xususiyatlaridan kelib chiqib, ajralishlarning sabablarini aniqlashga yo‘naltirilgan mualliflik shkalalarini shakllantirishga erishildi. F.R.Ro‘ziqulovning “Oilaviy ajralishlarning ijtimoiy-psixologik muammolari va oqibatlarini baholash” va “Oilaviy ajralishni baholash” shkalalari tadqiqotda ilk bora tatbiq etilayotgan bo‘lsa-da, kelgusida oila psixologiyasi, xususan, ajralishlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarining monitoringi uchun foydalanishga xizmat qiladi.

Oilaviy ajralishlarni bartaraf etishga e‘tibor qaratiladigan ikkinchi jihat esa oilaviy ajralishlar bilan bog‘liq psixologik maslahat va korreksiya tadbirlarini tashkil etish masalasidir. Mazkur masala yuzasidan bir qator oilaviy ajralishlar sharoitida bir nechta manbalar asosida ajralishlar, oilaviy inqirozlar sharoitida muammolarni oldini

olishga xizmat qiladigan psixologik dasturlar ustida ishlashga to‘g‘ri keldi. Ajralishlar sharoitida yosh oilalarni psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlari hamda oila inqiroz davrida oilalarga psixologik yordam ko‘rsatish dasturlari muhim.

Oilaviy ajralishlarning oldini olishda qo‘l keladigan psixologik tadbirlarning ayrimlarini namuna sifatida keltirishni lozim topdik. Oilaviy ajralishlarning oldini olish uchun trening dasturi mavjud bo‘lib, uning qisqacha mazmuni uslubiy qo‘llanmada keltirilgan⁸⁸.

Psixologik treninglar dasturi kompleks xarakterga ega. Psixologik treninglar quyidagi yo‘nalishlardagi muammolarni barataraf etishga yo‘naltirilgan: oilaviy qadriyatlarni shakllantirish, oilaning xo‘jalik holatini yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish, oilaning ijobiy qiyofasini shakllantirish, baxtli nikoh saboqlari, art-terapiya orqali oilaviy munosabatlarni muvofiqlashtirish, oliy ta‘lim muassasasi talabalarini oilaviy hayotga tayyorlash bilan bog‘liq mashg‘ulotlardan iborat.

Ikkinchi trening yosh oilalar uchun psixologik treningdir. Bunda yosh oilalarda quyidagilarni shakllantirish ko‘zda tutiladi: refleksiv xususiyatlarni rivojlantirish, stresdan xalos bo‘lish, empatiyani rivojlantirish, oilaviy qadriyatlarni aniqlash, oila a‘zolarini hamjihatlashtirish.

Shuningdek, ajralishlarning o‘ziga xos sabablari inqirozli oilalarda kuzatiladi. Navbatdagi dastur inqiroz davrida oilalarga psixologik yordam ko‘rsatishga yo‘naltirilgan: kichik guruhlar sifatida oilalar bilan olib boriladigan psixologik ishning xususiyatlari, oila a‘zolari uchun individual maslahat, zamonaviy oilada nikoh munosabatlari va noto‘liq oilalarga psixologik yordam.

Psixologik maslahat tadbirlari esa ajralishdan oldin, ajralish vaqti va undan keyingi ruhiy jarohatlarni oldini olishning eng samarali usuli hisoblanadi. Shu sababli ham ushbu yo‘nalishdagi tadbirlarning to‘liq tafsiloti va amalga oshirilishi uchun tizimli tadbirlar modeliga zarurat bor. Inqirozli, ajralish va ajralishdan keyingi ruhiy-psixologik holatlar ham aniq psixologik tizimni taqozo etadi. Ajralishni oldini olish borasidagi ilk munosabatlarga va oldingi empirik natijalar xulosalariga tayanib, doktorlik dissertatsiya ishlarimizda o‘zbek oilalaridagi ajralishlarning oldini olishning psixologik modelini shakllantirdik va amaliyotga qo‘zllaganimizda o‘z samarasi berdi.

⁸⁸ Ro‘ziqulov F.R. Ajralishlarni oldini olish va oilaviy qadriyatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan trening mashqlar. Uslubiy qo‘llanma.- “Umida Ziyoy”. Navoiy. 2023. 54 b

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ РУЗ ЗА РУБЕЖОМ

Бахтиёр Одилович Саидов

Доктор философии по психологическим наукам (PhD)

Актуальность проблемы трудовых мигрантов РУз за рубежом обусловлена следующими:

- незнанием или весьма слабым знанием языка народов, где мигрант работает;
- незнанием страны, истории, обычаев и традиции, коренного народа страны миграции;
- средний и нередко ниже среднего уровень профессиональной квалификации мигрантов;
- недостаточный, невысокий, соответствующий квалификации уровень заработной платы;
- половина иногда и более суммы заработной платы расходуется мигрантом на проживание и питание;
- в подавляющем большинстве случаев условия на месте проживания мигрантов не соответствуют санитарно-гигиеническим требованиям;
- для большинства мигрантов требуется определённый период для адаптации к климатическим условиям и питанию;
- длительный период разлуки с членами семьи психофизиологически негативно влияет на психоэмоциональное состояние мигрантов;
- у подавляющего большинства мигрантов нет медицинской страховки, что ставит их в достаточно затруднительное положение при обострении хронических болезней или простудных заболеваниях;
- не всегда и не у всех мигрантов имеется телефонная связь с членами семьи, а у некоторых нет связи вообще из-за отдалённости места работы и проживания, а также отсутствие антенн в местах проживания мигрантов;
- однообразие пищи, к тому же непривычный для мигрантов Узбекистана;
- грубым отношением работодателей к мигрантам, недоплата труда мигрантов, грубое нарушение прав мигрантов со стороны работодателей;
- разные формы насилия по отношению к мигрантам со стороны работодателей.

Помимо вышеуказанных опасность представляет для трудовых мигрантов особо усиливающиеся в ряде стран (Российская Федерация, США, Великобритания, Израиль, Германия, Франция и другие) радикализм, шовинизм, национализм и некоторые другие, которые в форме забастовок, шествий, митингов, преследований и вербовок на войну, физических насилий, психологических издевательств, вплоть до разных видов преступлений.

В основе большей части данных движений в развитых странах лежит безработица и критически низкие показатели рождаемости, угрожающие в перспективе к уменьшению данных народов, как в своей стране, так и в мире.

Обеспокоенность своим будущим этих народов можно понять, но формы выражения и принимаемые ими меры являются неадекватными, лишенными как научного подхода, так и учета прав человека.

Над этой проблемой должны хорошо подумать соответствующие министерства и ведомства, Парламенты, Партии и прежде всего учёные этих стран, а не безграмотная по данным вопросам определенная часть молодёжи, которая более склонна к разрушению, чем созиданию, к потере очень ценного - мира и дружбы между народами, чем сохранению и укреплению мира на земле, обнищанию, а не обогащению психогенетики своего народа, склонная к сокращению, а не удлинению продолжительности жизни, склонная к ослаблению, а не укреплению психосоматического здоровья как своего так и других народов мира.

Любые социальные, социально-психологические и социально-экономические проблемы в мире требуют научного подхода, а не решение эмоциями отдельных лиц, какой бы статус они не имели. Интересы жизни и здоровья людей должны быть превыше всего независимо из какой они страны.

Предупреждение этих проблем, вооружению необходимым знаниям и навыками смягчающие, эти проблемы как страны мигрантов, так и страны их принимающих, созданию более комфортных условий для трудовых мигрантов, а также поэтапной сменой низко и среднеквалифицированных специалистов на высококвалифицированных и частично на хорошо подготовленных среднеквалифицированных специалистов, к тому же минимум со знанием языка для элементарного общения.

К проблеме миграции, их уровню квалификации и особенно индивидуально-психологических качеств личности нужно подходить особенно ответственно, поскольку от их уровня

культуры личности и профессиональных качеств будет зависеть социально-психологический образ народа Узбекистана.

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АВТОНОМИИ СТУДЕНТОВ: ЗАДАЧИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ ВУЗА

Рахманова Диляра Рустемовна

Негосударственное высшее образовательное учреждение
“Profi University”, Узбекистан

Аннотация. В статье рассмотрено влияние семьи на стрессоустойчивость и психологическую автономию студентов в условиях системы современного высшего образования Узбекистана. На основе мультискринингового исследования в трёх университетах выявлены высокие уровни стресса и тревожности, случаи самоповреждающего поведения и наличие суицидальных мыслей. Подчёркнуто значение родительской сепарации и семейного фактора в адаптации студентов. Особое внимание уделено молодым мамам-студенткам и необходимости создания в вузах комнат матери и ребёнка как элемента инклюзивной инфраструктуры. Предложены рекомендации для психологической службы вуза и перспективные направления совместных проектов «вуз–семья».

Ключевые слова: студенты; стресс; тревожность; семья; сепарация; психологическая служба; автономия; профилактика; инклюзия.

Abstract. The article examines the role of the family in shaping students' stress resilience and psychological autonomy in higher education in Uzbekistan. A multi-screening study in three universities revealed high levels of stress and anxiety, self-harm cases, and suicidal ideation. The importance of parental separation and family factors in students' adaptation is highlighted. Special attention is given to student mothers and the need for mother-and-child rooms as part of inclusive infrastructure. Recommendations for university psychological services and perspectives for university–family partnership programs are proposed.

Keywords: students; stress; anxiety; family; separation; psychological service; autonomy; prevention; inclusion.

Современное высшее образование в Узбекистане развивается в условиях интенсивных реформ и глобальных изменений [1,2]. Наряду с ростом академических требований наблюдается

значительное усиление психоэмоциональной нагрузки на студентов.

Как показали результаты проведённых исследований, в студенческой среде фиксируются такие показатели, как высокий уровень стресса и тревожности, а также проявления самоповреждающего поведения и суицидальных тенденций.

Рост когнитивных и эмоциональных нагрузок на студентов способствовал высокому уровню тревожности (42%), четко выраженному стрессу (38%), самоповреждающему поведению (12%) и суицидальным мыслям (6%). Анализ данных показателей приводит к мнению, что психоэмоциональное благополучие студенческой молодёжи является одним из наиболее уязвимых звеньев в системе высшего образования.

Сложившееся положение в психологической службе вуза свидетельствует о необходимости комплексного подхода к психологическому сопровождению студенческой молодёжи. Становится очевидным, что вузовская среда не является единственным фактором, определяющим психологическое благополучие студентов. В этом плане существенную роль играет семья, в которой закладываются основы стрессоустойчивости, эмоциональной регуляции и способности к автономии. Именно поэтому проблема взаимодействия вуза и семьи выходит на первый план.

Как подчеркивается в психологических концепциях (А. Фрейд, М. Малер, М. Боуэн) [3–6], успешная сепарация от родителей и поддерживающая семейная среда формируют стрессоустойчивость, уверенность в себе и способность к автономии. В студенческом возрасте эти процессы приобретают особую значимость: молодой человек сталкивается с новыми требованиями, социальной неопределённостью и необходимостью самостоятельных решений. Недостаток поддержки либо, напротив, гиперопека родителей ведут к тревожности, дезадаптации и снижению учебной мотивации.

Мультискрининговое исследование, проведённое в трёх вузах Узбекистана – Узбекском государственном университете международных языков (УзГУМЯ), Ташкентской медицинской академии (ТМА) (ныне – Ташкентский государственный медицинский университет), Негосударственном высшем образовательном учреждении (Profi University) показало следующее. Выявлены высокий уровень стресса у студентов, выраженные показатели тревожности, случаи самоповреждающего поведения, наличие у части респондентов суицидальных мыслей, а также трудности адаптации и сниженная учебная мотивация у

значительного числа доли студентов. Эти результаты показывают, что психоэмоциональное состояние студентов требует особого внимания и не может рассматриваться без учёта семейного контекста.

Следует отметить, что семья выступает фундаментальным фактором, определяющим личностное и психологическое развитие. Поддерживающая семейная среда способствует формированию стрессоустойчивости и автономии, в то время как гиперопека, эмоциональная холодность или конфликты в семье повышают риски тревожности и дезадаптации. Важным кризисом студенческого возраста является родительская сепарация – процесс отделения от семьи, становления самостоятельности и личной ответственности. Несформированная сепарация проявляется в зависимости от родителей, трудностей принятия решений и низкой уверенности в себе, что напрямую связано с рисками снижения учебной мотивации и психологического благополучия.

Особого внимания требует группа молодых мам-студенток. В практике вузов наблюдаются ситуации, когда студентка вынуждена приходить на занятия вместе с ребёнком и собственной матерью, которая временно берёт заботу на себя. Отсутствие инфраструктурной поддержки создаёт дополнительный стресс, мешает учебному процессу и повышает риск социальной изоляции. В связи с этим целесообразно предусмотреть в вузах комнаты матери и ребёнка, что будет способствовать совмещению учёбы и материнства, снижению тревожности и укреплению партнёрства семьи и вуза.

Как показал проведённый анализ, ключевыми показателями высокого стресса среди студентов выступают такие факторы, как смерть близких людей (20,1% случаев высокого стресса), прокрастинация (11,1%), учебная нагрузка (12,1%), здоровье близких (11,7%) и финансовые трудности (10,7%) (табл. 1). Эти обстоятельства оказывают значительное влияние на эмоциональное состояние студентов, снижая концентрацию их внимания, мотивацию и академическую результативность.

Таблица 1

**Относительная значимость факторов стресса среди
студентов вузов Узбекистана**

Ранг	Фактор	Средний балл	Степень <u>откл-я</u>	Высокий стресс
1	Прокрастинация	1,58	1,38	11,1
2	Финансы	1,56	1,44	10,7
3	Карьера	1,5	1,46	10,4

4	Учёба	1,45	1,47	12,1
5	Здоровье близких людей	1,37	1,45	11,7
6	Смерть близких людей	1,22	1,63	20,1

Особое внимание привлекает фактор «здоровье близких людей», означающий, что благополучие семьи является одной из важнейших составляющих эмоционального спокойствия студентов. Забота о здоровье и безопасности членов семьи выступает для молодёжи не только моральным, но и психологическим ориентиром, от которого зависит их способность справляться с учебной нагрузкой и стрессовыми ситуациями.

Между тем такие психоэмоциональные состояния студентов, как депрессия, стресс и нарушения сна, выявленные в исследовании, имеют двойной эффект. Они не только негативно влияют на успеваемость (депрессия — 14,1%, стресс — 8,7%, нарушения сна — 12,4%), но и в ряде случаев ставят под угрозу само продолжение обучения (депрессия — 4,4%, стресс — 5,4%, нарушения сна — 4,4%; тревожность — 2,0%) (табл. 2). Таким образом, можно выделить два уровня риска: с одной стороны, снижение академической успешности в результате психоэмоционального напряжения, а с другой — реальная угроза дезадаптации и отчисления, что требует активного вмешательства со стороны вузовской психологической службы.

Таблица 2

Оценка влияния отдельных источников психологических проблем на учебу в вузе в течение последних 12 месяцев

№	Проблема	Не было такого	Было, но не повлияло на учебу	Было и негативно повлияло на успеваемость	Было и поставило под угрозу продолжение обучения
1	Нападение (физическое)	89,3	6	2,7	0,3
2	Нападение, домогательство (сексуальное)	93	5,4	0,7	1
3	Домашнее насилие	91,9	5,7	1,3	1
4	Тревожность	68,8	21,5	7,7	2
5	Депрессия	52,7	28,5	14,1	4,4
6	Стресс	61,4	24,5	8,7	5,4
7	Нарушение сна	29,9	53,4	12,4	4,4

Согласно полученным результатам, академическая успешность и психологическое благополучие студентов напрямую связаны не только с учебной средой, но и с состоянием семейного окружения. Следовательно, программы психологического сопровождения в вузе должны учитывать семейный контекст, вовлекать родителей и близких в профилактические и поддерживающие мероприятия, а также развивать проекты «вуз–семья», направленные на формирование устойчивости и автономии студенческой молодёжи.

Выявленные проблемы невозможно решить исключительно усилиями вузовской психологической службы. Требуется современный интегративный подход, основанный на взаимодействии вуза и семьи, где вуз обеспечивает мониторинг состояния студентов, профилактику и консультативную помощь, а семья служит источником базовой психологической устойчивости и эмоциональной поддержки. Совместные действия позволяют снизить риски тревожности, деструктивного поведения и повысить адаптационный потенциал студентов. В этом контексте психологическая служба должна проводить системный мониторинг уровня стресса, тревожности и аутоагрессивного поведения, организовывать психопросвещение студентов и родителей через семинары и консультации, разрабатывать профилактические программы, включающие тренинги стрессоустойчивости, развитие навыков саморегуляции и формирование автономии, а также оказывать кризисную помощь студентам с рисками самоповреждения и суицида. Важным направлением становится

создание совместных проектов «вуз–семья», укрепляющих партнёрство в поддержке молодёжи.

Таким образом, результаты исследования свидетельствуют о необходимости комплексного подхода к психологическому сопровождению студенческой молодёжи, основанного на интеграции усилий университета и семьи. Психологическая служба вуза должна не только работать со студентами, но и активно вовлекать семьи в образовательный процесс, развивать социальную инфраструктуру и формировать программы поддержки. Перспективы дальнейших исследований и практики связаны с разработкой и внедрением долгосрочных проектов «вуз–семья», которые могут способствовать развитию инклюзивной и поддерживающей образовательной среды.

Список литературы:

1. Шаумаров Г.Б. Семейная психология. – Ташкент: Изд-во Ташкентского государственного университета, 2000. – 215 с.
2. Шаумаров Г.Б. Психологические проблемы семьи и брака // *Материалы международной научно-практической конференции по психологии семьи*. – Москва: ИКП РАО, 2019. – С. 112–118.
3. Bowen M. Family Therapy in Clinical Practice. – New York: Jason Aronson, 1978.
4. Freud A. The Ego and the Mechanisms of Defence. – London: Hogarth Press, 1936.
5. Mahler M., Pine F., Bergman A. The Psychological Birth of the Human Infant. – New York: Basic Books, 1975.
6. Eisenberg D., Hunt J., Speer N. Mental Health in American Colleges and Universities // *Journal of Nervous and Mental Disease*. 2013. – №201(1). – P.60–67.

ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В РЕШЕНИИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ СЕМЬИ

Левкина М.Ф.

декан факультета дошкольного и начального образования,
старший преподаватель, Profi University

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные социально-психологические проблемы современной узбекской семьи в условиях социокультурной трансформации. Обосновывается эффективность деятельностного подхода как методологической основы анализа и практического решения этих проблем. В качестве практических рекомендаций предлагаются меры по гармонизации

семейных отношений через организацию конструктивной совместной деятельности.

Ключевые слова: деятельностный подход, узбекская семья, социально-психологические проблемы, менталитет, реформы в Узбекистане, ота-она, махалля, совместная деятельность.

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy-madaniy transformatsiya sharoitida zamonaviy o‘zbek oilasining dolzarb ijtimoiy-psixologik muammolari ko‘rib chiqiladi. Ushbu muammolarni tahlil qilish va amaliy yechishning metodologik asosi sifatida faoliyat yondashuvining samaradorligi asoslanadi. Amaliy tavsiyalar sifatida konstruktiv birgalikdagi faoliyatni tashkil etish orqali oilaviy munosabatlarni uyg‘unlashtirish choralari taklif etiladi.

Tayanch so‘zlar: faoliyatga asoslangan yondashuv, o‘zbek oilasi, ijtimoiy-psixologik muammolar, mentalitet, O‘zbekistondagi islohotlar, ota-ona, mahalla, birgalikdagi faoliyat.

Abstract. The article examines the current social and psychological problems of the modern Uzbek family in the context of sociocultural transformation. The effectiveness of the activity approach as a methodological basis for analyzing and practically solving these problems is substantiated. As practical recommendations, measures to harmonize family relations through the organization of constructive joint activities are proposed.

Key words: activity-based approach, Uzbek family, social and psychological problems, mentality, reforms in Uzbekistan, ota-ona, mahalla, joint activities.

Современная узбекская семья находится на пересечении традиций и процессов модернизации. Урбанизация, миграция и цифровизация оказывают значительное влияние на уклад семейной жизни, порождая социально-психологические проблемы: межпоколенческий разрыв, трансформацию гендерных ролей, рост внутрисемейных конфликтов. В то же время в Узбекистане реализуются масштабные реформы, направленные на поддержку семьи, развитие махалли и укрепление духовных ценностей.⁸⁹

В этих условиях возрастает необходимость научно обоснованных подходов, позволяющих учитывать как национальную специфику, так и вызовы глобализации. Одним из таких подходов является деятельностный, рассматривающий семью как динамическую систему совместной деятельности её членов.

⁸⁹ Убайдуллаева Рано Ахатовна Семья в Узбекистане: традиции и современные тенденции // Мониторинг. 2005. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/semya-v-uzbekistane-traditsii-i-sovremennye-tendentsii> (дата обращения: 22.09.2025).

Методологической базой является деятельностный подход, разработанный Л.С. Выготским, А.Н. Леонтьевым и С.Л. Рубинштейном и развиваемый в современных исследованиях психологии и педагогики. Его ключевая идея заключается в том, что развитие личности и устойчивость социальных общностей определяются характером и содержанием деятельности.⁹⁰

Исторически узбекская семья базировалась на трех ключевых основаниях:

1. Культ семьи и почитание старших (ота-она) — иерархичность и уважение к родителям.

2. Коллективизм и взаимопомощь (хашар) — устойчивые формы поддержки родственников и соседей.

3. Трудовое воспитание — включение детей в посильную деятельность, формирующую ответственность.⁹¹

Сегодня эти традиции сталкиваются с вызовами индивидуализации, экономической мобильности и миграции, что приводит к ослаблению привычных форм совместной деятельности.

Проанализировав проблему через совместную деятельность, мы пришли к следующим проблемам:

Расширяется межпоколенческий разрыв. Происходит утрата общих сфер деятельности (земледелие, ремесло) снижает ценность межпоколенческого взаимодействия. Цифровые практики молодежи усиливают дистанцию в ценностных ориентациях.

Углубляется трансформация гендерных ролей. Усилившийся рост образовательного и профессионального статуса женщин требует новых моделей распределения семейных обязанностей.⁹²

Отдельной серьезной проблемой является влияние трудовой миграции. Длительное отсутствие родителей дезорганизует семейную систему деятельности, увеличивая нагрузку на одного из членов семьи.⁹³

Государственные инициативы последних лет (например, Год поддержки молодежи и укрепления здоровья населения; Год человека, его интересов и махалли) направлены на укрепление

⁹⁰ Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн.- 3-е изд.- М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - Кн.2: Психология образования. 608с

⁹¹ Эрийгитова Л. А. Семейные традиции узбеков: семья как объект исследования // Россия и мусульманский мир. 2019. №3 (313). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/semeynye-traditsii-uzbekov-semya-kak-obekt-issledovaniya> (дата обращения: 22.09.2025).

⁹² United Nations Population Fund (UNFPA). Family and Gender Roles in Central Asia. — New York, 2020.

⁹³ Рязанцев С. В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия и подходы к регулированию. М.: Формула права, 2007. 576 с.

института семьи через развитие социального партнерства и инфраструктуры поддержки.⁹⁴

Для решения вышеперечисленных проблем нужно опираться на научно-практические методы на основе деятельностного подхода:

1. **Обогащение межпоколенческого диалога.** Создание в махаллях проектов типа «Семейная школа ремесла» (передача опыта от старших), «Цифровой мост поколений» (передача цифровых компетенций от молодежи).

2. **Формирование моделей гендерного партнерства.** Внедрение образовательных программ для молодых семей, включающих тренинги по совместной организации быта и воспитания детей.

3. **Поддержка семей мигрантов.** Организация клубов взаимопомощи при махаллях с привлечением психологов и педагогов, проведение творческих и спортивных мероприятий для детей.

4. **Государственно-общественное партнерство.** Расширение грантовой поддержки ННО, реализующих программы семейной совместной деятельности (семейные клубы, туристические слеты, конкурсы проектов).

Деятельностный подход позволяет рассматривать узбекскую семью как систему, в которой гармония достигается через организацию конструктивной совместной деятельности. Такой подход соединяет традиционные ценности — уважение к старшим, коллективизм, трудолюбие — с требованиями современности.

Перспективы дальнейших исследований связаны с эмпирической оценкой эффективности реализуемых программ, анализом их влияния на снижение конфликтности, укрепление семейных связей и повышение уровня социальной устойчивости.

AXBOROT ASRIDA OILAVIY MUAMMOLAR VA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIYASI

A.A. Urazimbetova

Profi University, dotsent v.b, PhD

N.A. Kaipova

Profi University talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot asrida oilaviy muammolarning kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar psixologiyasiga ta’siri tahlil qilingan. Oilaviy nizolar, ota-onalarning bandligi, axborot texnologiyalarining haddan tashqari qo‘llanilishi kabi omillar o‘quvchilarning psixologik rivojlanishi va ta’limdagi muvaffaqiyatlariga

⁹⁴ Указ Президента Республики Узбекистан, от 03.02.2021 г. № УП-6155 О Государственной программе по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 — 2021 годах в «Год поддержки молодежи и укрепления здоровья населения»

qanday ta’sir ko’rsatishi yoritilgan. Shuningdek, oila, maktab va psixolog hamkorligining ahamiyati ilmiy asosda ko’rsatib berilgan.

Kalit so’zlar: Oila, kichik maktab yoshi, psixologiya, axborot texnologiyalari, ijtimoiy muammolar, tarbiya, o’quvchi shaxsi.

Аннотация. В статье анализируется влияние семейных проблем на психологию учащихся начальной школы в информационную эпоху. Показывается, как такие факторы, как семейные конфликты, занятость родителей и чрезмерное использование информационных технологий, влияют на психологическое развитие и успеваемость учащихся. Также показана важность научно обоснованного взаимодействия семьи, школы и психолога.

Ключевые слова: Семья, младший школьный возраст, психология, информационные технологии, социальные проблемы, воспитание, личность ученика.

Abstract. This article analyzes the impact of family problems on the psychology of primary school students in the information age. It highlights how factors such as family conflicts, parental employment, and excessive use of information technologies affect the psychological development and educational success of students. It also demonstrates the importance of cooperation between family, school, and psychologist on a scientific basis.

Keywords: Family, primary school age, psychology, information technology, social problems, upbringing, student personality.

Jahon miqyosida globallashuv va axborot asrida oila institutining barqarorligi turli xil ijtimoiy-psixologik muammolarga duch kelmoqda. Oiladagi muhit bevosita kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning ta’lim jarayoniga, ularning psixologik holati va shaxsiy rivojlanishiga ta’sir etadi. Ota-onalarning bandligi, migratsiya jarayonlari, ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, shuningdek, internet va axborot texnologiyalarining haddan tashqari qo’llanilishi oilaviy munosabatlarda muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari shaxs sifatida endigina shakllanib borayotgan davrda bo’lib, ular oilaviy muhitdagi ijobiy yoki salbiy omillarga tez ta’sirchan bo’ladilar. Oilaviy muammolar tufayli bolalarda quyidagi psixologik xususiyatlar kuzatiladi:

- O’qishga bo’lgan qiziqishning pasayishi;
- Diqqat va xotiraning susayishi;
- Emotsional beqarorlik (jahldorlik, qo’rquv, ishonchsizlik);
- Ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar.

Shuningdek, axborot texnologiyalarining haddan tashqari qo’llanilishi o’quvchilarning real hayotdagi muloqotini cheklaydi. Bolalar ko’proq virtual muhitga berilib ketishi natijasida ularning ijtimoiy ko’nikmalari sustlashadi, ota-onalar bilan muloqot darajasi kamayadi. Natijada kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning psixologik rivojlanishida turli muammolar yuzaga chiqadi.

O‘quvchilarning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta‘minlashda oila, maktab va psixologning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligini oshirish, ularga bolalar psixologiyasi xususida tushuntirishlar berish, o‘qituvchilar tomonidan esa oila bilan muntazam aloqada bo‘lish – ta‘lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, axborot asrida oilaviy muammolar kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning psixologiyasiga bevosita ta‘sir etadi. Ularning o‘qishga bo‘lgan munosabati, hissiyati va ijtimoiy ko‘nikmalari oiladagi muhitga chambarchas bog‘liqdir. Shuning uchun ham ta‘lim jarayonida nafaqat o‘quvchi, balki oila bilan ishlash, psixologik maslahatlar berish va oilada sog‘lom muhitni ta‘minlash pedagogik faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2018.
2. To‘raqulov H. Pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. G‘ofurova D. Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2020.
4. Abdullaev, R., Zakhidova, M., Urazimbetova, A., Giasova, Z., Begmatova, D., & Suvonova, O. (2023, April). Surface ionization of CsCl molecules in the learning process. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 383, p. 04070).
5. Aygul Urazimbetova // Инновационные подходы к развитию навыков самостоятельного мышления у учащихся начальных классов// <https://inscience.uz/index.php/socinov/issue/view/126>

OILA - BOLADA ETNIK IDENTIKLIKNI SHAKLLANTIRISHNING OMILI SIFATIDA

Nasimdjanova Maxsuma Majidovna

O‘zXIA Din psixologiyasi va pedagogika kafedrasida dotsenti v.b.
(PhD)

Annotatsiya. Maqolada etnik identiklik masalasi tahlil etiladi. Oila bolada etnik identiklikni shakllantirishning asosiy instituti sifatida bolada o‘z etnik guruhiga mansublikni shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatadi. Chunki bola taqlid va tarbiya asosida o‘z xalqining urf-odat normalarini oilada o‘zlashtiradi.

Kalit so‘zlar: identiklik, millat, xalq o‘yinlari, milliy til, urf-odat.

Abstract. The article analyzes the problem of ethnic identity. The family, as the main institution for the formation of the child’s ethnic identity, influences the formation of his belonging to his ethnic group.

Since the child, relying on imitation and upbringing learns the norms and customs of his people in the family.

Key words: identity, nation, folk games, national language, customs.

Etnik xulq-atvorning o‘ziga xos xususiyatlarini malakali o‘rganishga, bolaning sotsializatsiyasi asosidagi etnik stereotiplarni bilmasdan turib, yosh avlodni tarbiyalashning adekvat strategiyasini shakllantirish mumkin emasligi psixolog olimlar tomonidan ta’kidlanib bormoqda. Ma’lumki, xulq-atvor stereotiplari, etnik xarakter xususiyatlari muayyan etnik guruhning butun tarixi davomida shakllanadi. Etnograflar etnopsixologik xususiyatlarning shakllanishida hal qiluvchi omil sifatida madaniy muhitning ta’sirini ta’kidlaydilar. Bu oilaviy tarbiyaning etnik an’alarining ahamiyatini aniq ko‘rsatib turibdi, chunki oila nafaqat bola shaxsini ijtimoiylashtirishning birinchi omillaridan biri, balki ma’lum bir etnik guruhning madaniy va tarixiy merosini saqlaydigan muhitdir.

Millionlab odamlar uchun etnik identiklik o‘z-o‘zidan ravshan bo‘lib, aks ettirilmaydi, ular orqali ular o‘zlarini bilishadi va buning natijasida ular o‘zlariga javob berishlari mumkin: “Men kimman va kim bilanman?”. Etnik kelib chiqishi tug‘ilganda, bolaning “ona” tilida gapirish qobiliyati va o‘sib borayotgan shaxs o‘zini topadigan va umume’tirof etilgan xatti-harakatlar standartlarini shakllantiradigan madaniy muhitda “beriladi”. Shunday qilib, etnik o‘ziga xoslik o‘z-o‘zidan shakllanadi, shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida, shu bilan birga, ma’lum bir etnik jamoaga mansublikni anglash inson ijtimoiy tabiatining birinchi ko‘rinishlaridan biriga aylanadi [1]. “Identifikatsiya” atamasi birinchi marta Z. Freyd tomonidan ma’lum bir ideal model haqidagi g‘oyalariga muvofiq shaxsning boshqa shaxs yoki guruh bilan o‘zini hissiy identifikatsiyalash jarayoni va natijasini bildirish uchun qo‘llangan. Ijtimoiy-psixologik, so‘ngra sotsiologik adabiyotlarda bu atama kengroq ma’noga ega bo‘ldi, bu yerda identifikatsiya shaxsni ijtimoiylashtirish mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi, bu orqali normalar, ideallar, qadriyatlar, rollar va shaxs tegishli bo‘lgan ijtimoiy guruhlar vakillarining axloqiy fazilatlari o‘zlashtiriladi. Etnik o‘ziga xoslikka kelsak, ko‘pchilik etnopsixologlarning fikriga ko‘ra, bu “o‘zini ma’lum bir etnik guruh vakili sifatida anglash, shaxsning bir etnik jamoa bilan o‘zligini va boshqalardan ajralish tajribasi” [2].

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, etnik o‘ziga xoslik birinchi marta 3-4 yoshda paydo bo‘ladi va etnik guruhlar vakillarining antropologik xususiyatlarini farqlashga asoslanadi. Bosqichma-bosqich bolaning etnik xususiyatlarni idrok etish, tasvirlash va izohlash qobiliyati

oshib boradi, ular yangi elementlarni o‘z ichiga oladi: umumiy ajdodlar, umumiy tarixiy taqdir, din [4].

Va nihoyat, Tulegenova A.G. identiklik o‘z etnik guruhining barcha boshqalardan ongli ravishda farqlanishi sifatida erta o‘smirlik davrida namoyon bo‘ladi. Binobarin, etnik o‘ziga xoslik bir necha bosqichlardan o‘tadi va etnopsixologlar ta’kidlaganidek, uning shakllanish ketma-ketligi bolaning asta-sekin sotsializatsiya jarayoni bilan belgilanadi. Psixologiyada qabul qilingan shaxsning etnik o‘ziga xosligi shakllanishining asosiy bosqichlarini ko‘rib chiqaylik. Qoida tariqasida, ular shaxsning rivojlanish bosqichlari bilan bog‘liq. Etnik o‘ziga xoslikning rivojlanish bosqichlari tasnifini birinchilardan bo‘lib shveytsariyalik olim J.Piaje taklif qilgan. Olim ushbu shaxsiy xususiyatning rivojlanishini Vatan tushunchasi bilan bog‘liq kognitiv modellarni yaratish deb hisobladi. Shu bilan birga, etnik tuyg‘ular, J. Piajening fikriga ko‘ra, etnik hodisalar haqidagi bilimlarga o‘ziga xos javob sifatida harakat qilgan. “Vatan” va “boshqa mamlakatlar” kognitiv obrazlarining o‘zaro bog‘liqligiga asoslanib, Piaje bolaning etnik o‘ziga xosligini shakllantirishning uch bosqichini belgilaydi:

1) 6-7 yosh. Bu yoshda bola o‘z millati haqida birinchi - parcha-parcha va tizimsiz bilimlarni oladi. U uchun eng muhimi mamlakat yoki etnik guruh emas, balki oila va yaqin ijtimoiy muhitdir;

2) 8-9 yoshda bola o‘zini etnik guruhi bilan aniq tanishtiradi, identifikatsiya qilish uchun asoslarni - ota-onasining millati, yashash joyi, ona tilini ko‘rsatadi;

3) erta o‘smirlik davrida (10-11 yosh) etnik o‘ziga xoslik to‘liq shakllanadi, chunki turli xalqlarning xususiyatlari bola tarixning o‘ziga xosligini, an’anaviy kundalik madaniyatning o‘ziga xosligini qayd etadi.

Bu bosqichlar bevosita psixik rivojlanish va etnik o‘z-o‘zini anglashning shakllanish davrlari bilan bog‘liqligi umumiy qabul qilingan. I.A. Snejkova [3] etnik o‘zini o‘zi anglashning rivojlanishining uchta asosiy bosqichini belgilaydi. Dastlabki bosqich maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshiga to‘g‘ri keladi. Bu bosqichda oila etnomadaniy ma’lumotlarni uzatishda katta rol o‘ynaydi. Bolalar hali o‘zlarining etnik o‘ziga xosligini aniq bilishmaydi va etnik bilimlari zaif. Biroq, ta’lim faoliyatining etnik tarkibiy qismining tug‘ilishi aynan shu yosh davri hisoblanadi. Xalq o‘yinlari, ertak va rivoyatlar etnik dunyo modelini va bu dunyoga mansub bo‘lgan o‘z shaxsi obrazini tashkil qiladi. Etnik o‘zini o‘zi anglash rivojlanishining ikkinchi bosqichi o‘smirlik davrini qamrab oladi va o‘z etnik guruhiga ongli munosabat bilan tavsiflanadi. Etnik o‘z-o‘zini identifikatsiya qilishning shakllanishi “Men o‘z xalqim bilan birman” tamoyiliga asoslanadi. O‘quv jarayoniga umumiy ta’lim xususiyatlari bilan bir qatorda tegishli fanlarning etnik madaniy mazmuni ham kiritiladi. Milliy til, milliy adabiyot va san’at, o‘z xalqi va

ona yurt tarixi, xalq amaliy san’ati, urf-odatlar, an’analar va marosimlari, din va e’tiqod – bu ta’lim jarayonining etnik mazmunini tashkil etuvchi tarkibiy qismlarning qisqacha ro‘yxati.

Etnik o‘zini o‘zi anglash shakllanishining uchinchi bosqichi erta o‘smirlik davriga to‘g‘ri keladi. Bu yoshda yigit-qizlar o‘z etnik o‘ziga xosligini anglab yetadi, millatni tanlash motivlari mustahkamlanadi. Ushbu yoshdagi yoshlarning etnik o‘zini o‘zi anglashining shakllanishiga eng katta ta’sir etnik o‘ziga xoslikni rivojlantirishga qaratilgan ta’lim jarayonidir. Bu davrda “Men o‘z xalqim vakiliman” tamoyili asosida etnik o‘z-o‘zini anglash shakllanadi. Xalq hunarmandchiligini, folklor an’analarini o‘rganish va amaliy rivojlantirish, folklor bayramlarini tashkil etish, xalq bayramlari va marosimlarini o‘tkazish shaxsning o‘ziga ma’lum bir etnik guruh subyekti va rus va jahon madaniyati vakili sifatida qiziqishini rivojlantiradi.

Shunday qilib, oilalarda bolalarni tarbiyalashda an’anaviy madaniy va axloqiy qadriyatlarni qurish bolaning shaxsiy salohiyatini rivojlantirish va uning etnik o‘ziga xosligini shakllantirish uchun muhit bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ачкасов В.А. Этническая идентичность в ситуациях общественного выбора [Текст] / В. А. Ачкасов // Журнал социологии и социальной антропологии. Вып. 1. – 1999. – Т.
2. Платонов Ю.П. Этническая психология / Ю. П. Платонов. – СПб: Речь, 2001. – 320с., с.112
3. Снежкова И.А. Формирование этнических представлений украинских и русских школьников [Текст] / И. А. Снежкова // Социологические исследования. - 2004. - № 11. - С. 83-89.
4. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2009.– 368 с.

OILA-TURMUSH MUNOSABATLARI HAQIDAGI QARASHLAR VA OILA-TURMUSH SOHASIDAGI JINOYATLARDAN JABRLANGAN SHAXSLARNING VIKTIMOLOGIK TAVSIFI

Ubaydullayev Sherzod Muzaffarovich

O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus-
kasbiy fanlar kafedrasida katta o‘qituvchisi, mayor

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilada xotin qizlarga nisbatan oila-turmush munosabatlari haqidagi qarashlar va oila-turmush sohasidagi jinoyatlardan jabrlangan shaxslarning viktimologik tavsifi berilgan.

Kalit so‘zlar: tazyiq, zo‘ravonlik, oila, xotin qizlar, ayollar, qonunchilik, psixologik, viktimologik, jayuiranuvchi, profilaktika, yordam.

Аннотация. В статье представлены взгляды на семейные отношения с женщинами и виктимологическая характеристика жертв преступлений в семье.

Ключевые слова: насилие, семья, женщины, законодательство, психологическая, виктимологическая, правозащитная деятельность, профилактика, помощь.

Abstract. The article presents views on family relations with women and victimological characteristics of victims of crimes in the family.

Keywords: violence, family, women, legislation, psychological, victimological, human rights activities, prevention, assistance.

Ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy munosabatlar jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ob‘ektiv va sub‘ektiv omillar shaxsni huquqbuzarliklardan jabrlanishiga olib kelishi hamda ushbu omillar «shaxsda viktimlikni» keltirib chiqarishi mumkinligi⁹⁵ to‘g‘risidagi turli xil mazmundagi munozaralar ilgari surilgan.

Oila shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ma‘naviy va ahloqiy tarbiyalash, shaxslar bilan bo‘ladigan ijtimoiy munosabatlar jarayonida o‘zini tutish kabi insoniy xususiyatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Agar oila a‘zolari inoq bo‘lsa, bir-birini tushunsa, hurmat qilsa, ushbu oiladan barkamol insonlar yetishib chiqadi. Har qaysi jamiyatda, millatda, oilada, ota-onaga, bolalarga bo‘lgan hurmat, urf-odatlar, milliy qadriyat va an‘analar mavjud bo‘lsa, shu yerda jinoyatchilik darajasi har doim past ko‘rsatkichda bo‘lgan⁹⁶.

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, viktimologiyaning muhim masalalaridan biri – bu shaxsning jabrlanuvchi bo‘lib qolishiga imkon bergan omillarni aniqlashdan iborat. Chunki ushbu savolga javob topmasdan turib, shaxslarning huquqbuzarliklardan jabrlanishini oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin emas. Bizni o‘ylantiradigan savollardan biri – bu huquqbuzarning jabrlanuvchi bilan to‘qnash kelishidir. Zotan ko‘p hollarda jabrlanuvchilarning nojo‘ya xatti-harakatlari huquqbuzarlik sodir etilishiga imkoniyat izlayotgan shaxslarning diqqatini o‘ziga jalb etadi. Natijada huquqbuzarlar ko‘pchilikni emas, balki ular orasida kimnidir kuzatuvga oladi va

⁹⁵ Исмаилов И., Абдурасулова Қ. Р. Криминология. Махсус қисм. Дарслик –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – Б. 298.

⁹⁶ Саиткулов Қ. А. Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг асосий йўналишлари. Илмий рисола /Масъул муҳаррири: ю.ф.д. А. С. Турсунов. Т, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. 2019. –Б.23.

g‘ayriqonuniy niyatini amalga oshiradi. Ta‘kidlash joizki barcha huquqbuzarliklarda ham jabrlanuvchilar tanlanmaydi. Shaxsga nisbatan sodir etilgan huquqbuzarliklar ba‘zan tasodifiy bo‘lishi mumkin. Tasodifan sodir etilgan qilmishda jabrlanuvchilarning roli deyarli bo‘lmaydi. Shaxsni huquqbuzarlikdan jabrlanishiga imkon beruvchi hamda ko‘maklashuvchi yana shunday omillar borki, ularni muntazam tadqiq etish, birinchidan, har qanday qonunga xilof bo‘lgan qilmishni barvaqt oldini olishga, ikkinchidan, sodir etilgan har qanday huquqbuzarlikni fosh etishga xizmat qiladi Oila-turmush munosabatlari doirasida sodir etilgan jinoyatlar ularning murakkabligi, sodir etilish usullari, vaqti, turli-tumanligi, keng yoyilganligi, shaxsga qaratilganligi bilan boshqa huquqbuzarliklardan farq qiladi. Oila-turmush sohasida sodir etiladigan jinoyatlarning o‘ziga xosligi ular asosan oilada, oila a‘zolarining orasida sodir etilishidir. O‘z muammolarini hal qilish uchun zo‘ravonlik vositalaridan foydalaniladi. Bu holat kundalik oila-turmush munosabatlari doirasida turlicha tajovuzkor xulq-atvorlar namoyon bo‘lib, oddiy badanga shikast yetkazishdan, to qasddan odam o‘ldirishgacha olib keladi.

Jamiyatda muqaddas hisoblanuvchi, oilaviy munosabatlarga tahdid soluvchi, uni izdan chiqaruvchi, farzandlar tarbiyasiga salbiy ta‘sir etuvchi oila-turmush doirasidagi huquqbuzarliklarning kriminologik xususiyatlarini o‘rganish, uni huquqiy jihatdan tahlil qilish bugungi kunda kriminolog olimlar va mutaxassislar oldidagi muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ma‘lumki, oila-turmush munosabatlari doirasidagi muammolar o‘zining ko‘p qirraliligi bilan ajralib turadi. Bu boradagi muammolarni o‘rganish, ayniqsa, bugungi kunda o‘ta dolzarb masala hisoblanadi. Izohli lug‘atlarda «oila» (bola-chaqa, xonadon, urug‘, avlod) so‘zi oddiygina «er-xotin», ularning bola-chaqalari va eng yaqin tug‘ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar majmui «xonadon» deb ta‘riflanadi. Oila-turmush munosabatlari – bu er va xotin, ota-ona va farzand, kelin-kuyov va qaynota-qaynona, qaynog‘a-qaynuka va qaynopa-qaynsingil, bobo-buvi va nabira, aka-uka va opa-singil, farzandlikka olgan va farzandlikka olingan, qo‘ni-qo‘shni va shunga o‘xshash qarindosh-urug‘lar o‘rtasidagi munosabatlar – avvalo nikoh, qon-qarindoshlik yoki oilaviy va boshqa shu kabi ijtimoiy rishtalar bilan bog‘liq bo‘lgan shaxslar o‘rtasidagi shaxsiy (ijtimoiy) munosabatlardir. Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, oila-turmush munosabatlari o‘zining ma‘lum bir doirasiga ega, bu doira avvalo nikoh, qon-qarindoshlik yoki oilaviy rishtalar yoki ma‘lum bir sabablarga ko‘ra bir-birlari bilan bog‘langan bir guruh shaxslarning shaxsiy munosabatlarga kirishishi bilan belgilanadi.

Oila-turmush munosabatlari doirasidagi jinoyatlardan jabrlangan shaxsni tadqiq etishda oiladagi zo‘ravonlikning ijtimoiy xavfini ham

inobatga olish lozim chunki buning natijasida shaxsga qarshi qaratilgan og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlar sodir etiladi. Shaxsga qarshi jinoyatlarning 60% oila-turmush munosabatlari doirasida sodir etiladi. Xususan, oila-turmush munosabatlari doirasida qasddan odam o‘ldirish; o‘zini o‘zi o‘ldirish darajasiga yetkazish (2020-yida 900 ta ayol o‘z joniga qasd qilgan); qasddan badanga yengil, o‘rtacha og‘ir va og‘ir shikast yetkazish; qiynash; o‘ldirish yoki zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitish; nomusga tegish; jinsiy ehtiyojini zo‘rlik ishlatib g‘ayritabiiy usulda qondirish; ayolni jinsiy aloqa qilishga majbur qilish; ayolni erga tegishga majbur qilish yoki unga to‘sqinlik qilish; zo‘rlik ishlatib g‘ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish; haqorat qilish; bezorilik jinoyatlari va boshqa jinoiy xatti-harakatlar sodir etilmoqda. Oila-turmush munosabatlari doirasidagi jinoyatlar natijasida nafaqat muayyan shaxs jabrlanadi, balki u bilan birgalikda uning oila a‘zolariga, ular o‘rtasidagi ijtimoiy-huquqiy munosabatlarga ham zarar yetkaziladi. Mazkur jinoyatning jabrlanuvchisi jinoyatchi shaxsning eri yoki xotini, farzandi yoki ota-onasi yoxud yaqin kishilari bo‘lishi mumkin.

Ayrim hollarda bunday jinoyatlar oqibatida butun bir oila yo‘q bo‘lib ketadi yoki oila a‘zolari o‘rtasida munosabatlar shunday darajada buziladiki, uni hech qachon avvalgi sog‘lom holatiga qaytarib bo‘lmaydi. Oila-turmush munosabatlari doirasida sodir etilgan jinoyatlarning deyarli ko‘pchiligida jabrlanuvchilar o‘zlarini himoya qilish imkoniga ega bo‘lishmaydi. Misol uchun, to‘satdan yuzaga kelgan xavfni bartaraf etishda jabrlanuvchining o‘jiz ahvolda ekanligi uning jabrlanuvchi bo‘lishiga sharoit yaratadi. Bu holat jinoyat sodir etilishiga ko‘maklashuvchi vazifani o‘taydi. Ko‘maklashish deganda – jinoyat sodir etilishiga yordam beradigan vaziyatni (yordam beradigan shart-sharoitlardan birini) vujudga keltirish tushuniladi. Viktimologiyada «jabrlanuvchi»ning o‘zigina emas balki nima uchun, qanday vaziyatlarda, kim jinoyat jabrlanuvchisiga aylanishi, jinoiy vaziyatning vujudga kelishi (shakllanishi), jinoyat sodir etilishi jarayonlaridagi xulq-atvori, jinoiy motivning shakllanishiga qay darajada ta’sir ko‘rsatishi kabi masalalar ham o‘rganiladi. Shuningdek oila-turmush munosabatlari doirasidagi huquqbuzarliklarni oldini olishda 2019-yil 11-iyul kunidagi “Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘linmalari faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi Nizom”ga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida»gi № 181–sonli O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar vazirining buyrug‘i (11-iyul, 2019-y.) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Buxoro viloyatini xotin-qizlar bilan ishlash yo‘nalishida namunali hududga aylantirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qaroriga (14-iyun 2019-y.) muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining buyrug‘i (12-iyul 2017-y.) bilan tasdiqlangan “Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi

bo‘linmalari faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomga ilovaga muvofiq o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Bundan tashqari buyruqda quyidagi atamalarning tushunchalari berilgan bo‘lib bu oila turmush munosabatlari doirasidagi jinoyatlarning oldini olishni amalga oshirishda qo‘l keladi:

“Xotin-qizlar o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi – xotin-qizlar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarni aniqlash, ularga barham berish, shuningdek ular tomonidan huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni bartaraf etish maqsadida qo‘llaniladigan huquqbuzarliklarning umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasining huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy va boshqa chora-tadbirlari tizimi;

huquqbuzarlikdan jabrlangan xotin-qizlar – jismoniy, ma‘naviy yoki mulkiy zarar yetkazilganligi oqibatida huquqbuzarlikdan jabrlangan xotin-qizlar;

oilaturmush munosabatlari doirasidagi huquqbuzarlik – oila a‘zolari, shajaralar bo‘yicha bir-biriga qarindosh bo‘lgan shaxslar o‘rtasida sodir etilgan, O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi va Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan huquqbuzarliklar;

notinch oila - oilaturmush munosabatlari doirasida huquqbuzarlik sodir etilgan, oilaturmush munosabatlari doirasida nizoli masalalar mavjud bo‘lgan yoxud surunkali alkogolizm, giyoxvandlik yoki zaxarvandlikka muhtalo bo‘lgan, ruhiy holati buzilgan shaxslar yashaydigan oilalar”.

Ba‘zi tadqiqotlarda oilaturmush munosabatlari doirasidagi huquqbuzarliklarning asl motivlarini to‘g‘ri aniqlash uchun nafaqat jinoyatchining shaxsi bilan, balki jabrlanuvchi hamda ular munosabatlar to‘g‘risidagi ham to‘liq ma‘lumotlarga ega bo‘lish zarur deb ko‘rsatilgan.

Jabrlanuvchining shaxsini, uning jinoyat sodir etgan shaxs bilan o‘rtasidagi munosabatlarni har tomonlama chuqur o‘rganish oilaturmush munosabatlari doirasidagi jinoyatlarning viktimologik jihatlarini yoritib berishga xizmat qiladi.

Oilalardagi notinchlik va nizolarni o‘z vaqtida hal etilmasligi, mahalla faollari va keng jamoatchilik e‘tiboridan chetda qolayotganligi oqibatida o‘ta og‘ir jinoyatlar sodir etilmoqda. Qotillik jinoyatining har uchinchisi, og‘ir tan jarohati yetkazish jinoyatining har beshinchisi oilaturmush munosabatlari doirasida sodir etilgan.

Shu bilan birga, oilaturmush munosabatlari doirasidagi nizolarga o‘z vaqtida barham berilmaganligi oqibatida o‘z joniga qasd qilish holatlarining har oltinchisi aynan o‘z vaqtida hal etilmasdan qolgan oilaviy kelishmovchiliklar bois sodir etilgan.

Og‘ir-turmush sharoitida yashayotgan ayollar muammosi to‘liq hal etilmasdan kelinayotganligi oqibatida tazyiqqa uchragan 14 774 nafar xotin-qizlarga himoya orderi berilgan.

Ushbu yuqoridagi oila turmush munosabatlari doirasidagi jinoyatlardan jabrlanuvchilarining xulq-atvori va ularning kriminologik xususiyatlarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, ularning 47,1 % jinoyat sodir etilish vaqtida mast holatda bo‘lgan, 31,4% - jabrlanuvchilarning o‘zlari salbiy-hulq atvoriga ega bo‘lgan, 21,5% - jinoyat sodir etishdan oldin o‘ziga nisbatan zo‘ravonlikni amalga oshirgan muqaddam sudlangan shaxslar bilan bevosita birgalikda spirtli ichimlik iste‘mol qilishgan. Jabrlanuvchining xulq-atvori jinoiy xatti-harakat mexanizmida tutgan o‘rniga qarab tasniflash ko‘proq ahamiyatga ega.

Mazkur mexanizmdan kelib chiqqan holda jabrlanuvchining xulq-atvorini o‘rganishda ularni ikki guruhga ajratish kerak bo‘ladi. Ya‘ni, jinoyat sodir etilishiga ko‘maklashadigan va ko‘maklashmaydigan xulq-atvor.

Jabrlanuvchilarning ko‘maklashadigan xulq-atvoriga uning salbiy xulq-atvori jinoyat sodir etilishiga shart-sharoit yaratadi hamda uning jinoyat jabrlanuvchisi bo‘lishiga imkon beradi. Ko‘maklashmaydigan xulq-atvor esa, jabrlanuvchilarning xulq-atvoriga bog‘liq bo‘lmaydi, ya‘ni uning xulq-atvori jinoyat sodir etilishiga shart-sharoit yaratmaydi, lekin bu holat uni jinoyat jabrlanuvchisi bo‘lishidan asrab qolmaydi.

Oila-turmush munosabatlari doirasidagi xuquqbuzarliklardan jabrlanganlarga oid jinoyat ishlarining tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, jabrlanganlarning asosiy qismini (96%) ayollar tashkil etgan. JK 118-moddasida nazarda tutilgan nomusga tegish jinoyatlarning 11,2% oila-turmush doirasida sodir etilmoqda.

Ushbu turdagi jinoyatlarning oldini olish va profilaktika qilish dolzarb muammodir. Ko‘pincha bunday ishlar yopiq sud majlisida ko‘rib chiqiladi, qatnashuvchilar soni esa cheklangan bo‘ladi. To‘g‘ri jabrlanuvchining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish buni taqozo etadi. Lekin bu holat profilaktik ishlarni samarasiga jiddiy salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Oila-turmush munosabatlari doirasidagi jinoyatlarning sodir etilishida oiladagi o‘zaro munosabatlar va manfaaatlar qarama-qarshiligi ham muhim rol o‘ynaydi.

Oila-turmush munosabatlari doirasidagi jinoyatlardan jabrlangan shaxs deganda ko‘pchilik uni voyaga yetgan shaxs, ayol va erkak sifatida tasavvur etsada, ular orasida bolalar ham mavjud. Ta‘kidlash joizki, jabrlanganlar orasida bolalarning qaysi jinsga mansubligi ham uning zo‘ravonlik jabrlanuvchisi bo‘lish xavfini oshiruvchi omil bo‘lishi mumkin. Shahvoniy zo‘ravonlikda ko‘pincha qiz bolalar jabrlansada, ammo o‘g‘il bolalarning ham bunday zo‘ravonlikdan

jabr ko‘rish ehtimoli ancha yuqori. Ammo oilada bolalarga nisbatan sodir etiladigan jinsiy tajovuzlarning oldini olish borasidagi faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari kriminologiyaga oid o‘quv qo‘llanmalarida kam uchraydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Oila-turmush munosabatlari doirasidagi jinoyatlardan jabrlangan shaxslarning viktimologik tavsifini o‘rganish kelgusida oila-turmush sohasida sodir etilishi mumkin bo‘lgan jinoyatlarning oldini olishga, jabrlanuvchilarga nisbatan yetkaziladigan moddiy, ma‘naviy, axloqiy va jismoniy hamda ruhiy jarohatlarning bir muncha kamayishiga xizmat qiladi.

IJTIMOIIY-MADANIY, IQTISODIY VA PSIXOLOGIK TAHDIDLAR KONTEKSTIDA OILA

Xodjayev Sardor Baxodirovich

Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsent, PhD

Annotatsiya. Maqolada oilaga zamonaviy davrda ta’sir etayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik tahdidlar tahlil qilinadi. Ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar, axborot texnologiyalari, iqtisodiy bosimlar va surunkali psixologik stressning oilaviy munosabatlar, avlodlararo aloqalar va bolalarning rivojlanishiga ta’siri ko‘rsatib beriladi. Tadqiqotlar oilaning barqarorligini saqlash va zamonaviy tahdidlarga qarshi ilmiy asoslangan strategiyalar ishlab chiqish zaruratini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Oila, zamonaviy tahdidlar, psixologik omillar, ijtimoiy-madaniy omillar, axborot texnologiyalari, iqtisodiy bosim

Abstract. The article analyzes contemporary threats affecting families in social, economic, and psychological dimensions. The impact of socio-cultural changes, information technologies, economic pressures, and chronic psychological stress on family relations, intergenerational communication, and child development is examined. The study emphasizes the need for evidence-based strategies to maintain family stability in modern society.

Keywords: Family, modern threats, psychological factors, socio-cultural factors, information technologies, economic pressure

Аннотация. В статье анализируются современные угрозы, влияющие на семью в социальном, экономическом и психологическом аспектах. Рассматриваются последствия социальных и культурных изменений, информационных технологий, экономических трудностей и хронического психологического стресса на семейные отношения, межпоколенческое общение и развитие детей. Исследование

подчеркивает необходимость научно обоснованных стратегий для поддержания устойчивости семьи в современных условиях.

Ключевые слова: Семья, современные угрозы, психологические факторы, социально-культурные факторы, информационные технологии, экономическое давление

Oila jamiyatning eng muhim ijtimoiy instituti bo‘lib, uning barqarorligi ijtimoiy taraqqiyotning asosi hisoblanadi. Oila nafaqat iqtisodiy va ma‘naviy hayotning bir qismi, balki shaxsning psixologik rivoji, uning ijtimoiy me‘yorlarni o‘zlashtirishi, muloqot ko‘nikmalarini egallashi uchun asosiy makondir. Shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasi, emotsional barqarorligi va psixologik farovonligi aynan oilada shakllanadi.

Zamonaviy davrda globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va axborot oqimining keskin oshishi oilaviy munosabatlarga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bu jarayonlar natijasida oila oldida yangi psixologik muammolar, ijtimoiy va ma‘naviy tahdidlar yuzaga kelmoqda. Shu sababli oilaga zamonaviy tahdidlarning psixologik tahlilini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo‘lib, bu borada ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish zarur.

Oila – inson shaxsiyati shakllanishining asosiy makoni, ijtimoiylashtirishning birlamchi bosqichi hisoblanadi. Bronfenbrennening ekologik tizimlar nazariyasiga ko‘ra, oila shaxs rivojining mikrosistemi sifatida bevosita ta‘sir ko‘rsatuvchi asosiy muhitdir. U “Inson taraqqiyoti ekologiyasi: tabiat va dizayn bo‘yicha tajribalar” nomli asarida: “Oila – insonni inson qilib tarbiyalash va uni shunday saqlab qolish uchun eng kuchli, eng insoniy va eng tejamkor tizimdir.”⁹⁷ Bu fikr oila shaxs rivojidagi asosiy omil ekanini ta‘kidlaydi. Psixologik tahlilda oilaning shaxsga bevosita ta‘siri, munosabatlar sifati va ularning ijtimoiy moslashuvdagi roli muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi zamonda oilani qamrab oluvchi salbiy omillar murakkab tizimni tashkil etib, ularning shakllari ham xilma-xildir. Bularga: birinchidan, **Ijtimoiy-madaniy omillar**. Qadriyatlar tizimining o‘zgarishi oila a‘zolari orasidagi avlodlararo tafovutlarni kuchaytiradi. Katta avlod an‘anaviy qadriyatlarni saqlashga intilsa, yoshlar zamonaviy hayot tarziga moslashishga harakat qiladilar. Bu qarama-qarshiliklar ko‘pincha oilada nizolar, tushunmovchiliklar va hissiy sovuqlikni keltirib chiqaradi. Amerikalik sotsiolog Talkott Parsons (1902-1979) shunday deydi: “Oila jamiyatning asosiy kichik tizimlaridan biri bo‘lib, unda qadriyatlar uzatiladi, biroq modernizatsiya yangi normalarni olib kiradi va ular ko‘pincha an‘anaviy rollar bilan ziddiyatga kirishib, avlodlararo

⁹⁷ Bronfenbrenner U. The ecology of human development: experiments by nature and design. – Cambridge. Harvard University Press. 1979. p. 22.

tangliklarni yuzaga keltiradi.”⁹⁸ Parsonsning bu fikri oila ichidagi qadriyatlar uzatilish jarayoni va avlodlararo ziddiyatlar nazariy asosini tushuntiradi. Modernizatsiya oilaviy tizimda yangi me’yorlar va qadriyatlarni kiritadi, bu esa an’anaviy qadriyatlar bilan to’qnashadi va oiladagi nizolarni kuchaytiradi. Shuningdek, individualizm va gender rollarining qayta ko’rib chiqilishi natijasida oila birligi va psixologik barqarorlik salbiy ta’sir ko’rishi mumkin.

Individualizmning kuchayishi ham oila a’zolarining shaxsiy manfaatlarini jamoaviy manfaatlardan ustun qo’yishiga olib keladi, bu esa oila birligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Gender rollarining qayta ko’rib chiqilishi esa erkak va ayol o’rtasidagi vazifalar taqsimotida yangicha qarashlarni shakllantirib, ba’zida nikohdagi barqarorlikka putur yetkazadi.

Ikkinchidan, Axborot texnologiyalari. Ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi oila a’zolari orasidagi jonli muloqotni kamaytirib, virtual aloqalarga ortiqcha e’tibor qaratilishiga sabab bo’ladi. “Virtual begonalashuv” fenomeni natijasida insonlar bir xonada bo’lsalar ham, bir-birlari bilan hissiy yaqinlikni yo’qotishi mumkin. Internet va raqamli qurilmalarga haddan tashqari bog’lanish bolalar va o’smirlarning psixologik rivojiga salbiy ta’sir ko’rsatadi, ularni real hayotdagi ijtimoiy ko’nikmalardan mahrum qiladi. Onlayn muloqotlarda yuzaga keladigan noto’g’ri ma’lumotlar esa oilaviy qaror qabul qilish jarayoniga xalaqit beradi. Livingstone va Helsper tadqiqotlaricha - “Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ortishi oila a’zolari orasidagi jonli muloqotni kamaytirishi va ularning hissiy masofalanishiga olib kelishi mumkin.”⁹⁹ Ularning tadqiqoti oilada virtual muhitning psixologik ta’sirini ilmiy asoslaydi. Bu qarash “virtual begonalashuv” fenomenini tushuntiradi va bolalar, o’smirlar hamda ota-onalar orasidagi muloqotning sifatiga salbiy ta’sirini ko’rsatadi. Shu bilan birga, ortiqcha onlayn bog’lanish oilaviy qarorlar qabul qilish jarayonini murakkablashtiradi va hissiy yaqinlikni zaiflashtiradi.

Uchinchiidan, **Iqtisodiy bosimlar.** Moliyaviy beqarorlik oilaviy stressning asosiy manbalaridan biridir. Ishsizlik va past daromad oilada nizolarni kuchaytiradi, er-xotin munosabatlarida keskinlikni oshiradi. Migratsiya natijasida oilaning bir qismi uzoqda yashagani sababli bolalarning tarbiyasida bo’shliq yuzaga keladi, ota-onasiz qolgan bolalar emotsional qo’llab-quvvatlashdan mahrum bo’ladilar. Bu holat ularning psixologik salomatligiga, ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

“Iqtisodiy qiyinchiliklar va ishsizlik oilaviy stressni kuchaytiradi, er-xotin munosabatlaridagi keskinlikni oshiradi va ayniqsa ota-onaning

⁹⁸ Parsons T. The Social System. – Glencoe. Free Press. 1951. p. 178.

⁹⁹ Livingstone S. Helsper E. Parental mediation of children’s internet use. // Journal of Broadcasting & Electronic Media. 2008. 52(4). 587.

migratsiyasi holatlarida bolalarga yetarli emotsional qo‘llab-quvvatlash berilmasligiga olib keladi.”¹⁰⁰ Conger va Elderning tadqiqoti iqtisodiy omillar oilaviy stressga qanday ta’sir ko‘rsatishini ilmiy asoslaydi. Bu bilan mualliflar moliyaviy beqarorlik, ishsizlik va migratsiya oqibatidagi psixologik va emotsional muammolarni tushuntiradi. Shu bilan birga, u bolalarning rivojlanishiga va ijtimoiy moslashuviga qanday salbiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, Psixologik omillar. Doimiy stress, depressiya, xavotir va boshqa ruhiy zo‘riqishlar oila a‘zolari o‘rtasidagi muloqotni sezilarli darajada zaiflashtiradi. Ushbu holatlar er-xotin munosabatlarida keskinlikni oshiradi, farzandlar va o‘smirlar orasida esa xavotir, tajovuzkorlik, izolyatsiya yoki ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklarini kuchaytiradi. Oila ichidagi nizolar hal etilmagan taqdirda, bu surunkali ruhiy bosimga aylanib, a‘zolarning psixofiziologik salomatligiga ham zarar yetkazadi.

Psixologik omillar oilaviy funktsiyalarni ham buzadi: ota-onalar o‘rtasidagi muloqotning yomonlashuvi bolalarning hissiy qo‘llab-quvvatlanishini kamaytiradi, bolalar esa maktab va jamiyatdagi ijtimoiy ko‘nikmalarda muammolar bilan duch keladi. Shuningdek, surunkali stress immun tizimiga salbiy ta’sir qilishi, uyqu va ovqatlanish ritmini buzishi mumkin, bu esa oilaning umumiy farovonligiga bevosita ta’sir qiladi. H.I.McCubbin va J.M.Pattersonlar tamonidan 1983 yilda nashrdan chiqqan “Oilaviy stress jarayoni: Moslashtirish va moslashishning ikki tomonlama ABCX modeli” asarida: “Oila ichidagi psixologik stress, jumladan, xavotir va depressiya, kommunikatsiya va hissiy aloqalarni buzadi, bu esa nafaqat er-xotin munosabatlariga, balki bolalarning rivojlanishiga ham ta’sir qiladi. Surunkali stress jismoniy salomatlik, uyqu ritmi va oilaviy funktsiyalarni ham o‘zgartirishi mumkin.”¹⁰¹ Mualliflarning tadqiqoti oiladagi stressning har tomonlama ta’sirini ko‘rsatadi. Bu mulohaza psixologik va fiziologik jihatdan oilaviy barqarorlikni saqlash zaruratini ilmiy asoslaydi. Shuningdek, bolalar va ota-onaning rivojlanishi, hissiy farovonligi ham psixologik muhitga bog‘liqligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Xulosa. Bugungi kunda oila jamiyatning eng muhim ijtimoiy instituti bo‘lib, uning barqarorligi nafaqat shaxsning psixologik va ijtimoiy rivojlanishi, balki jamiyatning umumiy taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy tahdidlar — ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar, axborot texnologiyalari, iqtisodiy bosimlar va psixologik omillar — oila a‘zolari orasidagi munosabatlarga sezilarli salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu jarayonlar

¹⁰⁰ Conger R.D. Elder G.H. Families in troubled times: adapting to change in rural America. – New York. Routledge. 1994. p. 31.

¹⁰¹ McCubbin H.I. Patterson J.M. Family stress and adaptation: models, research and applications. – Wisconsin. University of Wisconsin Press 1983. p. 45.

nafaqat oilaviy birlikni zaiflashtiradi, balki farzandlarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham to‘sqinlik qiladi.

Ijtimoiy-madaniy omillar oilada avlodlararo tafovutlarni kuchaytiradi, individualizm va gender rollaridagi o‘zgarishlar esa nikoh barqarorligiga ta’sir qiladi. Axborot texnologiyalarining ortiqcha ishlatilishi “virtual begonalashuv” fenomenini keltirib chiqarib, oila a’zolari orasida hissiy masofani oshiradi. Iqtisodiy bosimlar va moliyaviy beqarorlik esa stress va nizolarni kuchaytiradi, migratsiya natijasida bolalar yetarli emotsional qo‘llab-quvvatlashdan mahrum bo‘lishi mumkin.

Psixologik omillar oilaning ichki barqarorligini bevosita ta’sir qiladi. Doimiy stress, depressiya va xavotir er-xotin munosabatlarini zaiflashtiradi, bolalarda esa ijtimoiy va emotsional rivojlanish muammolarini keltirib chiqaradi. Surunkali psixologik bosim jismoniy salomatlik va oilaning umumiy funktsiyalariga ham zarar yetkazadi. Shu nuqtai nazardan, oilaviy psixologik barqarorlikni saqlash va rivojlantirish masalalari nafaqat individual, balki ijtimoiy ahamiyatga ega.

Shu sababli zamonaviy davrda oilaga ta’sir etuvchi tahdidlarni chuqur tahlil qilish va ilmiy asoslangan strategiyalar ishlab chiqish zarur. Ushbu maqolada keltirilgan tadqiqotlar va ilmiy iqtiboslar oilaga zamonaviy tahdidlar kontekstida psixologik, ijtimoiy va ma’naviy omillarni aniqlash imkonini beradi. Natijada, oilaning barqarorligi va farzandlarning rivojlanishini ta’minlash uchun ilg‘or psixologik va ijtimoiy choralar ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bronfenbrenner U. The ecology of human development: experiments by nature and design. – Cambridge. Harvard University Press. 1979. p. 352.
2. Parsons T. The Social System. – Glencoe. Free Press. 1951. p. 448.
3. Livingstone S. Helsper E. Parental mediation of children’s internet use. // Journal of Broadcasting & Electronic Media. 2008. 52(4). 581-599.
4. Conger R.D. Elder G.H. Families in troubled times: adapting to change in rural America. – New York. Routledge. 1994. p. 303.
5. McCubbin H.I. Patterson J.M. Family stress and adaptation: models, research and applications. – Wisconsin. University of Wisconsin Press 1983. p. 574.

XOTIN-QIZLARNI TAZYIQ VA ZO‘RAVONLIKDAN ISHONCHLI HIMOYA QILISHDA ICHKI ISHLAR ORGANLARINING O‘RNI

Ubaydullayev Sherzod Muzaffarovich

O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus-
kasbiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi, mayor

Annotasiya. Mazkur maqolada ichki ishlar organlari tomonidan xotin-qizlarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini tazyiq va zo‘ravonlikdan ishonchli himoya qilinishini ta‘minlashda shuningdek tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga himoya orderini berish tartibiga ilmiy asoslangan ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Ichki ishlar organlari, xotin-qizlar, inson hayoti, erkinlik, tabiiy huquqlar, tazyiq va zo‘ravonlik, himoya, kafolat.

Аннотация. В статье представлена научно обоснованная информация о порядке выдачи охранных ордеров женщинам, пострадавшим от домогательств и насилия, в целях обеспечения надежной защиты прав, свобод и законных интересов женщин от притеснений и насилия со стороны органов внутренних дел.

Ключевые слова: органы внутренних дел, женщины, жизнь человека, свобода, естественные права, угнетение и насилие, защита, гарантия.

Abstract. This article provides scientifically based information on ensuring reliable protection of women's rights, freedoms and legitimate interests from oppression and violence by internal affairs bodies, as well as on the procedure for issuing protection orders to women who have suffered from oppression and violence.

Keywords: Internal Affairs Bodies, Women, Human Life, Freedom, Natural Rights, Oppression and Violence, Protection, Guarantee.

Davlatimiz rahbari ayollarning huquqiy himoyasini kuchaytirish masalasiga alohida urg‘u berib, bugungi kunda tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarni himoyaga olish tizimini takomillashtirish zarurati bor ekanini qayd etdi. Zero, yurtboshimiz ta‘kidlaganlaridek, “Yuksak bilim va malakaga ega bo‘lgan oqila ayollarimiz hokimiyatning qonunchilik, ijro va sud tarmoqlarida nufuzli o‘rinni egallab, xotin-qizlarimizning, xalqimizning ishonchli vakillari sifatida faoliyat olib borishi uchun keng imkoniyat ochib bersak, bu holat ijtimoiy hayotimizda doimiy an‘anaga aylansa, ishonchim komilki, oldimizda turgan barcha muammolarni adolatli yechishda, huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish yo‘lida salmoqli qadam qo‘ygan bo‘lamiz”¹⁰².

¹⁰² <https://senat.uz/oz/articles/post-946>

Afsuski, sohada amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramasdan, salbiy holatlar, ya’ni xotin-qizlarga nisbatan zo’ravonlik va tazyiqlar, o’z huquq va erkinliklaridan foydalanishda to’siqlar hali ham uchrab turibdi. Qolaversa, xotin-qizlar orasida o’z huquqlarini yaxshi bilmaydigan, muntazam qiynoqqa uchragani uchun qo’rqoq, ojiz, himoyasiz bo’lib qolganlar ham bor. Ko’p holatlarda ular sud yoki boshqa organlarga murojaat qilmay, oilaviy zo’ravonlikka chidab yashab kelmoqda, Yanada achinarlisi, bu zo’ravonlikka uning voyaga yetmagan farzandlari ham guvoh bo’lib, ularning yaxshi muhitda tarbiyalanish huquqlari buzilayotir. Bolalarning kelajakka ishonchi yo’qolyapti, ta’lim olishga bo’lgan layoqati pasaymoqda, ruhiy holatida keskin muammolar kelib chiqyapti, shu orqali ota-onalik maqomiga putur yetyapti. Oiladagi zo’ravonlik bilan bog’liq huquqbuzarliklar jabrini birinchi galda ayollar tortadi. Bu ko’plab ayollarning huquqlari toptalishiga, turmush tarzidan qoniqmay, hatto, o’z joniga qasd qilish darajasigacha borishiga, voyaga yetmagan farzandlarning ona mehridan erta judo bo’lishiga sabab bo’ladi. Xo’sh, tazyiq va zo’ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga himoya orderini berish tartibi o’zi qanday? Himoya orderi ichki ishlar organlarining tayanch punkti profilaktika (katta) inspektori tomonidan belgilangan Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 4-yanvardagi 3-son qaroriga muvofiq beriladi.

Quyidagilar himoya orderini berish uchun asos hisoblanadi:

- tazyiq va zo’ravonlik qurbonining murojaati;
- jismoniy yoki yuridik shaxslarning xabarlar, shu jumladan, ommaviy axborot vositalari va (yoki) ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalgan xabarlar;
- tazyiq yoki zo’ravonlik sodir etish yoxud ularni sodir etishga urinish holatlarining vakolatli organlar va tashkilotlar xodimlari tomonidan bevosita aniqlanishi;
- davlat organlaridan va boshqa tashkilotlardan olingan materiallar.
- Jabrlanuvchiga nisbatan bir kalendar yil davomida ikki va undan ortiq marta tazyiq hamda zo’ravonlik holati aniqlanganda, profilaktika inspektori himoya orderini tashabbus tartibida beradi.

Xotin-qizlarni tazyiq va zo’ravonlikdan himoya qilishni amalga oshiruvchi vakolatli organlar va tashkilotlar jabrlangan xotin-qizlar bo’yicha ma’lumotga ega bo’lgach tegishli shakldagi xabarnomani darhol ichki ishlar organlariga taqdim etadi. Profilaktika inspektori ichki ishlar organlari navbatchilik qismlari tomonidan taqdim etilgan yoki YaIDXP orqali kelib tushgan murojaatlar va xabarlarni 24 soat mobaynida o’rganib chiqadi hamda o’rganish davomida jabrlanuvchi va zo’ravonlik sodir etgan shaxslar hamda boshqa shaxslar bilan holat yuzasidan suhbat o’tkazadi, jabrlanuvchi va zo’ravonlik sodir etgan shaxsning turmush

tarzi, tazyiq va zo‘ravonlik sodir etilishining kelib chiqishi sabablari va shart-sharoitlarini, shuningdek, bir kalendar yil davomida mavjud bo‘lgan tazyiq hamda zo‘ravonlik holatlarini o‘rganadi, jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarni ijtimoiy reabilitasiya qilish va ijtimoiy moslashtirish chora-tadbirlarini amalga oshiradi¹⁰³.

Himoya orderi 1 yil muddatgacha beriladi va ushbu order rasmiylashtirilgan paytdan e‘tiboran kuchga kiradi. Himoya orderi amal qilishi davrida xavf bartaraf etilmagan bo‘lsa, himoya orderining amal qilish muddati jabrlanuvchining arizasiga ko‘ra 1 yilgacha muddatga jinoyat ishlari bo‘yicha sud tomonidan uzaytirilishi mumkin.

Himoya orderining amal qilishi quyidagi holatlarda tugatiladi:

- jabrlanuvchi himoya orderini tugatishni so‘rab murojaat qilganda;
- himoya orderida belgilangan muddat (uzaytirilgan muddat) tugaganda;
- jabrlanuvchi yoki zo‘ravonlik sodir etgan shaxsdan biri sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilganda;
- sodir etgan jinoyati uchun jabrlanuvchi yoki zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning biriga nisbatan qamoq ehtiyot chorasi qo‘llanganda;
- jabrlanuvchilar yoki zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning biri sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum etilganda;
- jabrlanuvchilar yoki zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning biri majburiy davolanishga yuborilganda;
- jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning biri qonun xujjatlariga muvofiq doimiy yashash joyidan uzoq muddatga boshqa mamlakatga chiqib ketganda;
- jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxslardan biri vafot etganda¹⁰⁴.

Himoya orderini berish faoliyati ustidan ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘linmalari tomonidan monitoring olib boriladi.

Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishda Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarga **“oila – mahalla – tuman va hudud”** tamoyili asosida kompleks ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish tizimi joriy etilgan. Jumladan, 2024 yil 1 iyundan tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan yoki jabrlanish xavfi ostida bo‘lgan xotin-qizlarga himoya orderi talab etmagan holda ijtimoiy, psixologik va

¹⁰³ ‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O‘RQ-561-son “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni // <http://www.lex.uz>.

¹⁰⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.05.2024 yildagi PQ-175-son “Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishni takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. // <http://www.lex.uz>.

yuridik xizmatlar ko‘rsatish tartibi joriy etildi, xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holati ichki ishlar organlari navbatchilik qismining “102” telefon raqamlariga kelib tushgan murojaatlar asosida ro‘yxatga olinadigan, tazyiq va zo‘ravonlik holati yoki ularni sodir etish xavfi aniqlangan paytdan e‘tiboran 24 soat ichida quyidagilar amalga oshiriladi. Xotin-qizlar faoli va mahalladagi profilaktika inspektori ishtirokida tazyiq va zo‘ravonlikni sodir etgan shaxs bilan suhbat o‘tkaziladi, profilaktika inspektori tomonidan himoya orderi rasmiylashtiriladi, tazyiq va zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan xotin-qizlar va ularning voyaga yetmagan farzandlari markaziy tuman (shahar) shifoxonalarining shoshilinch qabul bo‘limlariga joylashtiriladi, rasmiylashtirilgan himoya orderlari va jabrlangan shaxslarga doir ma‘lumotlar “Inson” markazlariga “Yagona milliy ijtimoiy himoya” axborot tizimi orqali yuboriladi. Tazyiqdan jabrlangan shaxslarga ruhiy inqiroz holatida birlamchi tibbiy xizmat ko‘rsatish tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadida, shoshilinch qabul bo‘limlarida tunu kun ishlaydigan birlamchi ko‘mak xonalari tashkil etildi.

2024 yil 1-iyundan Jizzax, Navoiy va Xorazm viloyatlarida, 2024 yil 1 oktyabrdan Respublikaning qolgan barcha hududlarida birlamchi ko‘mak xonalari, jismoniy va ruhiy holatini yaxshilash uchun tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan, o‘z joniga suiqasd qilgan yoki o‘z joniga qasd qilishga moyilligi bo‘lgan xotin-qizlar hamda ularning voyaga yetmagan farzandlari 3 sutkadan ko‘p bo‘lmagan muddatga joylashtiriladigan, shoshilinch birinchi yordam, shu jumladan ruhiy, psixoterapevtik yordam ko‘rsatiladi, shuningdek, yuqumli kasalliklar mavjudligi to‘g‘risida tahlillar o‘tkaziladigan, 2024 yil 1 oktyabrdan himoya orderi berilgan har bir holatda tazyiq va zo‘ravonlik sodir etgan yoki sodir etishga moyil bo‘lgan shaxsning zo‘ravonlik xulq-atvorini o‘zgartirish bo‘yicha tuzatish dasturi “Inson” markazlari bilan kelishilgan holda tasdiqlanadigan, 2025 yil 1 yanvardan ichki ishlar organlari tomonidan tazyiq o‘tkazgan va zo‘ravonlik sodir etgan yoki sodir etishga moyil bo‘lgan shaxslarning reyestri yuritiladigan¹⁰⁵, 2024 yil 1 dekabrda bir kalendar yil davomida ikki va undan ortiq marta tazyiq va zo‘ravonlik holati bo‘yicha murojaat qilinganda ichki ishlar organlari tomonidan himoya orderi tashabbus tartibida beriladigan bo‘ldi¹⁰⁶.

Hulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, kelgusida ayollarning tazyiq va zo‘ravonlikdan himoyasi sud tomonidan ta‘minlanishi, alohida himoyaga olish muddatining bir yilgacha belgilanishi esa ularga yetarli

¹⁰⁵ ‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.05.2024 yildagi PQ-175-son “Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishni takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori// <http://www.lex.uz>.

¹⁰⁶ <https://gendermadad.uz/uz/document>.

darajada psixologik, ijtimoiy, huquqiy yordam berilishi va ish bilan ta’minlanishiga xizmat qiladi. Xotin-qizlar huquqlarini ishonchli himoya qilish, ularga nisbatan sodir etilishi mumkin bo’lgan tazyiq va zo’ravonliklarning oldini olish, shu harakatni sodir etgan shaxslarga adolatli jazo choralarini belgilash, oilalarda ma’naviy-axloqiy muhitni yaxshilash hamda bolalar va xotin-qizlar huquqlari bilan bog’liq xalqaro reytinglarda mamlakatimiz o’rnini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. 01.05.2023 yil. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son // <http://www.lex.uz>.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentyabrdagi “Ichki ishlar organlari to’g’risida”gi O’RQ №-407-son Qonuni. // <http://www.lex.uz>.
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O’RQ-561-son “Xotin-qizlarni tazyiq va zo’ravonlikdan himoya qilish to’g’risida”gi Qonuni. // <http://www.lex.uz>.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.05.2024 yildagi PQ-175-son “Tazyiq va zo’ravonlikdan jabrlangan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko’rsatishni takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi Qarori. // <http://www.lex.uz>.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 04.01.2020 yildagi 3-son “Xotin-qizlarni tazyiq va zo’ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori. // <http://www.lex.uz>.
5. F. Eshmatova “Xotin-qizlar huquqlarini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo’nalishidir”. <https://ombudsman.uz/uz/docs>. 2021 y
6. <https://gendermadad.uz/uz/document>.
7. <https://senat.uz>

YANGILANGAN KONSTITUTSIYA – MAMLAKATIMIZDA GENDER TENGLIKNI TA’MINLASHNING MUHIM KAFOLATI SIFATIDA

Davletov Jamshid Bekmatovich

Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsenti,
falsafa fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida gender tenglikni ta’minlashning muhim kafolati va huquqiy asosi ekanligi, davlat taraqqiyotining turli sohalarida ayollarning huquq va erkinliklarini

mustahkamlash, ularning faolligini oshirish hamda manfaatlarini huquqiy himoyalash barqarorlikning asosiy garovi ekanligi yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, gender tenglik, ijtimoiy-siyosiy hayot, ayollar huquq va erkinligi, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, gumanizm, reabilitatsiya, ijtimoiy tenglik, diskriminatsiya.

Аннотация. В данной статье поясняется, что Конституция Республики Узбекистан является важной гарантией и правовой основой обеспечения гендерного равенства в общественно-политической жизни нашей страны, что укрепление прав и свобод женщин в различных сферах государственного развития, повышение их активности и правовая защита их интересов является главной гарантией стабильности.

Ключевые слова: Конституция Республики Узбекистан, гендерное равенство, общественно-политическая жизнь, права и свободы женщин, правосознание, правовая культура, гуманизм, реабилитация, социальное равенство, дискриминация.

Abstract. In this article explains that the Constitution of the Republic of Uzbekistan is an important guarantee and legal basis for ensuring gender equality in the social and political life of our country, that strengthening the rights and freedoms of women in various areas of state development, increasing their activity and legal protection of their interests is the main guarantee of stability.

Key words: Constitution of the Republic of Uzbekistan, gender equality, socio-political life, women’s rights and freedom, legal consciousness, legal culture, humanism, rehabilitation, social equality, discrimination.

Kirish. Ta’kidlash lozimki, hozirda O‘zbekiston Respublikasining 37 millionlik aholisining qariyb 50 % ni, ya’ni 18,4 million nafarini xotin-qizlar tashkil qiladi. Bu ko‘rsatkich mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklarga bir xil huquq va imkoniyatlar yaratish orqali jamiyatning barcha sohalarida gender tengligini ta’minlashni hamda ayollarni ijtimoiy-siyosiy sohadagi huquqlarini kafolatlashni muhim hayotiy zaruratga aylantiradi. Chunki, gender tenglik faqat shaxsning individual huquqlarinigina emas, balki jamiyatda demokratiya, ijtimoiy barqarorlik, iqtisodiy o‘shish va rivojlanishni ham ta’minlaydigan asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi.

Jahonda gender tenglik, ya’ni erkaklar va ayollar o‘rtasidagi huquq va imkoniyatlar tengligi, zamonaviy jamiyatlarda muhim ijtimoiy va siyosiy tamoyil sifatida tan olingan bo‘lib, xotin-qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy sohalaridagi huquqlarini kafolatlashning, jumladan, xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakliga

barham berish, qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to‘liq va samarali ishtirok qilishlari uchun teng imkoniyatlar yaratish, davlat dasturlarini qabul qilishda gender tenglik tamoyillarini qaror toptirish, ilm-fan sohasida jinslar o‘rtasidagi bilimlar bo‘linishi bo‘yicha gender tengsizlikka barham berishning muhim garovi sifatida belgilanadi.

Yangilanayotgan O‘zbekistonning islohotlarida umuminsoniy printsiplar ustuvorligiga muhim ahamiyat berilayotgan bir paytda, hali ham oilaviy nizolarning juda katta qismi erkaklar tomonidan ayol huquqlarining tan olinmaslik holatlari, shuningdek, ayrim holatlarda jamiyatda ham xotin-qizlarning huquq hamda imkoniyatlariga yetarlicha ahamiyat berilmayotgani natijasida yuz berayotganligini ko‘rsatadi.

BMT Bosh Assambleyasining 2015-yilning sentyabrida Barqaror rivojlanish bo‘yicha o‘tkazilgan sammitida qabul qilingan 70-son rezolyutsiyasiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi “2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qaror qabul qildi.

Shu bilan birga, O‘zbekiston barqaror rivojlanishning Beshinchi maqsadini amalga oshirish doirasida “Gender tenglikni ta‘minlash hamda barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish”ga oid to‘qqizta vazifani ishlab chiqqan bo‘lib, uning beshinchi maqsadining vazifalariga muvofiq, 2030-yilga kelib barcha xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakliga barham berish, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to‘liq va samarali ishtirokini ta‘minlash, Davlat dasturlarini qabul qilish jarayonida gender tenglik tamoyillarini joriy qilishni o‘z ichiga oladi [2, 7].

Albatta, bu strategik maqsadlar amaldagi qonunchilik normalarini puxta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Shu munosabat bilan yangilangan tartibda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tegishli normalariga ko‘ra, xotin-qizlar va bolalar huquqlarini himoyasi yanada kuchaytirildi. Qolaversa, endilikda ayollarning tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya orderi muddati bir yilgacha jinoyat ishlari bo‘yicha tuman sudi tomonidan uzaytirilishi belgilandi.

Afsuski, sohada amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramasdan, salbiy holatlar, ya‘ni xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlik va tazyiqlar, o‘z huquq va erkinliklaridan foydalanishda to‘siqlar hali ham uchrab turibdi. Qolaversa, xotin-qizlar orasida o‘z huquqlarini yaxshi bilmaydigan, muntazam qiynoqqa uchragani uchun qo‘rqoq, ojiz, himoyasiz bo‘lib qolganlar ham bor. Ko‘p holatlarda ular sud yoki boshqa organlarga murojaat qilmay, oilaviy zo‘ravonlikka chidab yashab kelmoqda, yanada achinarlisi, bu zo‘ravonlikka uning voyaga yetmagan farzandlari ham

guvoh bo‘lib, ularning yaxshi muhitda tarbiyalanish huquqlari buzilyapti, bolalarning kelajakka ishonchi yo‘qolyapti, ta‘lim olishga bo‘lgan layoqati pasaymoqda, ruhiy holatida keskin muammolar kelib chiqyapti, shu orqali ota-onalik maqomiga putur yetyapti.

Oiladagi zo‘ravonlik bilan bog‘liq huquqbuzarliklar jabrini birinchi galda ayollar tortadi. Bu ko‘plab ayollarning huquqlari toptalishiga, turmush tarzidan qoniqmay, hatto, o‘z joniga qasd qilish darajasigacha borishiga, voyaga yetmagan farzandlarning ona mehridan erta judo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Bularning barchasi yurtimizda yechilishi lozim bo‘lgan qator o‘tkir muammolar mavjudligini va sohani tartibga soluvchi qonunchilikda ayrim bo‘shliqlar mavjudligini anglatadi.

Shu sababli, davlatimiz rahbari xotin-qizlar va bolalarning huquqiy himoyasini kuchaytirish masalasiga alohida urg‘u berib, ayni chog‘da tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarni himoyaga olish tizimini takomillashtirish zarurati borligini bir necha bor qayd etgandi. Mazkur tashabbus barcha davlat idoralari va nodavlat tashkilotlari tomonidan qo‘llab-quvvatlandi va milliy qonunchilik tizimimizda o‘z ifodasini topdi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy davlat va jamiyatlarda ayol va erkaklarning teng huquqliligi muammoli masala hisoblanadi. Hozirgi kunda ushbu masala siyosatshunoslik, huquq, tarix, sotsiologiya, iqtisod kabi soha mutaxassislari tomonidan o‘rganilmoqda va so‘nggi yillarda globallashuv jarayoni va inson huquqlarini ta‘minlash bilan bog‘liq masalalar xalqaro darajada qizg‘in muhokama qilinayotgan davrda gender tengligi va uni turli ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida ta‘minlash masalalari bo‘yicha xorijiy va mamlakatimiz olimlari tomonidan bir qator tadqiqotlar o‘tkazilib kelinmoqda.

“Gender” tushunchasini bugungi kundagidek ma’noda ifodalsh XX-asrning 70-yillarida Yevropada feministik qarashlarning kuchaygan davrida ilmda erkaklar va ayollar o‘rtasidagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy xususiyatlarni aniqroq farqlash uchun ishlatilgan bo‘lib, aynan “gender” va “jins” atamaları ilk bor 1968-yilda amerikalik psixolog olim Robert Stoller tomonidan chop etilgan “Jins va gender: transseksual tajriba” nomli asarida qo‘llanilgan [4, 58].

Keyingi qadam sifatida, yevropalik sotsiolog olim Entoni Giddens o‘z asarida “gender” atamasini erkak va ayol o‘rtasidagi jismoniy farqlarni emas, balki erkaklik va ayollikning ijtimoiy xususiyatlarini ajratish imkoniyatini beruvchi tushuncha sifatida qayd etadi [5, 124].

Yevropalik yana bir olim Frensis Gardiner o‘z tadqiqotida ijtimoiy davlatlarning turli xil modellaridagi gender tengligi siyosatini qiyosiy tahlil qilgan bo‘lib, uning qarashlari gender tengligi fenomenini turli sohalar nuqtai nazaridan o‘rganishga xizmat qilgan.

Yurtimiz olimlaridan T. Narbayevaning fikricha “gender tenglik bu – erkaklar va ayollarga hamma narsada teng imkoniyatlar berish kerak,

degani. Ya’ni bilim olish, kasb tanlash, lavozimda ko’tarilishda erkaklar bilan ayollarga birdek imkoniyatlar yaratilishi – gender tenglikdir” [2, 18] deydi.

Mazkur fikrga qo’shilgan holda aytish mumkinki, Sotsiologiya nuqtai nazardan gender tenglikni ta’minlash avvalo, xotin-qizlarning bilim olishi, kasb tanlashi, lavozimda ko’tarilishi bilan bog’liq ijtimoiy balansni ta’minlashga hamda ayollarning jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy rolini oshirishga xizmat qiladi.

G.Matkarimovanning fikricha, bugungi kunda aksariyat davlatlarda ayol va erkakning qonuniy tengligi e’tirof etiladi, lekin amalda haqiqiy tenglik emas. Gender tengligi tushunchasi faqat qonunlardagi “de-yure” tenglik yoki jinslarning bir biriga nisbatan kamsitishning yo’qligi deb tushunilishi kerak emas, bu amaldagi imkoniyatlar tengligi, balki siyosiy-ijtimoiy harakatlarda aktiv ishtirok etuvchi tenglik deb talqin etilmog’i lozim [3, 97].

Ushbu fikrni qo’llab-quvvatlagan holda aytish mumkinki, gender bo’yicha qonunlardagi tenglik huquqni qo’llash amaliyotida so’zsiz va hech bir mone’liksiz ta’minlanganida qonunchilikni takomillashtirish, xususan, jinslararo tenglik bo’yicha sanksiyalarni kuchaytirish masalasi u qadar ko’p ko’tarilmasdi.

Demak, shaxsning konstitutsiyaviy maqomi haqida so’z yuritar ekanmiz, avvalambor uning prinsiplariga, ya’ni ayol va erkaklarning tengligi prinsipiga e’tibor berishimiz zarur hisoblanadi.

NATIJALAR. Zamonaviy jamiyatda gender tenglikni huquqiy tartibga solish masalalari qiyin vazifa hisoblanadi. Buning ob’yektiv sabablari sifatida bir tarafdin, jamiyat qurilishining o’ziga xos xususiyatlari bo’lsa, ikkinchi tarafdin, ushbu regulyatorni buzishga xizmat qiluvchi komponentlarning mavjudligidadir.

O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida jamiyatning har bir sohasida, jumladan, siyosat, iqtisodiyot, ta’lim va sog’liqni saqlash sohalarida gender tenglikni ta’minlashga qaratilgan maxsus normalar belgilangan bo’lib, bu normalar ayollar va erkaklarga ijtimoiy-siyosiy hayotda teng imkoniyatlar yaratishi bilan birgalikda ayollar uchun fundamental huquqlar va erkinliklarni belgilab beradi.

O’zbekiston Respublikasining gender tenglikni ta’minlash siyosati bir necha umuminsoniy tamoyillarga asoslanib, aynan ayollar va erkaklarga teng huquq va imkoniyatlar yaratish doktrinasi O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasining ikkinchi qismida, O’zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo’lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, e’tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar, deb belgilangan. Ushbu modda gender tenglikning asosiy tamoyilini belgilaydi. Bu modda shuni ta’kidlaydiki, barcha insonlar o’z huquqlari va

erkinliklariga ega va genderga ko‘ra hech qanday diskriminatsiya bo‘lishi mumkin emas.

Umumiy ma’noda diskriminatsiya deganda bir guruh shaxslarning huquqlarini ikkinchi guruh shaxslarning huquqlariga nisbatan bir qator asoslarga ko‘ra kamsitilishidir. Diskriminatsiya uchun asos sifatida shaxslarning jinsi, tili, irqi, dini, mulkiy va ijtimoiy kelib chiqishi va boshqalar bo‘lishi mumkin. Har qanday diskriminatsiya, insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni qurishga asos bo‘lgan teng huquqlilik prinsipiga qarama-qarshi hisoblanadi [1, 3].

O‘zbekistonda gender tenglikni ta’minlashda iqtisodiy to‘siqlar ham mavjud bo‘lib, buni mamalakatimiz mehnat bozorida ayollar ish kuchining qariyb 40% ini tashkil etsa-da, ularning iqtisodiy faoliyatda ishtiroki hukumat va yirik kompaniyalarda past darajada qolayotganligi, ayollarning ko‘pchilik hollarda erkaklar o‘rniga asosan past maoshli va unchalik hurmat etilmaydigan ish joylarida ishlashga majbur bo‘layotganligi, ayollar uchun kreditlar va moliyaviy ko‘maklar olishda muammolarning mavjudligi bilan ham asoslash mumkin. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining Yangilangan Konstitutsiyasining 42-moddasida, har kim munosib mehnat qilish, kasb va faoliyat turini erkin tanlash, xavfsizlik va gigiyena talablariga javob beradigan qulay mehnat sharoitlarida ishlash, mehnati uchun hech qanday kamsitishlarsiz hamda mehnatga haq to‘lashning belgilangan eng kam miqdoridan kam bo‘lmagan tarzda adolatli haq olish, shuningdek ishsizlikdan qonunda belgilangan tartibda himoyalani sh huquqiga ega, deyiladi. Ushbu norma ayollarning iqtisodiy faoliyat va kasb tanlashda gender tengligini hamda mehnat huquqlarini, ya’ni ayollar va erkaklar bir xil darajada mehnat huquqiga ega ekanliklarini kafolatlaydi [1, 7].

Mamlakatimizda ayollarning sog‘ligi ham gender tenglikning muhim jihatlaridan biridir. Bu borada O‘zbekistonda ayollar va qizlar sog‘ligini himoya qilish bo‘yicha turli dasturlar ishlab chiqilgan bo‘lib, bular orasida reproduktiv salomatlik, onalik va bolalikni himoya qilish, ularning salomatligini ta’minlashga qaratilgan tashabbuslar mavjud. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 48-moddasida, har kim sog‘lig‘ini saqlash va malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega ekanligi qonuniy kafolatlanadi.

Yangilangan Konstitutsiyaning 50-moddasida, har kim ta’lim olish huquqiga ega, deyiladi. Ushbu modda genderga qarab, ta’limda hech kim alohida ko‘rilmasligini, qizlar va ayollarga ta’lim olish imkoniyatlarining teng ta’minlanganligini, ularning kelajakdagi iqtisodiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlarini oshirishning huquqiy asosi ekanligini ko‘rsatadi [1, 8].

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida, xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va

davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlaydi deyiladi. Ushbu prinsip xotin-qizlar va erkaklarga ta’lim olishda, kasbiy tayyorlanishda, ishda, mehnat uchun rag’batlanishda va xizmat yuzasidan ko’tarilishda teng huquqiy imkoniyatlar yaratilganligini asoslaydi [1, 10].

O‘zbekiston Konstitutsiyasining 76-moddasida, oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidadir. Nikoh O‘zbekiston xalqining an’anaviy oilaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqliligiga asoslanadi, deyiladi. Ushbu norma mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar yaratish, xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash, xotin-qizlarni turli tazyiq va zo‘ravonliklardan himoya qilish, shuningdek oilaviy-maishiy zo‘rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirish, ijtimoiy reabilitatsiya qilish va moslashtirish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish kabi mamlakatimizda xotin-qizlarning huquqlari himoyasi borasida ustuvor yo‘nalishlarni belgilab beradi [1, 12].

Mazkur konstitutsiyaviy normalar jamiyatda qaror qabul qilish jarayonlarida ayollar va erkaklarning teng ishtirokini rag’batlantirishga, jamiyat hayotining barcha sohalarida erkaklar va ayollarning huquqlari hamda erkinliklarini har qanday tarzda farqlash, istisno etish yoki cheklash, jinsi bo‘yicha bevosita kamsitish, va gender asosida diskriminatsiyani kamaytirishga qaratilgan normativ-huquqiy tizimni shakllantirishga qaratilganligi bilan ham muhim hisoblanadi.

MUHOKAMA. O‘zbekistonda gender tenglikka bo‘lgan yondashuv, ko‘plab an’anaviy, madaniy va ijtimoiy stereotiplar bilan to‘siqlarga duch keladi. Ayollarga qarshi ba’zi stereotiplar o‘zini-o‘zi ifoda etish, ishga joylashish va qaror qabul qilish jarayonlarida jiddiy to‘siqlar yaratadi. Masalan, ba’zi joylarda, ayollarning professional salohiyati va ularning ijtimoiy-siyosiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlari an’anaviy qarashlar bilan cheklangan bo‘lib, “Ayolning asosiy vazifasi uyda jamiyatni saqlab qolish” degan fikr, ko‘pincha ularning ishga joylashishiga, ta’lim olishiga yoki kareraga qadam qo‘yishlariga to‘sqinlik qiladi.

Gender tengligi – bu ayollarning muntazam ravishda qaramligi va ayrim joylardan chetlashtirilishiga olib keladigan tengsizlikni bartaraf etish uchun doimiy sa’y-harakatlarni talab qiladigan asosiy inson huquqlarini ta’minlash bilan uzviy bog‘liq masaladir. Ayollar va erkaklarning jamiyatni rivojlantirishda ishtirok etishiga to‘sqinlik qiladigan gender tengsizligi aholi farovonligini oshirish bo‘yicha global sa’y-harakatlarni to‘xtatib qo‘yadi.

Shu munosabat bilan erkaklar va xotin-qizlar muayyan gender standartlarga mos ravishda gender rollarni bajaradi, biroq, ushbu rollar ularga tabiatan, ularning biologik rivojlanishiga mos ravishda berilgan

emas. “Gender” tushunchasining kiritilishi jamiyatdagi erkaklar va xotin-qizlar rollari ijtimoiy jihatdan tashkil topishi va belgilanishini anglashga yordam beradi [6, 34].

Jamiyat tomonidan qabul qilingan gender normalari va stereotiplar ko‘pincha psixologik xislatlarni shakllantiradi. Ya’ni jamiyatda o‘rnatilgan ushbu normalar insonning biologik jinsiga asoslangan xolda uning xislatlariga, kaspiga, faoliyat turlariga baho beradi va har xil jamiyatlarda o‘zaro farqlanadi. Ushbu ma’noda ayol yoki erkak bo‘lish qandaydir tabiiy xislatlarga ega bo‘lishni emas, balki u yoki bu ijtimoiy rolni ijro etishni anglatadi.

Aytish joizki, gender tengligi huquqqa nisbatan birlamchi hisoblanadi. Buning sababi shundaki, har bir jamiyat o‘z urf-odatlariga ega bo‘lgan chuqur tarixga egadir. Ya’ni, Yevropa davlatlarining urf-odatlari ayol va erkaklarni teng huquqli deb talqin qiladi, Afrika va Osiyo davlatlarining odatlariga asosan esa, ayollar hech qachon erkaklar bilan bir pog‘onada turishiga yo‘l berilmaydi. Shunday qilib gender tenglik jamoatjilik kategoriyasi sifatida faqatgina ijtimoiy ildizlarga ega bo‘lib, urf-odatlari yig‘indisi va insonlarning ommaviy ongida aks etadi.

Shu boisdan, gender tenglikni ta’minlashda faqat konstitutsiyaviy normalar emas, balki amalga oshirilishi zarur bo‘lgan davlat siyosati va jamiyatdagi amaliy islohotlar ham muhim ahamiyatga ega. Har bir jamiyatda gender tenglikka erishish yo‘lida to‘siqlar va muammolar mavjudligi sababli, bu borada muayyan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqishni va amalga oshirishni taqozo etadi.

Demak, shaxsning konstitutsiyaviy maqomi haqida so‘z yuritar ekanmiz, avvalambor uning prinsiplariga, ya’ni ayol va erkaklarning tengligi prinsiplariga e’tibor berishimiz zarur, chunki gender tenglik tushunchasi, tenglik prinsipining ajralmas qismi bo‘lib, demokratik davlat qurishda asosiy rolni o‘ynaydi.

Xulosa. Yuqoridagilardan ham ko‘rinadiki, gender tengligining Konstitutsiya normalarida mustahkamlanishi bugungi kun uchun nihoyatda dolzarb bo‘lib, u xalqimizning huquqiy ong va madaniyatini yanada oshirish, xotin-qizlar va voyaga yetmaganlarning huquqlarini ishonchli himoya qilish, ularga nisbatan sodir etilishi mumkin bo‘lgan tazyiq va zo‘ravonliklarning oldini olish, shu harakatni sodir etgan shaxslarga adolatli jazo choralari belgilash, oilalarda ma’naviy-axloqiy muhitni yaxshilash hamda bolalar va xotin-qizlar huquqlari bilan bog‘liq xalqaro reytinglarda mamlakatimiz o‘rnini yaxshilashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarida gender tenglik masalalari bo‘yicha ijobiy qadamlar qo‘yilgan bo‘lsada, amaliyotda haligacha bir qator muammolar mavjud. Madaniy stereotiplar, iqtisodiy to‘siqlar, siyosiy ishtirok etishdagi cheklovlar, ta’lim tizimidagi muammolar va qonunlarning amal qilishidagi

kamchiliklar gender tenglikni ta’minlashda to’siqlar mavjudligini ko’rsatadi. Shu sababli, gender tenglikni ta’minlash faqat qonunlar va dasturlarni ishlab chiqish bilangina cheklanmasdan, buning o’rniga, keng ko’lamli ijtimoiy-siyosiy o’zgarishlar, jamiyatdagi stereotiplarning yengilishi va iqtisodiy imkoniyatlarning kengayishida ham ifodalanishi zarur.

Gender tenglik nafaqat individual huquqlarni ta’minlash, balki ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishga ham bevosita ta’sir ko’rsatadi. Gender tenglikni ta’minlash jamiyatdagi gender stereotiplarni yengishga, ayollar yoki erkaklarga qarshi diskriminatsiyaga qarshi kurashishga yordam beradi. Bu esa natijada ijtimoiy tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

O’zbekiston, gender tenglikni saqlash va rag’batlantirish orqali davlat rivojlanishini yanada osonlashtiradi, shuningdek, ijtimoiy muammolarni hal qilishda yangi va innovatsion usullarni qidirish imkoniyatini ochadi.

Umuman olganda, O’zbekiston Respublikasida gender tenglikni ta’minlash o’zining muhim ahamiyatiga ega va bu jarayon ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi. Hozirda gender tenglikni ta’minlash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va dasturlar, mamlakatimizning kelgusidagi barqarorligini va farovonligini ta’minlashda muhim o’rin tutadi.

References:

1. O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir). – T.: O’zbekiston, 2023.
2. Aliyeva K.P. O’zbekiston Respublikasida gender tengligini ta’minlashning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari. – T.: “Leson Press” MCHJ nashriyoti, 2022.
3. Matkarimova G.A. Xalqaro va milliy huquqda ayollarning gender va reproduktiv huquqlari: Yuridik fanlar doktori ...dis. – T., 2002. – B. 97.
4. Stoller R.J. Sex and gender: The development of masculinity and femininity. – Routledge, 2020.
5. Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуризации. – М.: 2005.
6. Lorber J. Gender inequality // Los Angeles, CA: Roxbury. 2001.
7. Lacey W. Gender equality: international law and national constitutions // Constitutions and Gender. – Edward Elgar Publishing, 2017.

ОБЩЕНИЕ КАК ФАКТОР, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ОСОБЕННОСТИ ВНУТРИСЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Турабекова Ш.Д.

Ташкентский университет прикладных наук
кафедры Психологий в.б.доц.

Аннотация. В статье раскрываются особенности общения в семье, эмоциональные отношения между супругами, а также межличностные отношения. Акцентируется, что особенности личностно-значимого общения супругов определяют в большей степени удовлетворённость семейно-брачными отношениями.

Ключевые слова: эмоциональные отношения между супругами, особенности общения в семье, межличностные отношения, семейная коммуникация, психологическая атмосфера, внутрисемейные отношения.

Abstract. The article reveals the features of communication in the family, emotional relationships between spouses, as well as interpersonal relationships. It is emphasized that the features of personally significant communication between spouses determine to a greater extent the satisfaction with family and marital relations.

Keywords: emotional relationships between spouses, features of communication in the family, interpersonal relationships, family communication, psychological atmosphere, intra-family relationships.

Annotatsiya. Maqolada oiladagi muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari, er-xotin o‘rtasidagi emotsional munosabat, shuningdek shaxslararo munosabatlar ochib beriladi. Er-xotin muloqotining shaxsiy muhim xususiyatlari oila-nikoh munosabatlaridan qoniqqanlikni aniqlashiga urg‘u beriladi.

Kalit so‘zlari: er-xotin o‘rtasida emotsional munosabat, oiladagi muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari, shaxslararo munosabatlar, oilaviy kommunikatsiya, psixologik muxit, oila ichidagi munosabatlar.

Особый теоретический и практический интерес представляет изучение «коммуникативных барьеров» - препятствий на пути понимания между людьми. Наличие коммуникативных барьеров связано с факторами социально-психологического плана. Как известно, коммуникативные барьеры возникают по причине деформированных отношений между людьми, социальных нравственных, индивидуальных и многих других.

Не редко с коммуникативной функцией связывают, а иногда и выделяют как самостоятельную, деятельность по созданию психологического климата семьи. Характерный для той или иной семьи более иной менее устойчивый эмоциональный настрой принято называть психологическим климатом (синоним - психологическая атмосфера).

Он является следствием семейной коммуникации, то есть возникает в результате совокупности настроения членов семьи, их душевных переживаний и волнений, отношения друг к другу, к другим людям, к работе, к окружающим событиям.

Психологический климат – это комплекс психологических условий, способствующих или препятствующих сплочению семьи [Гребенников И.В]. Наши экспериментальные исследования также были направлены на выявление показателей качества межличностных отношений, которые неразрывно связаны с морально-психологическим климатом семьи, определяющим стиль жизни и характер отношений в ней. Исследования показывают, что довольно значительной части семей присущ противоречивый психологический климат.

Каждой семье присущ определённый уровень духовности. Чем выше этот уровень, тем больше оснований для единения семьи, развития общих интересов и способностей, удовлетворения культурных потребностей членов семьи, успешности решения и преодоления критических ситуаций. Поэтому, мы считаем, что психологический климат семьи относится к её нравственным устоям. Интерактивные процессы - отражают социально-психологические процессы и явления межличностного взаимодействия. Ключевое понятие интерактивности заключено в том, что в ситуациях общения и взаимодействия людей друг с другом происходит становление личности, становление «Я».

Как подход к социально-психологическим явлениям интерактивность характеризуется убеждением, что состояние общества, общественные отношения и человеческая личность являются продуктом коммуникации между людьми, результатом их приспособления друг к другу, взаимных уступок и согласия. Формирующееся представление человека о самом себе находится в соответствии с тем, как его воспринимают «значимые» другие.

Перцептивные процессы включают механизмы восприятия и оценки людьми различных социальных объектов, событий, других людей. В социальной психологии в область исследования этих процессов включены не только отдельно взятые индивиды, но и социальные группы. Одной из областей, где перцептивные процессы обнаруживаются особенно отчетливо, является область

исследования восприятия и оценки человека человеком [Г.М. Андреева, А.А. Бодалёв, А.И. Донцов].

Следует также, в контексте интересующей нас проблемы, остановиться на понятии «общение», которое по своему употреблению близко к понятию «коммуникация», но суть этих двух понятий различна. Также различна степень их значимости и влияния на контакты между людьми.

Общение - взаимодействие двух или более людей, состоящее в обмене между ними информацией познавательного или эмоционально-оценочного характера. Обычно общение включено в практическое взаимодействие людей (совместный труд, учение, коллективная игра и т.п.), обеспечивает планирование и контролирование их деятельности. Вместе с тем, общение удовлетворяет особую потребность человека в контакте с другими людьми. Удовлетворение этой потребности, возникшей в процессе общественно- исторического развития людей, связано с возникновением чувства радости [Психологический словарь].

Как видим, довольно близкие понятия по своим функциям различны по эмоциональной окраске и по содержанию. Известный психолог **М. Аргайл** считает важнейшими мотивами общения потребности в самопознании и самоутверждении, духовном и эмоциональном контакте, реализации полового и других биологических влечений, руководстве, агрессии, в подчинении себе других.

А.А. Леонтьев указывает ещё несколько потребностей - познание окружающего, альтруизм, служение обществу. По мнению **К. Обуховского**, из высших социальных потребностей основополагающими являются потребности познания, поиска эмоционального контакта, осознания смысла своей жизни. Исследование внутри семейной динамики предусматривает изучение эмоциональных отношений между супругами. В науке для обозначения данного феномена существует определение «межличностное восприятие», в содержание которого входят: любовь, симпатия, эмпатия, привлекательность, влюблённость и т. д.

По мнению многих мыслителей в воспитании личности, большую роль играет семья и семейное воспитание. Они считали, что такие качества личности как доброта, мужество, чувство ответственности, честность, нравственность, красноречие, любовь к родному краю могут быть развиты только в семье. Вышеуказанные качества, по мнению мыслителей, "передаются от поколения, к поколению проявляясь во взаимоотношениях между членами семьи, взгляды по этому вопросу нашли своё отражение в

философско-этических, психологических воззрениях Восточных мыслителей.

Одним из таких учёных является **Абу Наср аль-Фараби**. **Абу Наср аль-Фараби** - мыслитель - энциклопедист средневекового Востока. Философские взгляды Фараби о нравственности, счастье, любви, образованности и воспитанности, духовности внесли огромный вклад в этическую теорию человечества. Например, добрые отношения между членами семьи, любовь и уважение друг другу составляют семейное счастье, кроме этого каждый родитель для своего ребёнка является первым наставником и путеводителем, и именно родители способны и обязаны создать необходимые условия для развития достойной личности.

Великий мыслитель Востока **Абу Рейхан Беруни** уделял большое значение дружественным, тёплым отношениям между людьми, которые он считал «драгоценнейшим даром жизни». Его мысли о том, что воспитанный человек своим поведением, культурой общения, сохранением семейного очага должен показать хороший пример окружающим, являются достойным примером для молодых семей. «Когда человек властен над своими эмоциями, способен изменять их, воспитывать себя и своё тело, то он также способен постепенно преодолевать недостатки способами, указанными в книгах об этике».

«Говоря об отношениях между людьми, мы обращаемся одновременно к двум классам явлений. Это, во-первых, некая система взаимодействия, контактов, связей (в социально-психологической литературе именно этот круг явлений обычно охватывается понятием «межличностные отношения»), во-вторых, оценка субъектом самих этих взаимодействий и контактов и, главное, участвующих в них партнёров («у нас хорошие отношения», «плохо к нему отношусь»). Эта оценка всегда носит ярко выраженный эмоциональный характер и может быть названа эмоциональным компонентом или эмоциональным аспектом межличностных отношений» [Л.Я. Гозман].

Межличностные отношения одна из важнейших и наиболее подробно изученных проблем социальной психологии [Г.М. Андреева, А.А. Бодалёв **А.И. Донцов, А.А. Леонтьев, Д. Локк и др.**]. Вместе с тем сравнительно мало разработанными оказались проблемы эмоциональных отношений: дружба, вражда, антипатия, симпатия и т. д. Развитие социальной психологии, основанное на материалистическом понимании психических феноменов, состоящем в выявлении с помощью научных методов их причинной обусловленности, представляет компоненты межличностных

отношений и сами эти отношения, как недоступные научному познанию.

Однако, как отмечает **А.В. Петровский**: «...можно привести большое число психологических (и ещё больше педагогических) работ, где межличностные отношения представлены как некие идеальные силы, ни в чём не материализованные и никак не опредмеченные, а потому не поддающиеся конкретному исследованию» [8, с. 36].

В процессе исследования эмоциональных отношений необходимо помнить об их двойном содержании — это одновременно объективный процесс взаимодействия и обмен информацией между людьми, и оценка ими друг друга. Содержание объективного процесса эмоциональных отношений исследуется в русле проблематики общения: взаимодействие, обмен информацией.

Содержание же второго пласта взаимоотношений - оценка людьми друг друга не имеет чёткого русла исследования. Для того чтобы этот оценочный аспект эмоциональных отношений стал предметом научного исследования и анализа, необходимо соотнести его с другими психологическими, социально-психологическими явлениями, выявить традиционно изучаемые в психологии общения и психологии личности феномены, такие, например, как межличностное восприятие, социальная установка. Межличностное восприятие изучалось многими исследователями **А.А. Бодалевым, Г.М. Андреевой, В.А. Лабунской, М.А. Абалкиной** и другими. Следует отметить, что для большинства исследователей межличностного восприятия предметом изучения являлись такие когнитивные компоненты как: точность восприятия, приписывание личностных черт на основе особенностей внешности, искажения в восприятии другого человека и т. д.

Эмоциональные компоненты образа другого человека не вычленялись в качестве особой научной проблемы. На наш взгляд, именно эти, недостаточно изученные компоненты межличностного восприятия в значительной степени отражают содержание внутри групповых связей вообще и семейных в частности. Эмоциональные отношения, как компонент межличностного восприятия органично входят и в структуру общения, определяя его эмоциональный фон.

Следовательно, анализ эмоциональных отношений может строиться вокруг объективно существующего процесса, как, например, в нашем исследовании, когда мы имеем дело с проблемами эмоциональных отношений одного человека к другому и эмоциональных отношений между людьми.

В первом случае, при исследовании эмоциональных отношений одного человека к другому, всё внимание уделяется чувствам и мнениям брачных партнёров друг о друге, при этом неизбежно специфика разных этапов развития отношений будет объединяться.

Во втором случае, при исследовании отношений между брачными партнёрами, в фокусе оказываются закономерности развития отношений, их переход от одной фазы к другой. На эту особенность эмоциональных отношений, как предмета исследования в системе психологической науки обратил **Л.Я. Гозман**.

Мы будем придерживаться логики этого подхода, то есть, эмоциональные отношения будут рассматриваться нами как развивающийся во времени процесс, закономерно переходящий от одного этапа к другому. Этот подход позволил нам исследовать закономерности развития эмоциональных отношений разного уровня, глубины и сложности.

Исходя из вышеизложенного, становится очевидным, что особенности личностно-значимого общения супругов, а не социальные факторы определяют в большей степени, удовлетворённость семейно-брачными отношениями и бесспорным огромное место и значение общения между членами семьи и в особенности - между супругами. Оно, обеспечивая удовлетворение потребности в эмоциональном контакте, в сопереживании, вносит в жизнь субъекта общения чувство нужности, принятия и защищённости. Таким образом, общение является психологическим средством «цементирования» взаимоотношений супругов.

Использованная литература:

1. Абалкина М.А. Межличностное восприятие и динамика предбрачных отношений. Автореферат дисс. Канд. Психол. Наук. - М., 1978.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. - М.: Изд-во МГУ, 1980.
3. Антология педагогической мысли Узбекистана. Сост: С.Р.Раджабов, К.Х.Хашимов, К.М. Минходжаев, С.К. Каримова.-М: Педагогика,1986.
4. Бодалёв А.А. Восприятие и понимание человека человеком. - М., 1982.
5. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. М., 1987.
6. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. М.: Просвещение, 1991.
7. Донцов А.И. Психология коллектива. -М.: МГУ, 1984.

8. Петровский А.В., Шпелинский В.В. Социальная психология коллектива. -М.: Просвещение, 1978.

РОЛЬ СЕМЕЙНЫХ ИСТОРИЙ В ФОРМИРОВАНИИ АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ВОСПОМИНАНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ

Хабиев Т.Р.

PhD, и.о. доцента кафедры психологии ТФ МГУ

Аннотация. Семейные истории играют важную роль в том, как индивид формирует нарратив о собственной жизни, в том числе благодаря межпоколенческой передаче опыта и ценностей. Особое внимание уделяется анализу культурных различий: семейные истории имеют уникальную форму и функцию в индивидуалистических и коллективистских культурах, оказывая различное влияние на психологическое благополучие личности. Были обобщены современные теоретические и эмпирические исследования в области нарративной психологии, психологии развития и культурно-исторической психологии.

Ключевые слова: семейные истории, автобиографическая память, психологическое благополучие, культура, нарративная идентичность, межпоколенческая передача опыта.

Аннотация. Оилавий ҳикоялар индивиднинг шахсий ҳаёти ҳақидаги наративини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди ва бу жараёнда авлодлар орасида тажриба ҳамда қадриятларнинг узатилиши алоҳида аҳамият касб этади. Тадқиқотда маданий фарқларни таҳлил қилишга эътибор қаратилган: оилавий ҳикоялар индивидуалистик ва коллективистик маданиятларда ўзига хос шакл ва функцияларга эга бўлиб, шахснинг психологик фаровонлигига турлича таъсир кўрсатади. Наратив психология, ривожланиш психологияси ва маданий-тарихий психология соҳаларидаги замонавий назарий ва эмпирик тадқиқотлар умумлаштирилди.

Калит сўзлар: оилавий ҳикоялар, автобиографик хотира, психологик фаровонлик, маданият, наратив идентичлик, авлодлар орасида тажриба узатилиши.

Abstract. Family stories play an important role in how an individual constructs a narrative of their own life, including through the intergenerational transmission of experience and values. Special attention is given to the analysis of cultural differences: family stories have a unique form and function in individualistic and collectivistic cultures, exerting different influences on an individual's psychological

well-being. Modern theoretical and empirical studies in the fields of narrative psychology, developmental psychology, and cultural-historical psychology were summarized.

Keywords: family stories, autobiographical memory, psychological well-being, culture, narrative identity, intergenerational transmission of experience.

Роль семейных историй в формировании автобиографической памяти и их влияние на психологическое благополучие личности в последние десятилетия стала предметом активного междисциплинарного изучения в психологии развития, когнитивной психологии и семейной психотерапии. Автобиографическая память выступает не только как когнитивная система хранения личностно значимого опыта, но и как фундамент идентичности, определяющей субъективную непрерывность, Я во времени. В ее основе лежат не только индивидуальные переживания, но и усвоенный культурно и социально опосредованный опыт, в том числе семейные нарративы, которые выступают механизмом передачи жизненного опыта между поколениями.

Семейные истории представляют собой вербальные нарративы, которые передаются между членами семьи и включают рассказы о прошлых событиях, семейных традициях, трудностях и достижениях, значимых фигурах рода. Они формируют у человека чувство принадлежности, преемственности и устойчивости биографического опыта. Многие исследователи указывают¹⁰⁷, что автобиографическая память развивается не в изоляции, а через совместную реконструкцию прошлого в процессе семейного взаимодействия. Уже в раннем детстве ребенок осваивает структуру нарратива через диалоги с матерью и другими взрослыми, которые помогают ему систематизировать опыт и выделять его значимые элементы.

Ключевую роль в этом процессе играет социально-нарративное опосредование памяти. В рамках социокультурного подхода считается, что память человека является коллективной по своей природе и формируется в диалоге с «другими значимыми». Семейные истории выступают инструментом культурной и эмоциональной социализации: через них ребенку передается не только информация о прошлом, но и система интерпретаций, ценности и эмоциональные реакции, принятые в семье. Таким образом, семейные нарративы не просто описывают прошлое, но и

¹⁰⁷ Nelson K., Fivush R. The emergence of autobiographical memory: a social-cultural developmental theory // Psychological Review. 2004. Vol. 111. No. 2. P. 486–511. DOI: 10.1037/0033-295X.111.2.486.

конструируют его, формируя у детей способы понимания причинно-следственных связей в жизни и стратегии совладания с трудностями¹⁰⁸.

Доказано, что родители, которые используют так называемый элаборативный стиль рассказывания, то есть поощряют детали, рассуждения и эмоциональные интерпретации, способствуют формированию у детей более богатой и структурированной автобиографической памяти. Семейные истории включаются в этот нарратив как готовые модели интерпретации жизненных событий. Например, рассказы о том, что «наша семья всегда преодолевает трудности», могут формировать у ребенка представление о собственной устойчивости и способности справляться с жизненными испытаниями. Напротив, истории о семейных конфликтах и неудачах без позитивной интерпретации могут формировать негативные убеждения о себе и мире¹⁰⁹.

Семейные истории выполняют не только познавательную, но и символическую функцию: они связывают человека с прошлым семьи и народа, формируют устойчивость к стрессу и поддерживают чувство психологической защищенности. Исследования показывают, что подростки, которые знают больше семейных историй, демонстрируют более высокий уровень жизненной удовлетворенности и адаптивности¹¹⁰. Это объясняется тем, что семейные нарративы создают эффект «личной укоренённости», формируют ощущение, что «я — часть чего-то большего», а значит, не остаюсь один на один с жизненными трудностями.

Не менее значимой является роль семейных историй в преодолении травматического опыта. Работы по межпоколенной передаче травмы показывают, что открытое и эмоционально интегрированное обсуждение трудных событий снижает уровень семейной тревожности, посттравматического стресса и психологической дисфункции. В семьях, где наложено табу на разговоры о прошлом, риск развития дезадаптивных форм поведения у детей выше, так как травматический опыт передается невербально через эмоциональные паттерны взаимодействия, а не через осмысленные нарративы. Напротив, конструктивное обсуждение даже болезненных страниц семейной истории способствует формированию у подростков способности к

¹⁰⁸ Нуркова В.В., Бодунов Е.А. Автобиографическая память как ресурс преодоления внутриличностного конфликта при алкоголизме // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. 2014. № 2. Р. 46–60.

¹⁰⁹ Habermas T., Bluck S. Getting a life: the emergence of the life story in adolescence // Psychological Bulletin. 2000. Vol. 126. No. 5. P. 748–769. DOI: 10.1037/0033-2909.126.5.748.

¹¹⁰ Reese E., Haden C., Fivush R. Mother–child conversations about the past: Relations of maternal elaborative reminiscing to children's memory and narrative competence // Child Development. 1993.

эмоциональной переработке и укреплению внутренней устойчивости.

Семейные нарративы также влияют на формирование самооценки и образа Я. Исследования показывают, что рассказы, в которых подчеркивается субъектность членов семьи, усиливают у подростков мотивацию достижения и уверенность в своих возможностях. Если в семье принято обсуждать прошлые ошибки и неудачи как часть опыта, способствующую развитию, это формирует у ребенка так называемую установку на рост (growth mindset), описанную К. Двек. Напротив, в семьях, где доминируют истории о жертвенности, несправедливости судьбы и внешнем контроле, подростки чаще формируют выученную беспомощность¹¹¹.

Однако влияние семейных историй на психологическое благополучие не всегда позитивно. Если семейный нарратив является хаотичным, противоречивым или травматичным, это может приводить к нарушению формирования идентичности и когнитивной дезорганизации воспоминаний. В семьях, где доминируют истории, передающие негативные убеждения («в нашей семье всем не везет», «мы никогда ничего не добиваемся»), у детей могут формироваться дезадаптивные когнитивные схемы, снижающие уровень жизненной удовлетворенности. Негативное влияние оказывают также нарративы, в которых присутствует межпоколенная передача семейной лояльности и неотрефлексированных травм, например, истории о секретах, запретных темах и морализаторских конфликтах.¹¹²

Тем не менее, значимость семейных историй как психологического ресурса подтверждается тем, что они активно используются в терапевтических практиках. В нарративной терапии и семейной психотерапии переформулирование семейных историй позволяет изменить деструктивные сценарии, восстановить чувство агентности и переписать жизненную историю клиента с точки зрения его внутренних ресурсов. Психотерапевты подчеркивают важность перехода от «узких» и проблемно-центрированных историй к расширенным и многогранным нарративам, включающим темы преодоления, любви, поддержки и надежды¹¹³.

¹¹¹ Dweck C.S., Leggett E.A social-cognitive approach to motivation and personality // Psychological Review. 1988. Vol. 95, No. 2. P. 256–273.

¹¹² Нуркова В. В. Автобиографическая память как инструмент поддержания целостности Я // Вопросы психологии. 2014. № 3. С. 35–45.

¹¹³ Нуркова В. В., Цыганов И. Ю. Автобиографическая память как средство поддержания смысловой непрерывности жизненного пути // Психологический журнал. 2017. Т. 38. № 2. С. 34–48.

Таким образом, семейные истории следует рассматривать как сложный и многогранный феномен, находящийся на пересечении когнитивных, эмоциональных и культурных процессов. Их роль в формировании автобиографической памяти и психологического благополучия подчеркивает необходимость дальнейших исследований в этом направлении, в том числе межкультурных сравнений и практико-ориентированных подходов к использованию семейного нарратива в психотерапии, образовании и семейном консультировании.

OILA QADRYATLARIGA ZAMONAVIY TAHDIDLAR VA ULARNING PSIXOLOGIK HAMDA DEMOGRAFIK OQIBATLARI

Tuychiyeva Saodat Meliqo‘ziyevna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Psixologiya” kafedrası mudiri

Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Psixologiya” kafedrası
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila qadriyatlariga zamonaviy tahdidlarning mohiyati, ularning psixologik va demografik oqibatlari tahlil qilingan. Iqtisodiy, psixologik, axborot va madaniy omillarning oilaviy barqarorlikka ta’siri ilmiy manbalar asosida ko‘rib chiqilgan. Olimlar fikrlari asosida oilaviy qadriyatlarning jamiyat barqarorligi va demografik rivojlanishdagi o‘rni ochib berilgan. Mualliflik yondashuvi asosida zamonaviy sharoitda oilaning psixologik madaniyatini shakllantirish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash va davlat hamda jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning istiqbolli yo‘nalishlari ta’kidlangan.

Tayanch so‘zlar: Oila qadriyatlari, zamonaviy tahdidlar, demografiya, psixologik barqarorlik, ijtimoiy institut, migratsiya, axborot xavfsizligi, stress, oila psixologiyasi, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В данной статье анализируется сущность современных угроз семейным ценностям, а также их психологические и демографические последствия. Рассмотрено влияние экономических, психологических, информационных и культурных факторов на устойчивость семьи. На основе мнений ученых раскрывается роль семейных ценностей в стабильности общества и демографическом развитии.

Ключевые слова: семейные ценности, современные угрозы, демография, психологическая устойчивость, социальный институт,

миграция, информационная безопасность, стресс, семейная психология, устойчивое развитие.

Abstract. This article analyzes the nature of modern threats to family values and their psychological and demographic consequences. The impact of economic, psychological, informational, and cultural factors on family stability is examined. Based on scholars’ perspectives, the role of family values in social stability and demographic development is revealed.

Key words: family values, modern threats, demography, psychological stability, social institution, migration, information security, stress, family psychology, sustainable development.

Kirish. Oila qadriyatlari har bir jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy poydevorini tashkil etadi. Oila – insonning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti, shaxsiy rivojlanishining markazi va milliy an’analar hamda ma’naviy qadriyatlarni avlodlar avlodga yetkazuvchi eng muhim institutdir. Shu bois, oilaning barqarorligi va mustahkamligi nafaqat shaxsiy hayotning sifat ko’rsatkichlari, balki butun jamiyat taraqqiyoti va barqarorligining asosiy sharti sifatida qaraladi. Zamonaviy davrda ijtimoiy-siyosiy o’zgarishlar, iqtisodiy globallashuv, migratsiya jarayonlari, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi, turmush tarzining modernizatsiyasi oilaga ham o’zining ijobiy va salbiy ta’sirlarini ko’rsatmoqda. Ayniqsa, an’anaviy qadriyatlarning yemirilishi, nikoh institutining zaiflashuvi, ajralishlar sonining ortishi, tug’ilish ko’rsatkichlarining pasayishi va yoshlarning oilaga nisbatan mas’uliyat hissining kamayishi – oilaviy hayotga zamonaviy tahdidlarning yaqqol ko’rinishlaridan hisoblanadi.

Psixologik nuqtayi nazardan, oiladagi barqarorlikning buzilishi shaxsning ruhiy salomatligiga, farzandlarning tarbiyasiga va ijtimoiy moslashuv jarayoniga salbiy ta’sir etadi. Demografik jihatdan esa bu jarayon tug’ilish darajasining pasayishi, aholining qarishi, migratsiya oqimlarining kuchayishi kabi jiddiy oqibatlarga olib keladi. Shu sababli oilaga zamonaviy tahdidlarning psixologik va demografik oqibatlarini o’rganish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

O’zbekiston olimlari, jumladan, A.Qodirov, M.Jo’rayev, Sh.Yusupov va boshqalar oila qadriyatlarini ijtimoiy barqarorlikning poydevori deb biladilar. Ularning ta’kidlashicha, oila jamiyatning “kichik modeli” sifatida unda ro’y berayotgan barcha ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o’zgarishlarni o’zida aks ettiradi[1].

Shu bilan birga, xorijiy tadqiqotchilar, jumladan, U. Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi [5] va A. Maslou ta’riflagan ehtiyojlar iyerarxiyasi ham oilaning shaxs kamolotidagi hal qiluvchi o’rnini ilmiy asoslab bergan[6].

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Oilalar jamiyatning davomiyligini, aholi sonini o‘ziga borishini ta‘minlovchi jarayondir bu jarayonda demografik omillar haqida gapirib o‘tsak mubolag‘a bo‘lmaydi. Aholining yosh jinsiy tarkibi, nikoh va ajralish jarayonlari. Agar aholi tarkibida yoshlar salmog‘i yuqori va jinsiy mutanosiblik bo‘lsa, nikohga kirish, ya‘ni oilalar paydo bo‘lishi uchun demografik imkoniyat mavjuddir. Bu hol o‘z navbatida tug‘ilishga ijobiy ta‘sir etadi. Aksincha, aholi tarkibida qariyalar salmog‘i yuqori bo‘lsa, tug‘ilish kamayib, o‘lim hollari ko‘payadi [2]. Demak har bir davlat mana shu mutanosiblikni saqlab turishga intiladi. Yevropa davlatlarida ham aholi o‘rtasida yoshlar salmog‘ini saqlab qolishga oid bir qancha harakatlar bo‘lgan. Ammo ular tomonidan reproduktiv yoshdagilarni moddiy, iqtisodiy, moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan say -harakatlar o‘zining ijobiy natijalarini bermagani uchun ularda qariyalar umumiy aholi ichida katta ko‘rsatkichga ega bo‘lib qolmoqda. Oila qadriyatlariga zamonaviy davrda turli shakldagi tahdidlar ta‘sir ko‘rsatmoqda:

1. Iqtisodiy tahdidlar. Oila barqarorligiga bevosita ta‘sir etuvchi omillar – ishsizlik, migratsiya, kambag‘allik. Masalan, sotsiolog A. Giddens globalizatsiya sharoitida iqtisodiy beqarorlik oilaning zaiflashishiga olib kelishini ta‘kidlaydi.

2. Psixologik tahdidlar. Stress, oilaviy zo‘ravonlik, hissiy sovuqlik. R. V. Ovcharova fikricha, psixologik nomutanosiblik oilaning eng katta xavf omillaridan biridir[4].

3. Axborot tahdidlari. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning noto‘g‘ri ta‘siri, yoshlar ongida virtual qadriyatlarning shakllanishi. Zamonaviy tadqiqotchi M. Castellsning “Axborot jamiyati” konsepsiyasi bunga yorqin misol bo‘la oladi.

4. Madaniy tahdidlar. An‘anaviy qadriyatlarning yo‘qolishi, individualizm va iste‘molchilik kayfiyatining kuchayishi. Bu borada fransuz sotsiologi E. Dyurkgeymning “anomiya” nazariyasi oilaviy qadriyatlar yemirilishini tushuntirib beradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Oila qadriyatlari jamiyatning eng asosiy tayanchi, insonning psixologik, ijtimoiy va ma‘naviy rivojlanishida hal qiluvchi omil sifatida qadrlanadi. Avlodlar davomiyligi, shaxsning ijtimoiylashuvi, milliy qadriyatlarning asrab-avaylanishi, eng avvalo, oiladan boshlanadi. Shu sababli oila qadriyatlarini mustahkamlash nafaqat psixologik, balki demografik va ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tahdidlarning oilaviy hayotga ta‘siri bevosita demografik jarayonlarda namoyon bo‘ladi:

- Tug‘ilish darajasining pasayishi. BMT demografik hisobotlarida qayd etilishicha, iqtisodiy qiyinchiliklar va ijtimoiy beqarorlik oilalarda farzand sonining kamayishiga sabab bo‘lmoqda.

- Ajralishlar ko‘payishi. Rasmiy statistikaga ko‘ra, o‘zaro psixologik muvofiqlikning yo‘qligi, moddiy qiyinchiliklar ajralishning asosiy sabablaridan biridir.

- Migratsiya oqibatlari. O‘zbekistonlik olim O. Abdurahmonovning tadqiqotlarida qayd etilganidek, mehnat migratsiyasi natijasida yuzaga keladigan “yarim oilalar” farzandlar tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Oila qadriyatlariga tahdidlarning eng ko‘zga tashlanadigan oqibati — bu psixologik muammolar:

- O‘zaro ishonchning susayishi;
- Hissiy sovuqlik va ziddiyatlarning ko‘payishi;
- Bolalar tarbiyasida psixologik beparvolik. Psixolog K. Rodgers ta’kidlaganidek, shaxs rivojida mehr va qo‘llab-quvvatlash yetishmasa, inson o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon eta olmaydi. Demak, oiladagi beqarorlik butun jamiyatning psixologik salomatligiga tahdid soladi.

Tahdidlarning kuchayib borishiga qaramay, oilaning ijtimoiy-psixologik istiqbollari mavjud. Bu, avvalo:

- Milliy qadriyat va urf-odatlarini asrab-avaylash;
- Oila institutini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosatini kuchaytirish;

- Yosh oilalarga psixologik yordam ko‘rsatish;
- OAV orqali sog‘lom oila modelini targ‘ib qilish;
- Ta’lim tizimida oila psixologiyasi kurslarini rivojlantirish.

Shuni aytib o‘tishimiz mumkinki, oila qadriyatlariga zamonaviy tahdidlar qarshisida eng muhim vazifa – bu oilaviy psixologik madaniyatni shakllantirish va yoshlarni oilaviy hayotga ongli tayyorlashdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, oila qadriyatlariga zamonaviy tahdidlar ko‘p qirrali bo‘lib, ular iqtisodiy, psixologik, axborot va madaniy omillar bilan chambarchas bog‘liq. Ularning oqibatlari demografik ko‘rsatkichlarda ham, psixologik salomatlikda ham namoyon bo‘lmoqda. Olimlarning qarashlari shuni ko‘rsatadiki, oilani asrash va mustahkamlash uchun davlat, jamiyat va har bir insonning mas’uliyati zarur. Bizning fikrimizcha, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash yo‘lida eng muhim qadamlardan biri — bu yoshlarni sog‘lom psixologik muhit yaratishga, mehr va hurmatga asoslangan munosabatlar qurishga o‘rgatishdir. Ana shundagina demografik barqarorlik va ijtimoiy taraqqiyot kafolatlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirov A. Oila va jamiyat: ijtimoiy-psixologik yondashuvlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018.

2. Jo‘rayev M. Oilaviy qadriyatlar va zamonaviy tahdidlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

3. Yusupov Sh. Oila institutining ijtimoiy asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
4. Ovcharova R.V. Prakticheskaya psixologiya obrazovaniya. – Moskva: Akademiya, 2003.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
6. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 1954.
7. Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna. Bo‘lajak psixologlarning konsultativ faoliyat malakasini tarkib toptiruvchi kasbiy-shaxsiy sifatlar Pedagogik mahorat 2024-23 b
8. Akbaraliyeva Asilaxon Talabalarda xulq og‘ishini oldini olishning ijtimoiy pedagogik psixologik shartlari. Ғылым-білім-өнер интеграциясы: перспективалық жобалар.2023-451 b
9. Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna Konsultativ psixologning muhim fazilatlarini. Lokal urushlarda shaxsiy tarkibni axloqiy- ruhiy holatlarini stabillashtirish muammolari 2024- 193 b.

«OILADA ZO‘RAVONLIK QURBONLARINI HIMOYA QILISH MEXANIZMLARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR»

Xushvaqtoev Erkin Temirovich

IIV Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrasi
katta o‘qituvchisi podpolkovnik

Yuldashev Kudrat Abduvaxatovich

O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus-
kasbiy fanlar kafedrasi dotsenti, siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori,
(PhD) podpolkovnik

Annotatsiya. Mazkur maqolada oilada zo‘ravonlik qurbonlarini himoya qilish mexanizmlari tahlil qilinadi. O‘zbekistondagi huquqiy, ijtimoiy va psixologiya sohalaridagi mavjud muammolar va ularning yechimlari ko‘rib chiqiladi. Davlat va jamiyat darajasida oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va ularning samaradorligi baholanadi.

Kalit so‘zlar: oilada zo‘ravonlik, qurbonlar, himoya mexanizmlari, huquqiy tizim, ijtimoiy xizmatlar, davlat siyosati.

Аннотация. В статье анализируются механизмы защиты жертв домашнего насилия. Рассматриваются актуальные проблемы в правовой, социальной и психологической сферах в Узбекистане и пути их решения. Дается оценка мер, принимаемых на

государственном и общественном уровнях для борьбы с домашним насилием, и их эффективности.

Ключевые слова: домашнее насилие, жертвы, механизмы защиты, правовая система, социальные службы, государственная политика.

Abstract. This article analyzes the mechanisms for protecting victims of domestic violence. The current problems in the legal, social and psychological spheres in Uzbekistan and their solutions are considered. The measures taken to combat domestic violence at the state and societal levels and their effectiveness are assessed.

Keywords: domestic violence, victims, protection mechanisms, legal system, social services, state policy.

Oilada zo'ravonlik — jamiyatdagi eng jiddiy va keng tarqalgan ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. U inson huquqlari, jumladan, hayot, erkinlik va xavfsizlik huquqlariga bevosita tahdid soladi. Oilaviy zo'ravonlik nafaqat jabrlanuvchi — ayol, bola yoki keksalarning jismoniy va psixologik salomatligiga, balki butun oilaning ichki muhitiga ham sevimli ta'sir ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida keng jamiyatda beqarorlik va ma'naviy tanazzulni yuzaga keltiradi.

O'zbekistonda bu muammoga jiddiy e'tibor qaratilib, so'nggi yillarda oilada zo'ravonlikka qarshi kurashish maqsadida bir qator huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, "Xotin-qizlarni zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi qonun, "Gender tenglik" to'g'risidagi qonun, hamda davlat organlari va nodavlat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlari ishlab chiqildi.

Shu bilan birga, ushbu sohada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarga qaramasdan, qator muammolar hali ham yechimini topmagan. Jamiyatda zo'ravonlikni "shaxsiy ish" deb baholash, qurbonlarning huquqiy va psixologik himoyaga bo'lgan cheklangan imkoniyatlari, zo'ravonlarga nisbatan jazo choralarining samarasizligi kabi omillar mavjud holatni yanada og'irlashtirmoqda. Ayrim hollarda jabrlanuvchilar o'z holatini yashirishga majbur bo'ladi, chunki ularda huquqiy yordamga ishonchi past, yoki jamiyatning salbiy munosabatidan qo'rqishadi.

Shu nuqtai nazardan, oilada zo'ravonlikka qarshi kurashish nafaqat huquqiy yondoshuv, balki keng qamrovli ijtimoiy, ma'naviy va psixologik strategiyalarni talab qiladi. Bu masalada davlat, fuqarolik jamiyati institutlari, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va albatta, har bir fuqaroning hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Oilada zo'ravonlik — ko'p omilli, kompleks ijtimoiy-ruhiy muammo bo'lib, uning kelib chiqishiga turli ildiz sabablar sababchi bo'ladi. Ularni shartli ravishda quyidagi toifalarga ajratish mumkin:

- Ijtimoiy-iqtisodiy omillar

- Ishsizlik va kambag'allik: Moddiy qiyinchiliklar, turmush sharoitidagi toqatsizlik ko'p hollarda zo'ravonlikni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, iqtisodiy qiyinchiliklar mavjud bo'lgan oilalarda zo'ravonlik xavfi ikki barobar yuqori.

- Ijtimoiy tengsizlik: Ayollarning iqtisodiy mustaqilligi yo'qligi, ularning moliyaviy resurslarga bog'liqligi zo'ravonni jazolash yoki oilani tark etish imkoniyatini cheklaydi.

- Ma'naviy-axloqiy omillar

- Gender stereotiplari: Jamiyatda "erkak hukmron", "ayol itoatkor" kabi qarashlar hanuzgacha kuchli bo'lib, zo'ravonlikka shar'iy yoki "odatiy holat" deb qaraladi. Bu esa qurbonni o'z muammosi bilan yolg'iz qoldiradi.

- Oilaviy an'analar va tarbiya: Bolalikda zo'ravonlikka guvoh bo'lgan insonlar katta bo'lganda ham o'sha xatti-harakatlarni takrorlashga moyil bo'ladilar.

- Psixologik va shaxsiy omillar

- Psixik muammolar: Agressiv, nazoratni yo'qotuvchi shaxslar, alkogol va narkotik moddalar ta'sirida zo'ravonlik sodir etishi ko'p uchraydi.

- Emotsional saviyaning pastligi: Munozara va mojarolarni madaniyatli hal qilish ko'nikmasining yo'qligi zo'ravonlikka yo'l ochadi.

Zo'ravonlikning qurbon uchun keltirgan zarari faqatgina jismoniy jarohatlar bilan cheklanib qolmaydi. Uning oqibatlari ko'p qirrali bo'lib, har tomonlama hayot sifatiga ta'sir qiladi:

- Psixologik oqibatlar

- Uzoq muddatli stress, depressiya, o'ziga ishonchsizlik, o'z joniga qasd qilish holatlari zo'ravonlikka uchragan shaxslarda tez-tez kuzatiladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (VOZ)ning ma'lumotlariga ko'ra, har to'rtinchi ayol zo'ravonlikdan keyin depressiyaga uchraydi.

- Ijtimoiy oqibatlar

- Jabrlanuvchilar jamiyatdan chetlashadi, ish joyini yoki ta'lim muassasasini tark etadi. Bolalar oldidagi obro' va maqomi pasayadi, ularning faolligi so'nib boradi. Ayniqsa bolalarga ta'siri juda jiddiy bo'lib, keyinchalik ularning xulq-atvorini ham buzadi.

- **Iqtisodiy oqibatlar.** Oilada zo'ravonlik iqtisodiy tanazzulga olib keladi. Davlat uchun bu sohadagi oqibatlar — tibbiy, huquqiy, ijtimoiy xizmatlar xarajatlari orqali ko'p million so'mlik zarar keltiradi. Xalqaro hisob-kitoblarga ko'ra, ba'zi mamlakatlarda zo'ravonlik bilan bog'liq xarajatlar yalpi ichki mahsulotning 1.5–3% ni tashkil etadi.

Qisqa qilib aytganda, oilaviy zo'ravonlik qurbonlari ko'p hollarda o'z muammosini oshkor qilishdan va yordam so'rashdan tiyiladilar. Bu holat

nafaqat qurbonni, balki jamiyatni ham zaiflashtiradi. Zo‘ravonlikka qarshi kurashda faqat jinoiy jazo yetarli emas — ildiz omillarni bartaraf etish, jamiyatni ma’rifatlashtirish, psixologik yordam tizimini rivojlantirish zarur.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda oilada zo‘ravonlikni bartaraf etish bo‘yicha jiddiy huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlat siyosati bu sohada faqat jazo berish emas, balki profilaktika, qurbonlarni himoya qilish va ularni rehabilitatsiya qilish kabi ko‘p qirrali yondashuvni nazarda tutadi. Shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat tashkilotlar va ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlik asosida tizimli choralar ko‘rilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida oilada zo‘ravonlikka qarshi huquqiy himoyani ta‘minlash maqsadida quyidagi muhim qonunlar va qarorlar qabul qilingan:

- **2019 yilda qabul qilingan "Xotin-qizlarni zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonun (O‘RQ-561)** — mazkur qonun zo‘ravonlikka uchragan ayollarning huquqlarini himoya qilish, ularni vaqtincha boshpana, huquqiy va psixologik yordam bilan ta‘minlash, hamda zo‘ravonlarga nisbatan huquqiy choralar ko‘rish tartibini belgilaydi.

- **2021 yilda qabul qilingan "Gender tenglikni ta‘minlash to‘g‘risida"gi Qonun** — jamiyatda ayollar va erkaklar o‘rtasida teng huquq va imkoniyatlarni shakllantirishga qaratilgan. Gender diskriminatsiyasi zo‘ravonlikka olib keluvchi asosiy omillardan biri ekani uchun bu qonun o‘ta muhim ahamiyatga ega.

- **Ma‘muriy va jinoiy javobgarlik kodekslariga kiritilgan o‘zgartishlar** — zo‘ravonlik holatlarini faqat “oilaviy nizo” emas, balki huquqbuzarlik sifatida baholash amaliyotini mustahkamlaydi. Masalan, sud qarori bilan zo‘ravonga muayyan muddat qurbonga yaqinlashish taqiqlanishi mumkin.

O‘zbekistonda zo‘ravonlikka qarshi kurashishda quyidagi davlat organlari markaziy o‘rin tutadi. Xotin-qizlar ishlari bo‘yicha qo‘mita, joylarda ayollar bilan ishlash tizimini tashkil etib, zo‘ravonlik qurbonlariga yordam beradi, Ichki ishlar organlari (IIV) — zo‘ravonlik holatlari yuzasidan shoshilinch aralashuvni amalga oshiradi. Ayniqsa, “himoya orderi” kabi mexanizmlar amalga joriy etilgan, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” — ijtimoiy himoyaga muhtoj toifalarni aniqlash va ular bilan profilaktik ishlarni olib borishga xizmat qiladi.

Qurbonlarga yordam ko‘rsatishda faqat huquqiy emas, balki ijtimoiy-psixologik yordam ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan asosiy tadbirlar, Ya‘ni **mahalla faollari va psixologlar**, joylarda profilaktik suhbatlar olib borish, mojarolarni bartaraf etishda faol ishtirok etishi, **ishonch telefonlari va**

onlayn maslahat platformalari zo‘ravonlik qurbonlari uchun anonim va tezkor yordam mexanizmini ta‘minlashi, davlat va NNTlar hamkorligida olib borilayotgan ma‘rifiy ishlar jamiyatda oilaviy zo‘ravonlikni kamaytirishda katta ahamiyatga ega. **OAV orqali targ‘ibot** qilish, ya‘ni televidenie, radio va internetda zo‘ravonlikka qarshi ko‘rsatuvlar, roliklar orqali jamoatchilik ongini shakllantirish, **ta‘lim muassasalarida ta‘lim va treninglar o‘tkazish**, ya‘ni bolalar, o‘quvchilar va talabalar o‘rtasida gender tenglik, muomala madaniyati va zo‘ravonlikni oldini olish mavzularida darslar tashkil etiladi.

Xulosa o‘rnida. Oilada zo‘ravonlik — jamiyatdagi eng dolzarb, ko‘p qirrali va keng tarqalgan ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Bu muammo nafaqat jismoniy yoki psixologik ziyon yetkazish, balki inson huquqlarini poymol qilish, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi ishonchni susaytirish, ma‘naviy tanazzul va iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi mumkin. Shu boisdan, uning yechimida faqat jazo choralari bilan cheklanib qolmasdan, huquqiy, ijtimoiy, ma‘naviy, psixologik va ta‘limiy mexanizmlarni o‘zaro uyg‘un holda qo‘llash talab etiladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda oilada zo‘ravonlikka qarshi kurashish bo‘yicha muhim huquqiy-me‘yoriy baza shakllantirildi. “Xotin-qizlarni zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun, “Gender tenglik to‘g‘risida”gi qonun, hamda ma‘muriy va jinoiy kodekslarga kiritilgan tuzatishlar ushbu sohadagi huquqiy bo‘shliqni qisman to‘ldirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, krizis markazlari, shoshilinch himoya orderlari, ishonch telefonlari, psixologik xizmatlar kabi amaliy mexanizmlar ishlab chiqildi.

Biroq, amaliy holat tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur choralar hali ham barcha qatlam va hududlarda to‘liq ishlamayapti. Odamlar, ayniqsa ayollar va bolalar, o‘z huquqlarini yetarli darajada bilmaydilar. Jamiyatdagi "uy ishi — ichkarda qoladi" kabi stereotiplar zo‘ravonlikni yashirin va e‘tirof etilmagan holda saqlab turibdi. Mahalla, ta‘lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va diniy arboblardan tomonidan profilaktik va ma‘naviy ishlarning samaradorligi ham barcha hududlarda bir xil emas.

Shu sababli, oilada zo‘ravonlikka qarshi kurashishda quyidagi yo‘nalishlarda qo‘shimcha xuquqiy islohotlarni chuqurlashtirish, zo‘ravonlarga nisbatan javobgarlik mexanizmlarini kuchaytirish, qurbonlarni himoya qiluvchi orderlarning huquqiy kuchini oshirish, politsiya va sud xodimlari uchun doimiy o‘quv kurslari tashkil etish, ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish, mobil psixologik yordam guruhlarini joriy qilish chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

Xulosa qilib aytganda, oilada zo‘ravonlikka qarshi samarali kurash — bu faqat davlatning emas, balki butun jamiyatning umumiy mas‘uliyatidir. Har bir fuqaro, har bir mutaxassis, har bir mahalla —

ushbu jarayonda o‘z o‘rni va mas’uliyatini his etishi lozim. Faqat shundagina, biz sog‘lom, xavfsiz va barqaror oilalar poydevorida ma’naviyatli jamiyatni bunyod etishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi «Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF–5938-son Farmoni.
2. «Xotin-qizlar va oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashish to‘g‘risida»gi qonun.
3. Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi rasmiy veb-sayti: <https://vaqf.uz/>

**OILANI ZAMONAVIY TAHDIDLARDAN MUHOFAZA QILISHNING
PSIXOLOGIK ASOSLARI**

Gadayev Asliddin Mamarasulovich

Katta o‘qituvchi, Profi University

Saloxiddinova Jasmina Jaloliddin qizi

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti, talaba

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy tahdidlarning oila barqarorligiga ta’siri tahlil qilingan. Psixologik va axborotli tahdidlarni kamaytirishda kognitiv-hulqiy yondashuv, stressni boshqarish va emotsional barqarorlikni shakllantirishning ahamiyati ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: oila, tahdid, oilaviy zo‘ravonlik, psixologiya, stress, kognitiv-hulqiy yondashuv, axborot muhiti, gender tenglik, psixoterapiya, emotsional barqarorlik.

Аннотация. В статье анализируется влияние современных угроз на стабильность семьи. Отмечена роль когнитивно-поведенческого подхода и управления стрессом в укреплении психологической устойчивости и эмоциональной гармонии в семье.

Ключевые слова: семья, угроза, домашнее насилие, психология, стресс, когнитивно-поведенческий подход, информационная среда, гендерное равенство, психотерапия, эмоциональная стабильность.

Abstract. The article analyzes the impact of modern threats on family stability. The importance of cognitive-behavioral strategies, stress management, and emotional resilience in protecting families from psychological risks is emphasized.

Keywords: family, threat, domestic violence, psychology, stress, cognitive-behavioral approach, information environment, gender equality, psychotherapy, emotional stability

1. Kirish. Yangi O‘zbekiston sharoitida oila institutini mustahkamlash masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Globallashuv, raqamli muhit va axborot oqimlari ta‘sirida oilaviy munosabatlar yangi shakl va mazmun kasb etmoqda. Xotin-qizlar qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda oilalarda ruhiy zo‘ravonlik holatlari 12%ga o‘sgan [5, 54-bet]. Davlat statistika qo‘mitasining ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda 79,6 ming nikoh qayd etilgan, 29,1 ming ajralish holati qayd etilgan bo‘lib, ajralishlar ulushi 36,6%ni tashkil etadi [1, 32-bet].

2. Asosiy qism. Ulrix Beck o‘zining *Risk Society* asarida zamonaviy tahdidlarni global madaniy transformatsiyaning oqibati sifatida ta‘riflaydi [6, 23–25-betlar].

Zigmunt Bauman *Liquid Love* asarida insoniy munosabatlarning beqaror va oson o‘zgaruvchan tabiati haqida yozib, muhabbat va ishonch rishtalarining beqarorligi, individualizm kuchayishi oilaviy barqarorlikni zaiflashtiradi, emotsional uzilish holatlari kuchayadi, deb ta‘kidlaydi [7, 67-bet].

UNICEF ma‘lumotlariga ko‘ra, 13–17 yoshli o‘smirlarning 61%i internet orqali noxush psixologik ta‘sirlarga duch kelgan [3, 42-bet].

UNFPA (2024) ma‘lumotlariga ko‘ra, Markaziy Osiyoda gender siyosatining kuchayishi natijasida oilaviy munosabatlardagi ruhiy salomatlik 21%ga yaxshilangan [10, 33–36-betlar].

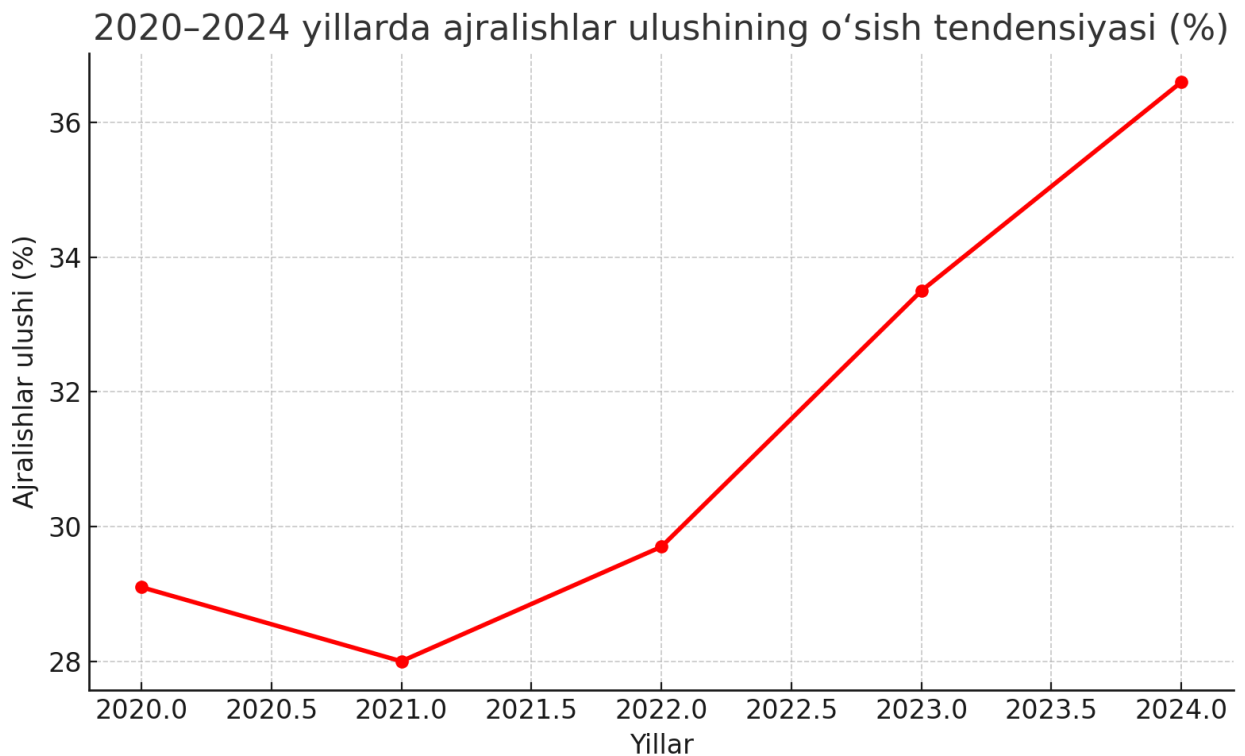
1-jadval. 2020–2024 yillarda O‘zbekistonda nikoh va ajralishlar soni (mingta holatda)

Yil	Nikohlar soni	Ajralishlar soni	Ajralishlar ulushi (%)
2020	95,3	27,8	29,1
2021	101,7	28,5	28,0
2022	87,2	25,9	29,7
2023	82,4	27,6	33,5
2024	79,6	29,1	36,6

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi [1, 32-bet].

2020-yildan 2024-yilgacha ajralishlar ulushi 29,1% dan 36,6% ga oshdi, bu oilalardagi psixologik va ijtimoiy stressning kuchayganini ko‘rsatadi.

1-rasm. 2020–2024-yillarda ajralishlar ulushining o‘shish tendensiyasi (%)

2020–2024-yillarda O‘zbekistonda ajralishlar ulushining o‘shishiga bir qancha omillar ta’sir ko‘rsatgan. Jumladan, oilaviy zo‘ravonlik va tazyiq, oiladagi ijtimoiy-ma’naviy muhitning nosog‘lomligi, yoshlarning oilaviy hayotga tayyorlanish darajasining pasayishi va nikohlar sonining kamayishi ajralishlarning ko‘payishiga sabab bo‘lgan.

3. Xulosa. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oilani zamonaviy tahdidlardan muhofaza qilish jarayonida faqat huquqiy mexanizmlarga tayanish yetarli emas. Kognitiv-hulqiy va psixoterapevtik yondashuvlar stressni kamaytirish, ijtimoiy moslashuvni yaxshilash va emotsional muvozanatni tiklashda muhim rol o‘ynaydi. [8, 82-bet].

Media savodxonlikni oshirish orqali yosh avlodda tanqidiy fikrlash va axborotni tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantirish, virtual muhitda psixologik immunitetni kuchaytirishga imkon beradi [9, 95-bet].

Shunday qilib, psixologik profilaktika, kommunikativ madaniyat va jamoaviy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini integratsiyalash milliy ma’naviyatni, ruhiy salomatlikni va ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolishning eng muhim psixologik kafolatidir [4, 115-bet].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2025). *Aholining nikoh va ajralish holati 2024-yil yakunlari bo‘yicha*. Toshkent. – 32-bet.

2. World Health Organization (WHO). (2024). *Family Mental Health Resilience in Post-Pandemic Societies*. Geneva. – pp. 15–18.
3. UNICEF. (2023). *Uzbekistan Annual Report*. Tashkent Office. – pp. 41–42.
4. Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: Norton. – 115-bet.
5. Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi. (2024). *O‘zbekiston oilalarida ijtimoiy-psixologik muhit monitoringi hisobot*. Toshkent. – 54-bet.
6. Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications. – pp. 23–25.
7. Bauman, Z. (2003). *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity Press. – pp. 64–69.

OILADA BOLA TARBIYASINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK TALQINI

Xudayberganova Nargisa Kurbonbayevna

Urganch RANCh texnologiya universiteti,
Pedagogika va aniq fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ilmiy maqolada oilada bola tarbiyasining ijtimoiy psixologik talqini, zamonaviy jamiyatda oilaning roli va tuzilishi, oila ichidagi munosabatlar, ota-onalarning tarbiya uslublari, bolalar bilan muloqot usullari va ijtimoiy ta’sirlar kabi masalalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: oila, muloqot usullari, ijtimoiy ta’sirlar, psixologik omillar, bola tarbiyasi, psixologik yondashuv, xulq-atvor, emotsional qo‘llab-quvvatlash ijtimoiy aloqalar, psixologik talqin, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy muhit

Аннотация. В научной статье рассматриваются такие вопросы, как социально-психологическая интерпретация воспитания детей в семье, роль и структура семьи в современном обществе, взаимоотношения внутри семьи, стили воспитания, методы общения с детьми, социальные влияния.

Ключевые слова: семья, методы общения, социальное влияние, психологические факторы, воспитание детей, психологический подход, поведение, эмоциональная поддержка, социальные связи, психологическая интерпретация, семейные отношения, социальная среда

Abstract. The scientific article examines such issues as the socio-psychological interpretation of raising children in the family, the role and structure of the family in modern society, relationships within the family, parenting styles, methods of communication with children, and social influences.

Key words: family, communication methods, social influence, psychological factors, raising children, psychological approach, behavior, emotional support, social connections, psychological interpretation, family relationships, social environment

Oilada bola tarbiyasi, bu nafaqat individual jarayon, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan shakllanadigan murakkab tizimdir. Oila, bolalar uchun birinchi ijtimoiy muhit bo‘lib, ularning shaxs sifatida rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Bola tarbiyasi jarayonida ota-onalar qarindoshlar va boshqa oilaning a‘zolari tomonidan o‘rgatiladigan qadriyatlar an‘analari va psixologik qo‘llab-quvvatlash bolalarning kelajakdagi ijtimoiy hayoti va psixologik holatiga bevosita ta‘sir qiladi. Zamonaviy jamiyatda oilaning roli va tuzilishi o‘zgarib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, madaniy o‘zgarishlar va texnologik taraqqiyot bola tarbiyasiga yangi yondashuvlarni talab etadi. Ota-onalar va tarbiyachilar bolalarga qanday qilib ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatishi, emotsional barqarorlikni ta‘minlashi va ularni mustaqil shaxs sifatida shakllantirishi zarur.

“Bola tarbiyasining ijtimoiy psixologik talqini, oila ichidagi munosabatlar, ota-onalarning tarbiya uslublari, bolalar bilan muloqot usullari va ijtimoiy ta‘sirlar kabi omillarni o‘z ichiga oladi”.¹¹⁴ Ushbu jarayonning murakkabligi shundaki, har bir bola o‘ziga xosdir va uning rivojlanishi turli ijtimoiy va psixologik omillarga bog‘liq. Ushbu jarayonda oilada bola tarbiyasining ijtimoiy psixologik jihatlari tahlil qilinadi shuningdek, zamonaviy sharoitlarda bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan asosiy tamoyillar va yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Mavzu dolzarbligi, oilaning jamiyatdagi roli va bola tarbiyasining ahamiyati bilan bog‘liq muammolarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Oilada bola tarbiyasining ijtimoiy psixologik talqini mavzusi juda dolzarb va muhim hisoblanadi, chunki bola tarbiyasi nafaqat individual, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ham o‘rganilishi lozim. Quyidagi jihatlar ushbu mavzuning dolzarbligini ko‘rsatadi:

- ijtimoiy o‘zgarishlar, zamonaviy jamiyatda oilaning roli va tuzilishi o‘zgarib bormoqda. Bu o‘zgarishlar bolalarning psixologik rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatadi. Oiladagi munosabatlar va tarbiya uslublari bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

- psixologik omillar, bola tarbiyasida psixologik jihatlar, masalan, ota-onalarning xulq-atvori, emotsional qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy o‘zaro aloqalar katta rol o‘ynaydi. Bola o‘zini qanchalik ishonchli va xavfsiz his qilsa, uning rivojlanishi shuncha muvaffaqiyatli bo‘ladi.

- madaniyat va an‘analari, har bir millatning o‘ziga xos tarbiya an‘analari mavjud. Oila muhitida bolalarga beriladigan qadriyatlar va

¹¹⁴ Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot, T., 1999.

madaniy meros ularning shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

-ta’lim tizimi bilan integratsiya, oila tarbiyasi ta’lim tizimi bilan uzviy bog‘liqdir. Ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarurdir.

-ijtimoiy muammolar, hozirgi kunda ko‘plab oilalar ijtimoiy-iqtisodiy muammolar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Bu muammolar bola tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun ularni hal qilish yo‘llarini izlab topish va bartaraf qilish dolzarb masala hisoblanadi.

“Bola tarbiyasi har bir oilaning muhim vazifalaridan biridir. Oila, bolalar uchun ilk ijtimoiy muhit bo‘lib, ularning shaxsiyati, xarakteri va ijtimoiy ko‘nikmalarining shakllanishida katta rol o‘ynaydi”.¹¹⁵ “Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan, bola tarbiyasi turli omillar, jumladan, oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlar, ijtimoiy meyyorlar va madaniy qadriyatlar bilan bog‘liq”¹¹⁶.

Bola tarbiyasining ilk kurtaklari oilada rivojlanadi. Oila bolaning birinchi ta’lim muassasasi. Bolalar oilada o‘zlarini qanday tutishni, boshqalar bilan qanday munosabatda bo‘lishni va ijtimoiy qoidalarni qanday qabul qilishni o‘rganadilar. Oila a’zolari orasidagi aloqalar bolalarning emotsional rivojlanishiga ta’sir qiladi. Masalan, ota-onaning bir-biriga bo‘lgan hurmati va mehr-muhabbati bolaga ijobiy emotsiyalarni, o‘ziga ishonchni va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bola tarbiyasiga ijtimoiy psixologik omillar ham ta’sir qiladi.

Bola tarbiyasida ijtimoiy psixologik omillar quyidagilardan iborat:

-ota-onaning roli, ota-onalar bolalarga o‘zlarining xatti-harakatlari va qarorlari orqali namuna bo‘ladilar. Ularning munosabatlari, qoidalari va tarbiyaviy usullari bolalarning shaxsiyatini shakllantiradi.

-ijtimoiy muhit, oila tashqarisidagi ijtimoiy muhit (do‘stlar, maktab, qo‘shnilar) ham bolalarning rivojlanishiga ta’sir qiladi. Ijtimoiy muhit bolalarga yangi tajribalar va ko‘nikmalarni o‘rganishga imkon beradi.

-madaniyat va qadriyatlar, har bir oilaning o‘ziga xos madaniyati va qadriyatlari bor. Bu qadriyatlar bolalarga axloqiy me’yorlarni, urf-odatlarini va an’analarini o‘rgatadi.

Bugungi kunda bola tarbiyasida samarali tarbiya usullaridan foydalanish mumkin. Bular, bolalar yaxshi xulq-atvor uchun rag‘batlantiriladi, bu esa ularning o‘z-o‘zini baholashini oshiradi. Salbiy xulq-atvor uchun jazo berish usuli. Bu usul ehtiyotkorlik bilan qo‘llanilishi kerak, chunki ortiqcha jazo bolalarda qo‘rquv yoki isyon

¹¹⁵ Karimova V. M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T., 2006. -142 b.

¹¹⁶ Oila: ijtimoiy himoya omillari. Ilmiy-ommabop maqolalar to‘plami, /Prof. V. M. Karimova tahriri ostida. T., 2007. 118 b.

tug‘dirishi mumkin. Ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi ochiq muloqot bolalarga o‘z fikrlarini ifoda etishga yordam beradi va ularning hissiyotlarini tushunishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, oilada bola tarbiyasi ijtimoiy psixologik jihatdan murakkab jarayon bo‘lib, u ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar, oilaviy an‘analari, ijtimoiy muhit va madaniyat bilan chambarchas bog‘liqdir. Oila bolalar uchun birinchi ijtimoiy muhit bo‘lib, ularning shaxsiyati, emotsional holati va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar va tarbiyachilar bolalarga qanday qilib ijtimoiy qadriyatlarni o‘rgatishi, emotsional barqarorlikni ta‘minlashi va ularni mustaqil shaxs sifatida shakllantirishi zarur. Zamonaviy sharoitlarda bola tarbiyasining ijtimoiy psixologik jihatlari o‘zgarib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, texnologik taraqqiyot va madaniy o‘zgarishlar ota-onalarning tarbiya uslublariga ta‘sir qilmoqda. Shuningdek, bolalarning psixologik rivojlanishi uchun ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining ahamiyati ortib bormoqda.

Ushbu mavzu yuzasidan tavsiyalar.

1. Oila ichidagi muloqotni yaxshilash: Ota-onalar bolalar bilan ochiq va samimiy muloqot qilishlari zarur. Bu bolalarning o‘z fikrlarini ifoda etishiga, emotsional holatini tushunishga yordam beradi.

2. Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish: Bolalarni ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘rgatish muhimdir. Bunga do‘stlik, hamkorlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari kiradi.

3. Emotsional intellektni rivojlantirish: Ota-onalar bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini tan olish va boshqarishni o‘rgatishlari kerak. Bu bolalarning emotsional barqarorligini oshiradi.

4. Ijtimoiy qadriyatlarni o‘rgatish: Oila ichida hurmat, mehr-muhabbat va yordam kabi ijtimoiy qadriyatlarni tarbiyalash muhimdir. Bu bolalarga jamiyatda ijobiy rol o‘ynashga yordam beradi.

5. Texnologiya va media ta‘sirini nazorat qilish: Zamonaviy texnologiyalar va media bolalarning rivojlanishiga ta‘sir qiladi. Ota-onalar bu ta‘sirnlarni nazorat qilib, bolalarni sog‘lom axborotdan foydalanishga o‘rgatishlari zarur.

6. O‘qituvchilar va tarbiyachilar bilan hamkorlik: Ota-onalar bolalarining tarbiyasi jarayonida maktab va boshqa ta‘lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik qilishlari muhimdir.

7. Oila an‘analarini rivojlantirish: Oilaviy an‘analarni saqlab qolish va rivojlantirish bolalarga o‘zligini his qilishga yordam beradi. Ushbu tavsiyalar oilada bola tarbiyasini yanada samarali qilishga yordam beradi va bolalarning sog‘lom rivojlanishini ta‘minlaydi.

Oilada bola tarbiyasi ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan juda muhimdir. Oila bu bolalarning shaxsiyatini shakllantiruvchi birinchi

makon bo‘lib, u yerda ular ijtimoiy ko‘nikmalarni, emotsional intellektni va axloqiy qadriyatlarni o‘rganadilar. “Ota-onalar bolaning rivojlanishida faol ishtirok etib, ularga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishi zarur”¹¹⁷. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan, bola tarbiyasida muvozanatli yondashuv va ijobiy muhit yaratish juda muhimdir. Bu esa kelajakda sog‘lom, mas‘uliyatli va ijtimoiy jihatdan faol shaxslarni tarbiyalashga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot, T., 1999.
2. Karimova V. M., Akramova F. A. Psixologiya, T., 2000. - 172 b.
3. Karimova V. M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T., 2006. -142 b.
4. Oila: ijtimoiy himoya omillari. Ilmiy-ommabop maqolalar to‘plami., /Prof. V. M. Karimova tahriri ostida. T., 2007. 118 b.
5. Oilani o‘rganish psixodiagnostika metodikalari. /Tuzuvchilar: N. A. Sog‘inov, F. G‘. Habibullayev. - Toshkent, 1996. - 38b.
6. Oila axloqi va odobi: Majmua. T., 1995. - 200 b. 59. Oila psixologiyasi. /Shoumarov G‘. B. tahriri ostida). T.,
7. Soginov N. A., Shoumarov Gl. B. O‘zbek oilalarida ajralish va uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari O‘zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma‘ruzalari qisqacha bayoni. - Toshkent, 1993. - B. 109-UI.

CHET TILLAR O‘QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH JARAYONIDA OILA INSTITUTI VA BOSHQA IJTIMOY INSTITUTLAR BILAN HAMKORLIKNING PEDAGOGIK ASOSLARI VA SAMARADORLIK OMILLARI

Alibayeva Umida Amirjanovna

Oliy ta‘lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish
instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta‘lim jarayonida chet tillar o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda oila, mahalla, ommaviy axborot vositalari, nodavlat notijorat tashkilotlari kabi ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikning pedagogik asoslari va samaradorlik omillari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: chet tillar o‘qituvchisi, kasbiy tayyorgarlik, oila instituti, ijtimoiy institutlar, hamkorlik, pedagogik asoslar, samaradorlik omillari.

¹¹⁷ Oilani o‘rganish psixodiagnostika metodikalari. /Tuzuvchilar: N. A. Sog‘inov, F. G‘. Habibullayev. - Toshkent, 1996. - 38b.

Zamonaviy dunyoda globallashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, xalqaro hamkorlikning kengayishi chet tillarini o‘rganish va o‘qitish ahamiyatini sezilarli darajada oshirmoqda. Chet tillar o‘qituvchilari nafaqat til bilimlarini, balki madaniy, kommunikativ va metodik kompetensiyalarni shakllantirish vazifasini bajaradilar. Biroq, murakkab va dinamik ta‘lim muhitida o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish faqatgina akademik muassasalar darajasida emas, balki keng ijtimoiy kontekstda, oila va boshqa ijtimoiy institutlar bilan yaqin hamkorlikda amalga oshirilganda samarali bo‘lishi mumkin.

Oila – bu bolaning birinchi va eng muhim “o‘qituvchisi” bo‘lib, uning yondashuvi, qadriyatlari va motivatsiyasi bolaning chet tilini o‘rganishga bo‘lgan munosabatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu bois, chet tillar o‘qituvchisi o‘zining kasbiy mahoratini takomillashtirish jarayonida nafaqat o‘quvchilar, balki ularning oilalari bilan ham samarali aloqani yo‘lga qo‘yish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak. Bundan tashqari, mahalla, NNTlar, ommaviy axborot vositalari, madaniy va ta‘lim markazlari kabi institutlar bilan hamkorlik o‘qituvchiga yangi metodik yondashuvlar, resurslar va amaliy tajribalarni olish imkoniyatini beradi.

Chet tillar o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy institutlar o‘rtasidagi hamkorlik quyidagi pedagogik tamoyillarga asoslanadi:

Tizimlilik va uzluksizlik tamoyili. O‘qituvchining kasbiy rivojlanishi bir martalik hodisa emas, balki umrboqiy davom etadigan jarayondir. Oila va boshqa ijtimoiy institutlar (masalan, kutubxonalar, madaniyat markazlari, onlayn platformalar) bu jarayonni doimiy qo‘llab-quvvatlash, yangi bilim va ko‘nikmalar bilan ta‘minlash manbai hisoblanadi.

Integrativlik tamoyili. Zamonaviy pedagogika fanlararo va institutlararo yondashuvni talab qiladi. Chet tilini o‘qitish nutqiy, madaniy, psixologik va ijtimoiy jihatlarni o‘z ichiga olgan kompleks hodisadir. Oila va jamiyatning boshqa tarkibiy qismlari bilan ishlash o‘qituvchiga o‘quv materialini haqiqiy hayot vaziyatlari va madaniy kontekstga integratsiya qilish imkoniyatini beradi.

Faollik va hamkorlik tamoyili. An’anaviy “o‘qituvchi – o‘quvchi” modeli hozirgi kunda “o‘qituvchi – o‘quvchi – ota-ona – jamiyat” o‘zaro ta’sir modeliga aylanmoqda. O‘qituvchining kasbiy takomili shu model doirasida har bir ishtirokchining faol rolini hisobga olishni va ular o‘rtasida samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish qobiliyatini o‘z ichiga olishi kerak.

Individual yondashuv va refleksiya tamoyili. Har bir o‘quvchi va uning oilasi o‘ziga xos psixologik, madaniy va ijtimoiy xususiyatlarga ega.

Oila bilan ishlash o‘qituvchiga bolaning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini chuqurroq tushunish, shuningdek, o‘zining pedagogik faoliyati samaradorligi haqida fikr yuritish (refleksiya qilish) imkoniyatini beradi.

Oila bilan hamkorlik chet tillar o‘qituvchisi uchun quyidagi jihatlarida kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirishni talab qiladi:

Psixologik-pedagogik tayyorgarlik. O‘qituvchi ota-onalar bilan ishlash psixologiyasi, oilaviy munosabatlar dinamikasi, turli yoshdagi bolalar bilan ishlash usullari haqida bilimga ega bo‘lishi kerak. Bu unga oila a‘zolari bilan ishonchli munosabatlar o‘rnatish, ularning e‘tirozlarini bartaraf etish va ularni o‘quv jarayonining faol hamkori sifatida jalb qilish imkoniyatini beradi.

Kommunikativ kompetentlik. Oila a‘zolari, ayniqsa, katta yoshli vakillari bilan muloqot qilish maxsus didaktika va sezgirlikni talab qiladi. O‘qituvchi o‘z fikrlarini aniq va tushunarli ifodalay olishi, ota-onalarning tashvishlarini tinglash va ularga pedagogik jihatdan to‘g‘ri javob berish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak. Bu chet tilidagi kommunikativ yondashuvning o‘zi bo‘lib, o‘qituvchi nafaqat o‘quvchilar, balki ularning ota-onalari oldida ham nutq madaniyatining namoyondasi hisoblanadi.

Maslahatberlik va yo‘naltirish funkciyasi. Ko‘pincha ota-onalar bolalariga chet tilini o‘rganishda qanday yordam berishni bilmaydilar. O‘qituvchining kasbiy vazifasi – ularga metodik yordam ko‘rsatish, mos materiallar va resurslar haqida maslahat berish, shu jumladan, o‘zining kasbiy bilimlarini ota-onalarning daromadli darajasiga moslab tushuntirish qobiliyatiga ega bo‘lishdir.

Chet tillar o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligini boyitadigan boshqa ijtimoiy institutlar quyidagilardan iborat:

Mahalla instituti. Mahalla – bu an‘anaviy va zamonaviy o‘rtasidagi bog‘lovchi halqa. Mahalla hokimiyati, oilaviy sport klublari, mahalla markazlari o‘qituvchiga til o‘rganishni qo‘llab-quvvatlovchi mahalliy tadbirlar (festivallar, tanlovlar, tillar o‘yi kuni)ni tashkil etishda hamkorlik qilish imkoniyatini beradi. Bu o‘qituvchiga o‘quv jarayonini jamiyatning keng qatlamlari bilan birlashtirish, shuningdek, o‘zining tashkiliy va loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Nodavlat notijorat tashkilotlari (NNTlar). Ko‘plab xalqaro va mahalliy NNTlar (masalan, British Council, Goethe-Institut, Amerikaning Xalqaro Taraqqiyot Agentligi – USAID) o‘qituvchilarni qayta tayyorlash, grant dasturlari, xalqaro almashinuvlar, onlayn kurslar va yangi o‘quv materiallari bilan ta‘minlash yo‘li bilan chet tillarini o‘qitish sohasida faol ishtirok etadilar. Ushbu tashkilotlar bilan ishlash o‘qituvchiga xalqaro tajriba, zamonaviy metodika va yangi texnologiyalarga kirish imkoniyatini ochib beradi.

Ommaviy axborot vositalari (OAV) va raqamli platformalar. Zamonaviy o‘qituvchi an’anaviy gazeta-jurnallardan tortib, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, podcastlar va onlayn ta’lim resurslarigacha bo‘lgan axborot maydonida qanday ishlashni bilishi kerak. Bu nafaqat o‘quv materiallarini diversifikatsiya qilish, balki o‘zining shaxsiy brendini yaratish, professional hamjamiyatlar bilan aloqani rivojlantirish va o‘z bilimlarini butun dunyo bilan ulashish imkoniyatini beradi.

Madaniy va ta’lim muassasalari. Mamlakatdagi va xorijdagi muzeylar, kutubxonalar, teatrlar va universitetlar bilan hamkorlik o‘qituvchiga chet tilini o‘qitishni madaniy va intellektual kontekstga joylashtirish, virtual ekskursiyalar, onlayn kutubxonalar va maxsus dasturlardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Yuqorida ta’kidlangan hamkorlikning samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq:

O‘qituvchining shaxsiy motivatsiyasi va ochiq fikrliligi. O‘qituvchining o‘z kasbiy kompetentligini doimiy ravishda oshirishga bo‘lgan istagi, yangiliklarga ochiqlik va o‘zgarishlardan qo‘rqmaslik asosiy harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi.

Qonuniy va normativ-huquqiy baza. Ta’lim siyosati oila va ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikni qanday darajada rag‘batlantiradi va qo‘llab-quvvatlaydi? O‘qituvchilarga ushbu hamkorlikni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan vakolatlarining berilishi va resurslarning ajratilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Resurslar va infratuzilma mavjudligi. Bu ham moddiy (moliyaviy mablag‘lar, texnika), ham vaqt (o‘qituvchining ish yuki), ham axborot (masalan, potensial hamkorlar haqida ma’lumotlar bazasi) resurslarini o‘z ichiga oladi.

Metodik qo‘llab-quvvatlash. O‘qituvchilar oila va jamiyat bilan samarali ishlashning aniq usullari, namunalari va tavsiyalari bilan ta’minlanishi kerak. Bunga maxsus treninglar, master-klasslar va uslubiy qo‘llanmalar kiradi.

Qayta ishlash va refleksiya madaniyati. Har qanday hamkorlik tashabbusi keyingi tahlil va baholashni talab qiladi. Nima yaxshi ishladi? Nima yomon ketdi? Keyingi safar nima qilish kerak? O‘qituvchining o‘z tajribasini tahlil qilish va uni kasbiy hamjamiyat bilan baham ko‘rish qobiliyati uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, chet tillar o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish an’anaviy metodika kurslaridan tashqariga chiqib, keng ijtimoiy kontekstni o‘z ichiga olgan holda qaralishi kerak. Oila va boshqa ijtimoiy institutlar (mahalla, NNTlar, OAV, madaniy muassasalar) bilan hamkorlik nafaqat o‘qituvchining metodik qurolxonasini boyitadi, balki unga o‘quvchilarning haqiqiy hayotiy

ehtiyojlariga javob beradigan, madaniy jihatdan boy va jamiyat bilan uzviy bog‘langan ta‘lim muhitini yaratish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Turg‘unov S.T., L.A.Maqsudova, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova, Umaraliyeva M.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari: Monografiya. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi O‘zPFITI nashriyoti, 2014.
2. Muslimov N.A. Quliyeva Sh.H. Kasb ta‘limi o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoniga tizimli yondashuvni amalga oshirishga muammoli vaziyatlar. – T.: Fan va texnologiyalar, 2007.
3. Mirsoliyeva M.T. Oliy ta‘lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. Ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2019.
4. Muslimov N.A. Kasb-ta‘limi tinglovchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2007.

OILAGA ZAMONAVIY TAHDIDLARNING PSIXOLOGIK OQIBATLARI VA QARSHI CHORALAR

Malikova Xamida Kamolovna

Urganch Ranch texnologiya universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oilaning jamiyatdagi ijtimoiy-psixologik o‘rni va uning barqarorligiga ta’sir etuvchi zamonaviy tahdidlar tahlil qilinadi. Globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va raqamli vositalardan ortiqcha foydalanish oilaviy munosabatlarda hissiy yaqinlikning pasayishi, begonalashuv, bolalar va o‘smirlar orasida xavotir va tajovuzkorlikning oshishi kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi ko‘rsatiladi. Bowenning tizimli nazariyasi, Conger va Elderning iqtisodiy stress modeli, McCubbin va Pattersonning surunkali stress haqidagi qarashlari va Livingstone hamda Helsperning raqamli texnologiyalar bo‘yicha tadqiqotlari asosida oilaning psixologik chidamliligini oshirishga qaratilgan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: oila, psixologik barqarorlik, zamonaviy tahdidlar, stress, raqamli texnologiyalar, tizimli terapiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash.

Abstract. This article analyzes the socio-psychological role of the family in society and the impact of modern threats on its stability. It demonstrates that globalization, technological progress, and excessive use of digital technologies lead to decreased emotional closeness, alienation, and increased anxiety and aggression among children and

adolescents. Based on Bowen's Family Systems Theory, Conger and Elder's Economic Stress Model, McCubbin and Patterson's studies on chronic stress, and Livingstone & Helsper's research on digital mediation, the paper provides scientifically grounded recommendations aimed at strengthening family psychological resilience.

Keywords: family, psychological stability, modern threats, stress, digital technologies, systemic therapy, social support.

Аннотация. В статье рассматривается социально-психологическая роль семьи в обществе и влияние современных угроз на её стабильность. Показано, что глобализация, технологический прогресс и чрезмерное использование цифровых технологий приводят к снижению эмоциональной близости в семье, отчуждению, повышению уровня тревожности и агрессии среди детей и подростков. На основе системной теории Боуэна, модели экономического стресса Конгера и Элдера, исследований хронического стресса МакКуббина и Паттерсона, а также работ Ливингстона и Хелспера по цифровой среде предложены научно обоснованные рекомендации по укреплению психологической устойчивости семьи.

Ключевые слова: семья, психологическая стабильность, современные угрозы, стресс, цифровые технологии, системная терапия, социальная поддержка.

Kirish. Oila jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, shaxsning ijtimoiylashuvi, emotsional va psixologik rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Har bir insonning dastlabki ijtimoiy tajribasi, hissiy barqarorligi va qadriyatlarini aynan oilada shakllanadi. Shu bois oila nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy tizimning bir qismi, balki shaxsning psixologik salomatligi va ijtimoiy moslashuvining asosiy poydevori sifatida qaraladi. Zamonaviy jamiyatda oila nafaqat shaxslararo muloqot va hissiy qo'llab-quvvatlash manbai, balki shaxsning kelajakdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy faolligining kafolatidir.

Globalizatsiya, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, madaniy dinamikalar va iqtisodiy bosimlar oilaviy tizimlarga yangi talablar qo'ymoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va virtual muloqotning kengayishi natijasida oilada begonalashuv, hissiy sovuqlik va shaxslararo nizolar soni ortmoqda. Shu jarayonlar bolalarning psixologik farovonligiga, ularning maktab va jamiyatdagi moslashuviga bevosita ta'sir qilmoqda. Psixologik tadqiqotlar oilaviy stress, depressiya, xavotir va kommunikatsiya muammolari oila tizimining barqarorligiga jiddiy xavf tug'dirishini ko'rsatmoqda.

Shu sababli, zamonaviy tahdidlarning oilaga psixologik ta'sirini chuqur o'rganish nazariy va amaliy jihatdan dolzarbdir. Ilmiy asoslangan

yondashuvlar orqali oilaning ichki muvozanatini tiklash, emotsional yaqinlikni mustahkamlash va shaxslararo muloqotni rivojlantirish imkoniyati mavjud. Ushbu tadqiqot oilaviy stressning oqibatlarini tizimli tahlil qilish, zamonaviy tahdidlarga qarshi samarali psixologik choralarni ishlab chiqish va oilaviy barqarorlikni ta’minlash uchun tavsiyalar berishga qaratilgan.

Zamonaviy tahdidlar oilada turli psixologik oqibatlarni keltirib chiqaradi va ularning ko‘lamini e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Birinchi navbatda, oila a’zolari orasida begonalashuv va hissiy yaqinlikning kamayishi kuzatiladi. Bu hodisa ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarga ortiqcha bog‘lanish, ish va iqtisodiy stress, shuningdek, gender rollaridagi o‘zgarishlar fonida yanada yaqqol seziladi. Begonalashuv bolalar va o‘smirlar orasida xavotir, tajovuzkorlik, izolyatsiya va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarni kuchaytiradi, ularning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir qiladi.

Bowenning tizimli oilaviy nazariyasiga ko‘ra, oila — tabiiy tizim bo‘lib, uning o‘ziga xos emotsional jarayoni mavjud va stress bu jarayonni kuchaytirishi yoki zaiflashtirishi mumkin.¹¹⁸ Bowen oilani o‘zaro bog‘langan tizim sifatida tasvirlaydi, stress esa bu tizimdagi muvozanatni bevosita o‘zgartirishi mumkin. Shu sababli oiladagi nizolarni faqat individual darajada emas, balki tizimli, shaxslararo munosabatlar orqali tushuntirish lozim. Psixologik choralar oilaning ichki muvozanatini tiklashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Bowenning fikriga ko‘ra, oila tizimi stressga qarshi chidamli bo‘lishi uchun doimiy monitoring va emotsional qo‘llab-quvvatlash zarur.

Iqtisodiy bosimlar ham oiladagi stressni kuchaytiradi. Conger va Elder ta’kidlaganidek, “Iqtisodiy bosim ota-onalar o‘rtasidagi nizolarni kuchaytiradi va bolalarda salbiy hissiy reaksiyalarni yuzaga keltiradi.”¹¹⁹ Ular oiladagi iqtisodiy qiyinchiliklar va ishsizlikning psixologik oqibatlarini ko‘rsatadi. Bu stress ota-onalar va bolalarning emotsional holatiga ta’sir qiladi. Shu bilan birga, oilaviy muvozanatni saqlash uchun iqtisodiy va psixologik qo‘llab-quvvatlash zarur.

Surunkali stress va depressiya oilaning funktsional barqarorligini ham buzadi. McCubbin va Patterson tadqiqotida aytilishicha, “Surunkali oilaviy stress kommunikatsiya va hissiy qo‘llab-quvvatlashni buzadi, bu esa nafaqat er-xotin munosabatlariga, balki bolalarning rivojlanishiga ham ta’sir qiladi.”¹²⁰ Bu mulohaza oiladagi surunkali stressning kommunikatsiya va hissiy aloqalarni qanday buzishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Surunkali stress ota-onalar va bolalarning rivojlanishiga

¹¹⁸ Bowen M. Family therapy in clinical practice. – New Jersey. Jason Aronson. 1978. p. 540.

¹¹⁹ Conger R.D. Elder G.H. Families in troubled times: adapting to change in rural America. – New York. Routledge. 1994. p. 112.

¹²⁰ McCubbin H.I. Patterson J.M. Family stress and adaptation: models, research and applications. – Wisconsin. University of Wisconsin Press. 1983. p. 28.

salbiy ta’sir ko’rsatadi. Shu bois oilaviy stressni kamaytirish uchun psixologik trening va maslahatlar zarur. Tadqiqot shuni ko’rsatadiki, stressni nazorat qilish oilaning umumiy farovonligi uchun muhimdir.

Bundan tashqari, ortiqcha raqamli texnologiyalar bilan shug’ullanish oiladagi jonli muloqot va hissiy yaqinlikni kamaytirishi mumkin. Livingstone va Helsper “Bolalarning internetdan foydalanishida ota-onalar vositachiligi” nomli ilmiy maqolasida ta’kidlaganidek, “Ortiqcha raqamli texnologiyalar bilan shug’ullanish oiladagi jonli muloqot va hissiy yaqinlikni kamaytirishi mumkin.”¹²¹ Bu ifikri bilan muallif oilada “virtual begonalashuv” fenomenini ilmiy asoslaydi. Ortiqcha onlayn faoliyat ota-onalar va bolalar o’rtasidagi emotsional aloqani susaytiradi. Shu bilan birga, oilaviy qarorlar qabul qilish jarayoni murakkablashadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, raqamli texnologiyalar bilan oqilona ishlash oilaning psixologik barqarorligini saqlash uchun muhimdir.

Ushbu tadqiqotlar oilada zamonaviy tahdidlarning psixologik oqibatlarini ilmiy jihatdan asoslaydi va psixologik choralar orqali oilaning ichki muvozanatini tiklash zaruratini ko’rsatadi. Shu bilan birga, bolalar va ota-onaning rivojlanishi, hissiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvi psixologik muhit bilan chambarchas bog’liqligi ilmiy jihatdan tasdiqlanadi.

Zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashishda quyidagi tavsiyalar muhim hisoblanadi:

1. Oila psixologiyasiga oid ma’rifiy dasturlarni kengaytirish: oilaviy ma’rifat orqali shaxslararo munosabatlar, stressni boshqarish va hissiy ko’nikmalarni shakllantirish.
2. Psixologik maslahat va terapiya xizmatlarini ommalashtirish: oilaviy va individual konsultatsiyalar orqali muammolarni erta aniqlash va davolash.
3. Ijtimoiy qo’llab-quvvatlovchi mexanizmlarni kuchaytirish: oilaviy maslahat markazlari, ishonch telefonlari va jamiyatdagi qo’llab-quvvatlovchi tashkilotlar faoliyatini kengaytirish.
4. Oila a’zolari o’rtasida ochiq muloqot va hissiy yaqinlikni rag’batlantirish: oiladagi ochiq suhbatlar va birga vaqt o’tkazish orqali emotsional aloqani mustahkamlash.
5. Stressni boshqarish va ijtimoiy ko’nikmalarni rivojlantirish: bolalar va ota-onaga mo’ljallangan psixologik treninglar, ijodiy va sport faoliyatlari orqali ruhiy barqarorlikni oshirish.

Ushbu tavsiyalar oiladagi emotsional muvozanatni tiklash, oila a’zolari orasidagi muloqotni yaxshilash va bolalarning ijtimoiy

¹²¹ Livingstone S. Helsper E. Parental mediation of children’s internet use. // Journal of Broadcasting & Electronic Media. 2008. 52(4). 583.

rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Shu bilan birga, u oilaning zamonaviy tahdidlarga chidamliligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Oila — jamiyatning eng muhim ijtimoiy va psixologik tayanchi sifatida inson hayotining barcha bosqichlarida katta ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oiladagi psixologik muhit shaxsning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va ruhiy salomatligi uchun asosiy omil hisoblanadi. Zamonaviy tahdidlar, jumladan, raqamli texnologiyalar ta’siri, iqtisodiy bosimlar va madaniy o‘zgarishlar oiladagi hissiy yaqinlikni kamaytirishi, muloqot sifatini pasaytirishi va stress darajasini oshirishi mumkin. Shu bois oila tizimining barqarorligi shaxs va jamiyat rivoji uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Oilada paydo bo‘ladigan begonalashuv, hissiy sovuqlik va nizolarni faqat individual darajada emas, balki tizimli nuqtai nazardan ham tahlil qilish zarur. Bowenning tizimli nazariyasi, Conger va Elderning iqtisodiy stress modeli, McCubbin va Pattersonning surunkali stress haqidagi qarashlari hamda Livingstone va Helsperning raqamli texnologiyalar ta’sirini o‘rganish natijalari oilaviy muammolarni chuqurroq anglash va samarali yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi. Bunday ilmiy asoslangan yondashuv oilaning psixologik chidamliligini oshiradi, bolalar va kattalarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu munosabat bilan, oilaviy muhitni mustahkamlash uchun kompleks choralar zarur. Bular qatoriga psixologik ma’rifat dasturlarini kengaytirish, stressni boshqarishga doir treninglarni joriy etish, oilaviy maslahat xizmatlarini rivojlantirish va raqamli texnologiyalar bilan sog‘lom ishlash madaniyatini shakllantirish kiradi. Ushbu choralar oilaning emotsional muvozanatini tiklash, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va zamonaviy tahdidlarga qarshi chidamlilikni oshirishga xizmat qiladi. Natijada oila nafaqat shaxs, balki jamiyatning ham barqaror taraqqiyotini ta’minlovchi kuchli ijtimoiy institut bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bowen M. Family therapy in clinical practice. – New Jersey. Jason Aronson. 1978. p. 590.
2. Conger R.D. Elder G.H. Families in troubled times: adapting to change in rural America. – New York. Routledge. 1994. p. 303.
3. McCubbin H.I. Patterson J.M. Family stress and adaptation: models, research and applications. – Wisconsin. University of Wisconsin. Press 1983. p. 574.
4. Livingstone S. Helsper E. Parental mediation of children’s internet use. // Journal of Broadcasting & Electronic Media. 2008. 52(4). 581-599.

OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Bo‘ronova O‘g‘iloy Mustafoqulovna

Toshkent shahar Bektemir tumani,
358- maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila institutining jamiyatdagi o‘rni, uning ijtimoiy va psixologik muammolari keng yoritilgan. Asosiy e‘tibor nikoh va ajralishlar sonining ortishi, migratsiya, iqtisodiy qiyinchiliklar hamda axborot maydonining oilaga ta‘siri kabi omillarga qaratilgan. Shuningdek, oilaviy munosabatlarda kelib chiqadigan psixologik ziddiyatlar, avlodlararo qarama-qarshilik va stress holatlarining sabablari tahlil qilingan. Muammolarni bartaraf etish yo‘llari sifatida psixologik maslahat markazlarini rivojlantirish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash kurslarini joriy etish va sog‘lom oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: oila instituti, ijtimoiy muammolar, psixologik muammolar, ajralishlar, migratsiya, oilaviy qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье раскрыта роль института семьи в обществе, а также его социальные и психологические проблемы. Основное внимание уделено таким факторам, как рост числа браков и разводов, влияние миграции, экономических трудностей и информационного пространства на семью. Проанализированы причины психологических конфликтов, межпоколенных противоречий и стрессовых ситуаций. В статье обоснована необходимость развития центров психологического консультирования, внедрения курсов по подготовке молодежи к семейной жизни и пропаганды здоровых семейных ценностей.

Ключевые слова: институт семьи, социальные проблемы, психологические проблемы, разводы, миграция, семейные ценности.

Annotation. This article explores the role of the family institution in society and examines its social and psychological problems. The focus is on the increase in marriage and divorce rates, the impact of migration, economic difficulties, and the influence of the information space on family stability. The paper analyzes the causes of psychological conflicts, intergenerational differences, and stress within families. It emphasizes the importance of developing psychological counseling centers, introducing educational courses to prepare young people for family life, and promoting healthy family values.

Keywords: family institution, social problems, psychological issues, divorces, migration, family values.

Kirish. Oila – jamiyatning eng qadimiy va eng muhim ijtimoiy institutidir. Insonning ma’naviy-axloqiy qiyofasi, dunyoqarashi, qadriyatlar hamda shaxsiyati avvalo oilada shakllanadi. Mustahkam va totuv oila jamiyat barqarorligining, millatning kelajagi va taraqqiyotining kafolatidir. Shu bilan birga, globallashuv, axborot oqimlarining kuchayishi, migratsiya jarayonlari, iqtisodiy qiyinchiliklar oila institutiga salbiy ta’sir ko’rsatmoqda. Bu esa ijtimoiy-psixologik muammolarni chuqurlashtirib, jamiyat rivojiga bevosita ta’sir etmoqda.

Oila institutining ijtimoiy muammolari.

1. Nikoh va ajralishlar sonining ortishi.

Nikoh – oila institutining asosiy huquqiy va ma’naviy poydevori hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va demografik o’sishi ko’p jihatdan nikohning mustahkamligiga bog’liq. Biroq so’nggi yillarda dunyo miqyosida, jumladan O’zbekiston hududida ham ajralishlar sonining ortishi kuzatilmoqda. Davlat statistika qo’mitasi ma’lumotlariga ko’ra, oxirgi o’n yillikda ajralishlar ko’rsatkichlari muntazam o’sish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Bu jarayon oilaviy qadriyatlarning zaiflashuvi, iqtisodiy va ijtimoiy omillar ta’siri, shuningdek, global axborot maydonining kengayishi bilan izohlanadi.

Ajralishlarning ortishiga sabab bo’luvchi asosiy omillarni quyidagicha guruhlash mumkin:

Iqtisodiy omillar. Moliyaviy qiyinchiliklar, ishsizlik, yosh oilalarning uy-joy muammolari ko’plab nizolarga sabab bo’ladi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, moddiy ta’minot yetarli bo’lmagan oilalarda ajralish xavfi yuqoriroq.

Psixologik omillar. Er-xotin o’rtasidagi muloqotning yetishmasligi, hissiy sovuqlik, o’zaro ishonchning susayishi oilaning barqarorligiga salbiy ta’sir qiladi. Psixolog olimlar (Masalan, A. Mahmudov, 2019) ta’kidlaganidek, oilaviy nizolarning 60% dan ortig’i muloqot muammolari bilan bog’liq.

Sotsiokulturn omillar. Globallashuv, individualizmning kuchayishi, ommaviy madaniyatning ta’siri natijasida yoshlar o’rtasida “tez nikoh – tez ajralish” tendensiyasi paydo bo’lmoqda.

Migratsiya ta’siri. Mehnat migratsiyasi sababli oilaning ajralib qolishi, uzoq muddatli masofa munosabatlari er-xotin o’rtasida hissiy yaqinlikni susaytirib, ajralish xavfini oshirmoqda.

Huquqiy-ijtimoiy omillar. Ajralish jarayonining huquqiy tartibotlari yengillashtirilgan mamlakatlarda ajralishlar soni ko’proq qayd etiladi.

Ajralishlarning ortishi jamiyat hayotiga ko’plab salbiy oqibatlarni olib keladi:

- Bolalarning to’liq oilasiz tarbiyalanishi ularning psixologik rivojiga salbiy ta’sir etadi;
- Jamiyatda axloqiy qadriyatlarning susayishiga sabab bo’ladi;

- Aholi demografik tarkibida nomutanosiblik yuzaga kelishi mumkin;
- Psixologik kasalliklar, stress va depressiya holatlarining kuchayishi ehtimoli ortadi.

Shu nuqtai nazardan, nikoh barqarorligini ta’minlash davlat siyosatining muhim yo’nalishlaridan biridir. Bu borada quyidagi choralar dolzarb hisoblanadi:

- Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qaratilgan ta’lim dasturlarini ishlab chiqish;
- Oila masalalarida psixologik maslahat va vositachilik xizmatlarini kengaytirish;
- Sog’lom oilaviy qadriyatlarni ommaviy axborot vositalarida keng targ’ib qilish;
- Oilaviy iqtisodiy qo’llab-quvvatlash dasturlarini takomillashtirish.

Ilmiy tadqiqotlar (Beck, 1979; Allport, 1937) shuni ko’rsatadiki, nikohdagi hissiy yaqinlik, o’zaro ishonch va kommunikativ madaniyat oilaning barqarorligida asosiy mezon bo’lib xizmat qiladi. Shu bois ajralishlarning oldini olish uchun nafaqat huquqiy va iqtisodiy, balki psixologik omillarni ham hisobga olish muhimdir.

2. Migratsiya va oilaviy ajralish.

Mehnat migratsiyasi natijasida ota yoki onaning uzoq muddat oiladan tashqarida bo’lishi oilaviy munosabatlarda sovuqlik, bolalarda esa psixologik bo’shliqni yuzaga keltiradi.

3. Iqtisodiy qiyinchiliklar.

Oilaning moddiy ta’minoti yetarli bo’lmaganda nizolar, ijtimoiy beqarorlik va ruhiy bosim kuchayadi.

4. Axborot maydonining ta’siri.

Internet va ommaviy axborot vositalari orqali yoshlarning ongiga begona g’oya va qadriyatlarning kirib kelishi an’anaviy oila modeliga xavf tug’diradi.

Oila institutining psixologik muammolari

1. Oilaviy munosabatlarda ziddiyatlar.

Er-xotin o’rtasidagi kelishmovchilik, ishonchning susayishi va mehr-muhabbatning kamayishi psixologik muammolarga sabab bo’ladi.

2. Avlodlararo qarama-qarshilik.

Ota-onalar va farzandlar o’rtasidagi qarashlar tafovuti, zamonaviylik va an’ana o’rtasidagi to’qnashuvlar tarbiyaviy inqirozlarga olib kelishi mumkin.

3. Stress va ruhiy bosim.

Oilaviy nizolar, moddiy qiyinchiliklar, ijtimoiy talablarning ortishi stress va depressiya holatlarining ko’payishiga sabab bo’lmoqda.

4. Bolalar psixologiyasiga salbiy ta’sir.

Notinch oilalarda voyaga yetayotgan farzandlarda agressivlik, qo‘rquv, o‘ziga ishonchsizlik, ijtimoiy izolyatsiya kabi holatlar shakllanishi mumkin.

Muammolarni bartaraf etish yo‘llari.

1. Oila mustahkamligini ta‘minlashda psixologik maslahat markazlari faoliyatini kengaytirish.

Oila institutining ijtimoiy-psixologik muammolarini bartaraf etishda psixologik maslahat markazlarining roli beqiyosdir. Bunday markazlar oilaviy nizolarni erta bosqichda aniqlash, ularni ijobiy yo‘l bilan hal qilish, turmush o‘rtoqlar o‘rtasidagi muloqot va ishonchni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ular yoshlarni to‘g‘ri nikoh qarorini qabul qilishga tayyorlash, er-xotin o‘rtasidagi psixologik moslikni aniqlash va oilaviy stresslarni kamaytirish bo‘yicha ilmiy asoslangan maslahatlar beradi. Shu bois mamlakatda mavjud markazlar sonini oshirish, ularning faoliyatini mahalla, ta‘lim muassasalari va sog‘liqni saqlash tizimi bilan integratsiya qilish muhim hisoblanadi.

2. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash uchun ta‘lim tizimida maxsus kurslar joriy etish.

Oilaviy hayot murakkab ijtimoiy va psixologik jarayon bo‘lib, uni muvaffaqiyatli olib borish uchun yoshlarning ma‘lum tayyorgarlikka ega bo‘lishi zarur. Shu sababli maktab, kollej va oliy ta‘lim muassasalarida “Oila psixologiyasi”, “Oilaviy hayot madaniyati” kabi kurslarni joriy etish lozim. Ushbu fanlar doirasida er-xotin munosabatlari, iqtisodiy mas‘uliyat, farzand tarbiyasi, nizolarni hal qilish usullari haqida nazariy va amaliy bilimlar berilishi kerak. Bunday kurslar yoshlarning ongida oilaga nisbatan mas‘uliyatni kuchaytiradi, ajralishlar sonini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

3. OAV va internet orqali sog‘lom oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilish.

Axborot maydonida mavjud turli xil noto‘g‘ri qarashlar, individualizm va hedonizmni targ‘ib qiluvchi kontentlar ko‘pincha oilaviy qadriyatlarni zaiflashtiradi. Shuning uchun televideniye, radio, internet va ijtimoiy tarmoqlarda milliy qadriyatlarga asoslangan sog‘lom oilaviy hayotga oid ko‘rsatuvlar, filmlar, maqolalar va kampaniyalarni kengaytirish zarur. Ayniqsa, yoshlar orasida ijobiy o‘rnak sifatida baxtli va mustahkam oilalarning faoliyatini yoritish, sog‘lom turmush tarzini ommalashtirish ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

4. Oilaviy iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash uchun davlat va jamoat tashkilotlari ko‘magini kuchaytirish.

Ko‘plab oilaviy nizolar iqtisodiy muammolar, ishsizlik va moliyaviy beqarorlikdan kelib chiqadi. Shu sababli davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan oilalarga ijtimoiy yordam ko‘rsatish, ularni tadbirkorlik

faoliyatiga jalb qilish, bandlik dasturlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, yosh oilalarga imtiyozli kreditlar, uy-joy masalalarida yengilliklar yaratish, ayollar bandligini oshirish kabi chora-tadbirlar oilaning iqtisodiy mustahkamligini ta’minlab, ajralishlar sonini kamaytirishga xizmat qiladi.

5. Ota-onalar va farzandlar o‘rtasida mehr, hurmat va ishonch asosidagi muloqot madaniyatini shakllantirish.

Oilaviy muhitning sog‘lom bo‘lishi bevosita uning a‘zolari o‘rtasidagi muloqot sifati bilan belgilanadi. Agar oila ichida mehr, hurmat va ishonch mavjud bo‘lsa, nizolar tabiiy ravishda kamayadi. Shu bois ota-onalar va farzandlar o‘rtasida ochiq suhbat, o‘zaro tinglash va bir-birini tushunishga asoslangan muloqot madaniyatini rivojlantirish zarur. Ta’lim muassasalari, psixologik markazlar va mahalla tizimi orqali oilaviy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan trening va seminarlar tashkil etish ham foydali natijalar beradi.

Xulosa. Oila – jamiyatning tayanch instituti bo‘lib, uning mustahkamligi millatning barqaror rivojlanishi, ijtimoiy barqarorlik va kelajak avlod tarbiyasining kafolatidir. Bugungi globallashuv davrida oila institutiga iqtisodiy qiyinchiliklar, migratsiya, axborot maydonining bosimi va psixologik nizolar kabi muammolar salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Nikoh va ajralishlar sonining ortishi, avlodlararo qarama-qarshiliklar, ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi muloqotning susayishi oilaviy barqarorlikka jiddiy tahdid solmoqda.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur: psixologik maslahat markazlari faoliyatini kengaytirish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qaratilgan ta’lim kurslarini joriy etish, sog‘lom oilaviy qadriyatlarni ommaviy axborot vositalari va internet orqali keng targ‘ib qilish, oilaviy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash hamda ota-onalar va farzandlar o‘rtasida mehr, hurmat va ishonchga asoslangan muloqot madaniyatini shakllantirish dolzarb hisoblanadi.

Shunday qilib, oila institutining ijtimoiy-psixologik muammolarini hal etish nafaqat alohida oilaning farovonligi, balki butun jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, davlat, jamiyat va ilmiy jamoatchilik hamkorligida olib boriladigan tizimli choralarda oilaviy barqarorlikni mustahkamlash va sog‘lom jamiyat qurishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-iyundagi PQ-4350-son qarori “Oila institutini mustahkamlash bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oila va xotin-qizlar ilmiy-tadqiqot instituti materiallari. – Toshkent, 2022.
5. Qodirova, M. Oilaviy psixologiya asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
6. Ergashev, S., Hamidova, D. Sotsiologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
7. Jalilova, N. Psixologik maslahat va uning oilaviy munosabatlarni mustahkamlashdagi o‘rni. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
8. Beck, U. Risk Society: Towards a New Modernity. – London: SAGE Publications, 1992.
9. Giddens, A. Sociology. – Cambridge: Polity Press, 2017.
10. Olson, D.H. Families: What Makes Them Work. – California: SAGE Publications, 2000.

OILAGA ZAMONAVIY TAHDIDLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI, DEMOGRAFIYA VA OILANING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ISTIQBOLLI ASOSLARI

Abdullayev Komron Xamidullo o‘g‘li

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekistonda 2010–2024 yillarda demografik jarayonlar nuqtai nazaridan oilaga ta’sir etuvchi zamonaviy tahdidlarni tahlil qiladi. 2010–2024-yillar bo‘yicha tug‘ilish, vafot etish, nikoh va ajralish statistikasi asosida tabiiy o‘sinh va ajrimlar ulushi hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki O‘zbekistonda tabiiy o‘sinh yuqori darajada saqlanar ekan, bir vaqtning o‘zida nikohlar soni ozayishi va ajrimlar ulushi sezilarli oshishi oilaning barqarorligiga psixologik va demografik xavf tug‘dirmoqda.

Tayanch so‘zlar: demografiya, tug‘ilish, vafot etish, tabiiy o‘sinh, nikoh, ajralish.

Demografik jarayonlar – tug‘ilish, vafot, nikoh va ajralish har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini belgilovchi asosiy faktor hisoblanadi. Shu bilan birga, oilaning psixologik barqarorligi va strukturasidagi o‘zgarishlar ham ijtimoiy muammolarning asosiy kelib chiqish sababiga aylanishi mumkin. Shuningdek demografik jarayonlarni tahlil qilish O‘zbekistonning kelajakdagi rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda hamda oila institutidagi muammolarni aniqlashda muhim ma’lumotlar bazasini taqdim etadi va mamlakatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi:

1. Statistik hisob kitoblar orqali oila institutini tahlil qilish, ajralishlar sabablarini o‘rganish, oiladagi psixologik salomatlik va barqarorlikni baholash, nikoh oldi va nikohdan keyingi ijtimoiy-psixologik vaziyatlarni tahlil qilish, muammolar uchun munosib yechimlarni ishlab chiqishga sharoit yaratib berish;

2. Iqtisodiy reja va taraqqiyotni loyihalashtirish (aholi soni, tarkibi va o‘sish sur‘atlarini bilish iqtisodiy rejalashtirish uchun asos hisoblanadi, mehnat resurslarini samarali taqsimlash va bandlik dasturlarini ishlab chiqish, kelajakda bozor talabini bashorat qilish va ishlab chiqarishni rejalashtirish);

3. Sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish (turli yosh guruhlari sonini hisobga olib, sog‘liqni saqlash muassasalarini joylashtirish, tibbiy xodimlar tayyorlash va kasalliklarning oldini olish dasturlarini ishlab chiqish, reproduktiv salomatlik va oila rejalashtirish xizmatlarini takomillashtirish);

4. Ta‘lim tizimini takomillashtirish (maktab yoshi va talabalar sonini hisobga olib, maktab va universitetlar qurish, o‘qituvchilar tayyorlash va ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish, kasbiy ta‘lim tizimini rivojlantirish);

5. Ijtimoiy siyosat (pensiya tizimini mustahkamlash va ijtimoiy himoya dasturlarini yaratish, kambag‘allikni qisqartirish, migratsiya jarayonlarini boshqarish);

6. Atrof-muhit va infratuzilmani rivojlantirish (aholi zichligiga qarab turar-joy va kommunal infratuzilmani qurish suv, energiya va oziq-ovqat resurslarini rejalashtirish atrof-muhit muammolarini oldini olish);

7. Milliy xavfsizlik va barqarorlikni ta‘minlash (demografik tuzilmaning barqarorligini ta‘minlash, yoshlar siyosatini ishlab chiqish va ularning ijtimoiy faolligini oshirish, mintaqaviy va hududiy taraqqiyotni muvozanatlash).

Aynan yuqorida keltirilgan omillar oilaning ijtimoiy-psixologik istiqbollari belgilaydi va asos bo‘lib xizmat qiladi. Quyida statistik ma’lumotlar va tahlillarga to‘xtalamiz.

**O‘zbekiston Respublikasida 2010-2024-yillarda jami
tug‘ilganlar soni:**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
63481 0,0	62283 5,0	62510 6,0	67951 9,0	71803 6,0	73414 1,0	72617 0,0	71551 9,0

2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
768520, 0	814960, 0	841817, 0	905211, 0	932217, 0	961962, 0	926422, 0

O‘zbekiston Respublikasida 2010-2024-yillarda jami vafot etganlar soni:

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
13841 1,0	14325 3,0	14598 8,0	14567 2,0	14976 1,0	15203 5,0	15479 1,0	16072 3,0

2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
154913,0	154570,0	175625,0	174541,0	172068,0	172757,0	174413,0

O‘zbekiston Respublikasida 2010-2024-yillarda jami tuzilgan nikohlar soni:

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
29228 6,0	28779 3,0	29904 8,0	30485 9,0	29605 5,0	28758 2,0	27504 8,0	30619 7,0

2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
311379, 0	310899, 0	296751, 0	305211, 0	296689, 0	283808, 0	271776, 0

O‘zbekiston Respublikasida 2010-2024-yillarda jami ajralishlar soni:

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
17794,0	18603,0	17879,0	24025,0	28811,0	29647,0	29340,0	31929,0

2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
32326,0	31389,0	28233,0	39349,0	48733,0	49198,0	45135,0

O‘zbekiston Respublikasida 2010-2014-yillardagi asosiy demografik ko‘rsatkichlar, tabiiy o‘shish va ajrimlar soni ulushlarda:

Yil	Tug‘ilganlar	Vafot etganlar	Nikohlar	Ajrimlar	Tabiiy o‘shish	Ajrimlar ulushi
2010	634810,0	138411,0	292286,0	17794,0	496399,0	6.1 %
2011	622835,0	143253,0	287793,0	18603,0	479582,0	6.5 %
2012	625106,0	145988,0	299048,0	17879,0	479118,0	6.0 %
2013	679519,0	145672,0	304859,0	24025,0	533847,0	7.9 %
2014	718036,0	149761,0	296055,0	28811,0	568275,0	9.7 %
2015	734141,0	152035,0	287582,0	29647,0	582106,0	10.3 %
2016	726170,0	154791,0	275048,0	29340,0	571379,0	10.7 %

**“OILA INSTITUTINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY ANJUMAN MATERIALLARI TO‘PLAMI**

2017	715519,0	160723,0	306197,0	31929,0	554796,0	10.4 %
2018	768520,0	154913,0	311379,0	32326,0	613607,0	10.4 %
2019	814960,0	154570,0	310899,0	31389,0	660390,0	10.1 %
2020	841817,0	175625,0	296751,0	28233,0	666192,0	9.5 %
2021	905211,0	174541,0	305211,0	39349,0	730670,0	12.9 %
2022	932217,0	172068,0	296689,0	48733,0	760149,0	16.4 %
2023	961962,0	172757,0	283808,0	49198,0	789205,0	17.3 %
2024	926422,0	174413,0	271776,0	45135,0	752009,0	16.6 %

2017-2023-yillarda aholi soni o'sib borgan. 2023-yil maksimal cho'qqiga erishgan (789 ming). 2024-yilda esa o'sish bir oz pasaygan (752 ming). Umuman olganda O'zbekistonda tabiiy o'sishning ijobiy tendensiyasi aholi sonining barqaror ko'payishini ta'minlab kelmoqda. Bu jarayon ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni rejalashtirishda – bandlik, ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarini rivojlantirishda – muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, 2024-yildagi o'sish sur'atining pasayishi demografik jarayonlarda barqarorlikni saqlash uchun qo'shimcha tahlil va chora-tadbirlarni talab etishini ko'rsatadi.

2010-yilda nikohlar atigi 6,1% ajralish bilan tugagan. 2023-yilga kelib bu ko'rsatkich 17,3% ga yetgan. Ya'ni, so'nggi 13 yilda ajrimlar ulushi deyarli 3 barobarga oshgan. 2010-yildan 2024-yilgacha nikohlar 292 mingdan 271 mingtaga tushgan. Bu o'rtacha 7% pasayish. Nikohlar kamayishi va ajrimlarning oshishi demografik o'sishni kamaytiradi, tug'ilish darajasiga bilvosita salbiy ta'sir qiladi. Tug'ilishlar ko'p, vafot etish kam. Demografik o'sish yuqori. Ammo ajrimlar ortishi va nikohlar kamayishi – kelajakda tug'ilish sur'atlarini sekinlashtiradi. Agar 2030 yilgacha bu tendensiya davom etsa, demografik o'sish sur'ati sekinlashishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasi rasmiy statistikalari;
2. World Bank (2024). World Development Indicators: Population dynamics. The World Bank Group.

OILA-TURMUSH MUNOSABATLARI DOIRASIDAGI JINOYATLARNING TUSHUNCHASI VA KRIMINOLOGIK TAVSIFI

Ubaydullaeva Nurxayot Shavkat qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilada xotin qizlarga nisbatan oila-turmush munosabatlari haqidagi qarashlar va Oila-turmush

munosabatlari doirasidagi jinoyatlarning tushunchasi va kriminologik tavsifi berilgan.

Kalit so‘zlar: tazyiq, zo‘ravonlik, oila, xotin qizlar, ayollar, qonunchilik, psixologik, jaybirlanuvchi, jinoyatchi, kriminologik, profilaktika, yordam.

Аннотация. В статье представлены взгляды на семейные отношения, касающиеся женщин и девочек, а также понятие и криминологическая характеристика преступлений в рамках семейных отношений.

Ключевые слова: насилие, семья, женщины, законодательство, психологический, жертва, уголовный, криминологический, профилактика, помощь.

Abstract. This article presents views on family relations towards women and girls in the family and the concept and criminological description of crimes within the framework of family relations.

Keywords: violence, violence, family, women, legislation, psychological, victim, criminal, criminological, prevention, assistance.

Oila – hayot abadiyligi va avlodlar davomiyligini ta’minlovchi qadriyatlar beshigi, kelajak nasllar uchun betakror tarbiya qo‘rg‘onidir. Shu bois, oila xalqimizda qadim zamonlardan muqaddas sanalib kelingan va shunday bo‘lib qoladi. Zero xalqning, millatning kelajagi aynan oila bilan chambarchas bog‘liq. Chunki har bir inson oilada tug‘iladi va voyaga yetadi. Demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyatida oila o‘ziga xos ijtimoiy birlashmani tashkil etadi. Oilaning bu xususiyati uning jamiyat manfaatlari bilan bog‘liqligi hamda ijtimoiy vazifalarida ifodalanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 76-moddasida “Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidadir”.

Nikoh O‘zbekiston xalqining an‘anaviy oilaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqliligiga asoslanadi.

Davlat oilaning to‘laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yaratadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 2-fevraldagi “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoniga asosan, mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy va sotsial faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o‘z qobiliyat va imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so‘zsiz rioya qilinishini ta’minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlash borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, ushbu sohadagi ishlarning holati xotin qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ular bilan maqsadli ishlarni tashkil etish, oilalarda ma’naviy-axloqiy muhitni mustahkamlash va sog‘lomlashtirishning samarali mexanizmlarini

yaratishga to‘sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammo va kamchiliklar mavjudligidan dalolat beradi. Jumladan: yordamga muhtoj bo‘lgan va og‘ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarni manzilli qo‘llab-quvvatlash tizimi mavjud emas, ishsiz va ijtimoiy faol bo‘lmagan xotin-qizlar bilan yakka tartibda ish olib borish amaliyoti yo‘lga qo‘yilmagan, xotin-qizlar o‘rtasida bandlikka ko‘maklashish va tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha faoliyat samarasiz tashkil etilgan; yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, zamonaviy namunali oilani shakllantirish, uning ma‘naviy-axloqiy negizlari va an‘anaviy oilaviy qadriyatlarini mustahkamlash bo‘yicha maqsadli ishlar olib borilmayapti, erta nikohlarning, oilalardagi nizoli holatlar va ajrashishlarning oldini olish bo‘yicha choralarning samaradorligi past darajada qolmoqda; xotin-qizlarning reproduktiv salomatligini muhofaza qilish borasidagi faoliyat yetarli darajada tashkil etilmagan, onalar kasalligi va perinatal kasalliklar profilaktikasi va ularning oldini olish bo‘yicha samarali tizim, ayniqsa, chekka qishloq hududlarida mavjud emas; xotin-qizlar o‘rtasidagi huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikning oldini olish bo‘yicha samarali choralari ko‘rilmayapti, xotin-qizlarning huquqiy madaniyatini oshirish, ularga yuridik maslahatlar berish mexanizmi zamon talablariga javob bermaydi; yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, oilani mustahkamlash, nizoli holatlar va ajrashishlarning oldini olish sohasida kadrlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash bo‘yicha ishlar tashkil etilmagan deb ta’kidlandi. Insoniyat tarixi shuni ko‘rsatadiki, qaysi jamiyatda, millatda, oilada ota-onaga, bolalarga bo‘lgan hurmat ko‘rsatuvchi urf-odatlar mavjud bo‘lsa, shu yerda jinoyatchilik darajasi pastdir. Jinoyatlarning kelib chiqish sabablari va unga olib kelgan shart-sharoitlar o‘rganish qonunga yoki qonun ijrosiga putur yetkazadigan, unga rioya qilishga to‘sqinlik qiladigan omillarni oilalardan izlash lozimligini ko‘rsatdi. Zotan, har qanday huquqbuzarlikning kelib chiqishida oiladagi nosog‘lom ijtimoiy-ruhiy muhit muhim rol o‘ynaydi. Oila-turmush munosabatlari – er va xotin, ota-ona va farzand, kelin-kuyov va qaynota-qaynona, qaynog‘a-qaynuka va qaynopa qaynisingil, bobo-buvi va nabira, aka-uka va opa-singil, farzandlikka olgan va farzandlikka olingan, qo‘ni-qo‘shni va shunga o‘xshash qarindoshlar o‘rtasidagi munosabatlar – avvalo nikoh, qon qarindoshlik yoki oilaviy va boshqa rishtalar bilan bog‘liq bo‘lgan shaxslar o‘rtasidagi shaxsiy munosabatlar. Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, oila-turmush munosabatlari o‘zining ma’lum bir doirasiga ega, bu doira avvalo nikoh, qon-qarindoshlik yoki oilaviy rishtalar yoki ma’lum bir sabablarga ko‘ra birlari bilan bog‘langan bir guruh shaxslarning shaxsiy munosabatlarga kirishishi bilan tavsiflanadi. Oila-turmush munosabatlari doirasidagi shaxslar tomonidan bir-biriga nisbatan huquqbuzarlikning sodir etilishi oila turmush munosabatlari doirasidagi huquqbuzarliklar hisoblanadi. Oila-turmush munosabatlari doirasidagi huquqbuzarliklar deganda, oilada oila a‘zolari o‘rtasida sodir etiladigan nizo, kelishmovchilik va janjallar oqibatida (er-xotin, qaynona-kelin, aka-uka, opa-singil va boshqalar o‘rtasida) yuzaga keladigan huquqbuzarliklar tushuniladi. Bu toifadagi oilalarni amaldagi

qonun hujjatlarida ijtimoiy jihatdan xavfli bo‘lgan oilalar deb e’tirof etiladi. Ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan oila – bu ota-ona yoki ota-ona o‘rnini bosuvchi shaxslar voyaga yetmaganlarni ta’minlash, tarbiyalash va ularga ta’lim berish bo‘yicha o‘z majburiyatlarini bajarishdan bo‘yin tovlayotgan yoki lozim darajada bajarmayotgan yoxud ularning xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan yoki ular bilan shafqatsiz muomalada bo‘layotgan oiladir. Oila-turmush munosabatlari doirasidagi huquqbuzarliklarni o‘rganilishi jarayonida asosan er-xotin, qaynona-kelin, aka-uka, opa singil va boshqa yaqin qarindoshlar o‘rtasidagi munosabatlarni nazarda tutish maqsadga muvofiqdir. Chunki, oila muhiti muvozanatini er-xotin saqlab turadi. Mazkur sohada sodir etilgan jinoyatlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, oilaviy nizolarning asosiy qismi er-xotin o‘rtasidagi nizolarni tashkil etadi. Bugungi kunda oila-turmush munosabatlari doirasida O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining quyidagi moddalarida ko‘rsatilgan huquqbuzarliklar sodir etilmoqda: – bolalarni tarbiyalash va ularga ta’lim berish borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik (MJtK 47-m.); – yengil tan jarohati yetkazish (MJtK 52-m.); – mayda bezorilik (MJtK 183-m.); – voyaga yetmagan shaxsni g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish (MJtK 188-m.); – voyaga yetmagan shaxsni ma’muriy huquqbuzarlik sodir etishga jalb qilish (MJtK 1881-m.). Shuningdek, oila-turmush munosabatlari doirasida O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining quyidagi moddalarida ko‘rsatilgan jinoyatlar sodir etilmoqda: – qasddan odam o‘ldirish (JK 97-m.); – kuchli ruhiy hayajonlanish oqibatida qasddan odam o‘ldirish 205 (JK 98-m.); – onaning o‘z chaqalog‘ini qasddan o‘ldirishi (JK 99-m.); – zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib, qasddan odam o‘ldirish (JK 100-m.); – o‘zini o‘zi o‘ldirish darajasiga yetkazish (JK 103-m.); – qasddan badanga og‘ir shikast yetkazish (JK 104-m.); – qasddan badanga o‘rtacha shikast yetkazish (JK 105-m.); – qasddan badanga yengil shikast yetkazish (JK 109-m.); – qiynash (JK 110-m.); – o‘ldirish yoki zo‘rlilik ishlatish bilan qo‘rqitish (JK 112-m.); – jinoiy ravishda homila tushirish, abort (JK 114-m.); – ayolni o‘z homilasini sun‘iy ravishda tushirishga majburlash (JK 115-m.); – nomusga tegish (JK 118-m.); – ayolni jinsiy aloqa qilishga majburlash (JK 121-m.); – ko‘p xotinli bo‘lish (JK 126-m.); – voyaga yetmagan shaxsni g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlarga yoki jinoyatga jalb qilish (JK 127-m.); – ayolni erga tegishga majbur qilish yoki uning erga tegishiga to‘sqinlik qilish (JK 136-m.); – zo‘rlilik ishlatib g‘ayritabiiy ravishda ozodlikdan mahrum qilish (JK 138-m.); – tuhmat (JK 139-m.); – haqorat qilish (JK 140-m.) jinoyatlarini sodir etgan shaxs larga qat’iy jazo chorasi belgilab qo‘yilgan. Shuni alohida qayd etish joizki, bugungi kunda amaliyotda oila-turmush doirasidagi huquqbuzarliklar haqida alohida statistik hisobotlar yuritilmoqda. Lekin, ushbu statistik hisobotlar qasddan odam o‘ldirish, qasddan odam o‘ldirishga suiqasd qilish, qasddan badanga turli darajada shikast yetkazish, bezorilikni o‘z ichiga qamrab olgan. Bunday holat oila-turmush munosabatlari doirasida sodir etilayotgan huquqbuzarliklar, uni

sodir etayotgan shaxslar, ularning sabablari va imkon bergan shart sharoitlar haqida to‘liq axborotni bermaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi // URL:<http://www.lex.uz>.
3. <http://www.lex.uz>.<https://senat.uz/oz/articles/post-946>
4. <https://senat.uz/oz/articles/post-946>
5. <https://ombudsman.uz/uz/docs/xotin-qizlar-huquqlarini-taminlash-davlat-siyosatining-ustuvor-yonalishidir>
6. <https://qalampir.uz/news/eng-ogir-murakkab-masalalarimiz-ayellar-buyicha-prezident-khotin-k-izlar-masalasida-yigilish-utkazdi-34035>.

OILADA PSIXOLOGIK SALOMATLIK VA PSIXOTERAPEVTIK YONDASHUVLAR

IJODKORLIKNI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI

O.A. Maxmudova

Profi University, "Maktabgacha ta'lim" kafedrası
professor v.b, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar ijodiy qobiliyatlar, ijodiy rivojlantirish psixologik o'rganishning mohiyati, muammolari bilan bog'liq "ijodkorlik nazariyasini" yaratishda falsafiy, psixologik va pedagogik jihatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, shaxsning ijodiy rivojlanishi, fikrlash, bolaning yoshi, bolaning qiziqishlari, bolaning qobiliyati, bolaning ijodiy tasavvuri, bolaning rivojlanish sur'ati.

Аннотация. В статье рассматриваются философские и психолого-педагогические аспекты создания «теории творчества», связанные с сущностью и проблемами психологического изучения творческих способностей детей, развития творческих способностей в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, творческое развитие личности, мышление, возраст ребенка, интересы ребенка, способности ребенка, творческое воображение ребенка, темпы развития ребенка.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsni ijodiy rivojlantirish psixologik o'rganishning mohiyati, muammolari bilan bog'liq "ijodkorlik nazariyasini" yaratishda falsafiy, psixologik va pedagogik jihatlar turli tarixiy davrlarda turlicha hal qilinib amalga oshirilgan. Ijod tushunchasini o'rnatilishida inson shaxsining o'z-o'zini bilish subyekti sifatidagi ijodiy mohiyati to'g'risida ilmiy qarashlarning faol o'rganishda hal qiluvchi qadamlar ma'rifat davrining arboblari tomonidan o'rganilishni boshlagan.

Taniqli ma'rifatparvar faylasuf J.J. Russo "Ijodiy shaxsni rivojlantirish asosini erkin ta'lim deb bilib, bola atrof-muhit dunyoni adekvat idrok etadi ma'naviy jihatdan boyib, bilimga intiladi. Bola ijodkorligining motivatsiyasi - bu o'z-o'zini takomillashtirish, o'zini-o'zi bilish, ijodiy o'zini-o'zi rivojlantirishga bo'lgan ichki intiishidir" deya ta'rif keltirgan.

Fransuz pedagogi va faylasufi S.Frene shaxsning ijodiy rivojlanish konsepsiyasini yaratishda bolaning oilada, maktabda orttirgan individual tajribasiga hal qiluvchi omildir degan fikrni ilgari surgan.

Shaxsning ijodiy rivojlanishi nazariyasi, C. Rojers tomonidan ilgari surilgan “Yagona mezon-bu bolalarning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishda o‘quv jarayonidagi hayotiy voqelikning tajribasiga asoslanadi”.

S.O.Gruzenbergning so‘zlariga ko‘ra ijod deb: 1) fikrlash jarayonlari va mantiqiy sintez konstruksiyalari; 2) diniy e‘tiqodlar majmui va metafizik g‘oyalar dunyoqarashni shakllantirish; 3) insonning ichki dunyosi hodisalarining o‘ziga xosligi va xilma-xilligi; 4)estetik hissiyotlar va badiiy fikrlash jarayonlari majmui sifatidagi yagona estetik dunyoqarashga olib keladigan faoliyat.Ijodkorlik deb "Ilmiy, ishlab chiqarish-texnik, badiiy, siyosiy va boshqa sohagalarda ilgari hech qachon bo‘lmagan sifat jihatidan faoliyat yakunida yangiikni keltirib chiqaradigan kashf , ixtiro tushuniladi”

Inson faoliyati ijodkorlikni quyidagicha tavsiflanadi: a) ijodiy vazifada, ziddiyat muammosining mavjudligi;b) subyekt faoliyat uchun shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga egaligi; c) ijodkorlik obyektiv (ijtimoiy, moddiy) shartlar-sharoitlar; d) ijodkorlik uchun zaruriy subyektiv (shaxsiy) - bilim, ko‘nikma, ayniqsa ijobiy motivatsiya, ijodiy qobiliyatlar shaxsiy fazilatlar kabi shartlar mavjudligi; e) jarayonning yangiligi va o‘ziga xosligi yoki natija.

Saifnazarov va boshqalar ijodga quyidagicha ta‘rif beradilar: **“Ijod - deganda keng ma‘noda shaxs yoki jamiyatning tabiiy, ijtimoiy va ma‘naviy olamni insonning maqsad va vazifalariga, uning ehtiyojlari, istaklari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda o‘zgartirish borasidagi bunyodkor faolliigi tushuniladi”**. Berilgan ta‘rif ancha uzoq bo‘lsada, unda ijod tushunchasini izohlashga jiddiy e‘tibor berilgan. Ta‘rif ijod mohiyatini kengroq qamrab olgan. Unda keng qamrovli: tabiiy, ijtimoiy, va ma‘naviy olam haqida so‘z boradi. Mualliflar ta‘rifda davom etib: **«Ijod bu shakllangan stereotiplar, odatlar, an‘analar va shartliliklar doirasidan ongli ravishda chiqish demakdir»** deytilar. Bu ta‘rifda ijod muammosi ancha konkretlashtirilgan va ixchamlashtirilgan. Ijod bu subyekt va obyekt o‘rtasidagi munosabat sifatida gavdalanadi. Ijod ikki holatda ko‘rinadi, psixologik va falsafiy. Ijodning psixologik ko‘rinishida faoliyatning mexanik tarzidagi jarayoni namoyon bo‘lsa, falsafiy jihatda esa ijodning mohiyati va mazmuni haqida fikr yuritiladi.Shunday qilib, **ijodkorlik sub‘ektning o‘tmish tajribasini o‘zgartirish orqali o‘ziga xos xususiyat bo‘lib, yangisini yaratishga olib keladigan ishlab chiqarish faoliyatining mantiqiy ko‘rinishi.**

F.Barron ijodkorlikni tajribaga yangi narsalarni olib kelish qobiliyati, original g‘oyalarni yaratish hal qilish yoki yangi muammolarni ko‘tarish tushunilgan.

Maktabgacha yoshdagi ijodiy faoliyat - bu bolaning rivojlanishiga qaratilgan, dunyoni bilish va o‘zini namoyon qilishda o‘z ehtiyojlari va istaklarini amalga oshirishga imkon beradigan faoliyat. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ijodiy faoliyatni tashkil etishning asosiy maqsadi, qo‘yilgan vazifalarni hal qilishda to‘g‘ri yondashuvni shakllantirishdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faoliyatning quyidagi turlari mavjud: o‘yin faoliyati; tasviriy faoliyati; musiqiy faoliyat; teatr faoliyati; badiiy va nutqiy faoliyat.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalar ijodiy qobiliyatlar uchun mas‘ul bo‘lgan miya o‘ng yarim sharini rivojlantirishga qaratilgan **o‘yinlar** alohida ahamiyatga ega. Juda erta yoshda bolalar o‘yinlarida eng yaxshi ifodalangan ijodiy jarayonlar namoyon bo‘ladi. Tayoq ustida o‘tirib, ot minayotganini tasavvur qiladigan bola, qo‘g‘irchoq bilan o‘ynab, o‘zini uning onasi deb tasavvur qiladigan qizcha, qaroqchiga, askariga, dengizchiga aylangan bola - bu o‘ynayotgan bolalarning barchasi eng haqiqiy, eng haqiqiy ijod namunalari hisoblanadi. Albatta, ular o‘z o‘yinlarida ko‘rgan narsalarini takrorlaydilar. Bolalar o‘yinlarida taqlid qanday katta rol o‘ynashini hamma biladi. Bolaning o‘yinlari ko‘pincha u kattalardan ko‘rgan va eshitgan narsalarining aksi bo‘lib xizmat qiladi, ammo bolaning oldingi tajribasining bu elementlari hech qachon o‘yinda haqiqatda qanday ko‘rsatilsa, xuddi shunday tarzda takrorlanmaydi. Hozirgacha bolaning tasavvuri kattalarnikiga qaraganda boyroq, degan fikr mavjud. Bolalik fantaziyaning eng rivojlangan davri hisoblanadi va shu nuqtai nazarga ko‘ra, bolaning rivojlanishi bilan uning tasavvuri va fantaziyasining kuchi pasayadi. Bu fikr fantaziya faoliyati to‘g‘risidagi butun bir qator kuzatuvlar shunday xulosaga kelishi sababli paydo bo‘ldi.

Ijodkorlik maktabgacha yoshdagi bolaga o‘zini eng to‘liq ifodalash, o‘ziga xosligini ko‘rsatish imkonini beradi, ifoda qilish usuli muhim emas, asosiysi bu bolaga yoqadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning ijodiy faoliyatining asosiy jihati - uning ijodga bo‘lgan haqiqiy qiziqishi va biror narsa yaratish istagi. Erta bolalik - bu bolaga bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ajoyib davr. Bu vaqtda bolalar o‘zlari yaxshi ko‘radigan faoliyat bilan shug‘ullanishga yoki o‘zlarini yangi sohalarda sinab ko‘rishga tayyor. Shu tufayli maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy rivojlanishi ham bolalar, ham kattalar uchun juda qiziqarli va hayajonli jarayondir.

Ijodkorlik bir necha asosiy **omillar** bilan belgilanadi: bolaning yoshi; bolaning qiziqishlari; bolaning qobiliyati; bolaning ijodiy tasavvuri; bolaning rivojlanish sur‘ati.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish yuqoridagi barcha omillarni chuqur o‘rganishga asoslangan bo‘lishi kerak. Aynan shu omillar bolada yaratish istagi-pedagog bolalar bilan mashg‘ulotlarda o‘z oldiga qo‘ygan asosiy maqsadlardir. Ularni barchasini ko‘rib chiqish maqsadga muvoffiq.

Qobiliyat. Maktabgacha yoshdagi bolalarning amaliy qobiliyatlari quyidagilardan iborat: tashkiliy, konstruktiv va texnik (fazoni ko‘rish, fazoviy tasavvur, obyektini va uning qismlarini reja, chizma, diagramma, tavsifga muvofiq bir butun sifatida tasvirlash qobiliyati, original fikr shuningdek mustaqil ravishda shakllantirish qobiliyati.).

Qiziqish. G. Merfi qiziqishni quyidagicha tasvirlaydi: Qiziqish - bu insonni uni qondirish uchun ijodkorlikka undaydigan “kashfiyotga intilish” ijodiy turtki, “jonli qiziquvchanlik” kognitiv ehtiyoj. Qiziqish genetik jihatdan dastlabki ko‘rinishlardan biri va rivojlanishning motivatsion manbaidir ijodkorlik va ijodiy faoliyatni optimal darajada ushlab turish.

Tasavvur - bu bolalarning ichki dunyosi, tug‘ma tabiiy jarayon bo‘lib, ular atrofdagi dunyoni tushunishni, uning ma‘nosini talqin qilishni o‘rganadilar. Ertak tasvirlari bir vaqtning o‘zida ongga ham, ong ostiga ham ta‘sir qiladi, bu esa muloqot paytida qo‘shimcha imkoniyatlar beradi.

Bolaning badiiy va she‘riy obrazlarni idrok etishi uning adabiy asarlar, xalq amaliy san‘ati turlarini bilishi, rasm va musiqani o‘rganishi tufayli yuzaga keladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar izlanuvchan va nostandart fikrlashga ega, bu ularning ijodida namoyon bo‘lishi mumkin, shuning uchun pedagoglar va ota-onalar bolaning ijodiy harakatlarini qo‘llab-quvvatlashi va ragbatlantirishi juda muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Barron F. // Creative person and creative process. 1976. V. 10. №3. P. 165-169.
2. Грановская Р.М., Крижанская. Ю.С. Творчество и преодоление стереотипов. СПб., 1994.
3. Davronov. Z. Ilmiy ijod metodologiyasi. -T.: “Iqtisodmoliya”, 2007, 216 bet.
4. Rogers C. Towards a theory of creativity // ETS: A Review of General Semantics. 1982. P. 249-260.
5. Maxmudova O. Psychological and pedagogical aspects of the development of visual activities of preschool children.- Qo 'qon universiteti xabarnomasi, 2023

СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ОБЪЕКТ САМОПОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Алиев Мухаммаджон Чориевич

кандидат педагогических наук, доцент “Profi University”

Аннотация. В статье раскрывается значение семейных ценностей как объекта самопознания личности. Подчеркивается их роль в формировании социального и ценностного «Я» и развитии способности к саморефлексии.

Ключевые слова: семейные ценности, самопознание, личность, социальное «Я», ценностное «Я».

Annotatsiya. Maqolada oilaviy qadriyatlarning shaxs o‘zini anglash obyektlaridan biri sifatidagi ahamiyati yoritiladi. Ularning ijtimoiy va qadriy «Men»ni shakllantirishdagi o‘rni ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: oilaviy qadriyatlar, o‘zini anglash, shaxs, ijtimoiy «Men», qadriy «Men».

Abstract. The article highlights the importance of family values as an object of self-knowledge of the individual. Their role in shaping the social and value dimensions of the Self is emphasized.

Keywords: family values, self-knowledge, personality, social Self, value Self.

Самопознание личности является ключевым процессом формирования внутренней целостности, осознанности и устойчивого понимания собственной идентичности¹²². В условиях современного общества, характеризующегося быстрыми социальными, культурными и технологическими изменениями, личность сталкивается с необходимостью постоянного осмысления себя, своих ценностей, моральных ориентиров и социальных ролей. Осознание своих внутренних принципов и жизненных ориентиров становится критически важным для формирования зрелой и гармоничной личности¹²³.

Семейные ценности выступают важным объектом самопознания, поскольку именно через семейные отношения человек формирует представления о себе, своей ответственности и месте в социальной среде¹²⁴. Они создают уникальную среду, в

¹²² Абу Наср аль-Фараби. Избранные трактаты / пер. с араб., вступ. ст. и примеч. А. В. Сагадеева. — Алма-Ата: Наука, 1973. — 310 с.

¹²³ Шоумаров Г.Б. и др. Теоретические и методологические подходы к психологической подготовке педагога к профессиональной деятельности // Психология XXI столетия: Сборник научных статей ежегодного Конгресса, посвящённого 10-летию Узбекстанского отделения Международной академии психологических наук. 15–16 марта 2024 года. – Самарканд, 2024.

¹²⁴ Шоумаров, Г. Б., Кодиров, У. Д. Психологическая служба семьи. — Ташкент, 2016. — 204 с.

которой личность получает возможность анализировать свои установки, эмоциональные реакции и способности к взаимодействию с окружающими.

Цель данного исследования заключается в выявлении особенностей восприятия и осмысления семейных ценностей как объекта самопознания личности. Для достижения этой цели были определены следующие задачи:

1. Рассмотреть основные объекты самопознания личности и их характеристики;
2. Проанализировать место семейных ценностей в структуре самопознания;
3. Описать практические проявления семейных ценностей в жизни личности;
4. Рассмотреть возможности применения результатов исследования в педагогической, психологической и социальной практике.

Объектом исследования является личность как субъект самопознания, а предметом — семейные ценности как специфический объект, через который происходит осмысление внутреннего мира и социальных ролей личности.

В качестве теоретической базы исследования использованы классические и современные работы по психологии личности, социальной психологии, философии самопознания, а также эмпирические исследования, демонстрирующие значение семейных ценностей в развитии личности и её самосознания¹²⁵. Эти источники позволили определить ключевую роль семьи как пространства, в котором формируется моральная, эмоциональная и ценностная осознанность человека.

Самопознание личности в психологической науке рассматривается как процесс осознания человеком своих внутренних качеств, состояний, возможностей и ценностей. Этот процесс является непрерывным и многогранным, охватывая как внутренние переживания, так и внешние проявления личности.

Ключевыми объектами самопознания являются:

- Физическое «Я», включающее телесные характеристики, состояние здоровья и восприятие собственного внешнего облика;
- Психическое «Я», охватывающее эмоциональные состояния, чувства, переживания и желания;
- Когнитивное «Я», которое отражает интеллектуальные способности, знания, умения и особенности мышления;

¹²⁵ Бандура А. Социальные основы мышления и действия: социально-когнитивная теория / пер. с англ. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 620 с.

- Социальное «Я», представляющее собой осознание своей роли в обществе, статуса и межличностных взаимоотношений;
- Ценностное «Я», объединяющее убеждения, жизненные принципы, идеалы и моральные ориентиры, которые направляют действия и решения личности.

Ценностное измерение самопознания особенно важно, так как оно объединяет внутренние переживания с социальным опытом личности, помогая осмысливать свои действия, оценивать моральные и этические аспекты поведения и выстраивать личные жизненные приоритеты¹²⁶.

Ценностный компонент является фундаментальным для формирования устойчивой идентичности и целостного восприятия себя. Через ценности человек осознаёт свои внутренние ориентиры, оценивает собственные поступки, понимает последствия своих решений для себя и окружающих.

В психологии выделяют несколько функций ценностей в структуре самопознания:

1. Регулятивная функция, обеспечивающая согласование поведения с внутренними принципами;
2. Интегративная функция, позволяющая объединять различные аспекты личного опыта в единую систему;
3. Социальная функция, способствующая осознанию роли и ответственности личности в семье, коллективе и обществе.

Таким образом, ценности не только являются объектом самопознания, но и инструментом, через который личность осознаёт себя в обществе, формирует моральные ориентиры и гармоничные взаимоотношения с другими.

Ценностная система личности формируется в конкретных культурных и исторических условиях. Семейные традиции, социальные нормы, религиозные установки и культурные практики создают основу, на которой человек осознаёт свои жизненные ориентиры.

Исследования показывают, что ценности, усвоенные в детстве и юности через семейное воспитание, оказывают долговременное влияние на самооценку, моральное поведение и стратегию принятия решений¹²⁷. Самопознание личности невозможно рассматривать отдельно от социального и культурного окружения, поскольку именно через взаимодействие с близкими и усвоение семейных норм формируется понимание собственного «Я», а также жизненных и моральных ориентиров.

¹²⁶ Эргашев И.С. Психология шахс маънавий дунёси: назария ва амалиёт. — Тошкент: Фан ва технология, 2021. — 280 б.

¹²⁷ Абдуллаева Н.Р. Психология семьи: Учебное пособие. — Ташкент: Университет, 2019. — 198 с.

Семейные ценности можно рассматривать как совокупность убеждений, правил и установок, определяющих характер взаимоотношений между родственниками, их поведение и ожидания друг от друга. В их основе лежат уважение к старшим, забота о близких, взаимная поддержка, следование традициям и готовность к сотрудничеству. Именно эти ценности формируют базу, на которой личность вырабатывает представления о должном и недопустимом, осознаёт своё место в обществе и определяет жизненные ориентиры. В психологической науке они трактуются не только как социальные регуляторы, но и как важный объект самопознания, позволяющий человеку осмыслить собственные моральные установки, эмоциональные состояния и способности к взаимодействию с другими людьми.

Семья является основным социальным институтом, через который человек усваивает культурные и моральные нормы, изучает социальные роли и осваивает навыки межличностного взаимодействия. Семейная среда формирует уникальное пространство для самопознания, где проявляются как личные, так и коллективные ценности.

Через семейные отношения личность переживает и осмысливает различные социальные роли: ребёнка, сына или дочери, родителя, супруга. Каждая роль требует понимания обязанностей, ответственности и границ, способствуя развитию самосознания, эмоциональной зрелости и способности к рефлексии.

Семья выполняет функцию зеркала: через взаимодействие с близкими человек осознаёт свои сильные стороны, слабости и потенциал для личностного роста. Эмоциональная поддержка семьи создаёт безопасные условия для анализа своих ценностей, переживаний и моральных установок.

Семейные ценности напрямую влияют на формирование самооценки личности. Осмысление и принятие семейных норм помогает оценивать собственные действия и решения, формирует чувство ответственности и развивает моральный компас.

Через семейные ценности формируется личностная идентичность. Личность осознаёт свои социальные и культурные корни, обязанности и права, внутренние принципы и убеждения. Это создаёт основу для целостного самопознания, объединяя личный опыт с социальными ожиданиями и культурными нормами.

Таким образом, семейные ценности являются ключевым объектом самопознания личности, обеспечивая интеграцию внутреннего опыта с социальными взаимодействиями.

ОИЛАДА ПСИХОЛОГИК САЛОМАТЛИКНИ САҚЛАШ ВА МУСТАҲКАМЛАШ

Рахимова Дилором Шухратовна

Profi University, «Педагогика ва психология» кафедраси катта
ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада оилада психологик саломатликни таъминлашнинг илмий-назарий асослари, уни мустаҳкамлашда психологик хизмат ва психотерапевтик усулларнинг аҳамияти ёритилган. Шунингдек, замонавий жамиятда оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг эмоционал барқарорликка таъсири таҳлил этилган.

Калит сўзлар: оила, психологик саломатлик, стресс, мулоқот, эмоционал барқарорлик, психотерапия, мотивация.

Аннотация. В статье раскрыты научно-теоретические основы обеспечения психологического здоровья в семье, а также значение психологической службы и психотерапевтических методов в его укреплении. Кроме того, проанализировано влияние взаимных отношений между членами семьи в современном обществе на эмоциональную устойчивость.

Ключевые слова: семья, психологическое здоровье, стресс, общение, эмоциональная устойчивость, психотерапия, мотивация.

Abstract. The article reveals the scientific and theoretical foundations of ensuring psychological health within the family, as well as the importance of psychological services and psychotherapeutic methods in strengthening it. In addition, the influence of interpersonal relationships among family members in modern society on emotional stability is analyzed.

Keywords: family, psychological health, stress, communication, emotional stability, psychotherapy, motivation.

Оила инсон ҳаётидаги энг муҳим ижтимоий муҳит ҳисобланади. Унда шахснинг ахлоқий, руҳий ва ижтимоий ривожланиши амалга ошади. Оиладаги психологик саломатлик – бу нафақат жисмоний соғлом муҳит, балки эмоционал барқарорлик, ўзаро ҳурмат ва ишонч муҳитини англатади. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) маълумотларига кўра, психологик саломатлик инсон бахтлилиги ва жамият барқарорлиги учун асосий омиллардан биридир. Шу сабабли, оилада психологик муҳитни соғлом сақлаш ва ривожлантириш замонавий психологиянинг долзарб масаласи ҳисобланади.

Оиладаги психологик саломатлик борасида қуйидаги масалалар ва жиҳатларга эътибор қаратилиши лозим:

1. Оилада психологик саломатлик тушунчаси. Психологик саломатлик – шахснинг ўзини ва бошқаларни англаш, ҳис-туйғуларни назорат қилиш, стрессни енгиш ҳамда ижтимоий муносабатларни барқарор равишда сақлаш қобилиятидир. Оила муҳитида бу ҳолат эр-хотин муносабатлари, болалар билан мулоқот, ишонч ва ҳамкорлик даражаси билан белгиланади.

2. Оилавий муносабатлардаги психологик мувозанат. Психологлар фикрича, соғлом оила – бу эмоционал қувват маркази бўлиб, унда ҳар бир аъзо ўзини қадрли деб ҳис этади. З.Фрейд ва Э.Фроммнинг таъкидлашича, шахснинг ички барқарорлиги кўп жиҳатдан болаликдаги оилавий муҳит билан боғлиқ. Позитив мулоқот, ўзаро қўллаб-қувватлаш ва ихтилофларни соғлом ҳал қилиш психологик саломатликни сақлашнинг асосий омилларидир.

3. Психотерапевтик ёндашувлар ва уларнинг аҳамияти. Психотерапевтик ёндашувлар оиладаги руҳий саломатликни тиклаш ва мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этади. Энг самарали усуллар қуйидагилар ҳисобланади:

- Когнитив-бихевиорал терапия (КБТ);
- Гештальт-терапия;
- Системали оила терапияси (В.Сатир, М.Боуэн).

4. Замонавий оилаларда психологик саломатликни таъминлаш йўллари.

1. Эмоционал мулоқотни ривожлантириш.

2. Ҳар бир аъзонинг эҳтиёжларини инобатга олиш.

3. Ўзаро ҳурмат ва ишонч муҳитини яратиш.

4. Биргаликда дам олиш ва ижобий фаолият турларини ташкил этиш.

5. Мутахассис-психолог маслаҳатларидан мунтазам фойдаланиш.

Оилада психологик саломатликни сақлаш ва мустаҳкамлаш – барқарор жамият қуришнинг муҳим шартидир. Ҳар бир оила аъзосининг эмоционал барқарорлиги, меҳр ва ишонч муҳити умумий психологик фаровонликнинг асосидир. Психотерапевтик ёндашувлар ва замонавий психология тавсиялари бу жараёнда самарали восита бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Fromm, E. The Art of Loving. - New York: Harper & Row, 1956. - P. 32-46, 78-85.

2. Bowen, M. Family Therapy in Clinical Practice. - New York: Jason Aronson, 1978. –P. 103-118, 245-260.

3. Satir, V. Conjoint Family Therapy. - Palo Alto: Science and Behavior Books, 1967. –P. 55-64, 142-156.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла. - Москва: Прогресс, 1990. - С. 90-102.
5. Шевченко Л.И. Психологическое здоровье семьи. - Киев, 2012. - С. 27-42, 115-123.
6. Сайфуллаева Р. Оила психологияси асослари. -Тошкент, 2019. 36-49, 85-91-б.

OILAVIY PSIXOKONSULTATSIYADA INTEGRATIV TERAPIYA METODLARI: NAZARIYA VA AMALIYOT

Kuvandikova Gulnora Gulamovna

Profi University,

Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy psixokonsultatsiyada integrativ terapiya metodlarining nazariy asoslari va ularning amaliy qo'llanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Integrativ yondashuvning mohiyati — turli psixoterapevtik yo'nalishlarning samarali tamoyillarini birlashtirish orqali oila a'zolarining o'zaro munosabatlarini yaxshilash, konfliktlarni konstruktiv yo'l bilan hal etish va psixologik farovonlikni ta'minlashdir.

Kalit so'zlar: oilaviy psixokonsultatsiya, integrativ terapiya, psixoterapevtik yondashuvlar, psixologik farovonlik, kommunikatsiya, konfliktlarni hal etish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы и практическое применение интегративных методов терапии в семейном психоконсультировании. Суть интегративного подхода заключается в объединении эффективных принципов различных психотерапевтических направлений для улучшения взаимодействия между членами семьи, конструктивного разрешения конфликтов и обеспечения психологического благополучия.

Ключевые слова: семейное психоконсультирование, интегративная терапия, психотерапевтические подходы, психологическое благополучие, коммуникация, разрешение конфликтов.

Abstract. This article explores the theoretical foundations and practical applications of integrative therapy methods in family psychocounseling. The essence of the integrative approach lies in combining effective principles of various psychotherapeutic schools to

improve family communication, resolve conflicts constructively, and promote psychological well-being.

Keywords: family psychocounseling, integrative therapy, psychotherapeutic approaches, psychological well-being, communication, conflict resolution.

Hozirgi davrda jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, tezkor hayot sur‘atlari va axborot oqimining kuchayishi oilaviy munosabatlarga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Oila — insonning birlamchi ijtimoiy muhiti sifatida, ruhiy salomatlikni shakllantiruvchi asosiy tizimdir.

Oilada yuzaga keladigan nizolar, hissiy sovuqlik, muloqotdagi to‘siqlar yoki tarbiyaviy nomuvofiqliklar shaxsning ruhiy holatiga bevosita ta’sir etadi. Shu sababli oilaviy psixologik yordam, xususan **psixokonsultatsiya va integrativ terapiya** usullari zamonaviy psixologiyada alohida o‘rin tutadi. Integrativ terapiya — bu turli psixoterapevtik yondashuvlarning samarali elementlarini birlashtirgan tizimli model bo‘lib, u oila muammolarini chuqur tahlil qilish va kompleks hal etishni nazarda tutadi.

“Integratsiya” so‘zi lotincha *integratio* — “birlashtirish, uyg‘unlashtirish” degan ma’noni bildiradi. Integrativ terapiya 1970-yillardan boshlab psixologiyada mustaqil yo‘nalish sifatida shakllandi. Uning mohiyati — turli psixoterapiya maktablari (psixoanaliz, gumanistik, kognitiv-bihevioral, geshtalt va sistemali terapiya) g‘oyalarini uyg‘unlashtirib, har bir mijoz uchun individual yondashuvni ishlab chiqishdir.

Integrativ yondashuvda psixolog quyidagilarga e’tibor beradi:

- ✓ shaxsning ichki (psixodinamik) kechinmalarini tahlil qilish;
- ✓ xulq-atvor va fikrlashdagi avtomatik reaksiyalarni aniqlash;
- ✓ muloqot tizimidagi buzilishlarni baholash;
- ✓ oilaviy tizimdagi rollar va chegaralarni aniqlash.

Oilaviy psixokonsultatsiya — bu oila a’zolari o‘rtasidagi nizolarni, muloqotdagi to‘siqlarni, hissiy yaqinlikdagi muammolarni tahlil qilish va ularni psixologik yo‘l bilan hal etish jarayonidir. Psixolog bu jarayonda:

- ✓ har bir oila a’zosining fikrini tinglaydi;
- ✓ ularning his-tuyg‘ularini aniqlaydi;
- ✓ o‘zaro muloqotni yaxshilash uchun terapevtik mashg‘ulotlar o‘tkazadi.

Oilaviy psixokonsultatsiyada integrativ terapiya metodlari:

Integrativ psixoterapiya o‘zida bir nechta yondashuvlarni uyg‘unlashtiradi:

1. Kognitiv-bihevioral terapiya (KBT). Bu usul oila a’zolarining noto‘g‘ri fikr va xulq modellarini aniqlashga qaratilgan. Masalan: “U meni hech qachon tushunmaydi” kabi fikrlar o‘rniga “Ehtimol, u boshqacha

fikrda, lekin bu meni rad etish degani emas” degan ratsional tafakkurni shakllantirish o‘rgatiladi.

2. Geshtalt terapiya. Bu yondashuv “hozirgi holatni anglash” tamoyiliga asoslanadi. Oila a‘zolari o‘z his-tuyg‘ularini ochiq ifoda etishni o‘rganadilar. Masalan, “Bo‘sh stul” texnikasi orqali inson o‘z hislarini ramziy tarzda ifoda etadi.

3. Sistemali oilaviy terapiya. Bu usulda oila bir butun tizim sifatida ko‘riladi. Har bir a‘zo tizimdagi rolini o‘zgartirsa, butun tizim o‘zgaradi. Masalan, psixolog “genogramma” (oila xaritasi) tuzadi, bunda avlodlar o‘rtasidagi hissiy va ijtimoiy bog‘liqlik tahlil qilinadi.

4. Emotsional fokuslangan terapiya. Bu model juftliklar o‘rtasidagi hissiy yaqinlikni tiklashga qaratilgan. Psixolog er-xotinga bir-birining his-tuyg‘usini qabul qilish va empatiya orqali aloqa o‘rnatishni o‘rgatadi.

Oilaviy psixokonsultatsiyada **integrativ terapiya metodlarining** qo‘llanilishi zamonaviy psixologik amaliyotda muhim o‘rin egallaydi. Integrativ yondashuvning mohiyati shundaki, u turli psixoterapevtik maktablarning samarali tamoyillarini birlashtirib, mijozning individual ehtiyojlariga mos tarzda qo‘llash imkonini beradi. Bu yondashuv oilaviy tizimning murakkab, o‘zaro bog‘liq tuzilmasini yaxlit holda tahlil qilishga va har bir a‘zoning hissiy, kognitiv hamda xulq-atvor omillarini inobatga olishga xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan, integrativ terapiya doirasida *kognitiv-bixevioral, gumanistik, geshtalt, sistemali oilaviy terapiya* elementlarining uyg‘un qo‘llanishi oila a‘zolari o‘rtasidagi kommunikatsiyani yaxshilash, konfliktlarni konstruktiv hal etish va o‘zaro ishonchni tiklashga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, integrativ yondashuv asosida olib borilgan psixokonsultatsiyalar oilaviy nizolarni kamaytiradi, emotsional yaqinlikni oshiradi va har bir a‘zoning shaxsiy o‘sishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shuningdek, bu yondashuv terapevtning ijodkorligini va moslashuvchanligini kuchaytirib, har bir oila uchun individual psixoterapevtik strategiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Shunday qilib, *integrativ terapiya metodlari* oilaviy psixokonsultatsiyada nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy nuqtai nazardan ham samarali bo‘lib, oilaviy munosabatlarda psixologik farovonlikni ta‘minlash, sog‘lom kommunikatsiya va o‘zaro hurmat madaniyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. Karimova V. Oila psixologiyasi. – Toshkent.: “Fan va texnologiya”, 2007. 16-b.
2. Sayfiddin Faxriddin o‘g‘li. Valeologiya asoslari. Darslik. Toshkent. 2007. 45-b.

OILAVIY RUHIY SALOMATLIKNI TA’MINLASHDA INTEGRATIV PSIXOTERAPEVTIK YONDASHUVLARNING SAMARADORLIGI

Maftuna Ibodulloyeva

Profi University

Annotatsiya. Mazkur tezisda oilaviy ruhiy salomatlikni mustahkamlashda psixoterapevtik yondashuvlarning o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ota-onaning emotsional holati va tarbiyaviy xulqi bola ruhiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Integratsiyalashgan psixoterapiya usullari oila a’zolarining o‘zaro tushunishini, ruhiy barqarorlikni va ijobiy munosabatlarni rivojlantirishda samarali ekanligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: oila salomatligi, psixoterapiya, ota-ona, bola ruhiyati, integratsiyalashgan yondashuv.

Annotation. This thesis analyzes the role of psychotherapeutic approaches in strengthening family mental health. The findings demonstrate that parents’ emotional well-being and parenting behavior directly affect children’s psychological development. Integrated psychotherapy methods have proven effective in enhancing family communication, emotional stability, and overall psychological resilience.

Keywords: family health, psychotherapy, parenting, child psychology, integrated approach.

Аннотация. В данной работе рассматривается роль психотерапевтических подходов в укреплении психического здоровья семьи. Результаты исследования показывают, что эмоциональное состояние родителей и их воспитательное поведение напрямую влияют на психику ребёнка. Интегрированные методы психотерапии способствуют улучшению семейного взаимодействия, эмоциональной устойчивости и гармонии в отношениях.

Ключевые слова: здоровье семьи, психотерапия, родительство, психика ребёнка, интегрированный подход.

Mavzuning dolzarbligi. Oila a’zolarining ruhiy salomatligi, bir-biriga bo‘lgan emotsional munosabatlari va tarbiyaviy jarayonlar bir-biriga chambarchas bog‘liqdir. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar ota-onalardagi ruhiy buzilishlar bolalar psixik salomatligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatmoqda. Shu sababli, oilada yuzaga keladigan psixopatologik belgilarni erta aniqlash va bartaraf etish uchun integrativ psixoterapevtik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy

psixoterapiya nafaqat individual shaxsni, balki butun oilaviy tizimni davolashga qaratilmoqda.

Oila tizimida ruhiy muammolarning uzviyligi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onadagi depressiya, tashvish yoki impulsivlik bolalarda xulq-atvor va emotsional buzilishlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Shuningdek, bola psixopatologiyasi ham o‘z navbatida ota-onaning ruhiy holatiga salbiy ta‘sir qiladi, bu esa ikki tomonlama o‘zaro ta‘sir mexanizmini yuzaga keltiradi. Shu bois, psixoterapevtik aralashuvlar faqat bitta shaxsga emas, balki ota-ona–bola dyadasiga qaratilishi lozim.

Tadqiqotlar psixoterapevtik yondashuvlarning ikki asosiy yo‘nalishni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Yagona yo‘naltirilgan terapiyalar**, ya‘ni faqat ota-onaga yoki faqat bolaga qaratilgan davolash usullari;

2. **Integratsiyalashgan terapiyalar**, bunda ota-ona va bola ruhiy salomatligi birgalikda ko‘rib chiqiladi.

Masalan, ota-onadagi depressiyani davolashga yo‘naltirilgan dasturlar bolalarda ijobiy ikkilamchi ta‘sirlar — tashvish va depressiya belgilarining kamayishini ko‘rsatgan [2]. Shu bilan birga, bolalarga mo‘ljallangan kognitiv–xulq-atvor terapiyalari ota-onaning ham tashvish darajasini pasaytirgan.

Integratsiyalashgan yondashuvlarning samaradorligi. So‘nggi tizimli tahlillar shuni ko‘rsatadiki, eng samarali dasturlar bu ota-onaning tarbiyaviy xulqini o‘zgartirishga yo‘naltirilgan dasturlar bo‘lgan [4]. 56 ta o‘rganilgan dasturlarning 95 foizi ota-onalik xulqini yaxshilashga qaratilgan bo‘lib, ularning aksariyati bolaning emotsional holati va ota-onaning ruhiy simptomlarida ham ijobiy natijalar bergan. Bu esa tarbiyaviy xatti-harakat oilaviy ruhiy barqarorlikning markaziy omili ekanligini ko‘rsatadi.

Masalan, “Oregon modeli asosida ishlab chiqilgan ota-onalik xulqini boshqarish treningi” va “Ota-ona va bola o‘zaro ta‘sirini rivojlantiruvchi terapiya” dasturlari nafaqat bola xatti-harakatini, balki onaning depressiya belgilarini ham kamaytirgan [3,7]. Shuningdek, “Bolalar hissiyotlarini tushunish va boshqarishga yo‘naltirilgan ota-onalik dasturi” (“Tuning into Kids”) dasturi ota-onalarga emotsiyalarni boshqarish ko‘nikmalarini o‘rgatib, oilaviy aloqa sifatini yaxshilagan [6].

Psixoterapiyada integratsiya usullari. Ko‘p hollarda muvaffaqiyatli dasturlar ota va bola uchun alohida seanslar o‘tkazish o‘rniga, ularning ishtirokida **birgalikda o‘tkaziladigan** mashg‘ulotlar orqali amalga oshirilgan. Bunday aralash yondashuvlar ruhiy muammolarni oilaviy kontekstda tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, “Ota-ona ishtirokida amalga oshiriladigan kognitiv-xulqiy psixoterapiya modeli” da ota-ona va bola birgalikda kognitiv mashqlarda ishtirok etib, o‘zaro qo‘llab-quvvatlashni o‘rganadi [8].

Klinik va ijtimoiy omillar. Ko‘plab tadqiqotlarda ishtirokchilarning aksariyati onalar bo‘lib, erkaklar ishtiroki pastligicha qolmoqda. Bu holat oilaviy terapiyalarda otalarning faol ishtirokini oshirish zarurligini ko‘rsatadi. Shuningdek, ko‘p dasturlar past ijtimoiy-iqtisodiy qatlamdagi oilalarda samarali natijalar bergan, bu esa psixoterapiya ijtimoiy adolatni ta‘minlashda muhim vosita bo‘lishi mumkinligini anglatadi.

Xulosa. Oila salomatligini mustahkamlashda eng samarali yondashuv — bu ota-ona va bola ruhiy holatini birgalikda inobatga oluvchi integrativ psixoterapiyadir. Ayniqsa, ota-onaning tarbiyaviy xulqi va emotsional o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali bola ruhiyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatiladi. Kelajakda oilaviy terapiya dasturlarini kengaytirish, otalar ishtirokini oshirish va turli madaniy kontekstlarda sinovdan o‘tkazish dolzarb yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Acri, M., & Hoagwood, K. (2015). Addressing parental mental health within child therapy: A review. *Journal of Family Psychology*, 29(5), 689–698.
2. Cuijpers, P., Weitz, E., Karyotaki, E., Garber, J., & Andersson, G. (2015). The effects of psychological treatment of maternal depression on parenting and children: A meta-analysis. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24(2), 237–245.
3. DeGarmo, D. S., Patterson, G. R., & Forgatch, M. S. (2004). How parenting mediates treatment effects in divorced mothers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(3), 437–448.
4. Everett, Y., Gamache Martin, C., & Zalewski, M. (2021). Psychotherapeutic interventions impacting parent and child psychopathology. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 24(3), 579–598.
5. Goodman, S. H., & Gotlib, I. H. (1999). Risk for psychopathology in children of depressed mothers. *Psychological Review*, 106(3), 458–490.
6. Havighurst, S. S., Wilson, K. R., Harley, A. E., & Prior, M. R. (2010). Tuning into Kids: Emotion coaching program for parents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(12), 1342–1350.
7. Luby, J. L., Whalen, D. J., Tillman, R., Barch, D. M., & Belden, A. C. (2018). Parent–child interaction therapy for emotional development (PCIT-ED): An early intervention for depression. *American Journal of Psychiatry*, 175(11), 1128–1136.
8. Silverman, W. K., Pina, A. A., & Viswesvaran, C. (2009). Evidence-based psychosocial treatments for child anxiety disorders. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 37(1), 105–130.

OILADA PSIXOLOGIK SALOMATLIK VA IMIDJNI BELGILOVCHI ASOSIY KOMPONENTLAR

Mirashirova Nargiza Anvarovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Psixologiya” kafedrası v.b
professori, Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaning psixologik salomatligi va uning ijtimoiy-psixologik imidjini belgilovchi omillar tahlil qilinadi. Oila tizimi ichidagi kommunikatsiya, emotsional barqarorlik, qadriyatlar birligi va o‘zaro hurmat psixologik farovonlikning asosiy mezonlari sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: oila psixologiyasi, psixologik salomatlik, oilaviy imidj, kommunikatsiya, empatiya, ijtimoiy qadriyat, emotsional barqarorlik.

Аннотация. В статье анализируются факторы, определяющие психологическое здоровье семьи и её социально-психологический облик. В качестве основных критериев психологического благополучия рассматриваются коммуникация внутри семьи, эмоциональная стабильность, единство ценностей и взаимное уважение.

Ключевые слова: психология семьи, психологическое здоровье, образ семьи, коммуникация, эмпатия, социальная ценность, эмоциональная стабильность.

Abstract. This article analyzes the factors that determine a family's psychological health and its socio-psychological profile. The key criteria for psychological well-being are communication within the family, emotional stability, shared values, and mutual respect.

Keywords: family psychology, psychological health, family image, communication, empathy, social value, emotional stability.

Zamonaviy psixologiyada oila shaxsning ijtimoiylashuvi va ruhiy rivojlanishining birlamchi muhitidir. Oila faqat ijtimoiy institut emas, balki shaxsning psixologik salomatligi, barqarorligi va o‘zini anglash darajasini belgilovchi tizimdir. Oilada yuz beradigan emotsional muvozanat, o‘zaro hurmat va ishonch, shuningdek, qadriyatlar birligi nafaqat shaxsning ruhiy holatiga, balki butun jamiyatning psixologik madaniyatiga ham ta’sir qiladi (Karimova, 2020). Shuningdek, oila haqidagi ijtimoiy tasavvurlar, ya’ni oilaviy imidj, zamonaviy kommunikatsiya muhitida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Oilaning jamiyatdagi qiyofasi – uning qadriyatlari, munosabat madaniyati va psixologik uyg‘unligi bilan belgilanadi. Zamonaviy jamiyatda oila nafaqat ijtimoiy institut, balki ijtimoiy ongda shakllanadigan ijtimoiy-psixologik obraz sifatida ham qaraladi. Oila imidji — bu jamiyat, qarindoshlar, mahalla, hamkasblar va keng jamoatchilik tomonidan oila haqidagi

tasavvurlar, hissiy munosabat va qadriyatli baholar yig‘indisidir. U ijtimoiy hayotda oilaning nufuzi, ishonchliligi, obro‘si va psixologik barqarorligini belgilovchi muhim omil sanaladi.

Oila imidji va uni belgilovchi omillar .Oilaviy imidj — bu jamiyat, yaqinlar va tashqi muhit tomonidan oila haqidagi ijtimoiy-psixologik tasavvurdir (Goffman, 1959). Oila imidji ijtimoiy me‘yorlar, kommunikatsiya uslubi, estetik qadriyatlar va shaxsiy namunaviy xulq orqali shakllanadi.

Imidjni belgilovchi asosiy psixologik komponentlar:

1. *Kommunikativ komponent – o‘zaro muloqot sifati, empatiya, eshita bilish madaniyati;*
2. *Affektiv komponent – mehr, iliqlik, qo‘llab-quvvatlash hissi;*
3. *Kognitiv komponent – oilaning o‘zini anglash, maqsad va qadriyatlarni bilish darajasi;*
4. *Bixevioral komponent – oilaning tashqi xulqi, madaniy odatlar va ijtimoiy faollik.*

Shuningdek, media va raqamli kommunikatsiya sharoitida oilaning tashqi imidji – ijtimoiy tarmoqlardagi axborot, madaniyat va qadriyatlarni ifodalash uslublari orqali ham shakllanadi (Thompson, 1995).

Oila ichki muhitining psixologik omillari. Psixologik muhit quyidagi omillar orqali aniqlanadi: Emotsional barqarorlik – har bir a‘zo o‘zini qabul qilingan, qadrlangan deb his qiladi; Ijtimoiy moslashuvchanlik – oila tashqi stresslarga nisbatan moslashuvchan bo‘ladi; Motivatsion birlashuv – oila maqsadlarining uyg‘unligi; Shaxslararo qo‘llab-quvvatlash – hamdardlik va bir-biriga tayanish muhitining mavjudligi.

Oila imidji tushunchasining mazmuni Imidj (lot. imago — “obraz”, “tasvir”) — bu shaxs yoki tashkilot haqida jamiyat ongida shakllanadigan ijobiy yoki salbiy obrazdir. Oila imidji — bu oilaning ichki psixologik muhitidan tashqarida shakllanadigan ijtimoiy obraz, ya‘ni odamlar ongida “qanday oila” degan tasavvurning paydo bo‘lishidir. Oila imidji quyidagilarga asoslanadi: oila a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlar madaniyati (hurmat, ishonch, mehr); tashqi muhit bilan o‘zaro munosabat (qarindoshlar, qo‘shnilar, jamoat); moddiy va ma‘naviy barqarorlik; axborot maydonidagi ko‘rinish (ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat, jamoatdagi obro‘).

Oila imidjining tarkibiy qismlari. Oila imidji ijtimoiy-psixologik tuzilma sifatida uchta asosiy komponentni o‘z ichiga oladi:

Komponent	Tavsif	Misollar
Kognitiv	Jamiyatning oila haqidagi bilimlari, faktlar va axborotlar tizimi	Oilaning ijtimoiy mavqei, kasbiy faoliyati, hayot tarzi
Affektiv	Oila haqidagi hissiy munosabatlar, ijobiy yoki salbiy tuyg‘ular	Hurmat, iliqlik, hasad, hayrat, befarqlik
Bixevioral	Jamiyatning oilaga nisbatan amaliy xatti-harakatlari	Qo‘llab-quvvatlash, ishonch, hamkorlik yoki rad etish

Bu komponentlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq. Masalan, kognitiv ma’lumotlar (bilimlar) affektiv (hissiy) baholashga ta’sir qiladi, u esa o‘z navbatida xatti-harakat (bixevioral) qarorlarni belgilaydi.

Oila imidjini belgilovchi omillar Oila imidjini shakllantiruvchi omillar ichki va tashqi omillarga bo‘linadi.

Ichki (psixologik) omillar:

1. Oilaviy muhit – oila a’zolari o‘rtasidagi psixologik iqlim (mehr, ishonch, sabr, hurmat).
2. Muloqot madaniyati – ijobiy aloqa, o‘zaro tushunish va murosaga tayyorlik.
3. Shaxsiy qadriyatlar – mehr-oqibat, o‘zaro yordam, fidoyilik, oilaparvarlik.
4. Oiladagi rollar taqsimoti – ota-onaning mas’uliyatni to‘g‘ri taqsimlashi, bolalar bilan emotsional aloqa.

Tashqi (ijtimoiy) omillar:

1. Jamiyatdagi ijtimoiy norma va qadriyatlar – oila modeli, axloqiy mezonlar, diniy qadriyatlar.
2. Axborot muhiti – OAV, ijtimoiy tarmoqlardagi oila haqidagi tasvirlar (pozitiv yoki negativ).
3. Iqtisodiy omillar – moddiy barqarorlik, ijtimoiy himoya.
4. Ta’lim va madaniyat darajasi – oila a’zolarining saviyasi, madaniyatga bo‘lgan munosabati.

Oila imidjining ijtimoiy-psixologik ahamiyati

- Ijtimoiy ishonchni mustahkamlaydi. Oila jamiyatda ijobiy obrazga ega bo‘lsa, unga nisbatan hurmat ortadi.
- Oilaviy birlikni saqlaydi. Ijobiy imidj oila a’zolari o‘rtasida birdamlik va sadoqatni kuchaytiradi.
- Farzand tarbiyasiga ta’sir qiladi. Bolalar ota-onaning ijtimoiy nufuzini sezadi va bu ularning o‘ziga bo‘lgan bahosiga ta’sir qiladi.
- Ijtimoiy moslashuvni osonlashtiradi. Ijobiy imidj oilani jamoa va ijtimoiy tizimlarga integratsiya qiladi.

Oila imidjini shakllantirish strategiyalari

- Ochiq kommunikatsiya – oila ichida va tashqarida halollik, samimiylik va ishonchga asoslangan muloqot.
- Oilaviy qadriyatlarni saqlash va targ‘ib qilish – o‘z qadriyatlarini jamoat orasida namoyon etish.
- Ijtimoiy faollik – jamiyatda foydali faoliyat (xayriya, ko‘ngillilik, tarbiya tadbirlari).
- Axborot madaniyatini rivojlantirish – ijtimoiy tarmoqlarda oila haqidagi ijobiy kontent yaratish.
- Psixologik yordam tizimini yo‘lga qo‘yish – oilaviy nizolarni oldini olish, maslahat markazlaridan foydalanish.

Oila imidji va psixologik salomatlik o‘zaro uzviy bog‘liq. Ijobiy imidjga ega oilalar ichki barqarorlik, o‘zaro ishonch va hissiy uyg‘unlik orqali ijtimoiy moslashuv darajasini oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki (Karimova, 2021; Goleman, 1995), o‘zaro hurmat va ijobiy kommunikatsiya darajasi yuqori bo‘lgan oilalarda stressga chidamlilik va emotsional intellekt darajasi ham yuqori bo‘ladi. Oilada psixologik salomatlik va ijobiy imidjning shakllanishi – bu murakkab, ammo boshqariladigan psixologik jarayondir. U oila a‘zolarining o‘zaro hurmat, empatiya va qadriyat birligiga tayanadi. Ijtimoiy-psixologik imidjni shakllantirishda esa kommunikatsiya madaniyati, emotsional barqarorlik va tashqi ijtimoiy rollarning uyg‘unligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila imidji — bu faqat tashqi qiyofa emas, balki ichki psixologik muhit va ijtimoiy qadriyatlarning birligidir. U oila a‘zolari o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, mehr, madaniyat va jamiyat bilan konstruktiv aloqalar orqali shakllanadi. Shunday ekan, har bir oila o‘z imidjini shakllantirishda psixologik barqarorlik, kommunikativ madaniyat va ijtimoiy mas‘uliyatni ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘rish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
2. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
3. Myers, D. G. (2012). *Social Psychology*. McGraw-Hill.
4. Thompson, J. B. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Stanford University Press.
5. Karimova, V. M. (2020). *Oila psixologiyasi asoslari*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Bekmurodova, N. (2021). *Oilada kommunikatsiya madaniyati va psixologik muhit*. T.: Fan.

OILADAGI PSIXOLOGIK IQLIMNING BOLANING RUHIY SALOMATLIGIGA TA'SIRI

D.R. Tulyaganova
TAFU Katta o'qituvchisi

Anotatsiya. Mazkur mavzu bolaning ruhiy salomatligi yoki sog'lig'i oiladagi munosabatlar va uning qulay va noqulay bo'lishi mumkin bo'lgan psixologik iqlimi bilan uzviy bog'liqdir. Maqola oiladagi psixologik iqlimning bolaning ruhiy salomatligiga ta'siri muammosiga bag'ishlangan. Qulay va noqulay psixologik iqlimning xarakterli belgilari, oilaning asosiy psixologik funktsiyalari bolaning ruhiy salomatligini shakllantirish omili sifatida batafsil ko'rib chiqiladi, shuningdek, bolalarning ota-onalariga guruh diagnostikasini o'tkazish usullariga misollar keltirilgan. Maqola oiladagi psixologik iqlimning bolaning ruhiy salomatligiga ta'siri muammosiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: psixologik iqlim, ruhiy salomatlik, hissiy salomatlik, shaxsiyat.

Аннотация. Данная тема тесно связана с психическим здоровьем или благополучием ребёнка, а также с отношениями в семье и её психологическим климатом, который может быть как благоприятным, так и неблагоприятным. Статья посвящена проблеме влияния семейного психологического климата на психическое здоровье ребёнка. Подробно рассматриваются характерные признаки благоприятного и неблагоприятного психологического климата, основные психологические функции семьи как фактора формирования психического здоровья ребёнка. Кроме того, приведены примеры методов проведения групповой диагностики для родителей. Статья посвящена проблеме влияния семейного психологического климата на психическое здоровье ребёнка.

Ключевые слова: психологический климат, психическое здоровье, эмоциональное здоровье, личность.

Annotation. This topic is closely related to the child's mental health or well-being, as well as to family relationships and the psychological climate, which can be either favorable or unfavorable. The article is devoted to the issue of the impact of the family's psychological climate on the child's mental health. The characteristic features of favorable and unfavorable psychological climates, as well as the main psychological functions of the family as a factor in shaping the child's mental health, are examined in detail. In addition, examples of methods for conducting group diagnostics for parents are provided. The article is

devoted to the problem of the influence of the family’s psychological climate on the child’s mental health.

Keywords: psychological climate, mental health, emotional health, personality.

Kirish. Erta bolalikdan bizda psixologik barqarorlik, ijobiy axloqiy yo‘nalishlar, quvnoqlik va qat’iyatlilikni ta’minlaydigan shaxsning asosiy fazilatlari yotadi. Shaxsiyatning bu ma’naviy fazilatlari o‘z-o‘zidan rivojlanmaydi, balki oilada ota-onalarning mehr-muhabbati va mehr-muhabbati sharoitida asta-sekin to‘planadi. Afsuski, barcha oilalarda bolaning normal ruhiy salomatligini ta’minlaydigan qulay psixologik muhit yaratilmagan. Rossiya federatsiyasi mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining statistik ma’lumotlariga ko‘ra, 2019 yilda 19,4 million (13,2 %) oilalar ijtimoiy jihatdan nochor ekanligi aniqlandi. Vasiylik organlari ota-ona qaramog‘isiz qolgan 43.395 bolani, shuningdek, ota-onasi qamoqda bo‘lgan yoki kasallik tufayli muomalaga layoqatsiz deb topilgan bolalarni aniqladilar [1]. Noqulay oilaviy vaziyatlarda bunday holat bolaning aqliy, hissiy va jismoniy sog‘lig‘iga, shuningdek, uning o‘zini o‘zi anglashi va atrofdagi dunyoni idrok etishiga salbiy ta’sir qiladi. Bu bolalarning rivojlanishida yuzaga keladigan buzilishlarni bartaraf etish, tuzatish va kompensatsiya qilish imkoniyatlarini izlash zarurligiga olib keladi. Mening ishimning vazifasi ota-onalarni bolaning har tomonlama rivojlanishining o‘quv jarayoniga jalb qilish uchun oiladagi psixologik iqlim va uning tarbiyaviy salohiyatining bolaning ruhiy salomatligiga bog‘liqligini ko‘rsatishdir.

Shaxsning shaxs sifatida shakllanishi turli xil ijtimoiy omillar orqali hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatadigan atrof-muhit bilan o‘zaro aloqada sodir bo‘ladi. Oila, eng yaqin mikrosotsium sifatida, shaxsning aqliy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bolaning sog‘lom psixikasini shakllantirish uchun u quyidagi funktsiyalarni bajaradi: himoya, tashqi dunyo bilan o‘zaro aloqada bolaning xavfsizligini kafolatlash: tarbiyaviy, bolaning ijtimoiylashuvini ta’minlaydi; hissiy, hamdardlik, hurmat, tan olish zarurligini qondiradi; ma’naviy, o‘zaro ma’naviy boyitish; demografik funktsiya, jamiyat uchun oila a’zolarining jinsiy xatti-harakatlarini tartibga solish, jamiyatning biologik ko‘payishini ta’minlash muhimdir.

Psixologik iqlim insonning ruhiy va jismoniy salomatligiga ta’sir qiladi. Har bir oila a’zolari sharoit yaratadilar va bu ularning harakatlariga bog‘liq, bu qanday, qulay yoki noqulay bo‘ladi. Shunday qilib, qulay psixologik iqlim uchun quyidagi belgilar xarakterlidir:

- hissiy qoniqish (ishonch, sevgi va hurmat bilan munosabatlarni o‘rnatish, oila a’zolarining bir-biriga nisbatan do‘stona talablari);
- oila boshlig‘ining bosimi yo‘qligi va uning muhim qarorlar qabul qilish huquqini tan olishi;

- oila muammolari bilan bog‘liq masalani hal qilishda birdamlik, har tomonlama rivojlanish imkoniyati va o‘z fikrini ifoda etish erkinligi.
- oilaviy qadriyatlarning o‘xshashligi (o‘zaro munosabatlarda ziddiyat va nizolarni keltirib chiqarmasdan, oila a‘zolarining qarashlari, harakatlari va munosabatlarining hayot va tarbiya qoidalari, tamoyillariga mos kelishi, yo‘naltiruvchi birligini aks ettiradi);
- oilaning o‘ziga xosligi va barqarorligi (oilaviy rollarni bajarish jarayonida oila a‘zolari tomonidan baham ko‘riladigan qadriyatlar, intilishlar, tashvishlar va moslashish muammolarining mazmuni. Oilaning barqarorligi “o‘zgarishda saqlash”, oilaning keyingi rivojlanish qobiliyati deb nomlanadi).

Ushbu belgilarga asoslanib, psixologik iqlim bolaning aqliy farovonligiga hissa qo‘shadi, o‘zini yuqori baholash, shakllangan o‘zini o‘zi boshqarish, maqsadlarga erishishda muvaffaqiyatga yo‘naltirish, oilada va oiladan tashqarida hissiy qulaylikni ta‘minlaydi. Bolalarning ruhiy salomatligi uchun aqliy muvozanat va hayotni tasdiqlovchi xatti-harakatlarni ta‘minlaydigan ijobiy va salbiy his-tuyg‘ularni muvozanatlash kerak.

Vaziyat bir oz chetga chiqadigan, farovon deb atash qiyin bo‘lgan oilalar mavjud (to‘liq bo‘lmagan oilalar, katta oilalar, kam ta‘minlangan oilalar, nogiron bolali oilalar, ota-onalardan biri yoki ikkalasi nogiron bo‘lgan oilalar, voyaga etmagan onasi bo‘lgan oila, o‘rnini bosuvchi oilalar (vasiylar, farzand asrab oluvchilar, homiylik ostidagi oilalar) [4]. Agar bunday vaziyatlarda ta‘lim keskinlik bilan kurashayotgan bo‘lsa, ular mutaxassislar tomonidan oilaning holatini, undagi noto‘g‘ri ishlaydigan omillarni kuzatishi, ularning boshqa ijobiy xususiyatlar bilan qanchalik qoplanganligini kuzatishi va agar kerak bo‘lsa, o‘z vaqtida yordam ko‘rsatishi kerak.

Maktabgacha yoshda bola hali shaxslararo muloqotni, ota-onalar o‘rtasidagi nizolarning sabablarini yaxshi tushunolmaydi, o‘z his-tuyg‘ulari va tajribalarini ifoda etish vositalariga ega emas. Shuning uchun, ko‘pincha ota-onalar o‘rtasidagi janjallar bola tomonidan bezovta qiluvchi voqea sifatida qabul qilinadi, bola yuzaga kelgan mojaro, baxtsizlik uchun o‘zini aybdor his qilishga moyil bo‘ladi, chunki u sodir bo‘layotgan voqealarning asl sabablarini tushunolmaydi va hamma narsani yomonligi bilan izohlaydi, ota-onalarning umidlarini oqlamaydi va ularning sevgisiga loyiq emas. Shunday qilib, tez-tez to‘qnashuvlar, ota-onalar o‘rtasidagi baland janjallar bolalarda doimiy tashvish, o‘ziga ishonchsizlik, hissiy tanglikni keltirib chiqaradi va ularning ruhiy salomatligi manbai bo‘lishi mumkin.

Bundan tashqari, bola obro‘li ota-onaga taqlid qilishga moyil. Agar toksik ota-ona oilada dominant bo‘lsa, bola uning imo-ishoralari, xatti-harakatlarini va yuz ifodalarini qabul qiladi. Shuning uchun ota-onalar

bolaga to‘g‘ri va ijobiy o‘rnak ko‘rsatishi, o‘zlarini takomillashtirishi muhimdir. Shuningdek, bola oilani atrofdagi yaqin odamlar sifatida qabul qiladi. Bolaning dunyoga bo‘lgan munosabati va munosabati oila tarkibiga, oiladagi bir-biriga bo‘lgan munosabatlarga, oiladagi atrofdagi dunyoga va odamlarga nisbatan ijobiy yoki salbiy pozitsiyaga bog‘liq bo‘ladi. Agar bola oila a‘zolari qo‘pol va bir — birlarining his-tuyg‘ulariga befarq bo‘lgan xatti-harakatlarning salbiy modelini ko‘rsa, bu bolaning begonalar unga yanada ko‘proq muammo tug‘dirishiga ishonishiga olib keladi-bu ishonchsizlik, ishonchsizlik, yoqtirmaslik hissi va boshqa odamlardan qo‘rqish. Aksincha, oilada bir-biriga bo‘lgan muhabbat va iliqlik, muloyimlik va e‘tibor bolada boshqa odamlarga nisbatan ishonchli va xotirjam tasvirni yaratadi.

Oiladagi psixologik iqlim, oila a‘zolarining bir-biri bilan munosabatlari, ota-onalarning shaxsiyati har doim bolaga, uning fe‘l-atvori va idrokining shakllanishiga ta‘sir qiladi. Agar oiladagi psixologik iqlim noqulay bo‘lsa, unda uning shaxsiy xususiyatlari o‘xshash bo‘lishi mumkin. Afsuski, ko‘plab ota-onalar oiladagi muhit bolalarning shaxsiyati va ruhiy salomatligini shakllantirishda katta rol o‘ynashi mumkinligini unutishadi.

Adabiyotar ro‘yxati:

1. Karimova V.M. Oilaviy psixologiya asoslari. Toshkent: O‘zbekiston, 2015.
2. Erikson E. Shaxsiyat rivojlanishi nazariyasi. Moskva: Eksmo, 2014.
3. Tulyaganova D. Pedagogika yo‘nalishi talabalarida shaxslararo munosabatlar namoyon bo‘lishining psixologik determinantlari // Yevroosiyo akademik tadqiqotlar jurnali. – 2023. – T. 3. – Maxsus son. – B. 235–244.
4. Tulyaganova D.R. Bolaning maktabgacha ta‘lim tashkilotiga faol moslashuvi psixologik rivojlanish omili sifatida // Conferencea. – 2023. – B. 63–68.
5. Туляганова Д.Р. Влияние обучения на изменение взглядов студентов психологического направления о детскородительских отношениях // American Journal of Education and Learning. – 2025. – Т. 3. – № 3. – С. 488–498.
6. Tulyaganova D.R. The Role of Emotions in Child Psychology: A Multidimensional Perspective // Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2023. – Vol. 2(5). – P. 268–274.

**OILAVIY PSIXOLOGIK FAROVONLIKNI TA’MINLASHDA
ZAMONAVIY PSIXOTERAPIYANING O’RNI**

Alimbayeva Shaxlo Tursunovna

Oriental universiteti, “Uzluksiz ta’lim pedagogikasi”
kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

Nosirova Zamira Xosil qizi

Pedagogika fakulteti, Psixologiya yo’nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy psixologik farovonlik tushunchasi, uning asosiy omillari, zamonaviy psixoterapiya yondashuvlari va ularning samaradorligi haqida so’z yuritiladi. Oilaviy farovonlik oila a’zolari o’rtasidagi sog’lom munosabatlar, o’zaro tushunish va qo’llab-quvvatlash orqali erishiladigan ruhiy barqarorlik sifatida ko’rib chiqiladi. Zamonaviy psixoterapiya usullari oilaviy nizolarni hal qilish, stressni kamaytirish va oila a’zolarining o’zaro hurmatini oshirishga qaratilgan samarali vosita hisoblanadi.

Kalit so’zlar: oila, psixologik salomatlik, psixoterapiya, tarbiya, ruhiy barqarorlik, muhit.

Аннотация. В статье рассматривается понятие психологического благополучия семьи, его основные факторы, современные подходы к психотерапии и их эффективность. Семейное благополучие рассматривается как психологическая стабильность, достигаемая посредством здоровых отношений, взаимопонимания и поддержки между членами семьи. Современные методы психотерапии являются эффективным инструментом разрешения семейных конфликтов, снижения уровня стресса и повышения взаимного уважения между членами семьи.

Ключевые слова: семья, психологическое здоровье, психотерапия, воспитание, психическая стабильность, окружающая среда.

Abstract. This article discusses the concept of family psychological well-being, its main factors, modern psychotherapy approaches and their effectiveness. Family well-being is considered as mental stability achieved through healthy relationships, mutual understanding and support between family members. Modern psychotherapy methods are an effective tool for resolving family conflicts, reducing stress and increasing mutual respect among family members.

Keywords: family, psychological health, psychotherapy, upbringing, mental stability, environment.

Kirish. Oilaviy psixologik farovonlik – zamonaviy jamiyatlarda ahamiyati tobora ortib borayotgan mavzu. Oila – inson hayotidagi eng muhim ijtimoiy birlik bo‘lib, uning tarkibidagi a‘zolar o‘rtasidagi munosabatlar nafaqat har bir shaxsning ruhiy holatiga, balki butun jamiyatning sog‘lomligi va farovonligiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi[1]. Bugungi kunda ko‘plab ilmiy tadqiqotlar oilaviy munosabatlarning individual psixologik farovonlikka bo‘lgan ta‘sirini aniqlashga qaratilgan. Oilada yuzaga keladigan nizolar, stress va noto‘g‘ri muloqot ruhiy salomatlik muammolarining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Shu bois, oilaviy psixologik farovonlikni ta‘minlash zamonaviy jamiyatda dolzarb vazifa hisoblanadi.

Zamonaviy psixoterapiya esa, aynan shu muammolarni hal qilishda yangi va samarali yondashuvlarni taklif etadi. Oilaviy psixoterapiya usullari yordamida oila a‘zolari o‘rtasidagi muloqotni yaxshilash, o‘zaro tushunishni oshirish va stressni kamaytirish mumkin. O‘zbekistonda ham psixologiya sohasi taraqqiyoti natijasida oilaviy psixologik farovonlikni oshirishga qaratilgan ilmiy va amaliy tadqiqotlar ko‘paymoqda. Jumladan, G.S.Yunusova to‘liq va noto‘liq oilalardagi ijtimoiy xususiyatlarni tadqiq etar ekan, bunday oilalardagi ona maqomining farzand ijtimoiy tasavvurlariga ta‘siri muhimligini ta‘kidlaydi [3].

Oilaviy psixologik farovonlik nafaqat oila ichidagi ijobiy munosabatlar, balki a‘zolarining o‘zini erkin va xavfsiz his qilishi bilan ham belgilanadi [2]. Zamonaviy jamiyatda o‘zgaruvchan ijtimoiy sharoitlar, iqtisodiy bosim va texnologik taraqqiyot oilaviy munosabatlarga yangi sinovlar olib kelmoqda. Shu sababli oilaviy psixologiya sohasidagi tadqiqotlar va amaliy yondashuvlar yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekistonda oilaviy qadriyatlar saqlanib qolayotgan bo‘lsa-da, yoshlar orasida individualizmning kuchayishi oilaviy barqarorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin [1]. Shunday vaziyatda zamonaviy psixoterapiya usullari oila a‘zolari o‘rtasidagi tushunishni kuchaytirish va muammolarni hal etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Psixoterapevtlarning tajribalari shuni ko‘rsatadiki, oilaviy terapiya yordamida nafaqat muammolar bartaraf etiladi, balki oila ichidagi umumiy ruhiy muhit yaxshilanadi. Shu bilan birga, oilaviy psixologik farovonlik bolalar va o‘smirlarning sog‘lom psixik rivojlanishi uchun ham muhimdir. Oila — bolalar uchun birinchi ijtimoiy muhit sifatida ularning kelajakdagi ijtimoiy va hissiy ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Asosiy qism. Oilaviy psixologik farovonlikni ta‘minlash uchun bir nechta asosiy omillar mavjud. Birinchi navbatda, oilada a‘zolar o‘rtasida o‘zaro hurmat va ishonch bo‘lishi lozim. Hurmatning yo‘qligi, ayniqsa, zo‘ravonlik va nizolarni kuchaytiradi, bu esa oilaviy farovonlikni zaiflashtiradi. Ikkinchi muhim omil — samarali va ochiq muloqot. Oilaviy

a’zolar o’z fikrlarini erkin ifoda eta olishlari va boshqalarni tinglashga tayyor bo’lishlari kerak. Muloqot yo’qligi ko’plab noto’g’ri tushunishlarga olib keladi va oila ichida ziddiyatlarni yuzaga chiqaradi. Uchinchidan, oilaviy rollarning aniq va muvofiqlashtirilgan bo’lishi zarur. Har bir oila a’zosining o’ziga xos roli va mas’uliyati bo’lib, bu rollar muvozanatda bo’lsa, oila farovonligi oshadi. Shuningdek, iqtisodiy barqarorlik ham oilaviy ruhiy muvozanatni ta’minlashda muhim o’rin tutadi. Moliyaviy qiyinchiliklar stressni oshiradi va munosabatlarda muammolarni kuchaytiradi. Oilada psixologik salomatlikni ta’minlash uchun faqat psixoterapiya emas, balki kundalik hayotdagi oddiy odatlar ham muhimdir. Masalan, birgalikda ovqatlanish, farzandlar bilan suhbatlashish, oilaviy marosimlarda ishtirok etish — bularning barchasi ruhiy yaqinlikni mustahkamlaydi.

Natijalar va muhokamalar. Zamonaviy psixoterapiya usullarining oilaviy muammolarni hal qilishdagi roli juda katta. Jumladan, psixodramma oiladagi rollar, munosabatlar va kommunikatsiyalarni chuqur o’rganib, muammolarni aniqlashga yordam beradi. Kognitiv-behavorial terapiya oilaviy a’zolarining noto’g’ri fikr va xatti-harakatlarini tahlil qiladi va ularni o’zgartirishga yo’naltirilgan. Shaxsga yo’naltirilgan terapiya esa oiladagi hissiy bog’lanishlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, art-terapiya bolalar va kattalarning his-tuyg’ularini erkin ifoda etishiga, ichki tanglikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Transakt tahlil bo’yicha esa Erik Bern inson “Men”ining uchta holati mavjud: bolalik “Men”i, katta odam “Men”i va ota-onalik “Men”i [2]. Ota-onalik “Men”i xulq-atvor qoidalari, ta’qiqlar, me’yorlarni targ’ib qilish, tarbiyalash, maslahat berish jarayonida aks etadi. Bolalik “Men”i shunday ego-holatki, u ishonuvchanlik, ijodkorlik, shuningdek, qaysarlik, arazchilik, yuzaki fikrlash jarayonida namoyon bo’ladi. Katta odam pozitsiyasi esa ratsionalizm, ob’ektivlik ko’rinishida namoyon bo’lib, shaxsiy tajribadan kelib chiqib qaror qabul qilishda aks etadi. Insoniy ziddiyatlarni E.Bern o’ziga xos “o’yin” deb ataydi. Uning zaruriy sharti – qarama-qarshi tomonlardan bittasining atayin ziddiyatga undashi, deb hisoblaydi. Shunday qilib, insonning xulqi boshqa odamni biron bir harakatga undash maqsadiga ega bo’lishi mumkin. Transakt tahlilda psixoanalizdagidek munosabat va xulqning tipik namunalari hisobga olinadi. Bundan tashqari, transakt tahlil mijozga o’z “hayotining ongsiz rejasi”ni, ya’ni insonning ma’lum harakatlarini boshqaradigan o’ziga xos ongsiz “qoida”ni anglashga yordam beradi. E.Bern korreksion tadbirlarni insonda doimiy katta odam xulq-atvorini o’rnatish orqali amalga oshirishni taklif etadi. Oilaviy psixologik muammolarni, ota-ona va farzand o’rtasidagi, er-xotin o’rtasidagi ziddiyatlarni hal qilishda ham ushbu yo’nalish texnikalaridan foydalanish samarali natijalar beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, oilaviy psixologik farovonlik jamiyatning barqarorligi va individuallarning ruhiy sog‘lig‘ini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy psixoterapiya usullari oilaviy munosabatlarni yaxshilashda samarali vosita bo‘lib, oilalar o‘rtasidagi nizolarni bartaraf etishga yordam beradi. Shu bois, oilaviy psixologik farovonlikni oshirish uchun psixoterapevtik yondashuvlarni rivojlantirish va amalda keng tatbiq etish zarur. Natijada, bu oila a‘zolarining farovonligini ta‘minlab, jamiyatning umumiy ijtimoiy barqarorligiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Z.Sh. Oilaviy muhit va uning bola rivojlanishiga ta‘siri. – “Oila va jamiyat” jurnali, 2022, №4.
2. Берн Э. Исцеление души. Трансакционный анализ в психотерапии. – Екатеринбург: Литур, 2003. – 272 с.
3. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008. -170 b
4. To‘xtayeva D.I. Oila psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019
5. Yunusova G.S. To‘liq va noto‘liq oilalardagi ona shaxsiyning farzand ijtimoiy tasavvurlariga ta‘siri. Psixol. fanlari bo‘yicha falsafa fanlari doktori... dis. – T., 2018 yil.

**ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ СЕМЬИ И
СОВРЕМЕННЫЕ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ**

Кулдашева Гулбахор Давлятовна

кандидат психологических наук, доцент кафедры
«Психологии» университета Альфраганус

Аннотация. В статье рассматриваются психологическое здоровье семьи и психотерапевтические подходы к его поддержанию. Особое внимание уделяется факторам, влияющим на гармоничные семейные отношения, а также современным психотерапевтическим стратегиям, направленным на профилактику и коррекцию внутрисемейных конфликтов. Показана роль психолога и психотерапевта в обеспечении психологического благополучия семьи.

Ключевые слова: психологическое здоровье семьи, психотерапевтические подходы, гармоничные семейные отношения, внутрисемейные конфликты, профилактика и коррекция, роль психолога, роль психотерапевта, психологическое благополучие семьи.

Аннотация. Мақолада оилада психологик саломатлик ва уни сақлашда психотерапевтик ёндашувлар кўриб чиқилган. Оила муносабатларига таъсир этувчи омиллар ҳамда ички инқирозларни олдини олиш ва бартараф этишда замонавий психотерапия усулларининг аҳамияти ёритилган. Психолог ва психотерапевтнинг оила бахтини таъминлашдаги ўрни очиб берилган.

Калит сўзлар: оила психологик саломатлиги, психотерапевтик ёндашувлар, уйғун оилавий муносабатлар, оилавий низолар, профилактика ва коррексия, психолог роли, психотерапевт роли, оиланинг психологик фаровонлиги.

Abstract. The article examines family psychological health and psychotherapeutic approaches to its maintenance. Special attention is given to the factors influencing harmonious family relations, as well as modern psychotherapeutic strategies aimed at preventing and resolving family conflicts. The role of psychologists and psychotherapists in ensuring family well-being is highlighted.

Key words: family psychological health, psychotherapeutic approaches, harmonious family relationships, intra family conflicts, prevention and correction, role of the psychologist, role of the psychotherapist, family psychological well-being.

Семья является фундаментальной ячейкой общества, в которой формируются базовые установки личности, её ценностные ориентиры и навыки взаимодействия с миром. Психологическое здоровье семьи можно рассматривать как важный социальный и культурный ресурс, обеспечивающий устойчивость общества в целом. Наличие гармоничных семейных отношений способствует формированию эмоциональной стабильности, уверенности в себе, а также адекватных стратегий совладания со стрессами.

Однако современные социальные реалии (ускоренный темп жизни, экономические кризисы, миграционные процессы, рост числа разводов) приводят к повышенной уязвимости семейных отношений. Всё это актуализирует задачу изучения психологического здоровья семьи и поиска эффективных психотерапевтических подходов к его поддержанию.

Психологическое здоровье семьи — это не только отсутствие конфликтов, но и наличие благоприятного эмоционального климата, способствующего личностному росту и самоактуализации каждого её члена.

Ключевые компоненты психологического здоровья включают эмоциональную близость, которая проявляется в умении делиться переживаниями и оказывать поддержку друг другу; ролевую согласованность, обеспечивающую справедливое распределение

обязанностей в соответствии с ожиданиями и возможностями членов семьи; эффективную коммуникацию, выражающуюся в открытом и конструктивном обмене мыслями и чувствами; совместное преодоление трудностей, способствующее сплочённости в кризисных ситуациях; а также поддержку индивидуальности, выражающуюся в признании ценности личных целей и потребностей каждого члена семьи.

На психологическое здоровье семьи влияют как внешние, так и внутренние факторы: социально-экономические условия, такие как низкий уровень дохода и отсутствие стабильной работы, нередко становятся источником стрессов и конфликтов; психологические особенности супругов, включая личностную зрелость, эмоциональную устойчивость, уровень эмпатии и толерантности, напрямую отражаются на семейном климате; культурные и религиозные традиции могут укреплять единство через общие ценности или, напротив, вызывать напряжение при наличии различий; а жизненные кризисы — болезни, утраты, измены или развод — проверяют семью на прочность, и именно наличие или отсутствие психологической поддержки определяет, сможет ли семья преодолеть трудности без разрушительных последствий.

Современная психология располагает широким спектром методов, направленных на профилактику и коррекцию нарушений семейного функционирования.

1. Системная семейная психотерапия рассматривает семью как целостный организм. Задача терапевта — изменить не отдельного человека, а взаимодействие между всеми членами семьи.

2. Когнитивно-поведенческая терапия помогает супругам осознать иррациональные установки («он меня не уважает», «она всегда недовольна») и заменить их более конструктивными убеждениями.

3. Гештальт-терапия способствует развитию осознанности и принятию собственных эмоций, что улучшает искренность и доверие в семье.

4. Психоаналитический подход позволяет выявить глубинные, бессознательные мотивы поведения (например, детские травмы), влияющие на семейные конфликты.

5. Наративная терапия работает с семейными историями и сценариями, помогая переосмыслить прошлое и создать позитивный образ будущего.

Работа специалиста включает несколько направлений и охватывает проведение диагностики семейных отношений, выявление скрытых и явных источников конфликтов, организацию

индивидуальных и совместных консультаций, обучение супругов навыкам активного слушания, эмпатии и конструктивного выражения эмоций, а также сопровождение семьи в кризисных ситуациях.

Психолог выступает не только как терапевт, но и как посредник, помогающий членам семьи научиться видеть в партнёре союзника, а не противника.

Таким образом, психологическое здоровье семьи — это не статичное состояние, а динамический процесс, требующий постоянного внимания. Психотерапевтические подходы позволяют выявить глубинные причины конфликтов, способствуют профилактике разрушительных сценариев и помогают создать атмосферу доверия и взаимной поддержки. Здоровая семья становится основой психологической устойчивости не только отдельных её членов, но и общества в целом.

Использованная литература:

1. Сатир В. Семья: как сохранить любовь. – СПб.: Питер, 2019.
2. Минухин С. Семейная терапия: концепции и методы. – М.: Класс, 2020.
3. Davlyatovna, K. G. (2024). Characteristics of the process of biological growth and development of the child. Central Asian Journal of Education and Innovation, 3(5-3), 188-192.
4. Kuldasheva, G. D. (2022). Socio-Psychological Barriers and Ways to Overcome Them. Pioneer Journal of Advanced Research and Scientific Progress, 1(4), 136-140.
5. Narmetova, Y., Kuldosheva, G., & Bekmirov, T. (2021). The Psychological Services Role in the Psychodiagnostics and Psychocorrection of Psychosomatic Patients in the Psychoemotional Situation. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 8(12), 249-256.

ASSERTIVLIKNI RIVOJLANISHIDA OILANING AHAMIYATI

Mavlyanova Surayo Sultanaliyevna
TAFU, Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya Maqolada shaxsning assertivlik xususiyatlarini rivojlantirishda oilaning tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Oila – shaxsning ijtimoiylashuvi, muloqot ko‘nikmalari va o‘z fikrini hurmat asosida ifoda etishini shakllantiruvchi muhim institut sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: assertivlik, passiv xulq, agressiv xulq, kommunikativ muhit, tarbiyaviy uslub, rol modellari.

Аннотация. В статье анализируется роль семьи в развитии ассертивных качеств личности. Семья рассматривается как важный институт, формирующий социализацию личности, коммуникативные навыки и умение выражать собственное мнение на основе уважения.

Ключевые слова: ассертивность, пассивное поведение, агрессивное поведение, коммуникативная среда, образовательный стиль, ролевые модели.

Annotation. The article analyzes the role of the family in the development of an individual's assertive qualities. The family is viewed as an important institution that shapes socialization, communication skills, and the ability to express one's opinion with respect.

Keywords: assertiveness, passive behavior, aggressive behavior, communicative environment, educational style, role models.

Inson shaxsining shakllanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unda biologik, ijtimoiy hamda psixologik omillar o‘zaro uyg‘unlashadi. Ushbu jarayonda oila birlamchi ijtimoiy institut sifatida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki bola ilk bor ijtimoiy munosabatlar, muloqot ko‘nikmalari, qadriyatlar va normalarni oilada o‘zlashtiradi. Shaxsning ijtimoiylashuvi, o‘z fikrini ifodalash madaniyati, muomala uslublari ko‘p jihatdan oilaviy muhitda shakllanadi.

O‘zbekistonda ta’lim va tarbiya, yoshlarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Prezident Shavkat Mirziyoyev bir necha marotaba oilaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rniga alohida to‘xtalib, quyidagilarni ta’kidlagan: “Agar bitta qizni tarbiyalasak, butun oilani tarbiyalaymiz. Agar oila ma’rifatli va bilimli bo‘lsa, butun jamiyat ma’rifatli va bilimli bo‘ladi.” Ushbu fikr oilaning nafaqat farzand tarbiyasidagi, balki butun jamiyatni shakllantirishdagi rolini ifodalaydi.

Prezidentning ta’lim sohasidagi islohotlari ham aynan oilada boshlanadigan tarbiya jarayonini qo‘llab-quvvatlash, farzandlarning mustaqil fikrlash va erkin o‘zini ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Davlat rahbarining nutqlarida “sog‘lom va barkamol avlod” g‘oyasi markaziy o‘rinda bo‘lib, bu jarayonning asosi sifatida oila ko‘riladi. Prezident Mirziyoyevning qarashlari assertivlikni rivojlantirishda oilaning o‘rni naqadar muhim ekanini nafaqat ilmiy, balki siyosiy-davlat darajasida ham tasdiqlaydi.

Psixologiyada so‘nggi yillarda ko‘plab tadqiqotlar shaxsning assertivlik qobiliyatiga qaratilgan. Assertivlik – bu shaxsning o‘z fikrini aniq, ochiq, hurmat asosida bildirishi, o‘z huquq va manfaatlarini himoya

qilishi, shu bilan birga boshqalarning ham huquqlarini buzmaslikka intilishi bilan tavsiflanadi. Assertivlik passivlik va agressivlikning o‘rtasida joylashgan sog‘lom xulq-atvor shakli sifatida talqin qilinadi.

Mazkur maqolada assertivlik tushunchasi, uning shakllanishida oilaning tutgan o‘rni, xorijiy va o‘zbek olimlari tadqiqotlari hamda amaliy tavsiyalar kengroq yoritiladi.

Psixologik adabiyotlarda assertivlik atamasi turlicha izohlanadi. R. Alberti va M. Emmonsning (2008) ta’rificha, assertivlik – bu shaxsning o‘zini ochiq ifoda etish huquqi va boshqalarning ham shunday huquqini tan olish qobiliyatidir. A. Lazarus (1973) esa uni kognitiv-xulqiy terapiyaning muhim elementi sifatida ko‘rsatadi.

Assertivlik:

- ❖ Passiv xulqdan farqli ravishda, shaxsni o‘z manfaatini himoya qilishga undaydi.

- ❖ Agressiv xulqdan farqli o‘laroq, boshqalarga zarar bermaslikni nazarda tutadi.

- ❖ Sog‘lom kommunikativ muhitda ijobiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Demak, assertivlik shaxsning o‘ziga ishonchi, ijtimoiy faolligi va muvaffaqiyatli moslashuvchanligining asosi sifatida qaraladi.

Oila shaxsning assertiv rivojlanishida asosiy maktab bo‘lib xizmat qiladi. Quyidagi omillar bunda muhim rol o‘ynaydi:

1. Kommunikativ muhit. Oilada ochiq muloqot, erkin fikr almashish va savollarga ijobiy munosabat mavjud bo‘lsa, bola ham o‘z fikrini ochiq aytishga o‘rganadi. Aksincha, oilada sukut, tanqid yoki qo‘pol muomala hukm sursa, bola passiv yoki agressiv xulqqa moyil bo‘lishi mumkin.

2. Tarbiyaviy uslublar:

Avtoritar tarbiya – qat’iy nazorat va bosim bolada qo‘rquv, o‘zini past baholash va passivlikni kuchaytiradi.

Liberal tarbiya – erkinlik bersa-da, chegarasiz tarbiya assertivlikni noaniq va nazoratsiz xatti-harakatlarga aylantirishi mumkin.

Demokratik tarbiya – eng maqbul uslub bo‘lib, bolada hurmat va mas’uliyat asosida o‘z fikrini ifoda etishni rivojlantiradi.

3. Rol modellari. Bola ota-ona va boshqa kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, ularni o‘zlashtiradi. Agar ota-ona o‘z fikrini hurmat bilan bildirsa, bola ham shu tarzda o‘z munosabatini shakllantiradi.

4. Emotsional qo‘llab-quvvatlash. O‘ziga ishonch – assertivlikning negizi. Ota-onaning mehr-muhabbati, qadrlashi va rag‘bati bolaga o‘z fikrini erkin ifoda etishga kuch beradi.

Xorijiy psixologiyada assertivlik keng ko‘lamda tadqiq etilgan:

Ellis va A. Lazarus assertivlikni sog‘lom xulq-atvor sifatida talqin qilib, uni kognitiv-xulqiy terapiya orqali rivojlantirish mumkinligini isbotlagan.

R. Alberti va M. Emmons “Assertive Behavior Training” modelini ishlab chiqqan bo‘lib, bunda oiladagi kommunikativ muhit shaxsning assertivligiga bevosita ta’sir qilishi ko‘rsatib berilgan.

K. Rogers gumanistik psixologiya doirasida oiladagi qo‘llab-quvvatlovchi muhit bolaning shaxsiy erkinligi va assertiv rivojlanishi uchun asosiy omil ekanini ta’kidlagan.

S. Hoffman (1984) esa psixologik separatsiya (mustaqillik) va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari oila orqali shakllanishini, bu esa keyinchalik assertivlikka bevosita ta’sir ko‘rsatishini empirik asoslagan.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ham assertivlik masalasi va uning oilaviy omillar bilan bog‘liqligi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar kengaymoqda:

Q. Qodirova (2019) demokratik tarbiya uslubining assertiv xulq-atvorni rivojlantirishdagi muhim rolini ko‘rsatadi.

M. Jalilova (2021) o‘spirinlarda muloqot kompetensiyasi oiladagi ochiq fikr almashuv va emotsional qo‘llab-quvvatlash bilan bevosita bog‘liq ekanini tahlil qiladi.

N. To‘xlieva (2020) milliy qadriyatlar va oila an‘analari sharoitida assertivlikning shakllanish mexanizmlarini yoritadi.

D. Abdullayeva (2022) esa empirik tadqiqotlari orqali ota-onalarning demokratik munosabati o‘quvchilarda assertiv ko‘nikmalarni kuchaytirishini ilmiy dalillar bilan tasdiqlaydi.

Yuqoridagi tahlil shuni ko‘rsatadiki, xorijiy olimlar assertivlikni asosan kognitiv-xulqiy terapiya va kommunikativ muhit bilan bog‘liq holda o‘rgangan bo‘lsa, o‘zbek tadqiqotchilari milliy qadriyatlar, oila tarbiyasi va tarbiyaviy uslublarni ko‘proq e’tiborga olgan.

Umumiy xulosa shundan iboratki, assertivlikning ildizi bolalikda oilaviy muhitda shakllanadi. Bola oilada hurmat asosidagi muloqotni kuzatadi, qo‘llab-quvvatlashni his qiladi va o‘z fikrini erkin ifoda etishga o‘rganadi.

Oila – shaxs assertivligining shakllanishida asosiy ijtimoiy muhitdir. Demokratik tarbiya, ochiq muloqot va emotsional qo‘llab-quvvatlash assertivlikni rivojlantirishning asosiy shartlari hisoblanadi. Xorijiy va o‘zbek tadqiqotlari bir xulosaga keladi: bola o‘z fikrini aniq va hurmat bilan ifoda etishni eng avvalo oilada o‘rganadi. Psixolog va pedagoglar assertivlikni rivojlantirishda ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashlari, oilaviy muloqot madaniyatini mustahkamlashga e’tibor qaratishlari zarur.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva, D. (2022). O‘zbek oilalarida bolalarda ijtimoiy-psixologik kompetensiyani shakllantirish omillari. Zamonaviy psixologiya, 4 (2), 77–85.

2. Jalilova, M. (2021). O’spirinlarda muloqot kompetensiyasining rivojlanishida oilaning roli. Psixologiya va pedagogika jurnali, 2 (3), 45–52.
3. Karimova, V. (2018). Shaxs psixologiyasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Мавлянова С. ПОНЯТИЕ АСЦЕРТИВНОСТИ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЗАРУБЕЖНЫХ ПСИХОЛОГОВ. ВЕСТНИК ИНТЕГРАТИВНОЙ ПСИХОЛОГИИ. 2025 Выпуск 35 часть 1 стр. 229.

PSIXOLOGIK SALOMATLIKNI SAQLASH VA PSIXOTERAPIYANING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Z. Xolmatova

Profi University, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda psixologik salomatlikni ta’minlashning muhimligi, psixoterapevtik yondashuvlarning asosiy yo‘nalishlari, shuningdek, oilaviy munosabatlarda psixologik muammolarni bartaraf etishda psixoterapiyaning amaliy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik salomatlik, psixoterapiya, oilaviy munosabatlar, stress, psixoprofilaktika, emotsional barqarorlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается значимость обеспечения психологического здоровья в современном обществе, основные направления психотерапевтических подходов, а также практическое значение психотерапии в устранении психологических проблем в семейных отношениях.

Ключевые слова: психологическое здоровье, психотерапия, семейные отношения, стресс, психопрофилактика, эмоциональная устойчивость.

Abstract. This article highlights the importance of ensuring psychological health in modern society, the main directions of psychotherapeutic approaches, and the practical role of psychotherapy in overcoming psychological problems within family relations.

Key words: psychological health, psychotherapy, family relations, stress, psychoprophylaxis, emotional stability.

Insonning psixologik salomatligi bugungi kunda jahon miqyosida tibbiy va ijtimoiy muammolar qatorida eng dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Butunjahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) ta’rifiga ko‘ra, psixologik salomatlik nafaqat ruhiy kasalliklarning yo‘qligi,

balki shaxsning o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etishi, hayotiy stresslarga bardosh bera olishi, samarali mehnat qilishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi holatidir. Amerika Psixologlar Assotsiatsiyasi (APA) esa psixologik salomatlikni insonning moslashuvchanlik, ijobiy emotsional tajribalarni boshqarish va barqaror ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish qobiliyati bilan bog‘laydi.

Oilada sog‘lom psixologik muhit hukm surishi, er-xotin o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamjihatlik va mehr-oqibatning mavjudligi nafaqat ikki shaxs, balki butun avlod tarbiyasi uchun muhimdir. O‘zbek oilalarida qadimdan mavjud bo‘lgan sabr-toqat, mehr-oqibat, kattaga hurmat kabi qadriyatlar psixoterapiya jarayonida muhim resurs bo‘lib xizmat qiladi. Oilaviy muhitdagi stresslar, nizolar va tushunmovchiliklar ko‘pincha psixologik salomatlikning buzilishiga sabab bo‘ladi. Bunday vaziyatlarda psixoterapiya vositalaridan foydalanish oila barqarorligini ta‘minlashda samarali usul hisoblanadi.

Zamonaviy psixoterapiyada turli yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular orasida kognitiv-behavioral terapiya, psixodinamik terapiya, geshtalt-terapiya, oilaviy terapiya, hamda integrativ yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda.

Kognitiv-behavioral terapiya - shaxsning noto‘g‘ri fikrlash stereotiplarini o‘zgartirish va moslashuvchan xulq-atvor shakllarini rivojlantirishga qaratilgan.

Psixodinamik terapiya - ongsiz jarayonlarni tahlil qilish orqali shaxsning ichki ziddiyatlarini bartaraf etadi.

Geshtalt-terapiya - insonning hozirgi zamondagi hissiy tajribalarini chuqurroq anglashni ta‘minlaydi.

Oilaviy psixoterapiya - er-xotin va oila a‘zolari o‘rtasidagi nizolarni hal qilish, samarali muloqot va o‘zaro qo‘llab-quvvatlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

K. Rojersning shaxsga yo‘naltirilgan terapiyasi va A. Adlarning individ psixologiyasi esa insonning ichki resurslarini ochishga va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan yondashuv sifatida dolzarbdir.

Psixologik salomatlikni ta‘minlashda profilaktik chora-tadbirlarning ahamiyati beqiyosdir. O‘z vaqtida stresslarni boshqarish, dam olish madaniyatini shakllantirish, sport va san‘at orqali ijobiy energiyani rivojlantirish ruhiy barqarorlikni ta‘minlaydi. Bugungi kunda O‘zbekistonda maktab va oliy ta‘lim muassasalarida psixologik xizmatlarning kengayishi, oilaviy maslahat markazlarining faoliyati ham psixoprofilaktikaning amaliy ko‘rinishi sifatida alohida ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda va xorijda olib borilgan tadqiqotlar psixoterapiya nafaqat muammolarni bartaraf etishda, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvini oshirishda ham katta ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatmoqda. Masalan, I. Yalomning ekzistensial terapiyasi inson

hayotidagi ma’no izlash jarayonini qo‘llab-quvvatlasa, A. Bekning kognitiv terapiyasi depressiya va tashvish holatlarini samarali kamaytirishga yordam beradi.

Mahalliy tadqiqotlarda ham oilaviy psixoterapiyaning samaradorligi ilmiy asoslangan. Jumladan, V.M. Karimova (2018) o‘zining «Psixologik xizmat asoslari» asarida o‘zbek oilalarida er-xotin o‘rtasidagi muloqot buzilishlari, nizoli vaziyatlarning psixologik ildizlarini tahlil qilgan hamda ularga psixoterapevtik yondashuvlar — ayniqsa, oilaviy maslahat va kognitiv-behavioral usullar yordamida ijobiy natijalarga erishish mumkinligini ta’kidlagan. Shuningdek, Sh. Shoumarov va G.B. Shoumarov (1990) “Muhabbat va oilaviy hayot” nomli kitobida oilaviy nizolarning psixologik sabablari, shaxslararo tushunmovchiliklarni bartaraf etishning madaniy-psixologik mexanizmlarini yoritgan. Ularning tadqiqotlari, ayniqsa, milliy qadriyatlar asosida olib borilgan oilaviy psixoterapiya usullarining samaradorligini ko‘rsatadi. U.S. Saribayeva (2021) esa o‘z izlanishlarida o‘zbek oilalarida gender munosabatlari va psixologik salomatlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni empirik ravishda tahlil qilib, psixoterapevtik yondashuvlar orqali nizoli vaziyatlarni hal etishda ijobiy natijalar qayd etgan.

Xulosa. Psixologik salomatlikni ta’minlash jamiyatda barqarorlik va farovonlikni mustahkamlashda asosiy omillardan biridir. Psixoterapevtik yondashuvlarning kengayishi, aholining psixologik savodxonligini oshirish, profilaktik dasturlarni amalga oshirish sog‘lom oilaviy muhitni yaratishga xizmat qiladi. Shu sababli, psixologik xizmatlarni takomillashtirish va psixoterapiya amaliyotini yanada rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bek A. Kognitiv terapiya asoslari. – Moskva: Eksmo, 2019.
2. Yalom I. Ekzistensial psixoterapiya. – Moskva: Klass, 2020.
3. Karimova V.M. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
4. Shoumarov Sh., Shoumarov G.B. Muhabbat va oilaviy hayot. – Toshkent: Ibn Sino nashriyoti, 1990.
5. Saribayeva U.S. O‘zbek oilalarida psixologik salomatlikni ta’minlashning dolzarb masalalari. – Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnali, 2022, №3, 27–31.
6. World Health Organization. Mental health: strengthening our response. – Geneva, WHO, 2021.
7. Corey G. Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy. – Belmont: Cengage Learning, 2017.
8. Rogers C. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. – Boston: Houghton Mifflin, 1995.

9. Adler A. Understanding Human Nature. – Oxford: Oneworld, 2011.

OTA-ONALAR VA FARZANDLAR O‘RTASIDAGI MUNOSABATLARNING O‘SMIRLARDAGI AGRESSIV XULQ SHAKLLANISHIGA TA’SIRI

Qambarova Nasiba Qambarovna

“Profi University” Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya”
kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘smir yoshdagilarda agressiv xulq shakllanishiga ko‘rsatadigan ta’siri tahlil qilingan. Oila muhitining psixologik iqlimi, ota-onalarning tarbiya uslubi hamda muloqot madaniyati o‘smirning hissiy holati va xulq-atvorida qanday o‘zgarishlarga olib kelishi ilmiy asosda yoritilgan. Maqolada oilaviy beqarorlik, sovuq munosabat yoki haddan ziyod qat’iy nazoratning salbiy oqibatlari hamda agressivlikning oldini olish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan. Natijalari ota-onalarning mehr, tushunish va ishonch asosidagi munosabatlari o‘smir shaxsining ijobiy shakllanishida hal qiluvchi omil ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: oila, ota-onalar, farzand, o‘smirlik davri, agressiv xulq, tarbiya uslubi, psixologik iqlim, emotsional muvozanat, munosabat, ijtimoiy moslashuv, shaxs shakllanishi.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние отношений между родителями и детьми на формирование агрессивного поведения у подростков. Освещаются психологический климат семьи, стиль воспитания родителей и культура общения как основные факторы, влияющие на эмоциональное состояние и поведение подростков. В статье анализируются негативные последствия семейной нестабильности, эмоциональной холодности и чрезмерного контроля, а также предлагаются пути профилактики агрессии. Результаты исследования подтверждают, что любовь, понимание и доверие со стороны родителей играют решающую роль в позитивном формировании личности подростка.

Ключевые слова: семья, родители, ребёнок, подростковый возраст, агрессивное поведение, стиль воспитания, психологический климат, эмоциональное равновесие, отношения, социальная адаптация, формирование личности.

Abstract. This article analyzes the influence of parent-child relationships on the formation of aggressive behavior among adolescents.

It highlights the psychological climate of the family, parenting styles, and communication culture as key factors affecting adolescents' emotional state and behavioral patterns. The article discusses the negative consequences of family instability, emotional coldness, and excessive control, as well as methods of preventing aggressive behavior. The findings confirm that parental love, understanding, and trust are crucial elements in the positive development of adolescent personality.

Keywords: family, parents, child, adolescence, aggressive behavior, parenting style, psychological climate, emotional balance, relationship, social adaptation, personality development.

Kirish. O'smirlik davri inson hayotining eng murakkab, hissiy jihatdan beqaror, lekin shaxs shakllanishida hal qiluvchi bosqichidir. Bu davrda o'smir o'z mustaqilligini izlaydi, o'z fikrini bildiradi va ota-onasining fikriga qarshi chiqishga moyillik seziladi. Shu jarayonda oiladagi munosabatlarning sifati, ya'ni ota-onaning farzand bilan muloqoti, e'tibor darajasi, ishonchi va tarbiya uslubi o'smirning ruhiy holatida muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda o'smirlar orasida agressiv xulqning ortib borayotgani psixolog va pedagoglarni tashvishga solmoqda. Agressiv xulq, odatda, ichki hissiy muvozanatsizlik, oiladagi beqarorlik, e'tibor va mehr yetishmasligining natijasi sifatida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar oila ichidagi psixologik iqlim, mehr-muhabbat, e'tibor, hurmat va ishonch darajasi bilan belgilanadi. Bolaning ruhiy rivojlanishida ota-onaning roli beqiyosdir. Psixologlar fikriga ko'ra, **mehrga to'la, tinch va ishonchli oilaviy muhit** o'smirning barqaror emotsional holatini ta'minlaydi, **beparvo, zo'ravonlikka moyil yoki sovuq munosabat** esa agressivlik, beqarorlik va norozilik hissini shakllantiradi. O'smirlik davrida bola mustaqillikka intiladi, o'z fikrini himoya qilishga harakat qiladi. Agar ota-onalar bu jarayonda uni eshitmasa, bosim o'tkazsa yoki hissiy qo'llab-quvvatlamasa, bu o'smirda ichki norozilik, tajovuzkorlik va qarshilik ruhini paydo qiladi. Shu sababli ota-onalar o'z farzandlarini tinglash, ularning fikrini qadrlash va to'g'ri yo'l ko'rsatish orqali ijobiy shaxs shakllanishiga xizmat qiladi.

O'smirlar orasida agressiv xulqning shakllanishiga bir nechta omillar sabab bo'ladi:

1. Oilaviy omillar:

Ota-onalar o'rtasidagi janjallar, zo'ravonlik, sovuq munosabat;
Farzandga nisbatan e'tiborsizlik yoki haddan ziyod qattiqqo'llik;
Adolatsiz jazolash yoki doimiy tanqid.

2. Psixologik omillar:

O'smirning o'zini qadrlamasligi, ichki komplekslar;

Ruhiy zo‘riqish va stress holatlari;
Ijtimoiy izolyatsiya yoki tengdoshlari orasida o‘zini tasdiqlay olmaslik.

3. Ijtimoiy va axborot omillari:

Zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi filmlar, o‘yinlar, ijtimoiy tarmoqlar;

Noto‘g‘ri muhit, salbiy do‘stlar ta‘siri;

Jamiyatdagi adolatsizlik va ijtimoiy beqarorlik.

Bundan tashqari ota-onalarning **tarbiya uslubi** o‘smirning xulq-atvorini belgilovchi eng muhim psixologik omillardan biri hisoblanadi. Psixologiyada ota-onalarning bir necha tarbiya uslublari mavjud:

- **Avtoritar uslub** — qat‘iy nazorat, buyruq va jazoga asoslangan tarbiya. Bu uslub ko‘pincha o‘smirning agressiv, itoatsiz yoki passiv bo‘lishiga olib keladi.

- **Demokratik uslub** — o‘zaro hurmat, fikr almashish va qo‘llab-quvvatlashga asoslangan. Bu uslub eng sog‘lom psixologik muhitni yaratadi.

- **Beparvo (liberal)** uslub — nazoratning yo‘qligi, e‘tiborsizlik. Bu holatda o‘smir o‘zini yolg‘iz his qilib, e‘tibor talabida agressivlik ko‘rsatishi mumkin.

Xalqimizda “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” deyishadi. Demak oilada ota-onalarning o‘rnak bo‘la olishi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ayniqsa o‘smirlar, ota-onaning xatti-harakatlariga taqlid qiladi. Agar oilada hurmat, sabr, murosaga moyillik hukm sursa, farzandda ham tinchlik va sabr fazilatlari shakllanadi. Aksincha, ota-onaning doimiy janjali, qo‘polligi, yoki bir-biriga nisbatan hurmatsizligi — o‘smirning xulqida agressiya sifatida aks etadi. Shu bois, ota-onalar farzandlarida ko‘rishni istagan fazilatlarni, avvalo, o‘z xulqida namoyon etishlari zarur.

Agressiv xulqni kamaytirish va oldini olish yo‘llari:

- **Emotsional muloqotni yaxshilash:** Ota-onalar farzandini tinglashi, uning his-tuyg‘ulariga befarq bo‘lmasligi kerak.

- **Isbotli rag‘bat va ijobiy e‘tibor:** Har bir kichik muvaffaqiyatni e‘tirof etish o‘smirda ishonchni mustahkamlaydi.

- **Oilaviy muhitni iliq qilish:** Mehr, qo‘llab-quvvatlash, o‘zaro hurmat agressiyani kamaytiradi.

- **Sog‘lom turmush tarzini qo‘llab-quvvatlash:** Sport, san‘at, kitob o‘qish va ijtimoiy faoliyat o‘smirning energiyasini ijobiy yo‘nalishga yo‘naltiradi.

- **Professional psixologik yordam:** Zarur holatlarda maktab psixologi yoki mutaxassis bilan maslahatlashish foydali.

Xulosa. O‘smirlik davrida agressiv xulq — bu shunchaki “qo‘pollik” yoki “itoatsizlik” emas, balki ichki ruhiy muvozanatsizlikning, e‘tiborsizlikning, mehr yetishmasligining belgisi bo‘lishi mumkin. Ota-onalar farzandining xulqini tanqid qilishdan ko‘ra, uning hissiyotlarini

tushunishga, sabr va mehr bilan yondashishga harakat qilsa, bu nafaqat agressiyani kamaytiradi, balki sog‘lom, irodali, mehribon shaxs shakllanishiga xizmat qiladi.

Demak, **oila — o‘smir ruhiyatining oynasi**, ota-onalar esa uning eng yaqin ko‘zglasidir. Sog‘lom, mehrga asoslangan oilaviy muhit — tinch, muvozanatli jamiyat garovidir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-dekabrda “Yoshlarni ma’naviy va axloqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi qarori.
2. Karimova, V. M. (2019). *Oila psixologiyasi asoslari*. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.
3. Xolmatova, M. Sh. (2021). *O‘smirlik davrida agressiv xulqning oldini olish omillari*. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy jurnali.
4. Komilova H.G‘. Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi: Uslubiy qo‘llanma. - T.2008

OILA MUHITIDA ALTRUISTIK HULQ VA UNING SALOMATLIK PSIXOLOGIYASIGA TA’SIRI

Xatamova Ferangiz Ibodulloyevna

Oriental universiteti

Uzluksiz ta’lim pedagogikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Xasanova Shaxzoda Dilshod qizi

Oriental universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila muhitida altruistik xulq-atvorning shakllanishi, uning ruhiy va jismoniy salomatlikka ta’siri tahlil qilinadi. Salomatlik psixologiyasining oila muhiti va jamiyatga bo‘lgan talabi, bugungi istiqbollari va hozirgi davrdagi holati haqida fikr bayon qilingan. Maqolada oilaviy altruizmning psixologik salomatlik, hissiy barqarorlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: salomatlik, altruistik xulq, inson ruhiyati, salomatlik psixologiyasi, kasalliklarning kechishi.

Аннотация. В данной статье анализируется формирование альтруистического поведения в семейной среде, а также его влияние на психическое и физическое здоровье личности. Рассматриваются требования психологии здоровья к семейной среде и обществу, современное состояние и перспективы её

развития. В работе раскрывается роль семейного альтруизма в укреплении психологического здоровья, повышении эмоциональной устойчивости и усилении социально-поддерживающих связей между членами семьи.

Ключевые слова: здоровье, альтруистическое поведение, психика человека, психология здоровья, течение заболеваний.

Butun dunyoda salomatlik psixologiyasi - ruhiy salomatlik insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri bo'lib kelgan. Insonning har jihatdan ruhiy ijtimoiy taraqqiyoti, sog'lom shaxs sifatida jamiyatdagi faolligi va o'zini o'zi har tomonlama rivojlantira borishi, har kanday vaziyatlarda boshqara olishi ko'p jihatdan salomatlik psixologiyasiga bog'liqdir. Salomatlik psixologiyasini mustahkamlash aholining ruhiy salomatlik xolatini yaxshilash va umr sifatini oshirishga qaratilgan davlat va jamiyat strategiyasi va siyosatini shakllantirish, uni ishlab chiqish asosida xar tomonlama sog'lom va barkamol inson shaxsini shakllantirish muhim vazifalar sirasiga kiradi. Salomatlik psixologiyasining omillari va istiqbollari, ruhiy buzilishlarni oldini olish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, inson totuvligi masalalari, munosabat va hayotiy qadriyatlar to'g'risida ko'plab ilmiy-ommabop adabiyotlar, nazariy-fundamental asoslarini yaratganlar.

Rus olimlarining asarlari talabalarning ruhiy salomatligini saqlash, himoya kuchlarini faollashtirish, samaradorlikni oshirish va yomon odatlarning oldini olish va boshqa muammolarga bag'ishlangan: K.V. Dineiki, G.G. Demirgoglyan, V.F. Matveyeva, A.A. Groysan, V.G. Zaporozhenko, G.G. Musalova, V.P. Dyadichkina, A.A. Kozlova, V.F. Bazarny, S. B. Melnikova, Y.YE. Dvoryanin va V.I. Averkovning bir qator asarlarida mualliflar organizmni psixologik himoya qilish, o'zini o'zi boshqarish va inson imkoniyatlarini ochib berishga e'tibor berishadi.

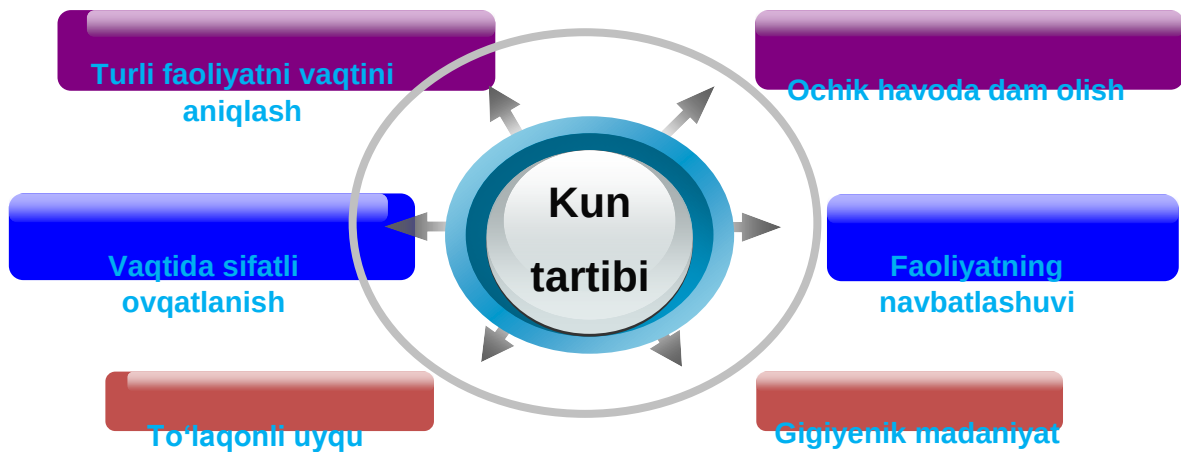
Tadqiqotchilar V. M. Bexterev, G. S. Nikiforov, V. A. Ananov, N.M.Amosov, E.Krechmer, O.N.Kuznetsov va V.I.Lebedev, F.M. Dostoyevskiyning salomatlik psixologiyasi, ruhiy salomatlikning shakllanishi va inson kasalliklari haqidagi g'oyalarini tahlil qilib, ularning fikriga ko'ra, ruhiy salomatlik mezonlari sifatida qaralishi mumkin bo'lgan boshqa belgilarni nomlashadi. Rus olimlari N. D. Lakosina, G. K. Ushakov va V. N. Pankratov, I.N. Gurvichning ruhiy va ijtimoiy salomatlikning psixologik komponenti shaxsiy salomatlikning asosi ekanligini ta'kidlashadi.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan salomatlikka munosabat valeologiya (SH.B.Irgashev 2008y) Sog'liqni saqlash texnologiyalari vositasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish kontekstida (D.Sharipova, A.Musumanova, M.Tairova 2005, N.K.Svetlichnaya 2015, O.R.Jamoldinova 2015) rahbarligida olib borilgan ilmiy izlanishlarda

salomatlik, sog‘lom turmush tarzi talqiniga ma‘lum darajada e‘tibor qaratilgan. Bundan tashqari, Z.R. Ibodullayev “Asab va ruhiyat” ilmiy ommabop risolasi-sog‘lom odamlar orasidagi psixologik muammolar, ruhiy buzilishlarda bemorlar psixologiyasiga bag‘ishlangan.

Oila — inson hayotining eng muhim ijtimoiy institutlaridan biridir. Unda shaxsning axloqiy, hissiy va psixologik xususiyatlari shakllanadi. Altruistik xulq esa oila a‘zolari o‘rtasidagi mehr, g‘amxo‘rlik, o‘zaro yordam va fidoyilik orqali ifodalanadi. Bu jarayon nafaqat ijtimoiy, balki psixologik salomatlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi¹. Oila ichidagi altruizm stress, nizolar va ruhiy zo‘riqishlarning kamayishiga, o‘zaro ishonchning ortishiga xizmat qiladi².

Altruizm termini ilk bor A. Komt tomonidan fanga kiritilgan bo‘lib, u insonning boshqalar manfaatini o‘z manfaatidan ustun qo‘yish qobiliyatini ifodalaydi³. Psixologiyada bu tushuncha E. Fromm, A. Maslou, K. Rodjers kabi olimlarning insonparvarlik nazariyalarida chuqur tahlil qilingan⁴. Ularning fikricha, altruistik xatti-harakatlar shaxsning ichki psixologik yetukligi, empatiyasi va ijtimoiy qadriyatlarga sodiqligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Maslou o‘zining 'Motivatsiya va shaxsiyat' asarida altruizmni o‘zini aktualizatsiya qilish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘rsatgan⁵.

Oila muhitida altruistik xulqning shakllanishiga bir necha omillar ta'sir ko'rsatadi: ota-onalarning shaxsiy namunasi, o'zaro muloqot madaniyati, diniy-axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy psixologik iqlim. Bolalar ko'pincha ota-onaning bir-biriga va boshqalarga bo'lgan mehrini kuzatib, shunga o'xshash xatti-harakatlarni o'zlashtiradilar⁶. Shuningdek, oila a'zolari o'rtasidagi ishonch, qo'llab-quvvatlash va bag'rikenglik altruistik qadriyatlarning barqaror shakllanishini ta'minlaydi⁷.

P. I. Kalu "Salomatlik tushunchasining asosiy xususiyatlari va sog'liqni saqlashni qayta tuzishning ayrim masalalari: batafsil ma'lumot"

nomli ishida dunyoning turli mamlakatlarida, turli davrlarda va turli ilmiy me’yorlar tomonidan tuzilgan salomatlikning 79 ta’rifini ko’rib chiqdi.

Insonning sog’lom, nosog’lom turmush tarzi ham kun tartibining to’g’ri, noto’g’ri uyushtirilganligiga bog’liq.

Kun tartibini tuzishda quyidagi qoidalarga amal qilish tavsiya qilinadi (1-shakl):

O’z salomatligini mustahkamlashni bosqichma –bosqich rivojlantirib borish, o’z organizmining jismoniy holatini a’lo darajada saqlab turishga erishish, jismoniy faollik bilan doimiy shug’ulanish salomatlik darajasini oshirish va uzoq umr ko’rishni ta’minlaydigan omildir. Shu bilan bir qatorda salomatlik psixologiyasiga erishishga va ruhiyatni sog’lom bo’lishiga olib keladi. Yoshlikdan sog’lom turmush tarzini olib borish, chiniqish, jismoniy tarbiya va sport bilan shug’ullanish, sog’lom turmush tarzi talablariga amal qilish orqali salomatlikka to’liq erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-dekabrda PF-5590-son Farmoni O’zbekiston Respublikasi sog’liqni saqlash tizimini tubdan takomillashtirish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 18-dekabrda “Yuqumli bo’lmagan kasalliklarning profilaktikasi, sog’lom turmush tarzini qo’llab quvatlash va aholining jismoniy faolligi darajasini oshirish chora – tadbirlari to’g’risida ” gi PQ – 4063-sonli qarori
3. Aliyev M.B., Beybutova A.M., Chubanova G.R., Saxayeva A.A. Psixologiya zdorovya – Uchebnoye posobiye Kiyev.: 2017
4. Abramova G.S., Yudchits Y.A. Psixologiya v meditsine: Uchebnoye posobiye.–M.: “Kafedra-M”, 2008.
5. Nikiforova G.S. Psixologiya zdorovya Uchebnik dlya vuzov / - SPB: Piter, 2006.
6. Deryabo S, Yasvin V. Otnosheniye k zdorovyu i k zdorovomu obrazu jizni: metodika izmereniya // Direktor shkoli. – 1999. – № 2. – S. 7-16.
7. Karimova N. Salomatlik psixologiyasi asoslari. – Toshkent: O’zbekiston, 2022. – 150 b.
8. To’xtaxodjayeva M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2021. – 180 b.

MUSIQIY TERAPIYA VA OILA: BIRGALIKDA TINGLASHNING EMOTSIONAL FOYDALARI

Jurakulova Nilufar Faxriddinovna

“Profi University” Iqtisodiyot va aniq fanlar fakulteti koordinatori

Annotatsiya. Musiqiy terapiya insonlarning ruhiy salomatligini yaxshilash, stressni kamaytirish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash uchun qo‘llaniladigan samarali usullardan biridir.¹²⁸ Oila muhitida musiqiy terapiya, ayniqsa, birgalikda musiqa tinglash orqali, nafaqat har bir a‘zoning ruhiy holatini yaxshilaydi, balki oila a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga ham yordam beradi. Ushbu maqolada musiqiy terapiyaning oilaviy kontekstdagi emotsional foydalari, ayniqsa birgalikda musiqa tinglash jarayoni tahlil qilinadi.

Таянч сўз ва тушунчалар: terapiya, muhit, musiqa tinglash, oilaviy muloqot, ruhiy salomatlik.

Аннотация. Музыкальная терапия — один из эффективных методов улучшения психического здоровья, снижения стресса и укрепления социальных связей. Музыкальная терапия в семейной обстановке, особенно посредством совместного прослушивания музыки, не только улучшает психическое состояние каждого члена семьи, но и способствует укреплению отношений между ними. В данной статье анализируется эмоциональная польза музыкальной терапии в семейном контексте, особенно в процессе совместного прослушивания музыки.

Ключевые слова и понятия: терапия, окружающая среда, прослушивание музыки, семейное общение, психическое здоровье.

Abstract. Music therapy is one of the effective methods used to improve people's mental health, reduce stress, and strengthen social connections. Music therapy in a family setting, especially through listening to music together, not only improves the mental state of each member, but also helps to strengthen relationships between family members. This article analyzes the emotional benefits of music therapy in a family context, especially the process of listening to music together.

Key words and concepts: therapy, environment, listening to music, family communication, mental health.

Musiqiy terapiya – bu musiqaning terapevtik usullar orqali insonlarning ruhiy va jismoniy sog‘ligini yaxshilashga qaratilgan metoddir. Bu terapiya turli xil shakllarda bo‘lishi mumkin: musiqani eshitish, ijro etish, qo‘shiq aytish yoki musiqa yaratish. Tadqiqotlar shuni

¹²⁸ Bradt, J., Dileo, C., & Potvin, N. (2013). Music therapy for stress reduction: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Music Therapy*, 50(4), 327-357.

ko‘rsatadiki, musiqiy terapiya stress, bezovtalik va depressiyani kamaytirishda, shuningdek, hissiy barqarorlikni oshirishda samarali.

Oila – shaxsning eng yaqin ijtimoiy muhiti bo‘lib, unda emotsional qo‘llab-quvvatlash, o‘zaro tushunish va mehr-muhabbat shakllanadi. Oilada birgalikda musiqiy terapiya faoliyati, masalan, musiqa tinglash, oila a‘zolarining emotsional bog‘lanishini kuchaytiradi. Birgalikda musiqa tinglash jarayonida, oilaning har bir a‘zosi o‘z his-tuyg‘ularini boshqalar bilan bo‘lishish imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa o‘zaro ishonch va mehrni oshiradi.

Birgalikda musiqiy tinglashning emotsional foydalarini quyidagilarda ko‘rishimiz mumkin:

1. Stressni kamaytiradi.

Birgalikda musiqa tinglash oila a‘zolarining kayfiyatini yaxshilaydi va stress gormoni bo‘lgan kortizol darajasini pasaytiradi. Bu jarayon oilaviy muhitni tinchlantiradi va ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlaydi.

2. Ijtimoiy bog‘lanishni mustahkamlaydi.

Musiqa orqali birgalikda vaqt o‘tkazish oila a‘zolari o‘rtasida hissiy yaqinlikni oshiradi. Bu, ayniqsa, muloqotda muammolar mavjud bo‘lgan oilalarda muhimdir. Musiqa umumiy qiziqish va tajriba sifatida o‘zaro bog‘lanishni kuchaytiradi.

3. Hissiy ifoda va tushunishni oshiradi

Musiqa orqali emotsiyalarni ifoda etish oilaning har bir a‘zosi uchun osonlashadi. Bu esa oilada o‘zaro tushunishni oshiradi, har bir insonning ichki dunyosini yaxshiroq anglash imkonini yaratadi. O‘zbek psixologiyasi bo‘yicha tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, musiqa emotsional ifodaning muhim vositasi bo‘lib, oilaviy munosabatlarda ochiqlik va tushunishni oshiradi.¹²⁹

4. Yaxshi xotiralar va pozitiv tajribalar yaratadi.

Birgalikda musiqa tinglash, oila uchun ijobiy xotiralar manbai hamda oilaning kelajakda ham bir-biriga yaqin bo‘lishiga xizmat qiladi. O‘zbek tadqiqotlarida ham musiqiy oilaviy birligini kuchaytiruvchi omil sifatida ko‘rsatilgan.¹³⁰

Bir qator ilmiy tadqiqotlar musiqiy terapiyaning oilaviy psixologiyaga ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi. Masalan, 2021 yilda o‘tkazilgan bir tadqiqotda, oilalar birgalikda musiqiy terapiya sessiyalarida qatnashgach, stress darajasi sezilarli darajada kamaygani va oilaviy muloqot sifatining yaxshilangani qayd etilgan.¹³¹

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, musiqiy terapiya, ayniqsa birgalikda musiqa tinglash shaklida, oila uchun nafaqat ruhiy

¹²⁹ Umarova, N. (2020). Musiqa terapiyasi va uning emotsional ta’siri. Toshkent: *Ilmiy nashrlar*.

¹³⁰ Saidova, M. (2018). Musiqa va ruhiy salomatlik: O‘zbekona yondashuvlar. *O‘zbekiston Psixologiya Jurnal*i, 3(12), 45-52

¹³¹ Stevenson, S. J., & Ragsdale, J. M. (2016). Effects of family music therapy on family cohesion and coping in chronic illness. *Journal of Family Therapy*, 38(2), 167-187.

salomatlikni yaxshilash, balki o‘zaro munosabatlarni mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu metod oila a‘zolari o‘rtasida emotsional bog‘lanishni kuchaytiradi, stressni kamaytiradi va ijobiy his-tuyg‘ularni rivojlantiradi.¹³² Kelgusida oila psixologiyasi va musiqiy terapiya sohasidagi tadqiqotlar yanada kengayib, oilaviy sog‘lomlikni mustahkamlash uchun yangi usullarni yaratishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bradt, J., Dileo, C., & Potvin, N. (2013). Music therapy for stress reduction: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Music Therapy*, 50(4), 327-357
2. Umarova, N. (2020). Musiqa terapiyasi va uning emotsional ta’siri. Toshkent: *Ilmiy nashrlar*.
3. Saidova, M. (2018). Musiqa va ruhiy salomatlik: O‘zbekona yondashuvlar. *O‘zbekiston Psixologiya Jurnali*, 3(12), 45-52
4. Stevenson, S. J., & Ragsdale, J. M. (2016). Effects of family music therapy on family cohesion and coping in chronic illness. *Journal of Family Therapy*, 38(2), 167-187.
5. Saidova, M. (2018). Musiqa va ruhiy salomatlik: O‘zbekona yondashuvlar. *O‘zbekiston Psixologiya Jurnali*, 3(12), 45-52.

¹³² Saidova, M. (2018). Musiqa va ruhiy salomatlik: O‘zbekona yondashuvlar. *O‘zbekiston Psixologiya Jurnali*, 3(12), 45-52.

OILA INSTITUTINING BOSHQA IJTIMOIIY INSTITUTLAR BILAN HAMKORLIGI: MAVJUD HOLAT VA XALQARO TAJRIBA

ЦИФРОВОЙ ГУМАНИЗМ КАК ЦЕННОСТНЫЙ ОРИЕНТИР СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ

Филиппов Ольгерд Александрович - д.ф.ф.н (PhD),
Навоийский филиал НУВО “PROFI UNIVERSITY”

Аннотация. В данной статье анализируется роль семьи как ключевого пространства формирования основ цифрового гуманизма через призму ее способности превращать ценности в конкретные практики, поддерживающие баланс между технологическим прогрессом и человеческим достоинством. Исследование выделяет три стратегии родительского посредничества: активная медиация, рестриктивная медиация и совместное использование технологий. Эффективность этих подходов напрямую связана с цифровой грамотностью родителей и их готовностью к совместному созданию норм

Ключевые слова: цифровой гуманизм, семейные ценности, родительское посредничество, алгоритмическая грамотность, цифровая зрелость, медиаграмотность.

Abstract. The role of the family as a key space for shaping the foundations of digital humanism is analyzed through its capacity to translate values into concrete practices that sustain a balance between technological progress and human dignity. The study identifies three strategies of parental mediation: active mediation (discussion of content), restrictive mediation (rules and limitations), and co-use of technologies. The effectiveness of these approaches is directly linked to parents' digital literacy and their readiness to co-create shared norms.

Keywords: Digital humanism, family values, parental mediation, algorithmic literacy, digital maturity, media literacy.

Annotatsiya. Raqamli gumanizm asoslarini shakllantirishda oilaning roli - uning qadriyatlarini texnologik taraqqiyot va inson qadr-qimmatini muvozanatda ushlab turadigan aniq amaliyotlarga aylantirish qobiliyati prizmasida - tahlil qilinadi. Tadqiqot ota-ona vositachiligining uchta strategiyasini ajratadi: faol vositachilik (kontentni muhokama qilish), restriktiv vositachilik (qoidalar va cheklovlar) hamda texnologiyalardan birgalikda foydalanish. Ushbu yondashuvlarning samaradorligi bevosita ota-onalar raqamli savodxonligiga va me'yorlarni hamkorlikda yaratishga tayyorligiga bog'liq.

Kalit so‘zlar: Raqamli gumanizm; oilaviy qadriyatlar; ota-ona vositachiligi; algoritmik savodxonlik; raqamli yetuklik; media savodxonligi.

В западноевропейской научной традиции все более ощутимым становится стремление к гуманистическому осмыслению процессов цифровизации, однако, здесь речь идет не столько о противостоянии человека и технологий, сколько о поиске способов их взаимодополняемости. В этом контексте ключевым пространством выстраивания таких отношений оказывается семья - пространство, где принимаются первые и, возможно, наиболее значимые решения о том, как распределяются роли между детьми и взрослыми, где проходят границы допустимого в цифровой среде, где закладываются привычки, связанные с уважением, приватностью и ответственностью¹³³. Именно на семейном уровне - через простые, но значимые действия, такие как совместное обсуждение правил использования гаджетов или выбор настроек доступа к личным данным, - формируется основа того, что мы можем назвать цифровым гуманизмом, то есть системой ценностей, ставящей человеческое достоинство и эмпатию выше технологической эффективности.

Тема эта актуальна не только из-за стремительных изменений, которые технологии вносят в образовательные, бытовые и коммуникационные практики, но и потому, что нормы, регулирующие эти изменения, зачастую не успевают за ними. Более того, незаметное давление алгоритмов и цифровых платформ все чаще задает новые правила поведения, которые принимаются пользователями автоматически, без критического осмысления. Семья, таким образом, становится последним рубежом, где могут быть осознаны и оспорены эти нормы, где обсуждаются такие вопросы, как вмешательство в переписку подростка, настройка уведомлений или выбор времени для ограничения онлайн-присутствия¹³⁴. В условиях, когда технологии становятся все более сложными, а их влияние - все более глубоким, возникает запрос на ориентиры, которые могли бы помочь сохранить подлинные ценности человека, не отвергая при этом прогресс.

¹³³ Смирнова Е. О., Смирнова С. Ю., Шеина Е. Г. Родительские стратегии регулирования экранного времени и пользования цифровыми устройствами детьми // Современная зарубежная психология. 2019. Т. 8, № 4. С. 79–87. DOI: 10.17759/jmfp.2019080408. URL: https://psyjournals.ru/jmfp/2019/n4/Smirnova_et_al.shtml (дата обращения: 12.09.2025)

¹³⁴ Цыганова Е. М., Бочавер А. А. Родительство в эпоху цифровых технологий: обзор предметного поля и обзор литературы // Современная зарубежная психология. 2025. Т. 14, № 1. С. 131–139. DOI: 10.17759/jmfp.2025140113. URL: https://psyjournals.ru/journals/jmfp/archive/2025_n1/Tsyganova_Bochaver (дата обращения: 12.09.2025)

Цифровой гуманизм, как его можно понять в этом исследовании, - это не абстрактная идея, а система конкретных действий, процедур и ценностей, которая позволяет интегрировать технологии в жизнь семьи таким образом, чтобы они оставались инструментами, а не превращались в доминирующую силу¹³⁵. Это означает, например, создание семейных правил: телефоны убираются с обеденного стола, обсуждаются пределы допустимого в использовании электронных сервисов, совместно вырабатываются подходы к профилактике цифровой зависимости. Здесь важно подчеркнуть: речь не идет о полном отказе от технологий, но о том, чтобы вернуть их в пространство человеческого контроля и сделать их использование осмысленным и оправданным.

Научная значимость исследования проявляется в нескольких направлениях. Так, уточняется роль семьи как субъекта, который одновременно потребляет, создает цифровой контент и становится объектом технологического воздействия. Кроме этого, исследование предлагает методологию для анализа «цифровой зрелости» семьи, понимаемой как способность к рефлексии, распределению ролей и управлению рисками. И наконец, исследование рекомпозирует гуманистическую традицию, дополняя ее вызовами алгоритмизированной среды: от права на приватность и «цифровое забвение» до практик цифровой эмпатии и ответственности за собственный цифровой след. Эти аспекты, как представляется, целесообразно рассматривать через узлы доверия, времени, идентичности, уязвимости и справедливости - каждый из которых требует своего языка и своих процедур обсуждения.

Вопрос о том, как семейные ценности становятся основой повседневных цифровых практик, связан с исследованиями родительского посредничества. С. Ливингстон и Э. Хелспер выделяют три подхода: активную медиацию (обсуждение контента), рестриктивную (правила и ограничения) и совместное использование технологий. Эти стратегии эффективны только в сочетании и зависят от цифровой грамотности родителей и стиля воспитания¹³⁶. Например, дети часто не сообщают о проблемах, что снижает результативность одних лишь ограничений.

Исследования EU Kids Online показывают, что дети проводят все больше времени в сети, сталкиваясь с рисками и возможностями, а эффективность семейных стратегий усиливается

¹³⁵ Moreno M. A., Binger K. S., Zhao Q., Eickhoff J. C. Effect of a Family Media Use Plan on Media Rule Engagement Among Adolescents: A Randomized Clinical Trial // JAMA Pediatrics. — 2021. — Vol. 175, no. 4. — P. 389–396. — DOI: 10.1001/jamapediatrics.2020.5629. — Режим доступа: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7835954/> (дата обращения: 10.09.2025).

¹³⁶ Livingstone S., Helsper E. J. Parental Mediation of Children's Internet Use // Journal of Broadcasting & Electronic Media. — 2008. — Vol. 52, no. 4. — P. 581–599. — DOI: 10.1080/08838150802437396.

через совместное обсуждение правил и внедрение «окон присутствия» - времени без гаджетов¹³⁷. Кроме того, важна алгоритмическая грамотность: понимание работы рекомендаций и контроля над данными. Простые «бытовые» практики - настройка уведомлений, пересмотр подписок помогают детям выработать критический подход, снижая зависимость от моральных запретов¹³⁸.

Однако, несмотря на значительный вклад в данную область, состояние ее изученности остается фрагментарным. Философы и антропологи исследуют, как технологии изменяют детство и заботу, социологи и педагоги изучают семейные практики, а критические исследования платформ вскрывают скрытые механизмы алгоритмического воздействия. Но семья как автономный фактор, вырабатывающий собственные нормы, все еще остается на периферии научного внимания. Чтобы восполнить этот пробел, предлагается использовать методологию, сочетающую ценностно-нормативный подход, философскую антропологию, критическую теорию медиа и эмпирические методы, такие как фокус-группы, качественные интервью и анализ домашних правил.

Результаты исследования позволяют говорить о том, что ценности только тогда становятся действительно действенными, когда облекаются в процедурные формы. Например, письменные правила о том, как использовать гаджеты, и понятные механизмы их пересмотра способствуют снижению конфликтности и укрепляют чувство авторства, как у взрослых, так и у детей. Семейные «окна присутствия» - время, проведенное без экранов за общим столом, во время прогулки или чтения, - помогают не только укрепить семейные связи, но и снижают уровень тревожности. Важным оказывается и воспитание базовой алгоритмической грамотности, которая возвращает инициативу пользователю: понимание работы ленты новостей, осмысленная настройка уведомлений, контроль за приватностью. Восстановительные практики, такие как обсуждение последствий нарушений, оказываются эффективнее наказаний, поскольку они позволяют вернуться к норме без обострения конфликта.

Таким образом, цифровой гуманизм в семейной среде оказывается жизнеспособным только при условии, что ценности переводятся в ясные и понятные процедуры, которые сохраняют

¹³⁷ Smahel D., Machackova H., Mascheroni G., Dedkova L., Staksrud E., Ólafsson K., Livingstone S., Hasebrink U. EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. — EU Kids Online, 2020. — DOI: 10.21953/lse.47fdeqj01ofo.

¹³⁸ Smits M., Kim C. M., van Goor H., Ludden G. D. S. From Digital Health to Digital Well-being: Systematic Scoping Review // Journal of Medical Internet Research. — 2022. — Vol. 24, no. 4. — e33787. — DOI: 10.2196/33787.

человеческий такт. Семья становится не пассивным объектом влияния платформ, а активным участником, способным вырабатывать собственные нормы, защищать достоинство и свободу своих членов, не отвергая при этом технологий. В этом смысле цифровой гуманизм перестает быть абстрактной декларацией и становится частью культурной грамотности: умением не только читать тексты, но и понимать интерфейсы, не только писать сообщения, но и создавать правила, не только экономить время, но и сохранять качество присутствия.

Список литературы:

1. Смирнова Е. О., Смирнова С. Ю., Шеина Е. Г. Родительские стратегии регулирования экранного времени и пользования цифровыми устройствами детьми // Современная зарубежная психология. 2019. Т. 8, № 4. С. 79–87. DOI: 10.17759/jmfp.2019080408. URL: https://psyjournals.ru/jmfp/2019/n4/Smirnova_et_al.shtml (дата обращения: 12.09.2025)
2. Цыганова Е. М., Бочавер А. А. Родительство в эпоху цифровых технологий: обзор предметного поля и обзор литературы // Современная зарубежная психология. 2025. Т. 14, № 1. С. 131–139. DOI: 10.17759/jmfp.2025140113. URL: https://psyjournals.ru/journals/jmfp/archive/2025_n1/Tsyganova_Bochaaver (дата обращения: 12.09.2025)
3. Livingstone S., Helsper E. J. Parental Mediation of Children’s Internet Use // Journal of Broadcasting & Electronic Media. — 2008. — Vol. 52, no. 4. — P. 581–599. — DOI: 10.1080/08838150802437396.
4. Moreno M. A., Binger K. S., Zhao Q., Eickhoff J. C. Effect of a Family Media Use Plan on Media Rule Engagement Among Adolescents: A Randomized Clinical Trial // JAMA Pediatrics. — 2021. — Vol. 175, no. 4. — P. 389–396. — DOI: 10.1001/jamapediatrics.2020.5629. — Режим доступа: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7835954/> (дата обращения: 10.09.2025).
5. Smahel D., Machackova H., Mascheroni G., Dedkova L., Staksrud E., Ólafsson K., Livingstone S., Hasebrink U. EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. — EU Kids Online, 2020. — DOI: 10.21953/lse.47fdeqj01ofo.
6. Smits M., Kim C. M., van Goor H., Ludden G. D. S. From Digital Health to Digital Well-being: Systematic Scoping Review // Journal of Medical Internet Research. — 2022. — Vol. 24, no. 4. — e33787. — DOI: 10.2196/33787.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ОТБОРА И РАБОТЫ С ПЕРСОНАЛОМ В ЧАСТНЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Зеленская Екатерина Георгиевна

HR директор Profi University

Аннотация. Мақолада янги Ўзбекистон шароитида олий таълим муассасаларига кадрларни танлаб олиш ва улар билан ишлаш жараёни самарадорлигини оширишда хусусий университетлар томонидан таклиф қилинаётган тажриба таҳлил қилинади.

Таянч сўз ва тушунчалар: хорижий тажриба, кадрларни танлаш, ноанъанавий усуллар, ижтимоий психология, рақобатбардош таълим муҳити.

Аннотация. В статье анализируется опыт частных университетов в повышении эффективности процесса отбора и работы с кадрами для высших учебных заведений в условиях нового Узбекистана.

Ключевые слова и понятия: зарубежный опыт, отбор персонала, нетрадиционные методы, социальная психология, конкурентная образовательная среда.

Annotation. The article analyzes the experience of private universities in improving the efficiency of the selection process and working with personnel for higher education institutions in the context of the new Uzbekistan.

Keywords and concepts: foreign experience, personnel selection, non-traditional methods, social psychology, competitive educational environment.

Одним из главных преимуществ открытия частных университетов в нашей стране является формирование здоровой конкурентной среды на рынке образовательных услуг.

Преподаватели и профессора высших учебных заведений — это специалисты с разным уровнем знаний, мировоззрением и профессионально-личностными качествами. Несмотря на то, что, как и другие педагогические работники, они получают образование в высших учебных заведениях, их профессиональная подготовка не может рассматриваться как «конвейерный продукт». Именно поэтому при отборе и найме профессорско-преподавательского состава необходимо уделять особое внимание индивидуальным особенностям каждого кандидата.

Система отбора является основным инструментом привлечения и найма преподавателей и профессоров в высшие учебные заведения. Следует признать, что в большинстве вузов процесс подбора профессорско-преподавательского состава

формировался и совершенствовался на протяжении многих лет. В то же время вновь созданные частные высшие учебные заведения в Узбекистане предлагают альтернативные и более гибкие, усовершенствованные формы отбора персонала.

Если целью является достижение высокого качества высшего образования, что является основой устойчивого развития общества, то отбор профессоров и преподавателей должен осуществляться в буквальном смысле слова в формате открытого диалога с руководством, специалистами и ответственными должностными лицами. При этом оценка кандидатов должна основываться на их научно-педагогическом, организационном и инициативном потенциале, а также на их духовных и моральных качествах. Заключение трудового договора с руководителем учебного заведения должно происходить на определённый срок, а формальный подход к контрактам без реального конкурсного отбора должен быть полностью исключённым.

На наш взгляд, целесообразно изучить опыт развитых стран в данной сфере, отобрать наиболее эффективные альтернативные модели и адаптировать их к системе высшего образования нашей страны. Так, во многих университетах США постоянный трудовой договор с профессорами и преподавателями заключается только после успешной работы в данном университете в течение не менее шести-семи лет. При этом первоначально трудовые договоры заключаются на короткие сроки с последующим ежегодным продлением, постепенно увеличивая срок действия контракта. Продление напрямую зависит от положительной динамики научно-педагогической деятельности, уровня профессионального роста и творческой активности преподавателя.

В ряде канадских университетов избранным профессорам предоставляются пожизненные контракты на занимаемую должность, и администрация вуза не имеет законного права расторгать такие договоры. Однако данная практика, как правило, применяется только в отношении профессоров старшего поколения. С молодыми преподавателями и профессорами университеты заключают срочные, краткосрочные контракты. Это объясняется тем, что получение устойчивого профессионального статуса требует времени: молодой профессор должен опубликовать научные работы в престижных изданиях, активно участвовать в жизни университета и, что особенно важно, постоянно совершенствовать свои педагогические и методические навыки.

В Великобритании, несмотря на высокий уровень качества образования, практика заключения пожизненных контрактов была существенно ограничена с 1980-х годов. Аналогичная модель

действует и в Австралии, а также во многих европейских странах. В государствах СНГ и ряде стран Азии, как правило, с профессорами и преподавателями заключаются срочные трудовые договоры, которые в дальнейшем продлеваются на конкурсной основе.

Ещё одним достижением развитых стран является широкое применение собеседований как основного инструмента найма профессорско-преподавательского состава. В частности, в Великобритании высшие учебные заведения размещают на своих официальных сайтах страницы вакансий, где указываются факультеты и кафедры, нуждающиеся в специалистах, а также требования и условия приёма.

В установленные сроки кандидаты направляют необходимые документы по адресу, указанному на сайте университета. Академический секретарь или другое уполномоченное лицо осуществляет первичный отбор и приглашает наиболее подходящих кандидатов на собеседование. Собеседование проводится с участием профессоров профильной кафедры, юриста университета, психолога, представителей администрации и заместителей ректора. Уже на этапе предварительного отбора основное внимание уделяется научной и методической деятельности кандидата. По итогам успешного прохождения собеседования с кандидатом заключается трудовой договор на определённый срок.

Аналогичная практика широко применяется в университетах Юго-Восточной Азии, включая Малайзию. Кандидаты подают заявки через официальный сайт вуза, после чего проходят двухэтапное собеседование: сначала на уровне кафедры, затем с участием представителей администрации университета (юриста, психолога, проректора или вице-ректора и других ответственных лиц). Кандидаты, успешно прошедшие оба этапа, заключают контракт с университетом.

По истечении срока действия трудового договора университет, исходя из результатов деятельности преподавателя, принимает решение о заключении нового договора, продлении текущего либо его расторжении. В этой связи высшим учебным заведениям нашей страны целесообразно предоставить право самостоятельно принимать решения о заключении и продлении срочных трудовых договоров. Это позволит повысить уровень ответственности профессорско-преподавательского состава. В условиях переходного периода системы высшего образования Узбекистана практика бессрочных контрактов представляется преждевременной.

В настоящее время в мире применяются различные модели набора профессоров и преподавателей. Внедрение наиболее эффективных из них в систему высшего образования нашей страны может дать положительные результаты. Преимущества процессов найма в частных высших учебных заведениях проявляются в следующем.

Во-первых, профессор или преподаватель, начинающий карьеру либо продолжающий работу на новый учебный период, осознаёт высокий уровень ответственности перед университетом и его руководством, что способствует более добросовестному выполнению профессиональных обязанностей.

Во-вторых, преподаватель стремится постоянно обновлять свои знания, быть в курсе современных научных и образовательных тенденций, активно использовать новые материалы и подходы в учебном процессе, а также поддерживать профессиональный диалог с коллегами и студентами.

В-третьих, заинтересованность в профессиональном росте стимулирует постоянную научно-исследовательскую деятельность, публикацию работ в престижных национальных и международных изданиях, что способствует укреплению авторитета преподавателя в научном сообществе.

В-четвёртых, с учётом национального менталитета, преподаватели стремятся к постоянному развитию духовных, педагогических и моральных качеств, становясь примером для студентов и коллег.

В связи с этим представляется необходимым разработать новые, усовершенствованные критерии найма профессоров и преподавателей в частных высших учебных заведениях, основанные на реальных результатах их деятельности. При этом руководству университетов и институтов следует предоставить достаточную свободу в принятии решений о заключении, продлении или прекращении трудовых договоров в рамках действующего законодательства.

Система высшего образования нашей страны вступает в новую эпоху. Ряд устаревших подходов и формальных традиций постепенно уходит в прошлое. Настало время разработки и внедрения современных принципов найма профессорско-преподавательского состава, соответствующих требованиям и вызовам нового этапа развития высшего образования.

OILADA XOTIN QIZLARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIKNI OLDINI OLISHDA XORIJIY TAJRIBA

Amanov Abrorjon

IIV Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrası
professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilada xotin qizlarga nisbatan zo‘ravonlikni oldini olishda xalqaro tajriba hamda zo‘ravonlikka uchragan ayollarni qo‘llab quvatlash, ularni himoya qilish, ijtimoiy yordaam berish va xalqaro tajribalarga tavsif berilgan.

Kalit so‘zlar: Gender, Tazyiq, zo‘ravonlik, oila, xotin qizlar, ayollar, qonunchilik, psixologik yordam.

Аннотация. В статье описывается международный опыт профилактики насилия в отношении женщин в семье, а также поддержки, защиты и оказания социальной помощи женщинам, подвергшимся насилию.

Ключевые слова: гендер, насилие, семья, женщины, законодательство, психологическая помощь.

Abstract. This article describes international experience in preventing violence against women in the family and supporting, protecting, and providing social assistance to women who have been subjected to violence.

Keywords: Gender, Violence, family, women, women, legislation, psychological assistance.

“Buyuk ma‘rifatparvar bobomiz Abdurauf Fitrat ta‘biri bilan aytganda, “xotin-qizlar – bu millat onalaridir”. Ular millatning yangi nasli – farzandlarini tarbiyalash uchun o‘zlari ham yuksak bilimli bo‘lishlari zarur. Shunday ekan, oldimizda turgan yana bir muhim vazifa – jamiyat hayotining barcha sohalarida ayollar uchun teng imkoniyatlar yaratishdir”.

Sh.M. Mirziyoev

O‘zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o‘ttiz ikki yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazida kuni Ayollarni reabilitatsiya qilish va moslashtirish Respublika markazi bilan hamkorlikda tashkil etilgan “Ayollar huquqlarini himoya qilishda xalqaro va milliy mexanizmlar” mavzusidagi o‘quv kursi ochilishida davlatimiz

rahbarining mazkur nutqi mazmun-mohiyati va ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilganligini ta’kiladi¹³⁹.

Davlat tomonidan ko’rilayotgan chora-tadbirlar, faol gender siyosati va qabul qilingan genderga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlarga qaramay, O’zbekistonda xotin-qizlarga nisbatan zo’ravonlik hamon saqlanib qolmoqda va katta tashvish tug’dirmoqda, stigmatizatsiya va maishiy zo’ravonlikdan xabarsizlik hali hamon keng tarqalgan.

Bugungi kunga kelib ushbu mavzu bo’yicha qonunchilikdagi muammolar va ularning ijrosidagi muammolar, xotin-qizlarga nisbatan zo’ravonlik holatlari bo’yicha odil sudlovga erishishdagi muammolar, kun tartibidagi asosiy masalalardan biri bo’lgan odamlar ongidagi muammolar mavjud.¹⁴⁰

Insoniyatning tarixiy tajribasi va taraqqiyot yo’li oila har birimiz uchun eng aziz va mo’tabar go’sha – chinakam hayot va tarbiya o’chog’i ekanligi, hech kim undan ayro yashay olmasligi, usiz kamolga yetmasligini allaqachon isbot qilgan. Oilaning jamiyatda tutgan o’rni beqiyos va hech narsaga almashilmaydi. Uning ta’rifi ham murakkab, mazmun-mohiyati esa nihoyatda teran, surati rang-barang va bir-biriga aslo o’xshamaydi. Hayot gashti – turmush totuvligida. Ammo, turmush totuvligi o’z-o’zidan yuzaga kelmasligini unutmazlik lozim. Oddiygina bir e’tiborsizlik ham ba’zi hollarda turmush maromini izdan chiqarishi mumkin.

Oila-har bir jamiyatning boshlang’ich hujayrasi hisoblanadi. Oila mustahkam, tinch, halol va pok bo’lsa, jamiyat ham osoyishta, mustahkam, farovon bo’ladi. Aksincha, oilalarda parokandalik, buzg’unchilik bo’lsa, halol-haromning farqi qolmasa, o’sha jamiyat buziladi, tinchi yo’qoladi, u oqibatda chuqur tanazzulga yuz tutadi¹⁴¹. Shu boisdan eng mukammal din bo’lmish Islom oilaning pokligi, kamoloti, osoyishtaligiga hamisha katta e’tibor bilan qarab keladi. Oilaning bosh hujjati sanalmish nikohni inson munosabatlari ichida eng muqaddas aloqa, deb hisoblaydi¹⁴².

Bilamizki bugungi dunyoda yana bir ommalashib borayotgan dolzarb muammolardan biri bu ayollarga nisbatan sodir etilayotgan tazyiq va zo’ravonlik holatlari hisoblanadi.

Insoniyat tarkibi azaldan ikki jins vakillaridan iiborat ekan, ularning o’zaro munosabatlarida bir-biriga nisbatan hurmat bilan yondashish

¹³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз икки йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқида <https://president.uz/uz/lists/view/6637>

¹⁴⁰ **Камола Алиева, Дильбар Рашидова, Марина Чохели, Минавар Рахимова ва бошқалар** “Ригендер зўравонлиги бўйича тадқиқот натижалари: миллий тажриба ва хорижий амалиёт”, Рисола-Т., 2022., Б-15.

¹⁴¹ <https://uzmarkaz.uz/uploads/2022/12/aellarganisbatantazjivazuravonlikdanhimoakilisbujicakulanma.pdf>

¹⁴² <https://oliymahad.uz/>

zaruriyati, bir -birini to‘la qonli teng huquqli inson sifatida qabul qila olish zamonaviy dunyoning eng ustuvor talablaridan biriga aylangan; Afsuski aksariyat hollarda ayollar erkaklar tomonidan sodir etiladigan turli shakldagi zo‘ravonlik holatlari qurbonlariga aylanib qolmoqda.

Genderga asoslangan zo‘ravonlik, xususan ayollarga nisbatan zo‘ravonlik, shaxslar va jamiyat uchun og‘ir oqibatlariga olib keladigan keng tarqalgan masala. Ushbu maqola haqoratli xatti-harakatlarga moyil bo‘lgan shaxslarga qaratilgan aralashuvlar bo‘yicha mavjud adabiyotlarni ko‘rib chiqishga qaratilgan. Mavjud bilimlarni sintez qilish orqali tadqiqot tushunishdagi bo‘shliqlarni aniqlashga va yanada samarali strategiyalar bo‘yicha tavsiyalar berishga intiladi.

Adabiyotlarni o‘rganish turli xil aralashuv usullarini, shu jumladan kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, g‘azabni boshqarish dasturlari va reabilitatsiya tashabbuslarini o‘rganadi. Shuningdek, u residivizm xavfi yuqori bo‘lgan shaxslarni aniqlash uchun xavflarni baholash vositalarini o‘rganadi. Tahlil mavjud aralashuvlarning kuchli tomonlari va cheklovlarini tanqidiy baholaydi va yaxlit va individual yondashuv zarurligini ta’kidlaydi.

BMT tomonidan berilgan ma’lumotlariga ko‘ra dunyo miqyosida taxminan 736-million ayol (deyarli har uch ayoldan biri) umri davomida kamida bir marta u yoki bu shaklda zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan: Ayollarning atiga 40%foizidan kamrog‘i yordam so‘rab murojat qiladi.

Bugungi kunda butun dunyo bo‘yicha tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarning huquqlarini himoya qilish, ularni har tomonlama qo‘llab quvvatlashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekistonda ham 2019-yil 2-sentyabr kuni “Xotin qizlar tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingan.

Barcha davlatlarda zo‘ravonlik uchragan xotin qizlarga yordam beruvchi organlar mavjud bo‘lib ular qonun asosida ish yuritadi. Respublikamizda gender tengligini ta’minlashga doir turli masalalar jumladan xotin- qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarini o‘rganishga so‘nggi yillarda alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Jumladan “Mahalla va oila” insituti tomonidan mazkur yo‘nalishida qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshiriladi¹⁴³.

Tazyiq va zo‘ravonlik holatiga uchragan ayollar bilan ishlashda har bir mamlakatning o‘z yondashuvi mavjud.

Masalan Singapurda oilaviy hamda xotin qizlarga taalluqli masalalar, xususan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarini kamaytirish zo‘ravonlik holatlarini kamaytiruvchi ijtimoiy va oila rivojlanishi vazirligi amalga oshiradi.

¹⁴³ Ўзбекистон Республикасининг “Хотин қизлар тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун // <http://www.lex.uz>.

Yaponiyada gender tenglig buyorosi.

Kanada esa ayollar gender tengligi va yoshlar masalalari vazirligi mazkur yo‘nalishdagi faoliyatini umumlashtiradi.

Ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holati Argentina uchun ham asosiy ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi.

2022-yilning yanvar iyun oylarida 144-linya xizmatiga uch vosita (telefon, WhatsApp va electron pochta) orqali jami 63-ming 202 murojaat kelib tushgan bo‘lib ularning 91% foizi oilaviy munosabatlar doirasida sodir etilgan.

Shvetsariyada tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan xotin qizlarni himoya qilish boyicha quyidagi davlat nodavlat tashkilotlari hamkrolikda faoliyat olib boradi.

- Fuqorlik sudi
- Qurbonlar bilan ishlash agentligi
- Politsiya
- Ijtimoiy ta‘minot organlari
- Migrant ayollar uchun huquqiy maslahat organlari
- Sog‘liq saqlash muassasalari
- Maktablar
- Maktabgacha ta‘lim muassasalari va boshqalar

Shuncha harakatlar olib borilishiga qaramay jinoyatlar hali hamon qayd etilmoqda: Bular shunchaki sonlar emas bir insoning hayoti zo‘ravonlik ko‘p narsalarga xavf soladi. Har bir zo‘ravonlik kop narsalarga havf soladi. Har bir zo‘ravonlik ayol va uning farzandlari uchun og‘ir ijtimoiy psixologik zarba. Ruhiy tushkunlik, depressiya o‘z joniga qasd qilish kabi ko‘plab salbiy oqibatlar ham ijtimoiy taraqqiyotga salbiy ta‘sir o‘tkazadi.

Barcha davlatlarda zo‘ravonlika uchragan xotin qizlarga yordam beruvchi organlar mavjud bo‘lib ular qonun asosida ish yuritadi, respublikamizda gender tengligi ta‘minlashga doir turli masalalar, jumladan xotin- qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarini o‘rganishiga so‘nggi yillarda alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda.

Jumladan “Mahalla va oila” insituti tomonidan mazkur yo‘nalishda qator-ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshiriladi tazyiq va zo‘ravonlik holatiga uchragan ayollar bilan ishlashda har bir mamlakatning o‘z yondashuvi mavjud.

Masalan; Singapurda oilaviy hamda xotin- qizlarga taaluqli masalalar, xususan, tazyiq va zo‘ravonlik holatlarini kamaytiruvchi, zo‘ravonlik holatlarini kamaytiruvchi ijtimoiy va oila rivojlanishi vazirligi amalga oshiradi. Argentinada esa ayollar, gender va xilma-xillik vazirligi amalga oshiradi. Yaponiyada Gender tenglig buyorosi, Kanada esa ayollar gender tengligi va yoshlar masalalar vazirligi mazkur yo‘nalishdagi faoliyatini umumlashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi 60-sonli farmoniga muvofiq to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishida adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishda¹⁴⁴.

69-maqсад: Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlashda.

Jamiyatda xotin-qizlarga tazyiq va zo‘ravonlikka nisbatan murosasizlik muhitini yaratish, xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash.

Gender tenglikni ta‘minlash siyosatini davom ettirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni qo‘llab-quvvatlashga doir islohotlarni amalga oshirish.

Xotin-qizlarning ta‘lim va kasbiy ko‘nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko‘maklashish, tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirish.

Hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda xotin-qizlarga ko‘rsatiladigan tibbiy-ijtimoiy xizmatlar sifatini, ular o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini ta‘minlash borasidagi ishlar samaradorligini oshirish.

Turar joyga muhtoj xotin-qizlarni uy-joy bilan ta‘minlash, turmush va mehnat sharoitlarini yaxshilash, daromadlarini ko‘paytirish borasida tizimli chora-tadbirlarni belgilash.

Og‘ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarga ijtimoiy-huquqiy, psixologik yordam ko‘rsatish, ularni manzilli qo‘llab-quvvatlash.

«Ayollar daftari» bilan manzilli ishlash, mutasaddi tashkilotlar tomonidan xotin-qizlarning muammolari o‘z vaqtida bartaraf etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kabi dolzarb vazifalar yuklangan.

Hulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Yangi O‘zbekistonda ayollarning jamiyatda mavqeyini oshirish uchun oila jamiyatning eng qo‘yi bo‘g‘ini bo‘lganligi sababli uning ijtimoiy muxitini shakllantirish. Oilaviy munosabatlar boshqa ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq. Shu sababli oila huquqi u yoki bu darajada deyarli barcha huquq sohalari bilan o‘zaro bog‘liq. Biroq bu bog‘liqlikning daraja va shakllari turlicha namoyon bo‘ladi.

Demak, oila mustahkam bo‘lishi hamda jamiyat rivojiga o‘z hissasini qo‘shishi uchun, avvalo, ota – onalar farzand tarbiyasiga va yangi oila qurayotgan yoshlarni o‘z tenglarini topishga ma’suliyat bilan

¹⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 60-сонли фармони // <http://www.lex.uz>.

yondashishsa, ota-onalarning o‘zlari bu ishlarda namuna bo‘lishsa bizlar orzu qilgan jamiyat barpo qilinadi.

Zero, oila jamiyatning bir bo‘lagi bo‘lib, undagi ziddiyatlar va qaramaqarshiliklar hamda muammolar bevosita jamoatchilik ishtirokida muntazam hal etib borilmasa, bu turdagi huquqbuzarliklarni oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar sifatli tashkillashtirilmasa, kelgusida bunday nazoratsizlik xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlik oldi olinmasa millat genofondiga, milliy qadriyatlarimizga asoslangan oila institutiga jiddiy salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

OILADAGI TA‘LIM-TARBIYADA PSIXOLOGIK OMILLAR

G‘ozibekov To‘lqin Habibullayevich

IIV Malaka oshirish instituti, maxsus-kasbiy fanlar kafedrası
dotsenti

Annotatsiya. O‘tib kelayotgan yosh avlodni kasbga yo‘naltirish hamisha davlatimiz siyosati oldida turgan ustuvor masalalardan sanalib kelingan. Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun farzandlarimizning ota-onalari, ta‘lim muassasalarining o‘rni, o‘qituvchilar hamda amaliyotchi psixologlarining faoliyati katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada o‘quvchilarni kasbga to‘g‘ri yo‘naltirishdagi mavjud muammolar, hamda o‘quvchilarni kasb tanlash motivlari haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: motiv, psixologik omillar, o‘quvchilar, xulq – atvor, prognoz, motivatsiya, psixologik tanlov, kasb tanlash, komponentlar.

Аннотация. Профессиональная ориентация молодого поколения всегда считалась одним из приоритетных вопросов, стоящих перед политикой нашей страны. Для реализации этого процесса большое значение имеет деятельность родителей наших детей, роль образовательных учреждений, педагогов и практикующих психологов. В данной статье представлена информация о существующих проблемах в правильной ориентации студентов на профессию, а также о мотивах выбора профессии студентами.

Ключевые слова: мотив, психологические факторы, студенты, поведение, прогноз, мотивация, психологический выбор, выбор профессии, компоненты.

Abstract. The orientation of the growing young generation to a profession has always been one of the priority issues facing our state policy. The role of our children's parents, educational institutions, the activities of teachers and practicing psychologists are of great importance for the implementation of this process. This article presents

information on the existing problems in the correct orientation of students to a profession, as well as on the motives of students in choosing a profession.

Keywords: motive, psychological factors, students, behavior, prognosis, motivation, psychological choice, choice of profession, components.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi, fuqarolarining aqliy va axloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Zero, jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik xuquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi.

Inson bolasi kamolga yetgani sari ilmga, ma'rifatga talpinadi. Dastlabki saboqni ham u maktabdan oladi. Ammo kelajagimiz egalari bo'lgan yoshlarga ta'lim berish ularni o'qitish bilan bog'liq ayrim muammolar bugungi kunda kishini o'ylantirib qo'yayotgani tabiiy. Chunki zamonaviy shiddatkor jamiyat esa yetuk bilimdon mutaxassis kadrlarga muxtoj bo'lib boraveradi.

Shu o'rinda asosiy urg'uni oilaga berilishi ham bejiz emas. Oila muqaddas xilqat sifatida ta'riflanishi, **“Vatan oiladan boshlanur”** deb aytilishi oilaning hayot mazmuniga aylanganligi, tarixiy jarayonlar vositasida bugungi kunimizga o'zining urf-odatlari, an'analari, milliyliги bilan yetib kelganligi diqqatga sazovordir. Har bir oilaning mazmun mohiyati uning ichidagi ijtimoiy-ma'naviy, ma'rifiy hamda bola tarbiyasidagi ko'rinishida namayon bo'ladi.

Mamlakatimizning dunyo miqyosida tanilishida avvolom bor oilaning shakllanishiga, yosh avlodni tarbiyalashdagi yo'nalishlarga, ijtimoiy-ma'naviy, diniy, axloqiy va jismoniy tarbiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilganligi natijasida, ajdodlarimizning ulug' nomlari xanuzgacha yer kurrasining deyarli barcha rivojlangan davlatlarda ismlari yanada yuqori pog'onalarga ko'tarilmoqda.

Jumladan, Abu Ali ibn Sino, Al-Buxoriy, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Bobur Mirzo, Al-Xorazmiy, Alisher Navoiy va boshqa minglab olim-u, mutafakkirlarimizning nomlari jaxonga doston bo'lganligi ayni haqiqatdur.

Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev yuqoridagi buyuk ajdodlarimiz haqlarida juda ko'p ijobiy fikrlarni aytibgina qolmasdan balki, har bir viloyat va shahar tumanlardagi tarixiy obidalarni yanada rivojlantirish orqali ajdodlarimizning xotiralarini yanada shod etmoqdalar. Minglab sayyohlar bilan birgalikda yoshlarimiz, diyorimizni o'rganmoqda va olamga ziyo tarqatmoqda.

Bugungi kunda yangi O‘zbekiston strategiyasi va Respublikamizda amalga oshirilayotgan barcha ijobiy taraqqiyot ishlar xalq manfaatlari uchun ekanligi va unda bola tarbiyasiga e’tibor kelajakka zamin yaratish hamda harakatlar strategiyasidan taraqqiyot strategiyasiga o’tishga yo‘l ochadi.

Shuningdek, har bir ota-ona allbatta farzandini barkamol inson bo‘lib voyaga yetishini istaydi. Shunday ekan avolom bor, oilada onalar shaxsan farzand tarbiyasi bilan o‘zlari shug‘ullanishi zarur. Al-Buxoriy xazratlarining onalari aynan farzand tarbiyasi bilan mashg‘ul bo‘lganliklari sababli, ul aziz onadan buyuk olim va avliyo inson dunyoga kelganligi butun olamga ma’lum.

Sharq mamlakatlari ulamolari, mutafakkirlari bola tarbiyasiga juda katta e’tibor berib, xalq pedagogikasining o‘zagini shakllantirishga hissa qo‘shganlar. **“Bir bolaga yetti mahalla javobgar”** degan xalq naqli o‘z ichiga ko‘p ma’noni qamrab olgan. **Mahalla, oila va maktab hamda keng jamoatchilik vakillarining hamkorligi** bo‘lajak avlodning qanday bo‘lishi, ota-ona va yaqin qo‘shnilarning tanbehlari yo‘nalishlarining barchasi faqat yaxshi niyatda bo‘lishini ko‘rsatgan. Bu esa, o‘z navbatida bolada ruhiy tarbiyani shakllanishiga ko‘mak beradi.

Muhokama va natijalar. Kasbiy shakllanish jarayonining dastlabki va ayni damda o‘ta muhim bosqichi bo‘lajak kasbni tanlash, ya’ni aniq bir kasbiy qarorga kelishigacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Ravshanki, yoshlarning kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi, faqatgina yosh xususiyatlariga bog‘liq emas, u ma’lum yoshga kelib o‘z-o‘zidan shakllanib qolmaydi. Yoshlarning kasb tanlashga pedagogik-psixologik bilim, ko‘nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta’siri orqali tayyorlash va tarbiyalash lozim. Mazkur jarayonda shaxsdan kasbga doir bilimlarga ega bo‘lish talab qilinadi. Shuning uchun ham o‘quvchilarni kasblar olamiga doir bilimlar bilan qurollantirish hamda amaliy ko‘nikma va malakalarni hosil qilish lozim. Buning uchun kasblarga doir qo‘llanmalar, tarqatma materiallar bilan ta’minlash lozim.

Shundagina kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan turli qiyinchilik, ziddiyat, to‘siqlarni oldini olgan holda o‘quvchi-yoshlarni ongli ravishda kasbga yo‘llash imkoniga ega bo‘lamiz. Texnologiya fani o‘qituvchisi texnologik ta’lim jarayonida kasb va mehnat turlari haqidagi ma’lumotlarni muayyan mavzularga bog‘lagan holda o‘quvchilarga yetkazishi lozim. O‘quvchilarning qiziqishlariga asoslangan holda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar orasida muayyan kasblarga oid to‘garaklar alohida o‘rin egallaydi. Bunday to‘garaklar aksariyat hollarda mehnat va kasb ta’limi o‘qituvchilari tomonidan olib boriladi. Bular jumlasiga texnik-ijodkorlik, yosh rassomlar, yosh texnologlar, yosh fiziklar kabi to‘garaklarni kiritish mumkin. O‘qituvchi

bunday to‘garaklarda o‘quvchilarning loyihachilik, texnik-ijodkorlik, ixtirochilik kabi qobiliyatlarini rivojlantirish ustida tizimli ish olib borish imkoniyatiga ega. Texnologiya o‘qituvchisi o‘z ish faoliyatida pedagogik-psixologik tashxisga alohida o‘rin ajratishi lozim. Pedagogik-psixologik tashxis jarayonida o‘qituvchi maktab rahbariyati va psixologi, o‘quv-ishlab chiqarish muassasasi hamda kasb-hunar kollejlari mutasaddilari bilan hamkorlikda har bir o‘quvchining tanlagan kasbi bilan shaxsiy sifatleri orasidagi mutanosiblikni aniqlashi kerak.

Texnologiya fani o‘qituvchisi o‘zining o‘quvchilarni kasbga yo‘llashga oid faoliyatini sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilari, maktab rahbariyati va psixologi, ota-onalar, mahalla faollari, hududdagi kasb-hunar kollejlari ma‘muriyati faoliyati bilan mujassamlashtirgan holda amalga oshirishi kerak. O‘quvchilarni kasb-hunarga to‘g‘ri yo‘llashda mehnat xonasi, laboratoriya va ustaxonalar ham alohida ahamiyatga ega.

Mehnat fani o‘qituvchisi ularni zamonaviy talablar asosida jihozlashga alohida e‘tibor qaratishi lozim, chunki o‘quvchilarda muayyan mehnat va kasb turi haqidagi bilim, tushuncha va tasavvurlar ularning jamiyat hayotida tutgan o‘rni haqidagi ma‘lumotlar dastlab shu yerda hosil bo‘ladi. Ma‘lumki, mehnat va kasb-hunarga bo‘lgan muhabbat, e‘tiqod, barcha o‘quv fanlari tarkibida shakllantiriladi. Shuning uchun ham texnologik ta‘lim darslarida fanlararo aloqadorlikka alohida e‘tibor qaratish talab etiladi.

Mehnato‘qituvchisining o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘llash orqali ijtimoiylashtirishga oid faoliyatini turli o‘quv fanlari o‘qituvchilari va sinf rahbarlarining bu sohadagi ishlari bilan uyg‘unlashtirish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Buning uchun: turli o‘quv fanlari, fan to‘garaklari va sinfdan hamda maktabdan tashqari tadbirlarning imkoniyatlaridan unumli foydalanish;

- ✚ texnologik bilimlar, umummehnat va kasbiy ko‘nikmalar yordamida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish orqali ijtimoiylashtirishga erishish;

- ✚ o‘quvchilarning muayyan maqsadga yo‘naltirilgan ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi yuqori bo‘lgan o‘quv topshiriqlarini bajarishlarini ta‘minlash;

- ✚ jamiyat hayoti uchun ahamiyatli bo‘lgan mehnat va kasb-hunarning turli sohalariga o‘quvchilarning qiziqishlarini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida shakllantirishga erishish;

- ✚ o‘quvchilarni munosib kasb-hunarga yo‘naltirish maqsadida, maktab o‘qituvchilari, firmalar, ishlab chiqarish korxonalari, ijodiy jamoalar, kasb-hunar kollejlari hamda tashxis markazlari hamkorligini yo‘lga qo‘yish. Bunday hamkorlik

✚ natijasida o‘quvchilar orasida ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi yuqori bo‘lgan kasblar targ‘ibotini amalga oshirish imkoni paydo bo‘ladi.

✚ Texnologiya o‘qituvchisi maktab amaliyotchi psixologi o‘z kasbiy faoliyati jarayonida quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

✚ o‘quvchilarni jamiyat hayoti va taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan kasb-hunar turlari bilan tanishtirish;

✚ kasblarning demografik xususiyatlari haqida ma’lumot berish;

✚ o‘quvchilarni kasbga yo‘llash bo‘yicha pedagogik-psixologik xarakterdagi maslahatlar uyushtirish;

✚ o‘quvchilarda ularning shaxsiy sifatlarini hisobga olgan holda muayyan kasblar bo‘yicha barqaror qiziqishlarni shakllantirish;

✚ o‘quvchilarni o‘z kasbiy faoliyati natijasida shuhrat qozongan mashhur shaxslar va ularning jamiyat va insoniyat taraqqiyotiga qo‘shgan hissalarini bilan tanishtirish;

✚ o‘quvchilarga kasblarning jamiyatni iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy jihatlarini rivojlantirishdagi o‘rni haqida malumot berish;

✚ o‘quvchilarning ota-onalari bilan ularning farzandlarini munosib kasbga yo‘llash bo‘yicha suhbatlar o‘tkazish;

✚ o‘quvchilarni noto‘g‘ri kasb tanlashning salbiy oqibatlaridan xabardor qilish;

✚ o‘quvchilarda dastlabki umummehnat va kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish va sinab ko‘rishlari uchun qulay sharoitlar yaratish;

✚ o‘quvchilarni to‘g‘ri kasbga yo‘llash maqsadida, ularning shaxsiyati, mehnat turi va kasblarga bo‘lgan qiziqishlarini o‘rganish;

✚ o‘quvchilarni kasbga yo‘llash jarayoni samaradorligini ta’minlash maqsadida, maktabda muayyan kasblar, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati haqida hikoya qiluvchi ko‘rgazmalar, anjumanlar, uchrashuvlar tashkil etish;

✚ o‘quvchilarning shaxsiy-kasbiy qiziqishlarini aniqlash maqsadida muntazam pedagogik-psixologik tashxis o‘tkazish va h.k.

Kasb tanlashda maktab amaliyotchi-psixologining ham olib borayotgan arg‘ibot- tashviqot ishlarning o‘z ahamiyati bor.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tishishimiz joizki yoshlarimizni to‘g‘ri kasbga yo‘naltirish, bu eng muhim vazifalardan biri ekanligini yana bir bor ta’kidlab o‘tmoqchiman. Inson to‘g‘ri kasb tanlash orqali o‘z oilasiga, jamiyatga juda katta naf keltishi isbot talab qilmaydigan qonuniyatdir.

Shu o‘rinda asosiy urg‘uni oilaga berilishi ham bejiz emas. Oila muqaddas xilqat sifatida ta’riflanishi, **“Vatan oiladan boshlanur”** deb aytilishi oilaning hayot mazmuniga aylanganligi, tarixiy jarayonlar vositasida bugungi kunimizga o‘zining urf-odatlari, an’analari, milliyligi bilan yetib kelganligi diqqatga sazovordir. Har bir oilaning mazmun

mohiyati uning ichidagi ijtimoiy-ma’naviy, ma’rifiy hamda bola tarbiyasidagi ko‘rinishida namayon bo‘ladi.

O‘tmishga nazar tashlaydigan bo‘lsak, Ota-bobolarimiz bolaga hech qachon do‘q-po‘pisa qilmaslikni, ularga nisbatan zo‘ravonlik va qo‘pollik qilinmaganligini, ohista shirin ovoz bilan **“yomon bo‘ladi”** degan birgina chiroyli ibora orqali tarbiya o‘gitlarini singdirganliklarini, shu bilan birgalikda, notanish kishilarni ko‘rganda **«Assalomu alaykum»** degan ibora bilan muomulada bo‘lishliklarini, «O‘zlaridan katta insonni oldilarini qiymaslik» kabi milliy urf odatlarni singdirib kelganlar.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining **77-moddasida** Ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta’lim olishi, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g‘amxo‘rlik qilishga majburdirlar.

Davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyligidan mahrum bo‘lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta’lim olishini, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishini ta’minlaydi, shu maqsadda xayriya faoliyatini rag‘batlantiradi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 47-moddasida (Bolalarni tarbiyalash va ularga ta’lim berish borasida ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarning) majburiyatlarini bajarmaslik uchun javobgarlik masalasi kiritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 01.05.2023-yil <https://lex.uz/docs/6445145>.

2. O‘z.R-ning 2014-yil 14-maydagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida” O‘RQ – 371-son Qonuni.

3. O‘z.R Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5938-son Farmoni.

4. O‘z.R Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-27-son Farmoni.

5. O‘z.R. Prezidentining 2021-yil 3-dekabrdagi “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi PF-29-son Farmoni.

6. Aripova N.A., Xolmamatova L.A., Qurbonova N.B. Kasbiy psixologiya Toshkent- 2018 y.

7. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. - Toshkent-2009 y.

8. Yusupova F.I. O‘quvchilar individual tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogik-psixologik jihatlarini. “Xalq ta’limi” jurnali. 2005. №5.
9. Maxmudova D. “O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishga oid pedagogik faoliyat elementlari orasidagi uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash”. Xalq ta’limi jurnali. №3 son.

YUQORI SINIF O‘QUVCHILARINING MILLIY-MA’NAVIY SALOHİYATI RIVOJIDA OILA VA TA’LIM MUASSASALARI HAMKORLIGINING O‘RNI

Suyunov Sherzodbek Jamolovich

Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Yuqori sinf o‘quvchilarining milliy-ma’naviy salohiyatini rivojlantirish jarayoni oila va ta’lim muassasalarining uzviy hamkorligisiz to‘laonli amalga oshmaydi. Ushbu tezisda oila va maktab o‘rtasidagi pedagogik-psixologik aloqalarning mohiyati, ularning o‘quvchi shaxsining ma’naviy kamolotiga ko‘rsatadigan ta’siri, shuningdek, hamkorlikning zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari oilaning tarbiyaviy salohiyatini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish yoshlarning milliy g‘urur, vatanparvarlik va ma’naviy mas’uliyat hissini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: oila, ta’lim muassasasi, hamkorlik, milliy-ma’naviy salohiyat, pedagogik-psixologik integratsiya, yoshlar tarbiyasi, ma’naviy immunitet.

Аннотация. В статье рассматривается значение сотрудничества семьи и образовательных учреждений в развитии национально-нравственного потенциала старшеклассников. Проанализированы педагогические и психологические факторы, определяющие эффективность взаимодействия семьи и школы. Показано, что интеграция воспитательных ресурсов семьи в образовательную систему способствует формированию у молодежи духовных ценностей, гражданской ответственности и патриотизма.

Ключевые слова: семья, образовательное учреждение, сотрудничество, духовно-нравственный потенциал, педагогико-психологическая интеграция, воспитание молодежи.

Annotation. The paper explores the role of cooperation between the family and educational institutions in developing the national and moral potential of high school students. The study highlights the pedagogical and psychological factors that ensure the effectiveness of this cooperation. It is concluded that integrating the educational capacity

of the family into the school environment is essential for fostering students’ moral responsibility, patriotism, and spiritual identity.

Keywords: family, educational institution, cooperation, national and spiritual potential, pedagogical-psychological integration, youth education, moral immunity.

Yangi O‘zbekiston sharoitida yoshlarning ma’naviy barkamolligini ta’minlash, ularni milliy qadriyatlarga sadoqat, ijtimoiy mas’uliyat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Biz yoshlarimizda umrimizning ma’no-mazmuni, hayotimizning asosiy mevasi va samarasini ko‘ramiz. Yangi O‘zbekistonni azmu shijoatli yoshlarimiz bilan birga bunyod etamiz!”¹⁴⁵ Shu ma’noda, oila va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlik o‘quvchi shaxsining ma’naviy barkamolligini ta’minlashda hal qiluvchi omilga aylanmoqda.

Oila shaxsning ijtimoiylashuvi, qadriyatlarni o‘zlashtirishi va his-tuyg‘ularini rivojlantiruvchi birlamchi muhit sifatida, maktab esa bu jarayonni ilmiy-pedagogik asosda davom ettiruvchi institut sifatida qaraladi. Shu bois yuqori sinf o‘quvchilari shaxsida milliy-ma’naviy salohiyatni rivojlantirishda bu ikki tizimning o‘zaro uzviy hamkorligi strategik ahamiyat kasb etadi.

Pedagogika va psixologiya fanlarida oila va maktab hamkorligi shaxs rivojlanishining muhim determinanti sifatida e’tirof etiladi. Rus pedagogi

V.A. Suxomlinskiy ta’kidlaganidek, “Oilada shunday ildizlar qo‘yiladiki, undan keyinchalik shoxlar, gullar va mevalar o‘sib chiqadi. Maktabning pedagogik donoligi oilaning axloqiy salomatligiga asoslanadi”¹⁴⁶. Bu fikr oila va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning nafaqat tarbiyaviy, balki shaxsning psixologik barqarorligi hamda ma’naviy shakllanishida ham beqiyos ahamiyatga ega ekanini anglatadi.

Ta’lim va tarbiya jarayonida oila, maktab va jamoaning uzviy hamkorligi muhim o‘rin tutadi. UNESCO tomonidan ta’kidlanganidek, “ta’lim oiladan boshlanishi, g‘amxo‘rlik, bag‘rikenglik, hurmat va mas’uliyat qadriyatlari avvalo oilada shakllantirilishi, so‘ngra maktab va jamoalarda mustahkamlanishi”¹⁴⁷ lozim.

Yuqori sinf o‘quvchilari yosh jihatdan o‘spirinlik davriga to‘g‘ri keladi. Bu bosqichda shaxs o‘z “men”ini anglaydi, mustaqil qaror qabul qilishga, o‘z fikrini himoya qilishga intiladi. Shu sabab o‘quvchi bilan

¹⁴⁵ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. 2-nashr. - Toshkent: O‘zbekiston, 2023. 257-bet.

¹⁴⁶ Сухомлинский В.А. Родительская педагогика. - Санкт-Петербург: Питер, 2017. – С. 12.

¹⁴⁷ UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. — Paris: UNESCO Pub. 2015. - P. 40.

ishlashda psixologik yondashuv, individual motivatsiyani kuchaytirish, ma’naviy qo‘llab-quvvatlash va o‘zini qadrlash hissini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Oilaviy tarbiya modelining tahlili shuni ko‘rsatadiki, demokratik muhit hukm surgan oilalarda farzandlarning ijtimoiy faolligi, fikrini erkin ifoda etishi, jamiyatdagi o‘rnini anglash darajasi yuqoriroq bo‘ladi. Aksincha, avtoritar yoki befarq oilalarda bu jarayonlar sust kechadi.

Yuqori sinf o‘quvchilarining milliy-ma’naviy salohiyatini shakllantirishda quyidagi pedagogik-psixologik hamkorlik shakllari samarali hisoblanadi:

Ma’naviy-ma’rifiy uchrashuvlar – ota-onalar, o‘qituvchilar va o‘quvchilar ishtirokidagi davra suhbatlari. Bunda milliy qadriyatlar, oilaviy tarbiya va shaxsiy mas’uliyat mavzulari diqqat markaziga olinishi mumkin.

Psixologik treninglar – o‘quvchilarning o‘zini anglashi, kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy moslashuviga qaratilgan mashg‘ulotlar.

“Ota-ona – farzand – maktab” klublari – bu hamkorlik modeli orqali ota-onalar maktab tarbiyaviy jarayonining faol subyekti sifatida jalb etiladi.

Loyihaviy ta’lim – an’analar, tarixiy meros va vatanparvarlik mavzularidagi loyihalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va jamoada ishlashni o‘rganadilar.

Oila va maktab psixologining hamkorligi – o‘quvchi shaxsini chuqur tahlil qilish, stress holatlarini bartaraf etish va o‘quv motivatsiyasini saqlash uchun zarur.

Bu shakllar o‘quvchi shaxsining nafaqat bilimi, balki hissiy barqarorlik, ijtimoiy faollik va ma’naviy mas’uliyat kabi fazilatlarini ham rivojlantiradi.

“Milliy-ma’naviy salohiyat – shaxsda jamiyatdagi turli etnos, xalq, millatga xos umumiy milliy xususiyatlar asosida tarixan shakllanadigan, ularning turmush tarzi, tili, urf-odat va an’analari, qadriyatlariga xos bo‘lgan fazilatlarining ichki imkoniyatlari darajasini o‘zida aks ettirib, alohida shaxs hamda millatning kuch-quvvati majmuasidir”.¹⁴⁸ Ta’lim tizimi bu salohiyatni nazariy bilim va ijtimoiy tajriba

orqali rivojlantirsa, oila uni hissiy-emotsional jihatdan mustahkamlaydi. O‘quvchilarning ma’naviy kamolotiga erishishda ta’lim jarayonida ruhiy barqarorlikni saqlash muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu bois hamkorlikning psixologik komponenti – o‘zaro

¹⁴⁸ Mualliflik ta’rifi. Sh.J.Suyunov. Yuqori sinf o‘quvchilarining milliy-ma’naviy salohiyatini rivojlantirishda oilaviy tarbiya tizimini takomillashtirish. Ped. f.f.d. (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. - T., 2025. 22-bet.

ishonch, e’tibor va rag‘bat tizimini shakllantirish – asosiy yondashuvni talab qiladi.

Turkiyalik olimlar M.N. Gömleksiz va S.D. Orak¹⁴⁹ o‘z tadqiqotlarida “Oila ishtiroki o‘quvchining bilish, hissiy va ijtimoiy rivojlanishida asosiy omillardan biridir. Qadriyatlar tarbiyasining muvaffaqiyati oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlikka tayanadi” deya ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, o‘quvchilarning ma’naviy shakllanishida oila bilan maktabning birgalikdagi dasturlari - darsdan tashqari faoliyatlar, tarbiyaviy loyihalar, ota-onalar ishtirokidagi treninglar – ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi. Bu tajriba O‘zbekiston ta’lim tizimida ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Zamonaviy ta’lim jarayonida oila bilan hamkorlikda ota-onalar uchun metodik seminarlar tashkil etish, “Ochiq eshiklar kuni”da o‘quvchilarning ma’naviy yutuqlarini namoyish etish, nishonlanadigan bayramlarda ota-onalar ishtirokini ta’minlash va oilaviy qadriyatlar asosidagi qo’shma tarbiyaviy dasturlarni amalga oshirish kabi yo‘nalishlarda amalga oshirish maqsadga muvofiq. Natijada, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi integratsiya o‘quvchining shaxsiy rivojlanishida yaxlit tizimni yaratadi, bunda ma’naviyat, madaniyat, axloq va bilim uyg‘unlashadi.

Xulosa. Yuqori sinf o‘quvchilarining milliy-ma’naviy salohiyatini shakllantirish – bu oila va ta’lim muassasalarining birgalikdagi mas’uliyatidir. Oila farzandga qadriyatlarni singdiradi, maktab esa bu qadriyatlarni ilmiy-pedagogik asosda rivojlantiradi. Shu bois, ularning hamkorligi tarbiyaviy jarayonning eng muhim elementi sifatida qaralishi lozim.

Oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi uzviy aloqa o‘quvchilarda ijobiy psixologik muhitni shakllantirish, o‘zini hurmat qilish, ijtimoiy mas’uliyat va vatanparvarlik tuyg‘ularini yuksaltirishga hamda ushbu hamkorlikning barqaror mexanizmlarini yaratish, ota-onalarning pedagogik va maktab jamoasining oila bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish orqali Yangi O‘zbekistonning ma’naviy taraqqiyoti uchun mustahkam zamin yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. 2-nashr. - Toshkent: O‘zbekiston, 2023. - 440 b.
2. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика / В.А. Сухомлинский. - Санкт-Петербург: Питер, 2017. - 208 с.
3. Gömleksiz M.N., Orak Ş.D. Eğitimde Aile Katılımı ve Değerler Eğitimi. - Ankara: Pegem Akademi, 2021.

¹⁴⁹ Gömleksiz M.N., Orak Ş.D. Eğitimde Aile Katılımı ve Değerler Eğitimi. - Ankara: Pegem Akademi, 2021. - 91-s.

4. Suyunov Sh.J.. Yuqori sinf o‘quvchilarining milliy-ma’naviy salohiyatini rivojlantirishda oilaviy tarbiya tizimini takomillashtirish. Ped. f.f.d. (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. - T., 2025. - 148 b.

5. UNESCO. Education for Sustainable Development and Global Citizenship. – Paris, 2022.

INKLYUZIV TA’LIM MUHITINI MUSTAHKAMLASHDA AYOL O‘QITUVCHILAR VA OILA HAMKORLIGI MASALALARI

Nazarova Dildora Asatovna

Oriental universiteti, “Uzluksiz ta’lim pedagogikasi”
kafedrasi professori, p.f.n.

Annotatsiya. Maqola xotin-qizlarning barcha uchun inklyuziv ta’lim muhitini yaratishdagi muhim rolini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda ayollar, xususan, o‘qituvchi va rahbar sifatida, bolalarning individual ehtiyojlarini qondirish va teng imkoniyatlar yaratishdagi hissasi tahlil qilinadi. Ayollar o‘zining empatiyasi, ijtimoiy mas’uliyati va moslashuvchanligi bilan inklyuziv ta’lim muhitini shakllantirishda yetakchi bo‘lib, nafaqat bolalar, onalar, oilalar, balki butun jamiyat uchun ijobiy o‘zgarishlarni amalga oshirishda hissa qo‘shadi. Maqolada inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ayollarning pedagogik va rahbarlik faoliyatidagi o‘ziga xos yondashuvlari, shuningdek, faoliyatlari jarayonida duch kelayotgan to‘siq va muammolar, jumladan, resurs yetishmasligi, gender stereotiplari va malaka oshirish imkoniyatlaridagi cheklovlarni yengish masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, maxsus ehtiyojli bolalar, ayol o‘qituvchilar, gender tengligi, pedagogik liderlik.

Annotation. The article is dedicated to exploring the important role of women in creating an inclusive educational environment for all. It analyzes the contributions of women—particularly as teachers and leaders—in meeting children's individual needs and ensuring equal opportunities. Women, through their empathy, social responsibility, and adaptability, play a leading role in shaping inclusive education and contribute to positive changes not only for children, mothers, and families, but for society as a whole. The article highlights women's unique approaches in pedagogical and leadership activities for the successful implementation of inclusive education, as well as the barriers and challenges they face in their work—such as lack of resources, gender stereotypes, and limited opportunities for professional development.

Keywords: Inclusive education, children with special needs, female teachers, gender equality, pedagogical leadership.

Аннотация. Статья посвящена изучению важной роли женщин в создании инклюзивной образовательной среды для всех. Анализируется вклад женщин, особенно в роли учителей и руководителей, в удовлетворение индивидуальных потребностей детей и обеспечение равных возможностей. Благодаря своей эмпатии, социальной ответственности и гибкости женщины играют ведущую роль в формировании инклюзивного образования и способствуют положительным изменениям не только для детей, матерей и семей, но и для всего общества. В статье рассматриваются особенности педагогического и лидерского подхода женщин к успешной реализации инклюзивного образования, а также препятствия и проблемы, с которыми они сталкиваются в своей деятельности, включая нехватку ресурсов, гендерные стереотипы и ограниченные возможности для повышения квалификации.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, женщины-учителя, гендерное равенство, педагогическое лидерство.

Ta’limda alohida e’tiborga muhtoj o’quvchilar uchun o’quv-tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish qator tamoyillarni hisobga olishni talab etadi. Ta’lim jarayoni barcha bolalarning individual ehtiyojlarini qondirishga yo’naltirilgan bo’lishi kerak. Bu tamoyil asosida moslashuvchan o’quv dasturlari, o’quv materiallarini diversifikatsiya qilish va qo’llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarur.

Shuningdek, ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni qo’llash ta’lim sifatini oshiribgina qolmay, balki bolalarning ijtimoiy integratsiyasi va o’ziga bo’lgan ishonchini ham mustahkamlaydi (Singh, 2013).

Ayol o’qituvchilar ko’pincha o’z o’quvchilari bilan hissiy aloqani rivojlantirishda yuqori natijaga ega bo’lishadi. Ularning empatiya va sabr-bardoshi bolalarning o’ziga xos ehtiyojlarini qondirishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, ayol o’qituvchilar bolalar bilan o’zaro munosabatda reflektiv pedagogik usullardan foydalanib, har bir bolaning imkoniyatlarini rivojlantirishga ko’maklashadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, ayol o’qituvchilar erkak o’qituvchilarga nisbatan ko’proq inklyuziv qadriyatlarga ega bo’lib, farzandlarning turli ehtiyojlarini qondirishga ijobiy hissa qo’shadi (Saxena, 2021).

Inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun oilaviy qo’llab-quvvatlash va jamiyatning ijobiy ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, oilalar va jamiyat a’zolari bolalar uchun inklyuziv muhitni mustahkamlashda faol o’rin egallashlari lozim. Shuningdek, o’qituvchilarni maxsus ehtiyojli bolalarga yordam berishda

oilalar bilan hamkorlik qilishga o‘rgatish samaradorlikni oshiradi (Dorji et al., 2019). Jamiyatning ta’lim jarayoniga jalb qilinishi ham farzandlarning ijtimoiy integratsiyasini mustahkamlaydi va inklyuziv ta’limning samaradorligini oshiradi (Boyle va b., 2013).

Ta’limda alohida ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun inklyuziv ta’lim muhitini yaratish bugungi kunda jamiyat rivojlanishining asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday muhitni tashkil etish bolalarning teng imkoniyatlarga ega bo‘lishini ta’minlash, ularning shaxs sifatida o‘sishi va jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam beradi. Inklyuziv ta’lim nafaqat alohida ehtiyojli bolalar, balki butun jamiyat uchun ijobiy o‘zgarishlarni olib keladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan ayollarning roli muhim ahamiyatga ega.

Ayollarning jamiyat va ta’limdagi o‘rni tarixan muhim bo‘lib kelgan. Xotin-qizlar, ayniqsa, o‘qituvchi va rahbar sifatida bolalarning ta’lim olishidagi individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ularga maxsus pedagogik yondashuvlarni qo‘llashda yetakchi rol o‘ynaydi. Ularning empatiyasi, qayg‘uruvchanligi va ijtimoiy mas’uliyat hissi ta’limda alohida ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun qulay muhit yaratishda alohida ahamiyatga ega. Shu sababli, ayol o‘qituvchilar va rahbarlarning inklyuziv ta’limni rivojlantirishdagi hissasini o‘rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – xotin-qizlarning ta’limda alohida ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun ta’lim muhitini yaratishdagi hissasini o‘rganish va tahlil qilishdir. Mazkur ish doirasida ayollarning inklyuziv ta’limdagi rolini yoritish, ularning pedagogik va rahbarlik faoliyatini baholash, shuningdek, mavjud to‘siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish ko‘zda tutiladi. Bu yondashuv orqali jamiyatda barqaror va teng imkoniyatli ta’lim tizimini shakllantirishga o‘z hissamizni qo‘shishga intilamiz.

Ayol o‘qituvchilarning ta’lim jarayonida empatiya va qayg‘uruvchanlik kabi xususiyatlari maxsus ehtiyojli bolalarning individual ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayol o‘qituvchilar inkluziv ta’lim muhitida o‘z o‘quvchilari bilan yaqinroq va hissiy jihatdan barqaror munosabatlar o‘rnatishga moyil bo‘lib, bu ularga o‘z o‘quvchilarining ijtimoiy va ta’limiy ehtiyojlarini yaxshiroq qondirish imkonini beradi.

Shuningdek, ayol o‘qituvchilar, ayniqsa, ta’limda alohida ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda o‘zlarining ona sifatidagi tajribalaridan foydalanib, ta’limni yanada moslashtirishga va bolalar uchun qulay muhit yaratishga muvaffaq bo‘ladi.

Ta’lim muassasalarida rahbarlik lavozimlarida faoliyat yurituvchi ayollar jamoani inklyuziv qadriyatlarga yo‘naltirishda katta hissa qo‘shadi. Ayol rahbarlarning rahbarlik uslublari ko‘pincha

“insonparvarlik”, “ijtimoiy ramziy” va “ta’limiy rahbarlik” sifatida ta’riflanib, bu jamoani birlashtirish va o’quvchilarning turli ehtiyojlariga javob beruvchi muhitni yaratishda muvaffaqiyat keltiradi.

Bundan tashqari, ayol rahbarlar ko’pincha gender tengligini targ’ib qilish va jamiyatda ayollarning mavqeini ko’tarish borasida tashabbuskor bo’ladi. Bu esa, nafaqat ta’limda alohida ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar uchun, balki butun jamoa uchun ijobiy natijalar keltiradi.

Ayollarning inklyuziv ta’limda faol ishtirok etishi ko’pincha turli xil to’siqlar bilan cheklangan bo’lib, bu holat ta’lim tizimining umumiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Birinchidan, resurslarning yetishmasligi inklyuziv ta’limni rivojlantirishdagi asosiy muammo hisoblanadi. Maxsus ehtiyojli bolalarga moslashgan vositalar, o’quv materiallari va infratuzilmaning mavjud emasligi ta’lim jarayonini murakkablashtiradi. Tadqiqotlarga ko’ra, ta’lim muassasalarida resurs yetishmasligi natijasida o’qituvchilar bolalarning ehtiyojlarini qondirishda qiyinchiliklarga duch keladi (Sánchez va b., 2019).

Ikkinchidan, gender stereotiplari va ijtimoiy me’yorlar ayollarning inklyuziv ta’limdagi rolini cheklaydi. Jamiyatda ayollar uchun an’anaviy rollar, ayniqsa, ularning rahbarlik lavozimlarida kam ishtirok etishiga olib keladi. Ayol o’qituvchilar gender stereotiplari va ijtimoiy bosimlar tufayli kasbiy rivojlanishda to’siqlarga duch keladi.

Uchinchidan, pedagogik va rahbarlik malakalarini oshirish uchun imkoniyatlarning cheklanganligi inklyuziv ta’limni rivojlantirishga to’sqinlik qiladi. Ayol o’qituvchilarning ta’limda alohida ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar bilan ishlash bo’yicha malaka oshirish dasturlariga kirishi qiyin bo’ladi, bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini pasaytiradi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi strategiyalar taklif etiladi. Birinchidan, ta’lim muassasalarida resurslar va infrastrukturani rivojlantirish bo’yicha davlat dasturlari kengaytirilishi lozim. Shuningdek, o’qituvchilarning ta’limda alohida ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar bilan ishlashga oid malakalarini oshirish uchun zamonaviy va inklyuziv treninglar tashkil etish zarur (Woodcock & Woolfson, 2019).

Bundan tashqari, gender tengligini ta’minlashga yo’naltirilgan siyosatlarni kuchaytirish, ayol o’qituvchilarni rahbarlik lavozimlariga tayinlashni rag’batlantirish muhimdir. Bu o’z navbatida inklyuziv ta’limda innovatsion tashabbuslarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

Ayollar jamiyatda inklyuziv ta’lim muhitini shakllantirishda asosiy o’rin tutadi. Ularning empatiyasi, ijtimoiy mas’uliyat hissi va moslashuvchanligi ta’limda alohida ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar uchun qulay va qo’llab-quvvatlovchi muhit yaratishda alohida ahamiyatga ega. Ayol o’qituvchilar va rahbarlar o’zining pedagogik yondashuvlari orqali bolalarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini

yanada samarali qilishga intiladi. Bu nafaqat ta’lim sifati, balki jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni mustahkamlash uchun ham muhimdir.

Shu bilan birga, ayollarning inklyuziv ta’limdagi faoliyati qator muammolarga duch kelmoqda. Gender stereotiplari va ijtimoiy me’yorlar ayollarning rahbarlik lavozimlaridagi ishtirokini cheklab, ularning potensialidan to’liq foydalanishga to’sqinlik qiladi. Resurslarning yetishmasligi, ta’limda alohida ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar uchun mos material va infratuzilmaning cheklanganligi ta’lim jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Shuningdek, ayollarning malakasini oshirish va ularni inklyuziv yondashuvlar bilan tanishtirish uchun imkoniyatlarning yetarli emasligi ham muhim muammo bo’lib qolmoqda.

Ushbu to’siqlarga qaramay, ayollar inklyuziv ta’limning asosiy tayanchi sifatida o’z hissasini qo’shishda davom etmoqda. Ularning rahbarlik qobiliyatlari va pedagogik mahorati nafaqat bolalarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki jamiyatda tenglik, adolat va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’limni rivojlantirish orqali jamiyatda har bir bola uchun teng imkoniyatlar yaratish va ayollarning bu jarayondagi muhim rolini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boyle, C., Topping, K., & Jindal-Snape, D. (2013). Teachers’ attitudes towards inclusion in high schools. *Teachers and Teaching*, 19, 527–542.
2. Ching Shum, L., & Cheong Cheng, Y. (1997). Perceptions of women principals’ leadership and teachers’ work attitudes. *Journal of Educational Administration*, 35(2), 165-184.
3. Dorji, R., Bailey, J., Paterson, D. J., Graham, L., & Miller, J. (2019). Bhutanese teachers’ attitudes towards inclusive education. *International Journal of Inclusive Education*, 25, 545–564.
4. Elder, B., Damiani, M. L., & Oswago, B. O. (2016). From attitudes to practice: Utilising inclusive teaching strategies in Kenyan primary schools. *International Journal of Inclusive Education*, 20, 413-434.
5. Forlin, C., & Chambers, D. (2011). Teacher preparation for inclusive education: increasing knowledge but raising concerns. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 39, 17 - 32.
6. Gannerud, E. (2001). A Gender Perspective on the Work and Lives of Women Primary School Teachers. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 45, 55 - 70.
7. Kalaitzi, S., Czabanowska, K., Fowler-Davis, S., & Brand, H. (2017). Women leadership barriers in healthcare, academia and business. *Equality, Diversity and Inclusion*, 36, 457-474.

8. Oplatka, I. (2006). Women in educational administration within developing countries. *Journal of Educational Administration*, 44, 604-624.
9. Potgieter-Groot, L., Visser, M., & Lubbe-de Beer, C. (2012). Emotional and behavioural barriers to learning and development in the inclusive education classrooms in South Africa: Developing a training programme for teachers. *Journal of Child & Adolescent Mental Health*, 24, 59-71.
10. Sari, M. (2012). Exploring gender roles' effects of Turkish women teachers on their teaching practices. *International journal of educational development*, 32(6), 814-825.
11. Saxena, Y. (2021). IS THE GENDER OF A TEACHER A DETERMINANT OF ATTITUDE TOWARDS INCLUSION?: A CASE STUDY IN SELECTED SCHOOLS OF BHOPAL. *BSSS Journal of Education*.
12. Singh, S. (2013). A study on Perception of teacher trainees towards inclusive education.
13. Sánchez, P. A., Haro-Rodríguez, R. D., & Maldonado Martínez, R. M. (2019). Barriers to Student Learning and Participation in an Inclusive School as Perceived by Future Education Professionals. *Journal of New Approaches in Educational Research*.
14. Triviño-Amigo, N., Barrios-Fernández, S., Mañanas-Iglesias, C., Carlos-Vivas, J., Adsuar, J., Acevedo-Duque, Á., & Rojo-Ramos, J. (2022). Differences among male and female Spanish teachers on their self-perceived preparation for inclusive education. *International Journal of Environmental Research and Public Health*.
15. Woodcock, S., & Woolfson, L. (2019). Are leaders leading the way with inclusion? Teachers' perceptions of systemic support and barriers towards inclusion. *International Journal of Educational Research*.

JAMIYATDA XOTIN QIZLARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIK

Abjalov Abdijabbor Maxammadiyevich

O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus
kasbiy fanlar kafedrasi professori, falsafa fanlar doktori (PhD) dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilada xotin qizlarga nisbatan zo‘ravonlikni oldini olishda xalqaro tajriba hamda zo‘ravonlikka uchragan ayollarni qo‘llab quvatlash, ularni himoya qilish, ijtimoiy yordaam berish va xalqaro tajribalarga tavsif berilgan.

Kalit so‘zlar: gender, Tazyiq, zo‘ravonlik, oila, xotin qizlar, ayollar, qonunchilik, psixologik yordam.

Аннотация. В статье рассматривается международный опыт профилактики насилия в отношении женщин в семье, а также поддержки, защиты и оказания социальной помощи женщинам, подвергшимся насилию.

Ключевые слова: гендер, насилие, семья, женщины, законодательство, психологическая помощь.

Abstract: This article describes international experience in preventing violence against women in the family and supporting, protecting, and providing social assistance to women who have been subjected to violence.

Keywords: gender, Violence, family, women, women, legislation, psychological assistance.

Insoniyatning tarixiy tajribasi va taraqqiyot yo‘li oila har birimiz uchun eng aziz va mo‘tabar go‘sha – chinakam hayot va tarbiya o‘chog‘i ekanligi, hech kim undan ayro yashay olmasligi, usiz kamolga yetmasligini allaqachon isbot qilgan. Oilaning jamiyatda tutgan o‘rni beqiyos va hech narsaga almashilmaydi. Uning ta‘rifi ham murakkab, mazmun-mohiyati esa nihoyatda teran, surati rang-barang va bir-biriga aslo o‘xshamaydi. Hayot gashti – turmush totuvligida. Ammo, turmush totuvligi o‘z-o‘zidan yuzaga kelmasligini unutmashlik lozim. Oddiygina bir e‘tiborsizlik ham ba‘zi hollarda turmush maromini izdan chiqarishi mumkin.

Oila-har bir jamiyatning boshlang‘ich hujayrasi hisoblanadi. Oila mustahkam, tinch, halol va pok bo‘lsa, jamiyat ham osoyishta, mustahkam, farovon bo‘ladi. Aksincha, oilalarda parokandalik, buzg‘unchilik bo‘lsa, halol-haromning farqi qolmasa, o‘sha jamiyat buziladi, tinchi yo‘qoladi, u oqibatda chuqur tanazzulga yuz tutadi. Shu boisdan eng mukammal din bo‘lmish Islom oilaning pokligi, kamoloti, osoyishtaligiga hamisha katta e‘tibor bilan qarab keladi. Oilaning bosh hujjati sanalmish nikohni inson munosabatlari ichida eng muqaddas aloqa, deb hisoblaydi¹⁵⁰.

Bilamizki bugungi dunyoda yana bir ommalashib borayotgan dolzarb muammolardan biri bu ayollarga nisbatan sodir etilayotgan tazyiq va zo‘ravonlik holatlari hisoblanadi.

Insoniyat tarkibi azaldan ikki jins vakillaridan iiborat ekan, ularning o‘zaro munosabatlarida bir-biriga nisbatan hurmat bilan yondashish zaruriyati, bir -birini to‘laqonli teng huquqli inson sifatida qabul qila olish zamonaviy dunyoning eng ustuvor talablaridan biriga aylangan; Afsuski aksariyat hollarda ayollar erkaklar tomonidan sodir etiladigan turli shakldagi zo‘ravonlik holatlari qurbonlariga aylanib qolmoqda.

¹⁵⁰ <https://oliymahad.uz/>

Genderga asoslangan zo‘ravonlik, xususan ayollarga nisbatan zo‘ravonlik, shaxslar va jamiyat uchun og‘ir oqibatlariga olib keladigan keng tarqalgan masala. Ushbu maqola haqoratli xatti-harakatlarga moyil bo‘lgan shaxslarga qaratilgan aralashuvlar bo‘yicha mavjud adabiyotlarni ko‘rib chiqishga qaratilgan. Mavjud bilimlarni sintez qilish orqali tadqiqot tushunishdagi bo‘shliqlarni aniqlashga va yanada samarali strategiyalar bo‘yicha tavsiyalar berishga intiladi.

Adabiyotlarni o‘rganish turli xil aralashuv usullarini, shu jumladan kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, g‘azabni boshqarish dasturlari va reabilitatsiya tashabbuslarini o‘rganadi. Shuningdek, u residivizm xavfi yuqori bo‘lgan shaxslarni aniqlash uchun xavflarni baholash vositalarini o‘rganadi. Tahlil mavjud aralashuvlarning kuchli tomonlari va cheklovlarini tanqidiy baholaydi va yaxlit va individual yondashuv zarurligini ta’kidlaydi.

BMT tomonidan berilgan ma’lumotlariga ko‘ra dunyo miqyosida taxminan 736-million ayol (deyarli har uch ayoldan biri) umri davomida kamida bir marta u yoki bu shaklda zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan: Ayollarning atiga 40%foizidan kamrog‘i yordam so‘rab murojat qiladi.

Bugungi kunda butun dunyo bo‘yicha tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarning huquqlarini himoya qilish,ularni har tomonlama qo‘llab quvvatlashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekistonda ham 2019-yil 2-sentyabr kuni “Xotin qizlar tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingan.

Barcha davlatlarda zo‘ravonlik uchragan xotin qizlarga yordam beruvchi organlar mavjud bo‘lib ular qonun asosida ish yuritadi. Respublikamizda gender tengligini ta’minlashga doir turli masalalar jumladan xotin- qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarini o‘rganishga so‘nggi yillarda alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Jumladan “Mahalla va oila” insituti tomonidan mazkur yo‘nalishida qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshiriladi.

Tazyiq va zo‘ravonlik holatiga uchragan ayollar bilan ishlashda har bir mamlakatning o‘z yondashuvi mavjud.

Masalan Singapurda oilaviy hamda xotin qizlarga taalluqli masalalar, xususan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarini kamaytirish zo‘ravonlik holatlarini kamaytiruvchi ijtimoiy va oila rivojlanishi vazirligi amalga oshiradi.

Yaponiyada gender tenglig buyorosi.

Kanada esa ayollar gender tengligi va yoshlar masalalari vazirligi mazkur yo‘nalishdagi faoliyatini umumlashtiradi.

Ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holati Argentina uchun ham asosiy ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi.

2022-yilning yanvar iyun oylarida 144-linya xizmatiga uch vosita (telefon, WhatsApp va electron pochta) orqali jami 63-ming 202 murojat

kelib tushgan bo‘lib ularning 91% foizi oilaviy munosabatlar doirasida sodir etilgan.

Shvetsariyada tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan xotin qizlarni himoya qilish bo‘yicha quyidagi davlat nodavlat tashkilotlari hamkrolikda faoliyat olib boradi.

- Fuqorlik sudi
- Qurbonlar bilan ishlash agentligi
- Politsiya
- Ijtimoiy ta‘minot organlari
- Migrant ayollar uchun huquqiy maslahat organlari
- Sog‘liq saqlash muassasalari
- Maktablar
- Maktabgacha ta‘lim muassasalari va boshqalar

Shuncha harakatlar olib borilishiga qaramay jinoyatlar hali hamon qayd etilmoqda: Bular shunchaki sonlar emas bir insoning hayoti zo‘ravonlik ko‘p narsalarga xavf soladi. Har bir zo‘ravonlik kop narsalarga havf soladi. Har bir zo‘ravonlik ayol va uning farzandlari uchun og‘ir ijtimoiy psixologik zarba. Ruhiy tushkunlik, depressiya o‘z joniga qasd qilish kabi ko‘plab salbiy oqibatlar ham ijtimoiy taraqqiyotga salbiy ta‘sir o‘tkazadi.

Barcha davlatlarda zo‘ravonlik uchragan xotin qizlarga yordam beruvchi organlar mavjud bo‘lib ular qonun asosida ish yuritadi, respublikamizda gender tengligi ta‘minlashga doir turli masalalar, jumladan xotin- qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarini o‘rganishiga so‘nggi yillarda alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda.

Jumladan “Mahalla va oila” insituti tomonidan mazkur yo‘nalishda qator-ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshiriladi tazyiq va zo‘ravonlik holatiga uchragan ayollar bilan ishlashda har bir mamlakatning o‘z yondashuvi mavjud.

Masalan; Singapurda oilaviy hamda xotin- qizlarga taaluqli masalalar, xususan, tazyiq va zo‘ravonlik holatlarini kamaytiruvchi, zo‘ravonlik holatlarini kamaytiruvchi ijtimoiy va oila rivojlanishi vazirligi amalga oshiradi. Argentinada esa ayollar, gender va xilma-xillik vazirligi amalga oshiradi. Yaponiyada Gender tenglig buyorosi, Kanada esa ayollar gender tengligi va yoshlar masalalar vazirligi mazkur yo‘nalishdagi faoliyatini umumlashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi 60-sonli farmoniga muvofiq to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishida adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishda.

69-maqсад: Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlashda.

Jamiyatda xotin-qizlarga tazyiq va zo‘ravonlikka nisbatan murosasizlik muhitini yaratish, xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash.

Gender tenglikni ta‘minlash siyosatini davom ettirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni qo‘llab-quvvatlashga doir islohotlarni amalga oshirish.

Xotin-qizlarning ta‘lim va kasbiy ko‘nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko‘maklashish, tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirish.

Hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda xotin-qizlarga ko‘rsatiladigan tibbiy-ijtimoiy xizmatlar sifatini, ular o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini ta‘minlash borasidagi ishlar samaradorligini oshirish.

Turar joyga muhtoj xotin-qizlarni uy-joy bilan ta‘minlash, turmush va mehnat sharoitlarini yaxshilash, daromadlarini ko‘paytirish borasida tizimli chora-tadbirlarni belgilash.

Og‘ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarga ijtimoiy-huquqiy, psixologik yordam ko‘rsatish, ularni manzilli qo‘llab-quvvatlash.

«Ayollar daftari» bilan manzilli ishlash, mutasaddi tashkilotlar tomonidan xotin-qizlarning muammolari o‘z vaqtida bartaraf etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kabi dolzarb vazifalar yuklangan.

Hulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Yangi O‘zbekistonda ayollarning jamiyatda mavqeyini oshirish uchun oila jamiyatning eng qo‘yi bo‘g‘ini bo‘lganligi sababli uning ijtimoiy muxitini shakllantirish. Oilaviy munosabatlar boshqa ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq. Shu sababli oila huquqi u yoki bu darajada deyarli barcha huquq sohalari bilan o‘zaro bog‘liq. Biroq bu bog‘liqlikning daraja va shakllari turlicha namoyon bo‘ladi.

Demak, oila mustahkam bo‘lishi hamda jamiyat rivojiga o‘z hissasini qo‘shishi uchun, avvalo, ota – onalar farzand tarbiyasiga va yangi oila qurayotgan yoshlarni o‘z tenglarini topishga ma’suliyat bilan yondashishsa, ota-onalarning o‘zlari bu ishlarda namuna bo‘lishsa bizlar orzu qilgan jamiyat barpo qilinadi.

Zero, oila jamiyatning bir bo‘lagi bo‘lib, undagi ziddiyatlar va qaramaqarshiliklar hamda muammolar bevosita jamoatchilik ishtirokida muntazam hal etib borilmasa, bu turdagi huquqbuzarliklarni oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar sifatli tashkillashtirilmasa, kelgusida bunday nazoratsizlik xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlik oldi olinmasa millat genofondiga, milliy qadriyatlarimizga asoslangan oila institutiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI YAXSHILASHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Bayonxanova Iroda Furkatovna

Samarqand davlat chet tillar institute, Koreys filologiyasi kafedrası
mudiri, PhD. v.v.b. dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, unga ta’sir etuvchi omillar va zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari tahlil etiladi. Maqolada oila institutining jamiyat barqarorligidagi o’rni, shuningdek, yoshlarning oilaviy qadriyatlar, mas’uliyat va psixologik tayyorgarlik darajasini oshirishga doir ilmiy yondashuvlar yoritilgan.

Kalit so’zlar: oila, yoshlar, ijtimoiy psixologiya, qadriyat, mas’uliyat, tayyorgarlik, ma’naviyat, milliy an’analar.

Аннотация. В данной статье анализируются социально-психологические особенности процесса подготовки молодежи к семейной жизни, факторы, влияющие на него, а также современные тенденции развития. В работе рассматривается роль института семьи в обеспечении стабильности общества, а также освещаются научные подходы к повышению уровня семейных ценностей, ответственности и психологической готовности молодежи.

Ключевые слова: семья, молодежь, социальная психология, ценности, ответственность, подготовка, духовность, национальные традиции.

Annotation. This article analyzes the socio-psychological characteristics of the process of preparing young people for family life, the factors influencing it, and modern development trends. The study examines the role of the family institution in ensuring social stability and highlights scientific approaches to enhancing young people's level of family values, responsibility, and psychological readiness.

Keywords: family, youth, social psychology, values, responsibility, preparation, spirituality, national traditions.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida oila institutining mustahkamligi, ayniqsa yosh avlodning oilaviy hayotga tayyorlik darajasi ijtimoiy barqarorlikning eng muhim mezonlaridan biri sifatida qaralmoqda. Oila nafaqat shaxsning shakllanishi, balki jamiyatning ma’naviy poydevori hisoblanadi. Shu boisdan ham Prezidentimiz ta’kidlaganidek, *“Yoshlarning ma’naviy yetukligi va oilaviy hayotga tayyorgarligi – millat kelajagining kafolatidir.”*

O‘zbekiston Respublikasida “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi Qonun, “Oila konsepsiyasi” hamda “Ma’naviyat va ma’rifat” dasturlari doirasida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Asosiy qism. 1. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy omillari.

Yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarligi, avvalo, ularning ijtimoiy tajribasi, ta’lim muassasalarida olgan bilimlari, oilaviy muhit va jamiyat qadriyatlariga nisbatan munosabatlari bilan belgilanadi. Ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan, oila modeli yosh shaxs ongida bolalikdan shakllanadi. Shuning uchun ota-onaning o‘zaro munosabat madaniyati, mehr-muhabbati, muammolarni hal etishdagi muloqot uslubi yosh avlodda oilaviy mas’uliyat hissining paydo bo‘lishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’lim muassasalarida oilaviy hayot madaniyati bo‘yicha maxsus psixologik-treninglar, suhbatlar, amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish ijtimoiy tayyorgarlikni mustahkamlashning samarali vositasidir.

2. Psixologik tayyorgarlikning ahamiyati.

Yoshlarning oilaviy hayotga psixologik tayyorligi ularning hissiy barqarorligi, empatiya (hamdardlik) qobiliyati va murosa qilish ko‘nikmalari bilan belgilanadi. Psixologik jihatdan tayyor bo‘lgan shaxslar oilaviy nizolarga konstruktiv yondashadi, farzand tarbiyasida ijobiy uslublarni qo‘llaydi. Shu bois, nikohdan oldingi psixologik maslahatlar, oilaviy rollarni o‘rgatish mashg‘ulotlari va muloqot madaniyati treninglari yoshlar uchun dolzarbdir. Psixologik tayyorgarlik inson hayotining turli sohalarida muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayon shaxsiy va professional muvaffaqiyatga erishishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Psixologik tayyorgarlik deganda, insonning maqsadlariga erishish uchun ruhiy holatini mustahkamlash, stress va qiyinchiliklarga qarshi chidamliligini oshirish, motivatsiyani saqlash kabi jarayonlar tushuniladi. Ushbu maqolada psixologik tayyorgarlikning ahamiyatini ko‘rib chiqamiz va turli misollar orqali izohlaymiz.

Psixologik tayyorgarlik nima va nega muhim? Psixologik tayyorgarlik – bu maqsadga yo‘naltirilgan ruhiy holatni shakllantirish. U insonning jismoniy qobiliyatlarini to‘ldirib, muvaffaqiyat ehtimolini oshiradi. Masalan, sportchilar jismoniy mashqlarni bajarsa-da, agar ruhiy jihatdan tayyor bo‘lmasa, musobaqada muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin. Psixologlarning fikricha, ruhiy tayyorgarlik insonning o‘ziga ishonchini oshiradi, qurquv va shubhalarni kamaytiradi va diqqatni jamlaydi. Ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Muvaffaqiyatga erishishda: Ruhiy tayyorgarliksiz, hatto eng yaxshi rejalashtirish ham samarasiz qolishi mumkin.

Stressni boshqarishda: Hayotdagi qiyinchiliklarda ruhiy chidamlilik yordam beradi.

Shaxsiy rivojlanishda: O‘zini-o‘zi boshqarish va motivatsiya orqali yangi cho‘qqilarni zabt etish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Sportdagi psixologik tayyorgarlik misollari. Sport sohasi psixologik tayyorgarlikning ahamiyatini yorqin ko‘rsatadigan maydon. Ko‘plab sportchilar jismoniy tayyorgarlikka e’tibor bersa-da, ruhiy tayyorgarlik musobaqa natijasini belgilaydi.

Misol 1: Maykl Felpsning Olimpiada yutuqlari. Amerikalik suzuvchi Maykl Felps 23 ta Olimpiya oltin medalini qo‘lga kiritgan. Uning muvaffaqiyatining sirlaridan biri – meditatsiya va vizualizatsiya usullari orqali psixologik tayyorgarlik. Felps har bir musobaqa oldidan o‘zini g‘olib sifatida tasavvur qilar edi, bu esa stressni kamaytirib, diqqatni jamlagan. Natijada, u qiyin vaziyatlarda ham yutqazmagan.

Misol 2: Serena Uilyamsning tennisdagi qaytishi. Tennis yulduzi Serena Uilyams homiladorlikdan keyin kortga qaytganida, ruhiy qiyinchiliklarga duch keldi. U psixologlar bilan ishlab, o‘ziga ishonchni tikladi va vizualizatsiya mashqlarini bajardi. Natijada, u yana bir necha Grand Slam turnirida g‘olib chiqdi, bu psixologik tayyorgarlikning kuchini isbotlaydi.

Ta’lim va imtihonlardagi psixologik tayyorgarlik

Ta’lim jarayonida psixologik tayyorgarlik o‘quvchilarning natijalarini yaxshilaydi. Imtihonlar oldidan qo‘rquv va hayajon ko‘plab talabalarni muvaffaqiyatsizlikka olib keladi.

Misol 1: Universitetga kirish imtihonlari. O‘rta maktab bitiruvchilari orasida psixologik tayyorgarlik darslari o‘tkazilgan guruhlarining natijalari 20-30% yuqori bo‘lgan. Masalan, Yaponiyada “mindfulness” (fikrni jamlayish) mashqlari orqali talabalar imtihon stressini boshqarib, yaxshi ballar olganlar.

Misol 2: Tomas Edisonning tajribalari. Mashhur ixtirochi Tomas Edison 1000 dan ortiq muvaffaqiyatsiz urinishdan keyin lampochkani ixtiro qildi. Uning psixologik tayyorgarligi – har bir muvaffaqiyatsizlikni tajriba sifatida qabul qilish edi. Bu misol ta’limdagi ruhiy chidamlilikning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Biznes va kasbiy hayotdagi psixologik tayyorgarlik.

Biznesda psixologik tayyorgarlik rahbarlar va xodimlar uchun muhim. U qaror qabul qilish va jamoaviy ishni yaxshilaydi.

Misol 1: Elon Maskning SpaceX loyihasi. Elon Maskning SpaceX kompaniyasi ko‘plab muvaffaqiyatsizliklarga duch keldi, ammo Maskning ruhiy tayyorgarligi – maqsadni doimiy ravishda eslatib turish va motivatsiya berish – kompaniyani muvaffaqiyatga olib chiqdi. U xodimlar bilan psixologik mashg‘ulotlar o‘tkazib, qiyinchiliklarga qarshi chidamlilikni oshirgan.

Misol 2: Apple kompaniyasining inqirozi. Stiv Jobs Apple'dan chiqarib yuborilganda, ruhiy tayyorgarlik orqali o'zini tikladi va qaytib kelib, kompaniyani dunyodagi eng yirik korporatsiyaga aylantirdi. Bu misol biznesdagi ruhiy tayyorgarlikning transformatsion kuchini ko'rsatadi.

Psixologik tayyorgarlik hayotning har bir jabhasida muhimdir. U nafaqat muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi, balki shaxsiy baxt va ruhiy salomatlikni ta'minlaydi. Yuqoridagi misollar – sportchi Felpsdan tortib, biznesmen Maskgacha – shuni isbotlaydiki, ruhiy tayyorgarlik jismoniy harakatlarni to'ldirib, haqiqiy natijalarni beradi. Agar siz ham maqsadlaringizga erishmoqchi bo'lsangiz, psixologik tayyorgarlikka e'tibor bering: meditatsiya, vizualizatsiya va motivatsiya usullarini sinab ko'ring. Bu sizni yangi cho'qqilarga olib chiqadi.

3. Zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari.

Axborot texnologiyalarining kengayishi, madaniy globallashuv, gender rollarining o'zgarishi yoshlarning oilaga bo'lgan qarashlarini yangicha shakllantirmoqda. Ba'zi hollarda bu holat an'anaviy qadriyatlarning zaiflashuviga olib kelmoqda. Shu sababli, milliy urf-odatlar va zamonaviy yondashuvlar uyg'unligini ta'minlash – yoshlar siyosatining muhim yo'nalishidir.

Bugungi kunda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida “Oilaviy hayot psixologiyasi”, “Muloqot madaniyati”, “Etika va estetik tarbiya” kabi fanlar o'qitilishi yoshlarning tayyorgarligini oshirishda samarali yo'nalish bo'lib xizmat qilmoqda.

4. Ijtimoiy-psixologik imkoniyatlar.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda quyidagi ijtimoiy-psixologik imkoniyatlar alohida ahamiyat kasb etadi:

OAV va ijtimoiy tarmoqlarda sog'lom oilaviy qadriyatlarni targ'ib etish;

Yosh oilalar uchun psixologik maslahat markazlarini kengaytirish;

Nikohdan oldingi ijtimoiy-pedagogik tayyorgarlik dasturlarini joriy etish;

Oila institutining ilmiy tadqiqotlarini kengaytirish va natijalarni amaliyotga tatbiq etish.

Xulosa qilib aytsak, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash – bu faqat ma'naviy yoki tarbiyaviy emas, balki murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, davlat siyosati, ta'lim tizimi, oila va jamoatchilik institutlari o'rtasidagi hamkorlikni talab etadi. Ijtimoiy va psixologik imkoniyatlardan samarali foydalanish, yoshlarni milliy qadriyatlar va zamonaviy hayot talablari uyg'unligida tayyorlash O'zbekiston jamiyatining barqaror taraqqiyotini ta'minlovchi omil sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev nutqlari va farmonlari. — T.: O‘zbekiston, 2023.
2. “Oila kodeksi” va “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi Qonun. — Toshkent, 2022.
3. Karimova V.M. *Oilaviy hayot psixologiyasi*. — Toshkent: Fan, 2019.
4. Ergasheva N. *Yoshlar va oila institutining psixologik asoslari*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. Jalilova G. *Oila va jamiyat: psixologik muammolar va yechimlar*. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

**ADABIYOT DARSINI SAMARALI QILISHNING METODIK
TAMOYILLARI**

Duschanova Nilufar Sabirbayevna

Urganch Ranch texnologiya universiteti, “Pedagogika va aniq fanlar” kafedrası, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Maqolada shaxsning badiiy tafakkuri, emosional intellekt va sub’yektiv tafsir qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodik yo‘nalishlar tizimli ravishda yoritilgan. Neyrotafsir, vizual-verbal faollashtirish, tafakkur kartalari va refleksiv tahlil usullari orqali adabiy matnni chuqur anglash, o‘quvchining shaxsiy munosabati va hissiy tajribasini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: adabiy matn, shaxsiy idrok, neyropedagogika, badiiy tafakkur, kognitiv faollik, affektiv anglash, neyrotafsir, vizualizatsiya, shaxsiy ma’no, refleksiya, emosional intellekt, tafakkur kartasi, sub’yektiv tafsir.

Аннотация. В статье систематически освещаются методические направления, направленные на развитие художественного мышления личности, эмоционального интеллекта и способности к субъективной интерпретации. Показаны возможности развития глубокого понимания литературного текста, умения выражать личностные установки и эмоциональные переживания читателя с помощью нейротехники, наглядно-вербальной активации, карт мышления и методов рефлексивного анализа.

Ключевые слова: литературный текст, личное восприятие, нейропедагогика, художественное мышление, когнитивная активность, аффективное восприятие, нейротехнология,

визуализация, личностный смысл, рефлексия, эмоциональный интеллект, карта мышления, субъективная интерпретация.

Annotation. The article systematically covers methodological directions aimed at developing the artistic thinking, emotional intelligence and the ability of subjective thinking of an individual. The possibilities of developing a deep understanding of the literary text, the ability to express the reader's personal attitude and emotional experience through neurotafsir, visual-verbal activation, thinking cards and methods of reflexive analysis are shown

Keywords: literary text, personal perception, neuropedagogy, artistic thinking, cognitive activity, affective perception, neurotafsir, visualization, personal meaning, reflection, emotional intelligence, thinking card, subjective thinking.

Adabiy ta’limda dars jarayonini natijador baholashda boshqaruv va baholash mexanizmlari markaziy o’rin tutadi. Neyropedagogik yondashuv nuqtai nazaridan, ushbu mexanizmlar o’quvchining bilish, his qilish va mulohaza yuritish jarayonlarini hisobga olgan holda shakllantirilishi lozim. Chunki ta’lim faoliyati miyada neyron tarmoqlarning faollashishi, ma’lumotlarni qayta ishlash, shaxsiy munosabatni shakllantirish va ma’no yaratish orqali yuz beradi. Shu bois, dars jarayonini boshqarish ham, uni baholash ham o’quvchining faol ongli ishtirokini ta’minlovchi va miya faoliyatiga mos ravishda tashkil etilishi kerak.

Baholash mexanizmlari o’quvchining faqat bilimi emas, balki anglashi, fikrlash usuli, shaxsiy munosabati va ma’naviy-estetik reaksiyasini qamrab olishi kerak. Neyropedagogik yondashuvda baholash ko’proq jarayonga yo’naltiriladi: o’quvchining qanday anglagani, qanday shaxsiy ma’no yaratgani, qanday mulohazalar bildirgani baholanadi. Buning uchun reyting, refleksiv esse, ijodiy ishlar, tafsir kundaliklari, o’z-o’zini baholash kabi usullar samarali hisoblanadi. Bu baholash shakllari miyadagi qayta ishlash, xotirada mustahkamlash va shaxsiy ma’no yaratishni kuchaytiradi. Taniqli olim Ye.P.Ilin ta’kidlaydi: “Ta’lim jarayonida miya faoliyati faqat ma’lumot qabul qilish emas, balki ma’lumotga shaxsiy munosabat bildirish va uni qayta ishlash jarayoniga asoslanadi, shuning uchun boshqaruv va baholash usullari miyaning bilish va emosional faolligiga mos tarzda qurilishi lozim”. [3; 211]

Adabiy ta’limda neyropedagogik yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan multisensor o’qish, neyroassotsiatsiya va vizual-kognitiv faollashtirish usullari o’quvchida adabiy savodxonlikni shakllantirishda muhim metodik imkoniyatlar yaratadi. Ushbu usullar inson miyasidagi turli sensor, kognitiv va emosional markazlarni bir vaqtda faollashtirib,

ma’lumotni to’liq va samarali o’zlashtirishga xizmat qiladi. Quyida ushbu usullar har tomonlama yoritib beriladi.

Multisensor o’qish. Multisensor o’qish adabiy matnni bir vaqtning o’zida eshitish, ko’rish, harakat, nutq va his qilish orqali o’zlashtirishga asoslangan metod bo’lib, u miyadagi bir nechta funksional zonalarni uyg’otish orqali neyron aloqalarni mustahkamlaydi. Bu usulda o’quvchi nafaqat ko’z bilan o’qiydi, balki matnni eshitadi, talaffuz qiladi, harakat bilan ifoda etadi yoki vizual materiallar orqali tasavvur qiladi.

Qo’llanilishi: matnni dramalashtirish, sahnalashtirish;

she’rni talaffuz bilan o’qish;

matnga mos rasm, tasvir, musiqa yordamida tushunish.

Afzalliklari: matn hissiy qabul qilinadi;

xotirada uzoq saqlanadi;

har bir o’quvchi o’z sensor imkoniyatiga ko’ra faol bo’ladi.

Neyroassosiatsiya. Neyroassosiatsiya — yangi ma’lumotni avvalgi bilim, shaxsiy tajriba yoki hissiy obrazlar bilan bog’lashga asoslangan usul bo’lib, miyada yangi neyron tarmoqlarni shakllantiradi. Adabiyotda bu metod qahramonlar, voqealar, g’oyalar yoki badiiy vositalarni shaxsiy hayotdagi voqeliklar bilan bog’lash, obrazlarga o’xshash voqealarni yodga olish, simbolik assosiatsiyalar tuzish kabi faoliyatlar orqali amalga oshiriladi.

Qo’llanilishi: “Qahramon sizni kimga eslatadi?”

“Asardagi voqea hayotingizdagi qaysi holatga o’xshaydi?”

Ma’no kartasi yoki metaforalar tuzish orqali assosiatsiya yaratish.

Afzalliklari: matn shaxsiylashadi;

ongdagi ma’lumotlar tizimlashadi;

ijodiy fikrlash faollashadi.

Vizual-kognitiv faollashtirish. Bu usul adabiy matndagi ma’lumot, g’oya va munosabatlarni vizual shakllar — sxema, jadval, diagramma, klaster, intellekt-karta ko’rinishida tasvirlash orqali tahlil qilishni nazarda tutadi. Bu metod orqali miyadagi kognitiv jarayonlar — mantiqiy bog’liqlik, tizimlash, taqqoslash va tahlil faollashadi. Ayni paytda vizual tasvirlash matnni anglashni osonlashtiradi va xotirada saqlanishini kuchaytiradi.

Qo’llanilishi: qahramonlar o’rtasidagi munosabatlar diagrammasi;

syujet rivoji bo’yicha vaqt jadvali;

badiiy vositalar kartasi.

Afzalliklari: aqliy tahlil quvvati rivojlanadi;

matnni tuzilmali anglash osonlashadi;

xotirada vizual obrazlar orqali mustahkamlanadi.

Neyropedagogik yondashuvga asoslangan holda matn ustidagi ishni tashkil etishda o’yinli elementlar, tafsir strategiyalari va esse yozish kabi faoliyatlar miyadagi kognitiv, emosional va neyroplastik

jarayonlarni faollashtiradi. Bu jarayonda o‘quvchi badiiy matnni faol anglaydi, shaxsiy munosabat shakllantiradi va ma’no yaratish tajribasini boshdan kechiradi.

Neyropedagogik o‘yinlar. O‘yin elementlari o‘quvchi diqqatini markazlashtiradi, matnni his qilish va anglash jarayonini faollashtiradi. Neyropedagogik nuqtai nazardan, o‘yin faoliyati miyada motivatsiya, ehtiyoj va qiziqish orqali ma’lumotni chuqurroq qayta ishlashga yordam beradi. Adabiyot darsida quyidagi o‘yinlar samarali hisoblanadi:

“Rolga kir” — qahramonlar orasidagi muloqotni sahnalashtirish;

“Beshinchi ortiqcha” — obrazlar yoki g‘oyalar orasida mos kelmaydiganini aniqlash;

“Harakatli diagramma” — syujetni tana harakatlari orqali ifoda etish;

“Kim gapiryapti?” — iqtiboslardan qahramonni aniqlash.

Bu turdagi o‘yinlar o‘quvchida emosional idrok, hissiy tahlil, eslab qolish va muloqot qobiliyatini rivojlantiradi.

Tafsir strategiyalari. Tafsir — bu matnni shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy kontekstda anglash va qayta ifoda etish jarayoni. Tafsir strategiyalari o‘quvchida tanqidiy fikrlash, badiiy vositalarni anglash va muallif maqsadini sharhlash qobiliyatini rivojlantiradi. Quyidagi strategiyalar samarali hisoblanadi:

“Matndagi mavqeim” — “Men bu voqea ichidaman” deb tasavvur qilib, munosabat bildirish;

“Davomini yoz” — matnni erkin davom ettirish orqali shaxsiy fikrni ifoda etish;

“Muallif nima demoqchi?” — g‘oya va pozitsiyani tahlil qilish;

“Fikrlarga javob” — muallif yoki qahramon fikriga rad yoki qo‘shilish bilan munosabat bildirish.

Bu strategiyalar neyropedagogik nuqtai nazardan miyadagi tanqidiy markazlarni, kognitiv-refleksiv tarmoqlarni faollashtiradi.

Esse strategiyalari. Esse — shaxsiy fikr, hissiy anglash va ijodiy tafsirni yozma shaklda ifoda etish imkonidir. Adabiyot darsida esse yozish strategiyalari quyidagilar bo‘lishi mumkin:

“Bir so‘z – bir fikr” — matndan tanlangan so‘z asosida shaxsiy munosabat yozish;

“Qahramonga maktub” — qahramonga murojaat qilib, asarga nisbatan munosabatni bildirish;

“Nima angladim?” — matn orqali shaxsiy ma’noni shakllantirish;

“Tafsir kundaligi” — har darsdan so‘ng asarning muayyan qismi yuzasidan mulohaza yozish.

Esse strategiyalari neyron faollikni uyg‘otish, shaxsiy ma’no yaratish, xotirada mustahkamlash va ijodkorlikni kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ushbu maqoladada adabiyot darslarida neyropedagogik texnologiyalarni qo‘llashning metodik tamoyillari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Multisensor o‘qish, vizual-kognitiv faollashtirish, neyroassosiatsiya, tafsir va esse strategiyalari kabi usullar o‘quvchining bilish, his qilish va ijodiy ifoda qobiliyatlarini faollashtiradi. Dars tuzilishidagi tayyorlov, anglash, shaxsiylashtirish, tafsir va fikrlash bosqichlari neyroasosli rejalashtirilganda, ta’lim jarayoni samarali va ma’noli tus oladi. Shuningdek, boshqaruv va baholash mexanizmlarining neyropedagogik asosda tashkil etilishi o‘quvchi faolligini rag‘batlantirish, xotirani mustahkamlash va shaxsiy anglashni chuqurlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuvlar adabiy savodxonlikni rivojlantirishda ta’sirchan va barqaror usullar sirasiga kiradi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Громова М.В. Нейропедагогика: теория и практика. — Москва: Проспект, 2020. — С. 114.
2. Богословская Н.Н. Психология литературного восприятия. — Санкт-Петербург: Речь, 2016. — С. 72.
3. Ильин Е.П. Психофизиология человека. — СПб.: Питер, 2003. — С. 211.
4. Дунин Е.Ф. Современная школьная филология: учебно-методическое пособие. – Москва: Академия, 2017, б. 45–46.
5. Luke A., Freebody P. Critical Literacy: The Hidden Curriculum of Language Teaching. – In: Muspratt S. et al. (eds). Constructing Critical Literacies. – Cresskill, NJ: Hampton Press, 1997, p. 220–241.; Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Continuum, 2015, p. 80–83.
6. Соловьёва Е.В. Формирование литературной грамотности школьников. – Москва: Просвещение, 2016, б. 32–35.; Чередниченко Г.Ф. Теория и методика литературного образования. – Санкт-Петербург: Лань, 2020, б. 59–61.

BOLALARNING MAKTABGA NUTQIY TAYYORLIGIDA OILA VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI HAMKORLIGI

Tashmuxamedova Feruza Batirdjanovna

Profi University, “Maktabgacha ta’lim” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabga nutqiy tayyorligida oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligi masalasi yoritilgan. Muallif bolalarda fonemik eshitish, nutqning grammatik tuzilishi, so‘z boyligi va monologik nutqni shakllantirish orqali ularning maktabga intellektual va psixologik tayyorgarligini ta’minlash zarurligini ta’kidlaydi. Maqolada shuningdek,

nutqiy tayyorgarlik mezonlari va ularni aniqlash usullari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: nutqiy tayyorgarlik, maktabga tayyorlik, fonemik eshitish, intellektual rivojlanish, psixologik tayyorgarlik, monologik nutq, fonemalar, bola nutqi, maktabgacha ta'lim.

Аннотация. В данной статье освещается вопрос о сотрудничестве семьи и дошкольной образовательной организации в речевой готовности дошкольников к школе. Автор подчеркивает необходимость формирования фонематического слуха, грамматической структуры речи, словарного запаса и монологической речи для обеспечения интеллектуальной и психологической готовности к школе. Также рассматриваются критерии и методы диагностики речевой готовности.

Ключевые слова: речевая подготовка, готовность к школе, фонематический слух, интеллектуальное развитие, психологическая подготовка, монологическая речь, фонемы, детская речь, дошкольное образование.

Annotation. This article covers the issue of cooperation of the family and preschool organization in the speech readiness of preschool children for school. The author emphasizes the importance of developing phonemic hearing, grammatical structure of speech, vocabulary, and monologic speech in ensuring a child's intellectual and psychological readiness for school. The article also discusses the criteria and methods used to assess speech readiness.

Keywords: speech preparation, school readiness, phonemic hearing, intellectual development, psychological preparation, monologic speech, phonemes, child speech, preschool education.

Maktabga nutqiy tayyorlik – bolaning o'qishga intilishi, o'qituvchi bilan va o'z yoshdoshlari bilan muloqot qobiliyati, o'z fikrini ochiq ifodalashi uchun zarur bo'lgan eng muhim mezonlardan biridir. Nutqiy rivojlanishning boshlang'ich bosqichi oilada boshlansa-da, uni sistemaga solish, rivojlantirish va kamchiliklarni bartaraf etish maktabgacha ta'lim tashkiloti (MTT) vazifasidir. Shu bois ota-ona bilan tarbiyachi-o'qituvchi o'rtasidagi uzviylik va hamkorlik bolaning maktabga muvaffaqiyatli kirishida hal qiluvchi omilga aylanadi.

Maktabgacha yosh davrida aqliy rivojlanishning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bu bolaning maktabga psixologik tayyorgarligi bo'lib, bu tengdoshlar guruhida o'qish sharoitida maktab o'quv dasturini o'zlashtirish uchun bolaning aqliy rivojlanishining zarur va yetarli darajasini anglatadi.

Kulagina I.Yu. psixologik tayyorgarlikning ikki jihatini - motivatsion, ixtiyoriy, intellektual va nutq sohasini rivojlantirishda

namoyon bo‘ladigan maktabga shaxsiy (motivatsion) va intellektual tayyorgarlikni ajratadi. [6, 148].

Ikkala jihat ham bolaning o‘quv faoliyati muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun ham, uning yangi sharoitlarga tez moslashishi, yangi munosabatlar tizimiga qiyinchiliksiz kirishi uchun muhimdir. Ammo biz nutq sohasining rivojlanishini ko‘rib chiqamiz.

L.S. Vigotskiy bolaning intellektual rivojlanishi tomonidan maktabga tayyorgarlik bu bola tomonidan olingan bilimlar yig‘indisida emas, balki intellektual jarayonlarning rivojlanish darajasida ekanligiga ishongan: “... bola atrofdagi voqelik hodisalarida muhim narsani ajrata olishi, ularni taqqoslay olishi, o‘xshash va ajoyib narsalarni ko‘rishi kerak; u mulohaza yuritishni, hodisalarning sabablarini topishni, xulosalar chiqarishni o‘rganishi kerak.... Vigotskiyning fikricha, maktabga tayyor bo‘lish, birinchi navbatda, atrofdagi dunyo obyektlari va hodisalarini tegishli toifalarda umumlashtirish va farqlash qobiliyatiga ega bo‘lishni anglatadi”¹⁵¹.

L.S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi bilan tasdiqlangan holda, bola bilan katta o‘rtasidagi dialogik muloqot uning nutqiy yuksalishiga impuls beradi. O‘zbekiston FA Pedagogika instituti o‘tkazgan tekshiruvlar (2022) ko‘rsatishicha, kunduzi ota-onasi bilan 1 soatdan ortiq “sifatli” gaplashgan bolalar lug‘at boyligi 32 % ga yuqori bo‘lgan.

Bolaning maktabga tayyorlik aql-idrokini o‘rganayotganda, maktabda o‘qishni boshlash uchun zarur va yetarli bo‘lgan xususiyatlar birinchi o‘ringa chiqishi kerak. Ushbu eng asosiy xususiyat – bu intellektual operatsiyalarning ikki bosqichini o‘z ichiga olgan o‘rganish qobiliyati. Birinchisi – yangi faoliyat qoidasini o‘zlashtirish (muammoni hal qilish va h.k.); ikkinchisi – topshiriqni bajarish uchun o‘rganilgan qoidani unga o‘xshash, ammo bir xil bo‘lmaganga o‘tkazish. Ikkinchi bosqich faqat umumlashtirish jarayoni amalga oshirilganda mumkin bo‘ladi.

Ushbu darajada bolaning intellektual rivojlanishi asosan uning nutqida tasdiq topadi. Yomon rivojlangan nutq turli sabablarga ko‘ra yuzaga keladi, ulardan biri fonematik eshitishning yetrlicha rivojlanmaganligi. Fonemalarni ajratmaslik bolaning so‘zlarni noto‘g‘ri talaffuz qilishiga va keyin ularni noto‘g‘ri yozishiga olib keladi. O‘qishniki o‘rgatishning zamonaviy metodikasi so‘zning tovushli tahlili asosida qurilgan, shuning uchun so‘zda turli xil tovushlarni eshitish qobiliyati kelajakdagi birinchi sinf o‘quvchisi uchun tubdan muhim bo‘lib qoladi. Maktabga tayyor bo‘lmagan bolalar bilan maxsus rivojlanish metodikasi

¹⁵¹ Виготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Виготский. – М.: Просвещение, 1991. – 200 с.

bo'yicha rivojlanish guruhida ishlash kerak. Shunga o'xshash usul Gutkina N.I. tomonidan ishlab chiqilgan¹⁵².

Dastur 6-7 yoshli bolalarni maktabga psixologik tayyorgarligini aniqlash uchun tekshirish uchun mo'ljallangan. Dasturni tashkil etuvchi usullar bolaning maktabga psixologik tayyorgarligini sifat jihatidan tavsiflashga imkon beradi.

Shunday qilib, “maktabga tayyorligi” (aniqroq ta'rif - maktab ta'limiga funktsional tayyorlik) – bu bolaning sog'lig'i, normal rivojlanishi va haddan tashqari zo'riqishsiz maktabda o'qishga imkon beradigan muhim funktsiyalarni rivojlantirishning zarur darajasidan boshqa narsa emas. Nutqiy tayyorlik bilan bir qatorda u quyidagi parametrlarni o'z ichiga oladi:

1. Shaxsiy tayyorlik.
2. Bolaning maktabga intellektual tayyorgarligi.
3. Maktabga ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik.
4. Jismoniy tayyorlik
5. Hissiy-irodaviy tayyorlik

Maktabga tayyorgarlik muammosiga psixologik yondashuvni bir hil yoki universal deb atash mumkin emas. Tayyorgarlik muammosini hal qilishda psixologik yondashuvlarning farqlari turli mualliflar maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy sohasining turli omillari va xususiyatlarini yetakchi sifatida ajratib ko'rsatishlari bilan belgilanadi.

A. Anastazi maktabga tayyorlik tushunchasini “rivojlanishning maqbul darajasi uchun zarur bo'lgan maktab o'quv dasturini o'zlashtirish ko'nikmalari, bilimlari, qobiliyatlari, motivatsiyasi va boshqa xususiyatlarini o'zlashtirish” sifatida qo'llaydi¹⁵³.

I. Shvantsara tayyorlik tushunchasini bola “maktabda o'qishda ishtirok eta oladigan” rivojlanish darajasiga erishish sifatida aniqroq belgilaydi. [9, 29].

A. I. Zaporozets shunga o'xshash qarashlarga ega bo'lib, maktabga tayyorgarlikning motivatsiya, kognitiv, analitik-sintetik faoliyatning rivojlanish darajasi va harakatlarni ixtiyoriy tartibga solish mexanizmlarining shakllanish darajasi kabi tarkibiy qismlarini ajratdi¹⁵⁴.

L. A. Venger yuqorida sanab o'tilgan omillarni, masalan, maktabga va o'qishga mas'uliyatli munosabatda bo'lish, o'z xatti-harakatlarini ixtiyoriy boshqarish, bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishni ta'minlaydigan aqliy ishlarni bajarish, “kattalar va tengdoshlar bilan

¹⁵² Гуткина, Н.И. Программа коррекционно-развивающих занятий с детьми 5–7 лет / Н.И. Гуткина. – М.: ТЦ Сфера, 2015. – 64 с.

¹⁵³ Анастаси, А. Психология развития ребенка / А. Анастаси. – М.: Просвещение, 2000. – 320 с.

¹⁵⁴ Запорожец, А.В. Избранные психологические труды / А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.

birgalikda faoliyat bilan belgilanadigan munosabatlarni o‘rnatish” kabi omillarni to‘ldirdi¹⁵⁵.

D.B. Elkonin maktabga tayyorgarlik nafaqat o‘tgan yosh davridagi rivojlanish darajasini baholashni, balki keyingi davrdagi faoliyatning dastlabki shakllarini, shuningdek, yetti yosh inqirozini tavsiflovchi alomatlarining rivojlanish darajasini o‘z ichiga oladi, deb hisoblagan. Shuning uchun D. B. Elkonin maktabga tayyorgarlikning asosiy tarkibiy qismlari sifatida o‘yin faoliyatini shakllantirishni ham, intellektual rivojlanish ham belgilaydi¹⁵⁶.

Shunday qilib, ko‘plab psixologik va pedagogik tadqiqotlarga asoslanib, maktabga tayyorlik tuzilishi murakkab, ko‘p komponentli tushuncha ekanligini tan olish kerak, bunda nutqiy tayyorlik deyarli eng muhim rol o‘ynaydi. Bolaning atrofdagi dunyo haqida ma’lum bir bilim va g‘oyalar to‘plamiga ega bo‘lishini nazarda tutadigan intellektual tayyorgarlikning yetarli darajada rivojlanishi nutqni rivojlantirishning tegishli darajasisiz mumkin emas.

E.I. Rogov maktabga intellektual tayyorgarlik mezonlariga ishora qilib, muloqotni rivojlantirish va simvollarni tushunish va qo‘llash ko‘nikmasini alohida mezon sifatida ajratadi¹⁵⁷.

R.S. Nemovning ta’kidlashicha, bolalarning o‘qishga tayyorligi, birinchi navbatda, ularning xatti-harakatlari va bilim jarayonlarini ixtiyoriy boshqarish uchun foydalanish ko‘nikmasida namoyon bo‘ladi. Nutqni aloqa vositasi sifatida rivojlantirish va yozuvni o‘zlashtirish uchun zarur sharoit bir xil darajada muhimdir. O‘rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishiga alohida e’tibor qilish kerak, chunki yozma nutqning rivojlanishi bolaning intellektual rivojlanishining rivojlanishini sezilarli darajada belgilaydi¹⁵⁸.

Nutqiy tayyorlik deganda tovush ajratishni, so‘z boyligini, monologik nutqni va grammatik to‘g‘riligini shakllantirish tushuniladi.

Bolaning maktabga nutq tayyorgarligi mezonlari¹⁵⁹.

1. So‘zdagi tovushlarni ayta olishi. Bola barcha fonetik guruhlarining tovushlarini to‘g‘ri, aniq talaffuz qilishi kerak.

2. Fonemik jarayonlarning to‘liq shakllanishi, ona tilining fonemalarini (tovushlarini) eshitish va farqlash ko‘nikmasi.

3. Tovush va harflarni tahlil qilish va nutqning tovush tarkibini sintez qilishga tayyorlik: unli va undosh tovushlarni bilish.

¹⁵⁵ Венгер, Л.А. Психологическая готовность к школе / Л.А. Венгер. – М.: Педагогика, 1988. – 176 с.

¹⁵⁶ Эльконин, Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б. Эльконин. – М.: Академкнига, 2001. – 256 с.

¹⁵⁷ Рогов, Е.И. Настольная книга практического психолога / Е.И. Рогов. – М.: Владос, 2004. – 528 с.

¹⁵⁸ Немов, Р.С. Психология образования: учебник / Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 2005. – 480 с.

¹⁵⁹ Венгер, Л.А. Психологическая готовность к школе / Л.А. Венгер. – М.: Педагогика, 1988. – 176 с.

4. So‘zlarni shakllantirishning turli usullaridan foydalanish, kichiklashtiruvchi ma’noga ega so‘zlarni to‘g‘ri ishlatish, so‘zlar orasidagi tovush va semantik farqlarni topish ko‘nikmasi; otlardan sifatlar hosil qilish.

5. Nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish: batafsil jumlati nutqdan foydalanish ko‘nikmasi, gap bilan ishlash ko‘nikmasi.

6. Kichik adabiy matnlarning mazmunini mustaqil ravishda, ifodali, izchil yetkazish, kichik asarlarni sahnalashtirish ko‘nikmasi.

Bolaning maktabga tayyorligi — bu ko‘p komponentli, murakkab jarayon bo‘lib, u nafaqat intellektual va ijtimoiy-psixologik jihatlarni, balki nutqiy rivojlanish darajasini ham o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolaning nutqiy tayyorligi — uning fonemik eshitish, so‘z boyligi, grammatik to‘g‘rilik va monologik nutq kabi ko‘nikmalariga asoslanadi. Maktabga intellektual tayyorgarlikni ta‘minlashda aynan nutqiy rivojlanish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, bola fikr yuritish olishi, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda ifodalay olishi kerak.

Psixolog va pedagog olimlarning fikricha, maktabga tayyorgarlikni baholashda bolaning yangi sharoitlarga moslashuvchanligi, o‘qish faoliyatiga bo‘lgan motivatsiyasi, shaxsiy va ijtimoiy muhitga kirish qobiliyati, shuningdek, o‘z harakatlarini boshqarish darajasi ham muhim omillardandir. Shu bilan birga, zamonaviy o‘quv dasturlari va metodikalari fonetik eshitish va tovushli tahlil ko‘nikmalarini talab qiladi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy faoliyatni yanada rivojlantirish zaruratini yuzaga chiqaradi.

Nutqiy tayyorlik faoliyatini oila va MTT birgalikda rejalashtirgan holda boshqarish natijadorligini 25–30 % ga oshiradi. Ota-onaga “sifatli vaqt” (15 daqiqa bexosiy suhbat) kundalik majburiyat sifatida tavsiya etilishi kerak.

Shunday qilib, maktabga tayyorlikni ta‘minlashda nutqiy rivojlanish yetakchi omil sifatida qaralishi, tegishli metodik yondashuvlar bilan qo‘llab-quvvatlanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni “Maktabgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” (2020).
2. Анастаси, А. Психология развития ребенка / А. Анастаси. – М.: Просвещение, 2000. – 320 с.
3. Венгер, Л.А. Психологическая готовность к школе / Л.А. Венгер. – М.: Педагогика, 1988. – 176 с.
4. Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 200 с.
5. Гуткина, Н.И. Программа коррекционно-развивающих занятий с детьми 5–7 лет / Н.И. Гуткина. – М.: ТЦ Сфера, 2015. – 64 с.

6. Запорожец, А.В. Избранные психологические труды / А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
7. Кулагина, И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина. – М.: Академический проект, 2004. – 432 с.
8. Немов, Р.С. Психология образования: учебник / Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 2005. – 480 с.
9. Рогов, Е.И. Настольная книга практического психолога / Е.И. Рогов. – М.: Владос, 2004. – 528 с.
10. Шванцара, И. Готовность ребенка к школьному обучению / И. Шванцара. – Прага: Педагогика, 1989. – 180 с.
11. Эльконин, Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б. Эльконин. – М.: Академкнига, 2001. – 256 с.

ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA SINTAKTIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISHDA OILA INSTITUTINING O‘RNI

O‘rozboyeva Dilnoza Alimboy qizi

“Profi University” o‘qituvchisi

Annotatsiya. O‘quvchilarida sintaktik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonida oila institutining tutgan o‘rni, uning tarbiyaviy va didaktik imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan. Ta’lim-tarbiya jarayonida maktab va oila hamkorligining dolzarbligi, ayniqsa ona tili darslarida sintaksisga oid tushunchalarni samarali o‘zlashtirishdagi ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: sintaksis, boshlang‘ich ta’lim, oila instituti, hamkorlik, ona tili, til tarbiyasi.

Abstract. The role of the family institution in the process of formation of syntactic knowledge and skills in students, its educational and didactic possibilities were considered.

The relevance of school-family cooperation in the educational process is analyzed, especially its impact on the effective acquisition of syntactic concepts in the lessons of the mother tongue.

Keywords: Syntax, elementary education, the institution of the family, collaboration, mother tongue, language education.

Аннотация. Обсуждалась роль института семьи в процессе формирования у учащихся синтаксических знаний и навыков, его воспитательные и дидактические возможности.

Анализируется актуальность взаимодействия школы и семьи в образовательном процессе, особенно влияние на эффективное усвоение синтаксических понятий на уроках родного языка.

Ключевые слова: Синтаксис, начальное образование, институт семьи, сотрудничество, родной язык, языковое воспитание.

Boshlang‘ich ta‘lim – o‘quvchining til va nutq madaniyatini shakllantirishda eng muhim bosqichlardan biridir. Ayniqsa, sintaksis bo‘yicha bilimlar (gap tuzilishi, gap bo‘laklari, gap turlari va boshqalar) bolalarning mantiqiy fikrlash, muloqotga kirisha olish, o‘z fikrini izchil ifoda eta bilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayonda nafaqat o‘qituvchining, balki oila a‘zolarining ham faol ishtiroki juda muhim hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinflarda sintaksis bo‘yicha bilimlar oddiydan murakkabga qarab beriladi: so‘zlar birikmasi, gap tuzilishi, gap bo‘laklari, gaplar orasidagi bog‘lanishlar. Bu tushunchalarni bolalar nafaqat dars jarayonida, balki kundalik hayotda, suhbatlarda, kitob o‘qish jarayonida ham o‘zlashtiradilar. Shuning uchun ham sintaksis faqat grammatik kategoriya emas, balki nutqiy va mantiqiy tafakkurni shakllantiruvchi vosita sifatida qaraladi.

Oila institutining sintaktik bilimlarni shakllantirishdagi imkoniyatlari.

Oila – bolaning ilk tarbiya maskani. Bola ilk so‘z, ibora va gaplarni aynan oila a‘zolari, ayniqsa ona orqali o‘zlashtiradi. Quyidagi omillar oila institutining sintaktik bilimlarni shakllantirishdagi o‘rnini belgilaydi:

Tili to‘g‘ri va boy bo‘lgan oilada bola tilni mukammal o‘zlashtiradi. Bu holat uning gap tuzish, gaplarni tahlil qilish kabi sintaktik ko‘nikmalariga asos bo‘ladi.

Uy sharoitida kitob o‘qish va muhokama qilish an‘anasining mavjudligi bolaning muloqot ko‘nikmasi va sintaktik bilimni mustahkamlaydi.

Ota-onaning darsga tayyorlanishdagi faol ishtiroki (masalan, mashqlarni tushuntirish, gaplar tuzish, hikoyalar tuzdirish) sintaktik bilimlarning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Maktab-oila hamkorligi – sifatli sintaksis o‘zlashtirish garovi.

Sintaktik bilimlarni shakllantirishda o‘qituvchi va ota-ona o‘rtasidagi aloqa uzviy bo‘lishi zarur. O‘qituvchi bolada qanday sintaktik muammolar borligini aniqlasa, ota-ona uyda shu yo‘nalishda ishlashi kerak. Masalan:

Ota-onalar uchun metodik tavsiyalar berilishi;

Uyga topshiriqlarni nazorat qilish, lekin o‘rniga bajarib bermaslik;

Oilaviy diktantlar yoki so‘z o‘yinlari orqali bolani qiziqtirish.

Farzandi bilan har kuni 15 daqiqa hikoya tuzuvchi ota-ona bolasi bilan sintaktik bilimni amaliyotda mashq qilgan bo‘ladi.

Har bir oila a‘zosi ishtirokida “Eng yaxshi gap tuzish” tanlovi uyushtirish orqali bolaning gap tuzish malakasi rivojlanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida sintaktik tushunchalarni shakllantirish – bu nafaqat maktab vazifasi, balki oila muhitida boshlanadigan va mustahkamlanadigan jarayondir. Ota-onaning bolaga o‘z vaqtida va to‘g‘ri ko‘maklashuvi, uni dars jarayonida faol qo‘llab-

quvvatlashi sintaktik bilimlarning puxta o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi. Shunday ekan, ta’limda maktab-oila hamkorligini mustahkamlash orqali samarali natijaga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘rayev, N. (2019). Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «Yangi asr avlodi». 85-90 b.
2. Xolmurodova, D. (2021). Boshlang‘ich ta’limda til o‘rgatish nazariyasi va amaliyoti. – Samarqand: SamDU nashriyoti. 60-70 b.
3. Karimova, M. (2020). Oilada bolani tarbiyalashning psixologik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti. 32-40 b.
4. Hasanboyeva, N. (2017). “Maktab va oila hamkorligining samarali yo‘llari” // Xalq ta’limi, №2. 4-5 b.
5. Ziyo.net internet sahifasi.

**JAMIYATDA XOTIN-QIZLARNI TAZYIQ VA ZO‘RAVONLIKDAN
ISHONCHLI HIMOYA QILISH**

Xushvaqtov Erkin Temirovich

IIV Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrası
katta o‘qituvchisi podpolkovnik

Annotasiya. Mazkur maqolada ichki ishlar organlari tomonidan jamiyatda xotin-qizlarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini tazyiq va zo‘ravonlikdan ishonchli himoya qilinishini ta’minlashda shuningdek tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga himoya orderini berish tartibiga ilmiy asoslangan ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Ichki ishlar organlari, jamiyat, xotin-qizlar, inson hayoti, erkinlik, tabiiy huquqlar, tazyiq va zo‘ravonlik, himoya, kafolat.

Аннотация. В статье представлена научно обоснованная информация о порядке выдачи охранных ордеров женщинам, пострадавшим от домогательств и насилия, в целях обеспечения надежной защиты прав, свобод и законных интересов женщин от притеснений и насилия со стороны органов внутренних дел.

Ключевые слова: органы внутренних дел, женщины, жизнь человека, свобода, естественные права, угнетение и насилие, защита, гарантия.

Abstract. This article provides scientifically based information on ensuring reliable protection of women's rights, freedoms and legitimate interests from oppression and violence by internal affairs bodies, as well as on the procedure for issuing protection orders to women who have suffered from oppression and violence.

Keywords: Internal Affairs Bodies, Women, Human Life, Freedom, Natural Rights, Oppression and Violence, Protection, Guarantee.

Mamlakatimiz taraqqiyoti yangi bosqichida erishilgan natijalarning asosiy omili inson va uning manfaatlari bilan bevosita bog‘liq. Shu bois inson huquq va erkinliklarini ta‘minlash, xalqimiz uchun farovon va munosib turmush sharoiti yaratish, adolatli huquqiy davlat barpo etish demokratik islohotlarning bosh maqsadiga aylangan¹⁶⁰.

Davlatimiz rahbari ayollarning huquqiy himoyasini kuchaytirish masalasiga alohida urg‘u berib, bugungi kunda tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarni himoyaga olish tizimini takomillashtirish zarurati bor ekanini qayd etdi. Zero, yurtboshimiz ta‘kidlaganlaridek, “Yuksak bilim va malakaga ega bo‘lgan oqila ayollarimiz hokimiyatning qonunchilik, ijro va sud tarmoqlarida nufuzli o‘rinni egallab, xotin-qizlarimizning, xalqimizning ishonchli vakillari sifatida faoliyat olib borishi uchun keng imkoniyat ochib bersak, bu holat ijtimoiy hayotimizda doimiy an‘anaga aylansa, ishonchim komilki, oldimizda turgan barcha muammolarni adolatli yechishda, huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish yo‘lida salmoqli qadam qo‘ygan bo‘lamiz”.

Afsuski, sohada amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramasdan, salbiy holatlar, ya‘ni xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlik va tazyiqlar, o‘z huquq va erkinliklaridan foydalanishda to‘siqlar hali ham uchrab turibdi. Qolaversa, xotin-qizlar orasida o‘z huquqlarini yaxshi bilmaydigan, muntazam qiynoqqa uchragani uchun qo‘rqoq, ojiz, himoyasiz bo‘lib qolganlar ham bor. Ko‘p holatlarda ular sud yoki boshqa organlarga murojaat qilmay, oilaviy zo‘ravonlikka chidab yashab kelmoqda, Yanada achinarlisi, bu zo‘ravonlikka uning voyaga yetmagan farzandlari ham guvoh bo‘lib, ularning yaxshi muhitda tarbiyalanish huquqlari buzilayotir. Bolalarning kelajakka ishonchi yo‘qolyapti, ta‘lim olishga bo‘lgan layoqati pasaymoqda, ruhiy holatida keskin muammolar kelib chiqyapti, shu orqali ota-onalik maqomiga putur yetyapti. Oiladagi zo‘ravonlik bilan bog‘liq huquqbuzarliklar jabrini birinchi galda ayollar tortadi. Bu ko‘plab ayollarning huquqlari toptalishiga, turmush tarzidan qoniqmay, hatto, o‘z joniga qasd qilish darajasigacha borishiga, voyaga yetmagan farzandlarning ona mehridan erta judo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Xo‘sh, tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga himoya orderini berish tartibi o‘zi qanday? Himoya orderi ichki ishlar organlarining tayanch punkti profilaktika (katta) inspektori tomonidan belgilangan Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 4-yanvardagi 3-son qaroriga muvofiq beriladi.

Quyidagilar himoya orderini berish uchun asos hisoblanadi:

- tazyiq va zo‘ravonlik qurbonining murojaati;

¹⁶⁰ <https://senat.uz/oz/articles/post-946>

- jismoniy yoki yuridik shaxslarning xabarлари, shu jumladan, ommaviy axborot vositalari va (yoki) ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalgan xabarlar;

- tazyiq yoki zo‘ravonlik sodir etish yoxud ularni sodir etishga urinish holatlarining vakolatli organlar va tashkilotlar xodimlari tomonidan bevosita aniqlanishi;

- davlat organlaridan va boshqa tashkilotlardan olingan materiallar.

- Jabrlanuvchiga nisbatan bir kalendar yil davomida ikki va undan ortiq marta tazyiq hamda zo‘ravonlik holati aniqlanganda, profilaktika inspektori himoya orderini tashabbus tartibida beradi.

Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilishni amalga oshiruvchi vakolatli organlar va tashkilotlar jabrlangan xotin-qizlar bo‘yicha ma‘lumotga ega bo‘lgach tegishli shakldagi xabarnomani darhol ichki ishlar organlariga taqdim etadi. Profilaktika inspektori ichki ishlar organlari navbatchilik qismlari tomonidan taqdim etilgan yoki YAIDXP orqali kelib tushgan murojaatlar va xabarlarni 24 soat mobaynida o‘rganib chiqadi hamda o‘rganish davomida jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxslar hamda boshqa shaxslar bilan holat yuzasidan suhbat o‘tkazadi, jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning turmush tarzi, tazyiq va zo‘ravonlik sodir etilishining kelib chiqishi sabablari va shart-sharoitlarini, shuningdek, bir kalendar yil davomida mavjud bo‘lgan tazyiq hamda zo‘ravonlik holatlarini o‘rganadi, jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarni ijtimoiy reabilitasiya qilish va ijtimoiy moslashtirish chora-tadbirlarini amalga oshiradi.

Himoya orderi 1 yil muddatgacha beriladi va ushbu order rasmiylashtirilgan paytdan e‘tiboran kuchga kiradi. Himoya orderi amal qilishi davrida xavf bartaraf etilmagan bo‘lsa, himoya orderining amal qilish muddati jabrlanuvchining arizasiga ko‘ra 1 yilgacha muddatga jinoyat ishlari bo‘yicha sud tomonidan uzaytirilishi mumkin.

Himoya orderining amal qilishi quyidagi holatlarda tugatiladi:

- jabrlanuvchi himoya orderini tugatishni so‘rab murojaat qilganda;

- himoya orderida belgilangan muddat (uzaytirilgan muddat) tugaganda;

- jabrlanuvchi yoki zo‘ravonlik sodir etgan shaxsdan biri sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilganda;

- sodir etgan jinoyati uchun jabrlanuvchi yoki zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning biriga nisbatan qamoq ehtiyot chorasi qo‘llanganda;

- jabrlanuvchilar yoki zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning biri sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum etilganda;

- jabrlanuvchilar yoki zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning biri majburiy davolanishga yuborilganda;

- jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning biri qonun xujjatlariga muvofiq doimiy yashash joyidan uzoq muddatga boshqa mamlakatga chiqib ketganda;

- jabrlanuvchi va zo‘ravonlik sodir etgan shaxslardan biri vafot etganda.

Himoya orderini berish faoliyati ustidan ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘linmalari tomonidan monitoring olib boriladi.

Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishda Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarga **“oila – mahalla – tuman va hudud”** tamoyili asosida kompleks ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish tizimi joriy etilgan. Jumladan, 2024-yil 1-iyundan tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan yoki jabrlanish xavfi ostida bo‘lgan xotin-qizlarga himoya orderi talab etmagan holda ijtimoiy, psixologik va yuridik xizmatlar ko‘rsatish tartibi joriy etildi, xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holati ichki ishlar organlari navbatchilik qismining “102” telefon raqamlariga kelib tushgan murojaatlar asosida ro‘yxatga olinadigan, tazyiq va zo‘ravonlik holati yoki ularni sodir etish xavfi aniqlangan paytdan e‘tiboran 24 soat ichida quyidagilar amalga oshiriladi. Xotin-qizlar faoli va mahalladagi profilaktika inspektori ishtirokida tazyiq va zo‘ravonlikni sodir etgan shaxs bilan suhbat o‘tkaziladi, profilaktika inspektori tomonidan himoya orderi rasmiylashtiriladi, tazyiq va zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan xotin-qizlar va ularning voyaga yetmagan farzandlari markaziy tuman (shahar) shifoxonalarining shoshilinch qabul bo‘limlariga joylashtiriladi, rasmiylashtirilgan himoya orderlari va jabrlangan shaxslarga doir ma‘lumotlar “Inson” markazlariga “Yagona milliy ijtimoiy himoya” axborot tizimi orqali yuboriladi. Tazyiqdan jabrlangan shaxslarga ruhiy inqiroz holatida birlamchi tibbiy xizmat ko‘rsatish tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadida, shoshilinch qabul bo‘limlarida tunu kun ishlaydigan birlamchi ko‘mak xonalari tashkil etildi.

2024-yil 1-iyundan Jizzax, Navoiy va Xorazm viloyatlarida, 2024-yil 1-oktyabrdan Respublikaning qolgan barcha hududlarida birlamchi ko‘mak xonalari, jismoniy va ruhiy holatini yaxshilash uchun tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan, o‘z joniga suiqasd qilgan yoki o‘z joniga qasd qilishga moyilligi bo‘lgan xotin-qizlar hamda ularning voyaga yetmagan farzandlari 3 sutkadan ko‘p bo‘lmagan muddatga joylashtiriladigan, shoshilinch birinchi yordam, shu jumladan ruhiy, psixoterapevtik yordam ko‘rsatiladi, shuningdek, yuqumli kasalliklar mavjudligi to‘g‘risida tahlillar o‘tkaziladigan, 2024-yil 1-oktyabrdan himoya orderi berilgan har bir holatda tazyiq va zo‘ravonlik sodir etgan yoki sodir etishga moyil bo‘lgan shaxsning zo‘ravonlik xulq-atvorini o‘zgartirish bo‘yicha tuzatish dasturi “Inson” markazlari bilan kelishilgan holda tasdiqlanadigan, 2025-

yil 1-yanvardan ichki ishlar organlari tomonidan tazyiq o‘tkazgan va zo‘ravonlik sodir etgan yoki sodir etishga moyil bo‘lgan shaxslarning reyestri yuritiladigan, 2024-yil 1-dekabrda bir kalendar yil davomida ikki va undan ortiq marta tazyiq va zo‘ravonlik holati bo‘yicha murojaat qilinganda ichki ishlar organlari tomonidan himoya orderi tashabbus tartibida beriladigan bo‘ldi.

Hulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, kelgusida ayollarning tazyiq va zo‘ravonlikdan himoyasi sud tomonidan ta‘minlanishi, alohida himoyaga olish muddatining bir yilgacha belgilanishi esa ularga etarli darajada psixologik, ijtimoiy, huquqiy yordam berilishi va ish bilan ta‘minlanishiga xizmat qiladi. Xotin-qizlar huquqlarini ishonchli himoya qilish, ularga nisbatan sodir etilishi mumkin bo‘lgan tazyiq va zo‘ravonliklarning oldini olish, shu harakatni sodir etgan shaxslarga adolatli jazo choralarini belgilash, oilalarda ma‘naviy-axloqiy muhitni yaxshilash hamda bolalar va xotin-qizlar huquqlari bilan bog‘liq xalqaro reytinglarda mamlakatimiz o‘rnini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. 01.05.2023 yil. Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son
2. O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentyabrdagi “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi O‘RQ №-407-son Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O‘RQ-561-son “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.05.2024 yildagi PQ-175-son “Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishni takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 04.01.2020 yildagi 3-son “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
5. Eshmatova F. “Xotin-qizlar huquqlarini ta‘minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishidir”. <https://ombudsman.uz/uz/docs.2021> y
6. <https://gendermadad.uz/uz/document>.
7. <https://senat.uz>

OILANING MAHALLA VA TA'LIM MUASSASALARI BILAN HAMKORLIGI

Xidirov Furqat Shukurullayevich

Malaka oshirish instituti maxsus-kasbiy fanlar kafedrası dotsenti,
podpolkovnik

Annotatsiya. Jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy tuzilishining o'zgarishi oilaning shakllanishiga, uning o'zaro aloqa shakllariga ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, jamiyatning moddiy texnika va ma'naviy yo'nalishidagi o'zgarishlari oila faoliyatining o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Bunday o'zgarishlar oila qurish, mehrmuhabbat, o'zaro do'stlik va farzand ko'rishni rejalashtirishda o'z ifodasini topmoqda.

Tayanch so'zlar: oila va oilaviy tarbiya, muammolar, ota-onalar, bolalar, tarbiyachilik madaniyatini oshirish, tarbiya uslublari, bilim berish, turmushga va mehnatga tayyorlash.

Аннотация. Изменения в социально-экономической структуре общества влияют на формирование семьи и формы её взаимодействия. В частности, изменения в материально-технической и духовной сферах жизни общества влекут за собой изменения в семейной жизни. Эти изменения отражаются на формировании семьи, любви, взаимной дружбе и планировании рождения детей.

Ключевые слова: семья и семейное воспитание, проблемы, родители, дети, повышение культуры воспитания, методы воспитания, предоставление знаний, подготовка к браку и труду.

Abstract. Changes in the social and economic structure of society affect the formation of the family and its forms of interaction. In particular, changes in the material, technical and spiritual direction of society are causing changes in family activities. Such changes are reflected in family formation, love, mutual friendship, and planning for having children.

Keywords: family and family upbringing, problems, parents, children, improving the culture of upbringing, upbringing methods, providing knowledge, preparing for marriage and work.

O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev: "Oila biz uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor, qayerda ishlashidan qat'iy nazar, kim bo'lishidan qat'iy nazar, agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada halollik, munosabat, tarbiyaga alohida e'tibor bermasa, hech qachon natija bo'lmaydi. Shuning uchun men farzandlarimning tarbiyasiga juda katta e'tibor beraman. Har bir farzandimga ham, nevaramga ham alohida

o‘zining munosabatim bor. Har bir nevaramning alohida xarakterini bilaman, orzusini, istagini bilaman” – deb fikrini bildirdi.

Davlatimiz oilalarni o‘zining olib boradigan siyosati markazida olib qaraydi. Shu sababli imkoniyat doirasida moddiy va ma‘naviy yordam berib, oilaviy tarbiyani maktab, jamoatchilik bilan uyg‘unligini ta‘minlashdan manfaatdordir.

Oila va oilaviy tarbiya muammolari ichida ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini oshirish va ularga umumiy tarbiyaga oid bilim berish davrimizning dolzarb masalalaridan biridir. Oilalarni pedagogika yutuqlari bilan tanishtirish ularning mustahkamligini ta‘minlash vositalaridan biridir. Ikkinchi tomondan esa bu, o‘z navbatida, bolalar tarbiyasida tegishli shakl va uslublarni takomillashtirish yo‘llaridan biridir. Shuning uchun ham ota-onalarni, oilalarni tarbiyaga oid bilimlar bilan, tarbiya uslublari bilan qurollantirish nihoyatda zarur.

Tarbiya jarayonida ota-onalar va o‘qituvchilarning bolalarni ijtimoiy foydali ishlarga tortish borasidagi mas‘uliyati nihoyatda muhimdir. Tarbiyaga oid bilim berish muammosi faqat ota-onalarning ishi bo‘lib qolmasdan, balki barchaning ishi, keng ma‘noda davlat ahamiyatiga molik ishdir. Respublikamiz qarorlarida ta‘kidlanganidek, barcha tashkilotlar, mehnat jamoalari, umuman jamiyat axloqiy sog‘lom, ma‘naviy boy, mustahkam oilani vujudga keltirish to‘g‘risida, onalar haqidagi, mamlakatning kelajagi bo‘lgan yoshlar haqidagi g‘amxo‘rliklarini kuchaytirmoqda. Ota- onalarning bolalar tarbiyasi haqidagi, ularni turmushga va mehnatga tayyorlash to‘g‘risidagi mas‘uliyati oshirilmoqda.

Oilaning eng muhim xususiyatlaridan biri insonlar avlodini ko‘paytirishdir. Bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash borasida oila ma‘lum darajada ijtimoiy tashkilotlar bilan jamiyat taraqqiyotiga hamohang holda faoliyat yuritmoqda. Oilaviy tarbiya muammolarini tadqiq etish, asosan, ikki yo‘nalishda olib borilmoqda. Bir tomonda oilaviy tarbiya pedagogikaning an‘anaviy qismi sifatida o‘rganilmoqda. Ikkinchi tomondan esa oila sotsiologiya va filologiya yo‘nalishida ham tadqiq etilmoqda.

Jahonda globallashuv jarayonlari kechayotgan bugungi davrda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini samarali tashkil etish davr talabiga aylandi. Mamlakatimizda keng jamoatchilik muhokamasi natijasida “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga, asosan, ishlab chiqilgan yettita ustuvor yo‘nalishdan iborat **2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi** qabul qilinishi asosida 2022 yil O‘zbekistonda “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”, deb e‘lon qilindi. Inson manfaatlari va uning qadri ustuvorligiga asoslangan xalqchil siyosat mamlakatimizda xalqimizning noyob an‘ana va qadriyatlari, shaxsning jamiyat oldidagi majburiyatlari bajarilishini kafolatlaydigan,

o‘zini o‘zi boshqarish institutining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lgan mahalla institutining rivojlantirilishi asosida fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligining oshishida, odamlar ongu tafakkurida demokratik qadriyatlarni mustahkam qaror toptirishda, aholini aniq va manzilli ijtimoiy himoya qilishda ushbu tuzilmalarning o‘rni va ahamiyati g‘oyat katta. Ayni paytda mahallalarning yosh avlodni ona Vatanga muhabbat, istiqloq g‘oyalari sadoqat, milliy an‘ana va qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish, yigit-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash, keksalarning pand-nasihati, kattalarning shaxsiy ibratini, jamoaning hamjihatligi misolida kishilar ongiga ezgulik g‘oyalari singdirib boriladi.

Mahalla demokratiyaning haqiqiy darsxonasiga aylanishi lozim.

Mahalla tarbiya o‘chog‘idir. Farzand oilada dunyoga kelib birinchi bor ota-onasini tanisa, ulg‘aygan sayin mahalladagi odamlarni tanib boshlaydi va yurishturish, odob-axloq, jamiki ijobiy fazilatlarni, avvalo, mahalladan, aniqrog‘i, ota-onalari, qo‘ni-qo‘shnilari, tabarruk otaxonlari, duogo‘y onaxonlaridan o‘rganadi.

Shu nuqtai nazardan tahlil etilganda, “Oila – mahalla” tizimidagi ishlarni takomillashtirish, oila va mahallaga taalluqli boy va sarmazmun milliy an‘analarni avaylab-asrash, ularni umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish, oila va nikohning muqaddasligini yosh avlod ongiga chuqur singdirish yo‘li bilan oilaning mustahkamligi, barqarorligini ta‘minlash, oila a‘zolarining huquqiy savodxonligiga erishish yaxlit jamiyat barqarorligi va tinchligining muhim omillaridandir.

Ijtimoiy boshqarishning o‘ziga xos shakli bo‘lgan mahalla bir qancha madaniy-ma‘naviy tadbirlarni amalga oshirish bilan birga, oilaviy urf-odatlar, an‘analar, oila turmushidagi quvonchli lahzalar hamda oilaviy hayot bilan bog‘liq bo‘lgan ahamiyatli voqealarni targ‘ib qilishning ishonchli markazi sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Mahalla har bir oila, har bir shaxs bilan imkoniyat darajada ish olib borish uchun ma‘naviy salohiyatga va huquqiy imkoniyatga ega bo‘lgan maskan hisoblanadi.

Mahallada kishilarni odob-axloqqa o‘rgatish, ularga urf-odatlar, turli qadriyatlarni singdirish, ilg‘or udumlarni keng yoyish borasida ajoyib an‘analar qaror topgan. Oila kichik vatan bo‘lsa, mahalla uning mustahkam tayanchi hisoblanadi. Oilalar farovon, obod bo‘lsa, mahalla ko‘rkiga ko‘rk qo‘shadi. Mahallalar obod bo‘lsa, yurtimiz ham shunchalik obod bo‘ladi. Ya‘ni bugungi kunning mahallasi, eng avvalo, sog‘lom ijtimoiy muhit maskanidir. Bu yerda kuchli ta‘sirga ega bo‘lgan jamoatchilik fikri mahalla ahlining xulq-atvori, o‘zaro munosabatlarini adolat va ma‘naviy mezonlar asosida tartibga solib turadi. Shu ma‘noda mahallani demokratiya darsxonasi, deb atash ham mumkin.

Mahallada keng jamoatchilik o‘rtasida mafkuraviy ishlarni samarali yo‘lga qo‘yish uchun katta imkoniyatlar mavjud, ayniqsa, milliy qadriyatlar, mehr-oqibat, el-yurt sha‘ni uchun kurash kabi fazilatlarni kamol toptirishda mahallaning o‘rni beqiyos.

Insonning shaxsi va g‘oyaviy dunyosi yoshlik yillarida shakllanadi. Shu sababli milliy mafkura asoslarini ularning ongiga singdirishda bu imkoniyatdan to‘g‘ri foydalanish lozim. Maktabgacha ta‘lim sog‘lom, har tomonlama yetuk bolalarni tarbiyalash uchun zarur tashkiliy, uslubiy, psixologik, pedagogik shartsharoitlar yaratadi, bolalarni maktabda muntazam ravishda ta‘lim olishga tayyorlashda ota-onalarga yordam beradi.

maktabgacha ta‘lim bola 6-7 yoshga yetguncha oilada, davlat va nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti ta‘lim-tarbiya va sog‘lomlashtirish muassasasi hisoblanadi va quyidagilar uning vazifalariga kiradi:

- oila bilan ta‘lim-tarbiyaviy hamkorligini kuchaytirish;
- bola shaxsi asoslarini shakllantirish, uning bilimga qiziqishlarini rivojlantirish;
- bolaning intellektual, shaxsiy va jismoniy rivojlanishini ta‘minlash;
- bolaning rivojlanishidagi nuqsonlarni zarur tarzda tuzatish;
- bolalarni xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlari asosida aqliy va ma‘naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash;
- bolalarda milliy g‘urur, vatanparvarlik hislarini shakllantirish;
- bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o‘zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish;
- bolalarni bilim olish ehtiyojini, o‘qishga intilish manbalarini shakllantirish, ularni muntazam ravishdagi ta‘lim jarayoniga tayyorlash.

Respublikamizda oilaviy tarbiya samaradorligini hamda aholining umumiy madaniy saviyasini oshirish ma‘lum darajada ota-onalar va katta yoshdagi kishilarning savodxonligiga ham bog‘liq. So‘zsiz bu masalani ijobiy hal etishda ta‘lim-tarbiya yuzasidan targ‘ibot ishlarini olib boruvchi va bu borada tarbiyaviy markaz rolini o‘ynovchi o‘rta umumiy ta‘lim maktablarining roli beqiyosdir.

Maktabning tom ma‘noda tarbiya markaz rolini o‘ynashi uchun o‘qituvchi va otaonalarning maqsad va vazifalari, ularning amaliy faoliyatlari bir- birlari bilan chambarchas bog‘langan bo‘lishi shart. Bu borada maktabning eng muhim vazifasi otaonalarga tarbiya ishida va bolalarning mehnati va dam olishini ko‘ngildagidek uyushtirishda amaliy yordam berishdir.

Bolalarni tarbiyalash ota-onalarning muqaddas burchidir. Axloqan pok, ma’naviy dunyosi boy oila deganda, biz katta va kichiklarning o‘zaro hurmati, birbirlariga yordami, bir-birlariga izzat va hurmati tushuniladi.

Demak, maktab mukammal tashkilot sifatida barcha tarbiyaviy ishlarni maqsadga muvofiq tashkil etishi lozim. O‘z o‘qituvchilar jamoasini uyushtira olgan, jamoatchilikni bolalar tarbiyasiga yo‘naltira olgan, ularning ota- onalarini yaxshi bilgan maktab ma’muriyatigina tarbiyaviy yutuqlarni qo‘lga kirita oladi. Bunday maktablar esa o‘z atrofidagi zavod, fabrika, jamoa va davlat xo‘jaliklari, otaliqqa olgan korxonalar bilan aloqani mustahkamlab, o‘quvchilarning maktabdan tashqari bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etmoqdalar, qarovsiz, tarbiyasi og‘ir bolalarni o‘z nazoratlariga olmoqdalar. Bunday xayrli ishlarda ko‘plab ota-onalar maktab bilan yaqindan aloqada bo‘lib o‘quvchilar tarbiyasi yuzasidan o‘qituvchilar jamoasi bilan bamaslahat ish olib borishmoqda.

XXI asrda 2700 yoshdan oshgan muhtasham yozma yodgorligimiz “Avesto”da yomon o‘qituvchi haqida mana bunday deyilgan: “Rostini aytsam, yomon ustod hayotni g‘amgin qiladi, johillarni ulug‘ sanab, buyuk ayol-u erkaklarni Yazdon ne‘matlariga yetishishidan mahrum etadi. Bunday ustodlar o‘z nodurust ta’limi bilan xalqnieng yaxshi yumushlardan bezdiradilar, noto‘g‘ri pandlari bilan xalqni tirikchilik yo‘lidagn urib, yomon yo‘lga boshlaydilar... Hayot chirog‘ini so‘ndiradilar. Johillarni buyuk bilib, eng mo‘tabar ayol-u erkaklarni Tangri yo‘lidan qaytaradilar. O‘z nodonliklari bilan parishon qiladilar”.

O‘qituvchi ota-onalarning faol yordamisiz bolalarning barkamolligini ta’minlay olmaydi. Bu o‘rinda tarbiyachining o‘zini tarbiyalash lozimligini ham esdan chiqarmaslik kerak. O‘ziga nisbatan talabchan muallim ota-onalar bilan hamkorlikda o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va harakat qilish, yangilikni sezish, tashabbuskorlik hamda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish maqsadida ularga qat’iy talablar qo‘yish uchun ma’naviy huquqqa ega bo‘ladi.

Pedagog-olimlar tadqiqotlarida isbotlanganidek, oilaviy tarbiyaga doir ishlar quyidagi sharoitlarda bajarilsa, uning samaradorligi yanada oshadi:

1. Maktab o‘zining barcha ta’sirlari majmuini oilaviy tarbiya jarayoniga izchil yo‘naltira olsa.
2. O‘qituvchilar jamoasi oila bilan o‘zaro hamkorligi davrida o‘zlarining etik-pedagogik tarbiyaviy talablarini to‘g‘ri tashkil eta olsalar.
3. Xalq ta’limi bo‘limi va muassasalar tashkilotchi ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga torta olsalar.
4. O‘qituvchilar tomonidan oilaviy tarbiyaga rahbarlik bolalar maktabga kelmasdan oldin boshlansa va bu ish ularning barcha o‘quv yillarida davom ettirilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bayon etilgan fikr va mulohazalar ota-onalarga tarbiyaga oid bilim berishda maktab asosiy rol vazifasini o‘tashini eslatib o‘tamiz. Buning uchun quyidagi umumiy xulosalarni chiqarish mumkin:

- mamlakatimizda oilaviy tarbiya samaradorligini oshirish, aholining umumiy madaniy saviyasini oshirish ma’lum darajada ota-onalar va katta yoshdagi kishilarning savodxonligiga bog‘liq. So‘zsiz, bu masalani ijobiy hal etishda ta’lim-tarbiya yuzasidan targ‘ibot ishlarini olib boruvchi va bu borada tarbiyaviy markaz rolini o‘ynovchi o‘rta umumiy ta’lim maktablarining rolini oshirish;

- maktabning tom ma’noda tarbiya markaz rolini o‘ynashi uchun o‘qituvchi va ota-onalarning maqsad va vazifalari, ularning amaliy faoliyatlari bir- birlari bilan chambarchas bog‘langan bo‘lishi shart. Bu borada maktabning eng muhim vazifasi ota-onalarga tarbiya ishida va bolalarning mehnati va dam olishini ko‘ngildagidek uyushtirishda amaliy yordam berishi;

- aholi va ota-onalar o‘rtasida ijtimoiy tarbiyaviy muhitni sog‘lomlashtirish borasidagi ishlarni jonlantirish, takomillashtirish oila va maktab aloqasini mustahkamlovchi omildir. Bu borada o‘zaro belgilangan va tasdiqlangan dasturlar asosida ishlovchi ota-onalar ma’ruzachilari, institutlari, shuningdek, ularda tahsil ko‘ruvchi ota-onalar va nihoyat, maqsadga muvofiq tanlangan ma’ruzachilar asosiy va hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini his etish;

- maktabning ota-onalar jamoatchiligi bilan aloqa qilishida o‘qituvchi va tarbiyachilarga yaqindan yordam beruvchi bo‘g‘in maktab ota-onalar qo‘mitasidir. Mazkur qo‘mita qabul qilingan umumiy qoidalar asosida ota-onalar jamoatchiligini maktab hayotiga, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarga jalb qilishi lozim. Ota-onalar qo‘mitasi maktabni otaliqqa olgan tashkilotlar, jamoa va davlat xo‘jaliklari va boshqa ijtimoiy muassasalar bilan tarbiyaviy ishlar yuzasidan aloqani yanada ko‘chaytirish tarbiya samaradorligini oshirish garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev hujjatli filmda oilaning hayotidagi o‘rni hamda nima uni baxtli qilishi to‘g‘risidagi nutqidan. 2018 yil 24 iyun.

2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining 2021– 2022 o‘quv yilidagi statistik ma’lumotlari. 2021 yil.

3. Maxmudov N. Ma’rifat manzillari. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 1999. – B.24. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-yanvarda qabul qilingan “2025-yilda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-1-sonli qarori;

4. O‘zbekiston Respublikasi IIVning 2025-yil 15-fevraldagi “Mahalla huquq-tartibot maskanlari faoliyati samaradorligini yanada oshirish to‘g‘risida”gi 84-sonli buyrug‘i;

5. Farrux G‘aniyev, Gulandon Ganiyeva, and Nozima Boymuradova. “Biriktirilgan xududda kriminogen vaziyatni tahlil qilishning asosiy yo‘nalishlari” Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, vol. 1, no. 16, 2024, pp. 112-114.

6. [www. Gov.uz](http://www.Gov.uz)

7. www.ziyo.net

MARKAZIY OSIYO OLIMLARINING FIZIKA FANIGA OID ILMIY MEROSINI OILA INSTITUTI BILAN O‘ZARO PEDAGOGIK INTERPRETATSIYALASH

Xolmatova Dildora Baxromovna
“Profi University”

Annotatsiya. Maqolada oila instituti va Markaziy Osiyo olimlarning fizika faniga oid ilmiy meroslarini o‘zaro pedagogik interpretatsiyalashning mazmuni va mohiyati ochib berilgan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: shaxs va jamiyat, ta’lim-tarbiya, oila, oila instituti, fizika ta’limi, Markaziy Osiyo olimlari, ilmiy meros, interpretatsiya, definitsiya, kognitiv muhit, identitet, timeline, birgalikdagi tadqiqot, tarixiy yo‘nalishdagi ta’lim, ilmiy merosni ta’limga joriy qilish, hozirgi davr ilmiy fikrlash modeli.

Аннотация. В статье раскрыто содержание и сущность взаимной педагогической интерпретации института семьи и научного наследия ученых Центральной Азии в области физики..

Ключевые слова и понятия: личность и общество, образование и воспитание, семья, институт семьи, преподавание физики, учёные Центральной Азии, научное наследие, интерпретация, дефиниция, когнитивная среда, идентичность, временная шкала (timeline), совместное исследование, обучение на исторической основе, интеграция научного наследия в образовательный процесс, современная научная модель мышления.

Annotation. The article reveals the content and essence of the mutual pedagogical interpretation of the family institution and the scientific heritage of Central Asian scientists in the field of physics.

Key words: individual and society, education and upbringing, family, family institution, physics education, Central Asian scientists, scientific heritage, interpretation, definition, cognitive environment, identity, timeline, together investigation, historical based learning, scientific heritage integration into education, current scientific mindset.

Innovatsion ta’lim muhitida fan ta’limida oila institutining roli katta ahamiyatga ega. Xususan, fizika ta’limida tarixiy ilmiy merosdan foydalanishda oila institutini faol subyekt sifatida jalb qilish, faqat maktab yoki fan o’qituvchisining vazifasi emas, balki interinstitusional hamkorlik tizimidagi strategik yo’nalish sifatida qaralmoqda. Markaziy Osiyoda shakllangan fizik ilm an’analari – *Beruniyning eksperimental usullari, Farobiyning ratsional fikrlash falsafasi, Ulug’bekning astronomik kuzatuv maktablari, Farg’oniyning injenerlik va navigatsion hisoblash metodlari* – nafaqat fan tarixining manbai, balki oilaviy tarbiyaviy resurs sifatida ham yuqori pedagogik salohiyatga ega. Ushbu meros oilaviy tarbiya jarayoniga interpretatsiyalangan holda joriy etilsa, o’quvchilarda fizik tafakkurning shakllanishi, savol berish madaniyati, kuzatuv va sabab-oqibat munosabatini anglash ko’nikmalari maktabgacha va maktabdagi ta’lim bilan parallel tarzda rivojlanadi.

Oila instituti va Markaziy Osiyo olimlarning fizika faniga oid ilmiy meroslarini o’zaro **pedagogik interpretatsiyalash** – ota-ona, oila muhiti va oilaviy tarbiya jarayonida Markaziy Osiyo olimlari Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Mirzo Ulug’bek, Ahmad al-Farg’oniy kabilar tomonidan yaratilgan ilmiy g’oyalar, fizik qonuniyatlar, tajriba va tadqiqot usullarini o’quvchilar ongida ilmiy tafakkur, ma’naviy-axloqiy qarashlar va fanga nisbatan barqaror qiziqishni shakllantirish orqali oila tarbiya amaliyotiga tatbiq qilish jarayonidir.

Pedagogik interpretatsiya – muayyan nazariya, g’oya, ilmiy qonuniyat, tarixiy meros va yozma manbalarda berilgan ma’lumotlarni ta’lim jarayoni nuqtai nazaridan mazmunan qayta talqin qilish, tushuntirish, qo’llash va pedagogik definititsiyalashdir.

Interpretatsiya – mavjud ilmiy g’oyani “o’quv jarayonida qanday qo’llash mumkin” degan nuqtai nazardan qayta ochib berish, uning ta’limiy-tarbiyaviy qadrini belgilash, fanning metodologik mohiyatini o’quvchiga tushuntirishga yo’naltirilgan ilmiy-pedagogik definititsiyalash amaliyotidir.

Fizik olimlarning ilmiy meroslarini interpretatsiyalash modelida oila instituti:

- fizika faniga munosabatni faqat maktabda emas, uyda kognitiv muhitda shakllantiradi;
- o’quvchida causal thinking (*sabab-oqibat bog’liqliklarini anglashga asoslangan fikrlash turi*), empirik fikrlash (*real kuzatuv, tajriba, o’lchov, dalil va natija asosida fikr yuritish*), kuzatish, savol berish malakalarini dastlab oylada qo’llab quvvatlaydi;
- olimlar ilmiy merosi orqali fan-tarix-madaniyat-milliy identitet (*bu shaxs yoki jamiyatning “men kimman?”, “mening ilmiy-madaniy ildizim*

qayerdan?” degan o‘zini tanish, o‘zini anglash tizimi) birligini tarbiya mezoniga aylantiradi;

➤ fizika bilimlari har doim “ko‘p asrlik evolyutsiyasi”ni o‘quvchiga real “tarixiy timeline konsept”da (*ilmiy g‘oyalar va fizika nazariyalarining vaqt bo‘yicha evolyutsiyasini bosqichma-bosqich tasvirlash*) ko‘rsatadi.

Bu borada olib borilgan xalqaro tajribalar tahlili shundan dalolat beradiki, rivojlangan ta‘lim tizimlarida oila instituti STEM fanlari bilan metodik interpretatsiyalash asosida bog‘lanadi. Finlyandiyada oilaviy STEAM loyihalari modeli shakllantirilgan bo‘lib, ota-ona va bola o‘rtasida “birgalikdagi tadqiqot” (together investigation) amaliyoti qo‘llaniladi; Yaponiyada oila – maktab – sanoat uchburchagi bolalikdan fanga ehtiyoj va ilmiy faollikni shakllantiradi; Koreyada esa oilaviy mikrotadqiqot an‘analari STEM kompetensiyalarning asosiy inkubatoriga aylangan. AQShda PTA (Ota-onalar va o‘qituvchilar Kengashi (Parents Teacher Association)) orqali ota-onalar fan ta‘limida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishtirok etuvchi hamkor subyektlar sifatida institusionallashgan bo‘ladi.

Jahon tajribasida yirik fizik olimlar ilmiy merosini ta‘limga joriy qilish, ularning nazariy g‘oyalari va fundamental kashfiyotlarini o‘quv materiallariga interpretatsiyalash ta‘lim sifati va ilmiy tafakkurni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida qaraladi. Xususan, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Yaponiya, Kanada, AQSH kabi rivojlangan mamlakatlarda Nyuton, Eynshteyn, Maksvell, Plank, Bor, Faradey kabi olimlar ilmiy merosi fan tarixining passiv yodgorligi sifatida emas, balki zamonaviy fanni tushuntirishning jonli kognitiv resurslari sifatida qo‘llaniladi.

Finlyandiya, Germaniya, Koreya kabi ta‘lim sistemalarida “Tarixiy yo‘nalishdagi ta‘lim” (historical based learning) va “Ilmiy merosni ta‘limga joriy qilish” (scientific heritage integration) metodlari orqali o‘quvchilar fizika fanini faqat formula va qonunlar yig‘indisi sifatida emas, balki olimlar tafakkur jarayoni, nazariya yaratish logikasi, eksperiment orqali dalillash madaniyati bilan birgalikda o‘zlashtiradilar. Bu yondashuv o‘quvchining bilimini chuqur, mustahkam va mustaqil fikrlashga asoslangan holda shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga raqamlashtirilgan ta‘lim muhitida raqamlashtirilgan elektron meros platformalari (Europeana Science, National Physical Laboratory archives, Royal Society digital heritage va boshqalar) fundamental ilmiy manbalara, amalga oshirilgan tajribalar, qo‘lyozmalar, tarixiy ochiq manbalardan ham foydalanish fan tarixi va fan metodologiyasini yangi aspektlarda namoyon qilishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribalar Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosini (Beruniy, Ulug‘bek, Farobiy, Farg‘oniy, Xorazmiy kabilar) zamonaviy fizika ta‘limiga interpretatsiya qilishning katta strategik pedagogik potensialga ega ekanligini asoslab beradi. Ular ilmiy metod, kuzatuv, hisob, tajriba,

modellashtirish, nazariy fikrlashning tarixiy ildizlarini qayta ochib berish orqali yosh avlod tafakkurida fanga ishonch va qadriyat shakllantirishda xalqaro o‘rgatilgan usullar bilan bir xil maqsadga xizmat qiladi.

Olib borilgan tahlillarning umumiy o‘zagi – **fan ta’limining boshlanishi maktab emas, oilada boshlanadi** degan konsepsiyadir. Shu jihatdan, Markaziy Osiyo olimlarining ilmiy merosini oilaviy tarbiya muhitiga metodik moslashtirish – milliy ilmiy an’analarni yosh avlod ongida qayta shakllantirish, tarixiy madaniy harakatdan “Hozirgi davr ilmiy fikrlash modeli” (current scientific mindset)ga o‘tish ko‘prigi vazifasini bajaradi. Mazkur yondashuv global xalqaro tendensiyalar bilan muvofiq keladi va O‘zbekiston sharoitida oila institutini fan ta’lim jarayonining to‘liq hamkor subyektga aylantirishning innovatsion imkoniyatlarini ochib beradi.

Xalqaro tajribalar fizik olimlar merosini ta’limda faol resurs sifatida qo‘llash faqat fan tarixi emas, balki yangi avlodning ilmiy tafakkurini shakllantirishning samarali vositasi ekanligini tasdiqlaydi. Bu esa Markaziy Osiyo ilmiy merosi bilan uyg‘unlashtirish milliy ta’lim tizimini boyitadi va yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosini o‘quvchilar tarbiyasida qo‘llash masalasi xalqaro tajriba bilan solishtirilganda, mazkur yo‘nalish nafaqat fanga qiziqishni kuchaytirish, balki umumiy intellektual va shaxsiy rivojlanishni ta’minlovchi barqaror madaniy-pedagogik mexanizm ekanligi ko‘rindi. Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Mirzo Ulug‘bek, Ahmad al-Farg‘oniy kabi allomalarning ilm falsafasi, dalilga tayangan fikrli madaniyati, aniq tajriba va kuzatuv asosidagigi pozitiv yondashuvlari oilaviy tarbiyada qo‘llansa – o‘quvchida tabiiy qiziqish, ilmiy mulohaza, savol berish va eksperiment qilish, sabab-oqibat izlash, dalil keltirish hisob-kitobni aniqlash kabilar barqaror shakllanadi.

Oilaning ilmga munosabati va qo‘llab-quvvatlashi kuchaygan sari jamiyatning ilmiy salohiyati, innovatsion fikrlash darajasi, fan va texnologiyaga barqaror munosabati ham oshadi. Bu esa “ilmni oiladan boshlab shakllantirish” tamoyilini milliy ta’lim tizimiga samarali tatbiq etish zarurligi ko‘rsatadi.

Fizika ta’limida olimlar ilmiy merosini oilaviy hayotga interpretatsiya qilish darslarni oddiy “uy vazifa bajarish”dan “ilmiy-kuzatish muhitini yaratish” shakliga o‘tkazadi va oila institutini fan ta’limida aktiv subyektga aylantiradi. Bu jarayon “oila-maktab-fan” uchligini vertikal interpretatsiyalashni belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abu Rayhon Beruniy. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1998. – 624 b.

2. Abu Nasr Forobiy. “Fozil odamlar shahri”. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1993. – 192 b.
3. Mirzo Ulug‘bek. “Ziji Jadidi Ko‘rogoniy”. – Toshkent: “Fan”, 1994. – 448 b.
4. Axmad al-Farg‘oniy. “Osmon ilmining asoslari”. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1986. – 212 b.
5. Li Zhengtao. The Particularity of “Pedagogic Understanding”. Brill, Frontiers of Education in China, Vol. 1, Issue 1. 2006.-P. 1-9.
6. Jon Nixon. Interpretive Pedagogies for Higher Education: Arendt, Berger, Said, Nussbaum and their Legacies. Bloomsbury Academic (Continuum). 2012.-192 pp.
(<https://www.bloomsburycollections.com/monograph?docid=b-9781472541161>).
7. Anastasia Petrovna Isakovich. Interpretation of the term “blended learning” from the perspective of the technological and content-related approaches: A theoretical review. Pedagogy. Theory & Practice, article. 2023. Volume 8. Issue 6. 2023.-P.589-598.
(<https://pedagogy-journal.ru/en/article/ped20230099/fulltext>).

EKOTURIZMNING RIVOJLANISHI VA UNING OILAVIY FAROVONLIKKA TA’SIRI

Choriyeva Nargiza Ibotovna
Profi University o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekoturizmning rivojlanishi va uning mahalliy oilalar hayotiga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqotda ekoturizm orqali oilalarda iqtisodiy faollikning oshishi, yangi ish o‘rinlarining yaratilishi, ekologik madaniyatning shakllanishi kabi ijobiy omillar yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonning ekoturizm sohasidagi salohiyati va uni rivojlantirish istiqbollari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ekoturizm, ekologik turizm, barqaror turizm, tabiiy hududlar, sayyohlik, O‘zbekiston, ekologik ong, milliy bog‘, qo‘riqxonalar, oilalar

Annotation. This article explores the development of ecotourism and its impact on the lives of local families. It highlights positive aspects such as increased economic activity, job creation, and the formation of ecological awareness among families. The paper also discusses Uzbekistan’s potential in the field of ecotourism and the prospects for its further development.

Keywords: ecotourism, sustainable tourism, green tourism, natural areas, travel, Uzbekistan, ecological awareness, national park, reserve, family

Аннотация. В данной статье исследуется развитие экотуризма и его влияние на жизнь местных семей. В работе освещаются такие положительные аспекты, как рост экономической активности семей, создание новых рабочих мест, формирование экологической культуры. Также рассматриваются потенциал Узбекистана в сфере экотуризма и перспективы его развития.

Ключевые слова: экотуризм, устойчивый туризм, зелёный туризм, природные зоны, туризм, Узбекистан, экологическое сознание, национальный парк, заповедник

So‘nggi yillarda ekoturizm jadal sur‘atlar bilan rivojlanib, nafaqat atrof-muhitni asrash, balki mahalliy aholining, ayniqsa, oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy farovonligini oshirishda muhim omilga aylanmoqda. Ekoturizmning oilalarga ta’siri ko‘plab yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi: u bandlik darajasining oshishi, qo‘shimcha daromad manbalarining paydo bo‘lishi, ekologik madaniyatning shakllanishi, oilaviy bizneslarning rivojlanishi kabi jarayonlarga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada ekoturizmning rivojlanishi va uning oilalarga ta’siri masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Ekologik muhofaza, barqaror rivojlanish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari global miqyosda dolzarb mavzulardan biriga aylandi. Shunday sharoitda ekoturizm – inson salbiy ta’siri cheklangan tabiiy hududlarga ekologik jihatdan ongli sayohat qilish shakli sifatida alohida e’tibor qozonmoqda. Ushbu turizm shakli nafaqat tabiatni asrash, balki mahalliy aholiga foyda keltirish, sayyohlar ongini ekologik tarbiyalash kabi vazifalarni ham o‘z ichiga oladi.

Ekoturizm (*ekoturizm, yashil turizm*) - antropogen ta'sirga nisbatan ta'sirlanmagan tabiiy hududlarga tashrif buyurishga qaratilgan barqaror[en] turizmning bir shakl.[1]

Ekoturizm bu — tabiiy muhitni asrash, mahalliy aholiga foyda keltirish va sayohatchilarni ekologik ongli ravishda sayohat qilishga o‘rgatish maqsadini ko‘zlagan turizm shaklidir. U asosan milliy bog‘lar, qo‘riqxonalar, tabiiy landshaftlar kabi o‘ziga xos hududlarda amalga oshiriladi.[2, B.256]

Ekoturizm uchta asosiy mezonni o‘z ichiga oladi. Asosiy sayyohlarni jalb qiluvchi joylar tabiiy (masalan, flora, fauna, geologik xususiyatlar) bo‘lib quyidagi tarkibi madaniy muhitning o‘ziga xos xususiyatlari hisoblanadi. Resurslarni o‘rganish va tushunishga qaratilgan bo‘lib, sayyohlar va boshqa tashrif buyuradigan hudud, jismoniy va madaniy muhitga yumshoq ta’sir ko‘rsatadi. Ekoturizm tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Hozirgi vaqtda ekoturizm zonalariga tashrif buyuradigan sayyohlar soni dunyoda yildan-yilga oshib

bormoqda. Sayyohlar hashamatli binolar va antiqa shaharlar o‘rnida tabiiy muhitni, tabiatni ko‘rishga intilishmoqda. Sayyohlar ekoturizm zonalari qulay bo‘lgan Laos, Keniya, Tanzaniya, Ekvador, Kosta-Rika, Nepal, Avstraliya, Yangi Zelandiya va Janubiy Afrika Respublikasidagi tabiiy muhitga (landshaft) bo‘lganligi jalb qilmoqda. Yevropa va AQSHning rivojlanayotgan mamalakatlariga ekoturistlar dunyo bo‘yicha eng ko‘p sayohat qilishadi. Ekoturizm jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo‘lib, ekspertlarning fikricha dunyoda ekoturizmning jadal o‘shish sur‘atlari so‘nggi 20-30 yil ichida yuqori darajada rivojlandi.[3, B.104]

BMT 2002-yilni **“Xalqaro ekoturizm”** yili deb e‘lon qildi. Hozirga kelib ekoturizm xalqaro hamjamiyatda sayyoramiz tabiatini saqlab qolish va uni muhofaza qilishga bag‘ishlangan tadqiqotlari xalqaro miqyosda kuchayib bordi. Ushbu yo‘nalishda birgina 1999-yilda 400 dan ortiq ilmiy maqolalar xalqaro miqyosda tan olingan nashriyotlarda chop etildi. 2001-yil Rossiyada ekoturizm assotsatsiyasi tashkil etildi. Ekoturizmning regional miqyosda turizmni dasturiy asos sifatida rivojlangan davri 1990-2000 yillarni o‘z ichiga oladi. XX asr 90-yillarining boshlarida **“ekoturizm”** xalqaro mintaqaviy va milliy miqyosda rasmiy maqomga ega bo‘ldi. Ayni shu yillar Yevropada xalqaro ekoturtizm ittifoqi ish boshladi.[4, B.106]

Rivojlanib borayotgan mamlakatning turizmlil industriyasi asosan tabiiy yoki ekologik turizm hisobiga amalga oshirilmoqda. Ekspertlarning ma’lul10tlariga qaraganda ekoturizl1l sayyohl ik bozorining 10-20 % qamrab olgan, o‘shish sur‘ati esa umumiy turizm industriyasining o‘shish sur‘atidan 2-3 marotaba oshib ketgan.[5]

Mamlakatimizning sayyohlik imkoniyatlari juda xilma-xil va boy: bu Ugam-Chotqol milliy bog‘i, Amudaryo deltasidagi to‘qay o‘rmonlari, yaqinda sayyohlar uchun ochilgan, sayyoramizda hayot paydo bo‘lganidan dalolat beradigan Kitob qo‘riqxonasi, Orol dengizi yaqinidagi **“ekologik ofat”** mintaqasi, dasht va Qizilqum cho‘llari, Nurota tog‘lari, Aydarko‘l ko‘li va tabiatimizning boshqa ko‘plab ajoyibotlari.(6, B.29)

Adabiyotlarda keltirib o‘tilganki ekoturizm **“yashil”**, **“xlorofill”**, **“landshaft”**, **“tabiiy turizm”** iboralari bilan ham tilga olinadi. Mutaxassislar tahliliga ko‘ra, ekoturizmning hududiy farqlari ham ularning iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlarini belgilaydi.[7, B.172]

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ekoturizm-zamonaviy turizmning barqaror, ekologik jihatdan mas‘uliyatli shaklidir. U tabiiy muhitni asrash, mahalliy aholining turmush darajasini oshirish, hamda sayyohlar ekologik madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Dunyoda ekoturizmga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda va u turizm industriyasining eng tez rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biriga aylangan. O‘zbekiston esa o‘zining tabiiy zaxiralari, muhofaza etilgan hududlari va

boy biologik xilma-xilligi bilan bu yo‘nalishda katta salohiyatga ega. Shu sababli, ekoturizmni rivojlantirish orqali mamlakatimiz nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashi, balki iqtisodiy jihatdan ham yangi imkoniyatlar ochishi mumkin.

Ekoturizm zamonaviy turizmning barqaror va ekologik jihatdan mas'uliyatli shakli bo'lib, u nafaqat tabiatni asrashga, balki mahalliy oilalarning turmush darajasini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Ekoturizm oilalarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirib, ularni ijtimoiy faol hayotga jalb etadi. O'zbekistonda mavjud tabiiy va madaniy zaxiralar ushbu turizm yo'nalishini yanada rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Shunday ekan, ekoturizmni qo'llab-quvvatlash orqali biz nafaqat ekologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka ham erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Ekologik_turizm
2. Azimov M. Ekoturizm: Tabiat va Turizmning uyg'unlikda rivojlanishi. "Экономика и социум" №8(123) 2024, B.256
3. Jabborova M. Ekoturizm tushunchasining kelib chiqish tarixi va ta'rifi. "Экономика и социум" №8(123) 2024, B.104
4. Jabborova M. Ekoturizm tushunchasining kelib chiqish tarixi va ta'rifi. "Экономика и социум" №8(123) 2024, B.106
5. <https://uzbekistan.travel/uz/v/ekoturizm/>
6. Hamidov O., Norchayev A., Ekoturizm. Toshkent, B.29
7. Xasanova N, Xalilova M. O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish orqali mamlakatimizda turizm sohalarini yanada rivojlantirish. International Journal of Science and Technology ISSN 3030-3443 Volume 1, Issue 16, May. 2024, B.172

СЕМЬЯ И СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ШКОЛЫ И РОДИТЕЛЕЙ В ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Муртазина Диана Рахибовна

Учитель английского языка специализированной школы-интерната № 1 города Джизак в системе агентства президентских образовательных учреждений

Муртазин Эмиль Рустамович

Старший преподаватель, Джизакский политехнический институт

E-mail: kirenakirka.fr@inbox.ru

Аннотация. В статье рассматриваются современные формы взаимодействия семьи и системы образования в воспитательном процессе. Отмечается, что в условиях глобализации и цифровизации роль родителей и школы в формировании личности ребёнка усиливается. Проанализированы основные модели сотрудничества школы и родителей: традиционные (родительские собрания, индивидуальные консультации), инновационные (онлайн-коммуникация, интерактивные платформы, совместные проекты), а также международный опыт.

Ключевые слова: семья, система образования, школа, родители, воспитательный процесс, взаимодействие, партнёрство, международный опыт.

Annotatsiya. Maqolada oilaning va ta’lim tizimining tarbiyaviy jarayondagi o’zaro hamkorligining zamonaviy shakllari ko’rib chiqiladi. Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida bolaning shaxsini shakllantirishda ota-ona va maktabning roli ortib borayotgani ta’kidlanadi. Maktab va ota-onalar hamkorligining asosiy modellari tahlil qilinadi: an’anaviy (ota-onalar yig’ilishlari, individual maslahatlar), innovatsion (onlayn muloqot, interaktiv platformalar, qo’shma loyihalar) hamda xalqaro tajriba.

Kalit so’zlar: oila, ta’lim tizimi, maktab, ota-ona, tarbiyaviy jarayon, hamkorlik, hamkorlik modeli, xalqaro tajriba.

Abstract. The article examines modern forms of interaction between the family and the education system in the upbringing process. It emphasizes that under globalization and digitalization, the role of parents and schools in shaping a child’s personality is increasing. The main models of school-parent cooperation are analyzed: traditional (parent meetings, individual consultations), innovative (online

communication, interactive platforms, joint projects), as well as international experience.

Keywords: family, education system, school, parents, upbringing process, interaction, partnership, international experience.

Введение. Институт семьи и система образования — это два базовых элемента социальной структуры общества, которые формируют мировоззрение и жизненные ориентиры подрастающего поколения. Семья обеспечивает первичную социализацию ребёнка, передавая ему культурные и нравственные ценности, а школа выступает как главный институт вторичной социализации, предоставляя знания, формируя навыки, а также социальное поведение.

1. Теоретические основы взаимодействия семьи и системы образования

С точки зрения педагогики, воспитательный процесс успешен тогда, когда наблюдается единство требований семьи и школы. Согласно исследованиям социологов и психологов, диссонанс между домашним воспитанием и школьным обучением приводит к внутренним противоречиям у ребёнка, снижает его мотивацию и вызывает конфликты.

Сотрудничество семьи и школы должно опираться на следующие принципы:

1. **Партнёрство** — родители и учителя являются равноправными участниками воспитательного процесса.
2. **Открытость** — школа должна быть доступна для диалога и учитывать мнение родителей.
3. **Индивидуальный подход** — каждая семья обладает своей культурой, традициями и воспитательными стратегиями, которые должны учитываться педагогами.
4. **Ответственность** — обе стороны несут ответственность за формирование личности ребёнка.

2. Традиционные формы взаимодействия

Традиционно сотрудничество школы и родителей реализовывалось через:

- **родительские собрания**, где обсуждались успеваемость и дисциплина учащихся;
- **индивидуальные беседы** учителей с родителями для решения проблем ребёнка;
- **совместные мероприятия** — утренники, спортивные соревнования, школьные концерты.

Эти формы сохраняют свою актуальность, однако они часто носят формальный характер. Например, родительские собрания

нередко превращаются в отчёт учителя перед родителями, без глубокого анализа воспитательных проблем.

3. Инновационные формы взаимодействия

Современная школа должна использовать новые подходы, учитывающие возможности цифровых технологий и запросы общества. Среди них:

- **Электронные дневники и образовательные платформы** (Google Classroom, Moodle, EduPage), которые позволяют родителям контролировать успеваемость и вовремя реагировать на проблемы.

- **Мессенджеры и социальные сети** (Telegram, WhatsApp, Facebook-группы) как средства постоянного общения между школой и родителями.

- **Вебинары и онлайн-консультации** для родителей, направленные на повышение их педагогической культуры.

- **Совместные проекты** («Школа и родители вместе», экологические акции, благотворительные ярмарки), где родители становятся активными участниками школьной жизни.

4. Международный опыт взаимодействия семьи и школы

Мировая практика демонстрирует разнообразные подходы:

- **Финляндия.** Школа и родители строят отношения на доверии. Учителя регулярно консультируются с семьями, а родители участвуют в разработке образовательных программ.

- **Япония.** Родители активно вовлечены в школьную жизнь: они посещают занятия, помогают в организации мероприятий, входят в специальные родительские комитеты.

- **США и Великобритания.** Широко распространена система школьных советов, где наряду с педагогами и администрацией участвуют родители и представители местного сообщества.

Сравнительный анализ показывает: чем больше вовлечены родители в образовательный процесс, тем выше успеваемость и социализация учащихся.

5. Проблемы и вызовы взаимодействия семьи и школы

Несмотря на очевидные преимущества партнёрства, существуют определённые проблемы:

1. **Формализм** во взаимодействии (родительские собрания без реального диалога).

2. **Занятость родителей**, из-за чего они редко участвуют в школьной жизни.

3. **Низкая педагогическая культура** родителей.

Заключение. Сотрудничество семьи и школы является одним из важнейших факторов успешного воспитания и образования

ребёнка. В современных условиях оно должно базироваться не только на традиционных формах, но и на инновационных, цифровых и международных практиках. Опыт разных стран показывает: чем более активным и доверительным является взаимодействие, тем выше уровень развития личности ребёнка, его социализации и готовности к жизни в динамичном обществе.

Список литературы:

1. Муртазина, Д., & Муртазин, Э. (2024). ПЕРСПЕКТИВА ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ НАЧИНАЕТСЯ СЕГОДНЯ: ВОЗМОЖНОСТИ, СТЕРЕОТИПЫ, ПЛАНЫ НА БУДУЩЕЕ. *University Research Base*, 1030-1033.
2. Петров, Р. И., & Муртазин, Э. Р. (2024). ЭФФЕКТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ПОДДЕРЖКИ МОЛОДЕЖНЫХ ИНИЦИАТИВ. *University Research Base*, 519-521.
3. Касимов, А. М., Каршибоев, Ш. А., & Муртазин, Э. Р. (2024). ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДДЕРЖКЕ МОЛОДЕЖИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ. *University Research Base*, 436-438.
4. Каршибоев, Ш. А., & Муртазин, Э. Р. (2024). АКТИВИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. *ББК 65.9 М34*, 269.
5. МУРТАЗИН, Э., & МУРТАЗИНА, Д. (2024). ПРОБЛЕМЫ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ В ИНОЯЗЫЧНОМ ОБУЧЕНИИ: КАК МОЖНО ПОВЫСИТЬ ИНТЕРЕС И ВОВЛЕЧЕННОСТЬ СТУДЕНТОВ В ИЗУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ. *ББК У050. 1я431 М 54*, 435.

О‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AYOLLAR MEHNATINING QIYOSIY TAHLILI

Hakimova Oygul Axtamovna
Oriental universiteti magistiri

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyot tarmoqlarida ayollar va erkaklarni ish bilan bandlarining o‘zgarishi, ish bilan bandlarning gender kesimida ma’lumotlilik darajasining o‘zgarish tahlillari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ayollar mehnati, iqtisodiyot tarmoqlari, mehnat munosabatlari, qishloq xo‘jaligi, erkak va ayollarning ish bilan bandligi.

Аннотация. V state predstavlen analiz izmeneniy v zanyatosti jenshin i mujchin v otraslyax ekonomiki, a takje izmeneniy v urovne obrazovaniya v gendernom raspredelenii zanyatix.

Ключевые слова: женский труд, отрасли экономики, трудовые отношения, сельское хозяйство, занятость мужчин и женщин.

Abstract. This article presents an analysis of changes in the employment of women and men in economic sectors, as well as changes in the level of education in the gender distribution of employment.

Keywords: women's labor, economic sectors, labor relations, agriculture, employment of men and women.

Bugungi kunda ayollar mehnati, uning turlari quyidagi o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turibdi: iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari bo‘yicha tezkor moslashuvchanlik, ishchi kuchining malaka darajasining oshishi va yangi kasb makonining shakllanishi, mehnat shaklining o‘zgarishi, uning tobora intellektlashishi, yangi innovatsion xodimning shakllanishi, mehnat jarayonlarining tashkil etish va boshqarishdagi o‘zgarishlar, ish bilan bandlikning insonniylashishi, “yangi turdagi” o‘z-o‘zini band qilishning rivojlanishi, ish bilan bandlik tizimida **yangicha mehnat munosabatlarining vujudga kelishi**, ish bilan bandlikning egiluvchanligining ortishi.

Bu keltirilgan barcha xususiyatlar iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha ayollarning qayta taqsimlanishini bildiradi. Bugungi kunda ish bilan bandlik tarkibidagi o‘zgarishlar yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. 1-jadval ma’lumotlari asosida ko‘rinib turibdiki, ayollarning aksariyat qismi qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida (27,3%) band. Qishloq xo‘jaligidagi mehnat asosan jismoniy mehnatga asoslangan bo‘lib, ayollarning salomatligiga negativ ta’sir ko‘ratib, ish vaqti sarfi yuqori, jismoniy zo‘riqishga asoslangan, mehnatdan qoniqishi past, monoton, yangiliklarni o‘z ichiga olmaydigan, past malakali mehnatdir.

Ma’lumki respublikamiz aholisining aksariyat qismi qishloq joylarda istiqomat qiladi. Qishloq ayoli, uning ish bilan bandligi, ijtimoiy himoyasi, turmush tarzi alohida bir ahamiyatga ega bo‘lgan mavzudir. Qishloq ayoli uchun ish joyini, ijtimoiy maqomini, ish bilan bandlik turini tanlash doim ham ma’lum darajada chegaralangan bo‘lgan.

Qishloq xo‘jaligida ayollar o‘simchilik va chorvachilik tarmoqlarida past malakali, qo‘l mehnatida bajariladigan, jismoniy og‘ir, yoqimsiz, noqulay holat va mehnat sharoitlari past bo‘lgan ishlarda band bo‘lishlari majbur. Qishloq xo‘jaligida qo‘l mehnati bilan bajaradigan ishlarning salmog‘i eng yuqoridir. Bu albatta o‘zi bilan jismoniy zo‘riqishni keltirib chiqaradi.

**O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyot tarmoqlarida ayollar
va erkaklarni ish bilan bandlarining o‘zgarishi**

	Jamiga nisbatan foizda							
	2018-y.		2020-y.		2023-y.		Dinamika, %	
	A	E	A	E	A	E	A	E
JAMI	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-
Qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligi	27,6	27,7	26,3	27,9	27,3	25,4	98,9	91,7
Sanoat	10,8	14,5	13,0	13,9	14,3	12,9	132,4	88,9
Qurilish	1,7	16,2	1,2	16,6	1,5	15,7	88,2	96,9
Savdo	13,3	9,7	12,4	9,7	13,2	8,8	99,2	90,7
Tashish va saqlash xarajatlari	1,3	8,9	0,8	8,3	0,8	7,6	61,5	85,4
Yashash va ovqatlanish bo‘yicha xizmatlar	3	4,3	2,7	2,0	2,9	1,9	96,6	44,2
Axborot va aloqa			0,3	0,6	0,4	0,5	-	-
Moliyaviy va sug‘urta faoliyati	0,4	0,5	0,4	0,6	0,5	0,6	125	1,2
Ta’lim	19,9	6,5	13,5	3,7	15,3	3,5	76,9	53,8
Sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish	12,6	2,4	7,5	1,9	8,4	1,8	66,6	0,75
San‘at, ko‘ngil ochish va dam olish			0,5	0,5	0,5	0,5	-	-
Boshqaturdagi xizmatlar ko‘rsatish	9,4	9,3	21,4	14,3	14,9	20,8	158,5	223,7

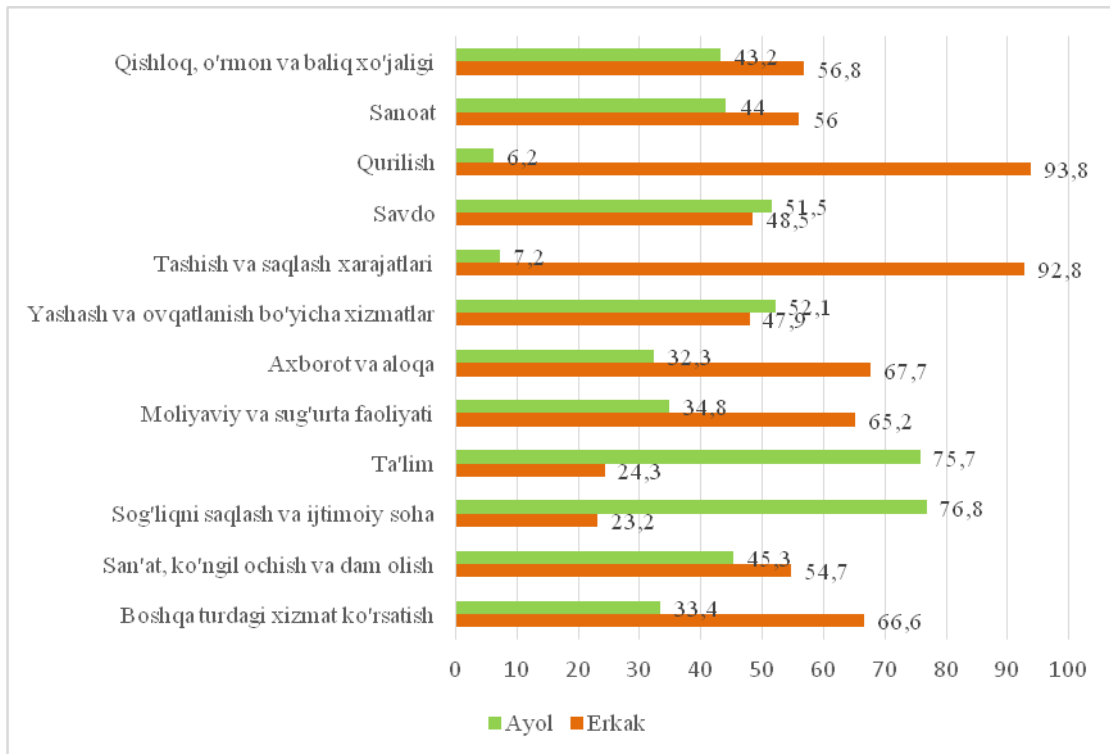
Qishloq xo‘jaligida ish bilan bandligining yuqoriligi qishloq xo‘jaligi texnologik jihatdan rivojlanmaganligi, erlarning hosildorligi pastligi bilan ajralib, zarur bo‘lgan qishloq xo‘jalik mahsulot miqdorini olish uchun ko‘p mehnat sarfini talab qilishi bilan belgilanmoqdi. Bu iqtisodiyotning ekstensiv turini bildirib, past malakali ko‘p ishchi kuchi bilan maqsadga

erishishni bildiradi. Innovatsion iqtisodiyotni shakllanish sharoitida ishchi kuchidan yuqori ma’lumot, malaka, qo’shimcha bilimlarni talab etilib, xodimlarning faoliyati intellektual mehnatga asoslangan bo’ladi. Shu sababli qishloq xo’jaligi uchun ham yuqori malakali mutaxassislar, agronom, veterenar, seleksioner va boshqa shu kabi kasb egalari talab qilinmoqda. Lekin shuni alohida ta’kidash zarurki, bu tarmoqdagi ayollarning ish bilan bandligining kamayish tendensiyasi kuzatilmoqda, masalan, ohirgi 5 yil ichida qishloq, o’rmon va baliq xo’jaligi tarmog’ida ayollarning ish bilan bandligi 1,1% ga kamaygan, hamda bu tarmoqdagi ish bilan bandlikning ayol/erkak nisbati 43,2:56,8 ni tashkil etganini qayd etish mumkin.

Ayollarning ish bilan bandligi eng yuqori darajada ko’paygan tarmoqlar qatoriga sanoat (132,4%), moliyaviy va sug’urta faoliyati (125%) kirgan, lekin gender kesimidagi nisbati hali ham bu tarmoqlarda asosan erkaklar faoliyat ko’rsatayotganini ko’rish mumkin (mos ravishda 44,0:56,0 va 34,8:65,2).

Iqtisodiyotda ayollar an’anaviy tarzda ta’lim (75,7%), sog’liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko’rsatish (76,8%) va savdo (51,5%) tarmoqlarida band. Ayollarning tarmoqlararo ish bilan bandligining tahlili shuni ko’rsatdiki, aynan shu sohalarida ohirgi 6 yil ichida umumiy hisobda ish bilan bandligining kamayish tendensiyasi kuzatilmoqda. 2023-yilda 2018-yilga nisbatan ta’limda ayollarning ish bilan bandligi 23,1% ga, sog’liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko’rsatishda 33,4% ga kamaygan. Shuningdek, bu davr ichida ish bilan bandlikning gender kesimidagi tahliliga ko’ra ayollarning ish bilan bandlik darajasi ham 9,4% ga pasaygan.

Respublikada ijtimoiy-mehnat munosabatlarning trasformatsiyasi natijasida aholining ish bilan bandligi va uning tarkibida o’zgarishlar ro’y berdi. Ushbu tarkibiy o’zgarishi tufayli iqtisodiyot tarmoqlarining “ayollar” va “erkaklar” tarmoqlariga bo’linib qolganligini ko’rish mumkin. Bu bir tarafdin, ayollarning kasb tanlashida o’z hoxishini bildirsa, boshqa tarafdin, ma’lum bir tarmoqlarda ayollarning raqobatbardoshligining pasayganligini va ma’lum ma’noda kasbiy segregatsiya (kamsitilishi) ni aks ettirmoqda.

**1-rasm. 2023-yilda ish bilan bandlarning jins kesimida
tarmoqlararo taqsimoti**

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, qurilish, tashish va saqlash kabi tarmoqlarda erkaklarning bandligi 90% dan ham ortiq. Buni asosan ko'p jismoniy zo'rikishni talab etadigan kasblar bo'lganligi tufayli asosan erkak ishchi kuchi bandligini ko'rish mumkin. Lekin axborot va aloqa moliyaviy va sug'urta faoliyati kabi tarmoqlarda erkak va ayollarning ish bilan bandligida keskin farq kuzatilmoqda. Bu tarmoqlar asosan yuqori ma'lumotni, katta javobgarlikni va mas'uliyatni talab qiladi. Shu bilan birga **ta'lim va sog'liqni saqlash tarmoqlari aynan "ayollar"niki ekanligini ko'rishimiz mumkin.** Iqtisodiyot tarmoqlarida ishchi kuchi jins bo'yicha tarkibi, uzoq vaqt davomida shakllanib kelgan qonuniyatni tasdiqlab bermoqda: nufuzli ish haqi yuqori tarmoqlarda ko'proq erkaklar band.

Ish bilan bandligi sohasida kasbiy segregatsiya (kamsitilishi) birinchidan, erkak va ayollarning soha va tarmoqlar bo'yicha notekis taqsimlanishini (gorizontal segregatsiya), ikkinchidan nufuzli yuqori majburiyat va muhim qarorlarni qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan kasb va lavozimlarga ishlash uchun ayollarning imkoniyati chegaralanishi bilan bog'liq.

Iqtisodiyotda ish haqi differentsiatsiyasiga bir qator omillar ta'sir etadi: soliqqa tortish tizimi, iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanish jaddalligi, ish beruvchilarning ish haqi va qo'shimcha to'lovlarni to'lashga

erkinligi, davlatda o‘rnatilgan minimal ish haqi miqdori va boshka shu kabi iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy omillar.

Shuni ham qayd etish zarurki, ish haqi differentsiatsiyasi eng kam miqdorda byudjet tashkilotlarida kuzatiladi.

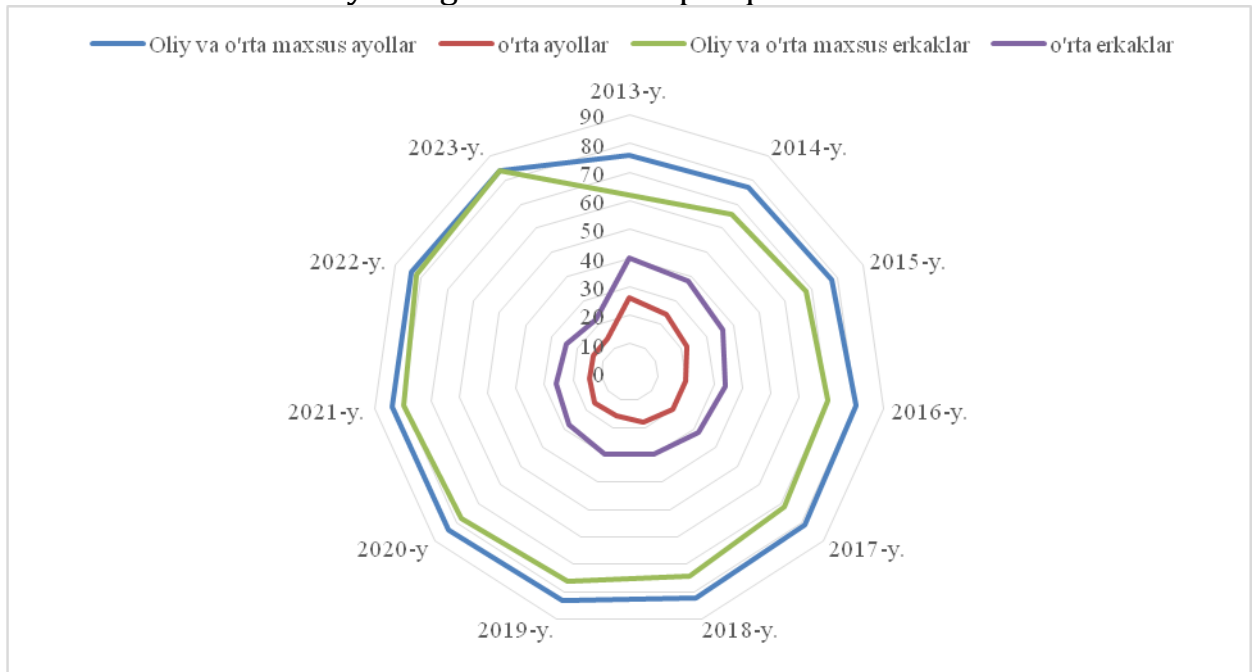
Bugungi kunda **erkaklar ayollarga nisbatan ko‘proq ish haqi olayotganligini kuzatish mumkin**. Bunga albatta bir qator sabablari mavjud: erkak kishi oila boquvchisi, yuqoriroq bilim, ma’lumot va malakaga ega, o‘zining kasbiy mahoratini oshirish uchun vaqti ham, mablag‘i ham etarliroq, kasb karerasi davomida hech qanday uzilishlarsiz faqat olg‘a intilishidir.

Ish haqi xodimning va ish beruvchining ko‘pgina xususiyatlarini aks ettiradi. Ish haqi miqdoriga xodimning ma’lumoti, tajribasi, lavozimi, kasbi, iqtisodiyot tarmog‘ining xususiyati rivojlanish darajasi va davlat uchun mavqeisi kabi omillar ta’sir ko‘rsatadi.

Statistika ish haqidagi tafovutlarni jins kesimida olib bormaydi, lekin biz tarmoqlardagi o‘rtacha ish haqi miqdoridan umumiy xulosa chiqarishimiz mumkin, deb hisoblaymiz. Shu sababli iqtisodiyot tarmoqlari

kesimida ish haqi miqdorini tahlilini amalga oshiramiz.

Ish bilan band ayollarning tarmoqlararo taqsimlanishi ularning ma’lumotlilik darajada bilan belgilanmoqda. Tahlillarga ko‘ra respublika ayollarning ma’lumot darajasi past deb bo‘lmaydi, aksincha oliy va o‘rta maxsus ma’lumotga ega ish bilan band ayollar salmog‘i erkaklarning salmog‘iga nisbatan 7,1% ga oshiq. Shuningdek, ish bilan band o‘rta ma’lumotli erkaklar ayollarga nisbatan ko‘proqdir.

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasida ish bilan bandlarning gender kesimida ma’lumotlilik darajasining o‘zgarishi, %

Tahlillarga ko‘ra ish bilan band ayollarning umumiy hisobda ma’lumoti erkaklarga nisbatan yuqoriligi qayd etildi. Kasbiy ma’lumotga ega bo‘lmagan erkaklar, sanoat, qurilish, tashish va saqlash tarmoqlarida og‘ir jismoniy mehnat bilan ham band bo‘lishi mumkin. Ko‘p yillar davomida shakllanib kelgan erkak kishi oiladagi asosiy ta’minotchi degan qadriyat erkaklarning iqtisodiy faolligini oshirib, nufuzli ish haqi, yuqori kasb va lavozimlarda ishlayotgan erkaklar bilan bir qatorda past malakali ish joylarda band erkaklarning salmog‘ini oshirgan.

Lekin, shu o‘rinda aytish zarurki, oliy ma’lumotli erkak va ayollarning ish bilan bandligi kamayib borayotganini ko‘rish mumkin. Buni, albatta, asosiy sababalarini aniqlash, hamda bu tendensiyani o‘zgartirishga

qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb masalalaridan biri, deb hisoblaymiz.

XMT ning Mashg‘ulotlarning xalqaro standart klassifikatsiyasiga ko‘ra intellektual mehnat bilan bandlarga rahbarlar, mutaxassislar va texnik xodimlar kiradi. Ayollarning korxona va tashkilotlarda ishlayotgan ishchi kuchining toifalari bo‘yicha taqsimlanishi bo‘yicha tahlili shuni ko‘rsatdiki, Tahlillardan ma’lum bo‘ldiki, rahbar erkaklarning salmog‘i yuqori bo‘lsada, intellektual mehnat bilan bandlarning salmog‘i ayollarnikidan ancha past. Ayollarning intellektual mehnat bilan bandlarning asosiy salmog‘ini mutaxassislar egalamoqda. Ish bilan band erkaklarning asosiy salmoqni mutaxassislar va ishlab chiqarish xodimlari tashkil etmoqda. Ishlab chiqarish xodimlari asosan jismoniy mehnatga asoslangan bo‘lganligi tufayli ko‘proq erkaklar jalb etilganligi ma’lum bo‘ldi.

2-jadval

2017-2023-yillarda O‘zbekistonda intellektual xodimlar sonining
o‘zgarishi

	2017-y.	2018-y.	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.	2023/2017
Jami	1747027	1751212	1668091	1641882	1660421	1700160	1786493	102,3%
<i>Shu jumladan</i>								
Ayollar	1037126	1045103	1011869	1002883	1008977	1011794	1068487	103,0%
Erkaklar	709901	706109	656222	638999	651444	688366	718006	101,1%

ISCO-08 da intellektual mehnat bilan bandlarga rahbarlar, mutaxassislar va texnik xodimlar kiradi. Shu jihatdan olganda 2023-yilda davlat korxonalarida band bo‘lganlarning ichida jami 1 786 493 ta xodim intellektual mehnat bilan bandligi, shu jumladan 1 068 487 tasi yoki 59,8% ini ayollar ekanligi ma’lum bo‘ldi.

O‘n yillik ma’lumotlarning tahliliga ko‘ra jami intellektual mehnat xodimlari 2,3% ga oshganligini, ayollar ichida bu ko‘rsatkich 3% ni, erkaklar ichida 1,1% oshganligi ma’lum bo‘ldi. Albatta bunday davr uchun intellektual xodimlar soni atigi 1-3% ga oshganligi achinarli holatdir.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda innovatsion iqtisodiyot sharoitida barcha resurslarning ichida aynan inson resurslari yangi g‘oya, bilim, innovatsiyalar orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy lokomotivi bo‘lgan paytda mehnat resurslari 18 mln.dan oshiq mamlakatimizda intellektual xodimlar soni 1,7 mln. kishini tashkil qilishi katta muammodir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatiga molik nashrlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Rasmiy nashr. – Toshkent: «O‘zbekiston» nashriyoti, 2023. – 120 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. – T.:“Adolat”, 2023. – 488 b.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 20-oktabrdagi “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi 642-sonli Qonuni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 20.10.2020-y., 03/20/642/1396-son; <https://lex.uz/docs/-5055690>
4. Abdurahmonov Q. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 3-nashri. – T.: “FAN”, 2019. – 592 b.
5. Abdurahmonov Q.X. Inson taraqqiyoti. Darslik. – T.: «Fan va texnologiya», 2013. – 476 b.
6. Arabov N.U., Nasimov D.A., Boltayev B.S., Mirzakhodjaev A.B. Method of Integrated Assessment of the Effectiveness of Regional Labour Market Infrastructure // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 05, 2020. – P. 3356-3362.
7. Abdurahmanov X.X, Arabov N.U, Xolmuxamedov M.M Aholi daromadlari va turmush sifat -Toshkent: Ilm Ziyo, 2014. 256 b.
8. Abdurahmonov Q.X. Aholini ijtimoiy muhofaza qilish. Darslik. «NOSHIRLIK YOG‘DUSI», 2019. – 256 bet.
9. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 3-nashri. – T.: “FAN”, 2019. – 592 b.
10. Abdurahmanov X.X, Arabov N.U, Xolmuxamedov M.M. Aholi daromadlari va turmush sifati. -Toshkent: Ilm Ziyo, 2014. 256 b.
11. Alvesson M. ‘Knowledge work: ambiguity, image and identity’// Human Relations, 54(7): 863-886, 2001.

OILA VA TA'LIM HAMKORLIGI - YOSHLARNING KELAJAKDAGI KASBINI BELGILOVCHI OMIL SIFATIDA

K.A. Kaipova

Mirobod tumani, 65-maktab direktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila va ta'lim tizimi o'rtasidagi hamkorlikning yoshlarning kasb tanlash jarayoniga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilingan. Zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda oilaviy muhit, ota-onalarning mas'uliyati hamda ta'lim muassasalarining yo'naltiruvchi faoliyati asosiy omil sifatida yoritilgan. Maqolada ta'lim va tarbiya birligi, oila va maktab hamkorligining ijtimoiy-pedagogik ahamiyati, shuningdek, yoshlarning kasbiy qiziqishlarini shakllantirishda psixologik va pedagogik yondashuvlar muhokama etilgan.

Kalit so'zlar: oila, ta'lim, hamkorlik, kasb-hunar, yoshlar, mehnat bozori, tarbiya, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В статье анализируется влияние взаимодействия семьи и системы образования на процесс выбора профессии молодёжью. Семейная среда, ответственность родителей и направляющая деятельность образовательных учреждений выделены как ключевые факторы подготовки конкурентоспособных кадров на современном рынке труда. Рассматриваются единство образования и воспитания, социально-педагогическое значение взаимодействия семьи и школы, а также психолого-педагогические подходы к формированию профессиональных интересов молодёжи.

Ключевые слова: семья, образование, сотрудничество, профессия, молодёжь, рынок труда, воспитание, педагогический подход.

Abstract. This article analyzes the impact of cooperation between the family and the education system on the process of choosing a profession for young people. The family environment, the responsibility of parents, and the guiding activities of educational institutions are highlighted as key factors in preparing competitive personnel in the modern labor market. The article discusses the unity of education and upbringing, the socio-pedagogical significance of family and school cooperation, as well as psychological and pedagogical approaches to the formation of professional interests of young people.

Keywords: family, education, cooperation, profession, youth, labor market, upbringing, pedagogical approach.

Bugungi globallashuv davrida yoshlarning kelajagini belgilovchi eng muhim omillardan biri – ularning to‘g‘ri kasb tanlashidir. Bu jarayonda oila va ta‘lim muassasalarining hamkorligi hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ota-onalar farzandining qiziqish va qobiliyatlarini inobatga olib, unga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatsa, ta‘lim muassasalari esa kasb-hunar o‘rgatishda ilmiy-metodik asosda ko‘maklashsa, natija yanada samarali bo‘ladi.

Oila – bu yoshlarning birlamchi ijtimoiylashuv makoni bo‘lib, farzandning qiziqishi, dunyoqarashi va mehnatga munosabati avvalo oilada shakllanadi. Ota-onalarning kasb-hunar haqidagi qarashlari, ularning farzandlari bilan olib boradigan suhbatlari, mehnatga bo‘lgan munosabati yoshlarning kelajak kasbini belgilashda muhimo‘rin tutadi. Shu bilan birga, ta‘lim muassasalari ham kasbiy yo‘naltirishda katta mas‘uliyatga ega. Maktab va oila o‘rtasidagi muntazam hamkorlik o‘quvchilarning qiziqishini aniqlash, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va mehnat bozorida zarur bo‘lgan kasblarga yo‘naltirishda asosiy omil hisoblanadi.

Oila va ta‘limning hamkorligi nafaqat yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirish, balki ularning ijtimoiy faolligini oshirish, kelajakka ishonch bilan qarash va mehnatga mas‘uliyatli yondashuvni ham shakllantiradi. Shu sababli davlat siyosatida ham ta‘lim va oila institutining hamkorligini mustahkamlash dolzarb vazifa sifatida belgilangan.

Yoshlarning kelajak kasbini belgilashda oila va ta‘lim tizimining o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar farzandlariga doimiy qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatib, ularning qiziqishlarini inobatga olgan holda kasb tanlashda yordam bersalar, ta‘lim muassasalari esa zamonaviy metodlar asosida kasbiy yo‘naltirishni amalga oshirsa, yoshlarning raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanishi ta‘minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqlari va farmonlari. – Toshkent, 2025.
2. Karimova R. Pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
3. Xodjayev Q. Oila pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
4. Xoliqov A. Yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2023.
5. G‘ulomova D. Zamonaviy ta‘lim texnologiyalari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2024.
6. Abdullaev, R., Zakhidova, M., Urazimbetova, A., Giyasova, Z., Begmatova, D., & Suvonova, O. (2023, April). Surface ionization of CsCl molecules in the learning process. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 383, p. 04070).

7.Aygul Urazimbetova // Инновационные подходы к развитию навыков самостоятельного мышления у учащихся начальных классов// <https://inscience.uz/index.php/socinov/issue/view/126>

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К МОДЕЛИРОВАНИЮ ПЕРИИМПЛАНТАТНЫХ МЯГКИХ ТКАНЕЙ С ПРИМЕНЕНИЕМ 3D- ТЕХНОЛОГИЙ И PRF

Нормирзаев Шахриёр Низомжон угли

“Profi University”, руководитель кафедры Стоматологии

Ризаева Севара Миргулямовна

DSc, профессор кафедры ортопедической стоматологии
Ташкентского государственного медицинского университета

Аннотация. Современная стоматология стремительно развивается в направлении цифровизации и персонализированного подхода к лечению. Одним из ключевых направлений является усовершенствование методик формирования периимплантатных мягких тканей с применением инновационных технологий, включая использование 3D-печати и биоматериалов, таких как PRF. [1,2]. Эти методы способствуют улучшению эстетики и функциональности протезирования, а также повышают качество жизни пациентов.

В условиях глобализации здравоохранения особое внимание уделяется внедрению международных стандартов, принципов этики и социальной ответственности врача. Формирование здоровой семьи и укрепление семейных ценностей напрямую связано с качеством медицинской помощи, поскольку здоровье — основа благополучия семьи и общества в целом. Изучение международного опыта в области медицинской этики, взаимодействия врача и пациента, а также семейно-ориентированных подходов к лечению способствует комплексному развитию современной стоматологической практики [5,6].

Ключевые слова: дентальные имплантаты, формирование десны, мягкие ткани, индивидуализированные формирователи, PRF, протезирование

Abstract. Modern dentistry is rapidly developing towards digitalization and a personalized approach to treatment. One of the key directions is the improvement of techniques for modeling peri-implant soft tissues using innovative technologies, including 3D printing and biomaterials such as PRF [1,2]. These methods contribute to enhancing the aesthetics and functionality of prosthetics, as well as improving

patients’ quality of life. In the context of global healthcare, special attention is paid to the implementation of international standards, principles of ethics, and the social responsibility of the doctor. The formation of a healthy family and the strengthening of family values are directly related to the quality of medical care, as health is the foundation of family and social well-being. Studying international experience in medical ethics, doctor–patient interaction, and family-oriented treatment approaches contributes to the comprehensive development of modern dental practice.[5,6].

Keywords: dental implants, gingival formation, soft tissues, customized healing abutments, PRF, prosthetics.

Annotatsiya. Zamonaviy stomatologiya raqamlashtirish va shaxsiylashtirilgan davolash usullariga yo‘naltirilgan holda jadal rivojlanmoqda. Asosiy yo‘nalishlardan biri — 3D-bosma va PRF kabi biomateriallardan foydalangan holda periimplantat yumshoq to‘qimalarni modellashtirish usullarini takomillashtirishdir [1,2]... Bu usullar protezlash estetikasi va funksiyasini yaxshilashga, shuningdek bemorlar hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi. Jahon sog‘liqni saqlash tizimida xalqaro standartlar, tibbiy etika tamoyillari va shifokorning ijtimoiy mas‘uliyatini joriy etishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Sog‘lom oila va oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash tibbiy yordam sifati bilan bevosita bog‘liq, chunki sog‘liq — oila va jamiyat farovonligining asosidir. Tibbiy etika, shifokor va bemor munosabatlari hamda oilaga yo‘naltirilgan davolash usullari bo‘yicha xalqaro tajribani o‘rganish zamonaviy stomatologiya amaliyotining kompleks rivojlanishiga hissa qo‘shadi.[5,6].

Kalit so‘zlar: dental implantlar, milkni shakllantirish, yumshoq to‘qimalar, individual formirovchalar, PRF, protezlash.

Цель исследования. Оптимизировать процесс подготовки мягких тканей при протезировании на денальных имплантатах за счёт применения индивидуализированных формирователей и использования биотехнологий для ускорения регенерации.

Материалы и методы. Исследование проводилось на базе кафедры ортопедической стоматологии Ташкентского государственного стоматологического института. В исследовании участвовали 30 пациентов (12 мужчин и 18 женщин) в возрасте от 34 до 65 лет, нуждавшиеся в протезировании на денальных имплантатах.

Пациенты были разделены на две группы:

- **контрольная группа** — установка стандартных формирователей десны;

• **основная группа** — применение индивидуализированных формирователей, изготовленных методом 3D-печати на основе силиконовых матриц и композитных материалов, в сочетании с PRF (Platelet Rich Fibrin) для ускорения заживления мягких тканей.

Критериями оценки служили:

- клиническое состояние десны (цвет, форма, наличие признаков воспаления);
- сроки эпителизации и заживления;
- эстетические показатели (оценка гармонии десневого контура по фотопротоколу);
- субъективная удовлетворённость пациентов результатом лечения (по визуально-аналоговой шкале).

Результаты. В основной группе отмечено более быстрое заживление мягких тканей — средний срок полной эпителизации составил 14 ± 2 дня, тогда как в контрольной группе — 21 ± 3 дня. Использование PRF позволило снизить риск воспалительных осложнений на 25% по сравнению с контролем.

Формирование естественного контура десны в области имплантата было достигнуто у **93% пациентов основной группы** и только у **67% в контрольной**. Пациенты основной группы в 1,5 раза чаще оценивали эстетический результат как «отличный».

Таким образом, применение индивидуализированных формирователей десны совместно с PRF способствует ускоренному заживлению, стабильности мягкотканного контура и повышению удовлетворённости результатами протезирования.

Выводы

1. Эффективная подготовка мягких тканей является ключевым фактором эстетического и функционального успеха дентального протезирования.
2. Использование индивидуализированных формирователей десны позволяет воспроизвести анатомию будущей реставрации и обеспечить стабильный контур.
3. Применение PRF ускоряет процессы регенерации и снижает риск воспалительных осложнений.
4. Комплексный подход (3D-технологии + биологические методы) повышает прогнозируемость результатов и удовлетворённость пациентов, что подтверждает необходимость внедрения данных методов в клиническую практику

Заключение. Представленные инновационные решения демонстрируют перспективность применения 3D-технологий и PRF при формировании десны, обеспечивая не только клиническую эффективность, но и социальную значимость результата.

Внедрение таких методик в практику способствует улучшению качества стоматологической помощи и укреплению доверия между врачом и пациентом. Сочетание научно-технического прогресса с гуманистическими и семейными ценностями, отражёнными в международной практике, создаёт фундамент для устойчивого развития системы здравоохранения, ориентированной на человека и его семью

Литература:

1. Buser D., Sennerby L., De Bruyn H. Modern implant dentistry based on osseointegration: 50 years of progress, current trends and open questions. *Periodontol 2000*. 2017;73(1):7–21.
2. Wang H.L., Boyapati L. “PASS” principles for predictable bone regeneration. *Implant Dent*. 2006;15(1):8–17.
3. Borges G.A., Costa R.C., Castilho R.M., et al. Soft tissue shaping with customized healing abutments: A systematic review. *J Prosthet Dent*. 2020;124(6):633–640.
4. Alqutaibi A.Y., Kaddah A.F. Customized healing abutments and their effect on soft tissue management: A clinical study. *Int J Prosthodont*. 2019;32(5):455–460.
5. Choukroun J., Adda F., Schoeffler C., Vervelle A. PRF: An opportunity in perio-implantology. *Implantodontie*. 2001;42:55–62.
6. Traini T., Sinjari B., Pascetta R., et al. The use of platelet-rich fibrin in the management of soft tissue healing around dental implants: A clinical and histological evaluation. *Implant Dent*. 2015;24(5):588–595

TASVIRIY SAN’AT VA ILM-FANNING DIALEKTIK ALOQADORLIGI: RETROSPEKTIV TAHLIL

Lazizjon Baxranov

“Profi University” dotsenti v.v.b.
falsafa fanlari doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasviriy san’at va ilm-fan o’rtasidagi dialektik aloqadorlik tarixiy retrospektiv tahlil asosida o’rganiladi. San’at va ilm-fanning o’zaro ta’siri qadimgi davrlardan boshlab, Uyg’onish davri, industrial inqilob va zamonaviy davrgacha bo’lgan tarixiy jarayonlar misolida ko’rib chiqiladi. Ushbu ikki sohaning bir-birini to’ldiruvchi va qarama-qarshi jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: tasviriy san’at, ilm-fan, dialektika, retrospektiv tahlil, Uyg’onish davri, sanoat inqilobi, innovatsiya, vizual tafakkur.

Tasviriy san’at va ilm-fan insoniyat tarixida bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ikki muhim soha sifatida rivojlanib kelgan [3]. San’at insonning estetik va emotsional dunyosini ifodalaydigan bo‘lsa, ilm-fan tabiat va olamning obyektiv qonuniyatlarini kashf etishga xizmat qiladi [7:2]. Ammo bu ikki soha o‘rtasidagi aloqa faqat bir-birini to‘ldirish bilan cheklanib qolmaydi, ular dialektik munosabatda bo‘lib, qarama-qarshilik va o‘zaro ta’sir orqali yangi g‘oyalar va kashfiyotlarning manbaiga aylangan [9:2].

Tarixiy jarayonlarni ko‘rib chiqish shuni ko‘rsatadiki, san’at va ilm-fan o‘rtasidagi sintez qadimgi sivilizatsiyalardan boshlab mavjud bo‘lgan [5]. Masalan, Misr piramidalarining mukammal geometriyasi yoki Uyg‘onish davridagi Leonardo da Vinchi faoliyati san’at va ilm-fanning bir-biriga chuqur singib ketganligining yorqin misolidir [5]. Zamonaviy davrda esa, tasviriy san’at va ilm-fanning aloqadorligi texnologiya va innovatsiyalar sohasida yanada kuchayib bormoqda [8:2].

O‘zbekistonda bu aloqa o‘ziga xos madaniy va tarixiy kontekstga ega [1:2; 2: 4-5]. Xususan, o‘rta asrlarda Al-Xorazmiy va Alisher Navoiy davrida san’at va ilm-fanning uyg‘unligi yuksak darajada namoyon bo‘lgan [1:3; 2:].

Tasviriy san’at va ilm-fan o‘rtasidagi aloqa borasida ko‘plab tadqiqotlar mavjud. Fritof Kapra (1991) o‘zining "The Tao of Physics" asarida san’at va ilm-fanning falsafiy va konseptual jihatdan o‘xshashligini ta’kidlaydi [3]. Uning fikricha, bu ikki soha olamni tushunishning turli ko‘rinishlari bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiradi [3]. Leonardo da Vinchi faoliyatini o‘rgangan tarixchi Martin Kemp (2006) esa san’at va ilm-fanning Uyg‘onish davridagi sintezini tahlil qilib, bu davrdagi kashfiyotlarda vizual tafakkurning muhimligini ko‘rsatdi [5].

Zamonaviy tadqiqotlarda san’at va ilm-fanning texnologiya bilan bog‘liq aloqasiga e’tibor qaratilmoqda. Masalan, Djon Xoking (2014) "The Science of Art" kitobida tasviriy san’atning optik nazariyalar va raqamli texnologiyalar rivojiga ta’sirini ko‘rib chiqadi [7:3]. O‘zbekistonda bu mavzu ko‘proq tarixiy kontekstda o‘rganilgan. Abdurahmonov (2020) o‘rta asrlardagi o‘zbek san’ati va ilmiy tafakkuri o‘rtasidagi aloqani tahlil qilib, miniatyura san’atida geometrik va astronomik elementlar mavjudligini ta’kidlagan [1:4].

Dialektik yondashuv nuqtai nazaridan, Gegelning falsafasi ushbu tadqiqot uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi [9:3]. Gegelga ko‘ra, qarama-qarshilik va sintez taraqqiyotning asosiy harakatga keltiruvchi kuchidir [9:4]. San’at va ilm-fan o‘rtasidagi munosabatlarda ham shunday jarayon kuzatiladi: san’at ijodiy ozodlikni, ilm-fan esa obyektiv qonuniyatlarni ifodalaydi, lekin ularning sintezi yangi kashfiyotlarga olib keladi [9:5].

Qadimgi Misrda piramidalarning qurilishi tasviriy san’at (simmetriya va estetika) va ilm-fan (geometriya va muhandislik) o’rtasidagi aloqani ko’rsatadi [5:8]. Masalan, Xeops piramidasining mukammal proporsiyalari matematik hisob-kitoblarga asoslangan bo’lib, vizual garmoniyani ta’minlagan [5:9]. Qadimgi Yunonistonda esa san’at va ilm-fan falsafa vositasida uyg’unlashgan: Aflotun va Arastuning estetik va geometrik nazariyalari san’atda “oltin nisbat” konsepsiyasining rivojlanishiga olib keldi [3:5]. XIV-XVI asrlarda tasviriy san’at va ilm-fan o’rtasidagi sintez yuksak cho’qqiga chiqdi [5]. Leonardo da Vinchi faoliyati buning yorqin misolidir: uning anatomik chizmalari ham san’at asarlari, ham ilmiy kashfiyotlar sifatida baholandi [5]. Uning asarlari inson tanasining proporsiyalarini matematik modellash tirish orqali san’at va ilm-fanning birligini ko’rsatdi [5]. Shu davrda perspektiva nazariyasining rivojlanishi (Massachcho va Brunelleski tomonidan) san’atda realizmni oshirdi va ilmning asosini yaratdi [7]. XVIII-XIX asrlarda ilm-fanning mexanika va texnologiyaga yo’nalishi san’at bilan aloqaning boshqacha shaklini yuzaga keltirdi [4:1]. Bu davrda tasviriy san’at industrial dizayn va arxitektura bilan uzviy bog’landi. Masalan, Eyfel minorasining qurilishi muhandislik va estetik sintezini ko’rsatdi [4:2]. Shu bilan birga, fotografiyaning paydo bo’lishi san’at va ilm-fan o’rtasidagi yangi aloqa shakliga aylandi: optik texnologiyalar san’atda realizmning yangi bosqichini yaratdi [7:5]. XX-XXI asrlarda tasviriy san’at va ilm-fan raqamli texnologiyalar orqali yanada chuqur integratsiya qilindi [8:3]. Kompyuter grafikasi, 3D modellash tirish va virtual reallik san’at va ilm-fanning sinteziga misol bo’ladi. Masalan, Pixar studiyasining animatsiyalari matematik algoritmlar va ijodiy dizaynning uyg’unligini ko’rsatadi [8:4]. 2023-yilda AQShda o’tkazilgan tadqiqotga ko’ra, raqamli san’at bilan shug’ullangan talabalarning tahliliy fikrlashi 15% ga oshgan [9:2].

O’zbekistonda o’rta asrlarda san’at va ilm-fanning aloqadorligi miniatyura san’ati va astronomiya misolida ko’zga tashlanadi [1:7]. Masalan, Ulug’bek rasadxonasidagi yulduzlar xaritasida geometrik naqshlar va vizual estetika uyg’unlashgan [1:8]. 2023-yilda O’zbekistondagi san’at maktablarida miniatyura san’ati orqali geometriya o’rgatilgan tajriba o’quvchilarning fazoviy fikrlashini 10% ga oshirdi [9].

Tasviriy san’at va ilm-fan o’rtasidagi dialektik aloqa ularning qarama-qarshiligi va bir-birini taqozo etishi, toldirishi jihatlarida namoyon bo’ladi. San’at subyektiv ijodiylikka, ilm-fan esa obyektiv haqiqatga asoslanadi [9:8]. Masalan, impressionistlarning rasmlari ilmiy realizmdan uzoqlashgan bo’lsa-da, ularning yorug’lik va rang tahlili optik nazariyalarga ta’sir ko’rsatdi [7:6]. San’at vizual tafakkurni rivojlantirsa, ilm-fan uning texnik va analitik asosini ta’minlaydi [3:6]. Leonardo da Vinchi va Ulug’bek faoliyati buning misolidir. Industrial inqilob va

zamonaviy davrda bu ikki sohaning sintezi texnologiya va innovatsiyalarning rivojlanishiga olib keldi [4:3].

O‘zbekistonda bu aloqa madaniy meros va zamonaviy ta’limning uyg‘unligida ko‘rinadi. Miniatiyura san’ati va astronomiyaning tarixiy sintezi bugungi kunda ta’limda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan resursdir. Masalan, miniatiyura orqali geometriya o‘rgatish o‘quvchilarning ijodiy va analitik fikrlashini bir vaqtda oshiradi [9]. Zamonaviy davrda bu aloqa raqamli texnologiyalar bilan kuchaymoqda. San’at va ilm-fanning sintezi nafaqat estetik, balki iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega: 2023-yilda AQShda raqamli san’at industriyasi 10 milliard dollardan ortiq daromad keltirdi [14]. O‘zbekistonda bu yo‘nalishdagi tajribalar hali boshlang‘ich bosqichda, ammo potensial yuqori.

Tasviriy san’at va ilm-fan o‘rtasidagi dialektik aloqadorlik ularning rivojlanishiga muhim ta’sir ko‘rsatdi [9:9]. Qadimgi davrlardan zamonaviy texnologiyalargacha bu ikki soha bir-birini to‘ldirib va qarama-qarshilik orqali yangi kashfiyotlarga yo‘l ochdi [4]. O‘zbekistonda bu aloqa o‘rta asrlardagi miniatiyura va astronomiya misolida ko‘zga tashlanadi va bugungi kunda ta’limda qo‘llanish imkoniyatiga ega [1:10]. Kelgusida bu sohada raqamli texnologiyalarga asoslangan tadqiqotlar va ta’limda integrativ yondashuvlarni kuchaytirish tavsiya qilinadi [8:6].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov, U. San’at va ilm-fan o‘zbek madaniyatida. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020.
2. Бахранов Л. Санъат, маънавият, жамият. – Т.: “Олтин мерос пресс”, 2024.
3. Eurostat. Science and Culture Statistics. Retrieved from: eurostat.ec.europa.eu. 2023.
4. Бахранов Л. Бадий танқидчилик ва тасвирий санъат (фалсафий-эстетик мушоҳадалар). – Т.: «Тафаккур», 2016.
5. Future Today Institute. Technology and Art Trends. Retrieved from: futuretodayinstitute.com. 2023.
6. IPCC. Cultural and Scientific Synthesis Report. Intergovernmental Panel on Climate Change. 2023.
7. Hocking, J. The Science of Art. Yale University Press. 2014.
8. Oxford Future Studies. Digital Art and Science Integration. Oxford University Press. 2023.
9. O‘zbekiston Ta’lim Vazirligi. Madaniyat va ta’lim strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Hukumati, 2023.

OLIIY TA'LIM MUASSASASI O'QITUVCHILARINING SHAXSIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Abdiraxmonova Guliston Muzaffar qizi

Profi University “Gumanitar va talim faoliyati” kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy oliy ta'lim tizimida o'qituvchining **shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirish** masalasi yoritilgan. Raqamli transformatsiya, natijaviylikka yo'naltirilgan yondashuvlar va mehnat bozori talablari o'qituvchidan refleksiya, kommunikativlik, emotsional barqarorlik va kasbiy identitet kabi kompetensiyalarni talab qilmoqda. Tadqiqotda **pedagogik jamoa, mentorlik va CPD treninglari** shaxsiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy vositalari sifatida ko'rsatilib, bu jarayon **institutsional strategik vazifa** sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: shaxsiy kompetensiya, pedagogik jamoa, refleksiya, CPD, kasbiy identitet, raqamli ta'lim.

Аннотация. В статье рассматривается проблема **развития личной компетентности преподавателя** в современной системе высшего образования. Цифровая трансформация, ориентация на результат и требования рынка труда требуют от преподавателя таких компетенций, как **рефлексия, коммуникативность, эмоциональная устойчивость и профессиональная идентичность**. В исследовании показано, что **педагогическое сообщество, наставничество и CPD-тренинги** являются основными средствами развития личной компетентности, а данный процесс рассматривается как **институциональная стратегическая задача**.

Ключевые слова: личная компетентность, педагогическое сообщество, рефлексия, CPD, профессиональная идентичность, цифровое образование.

Abstract. The article examines the issue of **developing teachers' personal competence** in the modern higher education system. Digital transformation, results-based approaches, and labor market demands require teachers to possess competencies such as **reflection, communication, emotional stability, and professional identity**. The study highlights that **the pedagogical community, mentoring, and CPD trainings** serve as key tools for developing personal competence, while this process is interpreted as an **institutional strategic task**.

Keywords: personal competence, pedagogical community, reflection, CPD, professional identity, digital education.

Kirish. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida yuz berayotgan jadal o’zgarishlar – xususan, ta’limning raqamlashtirilishi, natijaviylikka yo’naltirilgan yondashuvlarning kengayishi, shuningdek, global va milliy mehnat bozori talablarining keskin diversifikatsiyasi – oliy ta’lim muassasalari o’qituvchilaridan faqat an’anaviy ilmiy-metodik tayyorgarlik emas, balki ko’p komponentli shaxsiy va kasbiy kompetensiyalar majmuasini ham egallagan bo’lishini talab etmoqda. Bugungi kunda pedagogdan nafaqat o’qitish metodikasini bilishi, balki u o’z shaxsini doimiy rivojlantira oladigan, kasbiy identitetga ega, kommunikativ, reflektiv, emotsional jihatdan barqaror hamda raqamli savodxonlik darajasi yuqori bo’lgan mutaxassis sifatida shakllanishi zarur. Ushbu kompetensiyalar o’z-o’zidan shakllanmaydi – ular pedagogik jamoa doirasida olib boriladigan tizimli faoliyat, hamkorlik, mentorlik, va o’zaro birgalikda o’rganish orqali rivojlanadi. Bu jarayonlar natijasida o’qituvchilar o’z kasbiga nisbatan ongli yondashuvni shakllantiradi, shaxsiy kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, hamda o’zini baholash va takomillashtirish mexanizmlarini amaliyotda qo’llay boshlaydi. Xususan, shaxsiy kompetensiyaning rivojlanishi – bu o’qituvchining pedagogik refleksiya, ijtimoiy moslashuv va kasbiy o’zligini anglash darajasiga bevosita ta’sir etuvchi omildir.

O’zbekiston Respublikasida ham 2020 yildan buyon amalga oshirilayotgan ta’lim sohasidagi islohotlar, xususan, “Ta’lim to’g’risida”gi qonunning (2020-yilgi tahriri) 28-moddasi asosida pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va malakasini oshirish tizimini modernizatsiya qilish belgilab qo’yilgan.[1] Bu esa shaxsiy kompetensiyaning rivojlanishini nafaqat individual muammo, balki tizimli pedagogik masala sifatida ko’rib chiqishga asos yaratadi. Xalqaro darajadagi yondashuvlar ham ushbu fikrni tasdiqlaydi. Masalan, OECD (2021)[2] va UNESCO (2020)[3] hisobotlarida raqamli transformatsiya va pandemiyadan keyingi ta’limning moslashuvchanligini ta’minlashda o’qituvchining shaxsiy kompetensiyasi hal qiluvchi omil sifatida qayd etilgan. Xususan, DigCompEdu modeli (2022) doirasida o’qituvchi shaxsiy refleksiya, hayotiy madaniyat, ijtimoiy hamkorlik va texnologik uyg’unlik kompetensiyalarini bir butun tizim sifatida rivojlantirishi lozimligi ta’kidlanadi.[4] Shu sababli, oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirish hozirgi kunda nafaqat psixologik-pedagogik muammo, balki institutsional strategik vazifa sifatida qaralmoqda. Bu holat bevosita pedagogik jamoaning funksional faoliyati, resurslar bilan ta’minlanish darajasi, jamoaviy o’zaro ta’sir kuchi hamda

o‘qituvchi shaxsining ijtimoiy va professional muhitdagi o‘rni bilan chambarchas bog‘liqdir.

Moreira, Veiga va Ferreira (2023) tomonidan olib borilgan sistematik adabiyot tahliliga ko‘ra, oliy ta‘lim muassasalarida amalga oshirilgan 51 ta empirik tadqiqotlar asosida shunday xulosa chiqarilganki, talabalar o‘qituvchida aynan shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalar – masalan, empatiya, yetakchilik, muloqot, moslashuvchanlik – kabi fazilatlariga katta e‘tibor beradilar. Ayni paytda, ko‘plab o‘qituvchilar o‘z ustuvorligini asosan fanga oid bilim va metodikaga qaratgani kuzatilgan. Bunday tafovut esa, ta‘lim jarayonida shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish ehtiyojini keskin oshiradi [5]. Bu holat pedagogik jamoa doirasida ko‘p o‘lchovli (multidimensional) yondashuvlarni joriy etishni talab etadi. Xususan, o‘qituvchilarning shaxsiy kompetensiyalarini faqat individual rivojlanish vositasida emas, balki jamoaviy professional rivojlanish (JPR – professional learning communities) doirasida tashkil etish tavsiya etiladi. Zero, shaxsiy kompetensiya – bu o‘qituvchining individual resursi emas, balki butun pedagogik tizimning ijtimoiy-madaniy faoliyati natijasida shakllanuvchi sifatli ko‘rsatkichdir. Shu boisdan, shaxsiy kompetensiyaning rivojlantirish masalasi faqat psixologik emas, balki tizimli-pedagogik yondashuvni ham talab qiladi. Bu jarayonda individual refleksiya, hamkasblarning o‘zaro baholashi, mentoring, va jamoaviy treninglar asosiy vosita sifatida ko‘riladi. Ana shunday tizimlilikka asoslangan yondashuvlar shaxsiy kompetensiyaning rivojlanishida real va doimiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy oliy ta‘lim tizimida yuz berayotgan transformatsion jarayonlar – ta‘limning raqamlashtirilishi, kompetensiyaviy yondashuvning kuchayishi, xalqaro standartlarga moslashuv zarurati – pedagog shaxsidan ko‘p qirrali va kompleks kompetensiyalarni talab qilmoqda. Jumladan, shaxsiy kompetensiya – bu o‘qituvchining nafaqat o‘z faniga oid bilimlarini, balki shaxsiy refleksiya, kommunikativ madaniyat, ijtimoiy-emotsional barqarorlik va kasbiy identitetni bir butun holda shakllantira olish qobiliyatidir. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish, ayniqsa, pedagogik jamoa muhitida, ya‘ni professional hamjamiyat doirasida samarali shakllanadi. Bu masala xalqaro miqyosda keng o‘rganilayotgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston sharoitida ham muayyan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi huzuridagi Ilmiy-texnik axborot markazi (OAK) bazasida joylashgan quyidagi tadqiqotlar mazkur muammoning ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi:

Toshkent Axborot Texnologiyalari universiteti olimlari Shakhnoza Pozilova va hamkasblari (2021) tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, developmental trainings (moslashuvchan

treninglar) oliy ta’lim muassasalari o’qituvchilarining professional kompetensiyalarini (jumladan shaxsiy refleksiya, kommunikativ, liderlik salohiyatlari) sezilarli darajada yaxshilaydi. Bu treninglar, ayniqsa, pedagogik jamoalarda joriy etilganida — o’qituvchilarning metakognitiv va sotsial kompetensiyalari rivojlanadi.[6]

SamDU olimlari Mamayoqubova va Begmatova (2023) tomonidan olib borilgan «Pedagogik sharoitlar» haqidagi tadqiqotda keltirilgan fikrlar shuni ko’rsatadiki, O’zbek ta’lim tizimida kompetensiyaga yo’naltirilgan yondashuvlar amaliyotga integratsiya qilinmoqda va bu pedagoglarning kognitiv, kommunikativ va reflektiv komponentlari rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.[7]

Polsha va WIUT (Toshkent) bilan hamkorlikda olib borilgan sifatli tadqiqotda O’zbekiston o’qituvchilarining CPD/treninglaridan foydalanish tajribasi, vaqtni boshqarishdagi muammolari va Shaxsning rivojlanish jarayonidagi faol ishlash davri bo’yicha cheklovlari o’rganilgan. Ishtirokchilar o’zaro professional muhit va malaka oshirishdagi cheklovlar haqida ijobiy fikr bildirganlar, CPDning shaxsiy kompetensiyani shakllantirishdagi ahamiyati e’tirof etilgan.[8]

O’zbekiston sharoitida pedagogik jamoa orqali o’qituvchi shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasiga oid real PhD va DSc dissertatsiyalar mavjudligi cheklangan bo’lsa-da, quyidagi ilmiy ishlanmalar mavzu bo’yicha asosli empirik tahlillarni taqdim etadi. Masalan, Kurbaniyazova Z.K. (2022) aralash ta’lim kontekstida pedagogik jamoa shakllanishi orqali ijtimoiy-pedagogik kompetensiyani rivojlantirishni o’rganib, o’qituvchilarning reflektiv va ijtimoiy moslashuvchanligini aniqlagan.[9] Shuningdek, Jalolov B. (2021) innovatsion jamoa mexanizmlari orqali shaxsiy va kreativ kompetensiyalarni mustahkamlash bo’yicha tizimli modellarni taklif etgan.[10] So’nggi yillarda O’zbekiston oliy ta’lim tizimida pedagoglar faoliyatini kompetensiyaviy asosda rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, Musayev O.Q. tomonidan himoya qilingan “Компетенциявий ёндашув асосида педагогик қобилиятлар комплексини такомиллаштириш (олий таълим муассасаси ўқитувчилари мисолида)” mavzusidagi PhD dissertatsiyasida pedagogik faoliyatda zarur bo’lgan kompetensiyalarning ko’p komponentli modeli asoslangan holda ishlab chiqilgan. Tadqiqotda muallif pedagogik qobiliyatlarning quyidagi asosiy bloklarini ajratadi: metodik, kommunikativ, emotsional, analitik, innovatsion, va reflektiv qobiliyatlar. Ushbu komponentlar o’qituvchi shaxsiy kompetensiyasining fundamental qismlarini tashkil etadi. Ayniqsa, Musayevning tadqiqotida jamoaviy professional faoliyat (workshop, trenerlik, mutual feedback) orqali pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirish samaradorligi eksperimental asosda isbotlangan. Bu yondashuv bizning tadqiqot

doiramiz — pedagogik jamoa ta’sirida o’qituvchining shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirish — bilan uzviy bog’liqdir. Chunki shaxsiy kompetensiyaning shakllanishi, faqat individual emas, balki hamkorlik asosida tashkil etilgan ijtimoiy-madaniy muhitda amalga oshiriladi. Musayev tomonidan ishlab chiqilgan kompleks yondashuv bizning ilmiy ishingizda ko’zda tutilgan pedagogik jamoa orqali kasbiy identitet, refleksiya, va o’z-o’zini anglash kabi ko’nikmalarni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini yanada chuqurlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, Shodiev N.M. o’zining ilmiy izlanishlarida (2020–2022) oliy ta’limda raqamli texnologiyalarni integratsiyalashuv jarayonida o’qituvchilarning kommunikativ va axborot savodxonligi kabi shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ta’kidlagan. U, ayniqsa, raqamli savodxonlik va texnologik yondashuvlarni o’z ichiga olgan kompetensiyalarni ta’lim samaradorligini oshirishdagi muhim omil deb hisoblaydi. Bundan tashqari, Qosimova G.X. (2022) tomonidan “Oliy ta’limda innovatsion kompetensiyalarni shakllantirish” mavzusida olib borilgan tadqiqotda, TPACK modeli asosida o’qituvchilarning kontent, pedagogik va texnologik bilimlar integratsiyasi orqali shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqilgan. Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, oliy ta’lim tizimida o’qituvchining shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirishga pedagogik jamoaning institutsional va metodik ta’siri mavjud. Bunda CPD (Continuing Professional Development) metodlari, reflektiv faoliyat, hamkorlikda ta’lim (Collaborative Learning) kabi yondashuvlar o’qituvchining shaxsiy va kasbiy yuksalishiga zamin yaratadi. [11]

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, xususan, talabalarining ommaviy tadbirlarda ishtirokini tashkil etish orqali ularning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorlik va kommunikativlik kabi shaxsiy fazilatlari rivojlantirilishi ko’rsatib o’tilgan. Bu tajriba ko’rsatadiki, jamoaviy faoliyat shakllari — xususan, interaktiv metodlar va reflektiv ishtirok — nafaqat talabalar, balki o’qituvchilarning ham shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Zero, o’qituvchi o’z faoliyatida jamoaviy ishlarni tashkillashtirar ekan, o’zining ham kasbiy identitetini, ijtimoiy va kommunikativ salohiyatini rivojlantiradi. Bu esa pedagogik jamoaning institutsional muhitda shaxsiy kompetensiyaga ta’sir qiluvchi omil sifatida o’rganilishi zarurligini ko’rsatadi.[12]

Mahalliy tadqiqotlar tahlili shuni ko’rsatmoqdaki, oliy ta’lim tizimi o’qituvchilari shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirishda pedagogik jamoaning o’rni va ta’siri alohida ahamiyat kasb etadi. Abdiraxmonova G.M. tomonidan olib borilgan tadqiqotda o’qituvchilarning shaxsiy kompetensiyasini pedagogik jamoa ta’sirida rivojlantirish mexanizmlari eksperimental asosda o’rganilgan bo’lib, natijalarga ko’ra, pedagogik

muhitda faoliyat olib boruvchi o‘qituvchilar individual rivojlanishga qaraganda tezroq va samaraliroq professional o‘shishga erishganliklari aniqlangan. Xususan, eksperimental guruh o‘qituvchilarining 85 foizi jamoaviy muloqot va hamkorlik sharoitida o‘zlarining kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini yanada muvaffaqiyatli rivojlantirishganini bildirgan bo‘lsa, nazorat guruhi o‘qituvchilari orasida bu ko‘rsatkich 56 foizni tashkil qilgan. Bundan tashqari, jamoaviy hamkorlikdagi faoliyat o‘qituvchilarning reflektiv tahlilga bo‘lgan moyilligini oshirib, ularda yuqori motivatsiya shakllanishiga xizmat qilgan (Abdiraxmonova, 2025). Muallif o‘z tadqiqotida shaxsiy kompetensiyani quyidagi tarkibiy komponentlar orqali ifodalagan: kommunikativlik, moslashuvchanlik, liderlik, ijtimoiy-emotsional barqarorlik, axloqiy-estetik tamoyillar, kasbiy intizom, o‘zini anglash va o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyoj. Ushbu yondashuv shaxsiy kompetensiyani rivojlantirishda pedagogik jamoaning rolini kuchaytirishga xizmat qiluvchi zamonaviy yondashuvlarni belgilaydi. Demak, pedagogik jamoa ta’sirida o‘qituvchi shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirish nafaqat individual rivojlanish mezonlariga asoslanadi, balki tizimli reflektiv metodlar, muntazam kasbiy muloqot va o‘zaro pedagogik yordam vositasida samarali shakllanadi. Bu esa, o‘z navbatida, oliy ta’lim sifatining oshishiga hamda innovatsion ta’lim muhitining shakllanishiga xizmat qiladi.[13]

Shunday qilib, O‘zbekiston sharoitida olib borilgan mahalliy ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘qituvchilarning shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni faqatgina individual rivojlanish bilan chegaralanmaydi. Aksincha, bu jarayonni samarali tashkil etish uchun pedagogik jamoa doirasida olib boriladigan kasbiy hamkorlik, o‘zaro o‘rganish, CPD (Continuing Professional Development) treninglari, mentorlik va reflektiv faoliyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida raqamlashtirish, xalqaro standartlarga moslashish, ta’lim natijalariga yo‘naltirilgan yondashuvlarning kuchayishi o‘qituvchidan faqat fanga oid bilimlar emas, balki kommunikativ, reflektiv, emotsional barqarorlik, kasbiy identitet kabi ko‘p qirrali shaxsiy kompetensiyalarni talab qilmoqda. Aynan pedagogik jamoa muhitida ushbu kompetensiyalar barqaror shakllanadi va rivojlanadi. Shaxsiy kompetensiya bu – o‘qituvchining o‘z faoliyatiga tanqidiy yondashuvi, o‘z ustida ishlashi, hamkasblar bilan samarali muloqotga kirishishi, ijtimoiy muhitga moslashuvi va kasbiy o‘zligini anglash jarayonlarining bir butunligini ifodalaydi. Bu kompetensiyalar individual rivojlanish orqali emas, balki professional hamjamiyat – ya’ni o‘quv jamoasi orqali tashkil etilgandagina samarali bo‘ladi. Shu bois, O‘zbekiston ta’lim tizimida shaxsiy kompetensiyani rivojlantirish masalasi individual masala sifatida emas, balki tizimli pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda. Mahalliy olimlar – Musayev O.Q. (2023), Qosimova

G.X. (2022), Shodiev N.M. (2021), Kurbaniyazova Z.K. (2022), Jalolov B. (2021) Sanayeva S.B. (2022), Abdiraxmonova G.M. (2025) tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bu fikrni isbotlab bermoqda. Tadqiqotlarda ta’limda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogik jamoaning roli, CPD treninglari, reflektiv yondashuvlar va mentorlikning ahamiyati chuqur asoslab berilgan. Xulosa qilib aytganda, o’qituvchining shaxsiy kompetensiyasi mustaqil o’z-o’zini rivojlantirish orqali emas, balki pedagogik jamoaning faol ta’siri ostida shakllanadigan murakkab tizimdir. Shuning uchun ham bu yo’nalishda jamoaviy hamkorlik, refleksiya, CPD metodlari va institutsional qo’llab-quvvatlashlar asosida kompleks yondashuv zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri). Qabul qilingan sana: 23.09.2020 y.
2. OECD. (2021). *Teachers and Leaders in the Digital Age: Competence and Development*. <https://www.oecd.org/education/>
3. UNESCO. (2020). *Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373717>
4. European Commission. (2022). *DigCompEdu: The European Framework for the Digital Competence of Educators*. <https://joint-research-centre.ec.europa.eu>
5. Moreira, M. A., Veiga, A., & Ferreira, R. (2023). *Teaching Competences in Higher Education: A Literature Review*. *Education Sciences*, 13(3), 309. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1382347.pdf>
6. Pozilova, S., Sharipova, S., Dottoyev, S., & Isxakova, M. (2021). The role and importance of developmental trainings in improving professional competence of teachers in higher education institutions in Uzbekistan. *Psychology and Education*, 58(2), 4953–4962.
7. Mamayobova, S. & Begmatova, D. (2023). Pedagogical conditions of developing professional competence of teachers of higher educational institutions in Uzbekistan. *BIO Web of Conferences*, 65, 10025. [bio-conferences.org+1bio-conferences.org+1](https://www.bio-conferences.org/10.1051/bio-conferences/20236510025)
8. Mamadaminova, N. & Khadjikhanova, S. (2023). Navigating continual progress: Insights into teacher professional development in Uzbekistan. *KWARTALNIK PEDAGOGICZNY*, 4(270). [ResearchGate](https://www.researchgate.net/publication/368123456)
9. Kurbaniyazova, Z. K. (2022). *Aralash ta’lim sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish*. DSc dissertatsiyasi, Nukus davlat pedagogika instituti. lib.bimm.uz
10. Jalolov, B. B. (2021). *Bo’lajak o’qituvchilarning innovatsion kompetentligini shakllantirish mexanizmlari*. PhD dissertatsiyasi, Toshkent pedagogika universiteti, Chirchiq. [api.ziyou.net.uz+12Farg'ona](https://api.ziyou.net/uz+12Farg'ona)
[lib.bimm.uz+12](https://lib.bimm.uz/uz+12)

11. Мусаев О.Қ. (2022). *Компетенциявий ёндашув асосида педагогик қобилиятлар комплексини такомиллаштириш (олий таълим муассасаси ўқитувчилари мисолида)*. PhD диссертацияси. Тошкент: ТДПУ.
Manba: <https://oak.uz> (interaktiv avtoreferatlar platformasida ro‘yxatga olingan)

12. Sanayeva S.B. (2022). “Флешмоблар – талабаларни оммавий тадбирларда иштирокини таъминлаш усули сифатида”. *Pedagogik Mahorat jurnali*, 2022(3–4), 36–54. BuxDU.

13. Abdiraxmonova G.M. (2025). *Razvitie lichnostnoy kompetentsii prepodavateley vysshikh uchebnykh zavedeniy kak pedagogicheskaya problema*. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar, 2025-yil, 4-son, C seriya, 285–292-betlar.

ШАХСНИНГ ИЖТИМОИЙ ВА ПСИХОЛОГИК РИВОЖЛАНИШИДА ОИЛАВИЙ ТУРИЗМНИНГ ТАЪСИР МЕХАНИЗМЛАРИ

Г.О. Сайдалиева

“Profi University” девонхона мудири

Аннотация. Мақолада оилавий туризмнинг шахснинг ижтимоий ва психологик ривожланишига таъсир механизмлари таҳлил қилинган. Оилавий саёҳатлар ва биргаликдаги фаолиятлар орқали шахснинг ижтимоий кўникмалари, эмоционал барқарорлиги ва маданий қадриятларини шакллантириш жараёнлари кўрсатилган.

Калит сўзлар. Оилавий туризм, шахс ривожланиши, ижтимоий-психологик механизмлар, оилавий муносабатлар, маданий қадриятлар.

Аннотация. В статье проанализированы механизмы влияния семейного туризма на социальное и психологическое развитие личности. Показано, как семейные поездки и совместная деятельность способствуют формированию социальных навыков, эмоциональной устойчивости, стрессоустойчивости и культурных ценностей. Также рассмотрена роль семейных отношений и семейных ценностей в процессе развития личности под влиянием семейного туризма.

Ключевые слова. Семейный туризм, развитие личности, социально-психологические механизмы, семейные отношения, культурные ценности.

Abstract. The article analyzes the mechanisms of family tourism influence on the social and psychological development of an individual. It demonstrates how family trips and joint activities contribute to the

development of social skills, emotional stability, stress resilience, and cultural values. Furthermore, the study examines the role of family relationships and family values in shaping these mechanisms, providing a scientific basis for understanding the impact of family tourism on personal development.

Keywords: family tourism, personal development, socio-psychological mechanisms, family relationships, cultural values.

Бугунги кунда туризм нафақат дам олиш воситаси, балки шахснинг ижтимоий ва психологик ривожланиши учун ҳам муҳим омил ҳисобланади. Оилавий туризм эса шахснинг фаол дам олишини таъминлайди, оилавий муносабатларни мустаҳкамлайди ва шахснинг психо-ижтимоий қобилиятларини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди.

Бугунги сиёсий, иқтисодий ва жамият ҳаётида содир бўлаётган ижтимоий жараёнлар инсонларнинг хулқ-атворида, улар орасидаги муносабатларга ҳар доим ҳам ижобий таъсир кўрсатмаяпти. Ота-оналар ўртасидаги низолар, уларнинг иш жойидаги муаммоларнинг фарзандларда акс этиши оқибатида оилавий тарбия ва муносабатларда муҳим рол ўйнайдиган оиланинг эмоционал фонида талофат етказмоқда. Оиладаги психологик муҳитни яхшилаш, эмоционал фонни юмшатиш учун оилавий саёҳатларга кўпроқ эътибор бериш лозим. Оилавий туризм оила аъзолари ўртасидаги мулоқот, ишонч, бирдамлик ва эмоционал боғланишни юксалтирувчи омил ҳисобланади. Биргаликдаги таассуротлар стрессни камайтиради, ижобий хотиралар эса муносиб психологик муҳитни шакллантиради.

Оиланинг муҳим аҳамиятга эга бўлган функцияларидан бири – бу тарбиялаш функциясидир. Болаларнинг ақлий, жисмоний, ахлоқий, эстетик тарбиясига оилада асос солинади. Ота-она санъаткор, бола – санъат асари, тарбия жараёни эса санъатнинг ўзидир. Жамиятни комил фуқаросини шакллантириш, тарбиялаш ҳозирги замон оиласининг долзарб вазифаларидан биридир.¹⁶¹

Туризм оила институтининг психологик моҳиятини яхшилаш билан бирга, педагогик, яъни тарбиявий таъсир ҳам кўрсатади
(1-расм).

¹⁶¹ Шоумаров Ғ.Б. 1001 саволга психологнинг 1001 жавоби (Услубий қўлланма)// “Bookmany print”, Т.:2023, 24-б.

Психологик таъсири	мустақил фикрлаш
	вазиятни таҳлил қилиш
	ўзаро ижтимоий таъсир кўникмаларини ривожлантиради
	стрессга чидамкорликни оширади
	эмоционал интеллектни ривожлантиради
	дунёқараш кенгаяди
Педагогик таъсири	экологик маданият ривожланади
	жамоавий ёндашув
	масъулият
	одоб-ахлоқ меъёрлари шаклланади
	коммуникатив кўникмалар ривожланади
	креатив фикрлаш
	ота-она обрўси мустаҳкамланади

**1-расм. Оилавий туризмнинг шахсни шаклланишига
психологик-педагогик таъсири¹⁶²**

Туризм миллий ва жаҳон маданияти билан танишишга, тарихий меросни ҳис этишга, шахсий идентификацияни кучайтиришга, ватанпарварлик туйғусини шакллантиришга хизмат қилади.

Шахсининг ижтимоий ва психологик ривожланишида оилавий туризмнинг таъсир механизмлари қуйидагилардан иборат:

1. Ижтимоий механизмлар: ҳамкорлик, коммуникация, лидерлик, масъулият.
2. Психологик механизмлар: стрессга чидамлилик, эмоционал барқарорлик, қимматли таассуротлар.
3. Маданий механизмлар: этник идентичлик, маданий қадриятлар, этик меъёрлар.
4. Оилавий механизмлар: ҳамжиҳатлик, оилавий қимматлар, бағрикенглик ва қўллаб-қувватлаш.

Бу механизмлар шахс ривожланиши ва ижтимоий-психологик салоҳиятнинг мувозанатли ўсишига олиб келади.

Шундай экан, оила институтига туризмни амалий тадбиқ этиш лозим. “Иқтисодий манфаатларнинг устунлашуви шароитида буни

¹⁶² Муаллиф ишланмаси

қандай амалга оширса бўлади?”, деган савол туғилиши, албатта, ўринли. Кам ҳаражат қилиб ҳам, кўпгина эмоция олса бўлади. Маҳаллий туризм имкониятларидан фойдаланиб ҳам керакли таассуротга эга бўлиш мумкин. Авваламбор, оилада йиллик туризм режасини тузиш, саёҳат мақсадларини аниқлаш зарур ва фарзандларни жараёнга жалб этиш, уларнинг шахсий фикрларини инобатга олиш тарбия самарадорлигини оширади. Ҳар бир саёҳатдан сўнг ўзининг қисқача изоҳи баён этилган фото/видео альбом тайёрлаш фарзандлар хотирасида ўзгача муҳрланади, бу болани бўш вақтларидан унумли фойдаланишга ундайди, замонавий гаджет ва дастурларни қўллашда фойдали амалиёт ҳосил қилади, зарарли одатлардан йироқлаштиради. Саёҳат давомида олинган маълумот ва таассуротларни жамлаб иншо ёзиш эса болада кузатувчанликни оширади, олинган билимларни мустаҳкамлаб, уларни таҳлил қилиш, хулоса чиқариш кўникмаларини шакллантиради, фикрлаш қобилияти ҳамда нутқ маданиятини ривожлантиради. Энг асосийси, ижодкорлик ва креативликни ривожлантириш учун асос бўлади. Умумий қилиб айтганда, “туристик кундалик” юритиш самарали педагогик усул ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, оилавий туризм – оилани мустаҳкамлашга, оиладаги шахслараро муносабатларни соғлом бўлишига, ҳар бир шахс ўз вазифасини аниқ билиши, бажариши ва бир-бирларига ёрдам беришга тайёрлиги каби ҳиссиётларни болалигидан шаклланишига, ота-она ва болалар орасидаги меҳр ва масъулият ҳисларини шаклланишига ижобий таъсир қилади, фарзандларни оила бюджетини тўғри ва мақсадли сарфлашга ўргатади, ҳар бир оила аъзосини турли қийинчиликларга бардош беришга ўргатади, болаларни вояга етганда ўз оиласи, фарзандлари билан саёҳатларни давом эттиришга асос вазифасини ўтайди.

Оилавий туризм шахснинг ижтимоий ва психологик ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатади. Унинг таъсир механизмлари бир неча йўналишда намоён бўлади: ижтимоий ривожланиш, психологик барқарорлик, маданий ва этик қадриятлар, оилавий муносабатлар.

Шу билан бирга, оилавий туризм шахснинг ижтимоий-психологик салоҳиятини мувозанатли ривожлантиришда самарали восита сифатида хизмат қилади. Бу механизмлар шахс ривожланиши, оилавий муҳит ва маданий қадриятларни сақлашда аҳамиятлидир.

Тадқиқот натижалари амалиётда туризм, педагогика ва психология соҳаларида оилавий туризмни шахс ривожланиши учун самарали восита сифатида қўллаш имкониятини кўрсатади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Шоумаров Ғ.Б. 1001 саволга психологнинг 1001 жавоби (Услубий қўлланма)// “Bookmany print”, Т.:2023, 24-б
2. Шоумаров Ғ.Б., Ҳайдаров И.О., Соғинов Н.А. ва бошқ. Оила психологияси: Акад. Лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун ўқув қўл./ Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўрта-махсус, касб-ҳунар таълими маркази, - Т.: “Шарқ”, 2008, 177-б.
3. Ходжаев А. Туризм социологияси. – Тошкент: “Ziyo”, 2021.
4. Smith J., Cultural Tourism and Family Education. – London, 2019.

MUNDARIJA

КИРИШ СЎЗИ		3
 I SHO‘BA OILA INSTITUTIGA OID MILLIY AN‘ANA VA QADRIYATLARNI O‘RGANISH VA OMMALASHTIRISH HOLATI		
1.	ОИЛАНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ Шоумаров Ғайрат Баҳромович Ўзбекистон Фанлар Академияси ҳақиқий аъзоси, академик, “Profi University” ректори	4
2.	YANGI O‘ZBEKISTONDA OILA INSTITUTI: ISLOHOT VA ISTIQBOLLAR Egamberdiyeva Nodira Melibayevna O‘zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi “Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti direktori, pedagogika fanlari doktori, professor	9
3.	ЎЗБЕК ОИЛАСИНИНГ АЙРИМ ЭТНОПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ Қодиров Умарали Дўстқобилович Сурхондарё вилояти педагогик маҳорат маркази “Педагогика, психология ва таълим технологиялари” кафедраси мудири, психология фанлари доктори, профессор	14
4.	ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ СЕМЬИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ Медетова Раушан Мамадияровна заведующий отделом Национального института педагогики воспитания, доктор педагогических наук, старший научный сотрудник, Курбанов Гани Абилович старший преподаватель Учебного центра военной подготовки Национального университета Узбекистана, доцент, подполковник	18

5.	РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ДОБРОДЕТЕЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ В ТРАКТАТЕ АЛЬ-ФАРАБИ «ИДЕАЛЬНЫЙ ГОРОД» (АЛЬ-МЕДИНА АЛЬ-ФАДИЛА) Алиев Мухаммаджон Чориевич кандидат педагогических наук, доцент Profi University	23
6.	SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CHARACTER IN THE FERGANA VALLEY FAMILIES Turgunboyeva Azizakhon Gulomovna Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences Associate Professor, Namangan State Pedagogical Institute	27
7.	ETNOPSIKHOLOGIK OMILLAR VA OILAVIY MUNOSABATLAR BARQARORLIGI Turg'unboyeva Azizaxon Gulomovna Psixologiya fanlari falsafa doktori PhD, dotsent. Namangan davlat pedagogika instituti	30
8.	KITOBXON OILA — INTELLEKTUAL JAMIYAT POYDEVORI Mingbayeva Barno Ubaydullayevna Profi University, “Boshlang‘ich talim” kafedrasi v.b. dotsenti	34
9.	ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА ОСНОВЕ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ Хайдаров Козимбек Абдихакимович начальник Учебного центра военной подготовки Национального университета Узбекистана, PhD, профессор, полковник Курбанов Гани Абилович старший преподаватель Учебного центра военной подготовки Национального университета Узбекистана, доцент, подполковник	39
10.	АЖДОДЛАРИМИЗ МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАРИ С.Қ. Хасанова, Х.К. Артиков Profi University, Навоий филиали катта ўқитувчилари	43
11.	OILADA FARZANDLARNI MILLIY QADRIYATLAR VA URF- ODATLAR RUHIDA TARBIYALASH Alibayev Doniyorjon Shuxratjonovich Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining tayanch doktoranti	46

12.	SHAXSDA MILLIY XUSUSIYATLARNI SHAKLLANTIRISHGA OILA INSTITUTINING TA’SIRI Alimbayeva Shahlo Tursunovna Oriental universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi	49
13.	OILA MAZMUNIDAGI MAQOLLARNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Daulanova Xolida Iskandarovna filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) Profi University dotsenti v.b.	53
14.	QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI Bayjonov Furqat Baxramovich Oriental universiteti dotsenti	57
15.	O’ZBEK JAMIYATI TARIXIY TARAQQIYOTIDA OILA INSTITUTINING ROLI Usmanov B.X. Profi University Ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri Tojiboyev R.I. Profi University Ijtimoiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi	61
16.	FARZAND TARBIYASIDA MILLIY QADRIYATLAR VA ADABIY MEROSIMIZNING MA’NAVIY AHAMIYATI (Kaykovusning “Qobusnoma” asari misolida) Egamova Shoxida Djalilovna Filologiya fanlari nomzodi, dotsent Oriental universiteti Uzluksiz ta’lim pedagogikasi kafedrasi	65
17.	THE ROLE OF MORAL SELF-AWARENESS IN THE FORMATION OF FAMILY VALUES IN ADOLESCENTS Mamanazarov Uchqun Burxon o’g’li Oriental Universiteti “Uzluksiz ta’lim pedagogikasi” kafedrasi katta o’qituvchisi	72
18.	ОИЛА ИНСТИТУТИНИ ЎРГАНИШДА ҚИЁСИЙ ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ Зарифа Арзуметова “Profi University” тадқиқотчиси	75

19.	O‘ZBEKISTONDA OILA INSTITUTINING RIVOJLANISHI: TARIXIY VA ZAMONAVIY JIHATLAR Beysenov Kenjabay Sarsanbayevich O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakul’teti Maxsus fanlar sikli o‘qituvchisi, podpolkovnik	78
20.	OILA MEHR VA OROM MANZILI Ashirmatova Moxigul Esanali qizi “Profi University” “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi	82
21.	OILA INSITUTIDA MILLIY AN‘ANA VA QADRIYATLARNING TARIXIY RIVOJI VA UNING ZAMONAVIY JAMIYATDA TUTGAN O‘RNI Abdurasulova Feruza Rustamovna Diplomat University o‘qituvchisi	86
22.	РОЛЬ СЕМЬИ В ИЗУЧЕНИИ СТУДЕНТАМИ ПОЭТИКИ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Пирматова Мадина Серик кизи соискатель Национального института педагогики воспитания	89
23.	KONTEKSTUAL ARGUMENTLASH ASOSIDA OILAVIY QADRIYATLARNI MUSTAHKAMLASH VA ISHONCH-E‘TIQODNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI Adambayev Umidbek Xaitbayevich Urganch Ranch texnologiya universiteti Katta o‘qituvchisi	93
24.	СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОЙ КУЛЬТУРЫ У МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В СЕМЬЕ Санаев Алишер Комилжон угли Старший преподаватель кафедры непрерывного образования, Ориентал университет	97

II SHO‘BA OILANING HUQUQIY SAVODXONLIGINI TUBDAN YAXSHILASH VA HIMOYALASH, OILAGA OID PSIXOLOGIK SAVODXONLIKNI OSHIRISH IMKONIYATLARI		
25.	ER-XOTINLARDA GENDER KOMPETENTLIKNI TARKIB TOPTIRISH, IMKONIYAT VA IMTIYOZLARINI OSHIRISH MUAMMOSI U.Saribayeva Toshkent amaliy fanlar universiteti, psixologiya kafedresi psixologiya fan.nom., dotsent	102
26.	ХОТИН-ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН ЗҲРАВОНЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ВА ЁРДАМ КЎРСАТИШ УСУЛАРИ Кулдашева Гулбаҳор Давлятовна Алфраганус университети “Психология” кафедрасининг доценти	106
27.	BULLING HODISASINING O‘SMIR TARAQQIYOTIGA TA’SIRI D.Oribboyeva NamDPI dotsenti	111
28.	YANGI O‘ZBEKISTONDA XOTIN-QIZLARNING HUQUQLARINI TA’MINLASH BORASIDA OLIB BORILAYOTGAN ISHLAR Aliyeva Zuxra Mamatkulovna Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi	116
29.	ШИФОКОРЛИК КАСБИ ВА УНИНГ ЖАМИЯТДА TUTGAN ЎРНИ Хусанбоева Шодиёна Акмалжон қизи University of Business and Science 2-курс талабаси	121
30.	PSIXOLOGIYANING JAMIYATDA TUTGAN O‘RNI D.Oribboyeva NamDPI dotsenti Abdurashidova Dilfuza Akmaljon qizi NamDPI maxsus pedagogika logopediya yo‘nalishi 1-kurs talabasi	123
31.	OILAVIY TARBIYA MUHITIDA VA MEHRIBONLIK UYIDA TARBIYALANGAN BOLALAR PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINING QIYOSIY TAHLILI Rustamova Go‘zal Xolmuhammad qizi Namangan davlat pedagogika instituti Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi	126
32.	OILADA GENDER TENGLIKNI TA’MINLASHNING HUQUQIY VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI Valiyeva Mamlakatxon Muhammadjon qizi Profi University Ingiliz tili va Adabiyoti yo‘nalishi talabasi	130

III SHO‘BA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI YAXSHILASHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI		
33.	РОЛЬ СЕМЕЙНОЙ ПОДДЕРЖКИ В ФОРМИРОВАНИИ УСТОЙЧИВОСТИ МОЛОДЁЖИ К СОЦИАЛЬНЫМ ВЫЗОВАМ Р.К. Исламова¹, Н.У. Агзамходжаева² ¹ Заведующий кафедрой внутренних болезней, Profi University, Ташкент, Узбекистан. ² PhD, старший преподаватель кафедры внутренних болезней, Profi University, Ташкент, Узбекистан	134
34.	ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИКИ В РЕАЛЬНОЙ ЖИЗНИ Парпиева Нодира Тулкуновна Profi University, доцент кафедры “Начальное образование” кандидат физика-математических наук	139
35.	НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ОСОБЕННОСТИ ПОДБОРА КАДРОВ В НЕГОСУДАРСТВЕННЫЕ ВУЗЫ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ Зеленская Екатерина Георгиевна Profi University HR директор	142
36.	UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MUASSASASI O‘QUVCHILARINING MULOQOT MADANIYATINING OILADA SHAKLLANISHI Nizamova Nodira Paxritdinovna Profi University Nodavlat oliy ta‘lim muassasasi, Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri Ergasheva Nilufar Javoxir qizi O‘zbekiston miliy pedagogika universiteti oligofrenopedagogika yo‘nalishi 3- bosqich talabasi	146
37.	O‘SMIRLIK DAVRIDA EMOTSIONAL-IRODAVIY XUSUSIYATLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI Djumabayeva Manzura Bagibekovna Toshkent Amaliy fanlar universiteti Psixologiya kafedrasi dotsent v.b.	150

38.	OILA MUHITIDA IJTIMOIIY INTELLEKTNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI S.M. Tuychiyeva TAFU “Psixologiya” kafedrası mudiri, p.f.n, professor v.b.	154
39.	OILADA BOLALARNI ADABIYOTGA MUHABBAT RUHIDA TARBIYALASHDA OTA-ONANING ROLI G.A. Mamatova “Profi University”, PhD, dotsent	157
40.	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MATEMATIKA FANINI O‘RGANISHIDA OTA-ONANING ROLI Yuldasheva Ma’mura Yulchiyevna Profi University, “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrası dotsent v.b., Xalq ta’limi a’lochisi	159
41.	OILA VA MAKTABDA TARBIYAVIIY QADRIYATLAR AHAMIYATI Galdiyeva Mehribon Durdiyevna Toshkent amaliy fanlar universiteti “Psixologiya” kafedrası dotsenti, Psixologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori, (PhD)	163
42.	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA INTERFAOL USULLARNING O‘RNI Axmedova Laylo Baxtiyor qizi Profi University, “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrası dotsent vasifasini bajaruvchi Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)	167
43.	ZAMONAVIIY TALABLAR ASOSIDA TEXNOLOGIYA TA’LIMINI MODERNIZATSIYALASHGA OID MILLIIY HUNARMANDCHILIK ISH USULLARINI O‘RGANISH VA OMMALASHTIRISH Tohirov O’ktamjon Otaqo’ziyevich Yangi asr universiteti dotsenti	171
44.	IJTIMOIIY TARMOQLARNING YOSHLAR PSIXOLOGIYASIGA SALBIIY TA’SIRI HAMDA UNI BARTARAF ETISHNING ZAMONAVIIY USULLARI Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi Profi University Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya kafedrası (PhD) o’qituvchisi Davronova Nigora Abduhamidovna Profi University Navoiy filiali	184

	4-kurs “Pedagogika va psixologiya” sirtqi ta’lim yo’nalishi talabasi	
45.	YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI YAXSHILASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI ("O'tkan kunlar" romani misolida) Ulug'murodova Kamola Murodullayevna Profi University, Navoiy filiali “Tillar” kafedrası mudiri, f.f.f.d, (PhD)	187
46.	TARBIYASI OG'IR O'SMIRLAR BILAN ISHLASHDA OILANING O'RNI Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi Profi University, Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o’qituvchisi Nematilloeva Shaxodat Shuxrat qizi Profi University, Navoiy filiali 4-kurs “Pedagogika va psixologiya” sirtqi ta’lim yo’nalishi talabasi	191
47.	FARZAND KAMOLOTIDA OTANING GENDER MAQOMINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Otajonova O.A. psixol., fanlari nomzodi, dotsent Toshkent Amaliy fanlar universiteti	196
48.	OILADA FARZANDNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI VA MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O'RNI Musulmanov Kuvonchbek Nasrulloevich Toshkent davlat transport universiteti E-mail: kuvonchbek.musulmanov@gmail.com Malikov Muhammad Axmad o'g'li Toshkent davlat transport universiteti, dosent Adizov Dilshodbek Alisher o'g'li Toshkent davlat transport universiteti, assistant	199
49.	FIZIKA TA'LIMIDA MARKAZIY OSIYO OLIMLARI ILMIY MEROSINI INTEGRATSIYALASH ORQALI YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH TENDENSIYALARI Xolmatova Dildora Baxromovna “Profi University”	203
50.	FARZAND TARBIYASIDA AXBOROTLASHUVNING SALBIY TA'SIRINI KAMAYTIRISH OMILLARI Saydametova Fazilat Jamoladdinovna Profi University, koordinator	207

	Xalimova Shaxnoza Raxmidjanovna Toshkent davlat transport universiteti, dotsent	
51.	STRESSNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA’SIRI Quyliyeva Orzigul Rajabboyevna Oriental universiteti o‘qituvchisi Xasanova Shaxzoda Dilshod qizi Oriental universiteti, Psixologiya yo‘nalishi 401-guruh, 2-kurs talabasi	211
52.	O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK YONDASHUVLARI S.A. Maxmudova Qo‘qon universiteti, “Ta’lim” kafedrasida o‘qituvchisi	216
53.	TIKUVCHILIK ISHLARINI O‘RGATISH ORQALI YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI Qodirova Feruza Numanovna Qo‘qon pedagogika texnikumi, Ishlab chiqarish ta’limi ustasi	220
54.	TEXNOLOGIYA FANI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA YASHIL KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH ORQALI HAYOTGA TAYYORLASH Ataboyeva Xumoraxon Muxammadjanovna Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi metodisti	225
55.	BARQAROR TARAQQIYOT YO‘LIDA AYOLLAR O‘RNI: ILM-FAN VA SIFATLI TA’LIM Quyliyeva Orzigul Rajabboyevna Oriental universiteti o‘qituvchisi Nosirova Zamira Xosil qizi Oriental universiteti o‘quvchisi Psixologiya yo‘nalishi PS/301-guruh, 2-kurs talabasi	228
56.	YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Mirsidikova Aziza Mirvohidovna Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Pedagogika” fakulteti “Psixologiya” kafedrasida assistent o‘qituvchisi	233
57.	TEXNOLOGIYA TA’LIMINI MODERNIZATSIYALASH ORQALI YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA ROBOTOTEXNIKANING AHAMIYATI Tohirov O‘ktamjon Otaqo‘ziyevich Yangi asr universiteti dotsenti	236

58.	YOSHLARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI Xakim G‘ofurovish Saidov Urganch Ranch texnologiya universiteti “Ijtimoiy fanlar” kafedrası dotsenti, PhD.	243
59.	O‘QUVCHI-YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI <i>(tushunchalar va ta’riflarning tahlili, mavjud konsepsiya va modellar xususiyatlari, mahalliy va xorijiy tadqiqotlarni tanqidiy ko‘rib chiqish)</i> Xamutov Uchqun Irisvaevich mustaqil tadqiqotchi, Respublika ta’lim markazi direktor o‘rinbosari	247
60.	ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЁНКА Санаев Алишер Комилжон угли Старший преподаватель кафедры непрерывного образования, Ориентал университет	252
61.	YETUKLIK YOSHDAGI OSTEONXONDROZ BILAN XASTALANGAN BEMORLARDA EMOTSIONAL HOLATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Masharipova Saida Rahimovna Urganch RANCH texnologiya universiteti o‘qituvchisi	255
62.	OILAVIY QADRIYATLAR BARQARORLIGINI MUSTAHKAMLASHDA YOSHLARNING PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI Sobirov Yangiboy Elmurot o‘g‘li TAFU katta o‘qituvchisi	269
63.	OTA-ONA VA FARZAND O‘RTASIDAGI MUNOSABATLAR VA ZIDDIYATLAR Xusanbayeva Ziyoda Maxmutdjon qizi Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi	273
64.	NOTO‘LIQ OILADA TARBIYALANAYOTGAN QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IMKONIYATLARI Eshpulatova Muhayyo Mardon qizi Profi University, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi	276
65.	BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANISHIDA OILANING O‘RNI Qaytarova Nargiza Kaxramonovna “Profi University” o‘qituvchisi	280

66.	YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI YAXSHILASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI Raximova Gulxayo Alisherovna Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi	286
67.	YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATI Tillayeva Nodira Iskandar qizi Toshkent Amaliy fanlar universiteti, Psixologiya kafedra o‘qituvchisi	291
68.	NIKOH VA OILAVIY MUNOSABATLARNING RIVOJLANISH TARIXI Barno Abduxalilovna Rustamova Oriental Universiteti, Uzluksiz ta’lim pedagogikasi kafedrası katta o‘qituvchisi	294
69.	BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA AXLOQIIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM JIHALARI Mirsagatova Nargiza Sayfullayevna Oriental universiteti, Uzluksiz ta’lim pedagogikasi kafedrası katta o‘qituvchisi	300
70.	O‘SMIR VA O‘SPIRINLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI YAXSHILASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI Matyoqubova Shohista Odamboy qizi Toshkent Amaliy fanlar Universiteti, “Psixologiya” kafedrası assistent o‘qituvchisi	304
71.	YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI, TARAQQIYOT TENDENSIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLARI Toshmatova Xolidaxon Normatovna Farg‘ona viloyati O‘zbekiston tumani 18-maktab amaliyotchi psixologi	308
72.	ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ILGARI SURILGAN TA’LIMIIY- AXLOQIIY QARASHLAR Raximova Intizor Rustamovna Urganch RANCH texnologiya universiteti, Pedagogika va aniq fanlar kafedrası dotsent v.b., pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori	311
73.	BOLALARDA AXLOQIIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O‘RNI VA AHAMIYATI Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi Profi University Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya kafedrası (PhD) o‘qituvchisi Avdurahmonova Hilola Tulqinovna	315

	Profi University Navoiy filiali 4-kurs “Pedagogika va psixologiya” sirtqi ta’lim yo’nalishi talabasi	
74.	JAMIYAT VA OILA O’RTASIDAGI BOG’LIQLIK VA YOSH OILALARNING IJTIMOIIY VA PSIXOLOGIK QIYINCHILIKLARI Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi Profi University Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o’qituvchisi Baxodirova Dilnur Xusniddin qizi Profi University Navoiy filiali 2-kurs “Pedagogika va psixologiya”	319
75.	OILA VA NIKOH INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi Profi University Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o’qituvchisi Nazarova Umida Sadriddinovna Profi University Navoiy filiali 2-kurs “Psixologiya” ta’lim yo’nalishi talabasi	324
76.	OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY JIHLTLARI HAMDA UNING PSIXOLOGIK ASOSLARI Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi Profi University Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o’qituvchisi Xolmaxmadova Umida Abdurahmon qizi Profi University Navoiy filiali 1-kurs “Psixologiya” ta’lim yo’nalishi talabasi	329
77.	OILA MUHITI VA SOG’LOM TURMUSH TARZINING FARZAND SHAXSIGA TA’SIRI Inatullayeva Ra’no Yunusovna NamDU Tibbiyot fakulteti 1-bosqich talabasi Jo’raeva Odinabonu Jaxongir qizi Ilmiy rahbar: NamDU tibbiyot kafedrası dotsenti	332
78.	JAMIYAT VA OILA O’RTASIDAGI BOG’LIQLIK: YOSH OILALARNING IJTIMOIIY VA PSIXOLOGIK QIYINCHILIKLARI Axmedova Dilnoza Eshnazar qizi Profi University Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya” kafedrası (PhD) o’qituvchisi Baxodirova Dilnur Xusniddin qizi Profi University Navoiy filiali 2-kurs “Pedagogika va psixologiya” ta’lim yo’nalishi talabasi	335

79.	OLIY TA’LIM TALABALARINI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK AHAMIYATI Raxmatova Dilbar Anvar qizi Profi University Navoiy filiali o‘qituvchisi Navoiy davlat universiteti doktoranti	340
80.	YOSH OILALARDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUV JARAYONINING MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI Odilbekov Mansurbek Maxmudjon o‘g‘li Oriental universiteti, Uzluksiz ta’lim pedagogikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi	343
81.	TALABALARNING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI Djurayeva Shaxlo Qaxramon qizi Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti tayanch doktoranti	346
82.	ВОСПИТАНИЕ ЛЮБВИ ДОШКОЛЬНИКОВ В РАЗВИВАЮЩЕЙ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СРЕДЕ Темирова Барно Киемхоновна Магистр	348
83.	МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР - АҲЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎЗИГА ХОС ОМИЛИ СИФАТИДА Исомиддинова Мафтуна Абдумалик қизи Наманган давлат педагогика институти Педагогика назарияси ва тарихи MPNT-BU-24 гуруҳ 2- босқич магистранти	352
84.	“OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI” Ergasheva Umidaxon Isroiljon qizi Namangan Viloyati Uchqo‘rg‘on tumani 9-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabining amaliyotchi psixologi	355
85.	OILAVIY TARBIYA USHLARINING BOLALAR RUHIYATIGA PSIXOLOGIK TA’SIRI Miralimova Go‘zal Otabek qizi Profi University, “Psixologiya” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi	358
86.	ZAMONAVIY O‘ZBEK OILALARIDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI VA XUSUSIYATLARI Yunusova Dilrabo Ravshanjan qizi Profi University “Pedagogika va psixologiya” yo‘nalish talabasi	361

 IV SHO‘BA OILAGA ZAMONAVIY TAHDIDLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI, DEMOGRAFIYA VA OILANING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ISTIQBOLI ASOSLARI		
87.	ЎСПИРИНЛАР ИЛМИЙ-ИННОВАЦИОН ТАФАККУРИНИ ЎРГАНИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛИ Фарфиева Комола Атхамджановна Profi University, “Педагогика ва психология” кафедраси профессори, психология фанлари доктори	367
88.	O‘ZBEK OILALARIGA AJRALISH VAZIYATIDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK YORDAM KO‘RSATISH IMKONIYATLARI Ro‘ziqulov Faxriddin Rasulovich Psixologiy fanlari doktori(DSc), professor “PROFI UNIVERSITY” Navoiy filiali	379
89.	СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ РУЗ ЗА РУБЕЖОМ Б.О. Саидов Доктор философии по психологическим наукам (PhD)	383
90.	РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АВТОНОМИИ СТУДЕНТОВ: ЗАДАЧИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ ВУЗА Рахманова Диляра Рустемовна Негосударственное высшее образовательное учреждение “Profi University”, Узбекистан	385
91.	ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В РЕШЕНИИ СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ СЕМЬИ Левкина М.Ф. декан факультета дошкольного и начального образования, старший преподаватель, Profi University	390

92.	AXBOROT ASRIDA OILAVIY MUAMMOLAR VA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIYASI A.A. Urazimbetova Profi University, dotsent v.b, PhD N.A. Kaipova Profi University talabasi	393
93.	OILA - BOLADA ETNIK IDENTIKLIKNI SHAKLLANTIRISHNING OMILI SIFATIDA Nasimdjanova Maxsuma Majidovna O‘zXIA Din psixologiyasi va pedagogika kafedrası dotsenti v.b. (PhD)	395
94.	OILA-TURMUSH MUNOSABATLARI HAQIDAGI QARASHLAR VA OILA-TURMUSH SOHASIDAGI JINOYATLARDAN JABRLANGAN SHAXSLARNING VIKTIMOLOGIK TAVSIFI Ubaydullaev Sherzod Muzaffarovich O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus- kasbiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi, mayor	398
95.	IJTIMOIIY-MADANIY, IQTISODIY VA PSIXOLOGIK TAHDIDLAR KONTEKSTIDA OILA Xodjayev Sardor Baxodirovich Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsent, PhD	404
96.	XOTIN-QIZLARNI TAZYIQ VA ZO‘RAVONLIKDAN ISHONCHLI HIMOYA QILISHDA ICHKI ISHLAR ORGANLARINING O‘RNI Ubaydullayev Sherzod Muzaffarovich O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus- kasbiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi, mayor	409
97.	YANGILANGAN KONSTITUTSIYA – MAMLAKATIMIZDA GENDER TENGLIKNI TA‘MINLASHNING MUHIM KAFOLATI SIFATIDA Davletov Jamshid Bekmatovich Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)	413

98.	ОБЩЕНИЕ КАК ФАКТОР, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ОСОБЕННОСТИ ВНУТРИСЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ Турабекова Ш.Д. Ташкентский университет прикладных наук кафедры Психологий в.б.доц.	422
99.	РОЛЬ СЕМЕЙНЫХ ИСТОРИЙ В ФОРМИРОВАНИИ АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ВОСПОМИНАНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ Хабиев Т.Р. PhD, и.о. доцента кафедры психологии ТФ МГУ	428
100.	OILA QADRYATLARIGA ZAMONAVIY TAHDIDLAR VA ULARNING PSIXOLOGIK HAMDA DEMOGRAFIK OQIBATLARI Tuychiyeva Saodat Meliqo‘ziyevna Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Psixologiya” kafedrası mudiri Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi	432
101.	«OILADA ZO‘RAVONLIK QURBONLARINI HIMOYA QILISH MEXANIZMLARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR» Xushvaqtov Erkin Temirovich IIV Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi podpolkovnik Yuldashev Kudrat Abduvaxatovich O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus- kasbiy fanlar kafedrası dotsenti, siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori, (PhD) podpolkovnik	436
102.	OILANI ZAMONAVIY TAHDIDLARDAN MUHOFAZA QILISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI Gadayev Asliddin Mamarasulovich¹, Saloxiddinova Jasmina Jaloliddin qizi² ¹Katta o‘qituvchi, Profi University ²Talaba, Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti	441

103.	OILADA BOLA TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TALQINI Xudayberganova Nargisa Kurbonbayevna Urganch RANCh texnologiya universiteti, Pedagogika va aniq fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi	444
104.	CHET TILLAR O‘QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH JARAYONIDA OILA INSTITUTI VA BOSHQA IJTIMOIIY INSTITUTLAR BILAN HAMKORLIKNING PEDAGOGIK ASOSLARI VA SAMARADORLIK OMILLARI Alibayeva Umida Amirjanovna Oliy ta’lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti	448
105.	OILAGA ZAMONAVIY TAHDIDLARNING PSIXOLOGIK OQIBATLARI VA QARSHI CHORALAR Malikova Xamida Kamolovna Urganch Ranch texnologiya universiteti, Pedagogika mutaxassisligi 2-bosqich magistranti	452
106.	OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI Bo‘ronova O‘g‘iloy Mustafoqulovna Toshkent shahar Bektemir tumani, 358- maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi	457
107.	OILAGA ZAMONAVIY TAHDIDLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI, DEMOGRAFIYA VA OILANING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ISTIQBOLLI ASOSLARI Abdullayev Komron Xamidullo o‘g‘li	462
108.	OILA-TURMUSH MUNOSABATLARI DOIRASIDAGI JINOYATLARNING TUSHUNCHASI VA KRIMINOLOGIK TAVSIFI Ubaydullaeva Nurxayot Shavkat kizi Toshkent davlat yuridik universiteti Xalqaro va qiyosiy huquq fakulteti 1-bosqich talabasi	465

V SHO‘BA OILADA PSIXOLOGIK SALOMATLIK VA PSIXOTERAPEVTIK YONDASHUVLAR		
109.	IJODKORLIKNI O‘RGANISHNING PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI O.A. Maxmudova Profi University, “Maktabgacha ta’lim” kafedrası professor v.b, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)	470
110.	СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ОБЪЕКТ САМОПОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ Алиев Мухаммаджон Чориевич кандидат педагогических наук, доцент “Profi University”	474
111.	OILADA PSIXOLOGIK SALOMATLIKNI SAQLASH VA MUSTAḲKAMLASH Рахимова Дилором Шухратовна Profi University, «Педагогика ва психология» кафедрасы катта ўқитувчиси	478
112.	OILAVIY PSIXOKONSULTATSIYADA INTEGRATIV TERAPIYA METODLARI: NAZARIYA VA AMALIYOT Kuvandikova Gulnora Gulamovna Profi University, Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, (PhD)	480
113.	OILAVIY RUHIY SALOMATLIKNI TA‘MINLASHDA INTEGRATIV PSIXOTERAPEVTIK YONDASHUVLARNING SAMARADORLIGI Maftuna Ibodulloyeva Profi University	483
114.	OILADA PSIXOLOGIK SALOMATLIK VA IMIDJNI BELGILOVCHI ASOSIY KOMPONENTLAR Mirashirova Nargiza Anvarovna Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Psixologiya” kafedrası v.b professori, Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)	486
115.	OILADAGI PSIXOLOGIK IQLIMNING BOLANING RUHIY SALOMATLIGIGA TA‘SIRI D.R. Tulyaganova TAFU Katta o‘qituvchisi	490

116.	OILAVIY PSIXOLOGIK FAROVONLIKNI TA’MINLASHDA ZAMONAVIY PSIXOTERAPIYANING O’RNI Alimbayeva Shaxlo Tursunovna Oriental universiteti, “Uzluksiz ta’lim pedagogikasi” kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi Nosirova Zamira Xosil qizi Pedagogika fakulteti, Psixologiya yo’nalishi PS/301-guruh, 3-kurs talabasi	494
117.	ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ СЕМЬИ И СОВРЕМЕННЫЕ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ Кулдашева Гулбахор Давлятовна кандидат психологических наук, доцент кафедры «Психологии» университета Альфраганус	497
118.	ASSERTIVLIKNI RIVOJLANISHIDA OILANING AHAMIYATI Mavlyanova Surayo Sultanaliyevna TAFU, Psixologiya kafedrası o’qituvchisi	500
119.	PSIXOLOGIK SALOMATLIKNI SAQLASH VA PSIXOTERAPIYANING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI Z. Xolmatova Profi University, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o’qituvchisi	504
120.	OTA-ONALAR VA FARZANDLAR O’RTASIDAGI MUNOSABATLARNING O’S M IRLARDAGI AGRESSIV XULQ SHAKLLANISHIGA TA’SIRI Qambarova Nasiba Qambarovna “Profi University” Navoiy filiali “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o’qituvchisi	507
121.	OILA MUHITIDA ALTRUISTIK HULQ VA UNING SALOMATLIK PSIXOLOGIYASIGA TA’SIRI Xatamova Ferangiz Ibodulloyevna Oriental universiteti Uzluksiz ta’lim pedagogikasi kafedrası o’qituvchisi e-mail: ferangizxatamova93_@gmail.com Xasanova Shaxzoda Dilshod qizi Oriental universiteti, Psixologiya yo’nalishi 401-guruh, 2-kurs talabasi	510
122.	MUSIQIY TERAPIYA VA OILA: BIRGALIKDA TINGLASHNING EMOTSIONAL FOYDALARI Jurakulova Nilufar Faxriddinovna “Profi University” Iqtisodiyot va aniq fanlar fakulteti koordinatori	514

VI SHO‘BA OILA INSTITUTINING BOSHQA IJTIMOIIY INSTITUTLAR BILAN HAMKORLIGI: MAVJUD HOLAT VA XALQARO TAJRIBA		
123.	ЦИФРОВОЙ ГУМАНИЗМ КАК ЦЕННОСТНЫЙ ОРИЕНТИР СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ Филиппов Ольгерд Александрович - д.ф.ф.н (PhD), Навоийский филиал НУВО “PROFI UNIVERSITY”	517
124.	СПЕЦИФИЧЕСКИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ОТБОРА И РАБОТЫ С ПЕРСОНАЛОМ В ЧАСТНЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ Зеленская Екатерина Георгиевна HR директор Profi University	522
125.	OILADA XOTIN QIZLARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIKNI OLDINI OLISHDA XORIJIY TAJRIBA Amanov Abrorjon IIV Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrası professori	526
126.	OILADAGI TA‘LIM-TARBIYADA PSIXOLOGIK OMILLAR G‘ozibekov To‘lqin Habibullayevich IIV Malaka oshirish instituti, maxsus-kasbiy fanlar kafedrası dotsenti	531
127.	YUQORI SINF O‘QUVCHILARINING MILLIY-MA‘NAVIY SALOHIYATI RIVOJIDA OILA VA TA‘LIM MUASSASALARI HAMKORLIGINING O‘RNI Suyunov Sherzodbek Jamolovich Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)	537

128.	INKLYUZIV TA'LIM MUHITINI MUSTAHKAMLASHDA AYOL O'QITUVCHILAR VA OILA HAMKORLIGI MASALALARI Nazarova Dildora Asatovna Oriental universiteti, “Uzluksiz ta’lim pedagogikasi” kafedrasi professori, p.f.n.	541
129.	JAMIYATDA XOTIN QIZLARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIK Abjalov Abdijabbor Maxammadiyevich O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrasi professori, falsafa fanlar doktori (PhD) dotsent	546
130.	YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNI YAXSHILASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI Bayonxanova Iroda Furkatovna Samarqand davlat chet tillar institute, Koreys filologiyasi kafedrasi mudiri, PhD. v.v.b. dotsent	551
131.	ADABIYOT DARSINI SAMARALI QILISHNING METODIK TAMOYILLARI Duschanova Nilufar Sabirbayevna Urganch Ranch texnologiya universiteti, “Pedagogika va aniq fanlar” kafedrasi, pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori	555
132.	BOLALARNING MAKTABGA NUTQIY TAYYORLIGIDA OILA VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI HAMKORLIGI Tashmuxamedova Feruza Batirdjanovna Profi University, "Maktabgacha ta’lim" kafedrasi katta o’qituvchisi	559
133.	ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARDA SINTAKTIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISHDA OILA INSTITUTINING O'RNI O'rozboyeva Dilnoza Alimboy qizi “Profi University” o’qituvchisi	565

134.	JAMIYATDA XOTIN-QIZLARNI TAZYIQ VA ZO‘RAVONLIKDAN ISHONCHLI HIMOYA QILISH Xushvaqtoev Erkin Temirovich IIV Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi podpolkovnik	567
135.	OILANING MAHALLA VA TA‘LIM MUASSASALARI BILAN HAMKORLIGI Xidirov Furqat Shukurullayevich Malaka oshirish instituti maxsus-kasbiy fanlar kafedrası dotsenti, podpolkovnik	572
136.	MARKAZIY OSIYO OLIMLARINING FIZIKA FANIGA OID ILMIY MEROSINI OILA INSTITUTI BILAN O‘ZARO PEDAGOGIK INTERPRETATSIYALASH Xolmatova Dildora Baxromovna “Profi University”	578
137.	EKOTURIZMNING RIVOJLANISHI VA UNING OILAVIY FAROVONLIKKA TA’SIRI Choriyeva Nargiza Ibotovna Profi University o‘qituvchisi	582
138.	СЕМЬЯ И СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ШКОЛЫ И РОДИТЕЛЕЙ В ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ Муртазина Диана Рахибовна Учитель английского языка специализированной школы- интерната № 1 города Джизак в системе агентства президентских образовательных учреждений Муртазин Эмиль Рустамович Старший преподаватель, Джизакский политехнический институт	586
139.	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AYOLLAR MEHNATINING QIYOSIY TAHLILI Hakimova Oygul Axtamovna Oriental universiteti magistiri	589

140.	OILA VA TA'LIM HAMKORLIGI - YOSHLARNING KELAJAKDAGI KASBINI BELGILOVCHI OMIL SIFATIDA K.A. Kaipova Mirobod tumani, 65-maktab direktori	597
141.	ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К МОДЕЛИРОВАНИЮ ПЕРИИМПЛАНТАТНЫХ МЯГКИХ ТКАНЕЙ С ПРИМЕНЕНИЕМ 3D- ТЕХНОЛОГИЙ И PRF Нормирзаев Шахриёр Низомжон угли “Profi University” руководитель кафедры Стоматологии Ризаева Севара Миргулямовна проффесор DSc кафедры ортопедической стоматологии Ташкентский Государственный Медицинский Университет Profi University	599
142.	TASVIRIY SAN'AT VA ILM-FANNING DIALEKTIK ALOQADORLIGI: RETROSPEKTIV TAHLIL Lazizjon Baxranov “Profi University” dotsenti v.v.b. falsafa fanlari doktori (PhD)	602
143.	OLIY TA'LIM MUASSASASI O'QITUVCHILARINING SHAXSIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA Abdiraxmonova Guliston Muzaffar qizi Profi University “Gumanitar va talim faoliyati” kafedrasi o'qituvchisi, NDU “Pedagogika tarixi. Pedagogika ta'limotlar tarixi” ixtisosligi tayanch doktoranti	606
144.	ШАХСНИНГ ИЖТИМОИЙ ВА ПСИХОЛОГИК РИВОЖЛАНИШИДА ОИЛАВИЙ ТУРИЗМНИНГ ТАЪСИР МЕХАНИЗМЛАРИ Г.О. Сайдалиева “Profi University” девонхона мудири	613

**G‘.B. SHAUMAROV, A.A. ABDAZIMOV, Z.A. SHAUMAROVA,
G.Q. KARIMOVA, D.B. XOLMATOVA**

**“OILA INSTITUTINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY ANJUMAN MATERIALLARI TO‘PLAMI**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
«СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА СЕМЬИ»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE ON
“SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF THE FAMILY INSTITUTION”**

30-31-oktyabr

**Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» garniturası. Ofset usulida
bosildi.**

**Shartli bosma tabog‘i 40,12
Buyurtma №005**

